

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL
BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

CİLT. 9 SAYI. 19 2017 - HAZİRAN

ISSN : 1309-1387
edergi.mehmetakif.edu.tr

**Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Adına
Sahibi**

Prof. Dr. Adem KORKMAZ
Rektör

Editör

Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Editör Yardımcıları

Doç. Dr. Bilge Ayça POLAT BECKS
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Gökhan ÖZDEMİR
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Arş. Gör. Selin PENEZ
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Arş. Gör. Dorukcan PEHLİVAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Adnan DİLER
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Belkıs ÖZKARA
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ
University of Central Florida

Prof. Dr. Havva İŞKAN IŞIK
Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet GENÇTÜRK
Süleyman Demirel Üniversitesi

Prof. Dr. Mithat ÜNER
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Nurullah GENÇ
İstanbul Ticaret Üniversitesi

Prof. Dr. Oğuz TEKİN
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Dergi Yayın Kurulu

Doç. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Doç. Dr. Bilge Ayça POLAT BECKS
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Yusuf ŞAHİN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Gökhan ÖZDEMİR
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Arş. Gör. Selin PENEZ
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Ulusal Hakemli bir dergidir.

Sayı Hakemleri

Prof. Dr. Ahmet Fazıl ÖZSOYLU
Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşen Akkor Gül
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Burcu Demirel
Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Doğan YÖRÜK
Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Esra ÇAYHAN
Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Haldun MÜDERRİSOĞLU
Düzce Üniversitesi

Prof. Dr. İsa İPÇİOĞLU
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet KARAGÜL
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Prof. Dr. NURŞEN ADAK
Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Nurullah Çetin
Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Şahin KESİCİ
Necmettin Erbakan Üniversitesi

Prof. Dr. Tuncer DİLİK
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. YUSUF TEPELİ
Akdeniz Üniversitesi

Doç. Dr. Abdullah SÜTÇÜ
Süleyman Demirel Üniversitesi

Doç. Dr. Abidin TEMİZER
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet Zeki GÜVEN
Akdeniz Üniversitesi

Doç. Dr. Ali Fuat GÖKÇE
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Doç. Dr. Ali SABANCI
Akdeniz Üniversitesi

Doç. Dr. Aşkın KİRAZ
Yakın Doğu Üniversitesi

Doç. Dr. Bülent Algan
Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Ebru Temiz
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Doç. Dr. Erkan POLAT
Süleyman Demirel Üniversitesi

Doç. Dr. Esra DALKIRAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Doç. Dr. Eyyup Yaraş
Akdeniz Üniversitesi

Doç. Dr. Fatma ÇELİK KAYAPINAR
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Doç. Dr. GÖNÜL DEMEZ
Akdeniz Üniversitesi

Doç. Dr. Hakan TUNAHAN
Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Kadir PEPE
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Doç. Dr. Mahmut HIZIROĞLU
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN
Selçuk Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet TOPAY
Süleyman Demirel Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet ŞENTÜRK
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Doç. Dr. Meriç ERASLAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Doç. Dr. Murat KACIROĞLU
Erzurum Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Murat KAYALAR
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa LAMBA
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Doç. Dr. Nergis BIRAY
Pamukkale Üniversitesi

Doç. Dr. Nezh Metin ÖZMUTAF
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Doç. Dr. Nizam ÖNEN
Mustafa Kemal Üniversitesi

Doç. Dr. Nuri ÖMÜRBEK
Süleyman Demirel Üniversitesi

Doç. Dr. Osman Kürşat ONAT
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Doç. Dr. Ömer TEKŞEN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Doç. Dr. Ömür TOSUN
Akdeniz Üniversitesi

Doç. Dr. Özgür Yaren
Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Serpil SENAL
Süleyman Demirel Üniversitesi

Doç. Dr. Şükrü NİŞANCI
Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Yusuf YILDIZ
Balıkesir Üniversitesi

Doç. Dr. Zeki NACAĞCI
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Abdurrahim ÖZMEN
Dicle Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ahmet SARITAŞ
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ahmet SONGUR
Süleyman Demirel Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Asım MUSTAFA AYTEN
Abdullah Gül Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Aydan YÜCELER
Necmettin Erbakan Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. CEREN UYSAL OĞUZ
Akdeniz Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Çiğdem AKMAN
Süleyman Demirel Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Deniz SAY ŞAHİN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Eda ORUÇ ERDOĞAN
Akdeniz Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Elif Arıca Akkök
Ankara Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Elife Kart
Akdeniz Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Elvettin AKMAN
Süleyman Demirel Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Erdal AYDEMİR
Süleyman Demirel Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Esmâ MIHLAYANLAR
Trakya Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Fatma Gül ALTIN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ferhat BİTLİSLİ
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Gamze GÖÇMEN YAĞCILAR
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Güler FERHAN ÜNAL UYAR
Akdeniz Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Hakan FURTUN
Ankara Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Hülya YAZICI OKUYAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. İsmail AVCI
Balıkesir Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. İsmail ÇELİK
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Kemal DAŞCIOĞLU
Pamukkale Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Kübra ATALAY KABASAKAL
Hacettepe Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Kübra ÖNDER
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Leyla LEBLEBİCİ KOÇER
Erciyes Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Makbule NİSA MENCET YELBOĞA
Akdeniz Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ozan CİNEL
Giresun Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Melek ZUBAROĞLU YANARDAĞ
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Muhammet Burak KILIÇ
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Nazım KAŞOT
Yakın Doğu Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Nazmi ALAN
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Nil Esra DAL
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Nilüfer KART AKTAŞ
İstanbul Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Olcay POLAT
Pamukkale Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Onur DEMİREL
Süleyman Demirel Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Orhan Fatih KUŞDEMİR
Amasya Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Osman TUĞAY
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Özden Fidan
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Özkan YILMAZ
Erzincan Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Özlem ÖZER
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Pınar Bacaksız
Dokuz Eylül Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Selim KANAT
Süleyman Demirel Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Sezai ÖZTOP
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Sonay Zeki AYDIN
Süleyman Demirel Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Süleyman Barbaros YALÇIN
Necmettin Erbakan Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Süleyman KARAMAN
Akdeniz Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Şuayyip Doğu DEMİRCİ
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Tuğba Taş
Ankara Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Uğur ÇİÇEK
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ummahan KAYGISIZ
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ural Gökay ÇİÇEKLİ
Ege Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Utku ONGUN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Yeliz BİBER VANGÖLÜ
Atatürk Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Yusuf ŞAHİN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr. Selin ÇAVUŞOĞLU
Celal Bayar Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Sakine GÖÇER ŞAHİN
Hacettepe Üniversitesi

İçindekiler / Contents	Sayfa No / Page Number
TÜKETİM TOPLUMU VE TÜKETİM TOPLUMUNA YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER ÜZERİNE BİR TARTIŞMA / <i>THE CONSUMPTION SOCIETY AND A DISCUSSION ON THE CRITICISM OF THE CONSUMPTION SOCIETY</i> <i>Nil Esra DAL</i>	1-21
ÖZEL SEKTÖR YURTDIŞI BORÇLANMASININ REEL SEKTÖR VE İHRACATA ETKİSİ / <i>IMPACT OF FOREIGN FINANCIAL DEBT OF PRIVATE SECTOR ON REAL SECTOR AND EXPORT</i> <i>Engin DÜCAN</i>	22-41
PIYANO EĞİTİMİNİN İLKOKUL 4. SINIF ÖĞRENCİLERİNDE GENEL YETENEK DÜZEYİNE ETKİSİNE İLİŞKİN SINIF ÖĞRETMENİ VE VELİ GÖRÜŞLERİ / <i>CLASSROOM TEACHER AND PARENTAL VIEWS ON THE PRIMARY SCHOOL 4. GRADE STUDENTS WHO ARE GIVEN PIANO EDUCATION</i> <i>Ersan ÇİFTÇİ, Yaşar ÖZELMA</i>	42-55
THREATENED MASCULINITY IN ARTHUR CONAN DOYLE'S IMPERIALIST DETECTIVE FICTION: THE SIGN OF FOUR / <i>ARTHUR CONAN DOYLE'UN THE SIGN OF FOUR ADLI EMPARYALİST DEDEKTİF HİKAYESİNDE TEHLİKE ALTINDAKİ ERKEKLİK</i> <i>Enes KAVAK</i>	56-63
İNFERİL HASTALARIN TÜP BEBEK TEDAVİSİNİ BIRAKMASINDA ETKİLİ OLAN FAKTÖRLERİN ÖNCELİK SIRASININ BELİRLENMESİ: BİR AHP UYGULAMASI / <i>DETERMINATION OF THE ORDER OF PRIORITY OF THE FACTORS THAT ARE EFFECTIVE IN INFERTILE PATIENTS' DECISION TO STOP IVF TREATMENT: AN AHP PRACTICE</i> <i>Haydar HOŞGÖR, İrfan AKYÜZ, Emrah CENGİZ</i>	64-84
SAĞLIK EKONOMİSİ ALANINDA YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ / <i>THE EXAMINATION OF THE POSTGRADUATE DISSERTATIONS IN THE FIELD OF HEALTH ECONOMICS</i> <i>Fatih SANTAŞ</i>	85-93
YERKÜREDEN MAVERAYA BİR ÇIĞLIK: MEHMET AKİF / <i>AN EXCLAMATION FROM EARTH TO THE BEYOND: MEHMET AKİF</i> <i>Yahya AYDIN</i>	94-110
TEK PARTİ DÖNEMİ DİN POLİTİKASI (1923-1946) / <i>THE RELIGION POLICY IN THE SINGLE PARTY PERIOD (1923-1946)</i> <i>Hüseyin KARA</i>	111-136
ÜST-ORTA GELİRLİ ÜLKELERDE EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER, DEMOKRASİ VE YOLSUZLUK İLİŞKİSİNİN ANALİZİ / <i>ANALYSIS OF RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC FREEDOM, DEMOCRACY AND CORRUPTION IN UPPER-MIDDLE INCOME COUNTRIES</i> <i>Dilek ŞAHİN</i>	137-147
BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARI'NIN SOSYAL KALKINMAYA KATKISI: İZMİR KALKINMA AJANSI (İZKA) ÖRNEĞİ / <i>THE CONTRIBUTION TO SOCIAL DEVELOPMENT OF REGIONAL DEVELOPMENT AGENCIES: IZMIR DEVELOPMENT AGENCY (IZKA) EXAMPLE</i> <i>Fatih ÇELİK</i>	148-170
BAĞIMSIZ DENETİM KALİTESİNİN FİNANSAL PERFORMANS ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ: BORSA İSTANBUL'DA BİR UYGULAMA / <i>INVESTIGATION ON THE EFFECTS OF INDEPENDENT AUDIT QUALITY ON FINANCIAL PERFORMANCE: A APPLICATION ON ISTANBUL STOCK EXCHANGE</i> <i>Selim CENGİZ, Yusuf DİNÇ, Selim GÜNGÖR</i>	171-197
LİMAN HİZMETLERİ FİYATLANDIRMA STRATEJİLERİ VE REKABETE ETKİLERİ: EGE BÖLGESİ KONTEYNER LİMANLARI ÜZERİNE BİR OYUN AĞACI ANALİZİ / <i>PRICING STRATEGIES FOR PORT SERVICES AND COMPETITIVE EFFECTS: A GAME TREE ANALYSIS ON AEGEAN REGION CONTAINER PORTS</i> <i>Fevzi BİTİKTAŞ, Çimen KARATAŞ ÇETİN</i>	198-218

EXAMINATION OF ARCHITECTS' LEVELS OF BURNOUT / MİMARLARIN MESLEKİ TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ <i>Dilek MURAT, Filiz ŞENKAL SEZER, Yasemin ERBİL</i>	219-230
6360 SAYILI KANUN VE İLLERDE İÇ GÜVENLİK YÖNETİMİNDE DEĞİŞİM / LAW NO. 6360 AND CHANGE IN INTERNAL SECURITY ADMINISTRATION AT PROVINCES <i>Ahmet BARBAK</i>	231-253
ULUSLARARASI TİCARET VE ULAŞILABİLİRLİK: TÜRKİYE KARAYOLLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA / INTERNATIONAL TRADE AND ACCESSIBILITY: A STUDY ON THE HIGHWAYS OF TURKEY <i>Halil ŞİMDİ, Ayberk ŞEKER, Tuğçe DANACI</i>	254-268
YAŞAM DOYUMU VE TÜKENMİŞLİK: ÖĞRETMENLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA / LIFE SATISFACTION AND BURNOUT; A RESEARCH ON TEACHERS <i>Mustafa SOBA, Ali BABAYİĞİT, Ebru DEMİR</i>	269-286
AKRAN BASKISIYLA BAŞA ÇIKMA KONUSUNDA HAZIRLANAN PSİKOEĞİTİM PROGRAMININ LİSE ÖĞRENCİLERİNİN AKRAN BASKISI DÜZEYLERİNE ETKİSİ / EFFECT OF PSYCHOEDUCATION PROGRAM PREPARED IN TERMS OF COPING WITH PEER PRESSURE ON HIGH SCHOOL STUDENTS' LEVEL OF PEER PRESSURE <i>Hakan ACAR, Mustafa KILINÇ</i>	287-300
EMEĞİN MEKÂNDA YER SEÇİMİ OLARAK GÖÇ HAKKINDA TEKELİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME / AN EVALUATION OVER TEKELI ABOUT MIGRATION AS LABOUR'S SPATIAL SITE SELECTION <i>Emin YİĞİT</i>	301-313
BİLİNÇ YÜKSELTME NİTELİĞİ OLARAK TİYATRO EYLEM PRATİĞİ VE KADINLARA YANSIMALARI / 'THEATRE ACTION PRACTICE' AS A CONSCIOUSNESS-RAISING FACT AND REFLECTIONS ON WOMEN <i>Benan Havva BARAN, Gülhan DEMİRİZ</i>	314-346
CENGİZ DAĞCI'NIN ONLAR DA İNSANDI ADLI ROMANINDA ULUSAL ALEGORİ / NATIONAL ALLEGORY IN CENGİZ DAĞCI'S NOVEL OF ONLAR DA İNSANDI <i>Gökhan TUNÇ</i>	347-353
MEHMET AKİF ERSOY'UN SİYASAL KİMLİĞİ VE İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ İLE OLAN İLİŞKİSİ / THE POLITICAL VIEW OF MEHMET AKIF ERSOY AND HIS RELATION WITH THE COMMITTEE FOR UNION AND PROGRESS <i>Güngör GÖÇER</i>	354-367
JOİNT VENTURE'İN TÜRK VE RUS MEVZUATLARI AÇISINDAN HUKUKİ TAHLİLİ / LEGAL ANALYSIS OF JOINT VENTURE IN TERMS OF TURKISH AND RUSSIAN LEGISLATION <i>Nazım AKSOY</i>	368-395
OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMEN ADAYLARINA YÖNELİK MÜZİK EĞİTİMİ ÖZ-YETERLİK ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ / DEVELOPMENT OF MUSIC EDUCATION SELF-EFFICACY SCALE FOR PRESCHOOL TEACHER CANDIDATES <i>Gökay YILDIZ</i>	396-407
SPORCULARIN ÖFKE İFADE TARZLARI / ANGER EXPRESSION STYLES OF ATHLETES <i>Hayri DEMİR, Turan SEZAN, Havva DEMİREL, Yahya Gökhan YALÇIN, Mehmet ALTIN</i>	408-414
OTİZM MİSYONLARINA SAHİP STK'LARDA GÖNÜLLÜ FAALİYETLERİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER: İZMİR İLİ ÖRNEĞİ / DETERMINANTS OF VOLUNTARY ACTIVITIES IN AUTISM-FOCUSED NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS: THE EXAMPLE OF IZMIR <i>Nezih Metin ÖZMUTAF, Nesrin DEMİR</i>	415-429
İŞ TATMİNİNİN SANAL KAYTARMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ / THE EFFECT OF JOB SATISFACTION ON CYBERLOAFING <i>Selin ÇAVUŞOĞLU, B. Türker PALAMUTÇUOĞLU</i>	430-444
ENHANCING ACCOUNTABILITY FOR MAKING CITIES RESILIENT AND ROLE OF SUPREME AUDIT INSTITUTIONS / KENTLERİ DAYANIKLI YAPMAK İÇİN HESAP VERİLEBİLİRLİĞİN ARTTIRILMASI VE YÜKSEK DENETLEME KURULLARININ ROLÜ <i>Latif Gürkan KAYA, Arife COŞKUN</i>	445-456

- İŞLEM HACMİ İLE HİSSE SENEDİ GETİRİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ:
BANKA HİSSELERİNE DAYALI BİR ANALİZ / *EXAMINING STOCK RETURNS-TRADING* 457-482
VOLUME RELATIONSHIP: EVIDENCE FROM TURKISH BANKS
Önder BÜBERKÖKÜ
- BEYPAZARI KENT KİMLİĞİNİN BİLİŞSEL HARİTALAMA YÖNTEMİ İLE
DEĞERLENDİRİLMESİ / *THE EVALUATION OF BEYPAZARI URBAN IDENTITY BY* 483-499
COGNITIVE MAPPING METHOD
Sinem TÜRK
- BAŞKANLIK HÜKÜMETİ SİSTEMİ VE TÜRKİYE İÇİN GEÇERLİLİĞİ / *PRESIDENTAL* 500-519
GOVERNMENT SYSTEM AND ITS VALIDITY FOR TURKEY
Bahar GİDERSOY

TÜKETİM TOPLUMU VE TÜKETİM TOPLUMUNA YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER ÜZERİNE BİR TARTIŞMA

THE CONSUMPTION SOCIETY AND A DISCUSSION ON THE CRITICISM OF THE CONSUMPTION SOCIETY

Nil Esra DAL¹

Öz

Tüketim, çeşitli şekillerde ortaya çıksa da her zaman var olan bir olgudur. Postmodern eğilimler ile birlikte tüketime yüklenen anlamlar değişmiştir. Tüketim toplumu, tüketime toplumsal bir şekilde alıştırılma toplumdur. Temel değeri mutluluk olan tüketim toplumuna yönelik birçok eleştiri mevcuttur.

Bu çalışmanın amacı ihtiyaçlar, tüketim ve tüketim toplumu arasındaki ilişkiyi ve tüketim toplumuna yönlendirilen eleştirileri tartışmaktır. Çalışmada tüketim olgusu ve tüketim toplumu kavramı kapitalizm bağlamında ele alınmıştır. İhtiyaç kavramı tanımlanarak, yeni ihtiyaçlar yaratılarak üretimin ve tüketimin sürekli canlı tutulduğu tüketim toplumuna değinilmiştir. Tüketim toplumuna yönelik eleştiriler; kitle kültürünün gelişmesiyle birlikte artan boş zaman ve tüketim, tüketimin demokratikleşmesi ve artan tüketim ile insanların yozlaşması çerçevesinde değerlendirilmiştir. Klasik sosyologların yanı sıra günümüz sosyologlarının ve pazarlama uzmanlarının tüketim ve tüketim toplumu hakkındaki görüşleri tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İhtiyaç, Tüketim, Tüketim Toplumu

Abstract

Consumption is always present even if it occurs in various forms. With postmodern trends, the meanings that have been used for consumption have changed. Consumption society is the society that is consumed in a social way. There is a lot of criticism about the consumer society, whose basic value is happiness.

The aim of this study is to discuss the relationship between needs, consumption and consumption society and the criticisms towards the consumer society. In this study, the concept of consumption and the concept of consumption society are discussed in the context of capitalism. Firstly, the concept of need is

¹ Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak İşletme Fakültesi, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalı, nilsradal@mehmetakif.edu.tr.

defined. And later, production and consumption are kept alive in the consumption society in which new needs are created, are mentioned. Criticisms about consumption society are assessed in the frame of the increase in leisure time and consumption, the democratization of consumption, the increased consumption and degeneracy of people with the development of mass culture. In addition to classical sociologists, the views of contemporary sociologists and marketing experts' ideas about consumption and consumption society have been discussed.

Keywords: Need, Consumption, Consumption Society

1. GİRİŞ

Bu çalışma ihtiyaçlar, tüketim ve tüketim toplumu arasındaki ilişkiyi ve tüketim toplumuna yöneltilen eleştirileri konu edinmektedir.

İnsan ihtiyaçları, istekleri ve arzuları tüketim olgusunun ardında yatan itici güçlerdir (İslamoğlu ve Altunışık, 2013:3). Böylelikle tüm ekonomik sistemlerde pazarın var olma sebebinin tüketim olduğu söylenebilir. Bu sebeple tüketim olgusu pazarlama açısından üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. İhtiyaç bir nesneye yöneldiğinde, satın alma arzusu ile birlikte isteğe dönüşür ve ekonomik bir anlam yüklenir. Tüketim, ihtiyacın karşılanmasının çok ötesine geçerek artık hayatın merkezinde bir yer almaktadır.

Tüketim; ekonomik, toplumsal, psikolojik ve kültürel bir olgudur ve yeni dünyanın bir ideolojisi olarak kabul edilmektedir. Tüketimi sadece bireysel bir faaliyet olarak yorumlamamak gerekir. Tüketimin sosyal yönü de üzerinde durulması gereken bir konudur. Tüketime çeşitli övgüler ve eleştiriler yöneltilmektedir.

Kapitalist tüketim kültürünün dünyada gün geçtikçe daha baskın hale geldiği, ahlaki yozlaşmaların yaşandığı ve tüketen bireylerin tükendiği konuları eleştiriler arasında yer almaktadır. Tüketim toplumunda verilen mesajlar daha fazla tüketerek mutlu olunabileceğini vaat ederken; bazı sosyolog ve psikologlar gerçek mutluluğun tüketim ile elde edilemeyeceği görüşünü benimsemektedir. Günümüzde artık üretim odaklı olan modernizmden ziyade tüketim odaklı postmodernizmin başarısından söz edilmektedir. Yeni üretim güçleri topluma nasıl tüketiceğini de öğretmektedir. Kapitalizm ruhuna sahip olan tüketim toplumuna sürekli tüketme komutu verilmektedir.

Bir zamanlar seçkinler için kabul edilen tüketim olgusu artık demokratikleşmiştir. Artan ürün ve hizmet çeşitliliği tüketicilere çeşitli alternatifler sunarken, bir yandan da karışıklık, tatminsizlik ve mutsuzluk oluşturabilmektedir. Şımartılmayı ve her şeyin en güzelini ve en iyisini hak ettiği mesajı verilen tüketiciler haz arayışında tüketim köleleri haline gelmektedir. Aslında kapitalizm arzuladığı tüketici profilini oluşturarak kendine esir kılmaktadır.

Tüketimin seçkinler için olmaktan çıkıp demokratikleşerek ve ihtiyaçları karşılanan mutlu tüketicilerin oluştuğunu vurgulayıp tüketimi kutsayanların yanı sıra; artan boş zaman ve tüketim, tüketim kültürü ve yozlaşma konularına eleştiriler yöneltilmektedir.

Çalışmada ilk olarak ihtiyaç kavramı ve tüketim kavramı açıklanmıştır. Kapitalist toplumun, pazara yönelik bir meta ekonomisi olarak tüketim toplumunun bizzat kendisi olduğundan yola çıkarak, tüketim toplumu ve tüketim toplumuna yöneltilen eleştirilere yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR

2.1. İhtiyaç

İhtiyaç kavramı hakkında farklı bakış açıları çerçevesinde çeşitli tanımlar yapılmıştır. Tüketim toplumu ve tüketim toplumuna yöneltilen eleştirileri tartışmadan önce ihtiyaç kavramına yer vermekte fayda vardır. İnsanların neleri ihtiyaç olarak kabul ettikleri farklılaşabilmektedir. İhtiyaç tanımları, toplumun yapısını yansıtır.

Neo-klasik yaklaşımı benimseyenler, iktisadı “kıt kaynakları, sınırsız ihtiyaçlar arasında bölüşürmenin ilmidir” diye tanımlamaktadırlar. İhtiyaç kavramı, “İnsanların yaşayabilmeleri için doğal ve toplumsal gerekliliklerin tümüdür.” “Maddi ve manevi benliğimizde duyduğumuz ve gidermeye çalıştığımız yokluk hissidir.” “Tatmin edildikleri sürece haz, tatmin edilmedikleri zaman ızdırap veren her şeydir.” ifadeleri ile tanımlanmaktadır (Pekcan, 2003, 525-526).

14. yüzyıl düşünürü sosyoloji ve iktisadın öncülerinden kabul edilen İbn Haldun da ihtiyaç kavramı üzerine çalışmalar yapmıştır. İbn-i Haldun’un “Umran” teorisinin temelini ihtiyaç olgusu oluşturmaktadır. Buna göre toplum gezgin hayattan, yerleşik hayata ve oradan da uygarlık aşamasına ulaşırken ihtiyaç olgusunun zorunluluk düzeylerine göre seyir izleyen bir yapılanmadan geçer (Pekcan, 2003, 532). İbn Haldun’a göre ihtiyaçlar, toplumların medeniyete ulaşma ya da yok olma sürecinde itici güç rolü oynar (Göcen, 2013:177).

Abraham Maslow, ihtiyaç kavramının ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramında ele almıştır. Maslow’un motivasyon teorisi, üzerinde en çok araştırma yapılan teorilerdendir. Maslow güdülenme (motivasyon) hakkında yaptığı araştırmalar sonucunda insan davranışlarını en çok yönlendiren etkenlerin ihtiyaçlar olduğunu savunarak güdülenme olgusunu açıklamaya çalışmıştır. İhtiyaçlar genellikle biyolojik veya içgüdüselidir. Maslow’a göre ihtiyaçlar basamağının ilk üç basamağında yer alan fizyolojik, güvenlik ve sosyal ihtiyaçlar düzenli olarak giderilebilirken, saygınlık ve kendini gerçekleştirme ihtiyacı daha az sayıda kişi tarafından karşılanabilmektedir (Parlıtı, 1999, 270). Ancak tüketim toplumunda bireyler ihtiyaçlarını karşılamak için tüketimi Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisinde belirttiği gibi gerçekleştirmezler. Çünkü bireylerin ihtiyaçlarını karşılama tarzlarının yanı sıra ihtiyaç olarak gördükleri

de zamanla farklılaşmaktadır. Ayrıca Maslow en çok eleştiriyi ihtiyaçları hiyerarşik olarak incelediği için olsa da günümüzde kabul görmektedir.

“The Theory of The Leisure Class” (Aylak Sınıfı Teorisi) adlı eseri ilk kez 1899’da yayınlanan Veblen de ihtiyaç ve tüketim konusuna bir takım eleştirilerde bulunmuştur. Veblen bu eserinde tüketimin amacının hiçbir zaman sadece biyolojik ihtiyaçların tatmininden ibaret olmadığını ileri sürerek; her toplumda tüketimin tüketicinin sosyal statüsünü göstermek gibi, aynı derecede önemli olan bir başka fonksiyona da sahip olduğunu vurgulamıştır. Aylak bir sınıfın ortaya çıktığını vurgulayan Veblen, statü kazanmak için zenginliğin ifşasına yönelik tüketimden bahsetmiştir. Veblen’in gösterişçi tüketim olarak tanımladığı bu durum aynı zamanda varlığın ekonomik olmayan şekilde harcanması ile aylak sınıfın yerini ve statüsünü de belirtmektedir (Güleç, 2015:71). Kapitalist sistem kritikçisi Veblen’e göre bireyler günlük ihtiyaçlarını karşılamak için değil kendilerini üstün gördükleri gruba dâhil etmek ve dikkat çekmek için tüketir.

Postmodernizm hakkında önemli çalışmaları olan Bauman (2014:102-103)’a göre ise bireyin ihtiyaçları ve pazarın bireye sundukları arasında tavuk-yumurta ilişkisi vardır yani; biri olmadan diğeri düşünülemez, fakat hangisinin sebep hangisinin sonuç olduğunu belirlemek mümkün değildir. Böyle olduğu halde tüketici pazarlarının sunduğu hizmetlerin yerinin, doldurulamaz, tercih edilir, güvenilir ve işe yarar olduğu hala ikna edici bir şekilde savunulabilmiş ve kanıtlanabilmiş değildir. Bu savunmanın yapılabileceği zemin ahlaki ilgi ve tüketim ürünleri arasındaki köprünün kurulmasıyla yapılmıştır. Bauman (2014)’a göre ötekine karşı sorumluluk, kavramından gelişen eğilimler yerini kişinin kendisine karşı ve kendine ait sorumluluğu kavramına bırakmaktadır. “Bunu hak ettin”, “bunu kendine borçlusun”, “kendini biraz şımartmayı hak ediyorsun” ve benzeri ahlaki mecburiyetler alanından aşırılan kavramlar ile tüketimci kendine düşkünlük meşrulaştırılmaktadır.

2.2.Tüketim

Raymond Williams (1976)’a göre, tüketme teriminin en erken kullanımları “tahrip etmek, harcamak, israf etmek, bitirmek” anlamındadır. Bu sebeple, israf, ifrat ve harcama olarak tüketimin kapitalist toplumlarda denetlenmesi ve yönlendirilmesi gereken bir edim olduğu söylenebilir (Featherstone, 1996:49).

İnsanoğlu, doğadaki tüm canlılar gibi yaşamı boyunca sürekli olarak tüketir. Ancak, diğer canlılar sadece fiziksel gereksinimlerini giderme amacıyla tüketirken, insan psikolojik ve sosyal gereksinimlerini de tüketim faaliyetlerine yansıtılmaktadır (Bakır ve Çelik, 2013:47). Tüketim, ihtiyaç tanımlarında yer alan maddi ve manevi benlikte duyulan boşlukları doldurmak için gerçekleşmektedir.

Tüketim, belirli bir ihtiyacın tatmin edilmesi için bir ürünü ya da hizmeti edinme, sahiplenme, kullanma ya da yok etme olarak da tanımlanabilir. Bu eylemi yapan birey de tüketici olarak isimlendirilebilir (Odabaşı, 1999:4). Baudrillard (2017:95)’a göre tüketim, etkin ve sosyal bir davranış olmanın yanı sıra; bir zorlama, bir ahlak, bir kurum ve bir sosyal değerler sistemidir. Baudrillard

(1997:74), postmodern toplumda tüketimin, nesnelerin yanı sıra fikirlerin ve görüngülerin de tüketilmesi anlamına geldiğini söyler.

Tüketici arzusunun oluşumunda, tüketim fantezileriyle sosyolojik koşullar arasında kuvvetli bir bağ olduğu için; tüketimin dayattığı ve toplumun şekillendirdiği sahte gereksinimler ve istekler karşısında birey, arzusuna yenik düşebilir (Papatya ve Özdemir, 2012:163). Tüketim olgusu ele alınırken, tüketim arzusunun nasıl oluştuğu veya oluşturulduğu da üzerinde durulması gereken bir konudur. Papatya ve Özdemir (2012); çalışmalarında tüketim toplumunda bireyleri tüketime güdülemenin önemine de yer vermiştir.

Tüketim hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. De Certeau, “tüketicilerin üretimi” başlığında tüketicilerin gizli birer üretici olduğunu söyler. Tüketim ve tüketici edilgen konumdan çıkıp etkin bir konuma geldiğini vurgular. Bu durum tüketimin yeni haliyle, “iş” olarak kavramsallaştırılmasıyla ilgilidir (İnce, 2014:20-21).

Tüketim olgusu yüzyıllardır tartışılan bir konu olmuştur. Tüketme eyleminin ahlaki bir sorun alanı olup olmadığı üzerinde tartışmalar mevcuttur. Değer yargılarından bağımsız olarak ele alınamayan tüketim, aynı zamanda birbirleriyle rekabet halinde olan değerlerin ve ideolojilerin savaş alanını oluşturmaktadır. Özellikle geleneksel toplumların kültürlerinde, ihtiyaçların sınırsız ya da doyurulamaz olma olasılığı bile, sosyal ya da ahlâki bir hastalığa işaret ederken, tüketim kültüründe bireylerin sonsuz ihtiyaçlara sahip olabileceği ilkesi, tüketim kültürü bireyleri için olağan kabul edilmektedir (Yanıklar, 2006: 22-27). Toplumların kültürel yapılarına göre ihtiyaç kavramının sonsuzluğu tartışılmasına rağmen; tüketim kültüründe bireylerin sonsuz ihtiyaçlara sahip olabileceği ilkesi kapitalizm ile birlikte hâkim görüştür. Tüketim toplumu, tüketim eyleminin ahlaki durumunu görmezden gelmektedir.

Ait olduğu temel kuramsal çerçeveye göre tüketim kavramı, farklı anlamları karşılamaktadır. Bazı sosyologlar tüketim kavramını, Monetarist, Keynesçi veya Marxçı ekonomik kuramlardakinden farklı olarak kullanmışlardır. Sosyologlar, sosyal hareketlerle ilgili analizlerini politik ve ekonomik hareketlerden ayrı olarak ele aldıkça, tüketim olgusuna da, ekonomik bir hareket olarak değil de, sosyal bir olgu olarak yaklaşılmaya başlamıştır. Örneğin Max Weber, sosyolojinin farklı bir kuramsal tartışma olarak gelişmesinde önemli bir rol oynamış olan toplumsal analizinde, bir sosyal statü kavramı geliştirmiştir (Bocock, 2005:15). Sosyologlar tüketimi ekonomik hareketlerden ziyade, sosyal olgu olarak ele almaktadırlar. Dolayısıyla üretim, arz-talep miktarı ve yapısı, faiz gibi kavramlar ile tüketimin ilişkisiyle değil; sosyolojik olarak tüketim ile ilgilenmektedirler. Örneğin bireylerin ait oldukları veya ait olmak istedikleri sosyal statüye göre tüketmeleri, sosyologların ele aldığı konulardan birisidir.

Tüketim olgusu, salt mekanik bir süreç olmadığı için kültürel değerlerden, sembollerden ve imajlardan ayrı incelenemez. Ürünler ve hizmetler, tüketimin sürekliliğini ve sürdürülebilirliğini sağlayabilmek için psikolojide bireysel ve kitlesel davranışları şekillendirmede kullanılan klasik ve edimsel koşullanma yöntemlerinin yanı sıra psikanalitik süreçler aracılığıyla bilinç manipüle edilerek bazı gösterge ve semboller ile tüketicilere pazarlanmaktadır. Böylelikle tüketim ile arzular arasında bir

bağlantı oluşturulmaktadır. Ürünlerin, kişilik tipleriyle özdeşleştirilerek sunulması aile içi rollerin ve çevredeki rol modellerin yerine çeşitli kimliklerin, yaşam biçimlerinin ve boş zaman değerlendirme biçimlerinin tüketim olgusu üzerinden biçimlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir (Öztürk, 2013, 152-153).

Tüketicilerin, “bir materyal dünyasında yaşayan” varlıklar olarak kabul edilmesi tüketim toplumunun ruhunun keşfedilmesidir. Artık dünya tüketim objeleriyle desteklenen anlayış ile işgal edilmekte ve insanların karakterleri sahip olduklarıyla analiz edilebilmektedir (Çınar ve Çubukçu, 2009:278).

Günümüzde tüketicilerin satın alarak kendilerini tanımladıkları metalar, çeşitli imajlar oluşturarak tükettirme amacına hizmet etmektedir. Böylelikle bireyler sembollerle toplumsal değerler dünyasına bağlanarak, toplumsal değerler, satışa sunulan değerlerin bir parçası olarak gösterilmeye çalışılmaktadır. Böylece tüketim kendi ideolojisini oluşturmaktadır (Mengü, 2005:155). Tüketilen mallar ve deneyimler önceden paketlenmiş, düzenlenmiş, yaratılmış ve tüketicide istenen tepkiyi yaratmak üzere kodlanmıştır. Fiziksel olarak pasif olan tüketiciler, zihinsel olarak oldukça meşguldür. Sembolik ve gerçek üstü bir düzeye ulaşan satın alma eylemi insanlar için bir güdü haline gelmiştir (Bocock, 2005:57-58). Bireyler üretim için değil; tüketim için güdülenmektedir.

Postmodern eğilimler ile birlikte tüketime yüklenen anlamlar da değişmiştir ve postmodern kültürün etkisiyle de tüketicilerin satın alma kararları da şekillenmektedir. Yaşanan bu sosyal değişim süreci pazarlama uygulamaları ve stratejilerinde de değişimi beraberinde getirmektedir (Azizoğlu ve Altunışık, 2012:35).

2.3.Tüketim Toplumu

Kapitalizmin oluşum aşamasında bireyler üretim için güdülenirken, ileri kapitalizmde bireyler tüketim ile güdülenmektedir. Tüketim, 19. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak geniş halk kitlelerine açılmaya başlamıştır. Kitlesele olarak üretilen malların tüketilmesi gerektiği için, seçkinlerin halkın tüketim aktivitesini denetlenme isteği, işlevini yitirmiştir. Üretim döngüsünün işlemesi için, üretilen malların, kitleler tarafından tüketilmesi gerekmektedir. 19. yüzyılın ortalarında “tüketiminin demokratikleşmesi” olgusu ifade edilmeye başlanmıştır (Yavuz, 2013:221-222). Oskay tarafından “tüketimin demokratikleşmesi” olarak ifade edilen bu kavram Baudrillard tarafından “ekonomik ve toplumsal konum demokrasisi” olarak kavramsallaştırılmıştır (İnce, 2014:29).

Tüketimin demokratikleşmesi hakkında çeşitli tespitlerde bulunmuş olan Odabaşı (2008)'na göre; 1900'lı yılların başlarında Henry Ford'un “Otomobili Demokratikleştireceğim” anlayışı, günümüzde Hindistan malı Tata marka otomobillerle de gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır ve bu durum Microsoft'un sahibi Bill Gates'in “günün birinde herkesin kişisel bilgisayarını olacak” hayaline çok benzemektedir.

Kapitalist toplumların geçirdiği sosyolojik evreler, Fordizm ve Post-Fordizm olarak iki evrede incelenmektedir (Şahin, 2004:173). Tüketimin demokratikleşmesi olgusu Fordizm ve Post-Fordizm çerçevesinde yorumlanabilmektedir. Tüketim ele alınırken, Fordizm ve Post-Fordizm karşılaştırması yapmak gerekmektedir. Fordizmin kitlesel üretimi dengelemek için kitlesel tüketimi gerçekleştirmeyi hedeflemesinin ardından; Post-Fordizm ise varolan yaşam biçimlerinin tanınması ve hedeflenmesinin yanı sıra yeni yaşam biçimleri oluşturmayı önermiştir. Fordizm'in ana teması, Henry Ford'un "müşterilerimiz, rengi siyah olma kaydıyla istedikleri her renk arabayı satın alabilirler" sözü oluşturur. Post-Fordizm pazarları ve tüketimi "yaşam biçim"lerine, "niş pazar"lara, "pazar bölümlerine" ve "hedef tüketici" gruplarına ayırmıştır. (Odabaşı, 1999:11-12). Kapitalizmin yeni aşaması olan Post-Fordizm, postmodern kültür üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Post-Fordizmi, postmodernizmin ekonomideki bir yansıması veya bakış açısı olarak değerlendirmek mümkündür (Yıldırım, 2009:387).

Fordizm hem bir kapitalist üretim biçimi hem de bir tüketim tarzı olarak nitelendirilmektedir.1970'lerde ekonomilerde ve uluslar arası para sisteminde yaşanan dönüşümler ve petrol krizleri, özellikle bilişim ve iletişim alanında ortaya çıkan teknolojik devrim sonucu yaşanan bir yeniden yapılanma sürecine yol açmıştır. Bilim, kültür ve sanat anlayışı açısından bir bütün olarak "Post-Fordizm" olarak adlandırılan bu süreci; daha önceki fordist döneme modern dönem diyen Weberci gelenekten gelen düşünürler ise Post-Modernizm süreci olarak adlandırmaktadırlar (Günel, 2). Ayrıca iktisadi ve sosyal yapıyla ilişkili olarak modern dönem Fordizm, Postmodern dönem ise Post-Fordizm olarak da isimlendirilmektedir (Birkök, 1998:7).

Postmodern bir düşünür olan Baudrillard (2015:95)'a göre; tüketim toplumu, tüketimin öğrenilmesi toplumu, tüketime toplumsal bir biçimde alıştırılma toplumu olarak tanımlanmaktadır; yani yeni üretim güçlerinin oluşmasıyla ve yüksek verimliliğe sahip ekonomik bir sistemin tekeli yeniden yapılanması ile orantılı olarak yeni ve özgül bir toplumsallaşma tarzı olarak kabul edilmektedir.

Tüketim toplumunun genel yapısı, sürekli yeni ihtiyaçların hissettirilmesi ve gündelik hayattaki hoşnutsuzlukların, mutsuzlukların ve gerilimlerin ilacı olarak alışveriş yapmanın sağlayacağı hazzın kullanılabilceği duygusuyla şekillendirilmiştir (Kaban Kadioğlu, 2014:43).

Klasik iktisatçıların perspektifinden bakıldığında ise, bireylerin giderek genişleyen mallar dizisini satın alarak doyumlarını en çoklaştırmaya çalıştıkları üretimin tek amacı tüketim olarak kabul edildiğinde, yirminci yüzyıl neo-Marksistlerinin kimisinin sahip olduğu perspektif içerisinde bu gelişmenin denetimli ve manipüle edilen tüketim için daha büyük fırsatlar yarattığı düşünülür (Featherstone, 1996:38).

Tüketim toplumu, toplumların mal ve hizmet üretiminden ziyade, malların ve boş zamanın tüketimi çerçevesinde tüketim etrafında örgütlenmesi anlamına gelmektedir ve temeli kapitalizme dayanmaktadır. Tüketim toplumundaki eğilimler tartışmalı da olsa Marshall (1999)'a göre şunlardır: Artan zenginlik, burjuvalaşma, kitlesel bir popüler kültürün ortaya çıkışı, toplumsal sınıfın ölümü, tüketim sektörlerinin ortaya çıkışı, bireyciliğin artması vb. (Bayhan, 2011:223). Tüketim toplumu

kavramının yanı sıra sık kullanılan bir kavram olan tüketimin küreselleşmesi kavramına değinmekte fayda vardır.

Tüketimin küreselleşmesi; ekonominin kültüre, kültürün de geçici ve aldatılabilir mallar dünyasına dönüştürüldüğü bir dünya olarak ele alınması gerektiği anlamına gelmektedir ve tüketimin küreselleşmesine dair birbiriyle ilişkili üç kuramsal bakış açısıyla ilişkilendirilmektedir. (Sungur, 2011:15).

Tüketimin küreselleşmesi Marksist ve Neo-Marksist Kuram, Weberyen yaklaşım ve Postmodern Kuram çerçevesinde tartışılmıştır. Marksist ve Neo-Marksist kuram, tüketim araçları, tüketim toplumu gibi kavramları ortaya atar, modern kapitalizmin başarısını tüketicinin denetlenmesine ve sömürüsüne bağımlı olduğunu söyler. İkinci kuramsal bakış açısı, Max Weber'in akılcılaştırma, büyüleme ve büyüünün bozulması üzerine olan yaklaşımı tüketim tapınaklarının oldukça verimli satış makinesine dönüşmesine, böylelikle tüketicileri denetleyip, sömürme kabiliyetlerini arttırmasına yardımcı olmaktadır. Özellikle Baudrillard'ın düşüncelerinden oluşan Postmodern toplumsal kuram ise, yeni tüketim araçlarının büyüünün bozulması hakkındaki problemlerin üstesinden nasıl geldiğini ve gün geçtikçe sayısı artan alışveriş merkezlerinin tüketicileri cezbetme, denetleme ve sömürmeye devam etmek için nasıl tekrar büyülediklerini açıklamaya yardımcı olmaktadır (Sungur, 2011:11-12). Günümüzün tüketim alışkanlıkları ise Postmodern kuram çerçevesinde ele alınmaktadır.

Postmodernizme göre her eylem bir tüketim eylemi kabul edilir. Üretim odaklı modernizm, yerini tüketim odaklı postmodernizme bırakmaktadır. Bireylerarası ilişkilerden, eğitime, dine, müzelere, sağlığa ve hatta ölüme kadar her şey tüketime konu olabilmekte ve bu olgu postmodernistler tarafından mutlulukla kabullenip onaylanmaktadır (Odabaşı, 2004:78-79). Postmodern tüketim; ürünlerin somut ve soyut ürünler dışında sanal ürünler olması; önce bir imaj yaratılıp sonra onun somutlaştırılması ile ilgilidir. Ürünlerdeki bol çeşit ve türevler, ürünlerin fonksiyonlarından çok tüketicilerin bireysel tercihlerine kolaylık sağlayacak şekilde tasarlanmaktadır (Babacan ve Onat, 2002:15).

J. K. Galbraith, kapitalist sistemin fakirliğin ve yetersiz kaynakların bir sonucu olarak ortaya çıkan ihtiyaç ve istekleri karşılamak için üretim merkezli bir sosyal ve politik yapılanma dönemini geçmişte bırakarak, tüketim merkezli ihtiyaç ve isteklerin oluşturulması ve yönetilmesine dayalı bir toplumsal organizasyona yöneldiğini savunmuştur. Bu toplumsal yapılanma üretim araçlarını elinde bulunduran bireylerin ihtiyaç ve isteklerini de belirlemedeki nüfuzlarını artırarak oluşturulmuş ihtiyaç ve istekleri ortaya çıkarmıştır. Üretim merkezli bir yapılanmadan tüketim merkezli bir yapılanmaya geçiş toplumsal dokuda da önemli etkiler bırakmıştır (Demirzen, 2010:102).Tüketim toplumuna yöneltilen eleştiriler yer vermeden önce, postmodernizmin tüketim toplumu anlamına geldiği görüşü mevcut olduğu için; Postmodern çağa yapılan eleştirilere de kısaca değinmekte fayda vardır. Bu amaçla Postmodern çağ, Giddens, Beck, Baudrillard, Jameson ve Lyon gibi kuramcılarının farklı bakış açılarına yer verilmiştir.

Giddens (1998:45)' e göre postmodernizmin tipik özelliği, akla mutlak güven konusundaki yaygın şüpheciliğin, bilim ve teknolojinin ikiyüzlü olduğunun, yani insanlık için avantajlar oluşturduğu

kadar, risk ve tehlikelerle dolu dezavantajlar da oluşturduğu bilincinin kabulüdür. Postmodern çağı; Beck küreselleşme, bireyselleşme, toplumsal cinsiyet devrimi, işsizlik ve ekolojik kriz ve küresel finans krizi gibi öncüllerle; Giddens küreselleşmenin artan etkisi, gelenek sonrası toplumsal düzene geçiş ve düşünerek davranmanın yaygınlaşması öncülleriyle açıklamaktadır. Lyotard sanayi-sonrası toplum veya bilgi toplumu öncülünden; Baudrillard tüketim toplumu ve medya teknolojileri öncülünden; Jameson kapitalizmin üçüncü aşaması çokuluslu finans kapitalizmi öncülünden; Harvey ise kapitalizmin Postfordist birikim mantığı öncülünden yola çıkarak postmodern çağı açıklamaktadır (Evre, 2011:71). Kuramcılar postmodernizmi farklı öncüller ile ele alarak yorumlamışlardır.

Lyon (1994) “eğer herhangi bir anlama geliyorsa postmodernizm tüketim toplumu anlamına gelmektedir” der (Yanıklar, 2010:217). Postmodern toplumun tüketim toplumuyla özdeşleştirildiği söylenebilir.

2.4. Tüketim Toplumuna Yöneltilen Eleştiriler

Tüketim olgusunu olumlu bir açıdan tanımlayanlar daha çok modernliğin, refahın, zenginliğin ve özgürlüğün bir göstergesi olarak ele alırken; olumsuzlayanlar ise, daha çok kapitalist sistem çerçevesinde sistemin insanı, doğayı sömürme anlayışından hareketle ele almaktadırlar (Karaboğa, 2016:2075).

Tüketim karşıtı tavrın çok uzun bir geçmişi vardır. Örneğin, Antik Çağ filozoflarından Sokrates’in satışa sunulmuş malların çokluğuna bakıp birçok kez kendine “gerek duymadığım ne çok şey var” dediği, “gümüş sofraya takımları ve erguvan giysiler yaşamda değil, tragedyada işe yarar” dizelerini dilinden düşürmediği rivayet edilmektedir (Bakır ve Çelik, 2013:48).

Odabaşı (1999:4-5), tüketim ile ilgili ekonomik ve politik tartışmaları kendi uzmanlarına bırakarak tüketim yöneltile eleştirileri şöyle sınıflamıştır:

- Tüketimin yaygınlaşmasıyla herkesin tüketimde daha fazla rol alması, basit zevklerin ve buna bağlı olarak da kitle kültürünün gelişimine sebep olmaktadır. Ayrıca boş zamanın ve tüketimin artması geçerli ideolojinin denetim gücünü de arttırmaktadır.
- Tüketimin yaygınlaşmasını hor görenlere karşılık, tüketimin yaygınlaşmasını “tüketimin demokratikleşmesi” olarak gören ve savunan bir kesim de vardır. Toplumun gelişmesini ve büyümesini ihtiyaçlarını tatmin edebilen ve böylece mutlu olan insanların var olmasıyla mümkün olacağını öne sürerler.
- Tüketim ile ilgili bir başka eleştiri ise, tüketim ile insanların yozlaştığı, yeni din olarak tüketimin ve bunun mabedi olarak da alışveriş merkezlerinin, büyük mağazaların ortaya çıktığı yönündedir. Sadece tüketmek için yaşayan, değerlerini kaybetmiş, markalara tapan bireylerden oluşan bir toplumun sömürülmeye ve gerçek kimliğini kaybetmeye mahkûm olduğu ileri sürülür.

Tüketim toplumu içinde üretim ve tüketim arasındaki ilişki farklılaşmış, tüketim ile üretim yer değiştirmiştir. Bu durumun, tüketimin modernden postmoderne geçiş sürecini örneklediği söylenebilir. Modernizm ile birlikte aşkın bir konuma oturan üretimin, postmodernizm ile birlikte yerini kaybettiği

anlamına gelmektedir. Modern dönemde tüketim olumsuz bir vurguya sahip iken, postmodernizm ile birlikte tüketim en önemli değer haline gelmiştir (Batı, 2009:3).

Yeni kapitalizm, hazcı kapitalizm veya tüketimci kapitalizm olarak da ifade edilmektedir. Yeni kapitalizm artık üretim süreçlerine verdiği desteği, tüketim alanlarına doğru kaydırmaya çalışmaktadır. Boş zamanla olan “iyi” ilişkileri, püriten etikten hazcı etiğe doğru odak kayması, boş zamanın kapitalizm için hayati bir pazar ya da meta değeri taşımasıyla ilişkilidir. Tüketimin artırılabilirdiği alanlar büyük oranda iş dışı yaşam alanları ile çakışmaktadır. Bu durumda, kapitalizmin hedefi, boş zamanı ele geçirmek, maksatlı kullanıma açmak ve yeni boş zaman etiği yaratmaktır (Aytaç, 2004:116).

Freud, insanların eylemlerinin ve düşüncelerinin kökeninin çoğunun kaynağının hayvani bir içgüdü olduğunu söyler. Bu yaklaşıma göre kapitalizm, her insanı günün koşullarına göre yeni bir haz türü ile aldatarak, tüketici olarak harcamaya istekli hale getirmektedir. Pazara sunulan her ürün, bireyde haz duygusunu tetikleyerek ekonomik açıdan yeni bir ihtiyacı yaratan koşulları oluşturur. Böylelikle yabancılaşmış ihtiyaçların himayesi altına giren insan, fizyolojik ve psikolojik anlamda bir makineye dönüşür (Nar, 2015:945). Kapitalizm, haz duygularını tetikleyerek insanın harcamaya istekli bir makineye dönüşmesini arzular.

Hazcı kapitalizm çerçevesinde hazcı tüketim kavramını tanımlamak gerekmektedir. Genellikle duygular aracılığıyla memnun olmayı ifade eden bir terim olan hedonizm, haz arayıcılığıyla bireyin kendisini zevke adanması şeklinde ifade edilmektedir. Hedonik veya hazcı tüketim ise tüketimin haz boyutundan tat almak olarak ifade edilir. Hedonik tüketim alanında yapılan araştırmalardaki ortak ana fikir; tüketicilerin ürün seçerken duygusal arzuların bazen faydacı nedenlere baskın geldiği görüşüdür (Açıkalın ve Yaşar, 2017:571).

Kapitalist sistem, tüketimi özendirmeyi ve bireylerde satın alma ve haz duyma ruhsallığı arasındaki bağlantıyı güçlendirmeyi ve satın alma isteklerini talebe dönüştürecek alım güçleri yaratmayı hedefler. Tüketim sürekliliği ile işleyen kapitalist düzen aynı zamanda bir bağımlılık ilişkisi yaratır. Tüketimi arttırabilmek için yapılandırılmış gelecek gelirlerin şimdiden harcanabildiği kredili yaşam düzeni bu bağımlılığı arttırmaktadır. Tüketiciler, borç mekanizmasından kaynaklanan içsel gerginliklerini telafi edecek hazzı yine yeni arzuladıkları ürünleri satın almada ararlar (Kaban Kadioğlu, 2014:25-27).

Hazcı tüketim anlayışı, tüketim mekânlarına da yansımaktadır. Tüketim mekanlarında steril mekanlar oluşturulur ve bireyi tüketimden alıkoyacak gerçeklikler gizlenir, ya da gösteri ve eğlencelerle unutturulur. Hatta tüketimi tetikleyecek haz duygusunun zayıflamaması için ölüm, mezarlık gibi öte dünyayı hatırlatan olgular sosyal yaşam alanlarından uzak tutulmaktadır. Bauman’a göre ölümsüzlüğün yeni postmodern versiyonu anlık yaşamak ve hemen zevk almak anlamına gelmektedir (Sungur, 2016:38).

Tüketim toplumu Frankfurt Okulu yazarları tarafından da eleştirilmektedir. Frankfurt okulu yazarlarından Max Horkheimer ve Theodor Adorno “Aydınlanmanın Diyalektiği” adlı eserlerinde ilk kez

“Kültür Endüstrisi” kavramından söz etmiş ve metalaşma kavramına yer vermiştir. Marcuse da, Adorno ve Horkheimer gibi kitle kültürüne eleştirel bir yaklaşıma sahiptir. Baudrillard ise; “Simülakrlar ve Simülasyon” adlı eserinde yalnızlaşan topluma değinerek, tüm sistemin değiştiğini ve bireyin yapay gerçeklikte kendi kendisinin kölesi haline geldiğini söyler (Tükel,2014, s.4). Horkheimer ve Adorno (1972), üretim alanında ortaya çıkan meta mantığının ve araçsal rasyonelliğin aynı şekilde tüketim alanında da görülebileceğini savunur (Featherstone, 1996:38).

Lefebvre değişen kapitalizm çerçevesinde toplumlarda kıtlıktan bolluğa, yetersiz üretimden dev boyutlu bir tüketime ve bazen de aşırı tüketime (israf, şatafat ve prestij için tüketim, vs.) geçiş olduğunu kabul eder. (Şahin, 2008:182). Baudrillard, Lefebvre’nin metalaşma teorisinden yararlanarak Postmodern kültürü ele almıştır.

Tüketim toplumuna eleştirilerde bulunan Marcuse ise tüketim ideolojisinin “sahte ihtiyaçlar” yaratığını ve bunların günümüz toplumlarında bir “sosyal kontrol” şekli haline geldiğini ileri sürmüştür. Artık bireyler sahip olduklarıyla kendi değerlerini anlamaktadırlar ve bireyler sahip oldukları eşyalar aracılığıyla ruhlarını benliklerini keşfetmektedirler. Marcuse’a göre bireyi topluma bağlayan mekanizma değişmiştir (Şahin, 2008:183).

Durmaz (2015:123-125)’a göre, tüketim edimi; sermaye birikim rejimlerinden, dolayısıyla da üretim kavramından soyutlanarak ele alınamayacağı için, tüketim toplumu da kapitalizmin temel dinamiklerinden soyutlanarak ele alınamamaktadır. Kapitalist toplumun pazara yönelik bir meta ekonomisi olarak tüketim toplumunun bizzat kendisi olduğunu iddia etmektedir. Tüketim ve üretim kavramını bağımsızlaştırarak ele alan Aytaç (2006: 36) ise, kapitalist sistemde tüketicinin disipline edildiğini, gönüllü olarak itaatin, köleliğin ve katılımcılığın öznesi haline geldiğini belirtmektedir.

Tüketim toplumunun oluşumunda yeni bir kültürün oluşumu kapitalist üretim biçimlerinin devamını sağlamak için önemlidir. Kapitalizmde üretimden ziyade tüketimin makbul bulunması kitle iletişim araçlarıyla yeni kimlikler yaratma, imaj kazanma, sınıf ve statü kazanma şeklinde bireylerin değişimlerini etkilemektedir (Kırılmaz ve Ayparçası, 2016:50).

Aylak Sınıf Teorisi’nde Veblen, tüketimin amacının hiçbir zaman sadece biyolojik ihtiyaçların tatmininden oluşmadığını belirtmiştir. Veblen tüketimin hayatta kalma boyutundan ileriye gitmesini toplumsal bir sorun olarak ele almıştır. Bireysel tatminin sosyal bağlamda bir statü arayışı olması Veblen’in eleştirdiği konulardandır. Zenginliğin toplumun faydası için kullanılmak yerine, israfı yönlendirilmesi ve bu davranışın her kesim tarafından da taklit edilmesi Veblen’in eleştirdiği bir konu olmuştur (Güleç, 2015:71). Tüketim toplumunda hâkim olan gösteriş tüketimi israfı arttırmaktadır ve maalesef zenginlik gerçek anlamda toplumun faydası için kullanılmamaktadır.

Kapitalist sistemi eleştiren Veblen, kişinin boş zamanlarının çokluğunu ve gösteriş için yaptığı gereksiz, “aşırı tüketim” in sahip olunanı teşhir etmek amaçlı olduğunu vurgulamıştır (Güleç, 2015:74). Veblen’e göre tüketim toplumları, bireyleri, -varsıl ya da yoksul- ait oldukları sınıfın ekonomik durumunu

dikkate almaksızın bir rekabet ortamına sokar ve bireyleri birbirlerine karşı gösteriş yapmaya iter (Tomat, 2015:364). Böylelikle varsıl ya da yoksul olması fark etmeksizin bireyler tüketim rekabeti içine girerler ve kapitalist sistemin arzulanığı durum gerçekleşmiş olur.

Tüketim toplumunda tüketicinin görevi, çeşitlendirilmiş mal ve hizmetleri arzulamak, onlara sahip olmak için çalışmak, satın almak ve kapitalist sistemin devamını sağlamaktır (İnce, 2014:28). Tüketim toplumunun temel kod değeri mutluluk kavramıdır. Mutluluk kavramı herkesin ve her şeyin sığacağı haline gelmiştir. Nesnelere, göstergeler ve semboller aracılığıyla ölçülebilir kabul edilen mutluluğun ancak tüketmekle ve ürünlere sahip olmakla elde edilebileceği kabul edilir (Zorlu, 2016:221-222). Kapitalist sistem, tüketicilere bu görevi yerine getirirken mutlu olacağı vaadini verir fakat bolluk ekonomisinde yaşamasına rağmen bireylerin çok da mutlu olduğu söylenemez.

Tüketim vasıtasıyla mutluluğa erişimin ilk örneklerine 15 ve 16.yy da Avrupa 'da (Mukerji 1983), 18.yy.'da İngiltere'de (McKendrick, Brewerve Plumb 1982), 19 yy.'da Fransa'da (Williams 1981), 19 ve 20.yy'da Amerika'da (Lears 1983) raslamışlardır. Farklı ülkelerdeki bu ortak gelişimin sebebini ise endüstrileşme süreci ve sonrasında tüketime verilen önemin ve değerlerin artışı ile açıklamışlardır (Erdoğan, 2016:53).

Tüketimin mutluluğu getireceği vaatlerinin aksine; insanlar hayatı boyunca gerçekleştirdikleri tüketimin bedelini ödeme telaşıyla mutluluğu yakalayamama tehlikesiyle de karşı karşıya kalmaktadır. Bu yüzden artan tüketim beraberinde birtakım hastalıkları tetiklemektedir. Yine tüketim toplumu bu rahatsızlıkları gidermek için başka ürünler ve hizmetler önermektedir.

Henüz satın aldığı ürüne sahip olmanın hazzını tüketmeden yeni ihtiyaçların hoşnutsuzluğunu yaşayan tüketicilerden oluşan bir tüketim toplumu oluşmuştur (Kaban Kadioğlu, 2014:47).Tüketim toplumunda, tatmin ve tatmin duygusunun kışkırtmasıyla yeniden arzu duymaya dayalı tatminsiz kitlelerin yaşadığı yoksunluk hissi varlığını sürdürmektedir (Köse, 2008:1).

Bauman (2000:60)'a göre eğer tüketim başarılı bir yaşamın, mutluluğun ve insan edebinin ölçüsü ise, o zaman arzuların perdesi yıkılmaktadır. Çünkü kazanılan ve duyulan hiç bir şeyin doyumu, bir zamanlar standartları yakalamanın vaat ettiği doyumu yakalama ihtimali yoktur. Çünkü aslında ortada bir standart yoktur: atlet koştukça bitiş çizgisi de uzaklaşmaktadır, birey hedefe ulaşmaya çalıştıkça hedef sürekli kaçmaktadır.

Tüketim kültürü nedeniyle kazan-tüket çarkının döndüğünü, popüler kültürün de etkisiyle tüketimin hızlandığını belirten Tarhan (2012), kapitalizmin insanları ruhsal olarak hasta ettiğini, artan anti-depresan ilaç kullanımlarının ve psikolog-psikiyatra gitme oranlarının bununla ilişkili olduğunu ve kapitalizmin önce hasta ettiğini sonra iyileştirdiğine dikkat çeken eleştirilerde bulunmaktadır.

Lüks ve israf arttıkça toplumlarda iktisadi ve mali dengesizliklerin oluşmakta, insanın refah ve bolluğa olan bağımlılığı doğmakta, insanlar maddi ve manevi değer-amaç dengesini kaybedince ortaya

narsist insan modeli çıkmaktadır. (Göcen, 2013:179). Günümüzün psikolojik yapılanması olarak kabul edilen narsisizm psiko-kültürel bir rahatsızlıktır.

Narsisizm, Yunan mitolojisinden sudaki yansımasını görüp, yansımasına yani kendisine aşık olan ve bir ömrü ulaşamayacağı bu aşkın peşinde koşarak, aşkını izleyerek tüketen Narkissos'dan gelmektedir. İlk defa Ellis tarafından kullanılan narsisizm kavramı hakkında Freud ve Jung'ın çalışmaları bulunmaktadır. Narsisizm normal ve patolojik düzey olarak ikiye ayrılmaktadır (Karaaziz ve Atak, 2013:44-46). Christopher Lasch (1978), "Narsisizm Kültürü" adlı eserinde narsistik kişilik bozukluğunun; bireyci, tüketim toplumlarında; aile yönelimli, işbirliğine dayalı toplumlara göre daha yüksek oranda görüldüğünü iddia etmiştir (Timuroğlu ve İşcan, 2008:244).

Narsist kişilik özelliklerinin gün geçtikçe arttığını belirten Bayhan (2017), Amerika'da her dört üniversite öğrencisinden birinin narsist kişilik özellikleri taşıdığını tespit edildiğini, Narsistik Kişilik Bozukluğu klinik tanısı konulanların ise zannedildiğinden çok daha yaygın olduğunu söyler. Amerika genelinde yapılan bu araştırma 20'li yaşlardaki her on Amerikalıdan yaklaşık birinin ve her yaş grubundaki her 16 kişiden birinin narsistik kişilik bozukluğu belirtileri gösterdiği sonucunu ortaya koymuştur. Amerika'da yapılan bu araştırma sonuçları Lasch'ın geçmiş yıllarda gözlemlediği narsisizm kültürünün, günümüzde büyük boyutlara ulaştığını destekler niteliktedir. Yine Bayhan'ın (2017), 15.496 üniversite öğrencisi ile Malatya'da İnönü Üniversitesi'nde yaptığı "Üniversite Gençliğinin Sosyolojik Profili" isimli araştırması da ülkemizde de gençlerde narsist kişilik eğiliminin artış gösterdiğini desteklemektedir.

Özbölük (2015:7) çalışmasında bireyci postmodern pazarlama anlayışına zıt olan kabileci pazarlama yaklaşımında postmodern tüketici kabileleri kavramını ele almıştır. Bu yaklaşımda tüketim aracılığıyla sosyal bağ geliştirildiği vurgulanır ve tüketen birey; tüketici davranışı kapsamında duygusal ve narsist tasarımın ötesinde kabul edilir.

Terzi ve Altunışık, (2016: 89); maddi tüketim arttıkça, kıskançlık ve açgözlülük gibi duygularında toplumda artış gösterdiğini vurgulayarak; dünya kaynaklarının israf edilmesiyle, çevresel felaketlerin oluşması, psikolojik ve fiziksel zararlar sonucunda sosyal hasarların gerçekleşmesiyle ve sürdürülebilirliğin sağlanamayacağını belirtmektedir.

Tüketim toplumunun sürdürülebilirliğine değinen, Kılıç (2006:109) da; tüketim toplumunun tüm önlemlere ve kullanılan teknolojilere rağmen doğayı kirletmeye devam ettiğini, hem insan hem de çevre için potansiyel riskleri taşıdığını ortaya koyan bir çalışma yapmıştır.

Belk (1998); tüketimi engelleyen etmenleri bireysel düzlemde; düşük gelir düzeyi, ideoloji ve din olarak kabul ederken (Zorlu, 2008:8), tüketim karşısında kurtuluşu din olarak kabul eden çalışmalar da vardır. Mutluel (2014) ve Göcen(2013) gibi tüketim toplumunun oluşturduğu kültürel deformasyona ve yabancılaşmaya karşı İslam dinini kurtuluş olarak öneren çalışmalardandır.

Mutluel (2014: 683), insanın neye ihtiyacı olduğuna tüketim toplumunu oluşturan çevreler tarafından karar verildiğini, küresel güçlerin sömürü çarkını tersine çevirecek anlayışın İslam düşüncesinde gizli olduğunu söyler. Göcen (2013:176) çalışmasında İbn Haldun'un insan ve toplumun iktisadi davranışlarını anlama çerçevesinde; insan ihtiyaçları, tüketim kültürü ve insanların narsistleşmesi arasındaki ilişkiyi değerlendirmiştir.

İslami zihniyet, pek çok sebepten dolayı kapitalizme karşıdır ve kapitalist gelişmeye elverişli değildir (Austruy, 2010:62). İslam filozofları; meta ve tüketim açısından ahlaki bir tutumu ortaya koyarak, insan ihtiyaçlarının karşılanmasında orta bir yol izlenmesini ve aşırılıklardan kaçınılmasını önerir. Farabi tüketim toplumuna dönüşmemek için aşırı harcamadan kaçınmak gerektiğini söylerken; Gazali, malı kazanan ve harcayan kişinin durumunun ve niyetinin gözetilmesi gerektiğini söyler (Mutluel, 2014:694).

Tüketim toplumundaki savurganlığı eleştiren Baudrillard (2015:40), tüketim toplumuna “çöp sepeti uygarlığı” der ve zengin toplumların bolluğunun savurganlığa bağlı olduğunu vurgulayarak “Bana fırlatıp attığın şeyi söyle sana kim olduğunu söyleyeyim!” der.

Bauman'a göre; bir toplumdaki iyiliğin ve kaliteli yaşamın ölçütünün o toplumun en alt tabakasında olanların yaşam deneyimlerine bakarak elde edilir. Tüketim toplumunda yoksulların olumsuz hayat kalitesinden yola çıkarak tüketim toplumunun insanlık için pek de iyi bir toplum olmadığı söylenebilir. Yoksulluk, mültecilik ve ötekilik gibi durumlarla karşılaşan bireylerin “dışarı atılmışlık” sendromu ile tüketim toplumunda yaşamak zorunda kaldıkları, getto, banliyö veya varoşlar gibi buldukları yerlere kapatıldıkları ve tüketim kadetrallerinden aforoz edildikleri söylenebilir (Şimşek, 2014:179). Bauman'ın dışarı atılmışlık sendromunu dikkate aldığımızda aslında tüketim toplumunun yoksullar, mülteciler ve ötekileşen bireyler için masum olduğu söylenemez. Tüketim toplumu eleştirileri beraberinde pazarlamaya yapılan eleştirileri de dikkate almayı gerektirmektedir.

Jagdish Sheth; pazarlamanın yaşam üzerindeki etkisi için şöyle der: “Pazarlama aşırı tüketimi teşvik etmekle, dolayısıyla da dünyanın ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirliğini tehlikeye atmakla suçlanmaktadır. Müşteri odaklı bir sürdürülebilirlik anlayışının benimsenmesi ve tüketicilerin eğitilmesi, bir yandan da geri dönüşümlü ürünlerin teşvik edilmesi gerekmektedir” (Kotler,2015:235).

Torlak (2016:11); “Tüketim” adlı eserinde, yaşamak için tüketmek ile tüketmek için yaşamak arasında dengeli bir insan ve dolayısıyla dengeli bir toplum yapısını oluşturmanın da özünde insanın sorumluluğu olduğunu söyler. Postmodern toplumda ise, tüketici davranışlarının bir ucunda aşırı tüketim, diğer ucunda da tüketim karşıtlığının yer almaktadır. Tüketim karşıtlığı, etik veya ekolojik nedenlerle sadece belirli ürünleri tercih etmekten, tamamen tüketimin azaltılması veya belirli ürün kategorilerinin boykotuna kadar uzanmaktadır ve literatürde tüketici isyanları, tüketici boykotları, etik tüketim, tüketmeme gibi farklı kavramlarla ifade edilmektedir. Tüketim kültürü karşıtlığında, hâkim tüketim kültürünün gücüne veya etkilerine karşı direnme söz konusudur (Ergen, 2016:74).

Kırmızı ve Babaoğul (2012:4), Türkiye’de tüketim karşıtlığının durumunu ele aldıkları çalışmalarında, tüketim karşıtlığının oluşumunda küreselleşmeye karşı tepkilerin etkili olduğunu ve bunun marka egemenliğine karşı koyarak gerçekleştirilebileceğini söyler. Tüketim toplumuna eleştirilerde bulunan Demirezen (2015:40) ise tüketim toplumun başlıca özelliklerini metalaşma, kültür endüstrisi, kültürel emperyalizm, tüketim metalarının kültürleşmesi ve medya ile ihtiyaçların oluşturulması olarak ele almıştır.

3. SONUÇ

Modern tüketim konusunda yaklaşımlar geliştiren Baudrillard (2014:246)’a göre; sistemli ve sınır tanımayan bir tüketim sürecinin ortaya çıkmasını sağlayan düşüncenin kökeninde yaşamın tüm alanında sunulan nesnelere sahip olamama zorunluluğunun yol açtığı hayal kırıklığı vardır. Sonuç olarak bir eksiklik duygusu üstüne oturan tüketimin denetim altına alınabilmesi olanaksızdır.

Tüketimin denetlenmesinin mümkün olmaması bazı eleştirileri beraberinde getirmiştir. Gün geçtikçe artan ve amaç haline gelen tüketimin dünya genelinde çevreciler ve din adamları tarafından da tartışılmaktadır. Ancak dünya genelinde hâkim olan tüketim kültürüne rağmen; tüketim toplumu eleştirilerine yer veren sosyolog, psikolog ve pazarlamacılar da mevcuttur. Tüketimi canlı tutma yönünde çaba sarf eden kapitalizme eleştiriler yönünde kaleme alınan eserler bulunmaktadır. Ünlü pazarlamacı Kotler’in “Kapitalizm ile Yüzleşmek” isimli eseri de kapitalizme eleştirel bir yaklaşım içermektedir.

Pazarlama stratejileri açısından ele alınacak olursa; tüketim yoluyla kendini ifade etmek isteyen postmodern tüketiciyi daha iyi tanımak, istek ve ihtiyaçlarına rakiplerden daha iyi cevap verebilmek için tüketim olgusunu yorumlamak gerekmektedir. Postmodern tüketicisi için tüketim bir araç olmaktan ziyade amaç haline gelmiştir. Tüketiciler genellikle fonksiyonel faydalar için değil, sembolik faydalar için satın almaktadır. Dolayısıyla tüketilen sadece maddi nesnelere değil, aynı zamanda soyut nesnelere de.

Pazarlama teknikleri ile tüketimin anlamlandırılması ve hayatın merkezine konulması söz konusudur. Pazarlama stratejilerine bu doğrultuda yön verilmektedir. Değişenin tüketicisi mi yoksa pazarlama stratejileriyle tüketime yüklenen anlamlar mı olduğu tartışılmaya değerdir. Tüketim toplumunun geldiği durum hakkında pazarlama suçlanmaktadır. Tüketim harcamalarının tamamı olmasa da büyük bir çoğunluğunun gereksinimden değil de arzularından kaynaklandığı söylenebilir. Arzuların oluşturulması ve harekete geçilmesi noktasında pazarlamanın oynadığı rol önemlidir.

Bu çalışmada da tüketim toplumuna yapılan eleştiriler ele alınmadan önce ihtiyaç, tüketim ve tüketim toplumu kavramlarına yer verilmiştir. Çalışmada klasik sosyologlardan Marks ve Weber’in ve iktisatçı sosyolog Veblen’in tüketim hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Ayrıca günümüz sosyologları olarak kabul edilen Baudrillard, Bauman, Bocoock ve Featherstone’un tüketim ve tüketim toplumu hakkındaki çalışmalarına değinilmiştir. Literatür incelendiğinde üretim ve tüketim kavramlarını bağımsızlaştıran yazarlar Aytaç (2006), Karakaş (2006), Bayhan (2011), Yanıklar (2011)’in olduğu, tüketim toplumunun oluşturduğu yabancılaşmaya karşı dini kurtuluş olarak gören çalışmaların Göçen

(2013), Mutluel (2014) olduğu tespit edilmiştir. Durmaz (2015) ise çalışmasında üretim ile tüketim arasındaki bağı koparılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Tarhan (2012), Terzi ve Altunışık (2016) tüketimin psikolojik fiziksel zararlarına değinirken ve Torlak (2016) dengeli tüketime, Ergen (2016) ise tüketim karşıtlığına, Sungur (2016) ise postmodern yoksulluğa dikkat çekmiştir.

Günümüzde özgürce tüketim hakkının keyfini sürmek isteyen tüketicilerin yanı sıra sorumlu davranmaktan yana olan tüketici kitleleri de vardır. Tüketim ile elde edilen hazzın birey ve toplum için ne kadar faydalı olduğunu da sorgulamak gerekmektedir. Tüketirken tükenmeyi reddeden tüketicilerin, bu sahte hazları sorgulamalarında fayda vardır.

Tüketimin edilgen, ikincil yönünün artık anlamını yitirdiği aksine olumlu ve aktif kabul edildiği tüketim toplumunun bireyleri için oldukça sıradanlaşan tüketimin, sorgulanmasının da güçleştiğini söyleyebiliriz. Çünkü kapitalist tüketim kültürü, bireylere sürekli tüketerek mutluluğu yakalayacakları mesajını vermektedir. Tarhan (2012)'nin da belirttiği gibi kapitalizm bireyleri önce hasta edip sonra iyileştirmektedir. Tüketim ile mutluluğu yakalayacağını düşünen bireyler, aksine haz arayışında bencilleşmekte, narsistleşerek daha doyumsuz hale gelmektedir. Lüks tüketim ürünleri kullanımı ile narsist eğilimler hakkında yapılmış çalışmalar mevcuttur. Zevkine düşkün postmodern tüketici kendini tüketimde sınırsız bir özgürlüğe sahip olarak kabul etmektedir. Sınırsız özgürlüğüyle haz peşinde koşan postmodern tüketicinin çevresine karşı duyduğu hassasiyetin pek de yüksek olduğu söylenemez. Tüketim toplumunda haz kovalanırken yoksulluk, mülteciler ve öteki bireyler adeta görmezden gelinmektedir. Bu durumun tüketim toplumu bireyinin bencilik özelliğinden kaynaklandığı söylenebilir.

Tüketim toplumunda medya aracılığıyla istek ve arzular oluşturulmaya çalışılmakta ve tüketimin hedonist bir şekilde gerçekleştirilmesi sağlanmaktadır. Maalesef bunun sonucunda metalar bireylere hükmeder hale gelmektedir. Bireyler metalar sayesinde kazandıklarını düşündükleri kimlikler ile mutluluğu aramakta ve kendi kendilerine yabancılaşmaktadır.

Tüketim toplumunu tanımlamak toplum düzenini anlamak açısından önemlidir. Tüketim konusu aşırı tüketim, toplumsal kaynak israfı, toplumsal yozlaşma, tüketimle gelen kültürel değişim ve kapitalist kültürün etkileri konuları da ayrıntılı olarak değerlendirilerek pazarlama literatürüne katkıda bulunulabilir.

4. KAYNAKLAR

Açıkalın, Sezgin –Yaşar, Mine (2017), “Hedonik ve Faydacı Tüketim Bağlamında Tüketici Davranışlarının İncelenmesi: Gençlerin Hedonik Tüketim Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:10, Sayı:48, Şubat, (570-585).

Austry, Jacques (2010), *Kapitalizm Marksizm ve İslam*, Çev: Agâh Oktay Güner, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, 1.Basım, Mayıs, İstanbul.

- Aytaç, Ömer (2004), “Kapitalizm ve Hegemonya İlişkileri Bağlamında Boş Zaman”, *Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, Cilt:28, No:2, (115-118).
- Aytaç, Ömer (2006), “Tüketimcilik ve Metalaşma Kıskaçında Boş Zaman”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 11, (27-53).
- Azizoğlu, Arzu - Altunışık Remzi (2012), “Postmodernizm, Sembolik Tüketim ve Marka”, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, (33-50).
- Babacan Muazzez-Onat F. (2002), “Postmodern Pazarlama Perspektifi”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*,2,1, (11-20).
- Bakır, Uğur – Çelik, Murat (2013), “Tüketim Toplumuna Eleştirel Bir Yaklaşım: Kültür Bozumu ve Yıkıcı Reklamlar”, *Selçuk İletişim Dergisi*, 7, 4, (46-63).
- Batı, Uğur (2009), “Tüketimin Akılcılaşması, Büyümesi ve Yeniden Büyümesinin İKEA Süper Mağazası Üzerinden Görünümü”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı:37.
- Baudrillard, Jean (1997), *Tüketim Toplumu*, Çev: H. Deliçaylı, F. Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Baudrillard, Jean (2014), *Nesneler Sistemi*, Çev: Oğuz Adanır, Aslı Karamollaoğlu, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 3.Baskı.
- Baudrillard, Jean (2015), *Tüketim Toplumu: Söylenceleri/Yapıları*, Çev:Alaeddin Şenel, Ayrıntı Yayınları, 7.Basım.
- Bauman, Zygmunt (2000), *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, Çev:Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Zygmunt (2014), *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*, Çev:F.Doruk Ergun, 2. Baskı, Say Yayınları.
- Bayhan, Vehbi (2011), “Tüketim Toplumunda Bireyin Ontolojik Mottosu: Tüketiyorum Öyleyse Varım”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, (43), (221-248).
- Bayhan, Vehbi (2017), “Sosyal Medya Narsist Yapıyor”, 12.01.2017. <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/sosyal-medya-narsist-yapiyor> (12.04.2017).
- Birkök, Mehmet Cüneyt (1998), “Modernizmden Postmodernizme: Yeni Problemler”, *Yeni Türkiye*, Cilt. 4, İstanbul, (525-536).
- Bocock Robert (2005), *Tüketim*, Dost Kitapevi Yayınları, (Çev.İrem Kutluk), 2. Baskı, Ankara, Aralık.

- Çınar, Recai-Çubukçu, İhsan (2009), “Tüketim Toplumunun Şekillenmesi ve Tüketici Davranışları: Karşılaştırmalı Bir Uygulama”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (1), (277-300).
- Demirezen, İsmail (2010), “Tüketim Toplumunun Oluşumu ve Din ile Etkileşimi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt:10, Sayı:3, (97-109).
- Demirezen, İsmail (2015), *Tüketim Toplumu ve Din*, Dem Yayınları, 1.Basım, İstanbul.
- Durmaz, Orkun Saip (2015), “Post-Modern Paradigmanın Kısacasında Tüketim Toplumu ve Eleştirisi”, *Mülkiye Dergisi*, 39 (3), (123-150).
- Erdoğan, Meltem (2016), *Davranışsal İktisat Açısından Lüks Tüketim, Materyalizm, Sosyo-Ekonomik Statü ve Dini Değerler*, Ekin Basım Yayın, Mart.
- Ergen, Ahu (2014), *Sürdürülebilir Tüketim Gönüllü Sadelik ve Maddi Değerler*, Beta Yayınları, 1.Baskı, Ekim.
- Evre, Bülent (2011), “Geç Modern veya Postmodern Bağlamda Değişen Siyasetin Yeni Biçim(ler)i”, *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, (2:1), Haziran.
- Featherstone, Mike (1996), *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, Çev:Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, Birinci Basım, Temmuz.
- Güleç, Cansu (2015), “Thorstein Veblen ve Gösterişçi Tüketim Kavramı”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:38, Yıl: 2015/1, (62-82).
- Günel, Mehmet (2006) “Modernden Postmoderne Ekonomik Dönüşüm ve Türkiye”, *2023 Aylık Dergi*, Yıl:5, Sayı:60, 15 Nisan.
- <http://mehmetgunal.com.tr/makale/2023/Modernden%20Postmoderne%20Ekonomik%20D%F6n%FC%FE%FCm%20ve%20T%FCrkiye.pdf> (28.03.2017).
- Göcen, Gülüşan (2013), “İbn Haldun’un Toplum ve İnsan Yaklaşımının Günümüze Düşen İzdüşümleri: Tüketim Toplumu ve Narsist İnsan”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt.8, (175-198).
- İnce, Şengül (2014), “*Toplumsal ve Kültürel Dönüşümlerin Gündelik Hayata Yansımaları:2000’lerde Türkiye’nin Mutfağı*”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- İslamoğlu Ahmet Hamdi-Altunışık Remzi (2013), *Tüketici Davranışları*, 4.Baskı, Mayıs.
- Kaban Kadioğlu, Zeynep (2014), *Tüketim İletişimi: Süreçler, Algılar ve Tüketici*. Pales Yayınları 1.Baskı, İstanbul.

- Karaaziz Meryem-Erdem Atak, İrem (2013), “Narsisizm ve Narsisizmle İlgili Araştırmalar Üzerine Bir Gözden Geçirme”, *Nesne Dergisi*, 1 (2), (44-59).
- Karaboğa, Tahir (2016), “Televizyon Dizilerinde Tüketim Olgusu”, *International Journal of Human Sciences*, 13(1),(2072-2101).
- Karakaş, Mehmet (2006), “Yeni Yoksulluk Bağlamında Sosyal Kimlik ve Küresel Eşitsizlik”, *Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7/2, (1-16).
- Karakaş, Mehmet (2010), “Küresel Yoksulluğun Öteki Yüzü: Yeni Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt XII. Sayı 2, Aralık, (1-18).
- Kılıç, Selim (2006), “Modern Topluma Ekolojik Bir Yaklaşım”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 2006/2, (108-127).
- Kırmızı, Meriç-Babaoğul, Müberra (2012), “Tüketim Karşıtlığının Kuramsal Çerçevesi ve Örnek Olay İncelemesi: Boğaziçi Starbucks'ta Şenlik Var!”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, 19 Haziran, (1-14).
- Kırılmaz Harun-Ayparçası Fatma (2016), “Modernizm ve Postmodernizm Süreçlerinin Tüketim Kültürüne Yansımaları”, *İnsan&İnsan*, Yıl:3, Sayı:8, Bahar, (32-58).
- Kotler, Philip (2015), *Kapitalizme Yüzleşmek Sorunlu Bir Ekonomik Sisteme Gerçekçi Çözümler*, Çev: Taner Gezer, MediaCat Yayınları, Ekim.
- Köse, Hüseyin (2008), “Lefebvre ve Modern Gündelik Hayatın Toplumsal Eleştirisi”, *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı:27, (1-19).
- Mutluel, Osman (2014), “İslam Düşüncesinde Meta Kavramı ve Tüketim Ahlakı”, *Journal of Turkish Studies*, (Volume 9 Issue 8), (683-696).
- Mengü, Seda Çakar (2005), “Tüketimle Edinilen Yanılsanmış Seçkinlik”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Cilt:21, No:21, (155-160).
- Nar, Mehmet Şükrü (2015), “Küreselleşmenin Tüketim Kültürü Üzerindeki Etkisi: Teknoloji Tüketimi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:8, Sayı:37, Nisan, (941-954).
- Odabaşı, Yavuz (1999), *Tüketim Kültürü: Yetinen Toplumun Tüketen Topluma Dönüşümü*, Sistem Yayıncılık, Birinci Basım, İstanbul.
- Odabaşı, Yavuz (2004), *Postmodern Pazarlama: Tüketim ve Tüketici*, MediaCat Yayınları, Birinci Basım, İstanbul.

- Odabaşı, Yavuz (2008), “Tüketimin Sürdürülebilirliği Yeterli Olabilir mi?”
<http://www.radikal.com.tr/yorum/tuketimin-surdurulebilirligi-yeterli-olabilir-mi-887064/>,
07.07.2008. (27.03.2017).
- Özbölük, Tuğba (2015), “Postmodernizm Bağlamında Kabilenin Yeniden Keşfi: Postmodern Tüketici Kabileleri”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, (1-13).
- Öztürk, Musa (2013), “Kapitalizmin Arzu Üzerinden Üretimi Ya Da Arzunun Nesnelleştirilmesi” ,
Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:12 Sayı:44, (151-180).
- Papatya, Nurhan-Özdemir Şefika (2012), “Harcı Tüketim Davranışları ve Televizyon Programlarını İzleme Eğilimleri Arasındaki İlişki: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 3-4, (161-183).
- Parlı, Cemalettin (1999), “Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramında Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı”, *Kamu İş-İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 4, (267-277).
- Pekcan, Ali (2003), “İhtiyaç Kavramı ve İbn’i Haldun’un Umran Teorisi’ne Etkileri”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt:16, Sayı:4, (525-526).
- Sungur, Suat (2011), “Tüketimin Küreselleşmesi ve Tüketim Tapınakları: Postmodern Panayır Yerlerinde Alışveriş”, *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, Sayı: 14, (7-35).
- Sungur, Erol (2016), “Postmodern Yoksulluk Karşısında Dindar Tavrına Dair Sosyolojik Bir Araştırma”,
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 10, (29-64).
- Şahin, M.Cem (2008), “Postmodern Dönemde Tüketim Olgusunun Sosyo-Kültürel Analizi ve Yabancılaşma”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Mayıs-Ağustos, Cilt:11, Sayı:31, (173-194).
- Şimşek, Mehmet Emin (2014). “*Moderniteden Postmoderniteye Uzanan Bir Köprü: Zygmunt Bauman*”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Tarhan, Nevzat (2012), “Kapitalizm Önce Hasta Ediyor Sonra Tedavi Ediyor”, *Marmara Üniversitesi Gazetesi*, 22.12.2012.
- Terzi, Hasan-Altunışık, Remzi (2016), “Müslüman Tüketicilerin İsrar Kavramına Bakışı: Türkiye, Katar ve Endonezya Ölçeğinde Kültürlerarası Bir Mukayese”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Vol. 5, No. 2, June 2016, (86-104).
- Timuroğlu, Kürşat-İşcan, Ömer Faruk (2008), “İşyerinde Narsisizm ve İş Tatmini İlişkisi”, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 22 Temmuz, Sayı: 2., (239-264).

- Tomat, Ayşe (2015), “Bir Aradayız Hepsi Bu Adlı Romanında Gösterişçi Tüketim Yansımaları”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28 (Özel Sayı), (361-370).
- Torlak, Ömer (2016), *Tüketim Bireysel Eylemin Toplumsal Dönüşümü*, Genişletilmiş 2.Baskı, İnkılab Yayınları, Haziran.
- Tükel, İrem (2014), “Tüketimin Yeni Aktörleri: “Y Kuşağı” , *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, 24 Kasım.
- Yanıklar, Cengiz (2006), *Tüketimin Sosyolojisi*, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- Yanıklar, Cengiz (2010), “Postmodernist Antipati:Postmodernist Sınıf(sızlık) Yaklaşımlarına Eleştirel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, (205-227).
- Yavuz, Şahinde (2013), “Türk Toplumunun Tüketim Toplumuna Dönüşümünde Reklamcılığın Rolü”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Süreli Elektronik Dergi*, Sayı 36 / Bahar, (220-240).
- Yıldırım, Murat (2009), “Modernizm, Postmodernizm ve Kamu Yönetimi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt:6 Sayı:2, (380-397).
- Zorlu, Abdulkadir (2003), “Batılı Bir Yaşam Tarzı Olarak Tüketim: Türkiye’de Tüketim Ürünlerinin ve Kültürünün Tarihi Gelişimi”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmaları Dergisi* www.sdergi.hacettepe.edu.tr/zorlu_makale.htm (28.04.2017), (1-28).
- Zorlu, Abdulkadir (2016), *Üretim ve Tüketim Teorileri*, Altınordu Yayınları, 1.Baskı Eylül, Ankara.

ÖZEL SEKTÖR YURTDIŞI BORÇLANMASININ REEL SEKTÖR VE İHRACATA ETKİSİ

IMPACT OF FOREIGN FINANCIAL DEBT OF PRIVATE SECTOR ON REAL SECTOR AND EXPORT

Engin DÜCAN¹

Öz

2001 yılı sonrası Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanan düşük faiz politikası ve 2008 dünya finansal krizinin ardından çok sayıda batılı ülkenin uyguladığı genişletici para politikaları, birçok gelişmekte olan ülkenin finansman olanaklarını arttırmıştır. Türkiye'de, özel sektör yurt dışı borçlanması yoluyla gelen döviz miktarı Türk parasının değerini arttırmış ve halkın görece zenginleşmesini sağlamıştır. Türkiye'de 2001 krizinin ardından, güçlü ekonomiye geçiş programının da etkisiyle, özel sektör tarafından ülkeye getirilen finansal olanakların, üretimi arttırmak amaçlı kullandığı bir büyüme süreci gerçekleşmiştir. Bu çalışmada, özel sektör yurt dışı borçlanmasının, sermaye mali ithalatı ve işgücü verimliliği üzerinden, reel sektöre ve ihracata etkisi araştırılmıştır. VAR analizi değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucunu vermiştir. Elde edilen sonuçlara göre uzun dönemde sermaye mali ithalatının verimlilik üzerinde pozitif etkisi varken, ihracat üzerinde negatif etkisi vardır.

Anahtar kelimler: Yeni Büyüme Teorileri, Özel Sektör Yurtdışı Finansal Borçlanması, Sermaye Mali, İşgücü Verimliliği, İhracat

Abstract

The low interest rate policy implemented in the United States since 2001 and the expanding monetary policies implemented by many western countries following the 2008 global financial crisis have increased the funding opportunities of many developing countries. In Turkey, the amount of foreign currency borrowed by the private sector has increased the value of the Turkish currency and ensured the relative wealth of the people. Following the 2001 crisis in Turkey - with the impact of the strong economy transition program- the financial opportunities brought by the private sector to the country undergoing a growth process in order to increase production. In this study, the effects of foreign financial debt on real

¹ Yrd. Doç. Dr., Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, enginducan@gmail.com

sector and export are investigated. The VAR analysis concluded that there is a cointegration relation between the variables. According to the results obtained, long-term capital goods imports have a positive effect on productivity, while there is a negative effect on exports.

Keywords: *New Growth Theory, Foreign Financial Debt of Private Sector, Capital Goods, Labor Productivity, Export*

1. GİRİŞ

Büyüme teorileri gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki giderek artan gelişmişlik farklarının nedenlerini incelemiştir. Modern büyüme teorilerinde nüfus artış hızı ve teknolojik gelişmeler dışsal değişken olarak modelde yer alırken, büyümenin temel belirleyicisi olarak fiziksel sermaye artışı görülmüştür. Söz konusu fiziksel sermaye azalan getiriye sahiptir ve fiziksel sermayedeki artış belirli bir seviyede duracağından, gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki farkın giderek azalacağı öngörülmüştür. Solow (1956) tarafından Literatürde “yakınsama hipotezi” olarak ifade edilen bu varsayım, azgelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere daha hızlı büyüyerek onları yakalayacaklarını ifade etmektedir. Ne var ki, teorinin ön güdüğünün aksine, gelişmiş ülkeler ile geliştirmekte olan ülkeler arasındaki fark azalmayıp artmaya devam etmiştir. İçsel büyüme teorileri olarak da adlandırılan yeni büyüme teorileri ise, iş gücü ve teknolojinin dışsal olarak modele dahil edildiği Solow-Swan büyüme modellerinden farklı olarak, ölçeğe göre artan getiriyi dikkate almış ve teknoloji içsel bir faktör olarak ele almışlardır (Romer, 1986 (Bilgi Taşmaları Modeli); Lucas, 1988 (Beşeri Sermaye Modeli); Barro, 1990 (Kamu Politikası Modeli); Aghion ve Howitt, 1992 - 1998 (ARGE Modeli)). İş gücü ve teknolojinin modele içsel bir faktör olarak dahil edilmesi, dışa açıklıkla birlikte artacak olan verimlilik ve bilgi birikiminin de dikkate alınmasını sağlamıştır.

Yeni büyüme teorileri gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan teknolojik gelişmelerin az gelişmiş ve geliştirmekte olan ülkelere aktarımının, ülkelerin sermaye malı ithal etme kapasiteleriyle ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Rekabetçiliğin güçlü olduğu geliştirmekte olan ülkelere imalat sanayinin yüksek teknoloji üretim komplekslerine kayması ve mekanik ve zihinsel otomasyona dayalı üretim sistemlerinin giderek daha fazla kullanılıyor olması gibi nedenler, bu ülkeleri teknolojinin hızına yetişmeye daha fazla mecbur bırakmaktadır (Warwick, 2013: 21). Sermaye malı ithalatı, bünyesinde barındırdığı teknoloji ile birlikte birim işgücü verimliliğini artırarak üretimde maliyet düşürücü etki yapmaktadır. Süreklilik arz edecek bu durum, yeni teknolojilerin daha yakından takip edilmesine ve ülkelerin üretim süreçlerine olumlu etki sağlayacak yeni bilgilerin kısa sürede ülkeye aktarılmasına olanak tanımaktadır.

Yeni büyüme teorileri uluslararası ticaretin ara ve sermaye mallarının daha fazla kullanılmasına imkan tanıdığına ve yabancı ülkelerdeki bilgi temelli dışsal ekonomilerin aktarılmasına katkı sağladığını ifade etmektedir. Dolayısıyla az gelişmiş ve geliştirmekte olan ülkeler için verimlilik artışı, genellikle gelişmiş ülkelerde geliştirilen sermaye mallarının ithalatı ve bu malların etkin şekilde kullanılmasıyla ilişkilidir. Bu ülkelerde yeni teknoloji yayılımı sermaye malı ithalatı yoluyla gerçekleşebilecektir. Gelişmiş ülkelerdeki bilgi-birikimin aktarılması, söz konusu ülkelerdeki üretim süreçlerinde verimliliğin artmasına ve karşılaştırmalı üstünlüklerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır (İşcan, 2012: 340). İlgili ülke için

yeni olan teknolojileri barındıran ithal sermaye malı stokundaki artış yurtiçi teknoloji düzeyini yükseltecek, iş süreçlerine yenilikler ve etkinlik kazandıracak, verimliliği arttırarak üretim maliyetini ve dolayısıyla ürün fiyatını ucuzlatacaktır. Dolayısıyla, bir taraftan üretim artışı sağlanırken, diğer taraftan da pazarın genişlemesine imkan tanınacaktır. Böylece verimlilikteki artış ülkeye uluslararası ticarete karşılaştırmalı üstünlük sağlayarak ihracatı arttıracaktır (Jin, 2010: 6). İhracat ise, ülkenin döviz girdisinin artmasına yol açacağından, verimliliğe de katkı sağlayacak olan yeni teknolojilere sahip sermaye mallarının alımına imkan tanıyacaktır. Artan sermaye malı birikimi ülkenin daha yeni teknolojilere sahip olması ve ekonomik büyüme açısından sürekliliğin sağlanması anlamına gelmektedir.

Çalışma, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte ülkelerde sınırlı olan finansal imkanların, verimlilik artışı sağlayacak ithal sermaye malı stokunu arttırmaya dönük kullanılmasının uluslararası rekabetçilikleri açısından önemine vurgu yapmaktadır. Sağlanacak olan ihracat artışı ülkenin döviz girdilerini arttıracığından verimlilik arttırıcı daha yeni teknolojilerin ithalatına imkan tanıyacağından, büyüme sürecinde süreklilik sağlayacaktır. Söz konusu etkileşimin Türkiye için geçerliliğinin incelendiği bu çalışmada Türkiye'nin 2002 yılı birinci çeyreği ile 2015 yılı ikinci çeyreği arasında özel sektör finansal borçlanmasıyla ülkeye giren döviz kaynaklarının, ithal sermaye malı birikimine yaptığı katkı yoluyla verimlilik ve ihracata etkisi araştırılmıştır.

2. ÖZEL SEKTÖR BORÇLANMASI VE SERMAYE MALI İTHALATI

Türkiye, 1980 yılıyla beraber izlenmeye başlanan dışa açık politikaların etkisiyle dünya ticaretine daha fazla entegre olmaya başlamış ve ihracat yapısı sanayi ürünlerine doğru genişlemeye başlamıştır. 1989 yılında başlayan sermaye hareketlerindeki serbestleşme süreci bir taraftan uluslararası finansal kaynaklara ulaşımı kolaylaştırırken diğer taraftan da ülkeyi finansal krizlere açık hale getirmiştir. 1996 yılında yürürlüğe konan Gümrük Birliği anlaşmasıyla gündeme gelen AB ülkeleriyle serbest ticaretin Türkiye imalat sanayini yoğun bir rekabet ortamıyla karşı karşıya bırakması, büyüme sürecinde imalat sanayi katma değer artışının ve diğer ülkelere karşı karşılaştırmalı üstünlük sağlayacak verimlilik artışlarını daha önemli hale getirmiştir.

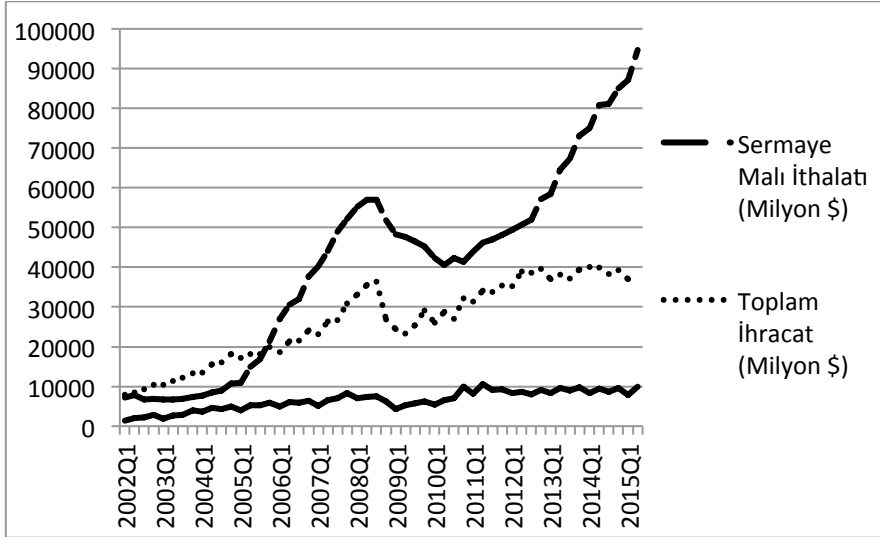
Siyasi istikrarsızlığın söz konusu olduğu, yerli ve yabancı yatırımların yeterince gerçekleşmediği, üretim ve istihdamda yeterli artışın sağlanamadığı bir dönemin ardından yaşanan 1999, 2000 ve 2001 krizlerinden sonra, uygulanan sıkı para ve maliye politikalarının da etkisiyle istikrar ortamı yeniden yakalanmış ve ekonomik büyüme hız kazanmıştır. Aynı dönemde dünya genelinde ortaya çıkan likidite fazlalığından kaynaklanan ucuz kredi imkanları, Türkiye gibi gelişmekte olan çok sayıda ülkeye büyük miktarda finansal kaynak girişleri sağlamıştır. Yabancı para girişleri ile birlikte değerlendirilen Türk Lirası ithalat artışına yol açmıştır. Ortaya çıkan ithalata dayalı büyüme sürecinde cari açık artmıştır.

İthal edilen mallar sermaye malları, ara malları ve tüketim malları olarak ayrılmaktadır. Türkiye'ye 2003 yılından itibaren yoğun olarak giren dövizin etkisiyle reel kurun düşmesi ithal sermaye mallarının da görece ucuzlamasına yol açmıştır. Türkiye'de ithalatın ucuzladığı bu dönemde ithal makine ve teçhizat kullanımı ve ara malı ithalatındaki artışlar özel sektörün yurt dışından borçlanması yoluyla sağlanan finansmandan sağlanmıştır (Yeldan, 2008). Bu dönemde görülen yatırım malları, yeni teknolojiler, hammadde ve aramalı ithalatı artışlarının yanında büyüme oranları da artmıştır. Ne var ki, dış

talebin canlı olduğu 2008 yılı öncesine kadar gerçekleşen yüksek büyüme rakamları, 2008 dünya finansal krizi sonrası, Birleşik Devletler ve Avrupa Birliği ülkeleri olmak üzere birçok ülkede görülen talep daralmasıyla birlikte azalmıştır.

Grafik 1. Özel Sektör Yurtdışı Borcu, Sermaye Mali İthalatı ve İhracatın Gelişimi

Kaynak: TCMB – Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, TÜİK

Grafik 1, Türkiye’de 2002 yılından itibaren özel sektör yurtdışı borçlanması, sermaye mali ithalatı ve ihracat değerlerini vermektedir. Her üç seride de 2004 yılı ortalarından itibaren yüksek miktarlı artış dikkat çekmektedir. Ne var ki, 2008 dünya finansal krizinin hemen ardından 2009 yılında üç seride de ciddi azalmalar olmakla beraber sonrasında toparlanarak artmaya devam etmişlerdir. Fakat 2013 yılından sonra özel sektörün yurt dışı finansal borçlanmasının hızlı bir şekilde devam ediyor olmasına rağmen sermaye mali ithalatının ve ihracatın bu artışa eşlik etmeyip sabit kaldığı dikkat çekmektedir. 2013 yılı sonrasında döviz kurunda %60’a varan artış olduğu dikkate alındığında sermaye mali ithalatının sabit kalması anlaşılabilirken, ihracat görülen azalış ekonomi için risk oluşturmaktadır. Burada göz önünde bulundurulması gereken durum ise, hızla artmaya devam eden özel sektör finansal borcunun, daha sonra faizi ile birlikte ödenebilmesi için verimlilik artışı sağlayarak büyümeyi destekleyecek alanlarda kullanılmasının gerekliliğidir.

Gerek dünya genelinde gerekse Türkiye’de yaşanan yakın tarihli krizlerin finansal nitelikte oluşu, hizmet ve finans sektöründe görülen büyümelerden ziyade, yenilikçi teknolojilerin hakim olduğu, yüksek katma değerli ürünlerin üretildiği bir imalat sanayiinin istikrarlı bir büyüme için elzem olduğunu göstermiştir. Türkiye’de görülmekte olan ithalata dayalı büyüme sürecinin cari açığa oluşan makası daraltarak devam edebilmesi üretim faktörlerinin verimliliği önemini arttırmaktadır. Özel sektör finansal yurtdışı finansal borçlanması neticesinde ülkeye giren dövizin yeni teknolojilere sahip ithal sermaye mali birikimini arttırması ve oluşan sermaye mali stokunun etkin kullanılmasını sağlayacak işgücü verimliliğinin artıyor olması oldukça önemlidir. Söz konusu artış ihracat artışlarını ve ekonomik büyümeyi de beraberinde getirecektir.

Küreselleşme, teknoloji ve bilişim alanındaki gelişmeler dünya genelinde rekabeti arttırmıştır. Daha kaliteli ürünlerin daha ucuza, hızlı ve istenilen miktarda üretilmesinin gerekliliği ülkeleri ve firmaları verimliliklerini arttıracakları yeni teknolojilerin entegrasyonuna yönlendirmektedir. Teknolojik araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin üretim faktörleri verimliliği ve karlılık üzerinde pozitif etkisi vardır. Akdiş (2003)'ün çalışmasına göre, ticaret ile %1-30 arası gelir elde edilirken, patentlenmiş teknoloji transferi ile elde edilecek gelir %30-100 arasına çıkmaktadır. Patentlenmiş orijinal projeler ise gerçekleştirilen yatırıma oranla %100-1000 arasında kar getirmektedir.

Ar-Ge çalışmaları ise ülkeye sağladığı katma değer yüksek olmasına rağmen, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için oldukça pahalı olabilmektedir. Neyse ki, ARGE faaliyetlerine daha fazla önem veren ülke ve firmalarca ortaya çıkarılan fayda, yeni teknolojileri içeren sermaye malları ithalatı ile dünya ölçeğinde yayılmaktadır. Büyük kısmı gelişmiş ülkelerde olan söz konusu teknolojik sermaye stokundan gelişmekte olan ülkeler, dış ticaret yoluyla ithalat payları oranında yararlanabilmektedirler. Dolayısıyla dış ülkelerdeki bilgiye dayalı dışsal ekonomiler için sermaye malı ithalatı bir iletim kanalı olarak önemli bir rol oynamaktadır. Gelişmekte olan ülkelere teknolojik sermaye malı ithalatının sağlayacağı teknik bilgi aktarımının bu ülkelerin iktisadi büyümelerini hızlandırıcı etkisi söz konusudur. Kullanılan teknoloji ve üretilen ürünler hakkında öğrenilecek bilgi, yeni ürünlerin, rakip ürünlerin ve yeni üretim tekniklerinin geliştirilmesini kolaylaştırır, kişi başına tüketilen ürünlerin çeşidini, kalitesini ve miktarını artırır. İhtiyaç duyulan sermaye mallarının yurt içinde geliştirilmesine kıyasla daha ucuza mal edilecek olması, bu ürünlerin içerdikleri teknolojik bilgiyle birlikte ülke içinde yayılımını ve ileri teknoloji ürünlerin üretimine geçişi hızlandıracaktır (İşcan, 2012: 343). İleri teknoloji kullanımının üretim faktörlerinin daha verimli ve etkin kullanılmasına yapacağı katkı, birim başına daha fazla katma değer yaratılması sağlayacak, ekonomik büyüme, zenginlik ve refah seviyesi artışını destekleyecektir.

Jones (2009), Goldberg vd. (2008) ve Amiti ve Konings (2007) ara malı ithalatının işgücü verimliliği üzerinde etkisi olduğunu ve ülkeler arası gelir farklılıklarının açıklanmasında önemli bir değişken olduğunu vurgulamışlardır. Lawrence ve Winstein (1999) Güney Kore ve Japonya için yaptıkları çalışmada görülen istikrarlı büyümenin en önemli nedeninin ihracattan ziyade ithalat olduğunu ortaya koymuşlardır. Aynı şekilde Kim vd. (2009), Güney Kore için yaptıkları çalışma yine büyümenin önde gelen nedeninin ihracat olmayıp ithalat olduğuna dair bulgular elde etmişlerdir. Amsden (1989), Japonya, Güney Kore, Türkiye, Hindistan, Brezilya ve Meksika için yaptığı çalışmada, bu ülkelerin büyümelerinde ithal sermaye birikiminin daha önemli rol oynadığını ortaya koymuş ve bu tür gelişmekte olan ülkelere yeni teknolojilerin geliştirilmesinden ziyade ithal edilmesinin büyüme için daha etkin olacağını savunmuştur. Coe vd. (1997), gelişmekte olan ülkelere teknolojik sermaye ve ara malları ithalatının verimlilik artışına önemli katkıları olduğuna dair bulgular elde etmişlerdir. Buna göre ithalatın verimlilik üzerinde pozitif etkisi olmakla beraber, özellikle ileri teknoloji yoğun ülkelere yapılan ithalatın verimlilik üzerindeki pozitif etkisi diğer ülkelere göre daha fazladır. Caselli ve Wilson (2004), ithal sermaye malı ile yurt içi emek verimliliği arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada sermaye malı ithalatının yurt içi emek üzerinde tamamlayıcı etkisinin verimlilik üzerinde pozitif etki yaptığını ortaya koymuşlardır.

İşcan (2012), yapmış olduğu panel veri çalışmasında 84 gelişmekte olan ülkeye ait 1998-2009 yılları arası verilerini kullanarak sermaye malı ithalatı ile işgücü verimliliği arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada elde edilen bulgular sermaye malı ithalatındaki artışların işgücü verimliliğini arttırdığını ortaya koymaktadır. Yazar ithal sermaye malının söz konusu ülkeler için, işgücü verimliliğinin arttırıcı sınır ötesi bir bilgi ve teknoloji taşıyıcı olduğuna vurgu yapmıştır. Saygılı vd. (2005), 1972-2003 dönemi için yaptıkları çalışmada sermaye birikiminin Türkiye’de büyümenin sürükleyici gücü olduğunu bulmuşlardır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre söz konusu dönemde GSYİH artışının %68’i sermaye malı birikiminden, yaklaşık % 18’i istihdam artışından ve yaklaşık %14’ü toplam faktör verimliliğindeki artıştan kaynaklanmıştır. Erzan ve Filiztekin (1997), Türkiye’deki KOBİ’lerin faaliyet gösterdikleri endüstrileri ve kendi büyüklüklerini göz önünde bulundurarak katma değer ve verimlilik artışlarını incelemiştir. Gümrük Birliğinden kaynaklı etkilerin araştırıldığı çalışma, büyük işletmelerin faktör fiyatlarındaki artışlara rağmen, sermaye mallarını daha çok kullanarak verimlilik artışı sağladıklarını; KOBİ’lerin ise bunu gerçekleştiremeyip olumsuz etkilendiklerini ortaya koymuştur. Kurt ve Terzi (2007), Türkiye’de imalat sanayinde gerçekleşen ihracat, ithalat ile çalışılan saat başına verimlilik artışı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi VAR modeli kullanarak araştırmışlardır. Elde ettikleri bulgular ihracattan ithalata ve ekonomik büyümeye doğru, ithalattan da verimlilik artışına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucunu vermektedir. Yine çalışmanın bulguları ithalat-ekonomik büyüme, ekonomik büyüme-verimlilik artışı, ihracat-verimlilik artışı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

3. SERMAYE MALI İTHALATI VE VERİMLİLİK

Üretim esnasından kullanılan girdilerin ne kadar etkin kullanıldığına bir göstergesi olan verimlilik çıktının girdiye oranıdır. Kısmi verimlilik hesaplaması ile işgücü verimliliği, sermaye verimliliği, hammadde verimliliği gibi farklı girdilerin verimlilikleri hesaplanabilmektedir. Bunlardan en çok kullanılan olan işgücü verimliliği toplam üretimin, üretimde kullanılan işgücüne bölünmesi şeklinde hesaplanır. İşgücünün daha yetenekli ve becerikli olması, daha iyi ve hızlı çalışması verimliliği artırır. İşgücü verimliliği hesaplama formülü göz önünde bulundurulacak olursa, üretim faktörlerinin daha etkin kullanımı sonucu gerçekleşen katma değer artışları da işgücü verimliliğini arttıracaktır (Kenar, 2005). Dolayısıyla özellikle teknolojik yeniliklerin işgücü verimliliği üzerinde pozitif etkisi söz konusudur. Yine ürün kalitesindeki artışın ürünün satış fiyatını arttırması üretim değerini arttıracığından işgücü verimliliğini yükseltmiş olacaktır.

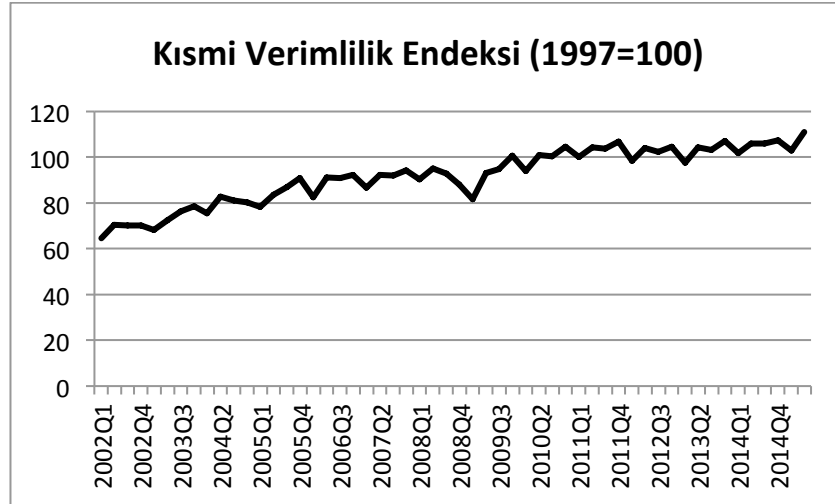
Ekonomik büyümenin en öne çıkan kaynağı teknolojik gelişme sonucu işgücü verimliliğinde sağlanan artıştır. Schumpeter, (1911), “Ekonomik Gelişme Kuramı” çalışmasında yenilikler olmadan ekonomik gelişmenin olamayacağı şeklindeki ifadesi de ülke ekonomik kalkınmasında teknolojik ilerlemeye bağlı verimlilik artışlarının önemine vurgu yapmaktadır (Taymaz ve Suiçmez, 2005: 3). Verimlilik artışının ülke için zenginlik ve refah artışı, gelir dağılımı eşitsizliklerinin düzeltilmesi ve yoksulluğun azaltılması gibi katkıları vardır. Verimlilik artışı ile birlikte ücretler yükselir ve kişi başına gelirdeki artış sonucu artan alım gücü ülkede zenginlik, refah ve yaşam kalitesinin artmasına katkıda bulunur (Kenar, 2005). Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ithal sermaye malı birikiminin

artmasıyla beraber ülke için yeni olan teknolojilerin üretim süreçlerinde kullanılmaya başlanması işgücü verimliliğine ve dolayısıyla da ülkenin yaptığı ihracata olumlu katkı sağlaması beklenir. İhracat ise, ülkenin döviz girdisinin artmasına yol açacağından, verimliliğe de katkı sağlayacak olan yeni teknolojilere sahip sermaye mallarının alımına imkan tanıyacaktır. Artan sermaye malı birikimi ülkenin her geçen gün daha yeni teknolojilere sahip sermaye birikimini arttırarak büyümenin sürekliliğini sağlayacaktır (Esfahani, 1991: 95; Awokuse, 2008: 162-63'ten aktaran; İşcan, 2012: 341).

İşgücü verimliliği imalat sanayi üretimine ilişkin gelişmeleri yansıtmaktadır. Ülkeler arası farklılıklara bakıldığında, örneğin Türkiye'de işgücü verimliliği ABD ve Almanya'dakinin yaklaşık dörtte biri kadardır. Bu tür farklılıklar işgücünün çalışkanlığı veya tembelliğinden ziyade, ülkelerin ekonomik gelişmişlikleri, sahip oldukları teknoloji düzeyleri, çalışma koşulları, çalışanların eğitim düzeyleri, devlet ve iş yönetim kalitesi, siyasi istikrar vb. gibi faktörlerdeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır (Kenar, 2005). Ülkelerin dışa açıklıklarının artması, liberalizasyon ve deregulasyon ülkeler arasında rekabeti arttırdığından teknolojik gelişmelerin yakından takip edilmesi ve buna bağlı verimlilik artışları daha önemli hale gelmiştir.

Türkiye'nin büyüme performansının hızı da yine verimlilik artışıyla ilgilidir. Taymaz ve Suiçmez (2005), Türkiye'de teknoloji yoğunluğuna göre sanayilerin verimlilik düzeylerini inceledikleri çalışmalarında, teknoloji yoğunluğu ile emek üretkenliği arasında doğrusal ilişki tespit etmişlerdir. Çalışmada, yüksek teknoloji sanayilerin en yüksek işgücü verimliliğine sahip olduğu; düşük teknoloji sanayilerde işgücü verimliliğinin, imalat sanayii ortalamasından yüksek olmasına karşın giderek azaldığı; yüksek teknoloji ve orta teknoloji sanayilerin ise yüksek verimlilik artışları nedeni ile imalat sanayi ortalamasına göre yükselmeye devam ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Grafik 2. Sanayi Üretiminde Çalışan Kişi Başına Kısmi Verimlilik Endeksi

Kaynak: TCMB – Elektronik Veri Dağıtım Sistemi

2001 krizi sonrası başta imalat sanayi olmak üzere, birçok alanda yüksek verimlilik artışları yaşanmıştır. 2010=100 temel yıllı baz alınarak hesaplanmış olan imalat sanayi üretimde çalışan kişi başına verimlilik endeksi, 2002 yılı birinci çeyreğinde 64 olarak hesaplanmıştır. Yıllar itibari ile artış trendinde olan endeks, 2008 2. çeyreğinde 95'e yükselmiş ve 2008 dünya finansal kriziyle birlikte 82'ye

gerilemiştir. 2009 yılıyla beraber nispeten istikrarlı bir artış trendine girmiş olan endeks sonraki yıllarda düşük oranlı bir artış göstermiştir. Endeks 2015 yılı 2. çeyreğindeki değeri 110 olarak gerçekleşmiştir.

4. İHRACATIN GELİŞİMİ

2003 yılından itibaren artmakta olan sıcak para girişleri Türkiye’de reel kurun değerini düşürmüş ve ithalat ucuzlamıştır. Büyümenin ithalata dayalı olarak gerçekleşmeye başladığı bu dönemde Yatırım malları, hammadde ve aramalı ithalatı hızlanmıştır (Korkmaz, 2005: 5255). Reel kesimin gerçekleştirmiş olduğu ucuz ara malı ve yatırım malı ithalatı yurt içi üretimi arttırmakla beraber, ihracatın ithalata daha yüksek oranda bağımlı olmasına neden olmuştur (Yeldan, 2008). Türkiye için yapılan birçok ampirik çalışmada büyüme dönemlerinde ara malı ve yatırım malları ithalatında da artışlar olduğu ve dış ticaret açığının büyüme hızıyla birlikte arttığı yönünde sonuçlar elde edilmiştir (Sönmez, 2004; Yükseler ve Türkan, 2006; Türkan, 2006).

Türkiye’de sanayi üretiminin ve dolayısıyla da ihracatın ithalata bağımlı yapısı cari açığın sürekli bir kısır döngü içerisinde artmasına sebep olmaktadır. 2008 küresel finansal krizi, kredi imkanlarını daralttığından döviz fiyatları artmış ve ithalata dayalı ihracat yapan reel sektör bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Ucuzlanmış olan ithalata dayalı büyüme modelinin geçersizleştiği bu yeni dönemde, Türkiye’nin ihracatının yarısını gerçekleştirdiği AB pazarındaki daralma ve küresel durgunluk, ihracat önündeki en büyük zorluk olarak değerlendirilmektedir (Susam ve Bakkal, 2008: 2). Üretim süreçlerinde verimliliğin öneminin arttığı bu dönemde teknolojik sermaye malı ithalatının sermaye malı birikimine yapacağı katkı ve sonrasında gelecek olan verimlilik artışının, üretim ve ihracata yapacağı artan oranlı katkı cari açık kısır döngüsünden çıkılması için oldukça önemlidir.

5. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

5.1. Veri Seti

Özel sektörün yurtdışı finansal borçlanması sonucu ülkeye giren dövizin, bir iletim kanalı olarak, sermaye malı ithalatına, sanayi üretiminde çalışan kişi başına verimliliğine ve ihracata etkisinin araştırıldığı çalışmada söz konusu değişkenlere ait 2002:Q1 – 2015:Q2 dönemi, çeyrek dönemlik veriler kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)’den ve TÜİK web sitesinden alınmıştır. Değişkenlere ilişkin açıklama ve veri kaynakları Tablo.1’de sunulmuştur. İmalat Sanayiinde Üretimde Çalışan Kişi Başına Verimlilik Endeksi, imalat sanayi üretim endeksi rakamlarının, üretimde çalışanlar endeksine bölünmesiyle hesaplanmaktadır. İthal sermaye malı artışının işgücü verimliliğini arttırması beklenmektedir. Analizler Eviews-9 ekonometri paket programı kullanılarak yapılmıştır.

Tablo 1: Analizde Kullanılan Değişkenler ve Kaynakları

Değişken	Tanımı	Veri Kaynağı
OSUB	Özel Sektörün Yurtdışından Sağladığı Uzun Vadeli Finansal Borcu (Aylık, ABD Doları)	TCMB - Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) - Özel Sektörün Yurtdışından Sağladığı Uzun Vadeli Kredi Borcu - Borçluya Göre Dağılım (Aylık, ABD Doları), Finansal
SERITH	Toplam Sermaye Malı İthalatı	TÜİK - Dış Ticaret Geniş Ekonomik Kategorileri Sınıflamasına Göre (BEC) (TÜİK) (Aylık, Milyon \$), Toplam İhracat
IHR	Toplam Mal İhracatı	TÜİK - Dış Ticaret Geniş Ekonomik Kategorileri Sınıflamasına Göre (BEC) (TÜİK) (Aylık, Milyon \$), Sermaye Malları İthalatı
VRM	Sanayi Üretim Endeksi (2010=100)	Kısmi Verimlilik Endeksi-İmalat Sanayi-Üretimde Çalışan Kişi Başına (2010=100)(TÜİK)(Üç Aylık), İmalat Sanayi

5.2. Durağanlık Analizi

5.2.1. Dickey-Fuller Birim Kök Testi

Ekonometrik modellerde serilerin durağan olup olmadıklarının araştırılmasında Dickey-Fuller (1979) tarafından önerilen ve isimlerinin baş harfleriyle ifade edilen (DF) test metodu literatürde sıklıkla kullanılmaktadır.

$$y_t = \phi y_{t-1} + \varepsilon_t \quad \varepsilon_t : WN(0, \sigma^2) \quad (1)$$

burada $-1 < \phi \leq 1$ arasında yer almaktadır ve $H_0 : \phi = 1$ temel hipotezine karşılık $H_1 : \phi < 1$ alternatif hipotezi test edilir. Uygulama kolaylığı açısından 1 nolu denklemin her iki tarafından y_{t-1} çıkarılırsa;

$$\begin{aligned} y_t - y_{t-1} &= \phi y_{t-1} - y_{t-1} + \varepsilon_t \\ \Delta y_t &= \gamma y_{t-1} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (2)$$

elde edilir. Burada $\gamma = \phi - 1$ 'dir. Denklem 1'i test etmek için kullandığımız hipotezler denklem 2'nin kullanılmasıyla beraber şu şekilde kurulur;

$$H_0 : \gamma = 0 \text{ (seri durağan değildir, birim kök taşır)}$$

$$H_0 : \gamma < 0 \text{ (seri durağandır, birim kök yoktur)}$$

Hipotezler τ (tau) istatistiği (DF-test istatistiği) yardımıyla sınanır. Söz konusu test istatistiği mutlak değeri MacKinnon kritik değerlerinin mutlak değerlerinden küçükse serinin durağan olmadığı sonucuna varılırken, büyük olması durumunda serinin durağan olduğu sonucuna varılır (Dikmen, 2012: 310).

DF testi sadece birinci dereceden bir AR (otoregresif) sürecini baz alır. Ancak hata teriminin beyaz gürültü özelliği gösterebilmesi için daha yüksek dereceden AR modellerine ihtiyaç olabilir. Eğer y_t 'nin önemli gecikmelerinden birisi unutulursa o zaman model kurma hatasına yol açılarak hata teriminin otokorelasyonlu olmasına neden olunur. Bu eksiklik, ADF (Augmented Dickey-Fuller) testlerinde daha

yüksek dereceden otoregresif süreçlere yer verilerek giderilmeye çalışılmış ve denklem 2 şu şekilde genişletilmiştir:

$$\Delta y = \gamma y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \beta_i \Delta y_{t-i+1} \varepsilon_t \quad \varepsilon_t : WN(0, \sigma^2) \quad (3)$$

$$\Delta y = b_0 + \gamma y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \beta_i \Delta y_{t-i+1} \varepsilon_t \quad \varepsilon_t : WN(0, \sigma^2) \quad (4)$$

$$\Delta y = b_0 + \gamma y_{t-1} + b_1 t + \sum_{i=2}^p \beta_i \Delta y_{t-i+1} \varepsilon_t \quad \varepsilon_t : WN(0, \sigma^2) \quad (5)$$

Modelde kullanılan gecikmeli fark terimlerinin sayısı genellikle amprik olarak belirlenir. Denklemde yer alan hata teriminin otokorelasyonsuz olmasını sağlayacak sayıda terimin modele katılması amaçlanmaktadır.

5.2.2. Phillips-Perron Birim Kök Testi

Dickey-Fuller testlerinde rassal hataların istatistiksel olarak bağımsız, normal dağıldığı, sabit ortalama ve sabit varyansa sahip olduğu varsayılmaktadır. Phillips-Perron (1988) (PP) testi ile DF testinde kabul edilen hata terimlerinin arasında otokorelasyon olmadığı varsayımı genişletilerek rassal hataların dağılımları ile ilgili yeni bir varsayımda bulunmaktadır.

$$\begin{aligned} y_t &= \mu_0 + \mu_1 y_{t-1} + u_t \\ y_t &= \mu_0^* + \mu_1^* y_{t-1} + u_t \\ y_t &= \mu_0^* + \mu_1^* y_{t-1} + \mu_2^* (t - T/2) + u_t \end{aligned} \quad (6)$$

denklemleri ele alındığında; T gözlem sayısını μ_1 hata terimlerinin dağılımını göstermekte ve $E(u_t) = 0$ olduğundan, hata terimleri arasında içsel bağlantının (serial correlation) olmadığı veya homojen olması gerektiği şeklinde bir zorunluluk yoktur. Bu açıdan bakıldığında DF testinin bağımsızlık ve homojenite varsayımları PP testinde terk edilerek hata terimleri arasında zayıf bağımlılığa ve heterojenliğe izin verilmiştir.

PP testinde $y_t = t_{t-1} + u_t$ süreci şeklinde üretilen veriler için, m ve m^* ile m_1 katsayılarına karşı temel hipotez sınamasına başvurulur. Kritik tablo değerleri de regresyon denkleminin sabit ve trend durumuna göre farklı olacaktır. DF için kullanılan testlerin PP versiyonu (z) ile gösterilir. PP testinde DF testinin hata terimleri konusundaki sınırlayıcı varsayımlarından vazgeçilmesinin nedeni hata terimlerini yada bu hata terimlerinin geçmiş değerlerinin hareketli ortalama olarak (MA-Moving Average) kullanmalarındır. Dolayısıyla DF testindeki AR süreci PP testinde ARMA sürecine dönüştürülmüş olmaktadır (Dikmen: 2012: 318-319).

5.2.3. KPSS Birim Kök Testi

KPSS (Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin) (1992), testinde amaç gözlenen serideki deterministik trendin arındırılarak serinin durağanlaştırılmasıdır. KPSS testinde diğer birim kök testlerinden farklı olarak H_0 hipotezi trend durağanlık (trend stationary) ya da ortalama durağanlık (mean stationary) şeklindedir. KPSS testinde sıfır hipotezi trend durağanlığı gösterdiği için elde edilecek

rassal yürüyüş hipotezinin varyansı sıfır olacaktır. Hipotez test edilmesi için kullanılan LM testinde sıfır hipotezi, rassal yürüyüşün sıfır varyansa sahip olduğu varsayımı altında serinin deterministik trend, rassal yürüyüş ve durağan hataların toplamı ile açıklanmaktadır.

$$y_t = \beta t + r_t + \varepsilon_t \quad (7)$$

$$r_t = r_{t-1} + u_t \quad u_t : iid(0, \sigma_u^2) \text{ ve } \varepsilon_t : iid(0, \sigma_\varepsilon^2) \quad (8)$$

burada r_t modelin rassal yürüyüşü, t deterministik trendi ve ε_t durağan hataları göstermektedir.

Durağanlık hipotezi u_t 'nin varyansının sıfır olduğunu ($\sigma_u^2 = 0$) varsayar.

Hipotezlerin test edilmesi için oluşturulan LM test istatistiği şu şekildedir:

$$LM = \sum_{t=1}^T S_t^2 / \hat{\sigma}_\varepsilon^2 \quad t = 1, 2, 3, \dots, T \quad (9)$$

Burada $S_t = \sum_{i=1}^t \varepsilon_i$ olup kalıntıların kısmi toplamıdır. ε_t 'ler sabit ve trendli model için y_t 'nin

sabit ve trendli regresyon modelinden elde edilen kalıntıları; yalnızca sabit terimli model için ise y_t 'nin

sabit üzerine regresyonundan elde edilen kalıntılardır. $\hat{\sigma}_\varepsilon^2$ ise bu regresyonlardan elde edilen tahminin

varyansdır ($\sum_{t=1}^T e_t^2 / T$). Eğer hatalar iid ise LM istatistiği asimptotik dağılıma sahiptir. Bu durumda

LM istatistiğinin paydasında yer alan $\hat{\sigma}_\varepsilon^2$, σ_ε^2 'ye (uzun dönem varyans) yakınsamaktadır. Ancak hatalar

bağımsız ve özdeş dağılım göstermezse $\hat{\sigma}_\varepsilon^2$ uzun dönem varyansının uygun bir tahmincisi

olmayacağından onun yerine s_{Tl}^2 kullanılmalıdır. Bu durumda LM istatistiği şu şekilde yeniden

uyarlanabilir:

$$\eta_\mu = T^{-2} \sum_{t=1}^T S_t^2 / s_{Tl}^2 \quad (10)$$

$S_T^2(l)$ 'nin tutarlılığı için sınırlı gecikme parametresi $l \rightarrow \infty$ için belirlenmesi zorunludur.

Pratikte l belirlenirken otokorelasyon olmamasını sağlayan l alınır. $\hat{\eta}_\mu$ istatistiği tablo değerinden

küçükse H_0 : Durağanlık hipotezi kabul edilir (Sevüktekin-Nargeleçekenler, 2010: 363-364).

5.3. Eşbütünleşme Analizi

Eşbütünleşme (cointegration) analizi iktisadi değişkenlere ait seriler durağan olmasalar bile, bu serilerin durağan bir doğrusal kombinasyonunun varolabileceğini ve şayet var ise, bunun ekonometrik olarak belirlenebileceğini ileri sürmektedir. Değişkenler arasında böyle bir eşbütünleşme varolabilmesi ancak, dışsal olan kalıcı şokların farklı dozlarda ve biçimlerde de olsa sistemdeki tüm değişkenleri ortak olarak etkilemesiyle mümkündür. Durağan olmayan iki zaman serisi aynı dereceden entegre iseler, bu durumda iki seri arasında bir eşbütünleşme olabilir ve aralarındaki regresyon yanıltıcı olmaz (Tarı, 2011:

415). Seriler eşbütünlük ise, uzun dönemde birlikte hareket ettikleri söylenebilir. Eşbütünlük analizi için geliştirilmiş testlerden en yaygın olarak kullanılan Engle-Granger (1987) eşbütünlük testidir. Engle-Granger eşbütünlük yaklaşımı popüler bir yaklaşım olmasına karşın, değişkenler arasında birden fazla eşbütünlük ilişkisi söz konusu olduğunda sadece bir denge varmış gibi bir kısıtlamaya gidilmiş olacaktır. Başka bir ifadeyle, modelde yer alan değişkenler arasında birden fazla denge ilişkisi olabilir. Genel olarak m sayıda değişken için $m-1$ adet eşbütünlük vektörü görülebilir.

Johansen (1988, 1995) çok denklem yaklaşımı geliştirerek, değişkenler arasında birden fazla eşbütünlük ilişkisi olabileceğini ortaya koymuştur. Söz konusu çok değişkenli model, yüksek mertebeden bir otoregresif süreçle ifade edilmektedir. Bu yöntemin dayandığı VAR modellerinde bir değişken, kendisinin ve modelde yer alan bütün değişkenlerin gecikmeli değerleri ile ifade edilmektedir. Modelde yer alan bütün değişkenlerin içsel değişken olarak kabul edildiği eşanlı bir denklem sistemi söz konusudur (Tarı, 2011: 426).

Johansen yöntemi, Dickey-Fuller yönteminin genelleştirilmiş bir gösterimidir.

$$X_t = \Pi_1 X_{t-1} + \dots + \Pi_k X_{t-k} + e_t \quad (11)$$

Burada X , geçmiş değerleri ile ifade edilen değişkenler vektörünü simgelemektedir. Durağanlık mertebelerine karar verilen denklem sistemi, değişkenlerin gecikmeli değerlerinin yer aldığı VAR modeli şeklinde ifade edilir. Modeli hareketli ortalama gösterimi ile ifade ettiğimizde aşağıdaki eşitliğe ulaşılır;

$$A(e) = I - \Pi_1 e - \dots - \Pi_k e_k \quad (12)$$

A matrisini rankı r , koentegre vektör sayısını vermektedir. Eşitliklerdeki p boyutlu değişken vektörünün en fazla bir eksiği kadar $r < p$ olabilir. Hata terimi e ise, beyaz gürültü sürecine sahiptir.

$$A(e) \Big|_{e=1} = \Pi = I - \Pi_1 - \dots - \Pi_k, \quad \Pi = \alpha\beta' \quad (13)$$

Π katsayılar matrisi $(p \times r)$ boyutlu α ve β' matrislerinin çarpımıdır. α ayarlama hızı, β' ise sahip olduğu satır sayısının koentegre vektör sayısına eşit olduğu, en çok olabilirlik tahmini ile elde edilen matristir. En çok r tane koentegre vektör olduğunu ileri süren hipotezin en çok olabilirlik tahmini ile değerlendirilmesine yöneliktir (Bozkurt, 2007: 116-117).

5.4. Hata Düzeltme Modeli

Eşbütünlük serilerde serinin kısa dönem dinamikleri hata düzeltme modeli (ECM) ile incelenebilir. Eşbütünlük değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin araştırılmasıdır. Ancak kısa dönemde iki değişken arasında bir denge olmayabilir. Bu durumda bulunan hata terimleri u_t kısa dönem değerleri ile uzun dönem değerleri arasında bir köprü kurulmasını sağlar. Hata düzeltme modeli bu amaçla geliştirilmiştir (Dikmen, 2012: 331). X ve Y serilerinin eşbütünlük olduğu varsayımı altında hata düzeltme modelini (ECM) şu şekilde gösterebiliriz:

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \alpha_1 x_t + \alpha_2 u_{t-1} + v_t \quad (14)$$

Burada Δy_t , bize x_t değişkenindeki kısa dönem dalgalanmaları, u_{t-1} ise uzun dönem dengeye doğru olan ayarlanmaları ifade eder. α_2 katsayısı sapmaları gösterir ve ayarlama veya uyarılma hızı

olarak da adlandırılır. α_2 istatistiksel olarak anlamlı ise x_t 'deki kısa dönem dengesizliğin bir dönem sonra ne oranda düzeltileceğini ortaya koyar. Pozitif ise uzun dönem dengenin uzaklaşma, negatifse sapma uzun dönem değerine yaklaşmaktadır. Dolayısı ise negatif olduğunda hata düzeltici mekanizmanın çalıştığı ve sapmanın azaldığı söylenebilir (Dikmen, 2012: 332).

6. AMPİRİK BULGULAR

Bu bölümde öncelikle, ele alınan değişkenlere ilişkin korelasyon analizi sonuçları elde edilmiştir. Daha sonra zaman serisi özellikleri incelenmiş ve elde edilen sonuçlar doğrultusunda uygun gecikmeli VAR modeli kurulmuştur.

Tablo 2. Korelasyon analizi

	OSUB	SERITH	VRM	IHR
OSUB	1.00			
SERITH	0.84***	1.00		
VRM	0.86***	0.95***	1.00	
IHR	0.92***	0.94***	0.93***	1.00

***, %1 anlam düzeylerini göstermektedir.

Çalışmada kullanılan serilere ilişkin korelasyon matrisi Tablo 2.'de verilmektedir. Buna göre, OSUB ile SERITH, VRM ve IHR arasında; SERITH ile VRM ve IHR arasında; VRM ile IHR arasında güçlü, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğu görülmektedir.

6.1. Birim Kök Testi Sonuçları

Modelimizde sahte regresyon probleminin ortaya çıkmaması için değişkenlerin durağan olmaları önem taşımaktadır. Çalışmada kullanılan serilerin durağanlığı ADF, PP ve KPSS birim kök testleri yardımıyla araştırılmıştır. Tablo 3'te verilen sonuçlara göre serilerin tamamının I(1)'de yani, 1. farklarında durağan olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Birim kök testi sonuçları

		OSUB	SERITH	VRM	IHR
Düzye					
<i>Sabit</i>	ADF	-0.288 (1) [0.9755]	-1.686 (0) [0.4326]	-1.743 (4) [0.4040]	-1.565 (3) [0.4926]
	PP	0.4280 (5) [0.9824]	-1.698 (2) [0.3664]	-1.758 (15) [0.3969]	-1.621 (8) [0.4648]
	KPSS	0.887 (5)	0.903 (5)	0.961 (5)	0.934 (5)
<i>Sabit+Trend</i>	ADF	-2.300 (2) [0.4261]	-3.432* (4) [0.0600]	-3.032 (4) [0.1343]	-3.172 (2) [0.1015]
	PP	-1.484 (5) [0.8227]	-2.660 (3) [0.2568]	-5.161*** (4) [0.0005]	-2.447 (3) [0.3522]
	KPSS	0.091** (5)	0.095*** (4)	0.179 (4)	0.121* (4)
Birinci Fark					
<i>Sabit</i>	ADF	-2.812* (0) [0.0635]	-6.494*** (0) [0.0000]	-3.225** (3) [0.0244]	-4.893** (2) [0.0002]
	PP	-2.770* (4) [0.0696]	-6.341*** (2) [0.0000]	-21.000*** (27) [0.0001]	-8.059*** (6) [0.0000]
	KPSS	0.166*** (5)	0.090*** (20)	0.223*** (13)	0.175*** (13)
<i>Sabit+Trend</i>	ADF	-2.964 (0) [0.1522]	-6.278*** (4) [0.0000]	-3.358* (3) [0.0692]	-5.100* (2) [0.0009]
	PP	-3.977 (4) [0.1483]	-6.328*** (4) [0.0000]	-29.607*** (21) [0.0001]	-8.195*** (6) [0.0001]
	KPSS	0.106*** (5)	0.037*** (2)	0.111*** (12)	0.085*** (10)

Parantez içerisindeki değerler, ADF testi için optimum gecikme uzunluğunu, PP ve KPSS testleri için bant genişliğini göstermektedir. Köşeli parantez içerisindeki rakamlar, olasılık (p-value) değerleridir. ***, **, ve * sırasıyla yüzde 1, 5 ve 10 anlam düzeylerini ifade etmektedir.

I(1) seviyesinde durağan olan bu değişkenler aynı dereceden entegre olduklarından aralarında eşbütünlük ilişkisi olabilir. Serilerin eşbütünlük olması, uzun dönemde birlikte hareket ettikleri anlamına gelecektir (Tarı, 2011: 415). Öncelikle ele alınan değişkenler arasında uygun gecikme sayısının belirlenebilmesi amacıyla serilerin seviye değerleri kullanılarak VAR modeli tahmin edilmiştir. Trend ve mevsimsel kukla değişkenlerin dışsal değişken olarak eklendiği VAR modelinin uygun gecikme sayısı Schwarz bilgi kriterlerine göre 1, Akaike bilgi kriterine göre 5, LR, FPE ve Hannan-Quinn bilgi kriterlerine göre ise 4 olarak bulunmuştur. Yapılan otokorelasyon ve değişen varyans analizleri sonuçlarına göre 4 gecikmede otokorelasyon sorunun ortadan kalktığı ve değişen varsayans sorununun olmadığı görülmüştür. Ayrıca model 4 gecikme için istikrar koşulunu sağlamaktadır.

6.2. Eşbütünlük testi ve hata düzeltme modeli sonuçları

VAR (4) modeli tahmin edildikten sonra değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisi Johansen yaklaşımı kullanılarak araştırılmıştır. Öncelikle Johansen (1995: 80-84)'de belirtilen 5 farklı deterministik trend durumunun karşılaştırılması için pantula ilkesi kullanılmıştır. Farklı deterministik trend durumlarından en sık karşılaşılan model 2, model 3 ve model 4 için Johansen Eşbütünlük testi trace istatistikleri sonuçları pantula ilkesi karşılaştırması için Ek. 1'de sunulmuştur. Elde edilen trace istatistiği

sonuçları Pantula ilkesine göre değerlendirildiğinde² model 4'ün uygun olduğu görülmüştür. Model 4 çerçevesinde hesaplanan iz ve maksimum özdeğer istatistikleri sonuçları Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

H₀ Hipotezi	H₁ Hipotezi	İz İstatistiği	Max. Özdeğer testi İstatistiği
r=0	r≥1	89.14*	55.36*
r≤1	r≥2	33.78	25.82

* , yüzde 5 anlam düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

İz ve maksimum öz değer testi istatistiklerine göre, eşbütünleşme vektörü olmadığı yönündeki boş hipotez %5 anlam düzeyinde r=0 için reddedilirken r≤1 için kabul edilmiştir. Dolayısıyla değişkenler arasında bir eşbütünleyici ilişki olduğundan uzun dönemde bu ilişki tek bir eşbütünleyici vektörle sunulmaktadır.

Tablo 4'de sonuçları verilen Johansen Eşbütünleşme testi ile ortaya konan uzun dönemli ilişki normalleştirilmiş eşbütünleyici vektör tahminleriyle şu şekilde yorumlanabilir. Tahmin edilen vektör, ilgili içsel değişkenin katsayısının ters işaretiyle çarpılarak normalleştirilir. Bu şekilde normalleştirilen katsayılar uzun dönemli eşbütünleştirici ilişkiyi yansıtmaktadır. IHR değişkeni için normalleştirme işlemi sonrası elde edilen uzun dönem eşbütünleştirici model denklem 15'de verilmiştir.

$$IHR_t = -387542 OSUB - 1.02E + 08 SERITH + 1.56E + 10VRM + 2.99E + 09TREND \quad (15)$$

standart hata : (763986)   (1.3e+ 07)   (3.0E + 09) (2.0E + 09)

Modele göre uzun dönemde, SERITH değişkeninin IHR üzerinde negatif VRM değişkenin ise potif etkisi söz konusudur. OSUB ve TREND katsayıları istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Söz konusu model dinamik entegrasyonları temel aldığından katsayılar büyüklük olarak yorumlanmamaktadır (Juselius, 1999).

Bir sonraki aşama olarak VECM (Vektör Hata Düzeltme Modeli) yardımıyla zayıf dışsallık testi yapılmış ve değişkenlere ait kısa dönem ilişkilerin modellenmesinin gerekliliği araştırılmıştır. Her bir değişken için “H₀: Değişken zayıf dışsaldır” hipotezinin sınıandığı VECM sonuçları tablo 5'de sunulmuştur.

Tablo 5. Zayıf Dışsallık Testi Sonuçları

Değişken	Kısıt	Chi-square(1)	Probability
IHR	A(1,1)=0	3.19*	0.0742
OSUB	A(2,1)=0	7.22***	0.0072
SERITH	A(3,1)=0	37.97***	0.0000
VRM	A(4,1)=0	11.52***	0.0007

***, % 1 anlam düzeylerini göstermektedir.

VECM uzun dönem dengesinde oluşacak bir sapmanın düzeltilebileceğini ortaya koymaktadır. Eşbütünleyici regresyonda hata düzeltme terimi “ECT” ile sunulmaktadır. Tablo 5 incelendiğinde tüm değişkenler için sıfır hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla modeldeki tüm değişkenler içseldir ve model tüm değişkenler için ayrı ayrı ele alınmalıdır sonucuna varılmıştır.

Tablo 6. VECM(3) Hata Düzeltme Katsayıları

² İlk olarak Model 2 ile başlanarak Ek 1'de yer alan tablo soldan sağa doğru okunur. H₀ hipotezinin ilk kabul edildiği modelin bir öncesindeki model uygun model olarak alınır (Sevüktekin-Nargeleçekenler, 2010: 519).

	D(IHR)	D(OSUB)	D(SERITH)	D(VRM)
ECT(-1)	-0.0101 (0.0062) [-1.6405]	-1.41E-08 (5.6E-09) [-2.5410]	-1.02E-08 (1.3E-09) [-8.1014]	-2.82E-11 (8.2E-12) [-3.4460]

ECT uzun dönem eş-bütünleşme ilişkisine ait hata terimidir. Parantez içersindeki ifadeler standart hataları, köşeli parantez içersindeki ifadeler t-istatistiklerini göstermektedir.

Tüm değişkenler için üç gecikmeli hata düzeltme modeli (VECM(3)) tahmin sonuçlarından elde edilen hata düzeltme katsayıları Tablo 6'da sunulmuştur. IHR, OSUB, SERITH ve VRM değişkenlerine ait uzun dönem hata düzeltme katsayıları beklendiği gibi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Yukarıda da bahsedildiği gibi söz konusu katsayılar serilerin durağan olmamasından kaynaklanan kısa dönem sapmaların bir sonraki dönemde dengeye gelme hızını göstermektedir. Buna göre IHR değişkeninin bağımlı değişken olarak alındığı modelde -0.01 bulunan hata düzeltme katsayısı bir dönemde oluşacak dengesizliğin %1'inin bir sonraki dönemde düzeltilerek uzun dönem dengesine yaklaşılabileceğini göstermektedir. OSUB, SERITH ve VRM değişkenleri için elde edilen hata düzeltme katsayısı değerleri oldukça küçük çıktığından oluşacak dengesizlikler sonraki dönemlerde nispeten küçük miktarlarda ayarlanarak dengeye gelinecektir.

7. SONUÇ

Çalışan verimliliğinin ülkenin üretim ve ihracat kapasitesine doğrudan ve olumlu etkisi göz önünde bulundurulduğunda, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerden, teknolojik bilgi düzeyi yetersiz olan ve ileri teknolojiye sahip sermaye malı üretecek alt yapıya sahip olmayanlar için sermaye malı ithalatı ekonomik büyümenin önemli bir destekleyicisi olabilmektedir. Bu yönüyle gerek kamu gerekse özel sektörün yurtdışı finansal borçlarının, ekonomide üretkenliği ve verimliliği artırarak büyümeye olumlu katkıda bulunacak alanlarda kullanılması çok önemlidir. Sermaye mallarının ithal edilmesiyle elde edilen bilgi ve teknolojinin işgücü verimliliğine yapacağı katkı, yüksek katma değerli mallarının üretimini mümkün kılar ve sağlayacağı karşılaştırmalı üstünlük avantajı ile ticaret hadlerinin ülke lehine gelişmesini sağlayacaktır. İhracat artışı, ülkenin döviz girdisinin artmasına yol açacağından, alınan borçların geri ödenmesinin yanında, verimliliğe de katkı sağlayacak olan sermaye malı birikimini artırarak, büyümenin sürekliliğini sağlayacaktır.

Özel sektör yurtdışı finansal borçlanması neticesinde ülkeye giren dövizin bir iletim kanalı olarak sermaye malı ithalatı yoluyla işgücü verimliliğine ve ihracata etkisinin araştırıldığı bu çalışmada VAR analizi yardımıyla değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi araştırılmıştır. Uzun dönemde değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi olduğu bulunmuştur. İhracat değişkeni için elde edilen uzun dönemli eşbütünleştirici modele göre sermaye malı ithalatının ihracat üzerinde uzun dönemde negatif etkisi varken verimlilik üzerinde pozitif etkisi vardır. Yapılan zayıf dışsallık testiyle modeldeki tüm değişkenlerin içsel olduğu sonucuna varılmış ve hata düzeltme modeli yardımıyla değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiler modellenmiştir. Hata düzeltme modeli sonuçlarına göre ihracatın bağımlı değişken olarak alındığı modelde bir dönemde oluşacak bir dengesizliğin %1'inin bir sonraki dönemde düzeltilerek uzun dönem dengesine yaklaşacaktır. Dolayısıyla özel kesim tarafından gerçekleştirilen finansal borçlanma, ithal edilen sermaye malları ve işgücü verimliliğinin Türkiye'nin ihracatının belirlendiği modelde içsel olarak

etkileri olmakla beraber ithal sermaye malının uzun dönemde çalışan verimliliği üzerinde arttırıcı etkisi vardır. Burada dikkat edilmesi gereken husus özel sektörde kullanılan dış finansmanın doğurduğu faiz yüküyle beraber geri ödenecek olmasıdır. Dolayısıyla söz konusu finansmanın, sürdürülebilir büyümenin kaynağı olan sermaye birikimini arttırarak, verimliliği ve üretkenliği arttıracak, katma değeri yüksek alanlarda kullanılması oldukça önemlidir.

8. KAYNAKÇA

- Aghion, Philippe-Howitt, Peter (1992), *A Model of Growth Through Creative Destruction*, *Econometrica*, Vol.60, No.2, (323-351).
- Akdi, Yılmaz-Özcan, Kıvılcım Metin-Yalçın, Yeliz (2003). “Robustness of Unit Root Tests When The Series Are I (2)”. *METU Studies in Development*, Vol.30, No.1, (19).
- Amiti, Mary-Konings, Jozef (2007), “Trade Liberalization, Intermediate Inputs, and Productivity: Evidence from Indonesia”, *American Economic Review*, Vol.97, No.5, (1611–1638).
- Amsden, Alice Hoffenberg (1989), *Asia’s Next Giant: South Korea and Late Industrialization*, New York: Oxford University Press, Coe Vd. (1997),
- Awokuse, Titus O. (2008), “Trade Openness And Economic Growth: Is Growth Export-Led Or Import-Led?”, *Applied Economics*, Vol.40, No.2, (161-73).
- Barro, Robert J. (1990), “Government Spending in A Simple Model Of Endogenous Growth”, *The Journal Of Political Economy*, Vol.98, No.5, (103-125).
- Bozkurt, Hilal (2007), *Zaman Serileri Analizi*, Bursa, Ekin Kitabevi.
- Akdiş, Cezmi A. (2003), “Türkiye’de ve Dünyada Bilimin Organizasyonu ve Finansmanı: Farklar Ve Sorunlar”, *Cumhuriyet Bilim Teknik Sayı*: 869.
- Caselli, Francesco-Wilson Daniel J. (2004), “Importing Technology”, *Journal of Monetary Economics*, No.51, (1–32).
- Coe, David T.-Helpman, Elhanan-Hoffmaister Alexander W. (1997), “North-South R&D Spillovers”, *The Economic Journal*, Vol.107, No.440, January, (134-149).
- Dickey, David A.-Fuller, Wayne A. (1979), “Distribution of The Estimators For Autoregressive Time Series With A Unit Root”, *Journal of The American Statistical Association*, Vol.74, No.366a, (427-431).
- Dikmen, Nedim (2012), *Ekonomtri Temel Kavramlar ve Uygulamalar*. Dora Yayınları, 2. Baskı, Bursa.
- Engle, Robert F.-Granger, Clive. W. J. (1987), “Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing”, *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, (251-276).
- Erzan, Refik-Filiztekin, Alpay (1997), “Competitiveness of Turkish Smes in the Customs Union”, *European Economic Review*, Vol.41, No.3, (881-892).
- Esfahani, Hadi Salehi (1991), “Exports, Imports and Economic Growth in Semi-Industrialized Countries”, *Journal of Development Economics*, No.35, (93-116).

- Giles, Judith A.-Williams Cara L. (2000), “Export-Led Growth: A Survey of the Empirical Literature And Some Noncausality Results Part 1”, *Econometrics Working Paper EWP0001*, <http://web.uvic.ca/econ/research/papers/ewp0002.pdf> (20.02.2017).
- Goldberg, Pinelopi Koujianou-Khandelwal Amit Kumar-Pavcnik Nina-Topalova Petia (2008), “Imported Intermediate Inputs and Domestic Product Growth: Evidence from India”, *NBER Working Paper*, No: 14416.
- İşcan, İsmail Hakkı (2012), “Sermaye Malı İthalatının İşgücü Verimliliğine Etkisi: Panel Veri Analizi/the Effect of Imports of Capital Goods on Labor Productivity”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt.16, Sayı.2.
- Jin, Jang C. (2010), “Openness and Growth: An Interpretation of Empirical Evidence from East Asian Countries”, *the Journal of International Trade & Economic Development: An International and Comparative Review*, Vol.9, No.1, (5-17).
- Johansen, Søren. (1988), “Statistical Analysis of Cointegration Vectors”, *Journal of Economic Dynamics and Control*, Vol.12, No.2-3, (231-254).
- Johansen, Søren (1995), “Identifying Restrictions of Linear Equations with Applications to Simultaneous Equations and Cointegration”, *Journal of Econometrics*, Vol.69, No.1, (111-132).
- Jones Charles I. (2009), “Intermediate Goods and Weak Links in the Theory of Economic Development”, *American Economic Journal: Macroeconomics*, Vol.3, No.2, (1–28).
- Juselius, Katarina (1999), “Models and Relations in Economics and Econometrics”, *Journal of Economic Methodology*, Vol.6, No.2, (259-290).
- Kenar, Necdet (2005), “Büyüme, İstihdam, Verimlilik”, *MEV: Yaşam Boyu Öğrenme Merkezi*, Kasım <http://www.messegitim.com.tr/ti/580/0/BUYUME,-ISTIHDAM-VE-VERIMLILIK> (03.02.2017).
- Kim, Sangho-Lim, Hyunjoon-Park, Donghyun (2009), “The Effect of Imports, Exports On Total Factor Productivity in Korea”, *Research Institute of Economy, Trade & Industry (RIETI) Discussion Paper Series*, 07-E-022.
- Korkmaz, Esfender (2005), *Ekonomide Riskler: Kur Riski*, Rota Matbaacılık, İstanbul
- Kurt, Serdar-Terzi, Harun (2007), “İmalat Sanayi Dış Ticareti, Verimlilik ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt.21, Sayı.1, (25-46).
- Kwiatkowski, Denis-Phillips, Peter C.B.-Schmidt, Peter-Shin, Yongcheol (1992), “Testing The Null of Stationarity Against The Alternative Of A Unit Root: How Sure Are Wet Economic Time Series Have A Unit Root?”, *Journal Of Econometrics*, Vol.54, (159–178).
- Lawrence, Robert Z.-Weinstein David E. (1999), “Trade and Growth: Import-Led Or Export-Led? Evidence from Japan and Korea”, *National Bureau of Economic Research (NBER)*, Working Paper No: 7264.
- Lucas, Robert E. (1988), “On the Mechanics of Economic Development”, *Journal of Monetary Economics*, Vol.22, (3-42).
- Phillips, Peter C.B.-Perron, Pierre (1988), “Testing For A Unit Root in Time Series Regressions”, *Biometrika* Vol.75, (335–346).

- Romer, Paul M. (1986), “Increasing Returns and Long-Run Growth”, *The Journal Of Political Economy*, Vol.95, No.5, (1002-1037).
- Saygılı, Şeref-Cihan, Cengiz-Yurtoğlu, Hasan (2005), “Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Verimlilik ve Büyüme (1972-2003)”, *TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi*, No: 6, Yayın No:2005-12/413, Ankara.
- Sevüktekin, Mustafa-Nargeleçekenler, Mehmet (2010), *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi Eviews Uygulamalı*, Nobel Yayınları, 3. Baskı, Ankara
- Solow, Robert M. (1956), “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, *the Quarterly Journal Of Economics*, Vol.70, No.1, (65-94).
- Sönmez, Mustafa (2005), *Türkiye'nin Dış Ticaretinin Sektörel Analizi: 2000 – 2004*, Ege Bölgesi Sanayi Odası Yayını.
- Susam, Nazan-Bakkal, Ufuk (2008), “Kriz Süreci Makro Değişkenleri ve 2009 Bütçe Büyüklüklerini Nasıl Etkileyecek”, *Maliye Dergisi*, Sayı.155, (72-88).
- Swan, Trevor W. (1956), “Economic Growth and Capital Accumulation”, *Economic Record* 32, No.63, (334–361).
- Tarı, Recep (2011), *Ekonometri*, Umuttepe Yayınları, 7.Basım, Kocaeli.
- Taymaz, Erol-Suiçmez, Halit (2005), *Türkiye'de Verimlilik, Büyüme ve Kriz*, Milli Prodüktivite Merkezi.
- Türkan Ercan (2006), “Üretimde Üretimin İthalat Ve İhracat Bağımlılığı”, *TCMB Working Papers*, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/ae00aa0a-c28c-4040-93fb-1579dbe22952/UretimdeDisTicaretBagimliligi.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ae00aa0a-c28c-4040-93fb-1579dbe22952>, (02.01.2017).
- Warwick, Ken (2013), “Beyond Industrial Policy: Emerging Issues and New Trends”, *OECD Science, Technology and Industry Policy Papers*, No. 2, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/5k4869clw0xp-en>, (25.02.2017).
- Yeldan, Erinc (2008), “Bu Krizden Sonra Savaş Gelebilir”, *Milliyet Gazetesi*, 6 Ekim 2008
- Yükseler, Zafer-Türkan Ercan (2006), “Türkiye’de Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar”, *TÜSİAD-Koç Üniversitesi Araştırma Forumu Çalışma Raporu*, İstanbul, https://eaf.ku.edu.tr/sites/eaf.ku.edu.tr/files/Uretim_ve_DisTicaret_Yapisindaki_Donusum.pdf, (07.01.2017).

9. EKLER

Ek 1. Pantula Prensibine göre Johansen Eşbütünleşme Testi Model Karşılaştırması

Eşbütünleşik Vektöre Sayısı	Model 2	Model 3	Model 4
$r=0$	98.05*** Ho red	76.17*** Ho red	89.14*** Ho red
$r \geq 1$	33.25 Ho kabul	22.63 Ho kabul	33.78 Ho kabul

*, yüzde 5 anlam düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

PIYANO EĞİTİMİ VERİLEN İLKOKUL 4. SINIF ÖĞRENCİLERİNE İLİŞKİN SINIF ÖĞRETMENİ VE VELİ GÖRÜŞLERİ¹

CLASSROOM TEACHER AND PARENTAL VIEWS ON THE PRIMARY SCHOOL 4. GRADE STUDENTS WHO ARE GIVEN PIANO EDUCATION

Ersan ÇİFTÇİ², Yaşar ÖZELMA³

Öz

Araştırmada, başlangıç düzeyinde piyano eğitimi verilen ilkokul 4. sınıf öğrencilerine ilişkin sınıf öğretmeni ve veli görüşlerini belirlemek amaçlanmıştır. Tez kaynaklı bulgulardan derlenen bu araştırmanın çalışma grubunu, Erzincan ili merkezinde ilkokul 4. sınıfta öğrenim gören 12 öğrenci oluşturmaktadır. Veri toplama araçları olarak, görüşme formu ve literatür tarama kullanılmıştır.

Alan uzmanları tarafından tek metot olarak faydalanılması tavsiye edilen Denes Agay'ın "Piyano Çalmayı Öğrenelim-1" kitabı kullanılarak öğrencilere piyano eğitimi verilmiştir. Eğitim; haftada iki gün 30'ar dk. olarak ikişerli öğrenci gruplarıyla, 6 ay boyunca yürütülmüştür. Piyano eğitimi sürecinin sonunda öğrenciler ile ilgili olarak sınıf öğretmenleri ve velilerin görüşleri alınmıştır.

Araştırmanın sonucunda sınıf öğretmenleri ve velilerin görüşlerine göre; piyano eğitimi sürecinin öğrencilerde ayırdetme yeteneğini tamamen; dil, şekil-uzay, akıl yürütme, sayısal ve genel yeteneğini ise büyük ölçüde geliştirdiği belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Çocuk Gelişimi, Genel Yetenek, Nörobilim, Piyano Eğitimi, Zeka

Abstract

The purpose of this study was to determine classroom teachers' and parents' opinions about the 4th grade students who were given initial piano education in the research. This research which is compiled from the findings based on the thesis, consists of 12 students who are studying in the 4th grade of elementary school in Erzincan province center. Interview forms and literature searches were used as data collection tools.

¹ İlgili çalışma; "Özelma, Y. (2015). *Piyano eğitiminin ilkokul 4. sınıf öğrencilerinde genel yetenek düzeyine etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya", tezinin bulgularından üretilmiştir.

² Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, ersanfarmer@gmail.com

³ Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, yasoze@yahoo.com

Students received piano lessons following Denes Agay's "Learning to Play Piano-1", which is widely recommended in the literature. Lessons were conducted in the form of two 30-minute sessions per week, with groups of two students and lasted for six months. At the end of the piano education period, the opinions of the class teachers and the parents were taken about the students.

As a result of the research according to the class teachers and parents, the students achieved marked progress in terms of their discrimination skills and somewhat less, but nonetheless significant, progress in terms of their language, spatial, reasoning, quantitative and general skills.

Keywords: Child Development, General Ability, Neurology, Piano Education, Intelligence

1. GİRİŞ

“Yetenek” kelimesi Türk Dil Kurumu'nun çevrim-içi sözlüğünde; “bir kimsenin bir şeyi anlama veya yapabilme niteliği, kabiliyet, istidat” olarak tanımlanmaktadır (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.55d365ec30dd11.79642606). Yetenek insana ait bir özellik olarak kendi içerisinde geniş bir açılım göstermekte ve bu temelde ölçülmeye çalışılmaktadır. ‘Temel Kabiliyetler Testi (7-11)’in geliştiricisi olan L. L. Thurstone (1887-1955) çoklu faktör kuramına dayanarak ilk önce “Primary Mental Abilities 11-17” testini 1941 yılında, diğer test takımlarını da sonraki yıllarda oluşturmuştur. Çoklu faktör kuramı, zekayı temel öğelerine ayırarak incelemektedir. 7-11 yaş arası çocuklara grup halinde uygulanan bir yetenek testi olan ilgili testte genel yetenek düzeyi; dil, şekil-uzay, akıl yürütme, ayırdetme ve sayısal yetenek olmak üzere 5 ayrı yetenek alanında incelenerek tespit edilmektedir’ (Şen, Şeyhun, Gökçe ve Doğru, 2002: 1-126). İlgili yetenek alanları şu şekilde tanımlanmaktadır:

- ‘Dil Yeteneği: Kelimelerle ifade edilen duygu ve düşünceleri idrak etme yeteneğidir. Okuma ya da dinleme yoluyla öğrenilen bilgiler için kullanılmaktadır.
- Şekil-Uzay Yeteneği: Şekiller arasındaki benzerlikleri ve şekillerin sıralanışındaki ilişkiyi görebilme, zihnimizde şekillerin nasıl görülebileceğini tasavvur etme yeteneğidir.
- Akıl Yürütme Yeteneği: Mantık problemlerini çözme, tahminde bulunma ve planlama yeteneğidir. Akıl yürütme yeteneğine sahip olan kişi; problemleri çözebilir, sonuçları önceden görebilir ve geçmiş yaşantılarına bakarak belli durumlar hakkındaki gerçek verilere göre planlamalar yapıp bunları yürütebilir.
- Ayırdetme Yeteneği: Görsel teferruatları hızlı ve doğru biçimde bulma yeteneğidir. Benzerlik ve farklılıkların bulunmasıyla ilgili etkinlikler bu yeteneğin kullanılmasını gerektirmektedir.
- Sayısal Yetenek: Rakamlarla çalışma, basit sayısal problemleri hızlı ve doğru bir biçimde değerlendirme yeteneğidir’ (http://files.koycegizihl.webnode.com.tr/200_003730-6038f622c7/grup%20%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1.doc).

Bireyin sahip olduğu zihinsel yeteneklerin çeşitli etkinliklerle zaman içerisinde geliştirilmesi günümüzde mümkün görülmektedir. Müzik eğitimi, enstrüman eğitimi ve piyano eğitimi bu etkinlikler arasında değerlendirilmektedir. ‘Kaliforniya Üniversitesi Tıp Fakültesi’nde Frank R. Wilson tarafından yapılmış araştırmalarda bir müzik enstrümanı öğrenmenin bireyi fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal açıdan daha hızlı geliştirdiği gösterilmiştir. Enstrüman çalışmanın; yoğun dikkati, hafızayı, hızlı duyma

ve görme gücünü ilerlettiği; ayrıca beyin ve sinir sisteminin tamamının gelişimini olumlu yönde etkilediği bildirilmiştir' (Şendurur ve Barış, 2002: 169). Araştırma çalışmaları matematiksel başarı ile enstrümantal müzik eğitimi arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir (Geoghegan ve Mitchelmore, 1996'dan akt., Gillmeister, 2008: 3). Enstrümanlar içerisinde piyano çalgısı, beyin iki yarım küresini eşit şekilde çalıştırması ve aralarındaki bilgi alışverişini arttırması açısından özel önem taşımaktadır. Nitekim, 'piyano dersleri sınırları eğiterek beyin korteksindeki algısal gelişmeyi sağlamaktadır' (Rauscher, 1995'ten akt., Uluğbay, 2013: 1028). Beyin korteksindeki ilgili gelişme ise zeka düzeyine ve diğer zihinsel işlevlerin verimine yansımaktadır. 'Piyano derslerine maruz kalmış çocukların, uygulanmış olan mekansal-zamansal test görevlerinde grup eğitimine ve telaşlı sınıf ortamına rağmen akranlarına göre daha başarılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır' (Rauscher ve Zupan, 2000: 223). "Piyano eğitimi çok kapsamlı bir eğitimidir. Aynı anda iki elin farklı şekillerde idare edilmesi koordinasyon ve zekâyı geliştirmektedir. Piyanonun ses diyapazonu (alanı) diğer enstrümanlara oranla daha geniştir. Örneğin, yan flütün ses diyapazonu 3 oktav (36 ses), kemanın 3,5 (42 ses) oktavdır. Piyanonun diyapazonu ise 7,5 oktava eşitlenen 88 sestir. Bütün bu notaları ezberlemek ve onları ayırtedeabilmek beyin için bir alıştırmadır" (Hasanova, 2008: 142). Tüm enstrümanlar arasında piyano, müzik eğitiminin önemli bir alanını oluşturmasının yanısıra, öğrenci için sağladığı avantajlar nedeniyle aynı zamanda bireysel bir gelişim aracı olarak görülmektedir.

1.1. Problem

Başlangıç piyano eğitimi verilen ilkokul 4. sınıf öğrencileriyle ilgili olarak süreç sonrasında alınan sınıf öğretmeni ve velilerin görüşleri nelerdir?

1.2. Amaç

Bu araştırmada, başlangıç düzeyinde piyano eğitimi verilen ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin genel başarı durumlarına ilişkin olarak alınan sınıf öğretmeni ve veli görüşlerini belirlemek amaçlanmıştır.

1.3. Sayıtlar

Araştırmada;

- Belirlenen araştırma yönteminin araştırmanın amaçlarına uygun olduğu,
- Veri toplamak için kullanılan araç ve tekniklerin araştırma için gerekli bilgilere ulaşmayı sağlayacak nitelikte olduğu,
- Velilerin ve öğretmenlerin veri toplama aracı olarak kullanılan soruları içtenlikle ve gerçeği yansıtacak şekilde yanıtlayacakları, temel sayıtlarından hareket edilmiştir.

1.4. Sınırlılıklar

Araştırma; Erzincan ilinde 6 ayrı okulda eğitim-öğretim görmekte olan 12 ilkokul 4. sınıf öğrencisiyle sınırlıdır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Çalışmada, öğrencilerdeki değişimi belirlemek bakımından sınıf öğretmenleri ve öğrenci velilerinin görüşlerinin alınmasına yönelik olarak görüşme tekniği kullanılmıştır. Piyano eğitimi; haftada iki gün ve yaklaşık toplam 60 dk. olmak üzere, ikişerli öğrenci gruplarıyla, 6 ay boyunca düzenli olarak yürütülmüştür. Araştırmanın piyano eğitimi sürecinde alan uzmanları tarafından tek metot olarak faydalanılması tavsiye edilen Denes Agay'ın "Piyano Çalmayı Öğrenelim-1" kitabı kullanılmıştır.

Eğitim sürecinde ilgili metot içerisindeki konu ve eserlerin sıralaması değiştirilmemiş ya da herhangi bir eser atlanmamıştır; fakat bazı eserler deney grubu öğrencilerinin ders dışında (Halk Eğitim Merkezi ya da Erzincan Fidem Özel İlköğretim Okulu'nda) çalışması için ödev olarak verilmiştir. İlgili metodun Türk ezgilerini içermemesi nedeniyle piyano eğitimi sürecinde Sevinç Ereren'in "Kolay Piyano 1" kitabından öğrenci düzeyine uygun olarak kısmen faydalanılmıştır. Araştırmacı tarafından ilgili kitaptan Türk halk ezgilerini içeren "Delilo, Ceviz Adam, Keklik, Çamlar Altına, Boran Geldi Kış Geldi ve Tren Gelir Hoş Gelir" parçaları piyano eğitimi süreci içerisine dahil edilerek yer yer kullanılmıştır. Gerekliğinde bazı teorik bilgiler ilkökul düzeyinde ve benzetmelerle ilişkilendirilerek verilmiş; dersler içinde öğretilen eserlere ek olarak kısa solfej çalışmaları ve ritmik oyunlar da gerçekleştirilmiştir.

2.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu; Erzincan il merkezinde ilkökul 4. sınıfta öğrenim görmekte olan ve önceden piyano eğitimi almamış 12 öğrenci oluşturmaktadır. Piyano dersleri, araç-gereç ve olanakları bakımından yeterli düzeyde olan Erzincan Merkez Fidem Özel İlköğretim Okulu'nun imkanlarından faydalanılarak yürütülmüştür.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada veri toplama aracı olarak; "Sınıf Öğretmeni ve Veli Görüşme Formu'nun Oluşturulması için Uzman Görüşlerinin Alınmasına Yönelik Görüşme Formu", "Sınıf Öğretmeni ve Veli Görüşme Formu" ve "Literatür Tarama" kullanılmıştır. Oluşturulmuş görüşme formu yarı-yapılandırılmış niteliktedir. "Sınıf Öğretmeni ve Veli Görüşme Formu'nun Oluşturulması için Uzman Görüşlerinin Alınmasına Yönelik Görüşme Formu" yardımıyla sınıf öğretmeni ve veli görüşme formunun kapsam geçerliğinin sağlanması için 5 uzmanın ölçek maddeleri hakkında görüşleri alınmıştır. Kapsam geçerliği için kapsam geçerlik indeksi (KGI), Davis tekniği ile belirlenerek değerlendirilmiştir. 'Davis tekniği uzman görüşlerini; (a) uygun, (b) madde hafifçe gözden geçirilmeli, (c) madde ciddi olarak gözden geçirilmeli ve (d) madde uygun değil seçenekleriyle dörtlü derecelendirmektedir. İlgili teknikte (a) ve (b) seçeneklerini işaretleyen uzmanların sayısı toplam uzman sayısına bölünerek maddeye ilişkin kapsam geçerlik indeksi elde edilmektedir ve bu değer 0.80 asgari değeri ölçüt alınarak kıyaslanmaktadır' (Yurdugül, 2005'ten akt., Güleç ve Kavlak, 2013: 175). 'Davis tekniğinin; en az 3, en fazla 20 uzmanın yaptığı değerlendirmelerde kullanılması önerilmektedir' (<http://yunus.hacettepe.edu.tr/~yurdugul/3/indir/kgi.pdf>). Araştırmada, süreç sonrasında öğrencilerin sınıf öğretmenlerine ve velilerine uygulanan "Sınıf Öğretmeni ve Veli Görüşme Formu" ile öğrenci ve süreçle ilgili olarak öğretmen ve ebeveyn görüşleri alınmıştır.

“Sınıf Öğretmeni ve Veli Görüşme Formu” verilerinin istatistiksel analizinde frekans (f) ve yüzde (%) dağılımlarına bakılmış; “Sınıf Öğretmeni ve Veli Görüşme Formu’nun Oluşturulması için Uzman Görüşlerinin Alınmasına Yönelik Görüşme Formu” verilerinin analizinde ise frekanslar (f) belirlenmiş ve kapsam geçerlik indeksi (KGI) David tekniği ile hesaplanmıştır.

3. BULGULAR VE YORUM

3.1. Sınıf Öğretmeni ve Veli Görüşme Formuna Yönelik Uzman Görüşlerinin Değerlendirilmesi

Sınıf öğretmeni ve veli görüşme formu sorularının oluşturulması bağlamında; İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı Müzik Eğitimi Bilim Dalı’ndan 1 uzman, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Anabilim Dalı’ndan 1 uzman, Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bilim Dalı’ndan 2 uzman ve Erzincan Rehberlik ve Araştırma Merkezi’nden 1 uzman olmak üzere toplam 5 uzmanın görüşüne başvurulmuştur.

Tablo 1. Sınıf Öğretmeni ve Veli Görüşme Formu’nun Oluşturulması için Uzman Görüşlerinin Değerlendirilmesi

Soru	Seçenek	f	KGI
1. Piyanoyu eğitimi sürecinin, çocuğun dil yeteneğini (kelimelerle ifade edilen fikirleri anlama yeteneğini) ne ölçüde geliştirdiğini düşünmekteyiz?	Uygun	3	1.00
	Madde hafifçe gözden geçirilmeli	2	
	Madde ciddi olarak gözden geçirilmeli	-	
	Madde uygun değil	-	
	Toplam	5	
2. Piyanoyu eğitimi sürecinin, çocuğun şekil-uzay yeteneğini (nesnelere iki ya da üç boyutlu olarak düşünme yeteneğini) ne ölçüde geliştirdiğini düşünmekteyiz?	Uygun	4	1.00
	Madde hafifçe gözden geçirilmeli	1	
	Madde ciddi olarak gözden geçirilmeli	-	
	Madde uygun değil	-	
	Toplam	5	
3. Piyanoyu eğitimi sürecinin, çocuğun akıl yürütme yeteneğini (önceden görme, planlama ve mantık problemlerini çözme yeteneğini) ne ölçüde geliştirdiğini düşünmekteyiz?	Uygun	4	1.00
	Madde hafifçe gözden geçirilmeli	1	
	Madde ciddi olarak gözden geçirilmeli	-	
	Madde uygun değil	-	
	Toplam	5	
4. Piyanoyu eğitimi sürecinin, çocuğun ayırıştırma yeteneğini (görsel ayrıntıları hızlı ve doğru biçimde bulma yeteneğini) ne ölçüde geliştirdiğini düşünmekteyiz?	Uygun	4	1.00
	Madde hafifçe gözden geçirilmeli	1	
	Madde ciddi olarak gözden geçirilmeli	-	
	Madde uygun değil	-	
	Toplam	5	
5. Piyanoyu eğitimi sürecinin, çocuğun sayısal yeteneğini (rakamlarla çalışma, basit niceliksel problemleri süratle ve doğru biçimde ele alma yeteneğini) ne ölçüde geliştirdiğini düşünmekteyiz?	Uygun	4	1.00
	Madde hafifçe gözden geçirilmeli	1	
	Madde ciddi olarak gözden geçirilmeli	-	
	Madde uygun değil	-	
	Toplam	5	
6. Piyanoyu eğitimi sürecinin, çocuğun genel yeteneğini ne ölçüde geliştirdiğini düşünmekteyiz?	Uygun	5	1.00
	Madde hafifçe gözden geçirilmeli	-	
	Madde ciddi olarak gözden geçirilmeli	-	
	Madde uygun değil	-	
	Toplam	5	
7. Size göre piyanoyu eğitimi, çocuğun genel öğrenme becerisini ne ölçüde geliştirdi?	Uygun	4	1.00
	Madde hafifçe gözden geçirilmeli	1	
	Madde ciddi olarak gözden geçirilmeli	-	
	Madde uygun değil	-	
	Toplam	5	
8. Size göre piyanoyu eğitimi, çocuğun dikkat ve konsantrasyonunda ne ölçüde artış sağladı?	Uygun	5	1.00
	Madde hafifçe gözden geçirilmeli	-	
	Madde ciddi olarak gözden geçirilmeli	-	
	Madde uygun değil	-	
	Toplam	5	

9. Size göre piyano eğitimi, çocuğun dersteki aktiflik düzeyinde (derse katılım düzeyinde) ne ölçüde artış sağladı?	Uygun	5	1.00
	Madde hafifçe gözden geçirilmeli	-	
	Madde ciddi olarak gözden geçirilmeli	-	
	Madde uygun değil	-	
	Toplam	5	
10. Size göre piyano eğitimi, çocuğun genel başarı düzeyinde ne ölçüde artış sağladı?	Uygun	5	1.00
	Madde hafifçe gözden geçirilmeli	-	
	Madde ciddi olarak gözden geçirilmeli	-	
	Madde uygun değil	-	
	Toplam	5	
11. Piyano eğitimi sürecinin, çocuğun genel durumunda (zihinsel/devinimsel gelişim, estetik duygularında gelişme, müziksel bilgilenme ve sosyalleşme vb.) en başta ne gibi olumlu değişiklik oluşturduğunu gözlemlediniz? Birkaç cümle ile ifade ediniz.	Uygun	5	1.00
	Madde hafifçe gözden geçirilmeli	-	
	Madde ciddi olarak gözden geçirilmeli	-	
	Madde uygun değil	-	
	Toplam	5	

Tablo 1’de 11 adet maddeden oluşan Sınıf Öğretmeni ve Veli Görüşme Formu’nun soruları, 5 uzmanın bu sorulara ilişkin olarak alınan görüşleri ve verilen yanıtlar doğrultusunda ilgili sorular için hesaplanan kapsam geçerlik indeksi (KGI) değerleri görülmektedir. Görüşme formunun ilk 10 sorusunun cevap seçenekleri “tamamen”, “büyük ölçüde”, “orta”, “az” ve “hiç” yanıtlarından oluşmaktadır; son soru ise açık uçlu olarak tasarlanmıştır. Görüşme formunun kapsam geçerliği için kapsam geçerlik indeksi, Davis tekniği ile belirlenmiştir. Kapsam geçerliği için 5 uzmanın ölçek maddelerini değerlendirmelerine göre bütün soruların KGI’lerinin 1.00 olduğu görülmektedir. Buna göre her soru için ayrı olarak hesaplanan 1.00 değeri, Davis tekniği bağlamında asgari değer olarak kabul edilen 0.80’den yüksek olduğu için hiçbir soru görüşme formundan çıkarılmayarak ölçeğin kapsam geçerliğinin olduğu tespit edilmiştir.

3.2. Araştırmada İşlem Sonrasında Öğrenci ve Uygulamayla İlgili Olarak Alınan Sınıf Öğretmeni Görüşlerine İlişkin Bulgular ve Yorum

Öğrencilerin derslerini yürüten 6 sınıf öğretmeninin görüşü 12 öğrenci için ayrı ayrı alınmıştır; çünkü her öğrencideki değişim ve gelişim farklılık gösterebilmektedir. 6 sınıf öğretmeninden 12 öğrenci için ayrı ayrı görüş alındığı için frekansı 12 olarak görülmekte ve 12 değeri öğrenciler hakkındaki sınıf öğretmeni gözlemlerini belirtmektedir.

Tablo 2. Piyano Eğitimi Sürecinin Öğrenci Üzerindeki Etkilerine İlişkin Sınıf Öğretmeni Görüşleri

Soru	Seçenek	f	%
1. Piyano eğitimi sürecinin, çocuğun dil yeteneğini (kelimelerle ifade edilen fikirleri anlama yeteneğini) ne ölçüde geliştirdiğini düşünmektесiniz?	Tamamen	1	8
	Büyük Ölçüde	7	59
	Orta	4	33
	Az	-	-
	Hiç	-	-
	Toplam	12	100
2. Piyano eğitimi sürecinin, çocuğun şekil-uzay yeteneğini (nesneleri iki ya da üç boyutlu olarak düşünme yeteneğini) ne ölçüde geliştirdiğini düşünmektесiniz?	Tamamen	3	25
	Büyük Ölçüde	7	58
	Orta	2	17
	Az	-	-
	Hiç	-	-
	Toplam	12	100
3. Piyano eğitimi sürecinin, çocuğun akıl yürütme yeteneğini (önceden görme, planlama ve mantık problemlerini çözmeye yeteneğini) ne ölçüde geliştirdiğini düşünmektесiniz?	Tamamen	4	33
	Büyük Ölçüde	7	59
	Orta	1	8
	Az	-	-
	Hiç	-	-
	Toplam	12	100

4. Piyano eğitimi sürecinin, çocuğun ayırdetme yeteneğini (görsel ayrıntıları hızlı ve doğru biçimde bulma yeteneğini) ne ölçüde geliştirdiğini düşünümektесiniz?	Tamamen	8	67
	Büyük Ölçüde	3	25
	Orta	1	8
	Az	-	-
	Hiç	-	-
Toplam		12	100
5. Piyano eğitimi sürecinin, çocuğun sayısal yeteneğini (rakamlarla çalışma, basit niceliksel problemleri süratle ve doğru biçimde ele alma yeteneğini) ne ölçüde geliştirdiğini düşünümektесiniz?	Tamamen	3	25
	Büyük Ölçüde	6	50
	Orta	2	17
	Az	1	8
	Hiç	-	-
Toplam		12	100
6. Piyano eğitimi sürecinin, çocuğun genel yeteneğini ne ölçüde geliştirdiğini düşünümektесiniz?	Tamamen	4	33
	Büyük Ölçüde	6	50
	Orta	2	17
	Az	-	-
	Hiç	-	-
Toplam		12	100
7. Size göre piyano eğitimi, çocuğun genel öğrenme becerisini ne ölçüde geliştirdi?	Tamamen	4	33
	Büyük Ölçüde	5	42
	Orta	3	25
	Az	-	-
	Hiç	-	-
Toplam		12	100
8. Size göre piyano eğitimi, çocuğun dikkat ve konsantrasyonunda ne ölçüde artış sağladı?	Tamamen	2	17
	Büyük Ölçüde	7	58
	Orta	2	17
	Az	1	8
	Hiç	-	-
Toplam		12	100
9. Size göre piyano eğitimi, çocuğun dersteki aktiflik düzeyinde (derse katılım düzeyinde) ne ölçüde artış sağladı?	Tamamen	5	42
	Büyük Ölçüde	6	50
	Orta	1	8
	Az	-	-
	Hiç	-	-
Toplam		12	100
10. Size göre piyano eğitimi, çocuğun genel başarı düzeyinde ne ölçüde artış sağladı?	Tamamen	1	8
	Büyük Ölçüde	6	50
	Orta	5	42
	Az	-	-
	Hiç	-	-
Toplam		12	100

Tablo 2’de görüldüğü gibi; “Piyano eğitimi sürecinin, çocuğun dil yeteneğini (kelimelerle ifade edilen fikirleri anlama yeteneğini) ne ölçüde geliştirdiğini düşünümektесiniz?” sorusuna ilişkin olarak sınıf öğretmeni gözlemlerinin %59’u “büyük ölçüde”, %33’ü “orta”, %8’i “tamamen” görüşünde yoğunlaşmakla birlikte “az” ve “hiç” görüşlerini belirten sınıf öğretmeni bulunmamaktadır. Buna göre sınıf öğretmeni gözlemlerinin büyük çoğunluğunun, piyano eğitimi sürecinin çocuğun dil yeteneğini büyük ölçüde geliştirdiği yönünde fikir verdiği görülmektedir. “Piyano eğitimi sürecinin, çocuğun şekil-uzay yeteneğini (nesnelere iki ya da üç boyutlu olarak düşünme yeteneğini) ne ölçüde geliştirdiğini düşünümektесiniz?” sorusuna ilişkin olarak sınıf öğretmeni gözlemlerinin %58’i “büyük ölçüde”, %25’i “tamamen”, %17’si “orta” görüşünde yoğunlaşmakla birlikte “az” ve “hiç” görüşlerini belirten sınıf öğretmeni bulunmamaktadır. Buna göre sınıf öğretmeni gözlemlerinin büyük çoğunluğunun, piyano eğitimi sürecinin çocuğun şekil-uzay yeteneğini büyük ölçüde geliştirdiği yönünde fikir verdiği görülmektedir. “Piyano eğitimi sürecinin, çocuğun akıl yürütme yeteneğini (önceden görme, planlama ve mantık problemlerini çözme yeteneğini) ne ölçüde geliştirdiğini düşünümektесiniz?” sorusuna ilişkin olarak sınıf öğretmeni gözlemlerinin %59’u “büyük ölçüde”, %33’ü “tamamen”, %8’i “orta” görüşünde

yoğunlaşmakla birlikte “az” ve “hiç” görüşlerini belirten sınıf öğretmeni bulunmamaktadır. Buna göre sınıf öğretmeni gözlemlerinin büyük çoğunluğunun, piyano eğitimi sürecinin çocuğun akıl yürütme yeteneğini büyük ölçüde geliştirdiği yönünde fikir verdiği görülmektedir. “Piyano eğitimi sürecinin, çocuğun ayırtma yeteneğini (görsel ayrıntıları hızlı ve doğru biçimde bulma yeteneğini) ne ölçüde geliştirdiğini düşünmektесiniz?” sorusuna ilişkin olarak sınıf öğretmeni gözlemlerinin %67’si “tamamen”, %25’i “büyük ölçüde”, %8’i “orta” görüşünde yoğunlaşmakla birlikte “az” ve “hiç” görüşlerini belirten sınıf öğretmeni bulunmamaktadır. Buna göre sınıf öğretmeni gözlemlerinin büyük çoğunluğunun, piyano eğitimi sürecinin çocuğun ayırtma yeteneğini tamamen geliştirdiği yönünde fikir verdiği görülmektedir. “Piyano eğitimi sürecinin, çocuğun sayısal yeteneğini (rakamlarla çalışma, basit niceliksel problemleri süratle ve doğru biçimde ele alma yeteneğini) ne ölçüde geliştirdiğini düşünmektесiniz?” sorusuna ilişkin olarak sınıf öğretmeni gözlemlerinin %50’si “büyük ölçüde”, %25’i “tamamen”, %17’si “orta”, %8’i “az” görüşünde yoğunlaşmakla birlikte “hiç” görüşünü belirten sınıf öğretmeni bulunmamaktadır. Buna göre sınıf öğretmeni gözlemlerinin çoğunluğunun, piyano eğitimi sürecinin çocuğun sayısal yeteneğini büyük ölçüde geliştirdiği yönünde fikir verdiği görülmektedir. “Piyano eğitimi sürecinin, çocuğun genel yeteneğini ne ölçüde geliştirdiğini düşünmektесiniz?” sorusuna ilişkin olarak sınıf öğretmeni gözlemlerinin %50’si “büyük ölçüde”, %33’ü “tamamen”, %17’si “orta” görüşünde yoğunlaşmakla birlikte “az” ve “hiç” görüşlerini belirten sınıf öğretmeni bulunmamaktadır. Buna göre sınıf öğretmeni gözlemlerinin çoğunluğunun, piyano eğitimi sürecinin çocuğun genel yeteneğini büyük ölçüde geliştirdiği yönünde fikir verdiği görülmektedir. “Size göre piyano eğitimi, çocuğun genel öğrenme becerisini ne ölçüde geliştirdi?” sorusuna ilişkin olarak sınıf öğretmeni gözlemlerinin %42’si “büyük ölçüde”, %33’ü “tamamen”, %25’i “orta” görüşünde yoğunlaşmakla birlikte “az” ve “hiç” görüşlerini belirten sınıf öğretmeni bulunmamaktadır. Buna göre sınıf öğretmeni gözlemlerinin çoğunluğunun, piyano eğitiminin çocuğun genel öğrenme becerisini büyük ölçüde geliştirdiği yönünde fikir verdiği görülmektedir; ayrıca %33 oranında tamamen geliştirdiği yönündeki görüş de dikkat çekmektedir. “Size göre piyano eğitimi, çocuğun dikkat ve konsantrasyonunda ne ölçüde artış sağladı?” sorusuna ilişkin olarak sınıf öğretmeni gözlemlerinin %58’i “büyük ölçüde”, %17’si “tamamen”, %17’si “orta”, %8’i “az” görüşünde yoğunlaşmakla birlikte “hiç” görüşünü belirten sınıf öğretmeni bulunmamaktadır. Buna göre sınıf öğretmeni gözlemlerinin büyük çoğunluğunun, piyano eğitiminin çocuğun dikkat ve konsantrasyonunda büyük ölçüde artış sağladığı yönünde fikir verdiği görülmektedir. “Size göre piyano eğitimi, çocuğun dersteki aktiflik düzeyinde (derse katılım düzeyinde) ne ölçüde artış sağladı?” sorusuna ilişkin olarak sınıf öğretmeni gözlemlerinin %50’si “büyük ölçüde”, %42’si “tamamen”, %8’i “orta” görüşünde yoğunlaşmakla birlikte “az” ve “hiç” görüşlerini belirten sınıf öğretmeni bulunmamaktadır. Buna göre sınıf öğretmeni gözlemlerinin çoğunluğunun, piyano eğitiminin çocuğun dersteki aktiflik düzeyinde büyük ölçüde artış sağladığı yönünde fikir verdiği görülmektedir; ayrıca %42 oranında tamamen artış sağladığı yönündeki görüş de dikkat çekmektedir. “Size göre piyano eğitimi, çocuğun genel başarı düzeyinde ne ölçüde artış sağladı?” sorusuna ilişkin olarak sınıf öğretmeni gözlemlerinin %50’si “büyük ölçüde”, %42’si “orta”, %8’i “tamamen” görüşünde yoğunlaşmakla birlikte “az” ve “hiç” görüşlerini belirten sınıf öğretmeni bulunmamaktadır. Buna göre sınıf öğretmeni gözlemlerinin çoğunluğunun, piyano eğitiminin çocuğun genel başarı düzeyinde büyük ölçüde artış

sağladığı yönünde fikir verdiği görülmektedir; ayrıca %42 oranında orta düzeyde artış sağladığı yönündeki görüş de dikkat çekmektedir.

Tablo 3. Piyano Eğitimi Sürecinin Çocuğun Genel Durumunda Oluşturduğu Olumlu Değişikliklere İlişkin Sınıf Öğretmeni Görüşleri

Sınıf Öğretmeni Görüşleri	f	%
Sosyalleşme konusunda olumlu etkisi oldu	7	54
Psikomotor becerilerinde olumlu etkisi oldu	3	23
Zihinsel gelişiminde olumlu yönde etkisi oldu	3	23
Genel durumunda iyileşme oldu	2	15
Müziğe olan ilgisi arttı	2	15
Müzik beğenisi gelişti	1	8
Sözel anlatım becerisi gelişti	1	8
Duyguları olumlu yönde gelişti	1	8

Tablo 3'te görüldüğü gibi; "Piyano eğitimi sürecinin, çocuğun genel durumunda (zihinsel/devinimsel gelişim, estetik duygularında gelişme, müziksel bilgilenme ve sosyalleşme vb.) en başta ne gibi olumlu değişiklik oluşturduğunu gözlemlediniz?" sorusuna ilişkin olarak sınıf öğretmeni gözlemlerinin %54'ü 'sosyalleşme konusunda olumlu etkisi oldu', %23'ü 'psikomotor becerilerinde olumlu etkisi oldu', %23'ü 'zihinsel gelişiminde olumlu yönde etkisi oldu', %15'i 'genel durumda iyileşme oldu', %15'i 'müziğe olan ilgisi arttı', %8'i 'müzik beğenisi gelişti', %8'i 'sözel anlatım becerisi gelişti' ve %8'i ise 'duyguları olumlu yönde gelişti' açıklamalarında yoğunlaşmıştır. Bu veriler ışığında sınıf öğretmeni gözlemlerinin çoğunluk sıralamasında; ilk olarak sosyalleşme konusunda olumlu etkisinin olduğu, ikinci olarak da psikomotor becerilerinde olumlu etkisinin olduğu ve zihinsel gelişiminde olumlu yönde etkisinin olduğu yönündeki görüşlerde yoğunlaştığı görülmektedir. Piyano eğitimiyle desteklenen öğrencilerin psikomotor becerilerinin gelişmesi bakımından araştırmanın bulguları, Özçelebi'nin (2008) "5-6 Yaş Grubu Piyano Eğitimi Gören ve Piyano Eğitimi Görmeyen Çocukların Motor Becerilerinin Karşılaştırılması" başlıklı çalışmasında tespit ettiği sonuçlar ile paralellik göstermektedir.

3.3. Araştırmada İşlem Sonrasında Öğrenci ve Uygulamayla İlgili Olarak Alınan Veli Görüşlerine İlişkin Bulgular ve Yorum

Tablo 4. Piyano Eğitimi Sürecinin Öğrenci Üzerindeki Etkilerine İlişkin Veli Görüşleri

Soru	Seçenek	f	%
1. Piyano eğitimi sürecinin, çocuğun dil yeteneğini (kelimelerle ifade edilen fikirleri anlama yeteneğini) ne ölçüde geliştirdiğini düşünmektensiniz?	Tamamen	1	8
	Büyük Ölçüde	7	59
	Orta	4	33
	Az	-	-
	Hiç	-	-
	Toplam	12	100
2. Piyano eğitimi sürecinin, çocuğun şekil-uzay yeteneğini (nesneleri iki ya da üç boyutlu olarak düşünme yeteneğini) ne ölçüde geliştirdiğini düşünmektensiniz?	Tamamen	3	25
	Büyük Ölçüde	7	58
	Orta	2	17
	Az	-	-
	Hiç	-	-
	Toplam	12	100
3. Piyano eğitimi sürecinin, çocuğun akıl yürütme yeteneğini (önceden görme, planlama ve mantık problemlerini çözüme yeteneğini) ne ölçüde geliştirdiğini düşünmektensiniz?	Tamamen	4	33
	Büyük Ölçüde	7	59
	Orta	1	8
	Az	-	-
	Hiç	-	-
	Toplam	12	100

4. Piyano eğitimi sürecinin, çocuğun ayırdetme yeteneğini (görsel ayrıntıları hızlı ve doğru biçimde bulma yeteneğini) ne ölçüde geliştirdiğini düşünümektесiniz?	Tamamen	8	67
	Büyük Ölçüde	3	25
	Orta	1	8
	Az	-	-
	Hiç	-	-
Toplam		12	100
5. Piyano eğitimi sürecinin, çocuğun sayısal yeteneğini (rakamlarla çalışma, basit niceliksel problemleri süratle ve doğru biçimde ele alma yeteneğini) ne ölçüde geliştirdiğini düşünümektесiniz?	Tamamen	2	17
	Büyük Ölçüde	6	50
	Orta	3	25
	Az	1	8
	Hiç	-	-
Toplam		12	100
6. Piyano eğitimi sürecinin, çocuğun genel yeteneğini ne ölçüde geliştirdiğini düşünümektесiniz?	Tamamen	4	33
	Büyük Ölçüde	6	50
	Orta	2	17
	Az	-	-
	Hiç	-	-
Toplam		12	100
7. Size göre piyano eğitimi, çocuğun genel öğrenme becerisini ne ölçüde geliştirdi?	Tamamen	4	33
	Büyük Ölçüde	5	42
	Orta	3	25
	Az	-	-
	Hiç	-	-
Toplam		12	100
8. Size göre piyano eğitimi, çocuğun dikkat ve konsantrasyonunda ne ölçüde artış sağladı?	Tamamen	2	16
	Büyük Ölçüde	6	50
	Orta	2	17
	Az	2	17
	Hiç	-	-
Toplam		12	100
9. Size göre piyano eğitimi, çocuğun dersteki aktiflik düzeyinde (derse katılım düzeyinde) ne ölçüde artış sağladı?	Tamamen	4	33
	Büyük Ölçüde	6	50
	Orta	2	17
	Az	-	-
	Hiç	-	-
Toplam		12	100
10. Size göre piyano eğitimi, çocuğun genel başarı düzeyinde ne ölçüde artış sağladı?	Tamamen	2	17
	Büyük Ölçüde	6	50
	Orta	4	33
	Az	-	-
	Hiç	-	-
Toplam		12	100

Tablo 4’te görüldüğü gibi; “Piyano eğitimi sürecinin, çocuğun dil yeteneğini (kelimelerle ifade edilen fikirleri anlama yeteneğini) ne ölçüde geliştirdiğini düşünümektесiniz?” sorusuna ilişkin olarak görüşleri alınan velilerin %59’u “büyük ölçüde”, %33’ü “orta”, %8’i “tamamen” görüşünü belirtmekle birlikte “az” ve “hiç” görüşlerini belirten ebeveyn bulunmamaktadır. Buna göre görüşleri alınan velilerin büyük çoğunluğunun, piyano eğitimi sürecinin çocuğun dil yeteneğini büyük ölçüde geliştirdiğini düşündüğü görülmektedir. “Piyano eğitimi sürecinin, çocuğun şekil-uzay yeteneğini (nesneleri iki ya da üç boyutlu olarak düşünme yeteneğini) ne ölçüde geliştirdiğini düşünümektесiniz?” sorusuna ilişkin olarak görüşleri alınan velilerin %58’i “büyük ölçüde”, %25’i “tamamen”, %17’si “orta” görüşünü belirtmekle birlikte “az” ve “hiç” görüşlerini belirten ebeveyn bulunmamaktadır. Buna göre görüşleri alınan velilerin büyük çoğunluğunun, piyano eğitimi sürecinin çocuğun şekil-uzay yeteneğini büyük ölçüde geliştirdiğini düşündüğü görülmektedir. “Piyano eğitimi sürecinin, çocuğun akıl yürütme yeteneğini (önceden görme, planlama ve mantık problemlerini çözme yeteneğini) ne ölçüde geliştirdiğini düşünümektесiniz?” sorusuna ilişkin olarak görüşleri alınan velilerin %59’u “büyük ölçüde”, %33’ü “tamamen”, %8’i “orta” görüşünü belirtmekle birlikte “az” ve “hiç” görüşlerini belirten ebeveyn bulunmamaktadır. Buna göre görüşleri

alınan velilerin büyük çoğunluğunun, piyano eğitimi sürecinin çocuğun akıl yürütme yeteneğini büyük ölçüde geliştirdiğini düşündüğü görülmektedir. “Piyano eğitimi sürecinin, çocuğun ayırdetme yeteneğini (görsel ayrıntıları hızlı ve doğru biçimde bulma yeteneğini) ne ölçüde geliştirdiğini düşünmektесiniz?” sorusuna ilişkin olarak görüşleri alınan velilerin %67’si “tamamen”, %25’i “büyük ölçüde”, %8’i “orta” görüşünü belirtmekle birlikte “az” ve “hiç” görüşlerini belirten ebeveyn bulunmamaktadır. Buna göre görüşleri alınan velilerin büyük çoğunluğunun, piyano eğitimi sürecinin çocuğun ayırdetme yeteneğini tamamen geliştirdiğini düşündüğü görülmektedir. “Piyano eğitimi sürecinin, çocuğun sayısal yeteneğini (rakamlarla çalışma, basit niceliksel problemleri süratle ve doğru biçimde ele alma yeteneğini) ne ölçüde geliştirdiğini düşünmektесiniz?” sorusuna ilişkin olarak görüşleri alınan velilerin %50’si “büyük ölçüde”, %25’i “orta”, %17’si “tamamen”, %8’i “az” görüşünü belirtmekle birlikte “hiç” görüşünü belirten ebeveyn bulunmamaktadır. Buna göre görüşleri alınan velilerin çoğunluğunun, piyano eğitimi sürecinin çocuğun sayısal yeteneğini büyük ölçüde geliştirdiğini düşündüğü görülmektedir. “Piyano eğitimi sürecinin, çocuğun genel yeteneğini ne ölçüde geliştirdiğini düşünmektесiniz?” sorusuna ilişkin olarak görüşleri alınan velilerin %50’si “büyük ölçüde”, %33’ü “tamamen”, %17’si “orta” görüşünü belirtmekle birlikte “az” ve “hiç” görüşlerini belirten ebeveyn bulunmamaktadır. Buna göre görüşleri alınan velilerin çoğunluğunun, piyano eğitimi sürecinin çocuğun genel yeteneğini büyük ölçüde geliştirdiğini düşündüğü görülmektedir. “Size göre piyano eğitimi, çocuğun genel öğrenme becerisini ne ölçüde geliştirdi?” sorusuna ilişkin olarak görüşleri alınan velilerin %42’si “büyük ölçüde”, %33’ü “tamamen”, %25’i “orta” görüşünü belirtmekle birlikte “az” ve “hiç” görüşlerini belirten ebeveyn bulunmamaktadır. Buna göre görüşleri alınan velilerin çoğunluğunun, piyano eğitiminin çocuğun genel öğrenme becerisini büyük ölçüde geliştirdiğini düşündüğü görülmektedir; ayrıca %33 oranında tamamen geliştirdiği yönünde fikir sahibi olanlar da dikkat çekmektedir. “Size göre piyano eğitimi, çocuğun dikkat ve konsantrasyonunda ne ölçüde artış sağladı?” sorusuna ilişkin olarak görüşleri alınan velilerin %50’si “büyük ölçüde”, %17’si “orta”, %17’si “az”, %16’sı “tamamen” görüşünü belirtmekle birlikte “hiç” görüşünü belirten ebeveyn bulunmamaktadır. Buna göre görüşleri alınan velilerin çoğunluğunun, piyano eğitiminin çocuğun dikkat ve konsantrasyonunda büyük ölçüde artış sağladığını düşündüğü görülmektedir. “Size göre piyano eğitimi, çocuğun dersteki aktiflik düzeyinde (derse katılım düzeyinde) ne ölçüde artış sağladı?” sorusuna ilişkin olarak görüşleri alınan velilerin %50’si “büyük ölçüde”, %33’ü “tamamen”, %17’si “orta” görüşünü belirtmekle birlikte “az” ve “hiç” görüşlerini belirten ebeveyn bulunmamaktadır. Buna göre görüşleri alınan velilerin çoğunluğunun, piyano eğitiminin çocuğun dersteki aktiflik düzeyinde büyük ölçüde artış sağladığını düşündüğü görülmektedir. “Size göre piyano eğitimi, çocuğun genel başarı düzeyinde ne ölçüde artış sağladı?” sorusuna ilişkin olarak görüşleri alınan velilerin %50’si “büyük ölçüde”, %33’ü “orta”, %17’si “tamamen” görüşünü belirtmekle birlikte “az” ve “hiç” görüşlerini belirten ebeveyn bulunmamaktadır. Buna göre görüşleri alınan velilerin çoğunluğunun, piyano eğitiminin çocuğun genel başarı düzeyinde büyük ölçüde artış sağladığını düşündüğü görülmektedir.

Tablo 5. Piyano Eğitimi Sürecinin Çocuğun Genel Durumunda Oluşturduğu Olumlu Değişikliklere İlişkin Veli Görüşleri

Veli Görüşleri	f	%
Okuldaki derslerinde başarısı arttı	5	38
Dikkati arttı	2	15
Müziğe olan ilgisi arttı	2	15
Sosyalleşme konusunda olumlu etkisi oldu	2	15
Öğrenme becerisi gelişti	1	8
El becerisi gelişti	1	8
Rahatlatıcı etkisi oldu	1	8
Estetik duygularında gelişme oldu	1	8
Özgüveni arttı	1	8
Zihinsel gelişiminde olumlu yönde etkisi oldu	1	8
Müzik yeteneği gelişti	1	8

Tablo 5’te görüldüğü gibi; “Piyano eğitimi sürecinin, çocuğun genel durumunda (zihinsel/devinimsel gelişim, estetik duygularında gelişme, müziksel bilgilenme ve sosyalleşme vb.) en başta ne gibi olumlu değişiklik oluşturduğunu gözlemlediniz?” sorusuna ilişkin olarak velilerin %38’i ‘okuldaki derslerinde başarısı arttı’, %15’i ‘dikkati arttı’, %15’i ‘müziğe olan ilgisi arttı’, %15’i ‘sosyalleşme konusunda olumlu etkisi oldu’, %8’i ‘öğrenme becerisi gelişti’, %8’i ‘el becerisi gelişti’, %8’i ‘rahatlatıcı etkisi oldu’, %8’i ‘estetik duygularında gelişme oldu’, %8’i ‘özgüveni arttı’, %8’i ‘zihinsel gelişiminde olumlu yönde etkisi oldu’ ve %8’i ise ‘müzik yeteneği gelişti’ açıklamalarında bulunmuştur. Bu veriler ışığında görüşleri alınan velilerin çoğunluk sıralamasında, ilk olarak okuldaki derslerinde başarısının arttığı ve ikinci olarak da dikkatinin arttığı, müziğe olan ilgisinin arttığı ve sosyalleşme konusunda olumlu etkisinin olduğu yönündeki görüşlerde yoğunlaştığı görülmektedir. Piyano eğitimiyle desteklenen öğrencilerin dikkat toplama yetisinin gelişmesi bakımından araştırmanın bulguları, Demirova’nın (2008) “Piyano Eğitiminin İlköğretim Öğrencilerinin Dikkat Toplama Yetisine Etkisi” başlıklı çalışmasında tespit ettiği sonuçlar ile benzerlik göstermektedir.

4. SONUÇLAR

- Araştırmada süreç sonrasında öğrenci ve uygulamayla ilgili olarak görüşleri alınan sınıf öğretmenleri ve velilerin piyano eğitimi sürecinin çocuğun; ayırtma yeteneğini tamamen geliştirdiği, dil, şekil-uzay, akıl yürütme, sayısal ve genel yeteneğini ise büyük ölçüde geliştirdiği yönünde fikir sahibi olduğu saptanmıştır.
- Araştırmada süreç sonrasında öğrenci ve uygulamayla ilgili olarak görüşleri alınan sınıf öğretmenleri ve velilerin piyano eğitiminin çocuğun; genel öğrenme becerisini büyük ölçüde geliştirdiği, dikkat ve konsantrasyonunda, dersteki aktiflik düzeyinde ve genel başarı düzeyinde ise büyük ölçüde artış sağladığı yönünde fikir sahibi olduğu saptanmıştır.
- Araştırmada süreç sonrasında öğrenci ve uygulamayla ilgili olarak görüşleri alınan sınıf öğretmenlerinin piyano eğitiminin; ilk olarak çocuğa sosyalleşme konusunda olumlu etkisinin olduğu, ikinci olarak da çocuğun psikomotor becerilerinde ve zihinsel gelişiminde olumlu yönde etkisinin olduğu yönündeki görüşlerde yoğunlaştığı tespit edilmiştir.
- Araştırmada süreç sonrasında öğrenci ve uygulamayla ilgili olarak görüşleri alınan velilerin piyano eğitiminin; ilk olarak çocuğun okuldaki derslerinde başarısını arttırdığı, ikinci olarak da

çocuğun dikkatini, müziğe olan ilgisini arttırdığı ve çocuğa sosyalleşme konusunda olumlu etkisinin olduğu yönündeki görüşlerde yoğunlaştığı tespit edilmiştir.

5. ÖNERİLER

- Türkiye’de her ilkokulda en az bir piyano bulunmalı, müzik dersleri içerisinde kullanılmalı ve yapılan programa göre ders dışı uygun saatlerde de öğrencilerin kullanımına sunulmalıdır.
- Bu araştırmanın bulgularında ifade edilmiş olan sınıf öğretmeni ve veli görüşlerine göre, piyano eğitimi sürecinin ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin; ayırdetme yeteneğini tamamen, dil, şekil-uzay, akıl yürütme, sayısal ve genel yeteneğini ise büyük ölçüde geliştirmesi bakımından Türkiye’deki ilkokul öğrencilerinin erken yaşlarda özengen müzik eğitimi olarak piyano çalgısına yönlendirilmesi önerilmektedir.
- Türkiye’deki ilkokul öğrencilerinin genel müzik eğitimi içerisinde piyano eğitimini de alması önerilmektedir.
- İlkokul öğrencilerinin; genel yetenek gelişimi, genel öğrenme becerisi, dikkat ve konsantrasyonu, dersteki aktiflik düzeyi, genel başarı düzeyi, sosyalleşmesi, psiko-motor becerileri ve zihinsel gelişimi üzerindeki olumlu etkileri nedeniyle öğrencilerin özellikle erken yaşlarda piyano eğitimi alması için velilerin teşvik edilmesi sağlanabilir. Her ilkokul öğrencisi ilgi duyduğu bir müzik enstrümanını çalması için yönlendirilmeli ve gereken eğitim imkanı verilmelidir.
- Türkiye’deki ilkokullarda verilen müzik eğitiminin öğrencinin zeka ve yetenek gelişimini destekleyici unsurları yürütülen çeşitli araştırmalarla daha kapsamlı bir biçimde belirlenebilir.
- İlkokullarda verilen müzik eğitiminin, öğrencinin müziksel gelişimi dışında yer alan dolaylı etkilerinin tespit edilmesi için sınıf öğretmeni ve velilerden geri bildirim alınarak gerekirse ilkokullarda verilen müzik eğitimi bu dönütlere göre yeniden yapılandırılabilir.
- Türkiye’de çocuklara verilen başlangıç piyano eğitiminde yabancı metotlara ek olarak Türk ezgilerini içeren piyano metotlarından da faydalanılmalıdır.
- Çocuklara verilen başlangıç piyano eğitiminde, farklı eğitim ekollerinin bir arada kullanılmasının öğrencinin algısı üzerindeki karışıklık yaratıcı etkilerini önlemek için tek metottan ya da aynı öğretim yönteminin (orta do yöntemi vb.) kullanıldığı metotlardan faydalanılması tavsiye edilmektedir.
- Erken yaşta piyano eğitimi almanın önemi ve değeri ile ilgili olarak Türkiye’de öğretmenler ve veliler bilinçlendirilebilir. İlgili konu hakkında kitap, cd ve dvd hazırlanabilir.
- Erken yaşlarda verilen piyano eğitiminin; zeka, yetenek ve çocuk gelişimi üzerindeki etkileri hakkında bilgi içeren yeterli sayıda Türkçe kaynak olmaması bakımından, odak konuyu inceleyen çeşitli araştırmalar yürütülebilir ve yabancı çalışmaların Türkçeye çeviri sayısı arttırılabilir.

6. KAYNAKÇA

- Gillmeister, Kristina (2008), *The effect of instrumental music instruction on the standardized mathematics assessment achievement of elementary school students in grades 3 through 5*. Unpublished master's thesis, Goucher College, Maryland. s.3.
- Güleç, Duygu ve Kavlak, Oya (2013), Baba-bebek bağlanma ölçeği'nin türk toplumunda geçerlik ve güvenilirliğinin incelenmesi. *International Journal of Human Sciences*, Cilt.10, Sayı.2, (170-181). s.175.
- Hasanova, Olga (2008), Günümüzde piyano eğitimi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı.1, (141-146). s.142.
- Rauscher, Frances-H. and Zupan, Mary-Anne (2000), Classroom keyboard instruction improves kindergarten children's spatial-temporal performance, a field experiment. *Early Childhood Research Quarterly*, Cilt.15, Sayı.2, (215-228). s.223.
- Şen, H., Şeyhun, H., Gökçe, S. ve Doğru, Y. (2002), *Temel kabiliyetler testi 7-11 uyarlama çalışması el kitabı*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi. s.1-126.
- Şendurur, Yılmaz. ve Akgül-Barış, Dolunay (2002), Müzik eğitimi ve çocuklarda bilişsel başarı. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt.22, Sayı.1, (165-174). s.169.
- Uluğbay, Selin (2013), Müzik eğitiminin çocuk zekasına olan etkileri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt.21, No.3, (1025-1034). s.1028.
- Web: <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~yurdugul/3/indir/kgo.pdf> (7 Eylül 2015'te alınmıştır).
- Web: <http://files.koycegizihl.webnode.com.tr/200003730-6038f622c7/grup%20%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1.doc> (7 Eylül 2015'te alınmıştır).
- Web: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.55d365ec30dd11.79642606 (7 Eylül 2015'te alınmıştır).

THREATENED MASCULINITY IN ARTHUR CONAN DOYLE'S IMPERIALIST DETECTIVE FICTION: *THE SIGN OF FOUR*

ARTHUR CONAN DOYLE'UN *THE SIGN OF FOUR* ADLI EMPARYALİST DEDEKTİF HİKAYESİNDE TEHLİKE ALTINDAKİ ERKEKLİK

Enes KAVAK¹

Abstract

Arthur Conan Doyle's famous work The Sign of Four was published in Lippincott's Magazine in 1890, which proved to be one of the most praised works of all the stories written by the author. In contrast to the romance and adventure novels of the last decade of the nineteenth century, Doyle preferred London as his favourite setting for the adventures of his world-famous character Sherlock Holmes. In this story, Doyle's imperialist standpoint becomes a means of assurance for the male readers regarding the sense of order and re-establishment of the male authority by a rich portrayal of different forms of masculinities. This article thus aims to show how The Sign of Four offers a world of masculinities represented by different characters including the protagonist Sherlock Holmes and to what extent these representations challenge or adopt the common discourse about men's masculine role in the adventure stories of the era.

Keywords: *Arthur Conan Doyle, The Sign of Four, Masculinity, Representations, Male Adventures.*

Öz

1890 yılında Lippincott dergisinde yayımlanan Arthur Conan Doyle'un ünlü eseri *The Sing of Four* (Dörtlerin İşareti), yazarın hikayeleri arasında en çok övgü alan eserlerinden biri olduğunu kanıtlamıştır. On dokuzuncu yüzyılın son on yılında, romans ve macera romanlarının aksine, Doyle dünyaca ünlü karakteri Sherlock Holmes'un maceraları için, en sevdiği yer olan Londra'yı mekan olarak tercih etmiştir. Bu hikayede, Doyle'un emperyalist bakış açısı, farklı erkeklik temsillerinin zengin bir tasviri ile kurulu düzen ve erkek otoritesinin yeniden kurulması ile, erkek okuyucu algısının güvencesi olmuştur. Bu makale, bu yönüyle, Dörtlerin İşareti'nin kahramanı Sherlock Holmes'inde dahil olduğu farklı karakterlerle temsil edilen bir erkek dünyası sunmaktadır ve bu temsillerin ne ölçüde bir meydan okuma olduğunu ve ayrıca dönemin

¹ Arş. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, eneskavak@gmail.com

macera hikayelerinin sundukları erkek rolüne dair ortak bir söylemin ne ölçüde benimsediğini göstermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arthur Conan Doyle, Dörtlerin İşareti, Erkeklik, Temsiller, Erkek Maceraları.

1. INTRODUCTION

The Indian treasure, the curious plan found among Morstan's baggage, the strange scene at Major Sholto's death, the rediscovery of the treasure immediately followed by the murder of the discoverer, the very singular accompaniments to the crime, the footsteps, the remarkable weapons, the words upon the card, corresponding with those upon Captain Morstan's chart – here was indeed a labyrinth in which a man less singularly endowed than my fellow-lodger might well despair of ever finding the clue. (Doyle, 2001: 51)

In his account of suspenseful events, Dr. Watson indicates how intimately Sir Arthur Conan Doyle's *The Sign of Four* (1890) shares a common ground with the adventure fiction of the 19th century. After an indisputable supremacy of three-decker novels over other genres throughout the Victorian era, the last decade of the century brought about a literary revolution with the impact of social, political and scientific phenomena. By and large, it was an epoch of a noticeable deviance from what was thought to be conventional and conservative. The aestheticism of the Wildean drama, feminist sentiments of the New Woman's stories and masculine narratives of romance fiction shaped the literary sphere remarkably at *fin-de-siècle* (the last decade of the 19th century). Particularly, male romance writers devised their narratives, merging romance and adventure elements into a new genre later called the "quest romance" or "the imperialist romance" (Patteson, 1981: 1). Most male authors constructed their stories with an emphasis on masculine virtues. Observing the characteristics of these novels, Elaine Showalter provides us with a portrait of the genre:

In various ways, these stories represent a yearning for escape from a confining society, rigidly structured in terms of gender, class, and race, to a mythologized place elsewhere where men can be freed from the constraints of Victorian morality. In the caves, or jungles, or mountains of this other place, the heroes of romance explore their secret selves in an anarchic space which can be safely called the "primitive". (Showalter, 1990: 81)

This masculine fantasy finds its embodiment in the settings of Sir Henry Rider Haggard's Africa, Rudyard Kipling's India or Robert Louis Stevenson's South Pacific Islands. Doyle, on the other hand, chooses London for his protagonist's adventures, in which he creates an imaginary territory, reminding us those of the Orient. Dr. Watson's narration also contributes to the fictional atmosphere of London, where some of inhabitants are from the colonial settings: Hindu servants, street Arabs and African aborigines. On the route to Sholto's house, Watson resembles their journey to a quest, referring to the houses, the "labyrinth of streets", "interminable lines of ... brick buildings" as "the monster tentacles' of the giant city" (Doyle, 2001: 23). By

drawing a romanticised and mystified setting, Doyle appears to legitimise the urban space for the masculine fantasies of his male characters. Men, in this setting, are liberated from the restrictions of civilised society in an attempt to set off for their unfulfilled dreams in the shadowy and undiscovered parts of the city. The book *Writing the Urban Jungle* outlines that

‘in its versatility, the literature of the “urban” cesspool or jungle, like the more traditional “literature of imperialism,” does not just describe a locale of submission, but also an imaginative domain that calls forth heroic action: exploring, conquering, enlightening, purifying, taming, besting’.
(McLaughlin, 2000: 3)

Apart from this, London is significant as the capital of the British Empire; thus being the symbol of the supremacy and power of Britain over its colonies. It should be noted that *The Sign of Four* was published “in a context of instability, unrest, anxiety about the Empire” (Kestner, 1997: 12). Thus, “Holmes’ work first traces, then contains and controls, the disruptive colonial contaminations of the metropolitan space” (Keep and Randall, 1999: 217). In such a context, Doyle’s imperialist detective fiction becomes a means of assuring the male readers as to the sense of order and re-establishing the masculine authority in their minds by offering a rich portrayal of different forms of masculinity in the story.

2. REPRESENTATIONS OF MASCULINITY IN *THE SIGN OF FOUR*

Doyle, in *The Sign of Four*, initially offers us a paradigm of masculinity via his creation of an ideal detective hero. This, first and foremost, is manifested in the qualities of detective profession, which can be credited to Sherlock Holmes’ systematic method of crime investigation, didactic attitude towards his companion as well as reserved but authoritarian personality. With respect to the changing dynamics of the Victorian age, Jann (1995: 5) records that “the middle classes gained in economic and political power during the nineteenth century, they consolidated their cultural authority by remodelling the definition of the gentleman”. Doyle, via his hero Sherlock Holmes, aims to offer us the representation of the ideal gentility, so Holmes should be regarded as a product of the popular Victorian vision: scientific rationalism and the self-help culture. Kestner (1997: 2) specifically defines the tales of Sherlock Holmes as “constructing a masculine script, given that they confirmed qualities which were radically gendered as masculine in Victorian culture: observation, rationalism, factuality, logic, comradeship, daring and pluck”. In *The Sign of Four*, Holmes insistently places emphasis on the masculine virtues of his profession. In his eyes, “detection is, or ought to be, an exact science and should be treated in the same cold and unemotional manner” (Doyle, 2001: 7). Ostensibly he despises any traces of romanticism in his occupation and endorses a dedication to rational scientific reasoning. Nonetheless, Holmes is not flawless but even ambiguous in his character; and behind his logical and firm figure lays the traces of a conflicting personality. During a conversation with Watson on his long-run addiction to morphine and cocaine, he expresses his inner discontent with the real world:

My mind ... rebels at stagnation. Give me problems, give me work, give me the most abstruse cryptogram, or the most intricate analysis, and I am in my proper atmosphere. I can dispense then

with artificial stimulants. But I abhor the dull routine of existence. I crave for mental exaltation. That is why, I have chosen my own particular profession, or rather created it, for I created it, for I am the only one in the world. (Doyle, 2001: 6)

Holmes' conflicted character re-echoes the fact that the last decade of the century, when Doyle published his story, was rather chaotic and perplexing thanks to the colonial unrest, working-class strikes and changing gender roles. He, we may suggest that, presents a synthesis of two different characters: the masculine hero and the Decadent of *Fin-de-Siècle*. On the one hand, he is rational and a sample for superhuman; on the other hand, he is depressed, artistic and effeminate. His ability to disguise himself and his interest in the violin indicates his ambivalent and two-facet characters as a protagonist. However, Holmes cannot distance himself from the unconscious crisis of masculinity of his time. This ambiguity can also be aligned with the vague scheme of the story. Holmes "moves from the drug, to work, to imperial narrative and back to the drug. Even as one substitutes the drug for work, so the Mutiny narrative, the story of empire, stands in for the work of imperial management" (Keep and Randall, 1999: 219).

Nevertheless, Dr. Watson's presence in the story serves to a different end. At first glance, he is the embodiment of conventional masculine traits: he is a reliable doctor, a gentleman and a good companion to the Great Detective. Moreover, his narration contributes to the sense of mystery and romanticism in the story. He basically provides the reader with a romanticized and masculine spectacle of events, conflicting with Holmes' pragmatic attitude. Being a companion to Holmes, Watson is at the same time an admirer and follower of the former's extraordinary wit. Kestern (1997: 16), on Watson's importance in the novel, notes that "Carlyle's *on Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History* was decisive in forming the basic attitude of Watson to Holmes, as is frequently revealed by his expressions of adulation, amazement and admiration in many of the tales of the Holmes canon". Conversely, Holmes often reacts adversely to Watson's romantic nature and even despises his publication of a paper on their previous adventure due to his avoidance of factual aspects: "You have attempted to tinge it with romanticism, which produces much the same effect as if you worked a love-story or an elopement into the fifth proposition of Euclid" (Doyle, 2001: 7).

Holmes is not the only person suffering from a crisis of masculinity, but Watson appears to be sharing a similar misery due to his past experiences in the Afghan War and his wounded leg as a reminder of those days. Kestern (1997: 22) again underlines that, "Doyle has his narrator at one of the worst defeats the British troops suffered during the century", so this trauma signifies a more general strain on the male characters and imperial authority as well in a larger context. Haunting reminiscences of the past seem to reappear in the form of the character's insecurities. In Freudian terms, this unconscious anxiety which seems to have been instigated by this symbolic wound may possibly be explained as the oedipal anxiety of loss of manhood. In the story, each time Watson intends to confront Holmes' didactic manners and his cocaine addiction, he surrenders to a sense of frustration owing to Holmes' indomitable and rather queer personality:

I was annoyed at this criticism of a work which had been specially designed to please him. I confess, too, that I was irritated by the egotism which seemed to demand that every line of my pamphlet

should be devoted to his own special doings. I made no remark, however, but sat nursing my wounded leg. I had a Jezail bullet through it sometime before, and though it did prevent me from walking it ached wearily at every change of the weather. (Doyle, 2001: 7).

This overwhelming repression persists in the course of the story. Miss Morstan's potential wealth with her share in the stolen treasure triggers Watson's emotional pain in the form of a financial inadequacy. The idea that she would be unreachable as a wealthy woman aggravates his inner sense of disillusionment:

Was it fair, was it honourable, that a half-pay surgeon should take such advantage of an intimacy which chance had brought about? Might she not look upon me as a mere vulgar fortune-seeker? ...

This Agra treasure intervened like an impassable barrier between us (Doyle, 2001: 50).

Worth noting that, towards the end of the Victorian era, the middle-class men had to face an identity crisis assuming that they had been losing their mandate in both domestic and social sphere. Women were getting more liberated through the new legal rights. Also, The Empire was struggling with the colonial unrest and strikes became a part of the metropolitan life and this created a sense of disillusionment was prevalent among men adventurers and war veterans. All in all, Watson's trauma, rather than a straightforward despair, refers to a more general phenomenon amidst the unprecedented change.

Another notable point as to Doyle's masculine narrative strategy in *The Sign of Four* is his emphasis on male autonomy and avoidance of active female representation. Richard F. Patteson (1981: 1) argues that in the typical imperialist romance, first popularized by H. Rider Haggard, a band of white men enters a primitive region and ultimately establishes a degree of influence among the natives. These male-oriented narratives are intended to assign women a supportive, idle and secondary role. In many cases, the male protagonist of the imperialistic romance is characteristically an evident misogynist, or as an alternative, female characters are portrayed as feeble and helpless in nature. Sherlock Holmes' seclusion and rejection of any female interference in his affairs can be grounded on this assertion. His account of women comprises abhorrence and distrust to such an extent that no other man could arouse in the same way.

'It is of the first importance,' he cried, 'not to allow your judgement to be biased by personal qualities. A client is to me a mere unit, a factor in a problem. The emotional qualities are antagonistic to clear reasoning. I assure you that the most winning woman I ever knew was hanged for poisoning three little children for their insurance-money, and the most repellent man of my acquaintance is a philanthropist who has spent nearly a quarter of a million upon the London poor.' (Doyle, 2001: 17)

Male bonding and companionship are offered as substitutes for heterosexual relationships or feminine intrusion in *The Sign of Four* as a characteristic of the period. The prospect of a marriage between Watson and Miss Morstan recalls the issue once more at the end of the novel. In Holmes' world there is no place for heterosexual relationship inasmuch as "love is an emotional thing, and whatever is emotional is opposed to that true cold reasoning which [he] place[s] above all things" (Doyle, 2001: 117). This type of union prevails among almost all male characters in the story. As well as Sherlock Holmes and Dr. Watson's alliance, nearly all male characters act in accordance with Doyle's strategic emphasis on the male union. As the title of story

initially implies, *The Sign of Four* stands for the comradeship of four men: three Sikh men and an Englishman, Jonathan Small, all of whom vow to stick to their bond. Likewise, on the popularity of type of relationship, John Tosh (1999: 189) suggests that

Late Victorian manliness was a public, even military, code, to be exercised among men. Relations with the other sex were taken granted, or else subsumed by a ritual call to chivalry. 'Purity' was promoted as a call to cleanness – a perfect manhood – rather than a moral obligation towards women.

In his respect, Conan Doyle intentionally draws a portrait of masculine comradeship, embracing the values such as courage, self-control and trustworthiness. Small's insistence on his loyalty to his vow reflects his wish for exhibiting these manly traits saying "we should each always act for all, so that none might take advantage. This is an oath that I can put my hand on my heart and swear that I have never broken" (Doyle, 2001: 107).

There are two underlying reasons for why such a bond transcends conventional male-female relationships. Principally, male rejection of female friendship stems from the idea that women are unpredictable and unfaithful in nature, so they cannot be relied upon. They should always be under control and never violate the masculine sphere. Accordingly, in the imperialist romance, women are frequently attributed with many negative qualities such as "weakness, cowardice, treachery and lasciviousness" (Patteson, 1981: 5). Secondly, for men, the colonial life promised a homosocial paradise, governed by clear-cut masculine values, where life was not subject to constant negotiation with the opposite sex (Tosh, 2005: 208). This offered a chance for men to break from the chains of civilization and discover a new life without the boundaries of domestic life. In view of that, this new life provided them with the opportunity they had craved for ages for sexual and autonomous adventure.

A final manifestation of masculinity in *The Sign of Four* can be interpreted as the masculine desire to keep control of domestic and colonial life. This intention is generated from a deep anxiety about domestic violence and colonial upheaval. During the 19th century, upper and middle classes kept a constant fear of a revolt against the values they stood for. Anne McClintock (1995: 118) asserts that

In the last decades of the nineteenth century, the urban crowd became a recurring fetish for ruling class fears of social unrest and underclass militancy. Lurking in the resplendent metropolis, the crowd embodied a "savage" and dangerous underclass waiting to spring upon the propertied classes. Similarly, in Doyle's fiction, as in many other Victorian writers' works, there is an indication of the common fear as to the upheaval of the inferior and the degenerated: working-class people within and colonial races outside the Empire. Thanks to these pervasive anxieties, the need for an authoritarian body to monitor and regulate criminals in cities is embodied in detective genre. Holmes claims himself to be "the last and the highest court of appeal in detection" (Doyle, 2001: 6), which both indicates his privileged position beyond legal institutions and established laws and also points to "a reinscription of boundaries, and often a deliberate transgression of, or penetration into, the space of the other" (Dixon, 1995: 156). Beyond that, Sherlock

Holmes' masculine authority on criminals suggests a further allusion to the imperial desire to control the colonies. The mutiny itself constitutes a problematic issue in Doyle's text. Keep and Randall (1999: 212) credibly note on the issue that

The compulsive, almost obsessional need to bring the Mutiny to account, to register every detail of its origins and to explain what could have brought about such unimaginable "treachery" and "villainy", is indicative of the extent to which the uprisings of 1857-58 challenged British claims to colonial authority. From the mid-nineteenth century and well into the twentieth, the Indian uprisings have been insistently portrayed as "mutiny", as a revolt against a putatively legitimate, military authority.

In *The Sign of Four*, one of the characters Jonathan Small declares that "there were two hundred thousand black devils and the country was a perfect hell" and "these men that we fought against, foot, horse and gunners, were our picked troops, whom we had taught and trained" during the Indian Mutiny, which stresses the political instability in colonial lands (Doyle, 2001: 98-99). Doyle's text clearly argues that this case sets a clear threat to masculine military power. Being a pointer of the fears of the Victorian man, Holmes quotes as to the aborigines of the Adaman Islands from a gazetteer:

They are a naturally hideous, having large, misshapen heads, small fierce eyes, and distorted features. ... They have always been a terror to shipwrecked crews, braining the survivors with their stone-headed clubs or shooting them with their poisoned arrows. These massacres are inevitably concluded by a cannibal feast. (Doyle, 2001: 69)

Watson's account of the native Tonga in the boat during their pursuit along the Thames accentuates this concern and instinctive desire to put it under the control. Watson describes "a little black man ... with a great, misshapen head and a shock of tangled, disheveled hair ... features so deeply marked with all bestiality and cruelty" (Doyle, 2001: 86). A similar sense of terror is repeated in many contemporary romance fictions. Therefore, the so-called inferior races pose a possible threat against the established orders: the stability of the Empire and the white man's masculine authority over the domestic sphere.

3. CONCLUSION

The imperialist romance was the dominant popular literary form of an immensely powerful ruling class which continues to influence our lives in countless ways even today (Patteson, 1981: 4). Being a quintessential of Doyle's detective genre, *The Sign of Four* presents numerous issues relating to the late Victorian quest romance pertaining to manhood and masculine narration. Sherlock Holmes is undoubtedly the epitome of the idea of true masculinity of his age - being courageous, rational and unemotional. All these qualities reside in Holmes' scientific profession and obscure personality. It is not surprising that the Holmes stories constituted a popular series for middle and working-class men. As Kestner (1997: 14) argues that

the representation of the male in Conan Doyle's Sherlock Holmes texts constitute a dimension of this 'male spectacle' for Victorian culture, whereby the formation of masculinity and negotiation of ideas of manliness can be represented to the bourgeois readership of journals such as the Strand.

Nevertheless, *The Sign of Four*, as Doyle's other detective stories, cannot avoid portraying the conflict and disillusionment of middle-class manliness at the turn of the nineteenth century, which is exemplified in Holmes' blurred sexuality. Dr. Watson, however, should be regarded as a credible character with his persistent anxiety, prejudices and romantic affair with Miss Morstan. As in the imperial romances of the period, Doyle places emphasis on male bonding and the disarticulation of the feminine subject. Doyle's embracement of the active and dominant manliness in the book also means his exclusion of the female characters from the social sphere, which thus aligns him with other popular romance writers like Haggard, Stevenson or Conrad. By and large, Doyle's masculine narrative underpins the idea of the imperial power and domestic order. However, this imperialistic posture also discloses a problematical narrative strategy conflicted with contemporary scientific and political prejudices against other races and the poor classes in the 1890s. Accordingly, Doyle's detective fiction is deeply coded with a Victorian masculine worldview on gender, race and nation.

4. REFERENCES

- Dixon, Robert (1995), *Writing the Colonial Adventure: Race, Gender and Nation in Anglo-Australian Popular Fiction, 1875- 1914*, Cambridge University Press, New York.
- Doyle, Arthur Conan (2001), *The Sign of Four*, Penguin Classics, London.
- Jann, Rosemary (1995), *The Adventures of Sherlock Holmes: Detecting Social Order*, Twayne Publishers, New York.
- Keep, Christopher, and Randall, Don (1999), "Addiction, Empire and Narrative in Arthur Conan Doyle's The Sign of the Four", *Novel: A Forum of Fiction*, Sayı. 32, No. 2, (207-221).
- Kestern, Joseph A. (1997), *Sherlock's Men: Masculinity, Conan Doyle and Cultural History*, Ashgate Publishing Limited, Hants.
- McLaughlin, Joseph (2000), *Writing the Urban Jungle: Reading Empire in London from Doyle to Eliot*, Virginia University Press, Charlottesville and London.
- McClintock, Anne, (1995), *Imperial Leather: Race, Gender, Sexuality in the Colonial Contest*, Routledge, London.
- Patteson, Richard F. (1981), "Manhood and Misogyny in the Imperialist Romance", *Rocky Mountain Review of Language and Literature*, Sayı. 35, No. 1, (3-12).
- Showalter, Elaine (1990), *Sexual Anarchy: Gender and Culture at the Fin de Siècle*, Virago Press, London.
- Tosh, John (1999), *A Man's Place: Masculinity and the Middle- Class Home in Victorian England*, Yale University Press, Bath.

İNFERİL HASTALARIN TÜP BEBEK TEDAVİSİNİ BIRAKMASINDA ETKİLİ OLAN FAKTÖRLERİN ÖNCELİK SIRASININ BELİRLENMESİ: BİR AHP UYGULAMASI

DETERMINATION OF THE ORDER OF PRIORITY OF THE FACTORS THAT ARE EFFECTIVE IN INFERTILE PATIENTS' DECISION TO STOP IVF TREATMENT: AN AHP PRACTICE

Haydar HOŞGÖR¹, İrfan AKYÜZ², Emrah CENGİZ³

Öz

Çalışmanın temel amacı infertilite tanısı konmuş hastaların, infertilite tedavisini bırakmalarında etkili olan faktörlerin öncelik sırasının Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemi kullanarak belirlenmesidir. İnfertilite tedavisine başladıktan sonra tedavilerini bırakan 18 hastadan Saaty'nin 1-9 ölçeğini kullanarak, tüp bebek tedavisini bırakmalarına neden olan faktörleri ikili kıyaslamaları istenmiştir. Superdecisions paket programı kullanılarak “Bireysel Faktörler”, “Ailevi ve Toplumsal Faktörler” ve “Kurumsal Faktörler” olarak adlandırılan 3 ana kriter ve bu ana kriterlere bağlı 30 alt faktörün önem dereceleri bulunmuştur. Ana kriterlerin lokal ağırlıklarına göre önem sıraları; “Kurumsal Faktörler” (0,667), “Bireysel Faktörler” (0,244) ve “Ailevi ve Toplumsal Faktörler” (0,088) olarak saptanmıştır. Aynı zamanda alt faktörler global ağırlıklarına göre sıralandığında ilk beş sırayı “Hastanenin hamilelikteki düşük başarı oranları” (0,1809), “Tedaviye aynı hekimle devam edememe” (0,1354), “Hastalık süreciyle ilgili yetersiz bilgilendirme” (0,1022), “Stres” (0,0775) ve “Hekimden memnun kalmama” (0,0741)'nin aldığı belirlenmiştir. Tüp bebek tedavisini bırakmada hastalar açısından en önemli görülen faktörün kurumsal faktörler (başvurulan hastane), buna bağlı en önemli alt faktörün ise hastanenin hamilelikteki düşük başarı oranları olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnfertilite, İnfertilite Tedavisi, Tedaviyi Bırakma, Analitik Hiyerarşi Prosesi, Çok Kriterli Karar Verme

Abstract

The aim of this study determination of the order of priority of the factors that are effective in the infertile patients' decision to stop infertility treatment through Analytic Hierarchy Process (AHP)

¹ Uzm., İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sağlık Yönetimi Bölümü Doktora Öğrencisi, hosgorsen.haydar@gmail.com

² Yrd. Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İşletme Bölümü, iakyuz@istanbul.edu.tr

³ Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İşletme Bölümü, ecengiz@istanbul.edu.tr

method. 18 patients who stopped their infertility treatments after starting were asked to make binary comparisons among the reasons that caused them to quit IVF treatment using Saaty's scale of 1 to 9. Using the Superdecisions package program, significance levels of 3 main criteria named "Individual Factors", "Familial and Social Factors" and "Institutional Factors" and 30 sub-factors related to these main criteria were found out. The order of significance of the main criteria based on their local prevalence was determined as follows; "Institutional Factors" (0.667), "Individual Factors" (0.244) and "Familial and Social Factors" (0.088). Moreover, when the sub-factors were ranked in accordance with their global prevalence, the first five were determined as follows; "The low success rate of the hospital in pregnancy" (0.1809), "Not being able to continue treatment with the same physician" (0.1354), "Being informed insufficiently regarding the disease process" (0.1022), "Stress" (0.0775) and "Being dissatisfied with the physician" (0.0741). It was concluded that the most significant factor from the patients' point of view causing the patients to stop IVF treatment was institutional factors (the hospital the patient applied to) and the most significant related sub-factor was the low success rate of the hospital in pregnancy.

Keywords: *Infertility, Infertility Treatment, Quitting Treatment, Analytic Hierarchy Process, Multi-criteria Decision-Making*

1. GİRİŞ

Tüm canlıların en temel ve önemli içgüdülerinden birisi üreme ve neslini devam ettirmedir (Akyüz, 2001, 1). Neslin sürdürülebilirliğinin sağlanması bu denli önemli bir konu olmakla birlikte her zaman ve her koşulda bunun gerçekleşebilme olasılığına engel teşkil eden birtakım özel durumlar da varlığını sürdürmektedir. Bu bağlamda infertilite, neslin devamının sağlanmasının önündeki en hayati engellerden birisidir. İnfertilite, üreme çağındaki çiftlerin en az bir yıllık korunmasız düzenli cinsel ilişkisine rağmen hamile kalamama durumu (Larsen, 2005, 846; Upkong ve Orji, 2006, 259; Deka ve Sarma, 2010, 336; Cengiz vd., 2015, 247) olarak tanımlanmaktadır. Son yıllarda kabul gören infertilite tanımı ise; temel olarak aynı kalmakla birlikte, üreme çağındaki çiftlerin en az bir yıl boyunca haftada üç dört kez korunmasız cinsel ilişkide bulunmalarına rağmen gebeliğin oluşmaması ya da sürdürülememesi şeklinde literatürde yerini almaktadır (Eren, 2008, 3; Yanikkerem vd., 2008, 112).

İnfertilite, yaşamı tehdit eden bir hastalık olarak sınıflandırılmamasına karşın çiftleri, aileyi, toplumu ilgilendiren sosyal bir sorundur (Kırca ve Pasinlioğlu, 2013,163). Diğer taraftan, çeşitli sebeplerle terkedilen tedaviler sebebiyle dolaylı olarak sağlık kurumlarını da etkilemekte ve yakından ilgilendirmektedir. Dolayısıyla ortaya çıkardığı etkiler bakımından infertilite olgusunun oldukça fazla boyutta ele alınması gereken bir konu olduğu ifade edilebilir. Bu açıdan infertilite; tıbbi, psikolojik, psikiyatrik, sosyal ve ailevi sorunları beraberinde getiren, kültürel, dinsel ve sınıfsal yönleri olan, çiftleri ani ve beklenmedik stresörlerle yüz yüze bırakan, toplumun çiftlere karşı bakış açısını değiştiren, kişilerde cinsellikle ilgili başarısızlık ve yetersizlik duyguları yaşanmasına sebep olan baş edilmesi gereken zorlu bir süreçtir (Güz vd, 2003, 268). Literatürde çiftlerin, bu zorlu süreçten etkilenme düzeylerinin farklılaştığına dair sonuçlanmış araştırmalar mevcuttur. Örneğin Collins vd. (1992, 352); infertilitenin erkeklere kıyasla kadınlarda daha fazla ruhsal sorunlara neden olduğunu; Stewart ve

Robinson (1999, 887) da kadınların % 50'sinin, erkeklerin ise % 15'inin infertiliteyi hayatlarının en üzücü olayı şeklinde ifade ettiklerini tespit etmiştir. Suudi Arabistan'da 406 infertil çift üzerinde yapılmış olan bir çalışmada 18 psikiyatrik hastalık cinsiyet bazında değerlendirilmiştir. İlk etapta erkeklerin % 4,5'i, kadınların ise % 10,2'si kendilerinde psikiyatrik bozukluklar olduğunu ifade etmiştir. Araştırma sonucunda ise erkeklerin % 30'unda, kadınların ise % 36,9'unda psikiyatrik rahatsızlıkların mevcut olduğu saptanmıştır. Ayrıca her iki cinsiyet için de en yaygın psikiyatrik tanının depresyon (% 21,7) ve anksiyete (% 21,2) olduğu tespit edilmiştir (Alosaimi vd., 2015, 359).

Kendilerine infertil tanısı konmuş olan hastalar genellikle; şok, şaşkınlık, inanmama, inkar etme, kızgınlık, anksiyete, öfke ve suçluluk duyma gibi bu duruma karşı birtakım tepkiler vermektedirler. Bu tepkilerin, ölen insanların aileleri ile yapılan araştırmalarda ortaya konmuş olan yas tutma süreci ile aynı olması (Kırca ve Pasinlioğlu, 2013, 171) son derece önemli ve dikkat çeken bir husustur. Dolayısıyla bu bakış açısıyla infertilitenin bireyler için hayatın sonu anlamına geldiğini söylemek mümkündür.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Bireylerin yaşadıkları anksiyete ve depresyon gibi psikolojik ve psikiyatrik sorunlar başta olmak üzere, infertilitenin çeşitli yönlerinin açığa çıkarılmasına katkıda bulunmak amacıyla bir literatür taraması gerçekleştirilmiş ve sonuçlar kalitatif ve kantitatif bazda sınıflandırılarak Tablo 1 ve Tablo 2'de ayrıntılarıyla sunulmuştur.

Tablo 1. İnfertilitenin Çeşitli Yönlerine Atf Yapan Derlemelerle İlgili Literatür Taraması

Yazar(lar)	Yıl	Amaç
Ak	2002	İnfertilite sorunu ile başa çıkma konusunda infertil çiftlere öneriler sunmak
Özçelik vd.	2007	İnfertilitenin psikolojik ve psikiyatrik yönünü ele almak
Yanikkerem vd.	2008	İnfertil çiftlerin yaşadıkları sorunları sosyo-kültürel, psiko-sosyal, ekonomik, biyolojik ve etik açısından tanımlamak
Kılıç vd.	2011	Farklı ülkelerde ve Türkiye'de infertilite ile kültür arasındaki ilişkileri incelemek
Aşçı ve Beji, K.	2012	İnfertilite danışmanlığının kapsamını ve hemşirenin bu alandaki rolünü tanımlamak
Karaca ve Ünsal	2012	İnfertilitenin kadın ruh sağlığı üzerindeki etkilerini ve bu konuda psikiyatri hemşirelerinin üstlenmesi gereken rolleri ele almak
Koçyiğit T.	2012	İnfertilite ile sosyo-kültürel ilişkileri incelemek
Kırca ve Pasinlioğlu	2013	İnfertilite tedavisinde karşılaşılan psikososyal sorunları tanımlamak
Ozan, D. ve Okumuş	2013	Watson'un insan bakım kuramına göre üremeye yardımcı tedavi sonucu başarısız olan kadınların bakımını örnekler üzerinden somutlaştırmak
Sezgin ve Hocaoğlu	2014	Kadın infertilitesi ve psikiyatrik belirtiler arasındaki ilişkileri incelemek
Yılmaz ve Oskay, Y.	2015	İnfertilite stresi ile başa çıkma yolları ve bu konudaki hemşirelik yaklaşımlarını ele almak
Yılmaz Ç. ve Yardımcı	2015	Beden kitle indeksi ile infertilite arasındaki ilişkiyi değerlendirmek

İnfertilite, çocuk sahibi olmayı arzu eden çiftler için stresli bir süreç ve çiftlerin ilişkisini yıpratıcı bir durumdur. Her iki eş için de psikolojik olarak tehdit edici, duygusal olarak stresli, ekonomik olarak pahalı, tanı ve tedavi amacıyla yapılan işlemler nedeniyle de acı veren karmaşık bir yaşam krizidir (Ak, 2002, 260). Bu yaşam krizi üzerinde, infertilite tanısını almanın yarattığı endişe durumu kadar, başlanılması düşünülen veya devam etmekte olan tedavilerin de etkisi oldukça fazladır.

Konuyla ilgili yapılmış olan araştırmaların birçoğu, infertilite tedavisinin başarılı bir şekilde sürdürülmesi ve pozitif olarak sonuçlanması bağlamında; yüksek düzeyde motivasyon ve yaşam kalitesi faktörleri ile düşük düzeyde kaygı, anksiyete ve stres faktörlerine atıf yapmaktadır (Domar, 2004, 272; Pedro, 2013, 2465).

Tablo 2. İnfertilitenin Çeşitli Yönlerine Atıf Yapan Araştırmalarla İlgili Literatür Taraması

Yazar(lar)	Yıl	n	Amaç	Bulgular
Karlıdere vd.	2007	103	Psikiyatrik birinci eksen tanısı almayan infertil çiftlerin emosyonel semptom, sosyal destek ve cinsel işlev düzeylerini cinsiyet farkına göre değerlendirmek	İnfertil çiftlerde kadınların sosyal desteğinin ve emosyonel zorlanmasının daha fazla, erkeklerin ise cinsel işlev alanında daha sorunlu olduğu, ayrıca her iki cinsiyet için de yeterli sosyal desteğin emosyonel semptomları azalttığı saptanmıştır
Ünal vd.	2010	344	İnfertilite polikliniğine başvuran kadınları, psikolojik olarak etkileyen faktörleri belirlemek	Yaş, evlilik süresi ve çocuk isteme süresi ile infertilite etkilenme ölçeği puan ortalamaları arasında anlamlı ilişki saptanmıştır. İlkokul mezunu olan, sosyal güvencesi olmayan ve gelir düzeyi düşük olan kadınların infertilite etkilenme ölçeği puan ortalaması anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur.
Güleç vd.	2011	220	Tedaviye başvuran infertil çiftlerde, infertilitenin cinsel işlev ve çift uyumu üzerindeki etkisini değerlendirmek	İnfertilite ve kontrol grubu arasında cinsel işlev bağlamında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Çift uyumu bağlamında ise infertilite grubundaki hem kadın hem de erkeklerin kontrol grubuna göre daha fazla sorunları olduğu tespit edilmiştir
Kargın ve Ünal	2011	609	İnfertil bireylerde umutsuzluğu ve umutsuzluğu etkileyen faktörleri belirlemek	Sosyal güvencesi olmayan, gelir düzeyi düşük olan ve ilkököl mezunu olan infertil çiftlerin daha umutsuz olduğu saptanmıştır
Kazandı vd.	2011	344	İnfertil çiftlerin, infertil olmayan çiftlere kıyasla depresyon ve anksiyete düzeylerinin daha yüksek olup olmadığını araştırmak ve depresyon ve anksiyete düzeyi ile sosyo-demografik özellikler arasındaki ilişkileri değerlendirmek	İnfertil olan ve olmayan çiftler arasında anksiyete açısından anlamlı bir fark saptanmışken, depresyon ile anlamlı bir fark saptanmamıştır
Keskin vd.	2012	18	İnfertilite tedavisi gören kadınların yas sürecinin tamamlanmasını izleyen iki yıllık sürenin ardından, mevcut psikiyatrik semptomlarını ve evlilik uyumlarındaki değişimi değerlendirerek profil oluşturmak	İnfertil kadınların tedaviye başlarkenki puan ortalaması, tedavi sonrası depresyon ve umutsuzluk puan ortalamasından anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur. Evlilik uyumları puan ortalaması ise tedavi sonrası daha yüksek bulunmuş; fakat anlamlı fark saptanamamıştır
Keskin ve Gümüş	2014	141	İnfertilite tedavisi gören kadınlarda umutsuzluk ve umutsuzluğu etkileyebilecek benlik saygısı, çift uyumu ve sosyo-demografik değişkenlerin incelenmesi	Kadınların % 37,3'ünde benlik saygısının düşük olduğu saptanmıştır. Kadınlarda çift uyumu ile umutsuzluk arasında orta düzeyde negatif bir ilişki tespit edilmiştir
Şen vd.	2014	134	Primer infertil kadınlarda eşler arası uyumu incelemek	Erkeklerin % 26,9'unda davranış değişikliği, % 63,1'inde sinirlilik hali ve % 21,1'inde ise eşlerine karşı soğukluk durumu saptanmıştır. Kadınların % 30,9'unun üzgün, % 29,8'inin ise kendilerini eksik hissettikleri saptanmıştır

İnfertiliteye karşı geliştirilen tepkilerden, özellikle de bu tanıyı almış olmanın verdiği ilk şoku atlattıktan sonra bireylerin büyük bir kısmı üremeye yardımcı tedavi yöntemlerini denemeye karar

vermektedirler. Bu yöntemlerden birisi olan ve genellikle son aşama tedavisi olarak ifade edilen tüp bebek tedavisi, günümüzde birçok çiftin yararlandığı bir tekniktir. İnfertilite tedavileri hastalar açısından her ne kadar bir umut ışığı olarak görülse de fiziksel, psikolojik ve finansal yükleri olan (Karaca ve Ünsal, 2012, 81) uzun soluklu ve yıpratıcı tedavilerdir. Buna paralel olarak tüp bebek tedavilerinin bu türden özelliklere sahip olması genellikle, ilgili tedavilerin yarıda kesilmesi veya tümünden bırakılması gibi sorunları da beraberinde getirebilmektedir. Özellikle tüp bebek tedavileri, hastalar tarafından oldukça yüksek (% 50'nin üzerinde) bırakılma oranlarına sahiptir (Osmanoğlu vd., 1999, 2652). Bu kapsamda, infertil bireylerin halihazırda başlamış oldukları tedavileri bırakmalarına yol açan faktörlerin belirlenmesi amacıyla literatür taraması gerçekleştirilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3. İnfertil Bireylerin Tüp Bebek Tedavisini Bırakma Nedenleriyle İlgili Literatür Taraması

Yazar(lar)	Yıl	n	Amaç	Bulgular
Olivius vd.	2004	288	İnfertil çiftlerin tüp bebek tedavisini sonlandırma kararı almalarında etkili olan faktörleri belirlemek	Psikolojik stres, hastalığın sonucunun tahmin edilmesindeki kötü teşhis, spontane hamilelik, boşanma, hastalığın fiziksel yüzü, ciddi hastalıklar, evlat edinme ve taşınma gibi diğer faktörler
Smeenk vd.	2004	380		Psikolojik nedenler, alternatif tıbbi tedaviler, spontane hamilelik, komplikasyon korkusu, tedavinin ertelenmesi veya unutulması
Malcolm vd.	2004	550		Duygusal stres faktörleri, hekim kaynaklı nedenler, kliniğe uzaklık, tedavinin yan etkileri, taşınma, tüp bebek merkezi bulunan diğer hastaneleri tercih etme, alternatif terapilere yönelme, hastanın önceliklerindeki değişim
Peddie vd.	2005	25		İnfertilitenin kabul edilmesindeki güçlükler, tedavinin akıbetiyle ilgili yaşanan stres, hastaların tedaviyle ilgili gerçek dışı beklentileri, konuyla ilgili medya ve toplum baskısı, hastaların yeterince bilgilendirilmemesi, eşlerin ilişkilerinde fiziksel ve duygusal baskı
Rajkhowa vd.	2006	1327		Hamile kalamama, başarısız olunan tedaviler, NHS (Ulusal Sağlık Sistemi)'nin finansal destek eksikliği, hastaların mali durumları, tıbbi ve tıbbi olmayan personel tavsiyeleri, psikolojik stres, huzursuzluk, boşanma, taşınma ve eşlerden birinin ölümü
Brandes vd.	2009	1391		Duygusal stres faktörleri, hastalık sonucunun tahmin edilmesindeki yetersizlik ve hastalar tarafından tedavinin reddedilmesi
Broeck vd.	2009	25		Tedavinin psikolojik, fiziksel, ilişkisel ve finansal yükleri, kadının yaşı, personelin hastayı anlama noktasındaki empati eksikliği, hastanın alternatif tedavilere açık olması, uzman personelin eksikliği ve hastalığın sosyal ilişkilere negatif yansımaları
Moini vd.	2009	338		Daha önce başarısız olunan tedaviler, ekonomik nedenler, anksiyete, psikolojik stres ve depresyon, ölüm korkusu, ailesel sorunlar nedeniyle çiftlerin ortak kararı, hekim tavsiyesi, tekrarlanan düşükler, hastalığın fiziksel yükü, spontane hamilelik, boşanma, kadın ve erkekte ciddi sağlık sorunları ve genetik bozukluk korkusu
McDowell ve Murra	2011	1012		Hamile kalamama, düşük yapma ihtimali gibi nedenlerden dolayı ileri tedavilerin tercih edilmemesi, maliyet, huzursuzluk, stres, yaş, hastaneden memnun kalmama ve tedaviyi bırakmak için uzman hekim tavsiyesi alma
Gameiro vd.	2012	....		Tedavinin ertelenmesi veya unutulması, tedavinin fiziksel ve psikolojik yükü, hastanenin hamilelikteki düşük başarı oranları, eşlerin boşanması, hastanın tedaviye karşı umudunu yitirmesi ve tedaviyi reddetmesi, eşlerden veya aileden birini ölümü, hastanenin hastaya uzak mesafede olması, evlat edinme, çocuk sahibi olmaktan vazgeçme, tedavinin ertelenmesi, hastanın beden kitle endeksine uymaması gibi sebeplerden dolayı hekim tarafından getirilen sınırlandırmalar, dar kapsamlı özel sağlık sigortaları, diğer sağlık sorunları, başka hastaneye gitme ve alternatif tedavilere yönelme

İnfertilite tedavisine başladıktan 2-3 yıl sonra çeşitli sebeplerle tedaviyi bırakan kadınların genel sağlık durumlarını, evlilik ilişkilerini ve yaşam memnuniyetlerini nasıl gördüklerini saptamak amacıyla Hammarberg vd. (2001, 379) tarafından yapılmış olan çalışmada; tedavinin ilk döngüsünde kadınların en

stresli olduğu durumların sırasıyla; düşük yapma olasılığı, tedavinin başarısız olma olasılığı ve embriyo transferinden sonraki bekleme süreci olduğu saptanmıştır. Tedavi esnasında hastaların en memnuniyetsiz olduğu durumların sırasıyla; tedavi sonrası hastanın desteklenmemesi ve izlenmemesi, sağlık personeli ile irtibatın sürdürülememesi ve hekimin tedavi sürecine dair hastayı yeterli düzeyde bilgilendirmemesi olduğu saptanmıştır. Kadınların yaşama bakış açılarında tedavinin etkisiyle ilgili olarak da sırasıyla; evlilik ve cinsel ilişkilerini, iş ve kariyer durumlarını, yaşam stillerini, finansal durumlarını, aile ve arkadaşlık ilişkilerini olumsuz yönde etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır.

3. ANALİTİK HİYERARŞİ PROSESİ

Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ilk olarak Myers ve Alpert tarafından 1968 yılında ortaya atılmış ve 1970'lerde Thomas Saaty tarafından bir model geliştirilerek çok kriterli karar verme problemlerinin çözümünde kullanılabilir hale getirilmiştir. Bu yöntem ekonomi, planlama, enerji politikaları, kaynak tesisleri, sağlık, proje seçimi, pazarlama, muhasebe, eğitim, mimarlık, mühendislik ve turizm gibi alanlardaki karmaşık karar analizlerinde kullanılabilir (Kölekçi ve Bulut, 2012, 178).

AHP, insanoğlunun hiçbir şekilde kendisine öğretilmeyen; fakat var olduğu günden bu yana karar verme sorunu ile karşılaştığında içgüdüsel olarak benimsediği bir karar mekanizmasıdır (Saaty, 2003, 86). Karar sürecindeki bu içgüdüsel mekanizma doğal olarak niteliksel kriterleri de göz önünde bulundurmaktadır. Dolayısıyla AHP'nin üstün yanı; birçok yöntemle ele alınması zor olan, hatta mümkün olmayan, fakat kararları etkileyen bu türden faktörleri de ele alabilmesinden kaynaklanmaktadır (Byun, 2001, 290). Kullanım kolaylığı ve objektif yargıların yanı sıra sübjektif yargıları da bünyesinde barındıran karmaşık karar problemlerinin çözümünde başarıyla uygulanabilir olması ve karar vericiye rehberlik etmesi bakımlarından da üstünlüklere sahiptir (Önder ve Önder, 2015, 21). Kapsamlı, kolay ve mantıklı olması, sezgisel doğası ve teknik yönü zayıf olan yöneticilere kolaylıkla ifade edilebilme özelliği sayesinde günümüzde AHP uygulamaları daha da artmakta ve popülerliğini korumaktadır (Kuruüzüm ve Atsan, 2001: 84; Mamat ve Daniel, 2007: 1099).

AHP yöntemi ile karar vermede öncelikle bir amaç belirlenir. Bu amaç, birden fazla alt amacın sağlanmaya çalışıldığı genel bir amaçtır. Karar vermede karar seçenekleri değerlendirilirken belirlenen kriterlere göre ikili karşılaştırmalar yapılır (Dündar, 2008, 218). Bu ikili karşılaştırmalarda genellikle Saaty'nin 1-9 skalası kullanılır ve tüm karşılaştırma değerleri pozitif değer alır. Karşılaştırma matrisinde, kriterin kendisi ile kıyaslanması nedeniyle köşegen elemanlar daima 1 değerini alır (Önder vd., 2014, 25). AHP'de ikili karşılaştırmalar arasındaki tutarlılık, uyum oranı ile hesaplanmaktadır. Dolayısıyla bu oran için kabul edilebilir limit 0,1'dir. Tutarsızlığın 0,1'den büyük bulunması durumunda, karar vericilerin yargılarının yeniden değerlendirilmesi yoluna gidilecektir (Önder ve Önder, 2013, 199). Eğer *Superdecisions* veya *Expert Choice* gibi paket programlar kullanılmış ise, bu tür programlar kullanıcıya tutarlılık oranlarının optimizasyonu için yardımcı olmaktadır.

Genel olarak AHP, sırasıyla aşağıda yer alan basamakların takibinden meydana gelmektedir (Doğan ve Önder, 2014, 5802-5803):

- a)** Problemin tanımlanması ve süreçte kullanılacak bilgilerin saptanması
- b)** İkili karşılaştırmalar matrisi ile karar hiyerarşilerinin oluşturulması

Tablo 4. Kriterler İçin Oluşturulan İkili Karşılaştırma Matrisi

	Kriter 1	Kriter 2...	Kriter n
Kriter 1	W1/W1	W1/W2	W1/Wn
Kriter 2...	W2/W1	W2/W2	W2/Wn
Kriter n	Wn/W1	Wn/W2	Wn/Wn

- c) Kare matris olarak ifade edilen ikili karşılaştırmalar matrisinin oluşturulması. Bu matrisin oluşturulabilmesi için karar vericiler anket yardımı ile $n(n-1)/2$ adet ikili karşılaştırma yapar.

Tablo 5. İkili Karşılaştırmada Kullanılan Saaty'nin 1-9 Önem Dereceleri Tablosu

Önem Derecesi	Tanım	Açıklama
1	Eşit düzeyde önemli	İki faaliyet amaca eşit düzeyde katkıda bulunuyor
3	Biri diğerine kıyasla orta derecede daha önemli	Tecrübe ve yargı bir faaliyeti diğerine orta düzeyde tercih ettiriyor
5	Biri diğerine kıyasla kuvvetli derecede daha önemli	Tecrübe ve yargı bir faaliyeti diğerine kuvvetli düzeyde tercih ettiriyor
7	Biri diğerine göre çok kuvvetli derecede daha önemli	Bir faaliyet güçlü bir şekilde tercih ediliyor ve baskınlığı uygulamada rahatlıkla görülüyor
9	Biri diğerine göre aşırı derecede daha önemli	Bir faaliyetin diğerine tercih edilmesine ilişkin kanıtlar büyük bir güvenilirliğe sahip
2, 4, 6, 8	Ortalama ara değerler	Uzlaşma gerektiğinde kullanılmak üzere iki ardışık yargı arasına düşen değerler

- d) Lokal ve global ağırlıkların belirlenmesi. Doğru özvektör ve en büyük özdeğer tespit edilerek öncelikler bulunur. Her bir kriter için karşılaştırma vektörü mevcuttur. Karşılaştırma matrisinin her bir elemanı için, öncelikler matrisi; satırlarında alternatifler, sütunlarında ise karar kriterleri olacak şekilde birleştirilerek bir tüm öncelikler matrisi oluşturulur. Eğer matris $W=(a_{ij}).(a_{jk})=a_{ik}$ ve asal özdeğerler (λ_{max}) n'e eşit olduğunda tutarlılığın olduğu ifade edilebilir.

$$W.w = \begin{matrix} w_1 \\ M \\ w_i \\ M \\ w_n \end{matrix} \begin{matrix} w_1 & K & w_j & K & w_n \\ \left[\begin{matrix} w_1/w_1 & K & w_1/w_j & K & w_1/w_n \\ M & & M & & M \\ w_i/w_1 & K & w_i/w_j & K & w_i/w_n \\ M & & M & & M \\ w_n/w_1 & K & w_n/w_j & K & w_n/w_n \end{matrix} \right] \begin{bmatrix} w_1 \\ M \\ w_i \\ M \\ w_n \end{bmatrix} = n \begin{bmatrix} w_1 \\ M \\ w_i \\ M \\ w_n \end{bmatrix} \end{matrix} \quad (1)$$

$$a_{ij} = \frac{w_i}{w_j} \quad (2)$$

$$(A - \lambda_{Maks} I)w = 0 \quad (3)$$

$$CI = \frac{(\lambda_{Maks} - n)}{(n - 1)} \quad (4)$$

$$CR = \frac{CI}{RI} \quad (5)$$

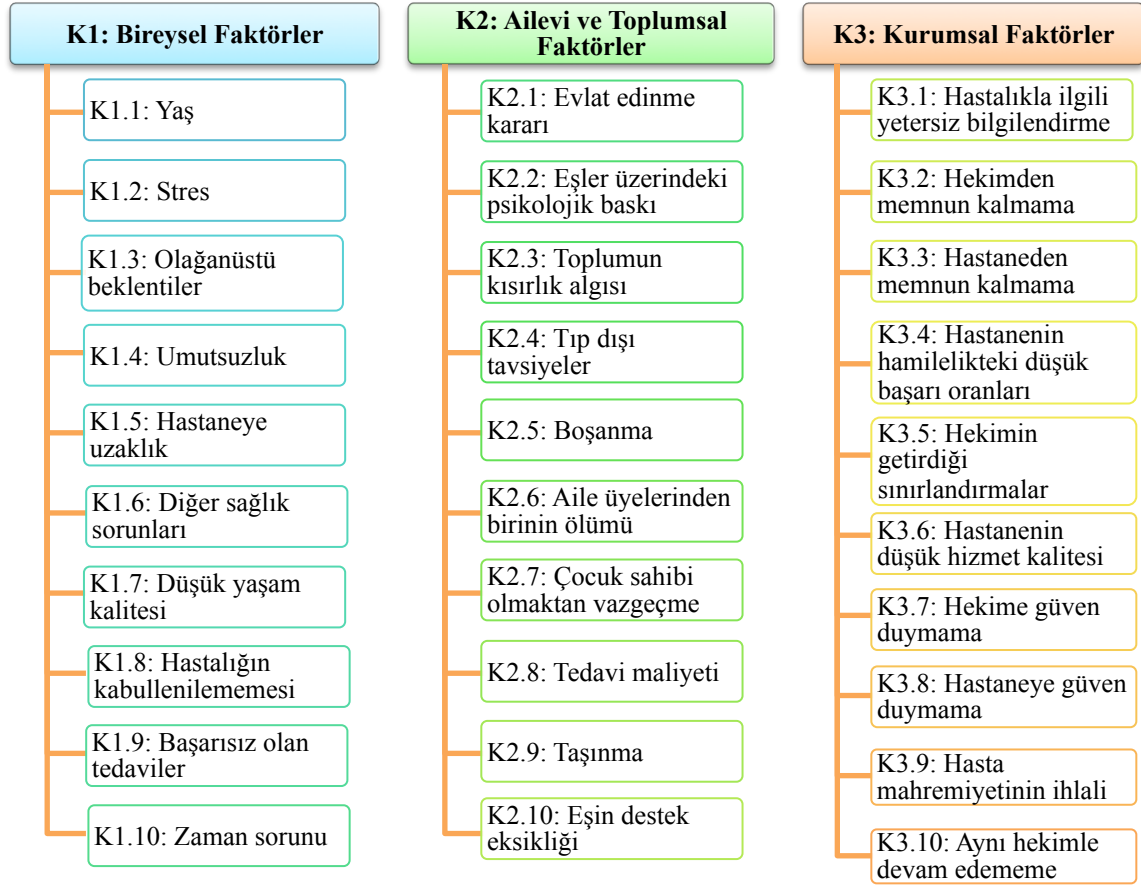
Ağırlık değerlerinin (W) kabulü, tutarlılık oranının 0,1'den küçük olduğu durumlarda uygundur. Maksimize edilmiş özdeğerler, CI ve CR değerleri bulunarak kriterlerin ağırlıkları elde edilir. CI: tutarlılık indeksini; CR: tutarlılık oranını; RI: rastgele değer indeksini temsil etmektedir. RI için Tablo-6'daki değerlerden uygun olanı seçilerek işlemlerde kullanılmaktadır.

Tablo 6. Rassal Göstergeler

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Rassallık Göstergesi	0	0	0,58	0,90	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49

Çalışmaya kaynaklık edecek olan verilerin toplanmasında, hastalar için kriterlerin ikili karşılaştırmaları yapabilmelerine olanak sağlayan bir anket hazırlanmıştır. Ankete Saaty'nin 1-9 ölçeğini kullanarak yanıt veren hastaların yargıları, değerlerin geometrik ortalamaları alınarak tek bir ortak yargı haline dönüştürülmüştür. AHP bir istatistik analiz tekniği değildir. İstatistik tekniklerde kriterler için korelasyon katsayılarından yararlanarak ağırlıklar saptanabilir. İstatistik tekniklerde sonuçların güvenilirliği anakütleli temsil etme gücüne sahip doğru bir örnek büyüklüğünün seçimine bağlıdır. Karar verme problemleri sonuçlarında bu tür bir genellemeye gerek duymaz. Bir karar alınmasında çok küçük bir grubun fikrinden yararlanabilir (Hoşgör vd., 2016: 308). Örneğin bir üretim şirketi tedarikçileri arasında seçim yapmak için AHP tekniğini kullandığında; üretim müdürü, lojistik müdürü ve pazarlama müdürü ana kriterleri, alt kriterleri ve alternatifleri karşılaştırabilir ve böylece seçim işlemini sonuçlandırabilir (Önder vd., 2014, 29). Dolayısıyla bu çalışmada da 18 hastadan, tüp bebek tedavisini niçin bıraktıklarına dair veriler Saaty'nin 1-9 ölçeğinin kullanıldığı bir anket oluşturularak toplanmıştır. Karar kriterleri oluşturulurken öncelikle, tüp bebek tedavisinin bırakılma nedenleri ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Tarama sonucunda elde edilen nedenler listelenerek, yan dal uzmanlığı tüp bebek üzerine olan 3 farklı jinekoloji uzmanı, tüp bebek merkezinde görev yapan 2 farklı hemşire ve 1

akademisyenden görüş alınarak, Şekil 1’de yer alan AHP modeline son hali verilmiştir. *Superdecisions* paket programı kullanılarak elde edilen model ve ona ait tüm çıktılar Ek 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. İnfertil Hastaların Tüp Bebek Tedavisini Bırakmasında Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesine Ait AHP Hiyerarşisi

4. BULGULAR

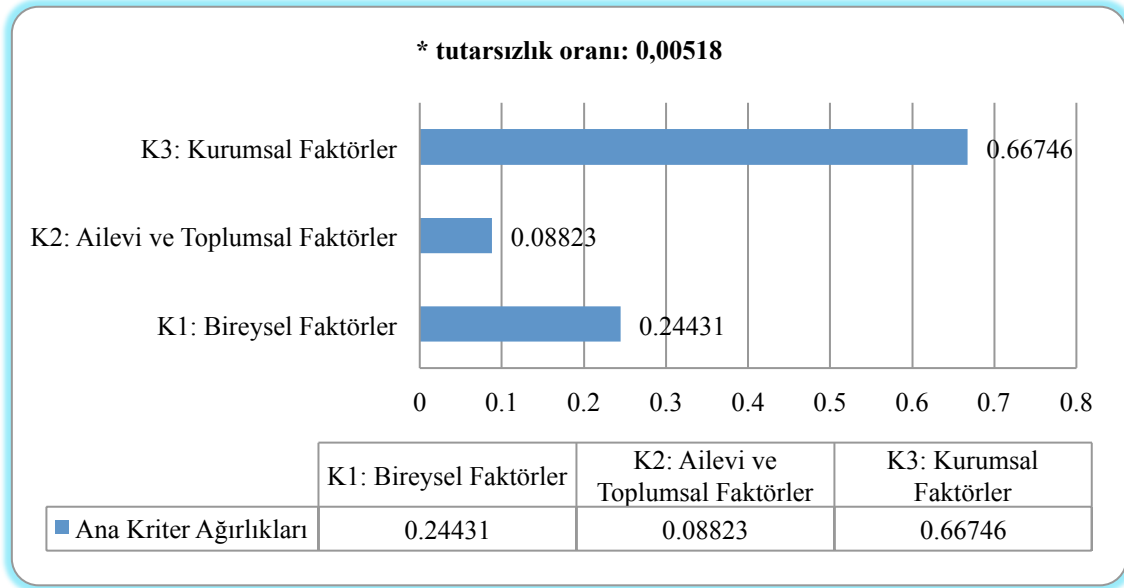
Tablo 7’de ana kriterlere ait ikili karşılaştırma matrisi yer almaktadır. Matrisi oluşturan elemanlar bu karşılaştırmaları yapan hastaların verdikleri değerlerin geometrik ortalamaları olup baskın olan faktörü işaret etmektedir. Sola doğru bakan oklar sol taraftaki kriterin üst taraftaki kriterden daha önemli olduğunu, yukarı doğru bakan oklar ise üst taraftaki kriterin sol taraftaki kriterden daha önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Matrisin ilk elemanı olan 2,98 değeri “Bireysel Faktörler” ana kriterinin “Ailevi ve Toplumsal Faktörler” ana kriterinden 2,98 kat daha fazla öneme sahip olduğunu ifade etmektedir. Matris elemanı değeri 3’e çok yakın bir değer olduğu için “Bireysel Faktörler” ana kriterinin “Ailevi ve Toplumsal Faktörler” ana kriterinden orta derecede önemli olduğunu göstermektedir. “Kurumsal Faktörler”in ise Bireysel Faktörlerden 2,94 kat (orta derecede önemli), Ailevi ve Toplumsal Faktörlerden ise 7,03 kat (çok kuvvetli derecede önemli) daha önemli olduğunu göstermektedir.

Tablo 7. Tedaviyi Bırakmaya Etki Eden Ana Kriterlerin İkili Karşılaştırma Matrisi

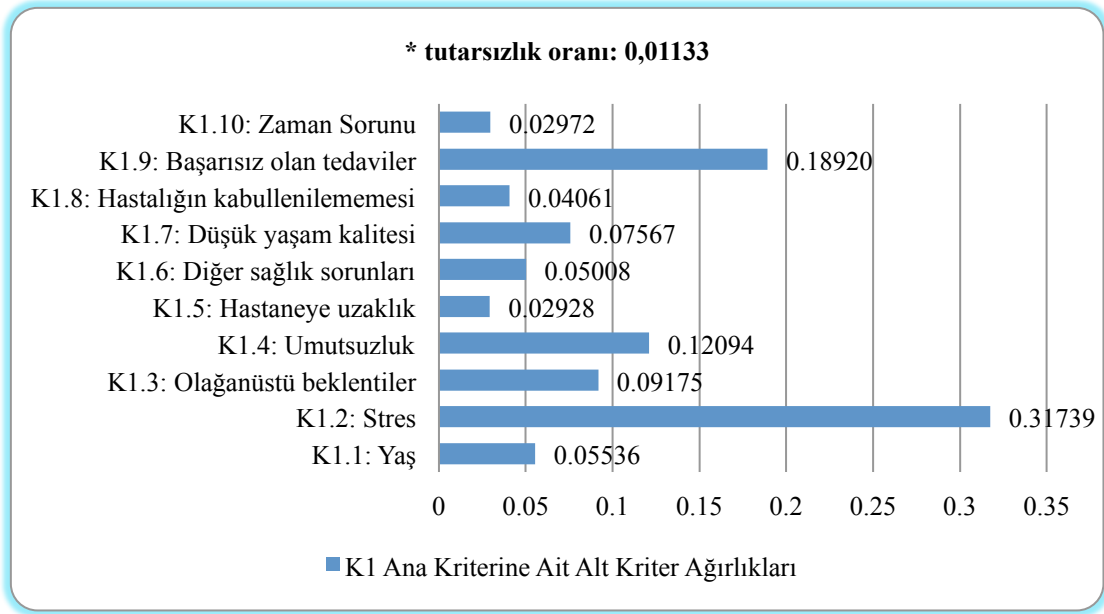
Tutarsızlık	K2: Ailevi ve Toplumsal Faktörler	K3: Kurumsal Faktörler
K1: Bireysel Faktörler	← 2,98	↑ 2,94
K2: Ailevi ve Toplumsal Faktörler		↑ 7,03

Bu aşamadan hareketle hem ana kriterlerin ağırlık katsayıları, hem de alt faktörlerin ağırlık katsayıları elde edilebilmektedir. Bu değerlerin tümü lokal ağırlık değerleridir. Ana kriterlerin ağırlık katsayıları ile alt kriterlerin ağırlık katsayıları çarpılarak alt kriterlere ait global ağırlık katsayıları hesaplanabilmektedir. Grafik 1, 2 ve 3’de görüldüğü üzere tutarsızlık (inconsistency) oranlarına ait tüm değerler 0,1’den küçüktür. Dolayısıyla tüm öncelik matrisi sonuçlarının geçerli olduğunu ifade etmek mümkündür. Ancak geometrik ortalama alındığında bu değer genellikle 0,1’in altında çıkmaktadır. Asıl bakılması gereken her bir hastanın anketi değerlendirilirken verdiği yanıtlardan oluşan matrisler için tutarsızlık oranının bu değerlerin altında olmasıdır. Tüm anket değerlendirmelerinde bu değer kontrol edilmiş ve en tutarsız görülen cevaplar *Superdecisions* paket programının tutarsızlık raporundan elde edilen veriler çerçevesinde optimize edilmiştir.

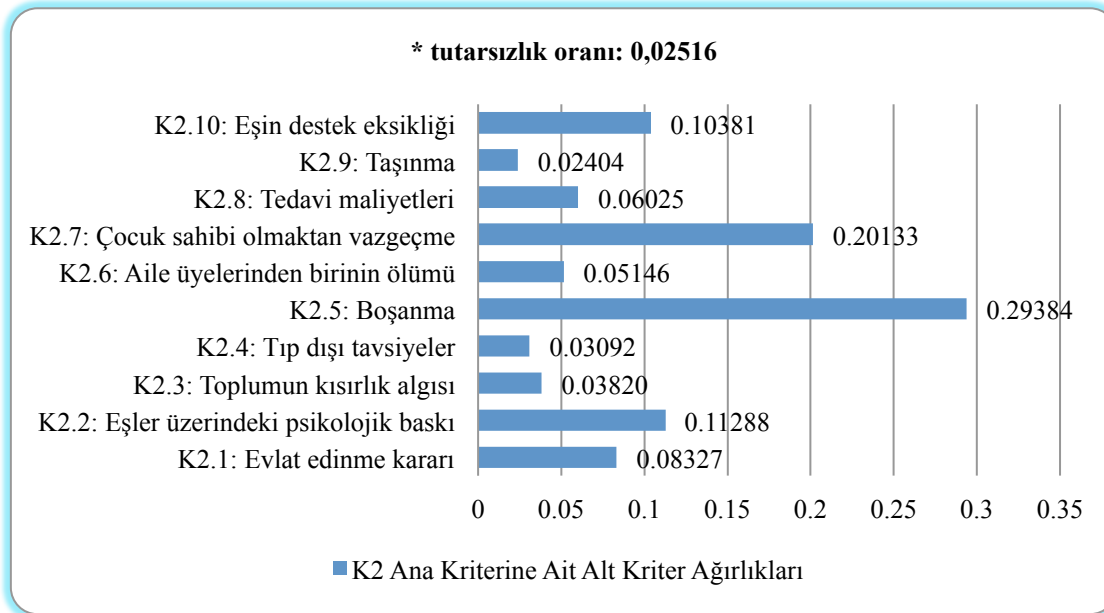
Grafik 1. Ana Kriterlere Ait Lokal Ağırlık Değerlerinin Dağılımı

Çalışmanın ana kriterlerine ilişkin önem sıralarının yer aldığı Grafik 1 incelendiğinde; ilk sırayı “Kurumsal Faktörler”(0,667)’in, 2. sırayı “Bireysel Faktörler” (0,244)’in ve son sırayı ise “Ailevi ve Toplumsal Faktörler” (0,088)’in aldığı görülmektedir ($K3 > K1 > K2$).

Grafik 2. Bireysel Faktörler Ana Kriterine Ait Alt Faktörlerin Lokal Ağırlık Değerleri Dağılımı

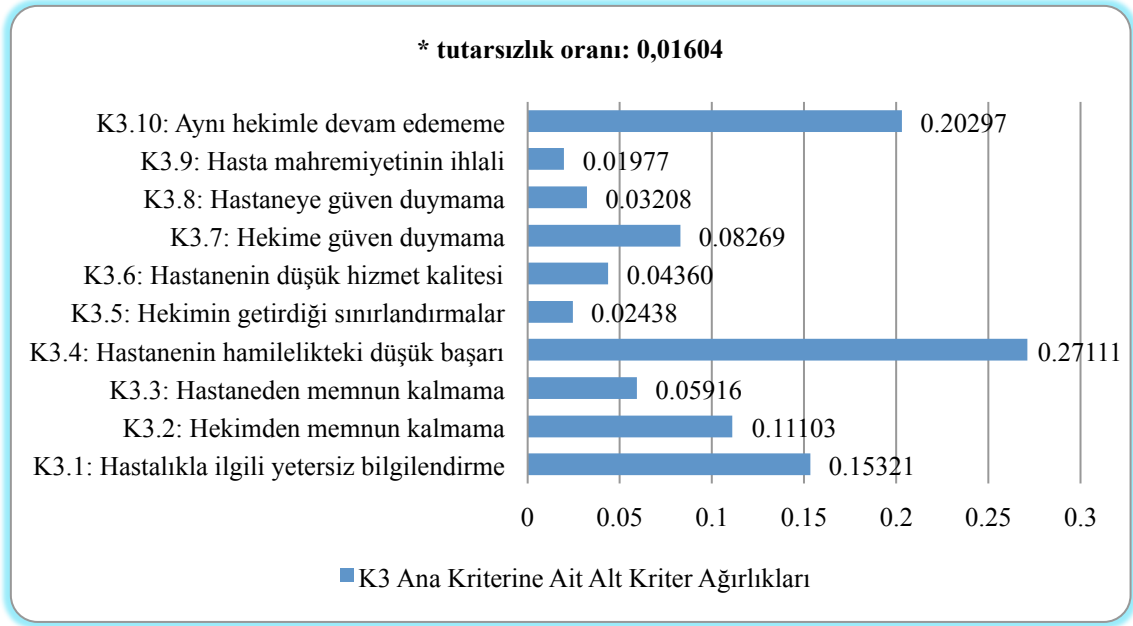
Bireysel faktörler ana kriteri altında yer alan alt faktörlerin önem sırasını içeren Grafik 2 incelendiğinde, katılımcılar tarafından en önemli olarak görülen ilk 3 alt faktörün sırasıyla; “Stres”(0,317), “Başarısız olunan tedaviler” (0,189) ve “Umutsuzluk” (0,120)’a ait olduğu görülmektedir (K1.2 > K1.9 > K1.4).

Grafik 3. Ailevi ve Toplumsal Faktörler Ana Kriterine Ait Alt Faktörlerin Lokal Ağırlık Değerleri Dağılımı

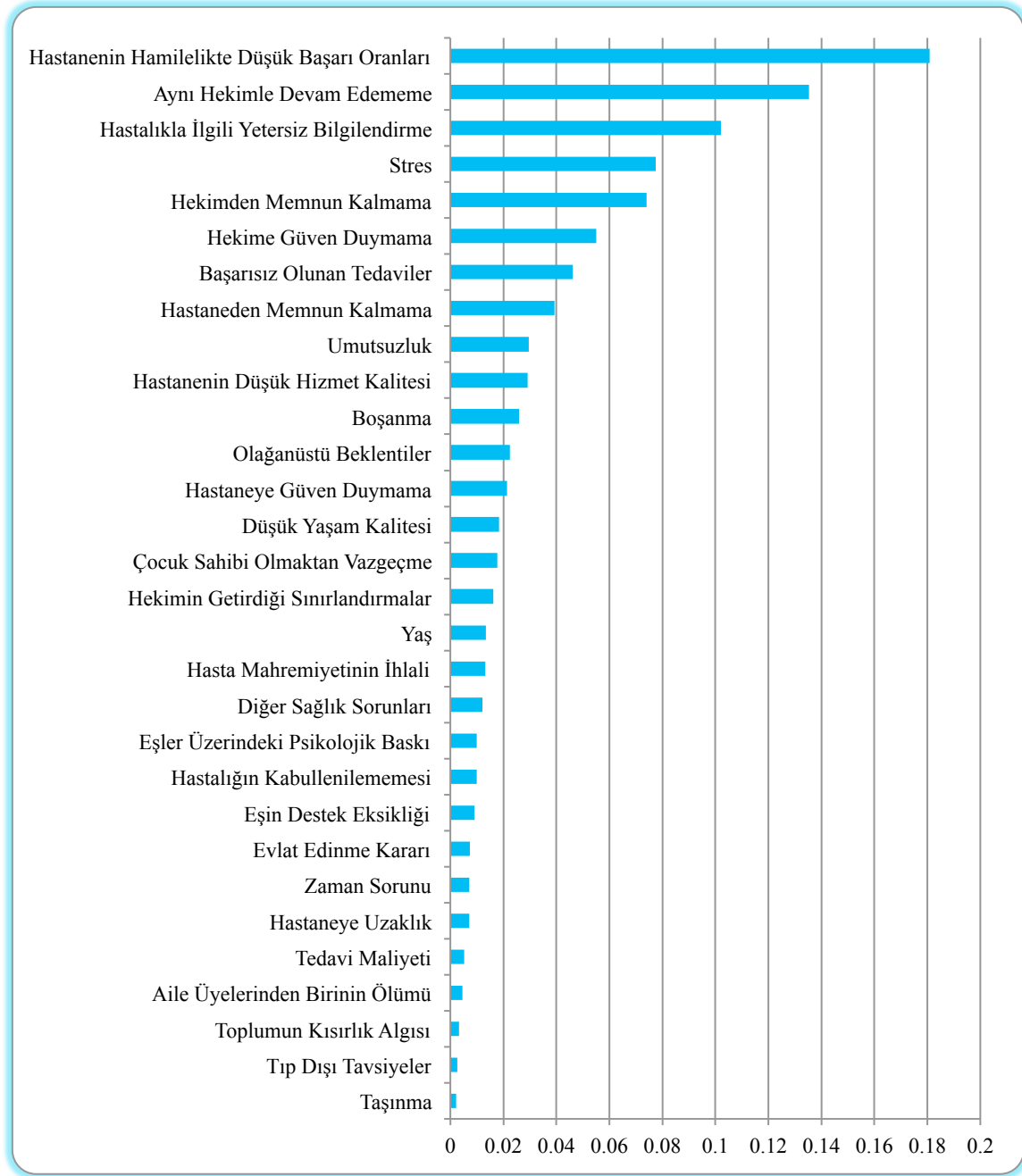
Ailevi ve toplumsal faktörler ana kriteri altında yer alan alt faktörlerin önem sırasını içeren Grafik 3 incelendiğinde, katılımcılar tarafından en önemli olarak görülen ilk 3 alt faktörün sırasıyla;

“Boşanma”(0,293), “Çocuk sahibi olmaktan vazgeçme” (0,201) ve “Eşler üzerindeki psikolojik baskı” (0,112)’ya ait olduğu görülmektedir ($K2.5 > K2.7 > K2.2$).

Grafik 4. Kurumsal Faktörler Ana Kriterine Ait Alt Faktörlerin Lokal Ağırlık Değerleri Dağılımı

Kurumsal faktörler ana kriteri altında yer alan alt faktörlerin önem sırasını içeren Grafik 4 incelendiğinde, katılımcılar tarafından en önemli olarak görülen ilk 3 alt faktörün sırasıyla “Hastanenin hamilelikteki düşük başarı oranları”(0,271), “Aynı hekimle devam edememe” (0,202) ve “Hastalıkla ilgili yetersiz bilgilendirme” (0,153)’ye ait olduğu görülmektedir ($K3.4 > K3.10 > K3.1$).

Grafik 5. AHP Analizi Sonucu Elde Edilen Alt Faktörlerin Global Ağırlık Değerleri

AHP analizi sonucu elde edilen alt faktörlere ilişkin global ağırlık değerleri incelendiğinde infertilite tanısı almış olan hastaların tüp bebek tedavisini bırakmalarında etkili olan en önemli ilk 5 faktörden 3'ünün "Kurumsal Faktörler" ana kriterinde yer alan; "Hastanenin hamilelikteki düşük başarı oranları" (0,1809), "Aynı hekimle tedaviye devam edememe" (0,1354) ve "Hastalıkla ilgili yetersiz bilgilendirme" (0,1012) alt kriterlerine ait olduğu saptanmıştır. "Bireysel Faktörler" ana kriterinde yer alan "Stres" (0,0775) alt faktörünün 4. sırada, "Kurumsal Faktörler" ana kriterinde yer alan "Hekimden memnun kalmama" (0,0741) alt faktörünün ise 5. sırada yer aldığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan infertilite tanısı almış olan hastaların tüp bebek tedavisini bırakmalarında en az etkili olan son 5 faktörün

ise “Ailevi ve Toplumsal Faktörler” ana kriteri altında yer alan “Taşınma” (0,0021), “Tıp dışı tavsiyeler” (0,0027), “Toplumun kısırlık algısı” (0,0033), “Aile üyelerinden birinin ölümü” (0,0045) ve “Tedavi maliyeti” (0,0053) alt faktörlerine ait olduğu tespit edilmiştir.

5. SONUÇ ve YORUMLAR

İnfertilite; bireysel, ailevi ve toplumsal açıdan negatif sonuçları yanı sıra bu duruma maruz kalan çiftleri hayatın her alanında birçok sorunla mücadele etmek durumunda bırakan bir yaşam krizidir. Bu türden krizlerin aşılmasında tüp bebek tedavisi infertil çiftlere kimi zaman yeni umutlar aşılamaktadır. Fakat bu tedavileri, hayatlarının en kötü deneyimi olarak tanımlayan infertil bireylerin çoğu, özellikle hastalığın fiziksel ve psikolojik yükleri dolayısıyla tedavilerini bırakma eğilimi göstermektedirler. Bu açıdan hâlihazırda devam eden tedavilerin bırakılması sorunu gerek hastaların kendileri ve aileleri tarafından, gerekse de tedavi gördükleri hastaneler bakımından mutlaka çözüme kavuşturulması gereken bir konu niteliği taşımaktadır.

Bu çalışmada infertil hastaların tüp bebek tedavisini bırakmalarına neden olan faktörlerin öncelik sırası çok kriterli karar verme yöntemlerinden AHP metodu ile saptanmaya çalışılmıştır. Toplamda üç ana kriter ve bu ana kriterlere bağlı 30 farklı alt faktör değerlendirmeye alınmıştır. İnfertil hastalardan bu ana kriterlerin ve alt faktörlerin ikili karşılaştırmaları istenmiştir. Çalışma sonuçları incelendiğinde, infertil hastaların tedaviyi bırakmalarında en fazla etkili olan ana kriterin yaklaşık % 67 ile “Kurumsal Faktörler” olduğu saptanmıştır. Bunu takiben en önemli ikinci ana kriterin % 24 ile “Bireysel Faktörler”, en düşük öneme sahip olan kriterin ise yaklaşık % 9 ile “Ailevi ve Toplumsal Faktörler” olduğu sonucuna varılmıştır.

Hastaların tedaviyi bırakmalarında en fazla önem derecesine sahip olan “Kurumsal Faktörler”, tüp bebek gibi üremeye yardımcı olan tedavileri sunan sağlık işletmelerinin bu noktadaki eksikliklerinin farkına varmaları ve mevcut eksikliklerini acil bir şekilde gidermeleri konusunda kendilerine yol gösterici bir nitelik taşımaktadır. Aynı zamanda kurumsal eksikliklerinin giderilmesi yolundaki düzeltici faaliyetlerin, kıt olan sağlık kaynaklarının maliyet-etkili ve rasyonalist bir biçimde kullanılmasına da katkı sağlayacağı için özellikle sağlık yöneticileri tarafından üzerinde önemle durulması gereken hassas bir konudur. Kurumsal faktörler ana kriterine bağlı alt faktörlerin, tedavinin bırakılmasında etkili olan lokal ağırlıkları incelendiğinde ilk beş öncelik sıralamasını sırasıyla; hastanenin hamilelikte düşük başarı oranlarına sahip olması, hastaların tedavi süresince aynı hekimle devam edememeleri, hekimin hastalığın gidişatıyla ilgili olarak hastayı yeterince bilgilendirmemesi, hastanın hekimden memnun kalmaması ve hastanın hekime güven duymamasının oluşturduğu sonucuna varılmıştır. Hastaların tedavilerini yarıda kesmelerinin önüne geçmek ve hasta merkezli bir sağlık hizmeti sunmak amacıyla olan sağlık işletmelerinin özellikle bu noktalara daha fazla dikkat etmeleri son derece önem arz etmektedir. Ayrıca bu türden bir bakış açısına sahip olan sağlık işletmelerinin, sadık hasta portföyü oluşturmalarının ve dolayısıyla rakiplerine kıyasla rekabette bir adım önde olmalarının daha da kolay olacağını ifade etmek mümkündür.

Hastaların tedaviyi bırakmalarında ikinci derecede önem atfedilmiş olan “Bireysel Faktörler”; yaş, stres, umutsuzluk, düşük yaşam kalitesi ve infertilite dışındaki diğer sağlık sorunları gibi daha çok hastanın kendi doğasından kaynaklanan sorunları ifade etmektedir. Hasta kaynaklı sorunların kökenine inilmesi, sadece hastalara daha kaliteli sağlık bakım hizmetlerinin sunulması ve sonucunda başarılı bir hamileliğin gerçekleşmesi açısından değil, sürdürülmekte olan tedavilerin olumlu sonuçlar vermesi gibi doğrudan doğruya hastanelerin klinik başarı indikatörleri ile de son derece yakından ilgilidir. Bireysel faktörler ana kriterine bağlı alt faktörlerin, tedavinin bırakılmasındaki önem ağırlıkları incelendiğinde ilk beş öncelik sıralamasını sırasıyla; stres, başarısızlıkla sonuçlanan tedaviler, umutsuzluk, hastaların tedaviyle ilgili aşırı beklentileri ve düşük yaşam kalitesinden meydana geldiği sonucuna varılmıştır. Hastaların, bireysel nedenlerden dolayı mevcut tedavilerini bırakma nedenlerinin tespit edilmesi, sorunlara çözümler üretilebilmesi bakımından oldukça önemli bir konudur. Sorunların kökeninde her ne kadar bireysel faktörler yer alsada, bu oranların minimize edilmesi bağlamında sağlık işletmelerine oldukça önemli görevler düşmektedir. Literatürde de geniş bir şekilde yer verildiği üzere, kendisine infertilite tanısı konulan hastaların var olan yüksek stres ve anksiyete düzeyleri, özellikle tedaviye başladıktan sonra daha da travmatik bir hal alabilmekte ve hatta depresyon gibi birtakım psikolojik ve psikiyatrik sorunlara kadar uzanabilmektedir. Sorunların hastalar açısından giderek daha vahim bir seyir izlediği ve umutsuzluğun baş gösterdiği bir süreçte ise başarı ile sonuçlanacak bir hamilelikten söz etmek çok da mümkün görünmemektedir. Bu bakımdan sağlık kurumlarının, hastaları tüp bebek tedavisine başlatmadan önce ayrıntılı bir psikolojik değerlendirmeden geçirmeleri ve daha sonra tedaviye devam etme ya da etmeme kararı almaları daha mantıklı bir alternatif olarak göz önünde bulundurulabilir.

Tedavilerin bırakılmasında; evlat edinme, boşanma, taşınma, eşin destek eksikliği ve toplumun kısırlık algısı gibi bireylerden ziyade daha çok aileyi ve toplumu dikkate alan “Ailevi ve Toplumsal Faktörler” kriterinin en düşük önem ağırlığına sahip olduğu belirlenmiştir. “Ailevi ve Toplumsal Faktörler” ana kriteri ve ona bağlı alt faktörlerin, tedavinin bırakılmasında önemli görülen lokal ağırlıkları değerlendirildiğinde ilk beş önceliğin sırasıyla; boşanma, çocuk sahibi olmaktan vazgeçme, eşler üzerindeki psikolojik baskı, evlat edinme kararı alma ve tedavinin maliyetlerinin oluşturduğu saptanmıştır. Çalışma sonuçları global ağırlıklar bazında incelendiğinde de ilk üç sırası “Kurumsal Faktörler”in oluşturduğu görülmektedir. Literatürde infertilite konusuyla ilgili yapılmış olan çalışmalar mevcut olmakla birlikte, AHP yönteminin kullanıldığı herhangi bir çalışmaya rastlanmamış olması ve elde edilen bulguların genel itibarıyla diğer çalışmalardan farklılık göstermesi bu araştırmanın en özgün yanını teşkil etmektedir. Yurtdışı kaynaklı gerçekleştirilmiş olan çalışmalarda tedavinin bırakılmasında çeşitli psikolojik stresörler gibi daha çok bireysel nedenlerin etkili olduğuna dair bulgular saptanmıştır. Bu çalışmada ise kurumsal faktörler ve ona bağlı alt faktörlerin en etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmanın en büyük sınırlılığını örneklem hacmi oluşturmaktadır. Sınırlılığın kökeninde ise toplamda 138 farklı ikili karşılaştırma yapmak durumunda kalan, psikolojik ve fizyolojik açıdan zor bir süreç geçiren 18 hasta yer almaktadır. İnfertil bireyler açısından bu konunun son derece mahrem olaak düşünülmesi de, daha fazla hastaya erişilmesini ve anket uygulanması zorlaştıran sorunlardandır. İleride yapılacak olan çalışmalar için konunun kamu, özel ve üniversite hastanelerinden hizmet alırken tedavilerini yarım bırakan hastaların öncelik sıralamalarını mukayese edilmesi önerilebilir.

6. KAYNAKÇA

- Ak, Gülşen (2002), “İnfertil Çiftlere Başa Çıkma Önerileri”, *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, Cilt.11, Sayı. 7, (260).
- Akyüz, Aygöl (2001), *IVF Tedavisinin Negatif Sonucuna Adaptasyonda Hemşirelik*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gülhane Askeri Tıp Akademisi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Alosaimi, Fahad Dakheel.; Altuwirqi, Maram Hani.; Bukhari, Mujahid.; Abotalib, Zeinab.; BinSaleh, Saleh (2015), “Psychiatric Disorders Among Infertile Men And Women Attending Three Infertility Clinics in Riyadh, Saudi Arabia”, *Ann Saudi Med*, Cilt. 35, Sayı. 5, (359-367).
- Aşçı, Özlem-Beji Kızılkaya, Nezihe (2012), “İnfertilite Danışmanlığı”, *İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, Cilt. 10, Sayı. 2, (154-159).
- Brandes, Marlène-Steen, Jon O M-Bokdam, S B-Hamilton, CA-Bruin, J.P-Nelen, WLDM-Kremer, Joel M (2009), “When and Why Do Subfertile Couples Discontinue Their Fertility Care? A Longitudinal Cohort Study in a Secondary Care Subfertility Population”, *Human Reproduction*, Cilt. 24, Sayı. 12, (3127-3135).
- Broeck, Uschi Van Den-Holvoet, Lieselot-Enzlin, Paul-Bakelants, Els-Demyttenaere, Koen (2009), “Reasons for Dropout in Infertility Treatment”, *Gynecologic and Obstetric Investigation*, Sayı. 68, (58-64).
- Byun, Dae-Ho (2001), “The AHP Approach for Selecting an Automobile Purchase Model”, *Information and Management*, Sayı. 38, (289-297).
- Cengiz, Emrah-Özsarı, Haluk-Tuzcuoğlu, Ahmet-Akyüz, İrfan-Hoşgör, Haydar (2015), "Private Hospital Choices of Infertile Patients that Recieved IVF Treatment: A Pilot Study", *European Scientific Journal* November 2015 /SPECIAL/ edition ISSN: 1857 – 7881 (Print) e - ISSN 1857- 7431, (246-264).
- Collins, Aila-Freeman, Ellen W.-Boxer, Andrea S.-Tureck, Richard (1992), “Perception of Infertility and Treatment Stres in Females as Compared with Males Entering In Vitro Fertilization Treatment”. *Fertil and Steril*, Sayı. 57, (350-356).
- Deka, Prasanta Kumar-Sarma, Swarnali (2010), “Psychological Aspects of Infertility”. *British Journal of Medical Practitioners*. Cilt. 3, Sayı. 3, (336-338).
- Doğan, Altan-Önder, Emrah (2014), “İnsan Kaynakları Temini Seçiminde Çok Kriterli Karar Verme Tekniklerinin Kullanılması ve Bir Uygulama”, *Journal of Yasar University*, Cilt. 9, Sayı. 34, (5796-5819).
- Dündar, Süleyman (2008), “Ders Seçiminde Analitik Hiyerarşi Proses Uygulaması”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 13, Sayı. 2, (217-226).
- Eren, Nurdan (2008), *İnfertil Çiftlerde Algılanan Sosyal Desteğin İnfertilite ile İlişkili Stres ve Evlilik Uyumu Üzerine Etkisi*, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı, Ankara.

- Gameiro, Sofia-Boivin, Jacky; Peronace, Li-Verhaak, Chris M (2012), “Why Do Patients Discontinue Fertility Treatment? A Systematic Review of Reasons and Predictors of Discontinuation in Fertility Treatment”, *Human Reproduction Update*, Cilt. 18, Sayı. 6, (652-669).
- Güleç, Gülcan-Hassa, Hikmet-Yalçın, Elif Güneş-Yenilmez, Çınar (2011), “Tedaviye Başvuran İnfertil Çiftlerde, İnfertilitenin Cinsel İşlev ve Çift Uyumuna Etkisinin Değerlendirilmesi”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, Cilt. 22, Sayı. 3, (166-176).
- Güz, Hatice-Özkan, A-Sarısoy, G-Yanık, F-Yanık, A (2003), “Psychiatric Symptoms in Turkish Infertile Women”, *Journal of Psychosomatic Obstetrics and Gynecology*, Sayı. 24, (267-271).
- Hammarberg, Karin; Astbury, J.; Baker, H.W.G. (2001), “Women’s Experience of IVF: A Follow-Up Study”, *Human Reproduction*, Cilt. 16, Sayı. 2, (374-383).
- Hoşgör, Haydar-Söyük, Selma-Önder, E (2016), “İdari ve Akademik Personelin İş Yaşam Kalitesine Etki Eden Faktörlerin Öncelik Sırasının Belirlenmesi: Bir Analitik Hiyerarşi Prosesi Uygulaması”, *Akademik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl. 4, Sayı. 31, (302-323).
- Karaca, Aysel-Ünsal, Gül (2012), “İnfertilitenin Kadın Ruh Sağlığı Üzerine Etkileri Ve Psikiyatri Hemşiresinin Rolü”, *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, Cilt. 3, Sayı. 2, (80-85).
- Kargın, Maral-Ünal, Satı (2011), “İnfertil Bireylerde Umutsuzluğun Belirlenmesi”, *New Symposium Journal*, Cilt. 49, Sayı. 1, (54-60).
- Karlıdere, Tunay-Bozkurt, Ali-Yetkin, Sinan-Doruk, Ali-Sütçügil, Levent-Özmenler Kamil Nahit-Özşahin, Aytekin (2007), “Psikiyatride Birinci Eksen Tanısı Almayan İnfertil Çiftlerde Emosyonel Semptomlar, Sosyal Destek ve Cinsel İşlev Bağlamında Cinsiyet Farkı Var mı?”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, Cilt. 18, Sayı. 4, (311-322).
- Kazandı, Mert-Günday, Özlem-Mermer, Timuçin Kurtuluş-Ertürk, Nuray-Özkinay, Erdinç (2011), “The Status of Depression And Anxiety in Infertile Turkish Couples”, *Iranian Journal of Reproductive Medicine*, Cilt. 9, Sayı. 2, (99-104).
- Keskin, Gülseren-Bilge, Ayşegül-Akmeşe, Baykal Zehra-Saydam, Karaca Birsen (2012), “İnfertilite Tedavisi Gören Kadınların Depresyon, Umutsuzluk ve Evlilik Uyumlarındaki Değişimin Değerlendirilmesi”, *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, Cilt. 21, Sayı. 2, (53-60).
- Keskin, Gülseren-Gümüş, Babacan Aysun (2014), “İnfertilite: Umutsuzluk Perspektifinden Bir İnceleme”, *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 1 (9-16).
- Kılıç, Meral-Apay, Ejder Serap-Beji, Kızılkaya Nezihe (2011), “İnfertilite ve Kültür”, *İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, Cilt. 19, Sayı. 2, (109-115).
- Kırca, Nurcan-Pasinlioğlu, Türkan (2013), “İnfertilite Tedavisinde Karşılaşılan Psikososyal Sorunlar”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, Cilt. 5, Sayı. 2, (162-178).
- Koçyiğit, Topdemir Oya (2012), “İnfertilite ve Sosyo-Kültürel Etkileri”, *İnsan Bilim Dergisi*, Cilt.1, Sayı. 1 (27-38).
- Kuruüzüm, Ayşe-Atsan, Nuray (2001), “Analitik Hiyerarşi Yöntemi ile İşletmecilik Alanındaki Uygulamaları”, *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı. 1, (83-105).

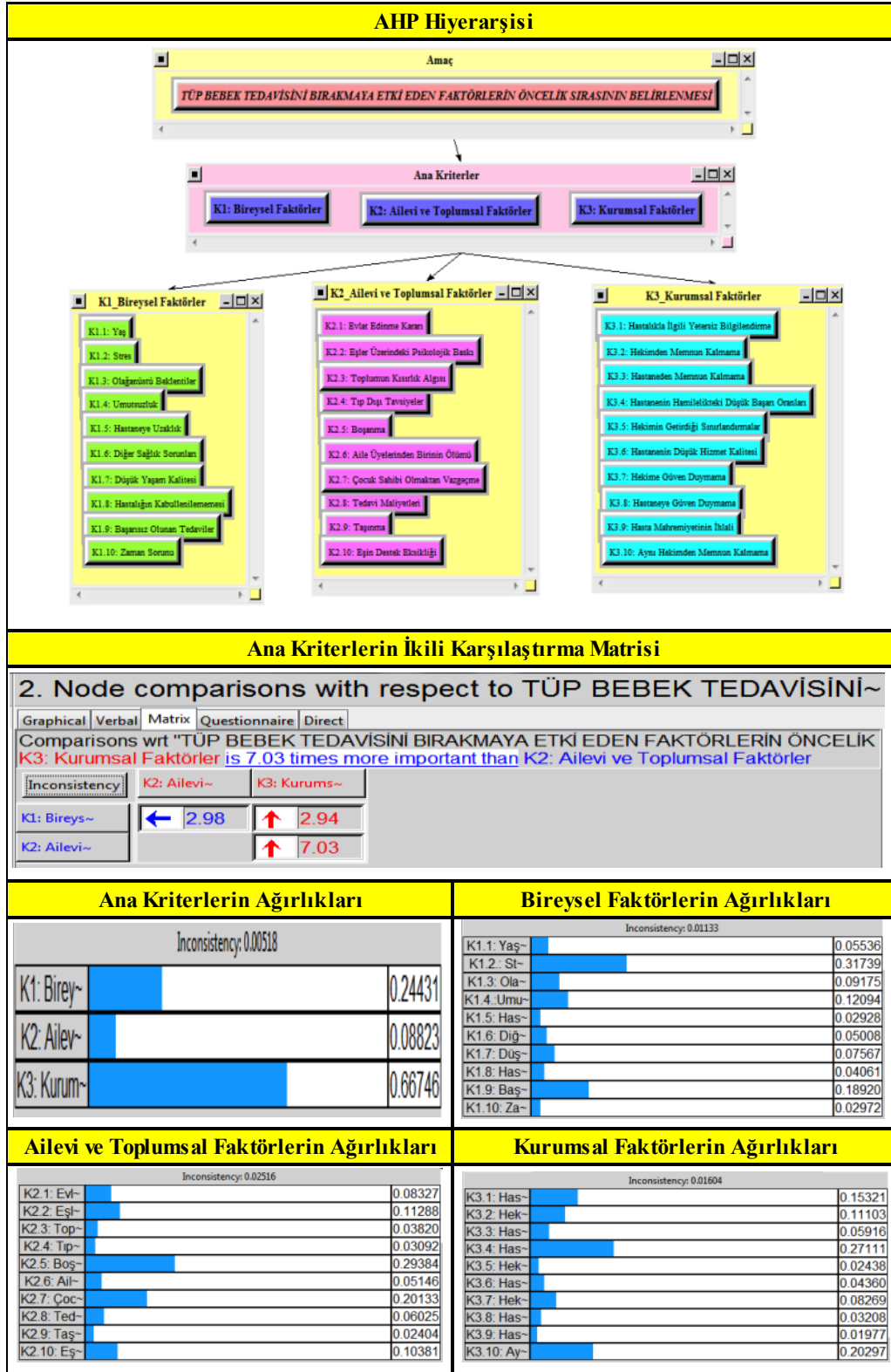

- Küleççi, Akpınar Elif-Bulut, Yahya (2012), “Erzurum İli Oltu ve Olur İlçelerinde En Uygun Ekoturizm Etkinliğinin Analitik Hiyerarşi Süreci Yöntemi ile Belirlenmesi”, *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 43, Sayı. 2, (175-183).
- Larsen, Ulla (2005), “Research on Infertility: Which Definition Should We Use?”, *Fertility and Sterility*, Cilt. 83, Sayı. 4, (846-852).
- Malcolm, Christine E.-Cumming, David C (2004), “Follow-Up of Infertile Couples Who Dropped Out of a Specialist Fertility Clinic”, *Fertility and Sterility*, Cilt. 81, Sayı. 2, (269-270).
- Mamat, Nur Jumaadzan Zaleha-Daniel, Jacob K (2007), “Statistical Analyses on Time Complexity and Rank Consistency Between Singular Value Decomposition and The Duality Approach in AHP: A Case Study of Faculty Member Selection”, *Mathematical and Computer Modeling*, Sayı. 46, (1099-1106).
- McDowell, Simon-Murray, Andrew (2011), “Barriers to Continuing In Vitro Fertilization-Why Do Patients Exit Fertility Treatment?”, *Australian and New Zealand Journal of Obstetrics and Gynaecology*, Sayı. 51, (84-90).
- Moini, Ashraf-Salehizadeh, Sahar-Moosavi, Farzaneh-Kiani, Kiandokht-Khafri, Soraya (2009), “Discontinuation Decision in Assisted Reproductive Techniques”, *International Journal of Fertility and Sterility*, Cilt. 2, Sayı. 4, (173-178).
- Olivius, Catharina-Friden, Barbro-Borg, Gunilla-Bergh, Christina (2004), “Why Do Couples Discontinue In Vitro Fertilization Treatment?”, *A Cohort Study. Fertility and Sterility*, Cilt. 81, Sayı. 2, (258-261).
- Osmanoğlu, Kaan-Tournaye, Herman-Camus, Michel-Vandervorst, Mark-Steirteghem, Andre Van-Devroey, Paul (1999), “Cumulative Delivery Rates After Intracytoplasmic Sperm Injection: 5 Years Follow-Up of 498 Patients”, *Human Reproductive*, Sayı. 14, (2651-2655).
- Ozan, Durgun Yeter-Okumuş, Hülya (2013), “Tedavi Sonucu Başarısız Olan İnfertil Kadınların Watson’un İnsan Bakım Kuramına Göre Hemşirelik Bakımı”, *Anadolu Hemşirelik Ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, Cilt. 16, Sayı. 3, (190-198).
- Önder, Güler-Aybas, Meryem-Önder, Emrah (2014), “Hemşirelerin Stres Seviyelerine Etki Eden Faktörlerin Öncelik Sırasının Çok Kriterli Karar Verme Tekniği ile Belirlenmesi”. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 1, (21-35).
- Önder, Güler-Önder, Emrah (2013), “Yoğun Bakım Hemşirelerinin İş Tatminine Etki Eden Faktörlerin Önem Derecelerinin Analitik Hiyerarşi Prosesi Yöntemi ile Belirlenmesi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 3, Sayı. 2, (195-216).
- Önder, Güler-Önder, Emrah (2015), “Analitik Hiyerarşi Süreci”, (Ed) Bahadır Fatih Yıldırım ve Emrah Önder, *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri*, Dora Yayıncılık, İstanbul, (21-64).
- Özçelik, Başak-Karamustafaloğlu, Oğuz-Özçelik, Aykan (2007), “İnfertilitenin Psikolojik ve Psikiyatrik Yönü”, *Anatolian Journal of Psychiatry*, Sayı. 8, (140-148).
- Peddie, Valerine Laura-Teijlingen, Edwin Van-Bhattacharya, Suby (2005), “A Qualitative Study of Women’s Decision-Making at the end of IVF Treatment”, *Human Reproduction*, Cilt. 20, Sayı. 7, (1944-1951).

- Pedro, Juliana-Canavarro, Maria Cristina-Boivin, Jacky-Gameiro, Sofia (2013), “Positive Experiences of Patient-Centred Care are Associated with Intentions to Comply With Fertility Treatment: Finding from the Validation of the Portuguese Version of the PCQ-Infertility Tool”, *Human Reproduction*, Cilt. 28, Sayı. 9, (2462-2472).
- Rajkhowa, Madhurima-McConnell, Ann-Thomas, Giles E (2006), “Reasons for Discontinuation of IVF Treatment: A Questionnaire Study”, *Human Reproduction*, Cilt. 21, Sayı. 2, (358-363).
- Saaty, Thomas L. (2003), “Decision-Making With the AHP: Why is the Principal Eigenvector Necessary”, *European Journal of Operational Research*, Sayı. 145, (85-91).
- Sezgin, Hacer-Hocaoğlu, Çiçek (2014), “İnfertilitenin Psikiyatrik Yönü”, *Psikolojide Güncel Yaklaşımlar*, Cilt. 6, Sayı. 2, (165-184).
- Smeenk, Jesper M.J.-Verhaak, Christianne M.-Stolwijk, Annette M.-Kremer, Jan A.M.-Baat, Didi D.M. (2004), “Reasons for Dropout in an In Vitro Fertilization/Intracytoplasmic Sperm Injection Program”, *Fertility and Sterility*, Cilt. 81, Sayı. 2, (262-268).
- Stewart, Donna E.-Robinson, Gail E. (1999), “Infertility by Choice or by Nature”, *Journal of Psychiatry*, Sayı. 54, (886-889).
- Şen, Emine-Bulut, Süreyya-Şirin, Ahsen (2014), “Primer İnfertil Kadınlarda Eşlerarası Uyumun İncelenmesi”, *İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, Cilt. 22, Sayı. 1, (17-24).
- Upkong, Dominic-Orji, EO (2006), “Mental Health of Infertile Women in Nigeria”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, Sayı. 17, (259-265).
- Ünal, Satı-Kargın, Meral-Akyüz, Aygül (2010), “İnfertil Kadınları Psikolojik Olarak Etkileyen Faktörler”, *TAF Preventive Medicine Bulletin*, Cilt. 9, Sayı. 5, (481-486).
- Yanikkerem, Emre-Kavlak, Oya-Sevil, Ümran (2008), “İnfertil Çiftlerin Yaşadıkları Sorunlar ve Hemşirelik Yaklaşımı”, *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, Cilt. 11, Sayı. 4, (112-121).
- Yılmaz, Feray Çağırın-Yardımcı, Hülya (2015), “Beden Kütle İndeksinin İnfertilite Üzerine Etkisi”, *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, Cilt. 1, Sayı. 1, (1-6).
- Yılmaz, Tülay-Oskay, Ümran Yeşiltepe (2015), “İnfertilite Stresi ile Başa Çıkma Yöntemleri ve Hemşirelik Yaklaşımları”, *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 1, (100-112).

Ek

Ek 1: Superdecisions Paket Programı Çıktılarına Ait Görseller

SAĞLIK EKONOMİSİ ALANINDA YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ

THE EXAMINATION OF THE POSTGRADUATE DISSERTATIONS IN THE FIELD OF HEALTH ECONOMICS

Fatih ŞANTAŞ¹

Öz

Bu çalışmanın amacı, sağlık ekonomisi alanında yapılmış lisansüstü tezlerin incelenmesidir. Bu amaçla, Yüksek Öğretim Kurumu tez veri tabanından sağlık ekonomisi alanında yapılan tezler taranmış ve toplam 123 adet teze ulaşılmıştır. Tezler, ulusal ve uluslararası çalışmalar doğrultusunda belirlenen çeşitli değişkenlere göre incelenmiştir. Araştırma kapsamında yer alan tezlerin %70'i yüksek lisans düzeyinde iken büyük çoğunluğu (%95,1) Türkçe olarak yazılmıştır. Tezlerin %13'ü Marmara Üniversitesinde, %78'i Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde ve %40'ı İktisat anabilim dalında gerçekleştirilmiştir. Tezleri yürüten danışmanların yarısından fazlası (%55,3) profesör unvanında olup, tezlerin %62'sinin tam metnine YÖK veri tabanından ulaşılabilmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren sağlık ekonomisi alanında tez yazımına başlandığı, 2007 yılından itibaren tez sayısında artış olduğu söylenebilir. Tezlerin yarısından fazlasında (%53,7) analiz yönteminin kullanıldığı saptanmıştır. Tezlerin konu dağılımında ilk sırada sağlık harcamaları yer almaktadır. Bu araştırmanın sağlık ekonomisi alanında gelecekte çalışma yapacaklara fikir sağlayacağı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Lisansüstü Tezler, Sağlık Ekonomisi, YÖK Tez Veri Tabanı.

Abstract

This study aims to examine the postgraduate dissertations in the field of health economics. For this purpose, dissertations on health economics were scanned from the database of the Council of Higher Education, and it was reached a total of 123 dissertations. The dissertations were analyzed according to several variables determined in accordance with national and international studies. In the scope of the research, 70% of the dissertations were in the postgraduate level and written in Turkish (%95.1). 13% of the dissertations were written in Marmara University, 78% was performed in Institute of Social Sciences and 40% was written in the department of Economics. More than half of the supervisors of the dissertations (55.3%) were Professor, and 62% of them had full text on the database. It can be said that

¹ Dr., Bozok Üniversitesi İİBF Sağlık Yönetimi Bölümü, fatihsantas@gmail.com

the dissertations in the field of health economics have been written since the year 1990, and there has been an increase in the number of dissertations since 2007. It was determined an analysis method in more than half of the dissertations (53.7%). Health expenditures were first topic in the distribution of dissertations. This study may provide insight for the researchers who will study in the field of health economics area in the future.

Keywords: *Postgraduate Dissertations, Health Economics, Council of Higher Education Theses Database.*

1. GİRİŞ

Sağlık sektörü, son elli yılda büyüme trendinde olup, gelişme potansiyeli olan bir sektördür. (Mutlu ve Işık, 2005: 1). Sağlık hizmetleri için gittikçe daha fazla oranda hem bireysel hem de ülke kaynakları kullanılmaktadır. Sağlık harcamalarının aile bütçesindeki oranı Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ailesinde %20 iken, Türkiye’de bu oran %2 seviyesindedir (Çelik, 2013: 60). ABD, GSYH’sinin %17’sini, Türkiye ise %5,4’ünü harcamaktadır (World Bank, 2016).

Sağlık sektörüne ayrılan kaynağın her geçen gün artması sağlık sektörüne olan ilginin artmasına ve harcanan paranın karşılığının alınıp alınmadığının sorgulanmasına neden olmaktadır. Ekonomi kurallarının sağlık sektörüne uyarlanması olarak ifade edilen sağlık ekonomisi disiplini ile birlikte kıt kaynakların etkin kullanımı sağlanmaya çalışılmaktadır.

Her geçen gün önemi artan sağlık ekonomisi alanında çeşitli akademik çalışmalar yürütülmektedir. Bu araştırmada Türkiye’de sağlık ekonomisi alanında yapılan lisansüstü tezler incelenmektedir. Bu araştırma ile birlikte sağlık ekonomisi alanında yapılan tezlerin genel görünümü ortaya konularak gelecekte bu alanda çalışma yapacaklara bilgi sağlanması amaçlanmıştır.

2. SAĞLIK EKONOMİSİ

Sağlık ekonomisi, ekonominin uygulamalı bir alanı olarak kabul edilmektedir. Temel olarak ekonomistler, kaynakların artırılması ve sınırlı kaynakların en iyi kullanımının nasıl gerçekleştirileceği ile ilgilenmektedir. Ekonomistlerin sağlık sektöründeki problemlerle ilgilenmesi sonucunda sağlık ekonomisi disiplini ortaya çıkmıştır (McPake vd., 2002: 3).

1960’lı yıllardan itibaren gelişme gösteren sağlık ekonomisi, ilerleyen yıllarla birlikte ekonomiden ayrı bir alan olma özelliği kazanmaya başlamıştır (Mwabu, 2007: 2; Folland vd. 1997: 19). Sağlık sektörüne ayrılan kaynakların sürekli artması, sağlık sektöründe yaşanan verimsizlik gibi hususlar politikacıların ve ekonomistlerin sağlık sektörüne olan ilgisinin artmasına ve sağlık ekonomisinin gelişimine neden olduğu söylenebilir (Çelik, 2013: 55-62). Sağlık ekonomisinin gelişme nedenleri şu şekilde sıralanabilir (Fuchs, 1974):

- İnsan istekleri ile karşılaştırıldığında mevcut kaynaklar kıttır. Bu gerçek tüm istek ve ihtiyaçların karşılanamayacağına işaret etmektedir.
- Kaynaklar alternatif kullanım alanlarına sahiptir. Bu durum fırsat maliyeti olarak ifade edilmektedir.

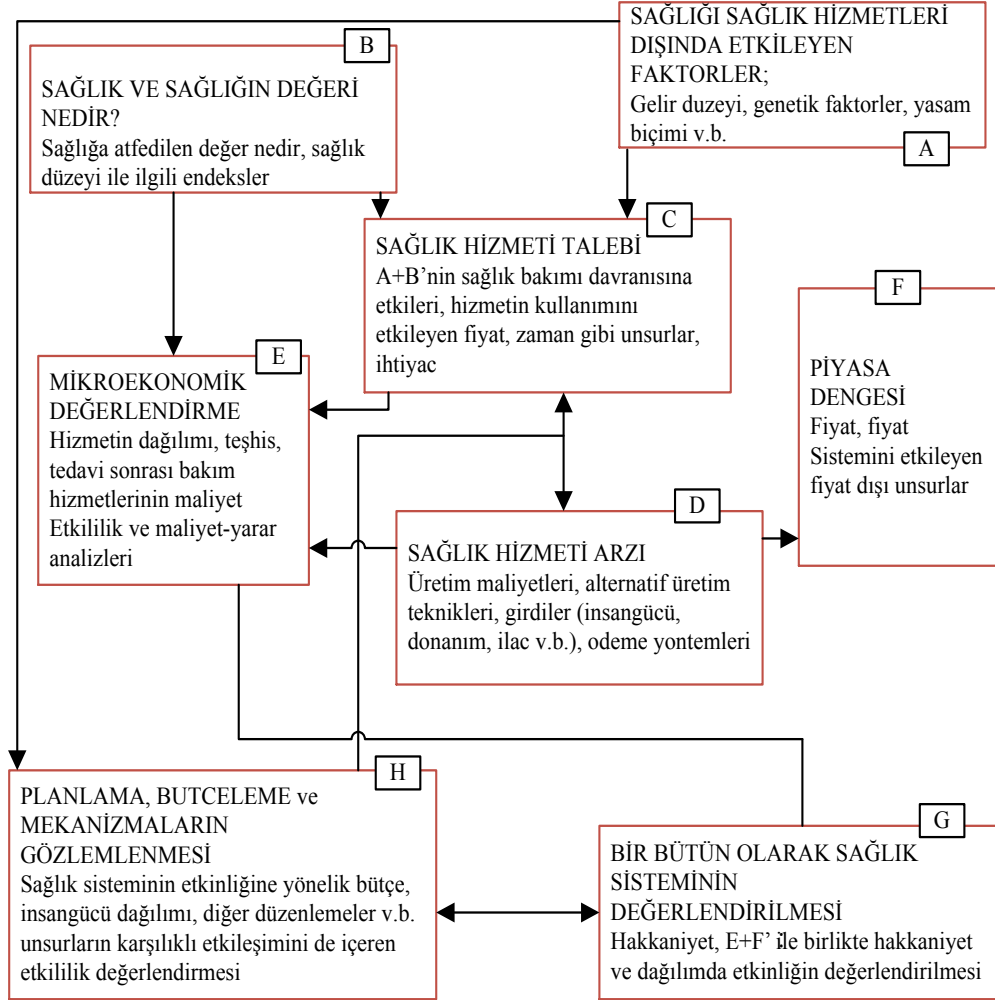
- Her insan farklı istek ve ihtiyaçlara sahiptir ve her insanın kendi isteği diğerlerinin isteğine göre daha önemlidir.

Sağlık ekonomisinin en temel amacı, sağlık hizmetleri için ayrılan kaynakların verimli ve etkin şekilde kullanımının sağlanması olup; çok sayıda kavram, teori ve konuyu içermesi nedeniyle sağlık ekonomisi, tanımlanması zor bir disiplindir (Santerre ve Neun, 2007: 5). Genel olarak sağlık sektörüne ekonomi biliminin yöntemlerini uygulamak olarak tanımlanan sağlık ekonomisi, sağlık sektörüne ayrılan kaynakların en ekonomik şekilde kullanılarak en yüksek düzeyde sağlık hizmeti üretmek ve bunu toplumu oluşturan sosyal gruplar ve fertler arasında en iyi şekilde bölüştürmek şeklinde tanımlanabilir (Deloitte, 2008:2).

Sağlık ekonomisi finans, kamu maliyesi, sigortacılık, ekonometri, çalışma ekonomisi gibi alanlardan esinlenmektedir (Sloan ve Hsieh, 2012: 2; Culyer ve Newhouse, 2000: 1) ve sağlık hizmeti üretiminden, mikro seviyedeki cerrahi işlemlere kadar çok geniş yelpazedeki konuları kapsamaktadır. Sağlık ekonomisi bireysel, sağlık hizmeti sunucusu ve makro seviyede sağlık ve sağlık hizmeti ile ilgili alınan kararlarda ekonomik teori, model ve ampirik tekniklerin uygulanması olarak tanımlanabilir. Ancak sağlık ekonomisi, sadece ekonomik tekniklerin sağlık ve sağlık hizmetlerine uygulanması olmayıp, özellikle karar alma sürecinde hasta ve hekimlerin davranışlarını anlamayı da içerir (Dewar, 2010: 10).

Şekil 1’de sağlık ekonomisinin kapsamı verilmektedir. Williams (1987) tarafından geliştirilen sağlık ekonomisinin yapısı, Culyer ve Newhouse (2000) tarafından ayrıntılı olarak ortaya koyulmuştur. Şekildeki ilk 4 alan (A, B, C, D) sağlık sektörünü analiz etmeyi sağlayan temel yapı taşları iken; diğer alanlar uygulama alanları olarak ifade edilebilir.

Şekil 1. Sağlık Ekonomisinin Kapsamı

Kaynak: Williams, 1973: 3

Tablo 1'de Türkiye'nin temel sağlık ekonomisi göstergelerine ilişkin veriler sunulmaktadır. 2002'den itibaren sağlık harcamalarının GSYH içerisindeki oranı benzer bir seyir izlerken, kamu sağlık harcamalarının GSYH içerisindeki oranının arttığı görülmektedir. Türkiye'de kişi başı sağlık harcamaları artarken, birey ve ailelerin cepten yaptıkları sağlık harcamaları azalmaktadır.

Tablo 1. Türkiye Sağlık Harcamaları

Değişkenler	2002	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Sağlık Harcamalarının GSYH İçindeki Payı (%)	5,4	5,8	6,0	6,1	6,1	5,6	5,3	5,2	5,4	5,4
Kamu Sağlık Harcamasının GSYH İçindeki Payı (%)	3,79	3,97	4,10	4,44	4,92	4,41	4,21	4,15	4,23	-
Kişi Başı Sağlık Harcamaları (")	284	635	724	812	804	845	928	987	1110	1232
Cepten Sağlık Harcamasının Toplam Sağlık Harcamasındaki Payı (%)	19,8	22,0	21,8	17,4	14,1	16,3	15,4	15,8	16,8	17,8

Kaynak: TÜİK, 2016; SB,2015; WHO, 2016; World Bank, 2016.

3. GEREÇ VE YÖNTEM

Bu araştırmanın amacı, sağlık ekonomisi alanında Türkiye’de yapılmış lisansüstü tezlerin incelenmesidir. Bu çalışmada sağlık ekonomisi alanında yapılan tezlerin genel görünümü ortaya konularak gelecekte bu alanda çalışma yapacaklara bilgi sağlanması amaçlanmıştır. Çalışmada, sağlık ekonomisi alanında yapılmış tezler derlenerek, genel bir sonuca ulaşmayı hedefleyen içerik değerlendirmesi yöntemine başvurulmuş ve veriler, doküman incelemesi yoluyla toplanmıştır. Bu nedenle bu çalışma, nitel bir araştırma özelliği göstermektedir.

Çalışmada Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) tez veri tabanından sağlık ekonomisi alanında yapılan tezler 01.06.2016-01.07.2016 döneminde taranarak toplam 123 adet teze ulaşılmıştır. Veri tabanının taranmasında “sağlık ekonomisi”, “sağlık finansmanı”, “sağlıkta geri ödeme”, “sağlık harcamaları”, “ilaç harcamaları”, “ekonomik değerlendirme” gibi anahtar kelimeler kullanılmıştır. Tezler literatürdeki çalışmalar doğrultusunda belirlenen çeşitli değişkenlere (tezin düzeyi, dili, yapıldığı üniversite vb.) göre incelenmiştir. Tam metnine ulaşılmayan tezlerin özetleri incelenmiştir. Tezlerle ilgili bilgiler SPSS paket programına aktararak tanımlayıcı bulgulara ulaşılmıştır.

4. BULGULAR

Tezlerin genel özelliklerine ilişkin bilgiler Tablo 2’de verilmektedir. Tablo incelendiğinde araştırma kapsamında yer alan tezlerin %70’i yüksek lisans düzeyinde iken büyük çoğunluğu (%95,1) Türkçe olarak yazılmıştır. Tezlerin %13’ü Marmara Üniversitesinde, %78’i Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde ve %40’ı İktisat anabilim dalında gerçekleştirilmiştir. Tezleri yürüten danışmanların yarıdan fazlası

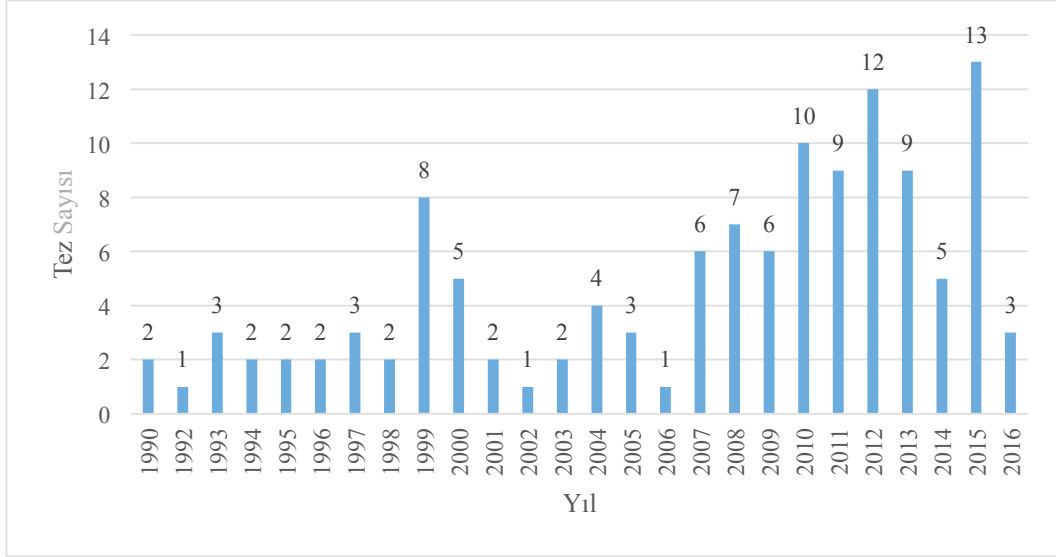
(%55,3) Prof. Dr. unvanında olup, tezlerin %62'sinin tam metnine YÖK veri tabanından ulaşılabilmektedir.

Tablo 2. Tezlerin Genel Özellikleri

DEĞİŞKENLER	Sayı	%
Düzevi		
Tıpta Uzmanlık	7	5,7
Yüksek Lisans	87	70,7
Doktora	29	23,6
Dili		
Türkçe	117	95,1
İngilizce	6	4,9
Yapıldığı Üniversite		
Marmara	17	13,8
İstanbul	14	11,4
Hacettepe	14	11,4
Gazi	9	7,3
Dokuz Eylül	9	7,3
Ankara	7	5,7
Anadolu	5	4,1
Diğer	25	39
Yapıldığı Enstitü/Fakülte		
Sosyal Bilimler Enstitüsü	96	78,0
Sağlık Bilimleri Enstitüsü	20	16,3
Tıp Fakültesi	7	5,7
Yapıldığı ABD/Bölüm		
İktisat	50	40,7
Sağlık Yönetimi	22	17,9
Maliye	20	16,3
Halk Sağlığı	13	10,6
İşletme	10	8,1
ÇEKO	5	4,1
Diğer	3	2,4
Danışman Unvanı		
Prof. Dr.	68	55,3
Doç. Dr.	36	29,3
Yrd. Doç. Dr.	19	15,4
Tam Metin		
Var	77	62,6
Yok	46	37,4
Toplam	123	100,0

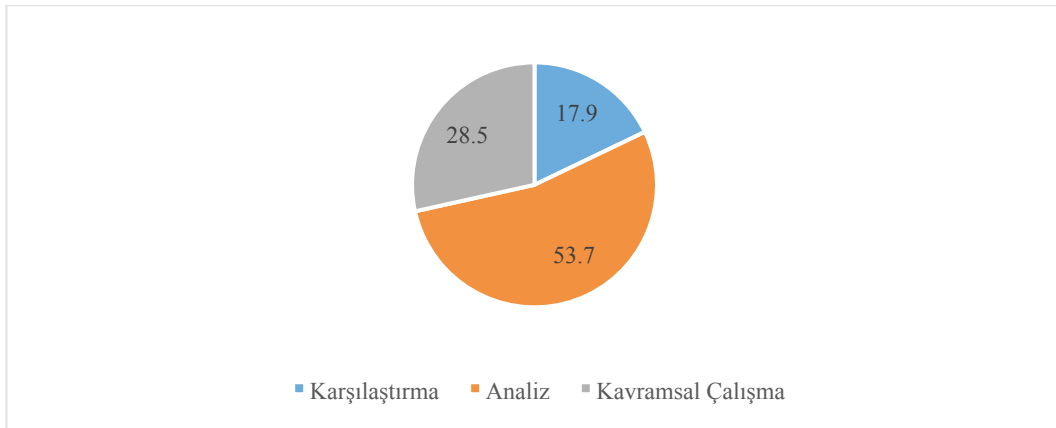
Şekil 2'de araştırma kapsamında incelenen tezlerin yıllara göre dağılımı görülmektedir. Şekil incelendiğinde, 1990'lı yıllardan itibaren sağlık ekonomisi alanında tez yazımına başlandığı, 2007 yılından itibaren tez sayısında artış olduğu söylenebilir.

Şekil 2. Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Tezlerin yarısından fazlasında (%53,7) analiz yöntemi kullanıldığı görülmektedir (bkz Şekil 3). Tezlerin %28,5'inde ulusal ve uluslararası sağlık göstergeleri ile karşılaştırma yapıldığı ve %17,9'unun kavramsal çalışma şeklinde gerçekleştirildiği saptanmıştır.

Şekil 3. Tezlerin Yöntemi (%)

Tablo 3'te araştırma kapsamındaki tezlerin konularına göre dağılımı verilmektedir. Tablo incelendiğinde, sağlık harcamaları %26,8 ile ilk sırada yer almaktadır. Sağlık harcamalarını, ekonomik değerlendirme ve sağlık hizmetleri finansmanı takip etmektedir.

Tablo 3. Tezlerin Konularına Göre Dağılımı

Konu	Sayı	%
Sağlık Harcamaları	33	26,8
Ekonomik Değerlendirme	24	19,5
Sağlık Hizmetleri Finansmanı	21	17,1
Sağlık Sektörünün Etkinliği	11	8,9
Ekonomik Kalkınma	9	7,3
İlaç Harcamaları	9	7,3
Genel Sağlık Sigortası	5	4,1
Diğer	11	9,0
Toplam	123	100,0

5. SONUÇ

Sağlık hizmetleri için ayrılan kaynaklar her geçen gün artmakta ve sağlık sektörü gittikçe büyümektedir. Bu durum hem mikro hem de makro açıdan harcanan paranın karşılığının alınıp alınmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Bu ihtiyacı gidermeye yönelik olarak sağlık ekonomisi disiplini gelişim göstermiştir. Sağlık ekonomisinin amacı, sağlık hizmetleri için ayrılan kaynakların verimli ve etkin şekilde kullanımının sağlanmasıdır.

Sağlık ekonomisi alanında çeşitli akademik çalışmalar yürütülmektedir. Bu çalışmada, Türkiye’de sağlık ekonomisi alanında yapılan lisansüstü tezler incelenmiştir. YÖK tez veri tabanından sağlık ekonomisi alanında yapılan tezler taranmış ve toplam 123 adet teze ulaşılmıştır.

123 tezin %70’i yüksek lisans, %23’ü doktora ve %5,7’si tıpta uzmanlık tezidir. Tezlerin büyük kısmı Türkçe olarak yazılmıştır. Tezler çeşitli üniversitelerde yürütülmekte olup, ilk sırada Marmara Üniversitesi yer almaktadır ve en fazla sosyal bilimler enstitüsü bünyesinde yapılmıştır.

Sağlık ekonomisi çok disiplinli bir alan olmasının sonucu olarak çeşitli bölüm ve alanların konusunu oluşturmaktadır. Sağlık ekonomisi tezleri sosyal bilimlerin çeşitli alanlarınca yapılmakta ve ilk sırayı iktisat bölümü almakta ve iktisadi, sağlık yönetimi ve maliye alanları izlemektedir.

Araştırma kapsamında yer alan tezlerin yarısından fazlası (%55,3) Prof. Dr. unvanındaki danışmanlarca yürütülmüştür. Tezlerin %37’sinin YÖK tez veri tabanında tam metnine ulaşılamamaktadır. Bu durum yapılan tez sonucunda elde edilen bilgilere diğer araştırmacıların ulaşamaması sonucunu doğurabilmektedir. Bu nedenle bilimsel bilginin yayılması açısından tezlerin tam metnine ulaşımın sağlanmasının yararlı olacağı söylenebilir.

Araştırma sonucunda ulaşılan bir diğer bulgu, yıllar itibariyle sağlık ekonomisi alanında yürütülen tez sayısında artışın olmasıdır. Bu durum bu alanın öneminin anlaşılması, bu alanda çalışma yapacak araştırmacıların artmış olması gibi durumları göstermesi açısından önemlidir.

Tezlerde karşılaştırma, analiz ve kavramsal çalışma olmak üzere üç yöntem kullanılmıştır. Karşılaştırma yöntemi sağlık harcamaları, sağlık düzeyi gibi çeşitli değişkenlerin ülke içi ve genellikle farklı ülkelerle Türkiye'nin kıyaslanmasında kullanılmıştır. Analiz yöntemini kullanan tezlerde istatistik ve ekonometri bilimlerinden yararlanılarak çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Kavramsal çalışma olarak adlandırılacak yöntemin de kullanıldığı tezler olup, bu tezlerde herhangi bir analiz ya da karşılaştırma yapılmayıp, sağlık ekonomisinin çeşitli kavramları incelenmiştir.

Çalışma sonucunda elde edilen bir diğer bulgu, en fazla çalışılan konunun sağlık harcamaları konusunun olması ve bu konuyu ekonomik değerlendirme ve finansman konusunun takip etmesidir. Bu bulgu, sağlık ekonomisi alanında çalışma yapacaklara yol gösterici olabilir.

Bu araştırma, YÖK veri tabanı üzerinden ulaşılabilen tezlerle sınırlıdır. Gelecekte yürütülecek çalışmalarda yurtdışında yürütülen tezler incelenerek Türkiye'de yürütülen tezlerle karşılaştırma yapılabilir. Böylece Türkiye'de yapılabilecek tez çalışmalarına yönelik fikir sağlanabilir.

6. KAYNAKÇA

- Barbara, Mcpake - Lilani, Kumaranayake – Charles, Normand (2002), *Health Economics: An International Perspective*, Routledge, London and New York.
- Culyer, Anthony J., - Newhouse, Joseph P. (2000), *Handbook of Health Economics*, Elsevier Science B.V., Amsterdam, The Netherlands.
- Çelik, Yusuf (2013), *Sağlık Ekonomisi*, Siyasal Kitabevi, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara.
- Deloitte (2008), Türkiye ve Dünyada Sağlık Ekonomisi, www.deloitte.com (15.10.2016)
- Dewar, Diane M. (2010). *Essentials of Health Economics*, Jones & Bartlett Learning, USA.
- Folland, Sherman - Goodman, Allen. C., - Stano, Miron (1997), *The Economics of Health and Health Care*, Sixth Edition, Pearson Prentice Hall, New Jersey.
- Fuchs, Victor (1974), *Who Shall Live? Health Economics and Social Choices*, The University of New York, Basic Books, Inc., Publishers, New York.
- Mutlu, Ayşegül - Işık, A. Kadir (2005), *Sağlık Ekonomisine Giriş*, Ekin Kitabevi yayınları, Bursa.
- Mwabu, Germano (2007), "Health Economics for Low-Income Countries", *Handbook of Development Economics*, Volume. 4, (3305-3374).
- Santerre, Rexford E. - Neun, Stephen P. (2007), *Health Economics: Theory, Insights, and Industry Studies*. Cengage Learning, US.
- SB (2015), *Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2014*, Ankara.
- Sloan, Frank A. - Hsieh, Chee Ruey (2012), *Health Economics*. MIT Press, London, England.
- TÜİK (2016), Sağlık Harcama İstatistikleri, Ankara.
- WHO (2015), European Health for All Database, WHO Regional Office for Europe.
- Williams, Alan (1987), "Health Economics: The Cheerful Face of Dismal Science?", A. Williams (ed.), *Health and Economics*, London: MacMillan, (1-11).
- World Bank (2016), Health Data, <http://data.worldbank.org/topic/health> (21.10.2016)
- YÖK (2016), Tez Veri Tabanı, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> (01-09.10 2016).

YERKÜREDEN MAVERAYA BİR ÇIĞLIK: MEHMET AKİF

AN EXCLAMATION FROM EARTH TO THE BEYOND: MEHMET AKİF

Yahya AYDIN¹

Öz

Mehmet Akif'in şiiri, birçok unsurdan oluşmuş bir halitadır. Şiirlerinin temel vasfı "çığlık"tır ve yüksek sesle okunması gerekir. Bu "çığlık"ın ferdî (Kısmen I.Safahat), içtimaî (genel olarak II-VI. Safahat) ve maveraî (Genel olarak VII. Safahat) bir kavis izlediği söylenebilir. Selma şiiri, onun şiirinde çok az gördüğümüz ferdî bir çığlık ve haykırışın ifadesidir. Zaten Akif, daha sonra neredeyse ferdî konulu şiirler yazmaz. Bu şiir, bir bakıma "hazin bir veda" ya da "yürek burkan vaveyla"dır. Sanatının esas zembereğini içtimaî meseleler kurar. Hakkın Sesleri, şairin ayet ve hadislerden hareketle bir kalkış noktası belirlediği şiirleri ihtiva eden kitabıdır. Balkan Savaşları ve sonrasında anlatıldığı "Geçenler varsa İslâmın şu çiğnenmiş diyarından" mısraıyla başlayan şiir, Rumeli'nin yakıp yıkılmasını, bunda Müslümanların içine düştüğü yeis ve ataletin payını vurgular. Mısır'da iken yazdığı Hicrân şiiri ise, türlü saiklerle yüzünü öte dünyaya çevirdiği verimlerindedir. Tasavvufî pırıltılar aksettiren bu şiirde ise gurbet (ülke-memleket/ahiret yurdu-Allah) ve bundan kaynaklan hicran maveraî bir çığlık olarak karşımıza çıkar.

Anahtar Kelimeler: Türk Şiiri, Mehmet Akif, Çığlık.

Abstract

Mehmet Akif's poet is a composition which has a lot of components. Characteristic of his poetry is an exclamation and his poetry need to be read aloud. It can be sayable this exclamation is a curve that individual (partly I. Safahat), social (generally II-VI. Safahat) and the beyond (generally VII. Safahat). The poetry "Selma" is a statement of individual exclamation and bawling that we can see rarely. This is "a pathetic farewe ll" or "a heart rending uproar ". Social issues instal the essence spring of his art. His book "Hakkın Sesleri" comprises his poems which he designed starting point from verse of the Koran and hadith. The poem which begins "Geçenler varsa İslâmın şu çiğnenmiş diyarından" depicts Balkan Wars

¹ Yrd. Doç. Dr., Düzce Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe Öğretmenliği Bölümü, yahyaaydin@duzce.edu.tr.

and the aftermath, the demolition of Rumelia and the responsibility of Muslims who were in despair and in stagnance. The poem hicran which he wrote in Egypt is opus from times he faced the beyond for a variety of reasons. In this poem, reflecting sufistic twinkle, foreign land (province-native region/afterlife-Allah) appears as a beyond scream originated from seperation.

Keywords: Turkish Poetry, Mehmet Akif, Exclamation.

1.GİRİŞ

Modern Türk şiirinin oluşumunda, üzerinde durulması gereken isimlerin başında Yahya Kemal, Ahmet Haşim ve Mehmet Akif'in geldiği araştırmacıların hemfikir olduğu hususlardan biridir. Yahya Kemal ve Ahmet Haşim, kaynakları farklı olsa da saf şiir vadisindeki verimleri ile modern Türk şiirine giden yolun yapı taşlarını döşerlerken, Mehmet Akif de realist bir tavırla bu oluşuma katkı sunan örnekler ortaya koymaya devam eder.

Yukarıda zikrettiğimiz isimlerden Mehmet Akif'in, modern şiirin amaçlarından birini, "konuşma dilindeki doğallığın şiir dilinde ifade edilmesini (Eroğlu, 2011: 25)." büyük bir yetkinlikle başardığı görülür². İlk olarak Recaizade Ekrem'de örneklerini gördüğümüz bu tavır, Tevfik Fikret'le devam eder. Bu bağlamda Servet-i Fünun sanatçılarının Batı'dan aldıkları "anjambıman" tekniğinin de bu amaçla birçok şair tarafından kullanıldığı görülür. Mehmet Akif şiirinde önemli bir yer tutan "Manzum hikâye" tarzı, bu tekniğin bir tezahürüdür (Gökçek, 2005: 30). Bu tarzı, Akif'in aruzun imkânlarından da yararlanarak Türkçeye başarılı bir şekilde uyguladığı ortadadır.

Akyüz (1999: 139) şiirimize gerçek realizmin Akif'le girdiğini, onun kuvvetli gözlemciliğini, büyük bir tasvir ve tahkiye kabiliyetini, konuşma dilinin bütün canlılığını taşıyan üslûbunu vurgular ama tasvirlerinin dışında kalan birçok şiirinde, "dil"inin konuşma dilinden ayrılıp Osmanlıcanın sınırları içine girdiğini iddia eder³. Akyüz'ün bu tespitlerinde çok az haklılık payı vardır. Zira Akif Arapça, Farsça ve Fransızca'yı çok iyi bilmesine rağmen, dilde "yerlilik"ten taviz vermez⁴. Mehmet Akif'in lisan konusundaki bu bilinçli tavrı, 24 Şubat 1327 tarihli Sebilürreşad dergisinde yayımlanan "Edebiyat" adlı makalesinde açıkça görülür. Mehmet Akif, "sade yazmak bizim için asıldır. Ne zaman bu asıldan ayrı düşmüşsek, mutlaka çaresiz kalmışızdır. Yalnız sadelikte 'cennet'i beğenmeyip 'uçmak', 'cehennem'i bırakıp 'tamu' diyecek kadar ileri gidecek değiliz (Akif, 2011: 109)." diyerek bu konudaki görüşlerini

² Yahya Kemal (2010: 109-126), *Vezinler I-II* adlı yazılarında Tevfik Fikret, Cenab Şehabettin ve arkadaşlarının eski şiirimizi nesre yaklaştırıp saz hâlinde çıkardıklarını, Mehmet Akif'te görüldüğü gibi de söz hâline koyulduğunu belirtir. Ona göre aruz, Türkçede Tevfik Fikret'le beraber sokakta ve evde konuştuğumuz gibi konuşmaya başlar. Sonra da onun "felsefede muarız olduğu derecede sanatta muakkibi olan" Mehmet Akif'in elinde büsbütün yumuşar. Yahya Kemal, bu vetireyi bir tekâmül olarak değil bir atlayış olarak görür.

Sevük (1930: 363), Mehmet Akif'in, nesirde Muallim Naci'nin yaptığını, nazımda "yalnız sade ve temiz Türkçeyi değil, bütün İstanbul şivesile Türk hançeresini aruza mihlayacak tarzda" yaptığını, bu yönüyle onun, Muallim Naci'yi ikmal eden bir tekâmül olduğunu belirtir. Sevük, aynı zamanda Akif'te bu yönüyle koyu bir Türkçülük bulunduğuna işaret eder. İsmail Habib, Tevfik Fikret'in de "aruzu Türkçeye intibak ettirmek" noktasında önemli katkıları olduğunu ama Fikret'in, Akif kadar, "İstanbullu olduğu halde kendi nazmına İstanbul şivesini daha doğrusu Türk hançeresini" tamamen koyamadığını ifade eder.

³ Eşref Edib (1960: 12-13), Akif'in yazılarına karşı Rusya Türklerinin gösterdiği ilginin temelinde, yazılarının ihtiva ettiği manaların yüksekliğini ve "gayet temiz, açık bir Türkçe ile yazılmasını" gösterir. Eşref Edib, onu diğer şair ve yazarlardan ayıran bir vasıf olarak "her sınıf halk onun eserini anlar, onun eserinden zevk duyar (...). En yüksek fikirlerin en sade, en açık Türkçe ile ifade olunabileceğini her zaman söyler, her zaman da yazılarıyla ispat eylerdi." der.

⁴ Mithat Cemal Kuntay (2001: 336-339), dostu Akif'in güzel Türkçenin üstüne titrediğini ve onun "din"inden sonra "dil"inin geldiğini aktarır. Arapça ve Farsçayı çok iyi bilmesine rağmen, onun şiirlerinde, Arapça ve Acemce'yi hiç bilmeyen bir adamın sadeliğini gördüğünü belirten Mithat Cemal, bunu Akif'in şuurlu olgunluğuna bağlar. Safahat'ın 6 bin mısradan müteşekkil yapısı içinde "Arapça kelimelerin Arapça istimalleri, ancak beş on kelimeye, Arapça ve Acemce terkiplerin varlığı da bir iki yüz mısraa münhasırdır" diyen Kuntay, Akif'in bu tavrını şöyle niteler: "Elmaslarını takmayacak kadar zengin olan kadının sadeliği!.." Lisan konusu Akif'te mühim bir yer tutar. Onun hayatını lisan, lisan öğrenme cehdinden ayrı tutmak imkânsızdır. Bu itibarla Dücan Cündioğlu (2007: 15-97) da *Bir Kur'an Şairi Mehmet Akif ve Kur'an Meali* kitabında, Akif'in biyografisini, "Lisanî Biyografisi" başlığı altında vermeyi tercih etmiştir.

ortaya koyar. Zaten dilde sadeleşmenin yavaş yavaş olacağını, Safahat'ta aşama aşama bunun görülebileceğini söyler (Edib, 1960: 258-259). Bu noktada Akyüz'ün yaptığı değerlendirmenin genel olarak yerinde olmadığı açığa çıkmaktadır. Son tahlilde Akif'in dili çağdaşlarına göre sade, açık ve anlaşılır bir niteliğe sahiptir.

Akif, edebiyatımıza o güne kadar görülmeyen “şiirle düşünme” biçimini sokmuş, safahatıyla modern Türk şiirinde müstesna bir yer kazanmıştır. Karakoç (1978: 42)'a göre Akif kadar, “Bir dönem fikriyle donanmış olarak, belli bir dünya görüşünün ışığında, geniş anlamdaki kronikler hâlinde, safha safha bir kuşağın dramını veren, ilk bakışta zıt, realist çizgilerle mitleşmeye elverişli davranışlarını kaynaştırarak canlandıran böyle bir başka realizm ve destan şairimiz yoktur.” Akif'in şiiri ancak döneminin sosyal, siyasal gelişmeleri yakından bilinirse, iyice anlaşılabilir. Ahmet Haşim'in aksine cemiyet hayatının tam ortasında şiirini kuran Akif, Mehmet Kaplan (2013: 174)'ın ifadesiyle “Türk edebiyatında içinde yaşadığı devri (...) bütün teferruatı ile gören ve gösteren bir şair[dir].” Safahat'ı “muayyen bir nokta-i nazardan tasvir edilen bir manzum romana” benzeten Kaplan, onun şiirinin, hududunu nesir kadar, edebiyat kadar genişlettiğini son tahlilde edebiyatı da aşır hayatın kendisi hâline geldiğini ileri sürer⁵. Kimi araştırmacılar ise onun şiiri ile hayatının birlikte yürüdüğünü savunur⁶.

Mehmet Akif'in şiiri belli bir dünya görüşünün ışığında yazılmıştır. Onun şiiri, her şeyden önce, “Din-Kur'an” merceğinden dünyaya bakan bir şairin şiiridir⁷. Birçok şiirinde ayet ve hadislerin manaları ya doğrudan verilir ya da şiirin dokusu içinde eritilir. Topçu (1970: 31-32), Mehmet Akif'te din ve dindarlık idealinin “sanat vecdinin tabî bir ilerleyişi ile birlikte” geldiğini ifade eder. Ona göre Akif'in, “aşk ve ilham perisi” Kur'an'dan gelmektedir. Akif, din idealinde hem kendini aramış hem de milletinin selâmetini bulmuştur. Kendi kurtuluşu da zaten “ruhunun selâmeti dâvası ile milletinin selâmeti dâvası”ndan mürekkeptir⁸.

⁵ Enginün (2004: 147) de Akif'in cemiyet meseleleriyle yakından ilgilendiğini, özellikle sosyal şiirlerinde acıma duygusu uyandırmak ve kötümserliğini gözler önüne sermekten ziyade, sorunu teşrih masasına yatırmak ve ona çözüm bulmak isteğinin ön plan çıktığını kaydeder. Bunu yaparken de halkın karşısında nutuk çekerek bulunmaz, içinde ve onun ağzıyla konuşur.

⁶ Gökçek, F.(2013), Bir Medeniyetin Şairi Mehmet Akif, Ankara. TDK Yayınları. s.12.

⁷ Kuntay (2001: 241), Akif'in sanatı ve seciyesinde Kur'an'ın teşkil ettiği yeri şöyle belirtir: “Cevdet Paşa Kur'an nâsiridir, Akif Kur'an şairi. Ancak ikisini arasında fark var; Kur'an Cevdet Paşa'nın yalnız kültürünü, Akif'in kültürüyle beraber seciyesini de yaptı.”

Süleyman Nazif, 1926 yılında “Kur'an”ın Türkçeye tercümesi işinin Akif'e verildiğini duyunca, bundan duyduğu memnuniyeti izhar eder. İlim, aşk ve iman isteyen bu işin ancak Akif tarafından başarılacağını ifade eden Süleyman Nazif, “Kur'an'ı Cenab-ı Hakk, Türk lisaniyla inzâl etmeyi murad etseydi, Cebrâil'i, bi-şüphe *Safahat Şairi* olurdu.” diyerek, düşüncesini ortaya koyar (Süleyman Nazif'ten aktaran: Cündioğlu, 2007: 15).

Akif hakkında hayatta iken yayımlanan tek kitabın sahibi Süleyman Nazif, Mehmed Akif adlı eserinde Safahat'ın “Hâtıralar” başlığını taşıyan beşinci kitabının son şiiri olan ve “Şerif Ali Haydar Paşa Hazretlerine” atfettiği Necid Çöllerinden Medine'ye (Safahat, 2010: 307-313) şiiri için şunları söyler: “Bunu yazmak için yalnız Mehmed Akif kadar şâir olmak kifâyet etmez; Mehmed Akif kadar dindar olmak lâzımdır (Nazif, 2015: 43).”

⁸ Her ne kadar çalışmamızın muhtevası Akif'in şiirine dair olsa da, onun hayatı ile şiiri arasında yukarıda belirttiğimiz müteakabiliyet ve hayatının iki muharrik kuvveti olarak da “din” ve “dil”i gösterebileceğimizi düşününce, Akif hakkında, teşrik-i mesaide buldukları Mehmet Erişirgil'in “İslâmcı Bir Şairin Romani” adlı kitabında belirttiği bir meseleyi vuzuha kavuşturmak yerinde olacaktır. Öncelikle Akif, İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın (1988: 91), hocası olan Mehmet Akif'in babası İpekli Hoca Tahir Efendi hakkında “Salih, fadil, vefî, sahi, âlicenap, mürüvvetkâr, müstakim bir üstadı kâmil”; annesi için de “hüsnî ahlak sahibi muhterem bir hanım” dediği ebeveynlerin himayesinde yetişmiştir. Ayrıca Akif, uzun mesafeler yürüyebilen, güreşen ve sağlıklı yaşamak için her sabah soğuk suda yıkanan birisidir. Bununla birlikte, 1923 yılında Abdülaziz Çaviş'in *Asâr'ul Hamr* adlı risalesini, *İçkinin Hayat-ı Beşerde Açtığı Rahneler* adıyla Türkçeye çevirmiş, bazı şiirlerinde, örneğin *Meyhane*, bu içtimai yarayı teşrih masasına yatırmıştır. Hâl böyleyken, Erişirgil, sözü edilen kitabında, kendisini haksız yere işten çıkardıkları için istifa eden ancak onun geri alınması kaydıyla bundan vazgeçen, karakter salabeti dost düşman herkesin aşına olduğu Akif hakkında, alkollü içki kullandığını, bundan ötürü dostlarından Naim Bey'le şiddetli kavgası neticesinde, bir daha içmeye tövbe ettiğini söyler (Erişirgil, 1986: 216-406). Söz konusu sayfalarda Erişirgil, Tevfik Fikret'in de önceleri ne kadar dindar olduğunu ortaya koymaya çalışır. Yazarın da yaptığı gibi edebiyatımıza bu tür hizipleşmelerin adesesinden bakmak, edebiyatı, edebiliği ıskalamak demektir. Son tahlilde Tevfik Fikret de Akif de Türk edebiyatının önemli isimleridir.

İslâmcılık düşüncesi, Akif'in şiirinde büyük bir yer tutar. İslâmcılık, her şeyden önce bir modernleşme hareketidir⁹. Karakoç (1978: 19-20)'a göre Akif'in İslâmcılığı, Efganî, Abduh¹⁰, Ferit Vecdi, Reşit Rıza, İkbâl vb. düşünürlerden izler taşır. Bu isimlerin bazı eserlerini Türkçeye tercüme eden Akif, kesinlikle İslâmcıların Türkiye'deki "müdafii ya da şairi" değildir. Çünkü Türkiye'deki İslâmcılık düşüncesinin doğuşuyla, diğer ülkelerdeki doğuş şartları apayrıdır. Türkiye'deki İslâmcıları "çekirdekten yetişme" olarak niteleyen Karakoç, diğerlerinde de "sistem ve düşünce tutarlılığının" geliştiğini belirtir. Akif fikirlerini, bu düşünürlerden ziyade "sokaktan, aileden klasik kültürden, toplumdan, devletin sarsıntılı hâlimden ve nihayet kendinden almıştır." Bir araştırmacının da belirttiği gibi Akif, "İslâm devleti birliğinin savunucusu" anlamında bir İslâmcı ya da panislâmist değildir. Akif bir Müslümandır ve imanının gereğini yapmıştır. Aksini iddia etmek, "saf bir iman hayatına ideoloji bulaştırmak" anlamına gelir (Yetiş, 1992: 206). Akif'in Berlin'de bulunuşunu, Necid çöllerine¹¹ gidişini, Milli Mücadele için fikrî ve fizikî mücadelesini hep bu çerçevede değerlendirmek icap eder.

Yakın dostu ve Şehnâme yazarı Mithat Cemal Kuntay (2001: 251)'a göre Akif, "terennümün değil, çılgınlığın virtüözüdür." Akif'in şiirlerinin sessiz okunmayacağını ileri süren Kuntay (2001: 419), "hayatının farikası isyandır, şiirlerinin mevzuu da menfi" diyerek Akif'in sanatına asıl rengini veren nitelik ve kavramları ortaya koyar. Bu isyan ve çılgılık, Safahat'ın yedi bölümünde de çeşitli meseleler, vesileler ve yönleriyle karşımıza çıkar.

Cemil Meriç, *Kültürden İrfana* (2013: 269-272) adlı kitabında yer alan Tevfik Fikret ve Akif'i ele aldığı "İki Düşman Kardeş" adlı yazısında, "Akif için şiir samimiyettir. Taine'nin dediği gibi 'sanat

⁹ Okay (2010: 157-158), Mehmet Akif'in "Doğrudan doğruya Kur'an'dan ilham alıp, İslâm'ı asrın idrakine söyletmek" mısraının İslâmcılığın önemli bir şiarı olduğunu belirtir. Ona göre Akif'in "Batı medeniyetini Doğu'ya üstün kılan bütün ilimleri, tekniği, sanayiye hatta İslâm ahlakına aykırı olmamak şartıyla yaşama tarzını benimsemek hususundaki fikirleri İslâmcılığın önemli bir parçasını teşkil eder." Okay, "Batı kültür ve medeniyetini tanımak ve ondan faydalanmak" hususlarında İslâmcıların, Türkçüler ve Batıcılarla ortak bir noktada buluştuğunu ifade eder.

Mehmet Akif'in de önemli isimlerinden biri olduğu İslâmcılık, "... aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasî, fikrî ve ilmî çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününe ihtiva eden bir hareket (Kara, 2011: 17)" olarak tanımlanmaktadır. Yine Kara (2012: 189-201) Akif'in "modernleşmenin şartlı savunucusu" olduğunu ifade ederken, Peter L. Berger'in "modern durum ve tavır alışla geleneksel durum ve tavır alış" arasındaki farkları ortaya koyduğu bir anekdottan hareket ederek, İstanbul'u kasıp kavuran bir kolera salgının yaşandığı 1911 yılında Sıratı Müstakim yazıhanesine gelen bir mektup ve Akif'in bu mektuba verdiği bir cevap yazısından bahseder. Gelen mektupta, kolera salgınına önlem olarak, para ile hafızlar tutulup memleketin etrafının devrettirilmesi önerilmekte, bu teşebbüsün unutulduğundan şikâyet edilmektedir. Akif, bu usulün öncelikle "hiçbir vakit dindarâne" olmadığını altını çizer. Bu teşebbüsün, "mevkiini tahkim için" hükümetin (II. Abdülhamit Dönemi) amaçlarına hizmet eden bir düşünceden neşet ettiğini belirtir ve sözlerini, devrin birçok Müslüman aydını gibi sekülerizmin merkezinden konuşur: "İyice bilmeliyiz ki gerek münferit gerek sâri ne kadar hastalık varsa izalesi için tababetin tavsiye edeceği tahaffüzü, şifâî tedâbirden yapılacak bir şey yoktur."

Gotthard Jaschke (1972: 17), Akif'in eserlerinden bazılarını Türkçeye çevirdiği Muhammed Abduh'un etkisiyle skolastik düşünceden erkenden ayrıldığını ifade eder.

Cerrahoğlu (1964: 6) Akif'in İslâmcılığını anlatırken, "Muhafazakâr reformatör" ibaresini kullanır. Buna göre Akif "geçmişten gelen denge bozulmasını; değişme olsun; ve fakat, bu değişme makul sınırları aşmasın." düşüncesine sahiptir.

¹⁰ Cerrahoğlu (1964: 12) Karakoç'un aksine Akif'in fikri formasyonunda Şeyh Muhammed Abduh'un büyük etkisi olduğunu belirtir. Ona göre Abduh, Akif'in ilham perisidir. Safahat'ın bazı yerlerinde "Şair susar; ve onun yerine, merhum Mısır Müftüsü, mevzun ve mukaffa, konuşur." diyerek, bu etkilenme düzeyini abartır.

¹¹ Cemal Kutay (1963: 4), Mehmet Akif'i yakın dostu Teşkilât-ı Mahsusa reisi Kuşçubaşı Eşref ile bu seyahate icbar ve ikna eden sebepleri şöyle ifade eder: "Kalbindeki tertemiz vatanseverlik duygusu ve ruhuna hâkim ideallere menfaatsiz, ivazsız hizmet cehdi, Mehmet Akif'i hayatında en yakın 'mevkûre arkadaşı'nın delaletiyle bu hadiselerle karıştırdı." Akif için bu seyahat "bir teselli ve ruhî huzur" olmuş aynı zamanda "Safahat'ın en zengin ve lirik bölümü" de bu yolculuk neticesinde oluşmuştur. Vatan sevgisi ve vatana hizmet aşkı, Akif'i bu yolculuk gibi birçok fedakârlığa sevk etmiştir.

Akif'in vatan sevgisi ve vatana hizmet aşkı aile üyelerine yazdığı hususî mektuplarında da görülebilir. Hakkari'ye tayini çıkan ve gitmekte tereddüt eden kızı ve kocasına yazdığı mektup, onun engin vatan sevgisinin belgesi niteliğindedir: "Evlâdım Ahmet Bey, (...) Şarka azîmet için hazırlanmak emrini almışsınız. Rabbim hayırlı eylesin. Hamd olsun gençsiniz, dinçsiniz. Yurdun her tarafını dolaşmalı, her tarafına hizmet etmelisiniz. Vatan bir küllüdür ki tecezzi kabul etmez: şarkı garbı, şimâli, cenubu, kâmilin nazarımızda bir olmalıdır. Uzak yakın, soğuk sıcak dememeli, elimizden geldiği kadar, hatta bunun fevkinde olarak fedakârâne çalışmalıyız. Başka türlü ne yaşamak, ne memleketi yaşatmak imkânı yoktur. Allah mübârek yurdumuzu sizin gibi fedakâr, vefâkâr evlâdına, sizin gibi fedakâr, vefâkâr evlâdını da mübârek yurdumuza bağışlasın, âmin (Mehmet Akif Ersoy'un Aile Mektupları, 2010: 51)."

"Gönüllü sürgün" Akif, Mısır'da hasta ve yokluk içinde iken, askerlik çağına gelen oğlu Emin'i, bizzat Konsolosluk şubesine giderek vatan borcunu ifa etmesi için askere göndermek için gerekli işlemleri başlatır. Emin, Türkiye'de askerliğini yapar (Çoşkun, 2015:87). Bu durum da Akif'in kuvvetli vatan sevgisi ile açıklanabilir.

bir çılgıktır.’ Çok kere acı, arada bir ümit dolu çılgılık.” ifadelerini kullanır. Karakter abidesi şairi, “tufana yakalanmış bahtsız bir toplumu gemisine çağırın bir nevi Nuh Peygamber” olarak kabul eden Meriç, onun hem bir ülkenin hem de bütün bir kıtanın sesi olduğunu belirtir. Bu açıdan Safahat’ın alametifarikası olan bu “çılgılığa kulaklarımızı ve gönlümüzü açık bulunduramazsak hatalarımızın sonu gelmez.” diyerek okuyucuları uyarmayı da ihmal etmez.

Mehmet Akif’in sayhaya benzeyen isyanı devrinin sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmeleri ile yakından ilgilidir. Zaman zaman iç içe geçmelerine ve kaynaşmalarına rağmen sanat telakkisi, yazma tekniği ve lisan karşısındaki tutumu, bu çılgılığın dış yapı unsurlarını oluştururken Kur’an ve iman anlayışı, vatan sevgisi ile müspet ilimler karşısındaki tavrı da muhtevasını kurar.

Mehmet Akif’in *Safahat*’ındaki çılgılık yahut feryadın genel olarak ferdî-içtimai-metafizik bir yön izlediği söylenebilir. Her şeyden önce bu şiirler, bir şair tarafından dile getirildiği için bir ferdî tahassüs ve fikirler yumağıdır. Bunun yanı sıra toplumun ve milletin buhranlı zamanlarına, yöneticilere, yozlaşmış düşüncelere, atalete, ümitsizliğe ve geleceğe dönük bir isyan ve haykırıdır. Bazıları *Birinci Safahat*’ta yer alan ama çoğunluğu hayatının son yıllarında yazdığı şiirleri ise, ülfetten uzlete çekilmeye mahkûm edilmiş, artık gözünü maveraya çevirmiş merdümgeriz bir şairin öte âleme seslenen verimleridir.

Akif’in, *Birinci Safahat* içinde yer alan şiirleri aynı zamanda “bütün Safahat’ın konu/tema fihristi” gibidir (Yetiş, 2006: 84). Mehmet Akif’in sayı olarak en çok şiirinin yer aldığı bu kitap “safahat-ı hayat” iddiasını doğrulayacak tarzda toplumun çeşitli kesimlerinden birçok insan manzarasına yer vermektedir (Gökçek, 2013: 26). Zaten *Birinci Safahat*’ın ilk üç şiiri olan “Fâtih Câmii, Hasta, Tevhîd yâhud Feryâd” yukarıda belirttiğimiz ve Akif şiirinde önemli bir özellik olan çılgılığın, genel olarak, bize döngüsel karakterini verirler.

Bu çalışmanın amacı, Safahat’tan hareketle Mehmet Akif şiirinin temel vasıflarından biri olan “çılgılık”ın sebeplerini irdelemek, yansımalarını saptamak ve hangi alanlarda yoğunlaştığını belirlemektir. Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiş olup doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Veriler ise içerik analizi yöntemiyle çözümlenerek, “çılgılık” teması, kavramı etrafında tartışılmış ve elde edilen sonuçlar aşağıda belirtilmiştir.

Bütün *Safahat*’ı “çılgılık” kavramı eşliğinde okunabilecek Akif’in, ferdî-içtimai ve metafizik özellikler taşıyan ve şiirlerinin döngüsel karakterini bize veren birer şiirini, aşağıda incelemeye çalışacağız¹².

2. SELMA: YÜREK BURKAN VAVEYLA YA DA HAZİN BİR VEDA

Birinci Safahat’ta yer alan merhum İbrahim Bey, Bir Mersiye ve Selma şiirleri ile *Yedinci Safahat-Gölgeler*’de yer alan bazı şiirler, Akif’in yakınlarının ve dostlarının ölümü dolayısıyla kaleme alınmış şiirlerdir (Gökçek, 2011: 96). Bu şiirlerden *Selma*, “bir annenin çılgılığına eklenmiş bir çılgılık gibi” hâlâ inleyip durmaktadır (Düzdağ, 1987: 30). Bu şiirde Akif’in “bir sefalet bir felâket levhasını tasvirde”

¹² Fatih Arslan (2011: 259-264) genelde Safahat’ın özelde İstiklâl Marşı’nın taşıdığı metaforik anlam zenginliğine dikkat çeker, Akif’i de dilin bu sırrına erişmiş bir şair olarak niteler.

Sinan Çitçi (2013: 225-255), Akif’in şiirlerini “ağlama motifi” açısından incelemiş ve dikkat çekici sonuçlara ulaşmıştır. Yazara göre Akif, maddi ve manevi felâketlerden korunmak için ne yapılması gerektiğini çeşitli vesilelerle dile getirmiş bir şair de olsa belki imkân ve kudreti elvermediği için, bu olaylar karşısında bedenen değil söyleyerek ve buğz ederek mücadele etmek yoluna gitmiştir. Sözle mücadelesinde de çok başarılı olduğu söylenemeyecek Akif, özellikle kalbiyle buğz etmeyi ve ağlamayı tercih etmiştir. Araştırmacının belirttiğine göre Akif şiirinde üzüntü kaynaklı ağlamalar, üç başlık altında toplanabilir. Bunlar; ilk olarak günlük, sosyal meseleler için ağlamalar; ikinci olarak “devlet, millet, ümmet ölçeğindeki meseleler” karşısında ağlamalar, son olarak da “ulvî ve tasavvufî hislerle” ağlamalar şeklinde sıralanabilir.

büyük bir başarı gösterdiğini belirten Mahir İz (2014: 293), aynı zamanda bu eserin “anaların çocuk bakımıyla yeteri kadar ilgilenmediğini” ortaya koyan bir içtimai ders olduğunu ifade etmiştir.

“Hemşîrezâdemdir.

Dört yaşında öldü (Safahat, 2010: 49)¹³.”

şeklinde yalın bir epigrafla başlayan şiir, oldukça karmaşık bir mevzu olan ölüm karşısında takınılan bu tavırla insanı âdeta çarpar. Şiir boyunca ölüm karşısında Mehmet Akif’in tabii tavrını yansıtan bu epigraf, hemşiresinin, çocuğunun ölümü karşısında duyduğu iç paralayan, yürek burkan duyguların tam karşısındadır.

Geçimini temin etmek için, hayat denilen “ceng-i maişet”e, “ma’reke”ye dalan şair, türlü sıkıntılardan kurtulmak amacıyla evinde dinlenmeye çekilir. Ama “dünyanın cefasından sefasına sıra gelmez.” fehvasınca, bu istirahati bölünür. Daha önce dört çocuğunu kaybetmiş olan hemşiresinin çocuğu ağır hastadır. Şair, annesinin çağrısına uyarak “âşiyân-ı perîşâna” doğru yolların. Şair’in annesi, onun, ölüm döşeğinde yatan “pembe pembe yanakları kireç kesilen” çocuğu görmemesini ister. Çünkü dayanamayacağını düşünür.

Şair, bu ağır hastayla ilgili bilgileri annesinden öğrenir. “Anlayışlı” diye bel bağlanan hekimlerin “sersem” çıktığını, “tesellî” vermesi beklenen hekim ilaçlarının ancak Allah tarafından bağışlanan bir “tecelli” olduğunda işe yarayacağını dile getiren valide, çocuğunun hastalığı karşısında kızının laf dinlemeyip kendisini “helâk ettiğini” bu yüzden “şâyân-ı merhamet” bir hale düştüğünü söyler. Akif, hemşiresini “Benim sözüm ne kadar da olsa başkadır” diyerek teselli etmek ister. Ama validesi böyle bir durumda hemşiresinin Akif’i duymayacağını söyler.

“(…)

-Nasıl da söylersin!

Lâkırdı kâr edecek kim? Duyar mı hiç beriki?

Kolay bir iş mi? Senin anne olduğun var mı?

Çocuk o halde iken anne sözden anlar mı (Safahat, 50)?”

Dava evvel dört çocuğunu da kaybeden Akif’in hemşiresi, beşinci çocuğu da ölüm döşeğinde olunca kendini iyice hırpalamış, “kendini vaktinden evvel öldürecek” bir psikolojiye girmiştir. Ölüm döşeğindeki Selma’nın durumu ise, Akif’in annesini bile tuğyana sevk etmiştir.

“(…)

Çıkıp da gör hele bir kerre şimdi Selmâ’yı...

Ne hâle koydu felek, git de bak, o sîmâyı!

Sabahleyin dili, baktım, biraz ağırlaşıyor...

Melil melil bakıyor şimdi bülbül evlâdım!

Ne zâlim illet imiş: Bir çocukla uğraşiyor...

O olmasaydı da keşke ben hasta olsaydım.

Şikâyet olmasın amma tahammülüm bitti...

¹³ Bundan sonraki alıntılar, M.Ertuğrul Düzdağ’ın neşre hazırladığı ve TDV tarafından basılan Safahat’ın 2010 baskısından yapılacaktır. Yapılacak alıntılarda sayfa numarası vermekle yetinilecektir.

Günâha girmedeyim durmuşum da bak şimdi (Safahat, 50)!”

Ölüm sarhoşluğu “bir kuş kadar uçan o melek” yavrunun bütün uzviyetine hâkim olmuş; hareketsiz, gözlerinin ferî sönmüş, ay renkli yüzü toprak rengine dönmüş bir vaziyette yatarken, başında annesi “-mâtem tecessüm etmiş de/Kadın kıyâfeti almış gibi-” sessizce beklemektedir. Şair odaya girince “hurûşa âmâde” komşu kadınlar, ayağa kalkar ama anne ve kızı yatağa mihlidir. Kendi itikadınca, ölümle ilgili birtakım açıklamalar yapar. Aslında böyle bir manzara karşısında sözlerinin “âvâre bir talâkat” olduğunun bilincindedir. Nihayetinde annenin söylediği söz, böyle bir durumda söylenen bütün sözlerinin anlamını fersudeleştirir.

“Dedim: Nedir bu senin yaptığın, düşünsene bir.
Bırak şu hastayı artık biraz da kendisine.
Ne çâre, hükm-i kader âkıbet zuhura gelir,
Cenâze şekline girmekte böyle fâide ne?
Senin bu yaptığın Allâh’a karşı isyandır;
Asıl felâkete sabreleyenler insandır...
Şu yolda başlayan âvâre bir talâkatle,
Devâm edip gidiyorum ben ictihâdımda...
Ne oldu, hastaya bir şey mi oldu, anlamadım...
O beht içindeki kızıdan kemâl-i şiddetle,
Şu sayha koptu ki hâlâ enini yâdımda:
‘Ne taş yüreklisiniz... Âh gitti evlâdım (Safahat, 51)!’”

3. İÇTİMAİ BİR ÇIĞLIK OLARAK *HAKKIN SESLERİ*’NDEN BİR FERYAT

Mehmet Akif’in ölüm temalı şiirlerinden olan *Selma*, Mehmet Akif şiirinde pek göremediğimiz ferdî bir duyarlılığı, bir annenin çocuğunun ölümü karşısındaki çığlığı dile getirdiği için önemli bir şiirdir. Ancak Akif’in her şeyden önce “cemiyetçi şair” olduğunu, ondan başka “içinde yaşadığı cemiyeti bu kadar geniş şekilde eserlerine aksettiren başka şair”imiz olmadığını belirtmek gerekir (Timurtaş, 2006: 40). Zaten Akif sosyal meseleleri ele alan şiirlerinde asıl başarısını göstermiş, “kendisine özgü bir dil ve üslup” bulmuş, ferdî duyarlılıkları yansıttığı şiirlerinde ise bunun gerisinde kalmıştır. Kendisi de daha sonra bu tür şiirler yazmamış, bir nevi bunun ayırıcına varmıştır (Gökçek, 2013: 28). Akif, özellikle içtimai mevzuya sahip şiirlerinde bir Sahyun Nebisi¹⁴ kadar “sert ve haşin” bir üsluba sahiptir ve tabiri caizse onlar gibi “korkunç kehanetler”de bulunur. Bunun sebebi Müslüman âlemini içinden bulunduğu atalet ve uyuşukluğundan kurtarmaya çalışmak aksi halde başına gelecek felaketlerin büyüklüğünü göstermeye gayret etmektir. Orhan Okay (2015:176), İslam şairi Akif’in karakter özelliklerinden biri olarak kendi kendini tenkit (otokritik) vasfını öne çıkarır. Onun Müslümanları tenkidi ise, hasımlarından daha fazla ve ağırdır. Bunu da onun samimiyetine en büyük delil olarak gösteren yazar, millet olarak en çok ihtiyaç duyduğumuz şeylerden biri olarak kabul eder.

¹⁴ “Sahyun Nebileri : İsrail peygamberleri. Üslupları haşin ve serttir. Korkunç kehanetlerde bulunurlar (Meriç, 2004: 327).”

Sezai Karakoç (1978: 41) Safahat'ın yedi kitabının "cemiyet"i belli başlı cepheleriyle ve temel perspektiflerden tanıttığını ve bir plan dairesinde işlediğini belirterek, Safahat'ın panoramik bir bakış açısıyla ele aldığı kavram, konu, olay ve olguları şöyle tasnif eder:

“1-Birinci Safahat (Genel sosyolojik çizgiler-Denemeler)

2- İkinci Safahat, (Süleymaniye Kürsüsünde) spekülatif yapı şiirleri.

3- Üçüncü Safahat, doktrin şiir (Hakkın Sesleri). Değer hükümleri.

4- Dördüncü Safahat (Fatih Kürsüsünde) siyasi yapı (Kadro).

5- Beşinci Safahat (Hatıralar), karşılaştırmalı tarihî-sosyolojik çizgiler.

6-Altıncı Safahat (Asım), tarihî-destansı yapı, savaş sosyolojisi, potansiyel hâlinde gelecek zaman.

7-Yedinci Safahat (Gölgeler), Metafizik.

Hakkın Sesleri'nde yer alan on şiirin dokuzunda başlık bulunmazken son şiir ise *Pek Hazin Bir Mevlid Gecesi* başlığını taşır ve bir bakıma Hz. Muhammed'in ruhundan istimdattır. Bir açıdan bu şiirler, başlarında verilen ayet (8) ve hadislerin (1) çıkış noktası olarak ele alındığı, Balkan Savaşları ve onun uyandırdığı dehşet ve düşünceleri, çeşitli meseleler ışığı altında ümit-ümitsizlik sarmalı içinde ele alan, birer “âyetlere manzum meâl (Kırkkılıç, 2008: 61-70)” niteliğini de haizdir. Ayrıca kitabın sonunda çok değer verdiği Ömer Ferit Kam'ın Safahat'ın üçüncü kitabının neşri dolayısıyla yazdığı bir yazı yer alır.

Hakkın Sesleri, ihtiva ettiği şiirler vesilesiyle Akif'in “toplum meseleleri karşısındaki duyarlılığını bir kez daha göstermiş” ve onun “Müslümanların büyük içtimai şairi” olarak nitelendirilmesini sağlamıştır (Gökçek, 2011: 43). Zaten Mehmet Akif (Timurtaş, 2006: 42), “edebiyatımızda Namık Kemal ile başlayan içtimai ve cemiyetçi şiir nevi telakkisinin en kudretli ve en büyük mümessilidir.” Özellikle *Hakkın Sesleri*'nde dini tarafının da içtimai bir temele dayandığı görülür.

Çok sevdiği memleketinin her gün yüz yüze geldiği felaketler karşısında ıstırap duyan, milletinin düştüğü tefrikalar karşısında feryat eden Akif'in çılgılığı, cehaletin kucağında uyuyan, ahlaken sükût etmiş, yurtlarından sürülen ve acımasızca katledilen ama buna rağmen mazisinden ilham bile almayıp içine düştükleri bu rezil ve zelil duruma katlanan insanımızı sarmaya yönelir. Gökçek (2005:170-171), *Hakkın Sesleri*'nde yer alan şiirlerin tamamına yakının Osmanlı ve İslâm dünyasının meseleleri ile ilgili olduğunu, bunun da İslam birliği düşüncesi ile açıklanabilecek bir husus olduğunu kaydeder. Ona göre “bütün Müslümanlar bir millettir ve bu bakımdan karşı karşıya oldukları problemler de ortaktır.”

*Hakkın Sesleri*¹⁵ kitabının ikinci sırasında yer alan ve başında *Neml* süresinin 27. ayetinin ilk yarısı (İşte sana, onların kendi yolsuzlukları yüzünden ıpıssız kalan yurtları...) olan bu şiir, “İslâm'ın çiğnenmiş bir diyarı” olan Rumeli'nin (Osmanlı İmparatorluğunun) başına gelen felaketlere, eski ve yeni durumu arasındaki değişiklikleri de göz önüne alarak dikkat çekmek, bu felaketin sebepleri ile bu feci olayda Müslüman sakinlerinin paylarını ortaya koymak amacını güden bir feryat figandır.¹⁶

¹⁵ Kenan Çağan (2011: 157-184), *Safahat*'in sosyolojik okumaya oldukça elverişli bir eser olduğunu, bu yönden okurlara zengin bir malzeme sunduğunu ifade eder. Bir bakıma Akif, *Safahat*'ta şiirle sosyoloji yapmaktadır. *Hakkın Sesleri*'nde de “Balkan Harbi ekseninde ayuka çıkan toplumsal çözülme ve yenilgilerin yankısı” açıkça görülür.

¹⁶ Akif, bu şiirinde o dönem Müslümanlarının temel sorunu olan ümitsizliğe ve tefrikaya dikkat çeker. Genelde İslam dünyasında özde Osmanlı İmparatorluğunda görülen felaketlerin temel sebebi, Müslümanların dinin emir ve yasaklarından uzaklaşmalarıdır. Ümitsizlik, Akif'in yorumuyla Kur'an'da sapkınlık ve küfürle bir tutulur. Çünkü “Bir Müslüman ümitsizliğe düştüğü gibi Cenab-ı Hakk'ın Allah yolunda çalışanlara vaat buyurmuş olduğu kurtuluşu, selameti, başarıyı, zaferi inkâr etmiş ol[ur].” Akif'e göre “Ümitsizlik tembelliğe, miskinliğe meşru bir şekil vermektedir.” Bu helak edici illet bir Müslüman için hem dinin hem dünyanın elden gitmesi anlamına gelir. O dönemde Müslümanların esaret altında inlemesine sebep olarak “lanetli ümitsizlik hastalığı”nı gösteren Akif, bu şiirinde de “Müslümanların derdini kendine dert etmeyen Müslüman değildir.” Hadis-i Şerif'inin mucibince hareket eder,

Akif, şiirin ilk bölümünde Rumeli'nin dehşetengiz bir panoramasını çizer. Artık onun için bütün vatan bir mezardır¹⁷. Ziyaretçisi olmayan kimsesiz mezarların arasından geçen herhangi bir yolcu, “yürekler parçalar” birtakım sesler duyacaktır ki “bu matem” etrafa içlerinde ümitsiz ve kalbi kırık insanların yattığı kabirlerden yayılmaktadır. Ümitsizlik ikinci bölümde de devam eder. Şair, içini “yolcu”ya dökmekte ve bu son parçalanışın telafi ihtimalini içinde barındırmadığını itiraf etmektedir. “Fecr-i nâzânî” bekleyen ve sadece uzaktan seyreden insanların, dostların payına “zehr-i hüsrânî” parça parça olmuş dudaklarla içmek düşmüştür. Burada felaketler karşısında birlik olmayan Müslümanları bekleyen kaçınılmaz ve hazin son vurgulanır.

“Geçenler varsa İslâm'ın şu çiğnenmiş diyârından;
Şu yüz binlerce yurdun kanlı, zâirsiz mezarından;
Yürekler parçalar bir nevha dinler reh-güzârından.
Bu mâtem, kim bilir, kaç münkesir kalbin gubârından
Hurûş etmekte, son ümmîdinin son inkisarından?
Evet, son inkisârından ki yoktur cebrin imkânı:
Batıp gitmiş nazarlar beklemekten fecr-i nâzânî!
Nasıl, ey yolcu, bin lâ'net gelip ezmez ki vicdânı;
Dudaklar çâk çâk olmuş, içerken zehr-i hüsrânî,
Uzaktan baktı –koşmak nerde!- milyonlarca yârânı (Safahat, 178)!

Akif, çizdiği korku verici tablonun daha da vahim olduğunu göstermek ister. Bu yüzden şimdi ıssız ve harap olan bu yurdun, mamur zamanlardaki hâliyle mukayesesini yapar. Aradaki fark muazzamdır.

Bu ıssız âşîyanlar bir zamanlar candan muazzezdi;
Bu damlar bu baykuş seslerinden çın çın ötmezdi;
Şu kurbağlar seken vâdîde, ceylânlar koşup gezdi;
Şu coşmuş, ağlayan ırmak ne handan gölgeler sezdi;
Bütün mâzîyi bir tufan, fakat, hep boğdu, hep ezdi (Safahat, 179)!

Şairin seslendiği yurdun, bin ocağından bir ziya bile yayılmaz. Dertleşmek emeline olan “vatansız, hanümansız” garip şair sığınacak bir melce arar ama “Yok!” diyecek bir ses bile yoktur. Karşısında “vatan nâmına bir kabristan” yatan şair, muhitinde dönen dehşetli matemün yüreğine verdiği elemi, hitap ettiği yolcuyla paylaşmak ister. Burada Akif'in çizdiği manzara, diğer Balkan milletlerince

---

uyuşuk zihinleri sarsmaya gayret eder. Akif, Müslümanların dünyaya hâkim olmasında “birlik” fikrini önemli bulur. Dünyanın her yerinde yaşayan Müslümanların birbirlerinin sıkıntı ve dertlerine duyarlı oldukları dönemin aynı zamanda İslâm âleminin en parlak devirleri olduğuna dikkati çeken Akif, sonra Müslümanların Kur'an'ın emir ve yasaklarına uymakta gevşeklik gösterdiklerini, aralarındaki bağın zayıfladığını, olumlu ve güzel duyguların yerini habis duyguların aldığını birliğin de zayıflamaya yüz tuttuğunu söyler. Bunun sonucunda da dünyanın çeşitli yerlerindeki milletler hep mahvolmuş, zillete düşmüş ve koca bir İslam âlemi parçalanmıştır. (Akif, 2011: 513-529)

¹⁷ Mezar-Makber, Mehmet Akif şiirine önemli bir anlam zenginliği katar. Kimi zaman hayatın geçiciliğini, ebedî âlemi, Allah'ı hatırlatan “bir ihtar işaretidir.” Kimi zaman da maziyi, maziden alınması gereken ibreti, şehitleri ve sükûneti hatırlatır. Aynı zamanda mezar-makber, “müminlere vergi bir ümit ışığı” gibi görünür. Mezar-makber, onun şiirinde zaman zaman karşımıza bir “hatip” kisvesiyle çıkar. Bunun yanı sıra, “asıl gayeye yardımcı bir unsur” olarak belirdiği de olur. Bazen bir vatan parçasında bazen de kaybına ağlanan mukaddes bir eşyada beliren, onlara vurduğumuz mühürdür (Öztürkmen, 1969: 97-108).

yakılmış yıkılmış Rumeli'nin ve katledilmiş Müslüman ahalesinin acıklı durumunu tasvir eder¹⁸. Medeniyet dairesinde yer alan bu milletlerin yaptıkları karşısında semanın ruhu ezilir arzın kalbi parçalanırken, bu katliamın sorumluları insaniyet namına bundan hiç suçluluk duymazlar. Katledilen halkın tek suçu Müslüman olmaktır.

(...) Azıcık kurcala toprakları, seyret ne çıkar:
Dipçik altında ezilmiş, paralanmış kafalar!
Bereden reng-i hüviyetleri uçmuş yüzler!
Kim bilir hangi şenâatle oyulmuş gözler!
“Medeniyet” denilen vahşete lâ’netler eder,
Nice yekpâre kesilmiş de sırtmış dişler!
Süngülenmiş, kanı donmuş nice binlerle beden!
Nice başlar, nice kollar ki cüdâ cisminden!
Beşiğinden alınıp parçalanan mahlûkat;
Sonra, nâmusûna kurbân edilen bunca hayat!
Bembeyaz saçları katranlara batmış dedeler!
Göğsü baltayla kırılmış memesiz vâlideler!
Teki binlerce kesik gövdeye âid kümeler:
Saç, kulak, el, çene, parmak... Bütün enkâz-ı beşer.
Bakalım, yavrusu uğrar mı, deyip, karnından,
Canavarlar gibi şişlerde kızarmış nice can!
İşte bunlar o felâket-zedelerdir ki, düşün,
Kurumuş ot gibi doğrandı bıçaklarla bütün!
Müslümanlıkları bîçârelerin öyle büyük
Bir cinâyet ki: Cezâlar ona nisbetle küçük (Safahat, 179-180)!

Bütün bu vahşet manzarası karşısında âlem-i İslam'ın uyuşukluktan ve ataletten başını kaldırmaması Akif'i oldukça kızdırır ve üzer. Daha önce din, vatan uğruna bu topraklarda perişan naaşlarını bırakan ruhlara seslenen şair, onların da bu elem verici manzarayı görmelerini ister. Onlardan bütün bu fecaat karşısında kılımı kıpırdatmayan “leştin daha hissiz, daha kokmuş” insanımızın “çehre-i murdârına, Şark'ın cephe-i lâkaydına, Ehl-i Salîb-in hayâsız yüzüne” ve “asrın maskeli vicdanına” tükürmelerini ister. Bu vahşette sorumlu olanların dairesini böylece genişleten şair, yabancılaşmış aydınlarımıza da veryansın eder.

(...) Bakmayın, hem tükürün çehre-i murdârımıza!

¹⁸ Balkan Savaşları ve sonrasında Rumeli'nin yakıp yıkılışı ve göçler, edebiyatımızın en dokunaklı sayfalarını teşkil eder. Türk Edebiyatının şiir, hikâye, roman, tiyatro ve anı türlerinde bu konuda birçok eser verilmiştir. Araştırmacı Haluk Harun Duman, *Balkanlara Veda* adlı kitabında, 1912-1914 yılları arasında 280 civarında şiir yazıldığını belirtir. Bu şairlerden biri de, genel olarak *Hakkın Sesleri* kitabı ile Mehmet Akif'tir. Ziya Gökalp, Rıza Tevfik, Tahir'ül Mevlevi, Yahya Kemal, Halide Edip, Şair Nigar Hanım, Aka Gündüz bu şairlerden bazılarıdır. Bu şiirler ve diğer eserlerin de birer çiğlık olduğu ileri sürülebilir. Genellikle de Akif'in çiğlığı ile aynı düşünceleri ihtiva ederler. Nesime Ceyhan, 1908-1918 arasında Balkan Savaşlarıyla ilgili olarak yazılan 68 hikâye tespit etmiştir. Bu hikâyecilerden bazıları Ömer Seyfettin, Aka Gündüz, Kazım Nami'dir. Romancılar arasında Hüseyin Kami, Vassaf Kadri, Halide Edip, Yakup Kadri, Reşat Nuri, Samiha Ayverdi vb. sayılabilir. Tiyatro eserleri arasında Süleyman Sırrı'nın *Gayz*, Ahmet Er'in *Göçmen*, Edirne Müdafası yahut Şükrü Paşa, Nezihe Araz'ın *Savaş Yorgunu Kadınlar* adlı piyesleri sayılabilir. Anı olarak Ali Ezger Özyürek'in *Bitmeyen Göç*, Fazıl Bülent Kocamemi'nin *Urumeli'nin Gözyaşları* adlı eserleri örnek verilebilir (Yenisoy, 2012: 91-111).

Tükürün: Belki biraz duygu gelir ârımıza!
Tükürün cebhe-i lâkaydına Şark'ın, tükürün!
Tükürün milleti alçakça vuran darbelere!
Tükürün onlara alkış dağıtan kahbelere!
Tükürün Ehl-i Salîb'in o hayâsız yüzüne!
Tükürün onların aslâ güvenilmez sözüne!
Medeniyet denilen maskara mahlûku görün:
Tükürün maskeli vicdanına asrın, tükürün!
Hele i'lânı zamanında şu mel'un harbin,
"Bize efkâr-ı umûmiyyesi lâzım Garb'in;
O da Allah'ı bırakmakla olur¹⁹" herzesini,
Halka îman gibi telkin ile, dînin sesini
Susturan aptalın idrakine bol bol tükürün!...
Yine hicrân ile çılgınlığım üstümde bugün...
Bana vahdet gibi bir yâr-ı müsâid lâzım!
Artık ey yolcu bırak... Ben, yalnız ağlayayım (Safahat, 180)!

4. "FİRAKLI BİR NAĞME" YA DA MAVERAÎ BİR ÇIĞLIK OLARAK HİCRAN

1923-1925 yılları arasında Mısır'da bulunan Akif, dönüşünde bir müddet İstanbul'da kalır. Sonra Mısır'da 1926'dan 1936'ya kadar sürececek bir gurbet dönemi yaşar. Son kitabı *Gölgeler*'de yer alan, bazıları Mısır'a gitmeden çoğunluğu da Mısır'da yazdığı şiirleri daha önceki şiirlerinden muhteva olarak oldukça farklıdır. Şair artık içtimai meseleleri öncelleyen daha çok dinî - lirik şiirler kaleme almaya başlar.

Mısır'da yazdığı şiirlerden, özellikle birbiri ardına kaleme aldığı *Gece*, *Hicran* ve *Secde* şiirleri lirizm bakımından en coşkun eserleri olarak kabul edilir²⁰. Bir bakıma "düştüğü ye'sin verdiği ıztıraptan kurtulmak için, maddî varlığından nasıl uzaklaşmaya çalıştığını, mistique bir şahsiyete büründüğünü"

¹⁹ Mehmet Akif'in bu dizelerle 1908'de Reinhardt Dozy'nin *Tarih-i İslâmiyet* kitabını Türkçeye tercüme eden özelde Abdullah Cevdet'i genelde Garpcıları eleştirdiği söylenebilir. Bunun için Sırat-ı Müstakim'in 3 Mart 1910 tarihli sayısında, İslam dinine aykırı içeriğinden dolayı yasaklanan bu kitabı savunmak için bir yazı kaleme alan ve bunu gazetesinde yayımlayan Ebuzziya Tevfik'e hitaben yazdığı "Açık Mektup (Akif, 2011: 79-85)" adlı yazısında, hem Ebuzziya Tevfik'in bu girişimini hem de Abdullah Cevdet'in görüşlerini tenkit eder. Bu kitabın iyi niyetli bir eser olmadığını, "Ey Müslümanlar, din diye sarıldığınız şeyin akıllar için, fikirler için ne müthiş bir ayak bağı olduğunu anlayınız. Daha ne zamana kadar böyle hurafelere esir olup kalacaksınız?" beyanında bir çeviri olduğunu ifade ederek, eserin baştan sona "yalan dolu bir kitap" niteliğini gösterdiğini belirtir.

Hanioğlu (1981: 326-341) *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi* adlı çalışmasında söz konusu eseri çevirmekle "doğrudan dinin gereksiz ve bilim dışı olduğunu ispata çalışmak ve onun yerine biyolojik materyalizmi önermek düşüncesi"nin etkili olduğunu söyler. "Din avamın ilmidir, ilm havasın dinidir." düşüncesini benimseyen Abdullah Cevdet, İslam'a özellikle "toplumsal ilerleme açısından" çeşitli eleştiriler yöneltmesine karşın "İslâm dininin olumlu toplumsal içeriğinden" dolayı ondan yararlanmayı düşünür. Bu içerik yardımıyla yeni bir "ethic" yaratma işine girer. Bu "ethic" in oluşturulması için dinden ziyade biyolojik materyalizmden faydalanacaktır. Bu durum, Abdullah Cevdet'i "Bahailik gibi aşamalar" önermeye zorlar. Hanioğlu'na göre "Dinin arka plana geçtiği bir Türk toplumu düşüncesi Abdullah Cevdet'in 'utopia'sının önemli parçasından birisidir. Ve bu" utopia" Batılılaşma tezleriyle birlikte 1923 sonrası Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi ideolojisi ile büyük benzerlik gösterir. Abdullah Cevdet, İslamcılar'ın "Batının ilim ve sanatını almak" düşüncesindeki eklektik tavrının karşısındadır ve Tunaya (2014: 70)'nın belirttiği gibi Batı medeniyetini bir bütün olarak görüp "gülü ve dikenliyle" almaya mecbur olduğumuz tezini savunurlar.

²⁰ Okay (1989:122-142), Akif'in asıl sanatkar ve şair mizacını, dua karakterindeki şiirlerinde bulabileceğimizi söyler. Duanın, onun şiirlerinde iki farklı tezahürü olduğunu belirten Okay, ilkinin "gelenekten gelen, alışılmış ve ritüel bir ibadetin zarurî bir parçası gibi" olduğunu, ikincisinin ise mistik ve metafizik derinliği olan şiirlerde karşımıza çıktığını ifade eder. *Gölgeler*'de yer alan *Gece*, *Hicran* ve *Secde* şiirlerinin, onu mistik-lirik bir şair olarak değerlendirmemizi gerektirdiğini kaydeder. Tasavvufa meyiletmeyen Akif'in, bu üç şiir sebebiyle hakkındaki hükmü değiştirmemiz ya da tashih etmemiz lazım geldiğini ileri sürer. Çünkü bu şiirlerde Akif, tasavvufî bir hâl yaşadığını tenkit ettiği mutasavvıfların terimleriyle anlatır. Okay, bu düşüncesinin sonuna şu kaydı da düşer: "Hasan Basri Çantay kendisine 'Hayret üstad, siz vâdiyi değiştirmişsiniz' dediği zaman ona 'Hayır değiştirmedim. Benim vâdim zaten bu idi. Bütün öteki şiirlerimi cemiyete faydalı olsun diye yazdım' cevabını vermiştir."

gösteren bu şiirler, onun sanatında önemli bir noktayı işaret eder (Tansel, 1945: 125-129). Bu şiirleri tam anlamıyla birer tasavvufî şiir olarak kabul etmek güçtür. Zaten Gökçek (2013: 83-84) de Akif’te, kendisinin beyanına rağmen, bu üç şiirinden yola çıkarak tasavvufa yöneldiğini kabul etmenin mümkün olmadığını ifade eder. Akif’in bu şiirlerinde var olan tasavvufa yönelik düşüncesinin, Tansel’in de yukarıda belirttiği gibi, “ruhsal bir zorunluluktan kaynaklanan” bir eğilim olduğu görülür²¹.

Yukarıda belirttiğimiz *Hicran* şiiri, Akif’in yakın dostu Eşref Edip’in anlattığına göre çok sevdiği ve heyecanla okuduğu bir neşidesidir. Akif, okuduğu şiiri anlamadığını söyleyen Eşref Edip’e biraz kızar ve izah etme gereği duyar:

Bu bir mab’edse, çırçıplak yakışmaz, sonra gâyet loş;
Gelen: Ma’bûd; ışık bul, yaygı bul, git başka yerden, koş!
Hemen bir kandil aldım komşulardan, bir de seccâde;
Dedim: “Gel şimdi mihmânım, sa’âdet-gâhın âmâde.”
Ne yanılmış hesâbım: Hiç kapımdan geçmez oldun bak! (Safahat, 445)

Akif’in işaret ettiği gibi burada “ma’bed” kalp’tir. Şair, kalbini mabut gireceği için “ilim ve irfanla süslemiştir” ama aldanmıştır. “Orası ilimle, zahirî şeylerle aydınlanmıyor, süslenmiyor”dur. Şair, sonra bu gafletinden sıyrılıp kendini varlıktan soyutlar (Edip, 1960: 260-261). “(...) Kendisinde bütün emirlerdeki hakikatin kühü tecelli etsin diye hazırlanmış bir ayna (Gazali, 1974: 29-39)” olarak bahsedilen “kalp” Kur’an’da çeşitli ayetlerin yanı sıra, bazı hadislerde²² de ele alınmıştır. Benzer imge Akif’in çok severek okuduğu Mevlana²³ ile Yunus Emre’de görülebilir.

Akif’in bu şiiri, gurbette yazılmıştır. Öncelikle memleketinden ayrıdır, yani Mısır’dadır. Bununla birlikte “*Hicran*” İslam düşüncesinde ele alındığı şekliyle, insanın ebedî yurdu olan cennetten dünya gurbetine atıldığı fikrine de göndermede bulunur. İşte Akif, biraz fizikî gurbetin ama çokça manevi

²¹ Ekrem Demirli (2011: 153) ise Akif şiirinde tasavvufu ilgili olarak şunları söyler: “Akif, özellikle tasavvufî hayatın vecd ve manevi derinliğine karşılık geldiği ölçüde metafizik’e dair yönelimleri olan, ancak bunu ortaya koyabilecek nazari ve nesnel bir dile ve bu dili besleyecek donanıma sahip olmayan bir şair olarak görünmektedir.” Benzer düşünceleri daha önce Ali Nihat Tarlan (1971: 48-49) da dile getirmiştir. Akif’in “tamamen şeriatla bağlı olup tasavvufa ruhen yanaşmış bir insan” gibi görüldüğünü kaydeden Tarlan, tasavvufun onda bir iç meselesi olduğunu belirtir. Ancak özellikle *Gölgeler*’de yer alan bazı şiirlerinin, onu tasavvufu bir irtifa olarak kabul etmek için yeterli olduğunu dile getiren yazar, Akif’in “ruhunun bu tarafını ifşa etmediğini” bununla birlikte onda gördüğümüz “çok geniş ve şuurlu tesamüh[ün]” bu cephesinden kaynaklandığını ileri sürer. Yine talebesi ve yakın dostu Muallim Mahir İz (2014:172) ise Akif’in hiçbir zaman tasavvufa karşı olmadığını, gerçek tasavvuf ve tasavvuf erbabı hakkında kötü söz sarf etmediğini ifade eder. Bunun yanı sıra Akif’in Şems-i Mağribi Divanı, Hatifi İsfehânî’nin “Ki yekî hest ü hiç cüz ü/Vahdehü lâ ilâhe illâ hü (Kendisi illâ hü (Kendisi başka hiçbir şey yoktur. Tek Allah ancak odur)” olduğu gibi tasavvufî eser ve beyitleri okurken manevi bir vecde ve neşeye büründüğünü kaydeder.

Mehmet Demirci (2011:299-321) de Akif’in şiirindeki tasavvufî eda ile ilgili olarak, yukarıda belirtilenlerle genel olarak benzer düşüncelere sahiptir. Akif’in yaşayış bakımından tasavvufu doğrudan bir ilgisi olmadığını söyleyen Demirci, yetiştigi ortamın onu tasavvufi anlamda etkilediğini belirtir. Akif’in “akılcı bir din zihniyetine” sahip ve “tekke Müslümanı olmaktan çok cami Müslümanı” olan Akif’in özellikle ömrünün sonuna doğru yazdığı şiirlerinde tasavvuf düşüncesi ve inancının izlerini görmeyi mümkün olduğunu söyler ama bunun sebeplerini irdelemez.

²² Ahzab/72. ayette “Biz emaneti göklere, arza ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, ondan korktular da onu insan yükledi.” “Kalp”ten insanı diğer yaratılmışlardan ayıran ve emaneti yüklenmeye hazır hale getiren “rabbanî ve şerefli” bir şey olarak bahsedilir. Yine bazı ayetlerde:

“Allah kime hidayet etmeyi dilerse onun göğsünü İslâm’a açar, gönlüne genişlik verir.(En’am/125);
Allah’ın İslâm nûruyla kalbine genişlik verdiği kimse, kalbi mühürlü, nürsüz kimse gibi midir? Elbette o, rabbinden bir hidayet üzeredir. O halde vay o Allah’ın zikrinden kalpleri katı olanlara! Onlar apaçık bir sapıklık içindedirler.(Zümer/22)” Kalp ile iman arasında doğrudan bir ilişki kurulmuştur.

Bazı hadislerde de “kalp”ın Allah’ın evi olarak kabul edildiği açıkça belirtilir: “Ey Allah’ın Rasûlü! Allah nerededir? Yerde mi, gökte mi?” Hz. Peygamber cevap olarak şöyle buyurmuştur: “Mü’min kullarının kalplerinde!” Bir hadis-i kudsî’de Allah Teâlâ’nın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Benim arzım ve semâm beni istiâb edemedi. (Fakat beni) sâkin, yumuşak ve mü’min kulunun kalbi istiâb etti.”

²³ Kara (2005:483-523).”Mevlana’nın Mesnevisinde Kalp-Gönül” Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi. Ankara.Y. 6. S. 14, ss. 483-523.

Akbalık, E.(2013). “Yunus Emre’nin Şiirlerinde ‘Gönül’ İmgesi”. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. C.6 S:26 ss.20-28.

ayrılığın verdiği yakıcı bir duyguyla “fıraklı nağme”lerle Allah’a yalvarmaktadır. Gerçi bu fizikî gurbet, birtakım hayal kırıklıklarının neticesi olarak “gönüllü bir sürgündür²⁴” ama firkatın ateşi, manevi ayrılıktan doğan ıstırabı artırmaktadır.

Kalbini Allah’tan gayrısından yani masivadan temizleyen şair, bu sebeple artık, bir rahmet tecellisi beklemektedir. Artık bir insan olarak başlangıçta toprak saflığına irca etmiştir. Ferdî, içtimai ve uhrevî anlamda peşinde koştuğu şeylerin neticesi hep “hüsran”la neticelenmiştir. Bir bakıma *münacaat* olarak kabul edilebilecek bu şiir, şairin bağışlanma ve kavuşma iştiyakını dile getirir. Havf ve reca arasındaki şair, yine bu yakarıшта yurdunu, milletini ihmal etmez.

“İlâhî! Söktüm attım, işte hücrem şimdi çırcıplak;
Ne âfâkında tek kandil, ne mihrâbında seccâde;
Ezelden bildiğin toprak, bütün varlıktan âzâde.
Serilmiş secdelerdir bekleyen yerlerde mihmânı;
Bu üryan şu’le dersin, sînemin pâyansız îmânı.
İlâhî! Bir hata ettimse, elvermez mi hüsrânım?
(...) Şu öksüz yurda bir gülmez misin? Hâlâ yetimindir;
Bütün yangını indirdiklerin, bir gün de nûr indir.
Hayır, ben handeden geçtim, celâlin etmesin tehdîd,
Açar haşyetle donmuş her sücudum renk renk ümmîd (Safahat, 445).”

Akif, bunaldığı anlarda bir melce olarak yönünü Allah’a döner. Ama duasının Allah katında karşılık bulmadığını, kalbinde ilahî nurun tecelli etmediğini düşünür. Bu durum ondaki hicranı âdeta cehennemî bir ateşe çevirir. Bununla birlikte bağışlanmak diler. Bunun için yaşlar dökmüş, kalbini “mâsivâ”dan arındırmıştır. Bekleyiş uzadıkça ya da kavuşma anı geciktikçe feryadı gökyüzünü kaplar. Burada Akif, dolaylı olarak tasavvufta ve Mevlana düşüncesinde gördüğümüz “şeb-i arûs” düşüncesi yani kısaca “gerçek hayat ölümdedir.” görüşü işlenir (Demirci, 2000: 9-16). Akif, varlığın ruha yük olan bütün bedenî arazlarından sıyrılmış, mağfîret kapısı önünde rahmetin tecelli etmesini ya da kavuşmayı beklemektedir.

“İlâhî! Pek bunaldım, nerde nurun? Nerde gufrânın?
Cehennem gezdirip dursun mu âfâkımnda hicrânın?
Evet, gafletti sun’um, lâkin insan gaflet etmez mi?
Yıkandım bir ömürdür döktüğüm yaşlarla, yetmez mi?
Gel artık, mâsivâ yok, şimdi yurdum Tanrı yurdumdur:
Tüten hücremde îmânım, yatan, yer yer sücudumdur.
Ne irfânımda bir iz var, ne vicdânımda, ey Yezdan,
O seccadeyle kandilden sinen bigâne ruhundan (Safahat, 446-447).”

Firakin verdiği elem, Akif’i söylemeye mecbur kılar. Allah tecelli etmedikten sonra kalbin, mihrabın, haşyet, vecd vb. unsurların hiçbir anlamının olmadığını âdeta birer “enkâz-ı îman”a dönüştüğünü, secdelerin mahzun ve meyus kaldığını terennüm eden şair, böyle bir mabedin ya da kalbin

²⁴ Mehmet Akif’in “gönüllü sürgün”üne dair ortaya çıkan yeni belgeleri ihtiva eden bir kitapta, bu süreç detaylarıyla anlatılır. (Coşkun, 2015).

“târumâr” olmasını diler. Şair, maddi ve manevi anlamda o kadar yalnızdır, ayrılık (memleket/yurt-ahiret/Allah) o kadar uzun sürmüştür ki dayanmasına imkân kalmamıştır. “Aşk derdinin çaresi visaldir.” fehvasınca bir an önce Allah’a kavuşmayı ister.

İlâhî sinemin çınlar durur yâdınla eb’âdı
Ne yapsın âbidin sensiz bu viran vahşet-âdâbı?
Nedir ma’nâsı, Ma’bûd olmadıktan sonra, mihrâbın,
Rükû’un, haşyetin, vecdın, bütün bîçâre esbâbın?
Harâb enkâz-ı îmandır, yatar haybetle yerlerde,
Ne bekler, sen geçerken pây-mâlin olmayan secde?
Bütün cevviyle, evrâmıyla insin, târumâr olsun,
Nedir ma’nâsı bir kalbin ki, âfâkında sen yoksun!
Güneşler geçti, aylar geçti, artık gel ki, mihmânım,
Şuhûdundan cüdâ îmanla yoktur kalmak imkânım (Safahat, 446).

Hicran şiiri aşık-maşuk, kul-mabud arasında cereyan eden, birincilerin bir arzuhali, bağışlanma ve mağfiret isteğinin çılgılığa bürünmüş hâli olarak okunabilir. *Hicran* ve bu devrede yazılanlarla Akif’in şiiri, son kavsini yapar. Akif ve şiiri taşıdığı nitelikler bakımından, “kendi gök kubbemiz”de ebediyete kadar çınlayacak bir çılgılığa dönüşür.

5. SONUÇ

Modern Türk şiirinin realist bir muhteva kazanmasında önemli katkıları olan Mehmet Akif, aynı zamanda aruzu Türkçeye başarılı bir şekilde uyguladığı, konuşma dilindeki doğallığı şiir dilinde yansıtan başarılı örneklerle bu yolda önemli bir merhale bir teşkil eder.

Akif, dile büyük önem verir. Safahat, aynı zamanda onun dilde sade söyleyişi esas alan bu anlayışının uğraklarını bize verir. Edebiyatımıza şiirle düşünme biçimini sokan Akif, Safahat ile toplumumuzu çeşitli zaviyelerden teşrih masasına yatırır. Bu açıdan Safahat’ı “muayyen bir nokta-i nazardan tasvir edilen bir manzum romana” benzetebiliriz. Bu eserin belirli bir dünya görüşünün ışığında, “Kur-an ve Din merceğinden” hareketle yazıldığı açıktır. Akif, her şeyden önce İslâmcı bir düşünürdür ama onda bu düşünce ithal bir meta değildir. Onun İslamcılığı kaynaklarını ve gücünü “sokaktan, aileden klâsik kültürden, toplumdan, devletin sarsıntılı hâlinden ve nihayet kendinden almıştır.”

Akif, “İslâm devleti birliğinin savunucusu” anlamında bir İslâmcı ya da panislamist değildir. Akif bir Müslümandır ve imanının gereğini yapmıştır. Akif’in Berlin’de bulunuşunu, Necid çöllerine gidişini, Milli Mücadele için fikrî ve fizikî mücadelesini hep bu çerçevede değerlendirmek icap eder.

Araştırmacılar Akif’i, “terennümün değil, çılgılığın virtüözü” olarak kabul eder. Çok kere acı ve ümit dolu olan bu çılgılık, bazen Nuh Peygamberinki gibi muhataplarını kurtuluşa çağırırken bazen de Sahyun Nebilerininki kadar korkunç kehanetlerde bulunur. Akif’in çılgılığı, devrin çeşitli gelişmeleri ile yakın bir ilişki içindedir ve bunlardan ayrı ele alındığında anlaşılabilir. Bu çılgılığın dış yapı unsurlarını sanat telakkisi, yazma tekniği ve lisan karşısındaki tutumu oluştururken; Kur’an ve iman anlayışı, vatan sevgisi ile müspet ilimler karşısındaki tavrı da muhtevasını kurar.

Safahat’ı aslında bütün olarak bir çılgılık kavramı eşliğinde okuyabiliriz. Bu çılgılık yahut feryadın genel olarak ferdî-içtimai-metafizik bir yön izlediği söylenebilir. Her şeyden önce bu şiirler, bir şair

tarafından dile getirildiği için bir ferdi tahassüs ve fikirler yumağıdır. Bunun yanı sıra toplumun ve milletin buhranlı zamanlarına, yöneticilere, yozlaşmış düşüncelere, atalete, ümitsizliğe ve geleceğe dönük bir isyan ve haykırıdır. Bazıları *Birinci Safahat*'ta yer alan ama çoğunluğu hayatının son yıllarında yazdığı şiirleri ise, ülfetten uzlete çekilmeye mahkûm edilmiş, artık gözünü maveraya çevirmiş merdümgeriz bir şairin öte âleme seslenen verimleridir.

I.Safahat'ta yer alan "Bir annenin çıglığına eklenmiş bir çıglık" gibi inleyip duran *Selma* şiiri, konusu bakımından ferdi bir meseleye eğilir. Bir annenin çocuğunun ölümü karşısında duyduğu derin keder ve elemi anlatan bunun gibi şiirleri, daha sonraki Safahat'larda neredeyse görmeyiz. Onun şiiri genellikle içtimai şartların belirlediği bir zemin üzerinde yükselir. Selma, "yürek burkan vaveyla ya da hazin bir veda"dır. Akif bu şiirinde aslında insanın şuurunu burkan bu ontolojik meseleyi, fertlerde yarattığı inikâslar yönüyle ele almaktadır. Ayrıca hekimlik ve analık kurumu, bazı yönleriyle tenkit edilir.

Şiirinin asıl zembereğini kuran içtimai yapı unsurları, en belirgin olarak Safahat'ın üçüncü kitabı olan *Hakkın Sesleri*'nde görülür. Akif, Balkan Savaşları ve sonrasını anlattığı bu şiirlerde "kendisine özgü bir dil ve üslup" kurmuş, ferdi temalı şiirlerde bunun gerisinde kalmıştır. Bu şiirlerinde çeşitli ayet ve hadisleri bir kalkış noktası olarak benimseyen şairin feryadı, sosyolojik bir muhteva kazanır.

"Geçenler varsa İslâm'ın şu çiğnenmiş diyarından" mısraıyla başlayan bu şiir, Rumeli için yakılan ağıtların en hüzün verici olanlarından. Aynı zamanda bu şiirde, "İslâm'ın çiğnenmiş bir diyarı" olan Rumeli'nin (Osmanlı İmparatorluğunun) başına gelen felaketler, eski ve yeni durumu arasındaki değişiklikler temel alınarak, bu felaketin sebepleri ile bu feci olayda Müslüman sakinlerinin paylarını ortaya koymak amacı güdülür. Dinine ve halkına yabancılaşmış aydınlar da şiddetle yerilir. Bütün vatan sathının bir mezar gibi görüldüğü bu devrede Akif, genelde Müslümanları özelde insanımızı içine düşükleri ümitsizlik ve atalet batağından çıkarmak için sürekli feveran eder. Bir yüreğin kârı olamayacak bir elemi yaşamak, tatmak onun yaşaması gereken kaderidir.

Yedinci Safahat/Gölgeler Akif'in daha çok öte âleme seslenen şiirlerini ihtiva eder. Bunlardan "Fıraklı Bir Nağme ya da Maverai Bir Çıglık" olarak kabul edilebilecek *Hicran* adlı şiiri, tasavvufi açıdan ele alınmaya elverişli bir anlam çerçevesi sunar. Dini yozlaştıran ve sığlaştıran tasavvufi kişi ve kurumları hedef alan Akif, Muhammet İkbâl gibi bir tasavvufi sistem kuramamıştır. Bununla birlikte yetiştiği ortamın ve aldığı eğitimin etkisiyle eserlerinde bazı tasavvufi pırıltılar görülebilir. Bu şiirdeki "mabed" kavramı, tasavvuftaki "Allah'ın evi" ve "ayna" imgelerine yakın bir anlayışla ele alınmıştır. Kalbini masiva ile dolduran şair, Allah tecelli etmediği için meyustur, hüsrandır. Kalbini Allah'tan başkasına kapayan şairin ahı, beklenen tecellinin zuhur etmemesi sebebiyle gökleri tutar. Bir münacaat olarak görülebilecek bu şiir, gurbeti ve bundan doğan hicranı (yurt-ülke/ahiret yurdu) çeşitli açılardan ele almayı mümkün kılan bir zemin üzerinde yükselir, kendi gök kubbemizde ebediyete kadar çınlayacak sayhaya dönüşür.

6. KAYNAKÇA

- Akbalık, Esra (2013). Yunus Emre'nin şiirlerinde 'gönül' imgesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, Sayı 26, (20-28).
- Akyüz, Kenan (1999). *Modern Türk edebiyatının ana çizgileri 1860/1923*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Arslan, Fatih (2009). Metaforik tercihler bakımından Akif'i okuyabilmek. *Uluslararası I. Mehmet Akif Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Burdur, (259-264).

- Beyatlı, Yahya Kemal (2010). *Edebiyata dair*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Cerrahoğlu, A. (1964). *Bir İslâm reformatörü Mehmet Akif*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Coşkun, Muharrem (2015). *İlk kez yayınlanan belgelerle 'vatanında cüda' istiklal şairi/kod adı: irtica-906*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Cündioğlu, Düccane (2007). *Bir Kur'an şairi/Mehmed Akif ve Kur'an meâli*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Çağan, Kenan (2011). Mehmet Akif'te toplum: ya da şiiirler sosyoloji. *Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyum Bildirileri*, (Hazırlayan: Vahdettin Işık). İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, (157-184).
- Çitçi, Sinan (2013). Mehmet Akif'in şiiirlerinde ağlamalar. *Türk Kültürü İncelemeleri*, C:29, (225-255).
- Demirci, Mehmet (2000). Ölümdeki hayat: tasavvuf düşüncesinde hayat. *Tasavvuf Dergisi*, Sayı 4, (9-16).
- (2011). Mehmet Akif ve Safahat'ta tasavvuf. *Hakikat Adamı Mehmet Âkif'e Armağan*. (Editör: Mehmet Bayyigit), Konya: Erman Ofset, (299-321).
- Demirli, Ekrem (2011). Mehmet Akif'in şiiirinde tasavvuf: Safahat'ı bir tasavvuf-ahlak metni olarak okumak. *Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyum Bildirileri*, (Hazırlayan: Vahdettin Işık), İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, (137-153).
- Düzdağ, M.Ertuğrul (1987). *Mehmed Âkif hakkında araştırmalar/hayati-eserleri-fikirleri-şahsiyeti-zamanı-çevresi*. İstanbul: MAM.
- Edib, Eşref (1960). *Mehmet Âkif/hayati – eserleri ve yetmiş muharririn yazıları*. Birinci Cilt. İstanbul: Sebilürreşad Neşriyatı.
- Enginün, İnci (2004). *Yeni Türk edebiyati araştırmalar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Erişirgil, Mehmet Emin (1986). *İslamcı bir şairin romanı*. (Yayına hazırlayanlar: Aykut Kazancıgil-Cem Alpar). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Eroğlu, Ebubekir (2011). *Modern Türk şiiirinin doğası*. İstanbul: YKY.
- Ersoy, Mehmed Akif (2010). *Safahat*. (Neşre Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ). Ankara: TDV Yayınları.
- (2011). *Düzyazılar/makaleler-tefsirler-vaazlar*. (Hazırlayan: A.Vahap Akbaş). İstanbul: Beyan yayınları.
- Gazâlî, İmam (1974). *İhyaü 'Ulûmi'd-dîn*. Cilt:3 Rub'u'l Mühlikât. (Tercüme: Ahmed Serdaroğlu). Ankara: Bedir Yayınevi.
- Gökçek, Fazıl (2005). *Mehmet Akif'in şiiir dünyası*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- (2011). *Bir medeniyetin şairi Mehmet Âkif*. Ankara: TDK.
- Hanioğlu, M.Şükrü (1981). *Bir siyasal düşünür olarak Doktor Abdullah Cevdet ve dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal (1988), *Son asır Türk şairleri*. Cilt:1. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İz, Mahir (2014), *Üstadım Mehmed Âkif/Muallim Mâhir İz'in hatıraları*. (Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ). İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları.
- Jäschke, Gotthard (1972). *Yeni Türkiye'de İslâmlık*. (Çev.Hayrullah Örs). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kaplan, Mehmet (2013). *Şiiir tahlilleri I/Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kara, İsmail (2011). *Türkiye'de İslâmcılık düşüncesi I/metinler-kişiler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Kara, Kerim (2005). Mevlana'nın Mesnevi'sinde kalp-gönül. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Y. 6, Sayı 14, (483-523).
- Karakoç, Sezai (1978). *Mehmet Âkif*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Kırkılıç, Ahmet (2009). Âyetlere manzum meâl. *Uluslararası I. Mehmet Akif Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Burdur, C:1, (61-70).
- Kuntay, M. Cemal (2001). *Mehmed Akif*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kutay, Cemal (1963). *Necid çöllerinde Mehmet Akif*. İstanbul: Tarih Yayınları.
- Meriç, Cemil (2004). *Bu ülke*. (Yayına Hazırlayan: Mahmut Ali Meriç). İstanbul: İletişim Yayınları.
- (2013). *Kültürden irfana*. (Yayına Hazırlayan: Mahmut Ali Meriç). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nazif, Süleyman (2015). *Mehmed Âkif*. (Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Okay, Orhan (1989). *Mehmed Âkif/ bir karakter heykelinin anatomisi*. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- (2010). *Batılılaşma devri Türk edebiyatı/fikirler-türler-topluluklar-temalar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- (2015). *Mehmed Âkif/kalabalıklarda bir yalnız adam*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Öztürkmen, Neriman Malkoç (1969). *Mehmet Akif ve dünyası/Safahat'ta geçen yapı unsurlarının stilistik tahlili*. Ankara: Altınok Matbaası.
- Sevük, İsmail Habîb (1930). *Edebî yeniliğimiz*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tansel, FevziyeAbdullah (1973). *Mehmet Âkif/hayati ve eserleri*. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Tarlan, Ali Niha (1971). *Mehmed Âkif ve Safahat*. İstanbul: Nidâ Yayınevi.
- Timurtaş, Faruk Kadri (2006). *Mehmet Âkif ve cemiyetimiz*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Topçu, Nurettin (1970). *Mehmet Âkif*. İstanbul: Hareket Yayınları.
- Tunaya, Tarık Zafer (2004). *Türkiye'nin siyasi hayatında batılılaşma hareketleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yenisoy, Hayriye Süleymanoğlu (2012). 1912-1913 Balkan Savaşlarının Edebiyata Yansıması. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, (91-111).
- Yetiş, Kazım (2006). *Bir mustarip Mehmet Akif Ersoy*. Ankara: Akçağ Yayınları.

TEK PARTİ DÖNEMİ DİN POLİTİKASI (1923-1946)¹

THE RELIGION POLICY IN THE SINGLE PARTY PERIOD (1923-1946)

Hüseyin KARA²

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nun külleri üzerinden doğan Türkiye Cumhuriyeti'nde, 1923-1946 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi tek parti olarak iktidarı elinde tutmuştur. Cumhuriyet, Osmanlı'nın bürokratik yapısı ile birlikte ekonomik ve toplumsal yapıyı da devralmıştır. Tek parti dönemi, ülkede ulus-devletin inşa edilmeye, çağdaşlaşmanın-batılulaşmanın sağlanmaya çalışıldığı ve ülkenin geliştirildiği-dönüştürüldüğü bir dönem olmuştur. Bu amaçla ülkede bir dizi yenileşme reformu yapılmış ve devrimlerle ulus-devlet inşasına başlanmıştır. Bu gelişim-dönüşüm sürecinde geçmişle bağlantılı olarak başta din (İslamiyet) olmak üzere, kültürel yapıdaki birçok alanda yenileştirme-çağdaşlaştırma yoluna gidilmiştir. Bu dönemde din (İslamiyet), devrimleri yerleştirmede dönüştürülmesi gereken kurumların başında gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, siyasal, toplumsal ve ekonomik yapı çerçevesinde tek parti döneminin din politikasını irdelemektir. Çalışmada, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki (BCA) dönemle ilgili birinci elden belgeler değerlendirilmiş ve istatistiksel veriler ortaya konularak tek parti döneminin din politikası çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Tek Parti Dönemi, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Politika, Din Politikası, Laiklik.*

Abstract

The People's Republican Party (CHP) led the Turkish Republic which was born on the ashes of the Ottoman Empire, between 1923-1946. The Republic, took over the bureaucratic structure together with the economical and social structure of the Ottoman Empire. The Single Party Period, tried to establish the nation-state building and also tried to construct the modernisation-westernization in the country as becoming a development-transformation period. Because of this aim, a serial of modernisation reforms had been done and with these reforms nation-state building was started. During this restoration-transformation period many fields in the cultural area and first of all at religion (Islam) area, was chosen

¹ Bu çalışma araştırmacının; İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı'nda hazırlamış olduğu "Siyasal, Toplumsal ve Ekonomik Değişim Sürecinde Türkiye'de Din-Devlet İlişkileri" başlıklı Doktora Tezinden üretilmiştir.

² Dr., hgokara@hotmail.com

to be changed due to the relation with the past. In this period, religion (Islam) was the first area that had to be transformed due to establish the reforms. Aim of this study is to analyse the religion policy of the Single Party Period from the perspective of the political, social and economical structure. In this study the religion policy of the Single Party Period has been analysed by evaluating the related first hand documents at the State Archives of the Prime Ministry of the Republic of Turkey and giving the statistical information of this period.

Key Words: Single Party Period, The Republican Peoples' Party (CHP), Policy, Religion Policy, Laicism.

1.GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden miras aldığı siyasal, toplumsal ve ekonomik yapının üzerinde tarih sahnesine çıkmıştır. Monarşiden cumhuriyete, yarı teokrasiden laikliğe geçiş yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkeleri olarak kabul edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti yeni bir devlet ve yeni bir siyasi yapı olarak tarih sahnesindeki yerini alırken yeni siyasi yapının, eski toplumsal ve ekonomik yapı üzerinde inşa edildiği unutulmamalıdır. Eski toplum yapısı ve ekonomik yapı değişmeden, Cumhuriyet ilan edilmiş ve bu yeni yapıyı yerleştirecek, toplumu dönüştürecek yasalar kabul edilerek uygulamaya konmuştur. Yeni siyasi yapının ve bunları kurumsallaştırıp, benimsetecek olan yasal düzenlemelerin toplumsal yapıyı da değiştireceği ümit edilirken, bütün bu düzenlemelere zaman zaman toplumdan tepkiler de eksik olmamıştır.

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra, yeni devletin kuruluşuna geçilmiş, yapılan bir dizi devrimle Osmanlı Devleti'nin külleri üzerinden yeni bir devlet doğmuştur. Suna Kili, Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli (200: 100) isimli eserinde; halk yığınlarını sömürgeci, işgalci güçlere karşı savaşıma itmenin, savaş başlatmanın, bağımsızlığa kavuşmanın, sonraki sorunların çözümünden daha kolay olduğunu, ulusal bağımsızlıklarını kazanan devletler için asıl sorunun Kurtuluştan sonra başladığını belirtmektedir. Çünkü kurtulan toplum gelenekseldi, uluslaşmamış ve ulus bilincine varamamıştı. Kurtuluş öncesindeki birleştirici, bir araya getirici bağ, kurtuluştan sonra kopmaktaydı. Oysa bir toplum, bir devlet için en önemli öğelerden birisi ulusal birlikti. Bu nedenlerle Kuruluş döneminin öncelikli hedefi uluslaşmayı ve çağdaşlaşmayı sağlamaya dönük olmuştur.

Kongar ise (2000: 318); Osmanlı toplum yapısı ile birlikte, bürokrat egemenliğinin de devralındığını belirtmektedir. Bu nedenle, toplum yapısını devletçi-seçkinci bir görüşle, tepeden inme düzenleme geleneği temelinde, İmparatorluk döneminde başlayan Batılılaşma çabalarının yönetsel uzantısı olmuştur. Osmanlı'da başlayan, halk için halka rağmen düşüncesi, Cumhuriyet döneminde de sürmüştür.

Bu çalışmanın amacı, tek parti döneminin siyasal, toplumsal ve ekonomik yapısının din politikasına etkilerini ortaya koyarak sunmaktır. Bu doğrultuda çalışmada, dönemin siyasal gelişmeleri incelenmiş, toplumsal ve ekonomik yapısı da istatistikî bilgilerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, ilk elden Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen bilgi ve belgeler çalışmada irdelenmiştir.

2.CUMHURİYETİN KURULUŞ DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN SİYASAL, TOPLUMSAL VE EKONOMİK YAPISINA GENEL BİR BAKIŞ

Tek parti döneminin din politikasının tam anlamıyla anlaşılabilmesi için, Cumhuriyetin kuruluş döneminde Osmanlı Devleti'nden devralınan siyasal, toplumsal ve ekonomik yapıya bakmakta büyük fayda bulunmaktadır. Çünkü Cumhuriyet devrimleri bu yapı üzerinde hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

2.1. Siyasal Yapı

Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının uluslararası alanda tanınması Lozan Antlaşması'nın kabul edilmesiyle olmuştur. Lozan'da 20 Kasım 1922'de başlayan Barış Konferansı, 24 Temmuz 1923 tarihinde Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla sona ermiştir (Lewis, 2008: 343). Lozan Antlaşması'nın imzalanması ile Tanör'ün ifadeleriyle (2009: 10), ülkenin bağımsızlığını sağlayan **Kurtuluş** dönemi sona ermiş, çağdaşlaşma ve Batılılaşma yolunda 1940 yılına kadar sürecek olan **Kuruluş** dönemine geçilmiştir. Tanör gibi Jaschke de (1972: 20) yeni Türkiye'nin gerçek kuruluş yılını 1923 olarak belirtmektedir. Lozan Anlaşması'nın kabul edilmesinden hemen sonra, II. BMM seçimleri yapılmıştır. Bu seçimlerde, I. Mecliste İkinci Grup içerisinde yer alan muhalif milletvekilleri tasfiye edilmiş, buna karşılık Kurtuluş Savaşı önderlerinden oluşan muhalefet, Meclis'teki yerini korumuştur. 9 Eylül 1923'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Halk Fırkası adıyla siyasi parti kimliğine dönüştürülmüş, Mustafa Kemal genel başkanlığa seçilmiştir (Kırçak, 1994: 214).

II. Meclisin ilk uygulamalarından birisi, milletvekilleri için bir yemin metnini kabul etmek olmuştur. Bu metin şöyledir: “*Vatan ve milletin selamet ve saadetinden başka bir gaye takip etmeyeceğime ve milletin bila kayıt ve şart hâkimiyet esasına sadık kalacağıma... Vallahi*”. II. Meclis'in kabul ettiği diğer bir öneri ile 13 Ekim 1923 günü Ankara başkent olmuştur. Bununla birlikte öneride; “*...Milletimizin en değerli yöresi olan İstanbul'umuz İslam Halifeliği'nin merkezi olmak durumunu... sonsuzluğa kadar muhafaza edecektir*” ifadesine yer verilmiştir (Çelik, 1999: 91). Bu uygulamalarla dini söylemlerin, bir süre daha varlığını sürdürmesine izin verilmiştir.

II. Meclis, 29 Ekim 1923 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Yasası'nda yaptığı bir değişiklikle, Türkiye Devleti'nin hükümet biçimi olarak Cumhuriyeti kabul etmiştir (Çelik, 1999: 92). Yasanın ilk maddesinde yer alan “Hâkimiyet, bila kaydü şart milletindir” hükmüyle, devletin temel ilkesi yinelenmiştir (Gözaydın, 2009: 19). Aynı yasanın ikinci maddesinde ise; “Türkiye Devletinin dini, Din-i İslamdır” ibaresi yer almıştır (Bora, 2009: 117). Çünkü bu dönemde henüz, dini tamamen gözden çıkarmak olanaklı değildi (Kongar, 1999: 121). Bu nedenle dini söylemler birden siyasal ve toplumsal yaşamın dışına çıkarılmamıştır.

2.2. Toplumsal Yapı

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet ilan edildiğinde, ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısının hiçte iç açıcı bir durumda olmadığı görülmektedir. 1927 yılında yapılan nüfus sayımında ülke nüfusu (Hatay hariç) 13.6 milyondur. Buna dayanarak 1923 yılı nüfusu 13 milyon olarak tahmin edilmektedir. Savaşlarda yaşamını kaybeden erkekler, hem erkek-kadın dengesini hem de yaş piramidini, verimli çağdaki insan gücü yönünden bozmuştu. Ülke sağlık ve eğitim nitelikleri yönünden de çok yetersiz bir insan gücüne sahipti. Sıtma ve verem hastalıkları yaygındı (Yenal, 2010: 9). 1927 yılı verilerine göre

nüfus yapısı bakımından ülke büyük oranda köylü nüfusa sahipti. Ülke nüfusunun %24'ü kentlerde, %76'sı ise köylerde yaşamaktaydı (TÜİK, 2006).

Cumhuriyetin kuruluş döneminde okuryazar sayısı bakımından da ülke oldukça geriydi. 1923 yılında, yurttaşların yalnızca % 10,6'sı okuma ve yazma biliyordu. Bu oran kadınlarda ise % 4'e kadar düşüyordu (Bilgin, 2005: 56). 1927 yılına gelindiğinde eğitim alanında ilerlemenin kaydedilemediği anlaşılmaktadır. Bütün düzeylerdeki öğrenci sayısı 497.300'dü. Bu sayının genel nüfusa oranından nüfusun ancak % 3,7'sinin okullarda eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. İlköğretimdeki okullaşma oranı ise yalnızca % 23'tü (Tunçay, 1992: 234–237). Bütün bu olumsuzluklara karşılık Mustafa Kemal, Osmanlı toplumsal yapısından kopmayı sağlayacak bütün araçları yaşama geçirmek istemiştir. Bu amaçla; milli bir burjuvazi yaratmak, laik-bilimsel eğitim aracılığıyla ekonomik ve siyasi bağımsızlığı pekiştirmek öncelik taşımıştır (Gümüšoğlu, 200: 61).

Cumhuriyetin kuruluş dönemindeki toplumsal yapı gerek eğitimli nüfus, gerekse kentlerde yaşayan nüfus bakımından son derece yetersizdir. Uzun süreli savaşlar nedeniyle çalışma, sağlık, erkek-kadın dengesi bakımından da toplum yapısı büyük orantısızlıkları içinde barındırmıştır.

2.3. Ekonomik Yapı

1923–1930 yılları arasındaki dönemde devlet, ister liberalizm ister korumacılık biçiminde olsun, yerli ve ulusal burjuvaziyi yetiştirmeye yönelmiştir. Aynı dönemde çiftçiyi korumak için önlemler de alınarak aşar vergisi ve iltizam yöntemi 1925 yılında kaldırılmıştır (Tanör, 2009: 336). Cumhuriyetin ilk yıllarında çok dar olan bütçenin, 1925 yılında aşar vergisi kaldırıldıktan sonra daha da daraldığı görülmektedir. 1926–1933 yılları arasında ortalama olarak 200 milyon TL. dolayında değişen devlet gelirlerinin, yaklaşık olarak % 60'ının vergilerden geldiği, % 20'sinin ise tekel kazançlarından kaynaklandığı görülmektedir (Yenal, 2010: 65). 1929–1933 yılları arasındaki bütçe gelirleri Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: 1926-1933 Yılları Arası Bütçe Gelirleri

Gelir Türü (000 TL)	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933
Kazanç Vergisi	11.212	13.412	13.716	14.544	13.090	12.739	11.400	11.709
Muamele Vergisi	13.852	18.215	18.920	19.254	15.889	9.078	11.763	13.148
Bina V.	4.401	5.048	5.931	7.580	7.899	4.417	4.247	4.147
Hayvan V.	14.234	12.629	11.913	13.855	13.857	13.163	11.169	10.731
Arazi V.	6.564	5.890	5.696	6.307	5.759	6.052	4.999	4.889
Gümrük V.	61.423	59.752	64.211	65.641	56.158	44.009	38.514	34.834

Tekel Gelirleri	21.112	31.620	35.889	37.958	35.744	34.334	39.599	33.107
Diğer Gelirler	47.565	55.673	65.754	59.009	68.081	63.632	92.163	85.734
Toplam	180.363	202.239	222.030	224.143	216.477	185.924	214.304	198.299

KAYNAK: YENAL, Oktay (2010), *Cumhuriyetin İktisat Tarihi*, s.64, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Tablo 1’de görüldüğü gibi Cumhuriyetin kuruluş döneminde, devlet gelirlerinin büyük bölümü vergi gelirlerinden oluşmuştur. Söz konusu vergiler işçi ve köylüden alınan vergilerdir. Buna karşılık bütçe 1923 ile 1926 yılları arasında sürekli açık vermiştir (Yerasimos, 2005: 96). Daha sonraki yıllarda devletçilik adını alacak olan müdahaleci yöntemle devlet, özel sanayici, çiftçi ve tüccar yetiştirmek için gerekli yardımları yapmıştır. Cumhuriyet Türkiye’si, uzun yıllar süresince kaynaklarının önemli bir bölümünü, Avrupa sanayisinin tüketim malları için kullanmıştır. Sonuçta 1927 yılında, tüketim malları, ithalatın % 70’ine ulaşmıştır (Avcıoğlu, 1971: 245). Devlet bu dönemde, harcamalara kaynak sağlamak için 1926 yılında yeni vergileri yürürlüğe koymuş, var olanların ise oranını artırmıştır. Aynı dönemde, GSMH’nın % 50’den fazlasını oluşturan tarım kesimi ekonominin bütününe etkileme gücüne sahip olmuştur (Kazgan, 2006: 64). Bununla birlikte ekilebilir tarım toprağı yetersizdi, ülke topraklarının ancak % 5’i işlenebilmiştir (Yenal, 2010: 10).

Söz konusu verilerin incelenmesinden Cumhuriyetin kuruluş döneminde, ekonomide tarım kesiminin ağırlıklı olduğu görülmektedir. 1927 yılında yapılan nüfus sayımından çıkarılan sonuçlara göre; aktif nüfusun % 78,2’si tarımda çalışmaktaydı. Sanayi, ulaştırma ve ticaret alanında çalışanların oranı ise yalnızca %10’du. Ekonomi, son derece geri bir gelişme düzeyindeydi (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1980: 9).

Sanayi kesimine bakıldığında, Milli Mücadele’nin sonunda ülkede sanayinin yok denecek düzeyde olduğu ve gelişmediği görülmektedir (Cem, 1995: 276). Sanayi kesimi Cumhuriyetin ilk yıllarında, Osmanlı ekonomisi içerisindeki nicel boyutlarını ve yapısal özelliklerini taşımaktaydı (Boratav, 2006: 52). Kapitülasyonların sonucunda var olan zanaatlar yıkılmıştı. 1923 yılı rakamlarına göre ülkede imalathane niteliğinde 386 işyeri ile 20.000 sanayi işçisi vardı. Bu dönemde yabancı şirketlerin ekonomideki varlığı baskındı. Başta demiryolları, elektrik ve ulaştırma şirketleri olmak üzere İstanbul ve İzmir rıhtım işletmeleri gibi önemli ve büyük işletmeler yabancı şirketlerin elindeydi (Cem, 1995: 276). 1923–1927 yılları arasındaki ekonomik verilere bakıldığında, Türkiye’nin sanayi kuruluşlarının yapısal bir devrime uygun olmadığı görülmektedir. Bu dönemde tarım sektörü ezici bir biçimde ekonominin hâkim sektörüdür (Karpat, 2009: 71). Söz konusu kuruluşların küçük aile işletmeleri olduğu, yerli küçük işletme sayısının artmasına karşılık, büyük sermayeye sahip olmadıkları görülmektedir.

Ülke genelinde elde edilen gelir bakımından sanayi gelirleri, ulusal gelirin yalnızca %10’unu oluşturuyordu (Yenal, 2010: 11). Gıda, deri ve dokuma kollarının üretim değeri bakımından imalat sanayi içerisindeki payları 1913’de % 88, 1927 yılında ise % 87 oranındaydı. Sonuç olarak, 1923–1929

yılları arasında anlamlı bir sanayileşme süreci oluşmamıştı (Boratav, 2006: 52). Ayrıca illeri ve bölgeleri birbirine bağlayan ulaştırma olanakları, yabancıların elindeki birkaç demiryolu dışında yok gibiydi. Ne yeterli motorlu araç ne de karayolu bulunuyordu (Yenal, 2010: 13). Cumhuriyetin kuruluş döneminde, tarım sektörü ülkenin yiyecek ihtiyacını karşılamaya dönük üretim yapmaktaydı. Büyük sanayi işletmeleri yabancıların elinde olup, Türkler yalnızca küçük işletme sahibi olarak faaliyette bulunmaktaydı.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında, kişi başına düşen milli gelirden de uzun savaş yıllarının olumsuz etkileri devam etmişti. 1923'te kişi başına düşen milli gelir, 1913 düzeyinin yaklaşık olarak % 40 altındaydı. Cumhuriyet ekonomisi 1913 yılının kişi başına düşen milli gelir düzeyini ancak 1929 yılında yakalayabilmiştir (Pamuk, 2008: 298). Kişi başına milli gelirin 1927 yılında 114 TL (59 \$), 1929 yılında ise 124 TL (60 \$) olduğu görülmektedir (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1980: 9). Ülkenin yoksulluğu, düşük milli gelir oranlarından da anlaşılmaktadır.

Aynı dönemde Ekim 1929 tarihinde New York Borsası'nın çöküşü, bütün dünyayı etkileyen bir bunalıma neden olmuştur. Bu dönemde dünya genelinde ticaret hacmi azalmış, fiyatlar düşmüş, işsizlik artmıştır. İhracatı büyük ölçüde tarımsal ürünlere dayanan genç Türkiye Cumhuriyeti de bu gelişmelerden olumsuz olarak etkilenmiştir (Lewis, 2008: 377). Buğday ve tahıl fiyatları 1928-1929 yılı fiyatlarından, 1932-1933 yılına kadar % 60 oranında düşmüş ve 1930'ların sonlarına kadar aynı düzeyde kalmıştır. Tütün, kuru üzüm, fındık ve pamuk gibi ihracat ürünlerinin fiyatları da 1932-1933 yılına kadar % 50 oranında gerilemiştir. Bu durum, ülkenin daha fazla pazara yönelen bölgelerinde tarımsal çöküşe neden olmuştur (Pamuk, 2008: 173). 1929 Bunalımı nedeniyle, ülkede devletin ekonomiye yön vermesine yönelik bir dizi düzenleme kabul edilmiştir.

2.4. Devletçilik İlkesine Geçiş

Ekonomide olumsuz olarak yaşanan süreçte devletin, daha büyük ekonomik etkinliklerde bulunması gerektiği görüşü öne çıkmıştır (Lewis, 2008: 394). Bu gelişmeler sonunda Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) 1931 Kongresi'nde, yeni bir ekonomi politikasının oluşturulup, hem bu politikaya hem de bütün rejime destek olacak bir ideoloji tanımlanmaya çalışılmıştır. Sonuçta, "*Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik (Layiklik), Devletçilik ve Devrimcilik rejimin ideolojisini oluşturan ilkeler*" olarak kabul edilmiştir. Gerçekte ise kongrenin temel sonucu devletçilik ilkesinin kabul edilmesi olmuştur. Bu ilke ile devletin bir sanayileşme programıyla ekonomik etkinliklere müdahale etmesi öngörülmüştür (Karpat, 2009: 74). Bu dönemde Mecliste revaç bulan üç beyaz parolası içinde bulunulan durumu daha iyi anlatmaktaydı: Ekmeğimizi kendi unumuzdan yoğurmak, şekerimizi kendi pancarımızdan almak ve bezimizi kendi pamuğumuzdan dokumak (Atay, 2004: 491). Bundan sonra devlet, dünya bunalımından korunmak için ekonominin dizginlerini kendisi ele almıştır (Cem, 1995: 287).

Devletçilik ilkesinin kabul edilmesiyle birlikte kalkınma planları da hazırlanmıştır. 1934 yılında Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmıştır. Plana göre, genellikle tüketime yönelik sanayi kollarını içine alan devlet teşekkülleri kurulmuştur (Karpat, 2009: 72). 1935 yılında ise devletçilik ilkesi yeniden tanımlanarak devletin, kamu düzeninin gerekli kıldığı durumlarda özel girişimin etkinliğinin denetlenmesi de devletçilik kapsamına alınmıştır (Tezel, 2002: 243).

Bu gelişmeler ışığında; 1929, 1935 ve 1939 yıllarında Türkiye'nin ulusal geliri Tablo 2'de görülmektedir:

Tablo 2: 1929, 1935 ve 1939 Yılları Türkiye'nin Ulusal Geliri (Cari Fiyatlarla-Milyon TL).

SEKTÖR	1929 (%)	1935 (%)	1939 (%)
Tarım	893 (49.60)	445 (36.4)	634 (38)
Sanayi	241 (13.3)	202 (16.5)	314 (18.8)
Ulaşım	49 (2.7)	42 (3.5)	66 (3.9)
Ticaret-Bankacılık	291 (16.2)	198 (16.2)	279 (16.8)
Hizmetler	113 (6.3)	121 (9.9)	125 (7.5)
Diğer	213 (11.9)	215 (17.5)	251 (15)
TOPLAM	1800	1223	1669

KAYNAK: DEMİRGİL, Demir (1969), "Memleketimizin Çözülmemiş Meseleleri, Devletçilik", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/ Bugün/ Yarın**, Sayı.26, (19-24).

Tablo 2'de görüldüğü gibi tarım sektörünün 1929 yılındaki ulusal gelir içerisindeki oranı % 50'ye yakınken, bu oran 1935 yılında % 36.4'e düşmüştür. 1939 yılında ise tekrar yükselerek % 38 düzeyine ulaşmıştır. 1929-1935 yılları arasında tarımın gerilemesinin nedeni 1929 dünya ekonomik bunalımının uzun sürmesi ve sanayileşmenin ülkemizde artmasıdır (Demirgil, 1969: 24). 1930-1939 yılları arasında, Türkiye'de sanayileşme alanında ciddi adımlar atılmış, sonuçta bu dönemde ortalama büyüme hızı % 7.9 olmuştur. Sanayileşme ile önce yaygın tüketim mallarının ülke içinde üretilmesi gerçekleştirilmiştir. Bu dönemin sonunda önemli bir gelişme olarak üç beyazlar, yani un, şeker ve dokuma yerli üretimle sağlanmaya başlamıştır (Boratav, 2006: 71). Ekonominin iyiye gittiği 1935 yılında bazı vergilerle ilgili olarak alınan kararlarda da görülmektedir. Alınan kararlar şeker ve tuz ucuzlatılmış, bazı vergilerde indirim sağlanmış, çiftçi borçları da taksitlendirilmiştir³. Ülkenin içerisinde bulunduğu sıkıntılı duruma karşılık bütün olanaklar kullanılarak, sanayileşme için kamu iktisadi teşekkülleri oluşturulmuştur.

Devletçilik uygulaması ile bunalımın atlatılması, ekonomik alanda önemli gelişmelerin sağlanması ve Kemalist ilkelerin yerleşmesi için daha uygun bir zemin yaratılmıştır (Şaylan 1987: 54; Lewis, 2008: 384; Beriş, 2009: 192). Bu zeminde halk, siyasal, toplumsal ve ekonomik açıdan dönüştürülmeye, böylece batılı değerleri benimseyen yeni bir toplum yaratılmaya çalışılmıştır. Devletçilik ilkesi ile devrimlerin daha kolay olarak toplum tarafından kabul göreceği, ekonomik olarak refahı artıran halkın, batıda olduğu gibi yapılan yenilikleri benimseyeceği düşünülmüştür. Bununla birlikte ülkede güçlü bir burjuva sınıfının olmaması, bu görüşün geçerliliğini büyük ölçüde azaltmıştır. Cumhuriyetin kuruluş döneminin ekonomik yapısının çok geri olduğu görülmektedir. Bu nedenle ülkede uygulanan devletçilik uygulamaları, toplumsal alanın biçimlendirilmesinde de önemli bir yer tutmuştur. Bununla birlikte devletçi ekonomi politikaları nedeniyle ülkede toplumsal ve kültürel gelişmeler de baskı altına alınmıştır.

³ BCA, 490.01.3.12.11., 8 Şubat 1936.

3. TEK PARTİ DÖNEMİNİN ÖNEMLİ SİYASAL VE TOPLUMSAL GELİŞMELERİ

Cumhuriyetin ilan edilmesinden hemen sonra bir dizi yenileşme ve reform hareketine başlanmıştır. Siyasal, toplumsal ve ekonomik alandaki yeniliklerle ulus-devletin inşa süreci başlamıştır.

3.1. Halifeliğin Kaldırılması

Cumhuriyetin ilanı ile Mustafa Kemal, Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Böylece, başkansız bir devlet sisteminin yarattığı boşluğu halifenin doldurması olanağı ortadan kaldırılmıştır. Ancak cumhuriyetin ilan edilmesine, saltanatın kaldırılmasından daha çok tepki doğmuştur. Bu tepki, saltanat kaldırıldıktan sonra bile hilafeti, yeni siyasal sistemde Devlet Başkanı olarak görme eğiliminden kaynaklanmaktaydı (Özek, tarihsiz: 473–474). Bununla birlikte cumhuriyet ilan edilmesine rağmen, Türkiye Cumhuriyeti'nde ulusal egemenlik, henüz bir halk egemenliği biçiminde olmamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında iktidarı halk değil, bürokrat sınıfın öncülüğünü yaptığı, üretim ilişkilerini denetleyen tarım ve ticaret burjuvazisi birlikte kullanmıştır (Yücekök, 1983: 60). Bu durumun en önemli nedeni, ülkede kendi ekonomik çıkarlarını savunmak zorunda olan bir burjuva sınıfının olmamasıydı.

Bu ortamda Türkiye'yi laikleştirme yolunda ilerletecek adım, hilafet kurumunun kaldırılması ile olmuştur. Mustafa Kemal, Hilafetin ve Evkaf ve Şer'îye Bakanlığı'nın kaldırılması önerisini din adamlarına imzalatmaya dikkat etmiştir (Avcıoğlu, 1971: 235). Bu amaçla Şeyh Saffet Efendi ve Adliye Vekili Seyit (Mehmet Seyyid) Bey, halifelik kurumunun niçin kaldırılması gerektiğini TBMM'de açıklamış ve yapılan görüşmelerden sonra halifelik, 3 Mart 1924 tarihinde milli egemenlik ilkesinden çıkarılan sonuca göre kaldırılmıştır (Tunaya, 2007:145-146). Osmanlı Devleti'nde ulema geçmişte birçok defa yapılan reformları geciktirmiş veya sona erdirmişti. Mustafa Kemal, onların kendi devrimini engellememesi konusunda kararlı davranmıştır (Lewis, 2008: 356). Hilafetin kaldırılması sonucunda, günlük yaşamın bütün noktalarını düzenleyen dinin, bu bölgelerle ilişkisi kesilmiştir. Çünkü doğum, ölüm, eğitim, kültür, ölüm ve miras gibi toplumsal hayatı düzenleyen birçok işlem için ulemanın hizmetleri gerekliydi (Mardin, 2007: 96). Hilafetin kaldırılmasının diğer bir önemli sonucu ise, devletin aynı zamanda büyük ölçüde dini kimlikten sıyrılması, yeni Türkiye'nin İslam dünyasıyla merkezi bağlantı noktasının ortadan kaldırılmasıdır (Kara, 2005: 180).

3.2. Evkaf ve Şer'îye Vekâletinin Kaldırılması

Halifeliğin kaldırıldığı gün çıkarılan ikinci yasayla Evkaf ve Şer'îye Vekâleti (Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı) ile Erkânı Harbiyeyi Umumiye Vekaleti (Genelkurmay Bakanlığı) de kaldırılmıştır. Evkaf ve Şer'îye Vekaleti'nin yerine Diyanet İşleri Riyaseti (Başkanlığı) (DİB) kurulmuştur (Lewis, 2008: 557). DİB, Cumhuriyet döneminde dinin eğitim, hukuk ve devlet ilişkileri açısından getirdiği en önemli kurum olmuştur (Berkes, 2009: 535).

DİB Yasasının ilk maddesi, Müslümanlık kurallarını eylemler ile inançlar ve ibadetler olarak ikiye ayırmış, birinci alan bütünüyle TBMM'nin yasama yetkisi altına alınarak şeriat hukuku kaldırılmış, inanç ve ibadetlerle ilgili işlemler ise DİB'na bırakılmıştır (Berkes, 2009: 535). Yaklaşık 45 gün sonra 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen yeni Anayasa ile de TBMM, şer'î kuralları uygulamakla görevli kılınmıştır (Çelik, 1999: 111).

3.3. Tevhid-i Tedrisat Yasasının Kabulü

Halifeliğin kaldırıldığı gün çıkarılan üçüncü yasa, bütün eğitim ve öğretim kurumlarının birleştirildiği Tevhid-i Tedrisat Yasası olmuştur. Yasa ile bütün medrese ve okullar Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır. Bu yasaya dayanarak, eğitim Bakanı Vasıf Çınar'ın emriyle medreseler de kapatılmıştır (Jaschke, 1972: 74). Tevhid-i Tedrisat Yasasının çıkartılmasındaki asıl amaç, hem bütün eğitim kurumlarını Eğitim Bakanlığına bağlamak, hem de Tanzimat'tan beri devam eden ikili öğretime medreseleri kapatarak son vermektir.

Bu yasanın din eğitimi ile ilgili 4. maddesine göre; “*Maarif Vekaleti (Eğitim Bakanlığı) yüksek din uzmanları yetiştirilmek üzere Darülfünun'da bir ilahiyat Fakültesi kurulacak, imam ve hatip gibi din hizmetlerinin yerine getirilmesi amacıyla görevli memurların yetişmesi için de ayrı okullar*” açacaktı (Kayadibi, 2010). Yasada emredilen imam ve hatip okulları 1924 yılında İstanbul ve 28 ayrı yerde açılmış (Jaschke, 1972: 75), din görevlileri için yüksek düzeyde eğitim veren Süleymaniye Medresesi'nin görevi ise, İstanbul Üniversitesi'nde kurulan İlahiyat Fakültesi'ne devredilmiştir (Mardin, 2007: 97). Ancak imam hatip okullarının sayısı, zamanla öğrenci azlığından dolayı eksilmiştir. 1924'de 28 okulda toplam 2.258 öğrenci ve 300 öğretmen varken bu sayı 1932'de 10 okula, 1927–1932 döneminde ise İstanbul ve Konya'da olmak üzere ikiye düşmüştür (Jaschke, 1972: 75). Bu dönemde İzmir'de kapatılan imam hatip okulunun Trabzon'un Of ilçesinde açılması hakkındaki öneri de kabul edilmemiştir⁴. İmam hatip okulu mezunlarının diğer meslek okulu mezunlarıyla eşit haklara sahip olma ve ücret artışı istekleri de kabul edilmeyen başka bir öneriydi⁵.

3.4. 1924 Anayasasının Kabulü

Saltanat ve halifeliğin kaldırılmasıyla birlikte, yürürlükte olan 1921 Anayasası ile 1876 Anayasası'nın temel ilkelerini kaybetmesine neden olmuştu. 20 Nisan 1924 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni Anayasası kabul edilmiş ve bu Anayasa 1960 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. 1924 Anayasası günün koşullarının zorlaması nedeniyle teokratik bir anayasa olarak ortaya çıkmıştır. Anayasanın 2. maddesine göre, Türkiye Devleti'nin dini, din-i İslam'dır, 26. maddede ise TBMM'nin görevleri arasında din işlerinin yürütülmesi de yer almıştır. Bunlara karşılık 70. madde de; vicdan özgürlüğü kabul edilmişti. Ulusal egemenlik ilkesine dayanan yasama organının tanrısız görevlerle yükümlü kılınması, günün koşullarının bir zorlaması nedeniyle olmuştur (Özek, tarihsiz: 480). Anayasanın yapısında ve siyasal biçimlenme ile anayasal kurallar arasında var olan çelişki bir süre için kabul edilmiş, Mustafa Kemal tarafından “ilk uygun zamanda kaldırılması” gerektiği belirtilmiştir (Özek, tarihsiz: 480).

3.5. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması

Kabul edilen yasalarla dini niteliklerinden sıyrılan Türk Devleti, laiklik yolundaki gelişmelerini devam ettirmiş, ancak Hilafetin kaldırılması İslamcı çevrelerin tepkisine yol açmıştır. Silifke, Bursa Reşadiye ve Adapazarı'nda başını şeyh ve hocaların çektiği olaylar çıkmıştır. Ülkedeki bu ortam içinde, 1924 yılının sonlarında Rauf (Orbay) Bey, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ile batılılaşma hareketlerini eleştiren

⁴ BCA, 30.10.00.7.41.3., 01 Şubat 1925.

⁵ BCA, 30.10.192.313.19., 23 Şubat 1926.

Kazım Karabekir Paşa tarafından Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kurulmuştur (Sencer, 1999: 195). TCF Programının 6. maddesinde, “*Fırkanın, adem-i merkezîyetçi olduğu, ekonomik alanda liberalizm yanlısı bir politika izleyeceği ve dinsel inanç ve düşüncelere saygılı olduğu*” ifade edilmiştir (Kırçak, 1994: 234). TCF, açıklanan beyanname ve programıyla siyasal ve ekonomik alanda liberal demokrasiyi savunmaktaydı (Tunçay, 1992: 104). Fırkayı kuranlar, temel olarak saltanat ve hilafetin kaldırılmasına tepki duyanlardan oluşmaktaydı (Sarıbay, 2001: 48). Bu nedenle Cumhuriyete ve yeni siyasal yapıya karşı olanlar, eski İttihat ve Terakki üyeleri bu fırka içerisinde yer almışlardır (Özek, tarihsiz: 479).

Bu dönemde, İslam dininin en tutucu olanlarını içerisinde toplayan Nakşibendî tarikatının etkili olduğu Doğu Anadolu Bölgesi’nde, 13–14 Şubat 1925 tarihlerinde Şeyh Said isyanı çıktı. Ayaklanmanın nedeni, hükümetin dinsizleştiği, milletin dinsizliğe götürüldüğü, dinin kaldırılmak istendiği ve dinin kaybedilmekte olduğu propagandasıydı (Goloğlu, 2007: 113). Cumhuriyete karşı olan Şeyh Said’in amacı bir Kürt İslam Devleti kurmak ve hilafeti geri getirmektir (Işıklı, 2006: 184). Devrime tepkilerin en büyüğü olan bu isyanın bastırılmasından sonra İstiklal Mahkemeleri kuruldu ve Takrir-i Sükûn Yasası kabul edildi (Tunaya, 2007: 148). Çıkarılan 556 sayılı yasa ile de hilafet lehinde propaganda yapmak yasaklandı (Öztemiz, 1997: 44). Bu dönemde halk yığınlarının yapılan yasal düzenlemelere karşı, din elden gidiyor diye gösterdiği tepkiler üzerine DİB, müftülüklere gönderdiği bir genelge ile halka Cumhuriyetin güzelce anlatılmasını istiyordu⁶. Ayaklanma süresince TCF’nin birçok şubesi ayaklanma ile ilgili görülerek kapatıldı. Sonuçta, 5 Haziran 1925 tarihinde de Takrir-i Sükûn Yasası ile fırka tamamen kapatıldı (Özek, tarihsiz: 80). Böylelikle ülkede demokrasinin tam anlamıyla gelişmesi fırsatı kaçırılmış, çok partili hayata geçiş süreci 20 yıl sonraya bırakılmıştır.

3.6. Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması

TCF’nin kapatılmasını, isyanın tarikatlar tarafından başlatıldığı gerekçesiyle, ülke genelindeki tekke ve zaviyelerin kapatılması izlemiştir. Aynı zamanda tarikatların cemiyetleri dağıtılarak, toplanmaları, törenleri ve özel kıyafetleri de yasaklanmıştır (Lewis, 2008: 358). Tekke ve zaviyelerin kapatılması da sivil toplumun bütün unsurlarıyla ortadan yok olmasına yol açmıştır. 1925 Tarihli Tekke ve Zaviyelerin ve Türbelerin Kapatılması ve Türbedarlıklarla Birtakım Unvanların Kaldırılmasına Dair Yasa’nın kabul edilmesinden sonra, tarikatların faaliyetleri yeraltına inmiştir. Bu yasadaki en fazla etkilenen tarikat ise dini ayinleri halk arasında yapılan Mevlevilerdi. Ayrıca, Nakşibendî ve diğer tarikatların da zikirleri yasaklanmıştır. Bununla birlikte bu tür ayin ve zikirler küçük gruplar halinde evlerde ve kırsal kesimde yapılmaya devam etmiştir (Jenkins, 2008: 96).

Her türlü tarikatın ve tarikat faaliyetlerinin yasaklanmasına rağmen, yasa dışı tarikat ayinleri yapmaktan ötürü 1929 ile 1937 yılları arasında haklarında yasal işlem yapılanların sayıları Tablo 3’te gösterilmiştir.

⁶ BCA, 51.2.00.00.13.3., 09 Mayıs 1925.

Tablo 3: 1929-1937 Yılları Arasında Hakkında Tarikatçılıktan İşlem Yapılanların Sayısı

Tarikat	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	TOPLAM
Nakşi	5	57	22	10	13	4	81	371	24	587
Rufai			8		1		1	9		19
Bektaşî		1	1	29	7	24	92	74	48	277
Kadiri		30	21	23	7	76	2			159
Mevlevî									4	4

KAYNAK: SOLGUN, Sertaç (2010), *Menemen Olayı Sonrasında İkinci Dünya Savaşına Türkiye'nin İç Güvenliği (1930-1939)*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Tarikatçılıktan dolayı hakkında işlem yapılanların sayısal dağılımına bakıldığında ise, bu dönemde en fazla Nakşilik ile Bektaşilik tarikatlarının etkin olduğu görülmektedir.

Toprak (1978: 177), toplumdaki dinsel güçlerin, denetim mekanizmasının dışına itildikleri için sistem dışı hareketler biçimine itildiklerini belirtmektedir. Çıkan isyanlar, Kürtçülük boyutunun dışında tek parti döneminin laiklik uygulamasına karşı protesto hareketleri olmuşlardır. Mardin ise (2007: 121), ilmiye sınıfının ortadan kaldırılması ve tarikatların yeraltına itilmesinin, Türkiye'de dini gücün iki dayanağını ortadan kaldırdığını öne sürmektedir (Mardin, 2007: 121). Bu dönemde bazı elit kesimce uygulanmak istenen batılılaşma isteği, geniş halk kitlelerinin değerler sistemi açısından pek az bir anlam ifade etmiştir (Toprak, 1978: 177).

3.7. Latin Alfabesinin Kabulü

Cumhuriyet rejimi, eğitim alanında görülen sayısal verilerdeki yetersizliklere karşılık, bu alana batılılaşmada etkin bir rol vermiş ve eğitimin, ülkeyi dönüştürmede öncülük etmesini beklemiştir (Tunçay, 1992: 234). 3 Kasım 1928 tarihinde kabul edilen Latin alfabesi ile Arapça-Farsça kırması niteliğindeki bir dil olan Osmanlıca'nın yerine, Türkçe köklerden oluşan ulusal bir bilim ve kültür dilinin yaratılması hedeflenmiştir (Tanör, 2009: 253). Çünkü Arap alfabesi ile okuyup yazmanın Batılı düşünceye geçiş için bir engel olduğu değerlendirilmekteydi (Özgen, 1995: 118). Ayrıca bu çalışmalarla, Arap-İslam dünyası ile olan kültürel bağı gevşetmek ve dinin toplumsal yaşam üzerindeki etkisini hafifletmek de amaçlanmaktaydı. Başka bir ifadeyle bu düzenlemelerle Türkiye, yönünü Doğu'dan veya Güney'den Batı'ya çeviriyordu (Tanör, 2009: 253). Bu amaçla ülkemizde hızlı bir okuma yazma seferberliği başlatıldı. Henüz alfabe değişikliği yürürlüğe girmeden din görevlilerinin de açılan kurslara devam ederek okuma-yazma öğrenmeleri istendi⁷. Latin alfabesinin kabulüyle kutsalla olan son bağ da koparılmıştı (Jenkins, 2008: 99).

3.8. Şapka İktisası Hakkındaki Yasa

Yapılan yenileşme düzenlemelerinden en fazla tepki alan 25 Kasım 1925 tarihinde kabul edilen Şapka İktisası Hakkındaki Yasa olmuştur. Bir süre sonra fesin yerine şapka giyilmesine Erzurum, Kayseri, Rize, Maraş ve Giresun'da tepkiler ortaya çıkmıştır. Ancak bu tepkiler toplumca desteklenmediği için kısa zamanda bastırılmıştır (Goloğlu, 2007: 175; Toprak, 1981: 69). Şapka devrimi toplumu modernleştirme girişimlerinin somut bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Farklı toplumsal değişim girişimlerine sessiz kalan halk, sembolik bir anlamı olan şapka gündeme geldiğinde muhalefet etmiş, rejim de devrimlerin tehlikede olduğu gerekçesiyle buna karşı koymuştur (Beriş, 2009: 74).

⁷ BCA, 51.2.00.00.7.10., 18 Eylül 1928.

Bu dönemde, DİB tarafından yayınlanan genelge ile camilerde bütün cemaatin namaz kılarken şapka giymeleri suretiyle yeknesaklığın sağlanması istenmiş⁸, camilere şapka asılacak yerlerin yapılması hakkında Şarki Karahisar mebusu Ali Sururi tarafından bir yasa teklifi dahi verilmiştir⁹. İlerleyen yıllarda ilmiye mensuplarının kılık ve kıyafeti üzerinde daha çok durulmaya başlanmış, ilmiye mensuplarına diğer zamanlarda şapka giyme zorunluluğu¹⁰ getirilerek, ilmiye mensuplarının tarlada çalışırken¹¹ ve ticaretle uğraşırken ilmiye kıyafetlerini giymeleri yasaklanmıştır¹². Bu yasaklamalarla, din adamlarının toplum içerisinde, dini kişilikleri ile etkin bir biçimde yer alması, dinsel kuralların toplumu biçimlendirmesi engellenmek istenmiştir.

Cumhuriyetin ilk döneminde, erkek kılık kıyafetini düzenleyen yasal düzenlemeler yapılmasına karşılık, kadın kılık ve kıyafetinin düzenlenmesi konusunda somut bir düzenleme yapılmamıştır (Aksoy, 2005: 116). 1927 yılında kadın kıyafetlerinin modern kıyafetlere dönüştürülmesine dair bir karar¹³ alındıysa da, bazı illerde yapılan uygulamalara karşı özellikle din adamlarının yaptığı eleştiriler¹⁴ ve tahrikler¹⁵ sonucunda zamanın koşulları nedeniyle katı bir uygulamaya geçilememiştir. Bu nedenle hükümet yapılacak uygulamaların yerel yönetimler eliyle yapılmasını benimsemiştir. Bu kapsamda 1934 yılında alınan bir karar ile çarşaf ve benzeri kılıkların mahalli belediyelere bırakılması ve yerine medeni kıyafetlerin (manto) giyilmesinin sağlanması istenmiştir (Solgun, 2010: 142). Bu karar üzerine ilk önceleri Sinop¹⁶, Trabzon¹⁷, Muğla¹⁸, Yozgat¹⁹ ve Maraş'ta²⁰ çarşaf ve peçe yasaklanmış, daha sonraları peçe yasağını uygulayan illerin sayısı 35'e kadar ulaşmıştır (Solgun, 2010: 145). Bu dönemde başta parti üyesi kadınlar ve belediye çalışanları olmak üzere kadınlara manto giyme kuralı getirilmiş, halka ucuz mantoluk kumaş temin edilmiştir²¹. Ancak bu uygulamaya ilk tepki Mersin'de ortaya çıkmış, halkın bir kısmı belediyenin uygulamalarını protesto ederek gösteriler yapmıştır. Diğer illerde de görülen benzeri tepkiler üzerine yerel yönetimler bu uygulamayı gevşetmiştir (Solgun, 2010: 143). Hükümet uygulamalarda birlik sağlanması ve daha ciddi olarak işlemlerin yürütülmesini sağlamak için 1937 yılında Dahiliye Vekili (İçişleri Bakanı) imzası ile "Peçe, Çarşaf ve Peştamal Yasağı Hakkında Tamimi" yayınlamıştır. Bu tamimle, 23 Nisan 1937 tarihinden itibaren çarşaf, peçe ve peştamal giyenlerin adreslerinin şehir ve kasabalarda belediye zabıtası, polis memurları; köylerde muhtar ve ihtiyar meclisi azaları tarafından tespitle, mahallin en büyük mülki idare amirine bildirilmesi, bunların Vilayet İdaresi Kanununa göre "Beş liradan yirmi beş liraya kadar" para cezası ile cezalandırılması istenilmiştir (Solgun, 2010: 145).

⁸ BCA, 51.13.00.00.115.5., 14 Ocak 1926.

⁹ BCA, 30.10.192.314.1, 04 Nisan 1926.

¹⁰ BCA, 51.13.00.00.108.10, 14 Kasım 1928.

¹¹ Bazı din görevlilerinin ilmiye kıyafetine riayet etmedikleri, özel işlerini yaparken de ilmi kıyafet giydikleri ve köylerdeki hocaların bu kıyafetle tarlada çalıştıklarından bu gibi hallerin önlenmesi, Bkz. BCA, 51.13.00.00.108.5., 10 Temmuz 1927.

¹² BCA, 51.2.00.00.14.21., 07 Aralık 1928.

¹³ BCA, 30.10.53.346.6., 3 Şubat 1927.

¹⁴ BCA, 30.10.102.668.8., 21 Şubat 1929.

¹⁵ BCA, 30.10.102.668.9., 28 Şubat 1929.

¹⁶ BCA, 490.01.17.88.1.9., 30 Eylül 1935.

¹⁷ BCA, 490.01.17.88.1.7., 4 Ekim 1935.

¹⁸ BCA, 490.01.17.88.1.6., 15 Ekim 1935.

¹⁹ BCA, 490.01.17.88.1.5., 13 Kasım 1935.

²⁰ BCA, 490.01.17.88.1.8., 14 Ocak 1936.

²¹ BCA, 490.01.17.88.1.9., 30 Eylül 1935.

3.9. Diğer Yasal Düzenlemeler

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde siyasal sistem ve hukuk alanında yapılan düzenlemelerin yanı sıra, toplumsal yaşamda ve geleneksel veya dini simgelerde de eski düzenden ayrılmanın sağlanması amacıyla yeniliğe gidilmiştir. Bu yönde atılan adımların tamamı dine yönelik değildi. Bununla birlikte söz konusu düzenlemelerin, Osmanlı'ya özgü din ile kaynaşmış geleneklere karşı olması ve batı kökenli olması oluşan tepkilerin nedeniydi.

1926 yılında kabul edilen Ceza Yasası'nda, dinin siyasal amaçlar uğruna kötüye kullanılmasına karşı hükümler getirilmiştir. Bununla ilgili uzun yıllar boyunca tartışılan 163. madde şöyleydi: “*Kim dini duyguları veya dini veya kutsal sayılan şeyleri herhangi bir şekilde, halkı devletin emniyetini tehlikeye sokacak işler yapmaya özendirmek için kullanırsa veya bu amaçla birlik kurarsa, ...ağır hapisle cezalandırılır... Dini temellere veya dini duygulara dayanan siyasi cemiyetlerin kurulması yasaktır*” (Jaschke, 1972: 33). İslamcılara göre bu madde, bireylerin dinsel örgütlenme ve görüş açıklama haklarını sınırlayarak, din özgürlüğünü ortadan kaldırmakta ve 1924 Anayasası ile de çelişmekteydi. Bu maddeler varken, Türkiye’de laik düzen değil, devlete bağlı din söz konusuydu (Öztemiz, 1997: 44).

İtalya'dan alınan yeni Ceza Yasası'nın yürürlüğe girmesiyle, şeriatın ceza hukuku ile ilgili son parçaları da ortadan kalkmıştır (Jaschke, 1972: 25). Böylece Gökalp'in, “*Milli hukukun bütün dallarını, dinsel etkilerden ve din adamlarının baskısından tamamıyla kurtarmak*” yolundaki isteği yerine getirilmiştir. Mustafa Kemal bu nedenle 1927 yılında anayasadan da “Lüzumsuz ve Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaş niteliğiyle uzlaşamayacak deyimlerin çıkarılmasını” önermiş ve bunların, bir zamanlar tutucular için verilmiş tavizler olduğunu söylemiştir. Mustafa Kemal bu sözleriyle; 29 Ekim 1923 tarihli Teşkilatı Esasiye ek yasasının Osmanlı Kanuni Esasisi'nden aldığı “*Devletin dini olarak İslamlığın*” gösterildiği madde ile din işlerinin düzenlenmesini işaret etmiştir (Jaschke, 1972: 26).

4 Ekim 1926'da yürürlüğe giren ve Cumhuriyetin temel devrim yasası olan Türk Kanunu Medenisi (Türk Medeni Yasası) ile yurttaşların bu yasa kapsamına giren yaşamları bütünüyle laiklik ilkesine göre düzenlenmiştir²² (Yücekök, 1983: 60).

Çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak için gerekli olan ortam ve koşulların gerçekleşmesi amacıyla kabul edilen diğer yasal düzenlemeler şunlardır: İlmiye Sınıfı ve Devlet Memurları Kıyafeti Kararnamelerinin Kabulü (1925), Uluslararası Erkamın Kabulü Hakkındaki Yasa (1928), Efendi, Bey, Paşa Gibi Lakap ve Unvanların Kaldırıldığına Dair Yasa (1934), Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Yasa (1934), Soyadı Yasası (1934), Ağırlık ve Uzunluk Ölçülerine Dair Yasa (1930). Ayrıca Takvim Değişikliği (1926), Ticaret Yasası (1926). Hafta Tatilinin Cuma'dan Pazar'a alınması, alafranga saatin kabulü, Ayasofya'nın müzeye çevrilmesi ve Ankara'nın başkent olması (1923) da bunların arasında sayılabilir (Lewis, 2008: 269).

²² Yasanın gerekçesinden bu durum açıkça anlaşılmaktadır:

“*Yasaları dine dayanan devletler, kısa bir zaman sonra ülkenin ve ulusun gereksinmelerini tatmin etmezler. Çünkü dinler, değişmez hükümler ifade ederler. Yaşam yürür, gereksinmeler süratle değişir, din yasaları, mutlaka ilerleyen yaşamın huzurunda biçimden ve ölü sözcüklerden fazla bir kıymet, bir anlam ifade etmezler... Temellerini dinlerden alan yasalar, uygulandıkları toplumlari, bildirilikleri ilkel devirlere bağlarlar ve ilerlemeye engel belli başlı etki ve nedenler arasında bulunurlar...*” (Yetkin, 2007: 442–443).

3.10. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması

1929 yılı aynı zamanda, Lozan Antlaşması'nın hükümlerine göre uygulanan ekonomik sınırlamaların kalktığı ve Osmanlı borçlarından, Türkiye Cumhuriyeti'ne düşen 85 milyon altın lira tutarındaki borcun ilk taksitlerinin de ödenmeye başlayacağı yıl olmuştur (Boratav, 1929: 43). 1929 ekonomik bunalımının yarattığı olumsuz hava, Batılılaşma ve kapitalizme karşı olumsuz havayı da beraberinde getirmiştir. Batı ve kapitalizm, geri kalmış ülkeleri, onların geri kalmışlıklarını kullanarak köleleştiriyordu (Lewis, 2008: 379). Ayrıca; ülkede kılık kıyafetten, alfabe kadar uzanan geniş bir alanda gerçekleştirilen yenileştirici ve köktenci kararların kamuoyuna yeterince benimsetilememesi, halkla iletişimin yeterince kurulamaması, ekonomik alanda karşılaşılan yetersizlikler geniş bir halk kesiminde hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Vergilerin ağırlığından ve alınma yönteminden, Ziraat Bankası'nın köylüye borç para vermemesinden, bankanın krediyi tüccara kullandırmasından ve tüccarın aldığı parayı köylüye kullandırmasından sürekli yakınılmıştır (Çavdar, 1983: 2052–2053).

Bu dönemde, özellikle ekonomik yaşam ve sonucunda genel toplum düzeni bozulmuştu. Sayılan bu gerekçelerle, aşağıdan yukarıya yani yönetilenlerden yönetenlere doğru bir baskı oluşmaya ve çok partili yaşama geçmek bir zorunluluk olarak görülmeye başlamıştır (Goloğlu, 2007: 305). Oluşan toplumsal muhalefeti denetim altında tutmak ve ülke genelinde sarsıcı olumsuzluklara yer vermemek gerekiyordu (Çavdar, 1983: 2052). Bu amaçla, laik Cumhuriyet temeline dayanacak ve bu temelden ayrılmayacak bir parti kurdukmak tedbirli bir hareket olarak düşünülmüştür. Bunun için Mustafa Kemal, 1930 yılında Paris Büyükelçiliği'nden Türkiye'ye dönen Fethi (Okyar) Bey ile karşılıklı görüşmelerde bulunmuştur. Fethi Bey'in başlıca düşünceleri şunlardı:

“...İç huzursuzlukta ilk göze çarpan sıkıntı ekonomik ve mali sıkıntıdır... Hükümet gereksiz harcamalar için halktan dayanamayacağı kadar vergiler almakta, yerli ürünler ve sanatlar korunmadığı için ihracat azalmaktadır... Bu durum; tek parti yönetiminden dolayı, mecliste eleştiri özgürlüğünün olmaması ve bakanlar kurulunun sorumsuzluğundan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, bir muhalefete şiddetle gereksinim vardır” (Goloğlu, 2007: 305).

Bütün bu gelişmelerden sonra 12 Ağustos 1930 yılında Fethi Bey tarafından kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) siyasal yaşamına başlamıştır. Partinin programı; daha fazla özgürlük, daha az vergi, daha iyi ve daha az hükümet düşüncesi öneriyordu (Lewis, 2008: 375). Daha az vergi verileceği konusu halkın desteğini almış hatta, SCF'nin bu vaatlerinden dolayı esnaftan vergi alınmasında sorunlar ortaya çıkmaya bile başlamıştır²³. Yapılacak yerel seçimler öncesinde de SCF, mütegalibe sınıfından halkı kurtarmayı vaat ederek²⁴ halktan oy istemiştir.

Mustafa Kemal, “Ben SCF'dan iki esaslı prensibe riayet etmesini isterim. Bu iki prensipten biri Cumhuriyet, diğeri layıkluktur (laiklik). Bunların dışında hükümete yapılacak bütün tenkitleri hoş görürüm” demiştir. Hatta partinin ismi de başlangıçta “Serbest Layik Cumhuriyet Fırkası” olarak duyurulmuştur (Özipek, 2005: 247). Bununla birlikte SCF, Halk Fırkası tarafından kuşkuyla karşılanmış ve sürekli takip altında tutulmuştur. Parti müfettişlerine gönderilen bir tamimle de, SCF'nin kurulmasının

²³ BCA, 490.01.1.4.8., 2 Eylül 1930.

²⁴ BCA, 030.10.81.336.29, 6 Ekim 1930

komünist ve mürtecilerinin faaliyetlerini artırmasına²⁵ neden olduğu, SCF'nin cumhuriyetçilik ve laiklik ilkelerini kabul etmeyen, ruhen mürteci ruhlu kişileri üye kaydedilebileceklerine dikkat çekilip, bunların cumhuriyet aleyhine çalışmalar içerisinde bulunabilecekleri belirtilerek gelişmelerden bilgi verilmesi²⁶ istenmiştir.

SCF kısa bir süre sonra yalnızca muhalefet değil, bir iktidar seçeneği de olduğunu ortaya koymuştur. SCF çevresinde toplanan büyük kalabalıklardaki ortak nokta ise, genellikle ekonomik sıkıntı ve tek parti iktidarına olan tepkidir (Goloğlu, 2007: 314). 14 Ekim 1930 tarihinde yapılan yerel seçimlerde de SCF başarılı sonuçlar almıştır. Seçim sonuçları sonrasında, Mecliste çıkan tartışmaların tutucuları cesaretlendirerek, karşı devrime yönelik davranışlarda bulunulması, İzmir'de CHF İl Merkezi'nin ve partiyi destekleyen bir gazetenin saldırıya uğraması Mustafa Kemal'in parti hakkındaki görüşlerini değiştirmesine neden olmuştur (Kili, 2008: 90). Bu gelişmeler partinin kuruluşunu sağlayan siyasi temelleri ortadan kaldırdığı için Fethi Bey, 17 Kasım'da SCF'nin feshedildiğini belirtmiştir. SCF'nin kapatılmasından bir ay sonra 23 Aralık 1930 tarihinde Menemen'de Asteğmen Kubilay gericilerce şehit edilmiştir (Koçak, 2008, 149). Ortaya çıkan isyanlar ve tepkiler (1925 Şeyh Said İsyanı, 1930 Menemen'de Asteğmen Kubilay'ın şehit edilmesi, 1933 Bursa'da ezanın Türkçe okunmasının protesto edilmesi vb.) Kemalist reformların ülkenin her tarafına yayılamadığının ve halk tarafından benimsenmediğinin bir göstergesi olmuştur (Toprak, 1981: 69).

Alkan (2000: 30); tek parti döneminde siyasi muhalefetin kararlılıkla bastırılmasının bir rejim tehdidinden değil, iktidarı sorunsuz sürdürebilmek endişesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Özipek de (2005: 257); SCF'ye yönelik irticaya taviz verilmesi suçlamasının gerçeği yansıtmadığını belirtmektedir. Dindar ve muhafazakâr kesimler ile İslamcılar, "*giysilerinden alfabelerine, ibadethanelerinden eğitim kurumlarına kadar her alanda, devlet eliyle kendilerinin onayı alınmadan dönüştürülmeye çalışıldıkları ve kendileri üzerindeki baskıları hafifletmenin bir yolu olarak*" CHF'nin karşısına çıkan SCF'yi desteklemiştir. Kongar ise (2000: 363), SCF olayının devletçi-seçkinlerin, gelenekçi-liberal cepheyi denetim altına almak için girişilen bir deneme olduğu görüşündedir. Ancak olaylar beklenildiği gibi çıkmamış, SCF bir anda laikliğe karşı İslamcılığın, o dönemlerde yerleştirilmeye çalışılan devletçiliğe karşı tam bir liberalizmin, antiemperyalizme karşı da tam bir batıcılığın adresi olmuştur.

SCF'nin kapatıldığı 1929 dönemi, büyük bunalımın en zor koşullarının yaşandığı yılları kapsamıştır (Şaylan, 1987, 54). Dünya ekonomik bunalımının etkisiyle, tarım ürünlerinin fiyatlarında meydana gelen büyük düşüşler, çiftçi kesiminin yaşam koşullarında büyük sarsıntı yaratmıştır (Boratav, 2006, 67). Bu nedenle, bunalımın yükünü, sıkıntılarını ve acısını çeken kitleler iktidara karşı büyük bir tepki göstermiştir (Şaylan, 1987, 54). SCF'nin kapatılmasıyla ülkemizdeki ikinci çok partili hayata geçiş denemesi de başarısızlıkla sonuçlanmış, farklı görüş ve düşüncelerin toplumsal hayatta tartışılması olanağı ortadan kalkmıştır.

²⁵ BCA, 490.01.1.4.12., 22 Ağustos 1930.

²⁶ BCA, 490.01.1.14.11., 2 Eylül 1930.

3.11. İslamiyetin Millileştirilmesi (Ulusallaştırılması) Çalışmaları

Cumhuriyetin kuruluş döneminde devlet, çıkarttığı yasalar ve DİB kanalıyla dini denetim altında tutmaya, dine devletin resmi ideolojisine uygun biçim vermeye çalışmıştır. Cumhuriyet yöneticileri, dinin millileştirilmesi (ulusallaştırılması) konusunu kendilerine gerçekleştirilmesi gereken siyasi bir hedef olarak seçmişlerdir. Cumhuriyet yöneticileri koşullar oluştuğunda da cesur adımlar atmaktan kaçınmamışlardır (Cündioğlu, 2005: 16).

1927 yılında, birleşik bir komisyon tarafından hazırlanan öneriyle, camilerde okunan hutbelerde Kur'an ve hadis metinlerinin Arapça ve Türkçe, öğüt yolunda olanların ise yalnızca Türkçe olarak okunması Diyanet İşleri Başkanlığı'nca kabul edilmiştir (Jaschke, 1972: 44). Yine aynı yıl, sultanlara dua kısmı bulunan eski baskı mevlid kitapları toplattırılarak, zemin ve zamana uygun yeni mevlid kitapları hazırlattırılmıştır²⁷.

Dinin ulusallaştırılması çalışmaları içerisinde din adamlarına da görevler verilmiştir. Aydın din adamı yetiştirmek düşüncesi ile köy imamlarının hesap, coğrafya, tarih ve sağlık bilgisi derslerinden sınava girmeleri, başarılı olanlara belgelerinin verilmesi²⁸, imamlıklara çağdaş bilimler ile donanımlı, çağdaş imam ve hatip yetiştirmek üzere açılan imam ve hatip okulları mezunlarının tayin edilmeleri²⁹, din adamlarının vaazlarda tayyarenin (uç ağın) önemini anlatması ve halkın Tayyare Cemiyeti'ne (Türk Hava Kurumu-THK) üye olunması için teşvik edilmesi istenmiş³⁰, 1927 yılı başından itibaren bütün din görevlileri Tayyare Cemiyeti'ne üye kaydedilmiş³¹, ayrıca imamlara verilecek buyruklara (fermanlara) tayyare fişi kestirilmiş³², fitre, zekât ve kurban derilerinin Tayyare Cemiyeti'ne verilmesi³³ bunun için camilerdeki vaazlarda halka bu yönde teşvikte bulunulması istenmiş³⁴, elde edilen gelirin Tayyare Cemiyeti (THK), Hilal-i Ahmer (Kızılay) ve Himaye-i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu-ÇEK) arasında paylaşılacağı³⁵ belirtilmiştir. Bununla birlikte Tayyare Cemiyeti'ne yardım sağlamak amacıyla düzenlenen, piyango aleyhinde propaganda yapanlar ortaya çıkınca bunların mahkemelere sevk edileceği belirtilerek din görevlileri de uyarılmıştır³⁶. Bu düzenlemelerle din ve din adamlarından, Cumhuriyetin uygun gördüğü alanlarda yine Cumhuriyetin ilkeleri doğrultusunda, topluma istenilen biçimin verilmesinde faydalanıldığı görülmektedir.

Mustafa Kemal'in en uygun zamanda kaldırılmasını istediği; Anayasanın 2. maddesindeki “Türkiye Devleti'nin dini, İslam dinidir” ibaresi 10 Nisan 1928 tarihinde, verilen önerge ile çıkarılmıştır. Ayrıca; TBMM'nin yetkilerini belirten 26. maddedeki “Şeriat hükümlerinin yürürlüğe konması (Ahkam-ı Şer'iyeye'nin tenfizi)” kısmı çıkarılmış, 16. ve 38. maddelerde reisicumhur ve milletvekillerinin yeminlerindeki “Vallahi” terimi de çıkarılarak “Namusum üzerine söz veririm” ibaresi konmuştur (Tunaya, 2007: 160). Bu dönemde anayasaya laiklik kuralı konulmamakla birlikte, devletin laik bir

²⁷ BCA, 51.2.00.00.6.21., 1 Mart 1927.

²⁸ BCA, 51.3.00.00.15.14., 07 Aralık 1925.

²⁹ BCA, 30.10.192.313.19., 28 Mayıs 1926.

³⁰ BCA, 51.13.00.00.112.19, 13 Nisan 1925.

³¹ BCA, 51.2.00.00.6.25, 23 Mayıs 1927.

³² BCA, 51.3.00.00.16.18., 29 Mart 1927.

³³ BCA, 51.2.00.00.6.11., 5 Nisan 1926.

³⁴ BCA, 51.3.00.00.17.21., 16 Aralık 1929.

³⁵ BCA, 51.13.00.00.112.19. 26.Şubat 1928.

³⁶ BCA, 51.2.00.00.7.4., 25 Temmuz 1928.

demokrasiye yönelmiş olduğu değişikliğin gerekçesini oluşturmuştur (Özek, tarihsiz: 481). Bu değişimlerin nedeni İsmet İnönü ve 121 milletvekilinin değişiklik teklifinde din-devlet ayrılığını sağlamak³⁷ olarak gösterilmiştir.

Din eğitimi ile ilgili önemli bir düzenleme 4 Ekim 1926 tarihinde kabul edilen Türk Kanunu Medenisi'nin 226. maddesinde belirtilmiştir. Bu maddeye göre; “Çocuğun dini terbiyesini tayin ana ve babaya ait olacaktı” (Yetkin, 2007: 442). Yasa ile tek kadınla ve anlaşma ile evlilik, boşanmanın mahkemelerde olması, kadına da boşanma hakkı tanınması kabul edilmiştir (Bilgin, 2005: 54). Bu bağlamda kadın hakları ve aile hukuku, ülkede laikleşmeyi sağlamanın en köktenci adımlarından birisini oluşturmuştur.

1927 yılında yapılan değişikliklerle okullardaki ders programlarından Arapça ve Farsçanın yanında din dersleri de çıkarılmıştır (Tanilli, 1991: 234). Bu durum, Arap kültüründen ve dinsel kaynaklardan tamamen uzaklaşma anlamına gelmiştir (Tanör, 2009, 275). Din dersleri yalnızca köy okullarında haftada bir saat olmak üzere bırakılmıştır (Tanilli, 1991, 234). Din derslerinde; İslam imanı ile dini ve milli imanın birliği sağladığı, Hz. Muhammed'in örnek ahlakı, sadakaların hayır kurumlarına da verilebileceği, milli ve dini bayramlar, İslamda bağnazlığın yer almadığı, Ehlibeyt, İslam dininde aklın her şeyden üstün olduğu, din işleri ile dünya işlerinin ayrılığı gibi konular işlenmiştir (Gölpınarlı, 2005: 9). Din dersleri müfredatı ile Cumhuriyetin yeni yapılan devrimlerin benimsetilmesi ve kabul edilmesinin amaçlandığı görülmektedir.

Din eğitimi konusunda imam hatip okulları ve ilahiyat fakültesi ilerleyen süreçte öğrencisiz kalmaktan kurtulamamıştır. 1924'te 224 öğrencisi olan İlahiyat Fakültesinin öğrenci sayısı 1934'de 20'ye düşmüş, aynı yıl İlahiyat Fakültesi kapatılarak yerine İslam İnceleme Enstitüsü kurulmuştur (Tanilli, 1991: 234). İmam hatip okulları da aynı sonda kurtulamamıştır. 1932 yılında İstanbul ve Konya olmak üzere iki imam ve hatip okulu kalmış, daha sonra bunlar da 1933 yılında kapanmıştır. Bundan sonra din adamları Diyanet İşleri Başkanlığı'nın denetimindeki Kur'an kurslarında yetiştirilmiştir (Jaschke, 1972: 75).

Din eğitim ve öğretimine baktığımızda, 1927 yılından başlayarak ilk ve ortaokullarda din derslerine katılmanın yalnızca velinin isteğine bağlı olduğu görülmektedir. 1935 yılına kadar din derslerine katılmak tavsiye edilmiş, 1935–1948 yılları arasında ise devlet okullarında din eğitimi yapılmamıştır. Bu yıllar arasında din eğitimi camilerde, imam veya yaşlı bir hocanın verdiği Kur'an dersleri dışında, ailelerin kendisi tarafından yapılmıştır (Jaschke, 1972: 82). Bu dönemde resmi din eğitimi ortadan kalkmış, yeni ve çağdaş bir dinsel rehberler sınıfı oluşturma girişimi tamamen terk edilmiştir (Lewis, 2008: 560). Yalnızca Ahmet Hamdi Akseki tarafından *Köylüye Din Dersleri*³⁸, *İslam*

³⁷ Milli egemenliğin gerçekleşmesini sağlayan en ileri devlet biçimi laik ve demokratik cumhuriyet olduğuna göre, laik devlet temeline aykırı fıkraların Anayasa'dan çıkarılması gerekir... Çağdaş hukuk ilminden ve tarihten edindiği deneyimleri göz önünde tutan Türk devrimi, din ile devlet işlerini karıştıran ve türlü zorluğa neden olacak tohumları saklayan maddeleri kaldırarak Anayasa'ya açık resmi bir metin vermekle Türkiye Cumhuriyeti'ne pürüzsüz bir biçimde gerçek durumunu vermiş olacaktır (Tunaya, 2007: 160–161).

³⁸ BCA, 51.3.00.00.17.5., 25 Ağustos 1928.

*Dini*³⁹ gibi bazı din dersi kitapları hazırlatılarak bunların her köyde ve evde bulunması, okutulması tavsiye edilmiştir. Aynı zamanda, İslamda halifelğin yerinin olmadığını açıklayan Abdurazzık'ın “*İslamda İktidarın Temelleri*” gibi (Abdurazzık, 1995: 1), devrin görüşünü destekleyen eserler Türkçe’ye çevrilmiştir. Bu süreç içerisinde, dinsel öğrenim ve eğitim, ailelerin de sağlam temele dayalı dini bilgileri olmadığı için, alaylı hocaların güdümüne girmiştir. Bazı tarikatlar da bu durumu fırsat bilerek, kendi siyasi çıkarları uğruna dini kullanmışlar, din elden gidiyor çığırtkanlığı ülkede yayılmaya başlamıştır (Özgen, 1995: 131).

Cumhuriyet yöneticilerinin üzerinde durduğu diğer bir konu ise dinde reformdu. Bu amaçla da 1928 yılında, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin uzmanlar komisyonu bir araya gelmiştir. Komisyonun dinin yenileşmesi için getirilen başlıca önerileri şunlardı: İbadetin biçiminde; ibadet yerleri temiz ve düzenli tutulmalı, sıralar, elbiselikler konulmalı, temiz ayakkabılarla girilmelidir. İbadetin dili Türkçe olmalı, hutbelerin Türkçe şekilleri kabul edilmelidir (Jaschke, 1972: 41). Hiçbir duanın ve hutbenin Arapça olmaması ve ulusal dilde olması gerektiği bu önerilerde ısrarla vurgulanmıştır (Lewis, 2008, 559). I. Dünya Savaşı öncesinde Genç Osmanlılar tarafından da benzerleri dile getirilen (Subaşı, 2005, 35) diğer öneriler ise şunlardı:

“İbadetler son derece ruhani bir biçimde yapılmalı, bunu gerçekleştirmek için müzik bilgisine sahip müezzinler ve imamlar yetiştirilmelidir. Ayrıca, ibadet yerlerine müzik aletleri konulmalı, gelişmiş ve enstrümantal ilahilere yer verilmelidir. Hutbelerde doğrudan doğruya dini değerleri ortaya koyabilecek din filozofları yetiştirilmelidir. Bunların yetiştirileceği yer de İlahiyat Fakültesidir”.

Komisyon başkanı Fuat Köprülü din reformunun amacını, “bugünkü yaşamın bütün diğer alanlarında yer alan aktif gelişme sürecine dini de uydurmak” olarak söylüyordu (Jaschke, 1972: 42). Ancak, toplumdan gelen tepkiler nedeniyle komisyon dağıtılmış ve önerileri hükümet tarafından kabul görmemiştir. Önerilere sıcak bakılmamasının bir başka nedeni ise, dini ıslah etmekten daha çok, etkisizleştirilmesinin hedeflenmesidir (Tanör, 2009: 277). Aynı görüşü savunan Tunçay da (1983: 572), sıralanan yeniliklerin din adamlarını güçlendireceği savıyla, uygulanmadığını belirtmektedir.

Yapılan düzenlemelerle dine ulusal bir anlam kazandırmak, yani İslamiyeti ulusallaştırmak konusu gündeme geldiğinde, ibadetlerin Türkçeleştirilmesi konusu da gündeme gelmiştir. Nitekim bu konudaki ilk gelişme, Gökalp'in istediği ve Mustafa Kemal'in uyguladığı, ezan ve kametin Türkçeleştirilmesi olmuştur. İlk Türkçe ezan⁴⁰ 1932 yılının Ramazan'ında Ayasofya'da okunmuştur.

Bu tarihten başlayarak, Arapça ezanı yasaklayan bir yasa olmamasına karşılık, minarelerden Türkçe ezan okunmuştur. Arapça ezan okuyanlara 10 liradan 200 liraya kadar para, üç aya kadar da hafif hapis cezası öngören yasa (Caza Yasasının 526. maddesine yapılan ek madde), Atatürk'ün ölümünden üç yıl sonra 2 Haziran 1941 tarihinde çıkarılmıştır. Bu yasa 16 Haziran 1950 tarihine kadar yürürlükte

³⁹ BCA, 51.42.12.102.10., 8 Şubat 1938.

⁴⁰ Diyanet İşleri Reisliği ezanın yeni biçimini şöyle tespit etmiştir:

“1) Tanrı uludur, 2) Şüphesiz bilirim bildiririm Tanrı'dan başka yoktur tapacak., 3) Şüphesiz bilirim bildiririm Tanrı'nın elçisidir Muhammed, 4) Haydi namaza, 5) Haydi felaha, 6) Namaz uykudan hayırlıdır (Yalnızca sabah namazında), 7) Tanrı uludur, 8) Tanrı'dan başka yoktur tapacak” (Jaschke, 1972: 45).

kalmış, DP'nin iktidar olması ile birlikte anılan tarihte 5665 sayılı yasa ile Arapça ezan yasağı kaldırılmıştır (Sarıkoşuncu, 2008: 538).

Cumhuriyetin kuruluş döneminde, doğrudan din ile ilgili konular olmasına karşılık, 1927'de hutbelerin, 1932'de ezan, sala ve tekbirlerin Türkçeleştirilmesi, 1934'de Ayasofya Camisi'nin müze haline dönüştürülmesi gibi siyasi kararlar, DİB'nin görüşüne başvurmadan veya aykırı görüş bildirmesine rağmen alınmış ve uygulanmıştır (Kara, 2009: 76). Bunun nedeni dine milliyetçi bir görünüm vermek, ulusalcılık bilincinin her alanda olduğu gibi dine de yansıtılmak istenmesidir (Sarıkoşuncu, 2002: 89). Bu dönemden sonra, ezanın yeniden Arapça okunacağı 1950 yılına kadar, camilerde vaiz veya dua sırasında hükümetin inkılabına ve rejimine aykırı olarak Arapça tekbir yapan cemaate ikazlarda gündemden düşmemiş ve takip edilmiştir⁴¹.

Mustafa Kemal, Türk ulusunun, Kur'an'ı ve İslamı iyi okuyup anlamasının ve cehaletten kurtulmasının aydınlanma ve kalkınmanın gerçekleşebilmesi için ön koşul olarak görmüştür. Bu amaçla Kur'an'ı ilk defa 1927 yılında Türkçe'ye çevirtip ücretsiz dağıttırmiştir. 1932 yılında ise, sağlam hadislerin Sahih-i Buhari adıyla çevirisini yaptırıp, yine ücretsiz olarak dağıttırıştır (Din, Bilim, Uygarlık ve Atatürk, 2006: 47). Mustafa Kemal, daha sonra, 1936 yılında Kur'an'ın 9 ciltlik tercüme ve tefsirini, masraflarını kendi özel bütçesinden karşılayarak Diyanet İşleri Başkanı Elmalılı Muhammed Hamdi Efendi'ye yaptırmıştır. Türkçe Kur'an'ın tamamı da ilk defa Ayasofya Camisi'nde okunmuş ve radyodan yayınlanmıştır (Işıklı, 2006: 197). Mustafa Kemal'in 5 Şubat 1933 tarihinde Bursa'da yaptığı konuşmada belirttiği gibi "*Sorunun içeriği din değil, dildir*" (Sarıkoşuncu, 2008: 537). Aynı konuda Üçok da (200:, 35), benzeri düşünceleri taşımaktadır: "*Türkiye Müslümanlarının dinsel alanda zaman zaman karşılaştığı çalkantıların, gruplaşmaların, yabancılaşmaların ve tarikatçılığa itilmelerin nedeni, dinini kendi öz dilinde, kendi yazısı ile okuyup anlayamamasından kaynaklanıyordu*".

1932 Yılında Türkiye genelindeki cami ve mescitlerin sınıflandırılması yapılmış ve cemaati olmayan camiler, başta ordu olmak üzere başka amaçlarla kullanmak için kapatılmıştır. Bütün Türkiye genelinde 1927 yılında yapılan tasnife göre 28.705 cami bulunuyordu. Aynı dönemde Türkiye genelindeki okul sayısı ise yalnızca 14.425'di (Jaschke, 1972: 66). Bu döneme gelinceye kadar bazı cami ve medreseler Ressamlar Cemiyeti'ne⁴², hastanelere⁴³ veya Milli Eğitim'e⁴⁴ bırakılmıştır. Bununla birlikte sanat eseri niteliğinde olan camiler ise bu uygulamanın dışında tutulmuş, tarihi özelliği olan ve mimari nitelikteki cami ve medreselerin korunması, yıkılmaması ve işgal edilmemesi, işgal edilenler varsa boşaltılması Dahiliye (İçişleri) Bakanlığı ve Başvekaletçe (Başbakanlıkça) illere tamim edilmiştir⁴⁵. Buna karşılık camilerin diğer kurum ve kuruluşlara verilmesi, depo olarak kullanılması veya boş bulundurulmasına yönelik eleştiriler günümüze kadar gelmiş ve önemli bir eleştiri nedeni olmuştur.

Bu çalışmaların devamında 1933 yılında Üniversite Reformu gerçekleştirilerek, ilköğretim ve ortaöğretim düzeyleriyle ilgili olan Tevhidi Tedrisat Yasası'nın yükseköğretimdeki aşaması

⁴¹ BCA, 051.42.12.102.13., 17 Şubat 1938.

⁴² BCA, 30.10.192.313.15., 02 Kasım 1925.

⁴³ BCA, 30.10.192.314.3., 13 Kasım 1928.

⁴⁴ BCA, 30.10.139.96.16., 09 Nisan 1928.

⁴⁵ BCA, 180.09.31.168.5., 10 Nisan 1936.

tamamlanmıştır. Üniversite Reformu ile, “Devrimlerin yerleşmesinde yeterince işlevde bulunmadığı, yeni devlet düşüncesine ayak uyduramayarak devrimlerin gerisinde kaldığı ve hatta devrimlere karşı olumsuz bir tutum takındığı” konusunda eleştirilerin odağı olan İstanbul Darülfünunu kapatılarak İstanbul Üniversitesi adıyla yeni bir üniversite açılmıştır (Kafadar, 2002: 360).

CHF'nin 1931 Kongresi'nde laiklik ilkesi CHF programına alınmıştır. Programda CHF, dinin yalnızca bir vicdan işi olduğunu, bu nedenle din düşüncelerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutacağını ilan etmiştir. Ulusal eğitim konusunda da, Cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik yurttaş yetiştirmek amaç olarak belirlenmiştir (Cumhuriyet Halk Fırkası Programı, 1931: 5–9). Ülkede laik düşüncüyü benimsetmek amacıyla da, ders kitaplarında “*dinin bir vicdan olgusu*” olduğu üzerinde önemle durulmuştur. Aynı dönemde okullarda okutulan Yurt Bilgisi kitabında “*vicdan özgürlüğünün, düşünce özgürlüğünün bir sonucu olduğu belirtilerek, din özgürlüğü yani kimsenin dinine, mezhebine karışılmaması*” olarak tarif edilmiştir (Gümüşoğlu, 2005: 76). Devlet, dinin engelleyici etkisinin, laiklik ilkesinin kabul edilmesiyle yok edebileceğini düşünmüş, daha sonraki uygulamalarında ısrarla laiklik ve devletçilik ilkeleri üzerinde durmuştur (Öztemiz, 1997: 39).

Cumhuriyetin ilan edilmesiyle ulus devletin inşa süreci başlamıştır. Bu amacına yönelik olarak, hukuk, eğitim, toplumsal yaşam ve kültürel alanda, laiklik temelli devrimler yapılmıştır. Dini hizmetlerin ihmal edildiği bu dönemde, bazı uygulamalar da baskı ve zorla uygulamaya geçirilmiştir (Keyder, 1990: 749). Yapılan düzenlemelerdeki başlıca amaç ise; yalnızca devletin değil aynı zamanda toplumun da laikleştirilmesidir (Gözaydın, 2009, 26). Kemalist çağdaşlaşma süreci içerisinde din de tarihe gömülmüş bir çağ dışılık olarak değil, her şey gibi çağdaştırılması gereken bir olgu olarak görülmüştür (Bora, 2009: 118). İslama kazandırılmak istenen başka bir amaç ise, yeni ulusun yapı taşlarından birisini oluşturmasıydı. Ayrıca din, devletin çağdaşlaşma girişimlerini de destekleyen bir araç haline gelmeliydi. Yeni devletin laikleşme ve laikleştirme sürecinde, kültürel alanda milletin homojen, tek etnik kökenli (Türk), tek dilli (Türkçe) ve tek mezhepli (Sünni) olması amaçlanmıştır (Cizre, 2005: 87–88).

Sonuçta, Batı'da toplumsal ve ekonomik gelişmelerin doğal bir sonucu olarak gerçekleşen laikliğin, bu gelişmeleri geç izleyen Türk toplumunda yapısal bir gelişme olmaktan çok, bir hukuksal devrim olarak, devletçi-seçkinlerin ideolojik güdümlenmesiyle topluma sunulmuştur (Sencer, 1983, 569; Kongar, 2000: 355). Toplumsal yapı değişimleri ile halkın günlük yaşantısında bir değişme ortaya çıkarılmayınca devrim, halk için soyut, biçimsel bazı değişikliklerden öteye gidememiştir. Bürokrat seçkinlerin iktidarları döneminde ekonomik gelişme sağlanamayınca, bu yığınlar kendi dışında oluşan iktidara karşı, siyasal ve ekonomik tepkisini, dinsel görüntü arkasında oluşturmuştur (Özek, tarihsiz: 694). Uygulamaya konulan bu politikalarla, Osmanlı'dan devralınan yukarıdan inme, halk için halka rağmen politikalar sürdürülmüştür.

3.12. II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye

Avrupa'da 1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte, dünya üzerindeki ekonomik krizin etkileri, Türkiye'de de hissedilmiştir. Ülkede birçok mal piyasadan çekilmiş ve fiyatlar artmıştır. Türkiye'de 1933 ile 1939 arasındaki fiyatlarda önemli oranlarda artış olmamasına karşılık, 1939'dan

başlayarak fiyat artışları her yıl ortalama % 200-300 dolaylarında olmuştur (Yetkin, 2007: 105). 1938 yılından 1947 yılları arasındaki dönemde hayat pahalılığı ise tam sekiz kat artmıştır (Yerasimos, 2005: 148). Yaşanan bu olumsuzluklarla Türkiye, II. Dünya Savaşı'na katılmadığı halde, savaşın güçlü etkilerini hissetmiştir. Her gün savaşa girme olasılığı karşısında uygulanan seferberlik, devlet için ağır masraflar yarattığı gibi, aktif nüfusun önemli bir kısmını üretimden çekmiş, çeşitli sektörlerde özellikle tarımda, iş gücü kıtlığına neden olarak üretimi aksatmıştır (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1980: 87). II. Dünya Savaşı yılları boyunca tarımsal üretim de 1940 yılından başlayarak düşmüştür. Bunda, Anadolu tarımındaki emeğin kıt olmasının yanı sıra, 18 milyon nüfuslu bir ülkenin, savaş yılları boyunca 1 milyon askeri silâh altında tutması birinci neden olmuştur. Bütün bu etkenlerin sonucunda da, toplam ekilen alanlar gerilemiş ve verim düşmüştür. Savaş yılları boyunca ülkede yaygın kıtlık ve açlık görülmemekle birlikte, tarımsal üretimdeki gerilemeyle, gıda tüketimi ve beslenme düzeyinde de gerilemeler görülmüştür. Bundan en çok etkilenenler kırsal kesimdeki ve kentlerdeki düşük gelirli ve yoksullar olmuştur (Pamuk, 2008: 187-188).

Savaş döneminde, giderek artan savunma masraflarını para basarak karşılamaya çalışan hükümet, 1942 yılının ilkbahar ve yaz aylarından başlayarak olağanüstü kazançları vergilendirmek amacıyla yeni arayışlar içerisine girmiştir (Aktar, 2001: 141). Aynı dönemde şiddetli fiyat artışları ve oluşan karaborsa aşırı kâra yol açmıştır. Var olan vergi sistemiyle de bu kar vergilendirilememiştir. Bu amaçla hükümet, servet sahibi oldukları bilinenlerden, yönetimce takdir edilen oranlarda bir kez olmak üzere Varlık Vergisi uygulamasını getirmiştir (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1980: 88). Varlık Vergisi uygulamasına aynı zamanda, ülkeye ekonomik bağımsızlığını kazandıracak bir devrim yasası olarak bakılmıştır. Piyasaya egemen olan yabancıların ortadan kaldırılarak, piyasanın Türkler'in eline verilmesi amaçlanmıştır (Aktar, 2001: 148). Ancak bu vergi uygulamalarda haksızlıklar getirdiği gibi, beklenen hâsılat da ulaşılamamıştır (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1980: 88). Maliye alanında bu vergi ile kaybedilen en değerli şey ise yurttaşın devlete olan güveni olmuştur (Lewis, 2008: 402). Ayrıca; köylüden alınan Yol Vergisi ve 1943 yılında çıkarılan Toprak Mahsulleri Vergisi, savaşın bunalımını köylünün sırtına yüklemiştir (Cem, 1995: 311). 1945 Yılına kadar devam eden bu uygulamalarla tek parti rejimi savaş koşullarının yükünü küçük ve orta köylünün üzerine yıkmış ve nüfusun % 80'inin kırsal alanda yaşadığı ülkede bu kesimleri karşısına almıştır (Pamuk, 2008: 197).

Savaşın sona erdiği 1945 yılında üretim düzeyi, 1935 yılının da altında olmuştur (Kazgan, 2006: 69). Savaş yıllarının olumsuzluklarını ortadan kaldırmak ve düşen tarımsal üretimi artırmak isteyen CHP, 1945 yılında Çiftçiyi Topraklandırma Yasası'nı çıkartmıştır. Bundaki diğer bir amaç ise CHP'nin, savaş yıllarında güçlenen büyük toprak sahiplerine ve kaybedilen orta köylülüğe karşı, küçük köylülerle ittifak kurma çabası olmuştur (Pamuk, 2008: 209).

Sonuçta, II. Dünya Savaşı döneminde süregelen mal darlığı, pahalılık, reel (gerçek) gelirin düşmesi, tarımın sıkıntılı durumu, bazı önlemlerin uygulanmasında görülen aksaklıklar, halk üzerinde büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Özel kesim de, savaş yıllarında genellikle yüksek kârlar sağlamasına karşılık, memnun olmamıştır (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1980: 89). Ekonomik yapının kötüye gitmesinin halk üzerinde yarattığı olumsuz etki ve II. Dünya Savaşı sonrasında dünya üzerinde

esen demokrasi rüzgarlarının etkisiyle, ilerleyen süreçte çok partili hayata geçiş için gerekli atılımların atılması bir zorunluluk halini almıştır.

4. SONUÇ

Cumhuriyetin kuruluş dönemi, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin her alanda yokluktan var olma mücadelesi olmuştur. Yapılan devrimlerle egemenlik kaynağının değişmesi, Cumhuriyet dönemindeki Batılılaşma çabalarının, İmparatorluk döneminden en büyük farkını oluşturmuştur. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin, Cumhuriyet dönemindeki din politikası, dini, devlet yönetiminin tamamen dışına alıp, onu hurafelerden, bağnazlıklardan, tutuculuktan arındırmak böylece dinde bir aydınlanma hareketini başlatmak, dini, milli (ulusal) bir yapıya kavuşturmak amacını taşımıştır. Bu bağlamda genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ilkeleri laik temellere dayandırılmış, adım adım gidilen süreçte laik yapı ve kurumlar oluşturulmuştur. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde bazı aydınlar tarafından İslamiyet, haksız olarak geriliğin nedeni olarak görülmüştür. Bu bağlamda da, Batılılaşma ve çağdaşlaşmayı gerçekleştirebilmek için, dinin toplumsal alandaki gücünün kırılması ve varlığının en aza indirilmesi sağlanmak istenmiştir. Toplumsal alanda yapılan düzenlemelerle Batı tipi bir toplum yaratılmak istenmiştir. İlk olarak hilafet kaldırılmış, laiklik, öğretim birliği, tekkelerin kapatılması, Medeni Yasa, Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş, şapka devrimi ve bir dizi yenilik kabul edilmiştir. İlerleyen dönemde, otoriter bir biçimde uygulanan laiklik ilkesinde zaman zaman yumuşamalar görülmesine karşılık, laiklik ilkesinin uygulanma biçimi üzerindeki tartışmalar eksik olmamıştır.

Dönemin gelişmelerine uygun olarak din adamlarının topluma örnek olabilecek şekilde yetiştirilmesi için matematik, coğrafya, tarih ve sağlık bilgisi konularında da bilgi sahibi olmaları amaçlanmıştır. Buna karşılık din adamı yetiştirecek okullar ve İlahiyat Fakültesi öğrenci yokluğu nedeniyle kapatılmaktan kurtulamamıştır. Aydın din adamı yetiştirilmesi ve din adamı yetiştirecek okulların kapanmaması için gerekli çabanın gösterilmemesi, halk üzerinde büyük olumsuzluklar yaratmıştır. Diğer taraftan cami ve ibadethanelerin ihtiyaç fazlası olarak görülüp diğer kurum ve kuruluşlara verilmesi veya boş olarak tutulması da yine halkın tepkisini çekmiştir. Bu durum, halkın tek parti dönemine karşı günümüze kadar gelen eleştirilerinin artarak yükselmesine yol açmıştır.

Tek Parti Döneminde din, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ilkeleri doğrultusunda dönüştürülmesi gereken bir kurum olarak görülmüştür. Bu amaçla ezan, kâmet ve hutbeler Türkçeleştirilmiş, Türkçe din eğitimi kitapları hazırlanmış, Kur'an ve hadisler Türkçeye çevrilmiştir. Bu düzenlemelerle halkın, dinini kendi dilinden öğrenip, anlaması ve uygulaması amaçlanmıştır. Dinin millileştirilmesi (ulusallaştırılması) çalışmaları içerisinde din adamlarına da görevler verilmiştir. Bunun için hutbelerde Cumhuriyetin niteliklerinden ve Cumhuriyetin din karşıtı olmadığını anlatılması istenmiş, din adamları Tayyare Cemiyeti'ne üye olmuş, yine hutbelerde Tayyare Cemiyeti, Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin anlatılması ve bunlara yardım yapılması istenmiştir. Yapılan bu düzenlemelerle din, halkı devrimler etrafında birleştirecek, bütünleştirecek bir araç olarak da düşünülmüştür.

Buna karşılık yapılan devrimlerin, yoksul halk yığınları üzerindeki etkisi yalnızca biçimsel düzeyde kalmıştır. Bu durumun en önemli nedeni, çalışmanın başında ortaya konulan ülkenin güçsüz ve zayıf toplumsal ve ekonomik yapısından kaynaklanmaktadır. Ülkede, kendi çıkarlarını koruyacak bir burjuva sınıfının olmaması, devrimlerin yukarıdan inmece politikalarla, halk için halka rağmen anlayışıyla yapılmasına yol açmıştır. Yoksullaşmasının nedeni olarak Batılılaşmayı ve dinsel değerlerden ayrılmayı gören halk yığınları üzerinde de devrimler yalnızca biçimsel olarak etki etmiştir. Ulus-devlet inşa sürecinde her türlü muhalefet hareketine karşı çıkılmış, mezhep ve tarikatların yasaklanması onları yeraltına itmiş ve devrim karşıtı hareketlere yöneltmiştir. Uzun süreli savaşların getirdiği yoksulluk, 1929 dünya ekonomik bunalımıyla beraber katlanarak artmış, halk bu durumun nedeni olarak Batılılaşma-çağdaşlaşma ile birlikte dinden uzaklaşılmasını da görmüştür. Devletçilik uygulamasının kabulü ile ekonomide devlet tek belirleyici olmuş, devletçilik ilkesinden aynı zamanda devrimleri destekleyecek ve benimsetecek bir uygulama olarak faydalanılmak istenmiştir. Ekonomik olarak gelişmişlik düzeyinin artmasıyla, devrimlerin de halk tarafından tamamen kabul edileceği düşünülmüştür. Buna karşılık, devlet tarafından uygulamaya konulan “Otoriter Modernleşme” uygulamalarına, “Muhafazakar-İslamcı” düşünceyle karşı çıkışlar yaşanmıştır. İki defa denenen çok partili hayata geçiş çalışmalarının başarısızlıkla sonuçlanması da güçlü bir muhalefet partisinin ortaya çıkmasını engellemiş, bu durum ülke için en büyük olumsuzluk olmuştur.

Sonuç olarak, ülkemizde Batıdaki gelişiminin tersine yasa yoluyla yerleştirilmek istenen laiklik, devletçilik uygulamalarıyla desteklenmiştir. Ekonomik ve siyasal açılardan yönetime dâhil edilemeyen geniş halk yığınları ise tepkilerini içten içe dini bir görüntü altında sürdürmüştür. Dinin, getirilen yeniliklerle vicdanlara itilip, toplumsal hayatta etkisinin azalacağı düşüncesinin gerçekleşmediği ilerleyen yıllarda görülmüştür.

5. KAYNAKÇA

- Abdurrazık, Ali (1995), *İslam'da İktidarın Temelleri*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Birleşik Yayıncılık, İstanbul.
- Aksoy, Murat (2005), *Başörtüsü-Türban, Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, (Bilgi Üniversitesi, SBE, İnsan Hakları Hukuku Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Aktar, Ayhan (2001), *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul:.
- Atay, Falih Rıfkı (2004), *Çankaya, Pozitif Yayınları*, İstanbul.
- Avcıoğlu, Doğan, (1971), *Türkiye'nin Düzeni, Dün, Bugün, Yarın, 2 Cilt*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Beriş, Hamit Emrah (2009), *Tek Parti Döneminde Devletçilik*, Liberte Yayınları, Ankara.
- Berkes, Niyazi (2009), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yay. Haz.) Ahmet KUYAŞ, YKY, İstanbul.
- Bilgin, Beyza (2005), *İslam'da Kadının Rolü Türkiye'de Kadın*, Sinemis Yayınları, Ankara.
- Bora, Tanıl (2009), *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Boratav, Korkut (2006), *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)*, İmge Kitabevi, Ankara.

- Cem, İsmail (1995), *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Cizre, Ümit (2005), *Muktedirlerin Siyaseti: Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, (1980), (Ed) Memduh YAŞA, Akbank Yayını İstanbul.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Programı* (1931), TBMM Matbaası, Ankara.
- Cündioğlu, Düccane (2005), *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Çelik, Recep (1999), *Milli Mücadelede Din Adamları -2 Cilt*, Emre Yayınları, İstanbul.
- Demirgil, Demir (1969), "Memleketimizin Çözülmemiş Meseleleri, Devletçilik", *Belgelerle Türk Dergisi Dün/ Bugün/ Yarın*, Sayı. 26, (19-24).
- Din, Bilim, Uygarlık ve Atatürk* (2006), (Der.) Mehmet BULUT, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Ankara.
- Goloğlu, Mahmut (2007), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (Muallim) (2005), *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri, Atatürk Dönemi Ders Kitabı*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Gözaydın (TARHANLI), İştâr (2009), *Diyanet, Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gümüšoğlu, Firdevs (2005), *Ülkü Dergisi ve Kemalist Toplum*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları İstanbul.
- Jashne, Gotthard (1972), *Yeni Türkiye'de İslamlık*, Çev. Hayrullah ÖRS, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Jenkins, Gareth (2008), *Political Islam in Turkey, Running West, Heading East?*, Palgrave Macmillan New York.
- Işıklı, Alpaslan (2006), *Sosyalizm, Kemalizm ve Din*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Kafadar, Osman (2002), "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt. 3, Modernleşme ve Batıcılık*, (Ed) Uygur KOCABAŞOĞLU, (351-381), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karpat, H. Kemal (2009), *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*, Çev. Güneş Ayas, Timaş Yayınları İstanbul.
- Kayadibi, Fahri (2010), "Atatürk'ün Dini Yönü ve Din Eğitime Bakışı", <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=283>, (18.04.2010).
- Kazgan, Gülten (2006), *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları İstanbul.
- Keyder, Çağlar (1990), *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kırçak, Çağlar (1994), *Meşrutiyetten Günümüze Gericilik*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Kili, Suna (2008), *Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Ankara.
- Koçak, Cemil (2008). "Siyasal Tarih (1923-1950)", *Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908-1980)*, (Ed) Sina AKŞİN, (127-223), Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Kongar, Emre (1999), *21. Yüzyılda Türkiye, 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi

- Kitabevi, İstanbul.
- Kongar, Emre (2000), *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Lewis, Bernard, (2008), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Boğaç Babür TURNA, Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- Mardin, Şerif (2007), *Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler 3*, (Der) Mümtaz'er TÜRKÖNE, Tuncay ÖNDER), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özek, Çetin (Tarihsiz), *Devlet ve Din*, Ada Yayınları, İstanbul.
- Özgen, Bekir (1995), *Düşünce Özgürlüğü ve Laiklik*, Çınar Yayınları, İstanbul.
- Özipek, Bekir Berat (2005), "Serbest Fırka'nın Mürtecileri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt. 6 İslamcılık*, (Ed. Yasin AKTAY), (245-259), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Öztemiz, Mutay (1997), *Cumhuriyet Döneminde Devletin Din Politikaları*, Pencere Yayınları İstanbul.
- Pamuk, Şevket (2008), *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Sencer, Muzaffer (1999), *Dinin Türk Toplumuna Etkileri, Tarihsel Bir Yaklaşım*, Sarmal Yayınevi İstanbul.
- SARIBAY, Ali Yaşar (1985), *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası "MSP Olayı"*, Alan Yayıncılık, İstanbul, ("Türkiye'de Modernleşme Sürecinde MSP", İ.Ü. Fakültesi, Yayınlanmış Doktora Tezi).
- Sarıbay, Ali Yaşar (2001), *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Sarıkoyuncu, Ali (2008), "Atatürk, Din ve Din Adamları", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Bildiriler*, (Ed) Zeki DİLEK, Mustafa AKBULUT, (511-541), Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, Ankara.
- Solgun, Sertaç (2010), *Menemen Olayı Sonrasında İkinci Dünya Savaşına Türkiye'nin İç (1930-1939)*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Subaşı, Necdet (2005), *Ara Dönem Din Politikaları*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Şaylan, Gencay (1987), *İslamiyet ve Siyaset, Türkiye Örneği*, V Yayınları, Ankara.
- Tanilli, Server (1991), *İslam Çağımıza Yanıt Verebilir mi?*, Say Yayınları, İstanbul.
- Tanör, Bülent (2009), *Kurtuluş Kuruluş*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- Tezel, Yahya Sezai (2002), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Toprak (Sayarı), Binnaz (1978), "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt. 33, Sayı. 1-2, Mart-Haziran 1978, (173-185).
- Toprak, Binnaz (1981), *Islam and Political Development in Turkey*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), E.J.Brill, Leiden.
- Tunaya, Tarık Zafer (2007), *İslamcılık Akımı*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tunçay, Mete (1983), "Laiklik", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, (570-578), İletişim Yayınları, İstanbul.

- Tunçay, Mete (1992), *T.C. 'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- TÜİK, (2006), http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1047, (02.07.2016).
- Üçok, Bahriye (2000), *Atatürk'ün İzinde Bir Arpa Boyu*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Yenal, Oktay (2010), *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Yerasimos, Stefanos (2005), *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye Cilt.3, 1. Dünya Savaşı'ndan 1971'e*,
Çev. Babür Kuzucuoğlu, Belge Yayınları, İstanbul.
- Yetkin, Çetin (2007), *Karşıdevrim 1945-1950, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları*,
Antalya.
- Yücekök, Ahmet (1983), *100 Soruda Türkiye'de Din ve Siyaset*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

ÜST-ORTA GELİRLİ ÜLKELERDE EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER, DEMOKRASİ VE YOLSUZLUK İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

ANALYSIS OF RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC FREEDOM, DEMOCRACY AND CORRUPTION IN UPPER-MIDDLE INCOME COUNTRIES

Dilek ŞAHİN¹

Öz

Bu çalışmanın esas amacı, üst-orta gelirli ülkelerde ekonomik özgürlükler, demokrasi ve yolsuzluk ilişkisinin analizidir. Çalışmada 1998-2014 dönemi ele alınmış ve panel veri yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada değişkenlerin durağanlıkları araştırılmıştır. Ardından değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi Pedroni eş bütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Sonuç olarak değişkenlerin birinci dereceden durağan oldukları ve değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu görülmüştür. Granger nedensellik analizi sonucunda kısa dönemde ekonomik özgürlükler ve yolsuzluk arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Uzun dönemde ise, demokrasinin ve yolsuzlukların ekonomik özgürlüklerin nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Demokrasi, Yolsuzluk, Ekonomik Özgürlükler, Üst-Orta Gelirli Ülkeler, Panel Veri Analizi.*

Abstract

The main aim of this study, it was analyzed the relationship between economic freedoms, democracy and corruption in upper-middle income countries. 1998-2014 period discussed and panel data method was used in this study. It was investigated stable of variables. Then, it was analyzed cointegration relationship between variables by Pedroni Cointegration Test. As a result of, it was found variables are stationary in the first degree and long term relationship between the variables. As a result of Granger Causality Analysis, it was found two way causality between economic freedom and corruption in short term. It was reached that democracy and corruption is the cause of economic freedom in the long run.

Keywords: *Democracy, Corruption, Economic Freedom, Upper Middle Income Countries, Panel Data Analysis.*

¹Yrd.Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik YO Konaklama İşletmeciliği Bölümü, dilek58sahin@hotmail.com

1.GİRİŞ

Yolsuzluk literatürde kamu görevinin ve verilen yetkinin özel çıkar için kötüye kullanılması olarak tanımlanmaktadır (Kolstad ve Wiig, 2011: 3). Diğer bir ifadeyle yolsuzluk, var olan yerleşik kuralları kişisel kazanç sağlamak amacıyla ihlal etmektir. Bu nedenle yolsuzluğun oluşabilmesi için yetkinin kötüye kullanılması ve belirli bir çıkar ilişkisinin bulunması gerekmektedir. Özel çıkar kapsamında; para ve mal elde etmenin yanı sıra güç ve statü kazanma ve hatta geleceğe dönük kazanç ve üstünlük elde etme beklentisi bulunmaktadır.

Yolsuzluk otorite ve ahlak olmak üzere iki bileşenden oluşmaktadır. Yolsuzluk, otoriteye duyulan güvenin ve saygının yok olmasına neden olarak toplumun ahlaki standartlardan sapmasına neden olmaktadır (Kayalıdere ve Özcan, 2014: 220). Yolsuzluğun temelinde; ekonomik, politik, kültürel ve sosyal faktörler bulunmaktadır. Yolsuzluğun politik belirleyicileri arasında; demokrasi, politik rekabet, basın özgürlüğü, politik istikrar, bürokrasi, insan hakları bulunurken; sosyal ve kültürel belirleyicileri arasında ise; din, eğitim, cinsiyet, kültür ve kentleşme faktörleri yer almaktadır. Bu unsurların bir veya birkaçının bir araya geldiği yapılarda yolsuzluk derinleşmektedir (Gerni vd., 2012: 131). Bir ekonomik yapının yolsuzluğu teşvik edip etmediğini belirleyen temel öge, sunulan hizmetin tekeli bir yapıda olup olmadığı hususudur. Eğer sunulan hizmet tekeli bir yapıda ise yolsuzluğun ortaya çıkmasını sağlayacak yeni fırsatların ortaya çıkması mümkündür. Ayrıca hizmetlerin sunulması esasında geniş bir ihtiyari karar verme yetkisinin mevcudiyeti ve hesap verilebilirlik düzeyinin yetersizliği yolsuzluğu teşvik edecek koşulların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Konu ve Ata, 2016: 196).

Bu çalışmanın esas amacı, ekonomik özgürlükler, demokrasi ve yolsuzluk arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Bu kapsamda, çalışmada 16 üst-orta gelirli ülkede (Arjantin, Romanya, Çin, Türkiye, Macaristan, Bulgaristan, Meksika, Malezya, Peru, Brezilya, Tunus, Ürdün, Tayland, Kosta Rika, Güney Afrika, Ekvator) ekonomik özgürlükler, demokrasi ve yolsuzluk arasında ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma beş bölüme ayrılmıştır. Giriş bölümünü takip eden ikinci bölümde konu ile ilgili literatür taramasına yer verilmiştir. Üçüncü bölümün yer aldığı metodolojinin ardından dördüncü bölümde ekonometrik analize yer verilmiştir. Son olarak sonuç kısmının yer aldığı bölüme yer verilmiştir.

2.LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde demokrasi, ekonomik özgürlükler ve yolsuzluk ilişkisinin inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür: *Akçay (2000)*, gelişmiş ve gelişmekte olan 78 ülke için 1998-2000 dönemleri arasında yolsuzluk, ekonomik özgürlükler ve siyasal özgürlükler (demokrasi) arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Kesit veriler kullanılarak yapılan analizde, ekonomik ve siyasal özgürlük düzeyi azaldıkça yolsuzluk düzeyinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan başka bir çalışmada, *Shen ve Williamson (2005)*, 91 ülke için yatay kesit veri analizi yöntemi kullanılarak demokrasi ve yolsuzluk arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Çalışmada sonuç olarak, demokrasinin yolsuzluğun kontrol altına alınmasında pozitif bir etkisi olduğu görülmüştür. *Rock (2007)*, 104 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede 1996-2003 dönemleri arasında demokrasi ve yolsuzluk arasındaki ilişki panel veri analiz tekniği kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada sonuç olarak demokrasi ve yolsuzluk arasında karşılıklı ve sağlam bir ilişki bulunduğu özellikle de iki değişken arasında tersine U hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca demokrasinin ilk aşamalarında yolsuzluk artış gösterirken ilerleyen aşamalarında düşmeye başlamaktadır. *Sha ve Su (2012)*, 1995-2008 dönemleri arasında 100 ülke için demokrasinin ve ekonomik özgürlüklerin yolsuzluk üzerindeki etkisi

araştırılmıştır. Çalışmada sonuç olarak demokrasinin yolsuzluğun azaltılmasında etkili olduğu ve özellikle de ekonomik özgürlüklerin yolsuzluğun kontrol edilmesinde ve azaltılmasında kilit bir rol üstlendiği görülmüştür. *Tiwari (2012)*, 82 ülkede 2002-2007 dönemleri arasında demokrasi ve bürokrasi ile yolsuzluk arasındaki ilişki incelenmiştir. Sonuç olarak, yüksek demokrasi ve hukukun üstünlüğü, yolsuzluk ile pozitif ilişkili iken; yüksek bürokrasi ise negatif yönde ilişkilidir. *Beşeli ve Yardımçioğlu (2013)*, 14 Ortadoğu ülkesinde 2003-2013 dönemleri arasında yolsuzluk ve demokrasi arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Pedroni Panel eş bütünleşme testi ve Canning-Pedroni nedensellik testleri kullanılmıştır. Pedroni Panel eş bütünleşme sonucuna göre demokrasi ve yolsuzluk arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. Yapılan nedensellik ilişkisi sonucunda demokrasiden yolsuzluğa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu ve değişkenler arasında ters yönlü ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. *Yardımçioğlu (2013)*, 6 Türk Cumhuriyetinde 2002-2011 dönemleri arasında yolsuzluk ve demokrasi arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Çalışmada yöntem olarak Pedroni eş bütünleşme testi ile Canning ve Pedroni panel nedensellik analizi kullanılmıştır. Sonuç olarak, demokrasi ve yolsuzluk değişkenlerinin uzun dönemde eş bütünleşme ilişkisine sahip olduğu görülmüştür. Panel nedensellik analizi sonucunda ise demokrasiden yolsuzluğa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır. *Kayalidere ve Özcan (2014)*, ele alınan 38 ülke için 2006-2012 dönemleri arasında yolsuzluk, bütçe saydamlığı ve ekonomik özgürlükler arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Çalışmada sonuç olarak, yolsuzluk ile bütçe saydamlığı ve ekonomik özgürlükler arasında negatif ve güçlü bir ilişki saptanmıştır. Daha sonra değişkenlerin ilişkisi yatay kesit regresyon analizi ile incelenmiştir. Ekonomik özgürlükler ve saydamlık düzeyi yükseldikçe yolsuzluk düzeyinde azalma olduğu görülmüştür. *Zaouali (2014)*, 2000-2011 dönemleri arasında 40'dan fazla ülkede demokrasi, rüşvet ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki dinamik panel veri yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Sonuç olarak demokratik ülkelerde rüşvetin ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı; demokratik olmayan ülkelerde ise rüşvetin ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği ve geciktirdiği görülmüştür. *Akinci vd., (2015)*, Türkiye'de ekonomik özgürlüklerin belirleyicileri ile yolsuzluk arasındaki ilişki 1995-2013 dönemleri arasında analiz edilmiştir. Yapılan analizler; finansal özgürlükler, mali özgürlükler, mülkiyet hakları, parasal özgürlükler ve ticari özgürlüklerin yolsuzlukların azalmasına neden olduğunu göstermiştir. Devletten bağımsızlık, yatırım özgürlüğü, mesleki özgürlükler ve yolsuzluktan arınmışlık kriterlerinin ise beklentilerin tersine yolsuzlukların artmasına neden olduğu görülmüştür. Yapılan eş bütünleşme analizi sonucunda yolsuzluk endeksi ile ekonomik özgürlükler değişkenleri arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir. Granger nedensellik testinde ise yolsuzluk endeksinden devletten bağımsızlık kriterine doğru, mali özgürlüklerden mesleki özgürlüklerden mülkiyet haklarından ve yolsuzluktan arınmışlık kriterlerinden ise yolsuzluğa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. *Rachdia ve Saidib (2015)*, 17 MENA ülkesinde (Cezayir, Bahreyn, Mısır Arap Cumhuriyeti, Irak, İran, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Libya, Fas, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Tunus, Türkiye ve Birleşik Arap Emirlikleri) 1983-2012 dönemleri arasında demokrasi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Bağımlı değişken olarak kişi başına GSYH artışı; bağımsız değişken olarak da demokrasi endeksi, enflasyon oranı, ticaret, nüfus artış oranı ve kamu büyüklüğü kullanılmıştır. Sonuç olarak demokrasinin ekonomik büyüme üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. *Konu ve Ata (2016)*, ekonomik özgürlüklerin yolsuzluk üzerindeki etkisi 28 AB ülkesi ve Türkiye için 2014 verileri kullanılarak yatay kesit analiz yöntemi ile test edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, ekonomik özgürlüklerin, yolsuzluk algılama endeksi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü etkiye sahip olduğu görülmüştür.

3. METODOLOJİ

Panel veri analizinde sıklıkla kullanılan birim kök testlerini; Levin, Li ve Chu testi, Fisher ADF ve Fisher PP testleri olarak sıralamak mümkündür. Bu testler ve testlerde kullanılan modeller şu şekilde açıklanabilir:

Levin, Lin ve Chu (2002) testi, bireysel sabitler ve zaman trendlerini göz önüne alan testlerdir. Levin, Lin ve Chu (2002) geliştirdikleri testi üç farklı model üzerine kurmuşlardır.

$$\text{Model 1: } \Delta y_{it} = \delta y_{it-1} + \mu_{it} \quad (1)$$

$$\text{Model 2: } \Delta y_{it} = \alpha_{0i} + \delta y_{it-1} + \mu_{it} \quad (2)$$

$$\text{Model 3: } \Delta y_{it} = \alpha_{0i} + \alpha_{1i}t + \delta y_{it-1} + \mu_{it} \quad (3)$$

Bu üç model sırasıyla sabitsiz, sabitli ve sabitli trendli modeli ifade etmektedir. Burada μ_{it} ile gösterilen hata süreci, durağan çevrilebilir ARMA sürecini takip etmekte ve birimler boyunca korelasyonludur.

$$\mu_{it} = \sum_{j=1}^{\infty} \theta_{ij} \mu_{it-j} + \varepsilon_{it} \quad i = 1, \dots, N \quad \text{ve} \quad t = 1, \dots, T \quad (4)$$

Levin, Lin ve Chu (2002) panel birim kök testinde ana hipotez, model (2) dikkate alınarak genelleştirilirse;

$$\Delta y_{it} = \delta y_{it-1} + \sum_{L=1}^{P_i} \theta_{iL} \Delta y_{it-L} + \alpha_{mi} d_{mi} + \varepsilon_{it} \quad m = 1, 2, 3. \quad (5)$$

d_m ile deterministik değişkenlerin vektörü belirlenirken; α_m ile bunların parametreleri gösterilmektedir. Denklemden L optimal gecikme uzunluğudur ve herhangi bir bilgi kriteri kullanılarak belirlenmektedir.

$$H_0 = \delta_i = \delta = 1 \quad (\text{Seride genel bir birim kök vardır})$$

$$H_1 = \delta_i = \delta < 1 \quad (\text{Seride genel bir birim kök yoktur})$$

Levin, Lin ve Chu (2002) panel birim kök testinde yatay kesit veride uzun dönem standart sapmanın kısa dönem standart sapmasına oranlanması ile standart sapma hesaplanmaktadır. Hesaplanan standart sapmalar düzeltilmiş t istatistiklerinin hesaplanmasında kullanılmaktadır. Düzeltilmiş t istatistiğine ait formülasyon aşağıdaki denklemden gösterilmiştir.

$$t_{\delta}^* = \frac{t_{\delta} - N \hat{\sigma}_{\varepsilon}^{-2} STD(\hat{\delta}) \mu_{m\bar{T}}^*}{\sigma_{m\bar{T}}^*} \quad (6)$$

Burada ortalama düzeltme $\mu_{m\bar{T}}^*$ ve standart sapma $\sigma_{m\bar{T}}^*$ değerleri, çalışmada yer alan ortalama ve standart sapma düzeltmeleri tablosunda yer almaktadır. Buradan elde edilen t test istatistikleri ile tablo kritik

değerleri karşılaştırılarak h_0 hipotezinin kabulü veya reddine yani incelenen serilerin birim kök içerip içermediğine karar verilmektedir.

Fisher türü testlerde (Fisher ADF ve Fisher PP) bireysel birim kökün varlığına dair boş hipotez test edilmektedir. Fisher testlerinde öncelikle her bir birim için birim kök testi yapılmakta ardından bu testlerden elde edilen ρ değerleri tüm testi üretmek için kullanılmaktadır. Fisher ADF testi zaman serileri için klasik ADF testini; FisherPhilips ve Peron testi ise zaman serileri için klasik Philips ve Perron testini her birim için uygulamaktadır. Fisher ADF ve FisherPhilips ve Perron panel birim kök testlerinde test istatistikleri sırasıyla şöyledir:

$$\lambda = -2 \sum_{i=1}^N \ln(p_i) \rightarrow X^2_{2N} \quad \text{ve} \quad (7)$$

$$Z = \frac{1}{2\sqrt{N}} \sum_{i=1}^N (-2 \ln(\rho_i - 2)) \rightarrow N(0,1) \quad (8)$$

şeklinindedir. Burada, ρ_i , yatay kesit i için birim kök testinin olasılık değeridir.

Durağan olmayan panel veri değişkenleri arasındaki uzun dönemli ilişkinin analizinde panel eş bütünleşme testleri kullanılmaktadır. Panel eş bütünleşme testleri arasında yaygın olarak kullanılan Pedroni tarafından geliştirilen Pedroni panel eş bütünleşme testidir.

Pedroni panel eş bütünleşme regresyonu şu şekilde gösterilmektedir:

$$GSYH_{it} = \mu_i + \delta_i t + \beta_{1i} \Delta EH_{1it} + \beta_{2i} \Delta EH_{2it} + \dots + \beta_{Mi} \Delta EH_{Mit} + \mu_{it} \quad (9)$$

Pedroni (1999, 2000, 2001) panel eş bütünleşme testleri dördü panel ve üçü grup istatistiği olmak üzere yedi taneden oluşmaktadır. Bu istatistiklere, aşağıda belirtilen Philips ve Ouliaris istatistiğinin (1990) ortalamasının yardımı ile ulaşılmaktadır:

$$Z_p = N_{i=1} \frac{T_{t=1} \mu_{it-1} \Delta \mu_{it} - \lambda_i}{T_{t=1} \mu_{it-1}^2} \quad (10)$$

Grup istatistiklerinde σ^2_i ve s^2_i sırasıyla kalıntı ε_{it} 'nin $\varepsilon_{it} = \mu_{it} - \gamma \mu_{it-1}$ bireysel uzun dönem varyansı ve eş zamanlı varyansı olmak üzere, $\lambda_i = \frac{1}{2} \sigma^2_i - s^2_i$ eşitliği vardır. s^*_i , ADF regresyonundan elde edilen kalıntının standart eş zamanlı varyansıdır. s^{*2}_{NT} , $s^{*2}_{NT} \equiv \frac{1}{N}$ ve $N_{i=1} s^{*2}_i$ ise eş zamanlı panel varyans tahmincisidir. Panel istatistiklerinde Ω_i , farklı alınmış birim köklü serilerin vektörü için uzun dönem varyanskovaryans matrisinin tutarlı tahmincisidir. $\Omega_i = \lim_{t \rightarrow \infty} T^{-1} T_{t=1} \Delta Z_{it} T_{t=1} \Delta Z'_{it}$. Ω_i 'nin alt

üçgenelCholesky ayrıştırması olarak tanımlanmaktadır. Böylece $L_{11i}^2 = \Omega_{11i} - \Omega_{21i}\Omega_{22i}^{-1}\Omega_{21i}'$ 'dir. Ayrıca,

$$\sigma_{NT}^2 = N_{i=1} \frac{\sigma^2 i}{L_{11i}^2} \text{ eşitliği vardır.}$$

Eş bütünleşme ilişkisi, değişkenler arasında en az bir yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu ifade etmektedir. Eş bütünleşik panellerde, panel nedensellik testlerini yapabilmek için panel hata düzeltme modelinin tahmin edilmesi gerekir. Bir panel VECM modelini şu şekilde ifade etmek mümkündür:

$$\Delta \log Y_{it} = \delta_{1i} + \sum_{p=1}^k \delta_{11ip} \Delta \log Y_{it-p} + \sum_{p=1}^k \delta_{12ip} \Delta \log K_{it-p} + \sum_{p=1}^k \delta_{13ip} \Delta \log X_{it-p} + \theta_{1i} \hat{\varepsilon}_{it-1} + \mu_{1it} \quad (11)$$

$$\Delta \log K_{it} = \delta_{2i} + \sum_{p=1}^k \delta_{21ip} \Delta \log K_{it-p} + \sum_{p=1}^k \delta_{22ip} \Delta \log Y_{it-p} + \sum_{p=1}^k \delta_{23ip} \Delta \log X_{it-p} + \theta_{2i} \hat{\varepsilon}_{it-1} + \mu_{2it} \quad (12)$$

$$\Delta \log X_{it} = \delta_{3i} + \sum_{p=1}^k \delta_{31ip} \Delta \log X_{it-p} + \sum_{p=1}^k \delta_{32ip} \Delta \log Y_{it-p} + \sum_{p=1}^k \delta_{33ip} \Delta \log K_{it-p} + \theta_{3i} \hat{\varepsilon}_{it-1} + \mu_{3it} \quad (13)$$

Denklemlerdeki k optimal gecikmeleri, $\hat{\varepsilon}_{it}$ ise panel FMOLS tahminin hata terimlerini temsil etmektedir. Bu denklemler vasıtasıyla değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem nedensellikler gösterilebilir. Bir değişkenden diğerine kısa dönem nedensellik değişkenlerin gecikmeli değerlerine uygulanan Wald testi yoluyla tespit edilmektedir. Uzun dönem nedensellik ise, hata terimlerinin katsayılarının φ t istatistiklerine göre belirlenmektedir. Buna göre istatistiki olarak anlamlı hata düzeltme katsayıları uzun dönem nedenselliğin bir göstergesidir.

4. EKONOMETRİK ANALİZ

Bu başlık altında öncelikle çalışmada kullanılan veri seti ve yöntemden bahsedilmiştir. Ardından çalışmada ulaşılan bulgulara yer verilmiştir.

4.1. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada, 16 üst-orta gelirli ülkede (Arjantin, Romanya, Çin, Türkiye, Macaristan, Bulgaristan, Meksika, Malezya, Peru, Brezilya, Tunus, Ürdün, Tayland, Kosta Rika, Güney Afrika, Ekvator) ekonomik özgürlükler, demokrasi ve yolsuzluk arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler; yolsuzluk algılama endeksi, demokratik gelişmişlik endeksi, ekonomik özgürlük endeksinden oluşmaktadır.

Yolsuzlukla ilgili endekse Uluslararası Şeffaflık Örgütünden ulaşılmıştır. Uluslararası Şeffaflık Örgütü 1993 yılında kurulmuş ve 1995 yılından itibaren dünyanın farklı ülkelerinde yolsuzluklar hakkında yapmış olduğu araştırmalar sonucunda elde edilen sonuçları bir endeks olarak yayınlamaktadır. Esasında bu endeks, uluslararası şirketlerde yöneticilik yapan kişilerle, iş adamlarıyla, siyaset bilimcileri ve halk ile yapılan anketlerin sonuçlarından elde edilmektedir. Her ülke ile ilgili en az dört ayrı anket yapılarak varyans farklılıkları ortadan kaldırılmaktadır. Anketlerden elde edilen bulgular 0 ile 10 arasındaki puanlardan oluşacak hale getirilmektedir. Anketlerde yer alan 0 en yüksek yolsuzluk düzeyini temsil ederken 10 ise en düşük yolsuzluk düzeyini temsil

etmektedir. Diğer bir anlatımla 0 ile 10 arasında değişiklik gösteren yolsuzluk endeksi, sifıra yaklaştıkça yolsuzlukların arttığını ve ona doğru yaklaştıkça yolsuzlukların azaldığını göstermektedir (Transparency International).

Demokrasi verisine ise FreedomHouse'dan elde edilen politik haklar ve sivil özgürlükler endeksinin ortalaması alınarak ulaşılmıştır. Freedom House Endeksi, devletlerin siyasal sistemlerini siyasal haklara ve sivil özgürlüklere göre; özgür, kısmen özgür, özgür olmayan şeklinde üçe ayırmaktadır. Bu bağlamda endekste yer alan ülkelere 1-7 arasında değerler verilmektedir. Endekste yer alan 1 skoru tam gelişmiş demokrasileri, 7 skoru ise demokratik unsurların olmadığını göstermektedir. Endekste yer alan siyasal haklar ve sivil özgürlüklerin skorlarının yıllık ortalaması 1 ile 1.25 arasında ise siyasal sistemler özgür; 3 ile-5.5 arasında değer alanlar kısmen özgür ve 5.5-7 arasında değer alanlar ise özgür olmayan siyasal sistemler olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda en yüksek derece (7) demokrasinin en az geliştiği, politik özgürlüklerin olmadığı veya en kısıtlı olduğu ülkeleri göstereceğinden, istatistiksel olarak daha uygun olduğu gerekçesiyle derecelendirme (1 ölçeği en düşük, 7 ölçeği en yüksek politik özgürlükleri göstermek üzere) ters çevrilmiştir.

Ekonomik özgürlükler endeksine Heritage Vakfının hazırladığı verilerden ulaşılmıştır. Heritage Vakfı'na göre, ekonomik özgürlük endeksi, ekonomik fırsatlar ve ekonomik refah arasındaki ilişkiyi ülkelerdeki ekonomi politikalarını analiz ederek ortaya koymaktadır. Ekonomik özgürlük, iyi ekonomik performansla ilgilidir. Dünyanın en özgür ülkeleri en iyi ekonomik performansı sergilemektedirler. En özgür ülkelerde işsizlik ve enflasyon oranları düşüktür. Ayrıca sürdürülebilir refah düzeyi için uygulanan politikaların ekonomik özgürlüğü destekler nitelikte olması gerekir. Endekste her kategori için 100 maksimum değeri temsil etmekle birlikte, ülkelerin skorları 0-100 arasında değerler almaktadır. Yüksek skorlar yüksek özgürlük seviyesini göstermektedir. Endeks değeri 80-100 arasında ise özgür; 70-79,9 arasında ise büyük ölçüde özgür; 60-69,9 arasında ise kısmen özgür, 50-59,9 büyük ölçüde özgür değil; 0-49,9 bastırılmış anlamına gelmektedir (Heritage Foundation).

Analizler yapılırken ilgili değişkenlerin logaritmaları alınmıştır. Çalışmada kullanılan ampirik model (14) nolu eşitlikte gösterilmiştir:

$$\ln CPI_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln DEMO_{it} + \beta_2 \ln EF_{it} + \mu_{it} \quad (14)$$

Tablo 1.Çalışmada Kullanılan Veriler ve Kaynakları

Değişken	Tanımı	Kaynak
CPI	Yolsuzluk Algılama Endeksi	Transparency International
DEMO	Demokratik Gelişmişlik Endeksi	Freedom House
EF	Ekonomik Özgürlük Endeksi	Heritage Foundation

4.2. Bulgular ve Değerlendirmeler

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait temel tanımlayıcı istatistiklere tablo 2'de yer verilmiştir. Buna göre 1998-2014 dönemleri arasında ele alınan üst-orta gelirli ülkelerde yolsuzluk endeksinin en yüksek değeri 5.7 iken; en düşük değeri 2'dir. Demokrasinin göstergesi olarak kullanılan ve FreedomHouse'dan elde edilen

demokratikleşme endeksinin en düşük değeri 1 iken en yüksek değeri 6,5 olarak gerçekleşmiştir. Demokratikleşme endeksinin hesaplanmasında sayısal olarak düşük değerler daha iyi sonuçlara karşılık geldiğinden ötürü, değişkenin düşük değerde olması demokrasi düzeyinin yüksek, değişkenin yüksek düzeyde olması ise demokrasi düzeyinin düşük olduğunu göstermektedir. Ekonomik özgürlükler endeksinin en düşük değeri 43.80 iken en yüksek değeri 70.90 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
CPI	272	3,986	0,837	2	5,7
EF	272	61,131	6,020	43,80	70,90
DEMO	272	3,069	1,567	1	6,5

Panel veri modellerinde, zaman serisi analizlerinde olduğu gibi, sahte regresyon sorunu ile karşılaşmamak için değişkenlerin birim köke sahip olup olmadıklarının belirlenmesi gerekmektedir. Eş bütünleşme analizlerinin ilk aşaması olan değişkenlerin kaçınıcı dereceden durağan olduklarını belirleyebilmek amacıyla kullanılan birim test sonuçları tablo 3’de gösterilmiştir. Bu testlerde boş hipotezler değişkenlerin birim kök içerdikleri alternatif hipotez ise değişkenlerin durağan olduklarını ileri sürmektedir. İki farklı birim kök testinden elde edilen sonuçlar değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmadıklarını birinci farkları alındığında durağan hale geldiklerini göstermiştir. Yani tüm değişkenler $I(1)$ ’dir.

Tablo 3.Panel Birim Kök Testleri

Değişkenler	ADF Test İstatistiği	Olasılık	Levin, Li and Chu	Olasılık
Düzye Değerlerinde				
LCPI	24,216	0,836	-0,833	0,202
LEF	25,529	0,784	0,507	0,694
LDEMO	33,323	0,152	1,190	0,883
Birinci Farkları				
LCPI	228,272**	0,000	-14,795**	0,000
LEF	201,912**	0,000	-14,103**	0,000
LDEMO	109,302**	0,000	-8,479**	0,000

Not: **, %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Düzye değerlerinde birim kök bulunan değişkenlerin birinci farklarında birim kök sorunun ortadan kalkmasıyla birlikte, uzun dönem ilişkisinin analizinde eş bütünleşme testlerine başvurulmaktadır. Tablo 4’de

değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin olup olmadığının analizinde Pedroni (1999) tarafından geliştirilen panel eş bütünleşme testleri kullanılmıştır. Sonuç olarak değişkenleri arasında uzun dönemli eş bütünleşmenin olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Panel Eş Bütünleşme Test Sonuçları

Test Türü	İstatistikler	İstatistik Değeri
Pedroni	Panel V	-0,485
	Panel RHO	1,055
	Panel PP	-2,179**
	Panel ADF	-3,080**
	Group RHO	2,139
	Group PP	-4,264**
	Group ADF	-4,799**

Not: **, %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5’da Panel Granger nedensellik testi sonuçları değerlendirildiğinde, kısa dönemde demokratik gelişimden yolsuzluğa doğru bir nedensellik ilişkisi yokken; ekonomik özgürlüklerden yolsuzluğa doğru nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir. Yine, demokratikleşmeden ekonomik özgürlüğe doğru nedensellik ilişkisine rastlanılmazken; yolsuzluktan ekonomik özgürlüğe doğru nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir. Ayrıca ekonomik özgürlüklerden ve yolsuzluk endeksinden demokratikleşmeye doğru herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmektedir. Uzun dönem nedensellik ilişkisine bakıldığında ise şunları söylemek mümkündür: i) ekonomik özgürlük ve demokratikleşmeden yolsuzluğa doğru nedensellik ilişkisinin olmadığı, ii) demokratikleşmenin ve yolsuzlukların ekonomik özgürlüklerin nedeni olduğu, iii) yolsuzluğun ve ekonomik özgürlüklerin demokratikleşmenin nedenseli olmadığını göstermektedir.

Tablo 5. Panel Granger Nedensellik Testi

Değişkenler	Kısa Dönem Nedensellik			Uzun Dönem Nedensellik
	Δ LCPI	Δ LEF	Δ LDEMO	ϵ_{t-1}
Δ LCPI	-	9.274 [0.009]**	2.058 [0.357]	0.015 (1.019)
Δ LEF	9.805 [0.007]**	--	0.933 [0.627]	-0.0846** (-3.032)
Δ LDEMO	1.995 [0.368]	2.020 [0.364]	-	0.005 (2.860)

Not: **, %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Köşeli parantez içindeki değerler p-değerleri, parantez içindeki değerler ise t istatistiklerini göstermektedir.

5.SONUÇ

Bu çalışmada, ekonomik özgürlükler, demokrasi ve yolsuzluk arasındaki ilişki panel birim kök, panel eş bütünleşme ve nedensellik analizleri ile ekonometrik teknikler kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada 1998-2014 dönemini kapsayan verilerle çalışılarak 16 üst-orta gelirli ekonomi için tahminler yapılmıştır. Tahmin sonuçlarına göre birinci dereceden durağan olan demokrasi, ekonomik özgürlükler ve yolsuzluk değişkenleri arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğu görülmüştür. Panel Granger nedensellik testi sonucunda ise, kısa dönemde ekonomik özgürlüklerden yolsuzluğa; yolsuzluktan ekonomik özgürlüğe doğru çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu görülmüştür. Uzun dönem analizinde ise, demokratikleşmenin ve yolsuzlukların ekonomik özgürlüklerin nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

6. KAYNAKÇA

- Beşeli, Furkan - Yardımcıoğlu, Fatih (2013), “Demokrasi ve Yolsuzluk İlişkisi: Seçilmiş Ortadoğu Ülkelerinin Analizi”, *Ortadoğu Yıllığı*, (446-461).
- Akçay, Selçuk (2000), “Yolsuzluk, Ekonomik Özgürlükler ve Demokrasi”, *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt1, Sayı 1, (1-15).
- Akıncı, Merter - Erkal, Gökhan - Yılmaz, Ömer (2015), “Ekonomik Özgürlükler ve Yolsuzluk İlişkisi: Türkiye İçin Bir Zaman Serisi Analizi”, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt 4, Sayı 8, (145-165).
- Gerni, Mine - Emsen, Selçuk - Özdemir, Dilek - Buzdağlı, Özge (2012), “Yolsuzluğun Belirleyicileri ve Büyüme İle İlişkileri”, *International Conference on Eurasian Economies*. (131-139).
- Kayalıdere, Gül - Özcan, Pelin (2014), “Bütçe Saydamlığı ve Ekonomik Özgürlüğün Yolsuzluk Üzerindeki Etkisi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 28, Sayı2, (219-234).
- Kolstad, Ivar - Wiig, Arne (2011), “Does Democracy Reduce Corruption?” *CMI WorkingPaper*, Vol.4, (1-25).
- Konu, Aylin - Ata, Ahmet (2016), “Yolsuzluk ve Ekonomik Özgürlük İlişkisi: AB Ülkeleri Üzerine Yatay Kesit Analizi”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, (195-207).
- Rachdia, Houssein- Saidib, Hichem (2015). “Democracy and EconomicGrowth: Evidence in MENA Countries”, *Procedia - Social and BehavioralSciences* Vol 191, (616- 621).
- Rock, Michael (2007), “*Corruption and Democracy*”, *DESA WorkingPaper*, Vol 55, (1-18).
- Sha, Shrabani - Su, Jen-Je (2012), “Investigating the Interaction Effect of Democracy and EconomicFreedom on Corruption: A Cross-Country QuantileRegression Analysis”, *Economic Analysis &Policy*, Vol 42, No 3, (389-396).
- Shen, Ce - Williamson, John (2005), “Corruption, Democracy, EconomicFreedom and StateStrength A Cross-National Analysis”, *International Journal of ComparativeSociology*, Vol 46, No 4, (327-345).
- Tiwari, Aviral (2012), “Corruption, Democracy and Bureaucracy”, *Theoretical and AppliedEconomics Volume*, Vol 9, No 574, (17-28).

- Yardımcıoğlu, Fatih (2013), “Türk Cumhuriyetlerinde Demokrasi ve Yolsuzluk İlişkisi: Panel Veri Analizi”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 13, Sayı 2, (437-457).
- Zaouali, Amira (2014), “Corruption’s and Democracy’s Effects on Economic Growth”, *International Journal of Business, Economics and Management*, Cilt 1, Sayı 8, (186-200).
- Freedom House, <https://freedomhouse.org/>. (Erişim Tarihi: 08.09.2016)
- Transparency International, <https://www.transparency.org/>. (Erişim Tarihi: 07.08.2016)
- Heritage Foundation, <http://www.heritage.org/>. (Erişim Tarihi: 08.08.2016)

BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARI'NIN SOSYAL KALKINMAYA KATKISI: İZMİR KALKINMA AJANSI (İZKA) ÖRNEĞİ

THE CONTRIBUTION TO SOCIAL DEVELOPMENT OF REGIONAL DEVELOPMENT AGENCIES: IZMIR DEVELOPMENT AGENCY (IZKA) EXAMPLE

Fatih ÇELİK¹

Öz

Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA'lar), bölgesel kalkınmaya katkıda bulunmak üzere kurulan örgütlerdir. Bu amaçla yerel aktörlerle işbirliği içinde politikalar geliştirip uygulamaktadır. Dünyada 1930'lardan; Türkiye'de ise, 2000'lerden itibaren kurulmaya başlanmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye'de BKA'ların sosyal kalkınmaya katkısı ele alınmıştır. Konu, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi, vaka analizi ve mülakat teknikleri ile incelenmiştir. Çalışma, Türkiye'deki ajanslardan İzmir Kalkınma Ajansı (İZKA) ile sınırlandırılmıştır.

İZKA'nın İzmir'in sosyal kalkınmasına katkısı, Sosyal Kalkınma Mali Destek Programı (MDP, 2008) ile desteklediği 1001 Çocuk Yazar Projesi, Nar Taneleri Engelli Aktivite ve Akşam Bakım Merkezi Projesi ve Organik Oyuncak Üretimi Projesi çerçevesinde analiz edilmiştir. Türkiye'de ilk olma özelliğine sahip bu projeler kapsamında çocuk yazarlar yetiştirilmiş; engelli bakım merkezi kurulmuş; organik oyuncaklar üretilmiştir. İZKA'nın, bu projeler aracılığıyla İzmir'in sosyal kalkınmasına eğitim ve istihdam gibi unsurlar bakımından katkıda bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Bölgesel Kalkınma Ajansı (BKA), İzmir Kalkınma Ajansı (İZKA), Sosyal Kalkınma, Dezavantajlı Kesimler.*

Abstract

Regional Development Agencies (RDAs) are organizations these established to contribute to the regional economic development. They are order to develop and implement the policies to regional development in cooperation with local actors. They were established since the 1930s in the world and 2000s in Turkey.

In this study was discussed the contribution to the social development of RDAs in Turkey. Topic was analyzed by the qualitative research methods with document analysis, case studies and interview

¹ Dr., Milli Eğitim Bakanlığı (Öğretmen), fatihcelik66@mynet.com.

techniques. The study is limited with the Izmir Development Agency (IZKA) in Turkey.

The contribution to the social development of Izmir of IZKA was analyzed in the framework of the projects these supported by the Social Development Financial Assistance Program (MDP, 2008) as examples of 1001 Children Writers Project, Pomegranate Grains Disabled Activitie and Evening Care Center Project and Organic Toy Production Project. The result of the analysis has been found that IZKA contributes to through the support of projects regard to factors such as employment, education to social development of İzmir.

Keywords: Regional Development Agency (RDA), Izmir Development Agency (IZKA), Social Development, Disadvantaged Segments.

1. GİRİŞ

Kalkınma sürecinin ekonomik, sosyal ve insani kalkınma olmak üzere üç unsuru vardır. Sosyal kalkınma, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, istihdam ve sosyal hizmetleri içermektedir (KB, 2012: 8). Sosyal kalkınmada önemli bir yere sahip olan sosyal sermaye, toplumda güven ve işbirliğine dayalı ilişkileri, bilinçli vatandaşları ve sivil toplumu ifade etmektedir. Sosyal sermayenin “çıktı”ları, toplumdaki tüm bireylere çeşitli şekillerde fayda sağlamaktadır (KOSGEB, 2005: 1, 3-4; Altay, 2007: 337, 342).

Bölgesel kalkınmada geleneksel bölgesel politikaların başarısız olması üzerine 1970 ekonomik krizinden sonra sosyal refah devleti anlayışı çökmüştür. Bunun üzerine geliştirilen yeni bölgesel politikalar doğrultusunda yerel² aktörlere yetki transferi yapılmış ve Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA'lar³) kurulmuştur (Eraydın, 2004: 137-138; Eraydın, 2010: 43-44).

BKA'lar, bölgesel kalkınmanın bir katalizörü ve destekleyicisi olarak aktörler arasında işbirliğini sağlamak üzere kurulan bir örgüttür. Dünyada ilk BKA, 1933 yılında ABD'de kurulan Tennessee Vadisi Yönetimi'dir (TVA). BKA'lar Avrupa'da, 1950'li yıllarda; Türkiye'de ise, 2000'li yıllarda kurulmaya başlanmıştır.

BKA'ların amaçlarından biri, toplumdaki tüm kesimlerin ekonomik ve sosyal hayata katılımını sağlamak ve refah düzeyini yükseltmektir. Bu amaçla sosyal kalkınmaya yönelik Mali Destek Programı (MDP) hazırlamışlar; bu konudaki projeleri desteklemişlerdir. MDP'lerde, dezavantajlı gruplar (kadınlar, yaşlılar, engelliler), sosyal uyum, sosyal içerme gibi sosyal politika konuları öne çıkmıştır (KB, 2012: 37).

BKA'lar, kalkınmanın yalnızca ekonomik boyutuyla ilgilenmek ve sosyal yönüne yeterince ilgi göstermemek bakımından eleştirilmektedir. Araştırmanın amacı, BKA'ların sosyal kalkınmaya katkısını, Türkiye'de İzmir Kalkınma Ajansı (İZKA) örneğinde ortaya koymaktır. Konu, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi, vaka analizi ve mülakat (e-posta aracılığıyla) teknikleri⁴ ile

² Çalışmada, yerel ve bölgesel kavramları, aynı anlamda kullanılmıştır.

³ Türkiye'de ajanslar, dünyada yaygın olan Bölgesel Kalkınma Ajansı (BKA) yerine Kalkınma Ajansı (KA) şeklinde adlandırılmıştır. Bunun temel nedeni, bölge kelimesinin bölge yönetiminden başlayarak eyalet sistemine doğru bir yönetim şeklini getireceği endişesidir. Çalışmada, literatüre paralel olarak BKA kavramı kullanılmıştır.

⁴ Doküman analizi, konuya ilişkin yazılı materyallerin incelenmesidir. Beş aşamada yapılabilir. Bunlar, dokümanlara ulaşma, orijinalliğini kontrol etme, dokümanları anlama, verileri analiz etme ve kullanma. Vaka analizi, bir konunun derinlemesine incelenerek ayrıntılı bilgi toplanmasıdır. Mülakat ise, bireylerin belli bir konudaki düşüncelerini, deneyimlerini ve algılarını öğrenmek için yapılır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 46-47, 148, 217-218, 223).

incelenmiştir. Bu kapsamda İZKA'ya ilişkin dokümanlar incelenmiş; vaka analizi çerçevesinde örnek projeler ortaya konmuş; e-posta aracılığıyla sorumlu kişilerden projenin faaliyetleri hakkında bilgi alınmıştır.

Çalışma, Türkiye'deki 26 tane BKA'dan İZKA'nın sosyal kalkınmaya katkısının analizi ile sınırlandırılmıştır. BKA'ların sosyal kalkınmaya katkısına ilişkin istatistik veri mevcut değildir. Bu sınırlılık, İZKA'nın desteklediği projelerden derlenebilen veriler (bulgu) ile aşmaya çalışılmıştır.

Çalışma, iki bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde, sosyal kalkınmaya ve BKA'lara ilişkin kavramsal çerçeve sunulmuştur. İkinci bölümde ise, örnek projeler çerçevesinde İZKA'nın sosyal kalkınmaya katkısı analiz edilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde, sosyal kalkınmaya ve BKA'lara ilişkin kavramsal çerçeve ortaya konmuştur.

2.1. Sosyal Kalkınma

Kalkınma sürecinin üç unsuru vardır. Bunlar, ekonomik, sosyal ve insani kalkınmadır (Berber, 2011: 8). Birleşmiş Milletler (1995) tarafından geliştirilen ve kalkınmanın sosyal boyutunu öne çıkaran sosyal kalkınma, beşeri sermayenin geliştirilmesi temelinde eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, istihdam ve sosyal hizmetleri içermektedir (KB, 2012: 8).

Sosyal kalkınmada önemli bir yere sahip olan sosyal sermaye, toplumda güven ve işbirliğine dayalı ilişkileri, bilinçli vatandaşları ve sivil toplumu ifade etmektedir. Güven, sosyal sermayenin önemli unsurudur. Güvenin ve işbirliğinin güçlü olduğu ülkelerde beşeri sermaye yatırımları, ekonomik ve sosyal gelişmeye yol açmıştır. Bir kamu malı olarak sosyal sermayenin “çıktı”ları, toplumdaki tüm bireylere çeşitli şekillerde fayda sağlamaktadır (KOSGEB, 2005: 1, 3-4; Altay, 2007: 342, 342).

Öncülüğünü Hanifan'ın (1916) yaptığı sosyal sermaye kavramının kökeni, Smith, Marx ve Durkheim'a kadar uzanmaktadır. Bu yazarlar, sosyal sermayenin ekonomik kalkınmaya ve sosyal sorunların çözülmesine etkisini analiz etmişler. Kavrama günümüzde Bourdieu (1986, 1990), sosyoloji; Coleman (1988, 1990, 1994), eğitim sosyolojisi; Putnam (1993, 1995, 2000), siyaset bilimi; Fukuyama (1995, 2000) ise, iktisat tarihi ve iktisat sosyolojisi alanlarında katkıda bulunmuşlar (Koç ve Ata, 2012: 204).

Yapılan çalışmalarda, sosyal sermayenin ekonomik büyümeyi doğrudan ve dolaylı olarak etkilediği tespit edilmiştir. Doğrudan etkiler, işlem maliyetlerinin azaltılması ve bu maliyetleri artıran dışsallıkların önlenmesiyle; dolaylı etkiler ise, beşeri sermaye, fiziksel sermaye gibi ekonomik büyümeye katkı yapan faktörleri etkileyerek ortaya çıkmaktadır (Koç ve Ata, 2012: 200; Yıldız ve Topuz, 2011: 210).

İtalya'nın Emilia-Romagna (E-R) bölgesinde uygulanan ekonomik kalkınma yaklaşımı, sosyal sermaye literatürüne referans olmuştur. Brusco (1982), Sabel (1981), Putnam (1993), Capecchi ve Pesce (1999), Harrison, Amin (1999) gibi yazarlar, E-R'nin kalkınmasında sosyal sermayenin önemini vurgulamışlar. Bölgedeki kalkınma, sosyal entegrasyon ve sosyal hizmetler ağı ile harmanlanmıştır (Rinaldi, 2002: 3, 15). Putnam et al. (1993) göre, bölgenin Rönesans'a kadar uzanan benzersiz işbirliği kültürü, ileri düzeyde sosyal sermayenin oluşmasına yol açmıştır (Hospers, 2004: 6). E-R'deki sosyal sermaye temelinde kurulan ve faaliyette bulunan ERVET Kalkınma Ajansı da, bölgenin kalkınmasına

önemli bir katkıda bulunmuştur (Çelik, 2015: 48).

Brusco (1982), E-R'nin bölgeye özgü kalkınma yaklaşımını "Emilian Modeli"; kalkınmadaki başarısını da, "Emilian Mucizesi" olarak adlandırmıştır. Model, E-R'nin sosyo-ekonomik kalkınmasının temel unsurlarını vurgulamaktadır (Rinaldi, 2002: 3). Bu unsurlar, yerel ekonomik, politik, kültürel ve sosyal değerler ile aktörler arası etkileşim ve işbirliğidir (Çetin, 2006: 76). Pflieger (2004) ise, Model'in başka yerlerde uygulanabilirliği sorgulayarak; Emilian Mucizesi'nin ancak, benzer beşeri ve sosyal sermaye ile ekonomik şartlara sahip bölgelerde gerçekleşebileceğini belirtmiştir.

Sosyal kalkınmada kurumsal yapı ve sivil toplum kuruluşları (STK'lar) çok önemlidir. STK'ların başlıca görevi, yerel talepler doğrultusunda "politika tasarım süreci"ne etki etmektir. Kamu kesimi, özel kesim ve STK'lardan oluşan yerel aktörler arasında işbirliğini geliştirmek ve kalkınmada sinerji yaratmak üzere kurumsal yapı olarak Bölgesel Kalkınma Ajansı (BKA) kurulmuştur (KB, 2012: 15).

2.2. Bölgesel Kalkınma Ajansı

Bölgesel Kalkınma Ajansı (BKA), içsel ve dışsal kaynaklara dayalı olarak yerel dinamiklerin öncülüğünde bölgesel kalkınmayı hızlandırmak üzere yönetim yaklaşımı⁵ temelinde kurulan ve yönetilen kamu kurumu niteliğindeki bir örgüttür (Çelik ve Yıldız, 2015: 1). Bölgesel kalkınmada bir "model" ("BKA Modeli") olarak kabul edilen BKA'ların ilk örneği, 1933 yılında ABD'de kurulan Tennessee Vadisi Yönetimi'dir (TVA). BKA'lar Avrupa'da, 1950'li yıllardan itibaren gündeme gelmiştir. Türkiye'de ise, AB'ye uyum sürecinde bölgesel politika alanında yapılan yasal ve kurumsal düzenlemeler çerçevesinde 2006-2009 döneminde kurulmuştur.

BKA'ların amacı, bölgesel kalkınmayı sağlamak ve bölgeler arası eşitsizlikleri azaltmaktır. EURADA'ya ("Avrupa BKA'lar Birliği") göre BKA'ların amaçları, üç grupta toplanabilir. Bunlar, ekonomik, çevresel ve sosyal amaçlar. Başka bir ifadeyle, bölgenin kalkınmasını sağlamak, çekiciliğini artırmak, sosyo-kültürel değerlerini korumak ve geliştirmektir (Kayasü vd., 2003: 9).

Ajanslar, yönetim bakımından ikili bir yapıya sahiptir. Birincisi, Genel Kurul, Yönetim Kurulu, Denetleme Komitesi ve Genel Müdür gibi birimlerden oluşur. İkincisi ise, belli bir konuda yönetime danışmanlık yapmak üzere oluşturulan çalışma grupları veya komitelerdir (EURADA, 1999: 34).

BKA'ların finansman kaynakları, kamu kaynakları, özel fonlar ve hizmet gelirleri şeklinde üç grupta ele alınabilir. Bu kaynaklar, ulusal ve bölgesel yönetimlerin aktardığı ödenekler, uluslararası kuruluşlardan sağlanan fonlar ve sundukları hizmetlerden elde edilen gelirlerdir (Kayasü vd., 2003: 12-14, 21).

Başlıca faaliyetleri ise, bölgesel kalkınma stratejilerini hazırlamak, yerel aktörler arasında işbirliğini geliştirmek ve kalkınma fonlarını yönetmektir.

3. İZMİR KALKINMA AJANSI (İZKA)

İzmir, 4 milyon nüfusıyla Ege Bölgesi'nin en büyük ve en gelişmiş kentidir. Sosyo-ekonomik gelişmişlik bakımından İstanbul'un ve Ankara'nın ardından 3. sırada yer almaktadır (İZKA, 2010: 20-23).

İzmir'de, işletmelerin Ar-Ge desteklerinden faydalanma oranının düşük olduğu; dolayısıyla, bir

⁵ Yönetişim, kamu, özel ve sivil aktörlerin işbirliği yapmasıdır. Bu modelde herhangi bir aktör, karar verme sürecine egemen değildir. BKA'ların yönetiminde, "çok düzeyli yönetim modeli" esas alınmıştır (Dulupçu, 2006: 244-245).

“rehber”e (BKA) ihtiyaç duyulduğu tespit edilmiştir (İZKA, 2012a: 32, 50; İZKA, 2012b: 21). İzmir Ticaret Odası (İTO), Türkiye’nin ilk kalkınma ajansı olan Ege Bölgesi Kalkınma Ajansı’nı (EBKA, 1993) kurmuştur. EBKA deneyiminin de etkisiyle İzmir’in kalkınmasını hızlandırmak için 2006 yılında İZKA kurulmuştur.

İZKA’nın temel amaçları şunlardır (İZKA, 2012c: 18):

- Yerel aktörler arasında işbirliğini geliştirmek.
- Bölgenin rekabet gücünü artırmak.
- Bölgenin sürdürülebilir kalkınmasını sağlamak.

Vizyonu ise, Yenilikçi İzmir’dir (İZKA, 2012d: 30).

İZKA, İzmir’in kalkınmasına yönelik planlama ve yenilikçilik (kümelenme, yenilik ve ağ) faaliyetlerinde bulunmuştur (Çelik, 2015: 119). Planlama faaliyetleri ile İzmir’in kalkınmasına yönelik orta ve uzun vadeli 2009-2013 Bölge Planı, 2010-2013 Bölge Planı ve 2014-2023 Bölge Planı’nı hazırlamıştır. Planlarda, İzmir’in kalkınma eksenlerini, hedeflerini ve önceliklerini belirlemiştir (İZKA, 2012c: 30).

Yenilikçilik faaliyetleri kapsamında yerel kalkınmada kümelenme yaklaşımını benimsemiş; Kümelenme Stratejisi (2009) ve Yenilik Stratejisi (2012) geliştirmiştir. Türkiye’de BKA’lar arasında ilk olan bu stratejilerin temel amacı, Yenilikçi İzmir vizyonunu gerçekleştirmektir. Ayrıca, yerel aktörlerin ulusal ve küresel düzeyde işbirliğini geliştirmek için ECA, TCI Network, EU DRIVERS, ESMU, INSME, EURADA gibi küresel ağlara üye olmuş; (İZKA, 2012c: 30, 33, 35) Ege Üniversitesi ile işbirliğinde İzmir Kümelenme ve Yenilik Portalı’nı (www.izmirkumelenme.org) kurmuştur.

Türkiye’de en çok analiz edilen BKA’lardan biri olan İZKA’ya ilişkin başlıca çalışmalar, konularına göre, planlama ve kümelenme faaliyetleri ile etki analizi ve diğer şekilde tasnif edilerek, Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: İZKA'ya İlişkin Literatür Özeti

Konu	Yazarı	Amacı	Yöntemi*	Sonucu
Planlama Faaliyetleri	Aydoğdu (2010)	2009-2013 Bölgesel Gelişme Planı'nı incelemektir.	Anket	Planlama faaliyetlerinin etkinliği, yerel aktörlerin katılımı ile artacaktır.
	Akpınar (2010)	2010-2013 Bölge Planı'nı planlama yaklaşımı ile incelemektir.	Doküman Analizi	Plan, yönetim yaklaşımı temelinde yerel aktörlerle birlikte hazırlanmıştır.
	Burak (2011)	Planlama faaliyetlerini, 2010-2013 Bölge Planı'na göre incelemektir.	Doküman Analizi	BKA'lar, planlama sürecinde yalnızca "veri toplayan bir aktör"dür.
	Eldeniz (2011)	İZKA'nın performansını, 2010-2013 Bölge Planı'na göre belirlemektir.	Mülakat, Doküman Analizi	İZKA, planın koordinatörü, destekleyicisi ve katalizördür.
Kümelenme Faaliyetleri	Özdemir ve İneler (2009)	İZKA'nın kümelenme faaliyetlerini incelemektir.	Doküman Analizi	İZKA'nın kümelenme faaliyetleri örnek alınabilir.
	Haşar ve İneler (2011)	İZKA'nın kümelenme faaliyetlerini incelemektir.	Doküman Analizi	İZKA'nın kümelenme faaliyetleri örnek alınabilir.
	Günaydın (2013a)	İZKA'nın kümelenme faaliyetlerini incelemektir.	Doküman Analizi	İZKA'nın kümelenme faaliyetleri örnek alınabilir.
Etki Analizi	İZKA (2011)	MDP'lerin etkinliğini analiz etmektedir.	Anket	MDP'ler, kalkınmaya istihdam ve ciro artışı ile katkı yapmaktadır.
	İçen (2012)	İZKA'nın kırsal kalkınmaya katkısını tespit etmektedir.	Anket	İZKA, MDP ile kırsal kalkınmayı sağlamaktadır.
	Ersayın (2012)	MDP'lerin katkısallığını ortaya koymaktadır.	Anket	MDP'lerin % 50'sinin, kalkınmaya etkisi yoktur.
	Günaydın (2013b)	MDP'lerin kalkınmaya etkisini belirlemektir.	Doküman Analizi	MDP'ler, İzmir'in eğitim ve istihdam düzeyini artırmıştır.
Diğer	Çelik (2015)	İZKA'nın yenilikçilik faaliyetlerini ortaya koymaktadır.	Doküman ve Vaka Analizi, Mülakat, Anket	İZKA, ERVET ve SD ajansları gibi, kümelenme, yenilik ve ağ şeklinde yenilikçilik faaliyetlerinde bulunmuştur.
	Çelik (2016)	Kalkınma Kurulu'nun (KK) gündem belirleme faaliyetlerini analiz etmektedir.	Doküman Analizi	İZKA KK, İzmir'in kalkınmasına yönelik çeşitli gündemler belirlemiştir.

* Kimi çalışmalarda, yöntem belirtilmemiş olup; bu, yazar tarafından tespit edilmiştir.
Kaynak: Yazar tarafından geliştirilmiştir.

Tablo 1'e göre, Aydoğdu (2010), 2009-2013 Bölgesel Gelişme Planı'nı inceleyerek; planlama faaliyetlerinin etkinliğinin yerel aktörlerin katılımı ile artacağı sonucuna ulaşmıştır. Akpınar (2010), 2010-2013 Bölge Planı'nın hazırlık sürecinde 3 bin kişi ile görüşülmesinin, planın meşruiyetini ve sahiplenme düzeyini artırdığını tespit etmiştir. Burak (2011), 2010-2013 Bölge Planı'nın "mekan ve zaman boyutu" dikkate alınmadan, kısa vadeli olarak hazırlandığına kanaat getirmiştir. Eldeniz (2011), 2010-2013 İzmir Bölge Planı'nın yerel aktörlerle birlikte hazırlandığını; İZKA'nın, planın uygulayıcısı değil, koordinatörü, destekleyicisi ve katalizörü olduğunu tespit etmiştir.

Özdemir ve İneler (2009), Haşar ve İneler (2011) ile Günaydın (2013a), İZKA'nın kümelenme faaliyetlerini incelemişler. İZKA'nın İzmir'in öncü ve gelişen sektörlerinde kümelerin kurulmasına ve gelişmesine yönelik faaliyetlerini ortaya koyarak; bunların, BKA'lara örnek olabileceği sonucuna ulaşmışlar.

İZKA (2011), 2008 yılı KOBİ MDP ile desteklenen işletmelerden 73 tanesinin projelerini, ajans desteği olmasa da uygulayabileceğini tespit etmiştir. İçen (2012), İZKA'nın Tarım ve Kırsal Kalkınma MDP (2009) aracılığıyla kırsal kalkınmaya katkısını ortaya koymuştur. Ersayın (2012), İZKA'nın ve ÇKA'nın KOBİ'lere yönelik MDP'leri (2008) ile desteklediği projelerin yaklaşık % 50'sinin, bölgesel

kalkınmaya katkıda bulunmadığını tespit etmiştir. Günaydın (2013b), Sosyal Kalkınma MDP (2008) ve KOBİ MDP (2008) ile desteklenen projelerin İzmir'in eğitim ve istihdam düzeyini artırdığını belirlemiştir.

Çelik (2015), Avrupa'dan (ERVET, İtalya; SD, İrlanda) ve Türkiye'den (İZKA ÇKA) seçilmiş BKA'ların yenilikçilik faaliyetlerini analiz ederek; Türkiye'deki ajansların Avrupa deneyimleri ile benzer faaliyetler yürüttüğünü tespit etmiştir. Çelik (2016) ayrıca, İZKA Kalkınma Kurulu'nun (KK) İzmir'in kalkınmasına yönelik "gündem"ler belirlediğini ortaya koymuştur.

Bu çalışmada ise, İZKA, literatürdeki araştırmalardan farklı olarak "beşeri ve sosyal sermayenin gelişmesi", "dezavantajlı kesimlerin toplumla bütünleşmesi" ve "refah düzeyinin yükselmesi" kriterlerine göre sosyal kalkınmaya katkısı bakımından analiz edilmiştir.

Burada ilk olarak İZKA'nın Sosyal Kalkınma Mali Destek Programı (2008); daha sonra bu MDP aracılığıyla desteklediği projelerin İzmir'in sosyal kalkınmasına katkısı ortaya konmuştur.

3.1. İzmir Kalkınma Ajansı'nın Sosyal Kalkınma Mali Destek Programı (2008)

Türkiye'de 2006-2009 döneminde 26 tane BKA kurulmuştur. Bunlardan 14 tanesi, 2008-2014 döneminde sosyal kalkınma ile ilgili 32 tane Mali Destek Programı (MDP) hazırlamıştır. Söz konusu MDP'ler, Tablo 2'de özet olarak sunulmuştur.

Tablo 2: Türkiye'de BKA'ların Sosyal Kalkınmaya Yönelik Mali Destek Programları (2008-2014)

BKA *	MDP'nin** Adı	MDP'nin Amacı***	Bütçesi (TL)
İZKA	Sosyal Kalkınma (2008)	<i>Beşeri ve sosyal sermayenin geliştirilmesidir.</i>	11,7 milyon
ÇKA	Sosyal Kalkınma (2008)	<i>Sosyo-kültürel ve çevresel ortamın iyileştirilmesidir.</i>	2 milyon
	Sosyal Kalkınma (2009)	<i>Beşeri sermayenin ve kültürel değerlerin geliştirilmesidir.</i>	5 milyon
	Sosyal Kalkınma (2010)	<i>Sosyo-ekonomik uyumun sağlanmasıdır.</i>	12,5 milyon
	Göçle Gelen Nüfusun Sosyal ve İktisadi Uyumunun Sağlanması (2011)	<i>Göçmenlerin kente uyumunun sağlanması ve yaşadıkları çevrenin iyileştirilmesidir.</i>	6 milyon
	Kadın İstihdamının Artırılması ve Mesleki Eğitimi (2012)	<i>Kadınların toplumsal yaşama katılımının artırılmasıdır.</i>	5 milyon
İSTKA	Sosyal İçerme ve Toplumsal Bütünleşme Küçük Ölçekli Altyapı (2010)	<i>Sosyal dışlanmaya maruz kalan dezavantajlı grupların ekonomik ve sosyal hayata katılmasını sağlamaktır.</i>	15 milyon
	Engelsiz İstanbul (2011)	<i>Engellilerin toplumsal yaşama katılımını sağlamaktır.</i>	15 milyon
	Çocukların ve Gençlerin Girişimcilik, Beceri ve Geleceklerini Destekleme (2012)	<i>Çocukların ve gençlerin bilinçli, sağlıklı ve becerilerini geliştiren bireyler olarak toplumsal yaşama katılmasını sağlamaktır.</i>	25 milyon
	Sosyal İçermeye Yönelik Küçük Ölçekli Altyapı (2012)	<i>Dezavantajlı grupların ekonomik ve sosyal hayata katılmasını artırılmasıdır.</i>	40 milyon
	Çocuklar ve Gençler (2014)	<i>Çocukların ve gençlerin bilişsel, fiziksel, psikolojik ve sosyal gelişmesini sağlamaktır.</i>	25 milyon
DOĞAKA	Sosyal Kalkınma (2010) ****		2,5 milyon
	Sosyal Destek (2013)	<i>Yoksulluk, göç ve kentleşmeden kaynaklanan sosyal sorunları çözmek; dezavantajlı grupların toplumla bütünleşmesini sağlamaktır.</i>	7,7 milyon

GMKA	Sosyal Kalkınma (2011)	Bölgenin <i>sürdürülebilir sosyo-ekonomik kalkınmasını</i> sağlamak.	4,2 milyon
	Sosyal Kalkınma (2013)	Toplumun <i>yaşam kalitesinin</i> ve <i>refah düzeyinin</i> yükseltilmesidir.	5 milyon
	Sosyal Kalkınma (2014)	<i>Beşeri sermayenin</i> geliştirilmesi ve <i>refah düzeyinin</i> yükseltilmesidir.	3 milyon
İKA	Sosyal Kalkınma (2013)	Bölgede <i>beşeri ve sosyal sermayenin</i> geliştirilmesidir.	2,5 milyon
	Sosyal Gelişme Pilot Uygulamaları (2014)	<i>Toplumsal uyumun</i> artırılması ve <i>sosyal hizmetlerin</i> geliştirilmesidir.	2,5 milyon
ZAFER	Sosyal Kalkınma (2012)	Bölgenin sürdürülebilir ve <i>sosyal kalkınması</i> ile toplumsal gelişimini sağlamaktır.	9,8 milyon
ANKARA	Sosyal Kalkınma (2012)	<i>Çocuk, genç ve yaşlıların</i> sosyal bütünleşmesinin güçlendirilmesidir.	5 milyon
	Sosyal Kalkınma Altyapısının Güçlendirilmesi (2014)	Bireylere eşit ve kaliteli yaşam imkânı sunarak <i>sosyal bağların</i> güçlendirilmesidir.	10 milyon
BEBKA	Sosyal Kalkınma (2011)	<i>Engellilerin, kadınların ve yaşlıların</i> toplumla bütünleşmesidir.	2 milyon
	Sosyal Kalkınmaya Yönelik Küçük Ölçekli Altyapı (2014)	Bölgenin hizmet altyapısını geliştirerek <i>dezavantajlı grupların</i> sosyal hayata katılımını artırmaktır.	10 milyon
MARKA	Sosyal Kalkınma Küçük Ölçekli Altyapı (2013)	Toplumda <i>fırsat eşitliğini</i> esas alan hizmetler geliştirerek bölgeyi yaşanabilir bir yer yapmaktır.	7,5 milyon
TRAKYA	Sosyo-Ekonomik Kalkınma (2011)	<i>Temel kamu hizmetlerinden</i> etkin bir şekilde yararlanılmasını sağlamaktır.	5,5 milyon
	Sosyo-Ekonomik Kalkınma (2012-2013)	Bölgenin <i>sosyo-ekonomik gelişme düzeyinin</i> artırılmasıdır.	3,5 milyon
	Sosyo-Ekonomik Kalkınma (2013-2014)	Bölgenin <i>sosyo-ekonomik gelişme düzeyinin</i> artırılmasıdır.	3 milyon
ORAN	Sosyal ve Kentsel Kalkınma (2014)	Bölgede <i>sosyal ve kentsel altyapıyı</i> geliştirmek; bölge içi gelişmişlik farkını azaltmaktır.	6,5 milyon
OKA	İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi (2011)	<i>Kadın, genç, engelli ve kırsal alanda yaşayan bireylerin</i> beşeri sermayesini geliştirmektir.	3 milyon
	Dezavantajlı Gruplara Yönelik Sosyal İçerme (2013)	<i>Dezavantajlı grupların</i> fırsatlara erişiminin ve toplumsal bütünleşmesinin sağlanmasıdır.	2 milyon
BAKKA	Sosyal Kalkınma (2011)	Bireylerin <i>ekonomik ve sosyal hayata katılımını</i> sağlamak ve <i>refah düzeyini</i> yükseltmektir.	3 milyon
	Sosyal Kalkınma (2014)	Bireylerin <i>ekonomik ve sosyal hayata katılımını</i> sağlamak ve <i>refah düzeyini</i> yükseltmektir.	5 milyon

*: ÇKA, Çukurova Kalkınma Ajansı; İSTKA, İstanbul Kalkınma Ajansı; DOĞAKA, Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı; GMKA, Güney Marmara Kalkınma Ajansı; İKA, İpekyolu Kalkınma Ajansı; Zafer Kalkınma Ajansı; Ankara Kalkınma Ajansı; BEBKA, Bursa, Eskişehir, Bilecik Kalkınma Ajansı; MARKA, Doğu Marmara Kalkınma Ajansı; TRAKYA, Trakya Kalkınma Ajansı; ORAN, Orta Anadolu Kalkınma Ajansı; OKA, Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı; BAKKA, Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı.

** : Sosyal kalkınma ile doğrudan ve dolaylı ilgili olduğu düşünülen MDP'ler, yazar tarafından seçilmiştir.

*** : MDP'nin amacını vurguladığı düşünülen "anahtar kelime"ler, dikkate çekmesi için kalın ve eğik olarak yazar tarafından yazılmıştır.

**** : DOĞAKA'nın internet sitesinden, söz konusu MDP'ye erişim sağlanamamıştır.

Kaynak: Yazar tarafından geliştirilmiştir.

Tablo 2'ye göre, BKA'lar arasında sosyal kalkınma konusunda öncülüğü, pilot olarak 2006 yılında kurulan İZKA ve ÇKA yapmıştır. Sosyal Kalkınma MDP hazırlayan ajansların, daha ziyade iç göçlerin yoğunlaştığı bölgelerde kurulduğu görülmüştür. Bu ajanslar, İZKA, ÇKA, İSTKA, ANKARA ve GMKA'dır. ÇKA ve İSTKA, bu konuda 5 tane; GMKA ise, 3 tane MDP hazırlamıştır.

Sosyal kalkınma MDP'lerinin hedef kitesinde, kadın ve engellilerden oluşan dezavantajlı kesimler öne çıkmıştır. Bu MDP'lerin temel amaçları, bölgenin beşeri ve sosyal sermayesinin geliştirilmesini, refah düzeyinin yükseltilmesini ve dezavantajlı kesimlerin toplumla bütünleşmesini sağlamaktır.

BKA'lar, sosyal kalkınma MDP'lerine toplam 265,4 milyon TL⁶ kaynak ayırmıştır. Bunun önemli bir kısmını (189,4 milyon TL: % 71), İZKA, ÇKA, İSTKA, ANKARA ve GMKA tahsis etmiştir.

Sosyal kalkınmanın öncülerinden İZKA, bölge planlarında bu konuda “beşeri ve sosyal kalkınma”, “bölgesel iş ve işgücü stratejisi”, “göç sorunu ve yönetimi”, “dezavantajlı gruplar ve sosyal hizmetler”, “sosyo-kültürel zenginlik” alanlarına önem vermiştir (KB, 2012: 35). 2007-2008 İzmir Ön Bölgesel Gelişme Planı'nda belirlediği dört temel amaçtan biri, “insan kaynaklarının ve sosyal sermayenin geliştirilmesi”dir. Bu konuda 2008 yılında hazırladığı Sosyal Kalkınma MDP'nin amacı, “sürdürülebilir sosyo-ekonomik kalkınmayı desteklemek üzere insan kaynaklarını ve toplumsal sermayeyi geliştirmek ve yaşam kalitesini iyileştirmek”tir. Öncelikleri ise, şunlardır (İZKA, 2009c: 5):

- Bölgenin eğitim imkanlarının ve eğitim düzeyinin geliştirilmesi,
- İstihdam imkanlarının ve gelir getirici faaliyetlerin geliştirilmesi,
- Toplumun eğitim, beceri kazanma, sosyal uyum ve sosyal hizmet gibi faaliyetlere katılım düzeyinin artırılması,
- Sivil toplumun etkinliğinin ve katılımcılığının artırılmasıdır.

Yerel aktörler, Sosyal Kalkınma MDP'ye 234 tane proje ile başvuru yapmıştır. İZKA, bunlardan 66 tanesi ile sözleşme imzalamıştır. Bu projelerden 26 tanesi, Tablo 3'te sunulmuştur.

---

⁶ Bu tutar da, Türkiye'de BKA'ların sosyal kalkınmaya verdiği önemin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Tablo 3. İZKA Sosyal Kalkınma Mali Destek Programı (2008) İle Desteklenen Projelerden Örnekler

Projenin Adı *	Projenin Sahibi	Bütçesi (TL)
1001 Çocuk Yazar	Menderes İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü	93 bin
Oyuncak Kütüphanesi	İzmir İl Milli Eğitim Müdürlüğü	168 bin
Dil Köyü	Oğlanası İlköğretim Okulu	161 bin
İzci İşliğinde Çocuk ve Gençlerimiz	Menderes Özdere Ortaköy İlköğretim Okulu	78 bin
Çocuklarımızla Geleceğe Koşuyoruz	Ege Genç İşadamları Derneği	139 bin
Okullarda Uyuşturucu ve AIDS İle Mücadele Kulüplerinin Geliştirilmesi	AIDS İle Mücadele Derneği	49 bin
Güncel Sanat Kütüphanesi ve Sanatçı Arşivinin Yenilenmesi ve Geliştirilmesi	K2 Çağdaş Sanat Derneği	87 bin
Bozköy Sanat Köyü	Bozköy Kültür, Sanat ve Sosyal Gelişim Derneği	93 bin
Nar Taneleri Engelli Aktivite ve Akşam Bakım Merkezi	Narlidere Zihinsel Özürlüler Koruma ve Destekleme Derneği	148 bin
Otistik Kaynaştırma Öğrencilerinin Öğretmenlerinin Eğitimi	Otistik Çocukları Koruma ve Değerlendirme Derneği	55 bin
Genç Engellilerin Toplumsal Yaşamla Bütünleşmesi	Spina Bifida Derneği	48 bin
Sesime Kulak Verin	Devlet Tiyatroları Opera ve Balesi Çalışanları Vakfı	130 bin
Engelleri Aşmak El Açmamak	Buca Engelliler Derneği	111 bin
Montessori Çocuk Yaşam Evi	Karşıyaka Hasan Kaya İşitme Engelliler EÇEM ve Anaokulu	26 bin
Görme Özürlüler İçin Kabartma Basılı ve Türkçe Konuşan İmla Klavuzu	Türkiye Görme Özürlüler Kitaplığı Derneği	63 bin
Ortopedik Engellilerin Bilişim Teknolojileri Uzmanı Olması	Ege Çağdaş Eğitim Vakfı	158 bin
Engelli Değil Yelkenli	İzmir Çağdaş Özürlüler Yaşam Derneği	122 bin
Görme Engelli Rehabilitasyon Merkezi	Görmeyenler Kültür ve Birleşme Derneği İzmir Şubesi	139 bin
Dezavantajlı Çocuklara Dış Hekimliği Hizmeti Sunulması	İzmir İl Özel İdaresi Müdürlüğü	225 bin
Organik Oyuncak Üretimi	Bornova Belediyesi	137 bin
Geleceğin Kadınlarına Sahip Çıkalım	Türk Üniversiteli Kadınlar Derneği	62 bin
İzmir'in Girişimci Kadınları	Ege Bölgesi Sanayi Odası (EBSO)	62 bin
Kentleşme Sürecinde Kadının Desteklenmesi	Bilinçli Toplum Geliştirme Derneği	72 bin
Kemalpaşa İlçesinde Kadınlarda Üreme Sağlığına Yönelik Risk Faktörleri	Kemalpaşa Kaymakamlığı Sağlık Grup Başkanlığı	67 bin
Selçuk Kadın Eğitim ve Gelişim Merkezi	İzmir Rotary Derneği	104 bin
Sayacı Kadınlar	Bornova Atatürk Kız Teknik ve Meslek Lisesi	75 bin

*: Projenin adında hedef kitlesini belirten kelime(ler), belirgin olması için yazar tarafından kalın ve eğik olarak yazılmıştır.
Kaynak: <http://www.izka.org.tr/files/SKIDegerlendirmelSonuclari.pdf> 'den yararlanılarak geliştirilmiştir.

Tablo 3'teki projelerin hedef kitlesi, kadınlar ve engellilerden oluşan dezavantajlı kesimler ile çocuklardır. Projelerin temel amacı, bu kesimlerin toplumla bütünleşmesini sağlamak, yaşam kalitesini ve eğitim düzeyini artırmaktır. Yararlanıcıları, kar amacı gütmeyen yerel yönetimler, sivil toplum kurumları ve kamu kurumlarıdır. Sosyal Kalkınma MDP kapsamında “organik oyuncak üretimi”, “otistiklerin eğitimi”, “sanat köyü”, “çocuk yazarlar”, “oyuncak kütüphanesi” gibi projeler uygulanmış; birçok yeni “merkez” kurulmuş; bazı alanlarda, bölgesel ve ulusal düzeyde “ilk”ler gerçekleştirilmiştir ([3]⁷; İZKA, 2009b: 56-57).

Sosyal Kalkınma MDP'de ayrıca, projelerin performansını ölçmek için bazı göstergeler belirlenmiştir. Bunlar, Tablo 4'te özet olarak sunulmuştur.

⁷ İnternette yapılan alıntıların kaynakları (adresleri), kaynakçada belirtilmiş olup; metin içinde çok fazla yer kapladığı ve metnin bütünlüğünü bozduğu için bu şekilde ([ ]) gösterilmiştir.

Tablo 4: İZKA Sosyal Kalkınma Mali Destek Programı'na (2008) İlişkin Örnek Performans Göstergeleri

İstihdam	Eğitim	Diğer
Geçici/Sürekli Çalışan Sayısı	Eğitilen Kişi/Engelli/Kadın/Genç Sayısı	Gazete, Radyo/TV
Geçici/Sürekli Çalışan Engelli Sayısı	Seminere Katılan Kadın/Erkek Sayısı	Yayın ve Broşür Sayısı
Geçici/Sürekli Çalışan Kadın Sayısı	Danışmanlık Hizmeti Alan Kişi Sayısı	Yapılan Anket Sayısı
Geçici/Sürekli Çalışan Genç Sayısı	Uygulanan Yeni Eğitim Metotlarının Sayısı	

Kaynak: İZKA, 2009c: 56'dan yararlanılarak yazar tarafından geliştirilmiştir.

Tablo 4'e göre, projelerin performansı, esas itibarıyla istihdam ve eğitim göstergeleri bakımından değerlendirilmiştir. Bu göstergeler ayrıca, genç, engelli, kadın bakımından alt düzeyde belirlenmiştir. Diğer göstergeler ise, projelerin tanınırlığını ölçmek için geliştirilmiştir.

3.2. İzmir Kalkınma Ajansı'nın Sosyal Kalkınmaya Katkısı

İZKA'nın sosyal kalkınmaya katkısı, bu çalışmada geliştirilen şu kriterlere göre, Tablo 3'ten seçilen örnek projeler çerçevesinde ortaya konmuştur:

Projenin,

- İzmir'in eğitim ve/veya istihdam düzeyi ile toplumun sosyal hizmetlere katılım düzeyini artırması.
- Sivil toplum kurumlarının (STK) katılımını artırması.
- Kadınlar, engelliler ve çocuklardan birine yönelik olması.
- Bölgesel ve/veya ulusal düzeyde ilk proje olması.
- Paydaşların işbirliğinde (yönetişim yaklaşımı) uygulanması.

Projeler ayrıca, Tablo 4'teki performans göstergelerine göre değerlendirilmiştir.

Yukarıdaki kriterlere göre, şu üç proje seçilmiştir: Çocuklara yönelik olarak geliştirilen 1001 Çocuk Yazar Projesi, engellilere yönelik Nar Taneleri Engelli Aktivite ve Akşam Bakım Merkezi Projesi ve kadınlara yönelik Organik Oyuncak Üretimi Projesi.

3.2.1. 1001 Çocuk Yazar Projesi (2008)

Proje, öğrencilerin okuduğunu anlama ve yazma becerilerini geliştirerek başarı düzeylerini artırmak için hazırlanmıştır. Amacı, "yazma öğretimi"nde çağdaş yöntemler kullanarak, "geleceğin yazarları"ni yetiştirmektir. Hedefleri ise,

- 80 öğretmene "sürece dayalı yazma yöntemi" eğitimi verilerek, "yazarlık öğretimi" konusunda becerilerinin geliştirilmesi,
- İlköğretim 1.-8. sınıflarında 1.000 öğrencinin sürece dayalı yazma yöntemi ile kitap yazmasının sağlanması,
- Kitapların sergilenmesi için Çocuk Yazarlar Kütüphanesi ile Çocuk Yazarlar Sanal Kütüphanesi'nin kurulması,
- Kitapların tanıtımı için imza günü etkinliğinin düzenlenmesidir.

Menderes İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'nün (MEM) geliştirdiği proje, Ege Üniversitesi (EÜ) Eğitim Fakültesi ve Özel İzmir SEV İlköğretim Okulu'nun işbirliğinde yürütülmüştür [4]. Menderes Kaymakamlığı ve Menderes Belediyesi de, projeye iştirakçi olarak katılmıştır.

MEM Şube Müdürü M. E. Bakay, projenin koordinatörlüğünü yapmıştır. EÜ, çocuk yazarların kitaplarının yer aldığı bir sanal kütüphane kurmuştur. SEV İlköğretim Okulu, gönüllü öğretmenleri ile projeyi desteklemiştir. Menderes Belediyesi, imza günü etkinliği için kapalı pazar yerini tahsis etmiştir.

İZKA, bütçesi 93 bin TL olan projeye % 75 oranında destek vermiştir. Bütçenin kalan kısmını da, Menderes Kaymakamlığı karşılamıştır.

Proje ile şu faaliyetler yürütülmüştür (İZKA, 2009b: 83; ERG, 2011: 34; MK, 2012; [5];⁸):

- Yazarlık öğretimi eğitimi vermek üzere Türkçe, Edebiyat ve Sınıf öğretmenleri seçilmiştir.
- MEM'de görevli 60 tane öğretmen ile SEV İlköğretim Okulu'ndan 20 tane gönüllü öğretmene, uzman eğitimciler tarafından beş ay boyunca, haftada 2'şer saat süreyle sürece dayalı yazma yöntemi eğitimi verilmiştir. Böylece öğretmenlerin, yazarlık öğretimi becerileri geliştirilmiş; bunu, öğrencilerine uygulamaları sağlanmıştır.
- Öğretmenlere, Hizmet İçi Eğitim Katılım Sertifikası verilmiştir.
- Alsancak Tren Garı'nda toplanan 1.423 tane çocuk yazar, öğretmenlerin rehberliğinde telif hakkına sahip oldukları ISBN numaralı ve resimli birer öykü kitabı yazmıştır.
- Kitapların 50'şer tane baskısı yapılmıştır.
- Çocuk yazarlar, Alsancak Tren Garı'nda ve kapalı pazar yerinde düzenlenen imza günü etkinliklerinde kitaplarını imzalamışlar.
- Çocuk yazarlar, "aynı anda kendi kitaplarını imzalayan en kalabalık yazar grubu" kategorisinde Guinness Rekorlar Kitabı'na kayıt edilmiştir.
- Kitaplar, Çocuk Yazarlar Kütüphanesi ile Çocuk Yazarlar Sanal Kütüphanesi'nde sergilenmiş; TÜYAP Kitap Fuarı'nda tanıtılmış; <http://binbircocukyazar.org> sitesinde paylaşılmıştır.
- Projenin etkinlikleri, facebook sayfasından paylaşılmıştır.

Projenin performansı, Tablo 5'te sunulan göstergelere göre değerlendirilebilir.

Tablo 5: "Çocuk Yazarlar" Projesi'nin Performans Değerlendirmesi

Performans Göstergesi		Gerçekleşen
Eğitim	Eğitilen Kişi Sayısı	186 tane öğretmen
	Eğitilen Öğrenci Sayısı	2.240 tane öğrenci
	Eğitimin (öğretmen) Süresi	5 ay boyunca haftada 2'şer saat süreli yazarlık öğretimi kursu
	Uygulanan Yeni Eğitim Metodu Sayısı	2 tane (sürece dayalı yazma yöntemi ve yazarlık öğretimi)
Tanıtım	Fuarlara Katılma	TÜYAP Kitap Fuarı
	Kütüphanede Sergileme	Çocuk Yazarlar Kütüphanesi ve Çocuk Yazarlar Sanal Kütüphanesi
	İmza Günü Düzenleme	Alsancak Tren Garı'nda ve kapalı pazar yerinde düzenlenmesi
	Rekor Denemesi	Guinness'e kabul edilmiştir.
	Kitapların Basılması	Kitapların 50'şer tane baskısı yapılmıştır.
	Konferans	Proje, Eğitimde İyi Örnekler Konferansı'nda sunulmuştur.
	Ödül	Proje, Altın Sofra İyilik Projesi ödülüne layık görülmüştür.
	Yaygınlaşma	Proje, Menderes'in yanısıra Gazimir (İzmir), Antalya, Çanakkale ve Ankara'da toplam 60 tane okulda uygulanmıştır.

Kaynak: Yazar tarafından geliştirilmiştir.

Tablo 5'e göre projenin performansını, eğitim ve tanıtım kriterleri ile değerlendirecek olursak;

- Eğitim:
  - ✓ Proje, 60 tane okulda gerçekleştirilmiştir.
  - ✓ Proje kapsamında 186 tane öğretmene, sürece dayalı yazma yöntemi ve yazarlık öğretimi kursu verilmiştir.
  - ✓ Öğretmenler, sürece dayalı yazma yöntemini, toplam 2.240 öğrenciye öğretmiştir.
  - ✓ Proje kapsamında 2009-2010, 2010-2011 ve 2011-2012 eğitim-öğretim yıllarında sırasıyla 1.423, 574 ve 243 tane öğrenci (toplam 2.240 öğrenci), kitabını yazmıştır.

⁸ Projenin koordinatörü Bakay ile 2015 yılı Temmuz ayında e-posta aracılığıyla iletişim kurulmuş; projenin faaliyetleri ve sonuçları hakkında bilgi alınmıştır.

- ✓ Projenin 2015-2016 Eğitim ve Öğretim Yılı'nda Bornova Milli Eğitim Müdürlüğü'nün işbirliğinde 5.000 öğrenci ile yapılması planlanmıştır.
- Tanıtım:
  - ✓ Çocuk yazarlar ile imza günü etkinlikleri düzenlenmiştir.
  - ✓ Çocuk yazarlar, Guinness Rekorlar Kitabı'na geçmiştir.
  - ✓ Projenin çıktıları olan kitaplar, kütüphanelerde ve fuarda sergilenmiştir.
  - ✓ Proje, Eğitimde İyi Örnekler Konferansı'nda sunuma layık görülmüştür. Ayrıca, talep üzerine İstanbul, Antalya ve Isparta'da sunulmuştur.
  - ✓ Projeye, bir yarışmada Altın Sofra İyilik Projesi ödülü verilmiştir.
  - ✓ Proje, Menderes dışında Gaziemir (İzmir), Antalya, Çanakkale ve Ankara'da birçok özel ve devlet okulunda uygulanmıştır.
- Genel Değerlendirme:
  - ✓ Proje, paydaşların işbirliğinde (yönetişim) uygulanmıştır.
  - ✓ Proje, hedefleri (80 öğretmen ve 1.001 öğrenci) aşılarak gerçekleştirilmiştir. Proje kapsamında 186 tane öğretmene kurslar verilmiş; 2.240 tane çocuk yazar yetiştirilmiştir.
  - ✓ Kitaplarında başlarından geçen veya hayal ettikleri olaylardan esinlenerek öykülerini yazan öğrenciler, yaratıcı yönlerini geliştirmişler. Dolayısıyla, çocuk yazarlar, İzmir'de “yaratıcı sınıf”ın⁹ geliştirilmesi yönünde önemli bir adımdır.
  - ✓ Yazarlık öğretimi ile öğretmenlerin; dolayısıyla öğrencilerin, beşeri ve sosyal sermayeleri geliştirilmiştir.
  - ✓ Proje, küresel boyutta (“Guinness”) tanınmıştır.
  - ✓ Proje, 4 yıl boyunca (sürdürülebilirlik) uygulanmıştır.
  - ✓ Proje, çocukların beşeri ve sosyal sermayesini geliştirmeye yönelik yeni etkinliklerin düzenlenmesine yol açmıştır. “Proje gerçekleştirme yeteneği” gelişen MEM, öğrencilerin kendilerini “yaz”arak ifade ettiği Çocuk Yazarlar Projesi'nden sonra bu kez “söz”lerle anlattığı Çocuk Meddahlar Projesi'ni uygulamıştır. İlköğretim 4.-8. sınıflarından 57 tane öğrenci, gün boyunca 1.600 öğrenciye 10 farklı salonda hikayelerini anlatmıştır. Çocuk Meddahlar, Hacivat, Karagöz, İbiş, Pişekar gibi geleneksel Türk tiyatrosunun en ünlü meddahları gibi büyük bir özgüvenle sahne almışlar.
  - ✓ İZKA, proje aracılığıyla Sosyal Kalkınma MDP'nin “bölgenin eğitim düzeyinin geliştirilmesi” ve bireylerin “beceri kazanma”sı önceliklerini gerçekleştirmiştir.

3.2.2. Nar Taneleri Engelli Aktivite ve Akşam Bakım Merkezi Projesi (2008)

Engelli bireylere sahip ailelerin en önemli sorunlarından biri, kendilerine zaman ayıramamasıdır. Bu aileler, herhangi bir sosyal faaliyete katılmadıkları için “engelli” hale gelmektedir. Bu durum, çift arasında sosyal ve psikolojik sorunların yanısıra parçalanmışlık, boşanma gibi olaylara da yol açmaktadır

⁹ Yaratıcı sınıf, bir bölgedeki insan sermayesinin varlığını ve yoğunluğunu ifade etmektedir. Genel olarak lisans ve lisansüstü eğitim almış kişileri kapsamaktadır (Kumral, 2010: 315). Burada yaratıcı sınıf kavramı, proje kapsamında yazma yeteneklerini geliştiren ve yaratıcı zekalarını kullanarak kitaplarını yazan çocuk yazarları belirtmek için kullanılmıştır.

([6]; [7]). Ailelerin, engelli çocuklarını kısa süreli bırakabilecekleri yerleri olmadığı için bu konuda bir merkez kurulmasına yönelik proje hazırlanmıştır. Projenin amacı, engellilerin ailelerine “boş zaman” yaratılması ve engelli bireylerin “engel-siz”ler ile uyum içinde yaşamayı öğrenmesidir. Bu amaçla “engelli akşam bakım merkezi”nin kurulması hedeflenmiştir.

Projenin “fikir babası”, bu alanda birçok yenilikçi proje gerçekleştiren Narlıdere Zihinsel Özürlüleri Koruma ve Destekleme Derneği Başkanı A. B. Toker'dir. Proje, “Zihinsel Özürlüler Derneği”, Narlıdere Belediyesi, Nar Taneleri Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, İzmir Valiliği Engelliler Merkezi ve Dokuz Eylül Üniversitesi (DEÜ) Hemşirelik Yüksekokulu'nun işbirliğinde yürütülmüştür [6]. Projeye, DEÜ Spor Bölümü de destek vermiştir.

“Özürlüler Derneği”, projenin koordinatörlüğünü yapmıştır. Narlıdere Belediyesi, Limanreis Mahallesi'ndeki 2 katlı villasını merkez için tahsis etmiştir. DEÜ öğretim üyeleri, merkezdeki bakıcı anneleri eğitmiş; son sınıf öğrencileri de, engellilere hizmet vermiştir. “Nar Taneleri” (2005) ise, engellilere tedavi hizmeti vermiş; üretim sürecine katılmalarını sağlamıştır.

Projenin bütçesi, 148 bin TL'dir. Bunun % 75'ini İZKA karşılamıştır.

Proje kapsamında yapılan faaliyetler şunlardır ([7]; İZKA, 2009a: 56-57; İZKA, 2009b: 88; ¹⁰):

- İZKA tarafından en başarılı sosyal kalkınma projesi olarak seçilen proje kapsamında Limanreis Mahallesi'ndeki bina restore edilerek, 20-25 kişi kapasiteli “Engelli Akşam Bakım Merkezi” (2009) açılmıştır. Merkez, Türkiye'de ilk olma özelliğine sahiptir.
- Merkezin kullanım alanı, yakınındaki 1.500 metrekarelik arsa spor sahası yapılarak artırılmıştır.
- Haftada 7 gün faaliyet gösteren merkez, Cuma ve Cumartesi günleri saat 24'e; diğer günlerde ise, 22'ye kadar açıktır.
- Merkezde, zihinsel engellilerin yanısıra bedensel engellilere ve otizmli bireylere de, ücretsiz akşam bakım hizmeti sunulmaktadır.
- Bakım hizmeti, bakıcı anneler, DEÜ'nün öğrencileri ve uzmanlar nezaretinde verilmektedir.
- Merkezden yararlanan engelli sayısı zaman içinde artmıştır. Yararlanıcı sayısı yıllar itibariyle şöyledir: 2010 yılında 45 kişi; 2011'de 62; 2012'de 78; 2013'de 89 ve 2014 yılında ise 110 kişi.
- Merkezde engelliler, gündüzleri resim, müzik, tiyatro, drama, el sanatları, takı tasarımı, nikah şekeri, seramik, mum ve sabun imalatı gibi etkinliklere katılmaktadır. Böylece hem eğlenmekte hem de mal üretmektedir.
- Merkezde çocukların ürettiği ürünler, yılda iki kez düzenlenen kermes vb. etkinliklerde satılmaktadır. Elde edilen gelirin bir kısmı, malzeme alımında kullanılırken; kalanı da, çocuklara harçlık olarak verilmektedir.
- Merkezde, engellilerin toplumla bütünleşmesi ve sorunları hakkında farkındalık yaratmak için onların “çalıştığı” halka açık bir “Engel-siz Kafe” açılmıştır.

¹⁰ Projenin koordinatörü ve “Narlıdere Zihinsel Özürlüler Derneği” başkanı Toker ile 2015 yılı Temmuz ayında e-posta aracılığıyla iletişim kurulmuş; proje hakkında bilgi alınmıştır.

- Çevre okullardan öğrenciler, belli günlerde merkeze gelerek, engellilerin faaliyetlerine katılmakta; onlarla kaynaşarak sosyalleşmelerine katkıda bulunmaktadır.
- Engelliler için haftanın üç günü Narlıdere Spor Salonu’nda spor etkinlikleri; yaz aylarında, Narlıdere Olimpik Yüzme Havuzu’nda yüzme kursları; bahçede ise, film gösterimleri düzenlenmektedir.
- Merkez bünyesinde Nar Taneleri Gençlik ve Spor Kulübü kurulmuştur. Ancak, Spor Bakanlığı’ndan henüz izin alınmadığı için yarışmalara katılım sağlanamamıştır.

Projenin performans değerlendirmesi, Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6: “Nar Taneleri” Projesinin Performans Değerlendirmesi

Performans Göstergesi	Gerçekleşen	
Eğitim	Eğitilen Engelli Sayısı	2014 yılı itibarıyla 110 tane engelli
	Eğitilen Kadın Sayısı (Bakıcı anne)	*
	Eğitilen Genç Sayısı (DEÜ öğrencileri)	*
İstihdam	Geçici/Sürekli Çalışan Kadın Sayısı	* (Bakıcı anne)
	Sürekli Çalışan Genç Sayısı	*
Diğer	Spor Etkinlikleri	Narlıdere Spor Salonu’da haftada üç gün
	Yüzme Kursu	Narlıdere Olimpik Yüzme Havuzu’nda
	Film Gösterimi	Merkezin bahçesinde
	Spor Kulübü	Nar Taneleri Gençlik ve Spor Kulübü
	TV Programı	5N 1K (“Fark Yaratıcılar”)
	Yayınlaşma	Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu

*: Bu konuda “veri” temin edilememiştir.

Kaynak: Yazar tarafından geliştirilmiştir.

Projenin performansını, eğitim, istihdam ve diğer kriterlere göre değerlendirecek olursak:

- Eğitim:
  - ✓ DEÜ, merkezdeki bakıcı anneleri eğitmiştir.
  - ✓ Merkezde, engellilere çeşitli eğitimler ve kurslar verilmiştir.
- İstihdam:
  - ✓ Merkezde bakıcı anneler istihdam edilmiştir.
- Diğer:
  - ✓ Engellilere yönelik spor etkinlikleri, yüzme kursları ve film gösterimleri düzenlenmiştir. Ayrıca, spor kulübü kurulmuştur.
  - ✓ Merkez, televizyon programlarına konu olmuştur. 5N 1K programında, “Fark Yaratıcılar” olarak yer almıştır (bkz.: youtube: Ahmet Besim Toker). Ayrıca, İZKA tarafından Ege TV’de 1 saat süreyle tanıtılmıştır.
  - ✓ Proje için çok sayıda kişi ve kurum, dernek ile iletişim kurmuş; merkezi ziyaret etmiş ve bilgi almıştır. Ayrıca, Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu İzmir İl Müdürlüğü, benzer bir projeyi uygulamayı tasarlamıştır.
- Genel Değerlendirme:
  - ✓ Proje, paydaşların işbirliğinde (yönetişim) uygulanmıştır.
  - ✓ Proje başarıyla gerçekleştirilmiş; hedeflerine ulaşılmıştır.
  - ✓ Dernek, proje kapsamında kurulan merkez ile hizmet zincirine bir yenisini eklemiştir.

hizmetlerinin sürdürülebilirliğini sağlamış ve etkinliğini artırmıştır.

- ✓ Mesleki ve kültürel etkinlikler düzenlenerek engellilerin beşeri ve sosyal sermayesi geliştirilmiş; “engel-siz bireyler” ile (toplum) bütünleşmesi sağlanmış; sorunları hakkında farkındalık yaratılmıştır.
- ✓ Merkez, engellilerin ailelerine boş zaman yaratarak sosyal yaşama katılmalarını sağlamış; “engel”li olmalarını önlemiş ve aile bağlarını güçlendirmiştir.
- ✓ İZKA, proje aracılığıyla Sosyal Kalkınma MDP'nin “STK'ların etkinliğinin ve katılımcılığının artırılması” ve toplumda “sosyal uyum ile sosyal hizmetlere katılım düzeyinin artırılması” önceliklerini gerçekleştirmiştir.

3.2.3. Organik Oyuncak Üretimi Projesi (2008)

Türkiye, organik ürün ihracatında dünyada ilk üç ülkeden biridir. Türkiye’de incir ve üzüm ile organik tarımı başlatan İzmir, “organik tarım başkenti” olarak kabul edilmektedir. İzmir, çocukların sağlığı için önemli olan organik oyuncak üretiminde de Türkiye’de öncülük etmiştir. Özellikle bebekler, diş çıkarma ve sonraki dönemlerinde buldukları her şeyi ağızlarına almaktadır. Bu nedenle sağlık açısından zararlı kimyasal maddeler içermeyen oyuncakların üretimi gündeme gelmiştir (BB: 9).

Türkiye Tekstil, Hazır Giyim, Deri Sanayi, Teknoloji ve Tasarım Araştırma Geliştirme Vakfı (TARGEV), İzmir’in dezavantajlı bölgelerindeki kadınların mesleki becerilerini geliştirmek ve istihdam edilmesine/iş bulmasına katkıda bulunmak için 2005 yılında bir proje hazırlamıştır. Maddi yetersizlik nedeniyle uygulanamayan proje, İZKA’nın Sosyal Kalkınma MDP’si (2008) gündeme gelince gerçekleştirilmek üzere Bornova Belediyesi’ne teklif edilmiştir (BB: 7).

Projenin, kadınlara ve organik üretime yönelik iki amacı vardır. Bunlar;

- Dezavantajlı bölgelerde 18-45 yaşlarında, eğitim ve gelir düzeyi düşük, işsiz 60 tane kadına organik oyuncak üretimi eğitimi verilerek, istihdam edilmesini ve işini kurmasını sağlamaktır.
- Türkiye’nin organik tekstil ve hazır giyim sektöründe küresel rekabet gücünü ve organik ürün üretim payını artırmaktır¹¹.

TARGEV’in geliştirdiği ve Bornova Belediyesi’nin öncülük ettiği proje, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği’nin (ÇYDD) katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. İzmir İl Özel İdaresi, Ekolojik Tarım Organizasyon Derneği (ETO), TEMA Vakfı, Simay Oyuncak, Lana Natural Wear ve Ege İhracatçı Birlikleri (EİB) ise, projeye iştirakçi olarak katılmışlar.

Proje kapsamında Bornova Belediyesi, 30 kişilik bir çalışma atölyesi kurmuştur. ÇYDD, hedef gruba ulaşılmasını sağlamıştır. TARGEV, makine ve ekipman sağlamış; danışmanlık ve eğitim desteği vermiş; OE/GOTS sertifikası alarak oyuncakları pazarlamıştır. Simay Oyuncak, kadınların eğitiminden sorumlu olmuş; 3 kadını da istihdam etmiştir. Alman firması Lana Natural Wear ve EİB, oyuncakları yurtdışında pazarlamıştır. İzmir İl Özel İdaresi, 27 kadına dikiş makinesi hediye etmiştir. ETO ve TEMA Vakfı da, projenin tanınırlığına destek vermişler.

TARGEV’in temsilcisi N. Kılıç, projenin koordinatörlüğünü yapmıştır. Ayrıca eğitmenler,

¹¹ Projenin performans göstergesi bakımından bu konuda herhangi bir “bilgi”ye (veri) ulaşılamamıştır.

eğitim danışmanı, eğitim koordinatörü ve Bornova Belediyesi çalışanları da, projede gönüllü olarak görev almışlar.

Maliyeti 137 bin TL olan projenin % 75'ini İZKA; kalanını da, Bornova Belediyesi karşılamıştır.

Projenin faaliyetleri¹², hazırlık süreci ve uygulama süreci şeklinde iki aşamada ele alınabilir. Bu aşamalar, Tablo 7'de özet olarak sunulmuştur.

Tablo 7: Organik Oyuncak Üretimi Projesi'nin Faaliyetleri

Süreç	Faaliyetler	Aşamalar
I. Hazırlık Süreci	A. Kurulların Oluşturulması	Proje Ekibi'nin kurulması.
		Yürütücü Kurul'un kurulması.
		Seçici Kurul'un kurulması.
	B. Kursiyerlerin Seçilmesi	Kadınların dezavantajlarına puan (% 60) verilmesi.
		Mülakat yapılması (% 40).
	C. Kursiyer Listelerinin Oluşturulması	30'ar kişilik 2 kursiyer grubunun oluşturulması.
		10'ar kişilik yedek gruplar oluşturulması.
		Listelerin projenin internet sitesinde yayınlanması.
D. Kurs Programının Hazırlanması	Programın yaygın eğitim programı olarak önerilmesi.	
	Programın müfredat olarak kabul edilmesi için Milli Eğitim Bakanlığı'na (MEB) önerilmesi.	
II. Uygulama Süreci	E. Kurslar ve Eğitimler	1 ay süreli dikiş ön eğitimi kursu.
		2 ay süreli organik oyuncak üretimi kursu.
		Kişisel gelişim eğitimleri.
	F. Sınavlar	Teori sınavı.
		Uygulama sınavı.
		Yetiştirme kursu (gerek duyulursa).
	G. Üretim	Organik oyuncakların üretilmesi.
	H. Tanıtım ve Satış	Organik Pazar'ın kurulması.
		Kitap ve broşür basılması; internet portalı kurulması.
		Dünya Organik Ticaret Fuarı'na (2010) katılım sağlanması.

Kaynak: [8]; İZKA, 2009a: 40-41; İZKA, 2009b: 102; BB (1)'den yararlanılarak yazar tarafından geliştirilmiştir.

Tablo 7'ye göre, projenin hazırlık ve uygulama sürecinde yapılan faaliyetler şunlardır:

- Hazırlık Süreci:
  - ✓ Proje ortaklarından bir proje ekibi ve yürütücü kurul oluşturulmuş; paydaşlar arasında işbölümü yapılmıştır.
  - ✓ Kursiyerler, başvuru yapan 181 kadın arasından iki aşamada seçilmiştir. Önce kadınların dezavantajlarına puan (% 60) verilmiş; daha sonra, oluşturulan seçici kurul tarafından mülakat (% 40) yapılmıştır.
  - ✓ Mülakatlar sonucunda 30'ar kişilik iki grup asil ve 10'ar kişilik yedek listeler oluşturulmuştur. Bu listeler, internet sitesinde yayınlanmıştır.
  - ✓ Kurslar, hazırlanan eğitim programına göre yapılmıştır. Ön atölye eğitimini ve organik oyuncak dikim eğitimini içeren program, yaygın eğitim programı olması için İl Mesleki Eğitim Kurulu'na önerilmiştir.
- Uygulama Süreci:
  - ✓ Kadınlara bir ay süreyle dikiş ön eğitimi kursu; iki ay da, organik oyuncak üretimi kursu verilmiştir.

¹² Projenin faaliyetleri hakkında bilgi almak için projenin yürütücüsü Bornova Belediyesi ile 2015 yılı Temmuz ayında telefon ve e-posta aracılığıyla iletişim kurulmaya çalışılmış; ancak, bir sonuç alınamamıştır.

- ✓ Kursların sonunda teori ve uygulama sınavı yapılmıştır.
- ✓ Kadınlara, istihdam, sosyal bilinçlilik, girişimcilik, kooperatifçilik, aile sağlığı, çevre bilinci ve organik üretim konularında kişisel gelişim eğitimleri verilmiştir.

Projenin performans değerlendirmesi, Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8: Organik Oyuncak Üretimi Projesi'nin Performans Değerlendirmesi

Performans Göstergesi	Gerçekleşen	
Eğitim	Eğitilen Kadın Sayısı	60 tane kadın
	Seminer (Kurs) Sayısı	2 tane (dikiş ön eğitimi kursu ve organik oyuncak üretimi kursu)
	Basılan Eğitim Kitapçığı	100 adet
	Uygulanan Yeni Eğitim Metodu Sayısı	1 adet (yaygın eğitim programı)
İstihdam	Geçici Çalışan Kadın Sayısı	4 kadın
	İşe Yerleştirilen Kadın Sayısı	3 kadın
	İşini Kuran Kadın Sayısı	5 kadın
Tanıtım	Gazete Haberi- Radyo/TV Haberi	46 adet- 4 adet
	Broşür Sayısı- Afiş Sayısı	15.000 adet - 500 adet
	Proje Sonuç Kitabı	2.000 adet
	Üretilen Organik Oyuncak Sayısı	Yaklaşık 1.000 adet
	Organik Pazar	Bornova Belediyesi kurmuştur.
	Fuar	Dünya Organik Ticaret Fuarı (Almanya, 2010)
Yaygınlaşma	Şanlıurfa'da yaygın eğitim kursu açılmıştır.	

Kaynak: Yazar tarafından geliştirilmiştir.

Tablo 8'e göre projenin performansını, eğitim, istihdam ve tanıtım kriterleri ile değerlendirmek gerekirse;

- Eğitim:
  - ✓ Proje kapsamında hazırlanan eğitim programı, Türkiye'de alanında ilk olma özelliğine sahiptir. Program, MEB Talim ve Terbiye Kurulu (TTK) tarafından yaygın eğitim programı olarak kabul edilmiştir.
  - ✓ Dezavantajlı kadınlara istihdam fırsatı sağlamak üzere ücretsiz eğitim altyapısı (çalışma atölyesi) kurulmuştur.
  - ✓ Kurslara katılan 60 tane kadına sertifika verilmiştir.
- İstihdam:
  - ✓ Bornova Belediyesi, kurslarda başarılı olan 27 kadına dikiş makinesi hediye etmiştir. Böylece kursiyerlerden 4 kadın, evinde oyuncak üretmeye; 1 kadın da, işyerinde oyuncak tiyatro kıyafetleri dikmeye başlamıştır. 3 kadın ise, SİMAY Oyuncak'ta istihdam edilmiştir.
  - ✓ Kadınların istihdamı için kooperatifleşme çalışmaları başlatılmıştır.
- Tanıtım:
  - ✓ Proje kapsamında yaklaşık 1.000 adet organik oyuncak üretilmiştir. Dolayısıyla, çocuklar için sağlıklı oyuncakların temin edilmesi kolaylaşmıştır.
  - ✓ Bornova Belediyesi, üretilen oyuncakların satılması için organik pazar kurmuştur.
  - ✓ Proje, medyada haber konusu olmuş; tanıtımı için kitap ve broşür basılmış; internet portalı kurulmuştur.

- ✓ EİB ve N. Kılıç'ın maddi desteği ile Dünya Organik Ticaret Fuarı'na (Almanya, 2010) katılım sağlanmış ve organik oyuncaklar tanıtılmıştır.
- ✓ Şanlıurfa'da (Halfeti) SODES kapsamında ilk yaygın öğretim kursu açılmış; 25 kursiyere eğitim verilmiştir.
- ✓ 35 öğretmene hizmet içi eğitim verilmiştir.
- Genel Değerlendirme:
  - ✓ İZKA'nın birinci olarak seçtiği proje, alanında Türkiye'de bir ilktir.
  - ✓ Maddi yetersizlik nedeniyle uygulanamayan proje, İZKA'nın desteğiyle gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla, sosyal kalkınma alanında BKA'ların önemi konusunda farkındalık yaratılmıştır.
  - ✓ Proje, yerel aktörlerin ve gönüllülerin işbirliğinde (yönetişim) yürütülmüştür.
  - ✓ Proje kapsamında kadınların beşeri ve sosyal sermayeleri geliştirilmiş; işgücü piyasasında yer almaları sağlanmıştır.
  - ✓ Türkiye'de üretilen organik oyuncak markalarının sayısı artmıştır. İstanbul'da ve Gebze'de organik oyuncak üreten işletmeler kurulmuş; 3 tane organik oyuncak markası yaratılmıştır.
  - ✓ N. Kılıç'a göre, organik tekstil ve konfeksiyon, Türkiye'nin marka yaratma şansının nispeten yüksek olduğu bir alandır. Bu sektörde kurulmasını önerdiği "organik oyuncak kümesi", bir "kalkınma modeli" olabilir.
  - ✓ İZKA, proje aracılığıyla Sosyal Kalkınma MDP'nin "STK'ların katılımının ve etkinliğinin artırılması", "dezavantajlı kesimlerin istihdam imkanlarının ve gelir getirici faaliyetlerinin geliştirilmesi" ve "toplumun eğitim ve beceri düzeyinin geliştirilmesi" önceliklerini gerçekleştirmiştir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye'deki BKA'lardan İzmir Kalkınma Ajansı'nın (İZKA) İzmir'in sosyal kalkınmasına katkısı, Sosyal Kalkınma Mali Destek Programı (2008) aracılığıyla desteklediği projeler çerçevesinde ortaya konmuştur. Projelerin temel amacı, İzmir'in sosyo-ekonomik kalkınma düzeyini artırmak üzere beşeri ve sosyal sermayenin geliştirilmesi ile yaşam kalitesinin iyileştirilmesidir. Yönetişim yaklaşımı ile yerel aktörlerin işbirliğinde uygulanmıştır. İZKA, projelere 11,7 milyon TL destek vermiştir.

Çalışmada, çocuklara yönelik 1001 Çocuk Yazar Projesi, engellilere yönelik Nar Taneleri Engelli Aktivite ve Akşam Bakım Merkezi Projesi ve kadınlara yönelik Organik Oyuncak Üretimi Projesi incelenmiştir. Türkiye'de ilk olma özelliğine sahip bu projeler kapsamında çocuk yazarlar yetiştirilmiş; engelli bakım merkezi kurulmuş; organik oyuncaklar üretilmiştir. İZKA, bu projeler aracılığıyla İzmir'in sosyo-ekonomik kalkınmasına eğitim, istihdam ve "üretim" bakımından şu yönlerden katkıda bulunmuştur (bkz.: Tablo 5, Tablo 6 ve Tablo 8).

- Projeler, İzmir'in eğitim düzeyini artırmıştır. Çocuk yazarlar projesinde, sürece dayalı yazma yöntemi ile öğretmenlerin ve öğrencilerin beşeri sermayeleri geliştirilmiştir. Organik

oyuncak projesinde, yeni bir yaygın eğitim programı geliştirilmiş; kadınların, mesleki ve kişisel gelişimleri sağlanmıştır. Nar taneleri projesinde, bakıcı annelere, engelli bakımı eğitimi verilmiş; kurulan merkezde düzenlenen etkinliklerle engellilerin becerileri geliştirilmiş ve toplumla bütünleşmeleri sağlanmıştır.

- Projeler, İzmir'in istihdam miktarını artırmıştır. Mesela, organik oyuncak projesi ile kadınlar iş bulmuş ve işlerini kurmuştur.
- Projelerin tanınırlığını sağlamak ve hedef grubuna yönelik farkındalık yaratmak üzere yeni sosyal etkinlikler düzenlenmiştir. Mesela, çocuk yazarlarla imza günü etkinliği düzenlenmiş; Guinness Rekorlar Kitabı'na geçilmiştir.

Yapılan tespitlerden hareketle şu iki husus önerilebilir: Bölgesel kalkınmada etkili olan projelere yeni destekler verilerek sürdürülebilirliği sağlanabilir. Mesela, “çocuk yazar”lara ileri yaşlarında “genç/olgun yazar” olma fırsatı sunulabilir. Ayrıca, bazı bölgelerdeki aktörler tarafından da örnek alınarak uygulanan projeler, “iyi uygulama”lar kapsamında ülke genelinde yaygınlaştırılabilir.

Çalışmanın, konu ve yöntem bakımından literatüre katkıda bulunması beklenmektedir. Literatürde daha ziyade ekonomik yönüyle incelenen BKA'lar, bu çalışmada, sosyal kalkınmaya katkısı çerçevesinde ele alınmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi, vaka analizi ve mülakat teknikleri ile yapılan çalışmada, projelerin performans göstergelerine göre değerlendirme ölçüleri geliştirilmiş ve bu çerçevede bazı bulgular derlenmiştir.

5. KAYNAKÇA

- Akpınar, Rasim (2010). “Türkiye’de Kalkınma Ajanslarının Hazırlanan Bölge Planlarına Dair Bir Kritik: İZKA'nın İzmir Bölge Planı (2010-2013) Örneği”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 12, Sayı. 4, (7-18).
- Altay, Asuman (2007). “Bir Kamu Malı Olarak Sosyal Sermaye ve Yoksulluk İlişkisi”, *Ege Akademik Bakış*, Cilt. 7, Sayı. 1, (337-362).
- Arslan, Erdal (2010). “Kalkınma Ajansları ve Kalkınma Ajanslarının Türkiye Ekonomisine Beklenen Katkıları”, *Kamu-İş*, Cilt. 11, Sayı. 3, (85-108).
- Aydoğdu, Çağkan (2010). *Kalkınma Ajansları ve Toplumsal Sermaye İlişkilerinde Stratejik Yaklaşım*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- BB (Bornova Belediyesi). *Organik Oyuncak Üretimi Projesi Sonuç Kitabı*, (25).
- Brusco, Sebastiano (1982). “The Emilian Model: Productive Decentralisation and Social Integration”, *Cambridge Journal of Economics*, Volume 6, Issue 2, (167-184).
- Burak, Mesut B. (2011). *Kalkınma Ajanslarının Bölge Planlama Sürecindeki Yeri, İzmir Kalkınma Ajansı 2010-2013 İzmir Bölge Planı Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Çelik, Fatih (2015). *Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Yeniliklere Katkıları: Teori, Deneyimler ve Türkiye Uygulamalarının Değerlendirilmesi*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Çelik, Fatih (2016). “İzmir Kalkınma Ajansı (İZKA) Örneğinde Kalkınma Kurulu'nun Gündem

- Belirleme Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi”, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt. 6, Sayı. 2, (45-67).
- Çelik, Fatih ve Yıldız, Rıfat (2015). “Yerel Kalkınma Sorunu ve Bunun Çözümünde Üniversitelerin Rolü: Shannon Kalkınma Ajansı (SD) ve Limerick Üniversitesi (UL) Örneği”, 3. Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı (Bingöl), (15).
- ÇKA (Çukurova Kalkınma Ajansı, 2011). Mali Destek Programları Değerlendirme Raporu, (133).
- Dinler, Zeynel (2008). Bölgesel İktisat, Bursa: Ekin Yayını, (449).
- Dulupçu, Murat Ali (2006). “Bölgesel Politikalar Kopyalanabilir mi? Bölgeselleşme Karşısında Yeni Bölgeselcilik”, Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, Ankara, (233-255).
- Eceral, Tanyel Öznelçi (2005). “Bölgesel/Yerel Ekonomik Kalkınma Kuramlarının Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimleri”, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt. 16, Sayı. 55, (89-106).
- Eraydın, Ayda (2004). “Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler”, Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, Denizli, (126-146).
- Eraydın, Ayda (2007). “Politikalardan Süreç Tasarımına: Yeni Bölgesel Politikalar ve Yönetişim Modelleri”, TEPAP, 2. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, İzmir, (5-23).
- Eraydın, Ayda (2010). “Bölgesel Kalkınmanın Yönetişim Çerçevesinde Kurumlaşması: Kalkınma Ajansları”, Akgül, B. ve Uzay, N. (Ed.) (2010), Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri, Kalkınma Ajansları, Ekin Yay., Bursa, (33-50).
- Eldeniz, Feyza (2011). *The Assessment Of Institutional Performance in Izmir Development Agency*, Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ERG (Sabancı Üniversitesi Eğitim Reformu Girişimi, 2011). Eğitimde İyi Örnekler Konferansı, (60).
- Ersayın, Zeynep (2012). *Kamu Müdahalelerinde Katkısalılığın Değerlendirilmesi: Çukurova ve İzmir Kalkınma Ajansları KOBİ Destekleri Örneği*, DPT Uzmanlık Tezi.
- EURADA (1999). Creation, Development and Management of RDAs. Does it have to be so difficult?, <http://www.eurada.org/files/RDA/Creation%20development%20and%20management%20of%20RDA.pdf>, (169). (Erişim Tarihi: 12.07.2014)
- Günaydın, Davuthan (2013a). “Bölgesel Kalkınma Sürecine Kümelenmeler: TR31 İzmir Bölgesi Örneği”, *International Anatolia Academic Online Journal*, Cilt. 1, Sayı. 2, (11-47).
- Günaydın, Davuthan (2013b). “Türkiye’de Bölgeler Arası Gelişmişlik Farklarının Giderilmesinde Kalkınma Ajanslarının Yeri: İZKA Mali Destek Programları Örneği”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 15, Sayı. 1, (73-101).
- Haşar, Emin Ç. ve İneler, Filiz M. (2011). “İzmir Kümelenme Stratejisi Deneyimi ve Kümelenmenin Yönetimi”, 5. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, Ankara, (253-272).
- Hospers, Gert-Jan (2004). “Innovation by Imitation? Territorial Benchmarking in EU Regional Innovation Policy”, Centre for European Studies (CES) University of Twente The Netherlands, http://doc.utwente.nl/71970/1/Hospers04_innovation.pdf, 12 p.
- İçen, Ahmet (2012). *Türkiye’deki Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Kırsal Kalkınmadaki Rolü: İzmir Kalkınma Ajansı Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- İZKA (İzmir Kalkınma Ajansı, 2009a). Proje İzmir-I (Kalkınma Yerelden Başlar), (80).
- İZKA (2009b). Proje İzmir-II (KOBİ ve Sosyal Kalkınma MDP), (102).
- İZKA (2009c). Sosyal Kalkınma Mali Destek Programı (2008 Yılı Proje Teklif Çağrısı Başvuru Rehberi), (57).
- İZKA (2010). İzmir Bölge Planı 2010-2013, (161).
- İZKA (2011). İZKA Etki Analizi Araştırması, (117).
- İZKA (2012a). İzmir Bölgesel Ar-Ge ve Yenilik Kapasitesi Analizi, (123).
- İZKA (2012b). İzmir'de Ar-Ge ve Yenilik Ekosisteminin Mevcut Durumu, (52).
- İZKA (2012c). 2011 Faaliyet Raporu, (114).
- İZKA (2012d). İzmir Bölgesel Yenilik Stratejisi, (110).
- KB (Kalkınma Bakanlığı, 2012). Kuruluştan Bugüne Kalkınma Ajanslarında Sosyal Politikalar (Genel Değerlendirme ve Önerilerle), (55).
- Karasu, Koray (2009). "Yerelleşme Söylemi ve Bölge Kalkınma Ajansları", *Memleket Siyaset Yönetim*, Cilt. 4, Sayı. 11, (1-43).
- Kayasü, Serap, Pınarcıoğlu, M., Yaşar, Suna S. ve Dere, S. (2003). Yerel/Bölgesel Ekonomik Kalkınma ve Rekabet Gücünün Artırılması: Bölgesel Kalkınma Ajansları, İstanbul: İTO Yayını, (148).
- Kayasü, Serap ve Yaşar, Suna S. (2006). "Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Kalkınma Politikaları: Yasal ve Kurumsal Dönüşümler", Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, Ankara, (199-213).
- Koç, Aylin ve Ata, A. Yılmaz (2012). "Sosyal Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: AB Ülkeleri ve Türkiye Üzerine Ampirik Bir İnceleme", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt. 17, Sayı. 1, (199-218).
- KOSGEB (Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, 2005). Ekonomik Kalkınmada Sosyal Sermayenin Rolü, (33).
- Kumral, Neşe (2010). "Kalkınma Ajansları ve Yaratıcılık: İzmir", Akgül, B. ve Uzay, N. (Ed.) (2010), Türkiye'de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri, Kalkınma Ajansları, Ekin Yayınevi, Bursa, (309-332).
- MK (Menderes Kaymakamlığı, 2012). Çocuk Yazarlar Antolojisi, Can Dijital Baskı, İzmir, (605).
- Meydan, M. Caner (2014). *Kalkınma Ajansları Desteklerinin Değerlendirilmesi: Karşıt Durum Etki Değerlendirme Örneği*, KB Uzmanlık Tezi.
- Müftüoğlu, Berna Güler (2012). "Türkiye'de Yeni Emek Denetim ve Kontrol Alanı: Kalkınma Ajansları", *Çalışma ve Toplum*, Cilt. 33, Sayı. 2, (95-116).
- Özdemir, S. Yaşar ve İneler, Filiz M. (2009). "Kümelenme, Bölgesel Kalkınma ve Kalkınma Ajansları", http://www.izmiryenilik.org/phocadownloadpap/kumelenme_izka_bolgebilimi_ozdemir_ineler.pdf, (13). (Erişim Tarihi: 12.07.2013)
- Pfleger, David (2004). "Aspect of Emilia Romagna as An Economic Development Model", <http://www.clcr.org/.../other/Is%20the%20Emilian%20model%20expor%20table.doc>, (17).
- Rinaldi, Alberto (2002). "The Emilian Model Revisted: Twenty Years After", http://merlino.unimo.it/campusone/web_dep/materiali_discussione/0417.pdf, (24).

TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, 2008). Türkiye’de Bölgesel Farklar ve Politikalar, Yayın No. TÜSİAD-T/2008-09/471, (134).

Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yay., Ankara, (448).

Yıldız, Zafer ve Topuz, Hüseyin (2011). “Sosyal Sermaye ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi Açısından Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, Sosyal Siyaset Konferansları, Sayı 61, (201-226).

5449 Sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun.

<http://www.izka.org.tr/files/SKİDegerlendirmeSonuclari.pdf> (14.09.2015)

- (1) <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=955&makale=Sosyal%20Sermaye> (Erişim Tarihi: 24.08.2015).
- (2) <http://www.ekodialog.com/Konular/beseri-fiziki-sosyal-sermaye-iliskisi.html> (Erişim Tarihi: 08.09.2015).
- (3) <http://www.spoizmir.org/yerel/zka-zmiri-deitiriyor.html> (Erişim Tarihi: 14.09.2015).
- (4) <http://menderes.meb.gov.tr/projeler/1001.html> (Erişim Tarihi: 27.08.2015).
- (5) <http://www.yeniasir.com.tr/Sarmasik/2011/05/29/sahnedede-57-kucuk-meddah> (Erişim Tarihi: 13.08.2015).
- (6) <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=205404149> (Erişim Tarihi: 14.08.2015).
- (7) <http://www.yeniasir.com.tr/KentHaberleri/2009/12/06/engelliİaksamİbakimİmerkeziİhizmetelgirdi>.
- (8) <http://www.izmir.cydd.org.tr/projelerimiz/organik-oyuncak-uretimi> (Erişim Tarihi: 21.08.2015).

**BAĞIMSIZ DENETİM KALİTESİNİN FİNANSAL PERFORMANS
ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ: BORSA İSTANBUL'DA BİR
UYGULAMA**

**INVESTIGATION ON THE EFFECTS OF INDEPENDENT AUDIT QUALITY
ON FINANCIAL PERFORMANCE: A APPLICATION ON ISTANBUL STOCK
EXCHANGE**

Selim CENGİZ¹, Yusuf DİNÇ², Selim GÜNGÖR³

Öz

Bu çalışmanın amacı, 2010-2014 yılları arasında Borsa İstanbul (BIST) imalat sektöründe faaliyet gösteren 90 şirketin verilerini kullanarak bağımsız denetim kalitesinin finansal performans üzerindeki etkisini incelemektir. Bu kapsamda şirketlerin bağımsız denetim kalitesini temsilen dört büyük denetim firması ve denetim görüşü değişkenleri; şirketlerin finansal performanslarını temsilen ise Tobin Q, Aktif Kârlılık (ROA) ve Özsermaye Kârlılığı (ROE) oranları dikkate alınarak çoklu regresyon analiziyle test edilmiştir. Yapılan analize göre, genel olarak bağımsız denetim kalitesinin finansal performans üzerindeki etkisinin istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif yönde olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Bağımsız Denetim Kalitesi, Denetim Firmasının Büyüklüğü, Denetim Görüşü, Finansal Performans.*

Abstract

The purpose of this study, between the years 2010-2014 Istanbul Stock Exchange (BIST) of audit quality by using the 90 companies operating in the manufacturing sector, the data is to examine the impact on financial performance. big four audit firms and audit opinion of the independent audit quality variables representing this context the company; The representative of the financial performance of companies Tobin's Q, Return on Assets (ROA) and Return on Equity (ROE) was tested by multiple

¹Sorumlu yazar, Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, scengiz@karatekin.com.tr

²Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, yusufdinc@hotmail.com

³Öğr. Gör., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Reşadiye Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, selim.gungor@gop.edu.tr

regression analysis taking into account rates. According to the analysis, the impact on the overall financial performance of audit quality has been found to be statistically significant and positive aspects.

Keywords: Independent Audit Quality, Audit Company Size, Audit Opinion, Financial Performance.

1. GİRİŞ

Son yıllarda yaşanan Enron, Arthur Anderson ve World Com gibi muhasebe skandalları, finansal tablo düzenleyicilerine olan güveni olumsuz yönde etkilemiştir. Örneğin, dört büyük denetim firmasından birisi olan Arthur Anderson skandalı dünya piyasaları üzerinde şok etkisi yaratmış ve muhasebe ilkeleri üzerinde dikkate değer bir baskı oluşturmuştur (Gendron vd., 2006). Bu olaylar sonucu, kaliteli finansal raporlamanın piyasalar ve şirketler açısından kritik öneme sahip olduğu daha iyi anlaşılmıştır. Ayrıca bu tür olaylar, finansal raporlama kalitesinin, bağımsız denetim kalitesi bakımından da önemli olduğunu ortaya koymuştur. Bağımsız denetim kalitesi, günümüzde denetim uygulamalarının en önemli konularından birisidir. Çünkü şirketler, denetlenmiş finansal bilgilerin kalitesiyle ilgilenmektedir (Siong, 2010; ISB, 2000). Özellikle 2008-2012 döneminde gerçekleşen küresel finansal krizden sonra gerek işletme içi gerekse işletme dışı finansal tablo kullanıcıları tarafından finansal bilgi, finansal raporlama ve bağımsız denetim kalitesine olan talep artmıştır (Zureigat, 2011). Bu duruma örnek olarak Fargher ve Jiang (2008) çalışmalarında finansal açıdan krizde olan şirketlerin, krizden hemen sonra şirketlerin sürekliliği konularına ait raporları yayınlamalarının çok önemli olduğu sonucuna varmışlardır. Bu sonuç, bağımsız denetçilerin bu tür krizler sonrasında daha dikkatli davranmaları, iş ahlakına uygun hareket etmeleri ve yaptıkların işin kalitesine garanti vermeleri gerektiğine yönelik bir uyarı niteliğindedir.

Finansal tabloların denetimi, işletme yönetimin hazırlamış olduğu finansal tabloların yanlış beyandan arındırılmış olduğuna dair makul güvence sağlayarak bilgi asimetrisinin azaltılmasına ve çeşitli hissedarların çıkarlarının korunmasına hizmet eden bir izleme mekanizmasıdır. Bu nedenle denetçilerin toplumsal rolü, finansal tabloları önceden belirlenen kurallar ve düzenlemelere göre ayrıntılı bir şekilde inceleyerek ve yanlış beyan risklerini büyük ölçüde azaltarak finansal performans için kilit bir rol oynamak olmalıdır. Yanlış beyan riski ne kadar düşük olursa, şirketlerin sermaye maliyeti de o kadar düşecektir. Bu durum da sermaye pazarındaki güveni artıracaktır (Heil 2012; Watts ve Zimmerman, 1986).

Yatırımcılar, kreditorler gibi tüm dış finansal tablo kullanıcıları güvenilir finansal bilgiye ihtiyaç duymaktadırlar. Yatırımcılar, işletmenin denetlenmiş finansal tablolarına güven duyduklarında, işletmeye fon akışı sağlamakta ve bunun sonucu olarak da şirketlerin finansal performansını artırmaktadır. Kanun yapanlar, finansal bilgi kalitesini arttırmaya yönelik denetimler yapılmasına yardımcı olan düzenlemeler ve standartlar yayınlamaları işlem gören şirketlerin etkinliğini artırabilir. Yönetim, denetim komiteleri ve yönetim kurulu gibi iç finansal tablo kullanıcıları da sermaye maliyetini azaltmak için denetim kalitesiyle ilgilenirler (Miettinen, 2007). Bağımsız denetim kalitesi, etkin piyasa ortamının korunmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca bağımsız denetim kalitesi, denetime olan güveni ve iyi işleyen piyasaların temelini oluşturan finansal tabloların bütünlüğünü desteklemektedir. Denetim standartlarına uygun olarak yapılan kaliteli bağımsız denetimler, finansal tabloların güvenilir, şeffaf ve kullanışlı olduğuna dair

teminat vermekte ve raporlamanın muhasebe standartlarına uygun olmasını sağlamaktadır. Ayrıca kaliteli denetim, şirketlerdeki kurumsal yönetim, risk yönetimi ve iç kontrol gücünün artırılmasına yardımcı olmaktadır. Bu sayede, finansal performansa da katkıda bulunabilmektedir (Hassan ve Farouk, 2014).

Literatür incelendiğinde Türkiye örneğinde bağımsız denetim kalitesinin şirketlerin finansal performansı üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların yer almadığı görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmanın öncelikli amacı, Türkiye Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren şirketlerin bağımsız denetim kalitesinin finansal performansları üzerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığını inceleyerek literatürdeki bu boşluğu doldurmak ve bilim dünyasına katkı sağlamaktır. Bu kapsamda, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde sırasıyla konu ile ilişkili literatür çalışmalarına, çalışmanın hipotezlerine, verilerine ve metodolojisine ilişkin bilgilere ve son olarak da çalışmada ulaşılan sonuçlara yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI VE HİPOTEZLERİN GELİŞTİRİLMESİ

Denetim kalitesi, denetim firmasının büyüklüğü dikkate alınarak incelenmektedir (DeAngelo, 1981; Abdullah vd., 2008; Adeyemi & Fagbemi, 2010; Soliman & Elsalam, 2012; Beisland vd., 2012). Bunun nedeninin, büyük denetim firmalarının insan kaynağı ve ekipman olarak daha fazla kaynağa sahip olmaları söylenebilir. Denetim kalitesiyle ilgili ilk çalışma, Linda Elizabeth DeAngelo'nun 1981 yılında yayınlanan "Auditor Size and Audit Quality" (Denetim Firması Büyüklüğü ve Denetim Kalitesi) isimli çalışmasıdır. Bu çalışmada, diğer faktörler sabit kalmak şartıyla, büyük denetim firmalarının daha kaliteli bağımsız denetim hizmeti sundukları teorik olarak açıklanmıştır. DeAngelo'nun (1981), denetim firması büyüklüğünün bağımsız denetim kalitesi ile pozitif olarak ilişkide olduğunu ortaya koymasının ardından denetim kalitesiyle ilgili yapılan çalışmalarda, denetim kalitesinin göstergesi olarak, denetim firması büyüklüğü (4 büyükler ve diğerleri) kullanılmıştır. Bu nedenle çalışmamızda denetim kalitesinin belirlenmesi amacıyla dört büyükler (KPMG, Ernst & Young, Deloitte Touche Tohmatsu, Price Waterhouse Coopers) olarak bilinen denetim firmaları dikkate alınmıştır. Bu çalışmalardan biriside, bağımsız denetim kalitesinin finansal performans üzerindeki etkisini incelenmesidir. Ancak bağımsız denetim kalitesi ile finansal performans arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar yakın zamana dayanmaktadır.

Bu kapsamda, literatürde bağımsız denetim kalitesinin finansal performans üzerindeki etkisini inceleyen değişik çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmaların büyük bir kısmının finansal performans ve bağımsız denetim kalitesi konularını ayrı ayrı incelendiği belirlenmiştir. Yabancı literatürde 2010 yılından itibaren bu konuları birlikte inceleyen çalışmalar çok az da olsa mevcut iken, yerli literatürde yok denecek kadar azdır. Söz konusu çalışmalar aşağıda verilmiştir;

Woodland ve Reynolds (2003), çoklu regresyon analizini kullanarak denetim kalitesi değişkenleri ile mali tablolar analizi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Denetim ücretlerinin mali tablolar analizi üzerinde pozitif yönde ve istatistiki olarak anlamlı bir etkiye sahip olduklarını tespit etmişlerdir.

Ancak denetim firmasının büyüklüğü, görev süresi veya denetim uzmanlığının denetim kalitesiyle öngörülen yönlerde ilişkili olmadığını tespit etmişlerdir.

Kyereboah-Coleman (2007) çalışmasında kurumsal yönetimin firma performansı üzerindeki etkisini 1997-2011 yılları arasında Gana, Güney Afrika, Nijerya ve Kenya’da faaliyet gösteren toplam 103 şirket üzerinde incelemiştir. Çalışmada bağımsız değişken olarak yöneticinin özellikleri, yönetim kurulunun özellikleri, denetim komitesinin özellikleri ve organizasyonel özellikler, bağımlı değişken olarak da aktif kârlılık ve Tobin Q kullanmıştır. Yaptığı analizler sonucunda yazar, denetim komitesinin büyüklüğünün Tobin Q üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğunu ancak denetim komitesinin büyüklüğü ile firmaların aktif kârlılığı üzerindeki etkisinin istatistiksel açıdan anlamlı olmadığını tespit etmiştir.

Zureigat (2011), Ürdün’de faaliyet gösteren 198 şirketin verisini kullanarak denetim kalitesinin finansal yapı üzerindeki etkisini inceledi. Çalışmada lojistik regresyon analizi kullanmış olup, denetim kalitesi ile finansal yapı arasında pozitif yönde ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.

Chan vd. (2011) çalışmalarında şirketlerin denetim ücreti tasarrufu sağlamak için şirketlerin gerçekleştirdiği denetçi değişikliklerinin şirket performansı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Yazarlar çalışmada firma performansı değişkenini hisse senedi ve kazanç performansı olarak iki aşamada ele almıştır. Denetçi değişiklikleri değişkeni de “Eğer şirketin denetimi, 4 büyük denetçinin birinden başka bir 4 büyük denetçinin birine geçtiyse 1 aksi takdirde 0”, “Eğer şirketin denetimi, 4 büyük denetçinin birinden 4 büyük olmayan başka bir denetçiye geçtiyse 1 aksi takdirde 0” ve “Eğer şirketin denetimi 4 büyük olmayan bir denetçiden 4 büyük olmayan başka bir denetçiye geçtiyse 1 aksi takdirde 0” olmak üzere üç aşamada incelenmiştir. Yapılan analizlerden yazarlar, denetçi değişimlerinden sonra şirketlerin aktif kârlılıklarının ve kazanç performanslarının arttığı sonucuna varmışlardır. Ayrıca yazarlar, farklı türdeki denetçi değişimleriyle şirketlerin performansı arasında anlamlı bir fark bulamamışlardır.

Miettinen (2011), denetim kalitesi ile finansal performans arasındaki ilişkiyi inceledi. Denetim kalitesi, denetim firmasının büyüklüğü ve denetim komitesi toplantı sıklığı kullanılarak ölçülmüştür. Çalışmanın sonucunda, denetim kalitesinin (denetim firmasının büyüklüğü) finansal performans üzerinde önemli ölçüde etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca çalışmanın sonucunda, denetim kalitesinin ölçütlerinin sadece sembolik olmadığını, finansal performansa katkıda bulunduğunu göstermiştir.

Fooladi ve Shukor (2012) çalışmalarında, yönetim kurulu, bağımsız denetim kalitesi ve firma performansı arasındaki ilişkiyi 2009 yılında Malezya Borsası’na kayıtlı (finansal olmayan) 400 şirket üzerinde incelemişlerdir. Çalışmanın bağımlı değişkeni olan finansal performans, Tobin Q ($\text{Ödenmemiş Hisse Sayısı} \times \text{Hisse Fiyatı} + \text{Toplam Borçlar} / \text{Varlıkların Defter Değeri}$) ve aktif kârlılık oranı (ROA), yönetim kurulu bağımsızlığı, CEO İkiliği, yönetim kurulu büyüklüğü dikkate alınarak ölçülmüştür. Çalışmada bağımsız değişken olan bağımsız denetim kalitesi ise, dört büyük denetim şirketi ise 1, aksi takdirde 0 olduğunu gösteren kukla değişkeni ile ölçülmüştür. Doğrusal çoklu regresyon yöntemiyle yaptıkları analizler sonuçlarına göre yazarlar, bağımsız denetim kalitesiyle şirket performansı arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmalarında, yönetim kurulunun bağımsızlığı ve CEO İkiliği ile Tobin Q arasında sırasıyla istatistiksel açıdan anlamlı

pozitif ve negatif ilişki varken, yönetim kurulunun özellikleri ile aktif kârlılık arasında istatistiksel açıdan bir ilişki olmadığını tespit etmişlerdir.

Bouaziz (2012) çalışmasında, denetim komitesinin finansal performans üzerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığını Tunus Borsası'na kayıtlı 26 şirketin 2007-2010 dönemlerine ilişkin verilerini kullanarak incelemiştir. Çalışmanın bağımlı değişkeni olan finansal performans, aktif kârlılık (ROA) ve özsermaye kârlılığı (ROE) oranları ile ölçülmüştür. Çalışmanın bağımsız değişkeni olan denetim kalitesi ise, “Denetim Komitesinin Büyüklüğü (Hizmet eden yöneticilerin sayısı), Denetim Komitesinin Bağımsızlığı (Denetim komitesinde yer alan bağımsız yöneticilerin oranı), Denetim Komitesi Üyelerinin Bilgi ve Deneyimi (Finans ve muhasebe alanındaki deneyimli uzman ve yöneticilerin oranı), Toplantı Sıklığı (Denetim komitesinin yıllık toplantı sayısı)” ile ölçülmüştür. Doğrusal regresyon analiz yöntemiyle yaptığı analiz sonuçlarına göre yazar, denetim komite üyelerinin bağımsızlığı, denetim komitesinin büyüklüğü ve denetim komitesindeki uzman üyelerin finansal performans üzerindeki etkisinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu tespit etmiştir.

Moutinho vd. (2012) çalışmalarında, denetim ücretleri ve şirket performansı arasındaki ilişkiyi 2000-2008 döneminde Amerika'da faaliyet gösteren (finansal olmayan) 2881 halka açık şirketin verilerini kullanarak incelemişlerdir. Çalışmanın bağımlı değişkeni olan finansal performans, Kazanç Gücü (Varlıklar Üzerinden Faiz ve Vergi Öncesi Kazançlar (Kârlar)), aktif kârlılık (ROA- Varlıklar Üzerinden Net Kâr), özkaynak kârlılığı (ROE) ve Tobin Q oranlarıyla ölçülmüştür. Çalışmanın bağımlı değişkeni olarak “Denetim Ücretleri” kullanılmıştır. Panel veri (sabit etkiler modeline) analiz yöntemiyle yaptığı analiz sonuçlarına göre yazarlar, denetim ücretleriyle şirket performansı arasındaki ilişkinin istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif olduğu, diğer bir ifadeyle denetim ücretlerindeki artışın (azalışın) şirket performansını azalttığını (arttırdığı) tespit etmişlerdir.

Sulong vd. (2013), yönetici sahipliği, kaldıraç ve bağımsız denetim kalitesiyle finansal performans arasında herhangi bir ilişkinin olup olmadığını 2007-2009 yılları arasında Malezya (ACE) Menkul Kıymetler Piyasasında işlem gören 82 şirketin verilerini kullanarak incelemişlerdir. Çalışmada bağımlı değişken olan finansal performans değişkenini “Tobin Q Oranı ((Özsermaye Piyasa Değeri + Toplam Borç) / (Toplam Varlıklar))” ölçmüşlerdir. Çalışmanın bağımsız değişkenleri ise, yönetici sahipliği (bağımlı yöneticilerin elindeki toplam hisse yüzdesi), kaldıraç oranı (toplam borçlar/toplam varlıklar) ve bağımsız denetim kalitesi (Bağımsız denetçilere ödenen denetim ücretlerinin toplamı) olarak ölçmüşlerdir. Çoklu regresyon modeli yardımıyla yaptıkları analizlere göre yazarlar, bağımsız denetim kalitesiyle şirket performansı arasındaki ilişkinin istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif olduğu sonucuna varmışlardır.

Cheng vd. (2013) çalışmalarında, bağımsız denetçi kalitesi, denetçi büyüklüğü ve finansal performans arasındaki ilişkiyi 1989-2006 yılları arasında Tayvan Menkul Kıymetler Piyasasında faaliyet gösteren halka açık (1039) ve halka kapalı denetim şirketlerinin (9300) raporlarından alınan toplamda 10.339 veriyi kullanarak incelemişlerdir. Çalışmada bağımlı değişken olarak finansal performans, “her bir denetim şirketinin net kârının doğal logaritması”, bağımsız değişken olarak bağımsız denetim kalitesi, “Yetenekler, denetim ortakları ve personellerinin kişisel kalitesi ve denetçilerin eğitim düzeyi olmak

üzere beşeri sermaye ile ilgili dört önemli faktör” olarak ele alınmıştır. Yaptıkları Yol Analizi (ilişki çözümlemesi)’ne göre yazarlar, bağımsız denetçi kalitesiyle denetçi büyüklüğü ve finansal performans arasında istatistiksel açıdan olumlu ve pozitif bir ilişkinin olduğunu saptamışlardır.

Chen vd. (2013) çalışmalarında, bağımsız denetim kalitesi, denetim şirketi büyüklüğü ve finansal performans arasındaki ilişkiyi Finansal Denetim Komisyonu tarafından 1992-2006 yılları arasında yayınlanan Tayvan Denetim Şirketleri Araştırma Raporu’ndan elde ettikleri verileri kullanarak incelemiştir. Çalışmanın bağımsız değişkeni olan bağımsız denetim kalitesi, “denetçilerin eğitim düzeyi, denetçilerin iş deneyimi ve profesyonel eğitim” gibi beşeri sermaye ile ilgili üç önemli faktör ele alınarak ölçülmüştür. Çalışmanın bağımlı değişken olan finansal performansı ise, denetim şirketlerinin net geliri (kârı) dikkate alınarak ölçülmüştür. Regresyon analizi yöntemine göre yazarlar, bağımsız denetim kalitesiyle finansal performans arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca, bu ilişkinin ulusal denetim şirketlerinde bölgesel ve yerel denetim şirketlerine göre daha yüksek olduğunu da tespit etmişlerdir.

Hassan ve Farouk (2014) çalışmalarında, bağımsız denetim kalitesinin finansal performans üzerindeki etkisini 2007-2011 yılları arasında Nijerya çimento sektöründe faaliyet gösteren şirketler üzerinde incelemiştir. Çalışmada bağımsız değişken olarak denetçinin bağımsızlığı ve denetçinin büyüklüğü (4 büyükler ve diğerleri) kullanılmıştır. Çoklu regresyon modeli yardımıyla yaptıkları analizlere göre yazarlar, denetçi büyüklüğü ve denetçi bağımsızlığının finansal performans üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu, ancak denetçi bağımsızlığının finansal performans üzerinde denetçi büyüklüğünden daha fazla etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Jusoh ve Ahmad (2014) çalışmalarında sahiplik yapısı ve bağımsız denetim kalitesinin şirketlerin performansı üzerindeki etkisini 2007-2009 yılları arasında Bursa Malezya Borsası’na kayıtlı 730 şirket üzerinde incelemiştir. Çalışmada sahiplik yapısı bağımsız değişkeni yönetimsel ve kurumsal sahiplik olmak üzere iki aşamada ele alınmış, performans bağımlı değişkenini ise, aktif kârlılık (ROA) ve Tobin Q temsil etmiştir. Yaptıkları analizlerden yazarlar, bağımsız denetim kalitesinin her iki performans değişkeni (ROA ve Tobin Q) üzerindeki etkisinin istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif olduğu sonucuna varmışlardır.

Ziaee (2014) çalışmasında, bağımsız denetim kalitesinin şirketlerin finansal performansı üzerindeki etkisini İran Tahran Borsası’na kayıtlı şirketlerin 2008-2012 dönemine ilişkin verilerini kullanarak incelemiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda oluşturduğu hipotezleri test etmek için anket yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın bağımsız değişkeni olan bağımsız denetim kalitesi; denetim dönemi, denetim firmasının itibarı ve denetim firmasının deneyimi dikkate alınarak analize dâhil edilmiştir. Yaptığı analizlere göre yazar, her üç değişkenle (denetim dönemi, denetim firmasının itibarı, denetim şirketinin deneyimi) finansal performans arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir.

Al Ani ve Dhofar (2015) çalışmalarında bağımsız denetim kalitesinin şirketlerin performansı üzerindeki etkisini Maskat (Umman) Menkul Kıymetler Borsası’na kayıtlı 117 şirket üzerinde incelemiştir. Çalışmada bağımsız denetim kalitesini bağımsız değişkenini 4 büyük olan veya 4 büyük olmayan denetim şirketi; performans bağımlı değişkenini ise, özsermaye kârlılığı (ROE), aktif kârlılık

(ROA), kaldıraç, hisse senetlerinin piyasa değeri temsil etmiştir. Yazarlar yaptıkları analizlerden, 4 büyük olan veya 4 büyük olmayan denetim şirketiyle ROE ve hisse senetlerinin piyasa değeri arasındaki ilişkinin istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca yazarlar, MANOVA testinden sanayi sektöründe 4 büyük olan veya 4 büyük olmayan denetim şirketinin sadece ROE üzerindeki etkisinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu tespit etmişlerdir. Son olarak finans ve hizmet sektöründe ise 4 büyük olan veya 4 büyük olmayan denetim şirketinin sadece şirketlerin hisse senetlerinin piyasa değeri üzerindeki etkisinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu, 4 büyük olan veya 4 büyük olmayan denetim şirketinin diğer değişkenler üzerinde herhangi bir etkisi olmadığını saptamışlardır.

Aledvan vd., (2015) çalışmalarında, bağımsız denetim kalitesinin finansal performans üzerindeki etkisini 2009-2013 dönemlerinde Ürdün'de faaliyet gösteren 20 çimento şirketi üzerinde incelemişlerdir. Çalışmada yazarlar, bağımlı değişken olan finansal performansı temsilen Net Kâr Marjı değişkenini kullanmışlardır. Bağımsız değişken olan bağımsız denetim kalitesi ise, denetçinin bağımsızlığı ve denetçi büyüklüğünü kullanarak ölçülmüştür. Çoklu regresyon modeli yardımıyla yaptıkları analiz sonuçlarına göre, denetçi büyüklüğü ve denetçinin bağımsızlığının finansal performans üzerindeki etkisinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu; denetçi bağımsızlığının finansal performans üzerindeki etkisinin denetçi büyüklüğüne göre daha fazla etkili olduğu sonucunu tespit etmişlerdir.

Sayyar vd. (2015) çalışmalarında bağımsız denetim kalitesinin finansal performans üzerindeki etkisini Malezya Menkul Kıymetler Borsasına kayıtlı 542 (finansal şirketler hariç) şirketin 2003-2012 yılları arasındaki verilerini kullanarak incelemişlerdir. Çalışmada yazarlar, bağımlı değişken olan finansal performansı temsilen aktif kârlılık (ROA) ve Tobin Q değişkenlerini kullanmışlardır. Bağımsız değişken olan bağımsız denetim kalitesini ise, denetim ücreti ve denetim şirketinin rotasyonu değişkeni yardımıyla ölçmüşlerdir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, bağımsız denetim kalitesiyle aktif kârlılık oranı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin olmadığını tespit etmişlerdir. Ayrıca yazarlar, denetim ücretleri ile Tobin Q arasındaki ilişkinin istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitifken, denetim şirketinin rotasyonu ile Tobin Q arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olmadığını da tespit etmişlerdir.

Eshitemi ve Omwenga (2016) çalışmalarında, bağımsız denetim kalitesinin finansal performans üzerindeki etkisini Kenya'da faaliyet gösteren Yeminli Mali Müşavir üzerinde incelemişlerdir. Çalışmada, 2009-2013 yılları arasında kamu sektöründe faaliyet gösteren 826 Yeminli Mali Müşavirden 89'unu basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçmişler ve bunlara anket uygulamışlardır. Çalışmada bağımsız değişken olarak bağımsız denetim kalitesi değişkenini denetim firmasının büyüklüğü, denetçinin bağımsızlığı, denetim ekibinin nitelikleri ve denetçinin deneyimi; bağımlı değişken olarak finansal performansı ise, aktif kârlılık ve özkaynak kârlılığı temsil etmiştir. Çoklu regresyon modeli yardımıyla yaptıkları analiz sonuçlarına göre, bağımsız denetim kalitesinin finansal performans üzerindeki etkisinin istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Yukarıda verilen çalışmalardan hareketle; araştırmada denetim kalitesinin belirlenmesi amacıyla denetim firması büyüklüğü (Dört büyük denetim firmaları ve diğerleri) ve denetim görüşü göstergeleri kullanılmıştır. Denetim firmalarının büyüklüğü göstergesi, "4 Büyük Denetim Firmalarının Denetlediği Şirketler 1, Diğerlerinin Denetledikleri 0" olarak ele alınmıştır. Buna göre;

Denetim Kaliteli =1 (Dört büyük denetim firması tarafından gerçekleştirilen denetim)

Denetim Kaliteli Değil = 0 (Dört büyük firma dışındaki denetim firmaları tarafından gerçekleştirilen denetim)

Denetim Görüşü göstergesi ise, “Denetim görüşünün olumsuz, şartlı veya görüş bildirmekten kaçınma olması durumunda 0; olumlu görüş durumunda 1”olarak tanımlanmıştır. Buna göre;

Denetim Kaliteli =1 (Olumlu görüş olması durumunda)

Denetim Kaliteli Değil = 0 (Denetim görüşünün olumsuz, şartlı veya görüş bildirmekten kaçınma olması durumunda)

2.1. Bağımsız Denetim Kalitesi ve Finansal Performans Arasındaki İlişki

Denetim görüşü uygulamaları, muhasebe araştırmalarında geniş bir yer bulmaktadır. Şirketler, muhasebe bilgilerinin kalitesini destekleyen daha uygun görüş elde etmek için belirli şekillerde denetçinin kararını etkileyerek ya da manipüle ederek denetim görüşünü yönlendirebilmektedir. Bu tür davranışların sergilenmesi, ileride yöneticiler ve yatırımcılar arasındaki bilgi asimetrisi probleminin derecesinin artmasına ve denetimin yatırımcılar üzerindeki koruyucu etkisinin zayıflamasına sebep olmaktadır. Birçok araştırma, denetim kalitesi kavramının daha iyi anlaşılması için yapılmıştır. Bu anlayış, birçok yönüyle başarılı olabilmüş ve bağımsız denetim kalitesiyle diğer değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla incelemelerde bulunulmuştur (Ziaee, 2014: 36).

Bağımsız denetim kalitesiyle ilgili ilk çalışma Linda Elizabeth De Angelo'nun 1981 yılında yayınlanan “Auditor Size and Audit Quality” (Denetçi Büyüklüğü ve Denetim Kalitesi) isimli çalışmadır. DeAngelo (1981) çalışmasında bağımsız denetim kalitesini “Bağımsız denetçinin piyasa koşulları altında, müşteri işletmenin muhasebe sistemindeki kural ihlallerini keşfetme ve raporlama olasılığı” olarak tanımlamıştır (DeAngelo 1981: 186). Bu çalışmada, denetçi büyüklüğü ve denetim kalitesi arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada denetim kalitesi göstergesi olarak denetim firması büyüklüğü (4 Büyükler ve diğerleri) kullanılmış ve denetçi büyüklüğü ile denetim kalitesi arasındaki ilişkinin pozitif olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonucun ardından yapılan birçok çalışmada denetim kalitesinin göstergesi olarak, denetim firması büyüklüğünün (4 büyükler ve diğerleri) kullanıldığı görülmektedir.

Öte yandan, finansal performans, parasal koşullarda bir firmanın politikalarını ve faaliyet sonuçlarını ölçmektedir. Bu sonuçlar, firmaların son yıllardaki satışlarındaki büyümeyi, kârındaki artışı, azalmayı, firma başarısını, yatırım ve paylara bölünmüş sermayesini vb. faktörlerini yansıtmaktadır. Diğer bir tanıma göre finansal performans, şirketin ne kadar kazanç elde ettiğini ve varlıklarını ne kadar iyi kullandığını gösteren subjektif bir ölçüdür. Bu tanım, ilgili dönemde firmanın finansal sağlığını gösteren genel bir ölçü olarak da ifade edilmektedir. Ayrıca aynı endüstrideki benzer şirketleri veya endüstriler veya sektörlerin tümünü kıyaslamak amacıyla da kullanılabilir.

Literatür incelendiğinde, finansal performansın diğer kavramlar üzerindeki etkisini inceleyen ve farklı finansal performans göstergesi kullanılan çalışmaların yoğun olarak yapıldığı görülmektedir. Ancak bu kısımda 2000 yılı sonrasında yayınlanan ve araştırmamıza katkı sağlayacağı düşünülen bazı çalışmalara yer verilmiştir. İlk çalışma Hansson ve Eriksson (2002)'un “The Impact Of TQM On

Financial Performance” adlı çalışmalarıdır. Bu çalışmada toplam kalite yönetiminin finansal performans üzerine etkisini incelemişlerdir. Finansal performans göstergesi olarak “satışlardaki değişim yüzdesi, ROA (aktif kârlılık), satışların geri dönüşü (ROS- faaliyet kârı/satışlar), toplam varlıklardaki değişim yüzdesi, çalışanların sayısındaki değişim yüzdesi kullanılmıştır. Sonuç olarak, başarılı toplam kalite yönetimi uygulamalarında belirtilen göstergelerle ölçülen finansal performans, şube endeksleri ve belirtilen rakiplerden daha fazla avantaj sağladığı tespit edilmiştir.

Günümüzde, özellikle gelişmekte olan piyasalarda şirketlerin finansal performansı sorunu ve iyileştirme yolları finansal kriz ve şirket skandallarının da oluşturmuş olduğu olumsuz etki nedeniyle şirketler, yatırımcılar ve üçüncü taraflar açısından kritik öneme sahiptir. Şirketlerin performansını etkileyebilme yollarından biri de denetim kalitesidir (Sayyar vd.,2015:1). Bu nedenle finansal tablo kullanıcılarının dikkatini bu iki kavram üzerine çekmek amacıyla 2010 yılı sonrası literatürde yapılan çalışmalar hız kazanmıştır.

Yapılan çalışmalardan ilki Fooladi ve Shukor (2012) “Board Of Directors, Audit Quality and Firm Performance: Evidence From Malaysia” adlı çalışmadır. Fooladi ve Shukor (2012) çalışmalarında, yönetim kurulu, bağımsız denetim kalitesi ve finansal performans arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada finansal performans göstergesi olarak Tobin Q ve aktif kârlılık oranı, bağımsız denetim kalitesi göstergesi olarak da, denetim firması büyüklüğü (dört büyükler ve diğerleri) kullanılmıştır.

Sonuç olarak, bağımsız denetim kalitesiyle finansal performansı arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, yönetim kurulunun bağımsızlığı ve CEO İkiliği ile Tobin Q arasında sırasıyla istatistiksel açıdan anlamlı pozitif ve negatif ilişki varken, yönetim kurulunun özellikleri ile aktif kârlılık arasında istatistiksel açıdan bir ilişki olmadığını sonucuna ulaşılmıştır. Chen vd. (2013) çalışmalarında, bağımsız denetim kalitesi, denetim firması büyüklüğü ve finansal performans arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada bağımsız denetim kalitesi, “denetçilerin eğitim düzeyi, denetçilerin iş deneyimi ve profesyonel eğitim” gibi beşeri sermaye ile ilgili üç önemli faktör ele alınarak ölçülmüştür. Finansal performans göstergesi olarak da denetim firmalarının net geliri (kârı) kullanılmıştır. Yapılan analizlere göre, bağımsız denetim kalitesiyle finansal performans arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Ziaee (2014) çalışmasında, bağımsız denetim kalitesinin şirketlerin finansal performansı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmada bağımsız denetim kalitesi göstergesi olarak denetim dönemi, denetim firmasının itibarı ve denetim firmasının deneyimi kullanılmıştır. Yaptığı analizlere göre, her üç değişkenle (denetim dönemi, denetim firmasının itibarı, denetim şirketinin deneyimi) finansal performans arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Hassan ve Farouk (2014) çalışmalarında, bağımsız denetim kalitesinin finansal performans üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada bağımsız denetim kalitesi göstergesi olarak, denetçinin bağımsızlığı ve denetçinin büyüklüğü (4 büyükler ve diğerleri) kullanılmıştır. Yapılan analizlere göre, denetçi büyüklüğü ve denetçi bağımsızlığının finansal performans üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu, ancak denetçi bağımsızlığının finansal performans üzerinde denetçi büyüklüğünden daha fazla etkili olduğu tespit edilmiştir.

Hamed vd. (2015) çalışmalarında bağımsız denetim kalitesinin finansal performans üzerindeki etkisini test etmiştir. Çalışmada finansal performans göstergesi olarak ROA (Aktif Kârlılık) ve Tobin Q, bağımsız denetim kalitesi göstergeleri olarak da, denetim ücretleri ve denetim firmalarının rotasyonunu kullanılmışlardır. Yapılan analizlere göre, bağımsız denetim kalitesiyle aktif kârlılık oranı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca denetim ücretleri ile Tobin Q arasındaki ilişkinin istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitifken, denetim şirketinin rotasyonu ile Tobin Q arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olmadığı da tespit edilmiştir.

Aledvan vd., (2015) çalışmalarında, bağımsız denetim kalitesinin finansal performans üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada yazarlar, finansal performans göstergesi olarak net kâr marjını (Belirli Bir Dönemdeki Şirketin Satışları/ Vergi Sonrası Kâr) bağımsız denetim kalitesi göstergesi olarak da, denetçinin bağımsızlığı ve denetçi büyüklüğü (4 büyükler ve diğerleri) kullanılmıştır. Denetçinin bağımsızlığı ölçüsü belirlenirken, denetçi şirketin yıllık ücretiyle denetçi ücretlerinin sektör ortalaması karşılaştırılmıştır. Denetçi bağımsızlığı, “Şirket tarafından verilen denetim ücreti sektör ortalamasında ise 1 aksi takdirde 0 olduğunu gösteren kukla değişken” ile tanımlanmıştır. Çoklu regresyon modeli yardımıyla yaptıkları analiz sonuçlarına göre, denetçi büyüklüğü ve denetçinin bağımsızlığının finansal performans üzerindeki etkisinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu; ancak denetçi bağımsızlığının finansal performans üzerindeki etkisinin denetçi büyüklüğüne göre daha fazla olduğu sonucuna varmışlardır.

Eshitemi ve Omwenga (2016) çalışmalarında, bağımsız denetim kalitesinin finansal performans üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada, bağımsız denetim kalitesi göstergeleri olarak denetim firmasının büyüklüğü, denetçinin bağımsızlığı, denetim ekibinin nitelikleri ve denetçinin deneyimi; finansal performansı göstergeleri olarak da, aktif kârlılık (ROA) ve özsermaye kârlılığı (ROE) kullanılmıştır. Sonuç olarak, bağımsız denetim kalitesinin finansal performans üzerindeki etkisinin istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif olduğu tespit edilmiştir.

Yukarıda verilen / açıklanan çalışmalar kapsamında, çalışmada bağımsız denetim kalitesi ile finansal performans arasındaki ilişkiyi ölçmek için aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur. Literatürle tutarlı bir şekilde 3 hipotez geliştirilmiştir:

H₁: Bağımsız denetim kalitesi ile finansal performans (Tobin Q) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

H₂: Bağımsız denetim kalitesi ile finansal performans (Aktif Kârlılık Oranı) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

H₃: Bağımsız denetim kalitesi ile finansal performans (Özsermaye Kârlılığı Oranı) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu çalışmada Borsa İstanbul (BIST) imalat sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin bağımsız denetim kalitesinin finansal performans üzerindeki etkisi test edilmiştir. Bu bölümünde öncelikle araştırmanın veri seti ve örneklemeyle ilgili bilgiler verilerek bağımlı ve bağımsız değişkenler açıklanmış,

daha sonra geliştirilen hipotezler kapsamında regresyon modelleri oluşturulmuştur. Son olarak yapılan çoklu doğrusal regresyon analizleri sonucunda bulunan bulgular değerlendirilmiştir.

3.1. Araştırmanın Veri Seti ve Örnekleme

Bağımsız denetim kalitesinin finansal performans üzerine etkisini incelemek için 2010-2014 yıllarına ait BIST imalat sektöründe sürekli olarak işlem gören 90 şirketin dört yıllık verileri kullanılmış, söz konusu veriler yıllık olarak analize dâhil edilmiştir. İmalat şirketleri dışındaki şirketler bütünlük olması açısından araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Araştırma kapsamına alınan şirketlere ilişkin veriler, BIST imalat sektöründe işlem gören şirketlerin finansal tabloları, kurumsal yönetim uyum raporları ve faaliyet raporlarından elde edilmiştir. İmalat sektöründe işlem gören 90 şirketin alt sektörleri ise, Tablo 1'de gösterilmiştir:

Tablo 1: BİST'te İşlem Gören İmalat Sektöründeki Şirketlerin Alt Sektörlere Dağılımı

Sıra	BİST İmalat Alt Sektörleri	Şirket Sayıları
1	Gıda, İçki, Tütün	18
2	Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri	13
3	Kâğıt Ürünleri, Basım ve Yayın	10
4	Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik Ürünler	16
5	Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	15
6	Metal Ana Sanayi	6
7	Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım	9
8	Orman Ürünleri ve Mobilya	3
Toplam		90

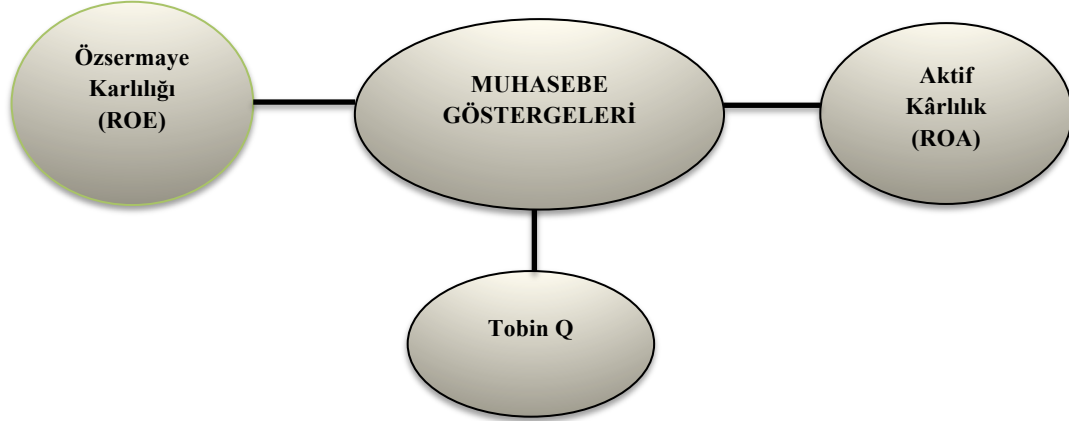
3.2 Araştırmanın Değişkenleri

Çalışmada finansal performans bağımlı değişken, denetim kalitesi ise bağımsız değişkendir. Denetim kalitesinin ölçülmesinde dört büyük denetim firması esas alınmıştır. Buna göre dört büyük denetim firması (KPMG, Ernst & Young, Deloitte Touche Tohmatsu, Price Waterhouse Coopers) tarafından denetlemesi halinde 1, aksi halde 0 değeri kullanılmıştır. Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda finansal performans ölçümü iki farklı yaklaşım tarafından değerlendirilmiştir. Birinci yaklaşım muhasebe esaslı ölçütleri esas almakta diğer yaklaşım ise, piyasa esaslı ölçütleri kullanmaktadır. Kârlılık oranı olarak da adlandırılan muhasebe temelli performans ölçütleri en önemli performans ölçütlerinin başında gelmektedir çünkü işletmenin sahiplerinin, hissedarlarının ve yatırımcılarının en çok ilgilendiği konu hiç şüphesiz kâr oranıdır. Ayrıca muhasebe temelli performans ölçümleri çok uzun zamandır kullanılmakta olduğundan geleneksel performans ölçümlerindedir. Bu ölçütler hesaplanması basit ve genellikle belirli

bilanço ya da gelir tablosu kullanılarak ve bu kalemlerinin birbirine bölünmesi ile elde edilen finansal oranlardan oluşmaktadır (Alevok İzci, 2016: 34).

Bu kapsamda çalışmada bağımsız değişken olan finansal performans ölçüleri olarak birinci yaklaşım olan muhasebe esaslı ölçütler olarak ROA (Aktif Kârlılık Oranı), ROE (Özsermaye Kârlılığı Oranı) ve Tobin Q oranları kullanılmıştır. Muhasebe göstergelerine dayalı performans ölçütlerini Şekil 1'deki gibi dört ana başlık altında toplanabilir:

Şekil 1: Muhasebe Göstergelerine Dayalı Performans Ölçümü

Çalışmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenler literatür kapsamında oluşturulmuştur (Hua, 2016; Sayyar, 2015; Cheong, 2015; Afza ve Nazir, 2014; Wang ve Huang, 2014; Ibrahim and Samad, 2014; Farouk ve Hassan 2014; Brooks vd., 2013; Heil, 2012; Pathan ve Faff, 2013; Fooladi ve Shukor, 2012; Bouaziz, 2012; Abdullah vd., 2012; Jeff vd., 2012; Fooladi ve Shukor, 2012; Miettinen, 2011; Alali, 2011; Stanley, 2011; Sulong ve Fauzias, 2010; Miettinen, 2007; Fuerman, 2006; Woodland ve Reynolds, 2003; Pierce ve Zahra, 1992). Analizde kullanılan değişkenler ile bu değişkenlerin kodları ve hesaplama yöntemleri Tablo 2'de gösterilmiştir:

Tablo 2: Analizde Kullanılan Değişkenler, Kısaltmalar ve Hesaplama Yöntemleri

Değişkenler	Kodları	Değişkenlerin Hesaplama Yöntemi
Bağımlı Değişkenler = Finansal Performans (FP)		
Tobin Q	TQ	(Özsermayenin Piyasa Değeri + Toplam Borçlar)/ Toplam Varlıklar
Tobin Q: Şirketlerin piyasada olduğundan daha değerli mi ya da olması gerekenden daha az değere mi sahip olduğunu gösterir. Tobin Q oranı, şirketin hem muhasebe hem piyasa verilerini birlikte kullandığı için şirketlerin geçmişteki ve gelecekteki performansıyla ilgili bilgiler verir. Tobin Q oranının 1'in altında olması; yatırımın marjinal getirisinin sermaye maliyetinin altında olduğunu şeklinde yorumlanabilir. Çünkü bir şirketin yatırım fırsatlarının getirisi sermaye maliyetine eşitse Tobin Q oranının da 1'e eşit olması beklenir. Tobin Q oranının 1'in üzerinde olması ise, analiz edilen şirketin varlıklarını iyi kullandığını göstermektedir. Yine bu oranın büyük olması yatırımcılara, şirketin büyüme fırsatları ve rekabet gücü hakkında olumlu ipuçları verir (Canbaş vd., 2005:38).		

Aktif Kârlılık Oranı	ROA	Net Kâr / Toplam Varlıklar
ROA: Şirketlerin bir birim varlık başına ne kadar kâr elde ettiğini gösterir. Diğer bir ifadeyle, işletmelerin varlıklarının kâr yaratmada ne kadar verimli olduğunu gösteren finansal bir orandır. Bu oranın hesaplanmasıyla ortaya çıkan sonuç, işletmenin varlıklarıyla kar edebilme başarısını gösterir. Bu oranın büyük olması beklenir. Bu oran daha çok şirketin paydaşlarını ilgilendirmektedir. Çünkü ROA'nın büyük olması demek işletme varlıklarını iyi yönettiğini ve bu da yüksek katma değer yarattığının göstergesidir (Çetenak,2012: 14; Alevok İzci, 2016: 36).		
Özsermaye Kârlılığı Oranı	ROE	Net Kâr / Toplam Özsermaye
ROE: Şirketlerin bir birim değerindeki öz sermayesi ile ne kadar kâr elde edildiğini gösterir. Diğer bir ifadeyle, ortakların şirkete ne kadar sermaye koydukları ve bu sermayeden ne kadar kâr alacaklarıyla ilgilidir, yani işletmenin 1 TL'lik öz sermayesinin içinde bulunduğu dönemde yüzde kaç getiri sağladığını gösterir (Çetenak, 2012: 13). ROE oranının yüksek çıkması firmanın kaynaklarının verimli kullanıldığını gösterir ve yatırımcı ile borç veren için olumlu bir sonuçtur. Bu oranın düşük çıkması ise yatırımcı ve borç verenler için olumsuz bir etki yaratır, çünkü koydukları sermayeye karşı bir getiri alamamışlardır (Alevok İzci, 2016: 34).		
Bağımsız Değişkenler = Bağımsız Denetim Kalitesi (DNTK)		
Denetim Firmasının Büyüklüğü	DNTB	Denetim firması ilk dört büyük denetim firması ise 1, diğer firmalar ise 0.
Denetim Görüşü	DNTG	Olumlu görüş durumunda 1, aksi durumda 0.
Kontrol Değişkenler		
Kaldıraç Oranı	LEV	Toplam Borçlar / Toplam Varlıklar
LEV: Varlıkların yüzde kaçının borçlarla sağlandığını gösterir. Toplam borç oranı yüksek olan işletmelerin faaliyetlerini borçlarla sağlandığını gösterir. Bu oranın çok yüksek olması ise şirketin riskli olduğu gösterir.		
Şirket Büyüklüğü	SİZE	Toplam Varlıkların Logaritması
SİZE: Şirketlerin toplam varlıklarını ve büyüklüğünü gösterir. Literatürde birçok çalışmada denetim ve performans ölçmede kontrol değişken olarak kullanılmıştır.		

3.3. Araştırmanın Yöntemi ve Modeli

Bağımsız denetim kalitesinin finansal performans üzerine etkisini test etmek için çoklu doğrusal regresyon yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, açıklayıcı değişken olarak bilinen bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkeni nasıl etkilediğini ve etki derecelerini tespit etmeye yönelik istatistiksel bir analiz yöntemidir. Çoklu doğrusal regresyonu basit doğrusal regresyondan ayıran en temel özellik; tüm bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasındaki ilişkilerin aynı regresyon modelinden belirlenmesidir. Çoklu doğrusal regresyon yöntemi bazı varsayımlara dayanmaktadır. Bunlar; normal dağılım, doğrusallık, hata terimlerinin ortalaması sıfır olması; sabit varyans, otokorelasyon ve tam doğrusal çoklu bağlantı

olmamasıdır (Kalaycı vd., 2005: 259; Kozhan, 2009). Çalışmada bu yöntemin seçilmesinin nedeni, konuyla ilgili yapılmış çalışmalarda tercih edilmiş olmasıdır.

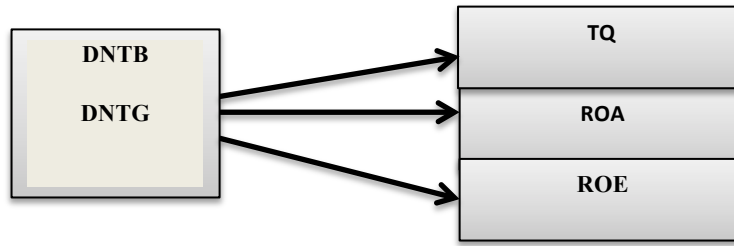
Çalışmanın kapsamı ve amacı çerçevesinde bağımsız denetim kalitesinin finansal performans üzerindeki etkisi araştırılmaya çalışılmıştır. Belirlenen amaç doğrultusunda oluşturulan bağımlı ve bağımsız değişkenler kullanılarak ve literatürde yer alan çalışmalar (Hua, 2016; Sayyar vd., 2015; Heil, 2012; Wang ve Huang, 2014; Afza ve Nazir, 2014; Alali, 2011; Brooks vd., 2013; Fooladi ve Shukor, 2012; Stanley, 2011; Miettinen, 2007; Francis, 2004; Becker vd., 1998) esas alınarak aşağıdaki regresyon modelleri geliştirilmiştir:

$$\text{MODEL 1: FP (TQ)}_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \text{DNTB}_{i,t} + \beta_2 \text{DNTG}_{i,t} + \beta_3 \text{LEV}_{i,t} + \beta_4 \text{SİZE}_{i,t} + \varepsilon_{i,t}$$

$$\text{MODEL 2: FP (ROA)}_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \text{DNTB}_{i,t} + \beta_2 \text{DNTG}_{i,t} + \beta_3 \text{LEV}_{i,t} + \beta_4 \text{SİZE}_{i,t} + \varepsilon_{i,t}$$

$$\text{MODEL 3: FP (ROE)}_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \text{DNTB}_{i,t} + \beta_2 \text{DNTG}_{i,t} + \beta_3 \text{LEV}_{i,t} + \beta_4 \text{SİZE}_{i,t} + \varepsilon_{i,t}$$

Şekil 2: Bağımsız Denetim Kalitesinin Finansal Performans Üzerine Etkisi

3.4. Araştırmanın Analizi

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle regresyon analizde hangi yöntemin tercih edileceğini tespit etmek için seriler arasında yatay kesit bağımlılığının (CSD) olup olmadığına bakılmıştır. Çünkü birim kök testlerinin uygulanabilmesi veya testi için öncelikle CSD test edilmesi gerekmektedir. CSD, yatay kesit birimlerin birbirleriyle bağımlı olup olmadığını, seriye gelen şoklardan birimlerin aynı ölçüde etkilenip etkilenmediklerini inceler. Seriler arasında CSD olması durumunda bu durum dikkate alınmadan yapılacak analiz sonuçları önemli ölçüde sapmalı ve tutarsız olacaktır. Bu yüzden analize başlanmadan önce CSD'e bakılması gerekmektedir. Analizlerinde yatay kesit bağımlılığını sınamak için kullanılan başlıca testler ise: Pesaran (2004) CDLM testi, Breusch-Pagan (1980) CDLM1 testi ve Pesaran (2004) CDLM2. Ancak bu testlerde temel sorun olan zaman boyutu ve kesit boyutu ise Pesaran (2008) CDLM-Bias-adjusted (CDLM-Adj) testiyle giderilmektedir. Bu nedenle CDLM-Adj testine sapmaları düzeltilmiş test olarak adlandırılmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın analizinde değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı olup olmadığı CDLM1, CDLM2 ve CDLM-Adj testleri ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 3: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Durağanlık Test Yöntemleri			
	CDLM1 t-istatistiği (p-değeri/Olasılık)	CDLM2 t-istatistiği (p-değeri/Olasılık)	CDLM-Adj t-istatistiği (p-değeri/Olasılık)
TQ	410.125 (0.000)*	32.215 (0.000)*	12.369 (0.019)*
ROA	110.584 (0.000)*	31,258 (0.000)*	46.658 (0.000)*
ROE	135.148 (0.000)*	10,258 (0.000)*	26.128 (0.000)*
DNTB	120.328 (0.000)*	28,125 (0.000)*	41.236 (0.000)*
DNTG	369.587 (0.000)*	19,369 (0.000)*	17.339 (0.000)*
LEV	110.369 (0.000)*	11,369 (0.000)*	39.258 (0.000)*
SİZE	369.136 (0.000)*	35,369 (0.000)*	12.236 (0.000)*

*%1önem düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 3 yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarını göstermektedir. Analizde kullanılacak 7 değişken için %1 önem seviyesinde yatay kesit bağımlılığı vardır. Öte yandan, birim kökün varlığı test edilirken yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı araştırılır. Regresyon analizinde yatay kesit bağımlılığı olmadığı takdirde 1. nesil birim kök testleri kullanılırken, yatay kesit bağımlılığı olduğu durumda ise 2. nesil birim kök testleri kullanılmaktadır.

Daha sonra analiz sürecinde kullanılan her bir değişken için birim kök testleri yapılarak serilerin durağan olup olmadıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle, analiz sürecinde, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz etmek için hangi yöntemin kullanılacağını belirlemeden önce söz konusu değişkenlerin durağan olup olmadığı tespit edilmelidir. Regresyon analizlerinde sahte sonuçlar ortaya çıkmaması için uygulamaya konu olan değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Analizde kullanılan değişkenlerin durağan olup olmadığının anlaşılması için, birim kök testi yapılmaktadır. Bu çalışmanın yatay kesit test sonuçlarında yatay kesit bağımlılığının varlığı tespit edildiğinden 2. nesil birim kök testleri bağımlılığı kullanılacaktır. Bu kapsamda ikinci nesil birim kök testlerinden olan Pesaran (CDLM), CADF-CIPS ve PANIC (BOING) birim kök testleri kullanıldı ve sonuçlar Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4: Birim Kök Test Sonuçları

	CDLM t-istatistiği (p-ğeri/Olasılık)	CADF-CIPS t-istatistiği (p-ğeri/Olasılık)	PANIC (BOING) t-istatistiği (p-ğeri/Olasılık)
TQ	-25.257 (0.000)*	110,236 (0.000)*	-4.125 (0.019)**
ROA	-14.124 (0.001)*	102,698 (0.004)*	-2.369 (0.004)*
ROE	-10.897 (0.000)*	120,145 (0.001)*	-2.698 (0.003)*
DNTB	-11.214 (0.020)**	130,369 (0.000)*	-0.236 (0.000)*
DNTG	-8.398 (0.000)*	142,256 (0.000)*	-1.236 (0.015)**
LEV	-10.987 (0.000)*	131,236 (0.019)**	-4.369 (0.001)*
SİZE	-30.984 (0.002)*	125,231 (0.003)*	-2.698 (0.000)*

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4’de analize dahil edilen değişkenlerin birim kök test sonuçları gösterilmiştir. Buna göre, değişkenlerin %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Bu kapsamda bağımsız değişkenlerin tamamına ilişkin tüm serilerin durağan olduğunu ve analizinde kullanılmalarında herhangi bir sorun olmadığı tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, analizde birim kök sorunu bulunmadığı görülmektedir.

Serilerin durağan hale geldiği görüldükten sonra, regresyon analizinde kullanılacak yöntemin seçilmesine geçilmiştir. Regresyon analizinde bulunan havuzlanmış, sabit ve rassal (tesadüfi) etkiler yöntemlerinden hangisinin seçileceğine karar vermek gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda uygun regresyon modeline karar verilebilmesi için birim ve zaman etkilerini gösteren F, LM ve Hausman testleri yapılmıştır. Diğer bir ifadeyle çalışmada sabit etkiler F testi ile rassal etkiler LM testi ile analiz edilmiştir. Ayrıca bu etkilerden hangisinin anlamlı olduğuna karar vermek için Hausman testi yapılmıştır. Analizde kullanılan modelle için yapılan F, LM ve Hausman testlerinin sonuçları Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 6: F, LM ve Hausman Test Sonuçları

Testler	Model 1 t-istatistiği (p-eğeri/Olasılık)	Model 2 t-istatistiği (p-değeri/Olasılık)	Model 3 t-istatistiği (p-değeri/Olasılık)
F _{Birim} (Havuzlanmış etkiler Model - Sabit Etkiler Modeli)	13.365 (0.000) *	14,621 (0.000) *	17.321 (0.000) *
F _{Zaman}	8.187 (0.029) **	9,899 (0.000) *	9.102 (0.001) *
F _{Birim-Zaman}	6.258 (0.002) *	6,987 (0.000) *	7.149 (0.000) *
LM _{Birim} (Havuzlanmış etkiler Model - Rassal Etkiler Modeli)	10.328 (0.000) *	9,478 (0.000) *	8.269 (0.002) *
LM _{Zaman}	9.471 (0.000) *	9,398 (0.000) *	8.269 (0.000) *
LM _{Birim-Zaman}	7.698 (0.000) *	6,369 (0.000) *	5.325 (0.030) **
Hausman (Sabit Etkiler Modeli - Rassal Etkiler Modeli)	16.369 (0.039) **	18,125 (0.000) *	20.369 (0.002) *

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 6'de görüldüğü gibi analizde kullanılan 3 model için de hemen hemen benzer sonuçlar bulunmuştur. Buna göre havuzlanmış model ile rassal model arasında seçim yapabilmek için uygulanan F testi sonuçlarına göre tüm modeller için sabit etkiler modelinin kullanılması gerektiği tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, F testine göre 3 modelde de %1 önem seviyesinde sabit birim ve zaman etkileri bulunmuştur. (F testinin hipotezi şu şekildedir. $H_0: \beta_1 = \beta$ (bireysel ve zaman etkiler yoktur) H_0 hipotezi reddedilmezse; $\beta_1 = \beta$. bu durumda verilerin havuzlanmış olduğu kabul edilmektedir. Tablo 6'da verilen test sonuçlarına bakıldığında her 3 model içinde olasılık değerleri çalışmada belirlenen hata payı 0.01'den küçük olduğundan H_0 hipotezi reddedilir. Dolayısıyla bu sonuç her iki modelde birim ve/veya zaman etkilerinin olduğunu ve Havuzlanmış etkiler modellenin uygun olmadığını bu nedenle sabit etkiler modelinin kullanılması gerektiği tespit edilmiştir). Havuzlanmış etkiler model ile rassal etkiler modeli arasında seçim yapabilmek için uygulanan LM testi sonuçlarına göre, tüm modeller için havuzlanmış model yerine rassal etkiler modelinin kullanılması gerektiği tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, LM testine göre ise 3 modelde de rassal zaman etkileri %1 önem seviyesinde sabit birim ve zaman etkileri bulunmuştur. Sabit etkiler ile rassal etkiler arasında seçim yapabilmek için uygulanan Hausman testi ise tüm modeller için uygun modelin sabit etkiler modeli oldu tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, Hausman testi Model 1 için %5; Model 1 ve 2 için ise %1 önem seviyesinde sabit etkili modelin kullanılmasının daha doğru olduğu tespit edilmiştir (Hausman testinde hipotezleri şu şekildedir. H_0 : Rassal etkiler modeli sabit etkiler modelinden daha etkindir, H_1 : Sabit etkiler modeli rassal etkiler modelinden daha etkindir. Ayrıca Tablo 6'da Hausman Testi sonuçlarına göre analizde kullanılan 3 modelde % 1 anlamlılık

düzeyinde H_0 hipotezini reddetmektedir. Diğer bir ifadeyle söz konusu 3 model de sabit etkiler modeli kullanılacaktır).

Analizde kullanılan her üç modelin F, LM ve Hausman testi sonuçları birlikte değerlendirildiğinde, bağımsız denetim kalitesinin finansal performans üzerindeki etkisi üzerindeki etkisinin analizinde, regresyon analizi modellerinden sabit etkiler modelinin kullanılması daha uygun olacağı tespit edilmiştir.

3.5. Araştırmanın Bulguları

3.5.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Bağımsız denetim kalitesinin finansal performans üzerindeki etkisini test etmek amacıyla analizde kullanılan 90 şirketin 2010-2014 yıllarına ait tanımlayıcı istatistikleri bilgileri Tablo 3'te gösterildiği gibidir:

Tablo 3: Tanımlayıcı İstatistikler

	Gözlem	Ortalama	Minimum	Maksimum	Standart Sapma
DNTB	450	0,681	0.000	1.000	1.145
DNTG	450	0,751	0.014	0.287	0.525
TQ	450	1.758	0.212	85.125	3.254
ROA	450	0.034	-3.125	2.141	0.152
ROE	450	0.051	-20.145	14.145	3.145
LEV	450	0.420	0.003	0.785	0.254
SİZE	450	18.785	12.985	20.825	1.351

Tablo 3'te çalışmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri yer almaktadır. Tablo 3'ten görüldüğü gibi BİST imalat sanayide faaliyet gösteren ve analiz kapsamında incelenen şirketlerin ortalama aktif kârlılığı (ROA) %3,4 olarak tespit edilmiştir. Diğer bağımlı değişken olan özsermaye kârlılığının (ROE) ortalaması %5,1 olarak belirlenmiştir. Üçüncü bağımlı değişken olan Tobin Q oranının (TQ) ortalaması ise 1,75'tir. Bağımsız değişkenler incelendiğinde, analiz kapsamındaki şirketlerin %68'nin dört büyük denetim firmaları tarafından denetlendiği görülmektedir. Denetim görüşlerinin ise yaklaşık % 75'i olumlu görüş içermektedir.

3.5. 2. Korelasyon Analizi

Bağımsız denetim kalitesinin finansal performans üzerindeki etkisini test etmek için yapılan korelasyon analizi sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir:

Tablo 4: Korelasyon Tablosu

	DNTB	DNTG	TQ	ROA	ROE	LEV	SİZE
DNTB	1						
DNTG	0.045**	1					
TQ	0.224***	0.255***	1				
ROA	0.122***	-0.078***	0.321***	1			
ROE	0.095**	0.159***	0.271***	0.283***	1		
LEV	-0.288***	-0.125***	-0.165***	-0.091**	0.003	1	
SİZE	0.280***	0.074*	0.005	0.093**	0.005	0.006	1

***, ** ve * sırasıyla %1, %05 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4'de analizde kullanılan bağımlı, bağımsız ve kontrol değişkenleri arasındaki korelasyonları ve anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Regresyon modelinde yer alan bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon katsayı değerleri, Tablo 4'de görüldüğü gibi, düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, regresyon modelinde çoklu korelasyon sorununun olmadığına işaret etmektedir. Ayrıca DNTB değişkeni ile DNTG, TQ, ROA, SİZE ve ROE değişkenleri arasında pozitif bir ilişki var iken, LEV değişkeni ile arasında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca DNTG değişkeni ile TQ, ROE ve SİZE değişkenleri arasında pozitif bir ilişki, ROA ve LEV değişkenleri arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir.

3.5.3. Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Çalışmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiler yukarıda belirtilen çoklu doğrusal regresyon modeli ile analiz edilmiştir. Bağımsız denetim kalitesinin finansal performansı nasıl etkilendiğinin görülebilmesi açısından uygulamada bağımsız değişken olarak dikkate alınan “Denetim Firmasının Büyüklüğü” ve “Denetim Görüşü” değişkenleri ile bağımlı değişken olarak dikkate alınan “Tobin Q, Aktif Kârlılık Oranı ve Özsermaye Kârlılığı Oranı” değişkenleri tek tablo halinde gösterilmiştir. Çoklu regresyon analizi sonucunda elde edilen bulgular ise Tablo 5'te sunulmuştur:

Tablo 5: Sabit Etkili Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız ve Kontrol Değişkenler	Bağımlı Değişkenler: TQ, ROA ve ROE				
	Model 1	Model 2	Model 3	VIF Testi (Centered VIF)	Tolerans Değeri
	MODEL 1: $FP(TQ)_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 DNTB_{i,t} + \beta_2 DNTG_{i,t} + \beta_3 LEV_{i,t} + \beta_4 SİZE_{i,t} + \varepsilon_{i,t}$				
	MODEL 2: $FP(ROA)_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 DNTB_{i,t} + \beta_2 DNTG_{i,t} + \beta_3 LEV_{i,t} + \beta_4 SİZE_{i,t} + \varepsilon_{i,t}$				
	MODEL 3: $FP(ROE)_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 DNTB_{i,t} + \beta_2 DNTG_{i,t} + \beta_3 LEV_{i,t} + \beta_4 SİZE_{i,t} + \varepsilon_{i,t}$				
Sabit (C)	56.084 (7.42)	48.214 (5.21)	62.125 (6.01)	-	-
DNTB	8.514*** (3.25)	7.254*** (2.41)	8.784*** (3.69)	4.185	0.369
DNTG	7.1245*** (2.85)	18.259*** (2.25)	20.857*** (3.11)	3.145	0.587
LEV	96.254** (9.13)	-66.698** (6.29)	-75.365** (8.33)	6.125	0.147
SİZE	100.125* (10.13)	109.587* (13.13)	110.697* (15.13)	7.125	0.798
F-istatistik	20.124	18.897	24.124		
F-istatistik (Olasılık)	0.000	0.000	0.000		
R²	0.492	0.475	0.531		
Düzeltilmiş R²	0.472	0.448	0.493		
Durbin-Watson İstatistik	1.819	1.641	1.935		
Değişen varyans Testi: White					
F-istatistik	16.252	15.125	13.698		
t-istatistiği (p-değeri/Olasılık)	(0.391)	(0.587)	(0.436)		
Obs*R-squared	12.378	11.258	10.475		
t-istatistiği (p-değeri/Olasılık)	(0.561)	(0.469)	(0.612)		
Scaled explained SS	17.325	13.325	11.119		
t-istatistiği (p-değeri/Olasılık)	(0.498)	(0.568)	(0.612)		
oto korelasyonu testi: Breusch-Godfrey Ardışık Bağımlılık LM Test:					
F-istatistik	32.236	24.698	18.369		
	(0.236)	(0.298)	(0.491)		
Obs*R-squared	12.585	21.201	11.369		
	(0.598)	(0.232)	(0.489)		

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5’de çalışmanın amacı kapsamında oluşturulan model 1, 2 ve 3’ün analiz sonuçları gösterilmiştir. Söz konusu modellerin sonuçları incelendiğinde, belirlilik katsayıları (R²) sırasıyla yaklaşık %49, %47 ve %53 bulunmuştur. R² değeri, bağımlı değişkenlerin bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını göstermektedir. R² değeri, 0 ile 1 arasında değerler alabilir. R² değeri 1’e yakınsa bağımlı değişkendeki değişimin, bağımsız değişkendeki değişimlerle açıklanması o kadar iyidir. Buna göre, tüm modellerdeki bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri açıkladığı söylenebilir. Durbin-Watson değeri, değişkenler arasında oto korelasyon sıkıntısının var olup olmadığını açıklar. Bulunan bu değerlerin her zaman 0 ile 4 arasında olması beklenir. Genellikle 2 değeri otokorelasyon sıkıntısının olmadığına işaret eder (Koçuş ve İrmak, 2007: 22). Bu değer oluşturulan modellerde sırasıyla 1.81, 1.64 ve 1.93 olup, modellerde oto korelasyon problemi olmadığı söylenebilir. Oluşturulan modellerin anlamlılığını gösteren F istatistiği değeri sırasıyla 20.124, 18.897 ve 24.124 olarak bulunmuştur. Ayrıca bulunan bu değerlerin anlamlılığını gösteren F-istatistik (Olasılık) değeri ise tüm modellerde 0.000 bulunmuştur. Bu sonuç çalışmada oluşturulan modellerde yer alan bağımsız değişkenlerin, bağımlı

değişkenleri önemli ölçüde açıkladığı ve modellerin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu sonuçlara bakarak R^2 değerinin anlamlı olduğu da söylenebilir.

Öte yandan Tablo 5'te görüldüğü üzere, bağımsız denetim kalitesi ile finansal performans arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, bağımsız denetim kalitesini ölçmek için dikkate alınan değişkenler (DNTB ve DNTG) ile finansal performans (TQ, ROA ve ROE) göstergeleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bulunan bu sonuçlar, şirketlerin dört büyük denetim firmaları tarafından denetlendiğinde şirketlerin performansı arttığı söylenebilir. Aynı şekilde olumlu denetim görüşünde de şirketlerin performanslarının arttığı söylenebilir. Bu kapsamda çalışmanın hipotezleri (H1, H2 ve H3) kabul edilmiştir.

Modellerin kontrol değişkenleri incelendiğinde ise, SİZE ve finansal performans (bağımlı değişkenler) arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Bulunan bu sonuç, şirket büyüklüğü arttıkça şirketin performansının da arttığı anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle, büyük olan şirketlerin küçük olan şirketlere göre daha iyi bir performansa sahip olduğu anlamına gelebilir. Ayrıca modelin diğer bir kontrol değişkeni olan LEV değişkeni ile finansal performans (bağımlı değişkenler) arasındaki TQ değişkeni ile negatif; ROA ve ROE değişkenleri ile ise pozitif yönlü bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin istatistiksel 1 anlamlılık düzeyinde olduğu bulunmuştur.

Son olarak, analizde kullanılan modellerin F istatistiklerinin bütün modellerde anlamlı oldukları tespit edilmiştir. Ancak tespit edilen sonuçların yanıltıcı olmaması için modellerde değişen varyans ve otokorelasyon sorununun olmaması gerekir. Modellerde değişen varyans ve otokorelasyon sorununun varlığını test etmek için White ve LM testleri kullanılmıştır. Tablo 5'de gösterilmiştir. Yine aynı şekilde bağımsız değişkenler arasında çoklu bağıntı probleminin olmaması için tolerans değeri 0.1'den büyük, (Çokluk, 2010: 1377) VIF (variance influence factor-varyans artış faktörü) değeri 10 ve altında olması gerekir (Topal vd., 2010:54; Albayrak, 2005:110). Modelde değişen varyansın varlığını test etmek amacı ile yapılan LM testi sonucunda modelde değişen varyansın olmadığı ($p>0,05$) tespit edilmiştir. Ayrıca modelde oto korelasyonu test etmek amacı ile Breusch-Gofrey (LM) testi uygulanmıştır. Breusch- Gofrey (LM) testi sonucunda modelde oto korelasyon sorunun da olmadığı ($p>0,05$) tespit edilmiştir. Son olarak analiz kapsamında oluşturulan modellerde kullanılan değişkenlerin birbirleriyle olan ilişki derecesi 0,8'den küçük, tolerans değerleri 0,1 değerinin üzerinde ve son olarak da varyans artış faktörü (VIF) değeri 10'dan daha küçük değerlerde çıktığından bu değişkenlerin regresyon modelinde kullanılmasının her hangi bir sorun olmayacağı tespit edilmiştir.

Öte yandan, çalışmanın modellerde yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi daha güvenilir şekilde test etmek için söz konusu değişkenlerin bir yıl gecikmeli (+1) değerleriyle analiz / tahmin edilmiş ve sonuçlar Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Sabit Etkili Regresyon Analizi (Bir Yıl Gecikmeli) Sonuçları

	Model 1	Model 2	Model 3	VIF Testi (Centered VIF)	Tolerans Değeri
Sabit (C)	60.198 (8.11)	51.369 (6.98)	70.158 (7.25)	-	-
DNTB	9.698*** (2.98)	8.125*** (3.26)	10.258*** (2.58)	6.691	0.321
DNTG	10.698*** (3.02)	15.698*** (2.01)	18.369*** (4.23)	9.125	0.125
LEV	100.369** (8.78)	-78.369** (7.39)	-84.258** (7.29)	8.325	0.369
SİZE	97.126* (11.14)	100.698* (15.29)	91.148* (12.36)	4.236	0.581
F-istatistik	17.369	21.478	20.878	3.298	0.215
F-istatistik (Olasılık)	0.000	0.000	0.000		
R²	0.514	0.498	0.610		
Düzeltilmiş R²	0.496	0.520	0.510		
Durbin-Watson İstatistik	2.125	1.986	2.369		
Değişen varyans Testi: White					
F-istatistik	11.236	13.897	10.214		
t-istatistiği (p-değeri/Olasılık)	(0.412)	(0.326)	(0.471)		
Obs*R-squared	15.325	15.325	17.369		
t-istatistiği (p-değeri/Olasılık)	(0.561)	(0.264)	(0.325)		
Scaled explained SS	11.421	16.362	17.236		
t-istatistiği (p-değeri/Olasılık)	(0.310)	(0.436)	(0.320)		
oto korelasyonu testi: Breusch-Godfrey Ardışık Bağımlılık LM Test:					
F-istatistik	29.236	30.321	21.385		
	(0.398)	(0.452)	(0.397)		
Obs*R-squared	19.269	14.368	32.325		
	(0.297)	(0.493)	(0.328)		

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 6'da çalışmanın amacı kapsamında oluşturulan modellerin bir yıl gecikmeli analiz sonuçları gösterilmiştir. Buna göre bir yıl gecikmeli (+1) değerleriyle analiz yapıldığında da bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki ilişkinin aynı yıla ait olan değerlerle istatistiksel açıdan aynı sonuçlar çıkmıştır. Bu kapsamda bağımsız denetim kalitesi ile finansal performans arasında aynı yıla ait değerler ve bir yıl gecikmeli değerler bakımından pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda çalışmanın hipotezleri aynı yıla ait değerler ve bir yıl gecikmeli değerler bakımından H1, H2 ve H3 hipotezleri kabul edilmiştir. Aynı şekilde modellerde değişen varyans ve otokorelasyon sorununun varlığını test etmek için kullanılan White ve LM testlerinin sonuçları da benzer olduğu test edilmiştir. Yine VIF Testi ve Tolerans Değerlerinde de benzer sonuçlar tespit edilmiştir.

6. SONUÇ

Büyük denetim firmaları tarafından denetlenen şirketlerin firma değerleri diğer şirketlere göre daha fazla yüksektir. Müşterinin finansal tabloların güvenilirliği bilgisindeki artış, piyasada daha yetenekli ve kapasiteli büyük denetim firmalarının şirketleri denetlemesini sağlamaktadır. Bu durumda

piyasanın tepkisi pozitif yönlü olmaktadır ve böylece şirketin değeri ve dolayısıyla da performansı artmaktadır. Finansal tablolarının denetlenmesi sonucunda olumlu görüş verilerin şirketlerin firma değeri daha da artmaktadır. Çünkü denetim görüş seviyesinin güçlü ve pozitif olması, şirketin finansal tablolarına olan güveni arttırmakta ve piyasanın şirkete olumlu yönde tepki vermesine sebep olmaktadır. Şu ana kadar, şirketlerin olumlu görüş dışında bir görüş almış olmaları mümkündür. Bu durum, şirket yönetiminin hazırlanan finansal tabloların kalitesinin düşük olduğu anlamına gelmektedir. Gelecekte de borsada katı ve zorunlu denetim görüşü kriterlerinin sürekli olarak uygulanması beklenir. Diğer bir ifadeyle, olumlu görüş dışında görüş alan şirketlerin piyasada hisselerini halka arz edebilmeleri konusunda müsamaha gösterilmez. Bu önerilen düzenlemenin temel amacı, iyi bir yönetim tarzına sahip olabilmeleri için şirket yönetimini finansal tablolarını muhasebe standartlarına uygun olarak hazırlamalarına teşvik etmektir (Ardina, 2014: 10-11).

Literatürde konuyla ilgili yapılan bazı çalışmalarda, büyük denetim şirketlerinin yüksek kaliteli denetimler açısından geçerli bir itibara sahip olduğunu (Simunic ve Stein, 1987; Francis ve Wilson, 1988; Palmrose, 1988; DeFond, 1992) ve taşıdıkları marka değeri sebebiyle küçük denetim firmalarına göre daha yüksek kazanç elde ettiklerini belirtmektedir (Francis, 1984; Gul, 1999; Taylor & Simon, 1999). Büyük denetim şirketleri, insan sermayesi, bilgi teknolojisi gibi hizmet kalitesini artıran birçok kaynağa sahiptir. Özellikle, büyük şirketler, yüksek eğitim ve deneyim sahibi çalışanları istihdam etmekte ve yüksek kaliteli denetçi yetiştirmek için mesleki eğitime daha çok kaynak ayırmaktadır.

Geleneksel olarak, ölçek ekonomisi (Christenson ve Greene, 1976; Darrough ve Heineke, 1978; Gyimah-Brempong, 1987) veya marka değerinin (Francis, 1984; Gul, 1999; Taylor ve Simon, 1999) varlığından dolayı, denetçi büyüklüğü ve denetim kalitesi arasında pozitif bir ilişki vardır. Denetçiler, mevcut müşterileri korumaları ve böylece uzun dönemde ekonomik kazanç elde etmeleri, olumlu denetim raporu yayınlamaları ve müşterilerle anlaşmaları için şirketleri güdülemektedir. Yüksek müşteri potansiyeline sahip büyük denetim şirketleri müşteriye özel desteklerde de bulunabilmektedir. Bu tür denetim şirketleri, müşterilerine bireysel müşteri baskısına karşı direnmeleri konusunda yol göstermektedir (DeAngelo, 1981). Özellikle büyük denetim şirketleri, kaliteli hizmet sunarak üstün performans ile ödüllendirilebilmek için daha yüksek denetçi kalitesine sahiptir. Bu nedenle, denetim kalitesi denetçi büyüklüğü ile performans arasındaki ilişkiye aracılık etmektedir.

Bu kapsamda Borsa İstanbul (BİST)'da işlem gören 90 şirketi incelemeye esas alan bu çalışma, bağımsız denetim kalitesinin finansal performans üzerine etkisini test etmeyi amaç edinmiştir. Belirlenen amaç doğrultusunda finansal performans, Aktif Kârlılığı Oranı (ROA), Tobin Q (TQ) ve Özsermaye Kârlılığı Oranı (ROE); bağımsız denetim kalitesi ise denetim firmasının dört büyük denetim firması olup olmadığı ve denetim görüşü değişkenleri aracılığı ile ölçülmüştür. Verilerin çoklu regresyon analiz yöntemi ile analiz edildiği çalışma sonucunda; bağımsız denetim kalitesinin finansal performans üzerindeki beklenen pozitif ilişkiyi (Tablo 5) doğrular nitelikte olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç; bağımsız denetim kalitesiyle birlikte finansal performansında arttığını ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın; bağımsız denetim kalitesinin finansal performans üzerine etkisini test ederek ülkemizdeki bu konularda yapılmış çalışma olmaması nedeniyle literatürdeki boşluğu doldurduğu ve elde ettiği sonuçlarla birlikte

literatüre katkıda bulunduğu düşünülmektedir. Farklı bağımsız denetim kalitesi, farklı finansal performans değişkenleri ve farklı ölçüm yöntemleriyle yapılacak bundan sonraki çalışmalarında literatüre katkı sağlayacağı beklenmektedir.

7. KAYNAKÇA

- Abdullah, Fahad- Shah, Attaullah- Khan, Safi Ullah (2012), “Firm Performance and The Nature Of Agency Pathan Problems İn Insiders-Controlled Firms: Evidence From Pakistan”, *The Pakistan Development Review*, Vol: 51, No: 4, (161-183).
- Afza, Talat- Nazir, Mian Sajid (2014), “Audit Quality and Firm Value: A Case of Pakistan”, *Research Journal of Applied Sciences, Engineering and Technology*, Vol: 7, No:9, (1803-1810).
- Al Ani, Mawih Kareem and Dhofar, Zaroug Mohamed (2015), “Audit Quality Firm Performance Quality: Omani Experience”, *European Journal of Economies, Finance and Administrative Sciences*, Vol:74, (13-23).
- Aledvan, Baker A.- Yaseen, Ahmad A. Bani- Alkubisi, Abdulstar (2015), “The Role Of Audit Quality On The Relationship Between Auditor’s And Financial Performance Quality Of Selected Cement Firm In Jordan”, *International Journal of Business and Social Science*, Vol:6, No:12, (138-146).
- Ardiana, Putu Agus (2014), “The Role of External Audit in Improving Firm’s Value: Case of Indonesia”, December, 21, The 5th International Conference Of The Japanese Accounting Review, (1-15), http://www.rieb.kobe-u.ac.jp/tjar/conference/5th/CA-1_PutuAgusARDIANA.pdf, (18.09.2016).
- Becker, Connie L.- Mark L. Defond- Jiambalvo, James- K.R. Subramanyam, (1998), “The Effect Of Audit Quality On Earnings Management”, *Contemporary Accounting Research*, Vol:15, No:1, (1-24).
- Bouaziz, Zied (2012), “The Impact Of The Presence Of Audit Committees On The Financial Performance Of Tunisian Companies”, *International Journal of Management & Business Studies*, Vol: 2, No:4, (57- 64).
- Canbaş, Serpil- Doğukanlı Hatice- Düzakın, Hatice-İskenderoğlu, Ömer (2005), “Performans Ölçümünde Tobin Q Oranının Kullanılması: Hisse Senetleri İMKB’de İşlem Gören Sanayi İşletmeleri Üzerinde Bir Deneme”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 28, (24-36).
- Çetenak, Emin Hüseyin (2012), *İşletme Grubu İlişkisinin Firma Performansına Etkisi: İMKB’de Bir Uygulama*, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Chan, Kam C., Farrell, Barbara, Healy, Patricia and Lee, Picheng (2011), “Firm Performance Following Auditor Changes For Audit Fee Savings”, *Journal of Business & Economics Research*, Vol: 7, No: 10, (17-26).
- Chen, Yohn Shir- Hsu, Joseph- Huang, Mei Ting- Yang, Ping Sen (2013), “Quality, Size And Performance Of Audit Firms”, *The International Journal of Business and Finance Research*, Vol: 7, No: 5, (89-105).

- Cheng, Yu Shu- Chen, Yahn Shir-Chen, Yu Cheng (2013), “Direct And Mediating Effects Of Auditor Quality On Auditor Size And Performance”, *International Business Research*, Vol:6, No:11, (134-148).
- Cheong, Pei. Ching- Teh, Boon Heng- Ong, Tze. San-Hong, Yong Hoe (2015), “The Relationship Among Audit Quality, Earnings Management, and Financial Performance Of Malaysian Public Listed Companies” *International Journal of Economics and Management*, Vol: 9, No:1, (211-229).
- DeAngelo, Linda Elizabeth. (1981), “Auditors Size And Audit Quality”, *Journal of Accounting and Economics*, Vol:3, No: 3, (183-199).
- Erhardt, Niclas L.- Werbel, James D.- Shrader, Charles B. (2003), “Board of Director Diversity and Firm Financial Performance”, *Corporate Governance An International Review*, Vol:1, No:2, (102-111).
- Eshitemi, Peter Bulimo-Omwenga, Jane (2016), “Effect of Audit Quality on The Financial Performance Of Listed Parastatals In Nairobi Securities Exchange” *Social Science and Humanities Journal*, DOI: 10.1234.67/sshj.1015, (186-199).
- Fargher, Neil L-Jiang, Liwei (2008), "Changes In The Audit Environment And Auditors' Propensity to Issue Going-Concern Opinions", *Auditing: a Journal of Practice & Theory*, Vol:27, No: 2,
- Fooladi, Masood, ve Shukor, Zaleha Abdul (2012), “Board Of Directors, Audit Quality And Firm Performance: Evidence From Malaysia” *In National Research & Innovation Conference for Graduate Students in Social Sciences*, December 7-9, ISBN 978 983 2408 086, (87-96).
- Francis, Jere R. (2004), “What do we know about audit quality?”, *British Accounting Review*, Vol:36, (345-368).
- Fuerman, Ross D. (2006), “Comparing The Auditor Quality Of Arthur Andersen To That Of The Big 4”, *Accounting and the Public Interest*, Vol: 6, No:1, (135-161).
- Gendron, Yves, Suddaby, Roy-Lam, Helen (2006), "An Examination of the Ethical Commitment of Professional Accountants to Auditor Independence", *Journal of Business Ethics*, Vol:64, No:1, DOI 10.1007/s10551-005-3095-7, (169-193).
- Hansson, Jonas-Eriksson, Henrik (2002), “The Impact Of TQM On Financial Performance”, *Measuring Business Excellence*, Vol:6, No: 4, (44-54).
- Hassan, Shehu Usman-Farouk, Musa Adeiza (2014), “Audit Quality And Financial Performance Of Quoted Cement Firms In Nigeria”, *European Journal of Business and Management*, Vol:6, No:28, (73-82).
- Heil, Dion (2012), *The Influence Of The Auditor On The Earnings Quality Of Their Clients*, Masters Thesis Department of Accounting, Auditing and Control, Erasmus University, Rotterdam.
- Ibrahim, Haslindar- Samad, Fazilah Abdul (2014), “Corporate Governance Mechanisms And Performance Of Public-Listed Family-Ownership In Malaysia”, *International Journal of Economics and Finance*, Vol: 3, No:1, (105-115).

- ISB (2000), "A Conceptual Framework for Auditor Independence", *Independence Standards Board* (DM 00-1).
- Jusoh, Mohd Abdullah and Ahmad, Ayoib Che (2014), "Equity Ownership, Audit Quality and Firm Performance in Malaysia using Generalized Least Square Estimations Technique", *Journal of Emerging Issues in Economics, Finance and Banking (JEIEFB) An Online International Monthly Journal*, Vol: 3, No:1, (976-991).
- Kyereboah-Coleman, Antony (2007), "Corporate Governance and Firm Performance in Africa: A Dynamic Panel Analysis", *International Conference on Corporate Governance in Emerging Markets*, Global Corporate Governance Forum (GCGF) and Asian Institute of Corporate Governance (AICG), 15th-17th November, 2007, Sabancı University, Istanbul, Turkey.
- Miettinen, J. (2011). The role of audit quality on the relationship between auditee's agency problems and financial information quality. Paper presented at the Department of Accounting and Finance, University of Vaasa, Finland.
- Miettinen, Johanna (2007), "Audit Quality and the Relationship between Auditee's Agency Problems And Financial Information Quality: Research Proposal", *Department of Accounting and Finance University of Vaasa*, 1-33.
- Moutinho, Vânia- Cerqueira, Antonio-Brandao, Elisio (2012), "Audit Fees And Firm Performance", November, *Social Science Resarch Network*, DOI: 10.2139/ssrn.2180020 (1-30).
- Pathan, Shams- Faff, Robert (2013), "Does Board Structure in Banks Really Affect Their Performance?", *Journal of Banking & Finance*, Vol: 37, No: 5, (1573-1589).
- Sayyar, Hamed- Basiruddin, Rohaida, Rasid, Sidi Zaleha Abdul-Elhabib, Mohamed A. (2015), "The Impact Of Audit Quality On Firm Performance: Evidence From Malaysia", *International Business School*, University Teknology Malaysia, June, (1-19),
- Sim, Chia Hua- Daw, Tin Hla - Abu Hassan, Md Isa (2016), "Malaysia Financial Reporting Practices And Audit Quality Promote Financial Success :The Case Of Malaysian Construction Sector" *UNIMAS Review of Accounting and Finance*, Vol:1, No: 1, ISSN ISBN 978-1-85449-733-8.
- Siong, Ken (2010), "Audit Quality: An IAASB Perspective", *International Auditing and Assurance Standards Board*, Main Agenda Item 9-B, December, (1-9).
- Sulong, Zunaidah- Fauzias, Mat Nor (2010), "Corporate Governance Mechanisms and Firm Aluation In Malaysian Listed Firms: A Panel Data Analysis", *Journal of Modern Accounting and Auditing*, Vol:6, No:1, (1-18).
- Sulong, Zunaidah- Gardner, John C.- Hussin, Amariah Hanum- Sanusi, Zuraidah Mohd- Mgowan, Carl B., Jr. (2013), "Managerial Ownership, Leverage And Audit Quality Impact On Firm Performance: Evidence From The Malaysian ACE Market", *Accounting & Taxation*, Vol:5, No:1, (59-70).
- Uadile, Olayinka Marte (2010), "The Impact of Board Structure on Corporate Financial Performance in Nigeria", *International Journal of Business and Management*, Vol:5, No:10, (155-166).

Watts, Ross L.- Zimmermen, Jerold L. (1986), “Positive Accounting Theory”, Engle wood Cliffs: Prentice Hall.

Ziaee, Morteza (2014), “The Effect Of Audit Quality On The Performance Of Listed Companies In Tehran Stock Exchange”, *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, Vol:21, (36-44).

Zureigat, Mohammad (2011), “The Effect Of Ownership Structure On Audit Quality: Evidence From Jordan”, June, *International Journal Of Business And Social Science*, Vol: 2, No: 10, (38-46).

LİMAN HİZMETLERİ FİYATLANDIRMA STRATEJİLERİ VE REKABETE ETKİLERİ: EGE BÖLGESİ KONTEYNER LİMANLARI ÜZERİNE BİR OYUN AĞACI ANALİZİ¹

PRICING STRATEGIES FOR PORT SERVICES AND COMPETITIVE EFFECTS: A GAME TREE ANALYSIS ON AEGEAN REGION CONTAINER PORTS

Fevzi BİTİKTAŞ², Çimen KARATAŞ ÇETİN³

Öz

Dünya ticaretinin önemli bir kısmı denizyolu taşımacılığı kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Bu durum, denizyolu taşımacılığının düğüm noktaları olarak görülen limanlara olan talebi sürekli arttırmaktadır. Artan rekabet ortamında limanlar hayatta kalabilmeye yönelik çeşitli müdahaleci uygulamalarda bulunmaktadır. Bu uygulamalardan öne çıkan ise pazarlama faaliyetleri ve pazarlama karmasının en önemli boyutlarından biri olan fiyatlandırma.

Çalışmada pazarlama kavramları çatısı altında liman hizmetlerinde fiyatlandırma yöntemlerinin belirlenmesi ve fiyatlandırma stratejilerinin rekabetçi üstünlük elde etmedeki rolü incelenmiştir. Araştırmada kullanılan modelin uygulanmasında iki farklı araç kullanılmıştır. Bunlar; fiyat akış diyagramı ve oyun ağacı analizidir. Çalışma, liman yöneticileriyle gerçekleştirilen yüz yüze görüşmeler aracılığıyla yöntemin Ege Bölgesi konteyner limanları üzerinde uygulanmasını ve değerlendirilmesini sunmaktadır. Çalışma sonucunda, limanların rakiplerin fiyatlarına odaklanmak yerine operasyonel maliyetleri indirip verimliliği arttırmaya odaklanması gerektiği anlaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Limn Hizmetleri, Limn Rekabeti, Konteyner Terminali, Fiyatlandırma Stratejileri, Oyun Ağacı.*

Abstract

Significant portion of world trade is carried out via maritime transport. This situation continuously increases demand for the port, the nodal points of the maritime transport. There are various

¹ Bu çalışma 5-6 Kasım 2015 Tarihlerinde İzmir’de düzenlenen II. Ulusal Liman Kongresinde sunulmuş, geliştirilerek makale formatına dönüştürülmüştür.

² Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi, fevzibitiktas@gmail.com

³ Yrd.Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi, cimen.karatas@deu.edu.tr

interfering practices applied by ports for their survival in an increasingly competitive environment. The most prominent applications are marketing activities and pricing which is one of the most important aspects of marketing mix.

In this study, determination of pricing methods and the role of pricing strategies in gaining competitive advantage have been investigated in terms of marketing concepts. Two instruments have been used during the application of the research model. These are mainly charge-flow diagram and game tree analysis. The study presents the application and evaluation of the method on Aegean Region container ports through the conduction of interviews with port managers. As the results of the study, it is understood that ports should focus on decreasing operational costs and increasing productivity instead of focusing on competitors' prices.

Keywords: Port Services, Port Competition, Container Terminal, Pricing Strategies, Game Tree.

1. GİRİŞ

Dünya ticaretindeki büyüme limanların önemini de arttırmaktadır. Her ne kadar dünya deniz ticareti serbest ticaret uygulamaları kapsamında yürütülse de, limanların rekabet ortamında ayakta kalmasına yönelik müdahaleci uygulamalar da söz konusudur. Gerek kamu limanlarının özelleştirilmesi gerekse yeni kurulan özel limanların faaliyete başlaması ile birlikte limanların stratejik çevrelerine uygun fiyatlandırma yürütebilmesi çok daha önemli hale gelmiştir. Oligopol pazarlarda kamu limanlarına olan talepler, daha hızlı ve daha uygun fiyat veren özel limanlara kaymaya başlamıştır. Bu da, limanların fiyatlandırma kararlarının, rekabetçi üstünlük elde etmede önemli bir etken olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak limanların içinde buldukları pazar şartları gereği, kendi operasyonel ve endüstriyel yapılarına uygun yeni fiyatlandırma stratejilerine gereksinim duydukları söylenebilir.

Limn hizmetleri fiyatlandırması uluslararası düzeyde son yıllarda önem kazanmaya başlamış bir araştırma konusu haline gelmiştir. Ancak, yazarın bilgisi kapsamında, liman hizmetleri fiyatlandırma konusunda Türkiye limanlarına yönelik, yayınlanmamış bir doktora tezi hariç (Çakı, 2001), yapılmış kapsamlı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmada çeşitli senaryolarla limanların fiyatlandırma çabalarındaki değişiklikler saptanmaya çalışılarak olası fiyat değişikliğine karşı rakip limanların nasıl tepki vereceği ve bu değişikliklerin limanların finansal yapılarını nasıl etkileyebileceği anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu anlamda çalışma liman yöneticilerine, artan rekabet ortamında fiyatlandırma kararlarını alırken ve fiyatlandırma stratejilerini oluştururken hangi konulara dikkat etmeleri gerektiği konusunda bir rehber niteliğindedir.

Limnlar endüstriyel hizmet üreten işletmelerdir. Bu çalışmada hizmet pazarlamasının pazarlama karması altında incelenen fiyatlandırma konusu temel alınmış ve liman hizmetleri kapsamında incelenmiştir. Çalışmanın amacı Ege Bölgesi'nde faaliyet gösteren konteyner limanlarının rekabetçi üstünlük elde etmesinde stratejik çevre koşullarını da göz önünde bulundurarak, fiyatlandırma çabalarına yönelik geliştirilmiş bir yöntemin uygulamasını sunmaktadır.

2. YAZIN TARAMASI

Fiyatlandırma limanların yoğun rekabet ortamında, stratejik planlarını uygularken kullandıkları en önemli pazarlama karmasıdır. Diğer liman pazarlama öğelerinin tersine, liman hizmet fiyatlandırması gelir yaratan bir pazarlama değişkenidir (Esmer, 2011: 88). Liman maliyetleri ve fiyatlandırması, denizcilik ekonomisi yazınında önemli araştırma başlıklarından (Acciaro, 2013: 2) ve en çok tartışma yaratan konulardan birisidir (Heaver, 2006). Bunun nedeni limanların organizasyon ve yönetim yapılarındaki özelleştirilme gibi değişikliklerdir (Heaver, 2006: 11). Liman hizmetleri fiyatlandırması konusunda yapılan çalışmaların sayısı son 15 yılda önemli bir artışın olduğu görülmüştür.

Liman hizmetleri fiyatlarındaki olası bir değişiklik, söz konusu limanlara olan talebi etkileyecek, dolaylı olarak o ülkenin uluslararası ticaretine hatta milli ekonomisine bile etkisi olacaktır. Bu da limanların ülke gelişiminde katalizör rolü oynadığını gösterir. Limanlarda fiyatlandırma liman gelirlerini de etkileyen önemli bir etkidir (Lee ve Lee, 2012: 92).

Eskiden limanlarda kullanılan fiyatlandırma sistemi oldukça zayıftı; ücretlendirmeler sadece gemilerin limanda geçirdiği zamana göre hesaplanmaktaydı. Liman olanaklarının özelliğinden çok gemiye göre bir fiyatlandırma uygulanmaktaydı. Bu da taraflar arasında birçok karışıklığa neden oluyordu. Ancak Avrupa Birliği bünyesinde kademeli olarak geliştirilen taşımacılık politikaları sayesinde tekrar düzenlenmeler yapılmıştır. Bu düzenlemelere göre liman ücretleri liman maliyetlerine göre belirlenip adil bir rekabet ortamı sağlanmaktadır (Button, 1979: 201). Uluslararası pazarlarda fiyat belirlemek için birçok unsur göz önüne almak gerekir ve bu durum limanların uluslararası rekabet ortamı için de geçerlidir. Limanlar fiyatlandırma kararı verirken tahmini maliyetler, rekabet ortamı, para birimi, ödeme şekli ve bir pazar değişkeni olarak talebi göz önünde bulundurmalarıdır (UNCTAD,1995).

2.1. Liman Hizmetleri Fiyatlandırmasının Rekabetçi Güce Etkisi

Eğer limanın vermiş olduğu hizmetin tek bir kullanıcısı varsa ya da hizmetin büyük bir bölümü tek bir kullanıcıya yönelik ise burada liman kullanıcısının pazarlık gücü ortaya çıkar. Yine aynı şekilde bölgede faaliyet gösteren rakip limanların olması da liman kullanıcılarının pazarlık gücünü artırır. Liman hizmet sağlayıcılarının da pazarlık gücü olduğu durumlar vardır. Örneğin, hizmet sağlayıcının tecrübesi, sorunları hızlı bir şekilde çözmesi liman işletmesiyle hizmet sağlayıcılar arasındaki pazarlık gücünü etkilemektedir (Dünya Bankası, 2006).

Liman bölgeleri, ulusal sınırları aşır uluslararası ulaşım ağıyla etkileşim içine girmiştir. Eğer limanlar verimli bir şekilde çalışmazsa ticari serbestleşme ve ihrac performans kazanımları olumsuz etkilenecektir. Limanlara ilişkin fiyatlandırma kararları, liman çevresini etkileyerek hem ulusal hem de uluslararası rekabet üzerinde etkili olmaktadır (Haralambides, 2002: 327).

Limanların sahip olduğu pazarda rekabetçi üstünlük yaratmaları gerekmektedir. Bu üstünlük fiyat belirlemede çok etkili olmaktadır. Rekabetçi üstünlük ise maliyet liderliği, hizmet farklılaştırma ve bir hizmet türüne odaklanma ile gerçekleşmektedir. Diğer taraftan liman yatırımlarının çok yüksek maliyetler doğurması ve geri dönüş süresinin uzun olması nedeniyle fiyatlandırma kararlarının stratejik olması gerekir (Esmer, 2011; UNCTAD, 1995).

Limanlarda fiyatlandırmanın rekabetçi güce etkisi ATENCO projesi kapsamında yapılan bir

araştırmada (Haralambides,2002) gösterilmiştir. Bu çalışma farklı fiyat tarifelerinin liman trafik hacmi üzerindeki etkisi analiz edilerek sonuçlandırılmıştır. Çalışma sonucunda konteyner elleçleme hizmetlerinin fiyat elastikiyeti oldukça yüksek bulunmuştur. Örneğin Bremen limanı ve Hamburg limanında konteyner yük elleçleme fiyatları %10 arttırıldığında liman talebinin (Hamburg limanı elastikiyeti 3.1, Bremen limanlarının elastikiyeti 4.4 ölçülmüştür) önemli ölçüde etkileneceği görülmüştür (Haralambides, 2002: 379-380).

2.2. Liman Hizmetlerinde Fiyatlandırma Stratejileri

İşletmelerin stratejik amaçlarını gerçekleştirmek için bir yöntem olarak uygulanan fiyatın rolü ile kısa dönem talebi yaratmak için taktiksel bir araç olarak uygulanan fiyatın rolünü birbirinden ayırmak gerekir. Fiyatın taktiksel rolünde indirimli ve tutundurma fiyatları rol alır. Fiyatın stratejik rolünde ise düzenli fiyatlar (hizmetin kalitesi, şirketin imajı ve uzun dönem yatırım karlılığı gibi durumlar için) söz konusudur (Rızaoğlu, 2004: 212). Pazar talebini, maliyet yapısını ve rakiplerinin fiyatlarını belirleyen bir işletme, fiyatlama stratejilerinden birini kullanarak sunduğu hizmeti hangi fiyat düzeyinde pazara sunacağına karar verir (Kozak, 2014: 187; Yükselen, 2003: 224).

Limaneler fiyatlandırma ayarlamalarını hedefleri, sağladıkları hizmetlerin maliyetleri, liman kullanıcılarına sağladıkları faydaları, rakip limanları ve liman kullanıcılarının içinde bulunduğu rekabeti göz önünde bulundurarak yapmalıdırlar. Liman hizmetleri fiyatlandırma stratejileri üç kategoride incelenebilir (Frankel, 1987:71-76; Esmer, 2011:94):

- **Maliyet bazlı fiyatlandırma stratejileri:** Hizmet işletmeleriyle ilgili çalışmalarda maliyetlerin fiyat belirlemede en yaygın temel olduğu açıklanmaktadır. Maliyete dayalı fiyatlandırmada işletme hammadde ve işçiliğin maliyetlerini belirler, bu maliyetlere genel üretim giderleri, kar miktarı ekler ve fiyatını belirlemiş olur (Öztürk, 2007: 67, 68; Zeithaml ve Bitner, 1996: 492). Maliyet bazlı fiyatlandırmanın hesaplanması diğer fiyatlandırma stratejilerine göre daha kolaydır. Maliyet bazlı fiyatlandırma sabit, değişken ve marjinal maliyetler değerlendirmeye alınarak oluşturulur. Burada sabit maliyetler, sunulan hizmetin veya kullanılan tesisin kullanımında kaçınılması mümkün olmayan kesin maliyetlerdir. Değişken maliyetler, sunulan hizmetin veya kullanılan tesisin kullanılmadığı durumlarda ödemek zorunda olunmayan maliyetlerdir. Marjinal maliyetler ise, sunulan hizmetin veya kullanılan tesisin normal maliyetleri dışında katlanması gereken maliyetleri içerir (Frankel 1987:71-76; Esmer, 2011: 94).
- **Değer bazlı fiyatlandırma stratejileri:** Değer temelli fiyatlandırma stratejisinde liman kullanıcıları; liman varlıkları ve hizmetlerinden yararlanarak aldıkları faydadan dolayı ücretlendirilmesini temel almaktadır. Faydalar gemi veya yük sahibine karşı olabilir. Burada yük sahibi için fayda, yükün fob değerindeki sevkiyatı ile üretim noktasındaki değeri eksi transfer maliyetidir. Gemi sahibi için fayda ise, navlun oranları yoluyla kendisinin tahsis edebileceği yükleme boşaltma noktasındaki değer farkının bir bölümü eksi transfer maliyetidir (Frankel 1987: 71-76; Esmer, 2011: 94).

- **Rekabet bazlı fiyatlandırma stratejileri:** Hemen hemen tüm işletmeler fiyat belirlerken rakiplerinin fiyatlarını da göz önünde bulundurlar. Bu stratejide rakiplerin fiyatlarına, işletmenin maliyetlerinden ve gelirlerinden daha çok önem verilir (Öztürk, 2007: 73). Liman işletmelerinin hizmetleri benzer olduğundan rekabete göre fiyatlandırma limanların kullandığı bir yöntemdir. Rekabete dayalı fiyatlandırma stratejisi, ikame liman hizmet kaynaklarının belirlenmesini gerektirmekte ve liman kullanıcılarının fiyatlardaki değişimlere olan duyarlılığını konu almaktadır (Frankel 1987: 71-76; Esmer, 2011: 94).

3. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ VE AMACI

Bulunduğu bölgede tekel konumunda hizmet veren bir liman işletmesi fiyatlandırma kararlarında daha esnek hareket edebilirken, rekabetin bulunduğu yani pazarda başka rakiplerin olduğu bölgede hizmet veren limanların, fiyat ayarlamalarını yaparken daha stratejik düşünmesi gerekmektedir. Rekabetçi bir ortamda limanın yapacağı olası bir fiyat artışı, liman gelirlerini arttırabileceği gibi, müşterilerin rakip limanlara kaçmasına ve limanın zarar etmesine de neden olabilir. Aynı şekilde limanın fiyatlarını gereğinden çok düşük tutması o limanda sıkışıklığa ya da finansal açıdan sıkıntıya girmesine neden olabilir. Burada esas olan liman yöneticilerinin fiyatlandırma kararları verirken, liman müşterisine verdiği hizmete eş değer bir fiyat belirlemesidir. Daha azı potansiyel karlardan fedakârlıktır.

Limana fiyat artışı/indirimini yaptığında, içinde bulunduğu pazar gereği rakipler ya fiyatını bu limana göre ayarlayacak ya da liman yapmış olduğu fiyat artışını/indirimini zamanla geri almak durumunda kalacaktır. Burada limanın, rekabet ortamında optimum kar elde edebilmesi için stratejik olarak fiyatını nasıl ayarlaması gerektiğine karar vermesi gerekir.

Bu çalışmanın amacı, modern pazarlama kavramları çatısı altında stratejik fiyatlandırma analizi yaparak rekabetçi üstünlük elde etmede fiyatlandırmanın rolünü anlamak ve çalışmada temel alınan yöntemi seçilen limanlar üzerinde uygulamaktır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE SÜREÇLERİ

Çalışma kapsamında kullanılan temel yöntem, limanların stratejik çevrelerinin sistematik değerlendirilmesine dayalıdır. Bu yöntemde iki farklı araştırma aracı kullanılmıştır. Bunlar; *Fiyat Akış Diyagramı* ve *Oyun Ağacı Analizi*'dir. Fiyat akış diyagramı, gemiye ve yüke yönelik hizmetlerin taraflar arasındaki dağılımını ve bu hizmetlerin ücretlendirilmelerini anlamak için kullanılmıştır. Oyun ağacı ise, söz konusu limanların fiyatlandırma eylemlerine göre, rakiplerinin tepkisini analiz etmek amacıyla kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan yöntem, Asaf Ashar tarafından geliştirilmiş ve ilk olarak 1998 yılında "Latin Amerika'da Liman Fiyatlandırma ve Finansı" (Seminar on Port Pricing and Financing for Latin America) adlı seminerde sunulmuştur. Bu çalışma yine aynı araştırmacının 2001 tarihli "Strategic Pricing in Newly Privatised Ports" adlı çalışması temel alarak hazırlanmıştır.

Araştırma için Ashar (2001)'de önerilen yöntem dört aşamadan oluşmaktadır:

1.Liman yapısının analizi, liman idaresi/yönetimi⁴ ve varsa aracı kuruluşların belirlenmesi, söz konusu taraflardan alınan veya taraflara verilen ücret ve hizmetlerin belirlenmesi,

2.Karşılaştırılabilir liman hizmetlerine yönelik maliyet göstergelerinin hesaplanması,

3.Limanların mevcut hizmet düzeyleri göz önünde bulundurularak yukarıda bahsedilen stratejik etkenlerin analizi ve kapsamlı bir fiyatlandırma stratejisinin oluşturulması,

4.Araştırmanın yapılacağı limana özgü fiyatlandırma eylemlerinin belirlenmesi.

Bu yöntem, Ege Bölgesi'nde faaliyet gösteren konteyner limanları olan A, B ve C limanları üzerinde uygulanmaktadır.

5. ÖRNEKLEM VE VERİ TOPLAMA SÜRECİ

Çalışmada uygulanacak yöntemin Türkiye'deki limanlarda uyumluluğunun sağlanabilmesi için liman yöneticileriyle yüz yüze yarı-yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yarı-yapılandırılmış görüşmelerde sorular açık uçlu olmakla birlikte, bir sistematik ve yapı çerçevesinde sorulmakta ve bir görüşme kılavuzu takip edilerek yönetilmektedir (Demir, 2009: 291). Görüşme formunda kullanılan sorular, katılımcıların soruları yanıtlaması için gereken süreyi en aza indirecek şekilde sınırlı sayıda tutulmuş ve sadece limanın fiyat kararlarıyla ilgili temel konulara yer vermeye özen gösterilmiştir. Konuyla ilgili diğer bilgiler ise, görüşme sırasında sözlü olarak alınmaya çalışılmıştır. Çoktan seçmeli cevaplar sıralanmış ve aynı zamanda “diğer (lütfen belirtiniz)” seçeneği de konulmuş, eksik kalmış bir cevap varsa kullanılması sağlanmıştır. Böylece çoktan seçmeli soru biçiminin bir eksikliği ortadan kaldırılmıştır. Çoktan seçmeli sorular Dursun (1988)'un çalışmasından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Çalışmanın nitel ve nicel araştırma süreçleri için örneklem olarak Ege Bölgesi'nde faaliyet gösteren konteyner limanlarından A limanı ve bölgedeki rakipleri B ve C limanları seçilmiştir. Bu anlamda çalışmada kullanılan örnekleme yöntemi yargısal örneklemedir. Yargısal örneklemede, ögeler, örnek için çalışma evreninden rastgele değil, belirli özelliklerinden dolayı veya araştırmacının kendi kararlarına göre seçilir (Böke, 2009: 125). Araştırmada örneklemedeki limanların seçiminde temel alınan kriterler aşağıdaki gibidir:

- Ege Bölgesi'nde konteyner elleçleyen limanlar olmaları,
- Oligopol bir piyasa yapısına sahip olmaları,
- Aynı bölgede birbirleriyle rekabet halinde olmaları,
- Araştırmanın yapıldığı bölgeye en yakın limanlar olmaları.

Araştırmada, fiyatlandırma stratejisi A Limanı üzerinden uygulanmakta, rakipleri B ve C limanlarının tepkileri gözlemlenmektedir. Örneklemede belirtilen 3 limana ilişkin ek bilgiler almak amacıyla liman idari görevlileri, liman kullanıcıları ve liman hizmet sağlayıcılarıyla da yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

⁴Orijinal makalede “liman otoritesi” kavramı kullanılmıştır.

6. ARAŞTIRMANIN KISITLARI VE VARSAYIMLARI

Kamu limanları ve yeni özelleştirilmiş birçok limanın (MIP, Bandırma, vb.) tarifelerine internet sitelerinden ulaşmak mümkün iken, özel limanların tarifeleri paylaşılmamaktadır. Bunun temel nedeni limanların hat sahipleriyle yapacakları sözleşmelerde fiyat üzerinden pazarlık yapmaları ve rekabette çok önemli bir araç olarak kullanıyor olmalarıdır. Bu yüzden özel limanlarda fiyatlar gizli tutulmaktadır. Çalışmanın devam edebilmesi için söz konusu özel limanların üst düzey yöneticileriyle birebir görüşülüp tavsiyeleri alınmıştır. Sonuç olarak özel limanların fiyatlarında tahminleme yöntemiyle araştırmanın sürdürülebileceği sonucuna varılmıştır.

Özel limanların temel hizmetlere yönelik tarifeleri, liman yöneticileri ve uzmanların tavsiyeleri eşliğinde gerçeğe en yakın şekilde tahminlenmiş ve çalışmanın sürecini olumsuz etkilememiştir. Yazın taramasında liman maliyetleri ve fiyatlarının hesaplamasının yapıldığı çalışmalara pek rastlanmamakla birlikte bazı çalışmalarda olasılık ve tahminleme yöntemlerinin kullanıldığı gözlemlenmiştir (Talley, 1994: 71-75; Martin vd., 2014).

Bu anlamda araştırmada kullanılan varsayımlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Araştırmada katsal basitleştirme sağlanabilmesi için özel hizmet ücretlendirmelerinin yapılmadığı varsayılmıştır.
- Çalışmanın örnekleme temsili bir gemi yanaşmasıyla sınırlandırılmıştır. Ortalama 472 hareketi olan ve 90 tanesi transit yükü olan MSC hattına ait Panama bayraklı “MSC ELEONORA” adlı konteyner gemisi seçilmiştir.
- 472 konteynerlik yükün ardiye hizmetleri için ihtiyaç olacak süre yapılan görüşmeler ışığında 6 gün olarak tahmin edilmiştir. C Limanı'nın ihracat yükleri için 5 gün boş zaman (free time) verdiği bilinmektedir. A ve B limanları ise bu konuda esnek bir yapıya sahip olup 6 günden daha fazla boş zaman verdikleri öğrenilmiştir.
- Çalışmada uygulanan fiyatlandırma stratejilerinde Rekabet Kurumu'nun müdahaleleri gibi yasal kısıtlamaların olmadığı varsayılmıştır.
- Hesaplamalar, gemiye ve yüke yönelik dokuz temel hizmet üzerinden gerçekleştirilmiştir.
- Araştırmanın son kısımlarında basit mali tablolara ihtiyaç duyulmuş ancak özel limanların bu tablolara da ulaşmak mümkün olamamıştır. Bu yüzden limanların elde ettiği gelirlerin %50'si sabit maliyet, %40'i değişken maliyet geri kalan %10'luk kısmının ise kar olduğu varsayılmıştır.

7. ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRMESİ

Bir önceki kısımda belirtilen veri toplama süreçlerinden elde edilen bilgiler ışığında araştırmanın yöntemi uygulanmıştır. Bu uygulama dört aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşama, araştırma

örnekleminde yer alan konteyner limanlarındaki temel hizmetlerin belirlenmesi ve bu hizmetlere yönelik fiyat akış diyagramlarının oluşturulmasını içermektedir. İkinci aşamada bu hizmetlerin maliyet göstergeleri ve karşılaştırılmaları yapılmıştır. Üçüncü aşamada, araştırmanın yapıldığı limanlara yönelik genel bir değerlendirmeye bağlı olarak fiyatlandırma stratejisi oluşturulmuştur. Son aşamada ise fiyat ayarlama tavsiyelerinde bulunulmuştur. Araştırma bulgularının son kısmında ayrıca daha önce belirtilen, araştırmanın yapıldığı limanlardaki fiyatlandırma kararlarını anlamaya yönelik çalışmanın bulguları da sunulmuştur.

7.1. Birinci Aşama: Liman Hizmetleri ve Ücretlerinin Belirlenmesi ve Fiyat Akış Diyagramının Oluşturulması

Limanlarda maliyet kalemlerini karşılaştırmayı kolaylaştırmak için verilen hizmetler iki grupta incelenmiştir. Bunlar; (a) temel hizmetler, (b) destek hizmetlerdir. Temel hizmetler, gemiden karaya geçişteki gerekli bütün ana hizmetleri kapsar ve bütün limanlarda aynıdır. Destek hizmetler ise, limandan limana değişebilen özel hizmetleri kapsar. Örneğin, yüklerin gemiden karaya boşaltılması temel hizmettir ve tüm limanlarda verilmektedir. Yükün gemiden alınıp direk tıra yüklenmesi ise destek hizmet kapsamına girer; çünkü bu hizmetin verilebilmesi için uygun ekipmanlara gerek duyulur (Ashar, 2001)

Tablo 1. Konteyner Terminal Hizmetlerinin Sınıflandırılması

	Temel Hizmetler	Destek Hizmetler
Gemiye Verilen Hizmetler	Pilotaj Hizmetleri Römorkaj Hizmetleri Palamar (bağlama hizmetleri, giriş/çıkış) İskele/Rıhtım Kullanımı Ambar Kapakları Açma/Kapama Barınma	Gemi Atık Alma Su, Elektrik, Telefon ve Güvenlik Hizmetleri Enspektör, Mülteci, Gümrük Kontrolleri Gemi Üzerinde Yüklerin Bağlanması/Çözülmesi, Diğer Hizmetler Kurtarma Yardımı Usturmaça ve Diğer Hizmetler
Yüke Verilen Hizmetler	Yükleme/Boşaltma Tekrar Sevk, Aktarma, Limbo Saha Vinçlerinin Kullanılması Ardiye Hizmeti Ön İstifleme ve Yüklerin Sahada Rotasyonu ISPS Kontrolü	Özel Elleçleme (Direk Tır Üzerine vs.) Tam Tespit Muayene, İstifte Muayene Tehlikeli Madde ve Soğutmalı Konteynerlerin Depolanması Konteyner İç Dolu ve Boşaltma, Temizlik Yüklerin Gümrük veya CFS Alanları Arasında Elleçlenmesi Araçların ve Yüklerin Tartılması, İlaçlama
İdari Hizmetler	Bilgi Teknolojileri Hizmetleri Yükleme Listesinin Hazırlanması, Ekipman Envanteri, vs. Liman Makbuzları	Depolama Planlamaları, Vinç Düzeni, Stabilitate Diğer Hizmetler

Kaynak: Ashar, 2001: 59'dan ve yüz yüze görüşmelerden yararlanılarak oluşturulmuştur.

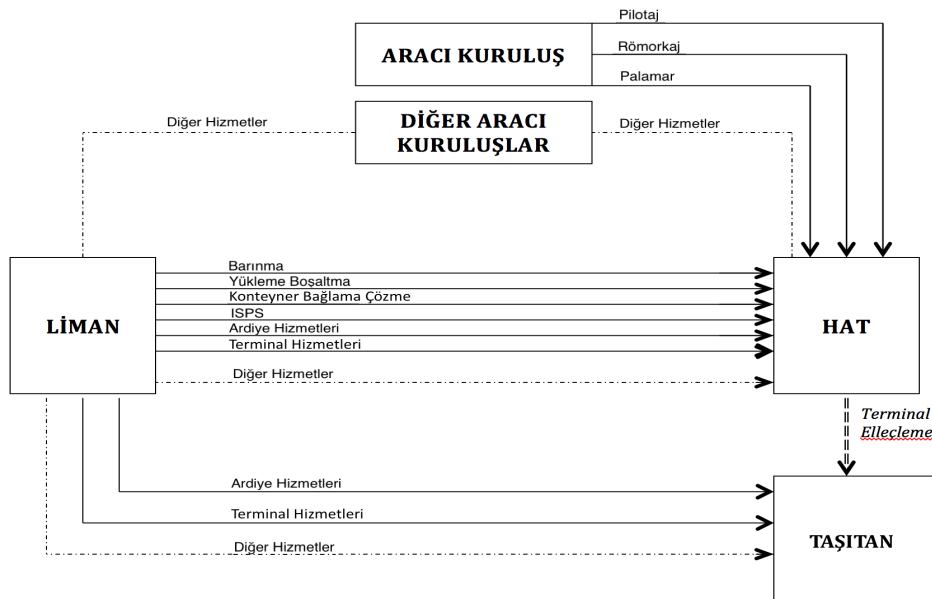
Liman maliyetlerinin karşılaştırılması stratejik analizinde, öncelikle yaklaşık 20 kalemden oluşan temel hizmetler incelenmiştir. Destek hizmetler ise araştırmanın kısıtlarından dolayı sadece hizmet farklılaştırma yönlü rekabet kısımlarında değerlendirilmiştir. Yazında yapılan hizmet sınıflandırma tablolarını araştırmanın yapıldığı limanlara doğrudan uygulamak gerçekçi olmayacaktır. Çünkü her limanın farklılaştırılmış hizmetleri bulunabilmektedir. Ashar (2001)'in yapmış olduğu liman hizmetleri sınıflandırması, araştırmada her üç limanın görüşleri alınarak örneklem dâhilindeki limanlara uyarlanmış ve Tablo 1 elde edilmiştir.

Maliyet analizlerinin yapılabilmesi için bir diğer önemli araç ise liman sistemindeki detaylı ücretlendirme akış çizelgesidir. Her limanın kendine özgü bir ücretlendirme şeması vardır. Bu limanın sahip olduğu fiziksel özelliklere, ekipman kapasitesine, konumuna, kamu veya özel liman oluşuna, rekabet durumuna, operasyon ve idari yapısına göre farklılık gösterebilir.

Limanlar tarifelerini rekabetçi üstünlük elde etmede bir araç olarak kullandıklarından liman yöneticileri bu tarifeleri paylaşmayı uygun görmemiştir. Ancak A limanı fiyatlarının C limanı fiyatlarından ortalama %10-12 daha az olduğu ve buna göre hesap yapılabileceği belirtilmiştir.

Liman sistemindeki hizmet sağlayıcılar, hizmet alıcıları ve ücret alacaklıları arasındaki ilişkiyi göstermek için fiyat akış diyagramı (Şekil 1) oluşturulmuştur. Kutular liman sistemindeki tarafları, oklar ise yapılan ücretlendirmeleri göstermektedir. Bu fiyat akış diyagramı limandan limana farklılık gösterebilmektedir. Örneğin A ve B limanlarında pilotaj, römorkaj ve palamar hizmetleri özel bir şirket tarafından verilmekteyken, C limanında palamar ve römorkaj hizmetleri bir kamu kuruluşu tarafından verilmektedir. Bu durumda hat sahipleriyle liman idaresi arasında aracı kuruluş olarak bu kamu kuruluşu eklenebilir.

Şekil 1. A Limanı Fiyat Akış Diyagramı

Kaynak: Ashar, 2001'den esinlenilerek yüz yüze görüşmeler sonucunda oluşturulmuştur.

Şekil 1'deki düz çizgi şeklindeki oklar temel hizmetlere yönelik ücretlendirmeleri göstermektedir. Kesikli çizgiler olası özel hizmetleri konu almaktadır. Terminal elleçleme ücreti ise, bütün liman masraflarının taşıtana karşı ücretlendirilmesini göstermektedir.

7.2. İkinci Aşama: Maliyet ve Performans Sonuçlarının Karşılaştırılması

Araştırmanın ikinci aşamasında liman hizmetlerine yönelik karşılaştırılabilir maliyet ve performans göstergelerinin analizi gerçekleştirilecektir.

7.2.1. Liman Maliyet Göstergeleri ve Uygulanması

Limanlardaki rekabet, liman içi ve limanlar arası rekabet olarak iki grupta incelenebilmektedir. Bu kısımda limanlar arası rekabete örnek olarak A limanının rakipleri B ve C limanlarına karşı maliyet analizleri yapılacaktır. A limanı stratejik fiyatlandırma analizi için Ashar (2001)'den uyarlanarak altı maddelik maliyet göstergesi oluşturulmuştur. Bu maliyet göstergelerinin her biri fiyatlandırma stratejisine farklı bir bakış sunmaktadır. Bu göstergeler aşağıda sunulmaktadır:

- *Tek Parça Maliyet:* Sınırlı ve özel hizmetleri sağlamaya yönelik tek kalemden oluşan tarife.
- *Toplam Maliyetler:* Gemiye ve yüke verilen temel hizmetlerin hepsini kapsar, ortalama hareket ve 20'lik konteyner sayısına göre ölçülür.
- *Toplam Yerel Maliyetler:* Toplam maliyetlerin üzerinden sadece yerel yüklerin maliyetini gösterir (transit yükler hariç, tekrar elleçlenen yükler dâhil).
- *Marjinal Yerel Maliyetler:* Tam 40'lık konteynerin ek bir hareketiyle artan maliyetleri gösterir.
- *Marjinal Transit Maliyetler:* Tam 40'lık transit konteynerin ek bir hareketiyle artan toplam maliyetleri gösterir.
- *Marjinal Gemi Maliyetleri:* Yüksüz ve elleçleme ücreti olmayan bir geminin toplam maliyeti (sıfır hareket)

Tablo 2. Liman Maliyet Göstergeleri

Gösterge	Tanımı
Tarife Kalemi: <i>Özel Hizmet Başı</i>	Bireysel Hizmetlere Yönelik Ücretler (indirimler dahil)
Toplam Maliyet: <i>Uğrayan Gemi Başı</i>	Temsili Gemi/Yüke Verilen Temel Hizmetlerin Ücretleri
Ortalama Maliyet: <i>Hareket Başı</i> <i>20'lik Konteyner Başı</i> <i>Yük Başı</i>	Toplam Maliyetin hareket sayısına Oranı (Dolu & Boş; İthalat/İhracat & Transit) Toplam Maliyetin 20'lik Konteyner Sayısına Oranı (Dolu & Boş; İthalat/İhracat & Transit) Toplam Maliyetlerin Dolu Konteyner Hareketleri Sayısına Bölümü
Marjinal Maliyet: <i>Uğrayan Gemi Başı</i> <i>40'lık Dolu</i> <i>40'lık Transit</i>	Yüksüz Geminin Tahmini Toplam Maliyeti (Sıfır) Temsili Gemi/Yük Birleşimine Yönelik Ek 40'lık Konteynerin Toplam Maliyete Olan Etkisi Temsili Gemi/Yük Birleşimine Yönelik Ek 40'lık Transit Konteynerin Toplam Maliyete Olan Etkisi

Kaynak: Ashar, 2001'den uyarlanmıştır.

Tek parça maliyetler daha çok bireysel özel hizmetler için belirlenir. Bu yüzden hesaplanması çoğu kez zor ve karışıktır. Toplam maliyetler, limanlardaki fiyat düzeyini belirleyen en önemli girdidir. Liman maliyet göstergelerinin özeti Tablo 2’de sunulmaktadır. En önemli ücretlendirme kalemi hat sahibinin navlun ücretidir. Bu gösterge hat sahibinin liman seçim kriterini etkilemektedir. Marjinal maliyet göstergesi, hat sahipleri için isteğe bağlı yüklerin elleçlenmesine yönelik liman seçimlerini etkileyen önemli bir göstergedir.

7.2.2. Fiyat/Maliyet Karşılaştırma Modeli

Temsili bir gemi ve yüke yönelik liman maliyetlerinin hesaplanması oldukça karışık ve zor bir süreçtir. Ashar (2001) bu süreci kolaylaştırmaya yönelik bir hesaplama modeli geliştirilmiştir. Bu modelde verilen hizmetlerin ücret verileri özet hesap tablosuyla sunulmuştur. Model, maliyet göstergelerinin hassaslık testini kolaylaştırmak üzere özellikle tasarlanmıştır.

Karşılaştırma için boş, dolu ve transit konteynerlerin elleçlendiği varsayılmaktadır. Tablo 3’te, limanda elleçlemesi yapılacak olan temsili geminin özellikleri bulunmaktadır (www.marinetraffic.com; 15.11.2014). Elleçlenmesi planlanan gemi MSC hattının ELEONORA adlı gemisidir. Bu geminin seçilmesinde iki neden vardır. Bunlar;

- MSC hattının, hem C limanının hem de A limanının mevcut müşterisi olması ve bu geminin A limanına hâlihazırda uğrayan bir gemi olması. Böylece uygulamanın gerçekliği artırılmıştır.
- Seçilen geminin özellikleri bakımından her üç liman için de uygun olması. Örneğin C limanının su çekimi -12m’dir. Su çekimi 12m’den fazla olan gemi bu limana giremez. Su çekimi ve diğer özellikleriyle bu gemi her üç liman için uygundur.

Tablo 3. Temsili Geminin Özellikleri ve Yük Durumu

Gemi Özellikleri		Yük Durumu					
LOA (m)	202	Hareket (Kutu)	472	İth./İhr. Dolu	334	Trans. Dolu	90
En (m)	30		TEU	716	İth./İhr. Boş	48	Trans. Boş
Draft (m)	9.6	TEU/Kont.	1.51	İth./İhr. Toplam	382	Trans. Toplam	90
GRT(ton)	28 892						
DWT	41 667	Tekrar Elleçleme	-	Toplam/ Dolu	1.14	Toplam/ Dolu	1.00
Bayrak	Panama						
Tipi	Kont.						
IMO	9064750						

Kaynak: Ashar, 2001’den esinlenilerek oluşturulmuştur.

Seçilen geminin A, B ve C limanlarına uğramasından doğan tahmini masraflar aşağıda analiz edilmiştir. Buradaki maliyet, fiyat akış diyagramında gösterilen temel hizmetlere yönelik hesaplanmıştır. Bu hizmetler; pilotaj, römorkaj, palamar, barınma, yükleme/boşaltma, konteyner bağlama/çözme, ISPS, ardiye hizmetleri ve terminal hizmetleridir. Tablo 4’te ise liman kaynaklı tahmini maliyetlerin karşılaştırılmaları bulunmaktadır.

Tablo 4. Liman Kaynaklı Maliyetlerin Karşılaştırılması

I. Tahmini Maliyetler (\$)*							
	Toplam Maliyet	Ortalama Maliyet			Marjinal Maliyet		
Limn	Gemi Başı	Hareket	TEU	İhr./İth. Dolu	Gemi Uğrama	İhr./İth Dolu FEU	Transit FEU
A	57 721	122	81	142	3437	186	155
B	58 965	124	82	146	3446	191	164
C	83 590	177	117	210	3827	275	175
Ort.	66 758	141	93	166	3570	217	165
II. Maliyet Farklaştırma (\$)							
A	-	-	-	-	-	-	-
B	1244	2	1	4	9	5	9
C	25869	55	36	68	390	89	20
III. Karşılaştırmalı Maliyet Farklaştırma (%)							
A	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
B	2%	2%	2%	3%	0% (-0.3)	3%	6%
C	45%	45%	45%	48%	11%	48%	13%

*Limn maliyet göstergeleri hesaplanırken C ve B limanlarında STS, A limanında MHC kullanıldığı dikkate alınmıştır. Bu ekipmanların performansı göz önünde bulundurulmuştur.

Maliyet farklılaştırma ve karşılaştırmalı maliyetlerin analizinde kullanılan rakamlar yuvarlanarak gösterilmiştir. C limanının diğer limanlara göre daha yüksek maliyet rakamlarıyla sonuçlanmasının temel nedeni ardiye hizmetlerindeki, fiyatlandırma. Ardiye hizmeti için ihtiyaç olan süre ortalama 6 gün olarak belirlenmiş idi. Bu süre A ve B limanlarında verilen ortalama boş zaman sürelerinden az olduğu için bu limanlarda herhangi bir ücretlendirme yapılmamıştır. Ancak, C limanında ardiye süresinin ithalatta 5 gün muaf, ihracatta ise ilk günden itibaren hesaplanmasından dolayı limn kullanıcılarına yaklaşık 17.000 dolar fazla maliyet çıkarmıştır. Bu anlamda, ardiye hizmetlerinde verilen boş zamanın toplam limn maliyetlerindeki etkisi görülmektedir.

7.3. Üçüncü Aşama: Limanların Mevcut Durumları ve Fiyatlandırma Stratejisinin Oluşturulması

Bu kısımda araştırmanın yapıldığı limanlara ait güncel veriler sunulmuştur. Bu verilerle limanların mevcut yük trafiği, hacimleri, mali tablolarının karşılaştırma analizleri yapılarak mevcut hizmet düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu karşılaştırmalar eşliğinde oyun ağacı analizi gerçekleştirilmiştir.

7.3.1. Ege Bölgesi Konteyner Limanlarının Hizmet Düzeylerinin Değerlendirilmesi

Çalışmanın buraya kadarki kısmında stratejik fiyatlandırma yönteminin ilk iki basamağı olan taraflar arası fiyat akışının belirlenmesi ve maliyet göstergelerinin hesaplanması tamamlanmıştır. Araştırma yönteminin üçüncü kısmında stratejik faktörlerin analizi gerçekleştirilecektir.

Liman olanaklarının uygunluğunu anlamak için liman hizmetindeki arz talep oranı ve liman kapasitesinin analiz edilmesi gerekmektedir. Bunun için gerekli olan detaylı analiz çalışmanın kapsamı dışında olduğu için aşağıdaki veriler kullanılarak nitel bir değerlendirme yapılacaktır.

2013 yılında üç limanda toplam 1.175.000 TEU'luk konteyner elleçlemesi gerçekleştirilmiştir. 697.000 TEU konteyner elleçleyen C limanı %59'luk pazar payı ile en çok elleçleme yapan limandır. C limanını, 258.000 TEU yük elleçleyen ve pazarın %22'sine sahip olan A limanı takip etmektedir. 2013 yılında 220.000 TEU konteyner elleçleyen B Limanı ise üçüncü sırada yer almaktadır.

Tablo 5. Ege Bölgesi Konteyner Limanlarının Konteyner Trafiki Karşılaştırması

Limana	Kapasite (TEU)	1Y2013	1Y2014	Değişim (%)	Pazar Payı	TR Payı (%)
A	450.000	128.837	134.703	4,6	21,9	3,2
B	400.000	102.101	132.646	29,9	21,6	3,1
C	810.000	350.851	345.190	-1,6	56,3	8,2

Kaynak: Gedik Yatırım, Akfen Holding, 2014'ten düzenlenmiştir.

Tablo 5'te B limanının konteyner elleçleme hacminin, A limanına göre çok daha hızlı büyüdüğü görülmektedir. Yapılan görüşmelerde bunun nedeninin, B limanının önceden anlaşma yaptığı müşterilerden kaynaklandığı öğrenilmiştir. Limanın özellikle son 3 yılda yapmış olduğu stratejik anlaşmalar ve anlaşma yapılan hatların pazardaki büyüme oranı da B limanının lehine bir sonuç doğurmuştur. Yani mevcut müşterilerinin daha fazla yük taşınması, dolaylı olarak B limanın elleçlenen yük miktarını da hızla arttırmaktadır.

Çalışmanın bir sonraki kısmında ihtiyaç duyulacak bir başka veri ise limanların mali tablolarının analizidir. Özel limanlar fiyatları gibi finansal tablolarını da paylaşmak istememişlerdir. Bu nedenle sadece kamu limanı olan C limanının gelir gider tablosu oluşturulmuş ve Tablo 6 ile sunulmuştur.

Tablo 6. C Limanı Gelir-Karlılık Oranı

C Limanı	2009	2010	2011	2012	2013
Toplam Gelir	263.237.571	238.092.731	254.825.993	241.450.842	260.295.664
Toplam Gider	190.258.582	193.766.911	202.672.632	176.155.577	180.455.790
Kar	72.978.989	44.325.820	52.153.360	65.295.266	79.839.875
Karlılık Oranı	%28	%19	%20	%27	%31

Kaynak: TCDD İstatistik Yıllığı 2013'ten yararlanılarak düzenlenmiştir.

Tablo 6, limanın sadece konteyner terminaline yönelik değil, tüm liman faaliyetlerini özetleyen rakamları içermektedir. Buna göre limanın sürekli değişen karlılık oranlarına sahip olduğu görülmektedir.

7.3.2. Konteyner Elleçlemeye Yönelik Alternatif Fiyatlandırma Stratejilerinin Tanımlanması

Bir önceki kısımda A, B ve C limanlarının ithalat/ihracat ve transit konteynerler için birbirlerine göre yük elleçleme maliyetleri ve limanların hizmet düzeyi performansları karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak, A limanının olanakları B ve C limanlarının arasında konumlanmıştır. Bu yüzden A limanının, fiyatlandırma stratejisini belirlerken rakibi B ve C limanlarını göz önünde bulundurması gerekmektedir. Buraya kadar yapılan araştırmanın en önemli çıktıları ise aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- a) A limanı, Ege Bölgesi konteyner elleçleme pazarının %20'sine sahip etkili bir limandır.
- b) A liman hizmetlerinin müşteriler için maliyetleri pazar ortalamasının altındadır.
- c) A limanının mevcut kapasitesi ve hizmet düzeyi büyümeye açıktır.

Yukarıdaki ölçümler de göz önünde bulundurularak Ashar (2001) çalışmasında önerilen iki zit fiyatlandırma stratejisi A limanına uygulanmıştır. Bu stratejiler;

- *Artış* – liman ücretlerinde az miktar artış (%5)
- *İndirim* – liman ücretlerinde aşırı indirim (%20)

Limn ücretlerinde ılımlı bir artışın önerildiği ilk stratejide liman kullanıcılarının birçoğu, limanın sağladığı hizmet kalitesini de göz önünde bulundurarak bu küçük farka duyarsız kalacak ve aynı limandan hizmet almaya devam edecektir. Çok az müşteri kaybıyla limanın mevcut karını arttırması söz konusu olacaktır.

Yüksek oranda bir indirim stratejisi önerisinde ise, liman sistemindeki ve rakip limanlardaki dengelerin değiştirilebileceği öngörülmüştür. Rakipler burada ya fiyat indirimi yapacak ya da hizmet farklılaştırma yöntemine (maden, dökme vs.) gitmeleri gerekecektir. Liman çalışanları tarafından fiyat indirimi müşteri kazanmak için doğru bir yöntem olurken, liman finansmanı açısından gelecekteki liman yatırımlarını desteklemediği için zararda bir davranış olacağı belirtilmiştir.

7.3.3. A Limanı Durumunun Oyun Ağacı ile Modellenmesi

Oyun ağacı, oyun teorisi temelli bir analitik karar verme yöntemidir (Ashar, 2001). Bu çalışmada fiyatlandırma stratejisi kararlarını kolaylaştırmak için kullanılacaktır. Karar ağacı ise bir problemin mantıksal yapısını gösteren akış şemasıdır. Karar ağacı teriminin kullanılmasının nedeni seçeneklerin ağaç dallarına benzer bir görüntü içinde düzenlenmesidir. Sorunla ilgili araştırma alanını alt gruplara ayıran karar ağaçları, sınıflandırma, kümeleme ve tahmin modellerinde kullanılmaktadır (Özdemir, 2009: 2). Karar ağacının üç bileşeni vardır. Bunlar; (a) karar noktaları; (b) alınan kararlara bağlı olası sonuçlar ve (c) her bir kararın sonucu. Oyun ağacı bir karar ağacıdır ve her bir stratejik karara (eylem) karşı, rakibin nasıl karşılık (tepki) vereceği görselleştirilir. Oyun ağacı ile karar ağacı arasındaki en temel fark olasılıkların değerlendirilmesidir (Ashar, 2001: 69). Yazın taramasında oyun teorisinin liman maliyeti, rekabeti ve kapasitesi gibi konularda da uygulandığı görülmüştür (Saeed ve Larsen, 2010; Seo ve Ha, 2010; Ishii vd., 2013).

A limanının olası fiyat hareketleri daha önceki kısımda artış ve indirim olarak belirtilmiş idi. Rakiplerin bu duruma karşılık iki farklı tepkisi olabilir. Bunlar;

- *Değişiklik Yok* – fiyatlarda değişiklik yapılmayacak,
- *Eşitleme* – fiyatlar A limanının fiyat düzeyi ile eşitlenecek.

Fiyat değişikliğinin yaptığı etki ve bu değişikliğe karşı olan tepki, limanların elleçlediği yük miktarı (TEU) ve karları (\$) üzerinde değişikliklere neden olacaktır. Bu yüzden en iyi fiyatlandırma stratejisi A limanının karını en üst düzeye getirecek seçenek olacaktır.

7.3.4. Fiyat Değişikliği Sonuçlarının Değerlendirilmesi

A limanı ve rakiplerinin ödemeleri basit finansal yöntemler aracılığıyla gelir tabloları incelenerek analiz edilmek istenmiş ancak liman yöneticilerinin bu tablolarla ilgili bilgileri paylaşmaması tahminleme yapılmasını gerektirmiştir. Bunun için UNCTAD'ın yayınladığı örnek liman maliyeti tablosu (UNCTAD, 1995) ve C limanının gelir, gider ve kar tabloları incelenmiştir. Limanların kapasitesi, ekipmanları, yük elleçleme miktarları göz önünde bulundurularak gelirlerinin %50'sinin sabit maliyetlere ve %40'ının değişken maliyetlere harcandığı ve geri kalan %10'luk kısmının ise limanın elde ettiği net kar olduğu tahmin edilmiştir.

Aşağıda limanların araştırma kapsamına alınan temel hizmetlere yönelik ortalama gelirleri hesaplanmıştır (Tablo 7). Söz konusu hesap limanların konteyner hizmetlerinden elde edilen gelirleri kapsamı nedeniyle pilotaj, römorkaj ve palamar hizmetleri hariç tutulmuştur. Bu hesaplamanın sonucunda A limanının konteyner temel hizmetlerinden elde ettiği gelir 19,6 milyon dolar olarak hesaplanmıştır. Bu gelirin %90'lık kısmı sabit ve değişken maliyetlere harcandığı ve geri kalan 1,96 milyon dolar ise 2013 yılında elde ettiği kar olarak hesaplanmıştır. Tablo 7'de rakip limanların da analizleri mevcuttur.

Tablo 7. C,B ve A Limanlarının Tahmini Ortalama Yük Gelirleri (\$)

	C	B	A
Ort. Yük Geliri (TEU)	111	78	76
Ort. Uçrak Gemi	1200	360	430
2013 Top.Yük (TEU)	697.020	219.502	258.275
Ort. Gelir (\$)	77.370.000	17.120.000	19.630.000

Kaynak: C limanının istatistik departmanı verileri, 2014'ten yararlanarak yazar tarafından çalışmaya uyarlanmıştır.

Oyun ağacı analizini basitleştirmek için A limanının hizmetlerine +%5 ve -%20 oranlarda fiyat artışı ve indirimi uygulanmıştır. Araştırmanın yapıldığı limanların fiyat esnekliğinin hesaplanması kapsamlı bir çalışma gerektirmektedir ve bu çalışmanın uzantısı olarak görülmektedir. Liman çalışanları, yerel hat sahipleri ve gemi acentalarıyla görüşmeler yapılmış, limanların mevcut durumları (hizmet kalitesi, 2013 elleçleme miktarları, kapasiteleri vs.) da göz önünde bulundurularak nitel bir değerlendirme yapılmıştır. Buna göre A limanının fiyat stratejileri aralığında yük esnekliğinin 3'ten 1'e düştüğü tahmin edilmiştir. Örneğin artış/değişiklik yok durumunda %5'lik bir artışın, A limanının yük elleçleme oranını

%10 düşürebileceği ve toplam net karında %11 oranında azalmaya neden olabileceği görülmüştür. A limanının %10'luk bir yük azalışı, rakiplerine %3'lük bir yük artışı sağlayacak ve karlarını %5 oranında arttırmış olacaktır.

A limanının fiyat artışına, rakip limanların karşılık vermesi (artış/eşitleme) durumunda hem A limanı için hem de rakipleri için bir değişiklik söz konusu olmayacaktır. Bütün limanlar karlarında %10'luk bir artış sağlayacaktır. A limanının yapacağı %20'lik bir fiyat indirimine, rakibinin tepkisi olmadığı (indirim/değişiklik yok) durumda, A limanının yük miktarını %20 oranında arttırırken karının %8 oranında düşeceği hesaplanmıştır. Rakiplerin yüklerinde %6'lık bir azalış, karlarında %10'luk bir azalış söz konusu olacaktır. Eğer rakipler A limanının indirimine karşılık verirse bütün limanlar %40 zarar etmiş olacaktır.

7.3.5. Fiyat Değişikliğinin Olası Sonuçlarının Tahmini

Oyun ağacı modelinde en zorlayıcı kısım limanın fiyat hareketine karşı rakibinin nasıl tepki vereceğinin tahmin edilmesi olmuştur. Örneğin A limanı fiyatları için artış stratejisini uygularsa, rakibi elbette daha çok kar sağlayacağı için değişiklik yapmama stratejisini tercih edecektir. Ancak her iki taraf da artış/değişiklik durumunun uzun süre devam etmeyeceğinin farkındadır. A limanı bir süre sonra fiyat liderliğinin takip edilmediğini anlayıp fiyatlarını eski seviyesine çekmek zorunda kalacaktır. Diğer taraftan artış/eşitleme stratejisi ise her iki liman için karlı sonuç olan kazan-kazan durumu ortaya çıkaracaktır. Limanların mevcut piyasaları göz önünde bulundurularak %80 olasılıkla eşitleme ve %20 olasılıkla değişiklik yok karşılığı vereceği tahmin edilmiştir. Sonuç olarak şekil 2'deki oyun ağacı elde edilmiştir.

7.3.6. Fiyat Ayarlamalarında Yasal Düzenleyicilerin Müdahalesi

Limnların fiyat ayarlamaları yapılırken karşılaşılan en büyük engellerden biri de yasal düzenlemelerdir. Herhangi iki rakip ya da aynı işi yapan iki veya daha fazla firmanın anlaşıp belli bir fiyattan hizmet vermesi söz konusu değildir. Aynı şekilde rakiplere nazaran çok yüksek fiyat uygulaması ya da çok düşük fiyat uygulaması rekabete aykırı bir durumdur. Türkiye'de bu kontrolü yapan Rekabet Kurumu'dur (TEPAV, 2007: 5). Çalışmada uygulanan stratejilerin Rekabet Kurulu'na olan aykırılığı önlemek amacıyla yasal düzenlemeler yok sayılmıştır. Liman görüşmeleri sırasında, limanlarda fiyat rekabeti ve yasal engeller üzerine bir liman yöneticisi tarafından şu yorum yapılmıştır:

“Limnlerde rekabetin iki tarafına bakmak gerekir. Rekabet yıkıcı da olabilir yapıcı da. Örneğin bir liman bir hizmeti için 60 dolar bedel biçti, bu sefer rakibi 55 dolar verdi, diğeri bu duruma karşılık verip 50 dolar dedi. Bu 45, 40 şeklinde ilerler ve fiyatlar dibi görür. Limnlerde verilen hizmetlerin belli oranlarda alt maliyeti vardır, o maliyetin altında verilen her hizmet zarar getirir. Burada rekabet rakiplere göre değil, limanın mevcut finansal yapısına göre belirlenmelidir. Her limanın optimum FAVÖK (Faiz, Amortisman ve Vergi Öncesi Kar / EBITDA Earnings before interest, taxes, depreciation, and amortization)'ı vardır. FAVÖK'ü yüksek tutmak koşuluyla, operasyonel maliyetleri indirip verimliliği yüksek tutmak gerekir. Sonuç olarak limnlar gelir arttırmak için fiyat yükselterek yasal engellere takılmaktansa daha verimli ve daha düşük maliyetle çalışan liman olmaya odaklanmalıdır”

7.4. Dördüncü Aşama: Fiyatlandırma Eylemleri İçin Tavsiyeler

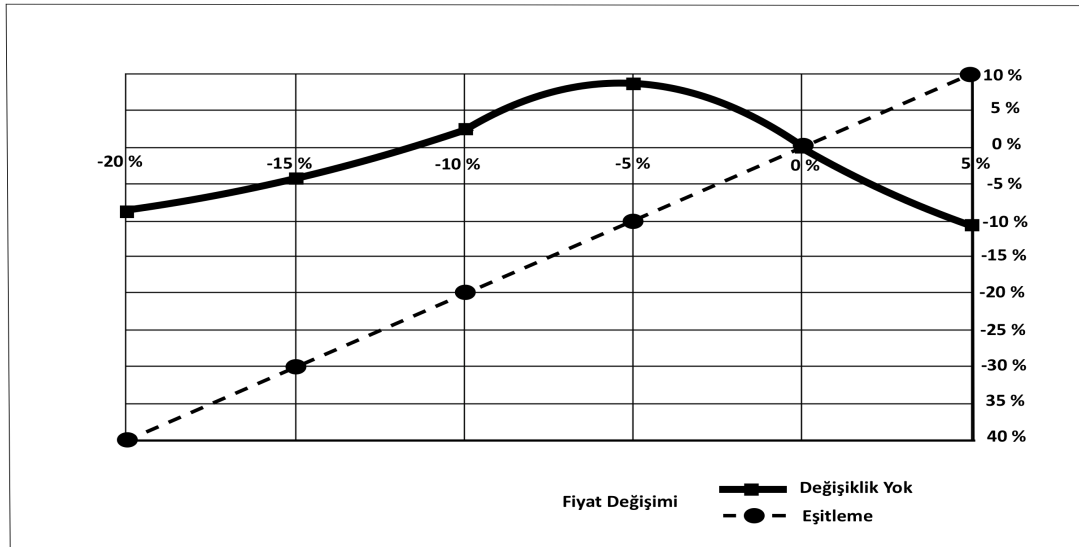
Liman hizmetleri fiyatlarında %5 artış ve %20 indirim stratejileri arasındaki her bir olasılık için beklenen kar sonuçları duyarlılık analizi ile test edilmiştir. Beklenen gelirlerde artış stratejisine göre %6'lık bir kar ve indirim stratejisine göre de %34'lük bir zarar durumu ortaya çıkmıştır.

Tablo 8. Fiyat Değişikliği ve Rakiplerin Karşılık Senaryolarına Göre Kar/Zarar

Değişiklik Oranı	Karşılık Senaryoları	
	Değişiklik Yok	Eşitleme
5%	-11 %	10 %
0%	0 %	0 %
-5%	8 %	-10 %
-10%	2 %	-20 %
-15%	-4 %	-30 %
-20%	-8 %	-40 %

Duyarlılık analizi, benzer oyun ağacı analizi kullanılarak değerlendirilmiştir. Analiz sonucu, rakibin “değişiklik yok stratejisi” uyguladığı durumlar için %0 ile %12 indirim arası karlı olduğu görülmüştür. Rakibin “fiyatları eşitleme stratejisi” uyguladığı durumlar için ise Tablo 8’den anlaşılacağı gibi %0 ile %5 arası karlı olduğu görülmektedir. Diğer duyarlılık analizleri uygulanmamıştır.

Şekil 3. Fiyat Değişikliği ve Rakiplerin Tepkisine Göre Liman Kar/Zarar Grafiği

Kaynak: Yazar tarafından Tablo 8 verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Rakiplerin tepkisi, fiyat elastikiyeti ve finansal yapısı gibi varsayımlar daha önce sunulan veriler, yapılan görüşmeler ışığında gerçekleştirilmiştir. Şekil 3’de gerçekleştirilen duyarlılık analizlerinin sonuçları gösterilmektedir.

8. TARTIŞMA VE SONUÇ

Limanlardaki fiyat rekabetinin, limanların içinde bulunduğu pazar yapısına bağlı olduğu ve bölgesinde tekel konumundaki bir limanın fiyatlandırma kararlarında daha serbest hareket edebilirken, oligopol pazarlarda hizmet veren limanların fiyatlandırma kararlarında, rakiplerinin buna nasıl tepki vereceğini de göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Bir limanın yapacağı hatalı bir fiyatlandırma rakibinin tepkisine neden olup tarife savaşına ve haliyle o piyasada fiyat dalgalanmasına neden olabilir. Bu anlamda limanların fiyatlandırma kararları alırken stratejik hareket etmeleri gerekmektedir.

Çalışmada, rekabet ortamında bir limanın yapacağı olası bir fiyat artışının, liman gelirlerini arttırabileceği gibi müşterilerinin rakip limanlara kaçmasına ve limanın zarar etmesine de neden olabileceği görülmüştür. Aynı şekilde liman fiyatlarını gereğinden çok düşük tutarsa, o limanda sıkışıklığa ve finansal açıdan sıkıntıya neden olabileceği ortaya çıkmıştır. En uygun fiyatlandırmanın liman müşterisine verilen hizmete eş değer olması gerektiği, daha fazlası ya da daha azının potansiyel karlardan fedakârlık olacağı anlaşılmıştır.

Yapılan görüşmelerde limanlarda verilen hizmetlerin belli oranlarda alt maliyetleri olduğu ve o maliyetlerin altında verilen bir fiyatta her hareketin zarar getireceği belirtilmiştir. Bu yüzden limanlar rakiplerin fiyatlarına odaklanmak yerine operasyonel maliyetleri indirip verimliliği arttırmaya odaklanması gerektiği anlaşılmıştır. Burada limanların gelir arttırmak için fiyat yükselterek yasal engellere takılmaktansa maliyetlerini düşürmesinin daha doğru olacağı sonucuna varılmıştır. Aynı şekilde limanların pazar paylarını arttırmak için ise fiyat rekabeti yerine hizmet kalitelerini arttırmalarının daha doğru bir yol olacağı anlaşılmıştır.

Türkiye limanlarına yönelik liman hizmetleri fiyatlandırması konusunda yapılmış ilk kapsamlı çalışma olan bu araştırmada kullanılan yöntem ile aynı zamanda Türkiye’deki limanların hizmet sistemlerinin farklıları ortaya konmuştur. Çalışmada çeşitli senaryolarla limanların fiyatlandırma stratejilerindeki değişiklikler saptanmaya çalışılarak olası fiyat değişikliğine karşı rakip limanların nasıl tepki vereceği ve bu değişikliklerin limanların finansal yapılarını nasıl etkileyebileceği konusunda öngörülerde bulunulmuştur. Bu anlamda çalışma liman yöneticilerine, artan rekabet ortamında fiyatlandırma kararlarını alırken ve fiyatlandırma stratejilerini oluştururken ne tür ayarlamalar yapabilecekleri ve hangi konulara dikkat etmeleri gerektiği konusunda bir rehber niteliğindedir.

Ayrıca liman hizmetleri fiyatlandırması ve stratejileri konusunda yapılacak gelecekteki çalışmalara yönelik öneriler aşağıda gibi sıralanabilir:

- Çalışmada uygulanan yöntem Türkiye limanları üzerinden daha kapsamlı ve olası uluslararası rakip limanların dâhilinde uygulanıp en doğru fiyatlandırma stratejisi belirlenebilir.

- Liman yöneticilerinin liman fiyatlandırma kararları alırken karşılaştıkları problemler, yasal kısıtlamalar detaylı bir şekilde incelenebilir.
- Çalışmada uygulanan yöntem benzer şekilde, temsili bir gemiye ve yüke yönelik bir limanın verdiği tüm hizmetlerin toplam maliyetleri hesaplanıp, liman müşterilerinin söz konusu limanın hizmet kalitesi ve art alanı gibi ölçütleri de göz önünde bulundurarak o limanla çalışmak isteyip istemeyeceğini anlamaya yönelik bir çalışma yapılabilir.

9. KAYNAKÇA

- Acciaro, Michele (2013), A Critical Review of Port Pricing Literature: What Role for Academic Research? *The Assian Journal of Shipping and Logistics*, Vol.29, No.2, (207-228).
- Ashar, Asaf (2001), Strategic pricing in newly privatized ports. *International journal of maritime economics*, Vol.3, No.1, (52-78).
- Böke, Kaan (2009), Örneklem, *Sosyal Bilimler Araştırma Yöntemleri* (103-149). Derleyen: Kaan Böke. İstanbul: Alfa.
- Button, Kenneth John (1979), The economics of port pricing. *Maritime Policy & Management*, Vol.6 No.3, (201-207).
- Çakı, Ş. Sertaç (2001), *Limn işletmelerinde stratejik planlama açısından fiyatlandırmanın rolü ve Türkiye'de bir liman üzerine uygulama*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Demir, Oguzhan Ömer (2009), Nitel Araştırma Yöntemleri. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (285-318). Derleyen: Kaan Böke. İstanbul: Alfa.
- Dünya Bankası, (2006), *The Port Reform Toolkit*, Second Edition, Washington,DC, www.worldbank.org/transport/ports/toolkit.htm. (05.06.2015)
- Dursun, Yunus (1988), *İşletmelerde Fiyatlandırma Kararları Üzerine Bir Araştırma*.Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2.
- Esmer, Soner (2011), *Limn İşletmelerinde Hizmet Pazarlaması*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Frankel, Ernst (1987), *Port Planning and Development*. John Wiley ve Sons: New York.
- Gedik Yatırım (2014), *Akfen Holding Faaliyet Raporu*, 2014/1. <http://www.gedik.com/genel/HaberDetay.aspx?id=577521> (11.6.2015)
- Haralambides, Hercules E-Cariou, Pierre ve Benacchio, Marco (2002), "Costs,benefits and pricing of dedicated container terminals," *International Journal of MaritimeEconomics*,Vol.4,No.1,(21-34)
- Heaver, Trevor (2006), "The Evolution and challenges of port economics," *Research in Transportation Economics*, Vol.16, No.1, (11).
- Ishii, Masahiro-Lee, Paul Tae Woo-Tezuka, Koichiro ve CHANG, Young Tae (2013), "A gametheoretical analysis of port competition" *Transportation Research Part E : Logistics andTransportation Review*, Vol.49 No.1, (92-106).

- Kozak, Nazmi (2014), *Turizm Pazarlaması*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Lee, Paul Tae Woo-Lee, Tsung-Chen (2012), A new lease charging system for Busan container terminals: a historical case study. *Maritime Policy & Management*, Vol.39 No.1, (91-105).
- Martin, Enrique-Salvador, J-Saurí, Sergie (2014), Storage pricing strategies for import container terminals under stochastic conditions. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, Vol.68, (118-137).
- Özdemir, Berk (2009), Dergisi Sayı.2 *Karar Teorisi Karar Ağacı ve Tıpta Uygulamaları*. Sağlık Ekonomisi <http://www.saglik-ekonomisi.com/> (10.12. 2014).
- Öztürk, Sevgi Ayşe (2007), *Hizmet Pazarlaması*.Bursa: Ekin Basın Yayım.
- Rızaoğlu, Bahattin (2004), *Turizm Pazarlaması*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Saeed, Naima ve Larsen, Odd I (2010), Container terminal concessions: A gametheory application to the case of the ports of Pakistan. *Maritime Economics and Logistics*, Vol.12, No.3, (237-262).
- Seo , Jung-soo-Ha, Yeong-sok (2010), The role of port size and incentives in the choice of location by port users : A game-theoretic approach. *The Asian Journal of Shipping and Logistics*, Vol.26, No.1, (49-65).
- Talley, Wayne K. (1994), Port pricing: a cost axiomatic approach. *Maritime Policy and Management*, Vol.21, No.1, (61-76).
- TCDD (2013), İstatistik Yıllığı
<http://www.tcdd.gov.tr/Upload/Files/ContentFiles/2010/istatistik/20092013yillik.pdf> (17.10.2014)
- TEPAV (2007), *Türkiye’de Rekabetçilik ve Düzenleme* :Türkiye’de Rekabetçilik, Yatırım İklimi ve Rekabet Politikasının Rolü. <http://www.tepav.org.tr> (01.12.2014)
- UNCTAD (1995), *Strategic Port Pricing*. Report by the UNCTAD secretariat, England.
- Yükselen, Cemal (2003), *Pazarlama: İlkeler-Yönetim*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Zeithaml, Valerie-Bitner, Mary Jo (1996), *Services Marketing*, McGraw- Hill, Singapore.

EXAMINATION OF ARCHITECTS' LEVELS OF BURNOUT

MİMARLARIN MESLEKİ TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

Dilek MURAT¹, Filiz ŞENKAL SEZER², Yasemin ERBİL³

Abstract

The objective of the present study is to determine the burnout levels of architects working in architectural firms and to identify whether their burnout levels differentiated based on certain demographic variables. The population of the study included 1250 architects registered with Chamber of Architects in Bursa province. Sample of the study included 150 volunteer architects that work at architectural firms in Bursa and accessed with e-mail. Personal Information Form and Maslach Burnout Inventory (MBI) Form were used as data collection tools in the study. Data analysis was conducted with log linear analysis, which is commonly used for multivariate categorical data analysis. It was determined that the architects had intermediate level of burnout. Correlation between the burnout levels of the architects and factors such as gender, age, education level, marital status, willingness in choice of profession, hours spent at the office, number of architects working at the same office, total weekly work hours, average annual income was analyzed. Statistical data analysis demonstrated that females and architects who stated that their choice of profession was not voluntary had higher levels of burnout.

Keywords: *Job Burnout, Maslach Burnout Inventory, Architecture, Categorical Data Analysis, Log Linear Analysis.*

Öz

Bu araştırmada mimarlık ofislerinde çalışmakta olan mimarların tükenmişlik düzeylerini belirleyerek bazı demografik değişkenler açısından tükenmişlik düzeylerinin farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırmanın evrenini Bursa Mimarlar Odasına kayıtlı olan 1250 mimar oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem grubunu ise, Bursa'da mimarlık ofislerinde çalışmakta olan ve e-posta ile ulaşılan toplam 150 adet gönüllü mimar oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplamak amacıyla Kişisel Bilgi Formu ve Maslach Tükenmişlik Envanteri Formu (MBI) kullanılmıştır. Verilerin analizinde çok değişkenli kategorik veri analizinde kullanılan log linear analizden yararlanılmıştır. Mimarların orta düzeyde tükenmişlik hissine sahip oldukları tespit edilmiştir. Mimarların

¹ Yrd. Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, dilekm@uludag.edu.tr

² Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, filizss@gmail.com

³ Doç. Dr., erbil.yasemin@gmail.com

tükenmişliklerinin cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, medeni durum, meslek seçimindeki isteklilik, ofisteki çalışma süresi, ofiste çalışan mimar sayısı, haftalık toplam çalışma saati, yıllık ortalama gelir faktörlerine ne kadar bağlı olduğu analiz edilmiştir. Verilerin istatistiksel analizi sonucunda kadınların ve mesleğini istemeyerek seçtiğini ifade eden mimarların kendilerini daha çok tükenmiş hissettikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Mesleki Tükenmişlik, Maslach Tükenmişlik Envanteri, Mimarlık, Kategorik Veri Analizi, Log Linear Analiz.*

1. INTRODUCTION

Today, increasing competition in business life turns work conditions into a more difficult environment. Business practices conducted to increase competitiveness and to win over the competition could cause stress and tensions among employees. Individuals that start their careers with ideals in several different industries find themselves emotionally worn out after a short while and this occurrence is becoming increasingly prominent. This condition, named as burnout by Herbert Freudenberger in 1974, is defined as “a condition of exhaustion that occurs as a result of failure, wear out, loss of energy and strength, or unsatisfied desires in personal internal resources” (Freudenberger, 1974: 160). Later on, burnout became one of the focuses of interest for researchers. Cherniss (1988) defined burnout as “a response of individual to excessive stress or dissatisfaction in the form of alienation from her or his profession” (Cherniss, 1988: 445). The most common definition of burnout was given by Maslach and Jackson (1981). According to them, burnout is a syndrome characterized by individuals becoming insensible towards other individuals due to their work, feeling exhausted emotionally, and a decrease in their emotions of personal achievement and competency.

In addition to their careers, burnout affects the relationships of employees with their friends and families. In a study they conducted, Maslach and Jackson (1982) stated that individuals who experience burnout tend to distance themselves from their friends and social milieu and employees could not get over their work even when they are out of workplace. Similarly, Cordes and Dougherty (1997) reported that individuals who experience burnout behave more impatient, pessimistic and less tolerant in their relations with colleagues and managers. This condition could be associated with a decrease in employees’ job performances, absenteeism and an increase in the intent to quit the job (Keser, 2009: 471-472).

Certain burnout studies reported that occupational stress is the primary factor that results in burnout (Lee and Ashforth, 1996; Leiter, 1991; Peeters and Le Blank, 2001; Schaufeli and Bakker, 2004; Taris, Schreurs, and Schaufeli, 1999). Maslach and Leiter (1997) on the other hand stated that excessive workload, lack of control, low rewards, unfair treatment and value conflicts were among the factors that cause burnout. In addition, Yalçın (1995) stressed that any disagreement between employees could cause burnout and role conflicts and role ambiguities were a significant determinants of burnout. Heaney, Israel and House (1994) reported that job insecurity is perceived as a threat to the consistency of the employee’s

job and thus, is a determinant of burnout. Maslach and Leiter (1997) determined six main factors that cause burnout: (1) workload and resulting intensity, time demands and complexity; (2) lack of control on monitoring that provides daily priorities; (3) insufficient rewards and emotions that accompany continuously doing more for less rewards; (4) a feeling of a community where relationships are impersonal/insensitive and teamwork is disregarded; (5) lack of trust, openness, respect and justice and (6) conflicting values where management choices frequently conflict with corporate mission and attributes and nor being able to do what we preach.

Different models that scrutinized burnout reasons and processes in different ways were developed. Among these, Cherniss burnout model (Cherniss, C., 1980), Edelwich and Brodsky model (Edelwich and Brodsky, 1980), Pines model (Pines and Aronson 1988), Pearlman and Hartman model (Paerlman and Hartman, 1982), Meier model (Meier 1983), and Maslach's burnout model (Maslach and Jackson, 1981) could be mentioned. There are several academic research conducted with professionals with different occupations, teachers, academicians and students using Maslach's burnout model, which was also used in the present study (Breso, 2008; Bresó et al., 2011; Gan, Shang and Zhang, 2007; Hu and Schaufeli, 2009; Jia et al., 2009; Lee et al. 2010; Lingard, 2007; Morgan, B., 2008; Zhang et al. 2007; Salanova et al., 2009). Chang and Hancock (2003) stated that the sense of burnout would decrease the productivity and creativity of the employees. Numerous study findings conducted on burnout showed that stress factors in job environment due to occupational, organizational and social factors were major predictors of burnout (Leiter and Maslach, 2001; Brewer and Clippard 2002; Nyssen et al., 2003).

In previous studies several factors that lead to burnout such as long work-hours, role overload, inadequate resources, job insecurity and high-risk and inconsistent work conditions were determined (Dainty, Neale and Bagilhole, 1999; Lingard, 2003; Haynes and Love, 2004; Yip, et al., 2005b; Yip and Rowlinson, 2006b). As a result, individuals employed in the construction industry are more prone to job burnout. Because, chaotic work practices, long working hours, excessive workload and stressful job environment are prevalent in the construction industry, where there are high risks due to time and cost factors and customer relations are excessively important (Loosemore et al., 2003), as Tang (2001) mentioned 'manpower is the most valuable asset in the construction industry'.

In a study by Leung et al. (2011), it was stated that the objective of their study was to research the effect of stress on construction project manager (C-PM) performance. They collected data via 108 questionnaires and developed a C-PM stress and performance integrated structural equation model. This was a comprehensive research on the effect of stress on C-PMs performances. Three types of stress, which were associated with others, were identified in this study, where job stress was the precursor of burnout and burnout further predicted physiological stress of C-PMs. In their study, Bowen et al. (2013) collected the views of architects, civil engineers and project and construction managers in South Africa using an online survey. This study was significant in examining the work-related stress among construction professionals in a developing country, where financial difficulties such as inequality and

crime are the main determinants. Majority of the participants stated that they experienced high stress levels at work in this study. Architects experienced more stress when compared to engineers, quantity surveyors and project and construction managers and female individuals experienced more stress when compared to males.

In a study by Ibem et al. (2011), key stress factors in Nigerian building construction industry were scrutinized. In that study, a questionnaire was administered to 107 professionals randomly selected from 60 current projects in Nigeria including architects, builders, civil/structural engineers and quantity surveyors. Data analysis demonstrated that high work volume, uncomfortable offices in building sites, lack of feedback about previous and current building projects and variations in the scope of tasks in current projects were among the primary sources of stress. Çivici (2016) conducted a study with 148 architects to empirically test the demotivation factors that have an impact on architects' occupational burnout levels. In the study, a theoretical model was developed using the demotivation factors developed by MBI and Oyedele. As a result, it was observed that the levels of emotional burnout of architects were higher than their levels of depersonalization and decrease in personal achievements.

Architectural firms are the key actors in the construction industry. The critical role architectural firms play in the construction industry could be a determinant in affecting the employees' levels of burnout. Although architectural firms play a determinant role in the sector as the organizer of the design and construction process, negative consequences of burnout on architecture firms were rarely studied. Thus, this study was considered to contribute to the literature by filling the related gap.

2. METHODOLOGY

The present study attempts to identify the relationship between the burnout of architects and certain socio-demographic variables. Population of the study included 1250 architects registered with Bursa Chamber of Architects. The sample group scrutinized in the study included a total of 150 architects that were employed by architecture firms in Bursa and accessed via e-mail. Personal Information Form and Maslach Burnout Inventory Form (MBI), developed by Maslach and Jackson (1986) and adapted to Turkish by Ergin (1993), were used as data collection tools in the study.

MBI includes 22 items and three dimensions and the expressions are evaluated by a five-point Likert scale. The scale includes three dimensions of emotional exhaustion (EE), depersonalization/cynicism (DE) and personal accomplishment (PE). Expressions in PE dimension, contrary to other dimensions, are positive statements and reflect negative self-assessment and lack of accomplishments. Thus, they were reverse scored and evaluated (Ergin, 1993: 152). Thus, higher scores obtained in sub-scales demonstrate high-level burnout. Related sub-dimensions and items included in those are given in Table 1.

Table 1. Dimensions in MBI and items related to each dimension

SCALES	ITEM NUMBER
EMOTIONAL EXHAUSTION (EE)	1, 2, 3, 6, 8, 13, 14, 16, 20
DEPERSONALIZATION (DE)	5, 10, 11, 15, 22
PERSONEL ACCOMPLISHMENT (PE)	4, 7, 9, 12, 17, 18, 19, 21

3. RESULTS and DISCUSSION

Initially, the reliability of the Maslach burnout inventory that would be used in the study, was assessed with Cronbach alpha coefficient. Cronbach alpha coefficient for the whole scale was determined as 0.894. Calculated coefficient for the EE dimension was 0.876, for the DE dimension it was 0.758, and finally for the PE dimension it was 0.718. Thus, it could be deduced that the scale was quite reliable as a whole and based on each sub-scale. Socio-demographic findings related to the participating architects are presented in Table 2 below.

Table 2. Demographic information

		Frequency	Percent			Frequency	Percent
Gender	Female	89.00	59.30	Seniority	<10	133.00	88.70
	Male	61.00	40.70		10+	17.00	11.30
Marital status	Single	63.00	42.30	# of employed architects	<10	116.00	77.30
	Married	86.00	57.70		10+	34.00	22.70
Voluntary job selection	Yes	140.00	94.00	Mean work-hours	<40	12.00	8.00
	No	9.00	6.00		40+	138.00	92.00
Education	BSc	117.00	78.00	Mean annual income	<40000	93.00	62.00
	MSc	30.00	20.00		40000+	57.00	38.00
	PhD	2.00	1.30				

Table 2 demonstrates that 59.3% of the architects that responded to the survey form were females, 40.7% were males and 88.7% were employed in the same firm for less than 10 years and 11.3% were employed in that firm for 10 or more years. The firms that the survey was conducted, 77.3% employed less than 10 architects with a salary, and 22.7% employed more than 10. Eight percent of the participants worked less than 40 hours per week in the office, whereas 92% worked more than 40 hours per week. As is observed in Table 2, 94% of the participating architects stated that they selected their profession willingly, while 6% stated that other factors played a part in their choice. Descriptive statistics data calculated for MBI, EE, DE and PE scale scores for participating architects are presented in Table 3.

Table 3. Scale descriptive statistics data

	Mean	Std. Dev.	Minimum	Maximum	Range
MBI	3.00	0.38	2.23	4.05	1.82
EE	2.76	0.74	1.11	5.00	3.89
DE	2.31	0.79	1.00	4.20	3.20
PE	3.70	0.53	2.25	5.00	2.75

Findings displayed in Table 3 demonstrate that architects included in the sample had a medium level of burnout with a mean 3.00 MBI score. MBI sub-dimension scores exhibit that EE and DE scores were at a medium level and PR score was high. Thus, it was determined that the architects, which participated in the present study, had medium sense of burnout levels in emotional exhaustion and depersonalization dimensions, but had a high level of burnout perception in personal accomplishment dimension.

In the next phase of the study, job burnout levels of architects in the sample group were scrutinized based on certain socio-economic variables such as gender, marital status, education level, length of employment in the current firm, number of architects employed by the firm, mean weekly work-hours, and mean annual income. For this purpose, an MBI item that was considered to reflect burnout in the scale was correlated with the above mentioned variables. In this context, responses given to the scale items were transformed into a two-point Likert scale to prevent confusion and for easy interpretation. Only significant correlations and interpretations are mentioned in the following sections, not to expand the manuscript out of bounds and to prevent possible complications.

For this purpose, the item “when I wake up in the morning, I feel like I cannot endure this job any more” (Item 1) was used and the levels of agreement were redefined as “rarely” and “frequently.” Categories of the gender (G) variable were defined as “female” and “male” and the categories of the job variable (J), which represents the question “did you select your profession voluntarily,” were determined as “yes” and “no.” Definitions of these variables that would be analyzed with log linear analysis could be observed in Table 4.

Table 4. Description of variables

Variable name	Abbreviations	Value	Codes
Item-1	I-1	rarely	1
		frequently	2
Gender	G	female	1
		male	2
Job	J	yes	1
		no	2

Conducted log linear analysis on the item produced significant findings based on gender and job variables. Findings on K-way effects found as a result of the analysis are given in Table 5.

Table 5. Tests where K-way and higher order effects were zero

K	df	Likelihood ratio (Chi-sq)	Prob	Pearson (Chi-sq)	Prob
3	1	.357	.550	.204	.651
2	4	17.369	.001	21.069	.000
1	7	239.238	.000	261.362	.000

Findings displayed in Table 5 indicated that main effects and all 2-way effects should be included in the model. When related values are examined, it was concluded that a model that includes the main effects and all 2-way effects would be sufficient to represent the data. Goodness of fit findings for the model obtained as a result of the analysis are presented in Table 6.

Table 6. Goodness-of-fit tests

	Value	df	Sig.
Likelihood Ratio	.357	1	.550
Pearson Chi-Square	.205	1	.651

Chi-square goodness of fit test is used for the research on the goodness of fit of the selected log-linear model. Based on the G^2 and χ^2 tests shown in Table 6, it could be observed that the null hypothesis that expresses the goodness of fit of the model could not be rejected. In other words, it was concluded that the log-linear model was good for fit. Findings on the estimates obtained for gender and job variables are presented in Table 7.

Table 7. Parameter Estimates

Parameter	Estimate	Standard error	Z	Sig.
Constant	-1.870	1.266	-1.477	.140
I-1= rarely	1.703	.918	1.854	.064
I-1=frequently	0	.	.	.
G=female	3.217	1.210	2.659	.008
G=male	0	.	.	.
J=yes	2.916	1.188	2.455	.014
J=no	0	.	.	.
I-1= rarely *G=female	-1.626	.651	-2.498	.012
I-1= rarely *G=male	0	.	.	.
I-1= frequently *G=female	0	.	.	.
I-1= frequently *G=male	0	.	.	.
I-1= rarely *J=yes	1.297	.735	1.766	.077
I-1= rarely * J=no	0	.	.	.
I-1= frequently * J=yes	0	.	.	.
I-1= frequently * J=no	0	.	.	.
G=female* J=yes	-1.481	1.100	-1.346	.178
G=female* J=no	0	.	.	.
G=male* J=yes	0	.	.	.
G=male* J=no	0	.	.	.

Based on the findings displayed in Table 7, it was determined that Item-1, gender and job were statistically significant factors at the 0.10 significance level. It could be observed in the above mentioned table that there was a dependency between Item-1*Gender and Item-1*Job variables. It was also determined that the dependency was mostly between the 2-way effects of Item1(rarely)*Gender(female) and Item-1(rarely)*Job(yes). As a result of these findings, it could be argued that answering the statement of “when I wake up in the morning, I feel like I cannot endure this job any more” (Item-1) as “rarely” was dependent on gender and the dependency was related to females. Similarly, it was observed that answering the same statement as “rarely” was dependent on job selection variable and the dependency was related to choosing the profession voluntarily.

Based on the algorithms of the values in the parameter estimates column in Table 7, the probability of females feeling that they could not endure the job any longer rarely when they wake up in the morning was 0.17 times more than males having the same feeling rarely. In other words, the probability of females feeling that they could not endure the job any longer frequently when they wake up in the morning was five times more than males having the same feeling frequently. Similarly, the probability of the architects who selected their profession voluntarily to feel that they could not endure the job any longer rarely when they wake up in the morning was approximately five times more than the probability of those who selected their profession involuntarily feeling the same rarely. In other words, the probability of those who selected their profession voluntarily to feel that they could not endure the job any longer frequently when they wake up in the morning was 0.19 times more than the probability of those who selected their profession involuntarily feeling the same frequently.

4. CONCLUSIONS

In the present study, job burnout levels of the architects in the sample were determined initially. Based on the findings obtained using MBI scale and its sub-dimensions, and since it was observed that the MBI score calculations was generally 3.00, it was deduced that participating architects had a medium level of burnout perception. MBI item Item-1, which was determined to reflect job burnout effectively, was scrutinized based on variables such as gender, marital status, education level, length of employment in the current firm, number of architects employed by the firm, mean weekly work-hours, and mean annual income. Log linear analysis results, conducted for the above mentioned purpose, it was determined that Item-1, Gender and Job were significant factors. Thus, it was found that being a female and selecting the profession voluntarily was a significant factor for “rarely feeling like not being able to endure the job any longer when waking up in the morning (Item-1).” When it is considered that the related Item-1 reflects burnout, those who express rarely that they are exhausted due to their work were mostly females and those who selected their profession voluntarily. In other words, females and architects who stated that they selected their profession involuntarily feel burnout more frequently.

Results of the present study demonstrated that voluntary selection of the profession directly affects the burnout level. This result shows that architect candidates should select the profession consciously and willingly and the significance of pre-college level guidance services. In addition to the circumstances described above, special attention should be placed on the necessity of keeping working

hours in architectural firms within reasonable limits, on resolving income-related problems and providing holiday and social activity opportunities. When it is considered that cities and urban structures usually define the lives and ideas of the people, in short, shape the society, it is of utmost importance for architects to have suitable working conditions both physically and mentally.

5. REFERENCES

- Bowen, Paul – Edwards, Peter – Lingard Helen (2013), “Workplace Stress Experienced by Construction Professionals in South Africa”, *Journal of Construction Engineering And Management* Vol. 139, Iss.4, (393-403).
- Breso, Edgar (2008), *Well-being and Performance in Academic Settings: The Predicting Role of Self-efficacy*, Dissertation, Universitat Jaume I, Spain.
- Breso, Edgar - Schaufeli, Wilmar B. - Salanova, Marisa (2011), “Can a Self-Efficacy-Based Intervention Decrease Burnout, Increase Engagement And Enhance Performance? A Quasi-Experimental Study”, *Higher Education*, Vol.61, Iss.4, (339-355).
- Brewer, Ernest W. - Clippard, Laure F. (2002), “Burnout and Job Satisfaction Among Student Support Services Personnel”, *Human Resource Development Quarterly*, Vol.13, Iss.2, (169-186).
- Cano García, Francisco J. - Padilla Muñoz, Eva M. - Carrasco Ortiz, Miguel A. (2005), “Personality and Contextual Variables in Teacher Burnout”, *Personality and Individual Differences*, Vol.38, Iss.4, (929-940).
- Chang, Esther - Hancock, Karen (2003), “Role Stress and Role Ambiguity in New Nursing Graduates in Australia”, *Nursing and Health Sciences*, Vol.5, Iss.2, (155-163).
- Cherniss, Cary (1980), *Staff Burnout: Job Stress in the Human Service*, Beverly Hills, CA, Sage, USA.
- Cherniss, Cary (1988), “Observed Supervisory Behavior and Teacher Burnout in Special Education,” *Exceptional Children*, Vol.54, Iss.5, (449-454).
- Çivici, Tülay (2016), “Mimari Tasarım Bürolarında Çalışan Mimarların Mesleki Tükenmişlik Düzeylerini Etkileyen Demotivasyon Faktörleri ”, *Çukurova Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Vol.31, Iss.1, (281-292).
- Cordes, Cynthia L. - Dougherty, Thomas W. (1993), “A Review and an Integration of Research on Job Burnout”, *The Academy of Management Review*, Vol.18, Iss.4, (621-656).
- Dainty, Andrew R. J. - Neale, Richard H. - Bagilhole, Barbara M. (1999), “Women’s Careers in Large Construction Companies: Expectations Unfulfilled?”, *Career Development International*, Vol. 4, Iss.7, (353-357).
- Edelwich, Jerry - Brodsky, Archie (1980), *Burn-Out: Stages of Disillusionment in the Helping Professions*, Human Sciences Press, New York.
- Ergin, Canan (1993), “Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Uyarlanması”, VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları, VII. Ulusal Psikoloji Kongresi, 22-25 Eylül Hacettepe Üniversitesi, VII Ulusal Psikoloji Kongresi Düzenleme Kurulu ve Türk Psikologlar Derneği Yayını, Ankara. (s. 149-160) (Ed: R. Bayraktar ve İ. Dağ)

- Freudenberger, Herbert J. (1974), "Staff Burnout", *Journal of Social Issues*, Vol.30, Iss.1, (159-165).
- Gan, Yiqun - Shang, Jiayin – Zhang, Yiling (2007), "Coping Flexibility and Locus of Control as Predictors of Burnout Among Chinese College Students", *Social Behavior and Personality*, Vol.35, Iss.8, (1087-1098).
- Haynes, Natasha S. - Love, Peter E. D. (2004), "Psychological Adjustment and Coping Among Construction Project Managers", *Construction Management and Economics*, Vol.22, Iss.2, (129-140).
- Heaney, Catherine A. - Israel, Barbara A. - House, James S. (1994), "Chronic Job Insecurity Among Automobile Workers: Effects on Job Satisfaction and Health", *Social Science and Medicine*, Vol.38, Iss.10, (1431-1437).
- Hock, Roger R., (1998), "Professional Burnout Among Public School Teachers", *Public Personnel Management*, Vol.17, Iss.2, (167-189).
- Hu, Qiao - Schaufeli, Wilmar B. (2009), "The Factorial Validity of the Maslach Burnout Inventory-Student Survey in China", *Psychological Reports*, Vol. 105, Iss.2, (394-408).
- Ibem, Eziyi Offia – Anosike, Michael Nwabueze – Azuh, Dominic Ezenwa – Mosaku Tim O (2011), "Work Stress among Professionals in the Building Construction Industry in Nigeria", *Australasian Journal of Construction Economics and Building*, Vol. 11, Iss. 3, (45-57).
- Jia, Yunyan A. - Rowlinson, Steve - Kvan, Thomas - Lingard, Helen C. –Yip Brenda (2009), "Burnout among Hong Kong Chinese Architecture Students: the Paradoxical Effect of Confucian Conformity Values", *Construction Management and Economics*, Vol.27, Iss.3, (287-298).
- Keser, A. (2009), *Tükenmişlik Sendromu*, (Ed: G. Yılmaz, ve S. Yürür), Çalışma Yaşamında Davranış Güncel Yaklaşımlar, I.B., Umutepe Yayınları, Kocaeli.
- Lee, Raymond T. - Ashforth, Blake E. (1996), "A Meta-Analytic Examination of the Correlates of the Three Dimensions of Job Burnout", *Journal of Applied Psychology*, Vol.81, Iss.2, (123–133).
- Lee, J.ayoung - Puig, Ana - Kim, Young B. - Shin, Hyojung - Lee, Ji H. - Lee, Sang M. (2010), "Academic Burnout Profiles in Korean Adolescents", *Stress and Health*, Vol.26, Iss.5, (404-416).
- Leiter, Michael P. (1991), "Coping Patterns as Predictors of Burnout: The Function of Control and Escapist Coping Patterns" *Journal of Organizational Behavior*, Vol.12, Iss.2, (123-144).
- Leiter, Michael P. - Maslach, Christina (2001), "Burnout and Quality in a Sped-Up World", *The Journal for Quality and Participation*, Vol.24, Iss.2, (48-52).
- Leung, Mei-yung – Chan, Yee Shan Isabelle – Dongyu, Chen (2011), "Structural linear relationships between job stress, burnout, physiological stress, and performance of construction project managers", *Engineering, Construction and Architectural Management*, Vol. 18 Iss. 3, (312-328).
- Lingard, Helen (2003), "The Impact of Individual and Job Characteristics of 'Burnout' Among Civil Engineers in Australia and The Implications for Employee Turnover", *Construction Management and Economics*, Vol.21, Iss.1, (69-80).

- Lingard, Helen C. - Yip, Brenda - Rowlinson, Steve - Kvan, Thomas (2007), "The Experience of Burnout Among Future Construction Professionals: A Cross National Study", *Construction Management and Economics*, Vol.25, Iss.4, (345-357).
- Loosemore, Martin - Dainty, Andrew - Lingard, Helen (2003), *Human Resource Management in Construction Projects: Strategic and Operational Issues*, Spon Press, London.
- Maslach, Christina - Jackson, Susan E. (1981), "The Measurement of Experienced Burnout", *Journal of Occupational Behavior*, Vol.2, (99-113).
- Maslach, Christina - Jackson, Susan E. (1981), "The Measurement of Experienced Burnout", *Journal of Organisational Behavior*, Vol.2, Iss.2, (99-113). doi:10.1002/job.4030020205
- Maslach, Christina - Jackson, Susan E. (1982), *Burnout in the Health Professions: A Social Psychological Analysis*. (Eds: G. Sanders and J. Suls), *Social Psychology of Health and Illness* (227-251). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Maslach, Christina - Jackson, Susan E. (1986), *Maslach Burnout Inventory*, 2nd ed., Palo Alto, Consulting Psychologists Press.
- Maslach, Christina - Leiter, Michael P. (1997), *The Truth About Burnout: How Organizations Cause Personal Stress and What To Do About it*, CA: Jossey-Bass, San Francisco.
- Maslach Christina - Schaufeli Wilmar B. - Leiter Michael P. (2001). "Job Burnout", *Annual Review of Psychology*, Vol.52, (397-422).
- Meier, Scott T. (1983), "Toward a Theory of Burnout", *Human Relations*, Vol.36, Iss.10, (899-910).
- Morgan, Brandon (2008), *The Relationship Between the Big Five Personality Traits and Burnout in South African University Students*, Dissertation Magister Artium, University of Johannesburg Faculty of Humanities.
- Nyssen, Anne S. - Hansez, Isabella - Baele, P. - Lamy, M. - De Keyser, Veronique. (2003), "Occupational Stress and Burnout in Anaesthesia", *British Journal of Anaesthesia*, Vol.90, Iss.3, (333-337).
- Salanova, Marisa - Schaufeli, Wilmar B. - Martinez, Isabel - Breso, Edgar (2009), "How Obstacles and Facilitators Predict Academic Performance: The Mediating Role of Study Burnout and Engagement", *Anxiety, Stress & Coping*, Vol.23, Iss.1, (53-70).
- Schaufeli, Wilmar B. - Bakker, Arnold B. (2004), "Job Demands, Job Resources, and Their Relationship With Burnout and Engagement: A Multi-Sample Study", *Journal of Organizational Behavior*, Vol.25, Iss.3, (293-315).
- Surgevil, Olca (2006), *Çalışma Hayatında Tükenmişlik Sendromu*, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Peeters, Maria C. W. - Le Blanc, Pascale M. (2001), "Towards a Match Between Job Demands and Sources of Social Support: A Study Among Oncology Care Providers", *European Journal of Work and Organizational Psychology*, Vol.10, Iss.1, (53-72).
- Perlman, Baron - Hartman, Alan E. (1982), "Burnout: Summary and Future Research", *Human Relations*, Vol.35, Iss.4, (283-305).
- Pines, Ayala M. - Aronson, Elliot (1988), *Career Burnout: Causes and Cures*, Free Press, New York.
- Tang, Henry (2001), *Construct for Excellence: Report of the Construction Industry Review Committee*, The Government of the Hong Kong Special Administrative Region.

- Taris, Toon W. - Schreurs, Paul J. G. - Schaufeli, Wilmar B. (1999), “Construct Validity of the Maslach Burnout Inventory – General Survey: A Two-Sample Examination of its Factor Structure and Correlates”, *Work & Stress*, Vol.13, Iss.3, (223-237).
- Wright Thomas A., Bonett Douglas G., (1997), “The Contribution of Burnout to Work Performance”, *Journal of Organizational Behavior*, Vol.18, Iss.5, (491-499).
- Yalçın, Mine (1995), *Rol Çatışması-Rol Belirsizliği ve Stres Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yip, Brenda - Rowlinson Steve - Kvan Thomas - Lingard, Helen (2005), “*Job Burnout Within The Hong Kong Construction Industry: A Cultural Perspective*”, Proceedings of the CIB W92/T23/W107 International Symposium on Procurement Systems, Las Vegas.
- Yip, Brenda - Rowlinson, Steve (2006), “Job Burnout Among Construction Professionals in Hong Kong”, *Journal of the Hong Kong Institute of Construction Managers*, October, 11-14.
- Zhang, Yiwen - Gan, Yiqun - Cham, Heining (2007), “Perfectionism, Academic Burnout and Engagement among Chinese College Students: A Structural Equation Modeling Analysis”, *Personality and Individual Differences*, Vol.43, Iss.6, 1529-1540.

**6360 SAYILI KANUN VE İLLERDE İÇ GÜVENLİK YÖNETİMİNDE
DEĞİŞİM¹**
**LAW NO. 6360 AND CHANGE IN INTERNAL SECURITY ADMINISTRATION
AT PROVINCES**

Ahmet BARBAK²

Öz

Bu çalışma, bir yerel yönetim düzenlemesi olan 6360 Sayılı Kanunun illerde iç güvenlik yönetimine etkisini incelemektedir. İnceleme, 2012-2015 döneminde iç güvenlik örgütlenmesine ilişkin yasal değişikliklerle birlikte bütüncül olarak yapılmaktadır. 6360 Sayılı Kanun, illerde hizmet sunum ölçeğini değiştirmektedir. Bu değişim, iç güvenlik örgütlenmesine yönelik yasal düzenlemeler ile birlikte ele alındığında, hem iç güvenlik örgütlenmesi hem de yönetimde ortaya çıkan değişimin yönünü belirlemek mümkün olabilecektir. Bu kapsamda çalışma, yerel yönetime ilişkin düzenlemelerin merkezi idare tarafından sunulan kamu hizmetlerini de etkileyeceği savına dayanmaktadır. İllerde iç güvenlik örgütlenmesi de yerel yönetim düzenlemelerinden bağımsız ele alınmamalıdır. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından, Aralık 2012 ayında kabul edilen 6360 Sayılı Kanun illerde iç güvenlik hizmetlerinin örgütlenmesini de etkilemiştir. İnceleme göstermektedir ki, il idaresinde ve merkezi idarede bir merkezileşme ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 6360 Sayılı Kanun, İç Güvenlik, Kamu Yönetimi, İl İdaresi, Türkiye.

Abstract

This study analyzes the effect of Law No. 6360, which is essentially a local administration regulation, to internal security administration at provinces. The analysis is conducted with a holistic manner taking into account the statutory changes related to internal security organization during 2012-2015 period. The law No. 6360 modifies the scale of the provision of public services at provinces. It will be possible to identify the direction of change both in internal security organization and government, when it is handled together with statutory regulations pertinent to internal security organization. In this context, the study relies on the assertion that statutory regulations regarding local administration would influence the

¹ Bu makale, 05-07 Mayıs 2016 tarihleri arasında Dokuz Eylül Üniversitesi tarafından düzenlenen Kamu Yönetimi Sempozyumu (KAYSEM) 2016 kapsamında sözlü olarak sunulan “6360 Sayılı Yasanın İllerde İç Güvenlik Örgütlenmesine Yönelik Yapısal ve İşlevsel Etkisinin İncelenmesi” başlıklı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

² Yrd. Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, abarbak01@gmail.com

public services provided by central government as well. Thus, internal security organization at provinces should not be handled independent from local administration regulations. The Law No. 6360, which was adopted by Turkish Grand National Assembly in December 2012, affected the internal security organization at provinces. The analysis demonstrates that a centralization has emerged both at provincial administration and central government.

Keywords: Law No. 6360, Internal Security, Public Administration, Provincial Administration, Turkey.

1.GİRİŞ

Modern devletin varoluşsal işlevi olan güvenlik, 17'nci yüzyıldan itibaren iç güvenlik ve dış güvenlik olmak üzere ikiye ayrılarak günümüze kadar gelmiştir.³ Dış güvenlik, bir devletin sınırları dışından gelecek tehditlere karşı korunmasını; iç güvenlik ise devletin sınırları içerisinde güvenlik koşullarının sağlanmasını ifade etmektedir. Dış güvenlik askeri örgütlenmeler tarafından, iç güvenlik başta polis ve jandarma olmak üzere askeri olmayan silahlı güvenlik örgütlenmeleri tarafından sağlanmaktadır.⁴ 20'nci yüzyıldan itibaren polis ve askeri örgütlenmelerin yanına istihbarat, sahil güvenlik, sınır koruma, gümrük, göç, afet ve acil durum örgütleri de eklenerek iç güvenliğin kapsamı genişleme eğilimi göstermiştir. Günümüzde insan hakları, hukukun üstünlüğü, özgürlükler ve demokrasinin korunması gibi değerler de iç güvenliğin kapsamında yer almaktadır (European Union, 2010). Bu yönüyle, iç güvenlik her zamankinden daha fazla değer yüklü ve çok sektörlü bir kavram haline gelmektedir. Bunun temelinde, iç ve dış güvenlik ayrımının zamanla belirsiz hale gelmesi ve güvenlik sorunlarının çeşitlenmesi yer almaktadır (Drent vd., 2014).

İç güvenlik ve iç güvenlik yönetimi, 20'nci yüzyılın sonundan itibaren değişmeye başlayan kavramlardan ikisidir. Bu kavramların değişimini, 2000'li yıllarda özellikle Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'nde görmek mümkündür (Mitsigelas vd., 2003; Brodeur vd., 2016). Bu iki coğrafyada ortaya çıkan iç güvenlik kavramı ve yaklaşımı, diğer ülkelere de yayılmaya ve çeşitli politika araçlarıyla kendisini göstermeye başlamıştır. Devletlerin başlıca politika aracı, diğer işlevsel alanlarda olduğu gibi iç güvenlik örgütlenmesini de biçimlendiren yasal düzenlemelerdir. Yasal düzenlemeler, merkezi yönetim ve yerel yönetim açısından sonuçlar doğuran politika değişikliklerini içermektedir. Merkezi ve yerel yönetim yasaları incelenerek ilgili politikanın ve kamu hizmetinin örgütlenmesine ilişkin çıkarımlarda bulunmak mümkündür.

Türkiye örneğine bakıldığında, yerel yönetim yasaları ile yapılan düzenlemelerin merkezi idare bağlamında sonuçlarının olduğu görülmektedir. Sadece merkezi yönetimde yapılan değişikliklerin yerel yönetime etkisinden değil, yerel yönetimde yapılan değişikliklerin merkezi yönetimi etkilediği bir süreçten söz etmek mümkündür (Çiner ve Karakaya, 2013). İç güvenlik örgütlenmesindeki değişim de, yerel yönetim düzenlemelerinin gerçekleştirildiği il ölçeğinde ortaya çıkarılabilir. Türkiye'de 2000'li yıllarda yönetimde yerleşme hız kazanmakla birlikte, güvenlik (ya da iç güvenlik) söz konusu olduğunda merkezileşme ve yerleşme süreçlerinin iç içe geçtiği ileri sürülebilir. Bu kapsamda çalışma,

³ Bkz. Hobbes (1651); Hobbes (2013); Pufendorf (1995).

⁴ İç güvenlik işlevinin askeri örgütlenmeler tarafından yerine getirildiği de bir gerçektir. Ancak bu durum, askeri örgütlenmeler açısından istisna bir durum olarak tanımlanmaktadır. Bunun için en yakın örnek Türkiye'dir. Türk Silahlı Kuvvetleri, hem dış hem de iç güvenlik işlevlerini birlikte yerine getiren bir askeri örgütlenme olarak öne çıkmaktadır.

bir yerel yönetim yasası olan 6360 Sayılı Kanunun, devletin merkezi yönetim aygıtının temel işlevi olan iç güvenlik örgütlenmesini il ölçeğinde değiştirdiği savına dayanmaktadır.

TBMM gündemine 2012 yılının sonunda getirilen ve 6360 Sayılı “On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” adıyla yürürlüğe giren kanun tasarısı, temelde bir yerel yönetim yasasıdır. Bu yasa kapsamında ortaya çıkan değişim, merkez teşkilatının illerde yetki ve sorumluluk alanlarını ve bunun sonucu olarak kamu hizmetinin sunumunu etkilemektedir. Devletin varoluşsal işlevi olan güvenlik ve bunun bir parçasını oluşturan iç güvenlik örgütlenmesi de, bu süreçte değişime uğramaktadır. Bu çalışma, 6360 Sayılı Kanunun illerde iç güvenlik örgütlenmesine yönelik yapısal ve işlevsel etkisini inceleyerek kavramsallaştırmayı amaçlamaktadır. İnceleme, Kanun tasarısı ve metinleri, TBMM İhtisas Komisyon Raporları ve Genel Kurul Tutanakları yanında aşağıdaki yasal düzenlemeler ile birlikte bütüncül olarak yapılmaktadır:

- 3201 Sayılı Emniyet Teşkilat Kanunu,
- 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu,
- 3152 Sayılı İçişleri Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun,
- 2803 Sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu,
- 2559 Sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu,
- 6638 Sayılı Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu, Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun,
- 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu,
- 442 Sayılı Köy Kanunu.

Çalışmada, illerde iç güvenlik örgütlenmesindeki değişim merkezi yönetim (merkez teşkilatı ve mülki idare) bağlamında da değerlendirilmektedir. Böylece, ortaya çıkan değişim ulusal ve yerel ölçeklerde kavramsallaştırılarak, bu iki ölçek arasındaki bağlantı ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Çalışma sonucunda oluşturulan kavramsal çerçeveye dayalı olarak, bu bağlantıyı uluslararası ve küresel ölçeklerle de kurmak mümkündür. Ancak çalışmanın kapsamı gereğince böyle bir çabaya girilmemiştir. Çalışma sonucunda, araştırmadan elde edilen bulgular çerçevesinde illerde iç güvenlik örgütlenmesine yönelik önerilere de yer verilmektedir.

2. 6360 SAYILI KANUN KAPSAMINDAKİ DEĞİŞİKLİKLERİN İLLERDE İÇ GÜVENLİK ÖRGÜTLENMESİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

6360 Sayılı Kanun, 12 Kasım 2012 günü TBMM Genel Kurulunda kabul edilmiş ve 06 Aralık 2012 günü Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanun kapsamında, 14 büyükşehir belediyesi ve 27 ilçe kurulmuştur.⁵ Bu düzenleme sonucunda, Türkiye’de 51 belediye ve 30 büyükşehir belediyesi olmuştur.⁶ Kanun tasarısının genel gerekçesine bakıldığında, sınırları il mülki sınırları ile aynı

⁵ 6360 Sayılı Kanun, 6447 Sayılı Kanun ile değiştirilmiştir. 6447 Sayılı Kanun, Ordu ilinin de 6360 Sayılı Kanun kapsamına alınmasıyla ilgilidir.

⁶ Adana, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bursa, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, Erzurum, Gaziantep, Hatay, İstanbul, İzmir, Kahramanmaraş, Kayseri, Kocaeli, Konya, Mersin, Sakarya, Samsun Malatya, Manisa, Mardin, Muğla, Ordu, Şanlıurfa, Tekirdağ, Trabzon, Van.

olan büyükşehir belediye sistemi yapısal olarak ölçek ekonomisi, optimal (en uygun) ölçek, daha büyük ve güçlü, merkezi bir yerel yönetim; işlevsel olarak da hizmet sunumunda etkinlik, verimlilik, nitelik, uyum ve eşgüdüm kavramlarına dayandırılmaktadır.

6360 Sayılı Kanun kapsamında bir taraftan beledi hizmetlerin örgütlenme ölçeği değiştirilirken, diğer taraftan beledi otorite örgütlenmesinde bir merkezileşme öngörülmektedir. Bu ölçek değişiminin ve merkezileşmenin, aynı zamanda merkezi yönetim kamu hizmetlerinin örgütlenmesi açısından da bir sonucu olsa gerektir. Bu bölümde, öncelikle 6360 Sayılı Kanunun yasalaşma sürecinde iç güvenlik örgütlenmesine ilişkin söylem incelenerek kurulan nedensellik ilişkileri ortaya konulmuş; daha sonra Kanun kapsamında yapılan idari değişiklikler kamu örgütlenmesi bağlamında kavramsallaştırılmıştır. Son olarak, 6360 Sayılı Kanunun yasalaşma sürecinde ortaya konulan nedensellik ilişkileri ve kavramsallaştırmalara göre illerde iç güvenlik örgütlenmesi incelenmiştir.

2.1. Türkiye’de İç Güvenlik Yönetimi ve 6360 Sayılı Kanun

Türkiye’de, uluslararası alanda olduğu gibi iç güvenlik kavramının resmi bir tanımı bulunmamaktadır. Literatürde yapılan tanımlara bakıldığında ise, mümkün olduğunca soyutlama yapıldığı ve kapsayıcı bir tanıma ulaşılmaya çalışıldığı görülmektedir (Çınar, 1997; Küçükşahin, 2006; Yılmaz, 2012; Akyüz, 2015). Gerek iç ve dış güvenlik ayrımının muğlak hale gelmesi, gerekse iç güvenlik kapsamının genişleme göstermesi nedeniyle, iç güvenlik tanımlamasının dinamik bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Aynı durumu, iç güvenlik örgütlenmesi açısından da söylemek mümkündür. İç güvenlik kavramının tanımlanmasında olduğu gibi iç güvenlik örgütlenmeleri zamandan zamana ve coğrafyadan coğrafyaya göre değişiklik gösterebilmektedir. İç güvenlik devletin güvenlik işlevinin bir parçası olması nedeniyle, kamu hizmetlerinden birisini oluşturmaktadır. İç güvenliğin niteliği itibarıyla bir kamu hizmeti olması da, devletin iç güvenlik teşkilatları kurmasını gerektirmektedir (Bal, 2003, s. 15).

Türkiye’de iç güvenlik kavramının içeriğine ilişkin anayasal ölçekte bir açıklama yoktur⁷. Ancak, 1982 Anayasasında kamu düzeni, kamu güvenliği, kişi güvenliği ve toplum güvenliği kavramlarına rastlanmaktadır. Bu kavramlar, 1982 Anayasasında genel olarak temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması kapsamında gerekçe olarak gösterilmektedir. İç güvenlik kavramının yasal ölçekte de kullanılmadığı; ayrıca kamu yönetiminde iç güvenlik kavramının isminde yer aldığı bir kamu örgütlenmesinin (İç Güvenlik Bakanlığı/Müsteşarlığı/Genel Müdürlüğü vb.) olmadığı görülmektedir. Bunun yerine, kamu düzeni ve güvenliği kavramlarının kullanıldığı ve iç güvenlik hizmetinin başta İçişleri Bakanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı olmak üzere çeşitli bakanlıklar bünyesinde örgütlendiği gözlenmektedir.

Türkiye’de iç güvenlik teşkilatı, esas olarak İçişleri Bakanlığı içerisinde oluşturulmuştur. İçişleri Bakanlığı memleketin genel emniyet ve asayişinden sorumludur.⁸ 3152 Sayılı Kanununun 2’nci maddesine göre İçişleri Bakanlığı, “Bakanlığa bağlı iç güvenlik kuruluşlarını idare etmek suretiyle ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünü, yurdun iç güvenliğini ve asayişini, kamu düzenini ve genel ahlakı, Anayasada

⁷ İç ve dış güvenlik ayrımı ile bu kavramların kendisi, sadece 1982 Anayasası’nın geçici 2’nci maddesinde Cumhurbaşkanlığı Konseyi’nin görevleri ile Basın Hürriyetinin düzenlendiği madde içerisinde olmak üzere iki kez geçmektedir. Basın hürriyeti maddesinde yer verilen iç güvenlik kavramı, 2001 yılında 4709 Sayılı Kanun ile yapılan Anayasa değişikliğinde madde metnine eklenmiştir.

⁸ Bkz. 3201 Sayılı Emniyet Teşkilat Kanunu ve 3152 sayılı İçişleri Bakanlığı’nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun.

yazılı hak ve hürriyetleri korumak” ile yükümlüdür. İçişleri Bakanlığı bu görevini, merkez teşkilatı, taşra teşkilatı ve bağlı kuruluşları aracılığıyla yerine getirmektedir. İçişleri Bakanlığı'nın bağlı kuruluşları, Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı, Sahil Güvenlik Komutanlığı, Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı ve Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'dür. Buna ilave olarak, kentsel alanlarda çarşı ve mahalle bekçileri, kırsal alanda ise köy korucuları istihdam edilmektedir. Çarşı ve mahalle bekçileri Emniyet Genel Müdürlüğü kadrolarında yer alırken, köy korucuları idari olarak muhtara (geçici köy korucuları mülki idare amirine) bağlıdır. Korucular, görevlerinin ifası bakımından ise köylerinin bağlı olduğu jandarma teşkilatının emrindedir.

Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Genel Komutanlığı il ve ilçelerde örgütlenmiştir. Emniyet teşkilatı kentsel alanlarda, jandarma teşkilatı ise kırsal alanlarda güvenliği sağlamaktadır. Sahil Güvenlik Komutanlığı, sahil ve karasularında güvenliği sağlamak amacıyla denize kıyısı olan illerde (Trabzon, Amasra, İstanbul, Çanakkale, İzmir, Muğla, Antalya, İskenderun) örgütlenmiştir. Dolayısıyla, Sahil Güvenlik Komutanlığının büyükşehir belediye sistemine geçişte ölçek değişiminden etkilendiğini söylemek mümkün değildir. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ise, taşrada İl/İlçe Göç İdaresi Müdürlükleri olarak örgütlenmiştir. Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı ise, taşra teşkilatına sahip olmayan bir örgütlenmeye sahiptir. Bu çerçevede, Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığının il ölçeğinde meydana gelen yönetsel değişikliklerden doğrudan etkilenmesi söz konusu değildir. Köy koruculuğu sistemi, köylerde örgütlenen bir iç güvenlik sistemidir. Köyün gerek bir yerel yönetim birimi olması gerekse muhtarlık kurumu vasıtasıyla merkezi idarenin işlevlerini de yerine getirmesi, köy koruculuğu sisteminin yerel yönetimlerde gerçekleştirilen değişikliklerden etkilenebileceği anlamına gelmektedir.

İçişleri Bakanlığı, 2010 yılında Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı⁹, 2013 yılında ise Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün kurulmasıyla genişlemiştir. İçişleri Bakanlığı teşkilatının genişlemesi ve/veya belirli işlevlerin öne çıkarak başlı başına bir birim haline gelmesi, iç güvenlik kavramının uygulamaya dayalı olarak genişleme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Ayrıca Türkiye'de iç güvenlik örgütlenmesinin merkez ve taşra teşkilatına sahip olması ve ana işlevlerin bağlı kuruluş olarak örgütlenmesi, bu örgütlenmenin merkez teşkilatı ve mülki idare ile olan ilişkileri bağlamında incelenmesini gerektirmektedir. İçişleri Bakanlığı'nın teşkilatında yapılan değişikliklere bakıldığında, ABD modeline uygun bir örgütlenmeye gidildiğini söylemek mümkündür. Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı¹⁰, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü¹¹, Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları gibi birimlerin oluşturulması ve bunlar ile kriz ve afet işleri, acil çağrı gibi işlerin İçişleri Bakanlığı çatısı altında toplanması bu durumu göstermektedir.

İçişleri Bakanlığı bünyesinde oluşturulan bu örgütlenmeler, Bakanlığın merkez teşkilatı yanında il (taşra) teşkilatlarını da genişletmektedir. Bir başka deyişle, gerek merkez teşkilatında gerekse illerde iç güvenlik hizmetlerinin örgütlenmesinde ve sunumunda kamusal otorite artış göstermektedir. Bu durum 6360 Sayılı Kanun kapsamında kentsel alanın genişlemesiyle birlikte ele alındığında, iç güvenlik

⁹ Müsteşarlık, terörle mücadeleyle ilişkin politika ve stratejileri geliştirmek ve bu konuda ilgili kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak üzere, 2010 yılında İçişleri Bakanlığına bağlı olarak kurulmuştur. Bkz. 5952 Sayılı 'Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun.

¹⁰ Bkz. 17.02.2010 tarihli ve 5952 Sayılı Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun.

¹¹ Bkz. 04.04.2013 tarihli ve 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu.

hizmetinin sunumunda otorite ve ölçek büyümesinin eş zamanlı olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Genel olarak belediye sayısının azalırken, büyükşehir belediye sistemine geçilen illerde belediye sayısı artış göstermektedir.¹² 6360 Sayılı Kanun uyarınca nüfusu 750.000'i geçen illerin de büyükşehir sistemine geçeceği göz önünde bulundurulduğunda, büyükşehir belediye sayısının zamanla artış göstereceği açıktır.

6360 Sayılı Kanun kapsamında kırsal alanı oluşturan belde ve köy sayısının da azaldığı görülmektedir. Bu azalış kırsal alan yönetimi sayısı, yüzölçümü ve nüfusu bakımından da bir azalma ortaya çıkarmaktadır. Gerek yerel idare birimi sayılarındaki gerekse nüfus ve yüzölçümlerinde ortaya çıkan artış ve azalışlar, iç güvenlik örgütlenmesi ve hizmet sunumu açısından yetki ve sorumluluk kapsamlarını değiştiren bir ölçek uyarlamasını ifade etmektedir. Kentsel alanda görev yapan polis ve bekçiler açısından yetki ve sorumluluk alanı mekânsal olarak artarken kişi başına ve metre kare başına düşen polis ve bekçi sayısı azalmaktadır. Kırsal alan açısından tersi bir durum söz konusudur. Kişi başına ve metre kare başına düşen jandarma ve korucu sayısı azalmaktadır. Böylece, bu kurumlar açısından yetki ve sorumluluk alanı mekânsal olarak daralmaktadır.

İç güvenlik örgütlenmesine ilişkin olarak 2012-2015 dönemindeki yasal düzenlemeler sonucunda il ölçeğinde (merkezi yönetimde) ortaya çıkan kamusal otorite artışı 6360 Sayılı Kanunun getirdiği bu ölçek değişimi ile birlikte ele alındığında, kamu hizmeti-ölçek ilişkisi ya da merkez-yerel ilişkisi üzerinde düşünülmesi gerekli olmaktadır. Böylece, ölçek değişiminin kamu hizmeti örgütlenmesine etkisiyle bunun sonucunda merkez-yerel ilişkisinde ortaya çıkan değişimi anlama ve açıklama imkânı elde edilebilecektir. Emniyet ve jandarma teşkilatları ile bekçilerin ve köy korucularının yetki ve sorumluluklarının kentsel ve kırsal alanlara göre farklılaştığı da dikkate alınır, kentsel ve kırsal alanlardaki değişiklikler bu kurumlar arasındaki ilişkiler, bunların yetki ve sorumluluk alanları ile il genel idaresi açısından sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Bu sonuçların ortaya konulmasıyla, iç güvenlik örgütlenmesinde değişimin yönünü belirlemek mümkün olabilecektir. Bu çalışma, takip eden başlıklar altında bu sorunsal üzerine inşa edilmektedir.

2.2. 6360 Sayılı Kanunun Yasalaşma Sürecinde İç Güvenlik Örgütlenmesi: Söylem ve Nedensellik İlişkileri

6360 Sayılı Kanunun yasalaşma sürecinde “Kanun Tasarısı”, “Kanun Değişikliği Teklifleri”, “TBMM İçişleri Komisyonu Raporu” ve “TBMM Genel Kurul Tutanakları” üzerinden yapılan incelemede, illerde iç güvenlik hizmetinin örgütlenmesine ilişkin söylem ve bu söylemden çıkarılan nedensellik ilişkileri Tablo 1’de gösterilmiştir.

¹² 6360 Sayılı Kanun kapsamında ortaya çıkan değişime yönelik sayısal değerler içeren başlıca çalışmalar için bkz. İzci ve Turan (2013); Bekdemir vd. (2014); Türkiye Belediyeler Birliği (2014); Çelikyay (2014), Zengin (2014); Yıldırım vd. (2015); Apan (2016).

Tablo 1. 6360 Sayılı Kanunun Yasalaşma Sürecinde İç Güvenlik¹³

Söylem	Kurulan Nedensellik İlişkileri	Doküman
Güvenlik hizmeti sunumunda uygun idari büyüklüklerin esas alınması	Kamu hizmeti sunumu-ölçek sorunu	İlçe kurulması kanun teklifleri
Köy korucularının haklarının yasa kapsamına alınması	Köy tüzel kişiliği-köy koruculuğu	İçişleri Komisyonu Raporu
Polis ve jandarmanın yetki ve sorumluluk alanları ile ilgili belirsizlik	Büyükşehir sınırları-yetki ve sorumluluk sınırları	
Köy korucularının statülerini de içerecek şekilde yeni Köy Kanunu çalışmaları	<ul style="list-style-type: none"> • Mevzuat uyumunun sağlanması • Köy-kırsal alan güvenliği	
Köy koruculuğunun kaldırılması	<ul style="list-style-type: none"> • Demokratikleşme-köy koruculuğu • Güvenlikçi yaklaşım-köy koruculuğu	İçişleri Komisyonu Raporu (Muhalefet şerhi)
Köylerin tüzel kişiliğinin kaldırılması sonucunda kırsal alanda Jandarma teşkilatının kaldırılması	<ul style="list-style-type: none"> • Kırsal alan güvenliği-jandarma • Jandarma hizmeti-coğrafi ve/veya mesleki tecrübe	
Köy tüzel kişiliğinin kaldırılması sonucunda köy koruculuğunun da fiili olarak kaldırılmış olacağı	<ul style="list-style-type: none"> • Kırsal alan güvenliği-köy koruculuğu • Köy koruculuğu-terörle mücadele	
Yatırım ve hizmetlerin aksadığının ve bu durumun (...) kamu düzeni ve güvenliğini olumsuz etkilediğinin vali veya ilgili Bakanlığınca tespit edilmesi	<ul style="list-style-type: none"> • Yatırım-kamu düzeni ve güvenliği • Kamu hizmeti-kamu düzeni ve güvenliği	Kanun Tasarısı
Kanun tasarısının merkezi idareyi ve iç güvenlik hizmetini (özellikle teröre karşı mücadeleyi) etkisizleştiren bir yaklaşıma sahip olarak görülmesi	Büyükşehir sistemi-iç güvenlik hizmetinin işlevselliği	TBMM Genel Kurul Tutanağı
Kırsal alan güvenliğinde jandarma-muhtar ilişkisinin sona erdirilmesi	Jandarma-köy muhtarı ilişkisi	
Büyükşehir sisteminde köy koruculuğunun fiilen sona ereceği	Büyükşehir sistemi-köy koruculuğu	
Jandarmanın görev alanı ve İçişleri Bakanlığı ile olan bağına ilişkin bir değişiklik olup olmayacağı	<ul style="list-style-type: none"> • Büyükşehir sistemi-jandarma görev alanı • İçişleri Bakanlığı-Jandarma ilişkisi	

6360 Sayılı Kanunun yasalaşma sürecinde doğrudan güvenlik hizmetinin örgütlenmesine ilişkin söylem ve bu söyleme göre kavramsallaştırılan nedensellik ilişkileri ortaya konulduktan sonra, Kanun kapsamında illerde öngörülen idari değişikliklerin de ele alınması uygun olacaktır. Kanunda öngörülen idari düzenlemeler ve bu düzenlemelerin illerde iç güvenlik hizmetinin örgütlenmesi ile ilişkisi Tablo 2'deki gibi gösterilebilir.

¹³ Bu tablonun hazırlanmasında istifade edilen dokümanlar (Kanun Teklifleri, İçişleri Komisyonu Raporu, Kanun Tasarısı, TBMM Genel Kurul Görüşme Tutanaqları) için bkz. www.tbmm.gov.tr, (22.11.2015).

Tablo 2. 6360 Sayılı Kanun Kapsamında İllerdeki İdari Düzenlemeler ve İç Güvenlik Örgütlenmesi

İdari Düzenleme	İç Güvenlik Hizmetinin Örgütlenmesi ile İlişkisi
Büyükşehir belediyesi sınırlarının il mülki sınırları haline getirilmesi	Jandarma ve emniyet teşkilatının görev ve sorumluluk alanı
İle sınırları içerisinde yer alan köy ve beldelerin tüzel kişiliğinin kaldırılması	Köy koruculuğu sisteminin durumu Jandarma ve emniyet teşkilatının görev ve sorumluluk alanı
İl ve ilçe sınırları içerisindeki köy ve beldelerin mahalleye dönüştürülmesi	• Köy koruculuğu sisteminin durumu • Jandarma ve emniyet teşkilatının görev ve sorumluluk alanının değişimi
Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıklarının kurulması	• Jandarma ve emniyet teşkilatının yatırımlarının yürütülmesi, izlenmesi ve koordinasyonu • Jandarma ve emniyet teşkilatının hizmetlerinin yürütülmesi, izlenmesi ve koordinasyonu • Vali ile jandarma ve emniyet teşkilatının idari ilişkileri

6360 Sayılı Kanunun yasalaşma sürecinde iç güvenlik örgütlenmesine ilişkin söylem, Kanun metninde öngörülen idari değişiklikler ve bunların iç güvenlik örgütlenmesiyle ilişkisi ortaya konulduktan sonra, takip eden başlıklarda 3201, 5442, 3152, 2803, 2559, 6638, 6458 ve 442 Sayılı Kanunlar Tablo 1 ve Tablo 2 çerçevesinde incelenmektedir.

2.3. İl İdaresi Açısından İnceleme

Türkiye’de il genel idaresini (ya da mülki idare, taşra idaresi) düzenleyen 5442 Sayılı Kanuna göre, il genel idaresinin başında vali bulunmaktadır. Yargı personeli (hâkim ve savcılar vb.) ile askeri personel (askeri birlikler, askeri fabrika ve müesseseler ve askerlik daire ve şubeleri) hariç olmak üzere, bakanlıkların taşra teşkilatları valinin emri altındadır. İllerde suç işlenmesini önlemek, kamu düzen ve güvenini korumak için gereken tedbirleri almakla yükümlü olan vali, il sınırları içinde bulunan genel ve özel bütün kolluk kuvvet ve teşkilatının amiri konumundadır. İllerde “(...) belediye ve köylere ait olan veya bunlara bağlı bulunan veya bunların gözetim ve denetimi altında iş gören daire ve müesseselerle diğer bütün gerçek ve tüzelkişiler tarafından işletilen mali, ticari, sınai ve iktisadi müesseseler, işletmeler, ambarlar, depolar ve sair uzman, fen adamı, teknisyen, işçi gibi personel bulunduran yerler (...) valinin gözetim ve denetimi altında” bulunmaktadır.

Bununla birlikte, 6638 Sayılı Kanun kapsamında, valilere “lüzumu hâlinde, kolluk amir ve memurlarına suç faillerinin bulunması için gereken emirleri verebilme” yetkisi tanınmıştır. Böylece, illerde Jandarma ve emniyet teşkilatındaki emir ve komuta zinciri dışında iç güvenlik hizmetiyle ilgili doğrudan mülki idare amirlerinde bir otorite yoğunlaşması ortaya çıkmıştır. Buna ilave olarak valiyeye aşağıdaki yetkiler verilmiştir:

- Kamu düzenini ve güvenliğini sağlamak amacıyla mahallî idarelerin itfaiye, ambulans, çekici, iş makinesi ve tedbirlerin zorunlu kıldığı diğer araç ve gereçlerinden yararlanabilme,
- Kamu düzenini ve güvenliğini sağlamak amacıyla, gerekirse emrindeki kolluk güçlerini mahalli idarelere karşı kullanabilme,
- Mahalli idarelerin personeline görev verebilme.

Bu yetkilere göre mahalli idarelere bu talimatlara uyma zorunluluğu getirilirken talimata uyulmaması durumunda ise ortaya çıkan zarar, mahalli idarelere rücu edilebilecektir. Bu yetkinin aynıysa ise ilçelerde kaymakamlara verilmiştir.

Buna göre, 6360 Sayılı Yasa kapsamında büyükşehir belediyelerinin yetki ve sorumluluk alanları mekânsal olarak il sınırları ile eşitlenerek büyürken, iç güvenlik söz konusu olduğunda illerde merkezi idarenin mahalli idareler üzerinde belirleyici olduğu bir merkezi idare-yerel idare ilişkisinin tesis edildiğini söylenebilir. Bu durumu ise, illerde iç güvenlik alanında mülki idare lehinde bir merkezileşme olarak nitelemek mümkündür.

2.4. Jandarma Teşkilatı Açısından İnceleme

Jandarma teşkilatı, Türk kamu yönetiminde “emniyet ve asayiş ile kamu düzeninin korunmasını sağlayan silahlı, askeri bir güvenlik ve kolluk kuvveti” olarak tanımlanmaktadır. Jandarma teşkilatı, emniyet ve asayiş hizmetleri yönünden İçişleri Bakanlığına bağlı olarak faaliyet göstermektedir. Jandarma Genel Komutanı da, İçişleri Bakanına karşı sorumludur. İllerde ise, jandarma teşkilatı emniyet ve asayiş görevleri bakımında vali ve kaymakamların emri altındadır. 6360 Sayılı Yasa kapsamında Jandarmanın emniyet ve asayiş görevlerinde ve İçişleri Bakanlığı ile olan bağlantısında herhangi bir değişiklik ortaya çıkmamıştır.

Jandarmanın emniyet ve asayiş işleri kapsamında illerde teşkilatlanmasında, zorunlu haller dışında mülki idare kademelenmesi esas alınmaktadır. Bununla birlikte, hizmette verimlilik ve etkinlik sağlanması amacıyla, birden çok ili içine alan bölgelerde jandarma teşkilatlanması da (Jandarma Bölge Komutanlıkları gibi) mümkündür. 6360 Sayılı Yasa kapsamında, Jandarmanın illerde teşkilatlanma esasları bağlamında bir değişiklik söz konusu değildir. Jandarma yine mülki taksimata dayalı olarak teşkilatlanmaya devam etmiş ve etmektedir. Yani uygulamada, Jandarma Bölge Komutanlığı, İl Jandarma Komutanlığı ve İlçe Jandarma Komutanlığı şeklindeki “bölge-il-ilçe” teşkilatlanması sürdürülmektedir.

Jandarmanın mülki görevleri, esas olarak, “emniyet ve asayiş ile kamu düzenini sağlamak, korumak ve kollamak, kaçakçılığı men, takip ve tahkik etmek, suç işlenmesini önlemek için gerekli tedbirleri almak ve uygulamak, ceza infaz kurumları ve tutukevlerinin dış korunmalarını yapmak” olarak ifade edilebilir. Jandarmanın görev ve sorumluluk alanı, il ve ilçe belediye sınırları dışında kalan veya polis teşkilatı bulunmayan (yani polis görev sahasının dışında olan) yerlerdir. Ancak 6360 Sayılı Kanun kapsamında büyükşehir belediye sınırlarının il mülki sınırları haline getirilmesi ve böylece il ve ilçe belediye sınırları dışında yer kalmaması nedeniyle, bu illerde jandarma görev ve sorumluluk alanının hukuken ortadan kalktığı bir durum ortaya çıkmıştır. Burada ortaya çıkan hukuki ve idari boşluğu kapatmak amacıyla 2015 yılının Mart ayında 6638 Sayılı Kanun ile bir düzenleme yapıldığı görülmektedir. Buna göre, “belediye sınırları içinde olmakla birlikte hizmet gerekleri bakımından uygun görülen yerler, jandarmanın görev ve sorumluluk alanı olarak tespit edilebilir.”

6360 Sayılı Yasa kapsamında köy tüzel kişiliklerinin kaldırılarak bu yerlerin belediyelere bağlı mahalleler haline getirilmesi, il aşamada Jandarma teşkilatı açısından görev ve sorumluluk alanının mekânsal olarak daralması ve/veya jandarma teşkilatının köylerdeki teşkilat ve personelinin ilçe ve il merkezlerinde toplanması ve yoğunlaşması anlamına gelmektedir. Bu durum Jandarma teşkilatı açısından yapısal bir küçülmeye işaret edebileceği gibi, bunun ikamesi olarak emniyet teşkilatının Jandarmadan

boşalan yerlerde teşkilatlanarak yapısal olarak büyümesi anlamına gelmektedir. Bu kapsamda, yeni kurulan 27 ilçede emniyet teşkilatı kadrolarının ihdas edildiği görülmektedir.

Kırsal niteliğini korumakla birlikte mahalle statüsü verilen köylerde kamu düzeni ve güvenliğin sağlanmasında Jandarmadan emniyet teşkilatına bir geçiş söz konusudur. Ancak daha önce de bahsedildiği gibi, 6360 Sayılı Kanundan yaklaşık iki buçuk yıl sonra yürürlüğe giren 6638 Sayılı Kanun, bu geçişin bir süre daha uzayacağını göstermektedir. Zira 2803 Sayılı Kanun, vali ve kaymakamlara, emniyet ve jandarma teşkilatlarını kendi sorumluluk sahalarında yetersiz kalmaları durumunda birbirlerinin sorumluluk sahalarında geçici olarak görevlendirme imkânı tanımalarına rağmen, 6638 Sayılı Kanun kapsamındaki söz konusu düzenleme, sürekli bir durumu öngörmektedir.

6360 Sayılı Kanun ve 6638 Sayılı Kanun birlikte ala alındığında; bir taraftan Jandarma teşkilatının görev sahasının mekânsal olarak sınırlandırıldığı ve böylece yapısal olarak küçültüldüğü, bir taraftan da mülki idarede Jandarma teşkilatının atama, yer değiştirme ve değerlendirilme yetkisinin İçişleri Bakanı, vali ve kaymakamlara verildiği bir durumun ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durum, Jandarma teşkilatı tarafından illerde verilen iç güvenlik hizmeti açısından merkezi idare lehinde bir otorite yoğunlaşmasına ve merkezileşmeye işaret etmektedir.

2.5. Emniyet Teşkilatı Açısından İnceleme

Emniyet teşkilatı, memleketin genel emniyet ve asayişinden sorumlu olan İçişleri Bakanlığına bağlı olarak faaliyet göstermektedir. Emniyet Genel Müdürlüğü'nün taşra teşkilatı, illerde il emniyet müdürlükleri, ilçelerde ilçe emniyet müdürlükleri veya ilçe emniyet amirlikleri ile güvenlik hizmetlerine ilişkin diğer birimlerden oluşmaktadır. İçişleri Bakanlığının uygun göreceği yerleşim alanlarında, polis teşkilatı birimi kurulabilir. 6360 Sayılı Kanunla birlikte büyükşehir belediye sınırlarının il mülki sınırları ile eşitlenmesi sonucunda, emniyet teşkilatının mekânsal olarak yetkili ve sorumlu olduğu alan genişlemiştir. Özellikle 6360 Sayılı Kanun kapsamında 27 ilçenin kurulmasıyla birlikte, bu ilçelerde emniyet teşkilatı kurulmuştur. Bu durum, büyükşehir belediye sisteminin uygulamaya geçirildiği illerde emniyet teşkilatının yapısal olarak büyümesi anlamına gelmektedir.

3201 Sayılı Kanuna göre, İçişleri Bakanı polis hizmetlerine ilişkin kendiliğinden (resen) emir verebilir. 6638 Sayılı Kanun kapsamında mülki idare amirlerinin de doğrudan polisler emir verebilmesine imkân sağlanması da göz önünde bulundurulduğunda, sadece merkez teşkilatında bulunan bu yetkinin, yetki genişliği çerçevesinde mülki idare amirlerine de verildiği görülmektedir. Bu durum merkezi idarede bir yetki devri ya da âdemi merkeziyetçilik ortaya çıkarırken illerde iç güvenlik hizmetlerinde ve örgütlenmesinde mülki idare lehine bir otorite yoğunlaşması anlamına gelmektedir.

3201 Sayılı Kanuna göre, “polis teşkilatı bulunmayan yerlerde il, ilçe ve bucak jandarma komutanları ile jandarma karakol komutanları bu kanunda yazılı vazifeleri yapar ve yetkileri kullanırlar.” Buna göre, emniyet teşkilatı olmayan yerlerde Jandarma teşkilatı kurmak mümkündür. Ancak 6638 Sayılı Kanunun “belediye sınırları içinde olmakla birlikte hizmet gerekleri bakımından uygun görülen yerler, jandarmanın görev ve sorumluluk alanı olarak tespit edilebilir.” hükmüne bakıldığında; polis yetki ve sorumluluklarının Jandarma teşkilatına verilmesinden ziyade ayrı bir görev ve sorumluluk alanı tespit

edilmesine öncelik verildiği ve böylece emniyet ve jandarma teşkilatları arasında görev ayrımı ilkesinin korunduğu görülmektedir.¹⁴

Kentsel alanın büyümesi, çarşı ve mahalle bekçileri açısından da bir büyüme eğilimine işaret etmektedir. Köylerin mahalleye dönüştürülmesi neticesinde çarşı ve mahalle bekçilerinin istihdam edilebileceği alanda büyüme meydana gelmektedir. Özellikle, mahalleye dönüştürülmesi sonucunda koruculuk uygulamasının kaldırılacağı köylerde korucu sistemi yerine çarşı ve mahalle bekçileri istihdam edilebilecektir.

2.6. Geçici Köy Koruculuğu Açısından İnceleme

Köy koruculuğu uygulamasının kökenine bakıldığında, kırsal alanda yetersiz kalan ya da yerel güvenlik sorunlarına yetişmekte geç kalan devletin kolluk güçlerinin desteklendiği ve iç güvenlik hizmetinin yerleştirildiği bir uygulama karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda, merkezi idarenin merkezileşmeyi sağlayana kadar kırsal alanda kamu düzenini ve güvenliğini sağlamak amacıyla oluşturduğu bir sistem olma özelliğine sahip köy koruculuğu, merkezileşme-yerelleşme tartışmalarının da içerisinde yer almaktadır.

Türk kamu yönetiminde tüzel kişiliğe sahip yerel yönetim biçimi olan köy, 442 Sayılı Kanunda düzenlenmiştir. Bu Kanunda, köy yönetiminin başında olan muhtarın göreceği devlet işleri de sayılmıştır:

- Köyün sınırı içinde dirlik ve düzenliği korumak (asayiş korumak),
- Köye gelip gidenlerin niçin gelip gitmekte olduklarını anlamak ve bunlar içinde şüpheli adamlar veyahut ecnebler görülürse hemen yakın karakola haber vermek,
- Köy civarında eşkıya görürse Hükümete haber vermek ve elinden gelirse tutturmak,
- Köylünün ırzına ve canına ve malına el uzatan ve Hükümet kanunlarını dinlemeyen kimseleri köy korucuları ve gönüllü korucularla yakalattırarak Hükümete göndermek.

Muhtarın göreceği devlet işlerine bakıldığında, bunların çoğunlukla kamu düzeni ve güvenliğinin sağlanması yani iç güvenlik hizmetiyle ilgili olduğu görülmektedir. Köyde kamu düzenini ve güvenliğini sağlamada ilk kademeyi, köylünün mecburi işlerinden birisi olan korucu sistemi oluşturmaktadır.

442 Sayılı Köy Kanunu kapsamında üç çeşit korucu bulunmaktadır: köy korucusu, gönüllü köy korucusu, geçici köy korucusu. Köy sınırı içinde herkesin ırzını, canını ve malını korumak için ihtiyar meclisi tarafından tutulan köy korucuları, muhtarın teklifi ve kaymakamın emriyle işe başlamaktadırlar. Köy muhtarının emri altında olan korucular, silahlıdır ve onlara karşı gelenler Jandarmaya karşı gelmiş gibi ceza görürler. Gönüllü köy korucuları mahsul zamanlarındaki muhtemel yağmayı önlemek için eli silah tutan yeteri kadar köylü arasından muhtar ve ihtiyar meclisi tarafından seçilerek kaymakamın izniyle geçici süreyle görevlendirilen kişilerden oluşmaktadır. Geçici köy koruculuğu sistemi ise, artan terör olaylarına bağlı olarak 1985 yılında yapılan kanun değişikliği ile uygulanmaya başlamıştır. 442 Sayılı Kanuna göre:¹⁵

“Bakanlar Kurulunca tespit edilecek illerde; olağanüstü hal ilanını gerektiren sebeplere ve şiddet hareketlerine ait ciddi belirtilerin köyde veya çevrede ortaya çıkması veya her

¹⁴ Polis ve jandarma arasında yapılan görevler ayrılığı, özellikle 1990’lı yıllardan itibaren az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ile geçiş ülkelerinde uygulamaya konulan güvenlik sektörü reformlarının da bileşenlerinden bir tanesini oluşturmaktadır. Bkz. OECD (2005; 2007).

¹⁵ Bkz. 442 Sayılı Köy Kanunu Md. 74.

ne sebeple olursa olsun köylünün canına ve malına tecavüz hareketlerinin artması hallerinde, valinin teklifi ve İçişleri Bakanının onayı ile yeteri kadar geçici köy korucusu görevlendirilmesi kararlaştırılabilir.”

Geçici köy koruculuğu uygulamasına ilişkin giderler, İçişleri Bakanlığı bütçesine konulacak ödenekten karşılanırken ödemeleri il valilikleri tarafından yapılmaktadır. Geçici köy korucularının yetki ve sorumlulukları ile silah ve kıyafetlerinin cinsi ve her türlü özlük haklarına ilişkin düzenleme İçişleri Bakanlığı tarafından yapılmaktadır. Bu anlamda, diğer köy korucularına nazaran geçici köy koruculuğu sisteminde merkez teşkilatında bir otorite yoğunlaşması mevcuttur. Bu durum aynı zamanda, bir yerel yönetim biçimi olan köy tüzelkişiliğinin üzerinde merkezi idarenin belirleyici olduğu ve merkezi idare (Vali-İçişleri Bakanlığı-Bakanlar Kurulu) lehine bir merkezileşme öngörüldüğü durumlardan birisidir.

6360 Sayılı Kanun kapsamında köylerin tüzel kişiliklerinin kaldırılarak mahalleye dönüştürülmesi sonucunda, köy koruculuğu uygulamasının da bu illerin köylerinde kendiliğinden tamamen kalkması söz konusu olacaktı. 6360 Sayılı Kanun’da “Bu Kanun ile tüzel kişiliği kaldırılan köylerde görev yapan geçici ve gönüllü köy korucuları hâlen görev yaptıkları yerlerde görev yapmaya devam ederler. Bunlar 18.3.1924 tarihli ve 442 sayılı Köy Kanunu ve diğer mevzuatta kendileri için öngörülen haklardan aynı şekilde yararlanmaya devam ederler. Bu yerler için ihtiyaç olması hâlinde aynı usulle yeni görevlendirmeler yapılabilir.” şeklinde bir düzenleme yapılarak gönüllü ve geçici köy koruculuğu uygulamasının devam ettirilmesine karar verilmiştir. Bununla birlikte, muhtarın teklifi ve kaymakamın emriyle göreve başlayan ve muhtarın emrinde görev yapan köy korucularının devam edip etmeyeceği ile ilgili bir düzenleme yapılmamıştır. Buradan, köy tüzel kişiliğinin kaldırılması sonucunda bu koruculuk uygulamasına son verildiği anlaşılmaktadır.¹⁶

Köylerin tüzelkişiliğine son verilmesi, aynı zamanda, polisin görev sahası dışında kalan özellikle köylerdeki jandarma teşkilatlarının kaldırılması anlamına gelmektedir. Çünkü polis, belediye sınırları içerisindeki yerleşim yerlerinde kamu düzeninin ve güvenliğinin sağlanmasından sorumludur. Bu köylerin mahalleye dönüştürülmesiyle birlikte görev sahasının jandarma teşkilatından emniyet teşkilatına devredilmesi söz konusudur. Bu durum, daha önce de bahsedildiği gibi jandarma teşkilatının yetkili ve sorumlu olduğu mekân ve nüfusu azaltırken emniyet teşkilatının yetkili ve sorumlu olduğu mekân ve nüfusu artırmaktadır. 6360 Sayılı Kanun kapsamında büyükşehir belediyesi kurulma şartının nüfus ölçütüne bağlanması nedeniyle, nüfusu 750 bini geçen iller arttıkça jandarma teşkilatının yetkili ve sorumlu olduğu alanın daha azalacağı, bunun karşılığında ise emniyet teşkilatının yetkili ve sorumlu olduğu alanın da artacağı beklenmelidir.

6638 Sayılı Kanunun “belediye sınırları içinde olmakla birlikte hizmet gerekleri bakımından uygun görülen yerler, jandarmanın görev ve sorumluluk alanı olarak tespit edilebilir.” hükmü, jandarma ve Emniyet teşkilatı arasındaki bu devir teslim için bir geçiş süresi öngörüldüğünü göstermektedir. Zira herhangi bir yerde taşra teşkilatının oluşturulması için belirli süreye ihtiyaç vardır. Bu süreç öncelikle,

¹⁶ Bu tip korucunun kaldırılması neticesinde ortaya çıkan ihtiyacın çarşı ve mahalle bekçileri ile giderilmeye çalışıldığını ya da çalışılacağını söylemek mümkündür. Özellikle, başta Şırnak, Diyarbakır, Hakkâri, Şanlıurfa ve Mardin illerinde olmak üzere başlatılan çarşı ve mahalle bekçisi teminine ilişkin çalışmalar buna işaret etmektedir. Bkz. <http://www.milliyet.com.tr/5-ilde-2-bin-394-bekci-alinacak-gundem-2223550/>

gerekli personelin temini, mal ve hizmet alımlarının planlanması, doküman devir teslimi, bölgenin tanınması gibi başa çıkılması gereken örgütsel ihtiyaçların gerçekleştirilme düzeyine bağlıdır.

Büyükşehirlerde 6360 Sayılı Kanun kapsamında gönüllü ve geçici köy koruculuğu uygulamasının devamının öngörülmesi aynı zamanda, mahalle statüsüne geçirilen ve böylece emniyet teşkilatının yetki ve sorumluluk alanına giren yerlerde korucuların Jandarma ile olan bağlantısının emniyet teşkilatına devredilmesini gerektirmektedir. Ancak bununla ilgili düzenleme henüz yapılmamıştır. Ayrıca, muhtar ve ihtiyar heyeti tarafından köylü içerisinde görevlendirilen gönüllü köy korucularının mahalle statüsünde nasıl görevlendirileceği ve bunların masraflarının da nasıl karşılanacağına ilişkin bir düzenleme de henüz mevcut değildir. Bu durum, mahalle statüsüne sahip olarak Emniyet teşkilatının yetki ve sorumluluk alanına giren yerleşim yerlerinde iç güvenlik hizmetinin sonumu konusunda bu durumu açıklığa kavuşturacak bir düzenleme yapılmasını gerektirmektedir.

Köylerin mahalle statüsüne geçirilmesiyle birlikte, bu yerlerdeki kamu düzeninin ve güvenliğinin sağlanması bağlamında da merkezi idare lehine bir otorite yoğunlaşmasının ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Çünkü doğrudan muhtar tarafından göreve başlatılan ve masrafları köylüler tarafından karşılanan korucu uygulamasına son verilerek sadece mülki idare amirlerinin ve İçişleri Bakanlığının izin, onay ve talimatına bağlı olarak görev yapabilen gönüllü ve geçici köy koruculuğu uygulaması muhafaza edilmiştir. Belediye örgütlenmesini bir birimi olan mahallede iç güvenliğin sağlanmasında polis yanında, Jandarma, gönüllü ve geçici köy koruculuğu uygulaması birlikte varlık gösterecektir.

2.7. Göç İdaresi Açısından İnceleme

Göç sorunu, Türkiye’de Nisan 2013 ayında 6458 Sayılı Kanun çerçevesinde yapılan düzenlemeyle iç güvenlik kapsamına alınan bir politika alanı olmuştur. 6458 Sayılı Kanun kapsamında göç sorununa ilişkin yetki ve sorumluluklar belirlenirken göç ile ilgili kamu hizmetlerinin yürütülmesi amacıyla, İçişleri Bakanlığının bağlı kuruluşu olarak “Göç İdaresi Genel Müdürlüğü” kurulmuştur. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü “merkez”, “taşra” ve “yurt dışı” teşkilatlarına sahiptir. Genel Müdürlüğün taşra teşkilatını İl Göç İdaresi Müdürlükleri ile İlçe Göç İdaresi Müdürlükleri oluşturmaktadır.

6360 Sayılı Kanun kapsamında illerde öngörülen idari değişikliklerin (Tablo-2) göç işleri çerçevesinde incelenebilmesi için iki olguya daha bakılmalıdır. Birincisi, göç işleri ile iç güvenlik arasında kurulan ilişkidir. Diğeri ise, göç işlerine ilişkin kamu hizmetinin örgütlenmesinde merkez-taşra ve merkez-yerel ilişkilerinin nasıl oluşturulduğudur.

Göç idaresi konusunda üzerinde en çok durulan kavramın “kamu düzeni ve güvenliği” olduğu söylenebilir. Yabancıların vize işlemleri, Türkiye’ye girişi, geçici ya da sürekli ikamet, ikametlerinin iptali, çıkışları ve sınır dışı edilmelerinde kamu düzeni ve güvenliği, ana ölçüt ya da ön koşul niteliğindedir. Hatta diğer ölçüt ya da koşulların da bunun çevresinde toplandığı ileri sürülebilir. Bu durum özellikle kendi ülkesindeki güvenliksiz ortam nedeniyle zorunlu göç eden ve/veya yasa dışı yollarla Türkiye’ye giriş yapan yabancıların Türkiye’ye girişi, ülkede kalışı ve ülkeden çıkışında öne çıkmaktadır. Buradan, göç hizmetlerinin yürütülmesinde kamu düzeni ve güvenliği ile ilgili olan konularda illerde iç güvenlik teşkilatlarının yetki ve sorumluluk sahibi olduğu sonucuna ulaşılır.

İllerde, göç işleri kapsamında yabancılara ilişkin işlemleri yerine getirmekten valilik sorumludur. Valiliğin iç güvenlik birimleri ile olan ilişki biçimleri aşağıda belirtilmiştir:

- Valilik, kamu düzeni ve güvenliği açısından tehlike oluşturan kaçak durumundaki yabancılar hakkında idari gözetim kararı verebilir. İdari gözetim için kaçak durumundaki yabancılar, kolluk birimleri tarafından yakalanarak valiliğe bildirilir.

- Sınır vizesi, sınır kapılarının bağlı olduğu valiliklerce verilir. Valilik bu yetkisini sınırda görevli kolluk birimine devredebilir.

- İdari para cezaları, valilik veya kolluk birimlerince uygulanır.

Bunların yanı sıra, başta düzensiz göç eden yabancılar olmak üzere ikamet edilen her türlü sığınma, barınma yerleri ile kabul ve geri gönderme merkezlerinin güvenliği de iç güvenlik birimleri tarafından sağlanmaktadır. Sığınma, barınma, geri gönderme, kabul yerlerinin şehir merkezleri dışında kırsal alanlarda oldukları göz önünde bulundurulduğunda, 6360 Sayılı Kanun kapsamında tüzel kişilikleri kaldırılarak büyükşehir dönüşürülen illerde bu tür yerlerin güvenliğinin öncelikli olarak Emniyet teşkilatı tarafından sağlanması; bunun yanı sıra bu tür yerler için polis ve jandarma arasında yetki ve sorumluluk paylaşımının düzenlenmesi gerektiği de açıktır.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, başta Emniyet Genel Müdürlüğü ile Dışişleri Bakanlığı olmak üzere çeşitli Bakanlıkların merkez ve taşrada yerine getirdiği işlerin bir kısmını bünyesinde toplamış; 81 il ve 148 ilçede taşra teşkilatlanmasını planlamıştır (www.goc.gov.tr, 28.01.2016). İl ve ilçelerde göç idaresi birimlerinin kurulmasında büyükşehir ayrımı yapılmamıştır. İllerde göç işlemlerinin tamamında valilik yetkili kılınarak göç işlemlerinin yetki genişliği çerçevesinde yerine getirmesi hedeflenmiştir. Bu durum, özellikle düzensiz göç durumunda olan yabancıların zorunlu ikametlerinde giderlerin merkezi yönetim bütçesinden (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü) karşılanması öngörüldüğünden, beledi hizmetler için merkezi yönetim bütçesinden doğrudan belediyelere ve büyükşehir belediyelerine kaynak aktarımı söz konusu olmaktadır.¹⁷ 6360 Sayılı Kanun kapsamında büyükşehir sistemi uygulanan illerde kaynak aktarımı da, beledi hizmetleri il genelinde sunmakla yükümlü olan büyükşehir belediyelerine olacaktır.

Ayrıca, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ve taşra teşkilatı, göç eden yabancıların toplumsal uyumunun sağlanması konusunda yabancılara yönelik işlerinde, kamu kurum ve kuruluşları, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ile uluslararası kuruluşların öneri ve katkılarından da faydalanarak uyum faaliyetleri planlayabilir. 6360 Sayılı Kanun kapsamında büyükşehir belediyesi sistemine geçilen yerlerde bu faaliyetlerde yer alacak yerel yönetim birimi büyükşehir belediyeleri olacaktır. Bu anlamda, göç işleri konusunda öneri ve katkı sağlayacak başlıca yerel yönetim birimi büyükşehir belediyeleri olacaktır.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğünün iç güvenlik örgütlenmesiyle ilişkisi, düzensiz göç meselesine ilişkindir. Belirli bir ilde ikamete zorlama, idari gözetim, sınır dışı etme, yakalamam gibi işlemler düzensiz göç kapsamında iç güvenlik örgütleri tarafından Göç İdaresi Genel Müdürlüğü adına yerine getirilen işlemlerdir. Düzensiz göçe ilişkin işlemler, illerde valilik üzerinden kolluk (iç güvenlik) birimlerince yerine getirilmektedir. Zira düzensiz göç, kamu düzeni ve güvenliği açısından başlıca sorun alanlarından birisi olarak Türk kamu yönetiminde yerini almıştır.

¹⁷ Göç İdaresi Genel Müdürlüğüne 2015 yılı Merkezi Yönetim Bütçesi kapsamında 179.890.000,00 TL ödenek tahsis edilmiştir. Bu ödeneğin 34.400.000,00 TL'lik kısmı İl Sığınma Evleri ile Geri Gönderme, Kabul ve Sığınma Merkezlerinin yapılandırılması için ayrılmıştır. Bkz. http://www.goc.gov.tr/icerik/butce/_308_4606 (Erişim: 28.01.2016).

Burada merkez teşkilatı, merkez-taşra ve merkez-yerel ilişkileri bağlamında üzerinde durulması gereken öncelikli konu, Göç İdaresi Genel Müdürlüğünün, görevleriyle ilgili konularda kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, özel sektör ve uluslararası kuruluşlarla iş birliği ve koordinasyonu sağlamakla yetkili olmasıdır. Ayrıca Genel Müdürlüğün göç işleri konusundaki her tür bilgi ve belge talebi, ilgili kurum ve kuruluşlar tarafından geciktirilmeden yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu iki yetki ve sorumluluk alanı, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ve dolayısıyla İçişleri Bakanlığı açısından belirli bir kamu hizmeti alanında hem merkezi idare içerisinde hem de yerel yönetimler karşısında güç yoğunlaşması anlamına gelmektedir.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, göç işleri konusunda kamu kurum ve kuruluşları arasında eşgüdüm sağlamaktan sorumludur. Bu sorumluluk illerde İl ve İlçe Göç İdaresi Müdürlükleri tarafından yerine getirilmektedir. Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları ise, yine İçişleri Bakanlığı adına illerde başta yatırım ve ödeneklerin kullanımı olmak üzere kamu hizmetlerinin yürütülmesi konusunda nispeten güçlü bir kamu örgütü olarak öne çıkmıştır. Burada, İçişleri Bakanlığının bu iki biriminin taşradaki yetki ve sorumluluklarının birbirlerine göre nasıl olacağı konusu muhtemel bir çatışma alanı oluşturmaktadır.

2.8. İçişleri Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Açısından İnceleme

Türkiye’de iç güvenliğin, asayişin ve kamu düzeninin sağlanmasından İçişleri Bakanlığı sorumludur. İçişleri Bakanlığı, kendisine bağlı iç güvenlik kuruluşlarını idare ederek ülkenin iç güvenliğini, asayişini ve kamu düzenini sağlamaya çalışmaktadır. Bunun yanı sıra, İçişleri Bakanlığı, ülkenin idari bölümlere ayrılması, il ve ilçelerin genel idarelerini, mahalli idareleri ve bunların merkezi idare ile olan ilişkilerini düzenleme görevine de sahiptir. 2012 yılından itibaren 6360 ve 6638 Sayılı Kanunlar kapsamında yapılan değişiklikler konusunda öne çıkan Bakanlık İçişleri Bakanlığı olmuştur. Zira hem iç güvenlik, asayiş ve kamu düzeninden hem de illerin genel idaresinden sorumlu olan İçişleri Bakanlığı bu iki Kanun’da da merkezi bir konuma sahiptir.

Öncelikle, 6360 Sayılı Kanun kapsamında il özel idarelerinin kaldırılmasıyla birlikte büyükşehir belediye sisteminin uygulandığı illerde valilere bağlı olarak kurulan Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları, 3152 Sayılı İçişleri Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun içerisinde şöyle düzenlenmiştir:¹⁸

“Büyükşehir belediyelerinin bulunduğu illerde kamu kurum ve kuruluşlarının yatırım ve hizmetlerinin etkin olarak yapılması, izlenmesi ve koordinasyonu, (...) gerektiğinde merkezi idarenin taşrada yapacağı yatırımların yapılması ve koordine edilmesi, (...) ildeki kamu kurum ve kuruluşlarına rehberlik edilmesi ve bunların denetlenmesini gerçekleştirmek üzere valiye bağlı olarak Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı kurulmuştur.”

Bu başkanlıklar yapısal ve işlevsel olarak üzerinde durulması gereken bir örgütlenme biçimi olarak öne çıkmaktadır. Başkanlıkların kuruluş amacına bakıldığında, taşra teşkilatına ilişkin önemli yönetsel işlevler üstlendikleri görülmektedir. İllerde bakanlıkların taşra teşkilatı valinin emrinde görev

¹⁸ Bkz. 3152 Sayılı İçişleri Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Md. 28/A.

yapmakla birlikte, Bakanlıkların ilçe teşkilatlarına ilişkin konularda da doğrudan valiye verilen bir yetki alanı söz konusudur. Dolayısıyla il genel idaresinde vali lehinde bir otorite yoğunlaşması ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Adına göre temelde “yatırımlar” ile ilgili izleme ve koordinasyon işlevlerini yerine getirmesi öngörülen başkanlıkların, “Bakanlıkların taşradaki ödeneklerinin yönetimi”, “adli ve askeri teşkilat dışında taşradaki tüm birimlerin hizmet ve faaliyetlerinin etkinliği, verimliliği ve kurumların stratejik plan ve performans programlarına uygunluğu” konularında doğrudan işlev üstlendiği görülmektedir. Dolayısıyla sadece yatırımlar değil aynı zamanda taşra teşkilatının verdiği kamu hizmetleri de bu kapsamda görülmektedir. İç güvenlik hizmetini illerde sağlayan jandarma ve emniyet Teşkilatı bu düzenlemeden muaf tutulmamıştır. Dolayısıyla, il ve ilçe Jandarma ve Emniyet teşkilatlarının hem yatırım maksatlı ödeneklerinin kullanımı hem de iç güvenlik hizmetlerinin etkinliği, verimliliği ve stratejik plan ve performans programlarına uygunluğu Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları tarafından kontrol edilerek İçişleri Bakanlığı ve Başbakanlığa rapor edilecektir. Burada, Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları vasıtasıyla iç güvenlik teşkilatlarının taşradaki faaliyetleri üzerinde daha yoğun bir sivil gözetim/kontrol yapısının tesis edildiği görülmektedir.¹⁹

Bu durum, Mart 2015 ayında yürürlüğe giren 6638 Sayılı Kanun ile birlikte değerlendirilmelidir. 6638 Sayılı Kanunla jandarma ve emniyet mevzuatında yapılan değişiklikler kapsamında; Jandarmanın il ve ilçe personelinin atanması, yer değiştirmesi, geçici görevlendirilmesi, değerlendirilmesi ve askeri nitelikli olmayan görevleri sebebiyle suç isnadı durumunda görevden uzaklaştırılması yetkileri Türk Silahlı Kuvvetleri/Jandarma Genel Komutanlığından alınarak İçişleri Bakanına verilmiştir. Ayrıca, il ve ilçe jandarma komutanlıklarındaki personel (Komutan hariç) valiler tarafından görevden uzaklaştırılabilecektir.

Bunun yanı sıra, özellikle merkezden, yani çeşitli bakanlıklardan taşra teşkilatına gönderilen ödenek işlemlerinde İçişleri Bakanlığının belirleyici bir konuma getirilmesi, taşra teşkilatının tüm mali işlerinin Başkanlıklar üzerinden İçişleri Bakanlığı tarafından kontrol edileceği ve bu anlamda İçişleri Bakanlığında diğer bakanlıkların aleyhine önemli derecede bir otorite yoğunlaşması ortaya çıktığı görülmektedir. Ayrıca, taşra teşkilatının taşıt alımı, bakım ve onarımı, büro ihtiyaçları, mülki idare amirlerinin konutlarının yapım, bakım ve onarımı ile emniyet hizmetlerinin sağlanmasına ilişkin harcamaların Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıklarınca yapılması İçişleri Bakanlığında bir otorite yoğunlaşmasına işaret etmektedir. Genel olarak idareye bakıldığında, diğer bakanlıkların taşradaki faaliyetlerinin kontrolünün iç güvenlik, asayiş ve kamu düzeninin sağlanmasından sorumlu olan İçişleri Bakanlığına verilmesi, taşra yönetimi ya da il genel idaresinde güvenlik odaklı bir bakış açısının ortaya çıktığını göstermektedir.

¹⁹ Bunun yanı sıra, Türkiye’de Aralık 2008-Mayıs 2010 ve Temmuz 2012-2014 olmak üzere iki aşamada “Türkiye’de İç Güvenlik Sektörünün Sivil Gözetiminin Geliştirilmesi” adlı proje uygulamaya konulmuştur. İçişleri Bakanlığı (İller İdaresi Genel Müdürlüğü) tarafından yürütülen projenin finansmanını Avrupa Birliği Komisyonu sağlarken, teknik desteğini ise Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) vermiştir. Projenin temel amaçlarından birisi de “İçişleri Bakanlığı ile vali ve kaymakamların iç güvenlik birimleri üzerindeki denetim yetkisinin geliştirilmesi” şeklinde ifade edilmiştir. Proje kapsamında halen bir taraftan kapsayıcı ve bütüncül bir İç Güvenlik Yasası hazırlığı yapılırken diğer taraftan Yerel Güvenlik Kurulları adı altında illerde yönetim esasına dayalı güvenlik komisyonlarının oluşturulması çalışmaları sürmektedir. Proje hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.sivilgozetim.org.tr/Pages/TR/anasayfa.html>; <http://www.illeridaresi.gov.tr/i-g-venlik-sekt-r-n-n-sivil-g-zetiminin-gelistirilmesi>, (04.04.2016).

Merkezileşme, otorite yoğunlaşması ve güvenlik odaklı yaklaşımın görülebileceği bir başka düzenleme ise, illerde taşra teşkilatının yetki ve sorumluluk alanındaki yatırım ve hizmetlerin aksadığının ve bu durumun kamu düzeni ve güvenliğini olumsuz etkilediğinin tespit edilmesi halinde, ilgili taşra teşkilatının ödeneklerinin kesilerek İçişleri Bakanlığına ve/veya Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıklarına aktarılması ve harcamaların bunlar tarafından yaptırılması imkânının sağlanmasıdır. Böylece, bütçeleri İçişleri Bakanlığı bünyesinde ama ayrı olan jandarma ve emniyet teşkilatlarının bütçelerinin kullanımı ve illerdeki harcamaları üzerinde doğrudan bir kontrol mekanizması oluşturulmaktadır. Jandarma ve emniyet teşkilatlarının yapması gereken bir yatırımı yapmaması ya da uygun yapmaması nedeniyle iç güvenlik hizmetlerinin aksadığının tespit edilmesi halinde, bu teşkilatların ödeneklerinin doğrudan İçişleri Bakanlığına ya da Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıklarına aktarılması mümkündür. Burada bütçe üzerinden bir kontrol mekanizmasının oluştuğunu söylemek mümkündür.

2.8. İç Güvenlik Örgütlenmesindeki Değişimin Kavramsallaştırılması

Buraya kadar, 6360 Sayılı Kanun kapsamında öngörülen değişiklikler iç güvenlik örgütlenmesine yönelik yasal düzenlemeler ile birlikte bütüncül olarak incelenmiştir. Peki, inceleme çerçevesinde ortaya konulan değişim nasıl kavramsallaştırılabilir? Bunun için öncelikle, değişimi ortaya çıkaran olguların, bu olguların nedenlerinin (ya da Kanunlarda öngörülen yöntem ve araçların) ve sonuçların sistematik olarak gösterilmesi gerekmektedir. Böylece olgular ile kavramlar arasında ilişki kurulabilecek ve değişimin yönü belirlenebilecektir. 6360 Sayılı Kanun diğer Kanunlar ile birlikte ele alındığında illerde iç güvenlik örgütlenmesinde ortaya çıkan durumu Tablo 3'teki gibi kavramsallaştırarak ortaya koymak mümkündür.

Tablo 3. İllerde İç Güvenlik Örgütlenmesinde Ortaya Çıkan Değişimin Kavramsallaştırılması

Olgu	Neden	Sonuç
Merkezi idarede İçişleri Bakanlığında otorite yoğunlaşması	<ul style="list-style-type: none"> • Bütüncül kontrol örgütlenmesi (YİKOB) • Bütçe üzerinden kontrol • Hizmet sunumunun etkinliği üzerinden kontrol • Göç işlerinde yetki ve sorumluluk bütünleşmesi	Merkezileşme
Mülki idarede otorite yoğunlaşması	<ul style="list-style-type: none"> • Bütüncül kontrol örgütlenmesi (YİKOB) • Merkezi idare içerisinde yetki devri • Valinin yetki alanının genişlemesi	Merkezileşme
İç güvenlik örgütlenmesinin sivil gözetiminin artırılması	<ul style="list-style-type: none"> • Doğrudan hiyerarşik kontrol • Hizmet sunumunun etkinliği üzerinden kontrol • Bütçe üzerinden kontrol • Emniyet ve jandarma görev alanı ayrımı	<ul style="list-style-type: none"> • Sivil Kontrol/Gözetim • Performans esaslı
Jandarma teşkilatının yetki ve sorumluluk alanının mekânsal olarak daralması	Köy tüzel kişiliğinin kaldırılması ve kırsal alanın daralması	Küçülme
Emniyet teşkilatının yetki ve sorumluluk alanının mekânsal olarak genişlemesi	Belediye sınırlarının genişlemesi	Büyüme
Emniyet teşkilatının sorumluluk sahalarının jandarma teşkilatı sorumluluk sahası yapılabilmesi	Yetki ve sorumluluk sahasının tespitinde hizmet sunumu ölçütü	Hizmet sunumunda esneklik
Mahalli idarede (köy) iç güvenlik yetki ve sorumluluğunun azaltılması	<ul style="list-style-type: none"> • Köy tüzel kişiliğinin kaldırılması sonucu, muhtarın “devlet işleri” kapsamındaki iç güvenlik yetki ve sorumluluklarının kaldırılması • Zorunlu korucu uygulamasının kaldırılması	Merkezileşme
Taşrada yatırım ödeneklerinin kullanımı ve hizmet sunumuna ilişkin sorunlarda bütçenin yaptırım mekanizması olarak kullanılması	<ul style="list-style-type: none"> • Yatırım-iç güvenlik ilişkisi • Hizmet sunumu-iç güvenlik ilişkisi	Kalkınma-güvenlik ilişkisi

Tablo 3'te gösterilen değişim ve bu değişimin sebep ve sonuçları genel olarak merkezi idarede, merkezi idare içerisinde de sivil kesimde bir otorite yoğunlaşması ve merkezileşme eğilimi gösterirken emniyet teşkilatının jandarma teşkilatı karşısında da öne çıktığı bir iç güvenlik örgütlenmesinin kendisini gösterdiği söylenebilir. Merkez teşkilatında İçişleri Bakanlığında diğer bakanlıklara nazaran bir otorite yoğunlaşmasından da söz etmek mümkündür. İç güvenlik örgütlenmesi bağlamında, mülki idarede de bir otorite yoğunlaşması kendisini göstermektedir. Bu otorite yoğunlaşması, bir taraftan emniyet ve jandarma teşkilatlarının sivil kontrolünün güçlendirilmesi yoluyla sağlanırken diğer taraftan jandarma karşısında emniyet teşkilatı lehinde bir kapasite artışı oluşmaktadır. Bu durum, emniyet teşkilatı açısından bir büyüme, jandarma teşkilatı açısından da bir küçülmeye işaret etmektedir.

Her ne kadar merkezi idarenin bir birimi gibi faaliyet gösterse de, bir yerel yönetim birimi olan köyün iç güvenlik sağlanmasındaki rolü de zamanla ortadan kalkacaktır. Zira zorunlu köy koruculuğu uygulaması kaldırılırken köyün devlet işleri içerisinde yer alan güvenlik işlevi de mahalle statüsüne

geçilmesiyle birlikte ortadan kalkmış olmaktadır. Ayrıca, yatırım ve hizmet sunumu ile iç güvenlik arasında kurulan nedensellik ilişkisi dikkati çekmektedir. 2012-2015 dönemindeki yasal düzenlemelerle, Türkiye’de de kalkınma-güvenlik ilişkisinin politika düzeyinde kurulmaya başladığını söylemek mümkündür.²⁰ Burada, bütçenin bir kontrol mekanizması olarak kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla, yatırımlar ve hizmet sunumu ile iç güvenlik arasında kurulan ilişkinin kaynak bağımlılığı üzerinden sürekliliğinin sağlanmaya çalışılacağı anlaşılmaktadır.

6360 Sayılı Kanun kapsamında öngörülen değişikliklerin jandarma ve emniyet teşkilatları açısından ortaya çıkardığı küçülme ve büyüme ihtiyacının karşılanması için belirli bir zamana gereksinim duyulacağı açıktır. Bu sürede, iç güvenlik hizmeti sunumunda aksaklıkların önlenmesi için jandarma ve emniyet teşkilatları arasında görev paylaşımı yapılarak esneklik sağlanacağı anlaşılmaktadır. Temel olarak emniyet ve jandarma teşkilatları arasında mekânsal görev ayırımına dayanan mevcut iç güvenlik örgütlenmesi, büyükşehir sistemine tamamen geçişle birlikte kesin olarak sağlanabilecektir. Bu ayırım, aynı zamanda iç güvenlik örgütlerinin sivil kontrolünün sağlanmasında bir yöntem olarak kullanılmaktadır.

3. SONUÇ

İç güvenlik kavramı, bir ülkenin sınırları içerisinde kişilerin can ve mal güvenliğini, kamu düzenini ve güvenliğini, asayişi ve emniyeti sağlamayı ifade etmektedir. Bu yönüyle, iç güvenlik devlet aygıtlarının vazgeçilmez işlevlerinden birisidir. Diğer kamu hizmet ve işlevlerinde olduğu gibi, iç güvenlik hizmetleri de merkez ve taşra ölçeklerinde örgütlenmektedir. Türkiye’de iç güvenlik örgütlenmesi de merkez ve taşra teşkilatlarına sahiptir. Merkez teşkilatı içerisinde bakanlık ve bağlı kuruluşlarından oluşan iç güvenlik örgütlenmesi, taşrada il genel idaresi içerisinde kendi teşkilatına sahip olarak faaliyet göstermektedir.

Türkiye’de iç güvenlikten sorumlu merkez teşkilatını İçişleri Bakanlığı oluştururken taşra teşkilatı İçişleri Bakanlığının bağlı kuruluşları tarafından oluşturulmaktadır. Türkiye’de Aralık 2012 ayında kabul edilen 6360 Sayılı Kanun, mahalli idare alanında köklü değişimler ortaya çıkarmıştır. Temelde bir yerel yönetim yasası olmakla birlikte, idarenin örgütlenme ilkeleri, merkezileşme-yerelleşme, merkezi idare-yerel idare, yetki ve sorumluluk alanları bağlamında değişiklikler ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda, incelenmesi gereken alanlardan birisini de illerde iç güvenlik hizmetlerinin örgütlenmesi oluşturmaktadır.

6360 Sayılı Kanunun illerde iç güvenlik örgütlenmesine yönelik yapısal ve işlevsel etkisinin incelenmeye çalışıldığı bu çalışmada, öncelikle Kanunun yasalaşma sürecinde iç güvenlik hizmeti ve örgütlenmesiyle ilgili olarak dile getirilen söylem incelenmiştir. Daha sonra ise, 6360 Sayılı Kanunla birlikte Türk kamu yönetiminde gerçekleştirilen temel idari değişiklikler ortaya konulmuştur. Sonraki aşamada ise, 6360 Sayılı Kanun kapsamında yapılan idari değişiklikler, 2012-2015 dönemine ilişkin

²⁰ Kalkınma ile güvenlik arasında kurulan olumlu yöndeki nedensellik ilişkisine göre, kalkınma ve güvenlik birbirinin ön koşuludur. Bu yaklaşım 1990’lı yıllardan itibaren uluslararası politika alanında ileri sürülen bir politika yaklaşımına dayanmaktadır. Bu politikaları açıklamak için “güvenlik-kalkınma bağı (security-development nexus)” ya da “insani güvenlik (human security)” kavramları kullanılmaktadır. İnsani güvenlik kavramı ile güvenlik-kalkınma bağı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. UNDP (1994); Stern ve Öjendal (2010).

olarak 3201, 5442, 2803, 2559, 6638, 6458 ve 442 Sayılı Kanunlar ile birlikte bütüncül ve karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Belediye sınırları içerisinde olması nedeniyle emniyet teşkilatının sorumluluk sahası olan yerleşim yerlerinin, hizmet gerekleri bakımından jandarma teşkilatının sorumluluk sahası olarak tespit edilebilmesi imkânı getirilmiştir. Bu düzenleme, 2803 Sayılı Kanun kapsamında yetersiz kalmaları nedeniyle, emniyet ve jandarmanın birbirlerinin sorumluluk sahalarında geçici olarak görevlendirilebilmesinden farklı bir durumdur. 6638 Sayılı Kanun kapsamında öngörülen düzenlemenin sürekli nitelikte olması nedeniyle, büyükşehir belediyesi statüsü elde eden ya da edecek olan illerde, bu uygulamanın nasıl olacağı yani Jandarma teşkilatının yetki ve sorumluluk alanları, diğer kurum ve kuruluşlarla yatay ve dikey ilişkileri yönetmelik seviyesinde düzenlenmelidir.

Bunun yanı sıra, kentsel mekânların ve nüfusun artışı emniyet teşkilatının yetkili ve sorumlu olduğu nüfusu ve coğrafyayı genişletmektedir. Yetki ve sorumluluk kapsamında ortaya çıkan bu genişleme, fiziksel olarak (personel, bina, malzeme ve teçhizat vb.) daha büyük bir emniyet teşkilatı ihtiyacı ortaya çıkaracaktır. Bu ihtiyacın karşılanmasında, polis yanında daha fazla sayıda çarşı ve mahalle bekçisi istihdamı ortaya çıkabilecektir. Belediye sistemi ile büyükşehir belediye sisteminin birlikte yer aldığı mevcut durumda, ölçüğe göre farklı güvenlik örgütlenmelerinin de ortaya çıkacağı ileri sürülebilir. Büyükşehir olan illerde emniyet teşkilatının ağırlıklı ve belirleyici olduğu bir güvenlik örgütlenmesi gelişirken, diğer illerde emniyet ve jandarma teşkilatlarının bir arada bulunduğu ve bunlar arasında görev paylaşımına dayalı bir örgütlenme devam edecektir.

Büyükşehir sistemi, otoritenin büyükşehirlerde merkezileşmesine dayanmaktadır. Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları üzerinden mülki idareye ve İçişleri Bakanlığına verilen kontrol ve gözetim yetkisinin arttığı göz önünde bulundurulursa, merkezi yönetim ile yerel yönetim arasındaki bu kontrol ilişkisi doğrudan büyükşehir belediye yönetimi üzerinden kurulacaktır. İl sınırları içerisinde kontrol ve gözetimin belediye yönetimleri, il özel idareleri ve köy muhtarlıkları üzerinden ayrı ayrı kurulması yerine sadece bir yerel yönetim otoritesinin kontrol edilmesiyle yerel hizmet sunumunun kontrolünün sağlanacağı anlaşılmaktadır. Hizmet sunumu ile iç güvenlik arasındaki kurulan nedensellik ilişkisi de dikkate alınır, büyükşehir belediye yönetimlerinin yetkili oldukları il sınırları içerisinde iç güvenlik gereğiyle ilave bir kontrol mekanizması kurulmuş olmaktadır.

6360 Sayılı Kanunla birlikte, büyükşehir belediye sınırlarının il mülki sınırları ile eşitlenmesi sonucunda, iç güvenlik hizmetinin sunumu ve örgütlenmesinde mülki idare ile yerel idare arasında eşgüdüm alanı genişlemiş olmaktadır. Bir başka deyişle, büyükşehir belediye sistemine geçilen illerde ilçe iç güvenlik örgütlenmelerinin eşgüdüm sağlayacağı yerel yönetim birimi ilçe belediyesi yerine il büyükşehir belediyesi olacaktır. Zira büyükşehir belediye sistemi uygulanan illerde başat yerel otorite büyükşehir belediyeleridir. Bundan sonra planlama, hizmet sunumu ve kaynak kullanımına büyükşehir yönetimleri karar vereceğinden, ilin geneline ilişkin iç güvenlik hizmeti sunumuna yönelik eşgüdüm öncelikle valilik ile büyükşehir arasında sağlanacaktır. Bu durumda, iç güvenlik hizmeti sunumunda kaymakamlık ile ilçe belediyeleri arasındaki eşgüdümün nasıl sağlanacağı da valilik ve büyükşehir planlama süreçlerinde göz önünde bulundurulacaktır.

6360 Sayılı Kanun ve iç güvenlik örgütlenmesine ilişkin yasal düzenlemeler birlikte düşünüldüğünde, iç güvenlik örgütlenmesine ilişkin ilave düzenlemelerin de yapılması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Öncelikle, mahalle statüsüne sahip olarak emniyet teşkilatının yetki ve sorumluluk alanına giren yerleşim yerlerinde gönüllü ve geçici köy korucuları ile polis arasındaki ilişkiyi açıklığa kavuşturacak bir düzenleme yapılmalıdır. Bu düzenlemede, bir taraftan korucular ile polis arasındaki ilişkileri diğer taraftan belediye sınırları içerisinde korucuların başta silah kullanma olmak üzere yetki ve sorumlulukları belirtilmelidir. Ayrıca, illerde Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıklarının yatırım ve hizmetler bağlamında jandarma ve emniyet teşkilatı ile olan ilişkilerinin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

İllerde Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıklarının yatırımlar, ödeneklerin kullanımı ve iç güvenlik hizmetlerinin yerine getirilmesi bağlamında jandarma ve emniyet teşkilatı ile olan ilişkilerinin düzenlenmesi ve böylece kurumlar arası ilişkilerin idarenin kuruluş ve görevleri bakımından bütünlüğü çerçevesinde belirlenmesi gerekmektedir. Ayrıca Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıklarının yatırımlar, ödeneklerin kullanımı ve göç hizmetlerinin yerine getirilmesi bağlamında İl ve İlçe Göç İdaresi Müdürlükleri ile yetki, sorumluluk, bilgi ve belge talebi gibi konularda ortaya çıkabilecek muhtemel çatışma alanlarını ortadan kaldıracak düzenlemelerin de yapılması gerekmektedir.

Sonuç olarak; 6360 Sayılı Kanun, temelde bir yerel yönetim yasası olmakla birlikte merkezi idarenin iç güvenlik hizmeti örgütlenmesi ve sunumunu da etkilemiştir. 6360 Sayılı Kanuna iç güvenlik bağlamında bakıldığında; genel olarak merkezi idarede iç güvenlik hizmetinin örgütlenmesi ve sunumunda bir merkezileşme kendisini göstermektedir. Bu merkezileşme sadece güvenlik hizmetlerinde değil, diğer kamu hizmetlerinin örgütlenmesi ve sunumunda da güvenlik ölçütünün (kamu düzeni ve güvenliği) yatırım, hizmet sunumu, bütçe ve sivil gözetim bağlamında tesis edildiği bir duruma işaret etmektedir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda, güvenlik-kalkınma ilişkisinin merkezi ve yerel idarelerde nasıl oluşturulduğunu daha ayrıntılı olarak incelemek mümkündür.

4. KAYNAKLAR

- Akyüz, Bilal (2015), “Türkiye’de İç Güvenlik Algısının Değiştirilmesi: İç Güvenlik Teşkilatı’na Yönelik Yeni Yapılanma Modeli”, Savunma Bilimleri Dergisi, Cilt.14, Sayı.1, (65-87).
- Apan, Ahmet (2016), “Bütünşehir Modeli ve Taşra Yönetimine Etkileri”, Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt 25, Sayı 1, (1-24).
- Bal, Mehmet Ali (2003), Modern Devlet ve Güvenlik, IQ Yayıncılık, İstanbul.
- Bekdemir, Ünsal-Kocaman, Sinan-Polat, Suat (2014), “Yeni Büyükşehir Yasası Sonrasında Türkiye’de Şehir Nüfusu ve Yerleşmeleri”, Doğu Coğrafya Dergisi, Cilt. 19, Sayı. 32, (277-297).
- Brodeur, Jean-Paul-Gill, Peter-Töllborg, Dennis (2016), Democracy, Law and Security: Internal Security Services in Contemporary Europe, Ashgate Publishing, USA.
- Çelikyay, Hicran (2014), Değişen Kent Yönetimi ve 6360 Sayılı Büyükşehir Yasası, Sayı: 101, SETA, İstanbul.
- Çınar, Bekir (1997), Devlet Güvenliği İstihbarat ve Terör, SAM Yayınları, Ankara.

- Çiner, Can Umut-Karakaya, Oral (2013), “Merkez-Yerel İlişkileri ve Mülki İdarenin Dönüşümü”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 68, No. 2, (63-93).
- Drent, Margriet-Dinnissen, Rosa-Van Ginkel, Bibi-Hogeboom, Hans-Homan, Kees (2014), *The Relationship Between External and Internal Security*, Clingendael, Netherlands.
- European Union (2010), *Internal Security Strategy for the European Union: Towards a European Security Model*, Belgium.
- Hobbes, Thomas (1651), *Leviathan or the Matter, Forme, & Power of a Common-wealth Ecclesiasticall and Civill*, Green Dragon in St. Pauls Church-yard, London.
- Hobbes, Thomas (2013), *Leviathan*, Çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İzci, Ferit-Turan, Menaf (2013), “Türkiye’de Büyükşehir Belediyesi Sistemi ve 6360 Sayılı Yasa ile Büyükşehir Belediyesi Sisteminde Meydana Gelen Değişimler: Van Örneği”, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt. 18, Sayı. 1, (117-152).
- Krause, Keith-Williams, Michael C. (1996), “Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods”, *Mershon International Security Studies*, Vol.40, No.2, (229-254).
- Mitsigelas, Valsamis-Monar, Jörg-Rees, Wyn (2003), *The European Union and Internal Security: Guardian of the People?*, Palgrave Mcmillan, New York.
- OECD (2005), *Security System Reform and Governance*, OECD, Paris.
- OECD (2007), *OECD DAC Handbook on Security System Reform (SSR): Supporting Security and Justice*, OECD, Paris.
- Owen, Taylor (2004), “Human Security-Conflict, Critique and Consensus: Colloquium Remarks and a Proposal for a Proposal for a Threshold-Based Definition”, *Security Dialogue*, Vol.35, No.3, (373-387).
- Pufendorf, Samuel (1995), *The Political Writings of Samuel Pufendorf*, Der. Carig L. Carr, Oxford University Press, Oxford.
- Stern, Maria-Öjendal, Joakim (2010), “Mapping the Security-Development Nexus: Conflict, Complexity, Cacophony, Convergence?”, *Security Dialogue*, Vol.41, No.1, (5-30).
- TBMM (2012), *Tutanak Dergisi*, Cilt: 5, Dönem: 24, Yasama Yılı: 3, 18’inci Birleşim, 08 Kasım 2012, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem24/yil3/bas/b018m.htm> (22.11.2015).
- TBMM (2012), *Tutanak Dergisi*, Cilt: 5, Dönem: 24, Yasama Yılı: 3, 19’uncu Birleşim, 09 Kasım 2012, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem24/yil3/bas/b019m.htm> (22.11.2015).
- Türkiye Belediyeler Birliği (2014), *6360 Sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanuna İlişkin Rehber*, Ankara.
- UNDP (1994), *Human Development Report 1994*, Oxford University Press, Newyork.
- Yıldırım, Uğur-Gül, Zehra-Akın, Soner (2015), “İl Mülki Sınırı Büyükşehir Belediye Modelinin Getirdiği Yenilikler”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt. 10, Sayı. 2, (205-229).
- Yılmaz, Sefer (2012), “Türkiye’nin İç Güvenlik Yapılanmasında Değişim İhtiyacı”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 21, No. 3, (17-40).

Zengin, Ozan (2014), "Büyükşehir Belediyesi Sisteminin Dönüşümü: Son On Yılın Değerlendirmesi",
Ankara Barosu Dergisi, Cilt. 72, Sayı. 2014/2, (91-116).

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_gd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=108037
(22.11.2015).

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_gd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=111710
(22.11.2015).

<http://www.mevzuat.gov.tr> (22.11.2015).

<http://www.sivilgozetim.org.tr/Pages/TR/asama1.html> (06.02.2016).

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_gd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=108037
(22.11.2015).

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_gd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=111710
(22.11.2015).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem24/yil3/bas/b019m.htm> (22.11.2015).

http://www.goc.gov.tr/icerik6/hakkimizda_308_308_309_icerik (28.01.2016).

http://www.goc.gov.tr/icerik/butce/_308_4606 (28.01.2016).

<http://www.milliyet.com.tr/5-ilde-2-bin-394-bekci-alinacak-gundem-2223550/> (08.04.2016).

<http://www.sivilgozetim.org.tr/Pages/TR/anasayfa.html> (04.04.2016).

<http://www.illeridaresi.gov.tr/i-g-venlik-sekt-r-n-n-sivil-g-zetiminin-gelistirilmesi> (04.04.2016).

ULUSLARARASI TİCARET VE ULAŞILABİLİRLİK: TÜRKİYE KARAYOLLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

INTERNATIONAL TRADE AND ACCESSIBILITY: A STUDY ON THE HIGHWAYS OF TURKEY

Halil ŞİMDİ¹, Ayberk ŞEKER², Tuğçe DANACI³

Öz

Taşımacılık maliyetleri uluslararası ticari faaliyetler kapsamında ticaret maliyetlerinin önemli bir bileşenini oluşturmaktadır. Ticaret maliyetlerinin azaltılması ve ticaret hacminin artırılması için taşımacılık maliyetlerinin azaltılması gerekmektedir. Bu doğrultuda, taşımacılık maliyetlerinin azaltılması amacıyla ulaşım altyapılarının geliştirilmesi gerekmektedir. Ulaşım altyapısının iyileştirilmesi, otoyol ağının geliştirilmesi, asfalt ve bölünmüş yol ağının artırılması gibi taşımacılık yollarının geliştirilmesini içermektedir. Çalışma kapsamında, Türkiye'nin 1984–2014 yılları arasında karayolları uzunluğunun (bölünmüş yol, asfalt yol ve otoyol uzunluğu olarak) uluslararası ticareti üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre Türkiye'nin ihracat ve ithalatı ile karayolları uzunluğu eşbütünlüğe ilişkin ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Buna ek olarak, Türkiye'nin ihracat ve ithalatı ile karayolları uzunlukları (bölünmüş yol, asfalt yol ve otoyol uzunluğu olarak) arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Ticaret, İthalat ve İhracat, Karayolları, Ulaşım Altyapısı, Eşbütünlüğe ve Nedensellik Analizi.

Abstract

Transport costs are an important component of trade costs within the scope of international commercial activities. Transportation costs must be reduced for reduction of cost of trade and increase of trading volume. In this context, it is necessary to improve the transport infrastructure in order to reduce transportation costs. Improvement of transport infrastructure includes the development of road transport such as the development of the motorway network, enhancing the paved and divided road network. In this study, it was analyzed that the length of highways (divided highway, the asphalt road

¹ Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi Uluslararası Ticaret Bölümü, hsimdi@sakarya.edu.tr

² Arş. Gör., Yalova Üniversitesi, İİBF Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, ayberk.seker@yalova.edu.tr

³ Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, UBYO Uluslararası Ticaret Bölümü, tugcedanaci81@gmail.com

and motorway length) have the impact on international trade between 1984 and 2014 in Turkey. According to the result of analysis, ARDL Bound tests indicate that there is short term relationship between export-import and highways, divided ways and asphalt ways. Moreover, there are not causality relationship between the variables.

Keywords: *International Trade, Import and Export, Roadways, Transportation Infrastructure, Cointegration and Causality Analysis.*

1.GİRİŞ

Uluslararası ticarete, taşımacılık maliyetlerinin ölçülmesi ve ekonomik etkilerinin belirlenmesi oldukça zor bir süreçtir. Ticaret maliyetleri, günümüz uluslararası ticaretinde serbestleşme hareketleri gerçekleşse de halen önemli bir gider olarak yerini almaktadır. Uluslararası ticaret maliyetleri ülkeler, bölgeler ve ürünler için önemlidir ve değişken özellikler göstermektedir.

Uluslararası ticarete taşımacılık maliyetleri, ticaret maliyetlerinin önemli bir bileşenidir. Ticaret maliyetlerinin azaltılması ve ticaret hacminin artırılması için taşımacılık maliyetlerinin düşürülmesi önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, taşımacılık maliyetlerinin azaltılması amacıyla ulaşım altyapılarının geliştirilmesi gerekmektedir. Ulaşım altyapısının iyileştirilmesi, otoyol ağının geliştirilmesi, asfalt ve bölünmüş yol ağının artırılması gibi taşımacılık yollarının geliştirilmesini içermektedir. Bu doğrultuda, ticaret maliyetlerini anlamak ve ticaret maliyetlerinin uluslararası ticaret hacimlerinin belirlenmesi üzerindeki rolünü belirleyebilmek için ülkelerin iç coğrafi yapılarının ve ilgili iç maliyetlerinin ortaya koyulması gerekmektedir (Anderson ve Wincoop, 2004: 704).

Taşımacılık maliyetleri yalnızca ithalat ve ihracat yapılan ülkeler arasında gerçekleşmemektedir. Ülkeler ithalat ve ihracat işlemlerini üretimi gerçekleştirdikleri yerde başlatmakta ve mal ve hizmetlerin ülke içerisinde de taşımacılık faaliyetlerinin gerçekleşmesi söz konusu olmaktadır. Ülke içi taşıma ve ulaşım maliyetleri, uluslararası ticaret işlemleri dolayısıyla oluşan toplam maliyetlerin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (Blyde, 2013: 664). Amerika Birleşik Devletleri'nde, iç taşımacılık maliyetlerinin uluslararası taşımacılık maliyetleri içerisindeki payının % 36,6 düzeyinde olması, iç taşımacılık maliyetlerinin uluslararası ticarete önemli bir yere sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir (Rousslang ve To, 1993). Bu doğrultuda, yüksek iç taşımacılık maliyetlerinin uluslararası ticaret önünde önemli bir engel teşkil edeceği görülmektedir.

2.ULUSLARARASI TİCARET ve KARAYOLLARI İLİŞKİSİ

Uluslararası ticarete ülkeler ticaret maliyetlerine ve mal ve hizmetlerin taşıma şartlarına göre taşımacılık türlerinden birini veya birkaçını tercih etmektedirler. Gerçekleştirilen ticaret işlemlerinde uluslararası taşımacılık boyutu kadar ülke içinde yapılan taşımacılık da büyük önem arz etmektedir.

Ülkelerin iç taşımacılık ve ulaşım altyapılarının uluslararası ticaret hacmi üzerinde önemli etkisi bulunmaktadır. Ulaşım altyapıları zayıf olan ülkelerin uluslararası ticarete avantaj sağlamaları söz konusu olamamaktadır. Özellikle zayıf ulaşım altyapısına sahip gelişmekte olan ülkeler uluslararası ticarete önemli dezavantaja sahip olmaktadır (Coşar ve Demir, 2016: 232). Özellikle gelişmekte olan

ülkelerin yetersiz ulaşım altyapısına ve etkin olmayan bir lojistik ağına sahip olmaları, uluslararası rekabette eksik ve zayıf kalmalarına neden olmaktadır.

Ülkelerin taşımacılık ve ulaşım altyapılarının iyileştirilmesinin ticaret üzerindeki etkileri çeşitlilik göstermektedir. Bu doğrultuda, uzun ulaşım ve taşımacılık yollarında yapılan iyileştirmeler, gerçekleşen ticaret hacmi üzerindeki önemli derecede etkilere sahiptir (Blyde, 2013: 665). Ulaşım ve taşımacılık altyapılarına yapılan yatırımlar, uzun mesafeli uluslararası ticarete maliyetleri azaltmakta ve uluslararası ticarete rekabet gücü elde etmeyi sağlamaktadır.

Uluslararası ticarete kara bağlantısına sahip ülkelerin sıklıkla başvurduğu taşımacılık yolu karayolu taşımacılığıdır. Ülkelerin karayolu altyapıları ve ulaşım ağları, fiziksel, tarihsel ve ekonomik coğrafyalarından önemli derecede etkilenmektedir. Bununla birlikte, ülkelerin ekonomik coğrafyaları ve ekonomik büyüme oranları da karayolu taşımacılığının altyapı yatırımları üzerinde etkili olmaktadır (Albarran vd., 2013: 880).

Ülke içi taşımacılıkta karayolunu ağırlıklı olarak kullanan ülkelerde, karayolu altyapısına yapılan yatırımlar ve iyileştirmeler bu bölgelerin ihracat performansını arttırabilmektedir (Martincus vd., 2013: 1). Altyapı yatırımlarının ticaret hacmini olumlu etkilemesi ile birlikte, ülke ekonomisinin büyümesine de katkısı söz konusu olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler grubunda yer alan Türkiye için karayolu taşımacılığı uluslararası ticarete önemli yere sahiptir. Bu doğrultuda, uluslararası ticarete karayolu bağlantısına veya ağına sahip olunan ülkelerle ağırlıklı olarak karayolu taşımacılığı gerçekleştirilmektedir. Uluslararası ticaretteki artış oranına bağlı olarak her geçen yıl karayolu taşımacılığının ve altyapı geliştirmelerinin önemi de artmıştır. Uluslararası karayolu taşımacılığı vasıtasıyla gerçekleşen transit ticaret ile birlikte Türkiye, yıllık ortalama 3,5 Milyon ABD doları gelir elde etmektedir. Bununla birlikte, Türkiye’de ülke içi taşımacılığın büyük bir bölümü, coğrafi ve ekonomik koşullar doğrultusunda karayolları vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Türkiye’de karayolu vasıtasıyla gerçekleştirilen yolcu taşımacılığı oranı % 95,2 dolaylarında iken, yük taşımacılığı % 76,1 düzeyindedir (Keçeci, 2006). Bu iki oran, ülke içi taşımacılıkta Türkiye’de karayollarının önemini açıkça göstermektedir.

Türkiye’de 1984 ve 2014 yılları arasında gerçekleşen ithalat, ihracat, asfalt yol ve otoyol uzunluklarının bulunduğu Tablo 1’e göre, karayollarına yapılan yatırımların yıllar itibari ile arttığını ve bununla birlikte ithalat, ihracat ve gayrisafi yurtiçi hâsılanın da yükseldiği görülmektedir.

Tablo 1: Türkiye'nin İthalat, İhracat, Bölünmüş Yol, Asfalt Yol ve Otoyol Uzunlukları

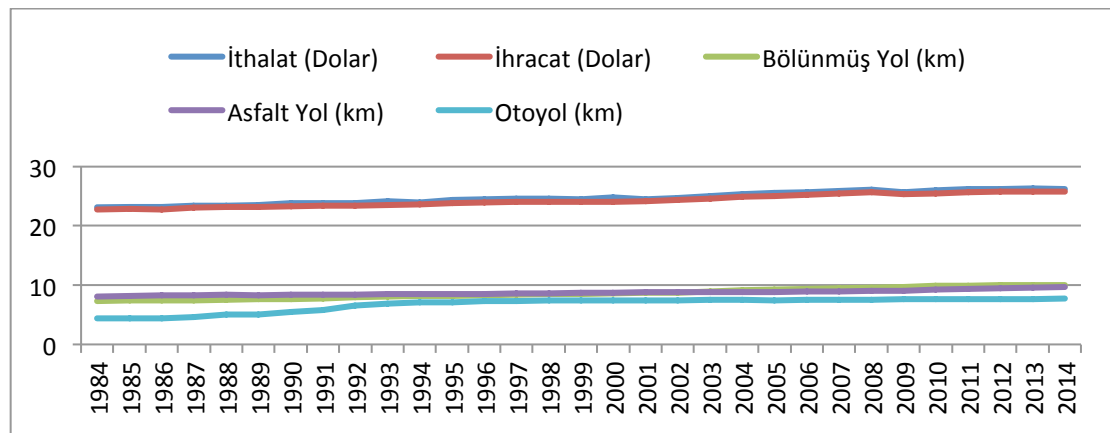
Yıl	İthalat (Dolar)	İhracat (Dolar)	Bölünmüş Yol (km)	Asfalt Yol (km)	Otoyol (km)
1984	10757032000	7133603000	1437	3176	77
1985	11343376000	7958009000	1675	3368	77
1986	11104771000	7456725000	1705	3851	77
1987	14157806000	10190049000	1657	3972	101
1988	14335397000	11662024000	1824	4161	151
1989	15792142000	11624691000	1944	4128	151
1990	22302125000	12959287000	2151	4261	241
1991	21047013000	13593462000	2313	4414	342
1992	22871055000	14714628000	2759	4546	716
1993	29428369000	15345066000	3196	4605	1012
1994	23270019000	18105872000	3502	4757	1151
1995	35709010000	21637040000	3659	4835	1243
1996	43626642000	23224464000	3966	5080	1411
1997	48558720000	26261071000	4222	5136	1470
1998	45921391000	26973951000	4798	5659	1628
1999	40671272000	26587224000	5035	5752	1639
2000	54502820000	27774906000	5537	5752	1674
2001	41399082000	31334216000	5821	6452	1696
2002	51553797000	36059089000	6040	6877	1714
2003	69339692000	47252836000	7200	6930	1753
2004	97539765000	63167152000	8972	7030	1779
2005	116774150000	73476408000	10178	7080	1667
2006	139576174000	85534676000	11685	7204	1908
2007	170062714000	107271749000	12973	7406	1908
2008	201963574000	132027195000	14458	8004	1922
2009	140928421000	102142612000	16494	8681	2036
2010	185544331000	113883219000	18863	10197	2080
2011	240841676000	134906868000	20273	11561	2119
2012	236545140000	152461736000	21193	13150	2129
2013	251661250000	151802637000	21962	14870	2117
2014	242177117000	157610157000	22460	15922	2282

Kaynak: İthalat, ihracat, bölünmüş yol ve otoyola ilişkin veriler TÜİK'ten elde edilirken, asfalt yola ilişkin veriler Karayolları Genel Müdürlüğü'nden temin edilmiştir.

Tablo 1'den görüldüğü üzere, 31 yıllık süreç içerisinde ekonomik büyüme ve uluslararası ticaretin artması ile birlikte asfalt yol ve otoyol uzunluklarının artmış olduğunu görmekteyiz. Bu süreç içerisinde karayollarına ve altyapı yatırımlarına yapılan harcamalar ile birlikte ekonomik olarak da gelişim gerçekleştiği görülmektedir.

Şekil 1'de, Türkiye'nin 1984 – 2014 yılları arasındaki ithalat, ihracat, bölünmüş yol, asfalt ve otoyol uzunluklarının süreç içerisindeki grafikleri gösterilmektedir. Şekilden görüldüğü üzere, ithalat, ihracat, bölünmüş yol, asfalt yol ve otoyol uzunluklarının pozitif yönde eğime sahip oldukları ve artarak gelişim gösterdikleri görülmektedir.

Şekil 1: Doğal Logaritmaları Alınmış İhracat, İthalat, Bölünmüş yol, Asfalt yol ve Otoyol Uzunlukları

Kaynak: İthalat, ihracat, bölünmüş yol ve otoyola ilişkin veriler TÜİK'ten elde edilirken, asfalt yola ilişkin veriler Karayolları Genel Müdürlüğü'nden temin edilmiştir.

Türkiye’de 1984 – 2014 yılları arasındaki süreçte asfalt yol ve otoyol uzunluklarının artarak devam ettiğini ve buradan ulaşım ağı altyapısının iyileştirildiğini ifade edebilmekteyiz. Bu durumu, Türkiye’nin hali hazırda kullanımda olan ve yapımı devam eden bölünmüş yollarını 2015 yılı sonu itibari ile gösteren Şekil 2’deki haritadan açıkça görmekteyiz.

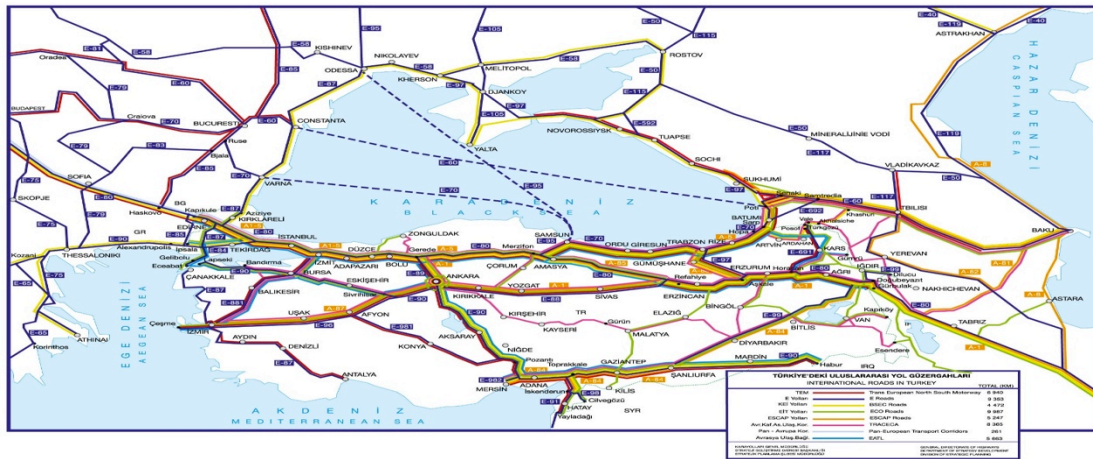
Şekil 2: Türkiye’nin Kullanımda ve Yapım Aşamasında Olan Bölünmüş Yol Haritası (2015)

Kaynak: T.C. Karayolları Genel Müdürlüğü

Türkiye’nin Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birleşimindeki stratejik konumu dolayısıyla iç taşımacılıkta kullanılan karayollarının aynı zamanda uluslararası taşımacılık ve transit taşımacılık açısından da büyük öneme sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir. Türkiye; Asya, Orta Asya, Kafkas Cumhuriyetleri ile Karadeniz ve hatta Pasifik ülkelerini birbirine bağlayan Avrupa-Asya uluslararası ulaştırma ağlarının merkezinde bulunmaktadır. Bu önemli uluslararası ulaşım ağının Türkiye üzerinden geçen karayolu ağı Şekil 3’te görülmektedir.

Şekil 3: Türkiye Üzerinden Geçen Uluslararası Yol Güzergâhları

Kaynak: T.C. Karayolları Genel Müdürlüğü

3.LİTERATÜR TARAMASI

Coşar ve Demir (2016) yapmış oldukları çalışmada 2000'li yıllarda Türkiye'ye yapılan altyapı ile ilgili yatırımlardan yola çıkarak yurtiçi ulaşım altyapısının uluslararası pazarlara girişini nasıl etkilediğini incelemiştir. Çalışmalarında, Türkiye'deki illere ait 2003–2012 yıllarındaki dış ticaret verileri ile bu illeri yurtdışı sınırlara bağlayan yollara ait kapasite değişiklikleri ile ilgili verileri kullanmışlardır. Ampirik olarak yapılan bu çalışmanın sonucunda başvuru alan ekonometrik modeller doğrultusunda şu sonuçlara ulaşılmıştır: 1- Yüksek kapasiteli bir otopan üzerinde gerçekleşen taşıma maliyetleri, tek yönlü yollara göre %70 daha ucuzdur, 2- Karayolları alt yapısına yapılan 1\$'lık yatırımla gerçekleşen 10 yıllık dış ticaret akışının bugünkü değeri 0.7\$ ile 2.0\$ arasında değişmektedir, 3-Ulaşım maliyetlerindeki azalma ulaşım duyarlı sektörlerde daha fazla olmuştur. Sonuç olarak etkili bir lojistik ağı bir ülkenin küresel tedarik zinciri sistemi içinde yer almasına neden olurken, o ülkenin diğer ülkelere göre üstünlüğünü ortaya çıkarmaktadır.

Akbulut ve Sekmen (2015) çalışmalarında uluslararası ticarete ülkelerin coğrafi yapısının, teknoloji düzeyinin ve ulaşım alt yapısının ulaşım maliyetlerini etkilediğine dikkat çekmiş, 2005–2014 yılları arasında Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı 20 ülkeye ait panel veri setini kullanarak sabit etkiler modeli yöntemi (SEM) ile ulaşım maliyeti avantajına sahip olunmasının Türkiye'nin dış ticaretini olumlu yönde etkileyeceği sonucuna ulaşmışlardır.

Martincus ve diğerleri (2014) tarafından yapılan çalışmada Arjantin ve Uruguay arasındaki ticari ilişkiler çerçevesinde uluslararası ulaşım maliyetlerinin bir işletmenin ihracatına olan etkilerini incelemişlerdir. Çalışmalarında yüksek derecede bölümlere ayrılmış ticari faaliyetler ve ulaşım maliyetlerine ait tek bir veri seti kullanılmıştır. Ekonometrik modeller kullanılan çalışmanın sonunda bu maliyetlerdeki dış kaynaklı farklılıkların, iki ülkeyi birleştiren ana köprünün kapanması ile ilgili ticari olmayan nedenlere bağlı olduğu ortaya çıkmıştır.

Allen ve Arkolakis (2014) yapmış oldukları çalışmada herhangi bir coğrafya üzerindeki herhangi bir alan üzerinde ekonomik aktivitelerin mekânsal dağılımını belirlemek üzere genel bir denge modeli geliştirmişlerdir. Bu çalışmada, işgücü hareketliliği ve ticaret arasındaki ilişki gravity (çekim) model vasıtasıyla incelenmiş, ABD'deki üretkenlik ve ticaret maliyetlerinin topografyasını tahmin etmek için modeller kullanılmıştır. Çalışmanın sonunda coğrafi konumun, Amerikan gelirleri içerisinde mekânsal değişimin (spatial variation) en az %20'si olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca eyaletler arası otoyol sistemlerinin refahı %1,1 ve %1,4 arasında arttırdığı, bu oranın otoyol yapım maliyetlerinin çok üstünde olduğu elde edilen diğer sonuçlar arasındadır.

Martincus ve Blyde (2013) çalışmalarında yurtiçi altyapı çalışmaları ile ticaret etkileri ile ilgili bilgilerin çok sınırlı olduğuna dikkat çekerek, işletme düzeyinde ihracat verileri ile Şili'nin detaylı coğrafi bilgilerini birleştirmişlerdir. Çalışmanın sonunda küçültülmüş ulaşım altyapısının bir işletmenin ihracatında gözle görülür bir negatif etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Duranton ve diğerleri (2013) "Yollar ve Ticaret" konu başlıklı çalışmalarında şehirlerarası karayollarının şehirlerin ticari yapılarını nasıl etkilediklerini araştırmışlardır. Çalışmada ilk olarak ABD'deki yollar ve şehirlerin karşılıklı ticaret akışları arasındaki ilişki, ikinci olarak da karayollarının şehirlerin istihdam rakamlarını nasıl etkilediği incelenmiştir. Ekonometrik modellerin kullanıldığı çalışmanın sonucunda şehirlere ait karayollarının şehir ihracat ağırlığına büyük etkisi olduğu, öte yandan da toplam ihracat değerlerine az bir etkisi olduğu bulunmuş, dolayısıyla daha fazla karayolu olan şehirlerin ağır mallar üreten sektörlerde uzmanlaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Albarran ve diğerleri (2013) yapmış oldukları çalışmada İspanyada üretim yapan işletmeler ve coğrafik bilgi sistem teknikleri ile ilgili verileri kullanarak, yerel ulaşım maliyetlerindeki azalmanın işletmelerin ihracat pazar payları üzerindeki etkisini, giriş maliyetlerinin rolü ve işletmelerin diğer karakteristik özelliklerini de dikkate alarak incelemişlerdir. Ampirik modeller kullanılan çalışmanın sonucunda yurt içindeki ulaşım altyapısındaki gelişmelerin, küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin ihracat yapma olasılıkları üzerinde pozitif bir etkisi olacağı bulunmuştur.

Saatçioğlu ve Karaca (2013), ulaştırma altyapısı ve bölgesel gelir farklılıkları konulu çalışmalarında Türkiye'deki 26 bölgenin 2006 – 2008 dönemi verilerini kullanarak yatay-kesit regresyon analizleri yapmışlardır. Çalışmanın sonunda ulaştırma altyapısının bölgesel gelir düzeyi üzerinde pozitif bir etkisi olduğu, ulaştırma altyapısındaki % 1'lik gelişmenin bölgesel kişi başına gelir düzeyini % 0,29 – 0,34 arasında arttırdığı ve ulaştırma altyapısının Türkiye'deki bölgesel gelir farklılıkları üzerinde önemli bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Martincus ve diğerleri (2012) yapmış oldukları çalışmada Peru'ya ait detaylandırılmış şirket bazında ticaret ile tarihi ve mevcut yol altyapısı ile ilgili coğrafik olarak yer tanımlama verilerinden yararlanılmıştır. Çalışmanın sonucunda altyapıdaki gelişmelerin işletmelerin ihracatlarına ve buna bağlı olarak iş yaratıcılıklarına belirgin olumlu bir etkisi olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Kuştepelı ve diğerleri (2012) 1970–2005 yılları arasında karayolları altyapısına yapılan yatırımların Türkiye'nin uluslararası ticaretine ve ekonomik büyümesine etkisini araştırdıkları çalışmada, nedensellik ve eşbütünleşme analizlerini kullanarak, gayri safi yurt içi hâsıladaki ihracat payının karayolları ulaşım harcamalarına kısa dönemde çok küçük bir etkisi olduğunu, ancak karayolları altyapısına olan yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme ve uluslararası ticaret arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığını bulmuşlardır.

Yeaple ve Golub (2007), toplam üretim faktörleri verimliliği modelini kullanarak altyapı koşullarının sektör düzeyinde verimliliği ve uluslararası uzmanlaşmaya etkisini inceledikleri çalışmalarında, altyapının özellikle de yolların, uluslararası uzmanlaşma ve karşılaştırmalı üstünlükleri açıklamaya yardımcı olduğuna işaret etmiştir.

Limão ve Venables (1999), yaptıkları çalışmada ulaşım maliyetlerinin coğrafya ve altyapıya olan bağımlılıklarını araştırmışlar ve bu konu ile ilgili birçok veri setinden yararlanmışlardır. Afrika

ticari işlemlerinin analizi sonucunda bu işlemlerin çok düşük seviyelerde olmasının ağırlıklı olarak zayıf ulaşım altyapısı özelliklerine sahip olmalarından kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Rousslang ve To (1993), yurt içi ticaretin ve ulaşım maliyetlerinin uluslararası ticarete engel teşkil ettiği konulu çalışmalarında, yurt içi ulaşımında ticari olmayan hizmet maliyetlerinin, yurtdışında daha yüksek olduğuna işaret etmiştir.

Casas (1983) uluslararası ticaret ve ulaşım hizmetleri konulu nitel çalışmasında o döneme kadar yapılan ve öne çıkmış iktisadi modelleri kavramsal olarak ele almış ve ortak üretim modeli ile ulaşımında kullanılan kaynakların teknoloji ve pazarın durumu ile ticaret yapan her iki ülkeden kaynaklanabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

4.AMPİRİK ARAŞTIRMA

Bu çalışmada Türkiye'nin 1984 – 2014 yılları arasında karayolları uzunluğunun (bölünmüş yol, asfalt yol ve otoyol uzunluğu olarak) uluslararası ticaret ile arasındaki ilişki analiz edilmiştir.

Analiz kapsamında yer alan değişkenlerin tanımları aşağıdaki gibidir:

IHR : Türkiye'nin yıllık ihracat değişim oranı.

ITH : Türkiye'nin yıllık ithalat değişim oranı.

BY : Türkiye'nin yıllık bölünmüş yol uzunluğu değişim oranı.

AY : Türkiye'nin yıllık asfaltlı yol uzunluğu değişim oranı.

OY : Türkiye'nin yıllık otoyol uzunluğu değişim oranı.

Granger ve Newbold (1974) çalışmalarında durağan olmayan zaman serileri kullanılarak elde edilen sonuçlarda değişkenler arasında sahte ilişki problemiyle karşılaşılabilirliğini göstermiştir. Serilerin durağanlık derecesi kullanılacak yöntem için önem taşımaktadır. Diğer bir değişle serilerin düzeyde ya da fark durağan oluşlarına göre analiz yöntemi seçilecektir. Bu nedenle serilerin birim kök durumları Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) (1981), Phillips Perron (1989) ve KPSS (1992) birim kök testlerine göre incelenmiştir. Birim kök testlerinin sonuçları Tablo 2'de sunulmaktadır:

Tablo 2. Serilerin Birim Kök Testleri Sonuçları

Değişken	Düzye Değerler İçin			Birinci Farkları İçin		
	PP	ADF	KPSS	PP	ADF	KPSS
IHR	-4,765***	-4,761***	0,085^			
ITH	-6,922***	-3,036**	0,057^			
BY	-3,675**	-3,583**	0,151^			
AY	-3,272**	-3,207**	0,307^			
OY	-3,013**	-1,951	0,396	-11,24***	-5,913***	0,413

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerinde serilerin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ve ^, KPSS birim kök testi için serinin istatistiksel olarak durağan olduğunu gösterir.

Birim kök testleri sonucuna göre otoyol değişkeni haricinde diğer serilerin seviyelerinde durağan, otoyol değişkeninin ise birinci farkında durağan olduğu bulunmuştur. Açıklanan değişkenlerimizin seviyelerinde durağan olmalarından dolayı Johansen eşbütünleşme testi yapılamamaktadır. Bu testin uygulanabilir olması için eşbütünleşme aranan her iki serinin birinci farklarında durağan olması gerekir. Diğer taraftan uygulamalı ekonometrik çalışmalarda, zaman serileri arasındaki nedensellik ilişkilerinin tespit edilmesi için en sık kullanılan yöntem Granger (1969) tarafından geliştirilen nedensellik analizidir. Bu analiz aşağıdaki iki denklem kullanılarak yapılmaktadır:

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{k1} \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{k2} \beta_i X_{t-i} + \varepsilon_t$$
$$X_t = \chi_0 + \sum_{i=1}^{k3} \chi_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^{k4} \delta_i Y_{t-i} + v_t$$

Granger nedensellik analizi, yukarıdaki modellerde hata teriminden önce yer alan bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerinin katsayılarının grup halinde sıfıra eşit olup olmadığı hipotezini test etmektedir. β_i katsayıları belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı bulunursa, X değişkenini Y değişkeninin nedeni olduğu sonucuna varılır. Nitekim δ_i katsayılarının belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı olması da Y değişkenini X değişkeninin nedeni olduğunu gösterir. Eşitlikte k olarak yer alan ifadeler ise gecikme uzunluğunu bize vermektedir. Gecikme uzunluğu tahminin de ise VAR gecikme kriterlerine göre değerlendirme yapılacaktır. Değişkenlerimiz arasında yalnızca otoyolun birinci farkında durağan olması düşünüldüğünde diğer değişkenler arasında VAR'a dayalı Granger nedensellik yapılabileceği sonucuna ulaşılmaktadır.

Otoyol değişkeni ile ithalat ve ihracat değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisi, Toda ve Yamamoto (1995) tarafından genişletilmiş vektör otoregresif model (VAR) ile Granger nedensellik testini tahmin etmek için geliştirdikleri model kullanılacaktır. Toda-Yamamoto modeli kapsamında, vektör otoregresif modeldeki optimal gecikme uzunluğuna (k), maksimum bütünsel düzeyini ekleyerek VAR modeli tahminini gerçekleştirmektedir (Ghazali et. al., 2009: 84). Wald istatistiğinin asimptotik dağılımı genişletilmiş VAR modeli vasıtasıyla elde edilmektedir (Zapata and Rambaldi, 1997: 285). Ayrıca, Toda-Yamamoto nedensellik analizi seriler arasındaki durağanlık ilişkisini dikkate almamaktadır. Bu nedenle, çalışmada otoyol uzunluğu ile uluslararası ticaret arasındaki nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto nedensellik analizi ile incelenmiştir. Tablo 3'te kriterlere göre ikili nedensellik ilişkilerindeki uygun gecikme uzunluklarını bulabilirsiniz.

Tablo 3. Değişkenler Arasında Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Değişkenler	Uygun Gecikme
IHR-BY	1
IHR-AY	0
IHR-OY	0
ITH-BY	0
ITH-AY	1
ITH-OY	0

Not: Uygun gecikme uzunluğu Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn bilgi kriterlerine göre belirlenmiştir.

Uygun gecikme uzunluğu “0” olarak bulunan değişkenleri VAR modelinin uygulanabilirliği adına “1” olarak kabul etmekteyiz. Elde edilen gecikme uzunlukları dikkate alınarak yapılan Granger nedensellik testi sonuçları ise Tablo 4’te verilmektedir.

Tablo 4. Değişkenler Arasındaki Nedensellik İlişkisi

Değişkenler	Nedensellik İlişkisi
IHR-BY	Yok
IHR-AY	Yok
IHR-OY	Yok
ITH-BY	Yok
ITH-AY	Yok
ITH-OY	Yok

Tablo 4’te görüldüğü üzere gerçekleştirilen Granger nedensellik ve Toda-Yamamoto nedensellik analizi sonuçlarına göre, karayolları uzunluğu (bölünmüş yol, asfalt yol ve otoyol uzunluğu olarak) ile uluslararası ticaret arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

İkili ilişkileri daha iyi gözlemleyebilmek amacıyla, değişkenler arasındaki ilişkilerin test edilmesinde Pesaran ve Shin (1999) ve Pesaran vd. (2001) tarafından ortaya koyulan ARDL sınır testi tercih edilmiştir. ARDL sınır testinin tercih edilmesindeki en önemli husus, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin analiz edilmesinde değişkenlerin bütünleşme derecelerinin aynı olması koşulunun bulunmamasıdır. Bununla birlikte, ARDL sınır testi değişkenlerin uzun ve kısa dönemli ilişkilerine ilişkin katsayılar eş zamanlı olarak tahmin edilmesine olarak sağlamaktadır. ARDL sınır testi genel olarak gecikmesi dağıtılmış otoregresif bir modele dayanmaktadır. Modelin genel olarak gösterimi aşağıdaki gibidir;

$$\Delta y_t = c_0 + c_1 t + \pi_{yy} y_{t-1} + \pi_{yx.x} x_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \psi_i' \Delta z_{t-i} + \omega' \Delta x_t + \theta w_t + u_t$$

En küçük kareler yöntemi ile tahmin gerçekleştirilen denklemde c_0 otonom parametreyi, t trend değişkenini, π_{yy} ve $\pi_{yx.x}$ uzun dönem çarpanlarını, w_t tam bağımsız değişkenler vektörünü, u_t otokorelasyonsuz hata terimini temsil etmektedir.

ARDL sınır testi gerçekleştirildikten sonra, elde edilen test istatistiğinin üst kritik değerden yüksek olması halinde eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu sonucuna varılmaktadır. Test istatistiğinin alt kritik değerden düşük olması halinde ise eşbütünleşme ilişkisinin bulunmadığına karar verilmektedir. Test istatistiğinin üst ve alt kritik değer arasında bir değer alması halinde ise kararsızlık durumu meydana gelmektedir.

Tablo 5. ARDL Sınır Testi

IHR-BY-AY-OY (2,0,0,0)				ITH-BY-AY-OY (1,0,0,0)			
Sınır Testi (F)	Kritik Değerler			Sınır Testi (F)	Kritik Değerler		
3.68		<i>Alt Sınır</i>	<i>Üst Sınır</i>	8.70		<i>Alt Sınır</i>	<i>Üst Sınır</i>
	%90	2.37	3.2		%90	2.37	3.2
	%95	2.79	3.67		%95	2.79	3.67
	%99	3.65	4.66		%99	3.65	4.66
R² = 0.54	F İstatistiği = 5.13 (0.002)			R² = 0.64	F İstatistiği = 10.87 (0.000)		

Tablo 5'te yer alan eşbütünleşme sınır testi sonucu incelendiğinde, eşbütünleşmenin bulunmadığı hipotezi ihracat modeli için % 95 güven düzeyinde, ithalat modeli için de % 99 güven düzeyinde reddedildiği görülmektedir. Sırasıyla 3.68 ve 8.70 olarak hesaplanan F istatistiğinin % 95 ve % 99 güven düzeylerindeki üst kritik değerlerden yüksek olması dolayısıyla karayolları uzunluğu (bölünmüş yol, asfalt yol ve otoyol uzunluğu olarak) ile uluslararası ticaret arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6. ARDL Sınır Testi Uzun Dönem Katsayıları

IHR-BY-AY-OY			ITH-BY-AY-OY		
Değişkenler	Katsayılar	t-istatistiği	Değişkenler	Katsayılar	t-istatistiği
BY	0.216975	0.5164	BY	0.643760	0.1947
AY	-0.508175	0.2029	AY	-0.864447	0.1451
OY	-0.073228	0.3517	OY	-0.068472	0.5604
C	0.138331	0.0058	C	0.129045	0.0729
R ² = 0.12		F İstatistiği = 0.596 (0.703)	R ² = 0.23		F İstatistiği = 1.813 (0.159)

Not: ***, ** ve * sırası ile %1, %5 ve %10 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Modele dâhil edilen değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespiti amacıyla oluşturulan ARDL modellerine ait veriler Tablo 6'da yer almaktadır. ARDL modellerinin tahmin sonuçlarına dayanılarak hesaplanan uzun dönem katsayı tahminine göre karayolları uzunluğu (bölünmüş yol, asfalt

yol ve otoyol uzunluğu olarak) ile uluslararası ticaret arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 7. Hata Düzeltme Modelleri

IHR-BY-AY-OY (2,0,0,0)			ITH-BY-AY-OY (1,0,0,0)		
Değişkenler	Katsayılar	t-istatistiği	Değişkenler	Katsayılar	t-istatistiği
D(IHR(-1))	0.313867	1.569397	D(BY)	0.770670	1.344377
D(BY)	0.065875	0.160349	D(AY)	-1.455358	-2.178043**
D(AY)	-0.747512	-1.661570	D(OY)	0.045509	0.295514
D(OY)	0.044732	0.451867	ECM(-1)	-1.329530	-7.222209***
ECM(-1)	-1.326060	-4.565012***			

Not: ***, ** ve * sırası ile %1, %5 ve %10 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Modeldeki değişkenlerin kısa dönemli ilişkilerine ilişkin sonuçlar Tablo 7’de gösterilmektedir. Her iki modelde de hata düzeltme katsayısının (ECM(-1)) istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Hata düzeltme katsayısının %1 düzeyinde anlamlı olması dolayısıyla uyarlanma sürecinin çok hızlı gerçekleştiği görülmüştür. Bununla birlikte, hata düzeltme katsayısının (ECM(-1)) negatif ve anlamlı olması Türkiye’nin karayolları uzunluğu (bölünmüş yol, asfalt yol ve otoyol uzunluğu olarak) ile uluslararası ticareti arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunduğunu desteklemektedir.

Hata düzeltme modelinde bulunan hata teriminin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması, ilgili dönemde meydana gelen sapmaların bir sonraki dönemde uyumlaştığını göstermektedir. Modelde ECM(-1) katsayısı iki model için sırasıyla -1.326 ve -1.329 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan ECM(-1) katsayısı, ilgili dönemde oluşan bir şok veya olağandışı bir etkinin ortaya çıkması halinde bu etkinin bir sonraki yılda giderildiğini ya da uyumlaştığını göstermektedir. Ayrıca, ECM(-1) katsayısının 1’den büyük olması sistemin dalgalanma göstererek denge oluşturduğunu göstermekte ve bu dalgalanmalar azalarak uzun dönemdeki dengeyi sağlamaktadır. Bu doğrultuda, Türkiye’nin karayolları uzunluğu (bölünmüş yol, asfalt yol ve otoyol uzunluğu olarak) ile uluslararası ticareti arasında kısa dönem için pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

5.SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Çalışmada öncelikle Türkiye’nin ithalat ve ihracat hacmi ile karayolları uzunluğu (bölünmüş yol, asfalt yol ve otoyol uzunluğu olarak) arasındaki ilişki ARDL sınır testi ile analiz edilmiştir. Gerçekleştirilen sınır testi analizine göre, Türkiye’nin ihracat ve ithalat hacmi ile karayolları uzunluğu (bölünmüş yol, asfalt yol ve otoyol uzunluğu olarak) arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu tespit edilmiştir. Eşbütünleşme analizi sonrasında, model kapsamındaki değişkenler arasındaki nedensellik

ilişkinin tespiti amacıyla Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik analizleri gerçekleştirilmiştir. Nedensellik analizleri sonuçlarına göre; Türkiye'nin ihracat ve ithalat hacmi ile karayolları uzunluğu (bölünmüş yol, asfalt yol ve otoyol uzunluğu olarak) arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Bu noktada özellikle uluslararası ticaretin önemli bir bölümünün deniz yolu ile gerçekleştirildiğinin unutulmaması gerekir. Buna ek olarak Türkiye'deki karayolları uzunluğu ile Türkiye üzerinden karayolu kullanılarak gerçekleştirilen uluslararası ticaretin hacmi arasındaki ilişkinin araştırılması daha anlamlı sonuçlar verebilir.

Türkiye'nin ihracat ve ithalat hacmi ile karayolları uzunluğu (bölünmüş yol, asfalt yol ve otoyol uzunluğu olarak) arasındaki ilişkinin analiz edildiği bu çalışmada, iki değişken arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmekte birlikte, gerçekleştirilen ulaşım altyapı yatırımlarının niteliğinin de söz konusu ilişkide etkili olduğu görülmüştür.

Türkiye'nin dış ticareti ile sahip olduğu karayollarının uzunluğu arasındaki ilişkiyi irdeleyen bu çalışmanın kapsamı diğer ulaşım altyapılarının da eklenmesiyle genişletilebilir. Ayrıca, altyapı iyileştirmelerinin yanı sıra uluslararası ekonomideki diğer önemli göstergelerin de söz konusu ilişkide önemli etkilere sahip olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda, bu çalışmanın devamında gerçekleştirilecek uluslararası ekonomideki eğilimleri de dikkate alacak şekilde panel veri analizi ile yalnızca ülke içerisindeki altyapı yatırımlarının değil, uluslararası ulaşım altyapı iyileştirmeleri ve yatırımlarının da incelenmesi önem arz etmektedir. Böylelikle gerek Türkiye'nin uluslararası ticaretinin gerekse küresel ticaretin eğilimleri tespit edilerek ulaşım altyapılarının ülkelerin ticareti üzerindeki etkisi görülebilir.

6.KAYNAKLAR

- Akbulut, Gizem - Sekmen, Özlem (2015), "Uluslararası Ticaretin Gelişmesinde Ulaşım Maliyetlerinin Rolü: Türkiye Örneği", *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 1, (20-29).
- Albarran, Pedro - Carrasco, Raquel – Holl, Adelheid (2013), "Domestic Transport Infrastructure And Firms' Export Market Participation", *Small Business Economics*, Vol: 40, No: 4, (879 – 898).
- Allen, Treb - Arkolakis, Costas (2014), "Trade and the Topography of the Spatial Economy", *The Quarterly Journal of Economics*, <http://www.econ.yale.edu/~ka265/research/Topography/AllenArkolakis.pdf>, (23.04.2016).
- Anderson, James - Van Wincoop, Eric (2004), "Trade Cost", *Journal of Economic Literature*, Vol: 42, No: 3, (691 – 751).
- Blyde, Juan (2013), "Paving The Road To Export: Assessing The Trade Impact of Road Quality", *International Economic Journal*, Vol: 27, No: 4, (663 – 681).

- Casas, Francois (1983), "International Trade with Produced Transport Services", *Oxford Economic Papers*, New Series, Vol: 35, No: 1, (89-109).
- Coşar, Kerem – Demir, Banu (2016), "Domestic Road Infrastructure And International Trade: Evidence From Turkey", *Journal of Development Economics*, Vol: 118, (232 – 244).
- Dickey, David – Fuller, Wayne (1981), "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root", *Econometrica*, Vol: 49, (1057-1063).
- Duranton, Gilles - Morrow, Peter - Turner, Matthew (2013), "Roads and Trade: Evidence from the US", *Review of Economic Studies*, <https://www.economics.utoronto.ca/morrow/DMT.pdf>, (23.04.2016).
- Engle, Robert – Granger, Clive (1987), "Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing", *Econometrica*, Vol: 55, No: 2, (251-276).
- Ghazali, Mohd Fahmi - Amin, Hanudin - Muhammad, Mohd Zulkifli - Samsu, Siti Hajar (2009), "Linkage between Money and Prices: A Causality Analysis for Malaysia.", *International Business Research*, Vol: 1, No: 4, (82 – 87).
- Granger, Clive (1969), "Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods", *Econometrica*, Vol: 37, No: 3, (424-438).
- Granger, Clive – Newbold, Paul (1974), "Spurious Regressions In Economics", *Journal of Econometrics*, Vol: 2, No: 2, (111-120).
- Keçeci, Adnan (2006), "Türkiye’de Karayolu Taşımacılığı", *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_de-karayolu-tasimaciligi-tr.mfa, 21.04.2016.
- Kuştepelı, Yeşim - Gülcan, Yaprak - Akgüngör, Sedef (2012), "Transportation infrastructure investment, growth and international trade in Turkey", *Applied Economics*, Vol: 44, (2619–2629).
- Kwiatkowski, Denis - Phillips, Peter – Schmidt, Peter – Shin, Yongcheol (1992), "Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root", *Journal of Econometrics*, Vol: 54, (159-178).
- Limão, Nuno - Venables, Anthony (1999), "Infrastructure, Geographical Disadvantage, Transport Costs and Trade, Policy", Research Working Paper 2257, World Bank, Washington, DC, USA.
- Martincus, Christian Volpe - Blyde, Juan (2013), "Shaky roads and trembling exports: Assessing the trade effects of domestic infrastructure using a natural experiment", *Journal of International Economics*, Vol: 90, (148-161).
- Martincus, Christian Volpe - Carballo, Jerónimo - Cusolito, Ana (2012), "Routes, Exports, and Employment in Developing Countries: Following the Trace of the Inca Roads", <http://faculty.georgetown.edu/amm223/Volpe.pdf>, (23.04.2016).

- Martincus, Christian Volpe - Carballo, Jerónimo - Garcia, Pablo - Graziano, Alejandro (2014), “How do transport costs affect firm's exports? Evidence from a vanishing bridge”, *Economics Letters*, Vol: 123, (149-153).
- Pesaran, M. Hashem - Shin, Y. - Smith, R.J. (1999), "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Long-run Relationships", Cambridge Working Papers in Economics 9907, Faculty of Economics, University of Cambridge.
- Pesaran, Mohammad Hashem - Shin, Yongcheol – Smith, Richard (2001), “Bound Testing Approaches to the Analysis of Long Run Relationships”, *Journal of Applied Econometrics*, Vol. 16, (289 – 326).
- Perron, Pierre (1989), “The Great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis”, *Econometrica*, Vol: 57, (1361-1401).
- Rousslang, Donald - Theodere To (1993), “Domestic Trade And Transportation Costs As Barriers To International Trade”, *The Canadian Journal of Economics*, Volume 26, No. 1, (208 – 221).
- Saatçioğlu, Cem - Karaca, Orhan (2013), “Ulaştırma Altyapısı ve Bölgesel Gelir Farklılıkları: Türkiye için Ampirik Bir Analiz”, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, (1-11).
- Toda, Hiro - Yamamoto, Taku (1995), Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes”, *Journal of Econometrics*, Vol: 66, No: 1-2, (225 – 250).
- Yeaple, Stephen - Golub, Stephen (2007), “International Productivity Differences, Infrastructure, and Comparative Advantage”, *Review of International Economics*, Vol: 15, No: 2, (223–242).
- Zapata, Hector - Rambaldi, Alicia (1997), “Monte Carlo Evidence on Cointegration and Causation.”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Vol: 59, No: 2, (285 – 298).

YAŞAM DOYUMU VE TÜKENMİŞLİK; ÖĞRETMENLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

LIFE SATISFACTION AND BURNOUT; A RESEARCH ON TEACHERS

Mustafa SOBA¹, Ali BABAYİĞİT², Ebru DEMİR³

Öz

Milletlerin ruh ve karakterlerinin şekillenmesinde etkin rol oynayan, milletlerin varlığını devam ettirmesi, ayakta durabilmesi, güçlü ve müreffeh bir şekilde geleceğini garanti altına alabilmesi için kendilerini yetiştirecek, hayata hazırlayacak eğitimciler ve öğretmenlere ihtiyaç duymaktadırlar. Öğretmenlik mesleği toplumsal hayatın bir ürünü olmasının yanı sıra içinde bulunduğu toplumun kültürünü, değerlerini gelecek nesillere aktaran ve bununla birlikte toplumun gelişmesini ve çağdaşlaşmasını sağlamaktadır. Önemli bir mesleği icra eden öğretmenlerin kendilerinden beklenen performansları gösterebilmeleri psikolojik ve sosyal açıdan kendilerini iyi hissetmelerine bağlıdır. Bu bakımdan öğretmenlerin mesleklerini icra ederken karşılaştıkları en önemli sorunların başında tükenmişlik gelmektedir. Bu çalışmada Antalya'nın Alanya ilçesinde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı ilkokul, ortaokul ve lise dengi okullarda görev yapan öğretmenlerin tükenmişlik düzeyleri ve yaşam doyumları incelenmiştir. Araştırmada Maslach Tükenmişlik ölçeği ve Yaşam Doyum ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen verilerin geçerlilik ve güvenilirliklerin tespit edilmesi amacıyla faktör analizi yapılmıştır. Ayrıca boyutlar arasındaki ilişkileri ve etkileri belirlemek amacıyla korelasyon ve regresyon analizi yapılmış ve demografik değişkenler t testi ve Anava analizine tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda öğretmenlerin "duygusal tükenme" ve "duyarsızlaşma" eğilimlerinin düşük, "kişisel başarı" eğilimlerinin ise ortalamanın üzerinde biraz yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca öğretmenlerin yaşam doyum düzeylerinin orta düzeyde olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tükenmişlik, Yaşam Doyumu

Abstract

The Nations need educators and teachers, who play an active role in shaping of spirit and characters of nations, continuing their presence, keeping up, guaranteeing the future in a strong and prosperous way, educating them and prepare for life. Besides being a product of social life, teaching profession transfers the culture, values of society to next generations and it ensures the development and modernization of society. For teachers, who perform a valuable job, ability of showing expected performances depends on feeling psychologically and socially well. In this regard, burnout is the most important problem that teachers encounter

¹ Doç. Dr. Mustafa SOBA, Uşak Üniversitesi, İşletme Bölümü, mustafa.soba@usak.edu.tr

² Ali BABAYİĞİT, Uşak Üniversitesi, İşletme Bölümü, Doktora Öğrencisi, babayigitali03@gmail.com

³ Ebru DEMİR, Uşak Üniversitesi, İşletme Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, ebruudmr@live.com

while they perform their job. In this study, levels of burnout and life satisfactions of primary, secondary, high school teachers and their equivalents working for the Ministry of National Education in the town of Alanya in Antalya have been examined. Maslach Burnout Inventory and Life Satisfaction Scale have been used in the study. Factor analysis has been carried out to determine the validity and reliability of the obtained data. Also, correlation and regression analysis have been carried out to determine the relations and effects between the dimensions and demographic variables have been put to t test and Anova analysis. As a result of survey, it has been found out that teachers' "emotional exhaustion" and "depersonalization" tendencies are low but their "personal success" tendencies are slightly higher than average. In addition, it has been determined that life satisfaction levels of teachers are at medium level.

Keywords: Burnout, Life Satisfaction

1. GİRİŞ

Çalışma ve iş hayatı bireylerin yaşamının merkezinde rol oynayan önemli alanlardan biridir. Bireyler günlük hayatlarında zamanlarının çoğunu iş ve işle ilgili faaliyetleri yaparak veya planlayarak geçirmektedirler. Diğer yandan son yıllarda teknoloji, bilişim ve sosyal alanlarda yaşanan değişimler, bireylerin günlük yaşamını ve çalışma yaşamını etkilemekte ve bireylerin birçok sorunla karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Ayrıca toplumsal rollerde meydana gelen farklılaşmalar, bireyler arasında yaşanan anlaşmazlıklar, çalışma ortamlarında rekabetin yükselmesi, bireylerin kendilerini kanıtlama çabası, beklenti ve ihtiyaçların artması gibi unsurlar bireylerin ruh ve beden sağlığını tehdit etmekte ve günümüzün en büyük sorunlarından birisi olan tükenmişlik fenomenini ortaya çıkarmaktadır. Yapılan araştırmalar, tükenmişliğin insanlarla birebir ilişki içerisinde olunan meslek gruplarında daha fazla yaşandığını ortaya koymakta (Çapri, 2006:63) ve özellikle insanlara karşı duyulan sorumluluğun, nesnelere karşı duyulan sorumluluktan daha fazla olması nedeniyle bu kişilerde tükenmişlik riskinin daha yüksek olduğunu göstermektedir (Ardıç ve Polatçı, 2009:22). Öğretmenlerin genel olarak diğer meslek gruplarına nazaran daha fazla stres altında olmaları eğitim ve öğretim alanında yaşanan öğrenci-öğretmen ve öğretmen-aile çatışmaları, yaşanan disiplin sorunları, fiziki koşullardaki yetersizlik, toplumsal eleştiriler, sosyal ve politik baskılar gibi sorunlar (Cemaloğlu ve Şahin, 2007:466) nedeniyle öğretmenlerin yaşam doyumu ve tükenmişlik düzeylerinin tespitini gerekli kılmaktadır. Zira öğretmenlerin yaşam doyumu ve tükenmişlik seviyeleri; onların verimlilik ve performansı ile yakından ilgilidir.

2. TÜKENMİŞLİK

Bireylerin sahip oldukları işleri ile olan ilişkileri ve bu ilişkinin ters gitmesi halinde ortaya çıkan zorluklar, modern çağın önemli bir olgusunu ortaya çıkarmıştır. Bu olgu için kullanılan tükenmişlik (burnout) teriminin, 1970'lerde Amerika'da, özellikle de insanlara hizmet veren işlerde çalışan bireylerde ortaya çıktığı görülmektedir. Tükenmişlik, insanların iş ilişkilerindeki karmaşaya dayandırılmıştır ve bu ilişkiye bazı yeni bakış açıları getirmiştir. Bu yönüyle işyerlerindeki bireylerin ilişkilerindeki gerçekleri ortaya çıkarma gücünü elinde tutan tükenmişlik terimi, hem önemli hem de tartışmalı bir araştırma alanıdır (Maslach vd., 2001:398). Konuyla ilgili ilk çalışmalar bir alternatif sağlık tedavi merkezinde psikiyatrist olarak çalışan Freudenberger (1975) ve iş hayatındaki duyguları inceleyen sosyal psikolog Maslach (1976) tarafından yapılmıştır (Maslach vd., 2001:399). Bu çalışmaların ardından günümüze kadar tükenmişlikle ilgili birçok araştırma yapılmış ve birçok tanım geliştirilmiştir. Tükenmişlikle ilgili ilk makaleyi yazan ve kavramı ilk kez tanımlayan Freudenberger'e göre tükenmişlik, enerji, güç ve kaynaklar konusundaki aşırı talepten kaynaklı olarak kişinin

başarısız olması, yıpranması ve bitkin düşmesi olarak tanımlanmıştır (Freudenberger, 1974:159). Ergin'in (1992) tanımına göre ise tükenmişlik, bireylerin çalışma hayatında rastladıkları insanlara karşı duyarsızlaşmaları, duygusal olarak tükenmiş hissetmeleri ve şahsi başarı ve yeterlik hislerinin azalmasıdır (Ergin 1992). Bir diğer tanıma göre kişinin iç dünyasına çekilmesi, çevresine karşı ilgisini kaybetmesi ve yoğun bir şekilde başarısızlık hissi yaşamasıdır (Maraşlı, 2005:29). Altay ve arkadaşlarına (2010) göre tükenmişlik sinsice gelişen duygusal, zihinsel ve fiziksel yorgunluğu ifade eder ve duygusal beklentilerin aşırı olduğu işlerde uzun süreli çalışmayla ortaya çıkar (Altay vd., 2010:10). Tükenmişlikle ilgili en yaygın ve kabul görmüş tanım ise Maslach'a (1981) aittir. Maslach, tükenmişliği "işinden dolayı sürekli diğer bireylerle yüzyüze çalışan ve yoğun duygusal taleplerle karşılaşan kişinin fiziksel bitkinlik, yorgunluk, çaresizlik ve umutsuzluk yaşayarak işe, yaşama ve diğer bireylere karşı olumsuz tutumlar geliştirdiği bir tür sendrom" olarak ifade etmektedir (Maslach ve Jackson, 1981:99). Yapılan tanımların ortak noktası tükenmişlik hissini yaşayan deneyimlerle birlikte gelişen ve pekişen olumsuz duygu ve tutumlar olmasıdır. Bu duygu ve tutumlarla birey, olumsuzluk yaşadığı ortamdan kendini geri çekmektedir.

Tükenmişliği 1981'de insanlarla yüzyüze iş yapan bireyler arasında sıklıkla meydana gelen duygusal tükenmişlik ve sinizm sendromu olarak tanımlayan Maslach ve arkadaşları tükenmişliği, baskın tükenmişlik (overwhelming exhaustion), sinizm yani duyarsızlaşma (cynicism or depersonalization) ve başarı veya etkinlik azalması (reduced efficacy or accomplishment) olmak üzere üç temel boyutta ele almıştır (Maslach vd., 2001:399; Maslach ve Jackson,1981:99). Baskın tükenmişlik, tükenmişliğin temel kişisel stres boyutunu temsil eder ve kişinin duygusal ve fiziksel kaynaklarının tükenmişliğini, verecek bir şeyi kalmadığını ifade eder (Maslach vd., 2001:399; Maslach ve Jackson,1981:99; Cordes vd.,1997:687). Bu ilk aşamada birey yoğun taleplerle karşılaşır ve duygusal kaynaklarını tüketir. Kendisini hem fiziksel hem duygusal açıdan aşırı yıpranmış ve yorulmuş hisseden kişi, işine odaklanamaz, karşılıklı ilişki kurarak iş yaptığı bireylere karşı kendisini daha önce olduğu kadar sorumlu hissetmez (Ardıç ve Polatçı, 2009:23). Sürekli devam eden problemlerle karşılaşan çalışanlar, duygusal yorgunluklarını değişik şekillerde dışa vururlar ve sorunlarla başa çıkabilmek için duygusal isteklerle karşılarına çıkan insanlarla aralarına mesafe koyarlar (Cordes vd.,1997:687). Sinizm veya duyarsızlaşma, tükenmişliğin kişiler arası bağlam boyutunu temsil eder ve işin çeşitli negatif, duygusuz veya aşırı kişisel yönlerini ifade eder (Maslach vd. 2001,399; Maslach ve Jackson,1981:99). İnsanlarla etkileşimlerini duyarsızlaştıran çalışanlar, yaşadıkları sorunlarla ve kendileriyle iletişime geçen insanlarla baş etmek için duygusuz, insani iyiliğe inanmayan veya insanlarla bağlantısız bir yol benimserler ve böylelikle kendilerine duygusal bir tampon oluştururlar. Duyarsızlaşma organizasyona karşı müşteri, iş arkadaşı, astları gözetmeksizin alaycı, bağımsız ve duygusuz davranış ile kendini gösterir (Cordes vd.,1997:687-689). Wright ve Bonett'e (1997) göre duyarsızlaşma, müşteri merkezli bir durumla savaşmayı, bireyselliği kullanmayı ve mevcut kaynakları korumayı ifade eder (Wright ve Bonett, 1997:493).

Azalmış etkinlik veya başarı bileşeni tükenmişliğin öz değerlendirme boyutudur. Birey işten ayrılma, etkisizlik duygusu ve başarı eksikliği, kendini yetersiz hissetme, verimlilik eksikliği ve kendini beceriksiz görme gibi duyguların gözlemlendiği yani bireyin kendisini olumsuz değerlendirme eğilimi içerisine girdiği bir boyuttur (Maslach vd., 2001:399; Maslach ve Jackson,1981:99; Ardıç ve Polatçı, 2009:23). İnsanlarla iletişime daha az zaman ve enerji ayıran çalışan, zamanla işinde kişisel başarı düşmesi hissetmeye başlar ve insanlarla olan iletişiminin etkinliğinde ve başarısında yetersizlik duygusuna kapılır (Cordes vd.,1997:687). Çalışılan işin özellikleri de stres ve tükenmişliğe etki eden önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma hayatında

bireylerle sadece verici yönde bir iletişime girmek zorunda kalan insanlar, verdikleri kadar alamadıkları durumlarda, zamanla tükendiklerini ve verecek bir şeyleri kalmadığını hissetmeye başlarlar (Maraşlı, 2005:28). Özellikle tükenmişlik hissi, insanlara yüz yüze hizmet vererek yoğun ve sürekli ilişki içinde çalışan doktor, hemşire, öğretmen, psikolog ve polis gibi meslek mensuplarında daha sık görülen bir durumdur (Altay vd., 2010:11).

Yukarıda değinildiği gibi insanlarla birebir ilişki çerçevesinde çalışan, insanlara hizmet veren bireylerde tükenmişlik daha kolay gelişebilmektedir. Öğretmenlik de yüz yüze ve doğrudan hizmet veren ve hizmet verilen paydaş grubunun beklentilerinin yüksek olduğu meslek gruplarından. Dolayısıyla öğretmenlerden gerçekleştirmeleri beklenen birçok talep ve beklentiler mevcuttur. Eğitim verdikleri bireylerin sürekli ve hızlı bir şekilde değişen teknoloji-yoğun topluma uyum sağlaması ve hizmet verdikleri grubun çeşitli sorunları ile meşgul olmaları beklenen öğretmenler de yoğun iş stresi sonucu tükenmişlik yaşayabilmektedirler (Cemaloğlu ve Şahin, 2007:466). Öğretmenlerin tükenmişlik düzeyleri arttıkça öğrencilere ve velilere karşı tutumlarının daha umursamaz, acımasız ve alaycı olduğu görülmektedir. Öğretmenin bu tavrıyla birlikte sınıfta rahatsız edici bir ortam oluşabilmekte ve verilen eğitimin kalitesinin de düştüğü gözlemlenmektedir (Maraşlı, 2005:29). Öğretmenlik de insanlara doğrudan ve yüz yüze hizmet veren, yoğun stres altında çalışan bir meslek olması nedeniyle bu meslekte tükenmişliğin kavramının tanımlanması ve önlenmesi gerekmektedir. Bunun için de öğretmenlerin hislerini açıkça belirtebilecekleri, geri bildirim, danışma ve yardım sağlayabilecekleri bir sistemin kurulması gerekmektedir (Dolunay, 2002:52).

Bireyin yaptığı işten doyum alması, yaşam doyumunda ve üretkenliğinde önemli bir faktör olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda bireyin yaşam doyumuna pozitif ya da negatif yönde etki yapan faktörler belirlenerek, kişinin daha fazla doyum ve daha az tükenmişlik yaşaması için gerekli düzenlemeler yapılabilir (Ünal vd., 2001:114). Tükenmişlik duygusunun hissedilmediği, bireylerin iş tatmininin yüksek olduğu bir kurumda, verilen hizmet kalitesinin de yüksek olacağı şüphesizdir. Tükenmişlik sendromu, nadir görülen bir durum değildir, aksine iş hayatındaki kişilerin %80'inin çalışma hayatında karşılaştığı bir durumdur. Yavaş yavaş ve farklı faktörlerle gelişerek ortaya çıkan bu durum, kişinin psikolojik durumunu bozarak iş, aile ve sosyal hayatını negatif etkilemektedir (Güdük vd., 2005:169). Öğretmenlerde gözlemlenen tükenmişlik yabancı literatürde yoğun bir biçimde incelenmesine karşın, ülkemizde bu konu özellikle 90'ların ortalarından itibaren ele alınmaya başlanmıştır (Gündüz, 2005:154).

2.1. Tükenmişliğe Etki Eden Faktörler ve Belirtileri

Tükenmişliğin ortaya çıkmasında birçok faktör etken olabilmektedir. Bu faktörler bireysel, sosyal ve örgütsel faktörlerden veya bu faktörlerin birleşiminden kaynaklanabilmektedir. Tükenmişliğin ortaya çıkmasında etkili olan bireysel, sosyal ve örgütsel birçok faktör, tükenmişliğin daha iyi tanınması ve tükenmişlikle başa çıkılabilmesi açısından oldukça önemlidir (Ardıç ve Polatçı, 2009:23). Kişinin tükenmişlik yaşayıp yaşamayacağı ya da tükenmişliği ne düzeyde yaşayacağı yaş, cinsiyet, deneyim, eğitim seviyesi gibi bireysel faktörlerden etkilenebildiği gibi çalışma süreleri, yöneticiler, sosyal destek, iş doyumunu, çalışma şartları, hizmet verdiği bireylerin özellikleri gibi değişik örgütsel faktörlerden de etkilenmektedir (Kayabaşı, 2008:193). Bireyin sahip olduğu kişisel özellikleri bazen tükenmişliği tetikleyebildiği veya arttırabildiği gibi bazen de tükenmişliğin etkilerini azaltabilmektedir. Cinsiyet, yaş, eğitim, medeni durum, çalışma süresi, kişilik ve beklentiler bireyin tükenmişlik durumuna etki eden bireysel özelliklerdir (Arı ve Bal, 2008:136). Ergin'in (1992) doktorlar ve

hemşireler üzerinde yaptığı bir araştırmada, kadınların erkeklere oranla daha fazla duygusal tükenme yaşadığı; evlilere kıyasla bekârlarda duygusal tükenme ve duyarsızlaşmanın daha fazla olduğu; kıdemli çalışanlara kıyasla yeni işe başlayanların daha fazla duygusal tükenme yaşadığı gözlemlenmiş; cinsiyetin, medeni durumun ve çalışma süresinin duygusal tükenmişlikte önemli birer etken oldukları ortaya konmuştur (Ergin, 1992). Ayrıca duygusal tükenmişlikte aile durumu ve sosyal destek gibi sosyal faktörlerin de oldukça etkili olduğu görülmektedir. Tatmin edici bir aile yaşamına sahip olan, sosyal çevresi ile sorunlarını paylaşarak çözüme ulaştıran bireylerde tükenmişliğin azaldığı bilinmektedir (Arı ve Bal, 2008:136).

Tükenmişliği etkileyen bir diğer faktör de iş doyumudur. Bireylerin çalıştıkları mesleklerine ve kurumlarına ilişkin beklentileri, tükenmişliği tetikleyici veya azaltıcı özelliğe sahip olduğu görülmektedir. Yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi gibi bireysel etkenlerin yanında işin içeriği, ücretlendirme, çalışma şartları, çalışma süresi, iş yükü, örgütsel işleyişteki aksaklıklar, iş yeri adaletsizliği, personel eksikliği vb. kurumsal ve çevresel faktörlerin iş doyumuna etki ettiği belirtilmektedir (Güllüce ve İşcan, 2010:9). Özellikle iş yaşamında yüksek performans sergileyen bir işgören, bu gayretinin karşılığında denk bir ödül almadığı ya da takdir görmediği durumda, bunu kabullenemezse tükenmişlikle karşı karşıya kalacağı ve sürekli bir ümitsizlik ve olumsuzluk yaşayacağı vurgulanmaktadır (Maraşlı, 2005:28). “Yapılan işin niteliği, iş ve iş yükü, çalıştığı örgütün özellikleri, iş gerilimi, hizmet verilen kişilerin doğrudan bakımına ayrılan zaman miktarı, meslektaşlardan ve örgütten sağlanan desteğin yetersizliği, ilerleme fırsatındaki kısıtlılık, rol belirsizliği, ödül beklentisinin karşılanmaması, mesleğin ilerlemeye açık olmaması, örgütsel başarı değerlemedeki belirsizlik, iş ilişkilerinin karmaşıklık derecesi, iş aralarının olup olmaması, işgörenlerin toplantı ve kararlara katılım olanağı ve sıklığı, ulaşım şartları, örgüt yöneticilerinin liderlik tarzı, iş ortamındaki iletişim, yeterli araç-gerece sahip olmama, örgütün yapısal sorunları vb. iş ve örgütle ilgili nedenler” tükenmişliğe verilen geniş ölçekli örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır (Kılıç ve Seymen, 2011:50). Tükenmişlik, kişiden kişiye belirti ve dereceleri farklılık gösteren boyutlarda ortaya çıktığı (Freudenberger, 1974:160) ve bu belirtilerin göz ardı edilmesi durumunda tükenmişliğin ilerlemesine ve baş edilemez hale gelmesine sebep olacağından, tükenmişlik durumlarının iyi teşhis edilerek zamanında gerekli tedbirlerin alınması gerektiği vurgulanmaktadır (Ardıç ve Polatçı, 2009:29).

2.2. Tükenmişliğin Sonuçları

Tükenmişlik ve iş, işe devamsızlık, işten ayrılma ve iş değiştirme niyeti gibi çeşitli yönlerden ilişkilendirilmektedir. Bununla birlikte işine devam eden çalışanlarda tükenmişlik, üretkenliğin ve iş verimliliğinin düşüşüne ve organizasyona bağlılığın azalmasına, organizasyon içerisinde iş arkadaşlarına negatif yaklaşmaya, iş görevlerinin aksatılarak kişisel çatışmalar yaşanmasına neden olduğu belirtilmektedir (Maslach vd.,2001:406). Tükenmişlik yaşayan bireyde işten ayrılma, mesleki doyumsuzluk, evlilik ve aile hayatında problemler, uykusuzluk, alkol ve ilaç kullanımında artış gibi problemler görülebilmektedir (Ergin, 1992). İş yaşamında ortaya çıkan stres, bireyin çalışma hayatını, aile hayatını, sosyal hayatını, bireylerle olan ilişkilerini, üretkenliğini, verimliliğini ve uyumunu olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Ceyhan ve Siliğ, 2005:44). Sağlıkla ilgili sonuçları açısından tükenmişliğin stresle yakından ilgili olduğu herkesçe bilinmektedir. Ancak uzun süreli stres fizyolojik sonuçlar doğururken, tükenmişliğin ruh sağlığı ile olan ilişkisi çok daha karmaşık olduğu vurgulanmaktadır (Maslach vd., 2001:406). Öğretmenlerin diğer meslek gruplarına kıyasla daha çok strese maruz kalmaları nedeniyle tükenmişlik duygusundan en çok muzdarip olan meslek mensupları arasında öğretmenlerin önemli bir yer tuttuğu kabul edilmektedir. Öğretmenlerin karşılaştıkları sorunlar, bu bireylerin işe

karşı olumsuz tutum sergilemesine, iş devamsızlıklarına hatta fiziksel ve ruhsal problemlere sebebiyet vererek eğitim ortamına ve öğrencilere, dolayısı ile tüm topluma da olumsuz bir şekilde etki ettiği belirtilmektedir (Kayabaşı, 2008:193).

3. İŞ VE YAŞAM DOYUMU

Doyum; bireyin beklentilerinin, ihtiyaçlarının, arzu ve taleplerinin karşılanmasıdır. Yaşam doyumunu bireyin bütün yaşamını ve yaşamının tüm boyutlarını kapsar (Yılmaz vd., 2010:93). Yaşam, bireyin işte ve iş dışında geçirdiği zamanın tümüdür. Kişi iş dışında geçirdiği zamanı ailesi ile birlikte, ailesi ve ev yaşamı için gerekli işleri yaparak, kendisine vakit ayırarak veya arkadaşları ile birlikte geçirir. Yaşam doyumunu ise bireyin tüm bu zamanlarda yani iş ve iş dışı zamanda yaşama karşı gösterdiği duygusal tutumudur (Dikmen, 1995:117). Bireyin yaşama dair beklentileri ve bu beklentilerin karşılanıp karşılanmaması bireyin yaşam doyumunu ya da yaşam doyumsuzluğunu ifade eder. Bir bireyin kendisine dayatılan standartlardaki yaşam durumu ile muhtemel standartları kıyaslaması ve şartlarının bu standartlarla eşleşme derecesi yaşam doyumunu olarak belirtilebilir. Yaşam doyumunu, kişinin kendi belirlediği kriterleri ile hayatına ilişkin yaptığı bilinçli bilişsel yargıdır (Pavot ve Diener, 1993:164). Avşaroğlu vd.'ne (2005:118) göre yaşam doyumunu, bireylerin yaşam örüntüleri ve kendi yaşam standartları ile alakalı proseslerin bütünüdür. Kişinin hayatında iş, önemli bir yere sahiptir ve gelir sağlayıcı tek unsur olarak kabul edildiğinde önemi her geçen gün artmaktadır (Yılmaz vd., 2010:92). İş doyumunu, bireylerin işlerinden memnun olup olmadığı ile tanımlanmaktadır. İşinden memnun olan çalışanların iş doyumlarının yüksek, işinden memnun olmayan çalışanların ise iş doyumlarının düşük olması beklenmektedir (Ertürk ve Keçecioğlu, 2012:42). İş doyumunu, çalışan bireylerin işlerine karşı olan tutumları, duygusal tepkileridir. İş doyumunu da genel doyum kavramı gibi gereksinimlerin giderilmesi ile ilişkilidir (Avşaroğlu vd., 2005:117). Eğinli (2009), çalışan bireylerin işlerine yönelik tutumlarını iş ve çalışmaya yönelik tepki olarak açıklamıştır. İş ve çalışmaya yönelik bu tutumlar olumlu olduğunda iş doyumunu, işinden memnun olma olarak ifade edilirken, olumsuz tutumlar iş doyumsuzluğu ya da işinden memnun olmama şeklinde açıklanmaktadır. Çalışan bireylerin iş doyumsuzluğu yaşamaları geç gelmesine, devamsızlık yapmasına, iş değiştirmesine, performansının düşmesine neden olmaktadır. Bireylerin iş doyumunu ya da iş doyumsuzluğu yaşamaları, işyerini de olumlu ya da olumsuz yönde etkilemektedir (Eğinli, 2009:35-36). Çalışan bireylerin işlerine karşı olan bu algıları yaşam algılarını, dolayısıyla da yaşam doyumunu etkilemektedir (Yılmaz ve Sümbül, 2009:174). Bireyin yaptığı işten aldığı doyum, yaşam tatminine etki etmektedir. Yaşam doyumuna olumlu ya da olumsuz etki eden faktörler belirlenerek, bireyin yaşam doyumunu artırmak ve daha az tükenme yaşamasını sağlamak için gerekli düzenlemeler yapılabilir (Ünal vd., 2001:114). Tükenmişliğin iş ve yaşam doyumunu ile ilişkili olduğu açıktır. İş doyumunun elde edilemediği ortamlarda yaşam doyumunu ve tükenmişlik de olumsuz etkilenmektedir (Avşaroğlu vd., 2005:117). Çalışanların işten, ücretten, güvenlikten, sosyal çalışma şartlarından, denetimden, gelişme olanaklarından duydukları doyum, iş doyumunu olumlu yönde etkiler (Eğinli, 2009:36). Eğitim politikalarında sıkça değişiklik yapılması, ekonomik sıkıntılar, iş yükü, öğrencilerin ve ailelerin ilgisizliği, okulda yaşanan sorunlar gibi sebeplerle çalışanlar, yetersizlik, doyumsuzluk ve tükenmişlik yaşarlar (Telef, 2011:92). Öğretmenlerin ekonomik durumları, mesleki pozisyonları, çalıştıkları yer ve çevre şartları ve beklenti seviyeleri, onların yaşam doyumlarını etkilemektedir. Böylece öğretmenlerin iş doyum ve mesleki tükenmişlik düzeyleri, yaşam doyumlarını da etkilemektedir (Avşaroğlu vd., 2005:118).

4. İŞ / YAŞAM DOYUMU VE TÜKENMİŞLİK İLİŞKİSİ

Bireylerin iş yaşamlarında ve iş dışı yaşamlarında yaşadıkları doyum veya doyumsuzluk yaşam doyumunu meydana getirmektedir. Yaşam doyumunun tükenmişlikle karşılıklı bağımlılık ilişkisi göze çarpmakta ve tükenmişliğin iş ve yaşam doyumuna ile ilişkili olduğu açıktır. Dolayısıyla iş doyumunun elde edilemediği ortamlarda yaşam doyumuna ve tükenmişlik de olumsuz etkilenmektedir (Avşaroğlu vd., 2005:117). Tükenmişliğin yaşam doyumuna ve iş doyumuna ile doğal ve döngüsel bir ilişkisinin var olması nedeniyle yaşam doyumuna stres, artan beklentiler, ihtiyaçların karşılanmaması vb. nedenlerle düşen bireyler, tükenmişliğe sürüklenmektedir. Kısacası tükenmişlik, bireylerin yaşam ve iş doyumunu negatif yönde etkileyen önemli bir faktördür (Örkün, 2011:18; Eroğul ve Örkün, 2012:326). Yoğun iş temposu, her gün daha fazla mesleki yeteneğe ihtiyaç duyulması, işveren beklentisini karşılamakta yaşanan stres, işlerin zamanında yetişmemesi vb. sıkıntılar bireyin işine karşı duyarlılığının yok olmasına ve iş doyumunda düşüşe sebep olduğu belirtilmektedir (Okutan, 2013:2). Birey iş yaşamında yaşadığı doyumsuzluğu zaman zaman yaşamının diğer alanlarına da yansıtılmaktadır. İş doyumsuzluğu yaşam doyumsuzluğunun tek ve temel nedeni olmasa da; iş ve iş dışı yaşam bütününden oluşan yaşam doyumunu negatif yönde etkileyebilmektedir. Buna karşın işinden fazla doyum elde eden bireylerin daha fazla yaşam doyumuna sağlamları beklenen bir sonuçtur. Diğer yandan iş dışı yaşam kalitesi, yaşam doyumunu etkileyen bir diğer faktördür. Yaşam kalitesi, aile yaşantısı, sosyal hayat, ekonomik koşullar, fiziksel özellikler gibi bireyin yaşam doyumuna etki eden birçok faktörü kapsamaktadır (Çeçen vd., 2012:1079). İş ve iş dışı yaşam bütünlüğünden oluşan yaşam doyumuna, tüm bu faktörlerden etkilenmektedir. Bireylerin tükenmişlik yaşamasında etkili olan faktörler incelendiğinde, yaşam doyumuna etki eden faktörlerin tükenmişliğe de sebebiyet verdiği açıkça görülmektedir. Benzer faktörlerin etkisiyle doyumsuzluk yaşayan birey, tükenmişliğe sürüklenmektedir. Susan ve Sheridan'a göre doyumsuzluğa neden olan etkenler tükenmişliği ortaya çıkarmaktadır (Oruç, 2007:17). Yaşamdan duyulan doyumsuzluğun tükenmişliği tetiklediği gibi, tükenmişlik de yaşam doyumunu negatif yönde etkilemektedir. Ergin (1992), baskın bir şekilde yaşanan tükenmişlik duygusunun birçok olumsuz sonuçla birlikte doyumsuzluğa sebebiyet verdiğine dikkat çekmiştir.

5. YÖNTEM

5.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, Antalya'nın Alanya ilçesinde ilkököl, ortaokul ve lise dengi okullarında görev yapan öğretmenlerin tükenmişlik düzeylerinin yaşam doyumları üzerindeki etkisini belirlemeye yöneliktir. Öğretmenlerin tükenmişlik ve yaşam doyum düzeylerinin demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediklerinin incelenmesi ise araştırmanın diğer ikincil amacıdır.

5.2. Örneklem

Araştırmanın evrenini Alanya'daki Milli Eğitim Bakanlığına bağlı resmi okullar oluşturmaktadır. Alanya Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı 6 anaokulu, 69 ilkököl, 60 ortaokul ve 27 lise de görev yapan toplam 3.183 öğretmen oluşturmaktadır. Evreni oluşturan bu rakamı temsil gücüne sahip örneklem grubunu belirlemek amacıyla Baş (2006:45) tarafından önerilen örneklem hesaplama yöntemi kullanılmıştır. Gerçekleştirilen örneklem hesaplaması sonucunda toplam 386 kişi ile anket uygulaması gerçekleştirileceği sonucuna ulaşılmıştır. Tüm okullarda anket uygulamasının yapılmasının zorluğu ve ulaşım imkânlarının kısıtlı olması sebebiyle 18 okula ulaşılmıştır. Toplamda 500 anket dağıtılmış geri dönüşümü sağlanan 410 anketten 12 tanesi sağlıksız veri olması sebebiyle analizden çıkarılmış ve toplam 398 anket ile analizler gerçekleştirilmiştir.

5.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket uygulamasından yararlanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket formu iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde öğretmenlerin demografik özelliklerini (cinsiyeti, yaşı, eğitim durumu, çalışma süreleri vb.) belirlemeye yönelik ifadeler, ikinci bölümde ise öğretmenlerin tükenmişlik ve yaşam tatmin düzeylerini belirlemeye yönelik ifadeler bulunmaktadır. Araştırmada iki ayrı ölçek kullanılmıştır. Öğretmenlerin tükenmişlik düzeylerini belirlemeye yönelik Maslach ve Jackson'ın (1981) geliştirmiş olduğu Tükenmişlik Ölçeği, öğretmenlerin yaşam tatminlerini belirlemeye yönelik ise Diener vd.'nin (1985) geliştirmiş oldukları Yaşam Tatmin Ölçeği kullanılmıştır.

5.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde SPSS 20.0 paket programı kullanılmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen verilerin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Geçerlik için veriler faktör analizine tabi tutulmuştur. Ölçeklerde kullanılan önermelerin güvenilirliklerinin belirlenmesi için ise iç tutarlılık aracı olan Cronbach Alfa (a) değeri kullanılmıştır. Daha sonra çalışmanın temel amacı doğrultusunda öncelikli regresyon analizi, daha sonra ikincil amacı olan t testi ve Anova analizi yapılmıştır.

5.5. Araştırmanın Bulguları

Bu başlık altında araştırma kapsamında elde edilen bulgular, katılımcıların demografik özellikleri, ölçeklere yönelik faktör analizleri, t testi ve Anova analizleri yer almaktadır. Demografik değişkenlere ilişkin elde edilen bulgular Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	n	%	Medeni Durum	n	%
Erkek	229	57,5	Evli	335	84,2
Kadın	169	42,5	Bekâr	63	15,8
Toplam	398	100	Toplam	398	100
Yaş	n	%	Çalışma Saatleri	n	%
18-25	14	3,5	6 saatten az	29	7,3
26-30	40	10,1	6-8 saat	297	74,6
31-35	68	17,1	9-10 saat	52	13,1
36-40	106	26,6	11-12 saat	14	3,5
41-45	57	14,3	13 ve üzeri saat	6	1,5
46 ve üzeri	113	28,4	Toplam	398	100
Toplam	398	100	Eğitim	n	%
Yöneticilik Görevi	n	%	Lisans	356	89,4
Hayır	272	68,3	Lisansüstü	42	10,6
Evet	126	31,7	Toplam	398	100
Toplam	398	100	Çalışma Yılı	n	%
Gelir	n	%	Bir yıldan az	11	2,8
1500-2000 TL	11	2,8	1-5 Yıl	57	14,3
2001-2500 TL	91	22,9	6-10	58	14,6
2501-3000 TL	220	55,3	11 Yıl ve üzeri	272	68,3
3001 TL ve üzeri	76	19,1	Toplam	398	100
Toplam	398	100	Branş	n	%
Çocuk Sayısı	n	%	Türkçe- Edebiyat	59	14,8
1 çocuk	105	26,4	Sosyal Bilgiler	18	4,5
2 çocuk	179	45,0	Fen Bilimleri	28	7,0
3 ve üzeri çocuk	39	9,8	Matematik	42	10,6
Çocuğum yok	75	18,8	Anaokulu	13	3,3
Toplam	398	100	Yabancı Diller	36	9,0
Sosyal Faaliyet Sıklığı	n	%	Meslek Dersleri	49	12,3
Hiç	17	4,3	Din Kültürü	10	2,5
Çok Nadir	53	13,3	Sınıf Öğretmeni	66	16,6
Nadir	177	44,5	Diğer	77	19,3
Sık	129	32,4	Toplam	398	100
Çok Sık	22	5,5			
Toplam	398	100			

Araştırmaya dahil olan katılımcıların % 57,5'i erkek, % 42,5'i bayandır. Katılımcıların medeni durumlarına bakıldığında, % 84,2'si evli iken, % 15,8'i bekindir. Katılımcıların % 26,4'ünün 1 çocuğu, % 45'inin 2 çocuğu, % 9,8'inin 3 ve üzeri çocuğu bulunurken, % 72,8'inin çocuğu yoktur. Katılımcıların % 3,5'i 18-25 yaş arasında, % 10,1'i 26-30 yaş arasında, % 17,1' i 31-35 yaş arasında, % 26,6'sı 36-40 yaş arasında, %14,3'ü 41-45 yaş arasında, % 28,4'ü 46 ve üzeri yaş arasındadır. Katılımcıların % 7,3'ü 6 saatten az, % 74,6'sı 6-8 saat, % 13,1'i 9-10 saat, %3,5'i 11-12 saat ve % 1,5'i 13 ve üzeri saat çalışmaktadır. Katılımcıların % 68,3'ü yöneticilik görevi yapmazken, % 31,7'si yöneticilik görevi yapmıştır. Katılımcıların % 89,4'ü lisans eğitimine sahipken, % 10,6'sı lisansüstü eğitime sahiptir. Katılımcıların gelir durumlarına bakıldığında, % 2,8'i 1500-2000 TL, % 22,9'u 2001-2500 TL, % 55,3'ü 2501-3000 TL ve % 19,1'i 3001 ve üzeri gelire sahiptir. Katılımcıların %2,8'i 1 yıldan az, % 14,3'ü 1-5 yıl, % 14,6'sı 6-10 yıl ve % 68,3'ü 11 yıl ve üzeri tecrübeye sahiptir. Katılımcıların mesleki alanlarına bakıldığında, % 14,8'i Türkçe-Edebiyat, % 4,5'i Sosyal Bilgiler, % 7'si Fen Bilimleri, % 10,6'sı Matematik, % 3,3'ü anaokulu, % 9'u Yabancı Diller, % 12,3'ü Meslek Dersleri, % 2,5'i Din Kültürü, %16,6'sı Sınıf Öğretmeni ve % 19,3'ü diğer branşlarda olduğu görülmektedir.

5.5.1. Örneklemeye Ait Açıklayıcı İstatistikler

Tablo 2’de örneklemeye ait açıklayıcı istatistikler yer almaktadır.

Tablo 2: Örneklemeye Ait açıklayıcı İstatistikler

		n	$\bar{X}$	Std. S.
Tükenmişlik	Duygusal Tükenme	398	2,37	0,844
	Kişisel Başarı	398	3,67	0,820
	Duyarsızlaşma	398	1,99	0,817
Yaşam Doyumu	Yaşam Doyumu	398	3,00	0,829

5.5.2. Geçerlik ve Güvenilirlik Analizi

Tablo 3: Tükenmişlik Ölçeğinin Faktör Boyutları

		Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Cronbach Alfa	
		DT	KB	D		
		Öz değer	4,686	4,319	2,630	$\bar{X}$
		% Varyans	21,302	19,632	11,953	
Duyusal Tükenme	İşimin beni hayal kırıklığına uğrattığımı hissediyorum	,757			2,34	,877
	Sabah kalktığımda bir gün daha bu işi kaldıramayacağımı hissediyorum.	,750			2,16	
	Bütün gün öğrencilerle uğraşmak benim için gerçekten yıpratıcı.	,730			2,41	
	İşimin beni kısıtladığımı hissediyorum.	,728			2,41	
	Tahammülümün sınırına geldiğimi hissediyorum	,718			2,29	
	İş gününün sonunda kendimi tükenmiş hissediyorum.	,708			2,83	
	İşimden soğuduğumu hissediyorum	,695			2,29	
	Doğrudan doğruya öğrencilerle uğraşmak benim için stres yaratıyor.	,677			2,29	
İşimde çok fazla çalıştığımı hissediyorum..	,581			2,73		
Kişisel Başarı	Öğrencilerimle ilgilenmekten mutluluk duyarım.		,823		3,98	,887
	Yaptığım iş yoluyla diğer insanların hayatını olumlu yönde etkilediğimi düşünüyorum.		,811		3,77	
	İletişimde bulunduğum insanların ve öğrencilerimin problemlerini etkin bir biçimde çözebilirim.		,809		3,62	
	İşim gereği öğrencilerimle aramda rahat bir ortam oluşturabilirim		,808		3,83	
	Meslek hayatımda kayda değer birçok başarı elde ettim.		,710		3,56	
	İşimde duygusal sorunlara çok serinkanlı bir şekilde yaklaşırım.		,706		3,55	
Kendimi çok enerjik hissediyorum.		,674		3,38		
Duyarsızlaşma	Bu işte çalışmaya başladığımdan beri insanlara karşı daha da katılaştım.			,770	2,08	,757
	Öğrencilere ne olduğu gerçekten umurumda değil.			,719	1,58	
	Mesleğim beni duygusal olarak sertleştirdi.			,685	2,19	
	Öğrencilerimin bazı problemleri için beni suçladığımı hissediyorum.			,677	2,05	
	Öğrencilerime bir nesne gibi davrandığımı hissediyorum.			,619	2,07	
Çıkarılan İfade: İşim gereği öğrencilerimin olaylar hakkında ne hissettiğini hemen anlarım.					3,73	
					KMO	,850
					Barlett's	3811,4
					p	72
						,000

Tablo 4: Yaşam Doyumu Ölçeğinin Faktör Boyutları

		Faktör 1			
		Yaşam Tatmini		$\bar{X}$	Cronbach Alfa
		Öz değer	2,632		
		% Varyans	54,638		
Yaşam Doyumu	Şimdiye kadar, yaşamdan istediğim önemli şeyleri hemen hemen elde ettim.	,806		3,13	,771
	Yaşamımdan memnunum.	,758		2,61	
	Yaşam koşullarım mükemmeldir.	,641		3,25	
	Mevcut hayat tarzım birçok yönden, hayallerimdeki hayat tarzına yakındır.	,567		3,25	
	Eğer hayatımı yeni baştan yaşayabilme imkânım olsaydı, hiçbir şeyi değiştirmezdim.	,423		2,75	
				KMO	,807
				Barlett's	477,184
				p	,000

Çalışma kapsamında her iki ölçek ayrı ayrı faktör analizine tabi tutulmuştur. Faktör analizi sırasında döndürme yöntemi olarak “varimax” metodu kullanılmıştır. Faktör analizi ilk olarak tükenmişlik ölçeğine uygulanmıştır. Tükenmişlik ölçeğinde faktör yükü 0,50’in altında kalan 1 önerme dikkate alınmamıştır. Analiz sonucunda tükenmişlik ölçeğinin KMO değerinin 0,85, Barlett’s testi sonucunun ise 3811,472 ve anlamlı ($p=0,000<0,50$) olduğu görülmüştür. Faktör analizi sonucunda “duygusal tükenme”, “kişisel başarı”, ve “duyarsızlaşma” olmak üzere üç boyut elde edilmiştir. Elde edilen faktör boyutları Maslach ve Jackson’ın (1981) ele almış olduğu tükenmişlik çalışması çalışmamızı destekler niteliktedir. Ayrıca faktör boyutlarına yönelik yapılan güvenirlik analizi sonucunda duygusal tükenme 0,887, kişisel başarı 0,887, duyarsızlaşma 0,757 şeklindedir.

Yaşam doyumu ölçeğine ilişkin yapılan faktör analizinde, KMO değeri 0,807, Barlett’s testi sonucunun ise 477,184 ve anlamlı ($p=0,000<0,050$) olduğu görülmüştür. Tüm önermeler faktör altında olduğu için herhangi bir önermenin çıkarılmasına gerek görülmemiştir. Yaşam doyumu ölçeği tek boyut altında toplanmıştır. Diener vd.’nin (1985) çalışması çalışmamızı destekler niteliktedir.

5.5.3. Yaşam Doyumu ve Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişki

Tablo 5: Korelasyon Analiz Sonuçları

	DT	KB	D	YD
Duygusal Tükenme (DT)	1			
Kişisel Başarı (KB)	-,076	1		
Duyarsızlaşma (D)	,296**	-,239**	1	
Yaşam Doyumu (YD)	-,285**	,277**	-,085	1

**0,01 anlamlılık düzeyine göre

Faktör analizi sonucu elde edilen boyutlar arasındaki ilişkileri tespit etmek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre duygusal tükenme boyutunun, duyarsızlaşma ($r=-,076$; $p=0,050$) ile pozitif, yaşam tatmini ($r=-,285$; $p=0,050$) boyutu ile negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Duygusal tükenme ile kişisel başarı boyutu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Kişisel başarı boyutunun ise

duyarsızlaşma ($r = -.239$; $p = 0,050$) boyutu ile negatif yönde, yaşam doyumu ile ($r = ,277$; $p = 0,050$) pozitif yönde anlamlı bir ilişkisi bulunmaktadır.

5.5.4. Tükenmişliğin Yaşam Doyumu Üzerindeki Etkisi

Tükenmişliğin yaşam doyumu üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 6: Tükenmişliğin Yaşam Doyumu Üzerindeki Etkisi

Bağımsız Değişkenler	β	t	R^2	F	F değerinin anlamlılık Düzeyi
Duygusal Tükenme	-,283	-5,813*			
Kişisel Başarı	,270	5,650*	,143	23,162	0,000
Duyarsızlaşma	,063	1,262			

* $p < ,05$

Tükenmişliğin yaşam doyumu üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik gerçekleştirilen regresyon analizi sonuçlarına göre; duygusal tükenme eğilimi, yaşam doyumunu ($\beta = -,283$; $p = ,000 < ,05$) negatif yönde, kişisel başarı eğilimi, yaşam doyumunu ($\beta = ,270$; $p = ,000 < ,05$) pozitif yönde anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Öğretmenlerin yaşam doyum düzeyleri artıkça duygusal tükenme eğilimleri azalırken, kişisel başarı durumları ise artmaktadır. Yapılan regresyon analizi sonucunda yaşam doyumunun duyarsızlaşma üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir.

5.5.5. Demografik Değişkenlerin Tükenmişlik ve Yaşam Doyumundaki Rolü

Demografik değişkenlere göre öğretmenlerin tükenmişlik düzeyleri ve yaşam tatminlerinin farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla t testi yapılmış ve istatistiksel sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 7: Cinsiyete Göre Tükenmişlik ve İş ve Yaşam Doyumu T Testi Analiz Bulguları

Tükenmişlik	Medeni Durum	A.O	S.S	Levene (F)	t	p
Duygusal Emek	Erkek	2,30	,852	1,102	-1,827	0,069
	Kadın	2,46	,828			
Kişisel Başarı	Erkek	3,66	,886	8,327	-,263	0,792
	Kadın	3,68	,723			
Duyarsızlaşma	Erkek	2,06	,849	1,870	2,020	0,044
	Kadın	1,90	,764			
Yaşam Tatmini	Erkek	2,96	,821	,161	-1,028	0,305
	Kadın	3,05	,839			

$p < ,050$

Öğretmenlerin tükenmişlik düzeyleri ve yaşam tatmin düzeyleri cinsiyet değişkeni ile t testine tabi tutulmuştur. Tablo 7'de görüldüğü gibi yapılan analiz sonucunda, tükenmişlik boyutlarından duyarsızlaşma eğilimleri ($p = 0,044 < 0,050$) cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Erkek öğretmenlerin, kadın öğretmenlere göre mesleklerine karşı duyarsızlaşma eğilimlerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Cinsiyete göre diğer boyutlar anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Yapılan t testi analiz sonuçlarında medeni durum değişkeni, yöneticilik görevinde bulunma değişkeni ve kadro türü değişkeni ile yapılan t testi sonuçlarında anlamlı bir farklılık görülmemiştir.

5.5.6. Anova Analizi

Tablo 8: Sosyal Faaliyet Sıklığına Göre Duyarsızlaşma Eğilimi Varyans Bulguları

Sosyal Faaliyet Sıklığı (SFS)	N	$\bar{X}$	S.S	F	p	Ortalamaların Farklılığı		
Hiç	17	2,52	,96	3,240	,012	Hiç	SFS	I-J
Çok Nadir	53	1,96	,83				Çok Nadir	,567
Sık	177	1,89	,73				Nadir	,632
Nadir	129	2,10	,89				Sık	,427
Çok Sık	22	1,86	,65				Çok sık	,665*
Toplam	398	1,99	,81					

p<0,050

Tablo 8’de görüldüğü gibi öğretmenlerin sosyal faaliyetlere katılma sıklığı ile tükenmişlik boyutlarından duyarsızlaşma eğilimi arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir (F=3,240; p=0,012<0,050). Bu bağlamda, sosyal faaliyet durumu “hiç” ($\bar{X}$ =2,52; S.S= ,96), olan öğretmenlerin duyarsızlaşma eğilimleri daha yüksektir. Ayrıca sosyal faaliyet durumları “çok sık” ($\bar{X}$ =1,86; S.S= ,65), olan öğretmenlerin duyarsızlaşma eğilimleri diğer katılma durumlarına göre daha azdır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkemizde öğretmenlerin tükenmişlik düzeyleri ile ilgili yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Eğitimin önemi ve niteliği açısından öğretmenlerde tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesi ve buna bağlı olarak yaşam doyumlarının belirlenmesi araştırmanın önemini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada elde edilen bulgular ışığında öğretmenlerin tükenmişlik düzeylerinin yaşam doyumları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Elde edilen veriler neticesinde öğretmenlerin tükenmişlik düzeyleri “duyusal tükenme”, “kişisel başarı” ve “duyarsızlaşma” olmak üzere üç boyut altında toplanmıştır. Yaşam doyumunu ise tek boyut altında incelenmiştir. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular sonucunda öğretmenlerin duygusal tükenme ve duyarsızlaşma eğilimlerin düşük olduğu, kişisel başarı eğilimlerinin ise ortalamanın üzerinde biraz yüksek olduğu görülmektedir. Yaşam doyumlarının ise orta düzeyde olduğu görülmektedir. Öğretmenlik mesleğinin öğretmenleri hayal kırıklığına uğratmaması, öğrencilerle sürekli olarak ilgilenmelerinin öğretmenleri olumsuz etkilememesi, mesleklerinin hayatlarını kısıtlamaması, iş günü sonunda kendilerini tükenmiş hissetmemeleri, işlerinden soğumamaları vb. faktörler ise öğretmenlerin duygusal olarak daha pozitif olmalarını sağlamakta ve tükenmişlik boyutlarından olan duygusal tükenme eğilimini daha az yaşamalarını sağlamaktadırlar. Öğretmenlerin duygusal olarak tükenmişlik sergilememeleri eğitim camiası adına çok önemli bir faktördür. Çünkü toplum olarak ayakta kalabilmek, toplum olarak ilerleyebilmek ve gelecek nesillere daha iyi yaşam koşulları sunabilmek adına eğitimin anahtar rolünü oynayan öğretmenlere ihtiyacımız vardır. Öğretmenler, bir toplumu yetiştiren ve o topluma yön veren önemli kişilerdir. Bu bakımdan çalışma kapsamında elde edilen bulgular sonucunda öğretmenlerin duygusal tükenme eğilimlerinin düşük olduğu görülmüştür.

Öğretmenlerin öğrencileri ile ilgilenmekten mutluluk duyması, yaptıkları işi dolayısıyla hayatlarının olumlu etkilenmesi, öğrencilerin sorunlarının etkin bir biçimde çözümlenmesi, işi gereği öğrencileri ile rahat bir ortam oluşturması, meslek hayatlarında kayda değer birçok başarı elde etmesi ve duygusal sorunlara serinkanlılıkla yaklaşmaları, öğretmenlerin kişisel başarı eğilimleri artıran önemli faktörler olarak ön plana

çıkılmaktadır. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular sonucunda öğretmenlerin tükenmişlik boyutlarında olan kişisel başarı eğilimlerinin ortalamasının üzerinde biraz yüksek olduğu görülmüştür. Öğretmenlerin meslek hayatlarına başladıktan sonra insanlara karşı duyarsızlaşmaması, mesleki olarak katılaşmaması, öğrencilerin sorunları ile ilgilenmesi ve öğrencilere karşı hassasiyet göstermeleri vb. faktörler ise duyarsızlaşma eğilimlerini ifade eden faktörler olarak ön plana çıkmaktadır. Çalışma kapsamında öğretmenlerin duyarsızlaşma eğilimlerinin düşük olduğu görülmüştür. Elde edilen bu sonuç da eğitim camiası açısından önemli bir bulgudur. Çünkü mesleklerine bağlı ve mesleklerinin zorluğuna karşı duyarsızlaşma eğilimi göstermeyen öğretmenlerin toplumumuza ışık tutacakları aşikârdır. Öğretmenlerin yaşamdan istedikleri önemli şeyleri elde etmeleri, yaşam koşullarının iyi olması ve yaşamlarından memnun olması, mevcut hayat tarzlarının hayallerindeki hayat tarzına yakın olması ve hayatlarında var olan düzenleri değiştirmek istememeleri ise yaşam doyumlarını etkileyen faktörler olarak ön plana çıkmaktadırlar. Yapılan çalışmada öğretmenlerin yaşam doyumlarının orta düzeyde olduğu görülmektedir. Toplum adına önemli bir mesleği ifa eden öğretmenlerin yaşam doyumlarının daha yüksek olması arzu edilen bir durum olarak önem arz etmektedir.

Çalışma kapsamında öğretmenlerin tükenmiş düzeyleri ile yaşam doyumu arasındaki ilişkisi belirlemek üzere korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda duygusal tükenme ve duyarsızlaşma eğilimi ile yaşam doyumu arasında negatif, kişisel başarı eğilimi ile yaşam doyumu arasında ise pozitif yönde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmenlerin tükenmişlik düzeylerinin yaşam doyumları üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda tükenmişliğin yaşam doyumu üzerinde % 0,146'lık bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Duygusal tükenme ve duyarsızlaşma eğilimi, yaşam doyumu negatif yönde, kişisel başarı eğilimini ise pozitif yönde etkilemektedir.

Çalışma kapsamında demografik özelliklere yönelik t testi ve Anova analizleri yapılmıştır. Analiz sonuçlarında demografik değişkenlerden cinsiyet değişkeni ve sosyal faaliyetlere katılma dereceleri değişkeni ile anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Diğer demografik değişkenlere yönelik anlamlı ilişkiler tespit edilememiştir. Cinsiyet faktörünün ise tükenmişlik boyutlarından sadece duyarsızlaşma eğilimi ile anlamlı bir farklılık göstermektedir. Erkek öğretmenlerin kadın öğretmenlere oranla çok az bir fark olmasına rağmen daha fazla duyarsızlaşma eğilimleri gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Literatür kapsamında tükenmişlik ile ilgili yapılan çalışmalarda; öğretmenlerde tükenmişlik Friedman (1991), öğretim elemanlarında tükenmişlik Tümkaya (1997), sağlık çalışanlarında tükenmişlik Karlıdağ vd. (2000), cinsiyet değişkeni ile tükenmişlik arasında anlamlı farklılıklara rastlanmıştır. Erkeklerin bayanlara göre daha fazla tükenmişlik yaşadıkları ifade edilmektedir. Girgin ve Baysal (2005), Sürgevil (2005), Otacıoğlu (2008) çalışmalarında kadın ve erkeklerin tükenmişlik düzeylerinin farklı olduğu tespit edilmiştir. Bunun nedeni olarak kadın ve erkeklerin kişilik yapılarının farklılığı, çalışma ortamları ve özel hayattaki rolleri sebep olarak gösterilmektedir. Dolunay (2002) çalışmasında çalışanların yaş değişkeni ile tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. Çalışanların yaş düzeyleri arttıkça duygusal tükenme ve duyarsızlaşma eğilimlerinin azaldığı ve kişisel başarı eğilimlerinin arttığı görülmüştür. Güdük (2008) çalışmasında ise bireylerin yaş düzeyleri arttıkça duygusal tükenme eğilimlerin arttığı fakat kişisel başarı ve duyarsızlaşma eğilimi ile herhangi bir anlamlı farklılığın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışma da öğretmenlerin yaşları ile tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı farklılıklara rastlanmamıştır. Öğretmenlerin branşları ile tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı farklılıklara rastlanan çalışmalar bulunmaktadır (Tümkaya, 1996; Izgar, 2001; Gençer, 2002; Gündüz, 2004; Şahin 2007). Bu çalışmada öğretmenlerin branşları ile ilgili herhangi bir farklılığa rastlanmamıştır. Sosyal faaliyetlere katılma

derecelerine göre yapılan Anova analizi sonucunda ise sosyal faaliyetlere hiç katılmayan öğretmenlerin duyarsızlaşma eğilimlerinin yüksek olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak öğretmenlerin tükenmişlik boyutlarından duygusal tükenme ve duyarsızlaşma eğilimlerin düşük ve kişisel başarı eğilimlerin ortalamasının üzerinde olduğu görülmüştür. Ayrıca öğretmenlerin yaşam doyumlarının orta düzeyde olduğu görülmüştür. Öğretmenlerin tükenmişlik düzeyleri ve yaşam doyumları önemli konulardır. Bu bakımdan öğretmenlerin yaşam doyumlarının artırılması gerekmektedir. Ayrıca tükenmişliğe neden olacak faktörlerin önceden belirlenmesi ve bu konuda gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir.

7. KAYNAKÇA

- Altay, Birsen, Gönener, Demet ve Demirkıran, Ceren (2010), “Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Hemşirelerin Tükenmişlik Düzeyleri ve Aile Desteğinin Etkisi”, *Fırat Tıp Dergisi*, Cilt.15 No. 1, (10-16).
- Ardıç, Kadir ve Polatçı, Sema (2009), “Tükenmişlik Sendromu ve Madalyonun Öbür Yüzü: İşle Bütünleşme”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, No. 32, (21-46).
- Arı, Sağlam, Güler ve Bal, Çına, Emine (2008) “Tükenmişlik Kavramı: Birey ve Örgütler Açısından Önemi”, *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt.15, No.1, (131-148).
- Avşaroğlu, Selahattin, Deniz, Engin, M. ve Kahraman, Ali (2005), “Teknik Öğretmenlerde Yaşam Doyumu, İş Doyumu ve Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, No. 14, (115–129).
- Baş, Türker (2006) *Anket*, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Cecen-Eroğul, Rezan, Ayşe ve Dingiltepe, Timır (2012), “Parçalanmış ve Tam Aileye Sahip Ergenlerin Yaşam Doyumu Düzeyleri ile Yaşam Kalite Düzeylerinin Karşılaştırılması” *İlköğretim Online*, Cilt.11 No.4, (1077-1086).
- Cemaloğlu, Necati ve Şahin, Erdemoğlu, Dilek (2007), “Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt.15, No.2, (465-484).
- Ceyhan, Aydoğan Aykut ve Siliğ Aylin (2005), “Banka Çalışanlarının Tükenmişlik Düzeyleri ile Uyum Düzeyleri Arasındaki İlişkiler”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.5, Sayı.2, (43-56).
- Cordes, Cynthia. L. Dougherty, Thomas, W. and Blum, Michael (1997), “Patterns of Burnout Among Managers and Professionals: A Comparison of Models”, *Journal of Organizational Behavior*, Vol.18, Issue.6, (685-701).
- Dikmen, Alpay, Ahmet (1995), “İş Doyumu ve Yaşam Doyumu İlişkisi”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt.50, No.03, (115-140).
- Dolunay, Birsen, Ayşe (2002), “Keçiören İlçesi Genel Liseler ve Teknik-Ticaret-Meslek Liselerinde Görevli Öğretmenlerde Tükenmişlik Durumu Araştırması”, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, Cilt.55 No.01, (51-62).
- Eğimli, Temel, Ayşen (2009), “Çalışanlarda İş Doyumu: Kamu ve Özel Sektör Çalışanlarının İş Doyumuna Yönelik Bir Araştırma”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt.23, No.3, (35-52).
- Ergin, Canan (1992), “Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Uyarlanması”, *VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları*, (22, 25).

- Eroğul Çeçen, Rezan, A. ve Örkün, Ümran (2012), “Tekstil Sektörü Mavi Yaka Çalışanlarının Yaşam Doyumu ve Tükenmişlik Düzeylerinin İş Doyumu Tarafından Yordanması” *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt.21, No.1, (323-338).
- Ertürk, Emel ve Keçecioglu, Tamer (2012), “Çalışanların İş Doyumları ile Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkiler: Öğretmenler Üzerine Örnek Bir Uygulama”, *Ege Akademik Bakış*, Cilt.12, No.1, (39-52).
- Freudenberger, Herbert. J. (1974), “Staff Burn-Out”, *Journal of Social Issues*, Vol.30, Issue.1, (159-165).
- Güdük, Mehmet, Erol, Şerafettin., Yağcıbulut, Özcan., Uğur, Zeynep, Özvarış, Şevkat, Bahar ve Aslan, Dilek (2005), “Ankara’da Bir Tıp Fakültesinde Okuyan Son Sınıf Öğrencilerde Tükenmişlik Sendromu”, *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, Cilt.14, No.8, (169-173).
- Güllüce, Çağlar, Ali, İşcan, Faruk, Ömer (2010), “Mesleki Tükenmişlik ve Duygusal Zekâ Arasındaki İlişki”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt.5, No.2, (7-29).
- Kayabaşı, Yücel (2008) “Bazı Değişkenler Açısından Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, No.20, (191-212).
- Kılıç, Taşkın ve Seymen, Ayten, Oya (2011), “Sağlık Sektöründe, Tükenmişlik Sendromuna Etki Eden Faktörlerin Analizi ve Bir Araştırma” *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, No.16, (47-67).
- Maraşlı, Müge (2005), “Bazı Özelliklerine ve Öğrenilmiş Güçlülük Düzeylerine Göre Lise Öğretmenlerinin Tükenmişlik Düzeyleri”, *Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Cilt.23, No.3, (27-33).
- Maslach, Christina, ve Jackson, Susan E. (1981), “The Measurement of Experienced Burnout”, *Journal of Organizational Behavior*, Vol.2, Issue.2, (99-113).
- Maslach, Christina, Schaufeli, Wilmar. B., and Leiter, Michael, P. (2001), “Job Burnout”, *Annual Review of Psychology*, Vol.52, Issue.1, (397-422).
- Okutan, Elvan, Yıldız, Şule ve Konuk, Filiz (2013), "İş Hayatında Tükenmişlik Sendromu: Finans ve Muhasebe Çalışanlarının Tükenmişlik Düzeylerinin Belirlenmesine İlişkin Bir Çalışma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt.3, No.2, (1-17).
- Oruç, Serap (2007), *Özel Eğitim Alanında Çalışan Öğretmenlerin Tükenmişlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi (Adana İli Örneği)*, Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi. Adana.
- Örkün, Ümran (2011), *Tekstil Sektörü Mavi Yaka Çalışanlarının Yaşam Doyumu ve Tükenmişlik Düzeylerinin İş Doyumu Tarafından Yordanması*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Pavot, William, and Diener, Ed (1993), “Review of the Satisfaction With Life Scale”, *Psychologic Assessment*, Vol.5, Issue.2, (164-172).
- Telef, Baki, Bülent (2011), “The Study of Teachers’ Self-Efficacy, Job Satisfaction, Life Satisfaction and Burnout”, *Elementary Education Online*, Vol.10, Issue.1, (91-108).
- Ünal, Süheyla, Karlıdağ, Rıfat, ve Yoloğlu, Saim (2001), “Hekimlerde Tükenmişlik ve İş Doyumu Düzeylerinin Yaşam Doyumu Düzeyleri ile İlişkisi”, *Klinik Psikiyatri*, Cilt.4, No.2, (113-118).
- Wright, Thomas. A. and Bonett, Douglas, G. (1997), “Research the Contribution of Burnout to Note Work Performance”, *Journal of Organizational Behavior*, Issue.18, (491-499).

- Yılmaz, Ercan ve Sünbül, Ali, Murat (2009), “Öğretmenlerin Yaşam Doyumları ve Okullardaki Örgütsel Güven Düzeyi”, *Journal of Qafqaz University*, Issue.26, (172-179).
- Yılmaz, Gözde, Keser, Aşkın, ve Yorgun, Sayım (2010), “Konaklama İşletmelerinde Çalışan Sendika Üyelerinin İş ve Yaşam Doyumunu Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması”, *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, Cilt.6, No.1, (87-107).

AKRAN BASKISIYLA BAŞAÇIKMA KONUSUNDA HAZIRLANAN PSİKOEĞİTİM PROGRAMININ LİSE ÖĞRENCİLERİNİN AKRAN BASKISI DÜZEYLERİNE ETKİSİ¹

EFFECT OF PSYCHOEDUCATION PROGRAM PREPARED IN TERMS OF COPING WITH PEER PRESSURE ON HIGH SCHOOL STUDENTS' LEVEL OF PEER PRESSURE²

Hakan ACAR³, Mustafa KILINÇ⁴

Öz

Bu araştırmanın amacı, akran baskısıyla başa çıkma konusunda hazırlanan psikoeğitim programının lise öğrencilerinin akran baskısı düzeylerine etkisinin incelenmesidir. Araştırmanın çalışma grubunu, Burdur'un Yeşilova Çok Programlı Anadolu Lisesinde öğrenim gören 169 öğrenciden, seçkisiz olarak belirlenen düşük, orta, yüksek puan alan, 24 kişilik kontrol ve 24 kişilik deney grubu oluşturmaktadır. Gruplara öğrenci seçiminde Kıran (2003) tarafından geliştirilen "Akran Baskısı Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırmada ön-test, son-test kontrol gruplu deneysel desen kullanılmıştır. Verilerin analizinde bağımsız gruplar t testi ve bağımlı gruplar t testi kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre uygulanmış olan psikoeğitim programı, öğrencilerin olumsuz akran baskısı düzeylerini olumlu yönde etkilemiştir. Deney grubundaki öğrencilerin akran baskısı düzeylerinde düşüş gözlemlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Akran Baskısı, Akran Baskısı Ölçeği, Lise, Psikoeğitim Programı, Zorbalık

Abstract

Aim of this research is to investigate effect of psychoeducation program prepared in terms of coping with peer pressure on highschool students' level of peer pressure. The study group of the research consists of a total of 169 students who study in Multi Program High School in Burdur, Yeşilova District

¹ Bu makale, "Akran Baskısıyla Başa Çıkma Konusunda Hazırlanan Psikoeğitim Programının Lise Öğrencilerinin Akran Baskısı Düzeylerine Etkisi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Bu Tez Çalışması BAP tarafından desteklenmiştir. Proje No: 0347-YL-16

² This article is based on a master study titled "Effect Of Psychoeducation Program Prepared InTerms of Coping With Peer Pressure on High School Students' Level Of Peer Pressure". This thesis study was supported by BAP. Project Number: 0347-YL-16

³ Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, RPD Yüksek Lisans Öğrencisi

⁴ Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, RPD Anabilim Dalı

as selected randomly with low, middle and high scores and control group of 24 people, experiment group of 24 people. In the research, 'Peer Pressure Scale' developed by Kıran (2003) was used towards students selection. In the research, an experimental pattern with pretest, posttest control group was used. In data analysis, independent groups t test and dependent group t test were used. According to the findings of the study, it was found that applied psychoeducation program had positive effect on levels of negative peer pressure. Decrease in peer pressure levels among students in experiment group was observed.

Keyword: Bullying, High School, Peer Pressure, Peer Pressure Scale, Psychoeducation Program

1. GİRİŞ

Sosyal bir varlık olan insan, yaşadığı toplumla sürekli etkileşim halindedir. Bu etkileşim, çocukluktan başlayıp yetişkinlik dönemine kadar devam etmektedir. İnsanlar yaşamlarının her döneminde kendilerine olan saygılarını ya da öznel iyi oluşlarını desteklemek, sosyalleşmek, gelişimsel görevlerini yerine getirmek veya karşılaştığı sorunlarla baş edebilmek için diğer insanlarla iletişim kurma ve etkileşim içinde olma ihtiyacı hissetmektedirler (Hartup ve Stevens, 1999). Toplumla olan bu etkileşimin en önemli unsurları arkadaş edinme ve sosyal bir çevrede yer edinebilmedir. Birey çocukluktan yetişkinlik çağına kadar sürekli olarak yeni arkadaş grupları edinmekte, onları etkilemekte ve onlardan etkilenmektedir.

Yaşamın her döneminde arkadaşlık ilişkileri önemini sürdürmekle birlikte, bireylerin arkadaşlık ilişkilerine yükledikleri anlamlar yaş ile birlikte değişmektedir (De Goede, Branje, Delsing ve Meeus, 2009). Bu farklılıkta şüphesiz bireylerin içinde buldukları gelişim görevleri ve yine bireylerin gelişim dönemlerinde karşılaştıkları farklı zorluklar etkili olmaktadır. Çocukluk döneminde arkadaşlık ilişkileri, birlikte vakit geçirme ve oyun oynama gibi daha somut aktiviteler ile ifade edilirken, ergenlik döneminde daha çok ortak ilgi alanlarında sosyalleşmek ve kendini açma, sırlarını paylaşma şeklindedir. Genç yetişkinlikte arkadaşlık ilişkileri, iş yaşamı ve ebeveynliğin dâhil olduğu daha da karmaşık etkileşimlere dönüşür; ileri yetişkinlikle beraber arkadaşlık iş yaşamından ayrılır ve arkadaşlığın odağı daha çok birbirine destek olma ve yol arkadaşlığına kayar (Hartup ve Stevens, 1999).

Ergenlik, çocukluk ile yetişkinlik arasında yer alan bir geçiş evresidir. Bu dönemde fiziksel, duygusal, bilişsel, sosyal, ahlaki gelişim alanlarında değişimler yaşanmaktadır (Torun, 2007). Ergenlik dönemi, bireyler için hem bunalım dönemi hem de bireyin kimliğini kazanmaya çalıştığı evredir. Geleceğe yönelik oluşturulan değerler doğrultusunda seçimlerin yapıldığı ve bu seçimler doğrultusunda geleceğin hazırlanmaya başladığı dönem olması nedeniyle ergenlik dönemi bireylerin yaşamında kritik bir dönem oluşturmaktadır (Aktuğ, 2006).

Ergenlik döneminde bireylerden yeni yaşantılara adapte olması ve kendi kimliğini oluşturması beklenmektedir. Ergen bir yandan kendi kimlik olgusunu geliştirmeye çalışırken bir yandan da yaşadığı toplumun değer yargılarını öğrenip bu değer yargılarıyla çatışmadan yaşamını şekillendirmek durumundadır. Birey bir anlamda bireysel yaşamın öneminin azalmasıyla birlikte ergenlik dönemi boyunca ailesinin bir üyesi olmaktan ziyade tüm bir toplumun üyesi olmaya çalışmaktadır (Ryan,

2000).Zorlu bir süreç olarak sayılabilecek toplumda istenilen bir konuma sahip olma, çevresindeki kişilerle dengeli bir iletişim kurma ve toplumsal değer yargılarına ayak uydurma sürecinde, akranlarla olan ilişkiler diğer gelişim dönemlerine göre çok daha fazla önem kazanmaya başlar.

Ergenlik dönemi içindeki kişiler bireysel olarak çocukluk yıllarından çok daha farklı bir şekilde yeni ilişkiler kurma eğilimi içerisindedirler. Bundan dolayı çocukluk ve ergenlik yılları kıyaslandığında sosyal ilişkilerin yapısı farklılaşmaktadır. Bu dönemde aile ilişkileri önemini korumakla birlikte ergenlik döneminde daha çok önem kazanan diğer konu ise akran ilişkileridir (Bayhan ve Işıtan, 2010).

Akran ilişkileri, ergenin bu dönemde karşılaşabileceği sorunların üstesinden gelmesinde ve yetişkin rolüne hazırlanmasında önemli bir faktördür. Her şeyden önce, akran grupları ergene model olup ona geribildirim vererek ve kendini diğer kişilerle karşılaştırabileceği uygun bir ortam sağlayarak ergenin psikososyal gelişiminde oldukça etkili ve önemli bir rol oynamaktadır. Akran grupları bağlılık ve ait olma gibi duygusal ihtiyaçları sağlayarak ergenin kendine olan güven ve saygısının gelişimi üzerinde etkili olmakta ve stres faktörlerinin etkisini azaltan sosyal bir destek sağlamaktadır (Dornbusch, 1989).

Daha önce de belirtildiği gibi farklı gelişim dönemlerinde akran ilişkilerinin farklı özellikleri ve farklı işlevleri bulunmaktadır (Hartup ve Stevens, 1999). Ergenlik döneminde kurulan arkadaş ilişkilerine ilişkin alan yazında belli başlı özelliklerden bahsedilmektedir. Ergenlerin bu dönemde, önceki dönemlerine göre daha az sayıda arkadaş edinmelerine karşılık kurduğu bu ilişkilerinde yaşadığı yoğunluğun ve samimiyetin daha fazla olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte çocuklukta hemsin arkadaşlar seçilirken, ergenlikte karşı cinsten arkadaş seçme eğilimi ortaya çıkmaktadır (Steinberg vd.,1994). Ergenlik dönemindeki akran gruplarında ergenlerin arkadaşlarıyla geçirdikleri süre artmaya başlamaktadır. Birey vaktinin yarısını akranlarıyla birlikte geçirirken, ana babalarının da dâhil olduğu yetişkin grupları ile geçirdikleri vakit çok azalmaktadır. Ergenlik döneminde akranlarla ilişkilerde ortaya çıkan diğer bir değişim ise ergenlerin bir yetişkin denetimi olmaksızın daha fazla süre akran gruplarıyla birlikte olup, daha fazla işlevde bulunmalarınıdır (Berndt, 1992).Bu dönemde çocukluk dönemine göre ergen, arkadaşlarıyla kurdukları ilişkilerinde daha bağımsız hareket etmeye ve etkinlikleri özerk bir şekilde yapmaya başlamaktadır. Ayrıca ergenlik döneminde çocukluk dönemine göre daha büyük akran toplulukları veya geniş arkadaş grupları ortaya çıkmaktadır. Yapılan araştırmalar ergenlerin kendilerine yakın hissettikleri 2-4 kişilik yakın arkadaş gruplarının yanı sıra benzer yaşantıları, giyim tarzları ve konuşmaları içeren davranış örüntülerini benimsedikleri 10-12 kişilik büyük akran gruplarına da dâhil olduklarını göstermektedir (Çevik ve Atıcı, 2008).

Ergenlik dönemindeki akran ilişkilerinde yaşanan bir diğer değişiklik ise arkadaşlıktan beklentilerdir. Çocukluk döneminde birey diğer insanların öneminin ve diğer insanların kendi hakkındaki fikirlerin farkında değilken ergenlik döneminde, diğer insanlarla ortak bir anlayış, kabul ve birbirlerinin bağlanma ve güven ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik ilişkiler kurmaya başlarlar (Evans, 2005). Örneğin Kaner (2000) 14-18 yaşındaki ergenlerle yaptığı araştırmada ergenler için arkadaşlığın güven ve özdeşim, bağlılık, kendini açma ve sadakat gibi konuları kapsadığını belirtmiştir.

İnsanın hayatı boyunca kurduğu arkadaşlık ilişkileri, bireylere sosyal destek sağlamakla birlikte zaman zaman problemlerde doğurabilmektedir. Bu konuyla ilgili yapılan araştırmalarda, ergenlik

dönemindeki bireylerin arkadaşlık ilişkilerinde yaşayabileceği problemler çeşitli başlıklar altında toplanmıştır. Arkadaşlık ilişkilerinde yaşanabilecek problemlerden bir tanesi de kuşkusuz akran baskısı kavramıdır (Aktuğ, 2006).

Ergenlikte meydana gelen akran gruplarının olumlu olarak birçok işlevleri olmasına rağmen ergen üzerindeki olumsuz etkileri de azımsanmayacak şekilde önemlidir. Araştırmalar, akran baskısını kabullenme seviyesinin ergenliğe kadar sistemli bir şekilde, ergenlik çağında ise keskin bir şekilde yükseldiğini göstermektedir (Esen, 2003). Özellikle öğrenciler akran baskısına ergenliğin ilk ve orta dönemlerinde daha açık hale gelmektedirler (Wall, Power ve Arbona, 1993).

Ergenlik dönemindeki çok yönlü değişimlere bireylerin adapte olması ve içinde bulunduğu kriz döneminde sağlıklı kararlar vermesi, ergenlerde bireyselliğin daha az olduğu göz önüne alındığı zaman çok güçleşecektir (Esen, 2003). Ergenlik dönemi açısından bakıldığında, çocukluktan ergenliğe geçiş aşamasında kişiler anne ve babasından bağımsızlaşmaya ve akranlarıyla daha fazla vakit geçirmeye başlar. Bu dönemde akran grupları, bireylerde sergilediği değişikliklerin ve eylemlerin kaynağı olarak görülür (Atıcı, 2011). Çocukluktan ergenliğe geçiş aşamasında akran gruplarının birey üstündeki etkisi diğer etkilerle karşılaştırıldığında daha fazladır ve bu durum akran baskısına maruz kalma olasılığının da yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

Ergenler akranlarıyla girdikleri sosyal etkileşimlerinde, akranlarının birbirlerine olan davranışlarını gözlemlemekte, bu davranışlar doğrultusunda çıkarımlar yapmakta ve kendi davranışlarını da bu çıkarımlar doğrultusunda şekillendirmektedirler (Ladd ve Troop-Gordon, 2003).

Ergenlik dönemindeki öğrenciler sorunlarını, akranlarını kendilerine daha yakın gördüğü ve kendilerini, ailesinden daha iyi anlayacaklarını düşündükleri için onlarla paylaşmayı tercih ederler. Birlikte geçirilen zaman arttıkça kendilerini grubun parçası olarak görürler ve grubun kurallarını benimsemeyi zorunlu olarak görürler (Kıran, 2002).

Toplumda dinamik sosyal değerler içinde ergen, akademik olarak başarılı olmak, ekonomik bağımsızlığını kazanmak, çevresindeki insanların takdirini almak, sağlıklı arkadaşlık ilişkileri ve sağlıklı kişilik geliştirmek konularında kaygı yaşayabilmektedirler. Bireyselliğe duyulan hazzın ergenlikle birlikte bir gruba katılma özlemine dönüşmesi, kendisiyle iletişime geçmeye çalışan ebeveynlerini hor görmeye başlaması ama onlara dayanması, kuralların artık itici gelmeye başlaması ergenlik döneminin en belirgin çelişkili duyguları arasında sayılabilir ve bu çelişkilerin tümü öğrencilerde kaygıya sebep olmaktadır (Yavuzer, Karataş, Çivilidağ ve Gündoğdu, 2014).

Ergenlik dönemindeki sosyalleşme sürecinde önemli bir kavram olan akran gruplarının ergen üzerindeki etkisi pek çok alanda ortaya çıkabilmektedir. Özellikle akran etkisi, olumsuz olduğu durumlarda ergenin pek çok davranış ve tutumu üzerinde etkili olmaktadır. Bununla ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde akran gruplarının özellikle ergenlerin madde kullanımında (Baumann ve Ennett, 1996; Steinberg ve ark. 1994), riskli davranışlar sergilemelerinde (Güney, 2007; Esen, 2003), düşük benlik saygısı algılamalarında (Coşkun ve Kurnaz, 2009) okula yönelik tutumlarında (Santor vd., 1999), sosyal kaygı ve depresyon gibi içselleştirme problemleri yaşamalarında (La Greca ve Harrison,

2005) ve saldırgan davranışlar sergilemelerinde (Gündüz ve Çelikkaleli, 2009; Yavuzer vd., 2014) etkisi olduğunu göstermektedir.

Günümüzde öğrencilerin ergenlikle birlikte önemli hale gelen arkadaşlık ilişkilerinde, yaşadıkları sosyal baskı ve kontrole ilgili güçlükler yaşamlarını kalitesizleştiren önemli bir sorun alanıdır (Hablemitoğlu, 2003). İnsanların, tehdit ya da güçlükler karşısında uyum sağlaması ve bunlarla baş edebilmesi, psikolojik ve biyolojik kapasitelerini kullanmasına bağlıdır ve böylelikle kendilerini geliştirirler. Uyum sağlamada konusunda yaşanan başarısızlık, çocukluk ve ergenlik dönemlerindeki sosyal, bilişsel ve psikolojik gelişimi olumsuz etkiler. Bu nedenle ergenlikte dışarıdan gelebilecek olan tehditlerle başa çıkma konusu oldukça önemlidir (Eryılmaz, 2009). Bu konuyla ilgili yapılan pek çok araştırmada, ergenlerin karşılaşmış olduğu sorunlarda, başa çıkma becerilerinin eksikliğinden dolayı sosyal sorunlar yaşadıkları belirtilmiştir. Buna ek olarak ergenler için, karşılaşmış olduğu yaşam olaylarının ve bunlarla başa çıkma becerilerinin eksik olmasının önemli stres kaynağı olduğu görülmüştür (Frydenberg ve Lewis, 2004).

Bireyin gelişim görevlerine uyum sağlaması ve bu süreçte karşılaşacağı olumsuzluklarla etkin bir şekilde mücadele edebilmesi, bireyin mücadele yöntemlerini bilmesi ve kullanmasıyla mümkündür. Literatür incelendiği zaman akran baskısıyla baş etme konusunda yeterince araştırma yapılmadığı görülmüştür. Bundan dolayı akran baskısıyla başa çıkma konusunda hazırlanan psikoeğitim programının rehberliğin önleyici ve koruyucu işlevine fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca araştırma sonuçlarının, alanda yeni çalışmalara kaynak oluşturabilmesi bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada Burdur Yeşilova Çok Programlı Anadolu Lisesindeki öğrencilerin arasından oluşturulan deney ve kontrol gruplarının akran baskısı düzeyleri karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

2. YÖNTEM

Bu araştırma gerçek deneysel desen modeli kullanılmıştır. Araştırmada ön test, son test kontrol gruplu seçkisiz desen (ÖSKD) kullanılmıştır (Büyüköztürk, 2007). Akran baskısıyla başa çıkma konusunda hazırlanan psikoeğitim programının, lise öğrencilerinin akran baskısı düzeyine etkisi incelenmiştir. Bu doğrultuda aşağıdaki sorular cevaplanmaya çalışılmıştır.

Alt Problemler

1) Deney ve kontrol gruplarının ön-test puanları arasında anlamlı farklılık var mıdır?

- Direkt akran baskısı ön test puanları arasında anlamlı farklılık var mıdır?
- Dolaylı akran baskısı ön test puanları arasında anlamlı farklılık var mıdır?

2) Deney grubunun öntest-sontest puanları arasında anlamlı farklılık var mıdır?

- Direkt akran baskısı öntest-sontest puanları arasında anlamlı farklılık var mıdır?
- Dolaylı akran baskısı öntest-sontest puanları arasında anlamlı farklılık var mıdır?

3) Kontrol grubunun öntest-sontest puanları arasında anlamlı farklılık var mıdır?

- Direkt akran baskısı öntest-sontest puanları arasında anlamlı farklılık var mıdır?

b) Dolaylı akran baskısı öntest-sontest puanları arasında anlamlı farklılık var mıdır?

4)Deney ve kontrol grubunun ön test ve son test puanları arasındaki fark anlamlı mıdır?

a) Direkt akran baskısı ön test ve son test puanları arasındaki fark anlamlı mıdır?

b) Dolaylı akran baskısı ön test ve son test puanları arasındaki fark anlamlı mıdır?

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmada yer alan öğrenciler 2015-2016 eğitim öğretim yılında Burdur/Yeşilova ilçesinde bulunanYeşilova Çok Programlı Anadolu Lisesi 9,10,11,12. sınıf öğrencileri (62 erkek-75 kız) arasından seçilmiştir. Gruplara üye atanırken düşük, orta, yüksek puan alan çiftli gruplardan birisi deney diğeri ise kontrol grubuna seçkisiz olarak atanmıştır. Her gruba 24'er kişi atanarak deney ve kontrol grupları oluşturulmuştur.

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada Kıran Esen (2003) tarafından geliştirilen, ergenlerin akran baskısını ölçmeyi amaçlayan 5'li likert tipi ölçek olan Akran Baskısı Ölçeği (ABÖ) kullanılmıştır.Ölçek Yanıtlama seçenekleri "Hiçbir zaman" "Arasına" "Bazen" "Sık sık" "Her zaman" şeklindedir. Akran baskısı ölçeği 34 maddeden oluşmakta ve dolaylı akran baskısı ve direkt akran baskısı olmak üzere iki alt boyutu bulunmaktadır.Ölçekten alınabilecek puan,sırasıyla en düşük ve en yüksek olmak üzere 34 ile 170 puan arasındadır.Puanların yüksek seviyede olması akran baskısının yüksek olduğunu, puanların düşük seviyede olması akran baskısının düşük olduğunu göstermektedir (Esen, 2003). Elde edilen iki faktör toplam varyansın %40,52'sini açıklamaktadır.Akran Baskısı Ölçeği'nin (ABÖ), güvenilirliği madde toplam korelasyonları, içtutarlık ve test-tekrar test yöntemleri ile analiz edilmiştir. Ölçeğin 34 maddenin tümü için iç tutarlık katsayısı (Cronbach alpha).90,19 maddeden oluşan Doğrudan Akran Baskısı alt ölçeği için .89, 15 maddeden oluşan Dolaylı Akran Baskısı alt ölçeği için .82 'dir. Tüm ölçek için bu araştırmada hesaplanan içtutarlık katsayısı ise .93'tür. Yapılan geçerlik ve güvenilirlik analizlerinin sonunda bulguların yeterli olduğu görülmüştür.

2.3. Deneysel uygulama

Akran baskısı ölçeği kullanılarak elde edilen verilerden deney ve kontrol grupları oluşturulmuştur. Deney ve kontrol grubunun ön test puanları karşılaştırılmış ve anlamlı bir fark çıkmamıştır. Grupların homojen olduğu anlaşılmıştır. Deney grubuna akran baskısıyla başa çıkma konusunda hazırlanan psikoeğitim programı uygulanmıştır.Kontrol grubunu oluşturan öğrenciler ile herhangi bir çalışma yapılmamıştır.Psikoeğitim uygulamalarına 2015 Kasım ayında başlanmıştır. Psikoeğitim programı haftada bir kez olmak üzere, yaklaşıkbirersaat olmak üzere 10 oturum olarak uygulanmıştır. Oturumlar bittikten sonra ölçek tekrar uygulanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Deney ve kontrol gruplarının ön-test puanları arasında anlamlı farklılık var mıdır?

Araştırmanın birinci problemi deney ve kontrol gruplarının ön test puanları arasında direkt akran baskısı ve dolaylı akran baskısı alt boyutlarında anlamlı bir farkın olup olmadığının incelenmesidir. Deney ve kontrol grubundaki deneklerin akran baskısı ölçeği öntest toplam puan ve tüm alt ölçekleri n, aritmetik ortalama, standart sapma, bağımsız gruplar t testi sonuçları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Deney Ve Kontrol Grubu Öntest Puanlarının n, Ortalama, Standart Sapma Değerleri ve t Testi Sonuçları

	Grup	N	Ortalama	Ss	t	sd	p
Akran Baskısı Genel	Deney	24	1,352	1,394	-,304	46	,768
	Kontrol	24	1,338	1,377			
Direkt Akran Baskısı	Deney	24	1,256	0,207	-,419	46	,677
	Kontrol	24	1,234	0,151			
Dolaylı Akran Baskısı	Deney	24	1,569	0,268	-,126	46	,900
	Kontrol	24	1,558	0,338			

P<0,05

Tablo 1. incelendiğinde deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin akran baskısı toplam puanlarının ortalaması sırasıyla 1,35 ve 1,33’tür. Direkt akran baskısı alt boyutunda sırasıyla 1,25 ve 1,23’ tür. Dolaylı akran baskısı alt boyutunda ise sırasıyla 1,56 ve 1,55’tir. Puan ortalamalarındaki bu farkların anlamlı olup olmadığı bağımsız gruplar t testi ile incelenmiştir. Tablo.2 incelendiği zaman deney ve kontrol grubundaki kişilerin akran baskısı ölçeğinden aldıkları toplam puan ve alt ölçek puanları arasındaki fark anlamsızdır (P<0,05). Sonuç olarak seçilen deney ve kontrol grupları birbirine benzerdir.

3.2. Deney grubunun ön test-son test puanları arasında anlamlı farklılık var mıdır?

Araştırmanın ikinci problemi deney grubunun öntest-son test puanları arasında direkt akran baskısı ve dolaylı akran baskısı alt boyutlarında anlamlı bir farkın olup olmadığının incelenmesidir. Deney grubundaki öğrencilerin akran baskısı ölçeği öntest-son test toplam puan ve tüm alt ölçekleri n, aritmetik ortalama, standart sapma, bağımlı Gruplar T testi sonuçları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Deney Grubundaki Öğrencilerin Akran Baskısı Ölçeği Toplam ve Alt Ölçeklerinin, Ön Test -Son Test Puanlarının n, ortalama, standart sapma değerleri ve Uygulanan Bağımlı Gruplar t Testi Sonuçları

		n	ortalama	Ss	Sd	t	p
Akran Baskısı Genel	Öntest	24	1,3946	,20153	23	2,926	,008
	Sontest	24	1,2843	,17077			
Direkt Akran Baskısı	Öntest	24	1,2566	,20725	23	2,185	,039
	Sontest	24	1,1732	,14516			
Dolaylı Akran Baskısı	Öntest	24	1,5694	,26810	23	2,567	,017
	Sontest	24	1,4250	,22910			

P<0,05

Tablo 2. incelendiğinde akran baskısı ölçeği öntest-son test toplam puan ortalamaları sırasıyla 1,39 ve 1,28'dir. Direkt akran baskısı öntest-sontest puan ortalamaları sırasıyla 1,25 ve 1,17'dir. Dolaylı akran baskısı öntest-sontest puan ortalamaları ise sırasıyla 1,56 ve 1,42'dir. Ortalamalar arasındaki azalmanın anlamlı olup olmadığını anlamak için bağımlı gruplar t testi uygulanmıştır. Uygulanan bağımlı gruplar t testi sonucunda akran baskısı ölçeği toplam ve alt ölçeklerinin puanları arasındaki fark anlamlıdır (P<0,05). Yani uygulanmış olan akran baskısıyla başa çıkma konusunda hazırlanan psikoeğitim çalışmasına katılan öğrencilerin akran baskısı düzeylerinde anlamlı bir düşüş olmuştur.

3.3. Kontrol grubunun ön test-son test puanları arasında anlamlı farklılık var mıdır?

Araştırmanın üçüncü problemi kontrol grubunun öntest-sontest puanları arasında direkt akran baskısı ve dolaylı akran baskısı alt boyutlarında anlamlı bir farkın olup olmadığının incelenmesidir. Kontrol grubundaki deneklerin akran baskısı ölçeği öntest-sontest toplam puan ve tüm alt ölçekleri n, aritmetik ortalama, standart sapma değerleri, bağımlı gruplar t testi sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3.Kontrol Grubunun Akran Baskısı Ölçeği Toplam ve Alt Ölçeklerinin Ön Test -Son TestPuanlarının n,ortalama, standart sapma değerleri ve Uygulanan Bağımlı Gruplar t Testi Sonuçları

		n	ortalama	Ss	Sd	t	p
Akran Baskısı Toplam	Öntest	24	1,3775	,18936	23	-3,191	,004
	Sontest	24	1,3995	,19585			
Direkt Akran Baskısı	Öntest	24	1,2346	,15126	23	-3,969	,001
	Sontest	24	1,2763	,15998			
Dolaylı Akran Baskısı	Öntest	24	1,5583	,33869	23	,143	,888
	Sontest	24	1,5556	,33401			

P<0,05

Tablo.4 incelendiğinde akran baskısı ölçeği öntest-son test toplam puan ortalamaları sırayla 1,37 ve 1,39'dur. Direkt akran baskısı öntest-sontest puan ortalamaları sırasıyla 1,23 ve 1,27'dir. Dolaylı akran baskısı öntest-sontest puan ortalamaları ise sırasıyla1,55 ve 1,55'tir.Akran baskısı ölçeği toplam ve alt ölçeklerden alınan puanların ortalamalarının arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını anlamak için bağımlı gruplar t testi yapılmıştır.Uygulanan bağımlı gruplar t testi sonucunda toplam ölçekten alınan puan ile direkt akran baskısı boyutlarındaki fark anlamlıdır. Yani uygulanmış olan akran baskısıyla başa çıkma konusunda hazırlanan psikoeğitim çalışmasına katılmayan kontrol grubundaki öğrencilerin toplam puan ve direkt akran baskısı boyutunda akran baskısı düzeylerinde artış olmuştur. Bu farkın ölçek içerisindeki maddelerde bulunan cinsel deneyim,alkol,sigara vb olumsuz durumlara ilişkin verilen bilgilerin uygulayıcı tarafından kötü niyetle kullanılabileceğine olan inançları olduğu düşünülmektedir. Son test uygulanıncaya kadar olumsuz bir durumla karşılaşılmamış olmasından dolayı son testte biraz daha rahat cevaplayabildikleri düşünülmektedir. Alt boyutlardan diğeri olan dolaylı akran baskısı boyutunda ise fark anlamsızdır.Yani kontrol grubundaki öğrencilerin öntest ve sontest puanları benzerdir ve dolaylı akran baskısı seviyeleri aynı kalmıştır.

3.4. Deney ve kontrol grubunun ön test ve son test puanları arasındaki fark anlamlı mıdır?

Araştırmanın dördüncü problemi deney ve kontrol gruplarının son test puanları arasında direkt akran baskısı ve dolaylı akran baskısı alt boyutlarında anlamlı bir farkın olup olmadığının incelenmesidir.Deney ve kontrol grubundaki deneklerin akran baskısı ölçeği sontest toplam puan ve tüm alt ölçekleri n, aritmetik ortalama, standart sapma değerleri, bağımsız gruplar t testi sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Deney Ve Kontrol Grubu Sontest Puanlarının n, Ortalama, Standart Sapma Değerleri ve Bağımsız Gruplar T testi sonuçları

	Grup	N	Ortalama	Ss	t	sd	p
Akran Baskısı Genel	Deney	24	1,284	,170	2,172	46	,035
	Kontrol	24	1,399	,195			
Direkt Akran Baskısı	Deney	24	1,173	,145	2,337	46	,024
	Kontrol	24	1,276	,159			
Dolaylı Akran Baskısı	Deney	24	1,425	,229	1,579	46	,121
	Kontrol	24	1,555	,334			

P<0,05

Tablo 4 incelendiğinde akran baskısı ölçeği sontest puanları deney grubunda 1,28 kontrol grubunda ise 1,39'dur. Direkt akran baskısı alt boyutunda deney grubunun ortalaması 1,17 kontrol grubunun ortalaması ise 1,27'dir. Dolaylı akran baskısı alt boyutunda deney grubunun ortalaması 1,42 kontrol grubunun ortalaması ise 1,55'tir. Deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin akran baskısı toplam ve alt ölçeklerinden aldığı puanların ortalamaları arasında farkın anlamlı olup olmadığını anlamak için bağımsız gruplar t testi yapılmıştır.

Tablo 4 incelendiği zaman deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin akran baskısı ölçeğinden aldıkları toplam puan ortalaması ve direkt akran baskısı alt boyutunda aldıkları puan ortalaması arasında fark anlamlıdır. Yani deney grubundaki öğrencilerin akran baskısı seviyeleri daha düşüktür. Ancak dolaylı akran baskısı alt boyutunda deney grubu ile kontrol grubu arasındaki fark anlamsızdır. Dolayısı ile bu alt boyutta iki grubun akran baskısı düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır.

4. TARTIŞMA

Akran baskısıyla başa çıkma konusunda hazırlanan psikoeğitim programının bulguları incelendiği zaman deney grubundaki öğrencilerin akran baskısı seviyelerinde düşüş olduğu gözlemlenmiştir. Bu bulgu, hazırlanan psikoeğitim programının akran baskısının azalmasında katkısı olduğunu göstermektedir.

O'Moore ve Minton (2005) İrlanda'da Olweus (1991) tarafından geliştirilen programı uygulamış ve öğrencilerin hem zorbaca davranışlar sergilemesinde hem de zorbaca davranışlara maruz kalma düzeylerinde anlamlı düşüş olduğunu belirtmiştir. Fekkes ve arkadaşları (2006), Hollanda'da Olweus (1991) tarafından geliştirilen programı uygulamıştır. Öğrencilerin zorbalık oranlarının deney grubunda kontrol grubuna oranla %25 azaldığı, programın etkili olduğu bulunmuştur.

Andreou, Didaskalou ve Vlachou (2007), akran baskısı ile ilgili farkındalık oluşturmak, öz yeterlik ve problem çözme becerilerini artırmaya yönelik hazırladıkları programda akran baskısına seyirci kalan

öğrencilerin sayısında azalma olduğu ve karşılaştıkları baskı durumlarıyla başa çıkmak için kendilerine ilişkin inançlarının gelişmiş olduğu bulunmuştur. Ortega ve Lera (2000), bireysel ilişkileri geliştirme, duygu kontrolü, davranış değiştirme ve risk grubu öğrenciler için müdahaleleri içeren programı uyguladığı okullarda öğrencilerin zorbalık davranışlarında belirgin düzeyde azalma olduğunu görmüşlerdir.

Salmivalli, Kaukiainen ve Voeten (2005) Finlandiya’da zorbalığı önlemek amacıyla geliştirdikleri çok boyutlu programı değerlendirdikleri çalışmada; zorbaca davranma ve maruz kalma davranışlarında, zorbalığa yönelik tutum ve düşünce sistemlerin üzerinde olumlu yönde etkili olduğunu belirtmiştir. Stevens, Oost ve Bourdeaudhuij (2000), Belçika’da problem çözme ve sosyal beceri eğitimi odaklı zorbalığı önleme programını uygulamıştır. Programın uygulandığı gruptaki öğrencilerin akranlarına olan tutum ve davranışlarında olumlu sonuçlar alınmıştır. Orpinas, Horna ve Staniszewski (2003) okul personelleri ve üniversite danışmanları arasında işbirlikçi modele dayalı zorbalığı önleme programı sonrasında öğrencilerin zorbaca davranışlara maruz kalma oranlarında %23 azalma olduğu bulmuşlardır. Takış’ın (2007) Ankara’da 9, 10 ve 11. Sınıftaki 193 öğrenciye zorbaca davranışlarla baş edebilme programını uygulamıştır. Programın uygulandığı öğrencilerin zorbaca davranış sıklığında azalma olduğu görülmüştür.

Bu çalışmalarda da vurgulandığı gibi ergenlerin akran baskısıyla başa çıkma konusunda uygulanacak psikoeğitim programlarına ihtiyaç duydukları açıkça görülmektedir. Bu nedenle okullarda PDR hizmetleri kapsamında psikoeğitim programları uygulanmasına ağırlık verilmesinin gerekli olduğu görülmektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada bir deney bir kontrol grubu yürütülmüş ve deney grubu ile 10 oturumdan oluşan akran baskısıyla başa çıkma konusunda geliştirilen psikoeğitim programı oturumları gerçekleştirilmiştir. Bu oturumlar sonucunda aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

Yapılan araştırmada deney ve kontrol gruplarının öntest puanları arasında anlamlı bir farkın olmadığı, grupların akran baskısı düzeyleri bakımından benzer seviyede oldukları görülmüştür. Deney grubuna uygulanan akran baskısını azaltmaya yönelik geliştirilen psikoeğitim programının akran baskısı toplam puan, direkt baskı ve dolaylı baskı alt ölçek puanları üzerinde etkili olduğu görülmüştür.

Yapılan sontest çalışmalarında ise, deney ve kontrol grubunun sontest puanları karşılaştırılmış, akran baskısı toplam puan, direkt akran baskısı alt ölçek puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamasına rağmen dolaylı akran baskısı alt ölçeği puanları arasında anlamlı bir fark bulunmuş ve kontrol grubunun bu alt boyutta akran baskısı düzeylerinin arttığı görülmüştür.

Akran baskısını başa çıkma konusunda hazırlanan psikoeğitim programına katılan öğrencilerin akran baskısının ortaya çıkış nedenleri, sonuçları ve bu baskının kaynakları olabilecek ilgili durumlar ile ilgili farkındalık düzeyleri artmıştır. Ayrıca bu tür bir baskıya maruz kalınması durumunda yardım alabilecekleri kaynaklar hakkında da bilgi sahibi oldukları düşünülmektedir. Dolayısı ile psikoeğitim

programının geliştirilme aşamasındaki beklentiler doğrulanmıştır. Araştırmadaki bulgulardan yola çıkarak akran baskısıyla başa çıkma konusunda hazırlanan psikoeğitim programının ergenlerdeki akran baskısı düzeylerinde etkili olduğu söylenebilir.

6. ÖNERİLER

1. Yeni yapılacak araştırmalarda daha büyük ve heterojen örneklem grubu içinden deney ve kontrol grupları oluşturulabilir.
2. Bu konuda yapılacak yeni çalışmalarda uygulamalardan sonra alınan izleme ölçümleri ile davranışın ne kadar süre devam ettiği hakkında bilgi sağlanabilir.
3. Akran baskısını ölçmeye yönelik Türk örf ve adetlerine uygun yeni bir ölçek geliştirilebilir.
4. Öğretmen ve ailelerle işbirliği içerisinde çalışılması, sonuçların istedik olması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

7. KAYNAKLAR

- Aktuğ, Taylan (2006). *Ergenlerde Akran Baskısı Ve Benlik Saygısının İncelenmesi*,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- AndreouElenia, DidaskalouEleni, VlachouAnastasia(2007). Evaluating the effectiveness of a curriculum-based anti-bullyingintervention program in Greek primary schools. *Educational Psychology*, Vol.27, No.5, (693–711).
- Atıcı, Arzu (2011), *İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Boyun Eğici Davranışlarının Yordanması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Baumann, Karl, E. ve Ennett, Susan, T. (1996). On The İmportance Of Peer İnfluence For AdolescentDrugUse: CommonlyNeglectedConsiderations. *Addiction*,Vol.91, No. 2, (185-198).
- Bayhan, Pınar ve Işıtan, Sonnur (2010). Ergenlik döneminde ilişkiler: akran ve romantik ilişkilere genel bakış. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Cilt.20, Sayı.20.
- Berndt, Thomas, J. (1992). Friendship and friends' influence in adolescence. *CurrentDirections in Psychological Science*, Vol.1, No.5,(156-159).
- Coşkun, Yemliha ve Kurnaz, Ahmet (2009).İlköğretim öğrencilerinin benlik saygısı ve akran baskısı düzeyi ilişkisi üzerine bir inceleme.*Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*,Sayı.17, (112-129).
- Çevik, Gülşen, Büyükşahin. ve Atıcı, Meral (2008). Lise 3. Sınıf Öğrencilerinin Arkadaşlık İlişkilerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.17, Sayı.2, (35-50).
- De Goede, I.A.H., Branje, S.J.T., Delsing, M.J.M.H. ve Meeus, W.H.J. (2009). Linkagesover time betweenadolescents' relationships with parents and friends. *Journal of YouthAdolesecent*, Vol.38,No.10, (1304-1315).

- Dornbush, Sanford, M. (1989). The sociology of adolescence. *Annual Review of Sociology*, Vol.15, No.1,(233-259).
- Eryılmaz, A. (2009). Ergenlik dönemi stres ve başa çıkma. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt.6, Sayı.2, (20-37).
- Esen-Kıran, Binnaz. (2003). Akran baskısı, akademik başarı ve yaş değişkenlerine göre lise öğrencilerinin risk alma davranışının yordanması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı.24, (79-85).
- Evans, F.B. (2005). *Harry stacksullivan: Interpersonaltheory and psychotherapy*. New York: Routledge.
- FekkesMinne, Pijpers I.M.F., Verloove-VanhorickPauline, S. (2006). Effects of antibullyingschool program on bullying and healthcomplaints. *Archives of Pediatrics and adolescentMedicine*, Vol.160, No.6,(638-644).
- Frydenberg, Erica ve Lewis, Ramon(2004). AdolescentsLeastAbleToCope: How Do TheyRespondToTheirStresses. *British Journal of Guidance&Counselling*, Vol.32, No.1, (25-37).
- Gündüz, Bülent ve Çelikkaleli, Öner (2009). Ergen saldırganlığında akademik yetkinlik inancı, akran baskısı ve sürekli kaygının rolü. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt.10, Sayı.2, (19-38).
- Güney, Neslihan (2007). *Ergenlikte risk almanın içsel kaynaklarının benmerkezcilik, akran baskısı, sosyo-ekonomik düzey ve cinsiyet açısından incelenmesi*. Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Hablemitoğlu, Şengül (2003). Çocuk Hakları ve Çocukların Yaşam Kalitesi. *Çalışma Ortamı*, Sayı.66, (16-18).
- Hartup, Willard, W. ve Stevens, Nan(1999). Friendships and adaptationacross life span. *CurrentDirections in Psychological Science*, Vol.8, No.3, (76-79).
- Kaner, Sema (2000). Akran ilişkileri ölçeği ve akran sapması ölçeği geliştirme çalışması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt.33, Sayı.1-2, (67-75).
- Kıran, Binnaz. (2002). *Akran baskısı düzeyi farklı olan öğrencilerin risk alma, sigara içme davranışı ve okul başarılarının incelenmesi*. Yayımlanmamış doktora tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- La Greca, Annette, M. ve Harrison, HannahMoore (2005). Adolescentpeerrelations, friendships, and romanticrelationships: Do theypredictsocialanxiety and depression? *Journal of Clinical Child and AdolescentPsychology*, Vol.34, No.1,(49-61).
- Ladd, Gary, W. ve Troop-Gordon, Wendy (2003). The Role Of Chronic Peer Difficulties İn The Development Of Children’sPsychologicalAdjustmentProblems. *Child Development*, Vol.74, No.5, (1344-1367).
- O’Moore,Astrid, Mona ve Minton , James, Stephen (2005). Evulation of the effectiveness of an anti-bullyingprogramme in primary schools. *AggressiveBehavior*, Vol.31, No.6, (609–622).

- Orpinas, Pamela, Horne, Arthur, M. ve Staniszewski Deborah. (2003). School bullying: changing the problem by changing the school. *School Psychology Review*, Vol.32, No.3(431-444).
- Ortega Rosario, Lera M.J. (2000). The severe anti-bullying in school project. *Aggressive Behavior*, Vol.26 No.1, (113–123).
- Ryan, A.M. (2000). Peer groups as a context for the socialization of adolescents' motivation, engagement, and achievement in school. *Educational Psychologist*, Vol.35, No.2, (101-111).
- Salmivalli Christina, Kaukiainen Ari, Voeten Marinus. (2005). Anti-bullying intervention: implementation and outcome. *British Journal of Educational Psychology*, Vol.75, No.3, (465-487).
- Santor, Darcy, A., Messervey, Deanna ve Kusumakar, Vivek (2000). Measuring peer pressure, popularity, and conformity in boys and girls: Predicting school performance, sexual attitudes, and substance abuse. *Journal of Youth and Adolescence*, Vol.29, No.2, (163-182).
- Stevens Veerle, Oost Van Paulette, Bourdeaudhuij De (2000). The effects of an anti-bullying intervention programme on peers' attitudes and behaviour. *Journal of Adolescence*, Vol.23, No.1, (21- 34).
- Steinberg, Laurence, Fletcher, Anne. ve Darling, Nancy (1994). Parental monitoring and peer influences on adolescent substance use. *Pediatrics*, Vol. 93, No.6, (1060-1064).
- Takış Özlem. (2006). *Orta öğretim kurumları için geliştirilen zorbaca davranışlarla baş edebilme programının etkisinin incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Torun, Seren (2007). *Akran baskısı düzeyi farklı olan lise öğrencilerinin karar stratejilerinin incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Wall, Julie, A., Power, Thomas ve Arbona, Consuelo. (1993). Susceptibility and antisocial peer pressure and its relation to acculturation in Mexican American adolescents. *Journal of Adolescent Research*, Vol.8, No.4, (403-418).
- Yavuzer, Yasemin, Karataş, Zeynep, Çivilidağ, Aydın. ve Gündoğdu, Rezzan (2014). The role of peer pressure, automatic thoughts and self-esteem on adolescents' aggression. *Eurasian Journal of Educational Research*, No.54, (61-78).

EMEĞİN MEKÂNDA YER SEÇİMİ OLARAK GÖÇ HAKKINDA TEKELİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION OVER TEKELI ABOUT MIGRATION AS LABOUR'S SPATIAL SITE SELECTION

Emin YİĞİT¹

Öz

Çok iyi bir metodolojik kurgudan hareketle tartışmanın ana aksını belirleyen İlhan Tekeli'de çalışmanın temel sorunsalı ve bu sorunsalın hangi perspektiften tartışılacağı son derece nettir. İlhan Tekeli'nin bu bilimsel tutumu üretken olduğu tüm alanlarda olduğu gibi "göç" olgusunun işlenmesinde de görülürken, "göç"ün, özellikle sanayi toplumlari ile birlikte bir emek hareketi niteliği kazandığını onun çalışmalarına bakarak ifade etmek mümkündür. Hal böyle olunca çok yönlü bir olgu olan "göç"ün, bir emek hareketi olarak analiz edilebilmesi için olgunun tanımlanması, zaman ve mekân üzerinden sınırlılıklarının saptanması, göç tercihlerinde sistemin belirleyiciliğini ortaya çıkaran dinamiklerin ve kişilerin kararlarını belirleyen süreçlerin irdelenmesi Tekeli için önemlidir. Tekeli'nin yapmış olduğu analizler, aynı zamanda sonraki sosyolojik çalışmalar içinde yol göstericidir. Sanayi toplumlari için geçerli olan bu analizler, geride kalmış gibi görünse de hemen belirtmeli ki değişimin eş zamanlı olmaması nedeniyle birçok mikroluğu da bünyesinde barındıran sanayileşmekte olan toplumlari analiz etmede son derece önemlidir. Bu nedenle bu çalışma, emeğin mekânda hareket etme biçimini Tekeli'nin kuramsal ve kavramsal anlatılarına gönderme yaparak sanayi toplumlarının dinamikleri üzerinden tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İlhan Tekeli, Göç, Emek, Mekânsal Hareket, Rasyonel Karar

¹ Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, yigitemin@yahoo.com

Abstract

In İlhan Tekeli, who specifies his discussions' main framework by starting from a very successful methodological construction, his works' main problematic and from which perspective that will be discussed is considerably clear. While this scientific attitude can be witnessed within all his research interests as well as his works about "migration", this attitude made it possible to point out that migration gained the characteristics of a movement of labour particularly in industrial societies. This being the case, in order to analyse "migration" as a movement of labour, it become crucial for Tekeli to define migration as a phenomenon, to determine its limitations in terms of time and space, to examine the dynamics that help to discover the decisiveness of the system behind the choice of migration, and to examine the determinants behind people's decisions. His analysis also became a guiding light for the following sociological researches on the subject. Although his analysis applies to industrial societies and therefore seems to remained behind, this actually is not the case. Because change is not a simultaneous phenomenon and hence, it is very important in the analysis of less developed countries in which they inhold many micros in their structures. In this regard, the main objective of this paper is to discuss the movement of labour within the space through the dynamics of industrialised societies by referring to Tekeli's narrations.

Keywords: *İlhan Tekeli, Migration, Labour, Spatial Mobility, Rational Choice*

1. GİRİŞ: NEDEN TEKELİ'DE EMEK HAREKETİ OLARAK GÖÇ?

Çok iyi bir metodolojik kurgudan hareketle yapacağı tartışmanın ana aksını net bir şekilde belirlemesinin yanında çalışmanın temel sorunsalının ne olduğu ve hangi perspektiften bu sorunsalın ele alındığı konusunda net bir fikir vermesi, Tekeli'nin çalışmalarının bir kimliği olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bir probleme, bir kavrama ya da bir konuya ilişkin olarak öncelikle iyi bir teorik analiz yapmayı yeğleyen Tekeli'ye göre, sosyal bilimlerde olgunun tüm yönleriyle çok iyi tanımlanması ve sınırlandırılması, temel problemin çok iyi saptanması analizin mümkün olan en doğru şekilde yapılmasını sağlayacaktır. Hatta Tekeli, bilimsel analizlerinde kendi teorik kurgusunun bile eksik kalabileceği noktaları eleştirel bir bakışla çalışmalarında sunmaktadır. Bu anlamda onun çalışmaları, sosyal bilimlerin alanında çalışanlara, bir sorunsalın nasıl tartışılması gerektiği konusunda derin bir perspektif sunmaktadır.

Belirtilen saptamalara ek olarak Tekeli'nin bilimsel üretkenliği, dönemler halinde net bir şekilde Türkiye'deki sosyal problem alanlarını da yakalama fırsatı vermektedir. Hemen hemen her çalışma alanında, -bağımsız yazılar halinde de olsa- tarihsel bir arka plan ortaya koyarken bu durum okuyucuya, tartışılan noktaya, nasıl ve hangi süreçlerden geçilerek geldiği hakkında bir bilgi sunmaktadır ki bu da Tekeli'nin çalışmalarında "niçin" sorusunun cevabının somutlaşmasını sağlamaktadır. Sosyal bilimlerin farklı alanlarında literatüre çok önemli katkılar sunan Tekeli, göç, Türkiye'de iç göç, göçe ilişkin yöntem tartışmaları gibi alanlar üzerinde de derinleşmiştir. Özellikle, Tekeli'nin göç alanındaki spesifik

tartışmaları, göç eyleminin basit bir demografik hareket olmadığını aksine toplumun üretim dinamiklerini de içerimleyen ve toplumun yeni koşullarını örgütleyen emek hareketi olduğunu göstermektedir.

Hal böyle olunca bu çalışmanın, emeğin mekânda hareket etme biçimini Tekeli anlatılarına gönderme yaparak sanayi toplumlarının dinamikleri üzerinden tartışmaktır. Hemen vurgulanmalı ki emeğin her yer değiştirmesi bir göç hareketi olarak ele alınabilecekken her göç bir emek hareketi değildir. Dolayısıyla bu çalışma için önemli nokta “göç”ün bir emek hareketi olarak ele alınmasıdır. Aslında binlerce yıldır, kıtlık, savaş, sürgün vb gibi nedenlerle insanlar yaşam alanlarını değiştirmişken, kapitalizmin gelişimiyle ve özellikle sanayi devrimiyle kırsal alanlardan kentlere ve sanayileşmiş alanlara doğru kitlesel emek göçlerinin olduğunu görmek mümkündür. Dolayısıyla bu haliyle göç emek hareketi niteliği kazanmıştır ve göç hareketleri özünde emek göçüdür. Geline nokta, emek hareketine dayalı göçün niteliği geçici olduğu gibi sürekli de olabilir ve yine uzaklık önemli bir vurgu noktasıdır. Yine emek hareketi ulusal sınırlar içinde olabildiği gibi uluslararası nitelikte de olabilmektedir.

2. EMEĞİN MEKÂNSAL HAREKETİ OLARAK GÖÇ

Göç gözlemleri toplumda değişmekte olan ekonomik fırsat dağılımına tepki olarak, kişilerin nasıl yer değiştirdiğini saptama olanağı verdiği için çok önemlidir. Dolayısıyla yine göç çalışmalarının teorik açıdan iyi bir kuramsal zemine oturtularak sınırlanması olguya ilişkin sağlıklı saptamaların yapılması adına ayrı bir değer taşımaktadır (Tekeli ve Erder, 1978:24). Çünkü sosyolojik bir kavramlaştırmanın ifade ettiği anlam, yapılacak değerlendirmelerin üzerinde net belirleyicidir. Bu nedendir ki bir kavram çok iyi sınırlandırılarak tanımlanmalıdır. Böylelikle kavramın işaret ettikleri, şüpheye yer bırakmaksızın aynı netlikle ve herkes tarafından olduğu gibi anlaşılır. Açıktır ki “kavram”, her zaman “olgudan” daha uzun ömürlüdür ve olgunun tarihsel süreçteki dönüşümünü ifade eden kavramın çok iyi açıklanmaya ihtiyacı vardır.

Bir olgu olarak göç tarihsel süreçte farklı görünüşleri ile yaşansa da, özellikle sanayi toplumları ile birlikte bir emek hareketi niteliği kazanmıştır. Aslında modern sanayi toplumları dışındaki toplumlarda da bir emek hareketi olmasına rağmen bu toplumlardaki emeğin hareketinin gönüllü olmaması dikkati çekmektedir. Çünkü sanayileşmemiş ve küçük üreticiliğin yaygın olduğu toplumlarda üretim kararını veren ile emek arzı kararını verenin aynı olduğunu ve kararın aynı anda verildiğini ifade etmek gerekir ki Tekeli'ye göre üretim için gerekli emeğin miktarı merkezden kararlaştırıldığı için ya da emek üretim yerine zorla getirilip çalıştırılmakta olduğu için bu iki görünüm sadece tarihsel birer kategori olarak kalmışlardır (Tekeli ve Erder, 1978:19). Sanayi toplumları ile birlikte ise bir sosyal sistem içindeki kişilerin mekândaki dağılımında kendi kararları üzerinden devamlı olarak değişme olmaktadır. Kişilerin mekândaki yaşama yerlerini değiştirme olgusunun ise sosyal sistem ve kişi açısından iki farklı tip fonksiyonu vardır. Göç olgusunun açıklanmasında bu iki fonksiyonun ayrı ayrı kavranması kadar, birbirlerini nasıl etkilediklerinin de incelenmesi gerekir. Sosyal sistemde üretim, ulaştırma ve haberleşme teknolojilerinin ve sosyal sistemin dış ilişkilerinin değişmesine paralel olarak mekân organizasyonunda da

değişme yönünde baskı doğar (Tekeli,1975:153). Tekeli, Morrison'a (1970:474) atıfla göçü, nüfusu mekânda yeniden dağıtarak ve iş gücünün, üretimi daha etkin kılacak şekilde dağılımını sağlayarak, mekân organizasyonunun yeni şartlara uyumunda en etkin mekanizmalardan birisi olarak belirtmektedir. İçinde yaşadığı toplumda, motivasyonlarını en çoğa çıkarmak isteyen kişiler için ise göç, kullanabilecekleri fırsatların sayısını artırırken aynı zamanda mesleki ve sosyal mobilite sağlar. Kişinin, mekândaki yerini değiştirmesi yalnızca üretim sisteminin taleplerine uyması ve emek pazarının sistemin etkinliğini artıracak şekilde çalışması sorunu değildir. Kişi bir tüketici olarak yer değiştirdiğinde tüketicilerin mekândaki konumları ve pazar yeri de değişmiş olduğundan bu değişim üretim sisteminde verilen kararları etkilemektedir (Tekeli,1975:153). Hal böyle olunca, en basit haliyle insanların coğrafi mekânda hareketini ifade eden “göç” özellikle sanayi toplumlarında emeğin mekânsal organizasyonu ile yakından ilişkilidir. Bu haliyle emeğin mekânda yer seçimini ifade eden “göç” kavramı ile öncelikle, emeğin yaşam yerini değiştirmesi anlaşılmaktadır (Tekeli ve Erder, 1978:24).

Tekeli göç kavramını, “belli bir zaman dilimi içerisinde belli bir yerleşme alanında yaşayanların, kendi iradeleriyle yaşam yerlerini söz konusu yerleşme alanının dışına taşıyanların miktarı” (Tekeli, 1998:9) olarak tanımlamaktadır. Bu tanım her üretim düzeninde geçerli olacak gibi görünse de daha çok modern toplumlar için kullanılmaktadır. Çünkü yazara göre, tarım toplumunda birey kendi iradesiyle yer değiştirmemektedir. Göç etmeye ilişkin özgür bir tercihin ortaya çıkabilmesi için ise modern toplumun, ulus-devletin ve özgür bireyin oluşması gerekmektedir. Bu durumda da göç, modern toplumlarda insan- yer ilişkisinin bir yansıması olarak değerlendirilmektedir (Tekeli, 1998:9). “Göç”e ilişkin olarak yapılan gözlemlerde ve çalışmalarda, çalışmanın sınırlarının nasıl belirlenebileceğine ilişkin kuramsal bir incelemenin önemine vurgu yapan Tekeli, böyle bir eksikliği giderme kaygısını ise ayrıca taşımaktadır.

Tekeli, bir göç araştırmacısının kullandığı verilerin hatasız ya da hata payını en aza indirgeyerek değerlendirebilmesi için, elde edilen verilerin “zaman” ve “mekân” olarak iyi sınırlandırılmasının, bu faktörlerin etkisinin çalışmada bilinmesi bakımından önemli olduğunu ifade etmektedir. Örneğin yazara göre “göç”, -Wolpert'in (1965:159-178) ifadesiyle-, genel olarak belirlenmiş zaman dilimi içerisinde, belirli bir yerleşme alanından dışarıya olan yer değiştirmelerin sayısı olarak tanımlandığında gözlenen göç, izlenen zamanın ve incelenen alanın bir fonksiyonu olarak ele alınmaktadır. Böylece zaman süresinin ve yerleşme alanının boyutlarının seçimi, göç incelemelerinin temel sorunu haline gelmektedir. Tekeli göç çalışmalarına ilişkin bu tür sınırlandırma sorunundan, zaman ve mekân boyutundaki tüm kısıtlamaları kaldırarak kaçınılabileceğinin söylendiğini ifade etmektedir. Ancak ona göre bu tarz bir kaçınma toplumdaki tüm yer değiştirmeleri göç sayacaktır ki bu durum, birinci olarak bilgi toplama ve kullanmada sakıncalıdır; ikinci olarak ise tüm yer değiştirme olaylarının, güdülerinin ve niteliklerinin aynı olduğu varsayımına yol açacağı için sakıncalıdır. Bu ikinci durum, göçün analizinde bir sorun yaratacağı için analiz edebilmede değişik güdülere göre gruplandırmalara gitmek gerekecektir. Dolayısıyla bu halde sınırlandırma sorunundan kaçınmak olanağı yoktur (Tekeli ve Erder, 1978:62).

Anlaşılacağı üzere olgunun değerlendirilmesinde “sınırlandırma” sorununa önem veren Tekeli'ye göre göçün mekân sınırlamasının iyi yapılması gerekmektedir. Çünkü belli bir mekânsal

büyüklik ya da emek pazarı dışına çıkılması durumunda yeni bir mekâna geçileceği için sanayi toplumlarına özgü bir durum olan işyeri-konut ayrılığı, yaşam yerinin değiştirilmesinden kastedilene ilişkin belirsizliği ortadan kaldırmaktadır (Tekeli, 1998:3). Dolayısıyla belli bir mekânsal büyüklük ya da emek pazarı dışına çıkılması durumunda yeni bir mekâna geçilecektir. Bu da göç edenin yeni bir topluluk içerisinde girmesini ve bu durumda göç eden kişinin yeni sosyal ilişkiler kurmak zorunda olması sonucunu doğuracaktır ki bu durum yeni uyum sorunlarının ortaya çıkması ihtimalini beraberinde getirecektir. Oysa sanayi öncesi mekânda konut ve işyeri ayrılığının olmaması; üretimin canlı (insan ya da hayvan) enerji kaynaklarına bağlı olmasından kaynaklanan örgütlenme biçimine uygun olması; ek olarak, etnik, mesleki ve aile bağlarına dayalı mahalle ve sokakların görülmesi (Sjoberg, 2002:42-52) coğrafi mobilizasyonu daralttığı gibi ve iç içe de geçirdiği için sanayi toplumlarındaki gibi mekân/insan/yer ilişkisi görülmemektedir. Hal böyle olunca göç, mekân/insan/yer ilişkisi bağlamında sanayi toplumları üzerinden incelendiğinde, göçü tanımlayıcı faktör olarak bir topluluk ya da bir yerleşme birimi alınabilir. Böylelikle mekân büyüklüğü seçildiğinde incelenmek istenen göç incelenmek istenmeyenden daha kolay ayrılacaktır. Çünkü göç eden bir kişinin yaşadığı yerden ayrılması, kişinin toplumda eskiden kurduğu ilişkilerinin değişmesini, yeni ilişkiler içine girmesini gerektirir ve ancak bu durumda kişinin yeni koşullara uyumundan bahsedilebilir. Aynı yerde kalıp sadece evini değiştiren kişi büyük olasılıkla eski toplumsal ilişkilerini sürdüreceği için böyle bir uyum sürecine girmemektedir. Göç gözlemlerinde seçilen topluluğun büyüklüğü hangi tür değişikliklerin göç gözlemlerinin dışında bırakıldığını belirler. Örneğin bir bölge gözlem ünitesi olarak seçildiğinde bölge içi yer değiştirmeler inceleme dışı bırakılmış sadece bölgeler arası uyum sorunları araştırılıyor olabilir (Tekeli ve Erder, 1978:62-63).

Ayrıca Tekeli, göç olgusu için “zaman”ın da önemli bir kavram olduğunu vurgularken, “zaman dilimi” seçilerek de bir sınırlama yapılabileceğini belirtmektedir. Örnek olarak mevsimlik tarımsal göç ele alındığında, göç edenler her iş mevsimi sonunda yaşadığı yere döndüğü için çevresini değiştirmiş olmamaktadır. Eğer bir yıllık bir zaman dilimi ile göç gözlemleri sınırlandırılmış ise bu hareket göç gözlemleri içinde saptanmamış olacaktır. Zaman dilimi daraltıldığında ise gözlenen göç mevsimlik tarımsal göçler de eklenecektir (Tekeli ve Erder, 1978:63). Farklı olarak göç, bir yapısal değişiklik; yani toplumsal uyum mekanizması olarak kavramlaştırılması durumunda ise göç hesaplamaları, zamanda ve mekânda geri dönüşü olmayan yer değiştirmeler olarak alınır. Hal böyle olunca göçün sınırlandırılacağı zaman dilimini de doğru saptamak gereklidir. Aksi halde göç, belli bir süre ile sınırlandırıldığında mevsimlik göç gibi belli göç hareketleri dışında bırakılmış olabilir. Dolayısıyla mekânsal büyüklüğün saptanmasında “emek pazarı”; zaman olarak da “üretim süreçleri” esas alınabilir (Tekeli, 1998:3). Başka bir anlatımla göç kapsamı dışındaki yer değiştirmeleri gözlem dışında bırakabilecek uygun alan büyüklüğü olarak “emek pazarı” seçilebilir. Buradaki temel sorun ise “emek pazarı”nın ne olacağı sorunudur. Yazara göre “emek pazarı” da birçok halde yerleşme büyüklüğü ile üst üste düşmektedir (Tekeli ve Erder, 1978:63). Emek pazarının büyüklüğü göç mesafesine ilişkin irdelemeleri doğurmaktadır.

Tekeli, göç miktarının uzaklık ile ilişkisi araştırılırken iki hususun bilinmesi gerektiğini vurgulamaktadır ki bu yapılacak çalışmanın sınırlarının çizilmesi bakımından da önemlidir. Bunlardan

birincisi, göçün uzaklık ile değişmesini ortaya çıkaran süreç nedir? İkincisi ise bu süreç nasıl bir matematiksel ifade ile temsil edilebilir? Tekeli'ye göre göç miktarının uzaklığa bağlı olarak değişmesine sebep olan nedenler, kişinin değişen koşullara uyum sağlaması sürecindeki farklılıklar açısından incelenebilir ve bu durumda, kişinin koşullara uyum yapma türleri şöyle sınıflandırılmıştır. (Tekeli ve Erder, 1978:75)

1- Kişinin ya da ailenin aynı işgücü pazarı içerisinde kalarak yer değiştirmesi. Kişinin toplumdaki ilişkilerinde çok önemli değişmelerin meydana gelmediği bu uyum kararı, sonraki iki tip uyum kararına göre daha kolay verilebilir. Uzaklık, işgücü pazarının büyüklüğü ile sınırlanmıştır ve bu büyüklük gelişmiş ülkelerde bir saatlik sürüş mesafesi, geri kalmış ülkelerde ise şehrin fiziki sınırları içerisindeki işgücü pazarıdır. Eğer göç, ülkesel mekân organizasyonun uyumu olarak tanımlanırsa, işgücü pazarı içerisindeki bu tür yer değiştirmeler, göç tanımını dışında tutulabilir.

2- Kişinin ya da ailenin aynı işte çalışarak oturma yerini çalışmakta olduğu iş pazarının dışına taşınması. Bu tip göçler, iş çevresini ve toplumsal ilişkileri değiştiren yeni ilişkiler kurmaya fırsat yaratmasına rağmen birinci tipe göre daha az sayıda olan yer değiştirmelerdir. Belli konularda uzmanlaşılma sonucunda ya da bir bölgenin görece üstünlüğünü kaybetmesi diğer bölgenin kazanması sonucunda bölgeler arası etkinliği arttıran göçlerdir.

3- Göç edenler, hem sosyal çevresini hem de işini değiştirmektedir. Değişme deneyimi daha radikaldir ve sosyal organizasyon bakımından yapısal dönüşüme uyum sorunu yaratmaktadır.

Açıktır ki zaman ve mekân, neden ve sonuç unsurları ve aynı zamanda durağan olmaktan çok süreç olması göçün tanımlanması, ölçülmesi ve çözümlenmesini karmaşık hale getirir de Tekeli, farklı ama birbiriyle ilişkili dinamikleri analiz ederek olguyu tartışmıştır. Ancak olgunun kendisi kadar olguyu ortaya çıkaran aktörlerin dahil de önemlidir.

3. GÖÇTE İKİ BOYUT VE GÖÇÜN NEDENLERİ: SİSTEMİN TALEBİ VE KİŞİNİN KARAR VERME SÜREÇLERİ

Mekânda nüfusun yeniden dağılım sürecini gösteren yer değiştirmeleri diğer yer değiştirmelerden ayırmak gerektiğini vurgulayan Tekeli'ye göre, soruna toplumsal evrim kuramı içerisinde yaklaşıldığında, toplumun özellikle üretim örgütlemesi açısından geçirdiği dönüşüme paralel olarak göçün oluşacağı kabul edilmektedir. Bu açıklamada bireylerin karar süreçlerine katılımı geri plana itilmişken olgu, sistemin yaşadığı dönüşüme oturtulmuştur. Örnek olarak ise sanayi toplumuna geçerken yaşanan köylülükten kopuş verilebilir (Tekeli ve Erder, 1978:24). Başka bir ifade ile iki yönlü bir olgu olarak düşünülen göçün, birinci yönünü sosyal sistemin talebi oluştururken diğer yönünü ise bu talebe kişinin nasıl uyum gösterdiği meydana getirmektedir. Dolayısıyla kişi kararını nasıl vermektedir? Kişinin göç kararının hangi etkenler altında ve nasıl verildiğinin bilinmesi göçü yönlendirici bir politikanın izlenebilmesi için gereklidir (Tekeli, 1975:162).

Tekeli'ye göre, “sanayi toplumları için tanımlanmış göç olgusunun irdelenmesinde göçün hangi saiklerle gerçekleştiğini kavrayabilmek önemlidir. Bunun için sorunu birbirinden tamamen farklı, aşağıda belirtilen iki rasyonel açıdan kavramak gereklidir” (Tekeli, 1998:11); Bunlardan birincisi, göç gereksinmesini sistem açısından kavramaktır. Tekeli'ye göre sistem göçe ihtiyaç duyar. Çünkü göç, iş gücünü mekânda daha etkin kılacak şekilde yeniden dağıtarak, mekân organizasyonunun, sistemin taleplerine uyumunu sağlayan bir mekanizmadır.

Piyasa mekanizmasının yürürlükte olduğu toplumlarda emek hareketinin niteliğinin sistemin talepleri açısından farklılıklar gösterdiğini belirten Tekeli, Wolpert'e (1966:92-102) gönderme yaparak göçü, sosyal sistemin bozulan dengelerini tekrar sağlamak için ortaya çıkan bir mekanizma olarak değerlendirmektedir. Böyle bir değerlendirmede iki nokta arasındaki farklılıkları ortadan kaldıracak şekilde net bir göç olacağını; bağlı olarak sistemin dengeye kavuşması halinde ise göçün ortadan kalkacağını Okun ve Richardson'a (1961) atıfla belirtmektedir. Göç, sistemin bozulan dengelerini tekrar sağlamak için ortaya çıkan bir mekanizma olmasının yanında toplumun evrimi sırasında geçirdiği dönüşümlere paralel olarak ortaya çıkan tek yönlü bir uyum hareketi olarak da kabul edilmektedir ki bu tip göçlerin en çok bilinen örneği toplumların endüstrileşmesine paralel olarak kırsal alanlardan kentsel alanlara olan göçtür. Emeğin mekânda hareketi bağlamında değerlendirildiğinde sistemin göç talebini, Friedman (1970) üzerinden yapan Tekeli, son tahlilde ise politik süreç içinde ortaya çıkan ihtiyaçlara bağlı olarak doğurulan göçler üzerinde durmaktadır. Bu durumda mevcut net göç akımını azaltmak için ya da ortadan kaldırmak için politikalar kabul edilebilir ya da göç teşvik edilebilir (Tekeli, 1975:159).

Göçün ortaya çıkmasında sistemin taleplerinin yanında bireylerin bu talebe hangi dinamikler üzerinden cevap verdiği de önemlidir. Sanayi toplumunun üretim düzeni açısından kişinin mekânda yer değiştirmesinin, “üretim için gerekli emeğin yer değiştirmesi”, “sermayenin yer değiştirmesi” ve “tüketicinin ve pazarın yer değiştirmesi” olarak üç farklı sonucu olduğunu ifade eden Tekeli, sanayi toplumuna ilişkin göç analizlerinde, genellikle soruna emeğin yer değiştirmesi olarak yaklaştığını, diğer iki sonucun toplumsal etkilerinin ise ihmal edildiğini belirtir. Hal böyle olunca göç olgusuna ilişkin ikinci rasyonel ise bireyin göç ederek güdülerini gerçekleştireceğine, dolayısıyla kişilerin yeni yerlere giderek yararlanabilecekleri fırsatların sayısını arttıracığına ilişkindir. Açıktır ki bu açıklama, belirli değişkenler üzerinden göç kararının nasıl verildiğine ilişkin çıkarımda bulunmak adına önemlidir (Tekeli, 1998:11).

Gelinen noktada Tekeli, kişinin göç kararı almasında en temelde “exante”² bir karar durumunun belirleyici olduğuna vurgu yapmaktadır. Ona göre göç kararı, yaşanması beklenene dayanmaktadır ve beklentilere (Tekeli “beklenti” kavramını bazı eserlerinde “umma” biçiminde adlandırmaktadır) göre karar verilmektedir. Bu durumda kişinin gideceği yerdeki çevre şartları, kazanç olanaklarına ilişkin beklentileri göç kararı almasında etkili faktörlerdendir (Tekeli ve Erder, 1978:24). Exante bir değerlendirme sonucunda verilen göç kararının umulanı vermemesi üzerine yeni bir göç kararı veya

² “exante” karar: Kişilerin içinde buldukları zamandan ileriye doğru yürüttükleri yorum ve tahminlere göre karar alma durumlarını ifade etmektedir. Örnek için bkz (Tekeli, 1975:162) “Kişinin verdiği göç kararının temel özelliği exante bir karar olmasıdır. Kişi kararını gideceği yerdeki duruma, çevre şartlarına, kazanç imkânlarına ait ‘umma’larına göre verir. Yine bkz (Tekeli ve Erder, 1978:24).

geriye dönüş kararı verilse bile verilen bu kararlar yine de exante bir değerlendirmeye dayanmaktadır. Yazara göre göç kararının exante olmasındaki temel sebep, göç kararı sonucunda beklenenin elde edilmesine ilişkin belirsizliğin yüksek olmasıdır. Bu belirsizlik arama davranışı ile azaltılmaya çalışılmaktadır (Tekeli, 1975:162). Bu sebeple göçle gelen ve önce kalkış noktasındaki düzenini bozmayan kişi, bu durumdaki belirsizliği, “arama” süreci ile azaltmaktadır (Tekeli ve Erder, 1978:24).

Tekeli, göç sürecinin başlayıp yeni yerleşmeye kadar geçen sürede değişik kararların değişik aktörler tarafından verilmekte olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu karar sürecinde; kişinin öncelikli olarak göç etmeye karar vermesi, daha sonra alternatif varış noktalarındaki fırsatlar arasından birini seçmesi ve son olarak da göç eden kişinin emeğini arz etmeye karar veren diğer göç edenler ile kentteki fırsatlar için yarışması ve kazanması gerekmektedir. Ancak bu konudaki son kararın verilmesinde ise işveren de etkilidir (Tekeli, 1998:13).

Tekeli, göç eden kişilerin göç ederken ya akılcı (rational) ya da Simon tipi tatmin olucu (satisfaying) modele göre davrandıklarının varsayıldığını J. Wolpert’e (1965) gönderme yaparak vurgulamaktadır (Tekeli ve Erder, 1978:28). Yine Tekeli’ye göre Riew’in (1969) anlatısıyla, “ekonomistler analizlerinde hem göç edenin hem de işverenin rasyonel karar modeline uygun olarak hareket ettiğini varsayarlar. Bu varsayımına göre yukarıdaki üç karar aşağıdaki şekilde verilir. Rasyonel bir karar verici olan göç eden kişi kendi içinde bulunduğu durum ile göç ettikten sonra ömrü boyunca elde edeceği faydalar akımının farkının iskonto edilmiş değerini göç ederken yapacağı masraflar ve kayıplar ile karşılaştırır”. Eğer elde edeceği faydalar kayıplardan fazla ise göç etme kararı verilir diyen Tekeli, Youmans ve Schuli’nin (1968) ifadesiyle şunları belirtmektedir. “İşveren durumunda olan kişi kendi işi için başvuran kişinin bütün özelliklerini ve hünelerini bilmektedir. Bu bilgi altında kendisine en uygun olanı seçecektir. Göç edecek kişi, kendisi için en elverişli olan fırsata ulaştığında bu fırsatın işvereni tarafından seçilmezse kendisi için ikinci elverişli fırsata başvuracaktır. Rasyonel karar verme modelini kullanan ekonomistlere göre, böyle bir süreç içinde toplumda emeğin en etkin dağılımı sağlanacaktır. Tekeli’ye göre ekonomistler, sosyal sistemin denge analizi sonucunda böyle bir dağılıma ulaşacağını varsayarlar”. Ekonomistlerin bu apriori-dedüktif sistemi ise birçok bakımdan eleştirilebilir (Tekeli,1975:163).

Açıktır ki ekonominin rasyonalist paradigmasının etkisi altında bulunan araştırmalara göre karar vericiler rasyonel karar vericidir. Böylelikle sistem içerisinde emeğin mekânsal dağılımının da rasyonel gerçekleşmekte olduğu noktasından hareket eden Tekeli’ye göre göçün, sistem içerisinde emeğin mekânsal dağılımını rasyonalize ettiği kabulü kolayca yapılabilir (Tekeli, 1998:14). Bu rasyonel işleyiş içerisinde, önceki paragrafta da vurgulandığı gibi göç eden emekçiye ilişkin bazı kararlar, göç ettiği yerdeki işveren tarafından verilecektir. Örneğin, kişi kentteki iş fırsatlarından ne kadar yararlanmayı istese ve bu noktada kendine kentsel iş imkânlarından fırsat yaratmak çabasında olsa da, istihdam kararını bazı ölçütleri göz önünde bulundurarak verecek olan işverendir. Buna rağmen hemen belirtmeli ki piyasa mekanizmasının geçerli olduğu ve dışarıya bağımlı ithal teknoloji ile kalkınmaya çalışan bir ülkedeki kalkınma sürecinde kentsel alanlarda modern bir kesimin oluşması söz konusudur. Bu durum

modern kesimlerde örgütlenmiş ve sermaye yoğun işlerin yer almasını beraberinde getirecektir. Hal böyle olunca emek arzına modern kesimlerin iş olanağı sağlayamaması marjinal kesimleri doğuracaktır (Tekeli, 1982:335-337). Dolayısıyla daha önce vurgulandığı gibi göç sonucunda elde edilecek faydanın, göç ederken yapılacak masraflar ve kayıplarla karşılaştırılacağını ve ortaya çıkacak yararın bireyin göç kararında etkili olacağını ayrıca belirtmek gerekir (Tekeli,1975:163).

Kişilerin fırsatlar hakkında yeterli bilgisinin olmaması ve iş aramanın göçten sonra göç edilen yerde beklerken yapılması; yine işverenin işçiyi seçme sürecinde onun hünelerinin dışında akrabalık ve hemşerilik gibi faktörlerin de rol oynaması; ek olarak kişinin, ömür boyu sağlayacağı faydanın tümünü hesap ederek bir fayda maliyet analizi yapabilecek durumda olmaması nedeniyle akılcı model, Tekeli tarafından eleştirilmektedir (Tekeli ve Erder, 1978:29). Bu noktalar Tekeli'ye göre modelin gerçekçi olma özelliğini yok etmektedir. Başka bir anlatımla “akılcı karar verme modeli”nin pratikte gerçekleşmesinin zorlukları olduğunu vurgulayan yazara göre bu model yine de göç eğilimlerine açıklık getirmesi bakımından önemlidir.

Son tahlilde Tekeli (1975:163), Simon (1957) tipi tatmin olucu modele gönderme yaparak şunları ifade etmektedir. “Çevresindeki fırsatlar arasından umma düzeyine uyanları arayan kişi kendisine açık olan fırsatları araştırırken, eğer kendi umma düzeyinde birçok fırsat buluyorsa umma düzeyini yükseltir, eğer hiç fırsat bulamıyor veya bulduğu fırsatlara seçilmiyorsa umma düzeyini düşürür. Süreç içinde kişinin fırsatları arama biçimi iyi örgütlenip ve umma düzeyi çabuk düşmedikçe ekonomistlerin rasyonel seçimi modeline daha çok yaklaşırlardır. Ancak kişi için uygun olan birden fazla çözüm yolu olabilir”. Bu tip bir göç kararı verilmesinde belirleyici unsurlardan birisi durumunda olan umma düzeyi ile arama davranışı arasındaki ilişkiyi, bireyin içinde bulunduğu koşullar, kişinin nitelikleri, kişinin içinde bulunduğu şartların güvence düzeyi belirleyecektir. Yine göç kararında, kişinin fırsatları araştırma ve fırsatlardan haberdar olmasında etken olan değişkenleri Nelson’a (1959) gönderme yaparak tanıdık ve akraba çoğaltanı üzerinden açıklayan Tekeli (1975:164), Greenwood’a (1970) atıfla, akraba çoğaltanı ve tanıdık ilişkilerinin, iş fırsatları hakkındaki bilgilerin yayılmasında kitle haberleşme araçlarından daha etkin olduğunu belirtmektedir. Göç analizlerinde bu değişkeni ölçmekte genellikle varış noktasına daha önce göç etmiş olanların miktarı kullanılmaktadır.

Tekeli'ye göre, gerek ekonomistlerin rasyonel karar modelinde gerek Simon'un tatmin olucu karar modeli içinde göç edecek kişinin iş bulduktan sonra göç etmesi söz konusudur. Exante olma, bu durumda işteki başarısı ve çevre şartları için söz konusudur. Böyle bir varsayım altında göç daima gecikmeli olacaktır. Aşırı bir göç olamaz. Bu tip bir varsayım daha çok toplumun üst katmanlarındaki beyaz yakalılar için geçerlidir. Hâlbuki az gelişmiş ülkelerde kırsal alandan şehre olan göçlerde bir aşırı şehirleşmeden bahsedilmektedir. Bu olgu ancak göçün fırsatları arama davranışlarının bir yolu haline gelmesinde ortaya çıkabilir (Tekeli,1975:164). Bu durumda oluşabilecek aşırı göç sürecine ilişkin açıklamalara Todaro'nun (1961:1-29) üzerinden değinen Tekeli (1998:31), göç edenin iş arzından fazla olması durumunda göç edenler şehirde işsiz bekleyeceği için bir işsiz havuzu oluşacağını ve işverenin de bu havuzdan seçim yapacağını belirtmektedir. Bu durumda ise “tanıdık veya akraba çoğaltanı” etkisinin

göçe katılana sadece bilgi akışında değil kişinin göç ettiği ilk aylar içerisinde işsiz bekleyebilmesi noktasında fırsat yaratacağını vurgulamaktadır. Dolayısıyla göç olgusunun, belirtilen iki rasyonelin piyasa mekanizması içerisinde karşılıklı etkileşimiyle ortaya çıktığını ifade eden Tekeli, piyasa mekanizmasının işaretlerine bağlı olarak insanların güdülerini tatmin edecek biçimde göç kararı almalarının ve göçü gerçekleştirmelerinin çoğu kez toplumsal sistemin ortaya çıkardığı taleplerden bağımsız düşünülmemeyeceğini vurgulamaktadır (Tekeli, 1998:11).

Tekeli'ye göre, “uzaklığın sürtünmesel etkisi” olarak ifadelendirilebilecek uzaklıkla çoğalan yer değiştirme harcamaları, iş ve yaşam koşulları hakkındaki bilgi akımının azalması vb. gibi etkenler ile birlikte “araya giren fırsatlar” göç eylemi üzerinde etkili olan faktörlerdir. Birey çıkış noktasından varış noktasına gelinceye kadar, aradaki fırsatlarla karşılaşacak ve bunlardan kendisini tatmin edecek olanı seçecektir (Tekeli ve Erder, 1978:77). Tekeli “araya giren fırsatlar” konusunda Stouffer'e (1961) değinerek kişinin fırsatları arama sürecinde ilk önce mesafe olarak kendine en yakın olan fırsatı algılayacağını ve bu fırsata razı olma olasılığının yüksek olduğu kabulüne vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla araya giren fırsatlar kişinin uzağa göçmesini engelleyecektir. “Araya giren fırsatlar” da bir değişken olarak tatmin olucu karar modelinin bir başka ele alınış biçimi söz konusu iken “yarışan göç edenler” değişkeninde ise işverenin tatmin olucu karar modeline uygun davrandığı ifade edilebilir. Burada daha yakın olduğu için fırsatlardan daha önce haberdar olup işe önce başvurular olacaktır ve işveren kendi isteklerine uygun bir kişi bulunca onu işe alacaktır (Tekeli,1975:165).

4. GÖÇ KARARI VE GÖÇE KATILANLARIN NİTELİKLERİ

Kişinin göç kararını almasında genellikle “güdüsel” (motivasyonel) ve “düzenleyici” olmak üzere iki gurup değişken olduğunu söyleyen Tekeli'ye göre güdüsel değişkenler, kişinin karar verme sürecine pozitif ve negatif bir değer olarak giren tüm unsurları kapsarken, kişinin kararında doğrudan etkilidirler. Bu değişkenler bir vektör olarak alındığında, vektörün pozitif elemanları göç kararını olumlu yönde etkilerken, negatif elemanları da olumsuz yönde etkilemektedir. Güdüsel değişkenler gelir, gelir artış hızı, vergi miktarı gibi doğrudan kişinin çıkarları ile ilgili olduğu gibi, ortalama ısı, hava kirliliği gibi çevresel olanları da bulunmaktadır. Düzenleyici değişkenleri ise kişinin göç kararını dolaylı olarak etkilemektedir. Dolayısıyla kişi göç kararını verirken bu değişkenleri kendi değerlendirmesine katmaz. Bu değişkenler kişinin fırsatları arama davranışını, fırsatları algılamasını ve bilgi akımını düzenleyerek göç kararında dolaylı olarak etkili olurlar (Tekeli, 1998:14). Tekeli, özellikle R. A. Fabricant'a (1970) gönderme yaparak, bazı çalışmalarda “engel fonksiyonları” diye de adlandırılan değişkenlerin göç kararını etkileyebileceğini belirterek, “engel fonksiyonlarının”, fiziki mesafe, akraba ve tanıdık çoğaltanları, varış ve çıkış noktalarının çevre koşulları bakımından benzerliği v.b. gibileri olabileceğini belirtmektedir. Belirtilen değişkenlerden her birinin göç edenlerin kararında ne kadar önemli bir etken olduğu bir çoklu rekreasyon denklemi yardımıyla sınanarak, anlamlı bulunan değişkenlerin göçü yönlendirmede bir politika değişkeni olarak kullanılabilmesi yine yazar tarafından belirtilmektedir

(Tekeli, 1998:33). Rasyonelliğin, engel fonksiyonların aşılmasında araçsal bir rasyonellik olduğunu ifade eden Tekeli, rasyonel karar verme modelinin idealleştirilmiş ve dolayısıyla sorunlar içeren bir model olduğunu da belirtmektedir (Tekeli, 1998:14).

Göç kararının üç ayrı aşamada realize edildiğini ifade eden Tekeli'ye göre, bu üç aşama, göç etme kapasitesinde olmak; göç etmeğe istekli olmak ve göç etmektir. Ona göre yukarıda sıralanan üç değişken incelendiğinde göçün seçmelilik özelliğinin genellikle üç boyut etrafında toplandığı görülmektedir. Başka bir anlatımla göç, yaşa göre, hünere göre ve evlilik yoluyla cinsiyete göre seçmelik göstermektedir (Tekeli,1975:166). Bu noktada göçte "hüner" başka bir ifade ile nitelik emek hareketi açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Tekeli (1975:165), Balan'a (1969) atıfla göçün hüner üzerinden analizini şöyle yapmaktadır. "Göçün hünerler bakımından selektivitesini açıklamak genellikle daha basit olmakta ve talebin, bu hünerlere, yüksek olmasına dayandırılmaktadır. Göçün seçiciliğinin talebe bağlı olması kabul edilince farklı tipten veya kademededen olan şehirlerde farklı olacağını kabul etmek gerekir. Bu halde talep ile ilgili olarak seçiciliği etkileyen değişkenler, yüksek üretkenlikli dallarda iş yaratma hızı ve "credentialism"dir. Bir toplumda hüner düzeyi belirli bir mertebeyi aştıktan sonra işe kabul edilmek için o işi yapabilmeye gerekli hünere çok, diploma, bonservis, tavsiye mektubu v.b. gibi "credential"lar önem kazanır. Bu ise önemli bir seçicilik mekanizması ortaya çıkarır. Yaratılan iş gücü talebi çok ise "credential" in önemi azalır, az ise artar. Göçün varış noktasındaki işe alma sürecinde "credentialism" in etkenliği yüksek ise, otomatik olarak göçün çıkış noktalarında bir seçiciliğin doğmasına neden olmaktadır. Bu "credential"ları ancak belirli kademedeki çıkış noktaları sağlayabilir. Böylece credentialism, göç eden kişinin arama davranışı üzerine yerleşme kademelenmesinin koyduğu etki ile birlikte; göçteki kademelik olgusunu ortaya çıkaran önemli değişkenlerden biri olmaktadır" (Tekeli,1975:167). Açık ki Tekeli'ye göre güdüsel ve düzenleyici değişkenler bireyin göç kararı almasında hem sistem hem de emek hareketi açısından son derece önemli iken yine bireyin nitelikleri emeğin istihdamında ayrı bir değer taşımaktadır.

5. SONUÇ

Tarihsel süreçte her dönemde gerçekleşmiş olsa da göç, özellikle sanayi toplumları ile birlikte bir emek hareketi olma özelliğini taşıyor hale gelmiştir. Başka bir anlatımla sanayi toplumları ile birlikte emek hareketi göç hareketinin bir görünümü haline gelmiştir. Aslında modern sanayi toplumları dışındaki toplumlarda da bir emek hareketi olmasına rağmen bu toplumlardaki emeğin hareketinin gönüllü olmaması dikkati çekmektedir. Dolayısıyla üretim için gerekli emeğin miktarı merkezden kararlaştırıldığı için ya da emek üretim yerine zorla getirilip çalıştırılmakta olduğu için sadece tarihsel birer kategori olarak kalmışlardır ve bu çalışma içinde değerlendirme dışındırlar. İfade edilenlerden de anlaşılacağı üzere tüm çalışmalarında olduğu gibi göç çalışmalarında da çalışmanın ana aksını belirlemede ve sınırlarını çizmede son derece net olan Tekeli, çalışmasının metodolojik kurgusunu da çok iyi oturtmaktadır. Hal böyle olunca Morrison'a atıfla göç olgusunu çok iyi daraltan Tekeli, emeğin, üretimi daha etkin kılacak

şekilde yeniden dağıtılarak, mekân organizasyonun yeni koşullara uyumunu sağlayacak mekanizma olarak tanımlanmaktadır. Ancak hemen belirtilmeli ki göç bir emek hareketi olarak alındığında da bir göç araştırmacısı hatasız veri toplayabilmek için olguyu zaman ve mekân açısından çok iyi sınırlamalıdır. Ancak bu durumda belirtilen faktörlerin çalışmada etkisinin bilinebileceğini ifade eden Tekeli için emek hareketi sadece bireysel bir kararın ürünü olarak ortaya çıkmamakta aynı zamanda sistemin talebi ile de gerçekleşebilmektedir. Başka bir anlatımla sanayi toplumları için geçerli olan bir emek hareketinin hangi nedenlerle gerçekleştiğini bilmek son derece önemlidir.

Sistemin talepleri üzerinden değerlendirildiğinde emek hareketi, sosyal sistemin bozulan dengelerini tekrar sağlamak için; toplumsal evrimin yarattığı dönüşümlere bağlı olarak tek yönlü bir hareket biçiminde ve mevcut net göç akımını yönlendirici politikalara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Kişinin göç kararı almasında ise ex ante bir durumun geçerli olduğunu ifade eden Tekeli için kişinin göç kararı yaşanması beklenene dayanmaktadır. Yazar göç eden kişilerin göç ederken akılcı model ya da Simon tipi tatmin olucu modele göre davrandıkları vurgusunu yaparken ekonomistlerin analizlerinde hem göç edenin hem de işverenin rasyonel karar modeline uygun olarak hareket ettiğini varsaydıklarını belirtmektedir. Dolayısıyla Tekeli’de, bu rasyonel işleyiş içerisinde göç eden emekçiye ilişkin bazı kararlar, göç ettiği yerdeki işveren tarafından verilecektir. Tekeli kişilerin fırsatlar hakkında yeterli bilgisinin olmaması ve iş aramanın göçten sonra göç edilen yerde beklerken yapılması; yine işverenin işçiyi seçme sürecinde onun hünerlerinin dışında akrabalık ve hemşerilik gibi faktörlerin de rol oynaması; ek olarak kişinin, ömür boyu sağlayacağı faydanın tümünü hesap ederek bir fayda maliyet analizi yapabilecek durumda olmaması nedeniyle akılcı modeli eleştirmektedir.

Güdüsel ve düzenleyici değişkenlerin bireyin göç kararını etkilediğini belirten Tekeli’ye göre yine engel fonksiyonları olarak adlandırılan değişkenler de göç kararını etkileyebilirler. Her ne kadar bu değişkenler göç kararını etkilese de göç edecek kişinin niteliği göçün seçiciliği bakımından önemlidir. Ancak yazarın ifadesiyle toplumdaki üretim düzeyi belirli bir düzeyi aştıktan sonra nitelikten çok diploma, bonservis gibi “credential”ler daha önemli hale gelmektedir.

6. KAYNAKLAR

- Balan, Jorge (1969), “Migrant-Native Socioeconomic Differences in Latin American Cities: A Structural Analysis”, *Latin American Research Review*, Volume. 4, (3-29)
- Fabricant, Ruth A.(1970), “An Expectational Model of Migration”, *Journal of Regional Science*, Volume. 10, (13-24)
- Friedmann, John (1970) “The Future Of Urbanization in Latin America”, *Studies in Comparative International Development*, Volume. 5, (179-197)

- Greenwood, Michael J. (1970) Lagged Response in the Decion to Migrate, *Journal of Religion Science*, Volume.10, (375-385)
- Morrison, Peter A (1970), *The Rationale For a Policy on Population Distrubution*, Calif.Road Corporation, Santa Monica
- Nelson, Philip (1959) Migration, Real Income and Information, *Journal of Regional Science*, Volume. 1, (43-75)
- Okun, Bernard and Harry W. Richardson (1961), “Regional Income and Inequalityand Internal Population Migration”, *Ekonomic Development and Culturel Change*, Volume.9, (128-143)
- Riew, John (1973) “Migration and Public Policy”, *Journal of Regional Science*, Volume.13, (65-77)
- Sjoberg, Gideon (2002) “ Sanayi Öncesi Kenti”, *20. Yüzyıl Kenti*, Ed ve Çev: Bülent Duru ve Ayten Aklan, İmge Kitapevi, Ankara
- Simon, A. Herbert (1957) *Models of Man*, Newyork:John Wiley and Sons
- Stouffer, Samuel A. (1961) “Intervening Opportunities and Competing Migrants”, *Journal of Regional Science*, Volume.2, (1-26)
- Tekeli, İlhan (1975), “Göç Teorileri ve Politikaları Arasındaki İlişkiler”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Sayı.1, (153-176)
- Tekeli, İlhan ve Leila Erder (1978), *Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara
- Tekeli, İlhan (1982), “Türkiye’de Kentleşmenin Kavranma Dinamiği Üzerine”, *Türkiye’de Kentleşme Yazıları, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar:3*, Turhan Kitapevi, Ankara
- Tekeli, İlhan (1998), “Türkiye’de İç Göç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi”, *Türkiye’de İç Göç Konferansı*, Türkiye Ekonomik Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, (7-21)
- Todaro, Michael P. (1961), “An Analysis of Industrialization Employment in Less Developed Countries”, *Yale Economic Essays*, Volume. 2, (1-26)
- Wolpert, Julian (1965), “Behavioral Aspects of the Decision to Migrate”, *Regional Science Association Papers*, Volume.15, (159-178)
- Youmans, R and G Schuli (1968) An Emprical Study of the Agricultural Labor Market in a Developing Country Brazil, *American Journalof Agricultural Economies*, Volume.80, (943-961)

BİLİNÇ YÜKSELTME NİTELİĞİ OLARAK TİYATRO EYLEM PRATIĞI¹ VE KADINLARA YANSIMALARI²

‘THEATRE ACTION PRACTICE’ AS A CONSCIOUSNESS-RAISING FACT AND REFLECTIONS ON WOMEN

Benan Havva BARAN³, Gülhan DEMİRİZ⁴

Öz

Birinci dalga feminizmin cinsiyetler arasındaki “aynılık/eşitlik” söyleminin ikinci dalga feminizm ile birlikte “farklılık/özgürleşme” söylemine evrilmesi kadınların özgürleşme mücadelesinde yeni bir dönemi beraberinde getirmiştir. Özellikle ikinci dalga feminizm içerisinde radikal feminist kuramın etkisiyle birlikte ön plana çıkan “bilinç yükseltme” kavramı ve grupları, kadınların özgürleşme ve özgürlük mücadelesinin yeni alanlar içerisindeki arayışlarını da doğurmuştur. Nitekim bu özgürleşme ve özgürlük mücadelesinin sürdürüldüğü en önemli alanlardan birisi feminist sanat; sanat özelinde de bu mücadelenin somut izleklerinin görüldüğü yani bilinç yükseltme pratiklerinin belirginleştiği alan ise feminist tiyatro olmuştur. Bu çalışmada, kadınların özgürleşme ve özgürlük mücadelesinde bir bilinç yükseltme niteliği olarak tiyatro eylem pratiğinin yeri ve bu eylem pratiğinin performans katılımcısı kadınlara olan yansımaları incelenmiştir. Araştırmanın sorgulamaları, 2001 yılından bu yana çalışmalarını yürüten Ankara Tiyatro Öteyüz topluluğunun feminizmle buluşan tiyatro eylem pratikleri üzerinden ve toplamda 16 kadınla yani topluluğun katılımcılarıyla yürütülen derinlemesine mülakat ile odak grup görüşmelerinden elde edilen bulgular ışığında tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadın Özgürleşmesi Hareketi, Bilinç Yükseltme, Feminist Sanat, Feminist Tiyatro, Tiyatro Eylem Pratiği

¹ Bu çalışmada, feminist sanatta yürütülen tartışmalar ve tiyatro çalışmaları göz önünde bulundurularak ve İngilizcede “act”, “perform” ve “practice” fiilleri bir arada düşünülerek ‘tiyatro eylem pratiği’ kavramlaştırması yapılmıştır. Literatürde mevcut olan teatral/tiyatral kavramının tercih edilmemesinin nedeni, kategorik bir ilişkilendirmeden kaçınmaktır. Bu bağlamda hiyerarşik, iktidar ilişkilerine dayalı ve eril bir tiyatro yapılanması ve kavrayışının dışındaki bir pratiğe işaret etmesi itibarıyla yapılmış bir kavramlaştırmadır.

² Bu araştırma, Adnan Menderes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir (Proje Numarası: FEF-15026). Makale, Benan Havva Baran’ın 2016-YL-041 nolu yüksek lisans tezi için yürüttüğü mülakatlardan elde edilen bazı verilerin bilinç yükseltme teması üzerinden bir analizini içermektedir.

³ Doktora Öğrencisi, Adnan Menderes Üniversitesi, SBE, Sosyoloji Anabilim Dalı, benan_baran@hotmail.com

⁴ Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, gdemiriz@adu.edu.tr

Abstract

Evolvement of “sameness and gender equality” discourse of the first wave feminism towards a “difference/emancipation” discourse in the second wave feminism has opened up a new era. Particularly “consciousness-raising” notion and groups, which became into prominence by the effects of radical feminism, created a search for new areas within the women’s struggle for liberation. As a matter of fact, feminist art became one of the crucial areas in this struggle. In this new area, it was especially the feminist theatre within which the path of the struggle could be traced perceptibly. Feminist theatre was also an area that the consciousness-raising practices were more clarified.

This paper aims at investigating the place of theatre action practice as a consciousness raising fact within the women’s liberation movement, and examining the reflections of this action practice on female participants’/performers’ views and lives. Research aims and questions will be discussed in the light of findings collected by using individual in-depth interviews and focus group discussion with a total of 16 female performers of Ankara Theatre Oteyuz. This all women theatre group has brought feminism together with theatre action practices and carries on its works since 2001.

Keywords: *Women’s Liberation Movement, Feminist Consciousness-raising, Feminist Art, Feminist Theatre, Theatre Action Practice*

1. GİRİŞ

“Bilinç yükseltme” kavramı ve grupları feminizmin üç dalga olarak dönemleştirilen kadın özgürleşme mücadelesinin özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dünya ölçeğinde meydana gelen ekonomik ve siyasal değişimlerle birlikte aklı ön plana çıkaran bilimin ve modernizmin sorgulanması sonucunda kültürel, politik ve toplumsal dönüşümlerin ivme kazandığı yeni dalga veyahut ikinci dalga feminizm dönemi içerisinde gündeme gelmiştir. 19. yüzyılda kitlesel bir hareket olarak ortaya çıkan ve mücadele alanları temel siyasal, ekonomik ve sosyal hakların elde edilmesi üzerine şekillenen birinci dalga feminizmin cinsiyetler arasındaki “aynılık/eşitlik” söyleminin ikinci dalga feminizmle birlikte “farklılık/özgürleşme” söylemine evrilmesi, kadınların özgürleşme mücadelesinde yeni bir döneme kapı açmıştır. Özellikle ikinci dalga feminizmin taşıyıcısı olan radikal feminist kuramın gerek feminist teorideki gerekse kadınların özgürleşme ve özgürlük mücadelesindeki etkisi bu yeni dönemde önemli bir yerde durmaktadır.

‘Özel alan’a yoğunlaşarak bu alandaki iktidar/güç ilişkileri ve baskı mekanizmalarını analizlerine dâhil eden radikal feminist kuramın evrensel bir olgu olarak ataerkilliği analizde ön plana çıkardığı görülür. Özellikle Marksist perspektiften gelen ‘üretim’ ve ‘yeniden üretim’ kavramlarını kadın üzerinden yeniden tanımlayan ve bunları kadınların özel alanda konumlanmasının aracısı olarak ele alan radikal feminist kuram, özel alanda toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki farklılığa ve bu farklılığa ilişkin olarak toplumsal inşalara dikkat çekmektedir. Bu farklılık analizine ayrıca kadın cinselliği, biyolojisi,

bedeni ve annelik olgusunu da dahil eden radikal feminist kuram, kadınların deneyimlediği baskıların ortak bir kadın kategorisinde birleştiğini vurgular. Bu vurgu, kadınların ontolojik olarak aynı ve özdeş bir cinsiyet kimliğinde buluşarak ataerkilliği deneyimlediklerinin altını çizmekte ve bahsi geçen tüm bu görüşlerin tezahürleri; dönemin ivme kazanan feminist hareketi içerisinde “evrensel kızkardeşlik” fikrinde, “özel olan politiktir” sloganında ve “bilinç yükseltme” pratiklerinde karşılık bulmaktadır.

Ataerkillik içerisinde kadınların, ‘kadın’ ve ‘ezilen’ olmaları bakımından ortak baskılara maruz kaldığı farkındalığının kadınlarda oluşması adına bir yol olan “bilinç yükseltme” pratikleri ve grupları, kadınlık deneyimlerinin kadınlar arasında paylaşımına açılmasında ve onların, özgürleşme mücadelelerinde politik bir özne olarak yer almalarında rol oynamaktadır. Kadınların ataerkilliği nasıl deneyimlediklerine; ataerkillikle birlikte politik, kültürel ve toplumsal yapılarca nasıl baskı altına alındıklarına ve toplumsal cinsiyet hiyerarşisinde ezen-ezilen ilişkisinde nasıl konumlandıklarına ilişkin farkındalığın ve bilincin oluşması sürecinde “bilinç yükseltme” pratiklerinin kadınların özgürleşmesindeki yeri dikkat çekicidir. Bu dikkat çekici yönün bir diğer önemli yanı; kadınların yaşadığı sorunların ifade edilmesinde, bu sorunların kamusal alana açılmasında ve özgürleşme yolunda köklü kazanımlar elde edilmesinde kullanılacak olan farklı yolların arayışını da beraberinde getirmiş olmasıdır. Bir diğer ifadeyle kadınların özgürleşme mücadelesi artık yalnızca ekonomik, siyasal ve sosyal hakların kazanımları üzerine odaklanmadığından; toplumsal, politik ve kültürel alanda da meydana gelebilecek dönüşümleri sağlama potansiyeline sahip her türlü yolun/aracın/eylemin kullanılmasını da içermektedir. Bu nedenle birinci dalga feminizm içerisinde de sanatsal etkinlikler kullanılmış olsa da kadınların özgürleşme mücadelesinde sanatın yoğun ve etkili bir şekilde kullanılması ve bunu takip eden süreçte feminist sanatın doğması radikal feminizmin etkin olduğu döneme tekabül etmektedir.

Buradan hareketle kadınların özgürleşme mücadelesini temel alan feminist sanatın, feminist hareketin ikinci dalga feminizmine tekabül eden dönemin toplumsal, kültürel, siyasi ve düşünsel koşulları ile paralel olarak geliştiğini söylemek mümkündür. Özellikle 1960’lı yıllarda Amerika’da ve Avrupa’da etkisini göstermeye başlayan; 1980 ve sonrası süreçte hızlı bir ivme kazanan feminist sanat içerisinde tartışılan ve sorgulamaya açılan konuların da feminist hareketin ve mücadelenin geçirdiği dönüşümlerden bağımsız olarak değerlendirilemeyeceği belirtilmelidir. Bu nedenle Antmen’in de işaret ettiği üzere iki kuşağa ayrılan feminist sanatın ilk kuşak sanat anlayışında ikinci dalga feminizmin taşıyıcısı olan radikal feminizmin; ikinci kuşak sanat anlayışında ise üçüncü dalga feminizmin söylemlerinin etkili olduğu görülmektedir (2010).

Radikal feminizmin cinsiyetler arası farklılık söyleminden beslenen ilk kuşak feminist sanat çalışmalarının, sanatta kadın kimliğinin temsil edilmesi ile kadın merkezli bir kültürün sanat alanındaki oluşumuna yoğunlaştığı görülmektedir. Bir başka ifadeyle kadınların ‘ortak’ kadınlık deneyimlerini içerisine alan, kadının toplumsal cinsiyet rollerine odaklanan ve bedensel özgürleşmesini önceliğine alan bir sanat anlayışının benimsenmesi söz konusudur. Bununla birlikte bu sanatçıların, ‘kadın işi’ olarak görülen dekoratif sanatları el işi, resim vb. aracılığıyla ‘kadınların sanatı’ anlayışına doğru çevirdikleri, bunun yanında ev mekânının sanat programlarında kullanılarak kamusal alana taşınmasıyla kadının özel

alan içerisindeki üretim ve yeniden üretim rollerinin altında yatan hususları sorgulamaya açtıkları görülmektedir (Gouma-Peterson ve Mathews, 2012; Clark, 2011). Ayrıca ilk örneklerinin verildiği performansın bu dönem içerisinde yer alan sanatçılar tarafından kullanılmasıyla da kadın bedeni ile kadın kimliği arasındaki ilişkiye dikkat çekilerek, cinsel politika aracılığıyla kadın bedeninin denetim altına alınmasına karşı eleştirel bir tavır geliştirildiği görülmektedir (Antmen, 2010).

Üçüncü dalga feminizmin argümanlarından beslenen ikinci kuşak feminist sanat anlayışı ise, kadınlık deneyimlerine bağlı olarak kadınların ezilme biçimlerinin çeşitliliğini ön plana çıkartıp toplumsal cinsiyet kimliğinin çoklu yapısını temelini alarak ikinci dalga feminizmin ‘evrensel kızkardeşlik’ ve ‘özdeş kadın kimliği’ söylemlerine karşı çıkmaktadır. Bu noktada üçüncü dalga feminizmin ‘farklılıkların dayanışması’ söylemini benimseyen ikinci kuşak feminist sanat anlayışı, farklılıkları en aza indirgeyen evrensel kadın kimliğinin sanata dâhil olmasını değil; farklılıkları ve çokluğu belirginleştiren, iç içe geçmiş olan ırk, sınıf ve cinsel kimlikleri ön plana çıkaran bir sanat anlayışının gerekliliğinin altını çizmektedir. Özellikle performansın etkin olarak kullanıldığı ikinci kuşak feminist sanat anlayışının ilk kuşak feminist sanat anlayışından farklı olarak “edebi-post-yapısalcılık, psikanaliz, göstergebilim ve Marksizm gibi siyaset felsefesi çalışmalarını kullanan, disiplinler arası yönü daha güçlü bir analiz gerçekleştir[diğini]” (Gouma-Peterson ve Mathews, 2012:64) söylemek mümkündür. Bu nedenle bahsi geçen disiplinlerin analizlerinden faydalanan ikinci kuşak feminist sanat anlayışında amaçlananlar; kadın kimliğinin tarihsel, söylemsel ve ideolojik olarak kuruluşuna dikkat çekilerek kadınlığa ilişkin anlamın nasıl üretilip düzenlendiğini ortaya çıkartmak ve eril tahakküm yapılarını bozmaktır (Gouma-Peterson ve Mathews, 2012).

Bu amaçlarla birlikte kadınların özgürleşme mücadelesinde nasıl bir feminist sanat anlayışı olması gerekliliği sorusu da aynı zamanda ikinci kuşak feminist sanatın çerçevesini oluşturmaktadır. Bir diğer deyişle, ilk kuşak feminist sanata getirilen eleştiriler ikinci kuşak feminist sanatı bu eleştirileri dikkate alan bir sanat anlayışı ile şekillendirmektedir. Bu şekillenme, kadınlık deneyimlerinin sanat eserlerine aktarılmasında ve bunların ifade edilmesinde sanatın kullanılmasının yanı sıra kadınların özgürleşme mücadelesini temelini alan, onların yaşadığı/karşılaştığı sorunların çözümüne ilişkin katkıda bulunması gereken sanat anlayışı ve arayışı ile mümkün olmaktadır. Bu noktada özellikle Harmany Hammond, Lucy Lippard, Moira Roth, Martha Rosler, Coral Duncan ve Griselda Pallock vb. pek çok feminist sanatçının görüşleri önem taşımaktadır. Hem bir feminist sanat tarihçisi hem de eleştirmen olan Moria Ruth, ikinci kuşak feminist sanatın ilk kuşak feminist sanatın yönünü değiştirmesi gerekliliğini “kadınlar hakkında kadın bakış açısıyla sanat yapmanın ve kadınların koşullarını başkalarına anlatırken sonunda bu koşulların değişmesini sağlayacak bir yol olduğu” (akt. Gouma-Peterson ve Mathews, 2012:59) şeklinde ifade etmektedir. Ona göre “sanatta feminist hedefler, kadınların siyasi ve manevi güçlerinin kolektif, etkileşimli karakterini kapsayacak şekilde yeniden tanımlanmalıdır” (akt. Gouma-Peterson ve Mathews, 2012:59). Benzer şekilde video ve performans sanatçısı olan Martha Rosler da “kadınların sanatı ile feminist sanatın ayrılması gerekliliğini belirterek feminist sanatın; ekonomik ve toplumsal iktidar ilişkilerinin ilkeli eleştirisi ve kolektif eyleme belli düzeyde bir katılım olarak tanımladığı bir feminizme bağlı olduğunu savunmaktadır” (Gouma-Peterson ve Mathews, 2012:60).

Bu görüşler doğrultusunda kadınların özgürleşme mücadelesinde yeni bir sanat stratejisine ve sanat alanına ihtiyaç duyulduğunu vurgulayan ikinci kuşak feminist sanat anlayışı, kadınların koşullarının değişmesinde ilk kuşak feminist sanatın yeterli olmadığı vurgusunu yaparak feminist hareketin mücadelesi doğrultusunda toplumsal yaşamda meydana getirebileceği dönüşümlerde *performansın* gücünü ön plana çıkartmaktadır. Nitekim ilk kuşak feminist sanatla birlikte ilk örnekleri verilen performans; kadınların sorunlarının kamusal alana sanat aracılığıyla taşınmasında, bu sorunların altında yatan nedenlerin görünürlüğüne sağlanmasında ve yaşanan sorunlara karşı etkili çözüm yollarının arayışında önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle de sanatçının kendi bedeniyle katılabildiği performans, kadınların kadınlık deneyimlerinin anlaşılmasını ve bu deneyimlerin altında yatan politik, kültürel ve toplumsal nosyonlara dikkat çekilmesini sağlamakta; bu dikkat çekme performans, beden ve kimlik arasındaki ilişkinin kurulmasında etkili olmakla birlikte kadınların bedensel özgürleşmelerinin yine kadınların toplumsal pratik süreçlerinden bağımsız olmadığı gerçeğini de ortaya çıkartmaktadır. Bir başka ifadeyle performansın kadınların bedensel özgürleşmelerini ve toplumsal pratiklerini kapsayıcı olması, “her türlü toplumsal pratiğin parçası olan bedenin toplumsal cinsiyeti barındıran süreçlerin de bir parçası” (Connell, 2016:125) olduğunun kavranmasında etkili olmaktadır. Nitekim bu kavrayış, toplumsal cinsiyetin yalnızca bir sosyal inşa olmadığını; bunun yanında sınıf, etnik ve cinsel kimlikleri de barındıran ve bunların kesiştiği çoklu bir toplumsal cinsiyeti de benimseyen ikinci kuşak feminist sanat anlayışının performansla bağına kuvvetlendirmektedir. Bu nedenle ilk kuşak ve ikinci kuşak feminist sanat arasında bir köprü kuran performansın, ikinci kuşak feminist sanat anlayışına bağlanarak performans sanatı ile feminist sanatın teorik alanda birleşmesini sağlamaktadır.

Performans sanatı ile feminist sanatın bu teorik alandaki birleşiminin yansımaları feminist performansların niteliğinde ve öneminde kendisini göstermektedir. Nitekim “Eleanor Antin’in de ifade ettiği gibi feminist performans (...) toplumda kadın olmanın, belli bir kadın olmanın, bir sanatçı olmanın ne demek olduğuyla ilgili toplumsal, politik ve psikolojik bir şeydir ve son derece gerçek politik sorular üzerinde durmaktadır” (akt. Carlson, 2013:222). Buna bağlı olarak kadın öznelinin ve temsilinin sorgulanarak hem performans olarak kadınların gündelik yaşam deneyimlerinin hem de ataerkil sistemde inşa edilen cinsiyet/toplumsal cinsiyet kimliği temsilinin nasıl ters-yüz edileceği tartışmalarını beraberinde getirmesi; feminist performansların açtığı önemli bir nokta olmaktadır. Çünkü bu tartışmalar; “1980’lerin sonunda, feminist performansçılar ve kuramcılar arasında, uluslararası düzeyde sorgulama, ifşa etme, hatta belki de sahnede ve gündelik hayatta geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini, beden sunumlarını ve toplumsal cinsiyet performanslarını yöneten kültürel ve toplumsal yapıları ve varsayımları yürürlükten kaldırma hedefi[ni] yerleş[tir]miş[tir]” (Carlson, 2013:247-248). Bu önemli nokta; performansın anlamını, kullanım biçimini ve işlevselliğini toplumsal, politik ve kültürel alanda meydana getirebileceği dönüşümler doğrultusunda ve performansın otobiyografik biçimde değil kadınların özgürleşme mücadelesinde politik örgütlenmeyi de sağlayacak biçimde kullanımını tiyatro eylem pratiği üzerinde şekillendirmektedir. Dolayısıyla tiyatro eylem pratiği, tam da ikinci kuşak feminist sanat anlayışının ortaya koyduğu eleştiriler çerçevesinde “izleyiciye sabit bir biçimde oluşturulmuş bir hakikat sunmaktansa, bir keşif sürecine girmesini sağlayarak izleyiciyi edilgin bir anlam tüketicisi konumundan

çıkartıp etkin bir anlam üreticisine dönüştürmek[ten]” (Barry ve Flitterman-Lewis, 2012:264-265) geçmektedir.

Buradan hareketle gerek ikinci kuşak feminist sanat anlayışının getirdiği eleştiriler gerek performansın kadınların özgürleşme mücadelesinde kullanımının kazandırdığı açılımlar doğrultusunda bu çalışma, kadının ‘sanatçı’ bağlamından çıkıp ‘ezilen’ olarak kendi gündelik yaşam pratikleriyle bu süreçte bilfiil katılımını mümkün kılan bilinç yükseltme niteliği olarak tiyatro eylem pratiğine odaklanmaktadır. “Ezilenlerin Tiyatrosu” teorisine birlikte “İnsanın bütün faaliyetleri- bütün sanatlar, özellikle de tiyatro buna dahil- politiktir ve tiyatro baskı oluşturmanın en kusursuz sanatsal biçimidir” (2014:vii) diyen Boal’in bu sözünden hareketle bu çalışmada; kadınların bedenleriyle, öznellikleriyle ve kimlikleriyle kadınlık deneyimlerini ortaya koyabileceği tiyatro eylem pratiği hem kadınların özgürleşmesinde etkin bir politik ve kültürel araç hem kadınların kendi öznelliklerini yeniden kurmada/icra etmede/inşa etmede hem de onların kendi konumlarına, yaşamlarına ve kimliklerine dair farkındalığı ve bilinçlenmeyi doğurabilecek dönüştürme gücüne sahip bir alan olarak okunmakta ve sorgulanmaktadır. Bu nedenle bu araştırma, bir bilinç yükseltme niteliği taşıyan tiyatro eylem pratiğinin kadınların özgürleşme mücadelesindeki yerinin ve bu eylem pratiğinin kadınlara olan yansımalarının somut izleğini sunan Ankara Tiyatro Öteyüz topluluğunun 16 katılımcısı ile yürütülmüştür.

Araştırma amaçları doğrultusunda bu çalışmada feminist yöntem “kadınların deneyimlerini, toplumsal olarak yüz yüze oldukları eşitsizlikleri, bunların yaşamlarını nasıl etkilediğini ve biçimlendirdiğini anlamak için bir araç” (Kümbetoğlu, 2011:476) olarak kullanılmıştır. Feminist yöntem doğrultusunda kadınların gündelik yaşam deneyimlerinin anlaşılmasına ve yorumlanmasına, bu deneyimlere bağlı olarak toplumsal gerçekliklerin tasvir edilmesine ve bu gerçeklikler içerisindeki toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kavranmasına önem verilmiş; kadınlığa ilişkin anlamın kadınlar tarafından üretilmesi noktasında feminist epistemoloji ön plana çıkarılmıştır. Bu nedenle kadınlar için üretilen bilgilerin kadınların kendilerinden bağımsız olmayacağını altı çizilerek feminist bilgi üretiminde “özne” olarak kadınların kendi hayatlarının ve ifadelerinin gücüne yer verilmiş; ayrıca bu çalışmada kadınlık deneyimlerinin somutlandığı kadın(ların) anlatılarından faydalanılmıştır.

Nitekim Ankara Tiyatro Öteyüz’ün tiyatro eylem pratiğinin; katılımcıların ‘kadın’ kimliğine sahip, ‘ezilen’ olarak yer aldığı ve gündelik hayat içerisindeki kadınlık deneyimlerinin aktarıldığı bir niteliğe sahip olması, feminist yöntemin ön plana çıkardığı nitel araştırma tekniklerinden yararlanmayı da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla Ankara Tiyatro Öteyüz topluluğunda yer alan toplamda 16 (kadın) katılımcı ile gerçekleştirilen bu çalışmanın verileri, yapılan odak grup görüşmesi ve derinlemesine mülakatlar aracılığıyla elde edilmiştir. Odak grup görüşmesinden daha çok topluluğun tiyatro eylem pratiğini kavrayabilmek amacıyla yararlanılmış; topluluk içerisindeki ilişkilere, katılımcılar arasındaki etkileşime ve katılımcıların gözünden topluluğun nasıl anlamlandırıldığına dair bilgiler ve gözlemler elde edilmiştir. Odak grup görüşmesi ile birlikte amaçlananlar doğrultusunda elde edilen veriler analiz edildiğinde, ortaya çıkan değerlendirmeler ikinci bir görüşme sürecini beraberinde getirmiştir. Bu ikinci görüşme süreci, topluluğun tiyatro eylem pratiğinin feminizmle buluştuğu dönemi ve bu dönemden

sonraki süreçte meydana gelen değişimleri/dönüşümleri anlamak amacıyla detaylı kişisel anlatılara ihtiyaç duyulmasından doğmuştur. Bu mülakatlarda katılımcıların hem feminizm, ataerkillik, kendi kadınlık konuları, Türkiye’de kadın sorunları vb. konulara hem de tiyatro eylem pratiklerinin feminizmle buluştuktan sonraki sürecin topluluğa ve onlardaki etkilerine ilişkin görüşlerine ulaşmak amaçlanmıştır. Bu çerçevede verilerin analiz sürecinde izlenen tematik yol, katılımcıların gözünden *güven, biz olma duygusu, birlikteliğin gücü ve kadın dayanışması* üzerinden ilerlerken; katılımcılara olan yansımalar bağlamında ise *özgüven, terapi, kendini tanıma ve bulma, kadınlık deneyimlerinin öğreticiliği* temaları ile *ataerkillik, feminizm ve Türkiye’de kadınların sorunları* üzerinden ilerlemiştir.

2. BİLİNÇ YÜKSELTME NİTELİĞİ OLARAK ‘TİYATRO EYLEM PRATIĞI’

Kadınların özgürleşme mücadelesinde performansın ve tiyatro eylem pratiğinin birbirini beslemeye başlaması, feminist hareketin 1960’lı ve 1970’li yıllarının kültürel ve siyasal ortamında gelişen karşı bilincin performans ve tiyatro çalışmalarına dâhil edilmesiyle birlikte mümkün olmuştur. Özellikle 1970’li yıllarda radikal feminist kuramın etkisiyle bilinç yükseltme gruplarından doğan ‘kadınların tiyatrosu’ çalışmaları 1980’li yıllarda feminist tiyatronun oluşmasına zemin hazırlamış; bir diğer ifadeyle “kadın cinayetleri, tecavüz haberleri ve davaları, kürtaj ve doğum kontrol yöntemleri tartışmaları, idealize edilmiş kadın bedeninin sunumu ve bedenin özgürleşmesi teorileri, bunların hepsi feminist tiyatro içinde kendisine bir yer bulmuş[tur]” (Belkıs, 2015:149). Dolayısıyla kadınların özgürleşme mücadelesini temeline alan feminist tiyatrodaki, sanat ve politika bağlamında kadın bakış açısının tiyatro alanına dâhil edilerek gösteri sanatlarında yer alan kadınların ataerkil yapılanmalara karşı meydan okuyuşu dile getirilmiştir. Bununla birlikte çeşitli feminizmler ışığında oluşan feminist tiyatro toplulukları aracılığıyla kadınların yaşadığı/karşılaştığı sorunlar tiyatro eylem pratiği ile kamusal alana taşınmış ve ayrıca feminist dramaturgi ile tiyatro tarihinin yeni yazım sürecinde kadınlara varlık alanı açılmıştır.

Bu tarihsel süreç ile birlikte özellikle de Avrupa ülkelerinde ve ABD’de çeşitlilik gösteren feminist tiyatro topluluklarının çalışmaları; kadınların özgürleşme mücadelesinde feminist tiyatronun önemli niteliklerini de gözler önüne sermektedir. Söz konusu bu niteliklerden ilki, kadınların kadınlık deneyimlerinin tiyatro alanına taşınmasıyla tiyatro eylem pratiğinin kadınların bedensel özgürleşmelerinde ve öznelliklerini kurmada farkındalık ve bilinç doğuran bir bilinç yükseltme niteliğine sahip olması olmuştur. Nitekim bilinç yükseltme niteliği olarak tiyatro eylem pratiği; kadınların kadınlık deneyimleri ile birlikte kendi öznelliklerini yeniden kurma/inşa etme/icra etme sürecinde ve kadın olarak deneyimledikleri, maruz kaldıkları ortak baskı mekanizmalarının farkına varılması noktasında önemli bir alan haline gelmiştir. Örneğin; ilk feminist tiyatro topluluklarından birisi olan ve aynı zamanda çalışmalarında kadın olma hali ve deneyimlerinden yararlanan It’s All Right to be Woman Theatre grubunda “siyasal yaşam içindeki kadının konumu irdelenmiş [ve] temel dert, kadının bilinçlenmesi” (Yamaner; 2001:11) olmuştur. Benzer şekilde çeşitli kadınlık deneyimlerine odaklanan bir diğer feminist tiyatro topluluğu Women’s Experimental Theatre oluşumu da ‘kadınlık deneyimleri’nin ortaklığının

hissettirilmesinde ‘kadınların deneyimleri’nin değerli olduğunu vurgulamış ve bu deneyimlerle birlikte kadın kültürünü yaratarak kadınların gündelik yaşamlarında değişimler ve dönüşümler sağlamayı amaçlamıştır (Yamaner, 2010).

Bununla birlikte kadınlık deneyimlerini içerisine alan bilinç yükseltme niteliği olarak tiyatro eylem pratiğinin söz konusu niteliklerinden ikincisi; kadınların gündelik hayat pratiklerinde deneyimledikleri sorunların kamusal alana taşınmasında ve özgürleşme mücadelesinde politik bir özne olarak yer alabilmelerinde direniş aracı olarak kullanılması olmuştur. “Seslerini halka açık gösterilere taşımayı amaçlayan” (Case, 2010:105) It’s All Right to be Women Theatre topluluğu bilinç yükseltme pratiklerini kadın seyircilere taşıyarak onların da kadınlık deneyimleriyle eşzamanlı oyunlara katılabilmesine ve kendi deneyimlerini tiyatro aracılığıyla ifade edebilmelerine olanak sağlamıştır. Ayrıca bu grup, kadın bedeninin eril hazzın hizmetine sunulmasını, kadın bedeninin ve cinselliğinin denetim altına alınmasını, güçlü bir ataerkil silah olarak tecavüzün kadınlar üzerindeki etkilerini oyunlarıyla eleştirmişlerdir (Case, 2010). Benzer şekilde The New York Feminist Theatre ve Vancouver Women’s Caucus (Vancouver’lı Kadınların Parti Kurultayı) oluşumları da kürtaj hakkının yasal olması ve ücretsiz doğum kontrol araçlarına erişim adına politik oyunlar sergileyerek feminist mücadelede yer almışlardır.

3. ‘TİYATRO EYLEM PRATIĞI’ BAĞLAMINDA ANKARA TİYATRO ÖTEYÜZ

2001 yılından bu yana çalışmalarına devam eden Ankara Tiyatro Öteyüz, Batıkent Halkevi bünyesi içerisinde Paulo Freire’in “Ezilenlerin Pedagojisi” adlı kitabından yola çıkılarak oluşturulmuş bir topluluktur. Batıkent Halkevi Kadın Tiyatrosu adı altında drama çalışmalarıyla tarihleri başlayan bu grup, 2006 yılında Tiyatro Öteyüz olarak yeniden yapılanarak bugüne kadar bu isimle de varlığını sürdürmekte olan bir kadın tiyatrosudur. Katılımcıları açısından yalnızca kadınlardan oluşan Ankara Tiyatro Öteyüz, ezilen olarak kadınların kadınlık deneyimlerine odaklanmakta ve onların gündelik yaşamda karşılaştığı/yaşadığı sorunları ifade etmek amacıyla tiyatroyu bir araç olarak kullanmaktadır. Bir diğer ifadeyle gerek doğaçlamalar sırasında gerekse oyun metinlerinin hazırlanma ve yaratım aşamasında kadınlık deneyimlerinden faydalandığını da söylemek mümkündür. Grup içerisinde yer alabilmenin tek koşulunun kadın olması beraberinde, Öteyüz kadınları arasında sosyo-ekonomik açıdan ve statüsel anlamda farklı kadınların bir araya gelmesini getirmekte; buna bağlı olarak da topluluk heterojen bir yapıya sahip olmaktadır. Bu nedenle kapalı bir grup yapısı göstermediğinden, katılımcı sayısında zaman zaman artış veyahut azalma görülmekte; topluluğun ilk zamanlarından bu yana hâlen katkıda bulunmaya devam eden kadınlar olduğu gibi, belirli dönemler içerisinde katılımda bulunan ya da topluluğa yeni katılan kadınların da varlığı söz konusu olmaktadır.

Topluluğun kendi tarihleri içerisinde çalışmalarının yürütücülüğünde rol oynayan ve dönem dönem katkıları sunan birkaç kişi olsa da ön plana çıkan kişiler Oğuz Ceyhan ve Cangül Uygur’dur. Her ne kadar topluluk tarafından yönetmen olarak tanımlansa da kendisini topluluğun tek erkek katılımcısı olarak değerlendiren Oğuz Ceyhan, Ankara Tiyatro Öteyüz’ün on beş yıllık tarihleri içerisinde düzenli

olarak çalışmalar yürütmektedir. Bu düzenli çalışmalar içerisinde Oğuz Ceyhan, aldığı tiyatro eğitimi ile birlikte topluluğun çalışmalarında her türlü drama ve “Ezilenlerin Tiyatrosu” tekniklerini de kullanmaktadır. Benzer şekilde aldığı tiyatro eğitimi ile birlikte 2007 yılında topluluğun çalışmalarına dâhil olan Cangül Uydur da topluluğa değerli katkılar sunmuş bir diğer önemli kişidir. Oğuz Ceyhan ile birlikte yürüttükleri çalışmalarda Ezilenlerin Tiyatrosu argümanlarından beslenen Ankara Tiyatro Öteyüz, Cangül Uygur’un topluluğa katılımı ile birlikte feminizmin argümanlarından da beslenmeye başlamış; bir diğer ifadeyle Cangül Uygur’un yürüttüğü çalışmalarda kullandığı feminist teori ve feminist bakış açısı, Ankara Tiyatro Öteyüz topluluğunun tiyatro eylem pratiğini feminizm ile buluşturmuştur. Bu nedenle oluşumlarından bugüne kadar gelen süreç içerisinde topluluğun tiyatro eylem pratiğinin, beslendiği argümanlar çerçevesinde değişimlere uğradığını söylemek mümkündür.

Topluluğun halkevi süreci içerisinde “İşte Evimiz”, “Deli Kız”, “Düşler Gerçekti”, “Simit Yuvarlaktır”, “Şirket”, “Sağlıklı Günler Hastanesi”; Tiyatro Öteyüz adıyla ise “Kara Ana”, “Bak Şimdi”, “Bohçacı”, ve “Kötü Masallar” oyunları bulunmaktadır. Bu oyunlarla birlikte 2012’de Ankara Meydan Sahnesi’nde sergiledikleri “Keçi Geçti” performansı ve ODTÜ şenliklerinde iki farklı zamanda sergiledikleri sokak oyunları da söz konusudur. Ayrıca oyunlarını buldukları il içerisinde pek çok yerde sergileyen ve sahneye koyan topluluk, aynı zamanda birçok tiyatro festivaline katılarak çeşitli illerde de (İzmir, İzmit, Artvin vb.) gösterimlerde bulunarak bir diğer ifade ile turneler düzenleyerek seslerini kamusal alana taşımışlardır.

Tiyatro eylem pratiğinin şekillenmesinde oyunların hazırlanma ve yaratım aşamasının da önemli olmasından ötürü bu aşamaya bakıldığında; topluluğun ilk olarak konu seçimini önceliğine aldığını söylemek mümkündür. Genellikle günlük hayatta yaşanan sorunlardan yola çıkılarak oluşturulan bu konular; topluluk içerisinde bu sorunların gündeme getirilip tartışılması sonucunda ortak bir karara bağlanarak seçilmektedir. Daha sonrasında seçilen konuyla ilgili filmler, kitaplar, sempozyum notları, doktora tezleri, gazete, anılar, yaşanmışlıklar vb. her türlü kaynak incelenerek grup içerisinde bilgi paylaşımında bulunulup konu hakkında daha geniş bilgiler elde edilmekte; gruplar halinde değişik temalar ile konuya uygun doğaçlamalar yapılmaktadır. Bu doğaçlamalar içerisinden beğenilenler oyunlarda kullanılmak üzere seçilmekte ve doğaçlamalar, bazen içlerinden biri tarafından bazense ortak olarak, bir kurgu halinde birleştirilerek metne dökülmektedir. Ayrıca topluluğun metne ihtiyaç duymadığı zamanlarda aynı oyun birkaç kez sahnelenmekte ve her sahnelenişinde seyircinin karşısına farklı anlatım biçimleri ile çıkmaktadır. Odak grup görüşmesinde oyunların hazırlanma ve yaratım sürecine ilişkin olarak yürütülen tartışmalarda şu hususlar dile getirilmiştir:

“Tek tek konu seçiyorduk. Konuyu birlikte seçiyorduk. İlk neyi seçtik, kendiliğinden oluştu, kira sorununu seçtik. Oyunumuzun adı İşte Evimiz’di. Niye seçtik, o zaman bir sıkıntı vardı ve insanlar, farklı aileler bir araya toplanmaya başlamıştı” (G2)⁵.

⁵ 49 yaşında, üniversite mezunu, bekâr, 2 çocuğu var, mimar, 7 yıl toplulukta yer almıştır.

“İlk zaten işte halkevinde oynadık. İşte Evimiz diye bir oyunla başladık; öyle ufak bir şeyle. Doğaçlama şeklinde başladık, sonra zaten sizler (diğer kadınlardan bahsediyor) geldiniz. Metin yazmadık, güle oynaya eğlence gibi başladık ama sonradan büyüdü” (G3)⁶.

“Bir sobamız vardı ortada, evden bir şey getiriyorduk. Yorgun argın işten geliyorduk. Orada hem sohbet ediyorduk sobanın başında hem getirdiklerimizi yiyorduk hem de doğaçlama çıkarıyorduk o sohbet içerisinde. Becerdiğimiz kadarıyla, öyle öyle başladık, elimizden geldiğince bir şeyler yapmaya çalıştık. Öyle başladı, soba başında genelde” (G4)⁷.

“Oyunlarda toplumsal sorunlara mutlaka değiniliyor, hani güncel olan konulara. Kentsel dönüşüm aslında rantal dönüşüm ve Ankara’da da (...) direnen vadi insanları sürekli karşılıklı şey içindeler, direnmek gibi. Hala da devam ediyor. Oraya birkaç kez gittik. Oradaki insanlarla röportaj yapıyor gibi konuştuk. Oradaki izlenimleri, sonra başka yerden araştırmalar yaptık ve ...(G1’in) de dediği gibi evlerde toplanıp kimler gelebiliyorsa birlikte yaptık. Orada ‘Aa şu replik daha iyi gider!’ gibi beyin fırtınası yaparken çok güzel şeyler çıkıyordu, hemen ekliyorduk. Böyle çıktı bazı oyunlar. Bak Şimdi’de bir dolu konu işledik sadece kentsel dönüşüm değil. İşte reklamlarla insanların uyutulması, akıllı evler, mesela Sulukule’nin dağıtılıp Toki’lerle birlikte kültürün götürülmesi, kültürün dağıtılması; oradaki birlikteliğin, dayanışmanın dağıtılması gibi. Farklı farklı konuları bütünlük sağlansın ya da ayrı ayrı olsun diye işlemiştik” (G5)⁸.

Oyunların hazırlanma ve yaratım aşamasında topluluk içerisinde hiyerarşik yapılanmanın olmaması da topluluğun tiyatro eylem pratiğine ilişkin bir diğer önemli özelliktir. Hiyerarşik yapılanmanın olmaması, topluluk içerisindeki ilişkilerin dışlayıcı değil aksine bütün kadınları kapsayıcı bir niteliğe de bürünmesine sebebiyet vermektedir. Bu kapsayıcı nitelik, Tiyatro Öteyüz’ün katılımcılardan birinin ifadesiyle “yargılanmadan, eleştirilmeden ‘ben’ olunabilen ender yerlerden birisi” (G14)⁹ olarak okunabilmesine aracılık etmektedir. Bu noktaya ilişkin olarak diğer katılımcıların açıklamalarına yer vermek faydalı olacaktır:

“Benim altını çizmek istediğim hani olur ya ast-üst ilişkileri, ‘ben senden çok daha iyi biliyorum tavırları’. Biz bunları yaşamadık. Oğuz birilerini bulurdu, biz orda hemen onunla çalışırdık, ‘Kimdir? Nedir?’ diye sorgulamazdık” (G12)¹⁰.

“Bizim çalışmalarımızda ‘biz her şeyi biliriz!’, akıl verme gibi yönlendirme yoktu. Ve birbirimizin pek çok şeyini bilmezdik, birbirimizle bir bağımız vardı ama bize ne anlatılırsa,

⁶ 54 yaşında, ilkokul mezunu, evli, 2 çocuğu var, serbest çalışan, 3 yıl toplulukta yer almıştır.

⁷ 51 yaşında, ilkokul mezunu, evli, 3 çocuğu var, işçi, 3 yıl toplulukta yer almıştır.

⁸ 62 yaşında, üniversite mezunu, bekâr, emekli, 2007’den beri toplulukta yer almaktadır.

⁹ 52 yaşında, üniversite mezunu, evli, emekli, 2007’den beri toplulukta yer almaktadır.

¹⁰ 46 yaşında, üniversite mezunu, bekâr, 2 çocuğu var, öğretmen, 2 yıl toplulukta yer almıştır.

sen ne anlattırsan. Yani seninle ilgili detaylar kafamızı hiç kurcalamazdı. Eşi ne iş yaparmış, mesleği neymiş, o neymiş gibi bir şey yoktu. Güzel bir diyalogumuz vardı” (G2).

“Dikkatimi çeken bir şey vardı, herkes ilk gelene ‘Hoş geldin,’ diyordu ama onun kimliğiyle, kişiliğiyle, adıyla sanıyla, ne yaptığıyla hiç ilgilenmiyordu; o tarz sorular sorulmuyordu. Bunu fark ettim. Bu aslında çok güzel bir şeydi, çünkü orada bir birey olarak zaman içerisinde tanımak ve onu olduğu gibi kabul etmek... O anlamda insanın kendisini rahat hissetmesi.. Çünkü insanlar hep ilk tanıştığında falan sorgulanırlar ya ‘Nerelisin? Adın ne? Ne iş yapıyorsun? Kocan ne iş yapıyor?’ falan hani, bu yoktu. Bunun olmaması Tiyatro Öteyüz’ün bence önemli özelliklerinden birisi. Bu güzel bir şeydi; gruba katılmak ve böyle bir izlenim görmek... Ve ilk girdiğim andan itibaren kendimi rahat hissettim” (G10)¹¹.

“Hani bizde arkadaşının yanında gelen kaldı. Çünkü bizde öyle misafir gibi oturmak yok. Yani doğaçlamada hemen gelene de bir rol veriliyordu. ‘Yapamam, edemem’ diyordu ama öyle bir şeyle çıkıyordu ki oradan, öyle bir potansiyelle çıkıyordu ki, zaten çok ilgisini çekip kalıyordu. Bu, çok güzel bir şey!” (G5).

Oyunların hazırlanma ve yaratım aşamasında olduğu gibi karar alma süreçlerinde de grup içerisinde yer alan kadınların katılımlarının, paylaşımlarının ve deneyimlerinin ön planda tutulması söz konusudur:

“Herkes ne yapabiliyorsa, kimisi gözlemlerini mesela Sağlıkli Günler’de ben hastaneye gidip işim bittiğinde birkaç saat veya yarım gün bir bölüme gidip gözlem yapıyordum, hastaları izliyordum veya çevredekileri; okuyan okuduğu yerden mesela X (topluluk içerisinde yer alan ancak odak grup görüşmesinde olmayan katılımcılardan birini kastederek) hukukçuydu o yönden bakıyordu. Bunları birleştiriyorduk. Herkeste ne varsa ne topluyorsak... Üretilen oyunlar da zaten şeydi, hani içlerinden gelenler, içlerinden çıkanlardı” (G2).

“Kendi yaşadıklarıyla da katkıda bulunuyordu herkes” (G8)¹².

“Bizim atölye çalışmalarımız hani bugün bir ders veriliyordu haftaya onu çalışacaksan geleceksin olmuyordu, hani o anki doğaçlamalarla çalışıyorduk (...) ve beni en çok çeken oradaki çalışmanın zorlayıcı değil... Hani sen de bir şey katıyorsun, o da bir şey katıyor, hani bir itiraz eden yok ama değiştirdiklerimiz oluyordu. Atölye çalışmasında üretiyorduk” (G7)¹³.

¹¹ 46 yaşında, üniversite mezunu, bekâr, tek çocuğu var, öğretmen, 2007’den beri toplulukta yer almaktadır.

¹² 58 yaşında, üniversite mezunu, bekâr, 2 çocuğu var, emekli, 2003’ten beri toplulukta yer almaktadır.

¹³ 41 yaşında, ön lisans mezunu, bekâr, muhasebeci, 2007’den beri toplulukta yer almaktadır.

Benzer şekilde grup içerisindeki çalışmaların sürdürülmesinde izlenen tekniklerin de hiyerarşiye ya da herhangi bir beceriye dayalı olmadığı; daha ziyade paylaşımın ve birlikte öğrenmenin önceliğe alındığı görülmektedir:

“Hani okumuşu okumamış var. ...(G3) mesela onun okuması yoktu, sorunu vardı, onunla nasıl çalıştık? Farklı çalıştık. (...) Ama bir de ne kuralımız vardı; kural da değil de kendiliğinden oluşmuştu, mesela birinin sesi güzelse sahnede ona şarkı söyletirmiyorduk. Hayatında hiç şarkı söylememiş kişilere söyletiyorduk. Biz birlikte çalışıyoruz, çünkü biz hep birlikteyiz” (G2).

“Ya ben yazamam diyen insanlar bile; ...(G9) der, ‘Ben asla yazamam...’ diye, müthiş şeyler çıktı (G9’dan). Bütün bunlardan, hepsinden birer oyun çıkarmaya çalıştık” (G5).

“Öteyüz’de ben değil biz varız; –ben- oynayacağım değil; oyunu öğreniyoruz. Herkes biliyor ama ben oynayacağım diye bir şey yok” (G10).

Buradaki ifadelerden yola çıkarak Ankara Tiyatro Öteyüz’ün, ortaya koyduğu çalışmalarda hem gündelik hayat pratiklerinden hem de her türlü bilgi kaynağından yararlandığını söylemek mümkündür. Bunun yanında oyunların hazırlanma ve yaratım aşamasında izledikleri yol, Cangül Uygur’un da belirttiği gibi, “belirle-araştır-tartış-uygula/doğaçla-tartış-yaz-üretim aşamasına geç” şeklinde ifade edilebilir. Nitekim bu yol, hem Öteyüz kadınları arasında bir paylaşım alanı doğurmakta hem de ‘biz’ ve ‘birlikte’ olmanın gücünü de beraberinde getirmektedir. Bu durum, aynı zamanda topluluğun yapısına ve niteliğine etkide bulunmakta ve grubun dinamizmini de oluşturmaktadır.

Topluluğun oyunlarında ele aldıkları konu ve temalar çerçevesinde oyunları ile neleri amaçladıkları da Öteyüz’ün tiyatro eylem pratiğinin niteliğinin anlaşılmasında önemlidir:

“Oyunlarımız elbette yaşamımıza aitti. Temalarımız kadındı, kadın yaşamıydı. Aynı zamanda politikti. Çünkü kurulan sistem hep kadının yaşamı üzerine kurulmuştu. Kadın haksızlığa uğruyordu” (G8).

“Oyunlarımızı kadına ve topluma dair sorunlara dikkat çekme amaçlı yapıp sergiledik. Bunlar gerek sokak gerekse sahne oyunları biçiminde oldu. Kadına dair şiddet, taciz, tecavüz, ensest; topluma dair kentsel dönüşüm, sağlık, töre vs.” (G5).

“Bu tür konularda (kadın, namus, ensest konularını kastediyor) biraz olsun kadınların önünü açabilmek amaçlarımızın arasında en önemlisi” (G6)¹⁴.

Kadınlık deneyimlerinin yalnızca paylaşılmasının değil aynı zamanda paylaşılarak farkındalık yaratılmasının amaçlandığını vurgulayan yukarıdaki ifadelerle birlikte *paylaşım, farkındalığa, eşitsizliğe*

¹⁴ 53 yaşında, ön lisans mezunu, evli, 2 çocuğu var, emekli, 2007’den beri toplulukta yer almaktadır.

karşı çıkışa ve değiştirme/dönüştürme temelleri üzerine oturtulan amaçların yalnızca izleyiciye değil, grubun kendi üyelerine de yöneltildiği görülmektedir:

“Aslında birçok oyunda kadın sorunlarını toplumsal sorunlarla iç içe aldık. [...] Aslında oyundan öte atölyelerdeki süreçlerde başlar kadına dokunmak. Grup içinde hazırlık süresindeki okuma, araştırma, tartışma, seminer, konu ile ilgili bilgilerde söyleşiler ve ardından doğaçlamalarla beslenen üretim sürecinde Tiyatro Öteyüz üyeleri kendi içsel dünyasına temas ederek dönüşüm başlatır. Bir tarafta da bilinenler, yakın çevre başta olmak üzere paylaşım ve tartışmalara yol açar. Son olarak birikimler sonucu oluşan doğaçlamalardan çıkan oyun, seyirciye ulaşarak son bulur. Öteyüz dönüşmeye kendinden başlamak ve çoğalmak demek yani” (G1)¹⁵.

Ayrıca oyunlarla amaçlananın yalnızca kadınlık deneyimlerinden haberdar etme ile sınırlı olmadığı yani bir bilgilendirme niteliğinde olduğu da belirtilmelidir. Örneğin, “Kara Ana” oyununun gösterimi sırasında aynı zamanda Medeni Kanun’a da yer vererek seyircilerin töre, namus, namus cinayetleri vb. sorunlara karşı yasal yükümlülükler konusunda da bilgilendirilmelerinin hedeflenmesi söz konusu olmuştur:

“Biz umut vermek istiyoruz, hani burada kanunun yeri var, değişiklik var ve (...) bizim oyunumuzda tecavüze uğrayan kız bir sürü şeyler yaşıyor, hani önüne ip atılıyor, şu atılıyor kendisi başaramıyor. Kara Ana’sına geliyor, ‘öldür beni!’ diyor, neler yaşıyor ama sonrasında dik olmayı öğreniyor. Bunun kendisinin hatası olmadığını, bunun bir leke olmadığını veriyoruz, vermeye çalışıyoruz” (G2).

Oyunlarıyla seyircide bir dönüşüm hedeflenirken bazı oyunlarda seyircinin de oyuna dahil edildiği teknikler kullanılarak bu tekniklerin aynı zamanda grubun üye sayısının artmasını da sağlayan bir unsur olduğu da ifade edilmektedir:

“Oyun sırasında seyirciyi içine alıyorduk. Yani gidip oradan ‘haa sana kaynanan şiddet uyguluyor mu? Gel bakalım,’ falan diye seyirci de işin içine giriyordu. Bu seyircide şey duygusunu da ‘ya bu kadınlar işte böyle başlamışlar ben de yapabilirim!’i uyandırıyor. Ve biz gerçekten her oyun sonrasında artan bir grubuz. Bir ara otuz beşleri falan... Hani ne yapacağız ki, ikiye bölündük falan. Hani öyle bir tırmanışa oyunlar sonrasında geldik” (G1).

Bütün bu ifadeler ışığında oyunların hazırlanma, yaratım ve sahnelenme aşamasında hem kendilerinde hem de seyircide belirli dönüşümler yaratabilmek topluluğun amaçları arasında yer almaktadır. Bununla birlikte topluluğun amaçları arasında; edinilen her türlü bilgiyi seyirciye de aktarmak, aynı zamanda toplumsal yaşamda meydana gelen sorunları tiyatro aracılığıyla ifade etmek de

¹⁵ 46 yaşında, üniversite mezunu, evli, 2 çocuğu var, öğretmen, 2002’den beri toplulukta yer almaktadır.

sayılabılır. Nitekim Ankara Tiyatro Öteyüz topluluğunun tiyatro eylem pratiğinin bu amaçlar doğrultusunda şekillendiğini söylemek mümkündür.

Topluluğun tiyatroyu bir amaç olarak değil araç olarak kullanıyor olması da bir bilinç yükseltme niteliği olarak tiyatro eylem pratiğinin önemini vurgulamaktadır. Topluluğun, çalışmalarında ürün çıkarmaya odaklanmaması; bunun yanında kadınların kendi beden, benlik ve kimlik algılarına ilişkin bir keşif sürecinde olmasının ön plana alınması, bu keşif sürecinde/süresince tiyatronun araç olarak kullanılması söz konusudur. Bu araçsallaştırma her bir katılımcının ‘ezilen’ olarak kadınlık deneyimlerinin ve kadın kimliğinin farkındalığına varmalarına olanak sağlayıcı niteliktedir. Nitekim bu nitelik, kadınların kendilerinin etkin bir anlam üreticisi olması noktasında ve aynı zamanda kadınlık deneyimleriyle yüzleşmelerinde, bu deneyimlerin sorgulanmasında önem taşımaktadır. Şüphesiz bu durum toplulukta kadınlar arasında da bir öğrenme sürecini doğurmakta, bu karşılık öğrenme süreci topluluktaki paylaşım alanını genişletmekte ve topluluk içerisindeki ilişkiyi/dinamizmi de belirlemektedir. Mülakatlardan elde edilen veriler çerçevesinde bir katılımcının bu konuya ilişkin değerlendirmesi oldukça değerlidir:

“Biz bir dönem ...’la çalıştık. O, daha profesyonel baktı, daha sanatsal. Yani kendi işiyle teatral baktı ama bizler mahvolduk. O ürün çıkarmaya yönelik baktı ama bizim çalışma o değildi. Kadınların kıskançlıkları çıktı, birbirilerimize kaprisler, küsüşüyoruz, ben bu işi yapıyordum da o bana bunu dedi de, dostluklar bozuluyor filan ‘Ne oluyor?’ dedik. Yani bir bakalım kendimize ‘Ne oluyor?’. Ürün çıkıyor ama biz yok oluyoruz. Hani ürün mü önemliydi? Hâlbuki oyun önemli değildi, tamam, orada bir şeyler vermek istiyoruz, mesajlar vermek istiyoruz, hepimizin yaşadıklarını koyuyoruz bir kenarlara, bir şeylere; ama önemli olan bizdik. Bizim gelişim göstermemiz. Sonra ...’i ben çektim bir defa kenara, ‘Bakın bu çalışma farklı. Biz kadınlarımızı kaybedeceğiz, biz hani çok iyi ürün çıksın istemiyoruz. Biz birlikte bir şey yapmak istiyoruz.’ O istiyor ki, ‘bunun sesi güzel şarkıyı o söyleyin’; biz istiyoruz ki ‘Hayır hayatında hiç söylememiş olan yapsın şu işi!’” (G2).

Ankara Tiyatro Öteyüz’ün tiyatro eylem pratiklerine ilişkin bahsedilmesi gereken bir diğer önemli nokta ise bu pratiğin iki aşamalı bilinç yükseltme niteliği taşımasıdır. Topluluğun ilk bilinç yükseltme süreci, oluşum aşamasından 2007’ye kadar devam eden süreçte her türlü drama tekniklerinden ve “Ezilenlerin Tiyatrosu” argümanlarından yoğun olarak beslendiği dönemdir. Nitekim bu dönem; topluluk içerisindeki ilişkilerin ve topluluğun yapısının şekillendiği, oyunların hazırlanma ve yaratım aşamasının da olduğu bir diğer ifadeyle çalışmaların yürütücülüğünde yalnızca Oğuz Ceyhan’ın yer aldığı süreci kapsamaktadır. İkinci bilinç yükseltme süreci ise topluluğun dernekleşip 2007’de Cangül Uygur’un da topluluğun yürütücülüğünde katkıda bulunduğu yani topluluğun tiyatro eylem pratiğinin feminizmle buluştuğu dönemdir. Topluluğun bu dönemdeki çalışmalarının feminist kuramların bakış açılarından beslendiği ve bu kuramlara bağlı olarak *annelik, bağlılık, bağımlılık, acı, kurban olmak, kurban olmayı benimsemek, şiddet* vb. gibi konuların hem kuramsal hem de pratik düzlemde tartışıldığı

görülmektedir. Bu nedenle topluluğun tiyatro eylem pratiğinin feminizmle buluştuğu bu ikinci bilinç yükseltme süreci, ağırlıklı olarak feminist bilincin ve farkındalığın oluşma aşamasını kapsamaktadır:

“Oğuz ile çalışmalarda öncelikle bireyin kendini fark etmesi, tanınması, özgüven desteği arkasından toplumsal sorunlara dokunmuş varken; Cangül, toplumsal yaşam içinde kadını, kadınlık durumunu, bize öğretilenleri irdelemeden ne kadar içselleştirmiş olduğumuzu sorgulamaya yönlendiriyordu. Bu konuda kafaları oldukça zorluyordu. Bu, birçok kadın için zorlayıcı (özellikle yeni katılanlar) oluyordu. Ancak kendi adıma kavramların altını deşmeye, gün yüzüne çıkarmaya başladım. Çok sevdiğim çalışmalardı. Abartmadan ifade etmek gerekirse feminizmin kulaktan dolma tanımını aşmamızı sağlayan bu kavramın temelini merak ettiren çalışmalardı diyebilirim. [...] En çok iz bırakan bağıllık olmuş sanki. Bağ nedir? İyi bir şey mi? Bağ ya da bağıllığın bağımlılıkla ilişkisi? Dil kullanımı önemli mi? (Bu ilk, kız- bayan sözcükleri ile başlamıştı) Dil kullanımı kadının toplumdaki yerinin devamına katkı sunar mı? Suç ortaklığı nedir? Elbette bu tartışmalar bizim duyarlılığımızı da besledi, besliyor da. Öteyüz için bendeki algı da değişti o sürede. Her ne kadar kadın tiyatro topluluğu çalışması olarak adlandırsak da özünde feminizmi taşıdığı inancı o dönem oluştu. Kadının gelişimi, özgürlüğü ve hakları üzerine yapılan çalışmaların feminizm içinde olduğu algısı” (G1).

“Cangül ile birlikte çalışmamızda daha çok kadınlığımızı, anneliğimizi, cinsiyetimizi sorgulamaya başladık. Bu sorgulama ve çalışmalar sonunda feminizmi konuşmaya başladık. Cangül feminizmi fark ettirdi. Bu tartışmaların sonucunda biz feminist grup muyuz, kendimizi nasıl ifade ediyoruz gibi sorularla beyin fırtınası yapmış olduk. Hatta ‘Feminist miyiz, değil miyiz?’ sorularını sorar olduk. Kimi zaman yanıtını bulduk kimi zaman bulamadık. Daha sonra hala kadın çalışması diye devam ettik. Cangül’ün çalışması birçoğumuzun üzerinde farkındalık yarattı” (G8).

4. BİLİNÇ YÜKSELTME NİTELİĞİ OLARAK TİYATRO EYLEM PRATİĞİ

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle Ankara Tiyatro Öteyüz topluluğunun tiyatro eylem pratiğinin bu iki aşamalı olarak gerçekleşen bilinç yükseltme deneyimlerinin hem topluluk ilişkileri içerisinde hem de kadınlara olan yansımalarında çeşitlilik gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu sürecin, karşılıklı etkileşim içerisinde ve bütünsel olarak ele alınması gerekmektedir. Ancak; meydana gelen değişimlerin/dönüşümlerin daha iyi kavranabilmesi, bilinç yükseltme niteliği olarak tiyatro eylem pratiğinin kadınların özgürleşme mücadelesindeki önemi ve kadınlara olan yansımaların yönünün ortaya çıkarılması bakımından ayrı ayrı ele alıp açıklamak faydalı olacaktır. Bu çerçevede bilinç yükseltme niteliği bağlamında ilk olarak, topluluk içerisindeki ilişkilerin ve dinamizmin bir diğer ifadeyle Tiyatro Öteyüz’ün tiyatro eylem pratiğinin katılımcılar (kadınlar) gözünden değerlendirilmesi yapılacaktır. İkinci

olarak da tiyatro eylem pratiğinin katılımcılara (kadınlara) yansımaları yani kadınların kendi beden, benlik ve kimlik algılarında ve ayrıca feminist bilinç/farkındalığına ilişkin meydana gelen değişimler/dönüşümler ele alınacaktır.

4.1. Katılımcıların Gözünden:

Ankara Tiyatro Öteyüz'ün kadınları ile gerçekleştirilen odak grup görüşmesinde ve bireysel mülakatlarda katılımcıların gözünden topluluğun tiyatro eylem pratiğinin nasıl değerlendirildiği tartışmaya açılan noktalardan birisi olmuştur. Özellikle yalnızca kadınlardan oluşan bir tiyatro topluluğun içerisinde yer almanın kadınlar açısından ne anlama geldiği hususunda ön olana çıkan en önemli vurgunun güven duygusunda somutlandığı aşağıdaki örnek ifadelerde de görülmektedir:

“Yani ben çok garantici, kuralcı bir insanımdır. Karşıdan karşıya geçerken bile on kere sağıma soluma bakarım. Ben ilk defa hayatımda, en son hani serginin açılışında; ‘Keçi Geçti’ performansında, ben kendimi arkadaşlarımla ellerine attım. Havaya attım kendimi onlar yakaladılar. Hayatımda ilk kez böyle bir şey yaşadım. Güven çok güzel bir duygu (...) Kadın olması çok önemliydi benim için. Bir kadın olarak kendimizin farkına varmak, içimizi dökebilmek, rahat olabilmek... Bu çok güzel bir şeydi benim için” (G11)¹⁶.

“Ben tiyatroya başladığımda zaten tam da eşimden ayrıldığı bir süreçteydim, eşimden ayrılmıştım, tam da sıkıntılı ve sorunlu bir süreçimde başladım. O çalışmanın içerisine dâhil olunca, yani hepsinin bir kere kadın olması beni ilk şeyde inanılmaz çok rahatlatmıştı; çünkü bir yığın sorunla ben o anda boğuşuyordum (...) Bir de hala o kadar güvensiz hissedebiliyorsun ki kendini; çünkü yaşadığın insanla bir ömür boyu hani yirmi üç yıl yaşamışsın koyun koyuna. O kadar çok güvenimi sarsmış ki... Zaten o güven sarsılması başlı başına bir problem. (...) Hepsinin kadın olması bir kere beni inanılmaz rahatlattı. Yani eşimle yaşadıklarımın kaynaklı demek ki bir önyargı, bir tepki, öyle bir düşünce oluştu. Hani, karma olması değil sadece kadın olması çok hoştu. Çünkü çok özgür cümlelerimi sarf edebiliyordum” (G8).

“Birkaç tane kadın ‘Bunların konuşulabileceğini hiç düşünmemiştim. Bunlar da konuşulabiliyormuş, o kadar rahat konuşmuşuk,’ demişti” (G2).

Kadınlık deneyimlerinin önceliğe alındığı ve paylaşıldığı bir kadın tiyatrosunun içerisinde yer almanın güven duygusunun oluşumunda etkisi olduğu gibi bir kadın olarak ortak baskıların deneyimlenmesinin farkına varılmasında da önemli olduğu görülmektedir. Çünkü kadınların kendi kimliklerine ilişkin bilinçlenmelerindeki temel unsur, bu sorunların altında yatan koşulların bireysel nedenlerden kaynaklanmadığının farkına varılmasıdır. Bir diğer ifadeyle, kadınların geçmişte ve bugünde yaşadığı sorunların bulunduğu ortak paydanın ‘kadın’ olması farkındalığı, kadınlar arasındaki bağları

¹⁶ 50 yaşında, üniversite mezunu, evli, 2 çocuğu var, öğretmen, 2007’den beri toplulukta yer almaktadır.

kuvvetlendirerek *güveni* pekiştirmekte ve *biz* duygusunu da geliştirmektedir. Bunun yanında kadınların kadınlık deneyimlerinin paylaşılmasıyla oluşan bu ortaklık alanı, *karşılıklı bir öğrenme sürecini* de doğurmaktadır:

“Ortak noktalar çok, kadınların yaşadığı sorunlarda o kadar çok ortak yaralar var ki; yani onu görüyorsun, hissediyorsun, biliyorsun, onu konuşuyorsun. Bu daha çok güven oluşturdu bende; farklı olabilir ama ortak acılar çok yaşıyor” (G8).

Ortaklık alanının *biz* duygusunu ve *karşılıklı öğrenme sürecini* doğurmasındaki önemini vurgulayan bir diğer katılımcı bu süreçte yaşadığı deneyimlerini ve duygularını şu şekilde ifade etmektedir:

“İki ya da üç yıl mıydı (topluluğun ikinci ya da üçüncü yılı kast edilmekte) yani daha aktif ilişkilerin olmadığı birbirimize bir şeyler öğrettiği değil de öğrendiği. Biz o anda bir şeyler öğrenmeye çalıştık aslında. İlk aşama böyle bir şeydi. Biz o kadar güzel kopmuşuz ki birbirimizden. Farklı sosyal statüde olan insanlar olarak bir araya geldik ve biz birbirimize bir şeyler öğrettik. Benim için ilk izlenim odur (...) Ama bana o dönemin en güzel kattığı şey birlikte öğrendik biz, biz birlikte ürettik ve yaptık” (G12).

Bir başka katılımcının da kendi deneyimlerini ifade ederken benzer noktaya vurgu yaptığı görülmektedir:

“Biz de çok şey öğrendik birbirimizden. Mesela ... (G13’ün) şiddeti sevgiyle eşleştirmesini, bunun nasıl olabileceğini anlamazdık, ben anlamazdım. Ama onun yaşadıklarıyla örtüştürünce, evet, şiddeti sevginin göstergesi olarak öyle görmüş küçüklüğünde, evlenmiş devam etmiş, sevgi böyle gösteriliyor diye kanıksamış. Mesela bir sürü şey öğrendik birbirimizden. Çok güzeldi (...) Gerçekten çok farklı farklı kesimlerden arkadaşlar vardı ve herkesten, hepimiz birbirimizden çok şeyler aldık ve verdik. Hayata bakışları örneğin, bizden çok çok farklı hayatlar var ve hepimiz birbirimizden çok değişik şeyler öğrendik. Ben kendimi tanıdım. Ne kadar saklamışım, hala her gün biraz daha yeni bir şey öğreniyorum” (G2).

Karşılıklı öğrenmenin yanında *birlikte olabilmenin gücü* ve *kadın dayanışması* da mülakatlar sırasında vurgulanan bir başka unsurdur:

“Sürekli kendimizi yeniliyorduk. Bir kadın dayanışması, yani, bizden birileri (...) İçimizdeki kadın arkadaşlarla güncel şeyleri yaşamak bize çok iyi geliyordu” (G6).

Birbirlerinin yaşam mücadelesinden aldıkları gücü vurgulayan bir katılımcı da bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Zaten yılgınlık yaşadığım zaman direkt ... (G2’yi) hedefliyordum ben gözümde. İki tane çocuğu var, Mamak’ta çalışıyordu; hem çocuğu altı aylıktı, öteki bir buçuk yaşında mıydı neydi. Altmışevler’den geliyordu. Eve geliyordu, çocukları doyuruyordu, bakıcıdan alıyordu. Birisi elinde, birisi sırtında, bir de sırtında çantası ve koştur koştur bizden önce halkevine geliyordu” (G4).

Benzer şekilde bir başkası da “Grupta herkesin ayrı ayrı bir mücadelesi vardı, her biri her sorun karşısında dik durmayı öğrendi” (G13)¹⁷diyerek kadın dayanışmasını ve bu dayanışmanın doğurduğu gücü belirtmektedir. Topluluk içerisindeki kadın dayanışmasını vurgulayan diğer katılımcıların ifadeleri de şöyledir:

“Biz Öteyüz’de birçok kadın birlikte bilgilendik, büyüdük, paylaştık, dayanıştık ve zenginleştik” (G5).

“Öteyüz başlı başına bir kadın dayanışmasıdır” (G7).

“Öteyüz’de kadın dayanışması elbette çok önemli. Bu dayanışmanın olduğunu düşünüyorum” (G8).

“Başına kötü bir şey gelir, yanında olurlar. Bir sorunun olur, hep birlikte yardımcı olurlar” (G15)¹⁸.

Kadın dayanışmasının yalnızca topluluk içerisinde kalmadığını bunun yanında kamusal alandaki görünümüne de dikkat çeken bir başka katılımcı da bu şu şekilde açıklamıştır:

“Tiyatro üyelerinden bir kadın arkadaşın eşi, çalışmalara katılırken sürekli sorun çıkarıyormuş. Bundan bahsettiğinde grup içindekiler eşlerini de alıp evine gidip tanışma adı altında bizi tanınmasını ve arkadaşın rahat gelişini sağlamaya çalıştık ki işe de yaradı. Uzun zamandan beri grupta olan kadınlar farklı alanlardan (dernek, halkevi vb.) gelen çağrılarla birçok kadına ulaşarak, dayanışarak belli zaman dilimlerinde çalışma yaptırdı. Hatta sokakta kalan bir kadın için günlerce uğraşıp sığınma evine yerleşmesinde elinden geleni yaptı. Ve ulaşabildiği sürece, takip ederek destek olundu. Gecekonuda yaşayan kadınların dertlerine ortak olunarak kentsel dönüşüm sürecinde yanlarında olundu. Oyunlar hiçbir kar talep edilmeksizin birçok alanda oynanarak, farkındalığa katkı sunularak dayanışmaya yönlendi. Zaman zaman farklı görüşler, çatışmalar olsa da dayanışmayı destekleyen bir grup” (G1).

Kadınlık deneyimlerini ve gündelik yaşam pratiklerini tiyatro alanına taşıyan Öteyüz kadınları, kendi ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, grup içerisinde yalnızca kadınlardan oluşan bir grup olmanın

¹⁷ 45 yaşında, ilkokul mezunu, bekâr, 2 çocuğu var, işçi, 2 yıl toplulukta yer almıştır.

¹⁸ 50 yaşında, lise mezunu, evli, 2 çocuğu var, serbest çalışan, 2007’den beri toplulukta yer almaktadır.

bir yansıması olarak *güveni, biz olma duygusunu, birlikteliğin gücünü ve kadın dayanışmasını* deneyimlemektedirler. Bununla birlikte grubun, çalışmaları sırasında çeşitli kadınlık deneyimlerine tanık olması, gündelik yaşam pratikleri içerisinde kadınların karşılaşmış/yaşamış olduğu sorunların bireysel değil ortak 'kadınlık' zemininde bulunduğu da farkına varılmasını sağlamıştır. Dolayısıyla kadın olma halini ve kadınlık deneyimlerini tiyatro eylem pratiğine aktaran bu topluluk içerisinde yer alan kadınların önemli bir *bilinç yükseltme deneyimi* yaşadığını söylemek mümkündür.

4.2. Katılımcılara Yansımalarından:

Bir bilinç yükseltme niteliği olarak tiyatro eylem pratiğinin Ankara Tiyatro Öteyüz katılımcılarına olan yansımaları bu bölümde üç başlık altında incelenecektir. İlk olarak tiyatro eylem pratiğinin kadınların kendi benlik ve kimlik algılarında meydana getirdiği değişimler/dönüşümler; *özgüven, terapi ve kendini tanıma ve bulma* olguları üzerinden ele alınacaktır. *Kadınlık Deneyimlerinin Öğreticiliği* başlığı altında ise bilinç yükseltme niteliği olarak tiyatro eylem pratiğinin kadınların gündelik hayat pratikleri, kadınlık deneyimleri ve bu deneyimler içerisinde kadın olmalarından ötürü yaşanan/karşılaşılan sorunlara ilişkin meydana getirdiği farkındalık ve bilinç incelenecektir. Son olarak, feminizmle buluşan tiyatro eylem pratiğinin kadınların; ataerkillik, feminizm, Türkiye'de kadın sorunları ve bu bağlamlarla Öteyüz kadınlarının kendi kadınlık konumlarına ilişkin değerlendirmelerine yansımaları incelenecektir.

4.2.1. Özgüven, Terapi ve Kendini Tanıma ve Bulma

Bir bilinç yükseltme niteliği olarak tiyatro eylem pratiğinin Öteyüz kadınlarının kendilerindeki yansımalarının neler olduğu mülakatlarda tartışmaya açılan sorgulardan biri olmuştur. Bu konuya ilişkin olarak katılımcıların ifadelerinde ön plana çıkan ortak vurgu; 'özgüven', 'kendini tanıma ve bulma' ve bu çalışmaların 'terapi' niteliği taşıması olmuştur.

"Bende ne oldu, özgüven. Biraz daha hayata karşı rahat duruş, kendini bulma. Aslında bu çalışma daha çok şey diye düşünüyorum: herkes kendini buluyor. Herkes bir şeyler aldı, hepimiz bir şeyler aldık ama bende bayağı değişiklikler oldu. Ben öyle hissediyorum. Ben çok sessizdim, şimdi hiç susmuyorum. Onu sağladı, çenemi düşürdü. Daha rahat oldum hani fikirlerimi açıkça ifade etme var diyeyim" (G2).

"Kendime dair de en net olan şey, velilerimin karşısındayken bile titrerken, sahnede olmak ve orada söz söyleyebilmek çok başka bir duygu gerçekten. 'Evet,' diyorsun yani bir değişim oluyormuş. Özgüven güzel bir şey" (G1).

"Tiyatro ile hayata tutunmayı öğrendim. Ondan sonra hayat daha kolay oldu benim için. Yarın ne yapacağım düşüncesiyle uyanmak her gün aynı çatışmayı yaşamak çok zordu. Tiyatro ile birlikte kendimi toplum içerisinde ifade etmeyi öğrendim, toplum içerisinde yaşamayı öğrendim, topluma katılmayı öğrendim" (G13).

Benzer şekilde ‘terapi’ vurgusunu yapan bazı katılımcıların ifadeleri ise şöyledir:

“O doğaçlamalarda çok güzel günlerimiz geçti arkadaşlarla ve eve o kadar dingin gidiyorduk ki çalışmalarından sonra, bir hafta götürüyordu o bizi. Bir hafta boyunca onun hafifliğiyle geçiriyorduk bir haftayı hem evde hem işte (...) hem de tiyatrodaki halkevinde...” (G4).

“Birbirimizi görünce işte müziklerle karşılıyoruz; terapini almışsın yorgun da gitsen eve terapiden çıkmış gibi rahat yürüyorsun” (G5).

“Terapiydi gerçekten. Kendi özelim olarak yaşadığım panik atak rahatsızlığımı buradaki özellikle de sevgili arkadaşım ... (G1’in) beni zorla bu çalışmalara itmesi ile bu çalışmalarla atlatmamda yardımcı oldu” (G6).

“4 yıl düzenli olarak katıldım. Eşimden ayrıldıktan sonra iki çocukla yaşamaya çalışıyordum. Kendime dair bir şey yoktu ama o ortamdan başka bir insan olarak çıktım. O mutsuz ben gitti.” (G13).

Yine ‘terapi’ vurgusunu yapan bir başka katılımcı, çalışmalara katılmanın neden bir terapi niteliği olduğu konusundaki görüşlerini şu şekilde açıklamıştır:

“Hepimiz için bir terapiydi orası bir nevi. Kimseye hatta kendine bile itiraf edemediğini bile paylaştığın bir şey. Örneğin okumuş, çalışan bir kadın fiziksel şiddet gördüğünü kendi de kabul etmiyor, kendi bile kabul etmez ki paylaşsın ve bu durum bunalım getirir, gibi. Bir sürü şey var buna benzer. Bunu (bir zamanlar topluluğun katılımcılarından olan bir kişi) X arkadaşımızda da gördük, bize nasıl geldi bilmiyorum ama ilk geldiğinde hastaneye yatacağı, psikolojik tedavi görecekti. Kadıncağız da daha önceden yatmış birkaç ay, sıkıntıları var hatta. Biz ona ‘Birkaç ay bizimle çalış ihtiyac hissedersen tabii ki git yat, hani bir dene...’ filan demiştik. O yıl hastaneye yatmayı bıraktı, ilaçları bıraktı sonra. Kendisiyle karşılaştığımızda da söyler, ‘İlk defa ilaçsız bir yıl geçirmiştin uzun yıllar sonra!’ demişti” (G2).

Grubun katılımcısı kadınlara yansımalar bağlamında mülakatlarda vurgulanan bir diğer unsur da kendini bulma ve kendini tanıma olmuştur. Bu çerçevede kimi ifadelerle bakmak faydalı olacaktır:

“Ben de şey olarak görüyorum Öteyüz’ü, bir deniz olarak gözüküyor gözümün benim. Ben hiç denizi görmemiş, yüzmeyi bilmeyen birisiydim ve beni o denizin ortasına attılar. Ben o denizde yüzmeyi öğrendim. O şeyden kurtulmayı öğrendim, çıktım yani, yüzmeyi öğrenerek karaya çıktım. Bu başlangıç benim için” (G9)¹⁹.

¹⁹ 49 yaşında, lise mezunu, evli, 2 çocuğu var, 2007’den beri toplulukta yer almaktadır.

“Bakmak farklı, görmek farklı (...) Farkı fark ediyorsunuz bu çok önemli. Kendinizi fark ediyorsunuz, eksikliklerinizi, fazlalıklarınızı” (G5).

“Mesela sorgulamayı öğretiyor bize, farklı pencereden bakmayı öğretiyor. Sorgulamaya başladığın an çok güzel şeyler öğreniyorsun kendinle ilgili. Hani evet depresyonlara giriyorsun, bir şeyler oluyor ama sağlam çıkarsan çok daha net oluyorsun (...) Güzel çalışmalardı hani kendini buluyorsun, kendin tanıyorsun seni” (G2).

Tiyatro eylem pratiğinin kendisinde yarattığı sorgulamaları ve bu sorgulamaların beraberinde getirdiği kendini tanıma sürecini ifade eden bir başka katılımcının deneyimi şu şekilde ifade edilmiştir:

“Zaten bu çalışmanın içinde olunca, bir süre sonra o çalışmanın içinde olunca, kendine bir bakıyorsun. ‘Allah Allah,’ diyorsun, ‘yani ben ne yapmışım?’; kendine dönüp kendini sorguluyorsun. Mesela ben bir süre kendimi sorguladım ki ben kendimi çok özgür, çok rahat ifade edebilen birisi olarak görürdüm. Aslında öyle değilmiş. Tam tersine hiç kendimi ifade edememişim ve bu çalışmanın içinde olduğum bir süre sonra, yani bir zaman geçtikten sonra, kendimi çok sorguladım. Gerçekten onu sorgulama süreci de bana sıkıntı vermişti, yani: ‘... (kendisine seslenmekte), sen ne kadar yanlış şeyler oynamışsın ya da kendini ne kadar yanlış, özgür hissetmişsin ya da kendin ne kadar bir şeyleri ifade etmeye çalışmışsın.’ Oysaki öyle değilmiş. ‘Ben neler yapmışım, ben neler yapmışım!’ diye uzun bir sorgulama geçirdim. Çalışma, o sorgulamayı verdi bana. Ondan sonra kendini acımasızca eleştiriyorsun. Sorguluyorsun. Ama tabii o sorgulamanın bana inanılmaz yararı oldu. Kendimi gördüm, hani aynada kendini görme gibi bir şey kullanırlar ya, ben o zaman kendimi fark ettim” (G8).

Bunun yanında sorgulama ve farkındalık da kendini tanıma sürecine eklenen deneyimler olarak durmaktadır:

“Mesela ben o zamana kadar kendimi sorgulamamışım ya da sorumluluklarımı sorgulamamışım. Öteyüz ile birlikte oluşan süreçtir bu” (G1).

“İnsanlar tiyatroyla sorunlarının farkına varıyorlar. Yaa bu çok güzel bir şey! Çünkü aslında hayat bir tiyatro, tiyatro bir hayattır öyle görmek gerekiyor herhalde. Her birimiz birer tiyatroyuz, hayatız. Farkına varmak belki de sanatla farkına varmak” (G11).

Bu anlatılar göstermektedir ki Ankara Tiyatro Öteyüz kadınları tiyatro eylem pratikleri aracılığıyla sorgulama yaparak kendilerini tanıma ve bulma sürecine girip yaşamış/karşılaşmış olduğu sorunlara ilişkin de farkındalık geliştirmişlerdir. Nitekim bu sorgulama sürecinin benlikleri üzerinde değişimler yarattığı da ifade edilmiştir. Aynı zamanda bu değişimi, kendilerini ve düşüncelerini başkalarına karşı daha iyi ifade etmede ve özgüven oluşturma üzerinden açıklamışlardır.

4.2.2. Kadınlık Deneyimlerinin Öğreticiliği

Bir bilinç yükseltme niteliği olarak tiyatro eylem pratiğinin kadınların gündelik hayat pratikleri, kadınlık deneyimleri ve bu deneyimler içerisinde kadın olmalarından ötürü yaşadığı/karşılaştığı sorunların farkındalığı üzerindeki etkileri de toplulukla yapılan görüşmelerde ortaya çıkan unsurlardan biri olmuştur. Katılımcılar, gündelik hayat pratiklerinde kadın olarak yaşamış/karşılaşmış oldukları problemlere ilişkin ataerkil sistem ve düzende yaşamının zorluğuna, erk düşünce ve davranış biçimlerine, eril katmanların gündelik hayatın içinde her alandaki varlığına yani hem özel alan hem de kamusal alandaki görünümüne dikkat çekmektedirler. Bunların yanında toplumsal cinsiyet rollerine, toplumsal cinsiyet hiyerarşisine ve cinsiyetçi bakış açısının gündelik hayat deneyimleri içerisinde söylemler ve kültürel kodlar aracılığıyla nasıl meşrulaştırıldığına vurgu yapıldığı görülmektedir. Ayrıca anlatılarında; kadın bedeninin metalaştırılmasına, bedenin dokunulmazlık hakkının ihlal edilmesine, kadın bedeninin eril hazza ve bakış açısına sunulmasının kadınlar üzerinde yarattığı baskılayıcı duruma kendi tecrübelerinden de hareketle işaret etmektedirler. Bu nedenle Ankara Tiyatro Öteyüz topluluğu içerisinde yer alan kadınların gündelik hayat pratiklerindeki kadınlık hallerine ve kadınlık deneyimlerine yabancı ya da uzakta olmadığını söylemek mümkündür. Bu hususlar çerçevesinde katılımcılardan biri gündelik yaşam pratiklerinde yaşamış/karşılaşmış olduğu sorunlara ilişkin olarak şu noktalara dikkat çekmiştir:

“Yaşamın her alanında içselleşmiş, öğrenilmiş erk düşünce ve davranış biçimleri ile karşı karşıya kalmak birçok sorunu da beraberinde getiriyor. Toplumun kadına biçtiği roller, ev yaşamında eşitlikçi yaşamdan öte yardımcı eş, çevrede özgürlüğe attığın her küçük adımda baskıcı, rahatsız etmek üzerine söylemler ki bunu kısıtlanmış yaşamı fark etmeyen kadın ve erkekler el ele vererek yapıyor. Eğitim alanı olan iş yerinde en çok rahatsız olduğum nokta ise öğrenilmiş ya da öğretilmiş, kadına dair erk dilin devamını sağlama derdinde olan, bunu niyetle açıklamaya ve diretmeye devam eden söylemler” (G1).

Aynı tartışma noktasında bir başka katılımcı ise aile ve iş yaşamında karşılaştığı sorunlar üzerine *“İş arkadaşlarımdan hemen hemen hepsi erkek ve düşünce, sosyal olarak farklı yapılarda olmamız aramızda iş konusu dışında tamamen bir duvar örmekte... Aile[de] para kazanması gereken ama eve giriş saatini aksatmayacak (kendisini kast etmekte) ve (çocukluk hayalim olan tiyatro) bu tiyatro topluluğu ile çalışmalarımı onaylamayan diktatör bir ev yöneticisi...” (G7)* ifadelerini kullanarak açıklama getirmiştir.

Benzer şekilde özel alan içerisinde kadının toplumsal cinsiyet rollerine, bu rollerin kadının kendi yaşamı üzerindeki kısıtlayıcı niteliğine ve iş yaşamında kadın olmaktan kaynaklı yaşanan sorunlara değinen bir diğer katılımcı konuyu kendinden ziyade genel olarak kadınların deneyimleri üzerinden ele almaktadır:

“Kadın olmak bu ülkede hatta dünyada başlı başına büyük bir sorun. Aile içinde kaç kişi varsa bu anne, baba, koca, çocuklar, kardeşler vs. hepsinin annesi oluyorsun. Bu durum ağır bir sorumluluk yüklüyor. Kadının bulunduğu ortamındaki yaşayışı; yaşamı üstlenen,

devam ettiren ve düzenleyen büyük bir sorumluluk yüklüyor. Çok ezici bir durum! Zaman zaman nefes almakta bile zorlanırsın. Çalışma yaşamında mesleğin getirdiği sorumluluklar, iş yaşamında kadın olmandan kaynaklı baskı, taciz ve tehditlerle ezildikçe ezilirsin. Çünkü cinsiyetçi bir bakış ağırlıkta olduğu için. Ayrıca iş yerinde gelir adaletsizliğiyle yüz yüze kalırsın” (G8).

Kamusal alandaki kadın algısına, tacizlere ve kadının toplumsal cinsiyet rollerine dikkat çeken bir başka katılımcı, gündelik hayat içerisindeki kadınlık deneyimlerini şu şekilde özetlemektedir:

“Gündelik yaşamda dahi kadının yaşayabileceği birçok problem var. Örneğin, bir kadın evinden dışarı çıktığında karşı taraftaki vatandaş, kadını ilk olarak kıyafetiyle değerlendirir. Çünkü bazı zihniyetlere göre kadının giydiği, giymekten mutlu olduğu, kendini güzel hissettiği bir etek bir buluz, karşı tarafın gözünde kadına bir damga yapılandırır. İşine giderken bindiği bir otobüste kadını cinsel obje olarak gören birçok zihniyet (...) Hele ki kadın suskun, pasif bir karaktere sahip ise daha da ileriki seviyelere gidebilecek tacizler (...) İşine gittiğinde iş arkadaşlarından göreceği tavırlar (...) Bunlar hemen hemen birçok kadının günlük yaşayabileceği problemler. Çünkü özellikle Türkiye’de kadın, bir elektrik süpürgesi, çamaşır makinesi, cinsel bir obje ya da her erkeğe boyun eğmesi gereken bir köle” (G6).

Kadın olarak yaşamış/karşılaşmış olduğu sorunları kendi deneyimleri üzerinden dile getiren bir başka katılımcı ataerkil toplumsal yapının etkilerini ve tüm bunlara karşılık durduğu noktayı şu şekilde tasvir etmektedir:

“Kadın olarak yaşanan problemlerim her yaş döneminde katlanarak çoğaldı (...) On sekiz yaşında evlendim, aşk evliliği olanından. Farklı kültürlerden olunca ilk sorun burada başladı. Gelenekler farklı, yemek farklı, beğenip beğenmeme konusu bile farklı. Kalabalık, ataerkil bir aileye gelin gittim. Kocamın dedesi ağa, düzen de ağa düzeni. Tabii ben de büyük bir ailede büyüdüm fakat evin en küçüğü olduğum için el bebek gül bebek büyüdüm. Tabii koca kapısı derler ya tam da o kapı. İş bilmezsin, aş bilmezsin sorun (...) Serde de seveda dayan yüreğim dayan. Köy kökenliler, ben şehirli. Uzun süre köyde yaşadım. Hep kendini beğendirme, en iyisini yapma, hızlı olma, az uyuma (...) Kocaman bir ailem oldu. Çocuklarım olacak, çok güzel yetiştireceğim telaşesi. Herkesi sevdim! Beni de çok sevdiler zannettim, çünkü diğer duygum gelişmemiş. Bilmiyorum, entrika zekâsını düz düşünüyorum. Bayağı bir ezildim, köyde düşük yaptım. Ama inatla yola devam ettim. Büyümeye de başladım. İş derdi hiç bitmedi. Çalış, kazan, getir, evle uğraş, çocuk bak. Ha bir de evimde hep misafir; hasta olan, okumaya gelen, gezmek isteyen bende. İş hayatı da zorlu (...) Taciz, maaşın yatmaz, iş yerinde çekişmeler. Sık sık iş değiştirdim. Bu arada çocuklarım büyüdü, okudu, düzen kurmaya başladı. Problemlerim hala katlanarak çoğalıyor. Ama ben de katlanarak büyüyorum” (G15).

Buradaki ifadelerden hareketle bir bilinç yükseltme niteliği olarak tiyatro eylem pratiğinin Öteyüz kadınlarının kendi kadınlık deneyimleri ve gündelik hayat pratiklerine ilişkin değerlendirilmelerinde bir farkındalık ve bilinç yarattığını söylemek mümkündür. Nitekim bu farkındalığın ve bilincin okunabileceği dikkat çekici noktalardan birisi de Öteyüz kadınlarının kendi yaşam alanları üzerinde yaptığı sorgulamalardır. Bu husus çerçevesinde farkındalığın ve bilincin özel alana nasıl dokunduğu konusunda katılımcılardan biri evliliğine yansımaları üzerinden şu açıklamaları yapmıştır:

“O doğaçlamalarda mesela ben yaşadığım olumsuzlukların ne kadar derin olduğunu fark ettim. İnan ben, bu çalışma benim geçmişteki yaşadıklarımın ne kadar derin olduğunun farkına vardırıttı. Bu çalışmadan önce hani çok normalmiş gibi, bu herkesin yaşayacağı bir şeymiş gibi (...) Bu çalışma bana böyle bir şeyi de kattı. Ne kadar derin yaşamışım ve bunu ben nasıl bertaraf etmeye çalışmışım. Evlilikte nasıl oyunlar oynamışım. Oyunlar oynadığımı ortaya çıkardı (...) Ben hep oyun oynamışım. Yani bununla yüzleştim ve bu korkunç geldi. Yani, o yaşadığın sorunun boyutunun o derinliğini o zaman hissettim ben. ‘Vay be’ dedim, ‘bunlar korkunç şeylermiş.’ Bunu nasıl atlattığımız, gerçekten büyük bir şey geçirdim, tabii depresyona falan giriyorsun, kafanı duvarlara vuruyorsun; doktorlar, ilaçlar falan. Boyutunu o zaman fark ettim, yani derinliğini, inanılmaz fark ettim” (G8).

Kendi içinde yürüttüğü özgürlük tartışmasına yol açması bakımından tiyatro eylem pratiğine bağlı olarak deneyimini aktaran bir katılımcının sorgulamaları da dikkat çekmektedir:

“Ben Öteyüz’e başlayana kadar kendimi özgür olarak nitelendirirdim. Çünkü ben ne yapmışım, kendi sevdiğimle evlenmişim ya. ‘Sendika nedir?’ bunu öğrenmişim oraya gidip geliyorum, işte ne biliyim canım istediği zaman çıkıp geliyorum belirli bir düzende değil ama akşam 8’de de gelsem bu sorun olmaz evde, biliyorum, ‘ben özgürüm falan’ diyorsun. Ama ne zaman fark ediyorsun, aslında gerçekten bir şeyin arkasından talep edip de sana izin verilmediği zaman görüyorsun ki aslında özgür değilsin. Ben tiyatro ile özgür olmadığımı fark ettim. Her salı akşam çıkıp da iki çocuğu babaya bıraktığımda eve geldiğim zaman yüzündeki ifadeyi gördüğümde ‘Yalan’ dedim ya, ‘sen özgür falan değilsin’. Ya da mahallede çevreden insanlar saat on birde eve geldiğimi gördüğü zaman şöyle baktıklarında ‘Yok’ dedim, ‘özgür değilmişsin sen yıllarca kendini kandırmışsın’. Şu da bir gerçek ki zannetmek ile farkında olmak başka şeyler ve çok insan özgür olduğunu zannediyor ama farkında değil. Onu kazanmak da zor bir şey” (G1).

‘Özgürlük’ konusunda grup içerisindeki konuşmalarda da benzer tartışmaların ve ortak sorgulamaların yapıldığı görülmektedir:

“Kendi aramızda da konuşmuştuk. Biz özgür olduğumuzu sanıyorduk. ‘Gerçekten özgür müyüz?’ diye bir şey attık ortaya, çalışmayı bıraktık, bunun üzerine konuşmaya başladık.

Ve tek tek herkes söyledi 'Özgürlükten ne anlıyor, özgür müyüz?' diye. Ve hepimiz de, Öteyüz'deki kadınlar, hiçbirimiz, özgür olmadığımızı geldik. Ama bunu açık seçik anlatmak, kendimizi ortaya koymak, yüreğimizi ortaya koymak, zaaflarımızı zayıf yanlarımızı ortaya koymak her yerde her zaman yapılabilecek bir şey değil. Bunu çok rahatlıkla yaptık. Yani özgür değiliz, çünkü özgür olmamızın o kadar nedeni var ki (...) Onların ne kadarının üstesinden gelebiliyoruz ne kadarını yırtabiliyoruz, kendi fanusumuzun ne kadar dışına çıkabiliyoruz, pencerelerimizi ne kadar açabiliyoruz, bu açtığımız yere kaç kişiyi alabiliyoruz, kaç kişiye dokunabiliyoruz bu çok önemli. Biz bunları tartıştık kendi içimizde" (G5).

Buradaki ifadelerden yola çıkarak kendi kadınlık deneyimleri, konumları ve kimliklerine ilişkin sahip oldukları farkındalıkla aynı zamanda kendi yaşam pratikleri üzerine de düşünen Öteyüz kadınlarının özel alandaki konumlarına, toplumsal cinsiyet rollerine ve evliliğe dair sorgulamalar yaptıkları görülmektedir. Bu sorgulamalar beraberinde özel alanda yaşanan sorunların aslında ne kadar derin olduğunu fark etmelerini sağlamış; bununla birlikte özgür olmadıkları sonucuna varmışlardır. Nitekim bu 'özgürlük' sorgulamasını çalışmalarında da sürdürmüşler ve "kendi fanuslarının dışına nasıl çıkabileceklerine" (G5), özgür olmalarına engel olan koşullardan nasıl sıyrılabileceklerine ilişkin de tartışmalar yürütmüşlerdir. Bu durum, Öteyüz kadınlarının bir bilinç yükseltme niteliği olarak tiyatro eylem pratiğiyle sahip olduğu bilinç ve farkındalığı sürdürdüklerini, bu bilinç ve farkındalığın meydana getireceği dönüşümler üzerinde de çabaladıklarını göstermektedir. Nitekim bu çabaların sonucuna dair verdikleri cevaplar da topluluğun tiyatro eylem pratiğinin toplumsal yaşamı dönüştürme potansiyeline vurgu yapmaktadır:

"Ne istediğini orada görüyorsun. Sana bir ayna tutuyor sanki. Zaten 'Tam da benim istediğim düşlediğim, düşündüğüm buydu!' diyorsun. Sana ayna tutuyorlar, burada özgürsün. Burada söyleyebiliyorsun, oyun da olsa burada yaşayabiliyorsun. Ve dolayısıyla bunu hiç şey yapmadan gerçek yaşamına hoop nasıl kayıyor onu görüyorsun gerçek yaşamda. Yani yalnızca eşine değil çocuğuna da karşı da böyle; 'ben artık bunu istiyorum, bu benim düşüncem.' diyorsun. Annene karşı diyorsun bunu, kardeşine diyorsun, komşuna diyorsun; 'ben bunu istemiyorum', 'benim düşüncem de bu.' Ve ben bunun hiç farkına varmadan ifade etmeye başladım kendimi ve şaşırdım" (G8).

Bu ifade tam da Augusto Boal'ın "Tiyatro eylemdir! Belki kendi içinde devrimci değildir; ama hiç kuşku yok ki tiyatro bir devrim provasıdır" (2014: 151) ifadesindeki tiyatronun bir eylem ve bu eylemin, devrimin provası olduğunu vurgulaması açısından değerlidir. Çünkü bu, aynı zamanda özgür olmak adına, özgürlüğe giden yolların neler olduğunu bulmaya ilişkin de çözüm üretmeyi beraberinde getirmektedir. Nitekim bu da bir bilinç yükseltme niteliği olarak tiyatro eylem pratiğinin öneminin, toplumsal yaşamı dönüştürme potansiyelinin ve gücünün de altını çizmektedir.

4.2.3. Ataerkillik, Feminizm ve Türkiye'de Kadınların Sorunları Üzerine

Bir bilinç yükseltme niteliği olarak tiyatro eylem pratiği feminizmle de buluşmuş olan Ankara Tiyatro Öteyüz topluluğu ile yapılan görüşmelerde ataerkillik, feminizm, Türkiye’de kadın sorunları ve kendi kadınlık konumlarını nasıl değerlendirdiklerine ilişkin de paylaşımlarda bulunulmuştur. Bu mülakatlar sonucunda elde edilen verilerden hareketle Öteyüz’ün kadınlarının genelinin; ataerkil sisteme ve düzene, erk alanlarına ve erke dayalı ilişkiler biçimine vurgu yaptıkları görülmektedir. Bu vurgular çerçevesinde farkındalığa sahip oldukları gözlemlenen topluluğun katılımcılarının “göreceli” bir feminist bilinci taşıdığı da söylenebilir. Nitekim Türkiye’de kadın sorunlarına ve kadınların konumlarına ilişkin yapılan tartışmalar çerçevesinde bu feminist bilincin niteliği farklılaşmakta ve belirginleşmektedir. Bu görüşlerde liberal, radikal ve sosyalist feminist kuramın tartışmaya açtığı argümanların izlerine rastlanılmakta; bir kısım katılımcı kadınların sorunlarını kadın hareketi üzerinden değerlendirirken bir kısmı ise aynı konuyu feminist politika ve feminist mücadele üzerinden ele almaktadır. Kadınların sorunlarının kaynağına ve çözümüne ilişkin olarak ortaya çıkan tüm farklı bakış açılarına karşılık katılımcılar arasında Türkiye’de kadınların sorunlarına ve kadınların ezilen konumuna ilişkin güçlü bir farkındalığın olduğu görülmektedir.

Türkiye’de kadınların sorunlarına ve durumlarına ilişkin katılımcıların görüşlerinde özellikle kadının bilinçlenmesi, eğitilmesi noktasında ve ‘eğitilmiş annenin yetiştireceği bilinçli yurttaş’ algısında beliren liberal feminist kuramın argümanlarına yakınlaşan ifadeler şu şekildedir:

“Türkiye’de kadın ya yaşadıklarına boyun eğer, susar ya da başkaldırır, düzene isyan eder. Bu karşı tarafın işine gelmediği için, isyan eden kadın her zaman kötüdür. Ama kadının bu şekilde değerlendirilmesinin sebebi de gene bir kadındır. Şöyle ki; bir erkeği yetiştiren gene bir kadındır. Oğlunun sünneti bir şenlik, bir düğünken; kızının âdeti, regli utanılası ayıptır. Kimse duymaz. Erkek çocuğu; gezmede, tozmada, bir kadının canını yakmasında ve buna benzer her şeyde haklıdır. Oğluna kadının değerini anlatarak büyüten annelerin Türkiye’de çok az olduğunu düşünüyorum” (G6).

“Bizim toplumumuzda ya da gelişmemiş tüm toplumlara baktığımızda yıllardır söylediğim ve düşündüğüm, kadının eğitilmemesi ve bilinçlendirilmemesidir. Ve en önemlisi kadının ya da erkeğin benmerkezci yetiştirilmesi (...) İnsan yetiştirmek, saksıda çiçek yetiştirmek olmadığı için, çocuk doğurduğu için ve ne yazık ki yola çıkıp nereye gittiğini bilmeyen insanlarımız olduğu için (...) Bilinçli eğitim, eğitim, eğitim” (G7).

“Türkiye’de kadın sorunu hiç bitmez. Her geçen gün de çoğalır. (...) Kadınların kendileri buna izin verdikleri sürece bitmeyecek. Çözüm bizlerde. Nasıl ki dayatmayı, doğru yolla hareket etmeyi öğrenirsek bu işi çözmeye başlarız. (...) Unutmayalım ki erkekleri biz büyütüyoruz” (G15).

Aynı tartışmayı küreselleşmeyle birlikte değişen devlet politikaları bağlamında değerlendiren bir diğer katılımcının bakış açısı dikkat çekicidir:

“Küreselleşme ve iletişim alanlarındaki değişimle birlikte ülkemizde yaşanan kadın sorununun da farklılık gösterdiğini düşünüyorum. Kadın sorununun en büyük engeli olan cehalet, eğitimsizlik için devlet olumlu hiçbir adım atmayıp tersine güçlendirirken bahsettiğim unsurlarla kadın geçmişe göre daha hızlı durumu fark etmekte, tepki verdiğinde, ses çıkardığında ya da karşı geldiğinde yaşam hakkı başta olmak üzere birçok sorunla karşılaşma oranı artmakta. Çünkü erk buna tahammül edememekte. Ve kadının farkındalığı ile birlikte örgütlenme de artmakta. Bugün ağır bedeller ödense de yeni yaşam biçimlerinin de etkisi ile kadınların daha hızla eşit yaşam adımlarının hızlanacağını düşünüyorum” (G1).

Benzer şekilde tartışmayı kadının cinselliği, buna yöneltilmiş olan ataerkil kodlar üzerinden yürüten bir diğer katılımcı Türkiye’de kadının konumuna ilişkin düşüncelerini şu şekilde açıklamaktadır:

“Toplumumuzda kadın deyince akıllara cinsellik gelir. Kadın ülkenin namusu olur. Namus, kadına yöneltilen en büyük şiddettir. Giyimin, kuşamın, kahkaha atman, ağlaman, çılgılık atman vs. Bu davranışlar sürekli seni aşağılayan söylemlerle ortaya çıkar. Hele kadın dul ise başlı başına büyük bir sorun. Her girdiğin toplulukta gözler senin üzerindedir ve ağır bedelleri vardır. Birçok kadın bu durumu bildiği için boşanmaktan korkar. Ailesi, kardeşi, babası, kocası, çocuğu yani akraba ve konu komşu buna dâhil olur. Aile içi şiddete ve kabadayılığa maruz kalır. Daha sonra sorunlar sarmallaşır. Kadının okuması ve iş hayatına atılması bile büyük bir sorundur. Çünkü kadın, okur ve çalışmaya başlarsa para kazanacak. Kazanç elde ederse güçlü olacaktır. Bu durum ataerkil bir toplumda tehlike olarak görülür” (G8).

Bu ifadelerden hareketle bu görüşlerde ataerkil sisteme ve düzene, cinsel politikaya, toplumsal cinsiyet hiyerarşisine, küreselleşmeye bağlı olarak değişen devlet politikalarına değinmesi açısından liberal feminizmin argümanlarından uzaklaşıp Türkiye’deki son otuz yıldır ivme kazanan feminist hareket, feminist politika ve mücadelenin bakış açısıyla kadınların sorunlarına veya konumlarına ilişkin açıklamalar getirildiği görülmektedir.

Feminizm konusunda da görüş farklılıklarına sahip olan Öteyüz kadınlarının ifadelerinden hareketle bazı katılımcıların ataerkillik ve feminizm arasındaki ilişkiyi kopartmakta olduğu, bir diğer ifadeyle ataerkilliğe veyahut eril düzene ilişkin karşı söylemler daha fazla üretirken feminizme mesafeli bir duruşu sergiledikleri görülmektedir. Ancak kimi katılımcıların ifadelerinde gerek feminizm konusunda gerek kendi ve diğer kadınların kadınlık konumlarını değerlendirdiklerinde feminist bilinci ve farkındalığı taşımaları söz konusudur. Bu nedenle toplulukta yer alan katılımcılarda feminizme ilişkin olarak göreceli bir bilincin ve farkındalığın oluştuğu söylenebilir. Feminizme ilişkin görüşlerde farkındalığın ve bilincin görüldüğü ifadeler ise şu şekildedir:

“Feminizm, kadın hareketi, kadınların yaşamındaki eşitsizliklerin ortadan kaldırılması için verilen mücadeledir, kadın bilincinin arttırılmasıdır. Keşke ki bütün kadınlar feminizm hakkında bilgi edinebilseler. Ne yazık ki ülkemizde algı çok farklı, erkek düşmanlığı gibi (...) Ben bu düşünceyle geç tanıştığım için üzgünüm. Ataerkillik, ülkemizde ya da diğer toplumlarda erkek otoritesine dayanan düzendir. Bu düzende tamamen erkeklerin üstünlüğü ve fikirleri yer alır. Bu ataerkil sistemin bozulmaması için de büyük çaba harcarlar. Kadın cinayetleri, şiddetler, tecavüzler, tehditler, ölümler, baskılar kadınlar üzerinde uygulanır. Elbette ki kadın olarak ataerkilliğe şiddetle karşıyım. Yaşamımda da karşı koymaya çabalyorum” (G8).

“Feminizm bugün en gelişkin düşünme, yaşam biçimi. Diyebilirim ki bir yedi-sekiz yıl önce erkek düşmanlığı olarak biliyorduk. Sosyalizmin, eşitlik ve emek kavramlarının üstünde ‘görünmeyen, göz ardı edilen’ emeği de anlamlandırıyor. Ataerki konuşmak bile beni deli ediyor diyebilirim” (G1).

Yine aynı katılımcıların feminist bilinci ve farkındalığı gündelik yaşam deneyimlerine nasıl aktardıkları ve bu aktarımın hayatlarında getirdiği değişim/dönüşümleri belirttikleri ifadeleri dikkat çekicidir:

“Kendi adıma birçok kadına dair yazılan yazıları, kitapları, feminizm üzerine yazılan birçok makaleyi okumaya, irdelemeye başladım. Edindiğim bu bilgiler doğrultusunda aile içinde, iş yerinde, arkadaş ortamında, mahallede konuşmaya ve tartışmaya başladım. Sonra kendime dönüp baktığımda hoşuma gitti. Anladım ki azıcık da olsa yaşamımın bir yerine oturtmuşum. Elbette ki düşüncelerimi söylerken tepkiler de aldım. Hatta en yakınlarımdan bile. Ama bir süre sonra bu düşüncelere ve bu dile alışılıp tartışılmaya başlandı. Bu da hoşuma gitmedi değil. Evet diyorum her zaman iyi bir aileye sahip olmakla şanslıyım. Kardeşlerim ve çocuklarım zaman zaman çıkış yapsalar da bir sonraki konuşmalarında, davranışlarında onların da değiştiğini fark ettim. Ha unutmadan iyi ki kocam yoktu sanırım bu tartışmalar cinayete kadar ulaşırdı yoksa” (G8).

“Edinilenlerle birlikte duyarlılık da artıyor. Ezilmişliği, horlanmışlığı, yok sayılmayı fark ettikçe kızgınlıkla birlikte artan direnç ilişkileri, ilişki kurma biçimini de değiştiriyor. Yaşam hakkı çalınan her kadın da isyan ederken, ses getiren tepki koyma biçimleri bulma çabaları arıyorum. Özgür zannettiğim kendim ve çevremdeki kadınların nasıl kıskaç içinde olduklarını, özgürlüğün kadın için yalan olduğunu, alt metinlerini koyarak anlatmaya çalışıyorum önüme gelene. Şiddet ve ezilme biçimlerini de. Yardımsever eşlerle yürüyen işlerdeki handikabı, talebin eşitlik üzerine kurulması gerektiğini... Çalışan kadınların ekonomik özgürlüğüne rağmen emek anlamında iki kat fazla sömürüldüğünü... Kutsallar için feda olma durumunun vahametini (aile, annelik, devlet, din vb.)... Dil denen aracın üzerimizde kurduğu tahakküm ve var olanın devamını sağlaması üzerine anlatma

zorunluluğu hissederek kuruyorsun cümlelerini. Elbet bunlar çok kolaylaştırmıyor ilişkileri. Değişim-dönüşüm sağladığını zaman zaman görsen de göze batan turnak misali itelenmelerle, bu kadar da değillerle, aslında söylem biçimi değil niyetin önemiyle, zaten iyi bir eşin varken bu taleplerinde eşine acıma söylemleri ile irrite edici biçimde feminist kadın vurgusu ile karşılaşmak... Bazen çok yalnız hissediyorsun ama garip biçimde direncini de artırıyor bu bilinç. Hele ki geri dönüşleri yakalamak, değişimin ucundan tuttuğunu hissetmek daha inançlı yapıyor” (G1).

Tiyatro Öteyüz kadınlarının ataerkilliği kendi yaşamlarında nasıl deneyimledikleri ve kendi kadınlık konumlarını bu bağlamda nasıl değerlendirdikleri üzerine yapılan tartışmalarda ön plana çıkan vurgunun, bugün buldukları duruma gelebilmek için gerek kendi yaşamlarında gerekse bu yaşamı sahiplenme konusunda yürüttükleri mücadele olduğu görülmektedir. Sürdürdükleri bu mücadelenin kendi yaşamları üzerinde söz sahibi olmada ve bu yaşama sahip çıkma noktasında önemli olduğunu belirtmektedirler. Bunun yanında mülakatlar sırasında, ‘ezilen’ olarak kadınlık konumlarının farkında olduklarını ancak bu konumu bir ‘kader’ olarak görmediklerini, gündelik hayat pratikleri içerisinde yaşadıkları/karşılaştıkları sorunlara karşı da dik durarak bu konumlarını değiştirmek için çaba gösterdiklerini paylaşmışlardır. Ayrıca kendi kadınlık deneyimlerini ve konumlarını, kişisel bir mesele olarak görmedikleri bir diğer ifade ile ataerkillik ve kadın sorunu çerçevesinden bağımsız olarak değerlendirmedikleri de görülmektedir. Bu noktada bir bilinç yükseltme niteliği olarak tiyatro eylem pratiğinin kadınların kendi yaşam pratikleri içerisinde ve kadınlık konumlarına ilişkin değişimler yarattığını söyleyebilmek mümkündür. Bu bağlamda kimi katılımcıların paylaşımları şu şekilde olmuştur:

“Ataerkil bir toplum ve ataerkil bir ailede yetiştiğim için sürekli bir baskı altında yetiştim. Ama ruhum asi bir yapıya sahip olduğu için sürekli direndim. Öteyüz’le tanışmam ile kendimi olmam gereken yerde buldum. Çocukluk hayalim tiyatro idi ama ben bunu başka bir toplulukla yapsa idim belki de bu kadar mutlu olmayacaktım. Yaşınız kaç olursa olsun ataerkil bir ailede ve toplumda yetişmiş iseniz o toplumdaki bazı kadınların dahi düşüncelerini kırmakta sizden yıllarınız ile birlikte çok şey gider” (G7).

“Ataerkillik ve kadın sorunu çerçevesinde kendi kadınlık durumum, oldukça özgür, rahat kendimi ifade edebiliyorum. Buraya gelmem de kolay olmadı. Emek ve mücadele hala da devam ediyor” (G6).

“Gerek ev gerekse iş yaşamında zaman zaman hem idare edilen hem de idare eden konumda oldum. Her iki durumda da insanlığımdan ve de kadınlığımdan ödün vermeksizin gerekenler nelerse yapmaya çalıştım. Elbette zaman zaman zorlandım ama akıl, irade, bilgi birikim ve yaşam deneyimlerimle üstesinden gelmeyi başarıp, dengesine oturttum” (G5).

“Kendi kadınlık durumum hep sallantıda sanırım (...) On sekiz yıldır resim yapıyorum, on üç-on dört yıldır tiyatro yapıyorum, emekli oldum fakat sonra da hep çalıştım. İki büyük

depresyon atlattım. Hala arayış içindeyim. Hayatta ne yaşarsan yaşa, ne yaparsan yap, hep bir ilerisi olduğunu görüyorsun (...) Geriye bakınca konumumdan ben memnunum. Hiç sızlanmadım, 'acıların kadınını' oynamadım. Azmettim, kendi ayaklarımın üstünde durdum” (G15).

Bu ifadelere paralel olarak sürdürdüğü mücadelesini anlatan bir katılımcının ailede toplumsallaşma sürecinde cinsiyet farklılıklarını nasıl deneyimlediğine ilişkin ifadeleri Simone de Beauvoir'nın 'Kadın doğulmaz kadın olunur' (1976) sözünü hatırlatması bakımından dikkat çekicidir:

“Karaman'ın bir kasabasında üniversiteye kadar yaşayan, aynı zamanda bugün annemin, babamın, kardeşlerimin orada yaşam biçimlerine tanıklık eden biri olarak ataerkil düşünce ve yaşam biçimini oldukça bildiğimi söyleyebilirim. Henüz altı yaşında arkadaşlarımın kız(!) olması, bacaklarımı açarak erkek gibi oturmak yerine, yere diz üstünde oturman gerektiği, erkek kuzenlerimle konuşamayacağımı (çünkü erkek!), onlara hizmet etme vb. birçok davranışı sergilemem beklendi ve birçoğu hala bekleniyor orada yaşayanlardan. Ağabeyimin sevgilisi ile tanışırken, ablamın sevmediği dayıoğlu ile evlendirilmesine tanıklık ettik. En yoğun emek veren köylü kadın annemin gördüğü şiddete, yok sayılmalarına da. Bunlar yaşam içinde (çoğu zaman farkındalık olmadan) direngenliğimi besledi. Geçenlerde iki haftalık ev içi direniş ile 'yardımcı değil eşit iş bölümü' kazanımı elde ettim. Bazen geçmişten bugüne baktığımda çok yol kat edildiğini görüyorum. Bunu en çok çocuklarımın davranışlarını gözlemediğimde, onlar için olumlu rol model olduğumu gördüğümde, 'İşte,' diyorum, 'öğrendiğin bu yol doğru yol, devam et!' Elbet kolay olmuyor erkin içinde yaşarken ondan sıyrılmak, izlerini yakaladıkça silmeye çalışıyorsun. Ülkedeki kadın sorununun da buna benzer bir izlek süreceğini ama kazanacağını biliyorum” (G1).

Benzer şekilde eril sistemin farkına varan ve farkına vardıkça da mücadeleyi kendisine bir yol olarak seçen bir katılımcının zorlu bir savaşım sürecini içeren mücadelesi şu şekilde gelişmiştir:

“Kadın olarak sorunları ve bu sorunların nereden kaynaklandığını farkına varabildiysem... Asıl sıkıntı ve sorunlar burada sarmallaşıyor ve çatışmalar başlıyor. Şayet sorgulamadan 'Kaderim' deyip kabullenme olursa sıkıntı yok. Bu durum da çatışma yaratmaz. Ben de geç kalanlardan birisi olarak evlilik yaşamımda sorgulamalar ve 'ben de varım, benim de bu yaşama dair düşüncelerim var' deyince sorunlar katmerleşti. Çatışmalar, şiddetli geçimsizlikler ve bu durumun getirdiği tehditler, tacizler, zaman zaman fiziksel şiddetler dozunu arttırdı. Ama büyük bir direnç ve çabayla üstesinden geldim. Bu mücadelem kadın haklarını, sorunlarını irdelememle başladı. 'Direnmeliyim, mücadele etmeliyim!' diyerek devam ettim. Umudumu yitirmedim. Kazanacağımı biliyordum. Bu haksızlıklarla dolu yaşamı hak etmediğimi de çok iyi biliyordum. Önce yaşadığın sorunları herkesten saklıyorsun (aile, arkadaş vs.) Daha sonra güven duyduğun bir dostunla paylaşıyorsun. Güven duymanın çok önemli olduğunu biliyordum. Bu durumu yaşayanlarla ne

yaptıklarını, nasıl başardıklarını, hangi mücadeleden geçtiğini uzun uzun konuşuyorsun. Bu konuşma inanılmaz güç veriyor. Dost desteği çok iyi geliyor. Cesaret ve direnç kazanıyorsun. Ayrıca ailemin de desteği çok oldu” (G8).

Kısaca ifade etmek gerekirse; çalışmada odaklanılan iki aşamalı bilinç yükseltme niteliğini taşıyan Ankara Tiyatro Öteyüz’ün tiyatro eylem pratiğinin gerek topluluk içerisindeki ilişkilere gerekse kadınlara olan yansımalarının dikkat çekici boyutta olduğunu söylemek mümkündür.

5. SONUÇ ve TARTIŞMA

‘Tiyatro eylem pratiğinin’ kadın kimliğine ilişkin deneyimlerin ön planda tutulduğu bir özelliğe sahip olması, Ankara Tiyatro Öteyüz topluluğundaki kadınlar arasında bir paylaşım alanını doğurmuş; bu durum beraberinde kadınların farklı kadınlık deneyimleri ile karşılaşmalarını sağlamış ve karşılıklı bir öğrenme sürecini de getirmiştir. Nitekim söz konusu olan bu sürecin topluluk üyesi kadınlarda, genel olarak kadınların özel olarak da bir kadın olarak kendilerinin gündelik yaşamlarında karşılaştıkları sorunların bireysel sorunlar olmasının çok ötesinde eril toplumsal cinsiyet rejiminde ‘kadın olma’ zemininde buluşan toplumsal bir sorun olduğu farkındalığını ve bilincini doğurmuştur. Ayrıca bu paylaşım alanı, kadınlar arasında *güven, biz olabilme* ve *dayanışma* yaratarak bunun önemli bir güç olarak algılanması ve kadınların özgürleşmesinde bu *dayanışmanın* önemini farkına varılmasını beraberinde getirmiştir. Bununla ilişkili olarak bu durumun, katılımcıların (kadınların) kendi yaşamlarına sahip çıkma ve kadın olarak kendi mücadelelerini sürdürmelerinde onlara *karşı çıkma, direnme* ve *mücadele etme gücü* kattığını/sağladığını söylemek mümkündür.

Kadınların kendi yaşamlarına sahip çıkmalarında ve yaşam mücadelelerini sürdürmelerinde etkili olan bir diğer nokta ise kadınların kendi benlik, beden algılarında ve öznelliklerinde meydana gelen dönüşümlerdir. Bu dönüşümler katılımcıların ifadelerinden hareketle kadın olarak ‘ben’ olabilmenin oluşumunda kendisini göstermektedir. Bir bilinç yükseltme niteliği olarak tiyatro eylem pratiğinin kadınların kendi *beden, benlik, öznellik* ve *kimlik* algılarındaki dönüşümü; *özgüven kazanma, kendini ifade etme* ve *kendilerini tanıma* üzerinde olmuştur. Bu hususlar, ataerkil toplumsal yaşamda ikincilleştirilmiş konumuna bağlı olarak ‘öteki’ olarak inşa edilen kadının kendisine varlık alanı açması açısından değerlidir. Çünkü kadınların ‘ben’ olarak kendi benliklerini oluşturması, ataerkillik çerçevesinde ikincilleştirilmiş konumlarını değiştirebilmelerinde önemli bir adımdır. Bu boyutta Ezilenlerin Tiyatrosu argümanlarından beslenen tiyatro eylem pratiğinin de etkili olduğunu “Türkiye’de Kadınlarla Ezilenlerin Tiyatrosu” adlı çalışmasında Jale Karabekir şöyle vurgulamaktadır:

“Ezilenlerin Tiyatrosu repertuarındaki bu oyun ve egzersizler, hem bireysel ifadeyi geliştirirken hem de katılımcıların birbirleriyle olan ilişkilerini ele alır: Katılımcıların kendilerini ifade etmelerini sağlayacak bir alan yaratır; kendi bedenlerini, ruhlarını, seslerini, sözlerini fark etmelerini sağlar; bu oyun ve egzersizlerle ezilmeyi ve baskıyı

(zihinsel aktivite sonucu bulunan bir ezilme ve baskından ziyade pratik olarak bedenlere işlenen) fark etmeyi, araştırmayı, sorgulamayı sağlar. Bu özellikle kadın çalışmalarında, ezilme ve baskının araştırılmasında ve bunun 'kişisel' değil, 'ortak' sorun olduğunun farkına varılmasında oldukça iyi bir yöntemdir" (2015:184).

Ezilenlerin Tiyatrosu argümanlarının yanında çeşitli feminist kuramların argümanlarından da beslenen Ankara Tiyatro Öteyüz topluluğunun tiyatro eylem pratiğinin kadınlara olan yansımaları oldukça önemlidir. Çalışma içerisinde de ele alınanlardan hareketle feminizmden beslenen tiyatro eylem pratiğinin kadınlarda yarattığı farkındalık; kadının toplumsal yaşam içerisindeki konumu, bu konuma bağlı olarak kadına yüklenen toplumsal cinsiyet rolleri, bu toplumsal cinsiyet rolleri ile birlikte kadının ezilme ve baskı altına alınma biçimleri üzerine olmuştur. Bunların yanında ataerkil sistem içerisindeki iktidar ilişkilerinin, bu iktidar ilişkilerinde bulunan eril tahakküm biçimlerinin ve ayrıca dil aracılığıyla kadın kimliğine yüklenen toplumsal ve kültürel inşa biçimlerinin farkındalığı da söz konusudur. Nitekim katılımcıların kendi kadınlık konumları ve deneyimlerine, ataerkillik ve Türkiye'deki kadın sorunlarına ilişkin yaptıkları değerlendirmelerde de bu noktalardaki farkındalığın gerek liberal feminist kuramın gerekse radikal ve sosyalist feminist kuramın söylemleriyle benzer doğrultuda var olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla feminizmle buluşan tiyatro eylem pratiklerinin bu hususlar çerçevesinde kadınlarda feminist bilinci oluşturduğu gözlemlenmektedir. Ancak bazı katılımcıların bu tiyatro eylem pratiği ile birlikte gelişen bilinç ve farkındalıklarını feminizm üzerinden dile getirmemeleri ve feminizme ilişkin anlatılarında belirgin hale gelen mesafeli duruşları da dikkat çekicidir. Nitekim bu mesafeli duruşun altında yatan nedenlere ilişkin olarak feminizme dair toplumda var olan önyargılardan sıyrılamama halinin olduğu söylenebileceği gibi feminizmin ve feminizmin mücadele alanlarının tam olarak doğru anlaşılabilmesi, kavranabilmesi sıralanabilir. Bu nedenle kimi katılımcılarda oluşan farkındalığın ve bilincin feminizm ile bağlantısı bir kopukluk sergilemekte ve bu tür kazanımlar katılımcıların anlatılarında feminizmin dışındaki bir alandan konumlandırılmaktadır.

Son olarak Ankara Tiyatro Öteyüz topluluğunun bilinç yükseltme niteliğinde olan tiyatro eylem pratiğinin katılımcıların (kadınların) kendi benlik, beden, özellik ve kimlik algıları üzerinde değişim yaratırken bu değişimlerin beraberinde hem kendi gündelik yaşam pratiklerine hem kendi kadınlık konumlarına hem de ataerkillik ve Türkiye'de kadın sorunlarına dair bakış açılarında farkındalığı ve bilinçlenmeyi getirdiğini söyleyebilmek mümkündür. Ayrıca bu farkındalık ve bilincin kendi yaşamları üzerinde sürdürülmesi, kendi gündelik yaşam pratikleri içerisine de taşınması ve birincil ilişkilerin vuku bulunduğu alanlarda da belirli dönüşümleri yaratması söz konusu olmuştur. Nitekim feminizmle buluşan tiyatro eylem pratiği ile birlikte ikinci bilinç yükseltme süreçleri sonucunda da feminizme ve feminizmin argümanlarına veyahut feminist mücadeleye yabancı olmadıkları da gözlemlenmektedir. Bu tanışıklık hali, kimi katılımcılar üzerinde feminist bilincin kavranmasına, içselleştirilmesine, benimsenmesine ve bunun gündelik yaşamlarının içerisine birebir dâhil edilmesine yol açarken; yukarıda da işaret edildiği gibi kimi katılımcıların feminizme mesafeli bir duruş sergilemeleri de dikkat çekmektedir. Ancak topluluğun genelinin ataerkil sisteme, erk alanlarına ve erke dayalı ilişkiler biçimine yönelik farkındalık

geliştirmeleri ve bu farkındalığı gündelik yaşamlarına taşıdıkları görülmektedir. İncelenen deneyimlerden hareketle son olarak kadınların özgürleşme mücadelesin bağlamında bir bilinç yükseltme niteliği olarak tiyatro eylem pratiğinin yarattığı farkındalıkla birlikte konuların değiştirilebilmesi için gerekli olan direnme ve mücadele gücünün yaratımındaki önemi yadsınamaz bir gerçeklik olarak durmaktadır.

KAYNAKÇA

- Antmen, Ahu (2010). *20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar* (3. Baskı). İstanbul: Sel Yayıncılık
- Barry, Judith. and Sandy Flitterman-Lewis (2012). *Metin Stratejileri: Sanat Üretiminin Politikası*. A. Antmen, (Ed.), *Sanat Cinsiyet: Sanat Tarihi ve Feminist Eleştiri* içinde (253-265). İstanbul: İletişim Yayınları
- Beauvoir, Simone de (1976). *Kadın: "Genç Kızlık Çağı"* (Çev. B. Onaran) İstanbul: Payel Yayınevi
- Belkıs, Özlem (2015). *Feminist Tiyatro* (1. Baskı). İstanbul: Mitoş-Boyut Yayınları
- Boal, Augusto (2014). *Ezilenlerin Tiyatrosu* (Çev. N. Hasgül) (4. Baskı). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları
- Connell, Raewyn. W. (2016). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar* (Çev. C. Soydemir) (2. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Carlson, Marvin (2013). *Performans: Eleştirel Bir Giriş* (Çev. B. Güçbilmez) (1. Baskı). Ankara: Dost Yayınları
- Case, Sue-Ellen (2010). *Feminizm ve Tiyatro* (Çev. A. Sönmez). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları
- Clark, Toby (2011). *Sanat ve Propaganda: Kitle Kültürü Çağında Politik İmge* (Çev. E. Hoşçusu) (2. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Gouma-Peterson, Thalia and Patricia Mathews (2012). *Sanat Tarihinin Feminist Eleştirisi*. A. Antmen, (Ed.), *Sanat Cinsiyet: Sanat Tarihi ve Feminist Eleştiri* içinde (13-117). İstanbul: İletişim Yayınları
- Karabekir, Jale (2015). *Türkiye'de Kadınlarla Ezilenlerin Tiyatrosu: Feminist Bir Metodolojiye Doğru* (1. Baskı). İstanbul: Agora Kitaplığı
- Kümbetoğlu, Belkıs (2011). *Feminist Yöntem ve Kadın Çalışmalarına İlişkin Bazı Sorular, Sorunlar*. S. Sancar (Ed.), *Birkaç Arpa Boyu...21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar* içinde (475-503). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları
- Yamaner, Guzin (2001). *20. Yüzyıl Tiyatrosunda Kadın Bakış Açısının Yansımaları* (1. Baskı). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları

CENGİZ DAĞCI'NIN *ONLAR DA İNSANDI* ADLI ROMANINDA ULUSAL ALEGORİ¹

NATIONAL ALLEGORY IN CENGİZ DAĞCI'S NOVEL OF *ONLAR DA İNSANDI*

Gökhan TUNÇ²

Öz

Bu makalede Cengiz Dağcı'nın Onlar da İnsandı adlı romanına metin merkezli bir yakın okuma gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. Söz konusu metin merkezli yakın okumada kullanılması planlanan anahtar kavram Fredric Jameson tarafından ortaya atılan "ulusal alegori" olacaktır. Fredric Jameson, "Çok Uluslu Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Edebiyatı" başlıklı yazısında, Goethe'nin "dünya edebiyatı" teorisini hatırlatarak eğer dünya edebiyatı gibi bir ifadeden bahsedilecekse Üçüncü Dünya metinlerine odaklanmanın zorunluluğa değinir. Daha sonra ihmal edildiğini düşündüğü Üçüncü Dünya edebiyatlarına ilişkin gözlemlerde bulunur ve şu savı öne sürer: "Üçüncü Dünya metinleri, hatta görünürde özel alana özgü ve gerçek bir libidinal dinamikle olanları bile, ulusal alegori biçiminde bir siyasal boyutu zorunlu olarak yansıtırlar." Jameson, Üçüncü Dünya edebiyatının "zorunlu olarak" alegorik olma durumunu ise kültürel özelliğine dayandırır. Ona göre, Batı'nın kapitalist kültürü, yani Batılı gerçekçi ve modernist roman kültürünün belirleyici öğelerinden biri, özel olan ile siyasal olan arasında belirgin bir ayrışma olmasıdır. Aynı şekilde cinselliğin ve bilinçdışının alanı olarak düşünülen alan ile sınıfların, ekonominin ve seküler siyasal iktidarın kamusal dünyasının alanı arasında radikal bir ayrışma vardır. Hâlbuki Üçüncü Dünya ülkelerinde, Batı'da var olan kamusal alan ile özel alanın bölünmesi durumu yoktur. Bu şekilde Batı'da ayrışan alanlar, Üçüncü Dünya metinlerinde analogi yoluyla özdeşleştirilir. Bu makalede, Jameson'ın bahsedilen kavramından yola çıkarak Cengiz Dağcı'nın Onlar da İnsandı adlı romanında ev, toprak ve insanların alegorik karşılıklarının ne olduğu ve bu alegorik karşılıkların ne anlama geldiği konusunda tartışma yürütülecektir.

Anahtar Sözcükler: Cengiz Dağcı, Onlar da İnsandı, Ulusal Alegori, Fredric Jameson.

¹ Bu makale, 16-17 Mayıs 2017 tarihlerinde gerçekleştirilen Eskişehir Uluslararası Cengiz Dağcı Sempozyumu'nda sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş ve geliştirilmiş hâlidir.

² Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, gtunc@anadolu.edu.tr

Abstract

In this article, it is aimed at making a text based close reading towards the novel of Cengiz Dağcı called Onlar da İnsandı. In this reading, the key concept will be the “national allegory” which is asserted by Fredric Jameson. In his article called “Third-World Literature in the Era of Multinational Capitalism”, Jameson reminds Goethe’s theory of “world literature” and he stresses the difficulty of focusing on the Third-World texts if a world literature is to be mentioned. Then he makes some observations on the Third-World literatures, which are neglected according to him, and he asserts that the Third-World texts, even those which are seemingly about private field and related to libidinal dynamic, indispensably reflect a political dimension in a form of national allegory. According to Jameson, such a state of “being indispensably” allegoric is caused by cultural peculiarities. He claims that the capitalistic culture of the West, in other words a determining element of realistic and modernist novel culture of the West, makes a clear differentiation between private and political fields. In the same way, there is a radical differentiation between the field of sexuality and unconsciousness and the field of public sphere including classes, economy and secular political administration. However, unlike the West, there is no differentiation between public and private spheres in the Third-World countries. Thus the fields separated in the West are identified via analogy in the Third-World texts. In this article, based on Jameson’ concept, the novel of Cengiz Dağcı called Onlar da İnsandı will be analyzed and the concepts of home, land and people will be discussed in term of their allegoric counterparts.

Keywords: *Cengiz Dağcı, Onlar da İnsandı, National Allegory, Fredric Jameson.*

1. GİRİŞ

Cengiz Dağcı’nın eserlerinin başat konusu bizzat şahit olduğu Kırım Türklerinin yaşadığı trajik olaylardır. Biyografik unsurların ön planda olduğu olaylar, Kırım Türklerinin ata mirası topraklarından koparılıp sürgüne gönderilmeleri ile görünürlük kazanır. Bu bağlamda bir halkın yaşadığı haksızlıklar, zulümler, ölümler Dağcı’nın eserlerinin içeriğini oluşturur. Söz konusu trajik içeriğin çarpıcılığı ve biyografik öğeler, Dağcı’nın romanlarındaki kurgusal yapının ve anlatım tekniklerinin çoğu zaman önüne geçer. Öyle ki; toplumsal bellekteki acılar, yaşanan zulümler okurun bahsedilen durumları yaşayan kişilerle duygusal özdeşlikler kurmalarını sağlamakla birlikte Dağcı’nın bir sanatçı olarak romanını kurgularken ne tür anlatım teknikleri, anlatım biçimleri oluşturduğunun göz ardı edilmesine yol açar. Bu makalede, Dağcı’nın Onlar da İnsandı adlı romanı esas alınarak metin merkezli bir yakın okuma gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. İfade edilen çabada, Fredric Jameson’ın “ulusal alegori” kavramına başvurularak Dağcı’nın romanını inşa ederken kullandığı alegorik yapı üzerinde tartışma yürütülecektir. Ancak öncelikle Jameson’ın “ulusal alegori” kavramına değinilecektir.

2. ULUSAL ALEGORİ KAVRAMI VE CENGİZ DAĞCI’NIN ONLAR DA İNSANDI ADLI ROMANI

Fredric Jameson, “Çok Uluslu Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Edebiyatı” adlı yazısında, Üçüncü Dünya edebiyatlarına karşı bir ilgisizliğin olduğundan bahseder ve bu durumu ise, Üçüncü Dünya metinlerinin kanon dışı görülmesi ile açıklar. Jameson, Goethe'nin “dünya edebiyatı” teorisini hatırlatarak, eğer böyle bir amaç benimsenecekse, Üçüncü Dünya metinlerine odaklanmanın zorunluluğa değinir. Daha sonra ihmal edildiğini düşündüğü Üçüncü Dünya edebiyatlarına ilişkin gözlemlerde bulunur ve tezimizi de yakından ilgilendiren şu savı öne sürer: “Üçüncü Dünya metinleri, hatta görünürde özel alana özgü ve gerçek bir libidinal dinamikte olanları bile, ulusal alegori biçiminde bir siyasal boyutu zorunlu olarak yansıtırlar.” (Jameson, 2008: 372). Jameson, Üçüncü Dünya edebiyatının “zorunlu olarak” alegorik olma durumunu ise kültürel özelliğe dayandırır. Ona göre, Batının kapitalist kültürü, yani Batılı gerçekçi ve modernist roman kültürünün belirleyici öğelerinden biri, özel olan ile siyasal olan arasında belirgin bir ayrışma olmasıdır. Aynı şekilde cinselliğin ve bilinçdışının alanı olarak düşünülen alan ile sınıfların, ekonominin ve seküler siyasal iktidarın kamusal dünyasının alanı arasında radikal bir ayrışma vardır. Hâlbuki Üçüncü Dünya ülkelerinde, Batı'da var olan kamusal alan ile özel alanın bölünmesi durumu yoktur. Bu şekilde Batı'da ayrılan alanlar, Üçüncü Dünya metinlerinde analogi yoluyla özdeşleştirilir (Jameson, 2008: 376). Bu bağlamda Jameson, Çin'in önemli yazarlarından biri olan Lu Hsun'un kitaplarına atıfta bulunur ve Lu Hsun'un Bir Delinin Günlüğü adlı kitabındaki anlatıcının, ailesinin ve komşularının tutum ve davranışlarında algıladığı yamyamlığı, bütün olarak Çin toplumuna atfettiğini dile getirir (Jameson, 2008: 374). Burada dikkat çekici olan Üçüncü Dünya kültüründe psikolojinin ya da libidinal yatırımın, siyasal ve toplumsal düzleme taşınmasıdır. Ayrıca Jameson, Lu Hsun'un aynı tavrı Ah Q adlı kitapta da uyguladığından ve Ah Q'yu alegorik olarak Çin'in kendisinin yerine kullandığında söz eder (Jameson, 2008: 379). Bu örneklerden çıkararak Jameson, “ulusal alegori” kavramını ortaya atar ve Üçüncü Dünya Ülkeleri'nde bireysel olanın toplumsal olana yönelik bir alegoriye dönüştüğünü dile getirir. Jameson'un Lu Hsun'un kitapları üzerinden okuduğu ulusal alegorinin çok daha ustaca örülmüş hâlinin Dağcı'nın Onlar da İnsan'dı adlı romanında olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada ileri sürülen düşüncenin somutlanmasına geçilebilir.

Onlar da İnsandı adlı roman merkezî kişi olan Bekir'le birlikte eşi Esmâ, kızı Ayşe'ye odaklanan bir içeriğe sahiptir. Bekir'in oğlan çocuğu olmamış, bunun özlemini çekmekte ve oğlumuz yok diye dert yanmaktadır (Dağcı, 1990: 21). Ev halkından kabul edilen inek de dâhil olmak üzere Bekir haricinde evde yaşayanlarda dişil olanların baskınlığı dikkat çekmektedir. Söz konusu durum Bekir'de bir sahiplenme, koruma ve bu duygularla koşut olarak kaybetme endişesinin varlığını ortaya çıkarır. Bekir her an kendisini evini ve evdekileri korumakla yükümlü kılar. Hatta evde olmadığı anlarda sahip olduklarını kaybedeceğini düşünerek “köpeksiz eve tilki kolay girer...” (Dağcı, 1990: 15) diye dert yanar. Bu bağlamdaki bir iç monoloğu onun ruhsal durumunu yansıtmaya açısından dikkat çekicidir: “Ben Rum köyünde boğada, ben ormanda; tilkiler de bizim aranda. Ne sandındı Bekir? Evde birkarı var, bir kız! Çoban Seyd-Ali'nin evlâtları bizim aralarda Ayşe'nin izinde koklanıyorlar; ne sandındı Bekir?” (Dağcı, 1990: 15). Benzer şekilde romanda Kırım'la Ayşe'nin özdeşleştirilmesi de göz önünde bulundurulmalıdır. Romandaki şu cümle bahsedilen bağlamda önem taşır: “Kırım'ın her mevsimi nasıl güzelse Ayşe de

öyleydi” (Dağcı, 1990: 18). Bu aşamada şu soru sorulabilir: Bekir’in kaybetme endişesi ve Ayşe ile Kırım arasında kurulan özdeşliği nasıl anlamlandırmak gerekir?

Afsane Najmabadi, “Sevgili ve Ana Olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak” adlı makalesinde, modern ulusların çoğunlukla aile metaforuyla tahayyül edildiğinden söz eder (Altınay, 2000: 129). Söz konusu sav, romanda Bekir’in psikolojisini, evi ve evle birlikte onun içinde yaşayan insanların işlevlerini anlamak açısından önemli bir anahtar özelliğindedir. Bekir, sevip sahip çıktığı ve tehlikelere karşı koruduğu hane halkıyla birlikte yaşadığı topraklara da aynı duygularla bağlıdır. Toprağına da aşkla bağlıdır ve kızını nasıl kaybetme endişesi taşırırsa roman boyunca toprağını da kaybetme endişesi taşır. Evdeki tek erkek olması da onun söz konusu endişesini artırıcı bir özellik gösterir. Romanda “baba ev, baba toprağı” (Dağcı, 1990: 104) ifadesiyle birlikte “bizim ev de tarla gibi” (Dağcı, 1990: 198) ifadesinin yer alması, ev ile toprak arasında kurulan özdeşliği göstermektedir. Ev, içindikilerle birlikte savunulmaya muhtaç bir unsurdur. Toprak da aynı özellikleri gösterir. Her ikisi de ata mirasıdır, sevilip sahiplenilir ve yabancı unsurlara karşı savunulması gerekir.

Buraya kadar ortaya konmaya çalışıldığı gibi ev, toprağın, yani vatanın metaforu olarak bir işlev görür. Bu koşullarda romanın başlarında Bekir’in kaybetme endişesi ile eve ve toprağına sıkı sıkı bağlı olduğunu görüyoruz. Ancak romanın ilerleyen bölümlerinde kendini kümete tavukları koruyan köpekle özdeşleştiren Bekir’in, tilkilere, bir başka ifadeyle yabancılara evini açtığını görürüz. Bekir, evine gelip yardım isteyen iki Rus’u evine alır. Bu kişiler, Karl Marks’a benzettikleri için Kala Mala dedikleri baba ile oğlu İvan’dır. Romanın en başından beri kaybetme endişesi konusunda aşırı duyarlı olan Bekir’in romandaki alegori ile ifade edilirse kümesini tilkilere açması dikkat çekici bir durumdur. İki Rus’un Bekir’in evine girmesi aslında Rusların topraklarını işgalinin ifadesidir. Ev daha önce de söylendiği gibi toprak, yani vatandır ve evin işgale açılması, toprakların da işgale açılması ve mahremiyetin silinmesi demektir. Nitekim Rusların eve girmesinden kısa bir süre sonra toprakları da işgal edilecektir.

Sevilen, sahiplenilen ve korunmaya muhtaç nitelikte olan ev, toprak ve kadın özdeşliği roman boyunca baskın bir unsur olarak ele alınır. Buna karşılık bahsedilen unsurları korumakla mükellef kişi, söz konusu görevini yerine getirmekte zaafa düştüğü anda elindekileri kaybetmekle karşı karşıya kalır. Nitekim romanda Bekir’in koruma yükümlülüğünü yerine getirmekte zaafa düştüğü bir süreçte İvan onun evini, toprağını ve kızını tehdit eder. Bu anlamda Bekir’in evi, sıradan bir ev olmanın ötesine geçerek bütün Kırım halkının, ulusunun alegorisi olma anlamını taşır. Ruslara güvenip daha sonra topraklarından olup ölen Kırım Türkleri Bekir’in evi dolayımında alegorik düzlemde hayat bulur. Bekir de evine gelen Ruslara güvenip onları evine alır ve toprağında ölür. Söz konusu durum, bir başka ifadeyle Bekir’in evinin Kırım ulusunun alegorisi olması durumu, romandaki ulusal alegorinin ilk düzlemidir.

Evin ve toprağın değişen bir anlam alanı bulunmaktadır. Ev, bütün bir ulusa gönderimde bulunduğu gibi belleğin metaforu olarak da konumlandırılmıştır. Bahsedilen durum şu cümlelerde somutlanır:

Raflardaki sahanlar her şeyi gördü, her şeyi hatırlar. Geçmişin sırrı, senin sırrın bütün bu duvarlara sindi. En ağır, en zor, en mesut, en hoş gecelerinizi bu duvarların arasında yaşadınız. Ben seni anandan

doğduğun gündün hatırlarım. Sen dünyaya gözlerini açmadan ben seni gördüm [...] Ben de her şeyi hatırlarım. (Dağcı, 1990: 23, 24).

Aynı şekilde toprak da Dağcı için belleğin metaforudur. Bir toplumun bütün yaşayışı, hatıraları topraklarda depolanmıştır. Söz konusu bağlamda ev, kişisel belleğin; toprak ise ulusal belleğin metaforu olarak konumlandırılmıştır.

Burada dikkat çekici bir konu ise doğadaki bütün varlıkların, dağların, ağaçların insani bir ruha sahip olmasıdır. Bekir, armutlarla konuşur, eviyle sohbet eder. Ancak daha da dikkat çekici olan doğadaki varlıklar insanlara yakın özelliklerle donatılırken insanların da doğadaki cansız varlıklara yakınlaştırılmasıdır. Örneğin romanda “Yol kenarındaki bu iki kişi de tıpkı o cins ağaçlar gibiydiler.” (Dağcı, 1990: 53) denir. Bu şekilde insan ağaç gibidir, ağaç da insan gibidir. Bahsedilen durum, doğayla insanın bütünleşmesine gönderimde bulunur. Romanda dile getirilen insanlara yönelik şu cümle de bahsedilen düşünceyi destekler: “Boz renkli yüzleri, sessizlikleri ile açılmamış, sürülmemiş topraklara benziyorlardı.” (Dağcı, 1990: 54). Toprak nasıl Bekir’inse Bekir de kendisinin toprağa ait olduğunu şöyle dile getirir: “Toprağım. Ben seninim. Ben seninim, toprağım! Beni bırakıp gitme gâvur Rumlara! Al beni, al! Korum beni, toprağım koru! (Dağcı, 1990: 238). Toprağın insana benzemesi, insanın da toprağa benzemesi. Kırım Türkleri, doğayla o kadar iç içe geçmişlerdir ki her iki unsur da artık birbirlerine ayrılmaz bir şekilde bağlı kalmışlardır. Nitekim toprakları ellerinden alınan Kırım Türklerinin yaşamlarının sona ermesi de bu anlamda anlamlıdır. Esmâ, “Toprak almak, can almak!” (Dağcı, 1990: 65) der. Nitekim Bekir, toprağını kaybettiğinde canını da kaybeder.

Onlar da İnsandı adlı romanda görünürlük kazanan bir diğer alegori cennet ve cehennem alegorisidir. Romanın hemen başında bir cennet tasavvuruyla karşılaşırız. Doğanın ve insanın mutlak bir uyum içinde yaşadığı güven ve huzur ortamı anlatılır. Öyle ki insanlar evlerinin kapılarına kilit bile takmazlar. Komşular bir aile ortamı içinde yaşarlar. Saflık, temizlik, iyilik, yardımlaşma, güven, dostluk bu ortamın temel dinamikleridir. Yeşil doğal cennet tasavvurundaki gibi bu dönemin hâkim rengidir. Cennet tasavvurunun bozulması, iki Rus’un, iki Şeytan’ın, Bekir’in evine gelmesi ile başlar. Bahsedilen cennet tasavvuru yerini cehennem algılayışına bırakır. Aynı şekilde cennetin rengi olan yeşil ise siyaha döner (Dağcı, 1990: 194). Rusların gelmesi ile saflık, dostluk, güven ortamı da bozulmuştur. Bununla birlikte Rusların gelmesi ile Bekir ve ailesi korkulu bir rüya görmeye başlar:

“İvan bu köye girdi gireli köyün havası hava değildi, suyu su değil, insanları insan değildi. Her şey değişiyordu: Hayvanlar, insanlar, yollar, tarlalar. Toprak da, gök de başka oluyordu. Yaz ortası yağmurlar yağıyor, deli boranlar esiyor, kışın eşliğinde tarlalarda iş kalmadığı şu zamanda gökte güneş ortalığı yakıp kavuruyordu. Çifit Levi insanı aldatıyor, tarlalara görülmedik kılıklarda adamlar giriyor, dağ tepe devireceğiz, komolizma getireceğiz diyorlardı [...] Çoluk çocuk olan, kadın bulunan köye askerler geliyordu. İnsanlar sinirleniyor, köpekler çıldırıyor, hayvanlar azıyorlardı.” (Dağcı, 1990: 189-190)

Alıntılanan parçada İvan'ın köye girişi köyün hayatında keskin dönüşümün başladığı milat olarak kabul edilir. Hayvanlar, insanlar, yollar, tarlalar, kısacası her şey değişimden nasibini almıştır. Bahsedilen dönüşüm, cennet imajından cehennem imajına dönüşün de başlangıcıdır. Gökte güneşin ortalığı yakıp kavurması bahsedilen imajı destekleyen bir unsur olarak parçada yerini alır. Romanda dikkat çekici olan bir başka nokta ise özelde Rus genelde ise yabancılarla ilgili ifadelerde şeytan sözcüğünün kullanılmasıdır. Örneğin komolizma şeytanlarını da beraberinde getirmekte (Dağcı, 1990: 190), gavurların şeytan arabaları vardır (Dağcı, 1990: 230). Söz konusu durum da cehennem imajını destekleyen bir özellik arz etmektedir.

Bu noktada Onlar da İnsandı romanında kullanılan alegorik yapının anlamı sorgulanabilir. Daha önce de bahsedildiği gibi Jameson, Üçüncü Dünya ülkelerinde, Batı'da var olan kamusal alan ile özel alanın bölünmesi durumunun olmamasına vurgu yapar ve bu şekilde Batı'da ayrışan alanların Üçüncü Dünya metinlerinde analogi yoluyla özdeşleştirildiğini dile getirir (Jameson, 2008: 376). Jameson'ın alegoriyi bahsedilen çerçevede Üçüncü Dünya ülkelerinin bilincinin dışavurumu olarak anlamlandırır. Peki özelde Cengiz Dağcı genelde ise Kırım Türkleri için alegorinin kullanılmasının anlamı ne olabilir? Jeremy Spencer, "Allegory and the Critique of the Aesthetic Ideology in Paul de Man" adlı makalesinde Walter Benjamin'in alegoriyi bütünlüğün uyumundan düşüncenin feragat etmesi olarak gördüğünü dile getirir ve alegoride bütünlüğün değil parçalılığın esas olduğunu ifade ettiğinin altını çizer (Spencer, 2008: 2). Tam da Benjamin'in alegoriyi ele aldığı bakış açısından Dağcı'nın alegoriyi kullanışı anlamlandırılabilir. Dağcı'nın, Kırım Türklerinin cennet gibi bir yaşamdan cehenneme dönen yaşayışlarını en iyi şekilde verebileceği araç alegoridir. Bütünlüklü bir dünyadan arta kalan parçalı ve harabe dünyanın dilinin ifade aracı alegoridir. Zira bu açıdan topraklarından sürülen Kırım Türklerinin yaşadıkları trajediyi en iyi dile getirebilecek araç da alegori olmuştur.

3. SONUÇ

Cengiz Dağcı'nın Onlar da İnsandı adlı romanında, alegorik yapının önemli bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Romanda ev, toprak ve kadın (eş ve kız) özdeşliği bulunmaktadır. Bu özdeşlik dolayımında romanında merkezî kişisi olan Bekir her üç unsuru da sevip sahiplenip korumaya çalışmaktadır. Yine Bekir'in evi, sıradan bir ev olmanın ötesine geçerek Kırım halkının, ulusunun alegorisi olma özelliğindedir. Bekir'in güvenip evine aldığı iki Rus, Kırım Türklerinin Ruslara güvendikten sonra topraklarını kaybetmelerinin alegorik ifadesidir. Bunlarla birlikte cennet ve cehennem imajlarının da romanda baskın bir unsur olduğu söylenmelidir. İki Rus, özellikle de İvan gelmeden önce cennetvari bir yaşam süren Bekir ve köylü halk onların gelişiyile cehennem benzeri bir yaşam sürerler. Söz konusu alegorik ifadenin kullanımı trajik içerikle birlikte daha anlamlı bir hâle gelir. Bir diğer dikkat çekici olan nokta, Cengiz Dağcı'nın kişisel belleğinin toplumsal belleğe dönüşmesidir. Bu anlamda romanlarında kullanılan alegori de ulusal alegori değerine genişler.

4. KAYNAKÇA

Dağcı, Cengiz (1990), *Onlar da İnsandı*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Jameson, Fredric, (2008), *Modernizm İdeolojisi*, Haz. Orhan Koçak, Tuncay

Birkan, Metis Yayınları, İstanbul.

Najmabadi, Afsaneh, (2000), “*Sevgili ve Ana Olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak*”. A. Altınay (ed.), *Vatan, Millet, Kadınlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Spencer, Jeremy (2008). “*Allegory and the Critique of the Aesthetic Ideology in Paul de Man*” (http://www.essex.ac.uk/arthistory/research/pdfs/rebus_issue_1/Spencer.pdf)

MEHMET AKİF ERSOY'UN SİYASAL KİMLİĞİ VE İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ İLE OLAN İLİŞKİSİ¹

THE POLITICAL VIEW OF MEHMET AKIF ERSOY AND HIS RELATION WITH THE COMMITTEE FOR UNION AND PROGRESS

Güngör GÖÇER²

Öz

Mehmet Akif Ersoy'un yaşadığı dönem Osmanlı Devleti'nin siyasal yaşamının en çalkantılı olduğu yıllara rastlar. Bu dönem bir taraftan milliyetçilik düşüncesinin etkisi ile bağımsızlık peşinde koşan azınlık hareketlerine sahne olurken diğer taraftan da meşruti bir yönetimin kurulması için faaliyet gösteren muhalif hareketlere sahne olmaktadır. Bu siyasal karmaşa nedeni ile başta dönemin aydınları olmak üzere toplumun önemli bir kesimi siyasetle ilgilenmekte ve devletin bekası için fikirler üretmek için fikirleri hayat geçirmek için mücadele etmekteydiler. Mehmet Akif de bu anlayışla hareket eden önemli bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Mehmet Akif'in özellikle II. Abdülhamid'e ve onun yönetimine karşı ortaya çıkan muhalif hareketler içerisinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın durması "İslamcılık düşüncesi" dikkate alındığında üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur. Mehmet Akif'in bu yakınlığı I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında da devam etmiştir. Çalışmamızda Mehmet Akif Ersoy'u siyasal kimliği ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan ilişkisi üzerinde durarak incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: *İttihat ve Terakki Cemiyeti, Mehmet Akif Ersoy, İslamcılık düşüncesi, Milliyetçilik, Milli Mücadele.*

Abstract

The period when Mehmet Akif Ersoy lived was the worst agitation in Ottoman's political term. At this period on the one hand there were independence movements of minority caused by the idea of nationalism, on the other hand there were contrary movements in order to establish a constitutional ruling in Ottoman Empire. Because of this complexity, including intellectuals, wide part of society were interested in politics and struggled to practice ideas they had for power of state. Mehmet Akif Ersoy stended as an important person supporty this idea. Mehmet Akif Ersoy closed to Union and Progress with the aim of being against to Abdülhamid II. and his management is the subject to which one needs to pay

¹ Bu çalışma, "Üç Ülke Üç Düşünür" Burdur 2014 Sempozyumu'nda sunulan yayımlanmamış bildirinin geliştirilmesi ile oluşturulmuştur.

² Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, gocer20@hotmail.com

attention when taking into consideration “the idea of İslamic.” His attraction remained during the I. World War and National movement so on this subject in terms of the political view of Mehmet Akif Ersoy and his relation ship with the Committee for Union and Progress in this work.

Keywords: *The Committee for Union and Progress, Mehmet Akif Ersoy, the İdea of İslamic, Nationalism, National Struggle.*

GİRİŞ

Mehmet Akif Ersoy, toplumsal ve akademik hafızada daha çok edebî kimliği ile tanınan tarihsel bir kişiliktir. Bu çağrışımında Mehmet Akif tarafından yazılan “İstiklal Marşı”nın yadsınamaz bir yeri olduğu muhakkaktır. Ancak buna rağmen Mehmet Akif’in yaşadığı dönemde siyasal bir kimliğinin olduğu gerçeği ya görmezden gelinmekte ya da edebî kimliğin baskın olan etkisi altında silik bir husus olarak kalmaktadır.

Mehmet Akif’in siyasal yönünün ıskalandığını veya çok fazla dikkate alınmadığını söylerken aslında şimdiye kadar karşımıza çıkan Mehmet Akif isminin dengeli ve kabul edilebilir bir noktada olmadığını da düşünmekteyiz. Zira Mehmet Akif gibi tarihî bir kişiliğin tek bir yönü ile özdeşleştirilerek diğer yönlerinin çok fazla dikkate alınmaması ciddi bir çelişki ve aynı zamanda da büyük bir eksiklikler. Toplumsal hafızada oluşan Mehmet Akif portresinin sadece edebî kimlikle tanınması, onun ülkesi ve milletinin kritik dönemlerinde sadece şiirleri ile rol aldığı gibi genel bir yargıyı da içinde barındırmaktadır. Ancak bu, yukarıda da belirttiğimiz gibi eksik bir tespittir. Zira o hem kalemiyle hem de eylemleriyle fiilen ülkesinin kritik dönemlerinde rol almaktan imtina etmeyen bir şairdir.

Mehmet Akif yaşadığı dönemde Osmanlı Devleti’nin ve Müslüman halkın mukadderatını ilgilendiren 93 Harbi, Trablusgarp Savaşı, Balkan Harbi, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele gibi önemli gelişmelere doğrudan şahit olmuş ve içinde yer almıştır. Bu gelişmelerin dışında da onun yaşadığı dönem Osmanlı halkının tarihinde en fazla siyasallaştığı ve bunun sonucunda da fırkacılık mücadelesinin alabildiğine şiddetlendiği bir dönemdir. Aslında *Safahat’ı* okuduğumuzda Mehmet Akif’in siyasal duruşunun birçok şiirine damgasını vurduğunu rahatlıkla gözlemlemekteyiz. Bu noktada “İstibdat”, “Hürriyet”, “Süleymaniye Kürsüsünde”, “Fatih Kürsüsünde”, “Berlin Hatıraları”, “Necid Çöllerinden Medine’ye” ilk akla gelen şiirleridir. Onun şiirlerine doğrudan etki eden siyasal tavrı dönemin aydınlarının da dikkatini çekmiş ve Namık Kemal tarafından “politika şairliği” (Erişirgil, 2006, s. 109) yaptığını ileri sürmüştür.

İşte böylesi hassas bir dönemde Mehmet Akif gibi bir şahsiyetin nasıl bir siyasal duruş sergilediği önemli bir husus olduğu için onun siyasal kimliğinde dikkatimizi çeken bazı noktalara değinmeye çalışacağız.

1-MEHMET AKİF'İN SİYASAL KİMLİĞİ

Mehmet Akif 1873 yılında doğmuş ve 1936 yılında vefat etmiştir. Mehmet Akif'in yaşadığı dönem Osmanlı Devleti'nde farklı milletlerin “milliyetçilik”³ (Hobsbawm, 1995, s. 14) düşüncesinin etkisi ile ayrılıkçılık hareketlerinin yoğunlaştığı bir zamandır. Yıllarca hâkim bir millet olarak geniş bir yüz ölçümüne hükmetmiş Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü bu durum Osmanlı Müslüman halkını derin bir buhrana sokmuştur. Bu durumdan kurtularak eski şaşaalı devirlere dönmek düşüncesi, kurtuluş çarelerinin aranmasına ve yeni fikirlerin üretilmesine zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede en dikkate değer fikirlerden birisi olan Batı'nın üstünlüğü karşısında geri kalmışlığın kabulü ve bu geri kalmışlıktan kurtulmak amacıyla her alanda Batılılaşmak gerektiği düşüncesidir. Bu düşüncenin bir devamı olarak da bu geri kalışın nedenleri konusunda büyük bir öfkeyle İslamiyete yüklenilmiştir.⁴ Ancak bu anlayış tepkileri de beraberinde getirmiştir ki tepki gösteren Osmanlı aydınlarından birisi de Ziya Paşa'dır. Ziya Paşa “İslamlık imiş devlete pâ-bend-i terakkî/ Evvel yoğidi işbu rivayet yeni çıktı/ Milliyeti nisyan ederek her işimizde/ Efkâr-ı Freng'e tebaiyet yeni çıktı.” diyerek Batılılaşma düşüncesine karşı çıkmıştır. Mehmet Akif de genel anlamda Batı'nın ilminden faydalanmayı kabul etse de Batılılaşma fikrine karşı bir duruş sergilemiştir. Ancak buna rağmen Batı bilimlerine ve medeniyetine duyduğu ilgi zaman zaman ona karşı yanlış ithamların da ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁵ (Ersoy, 2010, s. 180)

Mehmet Akif'in yaşadığı dönemde özellikle karşı çıktığı fikirlerden birisi milliyetçilik düşüncesidir. Ona göre Osmanlı Devleti'nin Balkan Harbi, Arnavutluk İsyanları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı dönemlerinde yaşadığı üzücü gelişmelerin “kavmiyetçilik” düşüncesi ile ilgilidir. Mehmet Akif'e göre ikinci önemli neden ise fırkacılık mücadelesidir. Mehmet Akif milliyetçilik ve fırkacılık düşüncelerinin yıkıcı etkisine karşılık tamamen vatan ve millet menfaatini önceleyen siyasal bir anlayış benimsemiştir. Bu anlayışın bir sonucu olarak fikirlerini tam olarak benimsememesine rağmen yeri geldiğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ve hükümetleri ve hatta Teşkilat-ı Mahsusayla bile çalışmaktan çekinmemiştir. Bu anlayışın bir sonucu olarak şahsi çekişmeleri ve siyasal farklılıkları bir kenara bırakıp İttihatçıların davetine uyarak Berlin'e, Necid'e giderek vatani ve milleti için elinden gelen tüm çabayı göstermiştir.

Mehmet Akif'in Berlin ve Necid seyahatleri sadece basit bir gezi ve propaganda faaliyeti olmanın çok ötesinde anlamlar taşımaktadır. Daha çok kısa bir süre önce yaşanan Balkan Harbi'nde Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarları ile İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarlarının sadece fırkalarının

³ E. J. Hobsbawm Nükleer bir savaş sonrasında “galaksiler arası bir tarihinin” yaşanan felaketleri araştırmak için gittiği yeryüzü gezegenindeki incelemeleri sonrasında yeryüzü gezegenindeki insanın tarihinin son iki yüzyılının, “millet” terimini ve bu terimden türetilen sözcükleri anlamadan kavranamayacağı sonucunu çıkararak millet ve milliyetçilik kavramlarının önemini vurgulamaya çalışmıştır. (Hobsbawm, 1995, s. 14)

⁴ Bu konuda Osmanlı aydınlarının içine düştüğü buhranı görmek açısından Tefkik Fikret'in kaleme aldığı “*Tarih-i Kadim ve Haluk'un Amentüsü*” şiirlerine bakmak yeterlidir. Mehmet Akif, Tefkik Fikret'in *Tarih-i Kadim* şiirinde eleştirdiği hususlara karşı “*Süleymaniye Kürsüsünde*” adlı şiirinde cevap vermiş ve Tefkik Fikret'i “Protestanlara zangoçlukla” suçlamıştır.

⁵ Batı bilimi ile ilgili olarak Mehmet Akif duygularını şöyle ifade etmektedir: “Bakarak hangi zeminden yürümüş Avrupalı/ Aynı izden sağa yahut sola hiç sapmamalı/ Garbın efkarını mal etmeli şarkın beyni/ Duygular çıkmalı hep aynı kaıptan; yani/ İçtimai, edebi hasılı her mes'elede/ Garbı taklid edemezsek, ne desek beyhude.” (Ersoy, 2010, s. 180)

çıkarlarını önceleyen bencil davranışları düşünüldüğünde durum daha anlaşılır bir hâle gelmektedir.⁶ İttihatçıların “Balkan Harbi'nin kötüye gittiği bir dönemde ittihatçılar, bir taraftan hükümetin Rumeli topraklarımızı ve Edirne'yi düşmana teslim edeceğinden bahsederek hükümet aleyhinde propaganda yapıyor diğer taraftan da hükümette Harbiye Nazırı olan ve ittihatçılara yakınlığı ile bilinen Nazım Paşa ile gizlice görüşerek hükümetin yıkılması ve onun sadrazamlığı konusunda gizli bir anlaşma yapmaya çalışmaları” (Babacan, 2014, s. 79) bu konuda verilebilecek en müşahhas örneklerden biridir. Bu nedenle Mehmet Akif'in siyasal düşüncesinin temelini vatan ve vatanda yaşayan halkın harcımlarını oluşturan birlik ve beraberliğin teminatı olan İslam oluşturmaktadır. Zira Mehmet Akif'in “Süleymaniye Kürsüsünden” adlı şiiri okunduğunda bu fikirleri daha anlaşılır bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Mehmet Akif'in düşüncesinde İslam, Müslümanları birbirine bağlayan en önemli bağ idi. O bu düşüncesini şöyle açıklamaktaydı: “Bu memleketin selameti, ekseriyet-i mutlakayı teşkil eden Müslim unsurları rabita-i İslam ile birbirine sınıksız bağladıktan sonra gayrimüslim akvamı da rabita-i vataniye ile o ekseriyete ilhak etmektedir. Bu o kadar basit bir hakikattir ki, ihatası pek geniş bir zekâyâ tevakkuf etmez.” (Timurtaş, 2006, s. 132) Bu noktada Mehmet Akif milliyetçilik düşüncesinin Müslüman halk arasında ayrılıklara neden olduğunu düşündüğü için din bağını ön plana çıkarmaya gayret etmiştir. Bu düşüncesini Arnavutluk isyanında (Fshazi, Mart 2008), I. Dünya Savaşı'nda yüklendiği Berlin gezisinde ve Necid gezisinde de açıkça ortaya koymuştur.

1.1-Mehmet Akif'in II. Abdülhamid ve Dönemine Bakışı

Mehmet Akif ve devrin aydınları arasında II. Abdülhamid dönemi sorunlu bir yönetimdir. II. Abdülhamid 1876 yılında tahta çıktıktan sonra önce Meşrutiyeti ilan etmişti. Fakat 93 Harbi sırasında yaşanan çeşitli sıkıntılar Meşrutiyet yönetiminin II. Abdülhamid tarafından tatil edilmesine neden oldu. Bundan sonra II. Abdülhamid'in her geçen gün dozu artan katı merkezîyetçilik temelli yönetimi toplumun her kesiminden tepki almış ve muhalif bir zümrenin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Zaman içerisinde bu zümre İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında örgütlenerek Meşrutiyeti ilan etmek amacı ile mücadele etmiş ve nihayet 1908 yılında amaçlarına ulaşmışlardır.

Meşrutiyet için mücadele edilen dönemde II. Abdülhamid'e ve yönetimine muhalif olmak Osmanlı aydınları içerisinde çok yaygın bir yaklaşımdı. Bu yaklaşımı benimseyen kişilerden birisi de Mehmet Akif'tir. Mehmet Akif'in II. Abdülhamid ve yönetimine muhalif olmasının nedenini anlamak için öncelikle onun Meşrutiyet kavramından ne anladığına bakmak gerekmektedir. Zira Mehmet Akif ve dönemin aydınları için Meşrutiyet “hürriyet” demektir. Ancak bu kavramın taşıdığı anlam her Osmanlı vatandaşı için farklıydı. Yani üzerinde bir uzlaşmanın olmadığı hayalleri süsleyen ve tarifi kişiden kişiye değişen bir rüyaydı. Buna rağmen Mehmet Akif için Meşrutiyet hürriyete açılan kapının anahtarıydı. Bu anlayışın bir sonucu olarak Mehmet Akif “Hürriyet” şiirinde

⁶ Balkan Harbi'nde yaşanan fırkacılık mücadelesi ve sonuçları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Anıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988; Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: 1, Ankara 2014, s. 537-547; Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*, M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1958; Mahmut Muhtar, *Balkan Harbi Üçüncü Kolordunun ve İkinci Doğu Ordusunun Muharebeleri*, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1979; Ellis Ashmead-Bartlett, *Türklerin Rumeli'ye Vedası*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012; Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, İşaret Yayınları, İstanbul 1992.

“Beyaz entarisiyle kar gibi kız

Sanki Cennet’ten inme zade-i hür” (Ersoy, 2010, s. 85) diyerek hürriyeti beyaz entarili bir kıza benzetmiştir.

Mehmet Akif ve döneminin aydınlarının zihninde kendilerinin “beyaz entarili kıza” ulaşmalarını engelleyen şey ise II. Abdülhamid ve onun istibdat yönetimidir. Bu nedenle de II. Abdülhamid yönetimine karşı derin bir öfke duymaktaydı. Bu öfkenin bir yansıması olarak yazdığı “İstibdat” (Ersoy, 2010, s. 78) şiiri oldukça dikkate değerdir. Bu şiirde II. Abdülhamid ve dönemi “mülevves devr-i istibdat, şeytanın ruhuna rahmet okutan melun” gibi olumsuzluklarla anılmaktadır. Ancak Mehmet Akif’i rahatsız eden sadece istibdat da değildir. Adam kayırma, hafiyecilik ve jurnalcılık de önemli bir rahatsızlık kaynağıdır. Bu rahatsızlıklarını “Süleymaniye Kürsüsünde” şiirinde şöyle ifade etmektedir:

“Ümmetin hâline baktım ki: Yürekler yarası!

Ne bir ekmek yedirir iş; ne de ekmek parası.

Kışla yok dâire yok, medrese yok mektep yok;

Ne kılıç var, ne kalem... Her ne sorarsan, hep yok!

Kalmamış terbiye askerde. Nasıl kalsın ki

Birinin ömrü mülâzımlıkta geçerken öteki,

Daha mektepte iken tayy-ı merâtible ferîk!

Bir müşirlik mi var Allâhû veliyyü’t-tevfik!

Hele ilmiye bayağıdan da aşağı bir turşu!

Bâb-ı Fetvâ denilen dâire ümmî koğuşu

Anne karnından icâzetlidir, ecdâda çeker

Yürüsün, bir de sarık al sana kâdiasker!

Vükelâ neydi ya Curnalcı, müzevvir, âdi;

Ne Hudâ korkusu bilmiş, ne utanmış ebedî

Güç okur, hiç yazamaz bir sürü hırsız çetesi...” (Ersoy, 2010, s. 158)

Bu şiirden de anlaşıldığı üzere Mehmet Akif sadece II. Abdülhamid’e değil onun yönetim anlayışını benimseyen herkese tepki duymaktadır.

Ancak 1908 yılında Meşrutiyet’in ilanından sonra yaşanan siyasal ve toplumsal sorunlar onun beklediği hürriyete çok benzememekteydi. Bu düşüncesini “Süleymaniye Kürsüsünde” adlı şiirinde şöyle anlatmaktaydı:

“Bir de İstanbul’a geldim ki: Bütün çarşı, Pazar
Na’radan çalkanıyor! Öyle ya... Hürriyet var
Galeyan geldi mi, mantık savuşmuş... Doğru
Vardı aklından o gün her kimi gördümse zoru
Kimse farkında değil, anlaşılan, yaptığının
Kafalar tütsülü hülyâ ile, gözler kızgın
Sanki zincirdekiler hep boşanıp zincirden
Yıkıvermiş de timarhâneyi çıkmış birden!” (Ersoy, 2010, s. 173)

Mehmet Akif, II. Abdülhamid’in İslamcılık politikası ve onun dindarane davranışlarını da samimi bulmamaktadır. Mehmet Akif bu düşüncesini şöyle ifade etmekteydi: “Yıldız’da yüksek sesle tilavet edilen Buhariler hastalığı defetmek için, safdil halkın hissiyat-ı diniyesini okşayarak huluskar padişaha ihlas celbetmek için idi. Yoksa bir taraftan Rusya hududundaki koleranın gölgesinden ürkererek sarayında en sıkı tedabir-i tahfiziye ifa ettiren; diğer taraftan külhanlar dolusu kütübi diniyyeyi cayır cayır yaktıran adamın Buharilere, salat-ü selamlara zerre kadar ehemmiyet vermeyeceğini azıcık düşünenler pek kolay kestirebilir idi.” (Tekin, Bahar 2011, s. 56)

Zaman içinde Mehmet Akif’in istibdat olarak adlandırılan dönem ve dönemin padişahı hakkındaki kanaatlerinde de değişiklikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Zira gelmesi için her türlü fedakârlığı göze aldıkları hürriyet gelmiş ancak sonuç devr-i istibdadı aratır bir manzara ortaya çıkarmıştı. İşte bu düşüncenin etkisi ile olacak Mehmet Akif, II. Abdülhamid’e karşı beslediği önceki düşüncelerinden neredeyse tamamen vazgeçmişçesine “Asım” adlı şiirinde:

“Çivi bir an’anedir bizde, sökermiş çivi
Ortalık şöyle fena, böyle fena müzebzeb işler
Ah o Yıldız’daki baykuş ölüvermezse eğer
Akıbet çok kötü...dibace-i ma’lumiyle, Söze girdim
Kızıyor muydu
Hayır
Tekmille
Bırakan var mı ki? Rahmetli hocam doğrularak
Dedi:
Oğlum bu temenni neye benzer, bana bak:
Eşeklerin canı yükten yanar, aman derler
Nedir bu çektiğimiz dert, çifte çifte semer!

Biriyle uğraşırken gelip çatar öbürü;
Gelir ki taş gibi hain, hem eskisinden iri
Semerci ustası geberseydi, değmeyin keyfe!
Evet, gebermelidir inkisar edin herife
Zavallı usta göçer bir gün akibet, ancak
Makaamı öyle uzun boylu nerede boş kalacak?
Çırac mı, kalfa mı, kim varsa yaslanır köşeye
Takım biçer durur artık gelen giden eşeğe
Adam meğer acemiymiş, semerse hayli hüner
Sırayla baytarı boylar zavallı merkepler
Bütün o beller, omuzlar çürür çürür oyulur
Sonunda her birinin sırtı yemyeşil et olur
Giden semerciyi, derler, bulur muyuz şimdi?
Ya böyle kalfa değil, basbayağı muallimdi
Nasıl da kadrini vakıtyla bilemedik, tuhaf iş
Semer değilmiş o rahmetlininki devletmiş!” (Ersoy, 2010, s. 395)

Şiirinde ortaya koyduğu üzere Mehmet Akif, II. Abdülhamid devri sonrasında yaşadıkları karşısında bir pişmanlık duyduğunu açıkça ortaya koyarak geçmişte yaptığı hatayı telafi etmeye çalışmaktadır. Bu noktada Fazıl Gökçek ise Mehmet Akif’in II. Abdülhamid’e karşı muhalefeti ile ilgili olarak “hal edilmiş padişah hakkında bilhassa 1909’dan sonra sert ölçüsüz ve haksız tenkitlerde, iftiralarda bulunan pek çok şairin bu tarihten önce II. Abdülhamid’in şahsı için aynı ölçüsüzlükle yüz suyu döken medhiyeleri, kasideleri bilinmektedir. Mehmet Akif’in Safahattan önce yazdığı, neşredilmiş veya yakınları elinde kalmış şiirlerinden bildiklerimiz arasında devrin padişahını öven bir kaside, bir manzume, hatta tek bir mısra bile mevcut değildir.” (Gökçek, 1995, s. 103) diyerek Mehmet Akif’in muhalefeti konusundaki tutarlılığı ortaya koymaya çalışmıştır.

1.2-Mehmet Akif’in İttihat ve Terakki Cemiyeti İle Olan İlişkisi

Mehmet Akif, II. Meşrutiyet’in ilanından dört gün sonra Rasathane Müdürü Fatin Hoca’nın aracılığıyla İttihat ve Terakki Cemiyetine katılmıştır. (Kuntay, 2007, s. 85) Mehmet Akif cemiyete katılmasına karşılık üye olunurken yapılması gereken yemine karşı çıkmış ve “Cemiyetin bütün emirlerine bilâ kaydü şart itaat” ibaresini kabul etmeyerek cemiyetin doğru olmadığına inandığı emirlerine itaat etmeyeceğini açıkça belirtmiştir. Böylece cemiyet üyeliğini körü körüne bir üyelik olarak kabul etmediğini açıkça ortaya koymuştur. (Düzdağ, 1988, s. 21; Erişirgil, 2006, s. 91-92) Artık Akif bir

ittihatçı sıfatı ile siyasal faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Ancak Mehmet Akif'in siyasal faaliyetleri bir hizbin tarafı veya fanatiği olmaktan ziyade daha çok Osmanlı halkının özelde de Müslümanların uyarılması ve yaşanan yıkım karşısında birlik olarak yeniden güçlü ve yetkin bir toplum ve devletin ortaya çıkmasını sağlamak adına yürütülen faaliyetlerdir. (Göçer, Eylül 2012) Bu anlayışın bir sonucu olarak yeri geldiğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti kulüplerinde Arapça dersleri dahi vermiştir. (Erişirgil, 2006, s. 93-94; Düzdağ, 1988, s. 21) Ancak burada Mehmet Akif'in İttihat ve Terakki Cemiyetine üye olduğu dönem Meşrutiyet'in yeni ilan edildiği ve İttihat ve Terakkinin daha cemiyetten fırkaya dönüşmediği bir zamandır. Zaten bu dönemde II. Abdülhamid döneminden rahatsızlık duyan herkes İttihat ve Terakki Cemiyetine üye olmuş veya cemiyete sempati duymaktadır. Bu noktada İttihat ve Terakki Fırkasına karşı muhalif olarak kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurucuları arasında yer alan Miralay Sadık Bey, Dr. Rıza Nur, Osmanlı Demokrat Fırkasının kurucularında İbrahim Temo ilk akla gelen önemli isimlerdir. Bu nedenle Mehmet Akif'in de İttihat ve Terakki Cemiyetine üyeliği bir anlamı ile istibdat yönetimine karşı Meşrutiyeti vaad eden ve bunu başaran "Cemiyet-i mukaddese"ye teşekkür mahiyetinde bir yöneliş olarak okunmalıdır. Zaten kısa bir süre sonra cemiyetle olan fikrî çatışmalar Mehmet Akif'i cemiyetten koparacaktır.

Mehmet Akif, Balkan Harbi sonrasında bu savaşta Müslüman halkın yaşadığı zulmü ve ıstırapı sık sık dile getirerek Müslüman halkın bu yıkımdan ders almasını canı gönülden arzulamaktaydı. Bu arzunun bir sonucu olarak Balkan Harbi sırasında halkı uyandırmak ve orduya yardım sağlamak amacıyla kurulan "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti"nin İrşad Heyeti üyesi olarak muhtelif camilerde vaazlar vermiş ve bu vaazları da daha sonra gazetelerde halka ilan edilmişti. (Düzdağ, 2012, s. 186) Mehmet Akif'in bu kapsamda verdiği vaazlardan birisi "İrkçılığı, Particiliği Bırak: Savaş Var! Düşman Beş Saatlik Mesafede..." başlığını taşımaktaydı ki, bu oldukça dikkat çekicidir. Çünkü Balkan Harbi yenilgisinin en önemli nedeni olarak kabul edilen fırkacılık mücadelesi bir fırkaya taraf olan veya olmayan herkes tarafından kabul edilen tarihî bir hakikattir. Bu nedenle de Mehmet Akif birlik ve beraberliğin önemini vurgulayan böyle bir vaaz vermiştir. Bu vaazda "İslam'ın tayin etmiş olduğu ibadet ile ahkâm, fertler arasında ittihadı temin içindir. Böyle iken maalesef görüyoruz ki: Müslümanlar kadar tefrika içinde kalmış; teşettüt içinde bunalmış bir millet yok!" (Düzdağ, 2012, s. 189) diyerek öncelikle sorunu tespit ederek birlik ve beraberliğin sağlanmasının önemi üzerinde durmuştur. Bu noktada Mehmet Akif, İttihat ve Terakkinin aktif bir üyesi olarak değil vatanını, milletini, devletini seven bir aydın olarak hareket etmiş, kısır parti çekişmelerine taraf olmamış, daima birleştirici olmuş; şiir, yazı ve vaazlarında birlik fikrini ısrarla işlemiştir. (Yetiş, 1991, s. 65)

Mehmet Akif, İttihat ve Terakki Cemiyetinin üyesi olmasına rağmen özellikle Balkan Harbi'nden sonra cemiyette ağırlık kazanan milliyetçilik düşüncesine sık sık itiraz ederek bu konuda cemiyetin fikirlerini benimsemediğini ortaya koymuş ve arada din bağı olmadan yaşayamayacağımızı dile getirmiştir. (Düzdağ, 2012, s. 189) Bu düşüncüyü şiirinde şöyle ifade etmiştir:

“Birbirinden sonra müteferrik bu kadar akvamı

Aynı milletin altında tutan İslamı

Temelinden yıkacak zelzele, kavmiyettir

Bunu bir lahza unutmak ebedi heybettir...

Arnavutlukla, Araplıkla bu millet yürümez

Son siyasetse bu! Hiç böyle siyaset yürümez!”

Böylece Akif, milliyetçilik düşüncesini dönemin İslam toplumu için İslam’ı temelinden yıkacak bir deprem olarak gördüğünü açıkça ifade etmiştir. Bu noktada Erol Güngör, Mehmet Akif’in milliyetçilik anlayışına yaklaşımını şöyle yorumlamaktadır: “(Mehmet Akif) Onun I. Dünya Savaşı’na kadar milliyetçi cereyana muhalif olduğunu hepimiz biliyoruz. Akif değişik kavimlerin idare edildiği bir imparatorluk içinde “Türkçülük” fikrinin işlenmesini hele bu fikrin iktidardaki zümrenin ideolojisi haline gelmesini hiç doğru bulmuyordu. İttihatçıların başarısızlıkları ve dolayısıyla memleketin başına gelen parçalanma felaketinde kavmiyetçilik fikrinin önemli bir rol oynadığına inanıyordu. Fakat kendisini ister istemez milli bir hareketin içinde buldu ve adı konmamış bu milliyetçiliğin en önde gelen simalarından biri oldu. Onun Milli Mücadele yıllarında halkı mücadeleye katılmak üzere ikna etmeye çalışırken kullandığı temalar hep İslami idi. Halkın din duygularına hitap ediyor, tarihin İslamî unsurlarına dayanıyor ve bütün bunlar için camilerin hutbe ve vaaz kürsülerini kullanıyordu. Fakat bir insan bütün bu sözleri ancak Türk camilerinde, Türk halkına anlattığı takdirde, onlarda bir hareket uyandırabilirdi. Sahnenin insan ve tekmil dekoru Türk’tü. Konuşan hatip gibi, dinleyen halk da belki Türk kelimesini pek kullanmıyor, hatta kullanana bazen tuhaf nazarlarla bakabiliyordu. Ama ortada katıksız bir milliyetçilik olayı vardı.” (Güngör, Mart 1983, s. 24) Bu yorumuyla Erol Güngör, Mehmet Akif’in milliyetçilik fikrine karşı olsa da milli bir hareketin için de ve hatta en ön safında yer aldığına dikkati çekmektedir.

Balkan Harbi’nde yaşanan yenilgiden Osmanlı Müslümanlarının ders alması gerektiğini vurgulayan ve bu konuda yoğun bir gayret sarf eden Mehmet Akif daha bu gayesine ulaşmadan başlayan I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin aynı akıbetine uğramaması için elinden gelen çabayı göstermiştir. Bu kapsamda Osmanlı Devleti’nin müttefiki olan Almanya’ya bile giderek hizmet etmekten geri durmamıştır.

Almanya imparatoru II. Wilhelm, I. Dünya Savaşı’nda Alman orduları karşısında savaştan Müslüman askerlerin İngiliz ve Fransızlardan daha gayretli savaştıklarını öğrenince ele geçen Müslüman askerlere Almanya ve Osmanlı Devleti’ne karşı savaşmamaları konusunda dinî telkinlerde bulunabilecek yeterlilikte kişilerin Almanya’ya gönderilmesini Osmanlı Devleti’nden talep etti. (Kabaklı, 1975, s. 59) Bunun üzerine Enver Paşa bu işi yapabilecek iki isim üzerinde karar kılar. Bu kişilerden birisi Mehmet

Akif ve diğeri de Şeyh Salih El-Tunusi idi⁷. Mehmet Akif kendisine verilen bu görevi vatan ve din meselesi olarak kabul ederek Almanya'ya gider. (Düzdağ, 1988, s. 54) Mehmet Akif bu seyahatte esir Müslümanların hangi nedenlerle İngiliz ve Fransız saflarında savaştıklarını öğrendikçe aslında sorunun nedeninin cehalet olduğunu açıkça görmüştür. (Kabaklı, 1975, s. 59) Almanlar Mehmet Akif'i ve El Tunusi'yi cephelere de götürerek onların Müslüman askerlere hitaben yaptıkları konuşmaları megafonlarla iletince düşman saflarında yer alan birçok Müslüman askerin iltica ettikleri görülmüş ve bunun üzerine de İngiliz ve Fransızlar Müslüman askerleri cephe önlerinden arkalara kaydırmışlardır. (Semiz, 2017, s. 241-244) Bunun dışında Mehmet Akif'in Arapça olarak hazırladığı bildiriler uçaklarla Fransız ordusunun Müslüman askerlerinin bulunduğu yerlere atılarak önemli bir propaganda faaliyeti de yürütülmüştür. (Düzdağ, Mehmet Akif Ersoy, 1988, s. 56; Kuntay, 2007, s. 8-24)

Mehmet Akif, Almanya'daki propaganda amaçlı seyahatinden döndükten sonra 1915 yılının Mayıs ayında Teşkilatı Mahsusa'nın başkanı Kuşçubaşı Eşref Bey'in idaresindeki bir heyetle dört buçuk ay süren Arabistan'ın Necid bölgesine bir seyahate katıldı. Bu seyahatin amacı da İngilizlerle anlaşan Şerif Hüseyin'in isyan hazırlığına karşı gerekli tedbirleri almaktı. (Düzdağ, Mehmet Akif Ersoy, 1988, s. 68-70; Kuntay, 2007, s. 25-98) Mehmet Akif bu seyahatin hatırası olarak da "Necid Çöllerinden Medine'ye" şiirini kaleme almıştır.

Mehmet Akif'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devleti yönettiği dönemde böyle faaliyetlerde bulunması Mehmet Akif ile cemiyetin arasının çok iyi olduğu gibi bir sonuca varılmasına neden olabilir. Ancak bu çıkarım aslında doğru değildir. Mehmet Akif, İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin baskısı ile 1913 yılında Darülfünun'daki hocalığından ayrılmış, (Düzdağ, 1988, s. 46) dergideki yazıları zaman zaman sansür edilmiş ve sonra da *Sebilürreşad* kapatılarak iki sayı *Sebilünnecad* adıyla yayınlanmıştır. (Düzdağ, 1988, s. 51-52) Geçmişteki bu hadiselerle rağmen Mehmet Akif'in İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin isteği doğrultusunda yukarıda açıkladığımız siyasal faaliyetlerde yer alması onun fikri ayrılık ile devletin çıkarları noktasında dikkate değer bir bilince sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Çünkü bu dönemde Balkan Harbi ve I. Dünya Savaşı gibi Osmanlı Devleti'nin mukadderatını ilgilendiren olaylarda bile ülke içerisinde fırkacılık mücadelesinin alabildiğine sert ve kuralsız bir şekilde devam etmektedir. Mehmet Akif böyle bir dönemde siyasal farklılıkları ve şahsi sıkıntıları bir kenara bırakarak ülkesi adına bu faaliyetlere katılarak bir âlim ve aydın olarak siyasal basirete sahip olduğunu ve birlik olmak adına yaptıklarının sadece laftan ibaret olmadığını da göstermiştir.

1.3- Milli Mücadele Döneminde Mehmet Akif

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesi sonrasında başlayan İtilaf Devletleri işgalleri beraberinde çeşitli tepkileri meydana getirmişti. Bu tepkilerden birisi işgaller karşısında sessiz kalmak diğeri de işgallere karşı mücadele etmektir. Ancak bunlar içerisinde işgallere karşı verilen mücadele, bu hareketi benimsemeyen veya muhalif olan kişi ve örgütler tarafından "İttihatçı bir hareket"

⁷ Ayrıntılı bilgi için bakınız, Hasan Babacan, "Mehmet Akif'in Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemindeki Dini ve Siyasi Propaganda Faaliyetleri", *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu*, Balıkesir 2011, s. 300-301.

ve bu mücadeleye katılanlar da “İttihatçı” olarak damgalanmaktaydı.⁸ (Zürcher, 1995, s. 110) Bu ön yargıda Milli Mücadeleye taraftar olan birçok ismin İttihat ve Terakki’nin Meşrutiyet’i ilan ettirebilmek amacı ile cemiyet olarak mücadele ettiği dönemde bu cemiyete katılmış olmalarının etkisi oldukça büyüktür. (Erişirgil, 2006, s. 92) Bu ön yargıya karşı Mehmet Akif, Millî Mücadele taraftarlarına karşı ortaya koyulan bu peşin yargıya karşı “Hayır; artık buna da İttihatçılık denemez. Bu memleket meselesidir. Buna herkes el birliği ile sarılmalıdır.” diyerek, işgallere karşı vatan ve milletin müdafaası için elden gelen tüm çabaların gösterilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Ayrıca Mehmet Akif’in ortaya koyduğu bu tepki onun Millî Mücadele hareketine karşı duyduğu sempatinin de açık bir göstergesiydi. Ahmet Kabaklı’ya göre Mehmet Akif “Millî Mücadelemizin manevi lideridir. Çanakkale ve İstiklal Marşının da sesidir. Bu sözü şunun için söylüyorum: İmanlı olmak dolayısıyla istiklâl inanmıştır. Türk’ün istiklâli Akif’te ve o zaman inananların gözünde İslam’ın kurtuluşudur.” (Kabaklı, Kaybolan Ümit Yahut Leyla, Mart 1983, s. 3)

Mehmet Akif’in Millî Mücadele hareketine karşı tavrını iki kısma ayırabiliriz. Bunlardan birisi İstanbul’da bulunduğu dönemde Anadolu’daki Millî Mücadele’ye katılmak için gidenlerle İstanbul’da kalan yakınları arasında *Sebilürreşad* aracılığıyla irtibat kurulmasını sağlamasıdır⁹. Ayrıca bu dönemde Akif ve arkadaşları İngiliz ordusunda iken tarafımıza geçen ve mütareke döneminde çaresizlik içinde kalan Hintli Müslüman askerleri himaye edip Anadolu’ya geçirmişlerdir. (Düzdağ, 1988, s. 87) Diğerleri de İstanbul’un işgali sonrasında Anadolu’ya geçerek verdiği vaazlar ile halkı Millî Mücadeleye katılmaya ikna etmek için yürüttüğü yoğun propaganda faaliyetleridir.

Mehmet Akif, Ankara’ya geçmeden önce İngiliz işgali altındaki İstanbul’da düşman askerlerinden çekindikleri için manda taraftarı olan Osmanlı’nın ileri gelen yazar ve aydınlarının aksine hiçbir şeyden çekinmeyerek Balıkesir’e gitmiş ve orada Zağnos Paşa Camisinde verdiği vaazda düşmana karşı birlik olmak gerektiğini belirtip halkı cihada davet ederek şunları söylemektedir: “Fırkacılık, kavmiyetçilik... Bunlar artık susmalı. El birliğiyle bugün vatanı müdafaa etmeli. Asla me’yus olmamalı. Emin olmalıyız ki canla başla çalışırsak, aradaki esbab-ı tefrikayı kaldıracak olursak vatan-ı İslam’ı kurtarırız...” (Düzdağ, 2012, s. 237) Akif’in tüm bu noktaları bir tek amaç için vurgulamaktaydı ki, o da “vatan”dı. Zira artık zaman öyle bir zamandı ki, “hususî emeller, hususî içtihatlar, yine hususî olarak sahiplerinin kafasında, kalmalıdır. Çünkü gaye birdir. Efrad tarafından o müşterek gayeye karşı gösterilecek ufacak bir inhiraf son derece muhtaç olduğumuz vahdeti temelinden sarsmaya kafidir. Onun için bundan son derecede sakınmalıdır... Çünkü düşman kapılarımıza kadar dayanmış, onu kırıp içeri girmek, harim-i namus ve şerefimizi çiğnemek istiyor. Bu namert taarruza karşı koymak kadın erkek, çoluk çocuk, genç ihtiyar... her fert için farz-ı ayn olduğu bir lahza hatırdan çıkarılmamalıdır. Bugün herkes vüs’unu sarf ile mükelleftir.” (Düzdağ, 2012, s. 237-238)

⁸ Mütareke döneminde İstanbul Hükümeti’nin ittihatçılardan çekindiği gibi Millî Mücadele taraftarları da kendilerinin ve hareketlerinin İttihat ve Terakki ile özdeşleştirilmesinden rahatsızlık duymaktaydılar. Hatta bu düşüncenin İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri ile yapacakları görüşme ve anlaşmaların yolunu neredeyse bütünüyle tıkayacak bir handicap olarak gördükleri için Sivas Kongresi’nin açılışında İttihat ve Terakki ve diğer partilerle bir ilgilerinin olmadığını açıkça vurgulamışlardır. Burada bütün delegelerin vatan ve milletin selametinden başka hiçbir şahsî gaye taşımayacaklarına ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin canlandırılması yahut mevcut fırkalardan herhangi birinin siyasi amaçları için çalışmayacaklarına dair yemin etmeleri şart koşulmuştur. Bu şarta Mashar Müfit (Kansu) dışındaki bütün üyeler uyumuştur. (Zürcher, 1995, s. 110)

⁹ Ayrıca bkz, Hasan Babacan, a.g.m., s. 307-315.

16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesinden sonra Mehmet Akif için yaşadığı ıstırabın şiddeti daha da artmış ve bu dönemde İstanbul'da kalmanın Millî Mücadeleye bir yarar sağlamayacağına karar vermişti. İşte bu aşamada Mustafa Kemal "Millî hareketin manevi cephesini güçlendireceği düşüncesiyle *Sebilürreşad'ın* Ankara'da yayınlanmasını istemiş ve bu isteğini Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey vasıtasıyla Mehmet Akif'e ilemiştir. (Akandere, 2009, s. 724) Mehmet Akif de kendisine gelen bu davete kayıtsız kalmayarak 10 Nisan 1920'de oğlu Emin'i de yanına alarak İstanbul'dan yola çıkmış ve 24 Nisan'da Ankara'ya varmıştır. (Düzdağ, 1988, s. 90-92)

Mehmet Akif, Ankara'ya geldikten sonra¹⁰ (Düzdağ, 1988, s. 87) halkı düşman işgaline karşı Millî Mücadele'nin etrafında birleştirerek ülkeyi kurtarmak adına herkesi elinden gelen çabayı göstermeye davet etmiştir. Bunun için de Anadolu'nun muhtelif şehirlerini (Eskişehir, Burdur, Sandıklı, Dinar, Antalya, Afyon, Konya, Kastamonu) dolaşarak halka hitap etmiş ve onları aynı gaye etrafında birleştirmeye çalışmıştır. (Kayhan, 2013, s. 171)

Mehmet Akif'in millî mücadeleye karşı halkı bilgilendirmek amacı ile gittiği yerlerden birisi de Burdur'du. Burdur milletvekili seçildikten sonra¹¹ (Kuntay, 2007, s. 144-145) yapılan davet üzerine Antalya mebusu Süleyman Efendi, refikası ve oğlu uzun bir yolculuktan sonra Burdur'a varmışlardı. Mehmet Akif bu seyahatte Burdur dışında Dinar ve Sandıklı gibi yerleşim yerlerini de ziyaret ederek halkı düşmana karşı verilen mücadelenin "muazzam bir cihad" olduğuna dair ikna etmeye çalışmıştır. (Kuntay, 2007, s. 112-113)

Mehmet Akif'in Millî Mücadele'de üstlendiği rolü sadece basit bir propaganda faaliyeti olarak kabul etmek eksik bir tespit olacaktır. Zira Mehmet Akif, Burdur seyahati esnasında Antalya'ya da gitmiş ve orada Antalya mebusu Süleyman Efendi vasıtası ile Millî Mücadele'ye cephane temin edebilmek için nakdî fedakârlık gösterebilecek kişilerle görüşmüş ve bu aşamada kurulan şebekeye de Süleyman Efendi başkan seçilerek Antalya'dan Ankara'ya hangi yoldan silah ve cephane sevk edileceği belirlenmiştir. (Kuntay, 2007, s. 115)

2. SONUÇ

Mehmet Akif yaşadığı dönemde vatanının ve milletinin karşılaştığı zorluklar karşısında bir kenara çekilerek neme lazım demeden üzerine düşen sorumlulukları yerine getiren bir şairdir. Bunu Osmanlı Devleti ve toplumu için hayati önem taşıyan Balkan Harbi, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi kritik olaylarda aktif olarak yer alarak açıkça göstermiştir. Mehmet Akif bu hayati dönemlerde öncelikle halkın birlik ve beraberliğini temin etmek adına şiirler yazmıştır. Bir taraftan da hem ülke içinde hem de ülke dışında katıldığı gezilerde halka vaazlar vererek onları ortak gaye etrafında kenetlemeye çalışmıştır. Ancak bu noktada şurası çok önemlidir ki o, bu faaliyetleri yürütürken ne bir çıkar ne de bir

¹⁰ Mehmet Akif, Millî Mücadeleye katılmak için Ankara'ya geldikten sonra Darülhikme'deki görevinden de çıkarılmıştır. Bu görevden azli konusunda Balıkesir Zağanos Paşa Camisindeki vaazında sonra olduğu söylenmesine rağmen bu doğru değildir. (Düzdağ, Mehmet Akif Ersoy, 1988, s. 87)

¹¹ Mithat Cemal Kuntay, Mehmet Akif'in milletvekili seçilmesine rağmen onun meclis zabıtlarında sadece iki, üç kelimesinin olduğunu onlarında çok defa bir edat; bazen de bir nükte olduğunu ifade ederek aslında politika ve siyasetin Mehmet Akif'e göre olmadığını da ortaya koymaktadır. (Kuntay, 2007, s. 144-145)

menfaat peşinde koşmuştur. Sadece ve sadece vatanın ve milletin bekasını arzulamıştır. Bu nedenle de ülkenin ve milletin kurtarılması adına ortaya çıkan her girişime siyasi bir kibir veya farklılığı dikkate almadan vatanı ve milleti öncelikle katılmıştır.

Mehmet Akif çeşitli fırka çekişmelerinin alabildiğine arttığı dönemlerde vatanın ve milletin menfaati için bu çekişmeleri bir kenara bırakmak gerektiğini de sık sık dile getirmiş ve hatta bu düşüncelerini eyleme dökerek hem I. Dünya Savaşında hem de Kurtuluş Savaşında kendisinden farklı düşüncelere sahip kişilerle çalışmaktan kaçınmamış ve üzerine düşen görevleri yerine getirmiştir. İşte bu nedenle Mehmet Akif'in siyasi kimliği ve faaliyetleri özel bir öneme sahiptir.

3. KAYNAKLAR

- Akandere, Osman (2009). "Oğlu Emin Akif Ersoy'un Anlatımlarıyla Mehmet Akif Ersoy'un Milli Mücadeleye Katılması ve Bazı Hususiyetleri", *Uluslararası I. Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Burdur, C. II. (671-676)
- Apak, Rahmi (1988), *Yetmişlik Bir Subayın Anıları*, TTK Yayınları, Ankara.
- Bartlett, Ellis Ashmead (2012), *Türklerin Rumeli'ye Vedası*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Babacan, Hasan, "Mehmet Akif'in Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemindeki Dini ve Siyasi Propaganda Faaliyetleri", *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu*, Balıkesir 2011.
- Babacan, Hasan (2014), *Mehmed Talât Paşa 1874-1921*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Cavid Bey (2014), *Meşrutiyet Ruznâmesi*, Türk Tarih kurumu Yayınları, Cilt: I, Ankara.
- Düzdağ, Ertuğrul (1988), *Mehmet Akif Ersoy*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Düzdağ, Ertuğrul (2012). *Mehmet Akif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, DİB Yayınları, Ankara.
- Erişirgil, Mehmet Emin (2006), *İslamcı Bir Şairin Romanı Mehmet Akif*, Ankara.
- Ersoy, Mehmet Akif (2010), *Safahat*, Ankara.
- Fshazi, Fatma (2008), "2. Meşrutiyet ve Arnavutluk'taki Osmanlı Algısı: Arnavutlarla Osmanlı'nın Düşman Olduğu O An", *İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Mart. (161-178)
- Göçer, Güngör (2012), "Balkan Harbi Sonrası Bir Özeleştirme Örneği Olarak Kırmızı ve Siyah Kitap 1328 Faciası", *TYB Akademi Dergisi*, Eylül 2012, S. 6. (73-92)
- Gökçek, Fazıl (1995), *Mehmet Akif Ersoy'un Şiiri Üzerinde Bir İnceleme*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, İzmir.
- Güngör, Erol (1983), "Akif'in Yeri Neresidir?", *Türk Edebiyatı*, Mart 1983. (24)
- Hasan Amca, (1958). *Doğmayan Hürriyet*, Akım Yayınları, İstanbul.
- Hobsbawm, Erik J. (1995) *1780'den Günümüze Milliyetler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik"*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Kabaklı, Ahmet (1975), *Mehmet Akif*, Toker Yayınları, İstanbul.
- Kabaklı, Ahmet (1983), "Kaybolan Ümit Yahut Leyla", Mart 1983. (3-4)
- Kayhan Melek (2013), *Milli Mücadele ve Mehmet Akif Ersoy*, Niğde Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde.

- Kuntay, Mithat Cemal (2007), *Mehmet Akif*, LM Yayınları, İstanbul.
- Kutay, Cemal (1992), *Necid Çöllerinde Mehmet Akif*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Mahmut Muhtar (1979), *Balkan Harbi Üçüncü Kolordunun ve İkinci Doğu Ordusunun Muharebeleri*, Tercüman Yayınları, İstanbul.
- Rıza Nur (1992), *Hayat ve Hatıratım*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Semiz, Yaşar, I. Dünya Savaşında Mehmet Akif, <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s5/14.pdf> (04.05.2016)
- Tekin, Mustafa (2011), “Dönemin İslamcılarının II. Abdülhamid’e Bakışı”, *Birey ve Toplum*, Bahar, C. I, S. I, (41-60).
- Timurtaş, Faruk K. (2006), *Mehmet Akif ve Cemiyetimiz*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Yetiş, Kazım (2006), *Bir Mustarip Mehmet Akif Ersoy*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Zürcher, Erik Jan (1995), *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

JOINT VENTURE'İN TÜRK VE RUS MEVZUATLARI AÇISINDAN HUKUKİ TAHLİLİ¹

LEGAL ANALYSIS OF JOINT VENTURE IN TERMS OF TURKISH AND RUSSIAN LEGISLATION

Nazım AKSOY²

Öz

Globalleşme süreci, ülkeler arasında eskiye oranla daha sıkı bağlar kurma ihtiyacını doğurmakla birlikte, farklı ülkelerdeki müteşebbislerin, tüm bürokratik engellere karşın, ortak amaç doğrultusunda bir araya gelmelerine yol açmıştır. Bu durumun Ticaret hukuku alanındaki bir görünümü de ortak girişimcilik faaliyetleri sonucunda iş ortaklarının kurulmasıdır. Yani denilebilir ki, ülke içinde sık görülen iş ortaklıklarının ülke sınırlarını aşarak, uluslararası alana sıçrayışı, globalleşmenin doğal bir sonucudur. Bu makale ile iş ortaklıkları "joint venture" Türk ve Rus hukuk sistemleri çerçevesinde karşılıklı olarak incelenmektedir. Joint venture, Türkiye'de sermaye şirketi olarak anonim veya limited ortaklık şeklinde kurulmaktadır. Rusya'da ise mevzuat, joint venture şeklindeki birleşmelerin, Türk hukukunda uygulanan ortaklık türlerinin yanı sıra, diğer ortaklık türleri olan komandit ve adi ortaklıklar olarak da kurulmasına cevaz vermektedir. Ülkemizde özellikle son dönemde yaşanan Rusya ile krizin aşılması sürecinde Rus müteşebbislerle ortaklık kurmayı hedefleyen Türk girişimcilerine yol gösterilmesi amacıyla birlikte, çalışmamızda, joint venture kurumuna ilişkin olarak Türk hukukunun yanı sıra, Rus hukuk sisteminde yer alan düzenlemeler açıklanarak, doktrinadaki görüşler ile günümüzdeki uygulamalara da değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rus müteşebbisler, joint venture, Rus hukuku, Sovyet Bloku, KOBİ.

Abstract

The globalization process has led to the need to establish tighter relations between countries than the old ones, and entrepreneurs in different countries to come together in the direction of a common

¹ Bu çalışma "Joint Venture" başlıklı yüksek lisans tezimin bir kısmından üretilmiştir.

² Dr., Uzman, T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), nazimaksoy77@hotmail.com

goal, despite all the bureaucratic obstacles. In this case, a view in the field of commercial law is the establishment of business partners as a result of joint venture activities. One of the reflections of this situation in commercial law is the establishment of business partners as a result of joint venture activities. So it can be said that business partnerships transcending national borders and expanding into the international arena is a natural result of globalization. In this context, in this article business partnerships "joint venture" are examined within the framework of Turkish and Russian legal systems in a comparative manner. Joint venture is established in Turkey as a stock corporation in the forms of incorporated or limited partnership. In Russia, on the other hand, the legislation allows joint venture mergers to be established in other types of partnerships such as partnership in commendam and ordinary partnership in addition to the partnership types applied in Turkish law. In this study, it is aimed to guide Turkish entrepreneurs aiming to establish a partnership with Russian entrepreneurs in the process of overcoming the crisis with Russia. Furthermore, in this study besides the Turkish law, the regulations in the Russian legal system concerning the joint venture institution, the regulations are explained and the opinions of the doctrine and the applications of today are also mentioned.

Keywords: Russian entrepreneurs, joint venture, Russian law, Soviet Bloc, SME.

1. GİRİŞ

Gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerin, dış ticarete her geçen gün daha çok önem verdiği bilinmektedir. Sovyet Bloku ülkelerinin yer aldığı SSCB'nin yıkılmadan birkaç yıl önce kapitalist ülkelerle temasa geçme girişimleri vardı. Tabiidir ki, bugün SSCB'den ayrılan birçok ülke, Rusya'nın hegemonyasında kaldığından dış dünya ile bir kopukluk içinde olmuşlardır. Dolayısıyla bu ülkelerin bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, her ne kadar doğal zenginlikleri de olsa, bunların işletilmesi ve dış pazarlara satılması konusunda bilgi ve tecrübe eksiklikleri mevcuttu. Bu nedenle gelişmiş kapitalist ülkeler, gelişmekte olan ülkelerdeki kâr potansiyelini ve yeni pazarları görüp, bu ülkelerin bağımsızlıklarının ilk yıllarında bu pazarlara girmeye çalışmaktaydılar. Bu yöndeki gelişimde, her iki ülkenin karşılıklı menfaatlerinin olduğu söylenebilir. Gelişmiş ülkeler, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin doğal kaynakları başta olmak üzere, diğer bakir alanları fırsata çevirmek ve daha fazla kâr elde etme amacıyla bu ülkelere girmek istemekteydi. Buna karşılık az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler, çağdaş teknolojilerin ülkelerine girişi, yeni iş yerlerinin açılması ve istihdam sorununun giderilmesi, kurulan yeni işletmelerden elde edilen kârın vergilendirilmesi ve daha birçok avantajlar sağlamaktaydılar. İşte bütün bu avantajlardan yararlanmak için her iki ülkenin özel ve kamu sektöründeki gerçek ve tüzel kişiler bir araya gelerek çeşitli ortaklıklar kurmaktadırlar. Bu ortaklıklardan en sık görüleni de joint venture ve konsorsiyum'dur.

Çalışmanın ikinci bölümünde joint venture konusunda genel tanımlayıcı bilgilerin yanı sıra benzer sözleşmeler arasındaki farklara değinilecektir.

Üçüncü bölümde joint venture'in hukuki yapısı ve niteliği çeşitli kıstaslar açısından irdelenecektir.

Çalışmanın dördüncü bölümde joint venture, Rus ve Türk mevzuatları açısından incelenerek, bu ortaklık türünün kuruluşu, ortaklıktaki iç ve dış ilişkiler ile sona ermesi konusunda bilgiler paylaşılacaktır.

Çalışmanın son bölümünde Türkiye’de ve Rusya’da konuyla ilgili varılan sonuçları içeren değerlendirme yapılacaktır.

2. JOİNT VENTURE VE BENZER SÖZLEŞMELER

2.1. Joint Venture’ın Tanımı

Birçok ülkenin hukuk mevzuatlarına bakıldığında, joint venture’ın özellik ve niteliklerinin değişik şekillerde ortaya çıktığı görülmektedir (Kaplan, 1994: 5). Türk hukukunda, “ortak girişim”, iki veya daha çok ortağın kendi faaliyetlerini sürdürürken, belli bir işi görmek üzere sürekli veya geçici olarak bir şirket kurup, bu şirkete kendi işletmelerinden teknik, malî ve ticarî destek sağlamak üzere anlaşmalarıdır” şeklinde tanımlanmıştır (Yılmaz, 1992: 454). Mevzuattaki en kapsamlı ilk düzenleme, 31 Seri numaralı Kurumlar Vergisi Genel Tebliği’nde yer almaktaydı (R.G. 03.04.1986, S.19067). Burada joint venture ‘iş ortaklığı’ başlığı altında şöyle tanımlanmaktaydı: “*İş ortaklıkları, K.V.K. ’nun 1’inci maddesinin A, B, C, ve D bentlerinde yazılı kurumların kendi aralarında, şahıs ortaklıkları veya gerçek kişilerle belli bir işin birlikte yapılmasını müştereken taahhüt etmek ve kazancını paylaşmak amacıyla kurdukları ortaklıklardır* (m.1/a). Daha sonra 03.04.2007 tarih ve 26482 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanan ve 1/1/2006 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere yürürlüğe giren 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanununun uygulanmasına ilişkin Seri No: 1’ nolu Tebliği’nde söz konusu hüküm şu şekilde kaleme alınmıştır: “*Kurumlar Vergisi Kanununun 2 nci maddesinin yedinci fıkrasında iş ortaklıkları, aynı maddenin diğer fıkralarında yazılı kurumların kendi aralarında veya şahıs ortaklıkları ya da gerçek kişilerle, belli bir işin birlikte yapılmasını ortaklaşa yüklenmek ve kazancını paylaşmak amacıyla kurdukları ortaklıklardan bu şekilde mükellefiyet tesis edilmesini talep edenler şeklinde tanımlanmıştır.*

İş ortaklıkları kazanç paylaşımı amacıyla kurulan ortaklıklar olup ortaklar, belli bir işin birlikte yapılmasını yüklenmektedirler” (2.5.1)

Bununla birlikte, doktrinde pek çok tanıma rastlamak mümkündür. Dayınları’ya göre Türk hukukuna en yakın tanım Amerikan mahkemelerinin içtihatlarında belirtilen joint venture tanımıdır. Buna göre joint venture: “*Bir partnership veya tüzel kişiliği haiz herhangi bir şirket kurmaksızın belli bir ticarî işletmeden kâr elde etmek isteyen iki veya daha ziyade kişinin özel iş birliğidir*” (Dayınları, 1999: 54). Kaplan ise, joint venture’ı şöyle tanımlamaktadır: “*İki veya daha ziyade hukuken ve iktisaden birbirinden bağımsız gerçek kişi veya tüzel kişiliği haiz şirketlerin müştereken belli bir amacı gerçekleştirmek ve kâr elde etmek için kurdukları ve müştereken yönettikleri tüzel kişiliği bulunan veya bulunmayan bir ortaklıktır*” (Kaplan, 1994: 6). Joint venture ile ilgili diğer bir tanım Akyol tarafından yapılmıştır. Akyol’a göre joint venture: “*İki veya daha çok sayıda gerçek veya tüzel kişinin uygulamada büyük iş yapma gücüne sahip olan iki firmanın, genelde biri teknoloji ve sermaye taşıyan yabancı, diğeri emek ve işletmenin veya inşaatın bulunduğu yerdeki şartları bilen ve emek gücünü sağlayan yerel firmanın aralarında bir birlik meydana getirerek ortak amaca ulaşmak ve elde*

edilecek kârı paylaşmak üzere kurmuş oldukları şirkettir" (Akyol, 1997: 75). Doktrinde yer alan diğer bir joint venture tanımı *Tekinalp*'ler tarafından yapılmıştır. *Tekinalp*'lere göre joint venture: "*İki veya daha fazla kişinin sadece bir işin gerçekleştirilmesi için kâr elde etmek amacı ile meydana getirdikleri ortaklıktır*" (Tekinalp ve Tekinalp, 1988: 150).

Katıldığımız tanım Akyol tarafından verilen tanımdır. Çünkü uygulamaya bakıldığında joint venture'lar genellikle gelişmiş ülke sermayesinin, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere aktarılma suretiyle, oradaki ucuz iş gücü kullanılmakta ve faaliyetlerin sonucunda elde edilen kâr paylaşılmaktadır. Bir tek Akyol tarafından verilen tanım bu hususları da içerdiğinden görüşümüz bu yöndedir.

Günümüzde BDT'yi oluşturan devletlerin eski SSCB'nin birer mirasçısı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü BDT'yi oluşturan her bir devletin hukuk sistemlerinde birtakım değişiklikler kaydedilmişse de temele inildiğinde eski Sovyet mevzuatından tam anlamıyla ayrıldıkları söylenemez (Burguchevoy, 1990: 11). Özellikle de joint venture açısından bakıldığında, BDT'yi oluşturan her bir devlette bu ortaklık türünün '*Sovmestnoye Predpriyatiye*' (Müşterek Ortaklık) kavramı ile ifade edildiği görülmektedir (Burguchevoy, 1990: 13).

Rusya Federasyonu mevzuatında joint venture'ın kurulma nedenleri şöyledir: Risklerin paylaşımı, yeni teknolojiye ulaşım, üretim alanındaki tasarruf, yeni pazarlara girme, yetişmeyen malî kaynakların seferberliği, zaman kazancı vs. (Shedrin, 1991: 107). Rus mevzuatında joint venture'ın tanımına yer verilmemekle birlikte, doktrinde şu tanıma rastlamak mümkündür: "*İki farklı ülke mensubu ortaklıkların kâr elde etmek amacıyla sermayelerini birleştirerek kurdukları ortaklık türü*" (Shedrin, 1991: 101). Bu tanımdan da anlaşıldığı üzere, Rus hukukunda joint venture genel olarak uluslararası boyutta faaliyette bulunan ortaklık türü olarak algılanmaktadır (Burguchevoy, 1990: 15).

2.2. Joint Venture Unsurları

Yukarıda verilen tanımlardan hareketle bir ortaklığın joint venture olarak nitelendirilebilmesi için zorunlu unsurlar şöyle sıralanabilir:

- *Sözleşme Unsuru*: Joint venture bir ortaklık sözleşmesi ile kurulmaktadır. Bu sözleşme hiçbir şekil şartına bağlı olmamakla birlikte, uygulamada sözleşmeler yazılı şekilde, ortaklık mührü ve tarafların imzaları ile düzenlenmektedir.

- *Kişi Unsuru*: Joint venture iki veya daha fazla gerçek veya tüzel kişinin bir araya gelmeleri ile kurulmaktadır. Uygulamada genellikle tüzel kişilerin arasında kurulmaktadır. Çünkü joint venture genellikle büyük yatırımlar için kurulduğundan gerçek kişilerin bu tür büyük riskleri taşıyan yatırımlardan kaçındığı görülmektedir.

- *Ortak Amaç Unsuru*: Ortaklar taahhüt ettikleri işleri ortaklaşa yerine getirmektedirler. Kâr ve zarara ortaklaşa katılmaktadırlar. Kural olarak ortakların kâr ve zarara katılma oranları belli olmaktadır. Sözleşmede bu oranlar belirtilmemişse, sermayeleri ne olursa olsun, eşittir (TBK 623/I).

- *Ortak Yönetim Unsuru*: Ortaklar ortaklığı birlikte yönetir. Bu yönetim sözleşme ile belirlenir. Eğer uluslararası joint venture söz konusuysa devletler özel hukukunun prensipleri de dikkate alınır.

• *Süre Unsuru*: Joint venture ilişkisi tek bir işi gerçekleştirmek amacıyla kurulabileceği gibi (Tekinalp ve Tekinalp, 1988: 150-151), sürekli bir iş için de kurulabilmektedir. Kural olarak her iki durumda da joint venture taraflarca önceden kararlaştırılmış bir süreye tabi olacaktır (Dayınlarlı, 1999: 55).

2.3. Joint Venture’ın Benzer Sözleşmelerden Farkı

Joint venture uygulamada konsorsiyum, konzern, kartel, holding vd diğer ortaklık türleri ile sık sık karıştırılmaktadır. Bu karışıklığın nedeni, sayılan ortaklıkların tümünün adı ortaklık temeline dayanmasıdır. Çünkü Türk Borçlar Kanunu’nun 620’inci maddesinin 1’inci fıkrasında adı ortaklık: “*Adi ortaklık sözleşmesi, iki ya da daha fazla kişinin emeklerini ve mallarını ortak bir amaca erişmek üzere birleştirmeyi üstlendikleri sözleşmedir*” şeklinde tanımlanarak geniş uygulama alanına yayılmıştır. Yukarıda sayılan ortaklıkların tümü bu tanım kapsamına girdiğinden, aralarında karışıklık söz konusu olabilmektedir (Barlas, 1998: 87). Ancak dikkatli incelendiğinde, aşağıda görüleceği üzere, her bir ortaklığın benzer yönleri olduğu gibi farklılıkları da söz konusudur.

2.3.1. Joint Venture- Konsorsiyum (Şirketler Birliği)

Uygulamada en sık karşılaşılan durum joint venture ile konsorsiyumun karıştırılmasıdır. Joint venture ve konsorsiyum her ne kadar benzerlikler gösterse de bu iki ortaklık türünün farklı özelliklere sahip olduğu tanımdan da anlaşılmaktadır: “*Konsorsiyum, iki veya daha çok gerçek ya da tüzel kişiden her birinin belli bir işi yapmak amacı ile ortaklaşa taahhüt ettikleri işin bir bölümünü yerine getirmesi sorumluluğunu diğerlerinden bağımsız olarak yüklenmesi suretiyle katkılarını birleştirmesidir*” (Tekinalp ve Tekinalp, 1988: 162). Diğer bir tanım: “*Kişilerin belirli bir işi veya işler dizisini birlikte gerçekleştirmek amacıyla bir araya gelmeleri ve bunlardan her birinin diğerlerinden bağımsız olarak işin sadece bir bölümünün yerine getirilmesinin sorumluluğunu üstlenmesi durumunda olur*” (Barlas, 1998: 174). Bu tanımlardan da anlaşıldığı üzere, konsorsiyum’da taraflardan her biri bizzat kendi işini belirleyip sadece o işin sorumluluğunu üstlenmektedir (Tekil, 1996: 78). Oysa joint venture tanımında yer alan “*...müştereke belli bir amacı gerçekleştirmek ve kâr elde etmek için kurdukları ve müştereken yönettikleri...*” deyiminden de anlaşılan, burada her bir taraf işin kendine düşen boyutu ile değil, tümü ile sorumludur. Çünkü joint venture’larda ortak yönetim söz konusu olup, bu durum konsorsiyumdan farklılık arz etmektedir. Uygulamada müşterek yönetim sonucunda ortaklığı oluşturan ortaklıklardan birine veya ikisine birden ‘eş liderlik’ yönetim yetkisi verilmektedir (Barlas, 1998: 177). Bununla beraber, konsorsiyumda ortaklıkların birleşmesi de gerekmez, yani ortak bir organizasyon söz konusu olmamaktadır. Bu açıdan da joint venture ile farklılık arz etmektedir (Kaplan, 1994: 20). Çünkü joint venture bir organizasyon şeklinde de kurulmaktadır (Barlas, 1998: 188; Kaplan, 1994: 20).

2.3.2. Joint Venture- Konzern

Konzern, en basit tanımıyla: “*Hukuken bağımsızlıklarını koruyan teşebbüslerin ortak bir yönetme gücü altında birleşerek oluşturdukları ekonomik bütündür*” (Poroy vd. 2000: 979). Bu tanımdan da anlaşıldığı üzere, konzern bir ekonomik bütünlük arz etmekle birlikte her bir teşebbüs

ortaklığı kurarken ve faaliyetlerinin devamı boyunca hukuken bağımsızlıklarını sürdürmektedir. Joint venture'da her bir ortaklığın hukuken ve iktisaden birbirinden bağımsız olmasına karşın, konzern'da hukuken bağımsızlık vardır, ancak ekonomik yönden bir bütünlük söz konusudur. Çünkü ekonomik bütünlüğün konzern'in vazgeçilmez koşullarından biri olduğu tanımdan anlaşılmaktadır (Barlas, 1998: 188; Kaplan, 1994: 6).

2.3.3. Joint Venture- Kartel

Ticarî hayatta her bir ortaklığın temel amacı kâr elde etmektir. Bu amaca ulaşabilmek ve daha az sermaye ile daha fazla kâr elde etmek için ortaklıklar rekabet içindedirler. Ancak uygulamada da sık rastlanıldığı gibi, herhangi bir sektörde ciddi ağırlığı olan ortaklıklar aralarında anlaşarak rekabeti sınırlandırıp, pazarları kendi çıkarları doğrultusunda etkileyebilmektedirler. Ortaklıkların oluşturduğu bu ortaklık türüne 'kartel' adı verilmektedir (Barlas, 1998:151 vd.).

Türk doktrininde verilen tanıma göre: "*Kartel, hukuksal ve ekonomik açıdan birbirinden bağımsız teşebbüslerin, bağımsızlıklarını koruyarak, aralarındaki rekabeti sınırlandırmak veya tümüyle ortadan kaldırmak suretiyle piyasayı etkileme ve kontrol altında tutma amacıyla bir araya gelmeleridir*" (Barlas, 1998: 149; Kaplan, 1994: 21). Joint venture ile kartel benzerlik arz etmekle birlikte, temel farklılık ortak amaçlarda ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, kartel'de ortaklıklar kurmuş olduğu ortaklıkla piyasayı bütünüyle sınırlamak, rekabeti engellemek ve pazara hâkim olmak amacıyla olmalarına karşın (Barlas, 1998: 151), joint venture'da genellikle büyük yatırımlarda oluşabilecek riskleri paylaşmak içgüdüsüyle hareket edilmektedir. Dolayısıyla joint venture'da bir sektörde rekabetin engellenmesi ve/veya buna benzer amaçları söz konusu olmamaktadır.

2.3.4. Joint Venture- Holding

Holdingler, en kısa tanımıyla, birbirinden bağımsız birkaç şirketin bir ana şirket bünyesinde birleşmesidir. Uygulamada holdingin, tröst, konzern, kartel vs. terimlerle adlandırıldığı görülmektedir (Poroy vd. 2000: 257). Türk hukukunda holding hakkında yeterli bir düzenlemeye yer verilmemiş, sadece Türk Ticaret Kanunu'nun 519'uncu maddesinin 4'üncü bendinde çok kısa olarak değinilmiştir. Söz konusu maddeye göre holding, başlıca amacı başka işletmelere katılmak olan ortaklığı ifade etmektedir. Dolayısıyla denilmektedir ki, holding ayrı bir ortaklık türü olmayıp, genellikle anonim ortaklık şeklinde kurulan bir ortaklıktır (Ulusoy, 1974: 615 vd.) Holding'de amaç, bir ortaklığın başka ortaklıkların oy hakkına sahip senetlerin büyük bir kısmını elinde tutarak yönetimi ele geçirmektir. Dolayısıyla bu şekilde bir üst (çatı) kurarak ortaklığı kontrol etmektir (Altuğ ve Ayboğa, 1992: 283-284). Holding'in, bir çatı altında, ortaklığa bağlı yavru ortaklıklardan oluşmasına karşın, joint venture, iki veya daha fazla şirketin kendilerinden farklı bir ortaklık kurarak ayrı bir organizasyona sahip olmasıdır (Kaplan, 1994: 19).

3. JOİNT VENTURE'İN TÜRLERİ, HUKUKİ YAPISI VE NİTELİĞİ

3.1. Türleri

3.1.1. Faaliyet Sahalarına Göre

3.1.1.1. İnşaat Sektörü

Joint venture, en yaygın olarak inşaat alanında görülmektedir. Çünkü joint venture'in temelinde teknoloji transferi olduğu için, inşaat sektöründe gelişmiş ülke yatırımcılarının gelişmekte olan ülkelerin inşaatlarında yer alması gayet doğal karşılanmaktadır (Dayınlarlı, 1996: 221). İnşaat sektöründe görülen joint venture ve konsorsiyumların temelinde bir sözleşme olduğu için her bir tarafın yükümlülükleri belirtilmiştir. Bu sözleşme ile adı ortaklık kurulmaktadır. Dolayısıyla joint venture'in tarafları adı ortaklık hükümlerine tâbi olmaktadır. Buradan hareketle joint venture Türk Borçlar Kanunu'nun 620-645'inci maddeleri çerçevesinde mütalâa edilecek ve her bir ortak işin bitiminden müteselsilen sorumlu tutulacaktır (Dayınlarlı, 1999: 62).

Uygulamada, özellikle Türk inşaat ortaklıkları, 1970'li yıllardan bu yana dünyanın her yerinde kendi ün ve başarılarını sergilemişlerdir. Bu inşaat ortaklıkları yatırım yaptığı ülkelerin girişimcileri ile iş birliği içinde konsorsiyum veya joint venture kurup, uluslararası standartlara uygun çalışmalar yapmaktadırlar. Joint venture ve konsorsiyumların inşaat sektöründeki projelerinde genellikle hastaneler, toplu konutlar, köprü ve yol yapım çalışmaları, boru döşemeciliği, restorasyon ve endüstriyel tesisler en başta yer almaktadır (Kokonov, 1990: 24)³.

3.1.1.2. Petrol ve Maden İşletmeciliği

Joint venture'in tarihçesine baktığımız zaman, ilk joint venture'ların Amerika'da petrol ve maden işletmeciliği alanında ortaya çıktığını ve genellikle bir ortaklık kurma yoluna başvurmadan sadece amaçtaki birlik düşüncesi ile hareket ettikleri görülmektedir. Bu amaçlar tarafların yapılacak olan masrafları, kâr ve zararları paylaşmak, taraflardan birini işletmeci olarak tayin etmek ve birer denetim organı oluşturmak suretiyle gerçekleştirilmekteydi (Dayınlarlı, 1999: 60). Bunların yanı sıra, Azerbaycan ve diğer ülkeler arasında yapılan uluslararası anlaşmalar sonucu kurulan ortaklıkların genellikle konsorsiyum ve joint venture olduğu rahatlıkla söylenebilir (Çiftlikli, 1996: 142-156).

3.1.1.3. Diğer Yatırım Alanları

Diğer yatırım alanlarında da joint venture'ları görmek mümkündür. Çünkü joint venture'in kuruluş amaçları arasında teknoloji transferi, ucuz ve daha kolay yollarla kâr elde etme olguları yatmaktadır. Uygulamada sık rastlandığı gibi, gelişmiş ülkelerin yatırımcıları ellerindeki teknolojik imkânları daha geniş kapsamda değerlendirmek için az gelişmiş ülkelere yönelmektedirler. Dolayısıyla bu ülkelerdeki hammadde, ucuz iş gücü, geniş pazar gibi etkenler yatırımcıları teşvik etmektedir. Bu nedenle az gelişmiş ülkeler, yabancı yatırımcıları çekmek için kendi mevzuatlarında çeşitli kolaylıklar ve hukukî düzenlemeler yapmaktadırlar (Chirkunov, 1991: 14). Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler bu tür yatırımları kendilerine çekebilmek için mevzuatlarında getirdikleri muafiyetlere ilişkin düzenlemelerin bazıları şöyle sıralanabilir (Chirkunov, 1991: 15-17): Transfer

³ Rusya'da: Koraybatur, Enka, Garanti inşaat, Alârko, Stofa, Kutlutaş, Tekser, Kiska, Doğuş, Gama, Guriş, İntes gibi faaliyette bulunan birçok Türk inşaat ortaklıkları vardır.

kolaylığı, yabancı ve yerli ortaklıkların eşit statüde olması, sermaye ve transfer limitlerinin olmaması vs. konularda birtakım garantilerin tanınması gibi daha birçok kolaylıklar görülmektedir.

3.1.2. Ortakların Tâbiyetine Göre

3.1.2.1. Ulusal Joint Venture

Joint venture denildiğinde hem ulusal hem de uluslararası ortaklıklar anlaşılmaktadır. Oysa, joint venture'in tanımından da anlaşıldığı gibi, bu ortaklık türünde yabancı bir ortakla birleşmek zorunlu unsurlar içerisinde yer almamaktadır. Yani aynı ülke mensubu iki veya daha fazla gerçek veya tüzel kişinin bir araya gelerek joint venture kurmalarına kanunen hiçbir yasak getirilmemiştir (Şahinalp, 2001: 490; Barlas, 1998: 192). Dolayısıyla ulusal joint venture uygulamada görülen bir ortaklık türüdür.

3.1.2.2. Ululararası Joint Venture

Yukarıdaki açıklamalarımızın yanı sıra, joint venture'in uluslararası alanda daha sık başvurulan bir ortaklık türü olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü joint venture kurulmasındaki temel amaç, karşılıklı iki ülkenin ekonomik iş birliği bakımından yakınlaşıp, ihtiyaçlar doğrultusunda harekete geçerek kâr elde etmesidir. Bu nedenle her iki ülke ortaklıkları sermayelerini birleştirip bu ortaklık türünü kurmaktadır (Özalp vd., 1990: 103). Uluslararası joint venture kendi arasında; devletler, devletlerle özel kişiler ve özel kişiler arasında yapılan joint venture olmak üzere üçe ayrılabilir (Dayınlarlı, 1999: 65-79).

Devletler arasında yapılan joint venture: Bu şekilde yapılan joint venture 'antlaşmalar' şeklinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla tarafların niteliğinden kaynaklanan iki husus önem arz etmektedir. Bunlardan birincisi: Joint venture ortakları arasında varılacak mutabakat ile organizasyonun oluşturulması; ikincisi her iki devletin eşitlik ilkesini göz ardı etmemesidir (Dayınlarlı, 1999: 65). Bu tür joint venture'a verebileceğimiz örnek Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında iki petrol devinin kurdukları joint venture'dır. Azerbaycan tarafını A.İ.O.C. (Azerbaijan International Operating Company), Türkiye'yi ise T.P.A.O. (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı) temsil etmektedir. Bu ortaklık, kamu sektöründeki devletler arası joint venture'a bir örnek oluşturmaktadır. (T.P.C., 2010: 11).

Devletlerle özel kişiler arasında yapılan joint venture: Bu tür ortaklıkta taraflardan biri devlet olduğundan kamu hukuku kurallarının uygulanması kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla 'sözleşme serbestisi' ilkesi burada tam anlamıyla uygulanmaz hale gelecektir. Bu nedenle devletler ile özel kişiler arasında kurulacak olan joint venture'da şu hususlara dikkat edilmelidir (Dayınlarlı, 1999: 70):

- Joint venture'in amacına ulaşabilmesi için devlet, ekonomide ağırlığını hissettirmeli,
- Devletin bu ortaklığa bazı imtiyazları olmalı,
- Devlet, ancak kanun koyucunun bu ortaklığı kurmak için müsaadesi varsa ve yürürlükteki hukuk buna engel teşkil etmeyecek ise joint venture'ı kurabilmeli,
- Sözleşmeye dayalı joint venture'larda kâr elde etmek devletin ikinci amacı olmalıdır.

Özel kişiler arasında yapılan joint venture: Bu tür joint venture ortaklıkları hem ülke içinde hem de uluslararası boyutta en sık karşılaşılan ortaklıklardır. Bu tür joint venture'da devletlerle özel kişiler arasında kurulan ortaklıklardan farklı olarak bir tarafa üstünlük tanınmaz, kamu hukuku

kuralları uygulanmaz ve ‘sözleşme serbestisi’ ilkesi tam anlamıyla geçerli olur. Bu tür ortaklığa örnek olarak yine Azerbaycan ve Türkiye arasındaki, iki özel ortaklığın kurmuş olduğu joint venture’ı verebiliriz. Türkiye’deki Pet Holding ve Azerbaycan’daki Neft Şirketi aralarında kurulan joint venture ile Azerbaycan’daki petrol sektöründe en büyük yatırımı gerçekleştirmişlerdir (www.petholding.com.tr, 2002).

Bu tür joint venture’lar çeşitli nedenlerle kurulmaktadır. Bu nedenlerin birkaçını sıralayacak olursak:

- Yabancı ortakla tamamlayıcı araştırma yapılması,
- Yeni pazarlara girilmesi,
- Yatırım yapılan ülkenin vergi muafiyetlerinden yararlanılması,
- Fiyatların rasyonelleştirilmesi,
- Teknoloji transferinin sağlanması vs. (Dayınlarlı, 1999: 75).

3.1.3. Kuruluş Şekillerine Göre

Bu kıstasa göre joint venture ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, sözleşmeye dayalı joint venture (*Contractual Joint Venture*), ikincisi, sermayeye katılımlı joint venture’dır (*Equity Joint Venture*).

3.1.3.1. Sözleşmeye Dayalı Joint Venture

Joint venture’lar çalışmanın başında belirtildiği gibi, birden fazla gerçek veya tüzel kişinin belirli iktisadî amaçlarla kurdukları ortaklık türüdür. Her ortaklığın bir sözleşme ile kurulduğu ve bu sözleşmeye göre faaliyette bulunduğu görülmektedir. Bu joint venture türünde, kastedilen sözleşme ile kurulmasından ziyade, bu ortaklığın sermayeye dayanmamasıdır. Yani ortaklar herhangi bir sermayeye ihtiyaç duymadan, amaçlarını, birleştirdikleri katkılarla da gerçekleştirmeleri mümkün olabilecektir (Tekinalp ve Tekinalp, 1988: 156; Barlas, 1998: 193 vd.). Bu ortaklık, bir organizasyona sahip olabileceği gibi, herhangi bir organizasyona ihtiyaç duymadan da faaliyetini sürdürebilecektir (Kaplan, 1994: 3). Organizasyonun faaliyette bulunduğu yer, uygulanacak hukukun tespiti için bir bağlama noktası olarak nitelendirilmektedir (Tekinalp ve Tekinalp, 1988: 156). Bu tür joint venture genellikle bir tek işin sonuçlandırılması için adı ortaklık şeklinde kurulmaktadır (Akyol, 1997: 79).

3.1.3.2. Sermayeye Katılımlı Joint Venture

Bu tür joint venture sözleşmeye dayalı joint venture’dan farklılık arz ederek iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama taraflar arasındaki ‘joint venture sözleşmesi’, ikinci aşama ise, tayin edilen ‘ortaklık sözleşmesi’dir. Sermayeye dayalı joint venture’larda bu iki sözleşme birbirinin ayrılmaz birer parçası halini almaktadır (Tekinalp ve Tekinalp, 1988: 167). Bu tür joint venture, bir ortaklık sermayesine sahip olup, genellikle herhangi bir sermaye ortaklığının kanunî şekillerinden birinde kurulmaktadır (Barlas, 1998: 195; Kaplan, 1994: 3). Bazı görüşlere göre, bu tür joint venture’da taraflardan birinin sermaye koyması gerekmemekte, bunun yerine emeğini ve becerisini ortaya koyarak da ortaklık birleşmesini sağlayabilmektedir. (Akyol, 1997: 80). Kural olarak buna bir engel olmamakla beraber, uygulamada genellikle her bir taraf mutlaka sermaye olarak bir maddî değeri getirmektedir.

Sermayeye katımlı joint venture genellikle tüzel kişiliği haiz bir ortaklık bünyesinde birleşmektedir. Bu tür kuruluşlar ulusal ve uluslararası alanda daha sık görülmektedir (Tekinalp ve Tekinalp, 1988: 156). Ancak, özellikle Batı'da bazı ortaklıklar, tüzel kişiliğe sahip olmasalar bile, örneğin kollektif ve komandit ortaklıkların Almanya ve İsviçre'de tüzel kişiliği yokken, sermayeye katımlı joint venture'ı kurabilmektedirler. Dolayısıyla sermayeye katımlı joint venture'ın tüzel kişiliği olup olmaması geçerlilik şartı açısından hiçbir önem arz etmemektedir (Tekinalp ve Tekinalp, 1988: 166).

Türkiye'ye bakıldığı zaman, sermayeye katımlı joint venture'ın genellikle anonim ve limited ortaklık şeklinde kurulduğu görülmektedir (Tekinalp ve Tekinalp, 1988: 166). İsviçre'de ise, anonim ortaklık tercih edilmektedir. Bunun başlıca nedeni, özellikle faaliyet alanları riskli olan girişimlerde ortaklarla anonim ortaklık arasında mesafenin olmasından kaynaklandığı vurgulanmaktadır (Dayınlarlı, 1999: 119).

Rusya'da bu ortaklıklar, "Ortaklıklar Kanunu" ve "Yabancı Yatırımlar Kanunu" kabul edilinceye kadar limited ortaklık şeklinde kurulmakta idi. 4.04.1991 tarihli ve 1545-1 sayılı "Rusya Federasyonu'nda Yabancı Yatırımlar Hakkındaki Kanun"un 12'inci maddesi uyarınca sermayeye katımlı joint venture'ın adı ortaklık, komandit, limited ve anonim ortaklık şeklinde kurulmasına cevaz verildi. Ayrıca, önceki düzenlemelerde yabancı ortaklar, Rus ortaklarıyla joint venture kurduklarında, en çok %49 hisseye sahip olabilirdi. Günümüzde son yapılan düzenlemeler ile bu oranın %50 olması ve bazen de daha üstüne çıkması bazı alanların sınırlandırılmasına, bazılarının da serbest bırakılmasına göre değişmektedir (Sherbatih, 1997: 1; Gorometskina ve Tsokol, <http://www.cfin.ru/investor/invrel/foreign.shtml>, 2012).

Türkiye'de ise, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nda ve Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi'nde, sermayenin tamamının yabancılara ait olmasını yasaklayan herhangi bir hüküm olmadığı gibi, ortakların tamamının yabancı uyruklu olmasını sınırlayan bir hüküm de bulunmamaktadır (Tekinalp ve Tekinalp, 1988: 166). 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu'nun 'Tanımlar' başlıklı 2'inci maddesinin (b) bendinin 2'inci hükmünde alt limit hususunda düzenleme yer almaktadır. Buna göre: "*Menkul kıymet borsaları dışında hisse edinimi veya menkul kıymet borsalarından en az %10 hisse oranı ya da aynı oranda oy hakkı sağlayan edinimler yoluyla mevcut bir ortaklığa ortak olmayı...ifade eder*" denilmektedir (Yılmaz, <http://dosya.marmara.edu.tr/huk/Sempozyumyay%C4%B1nlar%C4%B1/ipekyolucanlan%C4%B1yor/Prof.Dr.LerzanYILMAZ.pdf>, 2016).

3.2. Hukukî Yapısı

Joint venture'ın hukukî niteliğine geçmeden önce hukukî yapısını tespit etmek gerekir. Sözleşmeye dayalı veya sermayeye katımlı joint venture'ın hukuki yapısı aralarında bir ayırım olmaksızın üç tür sözleşmeden oluşmaktadır. Bu sözleşmeler: "Ön Kuruluş Sözleşmesi" *Müşterek İş birliği Sözleşmesi*, "Müşterek İş Ortaklığı Sözleşmesi" *Esas Sözleşme*, "Tâbi Sözleşmeler" *Uydu-Satelit Sözleşmeler* olarak sıralanabilir (Şahinalp, 2001: 490; Kaplan, 1994: 8).

3.2.1. Ön Kuruluş Sözleşmesi

Joint venture’da taraflar öncelikle her ortaklık türünde olduğu gibi bir sözleşme yaparlar. Bu sözleşme ön kuruluş sözleşmesi olup, taraflar arasında joint venture ilişkisini kurmaktadır. Bu sözleşmede ileride kurulacak ortaklığın amacı, faaliyet konusu, tarafların hak ve yükümlülükleri, sermayesi, kâr ve zararı paylaşımı, ortakların yönetimi ve temsili, sorumluluk, olağanüstü durumlar, uygulanacak hukuk, ihtilafların çözüm yolları (tahkim kaydı), ortaklığın süresi ve yürürlüğe girme tarihi gibi hükümler yer almaktadır (Kaplan, 1994: 8-9).

3.2.2. Müşterek İş Ortaklığı Sözleşmesi

Müşterek iş ortaklığı sözleşmesi, kurulacak olan joint venture’ın esas sözleşmesini oluşturmaktadır (Tekinalp ve Tekinalp, 1988: 167). Bu sözleşme ile taraflar ortaklığı hangi türde kuracakları konusunda anlaşılırlar. Eğer Türk Ticaret Kanunu’nda yer alan ortaklık türlerinden biri şeklinde kurulacaksa Türk Ticaret Kanunu hükümleri, adî ortaklık şeklinde kurulacaksa Türk Borçlar Kanunu hükümleri uygulanacak ve niteliği buna göre belirlenecektir (Kaplan, 1994: 14).

3.2.3. Tâbi Sözleşmeler (Uydu-Satelit Sözleşmeleri)

Satelit sözleşmeleri, joint venture’ın esas sözleşmesi yanında birbirinden bağımsız ek sözleşmelerdir. Bu sözleşmelere, esas sözleşmenin yanı sıra, sözleşmenin etrafında uydu görünümü alan sözleşmeler olduğu için ‘uydu sözleşmeler’ adı verilmektedir (Dayınlarlı, 1999: 110). Bu sözleşmelere lisans sözleşmesi, marka lisans sözleşmesi, patent sözleşmesi, teknik yardım veya satım sözleşmesi gibi sözleşmeler örnek olarak verilebilir. Bu sözleşmeler joint venture’ın konusuna göre değişiklik arz etmektedir (Tekinalp ve Tekinalp, 1988: 167). Satelit-uydu sözleşmeleri ortaklardan her biriyle ve müşterek iş ortaklığıyla tamamen bağımsız, Türk Borçlar Kanunu’nun özel ve genel hükümleri çerçevesinde yapılan sözleşmelerdir (Şahinalp, 2001: 502).

3.3. Hukukî Niteliği

Joint venture’ın hukukî niteliği denilince, sözleşmeye dayalı ve sermayeye katılmalı joint venture’ın ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir. Çünkü sermayeye katılımlı joint venture’da diğerine nazaran daha karmaşık bir yapı söz konusu olduğundan, karışıklığa neden vermeden konuyu aydınlatmak gerekecektir. Bu nedenle çalışmamızda ilk önce sözleşmeye dayalı joint venture’ın, sonra da sermayeye katılımlı joint venture’ın hukukî niteliğini tespit edilmeye çalışılacaktır.

3.3.1. Sözleşmeye Dayalı Joint Venture

Sözleşmeye dayalı joint venture’lar, sade bir yapı arz ederek sadece tarafların anlaşmasıyla oluştuğundan, bir adî ortaklık olarak nitelendirmek mümkündür. Çünkü doktrinde bu konuda fikir birliği oluşmuştur (Akkurt ve Akgül, 2001: 737; Poroy vd., 2000: 15; Barlas, 1998: 203). Dolayısıyla tarafların bir araya gelerek karşılıklı iradelerini açıklamasıyla joint venture kurulmuş olacaktır. Çünkü sözleşmeye dayalı joint venture adî ortaklık olarak nitelendirildiğinden ve adî ortaklıkta hiçbir şekil şartı aranmadığından sözleşme kurulmuş sayılacaktır (Yongalık, 1991: 7). Durum böyle olmakla birlikte uygulamada taraflar ulusal joint venture kurduklarında yazılı sözleşme ve noter, uluslararası joint venture kurduklarında ise yazılı sözleşme ve taraflardan birinin veya her ikisinin ülke konsolosluklarının onayı ile onaylamaktadırlar.

3.3.2. Sermayeye Katılımlı Joint Venture

Bu tür joint venture'larda karmaşık bir yapı söz konusudur. Çift sözleşme gibi gözükken bu yapının ilk aşaması temel sözleşme, ikinci aşaması ise joint venture ortaklık türünü gösteren esas sözleşme ile satelit sözleşmeleridir. İlk aşamasını teşkil eden temel sözleşme çoğu kez adî ortaklık olarak nitelendirilmektedir (Barlas, 1998: 204). İkinci aşama ise esas sözleşmenin Türk Ticaret Kanunu'nda yer alan ortaklık türü olarak kararlaştırıldığında sermayeye katılımlı joint venture'in niteliği konusunda tartışmalar vardır. Denilmektedir ki, sermayeye katılımlı joint venture'da kanunda yer alan birkaç ortaklığın, kanunda öngörülmeleyen bir şekilde birleşmesinden dolayı, bu tür joint venture'lar nitelik olarak karma sözleşmedir (Akyol, 1997: 76). Oysa burada esas olan ortakların iradesidir. Ortaklar amaçlarına ulaşmak için bir ortaklık kurarlar ve bu ortaklık faaliyetini sürdürebilmeleri için bir araç olarak, ortaklık statüsünü belirleyen ve tali olan satelit sözleşmeler yaparlar (Tekinalp ve Tekinalp, 1988: 167). Burada en önemli husus amacın ne olduğunun tespit edilmesidir (Barlas, 1998: 205). Dolayısıyla ortada, her ne kadar birkaç sözleşme varmış gibi gözükse de bir tek sözleşme vardır ve diğerleri tali statüdedir. Buradan hareketle sermayeye katılımlı joint venture'in, nitelik olarak adî ortaklık hükmünde yorumlamasının doğru olduğu kanaatindeyiz (Barlas, 1998: 197).

4. JOINT VENTURE'IN KURULUŞU, İÇ VE DIŞ İLİŞKİLERİ İLE SONA ERMESİ

4.1. Joint Venture'ın Kuruluşu

4.1.1. Türk Hukuku'nda Joint Venture

Türkiye'de joint venture 80'li yıllardan sonra kanunî düzenlemelerde meydana gelen bazı değişiklikler sonucunda kurulmaya başlanmıştır. Daha çok inşaat ve yatırım alanlarında görülen bu ortaklıklar '*müşterek iş ortaklığı*' veya '*ortak girişim*' adı altında, hukuken genellikle adî ortaklık statüsünde nitelendirilmektedir. Joint venture ile ilgili ilk düzenleme Kurumlar Vergisi Kanunu'nda sonradan meydan getirilen ve 31 seri numaralı Kurumlar Vergisi Genel Tebliği ile yapılan değişiklikle yer almıştır. Söz konusu düzenlemede joint venture '*iş ortaklıkları*' başlığı altında Türk hukuk sisteminde yer almaktadır. Bu düzenlemeler incelendiğinde, joint venture'ın bir adî ortaklık olarak nitelendirildiği ve Türk doktrininde de bu konuda görüş birliğinin sağlandığı görülmektedir (Barlas, 1998: 203- 208; Tekil, 1996: 80). 1 seri numaralı 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Genel Tebliği incelendiğinde, bir ortaklığın joint venture olarak kurumlar vergisi mükellefi sayılabilmesi en az aşağıdaki unsurları taşıması gerekir. Bunlar:

- Ortaklardan en az birisinin kurumlar vergisi mükellefi olması,
- Ortaklığın belli bir işi sonuçlandırmak üzere yazılı bir sözleşmeyle kurulması,
- İş ortaklığı konusunun belli bir iş olması,
- Birlikte yapılacak olan işin belli bir süre içinde gerçekleştirilmesinin öngörülmesi,
- İş ortaklığı ile işveren arasında bir yüklenim sözleşmesinin olması,
- Tarafların, müştereken yüklenilen işin belli bir veya birden fazla bölümünden değil, tamamından işverene karşı sorumlu olmaları,

- İşin bitiminde kazancın paylaşılması,
- Birlikte yapılması öngörülen ve müştereken yüklenilen işin bitimi ve Vergi Usul Kanununda belirtilen mükellefiyetle ilgili ödevlerin tamamının yerine getirilmesiyle mükellefiyetin sona ermesi olarak sıralanmıştır (m. 2.5.2.).

Bu koşulların yanı sıra, joint venture ortaklarının mutlaka gerçek kişi olması gerekmemektedir. Çünkü uygulamada joint venture ortakları genellikle tüzel kişilerden oluşmaktadır (Domaniç, 1970: 20).

Bununla birlikte, ortaklığın kuruluşunun Türk Borçlar Kanunu'nun 12'inci maddesinin II'inci fıkrasına göre yazılı şekilde yapılması gerektiği ve bunun geçerlilik şartı olduğu vurgulanmıştır (Dayınlarlı, 1999: 234). Ayrıca joint venture'nin kurucularının ortaklığı kurduktan sonra tescil sırasında tacir sıfatına sahip olacakları Türk Ticaret Kanunu'nun 12'inci maddesinde belirtilmiştir (Çevik, 1989: 73). Bununla birlikte, Türkiye'de yabancı ortaklı joint venture'lar Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü'nün iznine tâbidirler. Bu izini alabilmek için bazı belgelerin sunulması gerekecektir. Bu belgelerin neler olduğunu belirtecek olursak:

“ 1. Dışarıda yerleşik kuruluşlara ait:

- a) Faaliyet Belgesi,
- b) Son yıl Faaliyet Raporu (son yıl bilançosu ve faaliyet alanını ihtiva eden)

2. Dışarıda yerleşik kişilere ait:

- a) Pasaport örneği,
- b) Ticari ve sınıai özgeçmiş ile ilgili ayrıntılı bilgi ve bunları tevsik edici belgeler.

Faaliyet Belgesi ile pasaport örneği ilgili Türk Konsoloslüğundan veya Lahey Devletler Özel Hukuku Konferansı çerçevesinde hazırlanan Yabancı Resmî Belgelerin Tasdiki Mecburiyetinin Kaldırılması Sözleşmesi hükümlerine göre tasdik edilmiş olacaktır. Pasaport örneğinin Türkiye'deki bir noterce tasdik edilmiş olması halinde başkaca tasdik aranmaz.

3. Yurt dışında yerleşik kişi ve kuruluşun, Türkiye'de faaliyette bulunmak istediği konu için gerekli sermayeyi getireceğine dair niyet mektubu.

4. Ek 1 'deki örneğe göre hazırlanmış müracaat formu.

5. Kurulacak şirketin ana sözleşme taslağı.

6. Yatırım için ithali düşünülen makina, teçhizat ve demirbaşların proforma faturaları, prospektüs ve katalogları ile bunların FOB (menşe ülke döviz), FOB (\$), CIF (TL) ve gümrük vergi ve resimlerinin belirtildiği üç nüsha global liste.

7. Yatırım için teşvik araçlarından istifade edilmek isteniyorsa, Teşvik Mevzuatında öngörülen belgeler.

8. İzin alma işlemlerini yürütecek kişiye ortaklarca verilecek vekâletname (Noterden veya yukarıda belirtildiği şekilde tasdik edilmiş)

9. Eklenmesinde yarar görülen diğer bilgi ve belgeler” (Y.S.Ç.K.H.T.m. 2)⁴.

⁴ 24.08.1995 tarih ve 22384sayılı R. G. ile yayınlanan 7/6/1995 tarih ve 95/6990 sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararı Hakkında Tebliğ (Sayı: 2).

4.1.2. Rus Hukuku'nda Joint Venture'm Ortaklık Türleri

Rusya Federasyonu mevzuatında yer alan "Ortaklıklar Kanunu" ile "Yabancı Yatırımlar Kanunu"na göre joint venture anonim, komandit, limited ve adi ortaklık türlerinde kurulabilmektedir.

4.1.2.1. Anonim Ortaklık

Rusya Federasyonu mevzuatında anonim ortaklığın hem halka açık hem de kapalı olarak kurulmasına izin verilmektedir. Anonim ortaklık Rusya Federasyonu'nun 26.12.1995 tarih ve 208 sayılı "Rusya Federasyonu Anonim Ortaklıklar Kanunu"nun 2'inci maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre anonim ortaklık, "... tüzel kişiliği haiz, esas sermayenin belirli olduğu, ortakların ortaklığa karşı hak ve yükümlülüklerinin koymuş oldukları paylarda belirtildiği, ortaklık türüdür. Ortaklar ortaklığın faaliyetleri sonucu oluşan zararlardan ancak sermaye payları oranında sorumludurlar..." Söz konusu maddenin devamında anonim ortaklığının halka açık olan türü de açıklanmıştır. Buna göre, anonim ortaklığının sermayesi, halka açık olarak kaydolma şeklindeki pay senetlerinin satışlarından elde edilen gelirlerden oluşmaktadır. Kural olarak pay senetleri rahatlıkla alınıp satılır, her şekilde ve sınırsız olarak devredilebilir (Dremov, 1998: 45). Anonim ortaklığın bu türünde ortakların sayısı belli değildir. Bu nedenle anonim ortaklık, joint venture açısından bakıldığında, tercih edilen bir ortaklık türü değildir (Dremov, 1998: 46). Bununla beraber, Rusya Federasyonu mevzuatında bu tür ortaklıkların %100 yabancı sermaye ile de kurulmasına izin verilmiştir. Ayrıca bu ortaklıkların şubeleri de açılabilir (Vosnesenskaya, 2001: 118).

4.1.2.2. Komandit Ortaklık

Komandit ortaklık Rusya Federasyonu'nun "Ortaklıklar ve Girişimcilik Hakkında Kanunu"nun 10'uncu maddesinde tanımlanmıştır. Buna göre, komandit ortaklık "... birden fazla gerçek veya tüzel kişinin ortaklık faaliyetini yürütebilmesi için, komandite ve komanditer ortakları olan ve esas sözleşmeye dayanarak kurulan ortaklık türüdür". Tanımdan da anlaşıldığı üzere, burada iki çeşit ortak vardır. Bunlardan birincisi komanditer, diğeri komandite ortaklardır. Komanditer ortaklar esas sözleşmeye dayanarak koymuş oldukları sermaye ile sınırlı sorumludurlar. Komandite ortaklar ise, esas sözleşmeye dayanarak Rusya Federasyonu mevzuatına göre el konulabilecek tüm malvarlığı ile müteselsilen sorumludurlar. Bu nedenle ortaklık yönetiminde her iki ortakların hak ve borçları konuları itibarıyla farklılık arz etmektedir (Vosnesenskaya, 2001: 119).

Bununla beraber, komanditerlerin genel kurul toplantısında oy hakları vardır. Ortaklığın kâr payları komandite ve komanditer ortak ayırımına bakılmaksızın, koymuş oldukları sermaye oranında dağıtılmaktadır (Vosnesenskaya, 2001: 120). İncelenen bu ortaklık türü Rusya'da kurulacak joint venture için ideal sayılabilecektir. Çünkü yabancı ortağı ilgilendiren sadece kâr payıdır. Bu nedenle komanditer ortak olarak katılmaktadır. Rusya'da yabancı ortak uzun süre kalamadığından veya oradaki kanunların inceliklerini bilmediğinden, joint venture'm faaliyeti hakkındaki sorunlarla ilgilenmez ve bunları joint venture'm komandite ortaklarına bırakır (Vosnesenskaya, 2001: 121). Çünkü yabancı yatırımcı için Rusya'daki ortakları seçip, anlaşma yapmak ve orada uzun süre kalmak büyük bir risk olarak nitelendirilmektedir. Bu nedenle joint venture'ı komandit ortaklık türünde

kurmak ve komanditer ortak olarak faaliyette bulunmak yabancı yatırımcı için en kârlı yol olarak gözükmektedir (Chirkunov ve Shadrovskiy, 1991: 15).

4.1.2.3. Limited Ortaklık

Bu ortaklık türü 08.02.1998 tarih ve 14 sayılı “Rusya Federasyonu Limited Ortaklıklar Kanunu”nun 2’inci maddesinde yer almaktadır. Buna göre limited ortaklık, “... bir veya birden fazla gerçek veya tüzel kişilerin bir araya gelerek kurdukları, tüzel kişiliği haiz ve sermayesi esas sözleşme ile belirlenmiş olan ortaklık türüdür. Ortaklar ortaklık borçlarından sermaye payları oranında sorumludurlar”. Uygulamaya bakıldığında, günümüz Rusya’ında joint venture’ların en yaygın olarak O.O.O. (Orgaizatsiyi s Ogranichennoy Otvetstvennoctyu), yani limited ortaklık şeklinde kurulduğunu söylemek mümkündür (Vosnesenskaya, 2001: 130). Limited ortaklıkla komandit ortaklık arasındaki fark, ortakların konumları itibarıyla olmaktadır. Şöyle ki, limited ortaklıkta sınırlı sorumlu-sınırsız sorumlu ortaklar ayırımı olmaksızın, tüm ortakların sorumluluğu ikinci dereceli olup, ortaklıkları koymuş oldukları sermaye payları ile sınırlıdır. Dolayısıyla limited ortaklıkta üzerine düşen borcu ödeyen ortağa karşı hiçbir hak ileri sürülemeyecektir (Dremov, 1998: 47). Limited ortaklığı komandit ortaklıktan ayıran diğer bir fark, ortakların durumu ile ilgilidir. Şöyle ki, limited ortaklıkta ortaklar, ortaklık sermayesine maddi katkı da bulunmakla yükümlülüklerini yerine getirmiş sayılabilir. Dolayısıyla bu ortaklar pasif süje olarak sadece kâr paylarını almaktadırlar. Oysa komandit ortaklıklarda, özellikle komandite ortaklar açısından bakıldığında, böyle bir durum olanaksız olup, komanditelerin ortaklık faaliyetlerini aktif olarak yürütme yükümlülükleri vardır (Dremov, 1998: 48).

Limited ortaklığı anonim ortaklıktan ayıran farklılıklar da vardır. Şöyle ki, limited ortaklıkta ortakların sayısı belli olup 50’yi geçmemektedir. Dolayısıyla ortaklar birbirlerini tanımaktadırlar. Oysa anonim ortaklıkta kişi sınırı yoktur. Diğer bir fark, anonim ortaklıkta sermayesi belirli paylara bölünmüş hisse senetleri vardır. Oysa limited ortaklıkta bu durum söz konusu değildir. Ayrıca limited ortaklıkta bir ortağın payını başkasına devretmesi zorlaştırılmıştır. Oysa anonim ortaklıklarda, özellikle de halka açık olan anonim ortaklıklarda, ortakların sayısı yüzler veya binler olabileceğinden payın devrini sınırlamak olanaksızdır (Dremov, 1998: 49).

4.1.2.4. Adî Ortaklık

Bu ortaklık türü Rusya Federasyonu’nun “Ortaklıklar ve Girişimcilik Hakkında Kanunu”nun 9’uncu maddesinde tanımlanmaktadır. Buna göre adî ortaklık, “... birkaç gerçek veya tüzel kişilerin birleşmesiyle ve esas sözleşme ile kurulan ortaklık türü”dür. Yukarıda anlatılan ortaklık şekillerinden farklı olarak bu ortaklık türünün tüzel kişiliği yoktur ve aradaki anlaşmazlıklar öncelikle ortaklık ana sözleşmesinde yer alan hükümlere göre çözüme kavuşturulmaktadır (Dremov, 1998: 50). Bu ortaklık türü kısa vadeli, yerel üretim işlerini çözmek için kurulmaktadır. Ortakların sorumluluğu sınırsız ve müteselsildir (Dremov, 1998: 51). Bu ortaklık türünün olumsuz yönü, tarafların birbirlerine karşı maksimum düzeyde güvenme zorunluluğudur. Bu nedenden dolayıdır ki, joint venture’lar, her ne kadar Rusya Federasyonu mevzuatında adi ortaklık türünde kurulabilmelerine izin verilmişse de

uygulamada en az başvuru ortaklık türü olarak nitelendirilmektedir (Chirkunov ve Shadrovskiy, 1991: 18).

4.1.3. Rus Hukuku'nda Joint Venture'in Kuruluş Aşamaları

Joint venture'ların kuruluşu birkaç aşamanın birleşmesiyle gerçekleşmektedir. Bu aşamaları sıralayacak olursak:

- Joint venture projesinin hazırlanması, ilgili olan yabancı ortak arayışları, teklifin yollanması,

- Potansiyel yabancı yatırımcı ile görüşmeler,
- Gerekli evrakın hazırlanması ve imzalanması,
- Devlet tescili ve faaliyetin başlangıcı (Ponomarov, 1998: 23).

4.1.3.1. Projenin Hazırlanması ve Yabancı Ortak Arayışları

Joint venture'ı kurmadan önce, daha hazırlık aşamasındayken ilk yapılması gereken, faaliyetin hangi alanda olacağını tespit etmektir. Joint venture'in gelecekteki faaliyeti için ortaklar tarafından pazar araştırması yapılmalıdır. Bu araştırma için Rusya'da şu kuruluşlara başvurulmaktadır: Sanayi-Ticaret Odaları, Rusya Konjonktür Enstitüsü ve Uluslararası Ticaret Merkezi (<http://www.ivr.ru>, 2002).

Joint venture'in hangi alanda faaliyet göstereceğini tespit ettikten sonra yabancı yatırımcı arayışlarına geçilmektedir (Ponomarov, 1998: 24). Rusya'da bu aşamada yatırımcıların karşılaştıkları temel sorun yeterli ve güvenli bilgi kaynaklarının olmayışıdır. Çünkü birçok kuruluş bilgilerini sır olarak nitelendirip dışa yansıtmamaktadır. Karşılaşılabilecek en büyük risk, ortak hakkında yanlış bilgi edinilmesidir. Genellikle bu durumda, karşılaştırılan faaliyet alanındaki ortaklıkların durumunu bilen bağımsız kuruluşlara başvurulmaktadır. Potansiyel ortak hakkında şu bilgiler önemli sayılmaktadır (Ponomarov, 1998: 25): Ortaklığın bizzat verdiği bilgiler, ortaklığın kuruluş belgelerinin onaylı örnekleri, bilançosu ve malî hesapları, ilan edilmiş katalogların analizi ile reklam materyalleri, yabancı yatırımcının bulunduğu ülkede veya Rusya Federasyonu Sanayi ve Ticaret Odaları'ndan edinilen bilgiler. Gerekli bilgiler edinildikten sonra joint venture için kendi koşullarını ve sorunlarını içeren teklifler yayınlanır. Rusya Federasyonu'nun "Ortaklıklar ve Girişimcilik Hakkında Kanunu"nun 14'üncü maddesine göre böyle bir teklifte bulunulmadan önce Devlet Ekoloji ve Tabiat Komitesi'nce ortaklık faaliyetlerinin uygun görüldüğüne ilişkin izin alınmalıdır. Bu izin alındıktan sonra joint venture yabancı yatırımcılar ile faaliyete geçebilecektir (Chirkunov ve Shadrovskiy, 1991: 18).

4.1.3.2. Potansiyel Yabancı Yatırımcı ile Görüşmeler

Ticaret odaları veya diğer ilgili kuruluşlarca yayınlanan ticarî tekliflere olumlu yanıt alındıktan sonra, görüşmelere geçilip joint venture kurmak için taraflar arasında bir protokol imzalanır. Bu protokolda genellikle şu hususlar yer almaktadır:

- Seçilen faaliyet türü ve karşılıklı iradelerin uyumu,
- Ortaklığın esas konusu ile ana sözleşmesi,

- Faaliyetin süresi ve yeri.

Ortaklar kuracakları joint venture'ın malî boyutlarını kapsayacak şekilde amaçlarını belirtirler. Bu konuda ortakların en ufak ayrıntıya kadar anlaşmaları gerekecektir. Çünkü ortaklığı kurduktan sonra bu konuda ortaya çıkan bu boyuttaki anlaşmazlıkların, ortaklığı sona erdirecek boyutlara ulaşmakta olduğu uygulamada sıklıkla görülmektedir (Ponomarov, 1998: 33).

Bazen ortakların amaçlarını, protokolle değil de kendi aralarında ön anlaşma niteliğinde bir belgeyle belirtmeyi tercih ettikleri görülmektedir. Bu ön anlaşma niteliğindeki belge, amaçları gösteren protokole nazaran, farklı bir hukukî statüye tâbi tutulmaktadır. Çünkü bu evrak imzalandığı andan itibaren her iki tarafı sorumluluk altına sokmaktadır. Dolayısıyla taraflar tek taraflı olarak anlaşmadan vazgeçememektedirler. Bu durumda Rusya Federasyonu'nda "Esasların 10/II'inci fıkrasına göre ilgili taraf mahkemeye başvurup anlaşmaya aykırı hareket eden şikâyet edebilmektedir (Ponomarov, 1998: 34).

4.1.3.3. Gerekli Evrakın Hazırlanması ve İmzalanması

Gerekli evrakla kastedilen; joint venture anlaşması, yabancı sermayeli ortaklığın kuruluş sözleşmesi ve ortaklık projesidir. Genellikle joint venture projesinin hazırlanması teklifte bulunan tarafça yapılır ve bu karşı tarafça onaylanır. Anlaşma hazırlandıktan sonra imzalama aşamasına geçilir ve yürürlük tarihi belirtilmemişse imzalandığı tarih dikkate alınır. Dolayısıyla imzalandığı tarih de 09.07.1999 tarih ve 160 sayılı Rusya Federasyonu "Yabancı Yatırımlar Kanunu"nun 4'üncü maddesinin son fıkrasına göre, devlet tescili yapılmadan da, anlaşmayı yürürlüğe sokmakta ve ortaklık kurulmaktadır. Ancak tüzel kişilik tescille kazanılmaktadır. Eğer tescil sırasında düzeltmeler olursa, bu değişiklikler için taraflar tekrar bir araya gelip anlaşmayı yenilemeleri icap etmektedir. Bu gibi durumlarla karşılaşmamak için devlet tesciline geçmeden önce anlaşmanın her sayfası dikkatlice gözden geçirilmeli ve tescilden hemen önce imzalanmalıdır (Ponomarov, 1998: 35).

4.1.3.4. Devlet Tescili ve Faaliyete Başlanması

Esas sözleşmeyi onayladıktan sonra devlet tescili gerçekleşir. Yürürlükteki Rusya Federasyonu mevzuatına göre joint venture'ın kurulması sadece ortakların inisiyatifinde olup, devletin tescili tamamlayıcı şart olarak bildirici niteliktedir (Ponomarov, 1998: 37). Petrol ve doğalgaz üretimi, işletmeciliği ve kömür madenciliği hariç, her türlü faaliyet ile uğraşan ve bunun yanı sıra yabancı sermaye miktarı 100 milyon Rubleyi⁵ aşmayan joint venture'ların tescili Bakanlar Kurulunca, Bölge İdaresi'nce, Moskova ve Sankt Petersburg'da Moskova Tescil Kurulunca yapılabilir. Moskova yakınlarındaki joint venture'ların tescili ise, Moskova Bölge Dış Ekonomik Faaliyetler İdaresi'nce "Ortaklıklar Sicili"nde gerçekleşmektedir. Petrol ve doğalgaz üretimi, işletmesi ve kömür madenleriyle uğraşan joint venture'lar ile yabancı sermaye miktarı 100 milyon Ruble'yi aşan joint venture'ların tescili Devlet Tescil Komitesi ve Rusya Federasyonu Ekonomi Bakanlığı nezdinde gerçekleşmektedir. Tescili 8 gün içinde tamamlanarak Rusya Federasyonu Mevzuatında belirtilen

⁵ 31.05.2017 tarihi itibarıyla 1 ABD Dolan = 56,5168 Rus Rublesi'dir: http://www.cbr.ru/currency_base/daily.aspx?date_req=31.05.2017, 2017. Günümüzde 100 milyon Ruble sınırı hâlâ geçerli olup, 1.769.385, ABD Doları'na tekabül etmektedir. Türk Lirası olarak karşılığı ise 31.05.2017 tarihi itibarıyla 1 ABD Doları'nın 3.5707 TL olduğundan hareketle söz konusu tutar 6.317.944 TL'na denk gelmektedir: <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tcmb+tr/tcmb+tr/main+page+site+area/bugun>, 2017.

harçlara tâbi olunur. Bu harçlar peşin olarak Rusya Federasyonu Tasarruf Bankası'na ödenmektedir (Rusya Federasyonu Resmî Gazetesi, 1995: 10).

Tescil edilmiş joint venture'a tescil belgesi verilmektedir. Bu belge joint venture'ın harekete geçebilmesini sağlayacaktır. Tescil Resmî Gazetede ilan edilir, devlet ortaklık kayıtlarında belirtilir ve devletin ilgili kuruluşlarına haber verilir (Rusya Federasyonu Resmî Gazetesi, 1995: 11).

Tescil talebi, ancak Rusya Federasyonu mevzuatına aykırı olarak kurulan joint venture'lar varsa veya gerekli belgeler eksikse, reddedilir. Diğer hallerde tescil yapılması zorunludur. Aksi hâlde ilgili taraf mahkemeye başvurarak tescil talebinin reddine karşı itiraz eder ve ayrıca zarar doğmuşsa bunun tazminini isteyebilir (Rusya Federasyonu Resmî Gazetesi, 1995: 11).

4.2. Joint Venture'larda İç ve Dış İlişkiler

4.2.1. İç İlişkiler

Joint venture'larda iç ilişki denildiğinde, her bir ortaklık türünde olduğu gibi, tarafların kendi aralarındaki hukukî ilişkiler kastedilmektedir (Dayınlarlı, 1999: 264). Bu ilişkiler joint venture'ın temel sözleşmesi ile düzenlemekle birlikte, adî ortaklık ve ticaret ortaklığı statüsüne göre taraflar açısından farklı yükümlülükler arz edecektir (Akkurt ve Akgül, 2001: 742).

Uygulamada da görüldüğü gibi, joint venture çoğu zaman ticarî ortaklık türlerinin biri şeklinde kurulmaktadır (Poroy vd. 2000: 16). Bunun gerekçesi olarak da 07.06.1995 tarih ve 95/6990 sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararı Hakkındaki Tebliği'nin 2'inci maddesi gösterilebilir. Çünkü bu düzenlemeye göre, Türkiye'deki joint venture'ların ancak anonim ve limited ortaklık şeklinde kurulmasına müsaade edilmiştir. Ancak hangi ortaklık türünde olursa olsun, joint venture'ın temel sözleşmesi esas alındığından ve bu temel sözleşme adî ortaklık statüsünde değerlendirildiğinden adî ortaklıklarda taraf ilişkileri çerçevesinde açıklamalarda bulunulacak.

Adî ortaklıkta iç ilişkilerin genel kapsamını ortakların hak ve borçları, ortaklığın idaresi ve denetlenmesi teşkil eder (Pulaşlı, 1995: 21). Bununla birlikte iç ilişkide kural olarak '*sözleşme serbestisi*' ilkesinin geçerli olmasına rağmen kâr ve zararın bölüşümü, rekabet yasağı ve ortaklık işlerinin denetlenmesi konusunda Türk Borçlar Kanunu'nun emredici hükümlerine aykırı şartlar getirilememektedir (Poroy vd. 2000: 58).

Joint venture'da, Türk Borçlar Kanunu'nun 620'inci maddesinin 1'inci fıkrasında yer alan tanımdan da anlaşıldığı üzere ve diğer ortaklık türlerinde olduğu gibi, taraflar ortak bir amacı gerçekleştirebilmek için bir araya gelmektedirler. Bu ortak amaç bir sermaye ile yerine getirilmektedir. Ancak sermaye denildiğinde, ortaklıkların sermaye paylarının toplamı anlaşıldığından, bu terim yerine tarafların her birine düşen payı, doktrinde de öngörüldüğü gibi, '*sermaye payı*' olarak adlandırılması daha uygun düşeceğinden, çalışmada bu yükümlülük '*sermaye payı koyma borcu*' olarak adlandırılacaktır (Yongalık, 1991: 28; Poroy, Tekinalp ve Çamoğlu, 2000: 53; Barlas, 1998: 206).

Adî ortaklıkta sermaye payı, ortaklık amacını gerçekleştirmek için her bir ortağın getirdiği katkı olarak tanımlanabilir (Yongalık, 1991: 29). Türk Borçlar Kanunu'nun 621'inci maddesinde her bir ortağın sermaye payını koymakla mükellef olduğu açıkça belirtilmiştir. Ancak sermaye payı olarak sadece maddî değer anlaşılmaması yanlış olacaktır. Çünkü ortakların sermaye payı olarak emeklerini

de koyabilecekleri yasalarda açıkça belirtilmektedir. Bu yasal düzenlemeler, Türk Borçlar Kanunu'nun 620'inci ve 621'inci maddelerinin I'inci fıkraları ile Türk Ticaret Kanunu'nun 127/I-e maddesi hükmüdür. Bu hükümler birlikte değerlendirildiğinde para, alacak, kıymetli evrak, menkul ve gayrimenkuller, ticarî işletme ve ünvanlar, kişisel emek, faydalanma ve kullanma hakkı, ticarî itibar, ruhsatlar vs. sermaye payı olarak gösterilebileceği anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra, yabancı unsurlu joint venture'da ise getirilecek olan yabancı sermayenin neler olabileceği 95/6990 sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararı'nın 2'inci maddesinin (c) bendinde sayılmıştır. Bu hakların neler olduğu bahsi geçen düzenlemede şöyle sıralanmıştır:

- Yabancı para şeklinde sermaye,
- Makine, teçhizat, alet, makine aksamı ile Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü'nün kabul ettiği diğer mallar,

- Lisans, patent, marka, know-how, teknik yardım,
- Yabancı sermaye gelirleri ve sair ana faiz ödemeleri,
- Türk parasının kıymetini koruma mevzuatı çerçevesinde bloke edilen paralar.

Joint venture bir adı ortaklık olarak ele alındığında ve adı ortaklığın tüzel kişiliği olmadığından, kendilerine ait bir mal varlığı olamayacaktır (Dayınlarlı, 1999: 276). Bu durumda ortaklar, Türk Borçlar Kanunu'nun 638'inci maddesi uyarınca, esas sözleşme ile iştirak halinde mülkiyet halinde veya müşterek mülkiyetten birini kabul edebileceklerdir (Çevik,1998: 83).

Joint venture'lar adı ortaklık olarak nitelendirildiğinden, bu ortaklık türünde iştirak halinde mülkiyet hükümleri geçerli olacaktır. Bununla beraber, joint venture'da ortaklığa sermaye payı olarak getirilen değerlerin mülkiyeti ikili ayırımı tâbi tutulacaktır. Buna göre ortaklığa getirilen değerlerin mülkiyeti bireysel olmaktan çıkıp ya iştirak ya da müşterek mülkiyet halini alacaktır. Kurulan joint venture bir adı ortaklık statüsünde kurulmuşsa, Türk Borçlar Kanunu'nun 638'inci maddesine göre mülkiyet, ortaklığın tüzel kişiliği olmadığından, ortaklarda kalır (Dayınlarlı, 1999: 265; Tekinalp ve Tekinalp, 1988: 155; Barlas, 1998: 206). Bununla beraber, joint venture bir ticaret ortaklığı statüsünde kurulmuşsa ortaklığa sermaye payı olarak getirilen değerlerin mülkiyeti tüzel kişilik kazandığı andan itibaren ortaklığın olacaktır (TTK m. 128/4). Dolayısıyla taraflar '*sözleşme serbestisi*' ilkesi uyarınca ortaklığın malları üzerinde müşterek veya iştirak halinde mülkiyetin herhangi birini kararlaştırabileceklerdir (İnan, 1999: 161-162).

4.2.1.1. Kâr ve Zarara Katılma

Joint venture'da ortaklık amaçlarının başında kâr paylaşımı olduğu kuşkusuzdur. Ancak ortaklık her zaman kâr etmeyeceğini de bilmesi gerekecektir ki, buna 'ticari risk' denir (Khomak, 2000: 60).

Türk hukukuna baktığımızda bu konu Türk Borçlar Kanunu'nun 623'üncü maddesinde düzenlendiğini görmekteyiz. Türk Borçlar Kanunu'nun 623'üncü maddesinin I'inci fıkrasında "*Sözleşmede aksi kararlaştırılmamışsa, her ortağın kazanç ve zarardaki payı, katılım payının değerine ve niteliğine bakılmaksızın eşittir*" denilmek suretiyle, ortakların kâr paylaşımı açısından eşitlik ilkesine tâbi olduğunu benimsemiştir (Yalman ve Taylan, 1976: 97). Aynı maddenin II'inci

fıkrasında ise, ortakların esas sözleşmede zarar konusunu ele almadığında, kârlarla ilgili hükümlerin bu durumda da geçerli olacağı hükme bağlanmıştır. Doktrinde de vurgulandığı gibi, joint venture'da, ortaklığın zararı durumunda her bir ortağın zarara katlanma zorunluluğu vardır (Dayınlarlı, 1999: 238).

Burada karşılaşılabilecek asıl sorun, ortaklığın zarar etmesi halinde, emeğini sermaye payı olarak koyan ortağa zararın nasıl yansıtılacağıdır. Bu durum Türk Borçlar Kanunu'nun 623'üncü maddesinin III'üncü fıkrasında hükme bağlanmıştır. Buna göre "...Bir ortağın zarara katılmaksızın yalnız kazanca katılacağına ilişkin anlaşma, ancak katılma payı olarak yalnızca emeğini koymuş olan ortak için geçerlidir". Buradan hareketle yerleşmiş içtihada göre, emeğini sermaye payı olarak getiren ortak iç ilişkide zarara katılmamakla birlikte, dış ilişkide müteselsil sorumluluk geçerli olduğundan sınırsız sorumlu olacaktır. Dolayısıyla emeğini sermaye payı olarak getiren ortak dış ilişkide ortaklık borcunu ödeyecek sonra da diğer ortaklara ödediği meblağ oranında rücu edecektir (Arslanlı, 1998: 41; Pulaşlı, 1995: 32; Domaniç, 1970: 106; Yalman ve Taylan, 1976: 70).

4.2.1.2. Rekabet Yasağı

Rekabet yasağı doktrinde şöyle tanımlanmaktadır: "... şirketin bütün muamelâtını, iş sırlarını murakabe ve öğrenme imtiyazına sahip ortakların, şirketin menfaatine zarar verebilecek ticarî ve meslekî faaliyetlerden kaçınmaları zaruridir" (Domaniç, 1970: 106). Buradan da anlaşılacağı üzere, joint venture ortakları kendi namına ve joint venture'ın amacına aykırı hiçbir işlem yapamayacaklardır. Çünkü adî ortaklık olarak nitelendirilen joint venture'a uygulanabilecek olan Türk Borçlar Kanunu'nun 626'ncı maddesi de bunu düzenlemektedir (Çevik, 1989: 80). Madde hükmü: "Ortaklar, kendilerinin veya üçüncü kişilerin menfaatine ters olarak, ortaklığın amacını engelleyici veya zarar verici işleri yapamazlar". Bu husus diğer ortaklıklar açısından da Türk Ticaret Kanunu'nun çeşitli maddelerinde düzenlenmiştir (TTK m. 230, 396 vs.). Dolayısıyla buradan çıkacak sonuç, joint venture'lar, kuruldukları ortaklık şekillerine göre ortakların rekabet etmeme konusundaki durumlarının farklılık göstereceğidir. Şöyle ki; anonim ortaklıkta, Türk Ticaret Kanunu'nun 396'ncı maddesi uyarınca, rekabet etmeme borcu sadece yönetim kurulu üyelerinin bir yükümlülüğü olduğu halde; adî ortaklık türünde kurulan joint venture'larda Türk Borçlar Kanunu'nun 626'ncı maddesi tüm ortaklar için bu yükümlülüğü zorunlu kılmaktadır (Dayınlarlı, 1999: 267-268).

Doktrinde Türk Borçlar Kanunu'nun 626'ncı maddesinin daha rasyonel olduğu yönünde bir görüş vardır. Denilmektedir ki, Borçlar Kanunu, prensip olarak ortakların bu yükümlülüklerini, ortaklık faaliyetine zarar verdiği ölçüde yasaklamaktadır (Domaniç, 1970: 107). Rekabet etmeme borcuna aykırı hareket edildiği takdirde, doğacak zararları karşılamak, ortağı ortaklıktan uzaklaştırmak, ortaklığın feshi vs. karşılaşılabilecek yaptırımlar arasında sıralanabilir (TBK m. 553/II; Pulaşlı, 1995: 24). Türk Ticaret Kanunu'nun 231'inci maddesinde bu yaptırımlara ek olarak, yasağı ihlal eden ortağın kendi namına yaptığı işlemlerin ortaklık hesabına yapılmasının istenebileceği de öngörülmüştür.

4.1.2.3. Joint Venture'ın Yönetimi

Ortaklığın yönetimi Türk Borçlar Kanunu'nun 625'inci maddesi ile Türk Ticaret Kanunu'nun 221-223, 365 ve 623'üncü maddelerinde düzenlenmiştir. Buradan çıkaracağımız sonuç, anonim

ortaklık türlerinde kurulan joint venture'larda yönetim yetkisinin yönetim kurulunda olmasıyla birlikte, diğer ortaklık türlerinde kurulan joint venture'larda yönetim yetkisi bir ortağa veya birkaç ortağa birden verilebilmesidir (Dayınlarlı, 1999: 267- 268; Karayalçın, 1973: 361).

Ortaklık yönetimine olağan ve olağanüstü yönetim olarak iki açıdan yaklaşılması gerekecektir. Çünkü kanunda bu ayrımlar dikkate alınarak olağanüstü işlemlerde tüm ortakların, olağan işlerden farklı olarak, ittifakı şartı aranmaktadır (TBK m. 625, TTK m.223; Dayınlarlı, 1999: 271). Joint venture'da yönetici ortaklığı iki türlü belirlenebilir. Birincisi ortaklığın ön anlaşma denilen sözleşme ile, ikincisi ortaklığın kuruluşundan sonra oybirliği ile alınmış kararlarla belirlenmesidir (Dayınlarlı, 1999: 271). Seçilen ortakların yönetim yetkileri konusunda esas sözleşmede hüküm olmadığı durumlarda Türk Borçlar Kanunu'nun 630'uncu maddesinin hükümleri uygulanmaktadır (Çevik, 1989: 78; Karayalçın, 1973: 143). Buna göre, yönetici ortak yönetim hakkının haiz olmadığı durumlarda, ortaklık adına hareket eder veya yetkisini aşarsa, bu ortak vekâletsiz ortak statüsünde tutulup, vekâletsiz iş görme hükümlerine tâbi tutulacaktır (Alver, 1998: 13).

Bununla birlikte yönetici ortağın yönetim yetkisinin Türk Borçlar Kanunu'nun 629'uncu madde hükümlerine göre kaldırılması veya sınırlandırılması mümkündür. Şöyle ki, yönetici ortak fahiş bir surette görevini ihmal etmişse veya iyi idare edemiyorsa, ortaklardan her birinin, yönetici ortağın idaresini sınırlandırabileceği gibi, kaldırmaya da hakları olacaktır (Çevik, 1989: 79).

4.2.1.4. Kâr Payını Ödeme

Adî ortaklıklarda yönetici ortakların yılda en az bir kez kâr paylarını ortaklara ödemeleri mecbur tutulmuştur. Türk Borçlar Kanunu'nun 630'uncu maddesinin III'üncü fıkrasında yer alan bu hüküm şüphesiz ki, joint venture için de geçerli olacaktır (Dayınlarlı, 1999: 275). Kârın nasıl paylaşılacağı ön sözleşmede kararlaştırılan şekilde gerçekleşmektedir. Ön sözleşmede buna ilişkin bir hükme yer verilmemişse, kanuna göre kâr eşit oranlarda paylaşılacaktır (TBK m. 623/I; Domaniç, 1970: 27). Doktrinde sadece emeğini sermaye payı olarak getiren ortakların sözleşmede kâr istemeyecekleri yönündeki şartlar, batıl olarak görülmektedir. Şöyle ki, sadece emeğini sermaye payı olarak getiren ortak zararlar ve kârlara katılmayacağını belirtmişse, zararlar konusundaki kayıtlar geçerli akdedilmesine karşın, kârlara katılmama hususundaki kayıtlar, bağışlama hariç, geçersiz akdedilmektedir (Domaniç, 1970: 27).

4.2.1.5. Denetleme Hakkı

Adî ortaklıklarda ortakların denetleme hakkı Türk Borçlar Kanunu'nun 631'inci maddesinde hükme bağlanmıştır. Buna göre, ortaklar ortaklık işleri hakkında yönetim yetkisini haiz olmasalar bile, bilgi alma, defter ve sair evrakı inceleme, malî durum hakkında özet çıkarma hakları vardır. Denetim hakkı, adî ortaklığın niteliğinden kaynaklandığı için, herhangi bir nedenle kısıtlanmışsa, bu kısıtlamanın geçersiz olacağı Türk Borçlar Kanunu'nun 631'inci maddesinin son cümlesinden anlaşılmaktadır (Özenli, 1988: 93). Buna karşılık, denetleme hakkının iyi niyet kuralları çerçevesinde kısıtlanabileceği doktrinde vurgulanmıştır. Şöyle ki, taraflar denetleme hakkını üçüncü bir kişi olan bilirkişiye tanıyabilecekleri gibi, bu hakkın sadece uygun zaman ve yerde kullanılabilmesi de kararlaştırılabilir (Domaniç, 1970: 31; Özenli, 1988: 94; Karayalçın, 1973: 147).

4.2.2. Dış İlişkiler

4.2.2.1. Temsil

Joint venture'da temsil yine Türk Borçlar Kanunu'nun 537 ve 538'inci maddelerinden yola çıkarak açıklanabilir. Temsil şu şekilde tanımlanmıştır: "... bir kimsenin (temsilcinin) yaptığı veya kabul ettiği bir irade bildirimini diğer bir kimse (temsil olunan) için geçerli sayılması sonucunu doğuran işlemdir" (Özenli, 1988: 97). Temsil, dolaylı ve dolaysız olmak üzere iki türdür. Dolaylı temsilde, yapılan işlemin sonuçları ilk önce temsilcide doğmaktadır, dolaysız temsilde ise işlemin sonuçları direk temsil olunanda doğmaktadır (Yalman ve Taylan, 1976: 169; Çevik, 1989: 82). Türk Borçlar Kanunu'nun 638'inci maddesinin son cümlesinde, ortaklığı temsil eden ortağın yaptığı işlerden dolayı üçüncü kişilere karşı müteselsilen borçlu olacağı hükme bağlanmıştır. Bununla beraber Borçlar Kanunu'nun 637'inci maddesinin III'üncü paragrafında, adı ortaklıkta her bir ortağa kural olarak temsil yetkisi tanınmaktadır (Poroy, Tekinalp ve Çamoğlu, 2000: 76). Buna karşılık eğer joint venture limited veya anonim ortaklık türlerinde kurulmuşsa, bu takdirde Türk Ticaret Kanunu'nun bu ortaklıklara ilişkin temsil hükümleri uygulanacaktır. Dolayısıyla anonim ortaklık şeklinde kurulan joint venture'da temsil yetkisi sadece yönetim kurulunda olmaktadır (TTK m. 623). Limited ortaklık şeklinde kurulan joint venture'larda ise, kural olarak, tüm ortaklar müdür sıfatıyla ortaklığı temsil etmektedirler (TTK m. 623/I; Poroy, vd., 2000: 886-887).

4.2.2.2. Sorumluluk

Joint venture bir adı ortaklık olarak nitelendirildiğinden, ortakların ortaklık borçlarından dolayı sorumluluğu sınırsız ve birinci derecedir. Çünkü adı ortaklık bir şahıs ortaklığıdır ve tüzel kişiliği yoktur. Bu nedenle ortaklığın değil ortakların borcu olarak adlandırılması gerektiği doktrinde vurgulanmıştır (Poroy, vd., 2000: 80). Buna karşılık joint venture limited veya anonim ortaklık türünde kurulmuşsa ortakların borçları ikinci dereceden ve sermaye payları oranında olacağı Türk Ticaret Kanunu'nun 329'uncu maddesinin II'inci fıkrası ile 573/II'inci fıkrasında açıkça belirtilmiştir. Bununla birlikte taraflar sözleşme ile müteselsil ve sınırsız sorumluluk türünü değiştirebileceklerdir. Ancak bu durum sadece iç ilişkide geçerli olup, dış ilişkide hiçbir hükmü olmayacaktır (Karayalçın, 1973: 150).

Bunların yanı sıra, ortaklar yönetici ortağın veya temsilcinin haksız fiilinden dolayı hiçbir sorumluluğu olamayacaktır. Çünkü aksine hareket edilmesi '*hakkaniyete aykırı*' olarak nitelendirilmektedir (Karayalçın, 1973: 150; Arslanlı, 1998: 51). Ortaklığa yeni giren veya ayrılan ortakların, Türk Borçlar Kanunu'nun 638'inci maddesinin III'üncü fıkrasında yer alan "...birlikte veya bir temsilci aracılığı ile..." hükmü doğrultusunda sorumluluk dışında tutulduğu söylenebilir. Çünkü yeni ortağın girmeden önceki faaliyetlerde hiçbir katkısı olmadığından sorumlu tutulamayacaktır (Poroy, vd., 2000: 81). Aynı sonuca Türk Borçlar Kanunu'nun 632'inci maddesinin II'inci fıkrasından da varılabilir. Şöyle ki, söz konusu hükme göre, ortaklığa yeni giren ortağa kâr verilemeyeceği gibi, zarara katlanmasının da istenemeyeceği hükme bağlanmıştır (Poroy, vd., 2000: 81).

Bununla beraber ortaklıktan ayrılan ortak ayrıldığı tarihten sonraki ortaklık borçlarından sorumlu tutulmayacaktır (Poroy, vd., 2000: 81). Bunun aksinden çıkan sonuç, ortağın ayrıldığı tarihten önceki borçlarından sorumlu tutulacağı yönündedir. Çünkü Türk Ticaret Kanunu'nun

259'uncu maddesinin son cümlesinde bu yöndedir (Karayalçın, 1973: 153). Söz konusu maddenin 3'üncü bendinde ayrılmanın geçerli olabilmesini tescil ve ilan şartına bağlamıştır. Ancak bu maddenin adı ortaklıklarda uygulanamayacağına, iyi niyet kuralları çerçevesinde üçüncü şahıslara duyurulması gerektiği doktrinde vurgulanmıştır (Karayalçın, 1973: 153; Poroy, Tekinalp ve Çamoğlu, 2000: 81).

4.3. Joint Venture'in Sona Ermesi

Türk ve Rus hukukunda bir ortaklığın sona erme hususu benzerlik arz etmektedir. Bu bakımdan ayrıma gidilmeksizin Türk hukukundaki sebeplerin açıklanmasının yeterli olacağı kanaatindeyiz.

4.3.1. Kuruluş Amacının Gerçekleşmesi

Joint venture, her bir ortaklık gibi bir amaç, daha doğrusu ekonomik bir amaç için kurulmaktadır. Bu amaç gerçekleştiği takdirde, örneğin bir kitap basımı için kurulan veya köprü inşaatı için kurulan joint venture'da kitabın basılması veya köprü inşaatının bitirilmesi hallerinde, joint venture'in varlığına neden olan konunun ortadan kalkmasıyla, artık ortaklığın ayakta kalması lüzumsuz olacaktır. Dolayısıyla joint venture'in sona ermesi kaçınılmaz hale geldiğinden, bu hallerde ortaklığın kendiliğinden sona ereceği Türk Borçlar Kanunu'nun 639'uncu maddesinin I'inci fıkrası hükme bağlamıştır.

4.3.2. İfa İmkânsızlığı

Joint venture'ı sona erdiren diğer bir neden ifa imkânsızlığıdır. İfa imkânsızlığı denildiğinde bütün ortaklık türlerinde olduğu gibi, joint venture'da da amacın gerçekleştirilmesinin olanaksız hale gelmesi kastedilmektedir (Özenli, 1988: 116). Burada dikkat edilmesi gereken nokta, ortaklık kurulduktan sonraki imkânsızlıktır. Çünkü kurulma aşamasında imkânsızlık söz konusu olursa bu sözleşme konu eksikliğinden dolayı geçersiz olacaktır, ortaklığın da kurulmamış sayılacağı doktrinde açıkça belirtilmiştir (Dayınlarlı, 1999: 282). Türk Borçlar Kanunu'nun 639'uncu maddesinin I'inci fıkrasında yer alan bu hükme örnek olarak, baraj inşaatı için kurulmuş joint venture'in ortaklık kurulduktan sonra işe başlarken, arazinin baraj inşaatına elverişli olmadığına ortaya çıkması verilebilir (Dayınlarlı, 1999: 282).

4.3.3. Ortaklardan Birinin Ölümü

Joint venture bir adı ortaklık olarak görüldüğü için Türk Borçlar Kanunu'nun 639'uncu maddesinin II'inci fıkrasında yer alan "ortaklardan birinin ölümü nedeni ile sona erme" nedeninin joint venture için de uygulanacağı doktrinde savunulmuştur (Barlas, 1998: 203-205). Bu hükmün joint venture için her zaman doğru olduğu söylenemez. Çünkü genellikle büyük projeler için kurulduğundan joint venture'in taraflarını tüzel kişiler oluşturmaktadır (Akkurt ve Akgül, 2001: 731). Buradan hareketle, anonim ve limited ortaklık türlerinde kurulan joint venture'lar, Türk Ticaret Kanunu'nun 529 ve 636'ıncı maddelerinde sayılan hallerde sona ereceğinden, ortaklardan birinin ölümünden dolayı sona ermeyecektir. Bununla birlikte, joint venture'larda sözleşme yapılırken ortaklardan birinin ölmesi durumunda, ortaklığın sona ermeyeceği kararlaştırılmışsa, joint venture'ların mirasçılarla devam edebileceği Kanun'da açıkça belirtilmiştir (TBK m. 639/II).

4.3.4. Ortakların Rızası

Türk Borçlar Kanunu'nun 639/1 (4) bendinde adı ortaklıkların, Türk Ticaret Kanunu'nun 529/1(d) bendinde anonim, 636/1 (b) bendinde ise limited ortaklıkların, rızayla sona erdirilebileceği düzenlenmiştir. Dolayısıyla denilebilir ki, joint venture'lar ortaklık türlerine bakılmaksızın ortakların tümünün rızası ile sona erdirebileceklerdir. Türk Borçlar Kanunu'nda ortakların tümünün iradesini aramakla birlikte, doktrinde bu hakkın ortaklık sözleşmesi ile, çoğunlukla da alınabileceği vurgulanmıştır (Poroy, Tekinalp ve Çamoğlu, 2000: 781).

Anonim ortaklık türünde kurulan joint venture'larda tarafların rızası ile sona erme Türk Ticaret Kanunu'nun 421'inci maddesinin III ve IV'üncü fıkralarında düzenlenmiştir. Buna göre, ortaklık sermayesinin en az yüzde yetmiş beşine malik olan pay sahiplerinin veya temsilcilerinin bulunması şartıyla genel kurul toplanmalı ve tüm oyların çoğunluğu ile ortaklığın sona ermesine karar verilmelidir.

Limited ortaklık türünde kurulan joint venture'larla ilgili ise, Türk Ticaret Kanunu'nun 636'ıncı maddesinin 2 ve 3'ünü bendinde bir düzenleme yer almaktadır. Şöyle ki, limited ortaklıklarda: *“Uzun süreden beri şirketin kanunen gerekli organlarından biri mevcut değilse veya genel kurul toplanamıyorsa, ortaklardan veya şirket alacaklılarından birinin şirketin feshini istemesi üzerine şirket merkezinin bulunduğu yerdeki asliye ticaret mahkemesi, müdürleri dinleyerek şirketin, durumunu Kanuna uygun hâle getirmesi için bir süre belirler, buna rağmen durum düzeltilmezse, şirketin feshine karar verir.”*(b. 2); *Haklı sebeplerin varlığında, her ortak mahkemeden şirketin feshini isteyebilir. Mahkeme, istem yerine, davacı ortağa payının gerçek değerinin ödenmesine ve davacı ortağın şirketten çıkarılmasına veya duruma uygun düşen ve kabul edilebilir diğer bir çözüme hükmedebilir* (b. 3; Poroy, vd., 2000: 897).

4.3.5. Ortaklardan Birinin İflâsı

Türk Borçlar Kanunu'nun 639'uncu maddesinin 2'inci bendinde, ortaklardan biri haklarını ancak o ortağın tasfiyedeki payı üzerinde kullanabilir denilmektedir. Dolayısıyla tasfiye payı cebri icra yolu ile takibe uğramışsa veya ortak iflâs etmiş veya haciz altına alınmışsa ortaklık sona erecektir (Karayalçın, 1973: 154-156).

Bunun yanı sıra, limited veya anonim ortaklıklar türlerinde kurulan joint venture'larda bu durum ortaklığı sona erdirmemektedir. Çünkü Türk Ticaret Kanunu'nun 529 ve 636'ıncı maddelerinde bu durum, ortaklığın sona erdiren nedenler arasında sayılmamaktadır. Ancak bu ortaklık türlerinde kurulan joint venture'ların esas sözleşme ile farklı bir tutum da sergileyebileceği doktrinde belirtilmiştir (Poroy, vd., 2000: 780).

4.3.6. Ortaklık Süresinin Bitmesi

Türk Borçlar Kanunu'nun 639'uncu maddesinin 5'inci bendinde yer alan hükmünde, esas sözleşme ile tayin edilen ortaklık süresinin bitmesi durumunda, joint venture'in sona ermesi gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak ortaklar tayin ettikleri sürenin bitmesinden sonra da faaliyetlerine devam etmek isterlerse, bu yönde yeni bir kararın alınması gerektiği, aksi halde joint venture'in sona ereceği kabul edilmektedir (Domaniç, 1970: 51). Bunun yanı sıra, ortaklar faaliyete devam etmek isteyip de sürelerini uzattıkları takdirde, joint venture'in süresiz türe dönüşeceği Türk Borçlar Kanunu'nun

640'ıncı maddesinin son fıkrasından da anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu durumda ortaklık, süresiz ortaklık halini alacağından ancak 6 ay önceden haber vermek ve hesap devresine rastlamak kaydıyla ortaklığın feshi talep edilebilecektir (TBK m. 640/1; Domaniç, 1970: 52).

4.3.7. Mahkeme Kararı

Joint venture'ların mahkeme kararı ile sona ermesi gerektiği Türk Borçlar Kanunu'nun 639'uncu maddesinin 7'inci bendinde düzenlenmiştir. Bu hükmün ortakların yararına olduğu ve ortakları koruduğu doktrinde vurgulanmıştır. Şöyle ki, joint venture'ın süresi belli değilse 6 ay önceden haber verme ve malî dönemi bekleme zorunluluğu vardır. Oysa kanun koyucu bu durumu dikkate alarak, ortaklara haklı nedenlerin varlığı koşulu ile fesih için mahkemeye başvurabilme hakkını tanımıştır (Özenli, 1998: 124.)

Bunların yanı sıra, Türk Ticaret Kanunu'nun 245'inci maddesi de haklı nedenlerin varlığı halinde mahkemeye başvurarak ortaklığın feshini talep etme hakkını tanımıştır (Dayınlarlı, 1999: 286). Türk Ticaret Kanunu haklı nedenlerin neler olabileceğini haklı sebepleri tanımladıktan sonra şöyle sıralamıştır: "*Haklı sebep, şirketin kuruluşuna yol açan fiili veya kişisel sebeplerin şirketin işletme konusunun elde edilmesini imkânsız kılacak veya güçleştirecek şekilde ortadan kalkmış olmasıdır, özellikle;*

a) *Bir ortağın, şirketin yönetim işlerinde veya hesaplarının çıkarılmasında şirkete ihanet etmiş olması,*

b) *Bir ortağın kendisine düşen asli görevleri ve borçları yerine getirmemesi,*

c) *Bir ortağın kişisel menfaatleri uğruna şirketin ticaret unvanını veya mallarını kötüye kullanması,*

d) *Bir ortağın, uğradığı sürekli bir hastalık veya diğer bir sebepten dolayı, üstüne aldığı şirketin işlerini yapmak için gerekli olan yeteneği ve ehliyetini kaybetmesi,*

gibi hâller haklı sebeplerdendir". Kanun'da "...gibi hâller..." denilmekle bu nedenler sınırlı tutulmamıştır. Doktrinde bu nedenlerin 'iyiniyet' kuraları çerçevesinde algılanması gerektiği vurgulanmıştır (Dayınlarlı, 1999: 286; Özenli, 1998: 125; Yalman ve Taylan, 1976: 192, dn. 179).

5. SONUÇ

Joint venture'ı Türk ve Rus mevzuatı ile doktrinde yer alan düzenlemeler doğrultusunda genel hatlarıyla ele alarak tanımlamak gerekir. Buna göre: Joint venture, iki veya daha fazla gerçek veya tüzel kişinin ortak bir ekonomik amaca ulaşmak için güçlerini birleştirdikleri ve işin tamamından müteselsilen sorumlu oldukları ortaklık türüdür. Joint venture genellikle konsorsiyumlar başta olmak üzere, holding ortaklıkları, kartel, konzern gibi benzer diğer ortaklıklarla karşılaştırılmaktadır. Ancak her bir ortaklığın kendine özgü özelliklerden kaynaklanan farklılıklarına ve joint venture'ın ayırıcı özelliklerine dikkat etmek gerekmektedir.

Türk hukukunda joint venture'lara kıyasen uygulanabilecek düzenlemeler yanında, en geniş ve doğrudan düzenlemenin, Kurumlar Vergisi Kanunu ve Kurumlar Vergisi Genel Tebliği'nde '*iş ortaklığı*' başlığı altında yer aldığı söylenilebilir. Bu düzenlemeler birlikte incelendiğinde joint venture, bir adî ortaklık olarak nitelendirilmektedir. Bu düzenlemelerde 22.07. 1998 tarih ve 4369

sayılı Kanun'la yapılan değişiklikte, Kurumlar Vergisi Kanunu'ndaki joint venture şu şekilde tanımlanmıştır: "Birinci maddenin a, b, c ve d bentlerinde yazılı kurumların kendi aralarında, şahıs ortaklıkları veya gerçek kişilerle belli bir işin birlikte yapılmasını müştereken taahhüt etmek ve kazancını paylaşmak amacıyla kurdukları ortaklıklardan vergi dairesinde bu şekilde mükellefiyet tesis edilmesini talep edenler iş ortaklığıdır." Bu düzenlemelerden yola çıkarak bir ortaklığın joint venture olarak nitelendirilmesi için bazı unsurları taşıması gerekmektedir. Bu unsurlar şu şekilde sıralanmaktadır: Ortaklardan en az birisinin kurumlar vergisi mükellefi olması, ortaklığın bir yazılı sözleşmeyle kurulması, konusunun belli bir iş olması, birlikte yapılacak işin belli bir süre içinde gerçekleştirilmesinin öngörülmesi, işin birden fazla takvim yılına yaygın olması, bir taahhüt sözleşmesinin olması, tarafların taahhüt ettikleri işin tamamından birlikte sorumlu olması, işin bitiminde kazancın paylaşımı ve Vergi Usul Kanunu'nda belirtilen mükellefiyetlerin tamamının yerine getirilmesidir.

Türk hukukunda kabul edilen görüş joint venture'in, Türk Borçlar Kanunu'nun 620 ve devamında yer alan maddeler kapsamında adî ortaklık olarak nitelendirilmesine yöneliktir. Dolayısıyla Türkiye'deki joint venture'lar kanunî düzenlemelere göre adî ortaklık temelinde, ancak limited ve anonim ortaklık şeklinde; Rusya'da ise daha geniş bir imkân sağlanarak limited, anonim, adî ve komandit ortaklık şeklinde kurulabilmektedir. Buradan da hareketle, joint venture'lar her ne kadar Türk Ticaret Kanunu'ndaki ortaklık türlerinde faaliyette bulunsalar da sona ermeleri, doktrindeki görüşler çerçevesinde yorumlandığında, Türk Borçlar Kanunu'nun 620'inci ve devamındaki hükümlere göre genellikle adî ortaklık gibi sona ermektedirler.

6. KAYNAKÇA

- Akyol, Şener (1997), *Borçlar Hukuku (Özel Borç İlişkileri)*, Know-how, Management, Ortak Girişim ve Büyük Çaplı İnşaat Sözleşmeleri, Vedat Kitapçılık, İstanbul.
- Akkurt, Zülal ve Akgül, Barış (2001), "Joint Venture ve Konsorsiyum'un Türk Hukuku'ndaki Yeri", YD., Cilt. XXVII, Sayı. 4, (729-748).
- Altuğ, Osman- Ayboğa, Hanefi (1992), *Örneklerle Uygulamalı Şirket Kuruluşları*, Basım. 1, Evrim Yayınevi, İstanbul.
- Alver, Cemil (1998), *Adi Ortaklık (İçtihatlı - Açıklamalı)*, Beyda Ofset, Ankara.
- Barlas, Nami (1998), *Adi Ortaklık Temeline Dayalı Sözleşme İlişkileri*, Vedat Kitapçılık, İstanbul.
- Burgucheva, Elena Leonidovna (1990), "Совместные Предприятия В Практике Международных Экономических Отношений" (*Uluslararası İktisadî İlişkiler Uygulamasında J.V.*), Vneshtorgizdat Yayınları, Moskova.
- Chirkunov, Oleg- Shadrovskiy, Anatoliy (1991), *С.П.: Цели и Результаты (J.V.: Amaçlar ve Sonuçlar)*, *Внешняя Торговля (Dış Ticaret)*, Sayı. 4, (14-17).
- Çevik, Orhan Nuri (1989), *Uygulamada Şirketler Hukuku*, Yetkin Yayınevi, Ankara.
- Çiftlikli, M. (1996), *Dünya Pazar Ekonomisi Uygulamaları ve Azerbaycan*, Bakü.
- Dayınlarlı, Kemal (1999), *Joint Venture Sözleşmesi*, Basım. 2, Vedat Kitapçılık, Ankara.

- Dayınlarlı, Kemal (1996), *İnşaat Sözleşmeleri, Yönetici-İşletmeci Mühendis ve Hukukçular İçin Ortak Seminer*, Nadir Kitap Yayınları, Ankara 18-19.03.1996.
- Domaniç, Hayri (1970), *Adi, Kollektif ve Komandit Şirketler*, Basım. 3, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Dremov, Yuriy Dmitrovich (1998), *Создание совместных предприятий: состояние, проблемы и перспективы (J.V.'ların Kuruluşu, Durumları, Sorunları ve Perspektifleri)*, İgip An SSSR Yayınları, Moskova.
- Gorometskina Elena- Tsokol, Yuliya (2002), *Ortaklıkların Kuruluş ve Faaliyetlerinde Yabancı Yatırımcının İştiraki (Участие иностранного инвестора в создании и деятельности компаний)*, "Angelinvestor" İnternet Dergisi, Ocak Sayısı, <http://www.cfin.ru/investor/invrel/foreign.shtml>
- İnan, Ali Naim (1999), *Borçlar Hukuku Bilgisi*, Basım. 4, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- "Investisionnaya Aktivnost v Ekonomike" (2002) (Ekonomideki Girişimcilik Aktivitesi): <http://www.ivr.ru>
www.petholding.com.tr, (2002).
- Kaplan, İbrahim (1994), *İnşaat Sektöründe Müşterek İş Ortaklığı Joint Venture*, Vedat Kitapçılık, Ankara.
- Karayalçın, Yaşar (1973), *Ticaret Hukuku, II. Şirketler Hukuku*, Basım 2, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Khomak, Sergey (2000), *"Внешэкономический Контракт" (Dış Ticarî Anlaşma)*, Balans, Sayı. 4, (55-61).
- Kokonov, Vladimir (1990), *"СССР-Турция: Динамизм Торгово-Экономического Сотрудничества" (SSCB-Türkiye: Ticarî-Ekonomik İşbirliğinin Hareketliliği) Vneshnaya Torgovla (Dış Ticaret)*, Sayı. 2, (24-29).
- Özalp, İnan ve diğerleri (1990), *Çok Uluslu İşletmelerin Geleceğine Bir Çözüm Yolu Olarak Joint Venture, Cemalçılar'ın Hatırasına Armağan*, (103-126), Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları, Eskişehir.
- Özenli, Soysal (1998), *Uygulamada Adî Ortaklık ve Neden Olduğu Davalar*, Kazancı Hukuk Yayınları, Ankara.
- Poroy, Reha- Tekinalp, Ünal- Çamoğlu, Ersin (2000), *Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku*, Basım. 8, Beta Basım, İstanbul.
- Pulaşlı, Hasan (1995), *Şirketler Hukuku*, Basım. 2, Karahan Kitabevi, Konya.
- Shedrin, A. (1991), *"С. П. В Развитых Капиталистических Странах" (Gelişmiş Kapitalist Ülkelerde J.V.)*, *Mirovaya Ekonomika i Mejdunarodniye Otnosheniya (Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler)*, Sayı. 8, (100-109).
- Sherbatih, V. (1997), *"Создание и Развитие С.П. в Р.Ф." (Rusya Federasyonu'nda Joint Venture'in Kuruluşu ve Gelişimi)*, Moskova.
- Şahinalp, Kaan (2001), *Türk Hukuku'nda Joint Venture'lann Hukukî Yapısı ve Niteliği ile Joint Venture'larda Karşılaşılan Sorunlar*, YD., Cilt. XXVII, Sayı. 3, (481-523).

- Tekinalp, Gülören- Tekinalp, Ünal (1988), *Joint Venture, Prof. Dr. Yaşar Karayalçın'a 65. Yaş Armağanı*, (143-176), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,
- Tekil, Fahiman (1996), *Adi, Kollektif ve Komandit Şirketler Hukuku*, Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- Turkish Petroleum Corporation (2010) Annual Report, TPAO Yayınları, Ankara.
- Ulusoy, Yılmaz (1974), *Mukayeseli Sermaye Şirketleri*, Türkiye Ticaret Odaları Sanayi Odaları Yayınları, Ankara.
- Vosnesenskaya, Ninel Nikolayevna (2001), *Иностранные Инвестиции, Россия и Мировой Опыт, (Yabancı Yatırımlar ve Dünya Tecrübesi)*, İnfra Yayınları, Moskova.
- Yalman, Macit- Taylan, Erbay (1976), *Adi Ortaklık*, Olgaç Matbaacılık, Ankara.
- Yılmaz, Ejder (1992), *Hukuk Sözlüğü*, Basım. 4, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, Lerzan (2016), "4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu'nun Getirdiği Yenilikler", <http://dosya.marmara.edu.tr/huk/Sempozyumyay%C4%B1nlar%C4%B1/ipekyolucanlan%C4%B1yor/Prof.Dr.LerzanYILMAZ.pdf>
- Yongalık, Aynur (1991), *Adi Şirkette Sermaye Payı*, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Rusya Federasyonu Merkez Bankası Resmî Web Sitesi (2017)
http://www.cbr.ru/currency_base/daily.aspx?date_req=31.05.2017.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Resmî Web Sitesi (2017)
<http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tcmb+tr/tcmb+tr/main+page+site+area/bugun>.

OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMEN ADAYLARINA YÖNELİK MÜZİK EĞİTİMİ ÖZ-YETERLİK ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ¹

DEVELOPMENT OF MUSIC EDUCATION SELF-EFFICACY SCALE FOR PRESCHOOL TEACHER CANDIDATES

Gökay YILDIZ²

Öz

Bireyin öz yeterlik inancı, onun algısını, güdülenmesini ve uygulama başarısını birçok şekilde etkilemektedir. İnsanların güdülenmişlik düzeyleri, duyuşsal durumları ve davranışları nesnel olarak durumun ya da olayın ne olduğundan çok; inandıklarına dayanmaktadır. Öz-yeterlik algısı yüksek olan bireylerin bir işi başarmak için büyük çaba gösterdikleri, olumsuzluklarla karşılaştıklarında kolayca geri dönmedikleri, ısrarlı ve sabırlı oldukları görülmektedir. Bu nedenle öz-yeterlik algısı özellikle eğitim alanında üzerinde durulması gereken önemli unsurlardan biridir. Okulöncesi yıllar (3-6 yaşları) müziksel yeteneklerin gelişimi açısından son derece önemli bir dönemdir. Kapsamlı ve nitelikli bir müzik programını uygulama konumundaki okul öncesi öğretmenin müziksel yeterliği, okul öncesi lisans programında verilen müzik eğitimi ile bağlantılıdır. Bu nedenle bu çalışmada, okul öncesi öğretmen adaylarının müzik eğitimi öz-yeterlik algılarını ölçmek amacıyla bir ölçek geliştirme çalışması tasarlanmış, ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, 2015-2016 eğitim-öğretim yılı güz yarıyılında Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi ile Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesinin Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dallarının 4. sınıfında öğrenim gören 240 öğrenci oluşturmuştur. Hazırlanan ölçeğin yapı geçerliğini belirleyebilmek için Temel Bileşenler Analizi kullanılarak faktör analizi yapılmıştır. Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için ise Cronbach-Alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplanmış, maddelerinin toplam puanla korelasyonuna bakılmış ve Split Half test yarılama yöntemiyle ölçeğin birinci ve ikinci yarı için güvenilirlik katsayıları hesaplanmıştır. Yapılan çalışmalar sonunda okul öncesi öğretmen adaylarına yönelik geçerli ve güvenilir müzik eğitimi özyeterlik inancı ölçeği geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öz-Yeterlik, Ölçek Geliştirme, Okul Öncesi, Müzik Eğitimi.

Abstract

The self-efficacy belief of an individual affects their perception, motivation and applied success in many ways. The motivation levels, affective states and behavior of people is based more on what they believe than on what the situation or event is objectively. Individuals with high self-efficacy perception show great effort to succeed, do not easily retreat when negativities are encountered and appear persistent and patient. As a result

¹ Bu çalışma 2017 yılında "IV. International Eurasian Educational Research Congress" de sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Prof., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, gokay@mehmetakif.edu.tr

self-efficacy perception is an important element that requires focus especially in the field of education. The preschool years (3-6 years) are a very important period in terms of development of musical ability. The musical ability of a preschool teacher in a position to provide a comprehensive and quality music program is linked to the music education given in the preschool degree program. As a result, this study completed development studies to design a scale to measure music education self-efficacy perception of preschool teacher candidates and performed validity and reliability studies. Survey model was used in the research. The study group for the research comprised 240 students in the 4th year at the Preschool Education Departments in the Faculties of Education at Mehmet Akif Ersoy University and Pamukkale University in the 2015-2016 academic year. To determine the validity of the prepared scale, factor analysis was performed using principal component analysis. The reliability of the scale was tested by calculating the Cronbach-alpha internal consistency coefficient, examining the correlation of total points for items and calculating reliability coefficients for the first and second halves of the scale with the split half test method. After this studies, it has been developed a valid and reliable music education self efficacy belief scale for preschool teacher candidates.

Keywords: Self Efficacy, Scale Development, Pre-school, Music Education.

1. GİRİŞ

Öz-yeterlik inancı kavramı, Albert Bandura'nın sosyal bilişsel kuramı içerisinde yer alan ve davranış üstünde etkili olduğu düşünülen temel kavramlardan biridir. Bandura'ya (1986) göre bireyin, belli bir performansı göstermek için gerekli etkinlikleri organize edip, başarılı olarak yapma kapasitesine ilişkin kendi yargısına veya inancına öz-yeterlik denilmektedir. Bir başka deyişle öz-yeterlik, bireyin gelecekte karşılaşabileceği güç durumların üstesinden gelmede ne derecede başarılı olabileceğine ilişkin kendisi hakkındaki yargısı ve inancıdır (Senemoğlu, 2009).

Bandura'ya (1995) göre, bir bireyin öz-yeterlik inancı, onun algısını, güdülenmesini ve uygulama başarısını birçok şekilde etkilemektedir. İnsanların güdülenmişlik düzeyleri, duyuşsal durumları ve davranışları nesnel olarak durumun ya da olayın ne olduğundan çok; inandıklarına dayanmaktadır (Akt. Hazır Bıkmaz, 2002). Öz-yeterlik algısı yüksek olan bireylerin bir işi başarmak için büyük çaba gösterdikleri, olumsuzluklarla karşılaştıklarında kolayca geri dönmedikleri, ısrarlı ve sabırlı oldukları görülmektedir. Bu nedenle öz-yeterlik algısının özellikle eğitim alanında üzerinde durulması gereken önemli unsurlardan biri olduğu vurgulanmaktadır (Aşkar ve Umay, 2001).

Pajares (2002) ve Zimmerman'a (1998, 2000) göre bireyler, bir görevi gerçekleştirmek için gerekli yeteneğin ve denetim gücünün kendilerinde bulunduğuna inanırlarsa, bu görevi seçmek için daha istekli olur, bu konudaki kararlılıklarını dile getirir ve gereken davranışı sergilerler. Kendi öğrenme kapasitesine ve yeteneklerine ilişkin şüphe duyan öğrenenlere kıyasla, bir beceriyi kazanma ya da bir konuyu öğrenmede yüksek düzeyde öz-yeterlik inancına sahip olan öğrenenler, daha kolay uyum sağlamakta, daha sıkı çalışmakta, daha zorlayıcı öğrenme deneyimleri aramakta, zorluklarla karşılaştıklarında daha çok dayanıklılık ve başarı sergilemektedirler (Akt. Ekici, 2012).

Ritter, Boone ve Rubba'ya (2001) göre ise, öz-yeterlik düzeyi düşük olan insanlar, zor görevlerde ürkek davranırlar ve bu görevleri kişisel tehdit olarak görürler. Bu insanların tutkuları ve seçtikleri amaçlara ulaşmada duydukları sorumluluk genellikle düşük düzeydedir. Zor bir görevle karşı karşıya kaldıkları zaman, nasıl bir başarı sergileyebileceklerine odaklanmaktan çok kendi kişisel eksikliklerine, karşılaşabilecekleri engellere ve

kötü sonuçlara takılırlar. Yine zorluklarla karşı karşıya kaldıkları zaman çabalarını en az seviyeye indirirler ve çok çabuk vazgeçerler. Başarısızlık ve kötüye gitme durumunda yeterlik algılarını toparlamakta ve uygulamakta isteksiz davranırlar. Kendi yeteneklerine olan inançlarını kaybettiklerinden yeterli uygulama becerisini gösteremezler. Diğer yandan kendi öz-yeterlikleri konusunda güçlü inançlara sahip olan insanlar, zor görevleri üstlenmekten kaçınmazlar. Aksine, meydan okuyucu ve üstesinden gelici bir tavır sergilerler. Amaçlarını gerçekleştirmek için mücadeleci davranırlar ve güçlü sorumluluk duygularını kaybetmezler. Başarısızlık ve kötü durumlarla karşı karşıya kaldıklarında çabalarını en üst seviyeye çıkarabilirler ve ne yapabilecekleri konusunda üst düzey bir gayret gösterirler. Verilen göreve tam olarak odaklanabilirler, zorluklarla karşılaştıklarında stratejik bir şekilde düşünebilirler. Roberts ve arkadaşlarına (2001) göre yeterlilikleri konusunda güçlü inançlara sahip olan insanlar üst düzey çaba gösterme eğilimindedirler ve elverişsiz durumlarda bile mücadele edebilirler, kişinin öz-yeterliğinin farkında olması ve bunu geliştirmesi, o bireyin çok kötü koşullarda bile daha fazla ve etkili çalışmasına yol açar (Akt. Yaman ve diğ. 2004).

Erken yaşam deneyimleri çocuğun okula, öğrenmeye ve kendi becerilerine dair geliştireceği tutumları belirler ve okul başarısını etkiler. Okul öncesi dönemde olumlu deneyimler yaşayan çocuk okula, öğrenmeye ve kendi becerilerine dair olumlu tutumlar geliştirir. Çocuğun erken yaşta olumsuz deneyimler yaşaması ise onun tüm eğitim yaşamını etkileyecek problemler yaşamasına neden olabilir. Okul öncesi çağda olumsuz deneyimleri olan çocuğun öz değerinin düşük olduğu, okulda ve okul sonrası yaşamda düşük başarı gösterdiği ve daha fazla davranış problemi sergilediği bilinmektedir. Çocuğun sağlıklı bir şekilde büyüebilmesi ve gelişebilmesi için nitelikli ve olumlu sosyal-duygusal deneyimlerin çocuğa sunulduğu ve çocuğun bağımsızlığının desteklendiği bir çevrenin yaratılmasına ihtiyaç vardır. Bu ise ancak sağlıklı bir aile ortamı ve nitelikli bir okul öncesi eğitimi ile mümkündür (MEB, 2013). Nitelikli bir okul öncesi eğitimin en önemli unsurlarından birini ise öğretmen oluşturmaktadır. Okul öncesi eğitimin, çocukların tüm gelişim alanlarını kapsayacak şekilde düzenlenmesi ve uygulanması iyi yetişmiş, donanımlı okul öncesi öğretmenlerin varlığı ile mümkündür.

Okul öncesi dönem, beyin gelişiminin ve sinaptik bağlantıların kurulma oranının en yoğun ve hızlı yaşandığı dönemdir. Beyin gelişimi çocuğun bilişsel, dil, sosyal-duygusal ve motor gelişimi için güçlü bir zemin oluşturur. Bu nedenle çocuklar özellikle okul öncesi dönem olarak adlandırdığımız yaşamın ilk altı yılında çok hızlı büyürler ve dil, bilişsel, sosyal-duygusal ve motor gelişim alanlarında şaşırtıcı bir hızla yetkinleşirler (MEB, 2013). Bu nedenle okul öncesi dönemde, tüm gelişim alanlarını desteklemesi bakımından amaçları ve hedefleri çocukların müziksel gelişim özelliklerine göre belirlenmiş müzik eğitimi verilmesi büyük bir önem taşımaktadır. Bunun gerçekleşebilmesi ise kapsamlı, dengeli, çocukların müziksel gelişim özelliklerini gözetilen bir eğitim programı ve bu programı yürütebilecek düzeyde müzik donanımına sahip okul öncesi öğretmen ile mümkündür.

Müzik, okul öncesi çocukların yaşamlarında ortak bir paydadır. Bir çocuk için şarkı söyleme, ritim tutma ve müziğe göre hareket etme içgüdüsel olarak yaptıkları eylemlerdir. Müzik etkinlikleri, çocukların gelişim alanlarını desteklediği için ve kendi deneyimlerine fırsat verdiği için okulöncesi çocukların yaşamında kullanılması gerekmektedir. Ayrıca yaratıcı çocuk etkinlikleri içinde çocuklara sağladığı geniş ve uyarıcı ortam nedeniyle okul öncesi dönem çocuklarının yaşamında önemli bir yeri vardır (Mavesky, 2002, s.281).

Okul öncesi yıllar (3-6 yaşları) müziksel yeteneklerin gelişimi açısından son derece önemli bir dönemdir. Bu dönemde çocuğun birini kendine model alması ya da öğretmene kendini duygusal olarak yakın hissetmesi müziksel öğrenmeleri destekler ve müzik etkinliklerinin amacına ulaşmasına yardımcı olur. Gates

(1999) müziksel yeteneklerin gelişimini etkili, belli bir sıraya göre düzenlemiş ve eksiksiz bir şekilde içeren müzik programlarını, ancak yetenekli öğretmenlerin oluşturabileceğine işaret etmiştir.

Kapsamlı ve nitelikli bir müzik programını uygulama konumundaki okul öncesi öğretmenin müziksel yeterliği, okul öncesi lisans programında verilen müzik eğitimi dersleriyle bağlantılıdır. Okul öncesi öğretmen adayları, lisans eğitiminin üçüncü yılında, güz yarıyılında haftada 3 saat, bahar yarıyılında ise 4 saat olmak üzere müzik eğitimi dersi almaktadırlar. Üçüncü sınıfta alınan müzik eğitimi ile öğretmen adaylarının müzik etkinliklerini uygulayabilme yeterlikleri artırılmaya çalışılmaktadır. Buradan hareketle, okul öncesi öğretmen adaylarının müzik eğitimi konusundaki öz-yeterlik inançlarını belirlemeye yönelik bir öz-yeterlik inanç ölçeğinin geliştirilmesi araştırmanın problemi olarak belirlenmiştir.

Bu nedenle çalışmada, okul öncesi öğretmen adaylarının müzik eğitimi öz-yeterlik inançlarını ölçmek amacıyla bir ölçek geliştirme çalışması tasarlanmış, ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Çalışmalar sonucunda “Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Müzik Eğitimi Öz-Yeterlik İnanç Ölçeği” geliştirilmiştir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli ve Çalışma Grubu

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, 2015-2016 eğitim-öğretim yılı güz yarıyılında Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi ile Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesinin Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dallarının 4. sınıfında öğrenim gören öğrenciler oluşturmuştur. Çalışmaya gönüllü olarak Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi’nden 83, Pamukkale Üniversitesi’nden 157 olmak üzere toplam 240 öğrenci katılmıştır.

2.2. Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi ve Uygulama

Araştırmada kullanılacak veri toplama aracının geliştirilmesine yönelik madde havuzu oluşturulması çalışmasında, ilk olarak konuyla ilgili alan yazın taraması yapılmış ve benzerlik gösteren çalışmalar değerlendirmeye alınmıştır. 2014-2015 eğitim-öğretim yılı bahar yarıyılı sonunda Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı 3. sınıf öğrencilerinden (n=110), bir yıl boyunca aldıkları Müzik Eğitimi I ve Müzik Eğitimi II derslerine ilişkin, kendilerine yazılı olarak verilen ders içerikleri doğrultusunda duygu, düşünce ve görüşlerini içeren bir kompozisyon yazmaları istenmiş, daha sonra bu kompozisyonlar okunarak “yeterlik” ifade eden tümceler saptanmıştır. Madde havuzunun oluşturulmasında alan yazın, öğrencilerin yazdıkları kompozisyonlar ve Milli Eğitim Bakanlığının 2013 yılında uygulamaya koyduğu Okul Öncesi Eğitim Programı içeriği belirleyici olmuştur. İlk aşamada 48 maddeden oluşan bir madde havuzu oluşturulmuştur.

Ölçeğin kapsam geçerliğini sağlamak amacıyla, oluşturulan taslak form Türkçe uzmanı ile alan uzmanlarının görüşüne sunulmuştur. Uzmanlar, bir “Türkçe Eğitimi”, üç “Müzik Eğitimi”, üç “Okul Öncesi Eğitimi” ve bir “Program Geliştirme” alanında olmak üzere toplam sekiz öğretim üyesinden oluşmuştur. Uzman görüşlerine dayalı olarak bazı maddeler ölçekten çıkarılmış, bazı maddeler düzeltilmiş ve bazı maddeler de eklenmiştir. Böylece 48 maddeden oluşan taslak ölçek 40 maddeye düşürülmüştür. 40 maddeden oluşan taslak ölçek çalışma grubunda yer almayan 10 Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı lisans 4. sınıf öğrencisine tek tek görüşme yapılmak suretiyle okutulmuş ve yeterlik ifadeleriyle ilgili olarak görüşleri alınmıştır. Bu uygulama

sonucu anlaşılmayan maddelerde gerekli düzeltmeler yapılmış ve ölçeğe 40 maddelik son hali verilerek, yanıtlama süresi 30 dakika olarak saptanmıştır.

Ölçek, 5'li likert tipi derecelendirmeye göre hazırlanmıştır. Öğretmen adayları ölçekte yer alan yeterlik maddelerine “Kesinlikle Katılmıyorum” (1), “Katılmıyorum” (2), “Kararsızım” (3), “Katılıyorum” (4) ve “Kesinlikle Katılıyorum” (5) şeklinde sıralanan seçeneklerden birisini işaretleyerek karar vermişlerdir.

Ölçek, 2015-2016 eğitim-öğretim yılında Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi ve Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı'nda 4. sınıfta öğrenim gören 240 öğrenciye uygulanmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Hazırlanan ölçeğin yapı geçerliğini belirleyebilmek için Temel Bileşenler Analizi (Principle Component Analysis) yöntemi kullanılarak faktör analizi yapılmış ve buna bağlı olarak Varimax dik döndürme tekniği kullanılmıştır. Büyüköztürk'e (2002) göre bu analiz şekli, değişken azaltma ve anlamlı kavramsal yapılara ulaşmayı amaçlayan, uygulamada en yaygın olarak kullanılan faktör analizi uygulamaları içinde yer alan çok değişkenli bir istatistik yöntemidir.

Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek üzere ölçeği oluşturan maddelerin iç tutarlılığını veren Cronbach-Alfa katsayısı hesaplanmış, ayrıca ölçek maddelerinin toplam puanla korelasyonuna bakılmıştır. Ayrıca, Split Half test yarılama yöntemiyle ölçeğin birinci ve ikinci yarı için güvenilirlik katsayıları hesaplanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Yapı Geçerliği

Ölçeğin faktör yapısını belirleyebilmek için açılımlayıcı (exploratory) faktör analizi yapılmıştır. Açılımlayıcı faktör analizi, değişkenler arasındaki ilişkilerden hareketle faktör bulmaya yönelik bir işlemdir (Büyüköztürk, 2015). Verilerin faktör analizi yapmaya uygun olup olmadığı, Kaiser-Meyer Olkin (KMO) katsayısı ve Bartlett Sphericity testi ile saptanmıştır. Yapılan analizde KMO değerinin 0.91 olduğu görülmüştür. Büyüköztürk'e (2015) göre faktör analizi uygulanabilmesi için minimum KMO değerinin 0.60'ın üzerinde olması ve Bartlett testinin ise anlamlı çıkması gerekmektedir. Analiz sonucuna bakıldığında, KMO değerinin istenilen minimum değer oldukça üzerinde olduğu, Bartlett testi sonucunun ise ($\chi^2=5537,998$; $df=780$, $p<.001$) anlamlı olarak çıktığı görülmüştür.

KMO ve Bartlett testleri ile ölçeğin faktör analizine uygunluğu saptandıktan sonra öz yeterlik maddelerinin hangi faktörler altında toplandığını belirlemek amacıyla temel bileşenler analizi (PCA) uygulanmıştır. Özdamar (2002)'a göre faktör analizinin amacı, aralarında ilişki bulunduğu düşünülen çok sayıdaki değişken sayısını azaltmak ve değişkenler arasındaki ilişkilerden yararlanarak bazı yeni yapılar ortaya koymaktır. Ölçeklerde yapı geçerliğinin sağlanması için farklı faktörler altında toplanan maddelerin yüksek iki faktör yükü arasındaki farkın en az .10 olması ve faktör yük değerinin .45 ya da daha yüksek olması gerekmektedir, ancak bu sınır değer .30'a kadar indirilebilir (Büyüköztürk, 2015).

Geliştirilen 40 maddelik ölçeğe uygulanan Açılımlayıcı Faktör Analizi (AFA) sonucunda Tablo 1'de görüldüğü üzere öz değeri 1'in üzerinde olan 9 faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Öz değeri 1'den büyük olan 9 faktörün toplamda, varyansın % 68.539'unu açıkladığı görülmektedir.

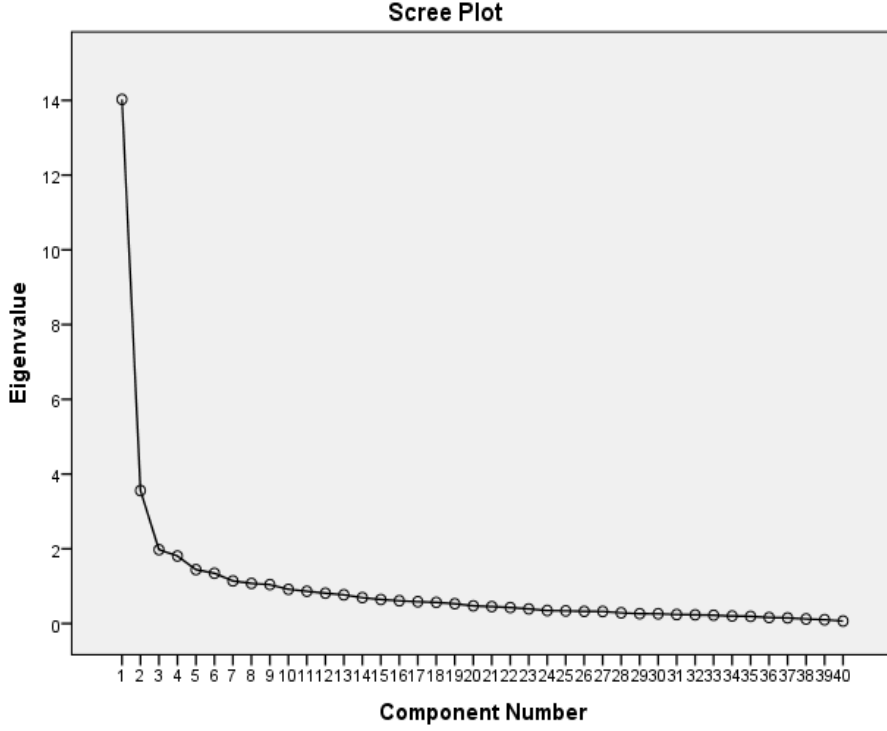
Tablo 1. Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	Faktör Özdeğerleri	Açıklanan Varyans (%)	Toplam Varyans (%)
1	14,027	35,068	35,068
2	3,558	8,895	43,963
3	1,977	4,943	48,906
4	1,808	4,521	53,426
5	1,443	3,607	57,034
6	1,346	3,366	60,400
7	1,140	2,849	63,249
8	1,074	2,684	65,933
9	1,042	2,605	68,539

Faktör analizinde, ilk faktörün açıkladığı varyans oranı % 30 ve üzeri olduğu durumlarda ölçeğin tek boyutlu bir yapı sergileyebileceği belirtilmektedir (Büyüköztürk, 2010). Duru ve Balkıs (2007) ise, bir ölçeğin tek boyutluluğunun belirlenmesinde, tetrakorik korelasyonlarla hesaplanan korelasyon matrisiyle yapılan faktör analizinde, birinci faktör yüküne ait öz değer ikinci faktör yüküne ait öz değerden çok farklı olmasının ve ikinci faktör yüküne ait öz değer diğerlerinden çok farklı olmamasının bir ölçü olabileceğini belirtmektedir. Sosyal bilimlerde ölçeğin tek boyutlu olabilmesi için iki temel koşul ileri sürülmektedir. Bu temel koşullardan ilki, birinci faktörün açıkladığı varyans oranının toplam varyansın en az %30'u olması, ikincisi ise birinci faktörün öz değerinin ikinci faktörün öz değerinden 3 ila 3,5 kat daha büyük olmasıdır. Bununla birlikte ölçeğin tek boyutlu olarak kabul edilebilmesi için, maddelerin temel faktördeki yüklerinin diğer faktörlerdeki yüklerinden yüksek olması ya da en fazla 0.20'lik bir fark olması beklenmektedir (Akt. Aksoy ve Diken, 2009).

AFA sonucunda temel faktör olarak kabul edilen birinci faktörün toplam varyansın % 35,086'sını açıkladığı ve yük değerinin ise 14,027 olduğu görülmektedir. Temel bileşenler analizinden sonra varimax rotasyonu yöntemi kullanılarak yapılan döndürme işleminde temel bileşenler analiziyle elde edilen faktör yapısında önemli kabul edilebilecek bir değişme olmadığı görülmüştür.

Birinci faktörün % 30'un üzerinde olması ve öz değerinin ise ikinci faktör öz değerinden dört kat fazla olması; üçüncü faktörden dokuzuncu faktöre kadar ise faktörlerin öz değerlerinin birbirine yakın değerlerle 1 düzeyinde olması ölçeğin tek boyutlu bir yapı sergilediğini göstermiştir. Ayrıca Scree Plot grafiği sonuçlarına göre de ilk faktörden sonra hızla bir düşmenin olduğu ve bu durumun da ölçeğin tek faktörlü olabileceğine ilişkin bilgiler verdiği düşünülmektedir (Şekil 1).

Şakil 1. Çizgi Grafiği

Temel faktör dışındaki diğer faktörlerde yer alan maddeler incelendiğinde, bu faktörlerin tek başlarına anlamlı birer alt boyut oluşturamadıkları, benzer kavramlar altında yer alabilecek maddelerin döndürme işleminden sonra da bir araya toplanamadığı (Aksoy ve Diken, 2009) görülmüştür. Ayrıca, bir maddenin faktördeki en yüksek yük değeri ile bu değerden sonraki en yüksek yük değeri arasındaki farkın 0.10 olması (Büyüköztürk, 2015) önerildiğinden 2, 5, 6, 12, 13, 39 ve 40. maddeler aynı anda birden fazla faktörde birbirine yakın faktör yük değerlerine sahip olmalarından dolayı ölçekten çıkarılmıştır.

Ölçekten çıkarılan yedi madde sonucunda geriye kalan 33 maddenin temel bileşenler analizi sonucu birinci faktör yükleri ve madde toplam korelasyonları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Ölçek Maddelerinin Faktör Yük Değerleri ve Madde-Toplam Puan Korelasyonları

Maddeler	Faktör Yük Değeri	Madde-Toplam Korelasyonu	Maddeler	Faktör Yük Değeri	Madde-Toplam Korelasyonu
M1	,41	,40	M23	,72	,65
M3	,43	,43	M24	,75	,68
M4	,49	,50	M25	,60	,55
M7	,50	,50	M26	,66	,61
M8	,59	,58	M27	,64	,59
M9	,61	,60	M28	,50	,48
M10	,52	,51	M29	,65	,59
M11	,56	,56	M30	,67	,62
M14	,60	,60	M31	,71	,66
M15	,61	,61	M32	,68	,62
M16	,60	,58	M33	,65	,59
M17	,54	,50	M34	,56	,55
M18	,56	,52	M35	,66	,61
M19	,72	,68	M36	,67	,62
M20	,70	,66	M37	,62	,57
M21	,69	,62	M38	,71	,68
M22	,71	,64			

Yeniden yapılan faktör analizi sonucunda maddelerin yüksek yük değeri aldıkları, bu değerlerin 0.41 ile 0.75 arasında değiştiği görülmektedir. Ölçekteki maddelerin tamamının faktör yüklerinin 0.40'ın üzerinde olması, ölçekteki temsil edilebilirlik gücünün yüksekliğini göstermesi bakımından önemli görülmektedir. Ayrıca, tek faktörlü yapıda birinci faktörün toplam varyansın % 38,392'sini açıkladığı görülmektedir. Tek faktörlü ölçekler için kabul edilebilir açıklanan varyans oranının %30 olduğu dikkate alındığında 33 maddelik Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Müzik Eğitimi Öz-Yeterlik İnancı Ölçeği'nin tek faktörlü olarak kullanılabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

3.2. Güvenirlilik

Geliştirilen öz-yeterlik ölçeğinin güvenilirliğini belirlemek üzere Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısına bakılmıştır. Ölçeğin Cronbach Alfa güvenirlilik katsayısı ($\alpha=0,94$) olarak bulunmuştur. Ayrıca ölçekteki maddelerin her birinin ölçme gücünü belirleyebilmek için korelasyonlara dayalı madde analizi yapılmıştır. Maddelerin toplam puanla korelasyonlarının 0.40 ile 0.68 arasında değiştiği görülmüştür (Tablo 2). Ölçekte yer alan tüm maddelerin r değerlerinin .30'dan büyük olması nedeniyle tüm maddelerin ayırt edicilik gücünün yüksek olduğu düşünülmüştür.

Ayrıca, Split Half test yarılama yöntemiyle hesaplanan güvenirlilik katsayısı birinci yarı için 0.90, ikinci yarı için 0.92 olarak bulunmuştur.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Okul öncesi eğitim programında yer alan müzik etkinliklerinin gerçekleşmesinde öğretmen önemli bir role sahiptir. Senemoğlu'na (2013) göre bir okul öncesi öğretmenin kendine olan inancı, çeşitli durumlarla baş etme potansiyeli ve stratejileri, belli bir etkinliği başarmak konusunda yeterliklerine ilişkin algısı; başarıya ulaşmasında önemli etkenlerdir. Bu nedenle, okul öncesi öğretmenlerinin müzik etkinliklerini gerçekleştirebilme noktasında müziksel yeterlikleri ve donanımları müzik etkinliklerinin başarıya ulaşmasında önem taşımaktadır. Okul öncesi öğretmen adaylarının lisans düzeyinde aldıkları müzik eğitiminin içeriği ve işleniş öğretmen adaylarının müziksel yeterliğiyle doğrudan ilintilidir.

Okul öncesi öğretmenlerinin ya da öğretmen adaylarının öz-yeterlik inançlarını belirlemeye yönelik, değişik konu alanlarında yapılmış birçok ölçek çalışması bulunmakla birlikte, tek başına müzik eğitimi öz-yeterlik inançları üzerine bir çalışma bulunmamaktadır. Bu amaçla okul öncesi öğretmen adaylarının müzik eğitimi öz-yeterlik inançlarını belirlemeye yönelik bir ölçek geliştirme çalışması planlanmış ve sonuçta geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmış 33 maddeden oluşan bir öz-yeterlik ölçeği ortaya çıkmıştır.

Ölçek geliştirme aşamasında 48 maddeden oluşan bir madde havuzu oluşturulmuş, ancak uzman görüşlerine dayalı olarak madde sayısı 40'a düşürülmüştür. Hazırlanan ölçeğin yapı geçerliğini belirleyebilmek için faktör analizi yapılmış, güvenilirliğin belirlenmesi için ise Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı, madde toplam korelasyon puanları ve Split Half test yarılama yöntemiyle ölçeğin birinci ve ikinci yarı için güvenilirlik katsayıları hesaplanmıştır.

Açımlayıcı faktör analizi sonucunda öz değeri 1'in üzerinde olan 9 faktörlü bir yapı ortaya çıkmış, ancak temel faktör dışındaki faktörler istenilen istatistikî ölçütleri karşılayamadığından ölçeğin tek boyutlu olmasına karar verilmiştir.

Madde-toplam korelasyonunun pozitif ve yüksek olmasının, maddelerin benzer davranışları örneklediğini ve testin iç tutarlılığının yüksek olduğunu gösterdiği bildirilmiştir (Büyüköztürk, 2007). Bu amaçla ölçekte bulunan 40 madde için hesaplanan madde-toplam puan korelasyon katsayıları kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, maddelerin korelasyonlarının toplam ölçek puanıyla yüksek ilişki gösterdiği belirlenmiştir. Büyüköztürk (2007), genel olarak madde-toplam korelasyonu 0.30 ve daha yüksek olan maddelerin bireyleri iyi derecede ayırt ettiği belirtmektedir. Ölçekte yer alan tüm maddelerin r değerlerinin 0.30'dan büyük olması nedeniyle tüm maddelerin ayırt edicilik gücünün yüksek olduğu düşünülmüştür.

Ölçeğin güvenilirliğini incelemek amacıyla maddelerin iç tutarlılığını veren Cronbach Alpha Katsayısı hesaplanmış, güvenilirlik katsayısı ölçeğin tamamı için 0.94 olarak bulunmuştur. Split Half test yarılama yöntemi ile hesaplanan güvenilirlik katsayısı ise birinci yarı için 0.90, ikinci yarı için 0.92 olarak çıkmıştır. Bu değerler dikkate alındığında, ölçeğin oldukça güvenilir olduğu söylenebilir (Kayış, 2006). Yapılan tüm bu geçerlik ve güvenilirlik işlemlerinin ardından ölçeğin, okul öncesi öğretmen adaylarının müzik eğitimi öz-yeterlik inançlarını saptamada geçerli ve güvenilir biçimde kullanılabilir bir ölçme aracı olduğu ortaya konulmuştur.

5. KAYNAKÇA

- Afacan, Şenol. (2008). Müzik Öğretimi Öz Yeterlilik Ölçeği. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 1-11.
- Aksoy, Veysel - Diken, İbrahim H. (2009). Rehber Öğretmen Özel Eğitim Öz Yeterlilik Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 10 (1) 29-37.
- Aşkar, Petek - Umay, Aysun. (2001). İlköğretim Matematik Öğretmenliği Öğrencilerinin Bilgisayarla İlgili Öz-Yeterlilik Algısı. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 1-8
- Bahar, H. H., Uludağ, E. & Yılmaz, O. (2017). Türkçe I Yazılı Anlatım Dersine Yönelik Tutum Ölçeğinin (Tüyatö) Geliştirilmesi.
- Balçın, Muhammed Doğukan - Ergün, Ayşegül. (2016). Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Materyal Geliştirme Konusundaki Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi Öz Yeterlilik Ölçeği: Geliştirme, Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması. *Turkish Journal of Education*, 5 (3), 109-122.
- Bandura, Albert. (1986). *Social Foundations of Thought and Action*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Büyüköztürk, Şener. (2015). Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı. Ankara: Pegem Akademi.
- Gates, J. Tarry. (1999). Why Study Music. *Vision 2020: The Housewright Symposium on the Future of Music Education*, 55-86.
- Ekici, Erhan - Taşkın Ekici, Fatma - Kara, İzzet. (2012). Öğretmenlere Yönelik Bilişim Teknolojileri Öz-Yeterlilik Algısı Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 31, 53-65.
- Ekici, Gülay. (2012). Akademik Öz-Yeterlilik Ölçeği: Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 43, 174-185.
- Hazır Bıkmaz, Fatma. (2002). Fen Öğretiminde Öz-Yeterlilik İnancı Ölçeği. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 1 (2), 197-210.
- Karataş, Zeynep - Yavuzer, Yasemin. (2016). Lise ve Üniversite Öğrencileri için Kar-Ya Saldırganlık Ölçeği Geliştirilmesi ve Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (17), 307-321.
- Kaya, Volkan Hasan - Polat, Dilber - Karamüftüoğlu, İlban Orkun. (2014). Fen Bilimleri Öğretimine Yönelik Öz-Yeterlilik Ölçeği Geliştirme Çalışması. *International Journal of Social Science*, Sayı 28, 581-595.
- Kayış, A. (2006). *Güvenirlik Analizi*. (Ed) Şeref Kalaycı, SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Ankara: Asil Yayıncılık.
- Koç, Fatma - Sak, Ramazan - Kayri, Murat. (2015). Okul Öncesi Eğitim Programındaki Etkinliklere Yönelik Öz-Yeterlilik İnancı Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Analizi. *İlköğretim Online*, 14(4), 1416-1427
- Mavesky, Mary. (2002). *Creative Activities for Young Children*. 7th Edition. Delmar Adivision Of Thomson Learning Printer in The U.S.A.
- MEB. (2013). Okul Öncesi Eğitim Programı. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Özgen, Kemal - Bindak, Recep. (2008). Matematik Okuryazarlığı Öz-Yeterlilik Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 16(2), 517-528.
- Özdamar, K. (2002). Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi. (4. baskı). Eskişehir: Kaan Yayınları.
- Sağ, Ramazan. (2011). Birleştirilmiş Sınıf Öğretmeni Olmaya Yönelik Öz-yeterlilik Ölçeği Geliştirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 41, 386-397.

- Senemoğlu, Nuray. (2009). Gelişim ve Öğrenme. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Senemoğlu, Nuray. (2013). *Gelişim, öğrenme ve öğretim kavramdan uygulamaya*. Ankara: Yargı Yayıncılık.
- Şeker, Sadullah Serkan. (2016). Çalgı Performansına İlişkin Öz-Yeterlik Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Journal of Human Sciences*. 13 (3), 5150-5162.
- Yaman, Süleyman - Cansüğü Koray, Özlem - Altunçekiç, Alper. (2004). Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Öz-Yeterlik İnanç Düzeylerinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2 (3), 355-364.

Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Müzik Eğitimi Öz-Yeterlik İnanç Ölçeği

MADDELER

1. Müzik işaret ve terimlerinin anlamlarını bilirim.
2. Notaları, sesleri ve süreleriyle okuyabilirim (solfej yapabilirim).
3. Çocuk şarkılarının solfejini yapabilirim.
4. Bir çocuk şarkısını doğru olarak söyleyebilirim.
5. Çocuklara nefes-ses çalışmaları yaptırabilirim.
6. Sesleri ayırt etme (ince-kalın, uzun-kısa vb.) çalışmaları yaptırabilirim.
7. Ritim çalgılarını tanıyabilirim.
8. Ritim çalgılarını kullanabilirim.
9. Çocuklara ritim çalgılarını kullandırabilirim.
10. Çocuklara ritim çalışmaları yaptırabilirim.
11. Müziğe uygun bedensel hareketler yapabilirim.
12. Temaya uygun müzikli öyküler oluşturabilirim.
13. Müzik etkinliklerine uygun yaratıcı hareket, oyun ve dans çalışmaları yaptırabilirim.
14. Çocuğun müziksel gelişim özelliklerine uygun bir müzik etkinliği planlayabilirim.
15. Planlanmış bir müzik etkinliğini uygulayabilirim.
16. Müzik etkinliklerinin, çocukların bilişsel gelişimine etkilerini bilirim.
17. Müzik etkinliklerinin, çocukların sosyal-duygusal gelişimine etkilerini bilirim.
18. Müzik etkinliklerinin, çocukların motor gelişimine etkilerini bilirim.
19. Müzik etkinliklerinin, çocukların dil gelişimine etkilerini bilirim.
20. Türkçe etkinliklerinde şarkılardan etkin olarak yararlanabilirim.

21. Çocukların müziksel gelişim özelliklerini bilirim.
  22. Çocukların ilgi ve dikkatini çekmede müzikten yararlanabilirim.
  23. Çocuk şarkısı repertuarım (dağarcığım) geniştir.
  24. Çocukların yaş ve gelişim özelliklerine uygun şarkı seçebilirim.
  25. Seçtiğim bir şarkıyı kolaylıkla çocuklara öğretebilirim.
  26. Programda yer alan kazanım ve göstergeleri müzik etkinlikleriyle gerçekleştirebilirim.
  27. Çocukların, müzik etkinliklerini değişik anlatım biçimlerine (drama, oyun, dans, öykü vb.) dönüştürmelerini sağlayabilirim.
  28. Çocuklara doğru ve nitelikli müzikleri dinletebilirim.
  29. Meslek yaşamımda kullanabileceğim ölçüde müziksel donanıma sahip olduğuma inanıyorum.
  30. Müzik etkinliklerine, çocukların etkin katılımını sağlayabilirim.
  31. Müzik etkinliklerini diğer etkinliklerle bütünleştirebilirim.
  32. Sınıfımda/Okulumda müzik merkezi oluşturabilirim.
  33. Müzik etkinliklerine uygun materyal hazırlayabilirim.
-

SPORCULARIN ÖFKE İFADE TARZLARI ANGER EXPRESSION STYLES OF ATHLETES

Hayri DEMİR¹, Turan SEZAN², Havva DEMİREL³, Yahya Gökhan YALÇIN⁴, Mehmet ALTIN⁵

Öz

Bu çalışmanın amacı, bireysel ve takım sporlarında mücadele eden sporcuların öfke ifade tarzlarını ve sporcuların bireysel/ailesel özellikleri ile öfke ifade tarzı arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Çalışma, tanımlayıcı ve ilişki arayıcı olarak planlanmıştır. Araştırmanın örneklemini, Konya ilinde 358'i bireysel, 508'i takım sporu yapan toplam 866 aktif sporcu oluşturmuştur. Çalışmanın verilerini toplamak için, Demografik Bilgi Formu ve Sürekli Öfke/Öfke İfade Tarzı Ölçeği (SÖÖTÖ) kullanılmıştır. Sonuç olarak, takım sporcularının bireysel sporculara göre kontrollü öfke alt boyut değerlerinin yüksek olduğu, bireysel sporcuların ise dışa dönük öfke ifade tarzı alt boyutu puanlarının takım sporcularından fazla olduğu tespit edilmiştir. Sporcuların öfke ifade tarzlarında cinsiyet ve yaş değişkenleri açısından istatistiksel açıdan anlamlı farka rastlanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: *Öfke, öfke ifade tarzı, bireysel sporcular, takım sporcuları*

Abstract

The aim of this study is to determine the anger expression styles of the athletes playing in team sports or individual games, and to investigate the relationship between the individual / family characteristics of the them and their anger expression style. The study was designed based on descriptive survey model. The population consists of 358 individuals playing on individual games, 508 individuals playing in team sports summing up total of 866 active athletes in the Konya province. Demographic Information Form and Continuous Anger and Anger Expression Style Scale (CAAES) were used to collect the data of the study. As a result, it was determined that the team athletes had higher levels of controlled anger subdimensions than the individual athletes and the scores of outward anger expression subscale scores of individual athletes were higher than team athletes. There was no statistically significant difference in terms of gender and age in the anger expression styles of the athletes.

Keywords: *Anger, anger expression style, individual sportsman, team athlete*

¹ Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü, hdemir@selcuk.edu.tr

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, turansezan@hotmail.com

³ Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü, havvademirel@selcuk.edu.tr

⁴ Öğr. Gör., Selçuk Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü, gyalcin@selcuk.edu.tr

⁵ Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Rekreasyon Bölümü, mealtin@selcuk.edu.tr

1. GİRİŞ

Öfke, hoşnut olunmayan durumlara karşı verilen temel duygulardan biridir. Bu tür durumlarda uygun tepkiler verildiğinde, öfke gayet sağlıklı bir duygudur. Verdiğimiz tepkileri kontrol edemediğimiz takdirde kendimize zarar verebilir veya sosyal ilişkilerimizi yıkıma uğratabiliriz. İnsani duygulardan biri olan öfke çeşitli biçimlerde tanımlanabilmektedir. (Kennedy 1992:145). Öfkeyi kısaca, “Bireyin kendisine yönelik bir tehlike nedeniyle karşıdakini uyarması sonucu ortaya çıkan etkili bir yaşantı” olarak tanımlarken, (Kısaç 1997:25) ise “Bireyin planları, istek ve gereksinimleri engellendiğinde ve haksızlık, adaletsizlik ve kendi benliğine yönelik bir tehdit algılandığında yaşanan temel duygulardan biri” olarak tanımlamaktadır. Öfke, günümüzde sosyal bilimciler tarafından araştırılan en önemli konulardan biridir. Bu konu ile ilgili olan çalışmalar incelendiğinde, öfke kavramına duyulan ilginin bilimsel anlamda 1975 yılında Novaco ile başladığı görülmektedir. Novaco öfkenin, insan yaşamında olumsuz etkisinin olduğu gibi olumlu etkisinin de olduğunu belirtmiştir. Bu konu ile ilgili Tahran ise, öfke duygusunun insanı, yanlışlardan ve tehlikelerden koruduğunu dile getirmiştir (Karadal 2009:14).

Genel anlamda duyma ve farkına varma olarak söz edilebilen duygu kavramı akıl tarafından kontrol edilmesi çoğu zaman mümkün olmayan, farklı derecelerde kendini gösteren dış dünyada fark edilebilen ya da fark edilemeyen hissi hareket ve dalgalanmaların dışavurumu olarak tanımlanmaktadır (Seyyar 2004:537). Öfkenin temel iki kaynağı vardır. Bunlar: bulunduğumuz an ve önceki yaşantılarımızdır. Saldırganlık ve öfkenin her zaman bir arada olma zorunluluğu yoktur (Onbaşılı 2011:28). Öfke, kırıldığımızın, haklarımızın ihlal edilmesinin, istek ve ihtiyaçlarımızın engellendiğinin ve bir şeyin yanlış gittiği konusunda verilen bir mesaj olarak tanımlanmaktadır (Lerner 1996:11). Öfke, insanın zevk aldığı şeyleri yapmaktan ve kendi mutluluğunu engelleyecek her olay esnasında karşımıza çıkabilen bir duygudur (Fiyakalı 2008:22). Bireyler yaşamlarında birçok şekilde kategorize edilebilen duygular içerisine girerler. Sevgi, nefret, korku, mutluluk, üzüntü, şefkat ve öfke buna ilişkin örnekler arasında sayılabilir (Barsade ve Gibson 2007:36). Öfkenin önemli özelliklerinden biri de farklı sosyal ve kültürel ortamlarda değişik şekillerde yaşanmasıdır. Duygular bu biçimlerde tarif edilen yaşantı kesitleri olduğundan içerikleri ayrı ayrı belirlenebilir ve ayırt edilebilir. İçinde bulunulan yaşantıda kullanılan kelimeler farklılığına ortaya konulmasında önemlidir (Baumann 1994:113).

Öfke ve kızgınlık, sahip olduğumuz hakları elde edemediğimizde ya da değer verdiğimiz yakınlarımızdan beklenmedik davranışlar sergilendiklerinde yaşadığımız hislerimizdir (Atile 2015:18). Öfke yaşamın her evresinde sık sık karşımıza çıkabilecek bir duygudur. Bu duygu öfkeye sebep olan olaylar karşısında bilinçli bir şekilde sergilendiğinde uygun davranışların sergilenmesine, rahatsızlık verici durum ve olaylarla karşı karşıya kalmamamıza yardımcı olur (Çetinkaya 2016:20), (Sala 1997:22) takım sporuyla uğraşan sporcuların engellenmeler karşısında benliğini korumak ve savunmak için saldırgan tepkiler göstermekte ve gergin ortamdan uzaklaşmak için çözümler aradığını belirtmektedir. (Kızmaz’ın 2004:24) aktardığına göre gerek takım gerekse bireysel sporda olsun tüm sporcuların öfke düzeylerini tetikleyen en önemli unsurun rekabet olgusu olduğunu vurgulamaktadır. Öfke ile mücadele etmek, öfke denetimi kazanmak, ruh sağlığı açısından olduğu kadar sportif başarının sağlanmasında da oldukça önemlidir. Çünkü sürekli öfkelenen birey huzursuz ve mutsuz olacaktır (Baltaş, 1984: 211). Bu nedenle öfkenin iyi tanınması, anlaşılması oldukça önemlidir. Bu belirlemeler doğrultusunda özellikle bireysel ve takım sporu ile uğraşan bireylerde öfke düzeyini belirleme,

öfkeyi kontrol altına alma, uygun başa çıkma stratejileri geliştirme, ruhsal ve bedensel sorunların erken belirlenmesinde ve sportif başarının sağlanmasında anahtar rol oynayabilmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli: Yapılan bu araştırmada sıklıkla kullanılan ve betimsel çalışma modeli olarak değerlendirilen “tarama modeli” kullanılmıştır. Tarama modeline göre gerçekleştirilen araştırma kapsamında öncelikli olarak sporculara anket uygulanmış, daha sonra anketlerden elde edilen bulgular ilgili literatürler ile tartışılmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem: Araştırmanın evrenini bireysel ve takım sporları ile uğraşan aktif bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini tesadüfî örneklem yoluyla seçilmiş 432 kadın, 435 erkek olmak üzere toplam 866 sporcu oluşturmuştur. Bu sporcuların 358’i bireysel, 508’ i ise takım sporu ile uğraşmaktadır.

2.3. Verilerin Toplanması: Çalışmanın verilerini toplamak için, araştırma öncesi uzman görüşüne sunulan Demografik Bilgi Formu ve Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzı Ölçeği (SÖÖTÖ) kullanılmıştır. Spielberger ve arkadaşları (1983) tarafından geliştirilmiş ölçeğin Türkçe uyarlaması ise Özer ve Kadir (1994) tarafından yapılmıştır. Ölçek, 34 maddelik 4’lü likert tipi bir ölçektir. Hiç (1 puan), Biraz (2 puan), Oldukça (3 puan) ve Tümüyle (4 puan) olarak değerlendirilir. Ölçeğin, ilk 10 maddesi sürekli öfkeyi, sonraki 24 maddesi öfke ifade tarzlarını ölçmektedir. Sürekli öfke, kişinin genelde kendini nasıl hissettiğini, ne derece öfke yaşadığını ifade etmektedir. Sürekli Öfke ölçeğinden alınabilecek en düşük puan 10, en yüksek puan 40’tır. Öfke İfade Tarzı Ölçeği, öfke içe vurumu (13, 15, 16, 20, 23, 26, 27 ve 31. maddeleri), öfke dışı vurumu (12, 17, 19, 22, 24, 29, 32 ve 33. maddeleri) ve öfke kontrolü (11, 14, 18, 21, 25, 28, 30 ve 34. maddeleri) olmak üzere dört alt gruptan oluşmaktadır.

2.4. İstatistiksel Analiz: Bu çalışmada, Cronbach Alpha kat sayısı tüm ölçek için 79; sürekli öfke için. 78; alt ölçeklerden öfke içe vurumu için. 69; öfke dışı vurumu için. 81; öfke kontrolü için ise. 79 olarak bulunmuştur.

Verilerin değerlendirilmesinde, SPSS (Statistical Package for Social Sciences)-Windows 16.0 programı kullanılmış olup tanımlayıcı istatistiksel metotların (ortalama, standart sapma) yanı sıra Oneway Anova Testi, Student t Testi Testi kullanılmıştır. Sonuçlar %95’lik güven aralığında, anlamlılık $p < 0.05$ düzeyinde değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

Tablo 1. Araştırmaya katılan bireysel ve takım sporcularının öfke ifade tarzlarının alt boyutlar açısından karşılaştırılması

Öfke	Bireysel Sporlar (n=358)		Takım Sporları (n=508)		P
	$\bar{X}$	Ss	$\bar{X}$	Ss	
Sürekli	22,50	5,88	21,80	5,58	,076
Kontrollü	20,57	4,92	21,68	5,09	,001*
Dışa Dönük	17,04	4,60	16,29	4,31	,015*
İçe Dönük	16,15	3,93	15,89	3,81	,334

Tablo 1 de görüldüğü üzere, takım sporu ile uğraşan sporcuların kontrollü öfke ifade tarzı alt boyut değerlerinin, bireysel sporculara göre daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bireysel sporcuların takım sporcularına göre dışa dönük öfke ifade tarzı alt boyutunun daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Öfke ifade tarzının diğer alt boyutlarında ise anlamlı farka rastlanmamıştır.

Tablo 2. Araştırmaya katılan sporcuların cinsiyetlerine göre öfke alt boyutlarının karşılaştırılması

Öfke	Erkek (n=435)		Bayan (n=431)		P
	$\bar{X}$	Ss	$\bar{X}$	Ss	
Sürekli	22,12	5,66	22,06	5,78	,870
Kontrollü	21,48	5,17	20,96	4,91	,133
Dışa Dönük	16,86	4,45	16,34	4,43	,066
İçe Dönük	16,16	3,80	15,83	3,91	,208

Tablo 2'ye bakıldığında sporcuların cinsiyet değişkeni ile öfke ifade tarzları alt boyutlarında anlamlı farklılığa rastlanmamıştır.

Tablo 3. Araştırmaya katılan sporcuların yaşlarına göre öfke alt boyutlarının karşılaştırılması

Öfke	17–21 Yaş (n=250)		22–26 Yaş (n=463)		27–31 Yaş (n=153)		P
	$\bar{X}$	Ss	$\bar{X}$	Ss	$\bar{X}$	Ss	
Sürekli	22,25	5,85	21,98	5,65	22,16	5,71	,829
Kontrollü	21,06	5,06	21,20	5,05	21,54	5,02	,644
Dışa Dönük	16,33	4,44	16,68	4,43	16,78	4,51	,517
İçe Dönük	15,80	3,94	16,08	3,79	16,05	3,93	,627

Tablo 3'e bakıldığında sporcuların yaş değişkenleri ile öfke alt boyutları arasında anlamlı farka rastlanmadığı anlaşılmaktadır.

4. TARTIŞMA SONUÇ

Araştırmaya katılan takım sporcularının öfkelerini dışa vurmada bireysel sporculara göre daha kontrollü davrandıkları, bunun yanında bireysel sporcuların ise takım sporcularına göre daha dışa dönük öfke ifade tarzı sergiledikleri görülmektedir (Tablo 1). Bireysel sporcuların dışa dönük öfke ifade düzeylerinin takım sporcularından daha yüksek olmasının temelinde spor dallarının karakteristik özelliklerinin etkili olduğu düşünülebilir. Takım sporlarında bir oyuncu tarafından yapılan basit hatalar diğer oyuncular tarafından telafi edilebilirken, bireysel sporlarda sporcu müsabakada başarılı olabilmek için sadece kendisi ve rakibi ile mücadele etmektedir. Uluşık ve Pepe (2015) spor yapan ve yapmayan ortaöğrenim öğrencilerinin stres ve saldırganlık düzeylerine yönelik yaptıkları araştırmada, bireysel sporcularının takım sporu ile uğraşanlara göre daha saldırgan tutum içinde olduklarını tespit etmişlerdir. Tutkun ve arkadaşlarının (2010:23), takım sporları ve bireysel sporcuların saldırganlık düzeylerini belirleyen çalışmasında öfke kontrolüne sahip sporcuların daha çok takım sporcularında olduklarını tespit etmişlerdir. Özbaydar (1983:55) çalışmasında bireysel sporcuların, takım sporcularına göre daha içe dönük ve özgür düşünceli olduklarını tespit etmiştir. Ayrıca James ve Johnson (1983:31), bireysel spor yapan sporcuların daha gergin, öfkeli ve tepkisel özellik gösterdiklerini vurgulamışlardır. Araştırmamızın sonuçları yukarıdaki çalışmaların sonuçları ile paralellik göstermektedir. Tüm bu sonuçlar ışığında, bireysel spor dalları ile ilgilenen sporcuların dışa dönük öfke ifade düzeylerinin, takım sporları ile ilgilenen sporculardan daha yüksek olduğu söylenebilir.

Araştırmamızın bulgularına göre araştırmaya katılan sporcuların, cinsiyet ve yaşları açısından öfke ifade tarzlarının tüm alt boyutlarında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır (Tablo 2-3). Üniversite öğrencilerinin öfke ifade tarzlarına yönelik yapılan bazı çalışmalar incelendiğinde, öfke ifade tarzının cinsiyet ve yaş değişkenlerine göre anlamlılık ifade etmediği tespit edilmiştir (Balkaya 2003:192), (Olmuş 2001:12), (Baygöl 1997:17). Bu sonuçlar araştırmamızın bulguları ile paralellik göstermektedir.

Bu çalışma sonucunda elde edilen bulgular ve literatür sonuçları birlikte değerlendirildiğinde; takım sporu ile uğraşan sporcuların kontrollü öfke düzeylerinin bireysel sporculara göre daha yüksek olması takım sporlarında bireylerin dışa dönük öfkelerinin takımına doğrudan zarar vereceğinin bilincinde olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Bireysel sporcuların öfkelerini dışarıya yansıtmaları, başarı ya da başarısızlığın sporunun doğrudan kendini bağlamasından kaynaklandığı söylenebilir. Sporcuların yanı sıra hakemler ve antrenörlerin de müsabaka sırasındaki durumları dikkate alınarak, öfke konusunun bu örneklem grubu ile çalışılması literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

5. KAYNAKLAR

- Atile Alihan (2015). Böbrek nakli bekleme listesindeki hastaların sürekli öfke düzeyleri ve öfke ifade tarzları ile obsesif kompulsif semptomları arasındaki ilişkinin sosyo-demografik değişkenler eşliğinde incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilim Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul. s.18-23.
- Balkaya Feza, Şahin Nesrin H. (2003).Çok boyutlu öfke ölçeği. Türk Psikiyatri Dergisi, 14 (3): s.192-202.

- Baltaş, Zuhale (1984). "Kavram Olarak Stres". İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Pedagoji Dergisi, Ayrı Basım, 2, s.211-220.
- Barsade, Sigal-Gibson, Donald (2007). Why does affect matter in organizations? The Academy of Management Perspectives, 21, s.36-59.
- Baumann, Stephanie (1994). Uygulamalı spor psikolojisi. 1. Baskı, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım, s.112-115.
- Baygöl, Emel (1997). Ergenin Öfke Tepkilerinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, s.17-20
- Çetinkaya, Mehmet (2016). Ergenlerin başa çıkma stratejileri ile sürekli öfke, öfke ifade tarzları ve şiddete yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Mevlana Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya. s.20-25.
- Fiyakalı, Nuran Ceren (2008). Anne babası boşanmış ve boşanmamış lise öğrencilerinin sürekli öfke düzeyi ve öfke ifade tarzlarının karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli. s.22-23.
- James, Weldon-Johnson, David (1983). The Relationship Between Attitudes Towards Social Interdependence And Psychological Health Within Three Criminal Populations. Journal Of Social Psychology, s.31-37.
- Karadal, Fulden (2009). Öfke Yönetimi ve Niğde Üniversitesinde Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde. s.14-17.
- Kennedy, Harry (1992). Anger and Irritability. British Journal of Psychiatry, 1992; s.145- 153.
- Kısaç, İbrahim (1997). Üniversite Öğrencilerinin Bazı Değişkenlere Göre Sürekli Öfke ve Öfke İfade Düzeyleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s.25-29.
- Lerner, Harriet (1996). Öfke Dansı (Çev. S Gül). 2. Baskı, İstanbul, Varlık Yayınları, s.1-70.
- Olmuş, Gülser Özkan (2001). Ergenlerin Aile içi Psikolojik Örüntülere Göre Sürekli Öfke ve Öfke ifade Tarzlarının incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, s.12-17.
- Onbaşılı, Nükhet (2011). Kadın ve aile sağlığı merkezine başvuran çocuklarda öfke: anne ve çocuğun çocukluk dönemi istismar yaşantıları, aile işleyişi ve annenin öfke düzeyi açısından bir değerlendirme. Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. s.28-32.
- Özbaydar, Sabri (1983). İnsan Davranışlarının Sınırları ve Spor Psikolojisi, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, s.55-57.
- Özer, Kadir (1994). "Sürekli öfke (SL-ÖFKE) ve öfke ifade tarzı (ÖFKE-TARZ) ölçekleri ön çalışması". Türk Psikoloji Dergisi, 31: s.26-35.
- Sala, Gülcem (1997). Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Öğrencilerinin Öfke ifade Etme Biçimlerinin incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, s.22-23
- Seyyar, Ali (2004). Davranış bilimleri terimleri: ansiklopedik sözlük, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş, s.537-538,

Tutkun, Erkut-Güner Buket Çobanoğlu-Ağaoğlu Seydi Ahmet-Soslu Recep (2010). Takım sporları ve bireysel sporlar yapan sporcuların saldırganlık düzeylerinin değerlendirilmesi. Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi, 1(1), s.23-29.

Uluşık, Vedat-Pepe Kadir (2015) Spor Yapan Ve Yapmayan Ortaöğretim Öğrencilerinin Stres ve Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesi Uluslararası Spor Bilimleri Dergisi / Cilt: 1 Sayı:1 Journal of International Sport Sciences / 1 (1), s.9-11.

OTİZM MİSYONLARINA SAHİP STK'LARDA GÖNÜLLÜ FAALİYETLERİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER: İZMİR İLİ ÖRNEĞİ¹

DETERMINANTS OF VOLUNTARY ACTIVITIES IN AUTISM-FOCUSED NON- GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS: THE EXAMPLE OF IZMIR

NEZİH METİN ÖZMUTAF², NESRİN DEMİR³

Öz

Araştırmanın temel amacı İzmir ilindeki otizm misyonlarına sahip sivil toplum kuruluşları (STK) kapsamında otizme yönelik gönüllü faaliyetlerinde otizmle ilişkili bireylerin alguları bağlamında hizmet / faaliyet kalitesine etki eden faktörlerin belirlenmesidir. Bu çerçevede hazırlanan anket formu Ocak 2015 – Haziran 2015 tarihleri arasında İzmir ilinde yer alan otizm misyonuna sahip üç STK kapsamında otizm faaliyetleriyle ilişkili 203 bireye uygulanmıştır. Katılımcıların algularına göre, STK'nın kurum felsefesi kapsamında yer alan 9 soru çerçevesinde sözü edilen konularda (faaliyetle uyum, katılımçılık, sahiplenme, hedef kitleye ulaşım, iletişim araçları ve medya kullanımı, faaliyet motivasyonu, kalite, stratejilerle uygunluk, amaçlarla uygunluk) daha fazla önem gösterilmesi yargısı öne çıkmıştır. Gerçekleştirilen faktör analizi sonucu 16 önerme 2 faktör (f1: Yaklaşım, davranış ve koşullar ve f2: Yaklaşım, davranış ve destek) altında toplanmıştır. Gerek önermeler gerekse faktörler kapsamında katılımcıların otizme yönelik gönüllü faaliyetlerinde yaklaşım, davranış, koşullar ve destekler kapsamında hizmet / faaliyet kalitesini ileri düzeyde önemsedikleri belirlenmiştir. Ayrıca faktörlerin de birbirleriyle pozitif yönde yüksek etkileşim içinde hizmet / faaliyet kalitesini artırmada sinerjik etki yaratacağı ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: STK, gönüllülük, gönüllü faaliyetleri, otizm

Abstract

The main aim of this research is to determine the factors of service/ activities affecting the quality in voluntary activities for autism in the context of perceptions of individuals associated with autism within the NGO's (Non-Governmental Organizations) covered with autism mission in Izmir. In this context the survey form has been applied to 203 individuals between January 2015-June 2015 at three NGO's associated with autism activity located in Izmir. According to the perception of the participants, within the framework of the 9 questions within the scope of NGO's corporate philosophy (compliance activity, participation, ownership, target group accession, communication tools and media usage, activity motivation, quality, compliance with the strategy,

¹ Makale 2015 yılında İzmir Katip Çelebi Üniversitesi BAP kapsamında tamamlanan Proje No: 2014-1-İİBF-04'den üretilmiştir.

² Doç.Dr.İzmir Katip Çelebi Üniveristesi, İİBF, İşletme Böl., Yönetim Organizasyon ABD, nezih.metin.ozmutaf@ikc.edu.tr

³ Doç.Dr.İzmir Katip Çelebi Üniveristesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Böl., Uluslararası İlişkiler ve Avrupa Birliği ABD, nesringr@gmail.com

compliance purposes) paying more attention of judiciary came to the fore in the issues mentioned. The factor analysis performed are grouped under 16 propositions and two factors (f1: Approach, behavior and conditions ve f2: Approach, behavior and support). Both within propositions and factors in the volunteer activities of participants for autism, within approach, behavior, conditions and support it has been determined that they care about the quality of service / activities at an advanced level. In addition it has been emerged that factors, in positive way in high interaction with each other, will create synergistic effect in the increasing of the quality of service / activities.

Keywords: *NGO's, voluntariness, volunteer activities, autism*

1. GİRİŞ

Otizm misyonlarına sahip STK'ların temel olarak eğitim-öğretim, bilimsel, toplumsal ve bireysel açılardan pek çok faaliyeti gerçekleştirmeye çalıştıkları belirtilebilir. Dolayısıyla toplumun bir gerçeği olan otizm konusu bu çerçevede sadece sağlık, temel bilimler ya da hukuk alanı değil onun ötesinde yönetim ve organizasyon boyutuyla STK ve onun yönetim süreçlerinin de bir konusu olarak ifade edilebilecektir.

STK'lar ve onun yönetim süreçleri gönüllü bakış açısıyla yoğrularak hayata geçirilebilmektedir. Bu bağlamda otizm ile ilgili misyonlar gönüllü bakış açısı ile gerçekleştirilirken yönetim ve organizasyonla ilgili kurum felsefesi, yaklaşımlar, davranışlar, destekler ve koşullar öne çıkabilmektedir. Bunun ana önemi otizme yönelik gönüllü faaliyetlerinin kalitesini otizm için önemli olan konular (iletişim, etkileşim, beceri, davranış vb.) çerçevesinde sözü edilen kurum felsefesi, yaklaşımlar, davranışlar, destekler ve koşulların doğrudan etkileyebileceğidir.

Bu kapsamda, bu çalışmanın temel amacı “İzmir ilindeki otizm misyonlarına sahip STK'lar kapsamında otizme yönelik gönüllü faaliyetlerinde otizmle ilişkili bireylerin algıları bağlamında hizmet / faaliyet kalitesine etki eden faktörlerin belirlenmesi” olarak ortaya konulmuştur. Hazırlanan anket formu Ocak 2015 – Haziran 2015 tarihleri arasında metropol niteliği ile Türkiye'yi temsil niteliğine sahip olan İzmir ilinde otizm misyonuna sahip üç STK kapsamında 203 birey ile gerçekleştirilmiştir.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

2.1.STK'lar ve Gönüllülük

STK'yı, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi (ESC) “toplum yararı doğrultusunda sorumluluk üstlenen, resmi makamlar ile yurttaşlar arasında aracı işlevi gören örgütsel yapılanmaların tamamı” olarak tanımlamaktadır (Güder, 2005: 10). Tanımda yer alan örgütsel yapılanmalar dernek, vakıf, sendika, odalar (ticaret, sanayi, esnaf-sanatkar), kooperatif, kulüpler ve bunların birlikleri vb. şeklinde daha somut olarak ortaya konulabilir.

Tanımda sözü edilen yararlılıklar ise “toplumda gereksinim duyulan hizmetleri sağlamak, kamusal değerleri korumak, gerektiğinde taraftar olmak ve problemleri belirlemek, sosyal sermayeyi geliştirmek” (Mandeville, 2005: 6); “gönüllülük, katılımcı demokrasiyi geliştirmek, koruyuculuk (insan, hayvan, doğa vb.), faydalı projeler üretmek, kıt kaynakların etkin kullanımını sağlamak, kar amacı gütmemek, bağımsız ancak

paydaş olmak vb. (Yıldırım, 2004: 214-233); sürdürülebilir gelişme ve insanlığa yardım (Kaldor, 2003: 12) olarak ifade edilebilir.

Yukarıda sözü edilen çerçevede STK'ya üyelik zorunlu olsa bile STK faaliyetlerinin temel yapı taşı bile gönüllülük olarak ifade edilebilir. STK'larda gönüllülükle ilgili eylemleri gerçekleştiren bireyler gönüllülerdir. Gönüllü birey bu bağlamda bilgi, zaman, beceri, deneyim ve kaynaklarını hür iradesiyle ve istekli olarak bir STK'ya yöneltebilir (Yaman, 2005: 43).

STK'larda gönüllü faaliyetler bağlamında gönüllü bireyler temel olarak iki nedenle ile yer alırlar. Bunlar (Yanay ve Yanay, 2008: 66):

- i. Genel nedenler: Yardım etme isteği, problem çözme, toplumda yüz yüze görüşme, toplumdaki çeşitli hasar ve adaletsizlikleri azaltma vb.
- ii. Bireysel nedenler: İnsanlarla görüşme, arkadaşlık, kendini iyi hissetme, becerilerini sergileme vb.

Drucker (1995: 210) gönüllüğü "ciddi işleri mütevazı kaynaklarla sağlamanın en rasyonel yollarından biri" olarak tanımlamakta ve ABD'de pek çok bireyin haftalık olarak minimum üç saatini gönüllülüğe ayırdığını vurgulamaktadır (Drucker, 1990: 13). Bunun temel nedeni olarak kar amacı gütmemekle birlikte yukarıda sayılan faydalar ve nedenler belirtilebilir.

Ayrıca STK'lar sağlık bağlamında geleneksel sosyal dayanışma, karşılıklı sağlık hareketleri, basit ya da yüksek katılımlı finansal topluluklar ve yardım amaçlı oluşturulan topluluklar şeklinde ifade edilebilmektedir. Son yıllarda sağlık bağlamında yardım amaçlı oluşturulan STK'lar da gittikçe artış göstermektedir (Atim, 1999: 883). Bu çerçevede bu araştırmanın da konusu olan otizmin de STK'lar çerçevesine gönüllü faaliyetler kapsamında yararlılıkları beraberinde getirdiği ifade edilebilir. Otizm misyonlarına sahip STK'lar da yukarıda Drucker'in ifade ettiği şekliyle çok ciddi işleri gerçekleştirmektedir yorumu burada yapılabilecektir.

2.2.Otizm

Otizm kelime olarak kendine / içe dönüklüğü kasteden şekilde Yunanca kendisi anlamına gelen "autós" ve Latince ise geneli belirten anlamda "ismus" sözcüklerinin birleşiminden oluştuğu ifade edilmektedir. Otistik özellikleri taşıyan bireye de "otist" denilmektedir. Otistik ise otizmle ilgili veya otizmden etkilenen anlamına gelmektedir (Tufan, 2003: 84).

Otizm (kendine dönüklük) bilimsel olarak ilk defa 1943'de Leo Kanner tarafından "Erken Çocukluk Otizmi" isimlendirmesiyle 11 çocuk üzerinde yaptığı araştırma kapsamında "süreğen bir bozukluk olarak; iletişimde (sözlü / sözlü olmayan) bozukluk, toplumsallaşmada bozukluk, kısıtlanmış ve tekrarlanan davranış gösterme" şeklinde ortaya konulmuştur. Bu bağlamda otizm kısaca "kendine dönük / yönelik olma durumu" olarak da tanımlanabilir (Aydın ve Çelik, 2015: 2).

Otizm aşağıda çeşitli açılardan ortaya konulabilir:

- i. İletişimi ve etkileşimi olumsuz olarak etkileyen nörolojik bir bozukluktur (Scile-Kira, 2004: 16),
- ii. Genellikle bireyin yaşamın ilk üç yılı içinde ortaya çıkan (Keskin ve Alkış, 2004: 15'ten aktaran Şener ve Özkul, 2013: 87) ancak yaşam süresince devam eden / kronik genetik bir bozukluktur (Losh vd., 2009: 518),
- iii. Davranışsal belirtileri açısından çevreden kaçma, kendisini kendisi ile sınırlama eğilimi, izole olma durumu, insanlarla ilişki kurma kısıtlılığı, hatalı ve suni konuşma niteliği (Tufan, 2003: 93),

- iv. Tek veya sınırlı bir alanda (müzik, çizim, rakamlar, ezber vb.) yetenek sahibi olma ancak belirli bir konu, eylem, düşünce, istek ve duygu kapsamında konuşmayı becerememe ve sohbet edememe ayrıca çevrede olan değişime aşırı tepki verme durumu (Yazgaç, 2001: 2).
- v. Sosyal gelişim bozukluğu ve tekrarlayan davranış gösterme (Baron-Cohen, 2008: 10), Otizm tanısı konulması için gerekli olan asgari koşullar ise şunlardır (Bodur ve Soysal: 2004: 394-396):
  - i. “İletişim ve toplumsal gelişim alanlarında bozukluk: Anne babaya dahi ilgisizlik, sevgiye karşılık vermeme, konuşamama (dili kullanamama), sohbet edememe, aynı cümleyi tekrarlama (Ne istersin? sorusuna Ne istersin? karşılığı vb.), özneyi yanlış kullanma (Ben ...istiyorum? yerine Sen ... istiyorsun? vb.)
  - ii. Yineleyici, sınırlayıcı ilgi ve davranışlar: Saatlerce dönen cismi seyretme, aynılığı koruma ısrarı / isteği (aynı sözcük ya da sözcükleri kullanma, aynı tür elbise ya da yiyecek tercihi, bir yere (okul) giderken aynı yolu kullanma, kaybolan nesnenin kendisini isteme aynısını bile istememe). Ayrıca yaralayıcı davranışlarda (kendini ya da kafasını bir yere vurma, saç çekme, kendini ısırma vb.) bulunma. Farklı davranış gösterme (korkunca gülme vb.)
  - iii. Sözü edilen bozuklukların 30 aydan önce görülmesi: Doğumdan itibaren açlık, susuzluk, soğukluk ve sıcaklık gibi duyularla ilgili olmakla birlikte dış dünya ile ilgisizlik gösterirler. Örneğin anne ya da yabancı otizmi olan çocuk için aynı olabilmektedir. Ağlama sızlama yok gibidir usludur. Göz göze gelinemez adeta bakışları deler geçer.. Bazı nesnelere tutkundurlar ve her yere götürmek isterler. seçicidirler (müziği vb.). Konuşmaları son derece kısıtlıdır.”

2.3.Otizm Misyonlarına Sahip STK’larda Gönüllülük

Otizm doğası gereği özel eğitim kapsamında ortaya konulan ve çoğu zaman da verilen devlet destekli eğitimlerin yetersizliği nedeniyle alternatif eğitimler kapsamında tercih edilen ve yüksek maliyetleri içerebilen bir eğitim şeklidir (Sharpe ve Baker, 2007: 250-251). Bu nedenle STK’lar kapsamında gerek ailelerin ve yakınların gerekse otizmi olan bireylerin eğitim olanaklarının ne derece önemli olduğu açıktır..

STK’larda yönetim ya da gönüllü yönetim süreci planlama, gönüllü kazanma, eğitim, yöneltme ve değerlendirme olarak açıklanmaktadır (American Red Cross, 2005: 11-15; Empowering America’s Grassroots, 2005: 1). Bu bağlamda otizme yönelik faaliyetlerde; planlama aşamasında kurum felsefesi kapsamında stratejik planlama yapılması, gönüllü kazanmada otizmle uzak ya da yakın ilişkili bireylerin kazanılması, otizme ve otizm kapsamındaki gönüllülük faaliyetlerine yönelik eğitimlerin verilmesi, yöneltmede projeler ağırlıklı olmak üzere faaliyetlerin (liderlik, takım çalışmaları, eğitim vb.) gerçekleştirilmesi ve değerlendirmede ise amaç ve hedeflere ulaşım düzeyinin belirlenmesi olarak açıklanabilecektir.

Diğer taraftan otizm misyonlarına sahip STK’larda gönüllülük faaliyetleri dernek, vakıf, dernek federasyonları ve platformlar kapsamında geniş bir şekilde gerçekleştirildiği belirtilebilir. Ancak sözü edilen STK yapılanması ne olursa olsun yönetsel açıdan kritik öneme sahip unsur STK’ların sahip oldukları misyon, vizyon, değer ve ilkeler yani örgüt felsefesi ve amaçlar olarak ifade edilebilir (Courtney, 2001: 124). Daha açık bir ifadeyle otizm misyonlarına sahip STK’larda kurumsallaştırıcı temel unsurlar otizmle ilişkili kişilerin katılımıyla oluşturulan, geliştirilen ve sahiplenilen örgüt felsefesi kapsamındaki misyon, vizyon, değer ve ilkeler bunların yanı sıra bağlantılı olarak da amaçlar biçiminde ortaya konulabilir. STK’larda doğası gereği yer alan

İK'nın parasal konular yerine organizasyonun paylaşılan ve takip edilen misyon ve vizyonuna odaklandığı görülmektedir (Choi, 2016: 341).

Bu çerçevede misyon, otizm misyonlarına sahip STK'ların öz / temel görevidir. Diğer tüm otizme yönelik misyonlar öz / temel görev olarak nitelenen ve tanımlanan misyon cümlesi çerçevesinde şekillenir. Diğer bir ifadeyle misyon cümlesi STK'nın varlık nedeni olarak da ifade edilebilir (Miller ve Dess, 1996: 9-10). Bu nedenle misyon cümlesi yeterli, etkili ve katılımcı bir şekilde oluşturulduktan sonra uzun yıllar değiştirilmeyecektir. Bu kapsamda misyon söyleminin operasyonel boyutta tanımlanması uygun olacaktır (Drucker, 1990:3-4). Ayrıca misyon söylemi kar amacı güden kuruluşlara göre farklı olarak insan ve doğayı kapsayan biçimde farklı boyutlarla da tanımlanabilir (Hill ve Jones, 1989: 11).

Otizm misyonu bağlamında aşağıdaki noktalar öne çıkabilecektir: Otistik bozukluk sahibi olan birey ve ailelerin yaşam kalitesini geliştirmek (ANOV, 10.07.2015), ayrımcılığı ortadan kaldırmak (ANOV, 10.07.2015), lobi faaliyetleri ve iletişim (ANOV, 10.07.2015), otizm konusunda toplumda farkındalığı artırmak (ODFED, 10.07.2015), engelleri kaldırmak ve hukuksal açıdan katkı sağlamak (ODFED, 10.07.2015), eğitim, rehabilitasyon, sağlık ve mutluluk konuları (OMAD, 14.07.2015), sosyal, spor ve kültürel boyut (ÖÇED, 14.07.2015), her konuda yaşama katılımı sağlama (ODFED, 14.07.2015), otizm konusunda ulusal ve uluslararası işbirlikleri kurma (ODFED, 14.07.2015), bağımsız yaşayabilme becerisi sağlamak (İZEV, 14.07.2015), çağa uygunluk (İZEV, 14.07.2015), potansiyeli en üst seviyeye taşımak (ZİÇEV, 14.07.2015), kimsesiz zihinsel engellilere yaşam boyu destek sağlamak (ZİÇEV, 14.07.2015).

Otizm misyonlarına sahip STK'nın vizyonu ise uzun bir gelecekte STK'nın olmak / ulaşmak istediği konum olarak belirtilebilir (Miller ve Dess, 1996: 6). Vizyon söylemi evrensel ve ütopyik boyutlu olarak da belirlenebilir. Ayrıca vizyon söyleminin kısa, net ve anlaşılır olması da dikkat edilmesi gerekli bir husustur (McDonald, 2007: 260). Otizm misyonlarına sahip STK'lar bağlamında vizyon için aşağıdaki noktalar öne çıkabilecektir: “Ulusal ve uluslararası boyutta örnek alınma (ANOV, 10.07.2015), STK boyutundan enstitüleşmeye doğru sürekli gelişme (ANOV, 10.07.2015), dünya standartlarına ulaşmak (ÖÇED, 14.07.2015), farkındalık yaratmak (ÖÇED, 14.07.2015), önder bir kuruluş konumuna ulaşmak (ZİÇEV, 14.07.2015)

Değerler iyi ve kötü arasındaki ayrımı yapmayı sağlayan arzu edilen hedefler şeklinde ifade edilebilir. Değerler insan davranış, tavırlarını ve tercihlerini tayin ederler (Akdemir, 2014: 277). Hatta STK'lar değer yönelimli organizasyonlar olarak da tanımlanırlar (Lewis, 2000: 166). Otizm misyonlarına sahip STK'lar bağlamında değerler için aşağıdaki noktalar öne çıkabilecektir: “Bilimsellik, mükemmellik, yenilikçilik, evrensellik, yaşam boyu öğrenme, hesap verebilirlik, şeffaflık ve insan odaklılık” (ANOV, 10.07.2015), “Çağdaş, yaratıcı, üretken, değişim ve gelişime açık, öğrenmeyi odaklı, bilgiyi üreten ve paylaşan, kendine güvenen, katılımcı, sorgulayıcı” (ZİÇEV, 10.07.2015).

İlkeler otizm misyonlarına sahip STK'ların uyması gereken çerçeve kurallar olarak tanımlanabilir. Otizm misyonlarına sahip STK'lar bağlamında ilkeler için aşağıdaki noktalar öne çıkabilecektir: “Bilimsellik, profesyonellik, disiplin, karşılıklı saygı, başarı, katılımcılık, hoşgörü, paylaşımcılık, fedakarlık, sevgi” (ZİÇEV, 10.07.2015).

Amaçlar ise ulaşılmak istenilen sonuçlardır. Eğer sonuçlar spesifik diğer bir deyişle rakamsal olarak ifade edilirse amaç hedef yerine geçer. Otizm misyonlarına sahip STK'lar için amaçlar çerçevesinde şu yargı ortaya konabilir: Sözü edilen STK'lar stratejik yönelimleri çerçevesinde SWOT (fırsatlar, tehditler, güçlü ve zayıf yönler) çeşitli seviyedeki amaçlarına (kısa, orta, uzun, çok uzun vb.) ulaşabilirler (Sharon, 1995: 22-23;

Kotler ve Anderson, 2000: 267). Otizm misyonlarına sahip STK'lar bağlamında amaçlar / hedefler için aşağıdaki örnekler incelenebilir: **Stratejik amaç**; “Her yaştaki otistik bozukluk (otizm) gösteren bireylere bilimsel dayanaklı eğitim-öğretim olanakları sunmak” bu kapsamda **Hedef 1**; “Otistik bozukluk (otizm) tanı riski altında olan ... dönemine (ay) yönelik bebeklere ve ailelerine bilimsel dayanaklı eğitim-öğretim olanakları sunmak” (ANOV, 10.07.2015).

3.GEREÇ VE YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın amacı, veri toplama araçları, araştırmanın evren ve örnekleme, teorik modeli ve hipotezlerine yönelik açıklamalar yer almaktadır.

3.1.Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı İzmir ilindeki otizm misyonuna sahip STK'lar kapsamında otizme yönelik gönüllü faaliyetlerinde otizmle ilişkili bireylerin algıları bağlamında hizmet / faaliyet kalitesine etki eden faktörlerin belirlenmesidir.

Araştırmanın temel amacı kapsamında organizasyonel ve bireysel bağlamda otizm misyonuna sahip İzmir ile STK'ları kapsamında kurum felsefesi ve otizme yönelik gönüllü faaliyetlerinde gönüllülerin yaklaşımları hizmet kalitesi çerçevesinde ortaya konulmuştur.

3.2.Veri Toplama Araçları

Araştırma için hazırlanan anket formu üç temel bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, araştırmanın sosyo-demografik (bağımsız) değişkenleri olan yaş, cinsiyet, konum ve otizmle ilgi derecesi kapsamında 4 soru yer almaktadır.

İkinci bölümde kurum felsefesinin (misyon, vizyon, değerler, ilkeler) “faaliyetlerle uyumluluğu, katılımcı bir şekilde geliştirilmesi, sahiplenilmesi, hedef kitleye ulaştırılması, iletişim ve medya araçları ile iletimi, faaliyet motivasyonu, stratejilerle uygunluk ve amaçlarla uygunluk” kapsamında katılımcı algılarını belirlemeye yönelik 9 adet soru yer almaktadır. Soruların istatistiksel değerlendirilmesi 4'lü ölçek kapsamında her zaman için 4, genellikle için 3, bazen için 2 ve hiçbir zaman için 1 şeklindedir.

Pilling vd. (2012: 43) otizmle ilgili bireylerin otizmin doğası, gelişmesi, seyri, sosyal, eğitimsel ve iş fonksiyonları için bireydeki etkileri, fiziksel ve sosyal çevre etkisi ile ilgilenmeleri ve bu konulara dikkat etmeleri gerekliliğini vurgulamaktadır. Sharpe ve Baker (2007: 250-251) ise, eğitim kapsamında yaşamsal davranışları geliştirme, güven, iletişim, farkındalık, uyum, yeme-içme, müzik ve terapi gibi konulara odaklandığını vurgulamaktadırlar. Serra vd (2011: 314) ise sağlık alanındaki bireyler için gönüllülükte temel motive ediciliğin yardım severlik ve sosyal kapsamı önceliğini belirtmektedir. Sözü edilen konular da dikkate alınarak anketin üçüncü bölümünde otizme yönelik gönüllü hizmet / faaliyet kalitesini pozitif yönde etkileyebileceği varsayılan 16 önerme yer almıştır. Önermelere istatistiksel değerlendirmeler için 5'li Likert ölçeği kapsamında kesinlikle katılmıyorum için 1, katılmıyorum için 2, fikrim yok için 3, katılıyorum için 4, kesinlikle katılıyorum için 5 ağırlık değeri verilmiştir. 16 önerme faktör analizi sonucu 2 faktör altında toplanmıştır.

3.3.Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Araştırmaya yönelik olarak hazırlanan anket formu İzmir ilinde yer alan otizm misyonlarına sahip 3 STK (bir vakıf, 2 dernek) kapsamında sözü edilen STK'larla üye olan ya da olmayan ancak STK ile otistik

çocuklar kapsamında gönüllülük çerçevesinde ilişkili olan ve çalışmaya katılmaya istekli olan bireylere (başkan, müdür, sekreter, yardımcılar, koordinatör, birinci dereceden akraba, uzak akraba, komşu, öğrenci) yüz yüze anket yöntemi ile Ocak 2015-Haziran 2015 tarihleri arasında uygulanmıştır. Anketlerin tamamı analizlere dahil edilmiştir.

Araştırmada istatistiksel analizler kapsamında SPSS yazılımı kullanılmıştır. Araştırma kapsamında faktör analizi, evren ortalamasına dayalı t testi, bağımsız iki örnek t testi ve korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir.

3.4.Araştırmanın Temel Hipotezi

Araştırmada yer alan 16 önerme ve 2 faktör kapsamında temel hipotezler aşağıda yer almaktadır:

H₁: Otizme yönelik gönüllü faaliyetlerinde hizmet / faaliyet kalitesini ... pozitif yönde etkiler.

H₂: Otizme yönelik gönüllü faaliyetlerinde ... faktörü kapsamında hizmet / faaliyet kalitesi pozitif yönde etkilenir.

H₃: Otizme yönelik gönüllü faaliyetlerinde ... faktörleri arasında pozitif yönde doğrusal bir birlikte değişim / ilişkisellik vardır.

H₄: Otizme yönelik gönüllü faaliyetlerinde her hangi bir faktör açısından ... her hangi bir sosyo-demografik değişkene göre farklılık vardır.

4.BULGULAR

Bulgular bölümde sosyo-demografik, kurum felsefesi kapsamında, ölçüm aracının geçerlik ve güvenilirliği, önermelere yönelik, faktörlere yönelik ve faktörler kapsamında sosyo-demografik değişkenlere yönelik bulgular yer almaktadır.

4.1.Sosyo-Demografik Bulgular

Araştırmaya katılanların (n=203) yaş (min =17 ve mak=70) genel yaş ortalaması ve standart sapması 37,0±12,08'dir. Cinsiyete göre yaş ortalaması ve standart sapması kadınlar (n=99) için 36,9±12,06 ve erkekler (n=96) için 37,2±13,4'dür. Araştırmaya katılanların % 9,7'si yönetici ve %85'i yönetici olmayan grupta yer almıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Konum Dağılımı

Konum	n	%	Geçerli %
Yönetici (Başkan, Müdür, Sekreter, Koordinatör, Yardımcıları, Diğer vb.)	20	9,7	10,3
Yönetici Olmayan (Yakınlar, Öğrenci vb.)	175	85,0	89,7
Toplam	195	94,7	100,0
Boş	11	5,3	
Toplam	206	100,0	

Otizmle ilgi derecesi kapsamında gönüllülük faaliyetlerinde en fazla yer alan kesim birinci dereceden akraba olarak belirlenmiştir. Onu komşu, uzak akraba ve öğrenci takip etmektedir. Çocuk sahibi olan ise en azdır (Tablo 2).

Tablo 2. Otizmle İlgili Derecesi

Konum	n	%	Geçerli %	Geçerli Kümülatif %
Çocuk sahibi	18	8,7	8,9	8,9
Birinci Dereceden Akraba	87	42,2	43,1	52,0
Uzak Akraba	32	15,5	15,8	67,8
Komşu	43	20,9	21,3	89,1
Öğrenci	22	10,7	10,9	100,0
Toplam	202	98,1	100,0	
Boş	4	1,9		
Toplam	206	100,0		

4.2.Kurum Felsefesi Kapsamında Bulgular

Bu bölümde STK'nın kurum felsefesi (misyon, vizyon, değerler, ilkeler) kapsamında 9 adet soruya yer verilmiştir. Bu soruların temel önemi kar amacı gütmeyen ve gönüllü hizmet / faaliyet kapsamında bir STK'nın varlık nedeninin kurum felsefesi ile ifade edileceği gerçeğidir.

“Kurum felsefeniz faaliyetlerinizle uygunluğu”, “kurum felsefeniz katılımcı bir şekilde geliştirilmesi”, “kurum felsefeniz yeterince sahiplenilmesi”, “kurum felsefeniz hedef kitlelere istenen seviyede ulaşabilmesi”, “kurum felsefeniz iletişim araçları ve medya ile daha yoğun iletilmesi”, “kurum felsefeniz faaliyet motivasyonunu yeterince olumlu etkilemesi”, “kurum felsefeniz faaliyet kalitesini yeterince olumlu etkilemesi”, “kurum felsefeniz stratejilerle uygunluğu” ve “kurum felsefeniz amaçlarla uygunluğu” konularında katılımcıların algıları daha fazla önemsenmesi gerekliliğini vurgular yöndedir (Tablo 3).

Tablo 3. STK'nın Kurum Felsefesi ve Faaliyetler

Seçenek	n	%	n	%	n	%
STK'nın Kurum Felsefesi ve Faaliyetler			STK'nın Kurum Felsefesi ve Katılımcılık		STK'nın Kurum Felsefesi ve Yeterli Sahiplenme	
Genellikle	11	5,3	12	5,8	13	6,3
Bazen	58	28,2	57	27,7	62	30,1
Hiçbir Zaman	125	60,7	122	59,2	115	55,8
Toplam	194	94,2	191	92,7	190	92,2
Boş	12	5,8	15	7,3	16	7,8
Toplam	206	100,0	206	100,0	206	100,0
STK'nın Kurum Felsefesi ve Hedef Kitleye Ulaşım			STK'nın Kurum Felsefesi ve İletişim Araçları -Medya		STK'nın Kurum Felsefesi ve Faaliyet Motivasyonu	
Genellikle	16	7,8	23	11,2	28	13,6
Bazen	58	28,2	65	31,6	55	26,7
Hiçbir Zaman	116	56,3	101	49,0	107	51,9
Toplam	190	92,2	189	91,7	190	92,2
Boş	16	7,8	17	8,3	16	7,8
Toplam	206	100,0	206	100,0	206	100,0
STK'nın Kurum Felsefesi ve Faaliyet Kalitesi			STK'nın Kurum Felsefesi ve Stratejilerle Uygunluk		STK'nın Kurum Felsefesi ve Amaçlara Uygunluk	
Her Zaman	1	,5	1	,5	1	,5
Genellikle	26	12,6	15	7,3	20	9,7
Bazen	67	32,5	72	35,0	71	34,5
Hiçbir Zaman	98	47,6	100	48,5	94	45,6
Toplam	192	93,2	188	91,3	186	90,3
Boş	14	6,8	18	8,7	20	9,7
Toplam	206	100,0	206	100,0	206	100,0

4.3. Ölçüm Aracının Geçerlik ve Güvenirliği

Anketin üçüncü bölümünde yer alan 16 önerme temel bileşenler analizi çerçevesinde gerçekleştirilen faktör analizi sonucunda 2 faktör altında toplanmıştır. Kaiser-Meyer-Olkin değeri 0,893'tür. Bartlett Küresellik Testi sonucunda sıfır hipotezi (H_0 : korelasyon matrisi birim matristir) reddedilmiştir ($\chi^2_{120}=2761,889$, $p=0.000$). Anti imaj korelasyon matrisinin köşegen değerleri 0,930-0,877 değerleri arasında değişim göstermektedir. Bu üç sonuç kapsamında 16 önermelik yapının faktör analizine uygun olduğu belirlenmiştir (Tablo 4). Faktör analizi

sonucu oluşan 2 faktör toplam varyansı %68,316 oranında açıklamaktadır. Toplam varyansın, %34,287'sini birinci ve %34,029'unu ikinci faktör açıklamaktadır. Oluşan 2 faktörlük yeni yapının genel Cronbach Alfa değeri 0.958 olarak bulunmuştur.. Bu sonuca göre ankette yer alan önermelerin işaret ettiği faktörlerin konuyu çok yüksek derecede açıkladığını ortaya koymaktadır. Genel, faktör ve madde bazında Cronbach Alfa değerleri de tutarlılık göstermektedir (Tablo 4). 16 önerme için genel soru ortalaması (item-means) 4,543 ve ortalama varyans 0.421'dir. Faktörler içerdikleri önermeler göz önüne alınarak isimlendirme yapılmıştır: Bu çerçevede faktörler ve isimleri f1: Yaklaşım, davranış ve koşullar ve f2: yaklaşım, davranış ve destek şeklindedir (Tablo 4).

Tablo 4. Faktör ve Cronbach Alfa Skorları

Otizme yönelik gönüllü faaliyet kalitesini ... pozitif yönde etkiler	Faktör İsimleri	Faktörler		Cronbach Alfa Skorları	
		f1	f2	Genel=0,958	
Pozitif düşünme	Yaklaşım, Davranış ve Koşullar	,835	,235	,913	,925
Açık ve net olma (konuşma, giysi, ortam vb.)		,803	,337	,913	
Sabırlı olma		,803	,367	,911	
Eğitim yaklaşımları		,749	,342	,913	
Doğallık		,708	,423	,916	
Düzen		,655	,512	,914	
Samimi yaklaşım		,605	,475	,918	
Fiziksel koşullar (sadelik, görsellik, gürültü vb.)		,601	,457	,922	
Hoşgörülü olma	Yaklaşım, Davranış ve Destek	,262	,812	,911	,923
İletişim kurabilme		,386	,794	,906	
Motivasyon yüksekliği		,299	,772	,913	
Eğitim araç ve gereçleri		,328	,756	,918	
Farklılıkları görebilme		,467	,726	,909	
Farklılıklara açıklık		,389	,686	,915	
Güven yüksekliği		,456	,609	,917	
İstekli olma		,536	,569	,917	

4.4. Önermelere Yönelik Bulgular

16 önerme kapsamında uygulanan tek örnek t testi sonuçlarına göre her bir önermenin otizme yönelik gönüllü hizmet / faaliyet kalitesini ileri düzeyde pozitif yönde etkilediği algısı belirlenmiştir (Tablo 5). H_1 hipotezi (Otizme yönelik gönüllü faaliyetlerinde hizmet / faaliyet kalitesini ... pozitif yönde etkiler.) tüm önermeler için kabul edilmiştir. Diğer bir deyişle otizme yönelik gönüllü faaliyetlerinde yer alan gönüllülerin “pozitif düşünmesinin, açık ve net olmasının (konuşma, giysi, ortam vb. açısından), sabırlı olmasının, doğal olmasının, düzenli olmasının, samimi yaklaşımda bulunmasının, hoşgörülü olmasının, iletişim kurabilmesinin, motivasyonunun yüksek olmasının, farklılıkları görebilmesinin, farklılıklara açık olmasının, karşılıklı olarak yüksek güvene sahip olmasının ve istekli olmasının” ayrıca faaliyetlerde “eğitim yaklaşımının uygun olmasının, fiziksel koşulların (sadelik, görsellik, gürültü vb.) uygun olmasının, eğitim araç ve gereçlerinin uygun (yeterli, amaca uygun, gönüllülerce kullanılabilir vb.) olmasının gönüllü hizmetlerini / faaliyetlerini ileri düzeyde pozitif yönde etkileyeceği belirlenmiştir.

Tablo 5. Önermelere Yönelik Tek Örnek T Testi

Faktör İsimleri	Otizme yönelik gönüllü hizmet / faaliyet kalitesini ... pozitif yönde etkiler	N	$\bar{x} \pm s$	Tek Örnek t testi (Test Değeri $3 \leq \mu$)	
				t	p
f1: Yaklaşım, Davranış ve Koşullar	Pozitif düşünme	202	4,5±,63	33,972	,000
	Açık ve net olma (konuşma, giysi, ortam vb.)	198	4,5±,65	32,756	,000
	Sabırlı olma	206	4,5±,59	37,530	,000
	Eğitim yaklaşımları	202	4,5±,65	32,828	,000
	Doğallık	205	4,4±,67	31,037	,000
	Düzen	203	4,4±,67	31,529	,000
	Samimi yaklaşım	203	4,5±,66	32,970	,000
f2: Yaklaşım, Davranış ve Destek	Fiziksel koşullar (sadelik, görsellik, gürültü vb.)	204	4,4±,72	29,044	,000
	Hoşgörülü olma	203	4,5±,63	34,822	,000
	İletişim kurabilme	203	4,5±,60	37,532	,000
	Motivasyon yüksekliği	204	4,5±,70	31,105	,000
	Eğitim araç ve gereçleri	202	4,4±,75	27,134	,000
	Farklılıkları görebilme	202	4,4±,69	30,095	,000
	Farklılıklara açıklık	205	4,4±,69	30,171	,000
	Güven yüksekliği	206	4,5±,59	38,463	,000
İstekli olma	204	4,6±,58	39,867	,000	

4.5.Faktörlere Yönelik Bulgular

Faktörler kapsamında uygulanan tek örnek t testi sonuçlarına her bir faktörün (f1, f2 ve f genel) otizme yönelik gönüllü hizmet / faaliyet kalitesini ileri düzeyde pozitif yönde etkilediği algısına sahip olduğu belirlenmiştir (Tablo 6). Bu bağlamda H_2 hipotezi (Otizme yönelik gönüllü faaliyetlerinde ... faktörü kapsamında hizmet / faaliyet kalitesi pozitif yönde etkilenir.) her iki faktör için kabul edilmiştir. Bu çerçevede otizme yönelik gönüllü faaliyetlerinde yaklaşım, davranış, destek ve koşullara verilecek önemden gönüllü hizmet / faaliyet kalitesi ileri düzeyde olumlu etkilenecektir yorumu yapılabilir.

Tablo 6. Faktörlere Yönelik Tek Örnek T Testi

Faktörler	N	$\bar{x} \pm s$	Tek Örnek t testi (Test Değeri $3 \leq \mu$)	
			t	p
f1: Yaklaşım, Davranış ve Koşullar	206	4,4±,54	39,565	,000
f2: Yaklaşım, Davranış ve Destek	206	4,5±,53	41,326	,000
F Genel	206	4,5±,50	43,402	,000

Önemli bir konu da faktörlerin birbirleri ile doğrusal etkileşiminin durumudur. Gerçekleştirilen korelasyon analizine göre faktörlerin birbirleriyle pozitif yönde güçlü bir ilişkiye sahip olduğu belirlenmiştir (Tablo 7). H_3 hipotezi (Otizme yönelik gönüllü faaliyetlerinde ... faktörleri arasında pozitif yönde doğrusal bir

birlikte değişim / ilişkisellik vardır.) burada kabul edilmiştir. Bu bağlamda sadece faktörler ya da kapsadıkları önermeler değil aynı zamanda onların birbirleriyle etkileşim ve bütünleşme içinde otizmde gönüllü faaliyetlerinde hizmet / faaliyet kalitesini etkileyeceği yorumu yapılabilir. O halde her bir önerme tek tek önemli olmakla birlikte sinerjik bir etkiye sahip olarak otizme yönelik gönüllük süreçlerini daha olumlu etkileyebilecektir.

Tablo 7. Faktörler Arası Korelasyon

Faktörler		f2:
		Yaklaşım, Davranış ve Destek
f1:	r	,760**
Yaklaşım, Davranış ve Koşullar	p	,000
	n	206

** . Korelasyon İçin Önemlilik Düzeyi 0.01'dir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüz çağdaş toplumlarında sürdürülebilir çerçevede pozitif yönde gelişmeleri için paydaş örgütlenmelerin birbirlerini tamamlayıcı nitelikte ve sınır tanımaz bir şekilde faaliyette bulunmaları gereklidir yargısı öne çıkabilmektedir. STK'lar gönüllü bakış açısıyla ve mütevazı olanaklarla kaliteli bir şekilde misyonlarını gerçekleştirme çabası içinde ve vizyonlarına her geçen gün bir adım daha yaklaşarak bu kapsamda amaç ve hedeflerine ulaşarak sözü edilen sürdürülebilir çerçeveye katkı sağlayabilmektedirler.

Bu çalışma kapsamında misyonları otizm ve onunla ilgili konuları içeren STK'lar ele alınmıştır. Her ne kadar ilk bakışta Otizm konusu otizmi olan bireyi, yakınlarını ve ilgili sağlık çalışanlarını ilgilendiren bir konu olarak gözükse de aslında sosyal, ekonomik ve konumuz kapsamında da sivil toplumla ilgili çok boyutlu incelenmesi gerekli bir konu olarak ifade edilebilir. Örneğin otizme yönelik paydaşlarla çalışmalar yapılması, toplumda farkındalık yaratılması, dayanışma ve paylaşımın sağlanması, sosyalleşmenin sağlanması, gerekli hakların elde edilmesi ya da geliştirilmesi vb. konular bu çok boyutluluğu ortaya koyabileceklerdir.

Bu çerçevede çalışma iki temel boyutta yararlı sonuçlara ulaşılmıştır. Birincisi otizm alanındaki STK'larda kurum felsefesi (misyon, vizyon, değerler, ilkeler vb.) kapsamında halihazırdaki durumlarla ilgili birey algıları ortaya konulmuştur. Zaten literatürde de belirtildiği gibi STK'larda doğası gereği yer alan İK'nın parasal konular yerine organizasyonun paylaşılan ve takip edilen misyon ve vizyonuna odaklandığı burada belirtilebilir (Choi, 2016: 341). Bu çerçevede kurum felsefesi ile faaliyetlerle uyumu, katılımcılık, yeterli sahiplenme, hedef kitleye istenen seviyede ulaşım, iletişim araçları ve medya araçlarının daha yoğun kullanımı, faaliyet motivasyonunun yeterli etkileşimi, faaliyet kalitesinin yeterli etkileşimi, stratejilerle uygunluk ve bireysel / örgütsel amaçlarla uygunluğa daha fazla önem gösterilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

İkincisi otizme yönelik gönüllü faaliyetlerinde faaliyet kalitesinin pozitif yönde etkilenebilmesi için dikkat edilmesi ve önem verilmesi gereken unsurlar ortaya konulmuştur. Bu bağlamda birbirleriyle de yakından ilişkili iki temel boyutta üye algıları ortaya çıkmıştır. İlki otizme yönelik gönüllü faaliyetlerinde yaklaşım, davranış ve koşullardır. Bu çerçevede katılımcılar; “pozitif düşünme, açık ve net olma (konuşma, giysi, ortam vb.), sabırlı olma, eğitim yaklaşımlarının uygunluğu, doğallık, düzenli olma, samimi yaklaşımda bulunma,

fiziksel koşulların (sadelik, görsellik, gürültü vb.) uygunluğuna” verilecek önemin otizme yönelik gönüllü faaliyet kalitesini pozitif yönde etkileyeceğini belirtmişlerdir. Benzer şekilde literatürde de gönüllülerde pozitif etki ve sürdürülebilirlik için insani değerler / yüksek insani ilişkilerin daha fazla memnuniyet verici olduğu görülmektedir (Dwyer vd., 2013: 193). Yine çalışmalarda gönüllülük kapsamında motive edici olarak yardım severlik ve sosyal kapsam sağlık alanındaki bireyler için en önemli konular olarak bulunmuştur (Serra vd., 2011: 314). Ayrıca literatür kapsamında işin ve eğitim programlarının etkinliği ve etkililiği önemi de bu kapsamda önemsendiği de belirlenmiştir (Walk vd., 2015: 142).

İkincisi ise otizme yönelik gönüllü faaliyetlerinde yaklaşım, davranış ve destektir. Bu çerçevede katılımcılar; “hoşgörülü olma, iletişim kurabilme, motivasyon yüksekliği, eğitim araç ve gereçleri (yeterliliği, uygunluğu, kullanılabilirliği vb.), farklılıkları görebilme, farklılıklara açıklık, güven yüksekliği, istekli olmaya” verilecek önemin otizme yönelik gönüllü faaliyet kalitesini pozitif yönde etkileyeceğini ortaya koymuşlardır. Uygun şekilde literatürde gönüllülerde pozitif etki ve sürdürülebilirlik için insani değerler / yüksek insani ilişkiler daha fazla memnuniyet verici olduğu ayrıca gönüllüğünün gelişimi ve gönüllülerin kendilerini iyi hissetmeleri için liderliğin önemsenmesi gerekliliği vurgulanmaktadır (Dwyer vd., 2013: 193, 198). Benzer şekilde STK'larda bir değer ve / veya takım ilgisi / yönelimi olarak sosyal destek buna güven önemlidir. Örneğin faaliyetler (müzik, enstrüman çalma vb.) önemli bulunduğu da belirtilmektedir (Rowold vd., 2014: 151). Diğer taraftan STK'lar kapsamındaki sağlık alanına yönelik araştırmalarda içsel ödüllerin dışsal ödüllerden daha motive edici olduğu belirtilmektedir (Schepers vd., 2005: 201). Ayrıca mental sağlığa yönelik çalışmalar yapan STK'larda bireylerin tanınması ve eğitilmesi becerilerini geliştirmede zorunlu olduğu görülmüştür (Boyle vd., 2007: 559).

Diğer taraftan sözü edilen faaliyetler de üye algıları kapsamında elde edilen sonuçlara göre birbirleri ile yüksek korelasyon içermektedirler. Diğer bir deyişle “yaklaşım, davranış ve koşullar” ile “yaklaşım, davranış ve destek” birlikte ele alınarak uygulamada otizme yönelik gönüllü faaliyetlerinde kaliteyi pozitif yönde etkileyebileceklerdir. Burada kurum felsefesi de konu ile nasıl ilintilidir. Otizme yönelik STK'nın kurum felsefesi bir şemsiye olarak düşünülebilir. Kurum felsefesi ile bütünleşen gönüllü faaliyetleri için kalitenin pozitif etkilenişinden söz edilebilecektir.

Sonuç olarak bu çalışma ile aşağıdaki çıkarsama ve yorumlar ortaya konulabilir:

- i. Otizm konusu sadece otizmi olan birey onun yakınları ve ilgili sağlık elemanlarının konusu değildir. Bu bağlamda devletin, özel sektörün ve STK'ların da konusudur. Bu çalışma kapsamında STK'lar için konunun önemi ortaya konulmuştur.
- ii. Otizm STK'lar kapsamında otizm çerçeveli kurum felsefesinin de bir konusudur. İlgili STK'larda misyon, vizyon, değerler ve ilkeler otizme yönelik olarak kendine has bir çerçevede yer almaktadır.
- iii. Dolayısıyla bu çerçeve onun gönüllülük boyutunun faaliyet kalitesine de yansıtacak şekilde önemsenmesi gerekebilecektir,
- iv. Bu çalışma ile hem yönetim literatürüne hem de uygulamaya yeni açılımlar getirilmiştir.
- v. Çalışmanın metropol olan İzmir ilinde gerçekleştirilmesi de Türkiye kapsamında temsil niteliğine sahip sonuçları da içerdiğini gösterebilecektir. Bu bağlamda çalışma yeni çalışmalara da alt yapı sağlayacak bilimsel bir formata sahiptir.

6. KAYNAKÇA

- Akdemir, Ali (2014), *Yeni Ekonomide ve Yeni Dünyada İşletmecilik*, Umuttepe Yay., İstanbul.
- American Red Cross (2005) *Volunteer Handbook*, American Red Cross of East Central Wisconsin, USA.
- ANOV (2015), “Misyona”, <http://www.anadoluoizm.org/>, (10.07.2015).
- Atim, Chris (1999), “Social Movements And Health Insurance: A Critical Evaluation Of Voluntary, Non-Profit Insurance Schemes With Case Studies From Ghana And Cameroon”, *Social Science & Medicine*, Sayı.48, (881-896).
- Aydın, Gökhan ve Çelik, Ömer Faruk (2015), *Otizm Aile ve Toplum El Kitabı*, Atabey Kaymakamlığı Yay., Atabey.
- Baron-Cohen, S. (2008), *Autism and Asperger Syndrome*. Oxford, New York.
- Bodur, Ş. ve Soysal A. Ş. (2004) *Otizmin Erken Tanısı ve Önemi*, Sted, Cilt.13, Sayı 10, (394-398).
- Boyle, Frances M., Donald, Maria, Dean, Julie H., Conrad Sue, and Mutch, Allyson J. (2007), “Mental Health Promotion And Non-Profit Health Organisations”, *Health and Social Care in the Community*, Cilt.15, Sayı.6., (553–560).
- Choi, Sangmi (2016), “An Inside-Out Marketing Strategy for Innovation Among Human Service Nonprofits in South Korea”, *Nonprofit Management & Leadership*, Cilt.26, Sayı.3, (331-347).
- Courtney, Roger (2001), *Strategic Management for Voluntary Nonprofit Organizations*, Florence, Routledge, USA.
- Drucker, Peter (1990), *Managing The Nonprofit Organization*, Harper Collins Publishers, New York.
- Drucker, Peter (1995), *Gelecek İçin Yönetim*, Cev: Fikret Üçcan, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul.
- Dwyer, Patrick C., Bono, Joyce E., Snyder, Mark, Nov, Oded, Berson, Yair (2013), “Sources Of Volunteer Motivation Transformational Leadership And Personal Motives Influence Volunteer Outcomes”, *Nonprofit Management & Leadership*, Cilt.24, Sayı.2, (181-205).
- Güder, Nafiz (2005), *Sivil Toplumcunun El Kitabı*, STGP Yay., Ankara.
- Empowering America’s Grassroots (2005), *Successful Strategies for Recruiting, Training, and Utilizing Volunteers*, U.S.Department of Health and Human Services, USA.
- İZEV (2015), “Misyona”, <http://izev.org.tr/misyona.php>, (14.07.2015)
- Kaldor, Mary (2003), “Civil Society and Accountability”, *Journal of Human Development*, Cilt.4, Sayı.1, (6-12).
- Mandeville, John (2005), “The Nonprofit Sector: A Partner with Government”, *Patimes*, Special Section, 6.
- Kira-Sicile, Chantal (2004), *Autism Spectrum Disorders: The Complete Guide to Understanding Autism, Asperger’s Syndrome, Pervasive Developmental Disorder and Other ASDs*, A Perigee Book, New York.
- Lewis, David (2000), *Management of Non-Governmental Organizations*, Routledge, USA.

- Losh, Molly, Adolphs, Ralph, Poe, Michele, Couture, Shannon, Penn, David, Baranek, Grace.T., Joseph Piven. (2009) “Neuropsychological Profile of Autism and the Broad Autism Phenotype” *Arch Gen Psychiatry*, Cilt.6, Sayı.5, (518-526).
- ODFED (2015), “Hakkımızda”, <http://www.odfed.org/hakkimizda/>, (14.07.2015)
- OMAD (2015), <http://www.omad-otizm.org/default.asp?rtty65=xp25&vms=5>, (14.07.2015)
- ÖÇED (2015), “Misyonumuz”, <http://www.oced.org.tr/oced/misyonumuz/>, (14.07.2015).
- Pilling, Stephen, Baron-Cohen, Simon, Megnin-Viggars, Odette, Lee, Rachael, Taylor, Clare (2012), “Recognition, Referral, Diagnosis, And Management Of Adults With Autism: Summary Of Nice Guidance”, *Guidelines, Bmj*, Sayı.345, (43-47).
- Rowold, Jens, Borgmann, Lars, Bormann, Kai (2014), “Which Leadership Constructs Are Important for Predicting Job Satisfaction, Affective Commitment, and Perceived Job Performance in Profit Versus Nonprofit Organizations?”, *Nonprofit Management & Leadership*, Cilt.25, Sayı.2, (147-164).
- Schepers, Catherine, De Gieter, Sara, Pepermans, Roland, Du Bois, Cindy, Caers, Ralf, Jegers, Marc (2005), “How Are Employees of the Nonprofit Sector Motivated? A Research Need”, *Nonprofit Management & Leadership*, Cilt.16, Sayı.2, (191-208).
- Serra, Danila, Serneel, Pieter, Barr, Abigail (2011), “Intrinsic Motivations And The Non-Profit Health Sector: Evidence From Ethiopia”, *Personality and Individual Differences*, Sayı.51, (309–314).
- Sharpe, Deanna L ve Baker, Dana Lee (2007), “Financial Issues Associated With Having A Child With Autism”, *J Fam Econ Iss*, Sayı.28, (247–264).
- Tufan, İsmail (2003), *Otistik Çocuk*, İletişim Yay., İstanbul.
- Walk, Marlene, Greenspan, Itay, Crossley, Honey, Handy, Femida (2015), “Social Return on Investment Analysis, A Case Study Of A Job And Skills Training Program Offered By A Social Enterprise”, *Nonprofit Management & Leadership*, Cilt.26, Sayı.2, (129-144).
- Yaman, Yılmaz (2005), “Gönüllük Psikolojisi ve Gönüllü Yönetimi”, *Sivil Toplum Kuruluşları İçin Yönetim Rehberi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Yanay, Galit ve Yanay, Niza. (2008), “The Decline of Motivation? From Commitment To Dropping Out Of Volunteering”, *Nonprofit Management & Leadership*, Cilt.9, Sayı.1, (68-75).
- Yazgaç, P. (2001) “Otizm Çocuklara İletişimin Öğrettilmesinde Resim Dersinin Etkililiği”, *Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yıldırım, İbrahim (2004), *Demokrasi, Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim*, Seçkin Yay., Ankara.
- ZİÇEV (2015), “Vizyon”, <http://www.zicev.org.tr/vakif:vizyon>, (14.07.2015)

İŞ TATMİNİNİN SANAL KAYTARMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

THE EFFECT OF JOB SATISFACTION ON CYBERLOAFING

Selin ÇAVUŞOĞLU¹, B. Türker PALAMUTÇUOĞLU²

Öz

Araştırmanın amacı çalışanın yaptığı işten duyduğu memnuniyeti ifade eden iş tatmininin, çalışanların iş saatlerinde bilişim teknolojilerini iş dışı faaliyetler için kullanmasını ifade eden sanal kaytarma davranışına etkilerini incelemektir. Bu amaçla Manisa Celal Bayar Üniversitesi akademik ve idari personeline Minnesota İş Tatmini ölçeği (kısa versiyonu) ile Blanchard ve Henle (2008) tarafından geliştirilen sanal kaytarma ölçeği uygulanmıştır. Araştırmanın ana kitlesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesinin 1.454 akademik ve 1.221 idari personelini kapsamaktadır. Veriler anket yöntemi ile toplanmıştır. Geçerli olan 375 anket formu analizlerde kullanılmıştır. Analizlerde SPSS 21 ve AMOS 22 programları kullanılmıştır.

Hem sanal kaytarma hem de iş tatmini ölçeklerinin Cronbach α değerleri yeterli görülmüştür. Yapılan açıklayıcı faktör analizi ile sanal kaytarma ve iş tatmininin faktör yapıları belirlenmiştir. Ortaya çıkan faktör yapıları için yapılan doğrulayıcı faktör analizlerinin sonuçları bu yapıları doğrulamıştır. Test edilen yapısal eşitlik modellerinde iş tatmininin sanal kaytarmayı negatif yönde etkilediği, iş tatmininin “içsel tatmin” boyutunun sanal kaytarmayı negatif yönde etkilediği, “dışsal tatmin” boyutunun ise sanal kaytarmayı çok zayıf olarak pozitif yönde etkilediği görülmüştür. Bu durumda içsel tatminin artması halinde sanal kaytarmanın azalacağı söylenebilir. Elde edilen sonuçların hem yazına, hem de uygulayıcılara fayda sağlayabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sanal Kaytarma, İş Tatmini, Akademik ve İdari Personel

Abstract

The aim of research is to examine the effect of the job satisfaction expressing the employee's contentment about his/her job on cyberloafing expressing employees' usage of information technologies for non-work related objectives during the work hours. With this aim, Minnesota Scale of Job satisfaction (short version) and cyberloafing scale developed by Blanchard and Henle (2008) has been applied to Manisa Celal Bayar University academic and administrative staff working. The population of research consists of 1.454 academic and 1.221 administrative staff working in the Manisa Celal Bayar University.

¹ Öğr. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Kula M.Y.O., selin.cavusoglu@cbu.edu.tr

² Öğr. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Kula M.Y.O., turker.palamutcuoglu@cbu.edu.tr

Data were collected by questionnaire. Valid 375 questionnaire form has been used in analyses. In the analyses, SPSS 21 and AMOS 22 programmes were used.

Both Cyberloafing and Job Satisfaction scale's Cronbach α values has been found enough. With explanatory factor analysis done, cyberloafing and job satisfaction's factor structures has been determined. The results of confirmatory factor analysis done for factor structures occurring have confirmed these structures. In the structural equation modeling tested, it has been found that job satisfaction has negative effect on cyberloafing, "intrinsic satisfaction" dimension of job satisfaction has negative effect on cyberloafing, "external satisfaction" dimension of job satisfaction has weak and positive effect on cyberloafing. In this situation; if intrinsic satisfaction increase, it can be said that cyberloafing decrease. It is thought that results obtained can make contribution to both literature and aplicator.

Keywords: Cyberloafing, Job Satisfaction, Academic and Administrative Personnel

1. GİRİŞ

Dünyanın küresel bir köy haline geldiği günümüzde işletmelerin başarılı olabilmelerinin temelinde insan kaynaklarının etkili ve verimli kullanımı yatmaktadır. Motivasyonları, bağlılıkları ve tatminleri yüksek işgörenlerin işletmelerin rekabet edebilme gücünde önemli etkileri olacağı aşikardır. Sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmek için bilginin ve bilgiye ulaşmanın en önemli araçlarından olan teknolojinin etkin kullanımı da işletmeler açısından önemli sayılmaktadır. Teknolojinin iş yaşamını kolaylaştırıp bir takım avantajları da sağlamanın yanında işgörenlerin ve işletmelerin üzerinde olumsuz etkileri de bulunmaktadır (Ulukapı vd., 2014: 65).

İşletmelerde teknolojiyi kullanacak olan işgörenler olduğuna göre, teknolojinin işletme amaçlarını gerçekleştirecek şekilde kullanılması gerekmektedir. Ancak uygulamaya bakıldığında, özellikle internet kullanımının da yaygınlaşmasıyla işgörenlerin teknolojiyi ve interneti iş ile ilgili amaçlar dışında da kullandıkları görülmektedir. Sanal kaytarma olarak adlandırılan bu durum bazen işgörenlerin kişisel özellikleri sebebiyle açıklanabilirken bazen de farklı örgütsel davranışlar sebebiyle açıklanabilmektedir.

İnternet, bilgisayar ve mobil aygıtların kullanımı gün geçtikçe artmaktadır. Ancak bunların kullanım politikaları belirlenmedikçe sanal kaytarma faaliyetleri daha kontrol edilemez hale gelmekte ve işletmelere çok çeşitli şekillerde zarar vermektedir. Yol açtığı önemli verimlilik kayıpları ve bu alanda yapılan araştırmaların sınırlılığı düşünüldüğünde üzerinde dikkatle durulması gereken bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. (Örücü ve Yıldız, 2014: 100).

Sanal kaytarma konusu ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında; sanal kaytarma davranışına sebep olan faktörler; dış kontrol odaklılık (Blanchard ve Henle, 2008), örgütsel vatandaşlık davranışı (Rajah ve Lim, 2011; Çınar ve Karcıoğlu, 2015), belirleyicileri (Özler ve Polat, 2012; Al-Shuaibi vd., 2013; Liberman vd., 2011; Wagner vd., 2012; Prasad vd, 2010; Özkalp vd., 2012; Kaplan ve Çetinkaya, 2013; Örücü ve Yıldız, 2014; Akca, 2013; Kaplan ve Çetinkaya, 2014; Ünal ve Tekdemir, 2015; Çavuşoğlu vd., 2014a), denetim odağı (Yaşar, 2013) konularında çalışıldığı görülmektedir. Ayrıca, algılanan örgütsel adalet (Ahmadi vd., 2011; Lim, 2002; Lim ve Teo, 2005; Kaplan ve Ögüt, 2012; Yıldız

vd., 2015; Zoghbi, 2009; Blau vd., 2006), sosyal kolaylaştırma (Köse vd., 2012), iş - iş yeri stresi (Özen Kutanis vd, 2014; Sawitri, 2012), psikolojik sözleşme (İyigün vd, 2014), algılanan işe adanmışlık (Ulukapı vd., 2014), iş tatmini (Çelik, 2014), örgütsel öğrenme (Keklik vd., 2015), işe ve örgüte bağlılık (Candan ve İnce, 2016; Niaei vd., 2014), kişilik (Çavuşoğlu vd., 2014b), algılanan örgütsel kontrol (Zoghbi vd., 2006) arasındaki ilişkiler incelendiği görülmektedir.

İşlerinden duydukları tatmin düzeyi yüksek çalışanların daha düşük seviyede sanal kaytarma davranışında bulunabileceği varsayımıyla, çalışmamızda iş tatmininin sanal kaytarma davranışı üzerindeki etkisi belirlenmeye ve ileri de yapılacak araştırmalara bir zemin oluşturmaya çalışılmıştır.

2. SANAL KAYTARMA

Sanal kaytarma; çalışanların iş yerlerinde kişisel internet kullanımı, kişisel e-postaları kontrol etme ve haberlere şöyle bir göz atmaktan (en masum görüneni) müstehcen içerikli sitelere girme, başkalarına cinsel içerikli mesaj gönderme veya yasal olmayan yollardan program indirmeye (en tehlikeli olanları) kadar çok geniş bir yelpazede yer alan eylemlerini ifade etmektedir (Ünal ve Tekdemir, 2015: 95). Sanal kaytarma davranışı, önceleri sadece iş yerinde çalışanlara işlerini yürütebilmeleri için sunulan bilgisayar ve internet bağlantılarını iş dışı amaçlar için kullanmaları olarak tanımlansa da (Lim, 2002; Blanchard ve Henle, 2008; Kaplan ve Öğüt, 2012; Vitak vd., 2011; Kim ve Byrne, 2011; Özkalp vd., 2012; Köse vd. 2012) günümüzde konu daha geniş açıdan değerlendirilmekte, akıllı telefonlar ve internet bağlantıları yoluyla da çalışma saatleri içerisinde sanal kaytarma faaliyetleri yapılabildiği söylenebilmektedir.

Sanal kaytarma ile ilgili tanımlamalara bakıldığında; çalışma saatleri içerisinde gerçekleştiriliyor olması, çalışanların gönüllü eylemleri olması, çalışanların işleriyle ilgisinin olmadığı hatta kişisel çıkarları için gerçekleştirildiği konusunda ortak ifadeler yer verilebilmektedir.

Çeşitli araştırmacıların sanal kaytarma sınıflandırmaları bulunmaktadır. Bu çalışma, Blanchard ve Henle'nin (2008) boyutları esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Blanchard ve Henle önemsiz (minor) ve ciddi (serious) sanal kaytarma faaliyetleri şeklinde iki boyut belirlemişlerdir. Kişisel e-posta işlemleri, internette alışveriş için sipariş verme, haber ve spor sitelerinde gezinmek, banka veya finansal web sitelerini incelemek gibi faaliyetlere önemsiz sanal kaytarma adı verilmektedir. Buna karşın yetişkin (cinsellik veya şiddet vb. içeren) sitelerinde gezinmek, müzik, film vb. telif hakkı sorunu yaratabilecek içerik indirmek, bahis ve kumar sitelerini kullanmak, sohbet odalarına girmek, online oyun oynamak gibi faaliyetler ise ciddi sanal kaytarma olarak ifade edilmektedir (Çavuşoğlu, 2014a; Blanchard ve Henle, 2008).

3. İŞ TATMİNİ

Çalışanlar çalışma hayatı boyunca, yaptığı işle, çalıştığı örgütle ve iş ortamıyla ilgili pek çok deneyim kazanmaktadır. Bu deneyimlerde, çalışanların gördükleri, yaşadıkları, kazandıkları, mutlulukları ve üzüntüleri olmaktadır. Tüm bu bilgi ve duyguların sonucunda çalışanların yaptığı işe ya da çalıştığı firmaya karşı tutumları ortaya çıkmaktadır. İş tatmini bu tutumların genel bir sonucudur. Çalışanın fiziksel ve zihinsel açıdan iyi durumda olmasını ifade eder (Oshagbemi, 2000 akt. Taş, 2011: 120-121).

Greenberg ve Baron' a göre iş tatmini, çalışanların işleriyle ilişkin genel tutumdur (Greenberg ve Baron, 2003: 170). İş tatmini bireyin işinden elde ettiği doyum, işten ne elde etmeyi amaçladığı, ne kadarını elde etmek istediğiyle ve ne elde ettiğine olan inançlarının bir araya gelmesi sonucu oluşan duygusal bir durumdur (Türk, 2007: 69). Genel anlamda iş tatmini, çalışanların işlerinden duydukları hoşnutluk ve işlerine yönelik olumlu duygusal tepkiler olarak tanımlanmaktadır (Akıncı, 2002: 2-3; Toker, 2007: 593; Yazıcıoğlu, 2009: 237; Fulford, 2005: 74; Tengilimoğlu, 2005: 27; Güney, 2000: 119; Keith, 1988: 96).

Bu tanımlardan yola çıkarak genel bir iş tatmini tanımı yapılacak olursa; iş tatmini, içsel (işin niteliği ile ilgili) faktörler ve dışsal (ücret, yönetim politikaları gibi organizasyonla ilgili) faktörler açısından beklentilerin elde edilenlerle kıyaslanması sonucu bireyde işe karşı gelişen sevgi veya o işte çalışırken elde edilen mutluluktur (Kaplan, 2011: 76).

İçsel iş tatmini başarıma duygusu, tanınma veya takdir edilme, işin kendisi, işin sorumluluğu, yükselme ve terfiye bağlı görev değişikliği gibi işin içsel niteliğine ilişkin doyum ile ilgili öğelerden oluşurken; dışsal tatmin örgütün yönetimi, politikaları ve stratejileri, örgütün kültürü, denetim şekli, yöneticiler ve çalışanların tutumları, çalışma ve astlarla ilişkiler, çalışma koşulları, ücret gibi işin çevresine ait öğelerden oluşmaktadır (Köroğlu, 2012: 279).

Çalışanların yüksek iş tatmini ile çalışmaları, işletme yönetiminin dolayısıyla işletmenin faaliyetlerini gerçekleştirmesine yardımcı olur. Tatmin düzeyi yüksek çalışanlar, iş yerinde olumlu davranışlar içindedir. Bunun aksine işinden tatmin olmayan çalışanlar ise iş ortamına her an olumsuz tavırlar gösterme eğiliminde olabilirler. İş doyumsuzluğu; ani grevler, iş yavaşlatma, düşük verimlilik, disiplin sorunları ve diğer örgütsel sorunların arka planında yer alır (Barlı, 2008: 345).

Günümüzde pek çok alanda yaşanan değişim ve gelişimlere paralel olarak, bireylerin beklenti ve hedeflerinde de bir takım değişimler yaşanmıştır. Geçmiş dönemlerde sadece maddi beklentileri ağır basan insanların günümüze geldiğinde bu maddi beklentilerinin yanında maddi olmayan; değer görme, saygı görme, toplum tarafından önemli sayılacak bir işte çalışabilme gibi farklı bir takım beklentiler de ortaya çıkmıştır.

Unutulmaması gereken en önemli olgulardan biri de; iş tatminin, yapısı gereği dinamik bir algı olduğudur. İşletmeler ve yöneticileri çalışanlarının iş tatminleri sağladıktan sonra bunu kısa bir süre bile gözden uzak tutamazlar. Çünkü iş tatmini ne kadar hızlı sağlanabiliyorsa bir o kadar da hızlı kaybedilebilir (Yenihan, 2014: 174).

4. ALAN ARAŞTIRMASI

4.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı sanal kaytarma davranışına iş tatmininin etkilerini incelemektir. Bu amaçla Manisa Celal Bayar Üniversitesi akademik ve idari personeline Minnesota tarafından geliştirilen iş tatmini ölçeğinin kısa formu ile Blanchard ve Henle (2008) tarafından geliştirilen sanal kaytarma ölçeği uygulanmıştır. Anket formu ile toplanan verilere dayalı bir yapısal eşitlik modeli oluşturulmuş ve iş tatmininin sanal kaytarma davranışına etkileri AMOS 22 yazılımı ile incelenmiştir.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, Manisa Celal Bayar Üniversitesinin akademik (1.454 personel) ve idari personelini (1.221 personel) kapsamaktadır. Örneklem büyüklüğünü belirlerken Sekaran, 1992'nin tablosundan faydalanılmıştır (Altunışık vd., 2010, s.135). Bahsi geçen tabloda 2.675 büyüklüğündeki ana kitle için 338 örneklem büyüklüğünün yeterli olacağı görülmüştür. Manisa Celal Bayar Üniversitesinin her birimindeki akademik ve idari personele ulaşabilmek hedeflenmiştir. Bu amaçla gerekli izinler alınarak birimlere ulaştırılan 500 adet anket formundan 416'sı geri dönmüştür. 33 anket veri eksikliği nedeniyle kullanılmamıştır ve 8 uç değere sahip anket formu analize dahil edilmemiştir. Nihai olarak 375 geçerli anket analizlerde kullanılmıştır. Anket, iş tatmin düzeyinin sorgulandığı iş tatmini ölçeği ve sanal kaytarma ölçeğinden oluşmaktadır. Sanal kaytarma davranışları Blanchard ve Henle (2008) tarafından geliştirilen ölçek ile ölçülmüştür. 22 sorudan oluşan bu ölçeğin orijinal hali uygulanmıştır. İş tatmini ise Minnesota tarafından geliştirilen ve 20 sorudan oluşan iş tatmini ölçeği kullanılarak ölçülmüştür. 5'li likert formundaki ölçeklerde 1=kesinlikle katılmıyorum, ..., 5 kesinlikle katılıyorum şeklinde düzenlenmiştir.

4.3. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın temel sorusu "iş tatmininin sanal kaytarma davranışlarına etkisi var mıdır?" sorusudur. Bu soruya cevap aramak için 3 hipotez oluşturulmuştur. Hipotez 1: İş tatmini sanal kaytarma davranışını negatif yönde etkilemektedir. Hipotez 2: İş tatmininin "içsel tatmin" boyutu sanal kaytarma davranışını negatif yönde etkiler. Hipotez 3: İş tatmininin "dışsal tatmin" boyutu sanal kaytarma davranışını negatif yönde etkiler şeklindedir.

4.4. Veri Analiz Yöntemleri

Ölçeklerin güvenilirliğini gösteren Cronbach α değerlerinin yeterli düzeyde olduğu (İş tatmini Ölçeği = 0,869; Sanal kaytarma ölçeği = 0,857) görülmüştür. Tanımlayıcı istatistiklerin hesaplanmasında, yapısal geçerlilik ve güvenilirlik analizlerinde SPSS 21 yazılımı kullanılmıştır. İş tatmini ve alt boyutlarının sanal kaytarma davranışlarına etkisini görmek amacıyla yapısal eşitlik modellemesi yapılmış ve oluşturulan modeller AMOS 22 yazılımı ile test edilmiştir.

4.5. Yapısal Geçerlilik Analizi

Sanal kaytarma için yapılan açıklayıcı faktör analizinde orijinal ölçekten farklı olarak dört faktör tespit edilmiştir. Bu faktörlere dahil olan maddeler incelendiğinde ciddi ve önemsiz sanal kaytarma davranışlarının ikiye ayrılmış oldukları görülmüştür. Tespit edip isimlendirdiğimiz faktörler aşağıda gösterilmiştir. Faktör analizinde ölçeğin 6, 14, 15, 18, 19 ve 21. düşük ortak varyansa (communality) ve düşük faktör yüküne sahip oldukları için ölçekten çıkarılmıştır.

ZVCSK (Zarar Verici Ciddi Sanal Kaytarma): ölçeğin 13, 17, 20 ve 22. maddeleri. (Cronbach $\alpha=0,847$)

BZDCSK (Boş Zaman Doldurucu/Eğlendirici Ciddi Sanal Kaytarma): ölçeğin 5, 11, 12 ve 16. maddeleri. (Cronbach $\alpha=0,780$)

EPAOSK (E-Posta Aktiviteleri İle İlgili Önemsiz Sanal Kaytarma): ölçeğin 1, 2, 3 ve 7. maddeleri. (Cronbach $\alpha=0,831$)

BFAOSK (Bankacılık/Finans/Alışveriş İle İlgili Önemsiz Sanal Kaytarma): ölçeğin 4, 8, 9 ve 10. maddeleri. (Cronbach $\alpha=0,749$)

Faktörlerin cronbach α değerleri yeterli görülmüştür ve faktörler varyansın % 66,043'ünü açıklayabilmektedirler. AMOS 22 yazılımı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılarak faktör yapısı doğrulanmıştır. Analizde hesaplanan indeks değerleri; $\chi^2/SD = 2,077$; RMR = 0,077; GFI = 0,940; AGFI = 0,910; NFI = 0,915; NNFI = 0,915; CFI = 0,953; RMSEA = 0,054' tür. Meydan ve Şeşen'in 2011 yılındaki eserine göre χ^2/SD , GFI ve AGFI iyi uyumu; RMR, NFI, NNFI, CFI ve RMSEA değerleri kabul edilebilir uyumu göstermektedir.

İş Tatmini için yapılan açıklayıcı faktör analizinde iki faktör tespit edilmiştir. Bu faktörlere yazına uygun olarak "içsel tatmin" ve "dışsal tatmin" ismi verilmiştir. Tespit edip isimlendirdiğimiz faktörler aşağıda gösterilmiştir. Ölçeğin 1, 7, 8 ve 14. Soruları düşük faktör yükleri nedeniyle ölçekten çıkarılmıştır.

İçsel Tatmin: Ölçeğin 2, 3, 4, 9, 10, 11, 15, 16 ve 20. maddelerinden oluşur. (Cronbach $\alpha=0,850$)

Dışsal Tatmin: Ölçeğin 5, 6, 12, 13, 17, 18 ve 19. maddelerinden oluşur. (Cronbach $\alpha=0,26$)

Faktörlerin cronbach α değerleri yeterli görülmüştür ve faktörler varyansın % 45,946'sını açıklayabilmektedirler. AMOS 22 yazılımı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılarak faktör yapısı doğrulanmıştır. Analizde hesaplanan indeks değerleri; $\chi^2/SD=2,344$; RMR=0,072; GFI=0,940; AGFI=0,903; NFI=0,918; NNFI=0,929; CFI=0,950; RMSEA=0,060'tır.

Yine Meydan ve Şeşen'in 2011 yılındaki eserine göre χ^2/SD , GFI ve AGFI iyi uyumu; RMR, NFI, NNFI, CFI ve RMSEA değerleri kabul edilebilir uyumu göstermektedir.

4.6. Demografik Bulgular

Katılımcıların demografik özelliklerine göre dağılımları tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Örneklemin Demografik Özelliklere Göre Dağılımı

Cinsiyet	Kadın			Erkek		
	% 44,4			% 55,6		
Medeni durum	evli			bekâr		
	% 69,7			% 30,3		
Yaş	21-25	26-30	31-35	36-40	41-50	51 ve üzeri
	% 9,1	% 21,1	% 19,1	% 15,7	% 25,6	% 9,4
Eğitim düzeyi	İlköğretim	Lise	Ön Lisans	Lisans	Yüksek Lisans	Doktora
	% 0,3	% 11,7	% 13,1	% 34,5	% 19,1	% 21,3
Görev yaptığı birim	Rektörlük	Fakülte	Yüksekokul	Meslek Yüksekokulu	Enstitü	Diğer
	% 22,7	% 32,9	% 14,9	% 18,5	% 3,7	% 7,3
Deneyim	0-3 yıl	4-7 yıl	8-11 yıl	12-15 yıl	16-19 yıl	20 yıl ve üzeri
	% 38,1	% 17,8	% 11,0	% 8,6	% 10,4	% 14,1

Tablo1'de çoğunluğun erkek olduğu (% 55,6), evli olduğu (%69,7) olduğu görülmektedir. Katılımcıların % 49,3'ü 35 yaş ve altında iken % 50,7'si 35 yaşın üstündedir. Örnekleimde akademik kadro da bulunduğu için Lisans ve üstü eğitim düzeylerinin çoğunlukta olduğu (% 74,9) görülmektedir.

Lisansüstü eğitim gören % 40,4 paya sahiptir. Katılımcıların çoğu Fakülte personeldir (% 32,9) ve çoğunluğu (% 38,1) 0-3 yıl deneyime sahiptir.

4.7. Ölçeklere Ait Ortalama ve Standart Sapmalar

Araştırmaya katılanların sanal kayıtma davranışlarının ortalama ve standart sapmaları Tablo 2’de, iş tatmininin ortalama ve standart sapmaları ise Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Sanal Kayıtma Davranışlarının Ortalama Ve Standart Sapmaları.

Değişken	Ortalama	Standart Sapma
ZVCSK	1,38	0,583
BZDCSK	2,24	0,882
EPAOSK	3,39	1,060
BFAOSK	2,24	1,041
Ciddi Sanal Kayıtma	1,81	0,640
Önemsiz Sanal Kayıtma	2,81	0,898
Sanal Kayıtma Skoru	2,25	0,680

Tablo 2’deki “Sanal kayıtma” değeri “önemsiz sanal kayıtma” ve “ciddi sanal kayıtma” değerlerinin ortalamasıdır. “Önemsiz sanal kayıtma” değeri “E-Posta Aktiviteleri İle İlgili Önemsiz Sanal Kayıtma” ve “Bankacılık/Finans/Alışveriş İle İlgili Önemsiz Sanal Kayıtma” değerlerinin ortalaması, “Ciddi Sanal Kayıtma” değeri ise “Zarar Verici Ciddi Sanal Kayıtma” ve “Boş Zaman Doldurucu/Eğlendirici Ciddi Sanal Kayıtma” değerlerinin ortalamasıdır. Tabloda Sanal kayıtma düzeyini düşük olduğu (2,25), önemsiz sanal kayıtma düzeyinin orta seviyede olduğu (2,81), ciddi sanal kayıtma düzeyinin düşük seviyede (1,81) olduğu görülmüştür. Katılımcılar en çok e-posta aktiviteleri ile ilgili önemsiz sanal kayıtma davranışını (3,39) gösterirlerken en az ise zarar verici ciddi sanal kayıtma davranışını (1,38) göstermektedirler.

Tablo 3. İş Tatmininin Ortalama ve Standart Sapmaları.

Değişken	Ortalama	Standart Sapma
İçsel Tatmin	3,88	0,642
Dışsal Tatmin	3,52	0,760
İş Tatmini	3,72	0,609

Tablo 3’de katılımcıların içsel tatmin seviyelerinin (3,88), dışsal tatmin seviyelerinin (3,52) ve genel tatmin düzeylerinin ortanın üstünde (3,72) olduğu söylenebilir. Katılımcıların içsel tatmin düzeylerinin dışsal tatmin düzeylerinden daha fazla olduğu ve iş tatmininin ortanın üstünde olduğu söylenebilir.

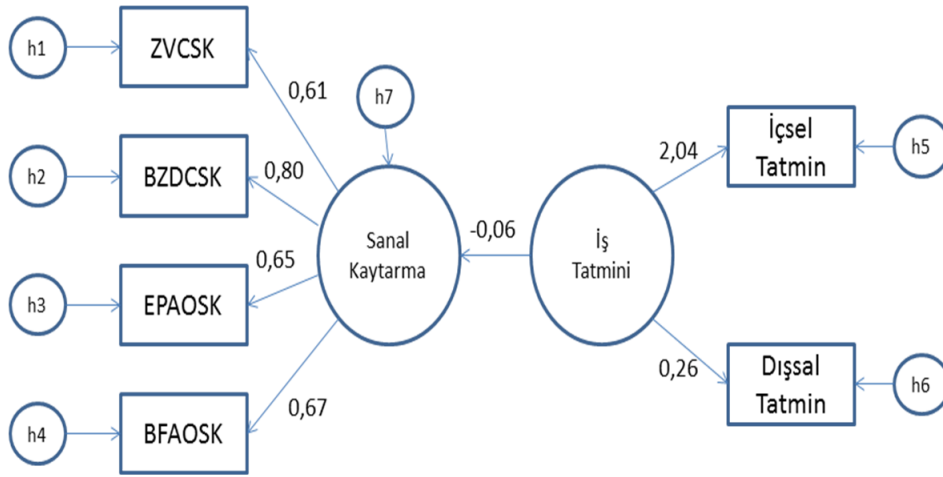
4.8. Yapısal Eşitlik Modeli

Hipotezlerimizi test etmek amacıyla önce genel iş tatmininin sanal kaytarma davranışı üzerindeki etkisini belirlemek üzere bir yapısal eşitlik modeli kurulmuş, daha sonra iş tatminini içsel ve dışsal tatmin boyutlarının sanal kaytarma davranışına etkisini incelemek amacıyla ikinci bir model kurulmuş ve test edilmiştir. Son olarak içsel ve dışsal tatminin sanal kaytarma boyutlarına etkisini test etmek için üçüncü bir model kurulmuştur.

4.9. Genel İş Tatmininin Sanal Kaytarma Davranışına Etkisi

Genel iş tatmini skorunun sanal kaytarma davranışına etkisini belirlemek amacıyla şekil 1’de gösterilen yapısal eşitlik modeli test edilmiştir.

Şekil 1. Genel İş Tatmininin Sanal Kaytarma Davranışına Etkisi İçin Test Edilen Yapısal Eşitlik Modeli.

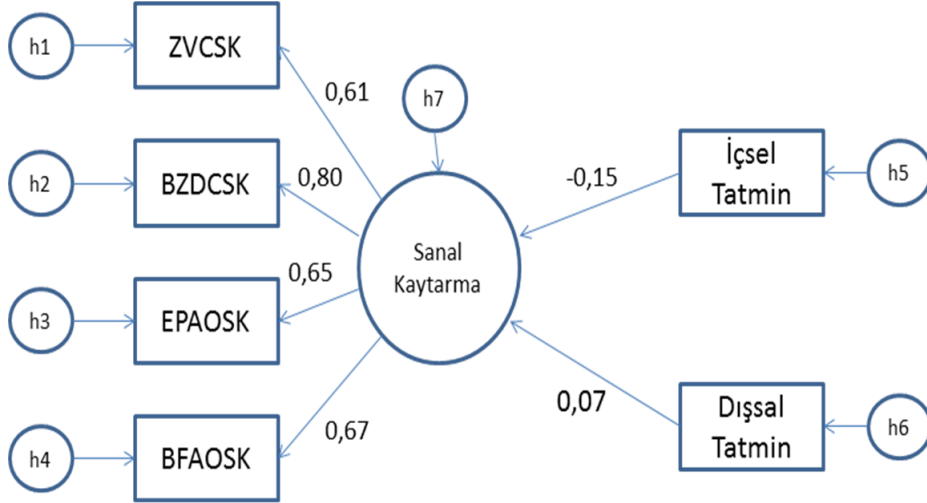

Modele ilişkin uyum indeksleri; $\chi^2/SD=0,985$; $RMR=0,016$; $GFI=0,994$; $AGFI=0,982$; $NFI=0,987$; $NNFI=1,000$; $CFI=1,000$ ve $RMSEA=0,000$ olarak hesaplanmıştır. Bu uyum indeksleri Meydan ve Şeşen’in 2011 yılındaki eserinde verdiği referans değerlere göre iyi uyumu göstermektedir. Bu durumda elimizdeki verilerin modeli doğruladığı ve genel iş tatmininin sanal kaytarma davranışını negatif yönde (-0,06) etkilediği söylenebilir. Yani iş tatmininin artması durumunda sanal kaytarma davranışlarının azalmasına neden olacağı söylenebilir. Bu durum hipotez 1’i desteklemiştir.

4.10. İçsel ve Dışsal İş Tatmininin Sanal Kaytarma Davranışına Etkisi

İş tatminin içsel tatmin ve dışsal tatmin boyutlarının sanal kaytarma davranışına etkisini belirleyebilmek için şekil 2’deki yapısal eşitlik modeli test edilmiştir.

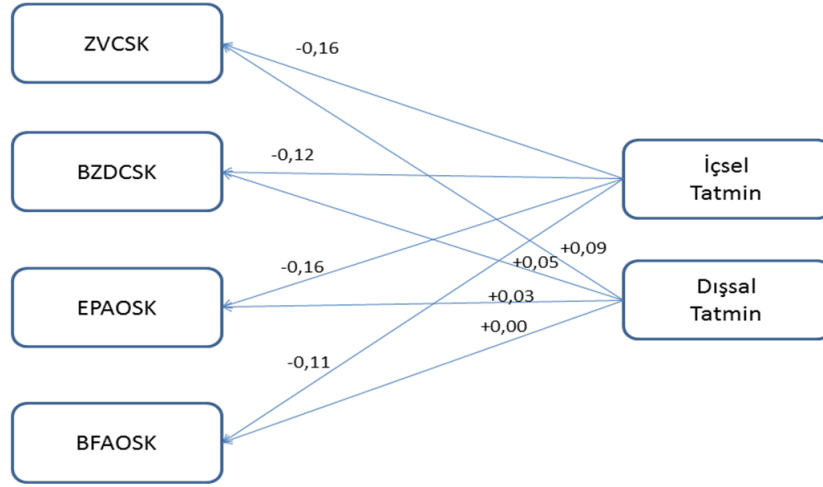
Şekil 2. İçsel Tatmin ve Dışsal Tatminin Sanal Kaytarma Davranışına Etkisini Belirlemek İçin Test Edilen Yapısal Eşitlik Modeli.

Modele ilişkin uyum indeksleri; $\chi^2/SD = 0,985$; $RMR=0,016$; $GFI=0,994$; $AGFI=0,982$; $NFI=0,987$; $NNFI=1,000$; $CFI=1,000$ ve $RMSEA=0,000$ olarak hesaplanmıştır. Bu uyum indeksleri iyi uyumu göstermektedir. Bu durumda elimizdeki verilerin modeli doğruladığı, sanal kaytarma davranışını iş tatmininin içsel tatmin boyutunun negatif yönde (-0,15), dışsal tatmin boyutunun ise pozitif yönde (0,07) etkilediği söylenebilir. Bu sonuçlara göre; içsel tatminin artması durumunda sanal kaytarma düzeyinin azalacağı, dışsal tatminin artması durumunda ise sanal kaytarma düzeyinin artacağı söylenebilir. Bu durum ise hipotez 2'yi desteklerken, hipotez 3'ü desteklememiştir.

Sanal kaytarma davranışı ve iş tatmininin alt boyutları arasındaki etkileri belirlemek için şekil 3'deki yapısal eşitlik modeli test edilmiştir.

Şekil 3. Sanal Kaytarma Davranışı ve İş Tatmininin Alt Boyutları Arasındaki Etkileri Belirlemek İçin Test Edilen Yapısal Eşitlik Modeli.

Modele ilişkin uyum indeksleri; $\chi^2/SD = 5,033$; $RMR=0,026$; $GFI=0,996$; $AGFI=0,907$; $NFI=0,991$; $NNFI=0,881$; $CFI=0,992$ ve $RMSEA=0,104$ olarak hesaplanmıştır. Bu değerler iyi uyumu göstermektedir. Bu durumda elimizdeki verilerin modeli doğruladığı, içsel tatminin zarar verici ciddi sanal kaytarmayı (-0,16), boş zaman doldurucu ciddi sanal kaytarmayı (-0,12), e-posta ile ilgili önemsiz sanal kaytarmayı (-0,16) ve bankacılık, finans ve alışverişler ilgili önemsiz sanal kaytarmayı (-0,11) negatif yönde etkilediği; dışsal tatminin ise zarar verici ciddi sanal kaytarmayı (0,09), boş zaman doldurucu sanal kaytarmayı (0,05) ve e-posta ile ilgili önemsiz sanal kaytarmayı (0,03) pozitif yönde etkilediği, bankacılık, finans ve alışverişle ilgili önemsiz sanal kaytarmayı etkilemediği görülmüştür. Bu sonuçlara göre içsel tatminin artması durumunda bütün sanal kaytarma davranışı boyutlarında azalma olacağı; dışsal tatminin artması durumunda ise zarar verici ciddi sanal kaytarmayı, boş zaman doldurucu sanal kaytarma ve e-posta ile ilgili önemsiz sanal kaytarma davranışlarının artacağı söylenebilir. Ancak dışsal tatminin regresyon katsayılarının çok düşük olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

5. SONUÇ

Gelişen dünyada pek çok değişiklik gibi bilişim ve telekomünikasyon alanlarındaki gelişmeler de örgütleri derinden etkilemiştir. İnternet kullanımının yaygınlaşması ve mobil cep telefonları ile bile internete ulaşımın çok rahat sağlanması literatürde işletmelerin çalışanlara sunduğu bilgisayar ve internet bağlantısının iş dışında kullanımı olarak tanımlanan sanal kaytarma davranışına farklı bir boyut getirmiştir. Literatüre bakıldığında sanal kaytarma davranışlarının işletmelere zarar getiren yönleri ile ilgili bilgilere ulaşırken şaşırtıcı bir şekilde avantaj sağladığı yönleri ile ilgili bilgilere de ulaşıldığı söylenebilmektedir.

Sanal kaytarma davranışı tıpkı madalyonun iki yüzü gibi değerlendirilebilir. Bir yüzü, sunduğu olanaklarla çalışanların iş yaşamına katkı yaptığını ifade ederken, diğer karanlık yüzü ise işletmelere önemli verimlilik kayıpları olduğunu ifade etmektedir (Örücü ve Yıldız, 2014: 101).

İş tatmini, çalışanların işlerinden duyduğu hoşnutluk ya da hoşnutsuzluktur. İş tatmininin oluşmaması durumunda ani grevler, işi yavaşlatma, düşük verimlilik, disiplin sorunları ve işi terk etme, devamsızlık, sabotaj, çatışma ve saldırganlık gibi olumsuz davranışlar ortaya çıkabilmektedir. Yöneticilerin iş tatminin anlamını, nedenlerini ve sonuçlarıyla birlikte gerçek manada kavramaları ve çalışanların iş tatmin düzeylerini olumsuz yönde etkileyen faktörlerle ilgili olarak bilinçli ve duyarlı olmaları, çalışma hayatında yaşanan bir takım olumsuzlukların giderilmesi hususunda önemli katkılar sağlayacaktır (Barlı, 2008: 337).

Çalışanların olumsuz iş tutumlarına sahip olmaları sanal kaytarma davranışı üzerinde etkili olabilmektedir (Manrique de Lara vd., 2006: 451- 452). Ayrıca İş tatminin düşük olması ve çalışma arkadaşlarıyla olumsuz ilişkilerin varlığı, örgütler için olumsuz sayılabilecek performans ve verimde düşümlere neden olabilecek çeşitli davranışların ortaya çıkartabilir (Robbins ve Judge, 2013: 87). Hatta çalışanların işyerinde interneti kişisel amaçlı kullanmaları sebepleri arasında iş tatminin düşük olması, stres ve algılanan adaletsizliğin yüksek olduğu da söylenmektedir (Garrett ve Danziger, 2008: 939; Özler ve Polat, 2012: 9).

Bu bilgiler ışığında iş tatmininin sanal kaytarma davranışına etkilerini incelemek çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Yapısal eşitlik modellerinin test edilmesi sonucunda iş tatmininin sanal kaytarmayı negatif yönde etkilediği, sanal kaytarma davranışını içsel tatminin negatif, dışsal tatminin ise pozitif yönde etkilediği görülmüştür. İçsel tatminin zarar verici ciddi sanal kaytarmayı, boş zaman doldurucu ciddi sanal kaytarmayı, e-posta ile ilgili önemsiz sanal kaytarmayı ve bankacılık, finans ve alışverişler ilgili önemsiz sanal kaytarmayı negatif yönde etkilediği; dışsal tatminin ise zarar verici ciddi sanal kaytarmayı, boş zaman doldurucu sanal kaytarmayı ve e-posta ile ilgili önemsiz sanal kaytarmayı pozitif yönde etkilediği, bankacılık, finans ve alışverişle ilgili önemsiz sanal kaytarmayı etkilemediği görülmüştür. Bu veriler ışığında iş tatminin içsel boyutunun artması durumunda sanal kaytarma davranışlarının azaltılabileceği söylenebilir. İçsel tatmini etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve içsel tatminin arttırılabilmesi durumunda sanal kaytarma davranışlarının azaltılabileceği düşünülebilir. Ayrıca araştırma sonuçlarına göre iş tatmininin dışsal boyutunun azalması durumunda sanal kaytarma davranışının görülme durumu azalmaktadır. Bu sebeple dışsal tatmin örgütün yönetimi, politikaları ve stratejileri, örgütün kültürü, denetim şekli, yöneticiler ve çalışanların tutumları, çalışma ve astlarla ilişkiler, çalışma koşulları, ücret gibi işin çevresine ait öğelerden oluştuğu için (Koroğlu, 2012: 279); çalışarlardaki iş tatmini duygusunun daha çok işin niteliği ile ilgili iş tatmini olarak ifade edilen içsel tatmin öğelerinden oluşması için çaba sarfedilmelidir.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda sanal kaytarma farklı değişkenlerle (örgütsel bağlılık, örgütsel sinizm, örgütsel sessizlik, işe yabancılaşma, işe adanmışlık, mobbing, örgütsel vatandaşlık, motivasyon, sosyal destek gibi) ve farklı sektörlerde çalışanlar üzerinde ve farklı araştırma yöntemleriyle de incelenebilir. Özellikle işletmelerde sanal kaytarma davranışı sergileyen çalışanların bu davranışın altında

yatan bireysel ve örgütsel sebeplerinin belirlenmesi, işletmeler için verimlilik kaybına ve maliyet artışına neden olan bu davranışın minimize edilmesinde faydalı olacaktır.

6. KAYNAKLAR

- Ahmadi, Heidar- Bagheri, Fatemeh- Ebrahimi, Seyyed Abbas- Rokni, Mehdi Asad Nejad Rokni- Safari, Mohammad (2013), “Deviant Work Behavior: Explaining Relationship Between Organizational Justice and Cyber-loafing as a Deviant Work Behavior”, *American Journal of Science Research*, Cilt. 24,(103-116).
- Akca, Aykut (2013), *Okul Yöneticilerinin İş Dışı İnternet Kullanım (Siber Aylaklık) Davranışlarının İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, S.B.E., İstanbul.
- Akıncı, Zeki (2002), “Turizm Sektöründe İşgören İş Tatminini Etkileyen Faktörler: Beş Yıldızlı Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama”, *Akdeniz İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 4, (1–25).
- Al-Shuaibi, Ahmad Said Ibrahim- Shamsudin, Faridahwati Mohd. - Subramaniam, Chandrakantan (2013), “Do Human Resource Management Practices Matter in Reducing Cyberloafing at Work: Evidence From Jordan”, *The 2013 WEI International Academic Conference Proceedings*, İstanbul, (37-47).
- Barlı, Önder (2008), *Davranış Bilimleri ve Örgütlerde Davranış* (3. Baskı), Aktif Yayınevi, Ankara.
- Blanchard, Anita L.- Henle Christine A. (2008), “Correlates of Different Forms of Cyberloafing: The Role of Norms and External Locus of Control”, *Computers in Human Behavior*, Cilt.24, Sayı.3, (1067–1084).
- Blau, Gary – Yang, Yang – Ward – Cook, Kory (2006), “Testing a Measure of Cyberloafing”, *Journal of Allied Health*, Cilt.35, Sayı.1, (9-17).
- Candan, Hakan- İnce, Mehmet (2016), “Siber Kaytarma ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Emniyet Çalışanları Üzerine Bir Araştırma”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt.9, Sayı.1, (229-235).
- Çavuşoğlu, Selin - Palamutçuoğlu, Aynur, Palamutçuoğlu, B.Türker. (2014a), “Çalışanların Demografik Özelliklerinin Sanal Kaytarma (Cyberloafing) Üzerindeki Etkisi: Üniversite Çalışanları Üzerinde Ampirik Bir Araştırma”, *Research Journal of Business And Management*, Cilt.1, Sayı.3, (149 – 168).
- Çavuşoğlu, Selin - Palamutçuoğlu, Aynur, Palamutçuoğlu, B.Türker (2014b), “Kişilik Özelliklerinin Sanal Kaytarma (Cyberloafing) Üzerindeki Etkisi: Üniversite İdari Personeli Üzerinde Görgül Bir Araştırma”, *22. Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, Konya, (755-764).
- Çelik, Neriman (2014), “Job Satisfaction’s Impact on Cyberloafing: an University Example”, *10th International Academic Conference*, Vienna, ISBN 978-80-87927-02-1, IISES 03 June, (171-181).
- Çınar, Orhan - Karcıoğlu, Fatih (2015). “The Relationship Between Cyber Loafing and Organizational Citizenship Behavior: A Survey Study in Erzurum/Turkey”, *11th International Strategic Management Conference*, Procedia - Social and Behavioral Sciences, Cilt.207, (444-453).

- Fulford, Mark. D. (2005), “That’s Not Fair!: The Test Of A Model Of Organizational Justice, Job Satisfaction And Organizational Commitment Among Hotel Employees, *Journal Of Human Resources In Hospitality And Tourism*, Cilt.4, Sayı.1, (73-84).
- Garrett, R. Kelly, Danziger, James N. (2008). Disaffection or Expected Outcomes: Understanding Personal Internet Use During Work, *Journal of Computer-Mediated Communication*, Cilt.13, Sayı.4, (937–958).
- Greenberg, Jerald - Baron Robert A. (2003), *Behavior in Organization: Understanding and Managing the Human Side of Organization, Eighth Edition*, Prentice Hall, New Jersey, USA.
- Güney, Salih (2000), *Yönetim ve Kurum El Kitabı (Birinci Baskı)*. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- İyigün, Necla Öykü - Yıldız, Bora. - Yıldız, Harun (2014), “Çalışanların Sanal Kaytarma Davranışları Psikolojik Sözleşme Algısıyla Açıklanabilir mi?”, *2. Örgütsel Davranış Kongresi*, Kayseri, 7-8 Kasım, (57-64).
- Kaplan, İrfan (2011), *Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve İş Tatmini İlişkisi: Konya Emniyet Teşkilatı Üzerinde Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kaplan, Metin - Çetinkaya, Ali Şükrü (2013), “Demografik Özellikler ve Sanal Kaytarma”, *21. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, Mayıs, (557-558).
- Kaplan, Metin- Çetinkaya, Ali Şükrü (2014), “Sanal Kaytarma ve Demografik Özellikler Açısından Farklılıklar: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt.25, Sayı.1, (26 – 34).
- Kaplan, Metin - Ögüt Adem (2012), “Algılanan Örgütsel Adalet ile Sanal Kaytarma Arasındaki İlişkinin Analizi: Hastane Çalışanları Örneği”, *20. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, İzmir (24-26 Mayıs), (592-596).
- Keith, Davis (1988), *İşletmede İnsan Davranışı*, Örgütsel Davranış, Çev. : Tosun, Kemal vd. , İstanbul Üniversitesi Yayınları No:3028, İstanbul.
- Keklik, Belma- Kılıç, Recep - Yıldız, Harun - Yıldız, Bora (2015), “Sanal Kaytarma Davranışlarının Örgütsel Öğrenme Kapasitesi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi”, *Business and Economics Research Journal*, Cilt.6, Sayı.3, (129-144).
- Kim, Sunny Jung – Byrne, Sahara (2011), “Conceptualizing Personal Web Usage in Work Contexts: A Preliminary Framework”, *Computers in Human Behavior*, Cilt.27, Sayı.6, (2271-2283).
- Köroğlu, Özlem (2012), “İçsel ve Dışsal İş Doyum Düzeyleri ile Genel İş Doyum Düzeyi Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Turist Rehberleri Üzerinde Bir Araştırma”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt.13, Sayı.2, (275-289).
- Köse, Sevinç - Oral, Lale - Türesin, Hilmiye (2012), “İş Yaşamında Sosyal Kolaylaştırma Kavramı ve Sanal Kaytarma ile İlişkisi: Araştırma Görevlileri Üzerinde Bir Araştırma”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt.4, Sayı.1, (287-295).
- Liberman, Benjamin - Seidman, Gwendolyn - Mckenna, Katelyn Y.A. - Buffardi, Laura E.. (2011), “Employee Job Attitudes and Organizational Characteristics as Predictors of Cyberloafing”, *Computers in Human Behavior*, Cilt.27, Sayı.6, (2192-2199).

- Lim, Vivien K. G. (2002), "The IT Way of Loafing on The Job: Cyberloafing, Neutralizing and Organizational Justice", *Journal of Organizational Behavior*, Published online in Wiley InterScience, Cilt.23, Sayı.5, (675–694).
- Lim, Vivien K. G.- Teo, Thompson S.H. (2005), "Prevalence, Perceived Seriousness, Justification and Regulation of Cyberloafing in Singapore", *Information & Management*, 42, 1081-1093.
- Manrique de Lara, Pablo, Z., M., Tacoronte, Domingo V., Ding, Jyh –Ming T. (2006). Do Current Anti-Cyberloafing Disciplinary Practices Have A Replica in Research Findings? A Study of The Effects of Coercive Strategies on Workplace Internet Misuse, *Internet Research*, Cilt.16, Sayı.4, (450-467).
- Meydan, Cem Harun - Şeşen, Harun (2011), *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Niaei, Mahmoud- Peidaei, Mir Mehrdad - Nasiripour, Amir Ashkan (2014), "The Relation Between Staff Cyberloafing and Organizational Commitment in Organization of Environmental Protection", *Kuwait Chapter of Arabian Journal of Business and Management Review*, Cilt.3, Sayı.7, (59-71).
- Örücü, Edip - Yıldız, Harun (2014), "İşyerinde Kişisel İnternet ve Teknoloji Kullanımı: Sanal Kaytarma", *Ege Akademik Bakış*, Cilt.14, Sayı.1, (99-114).
- Özen Kutanis, Rana - Karakiraz, A., - Aras, M. (2014), "İş Stresi Sanal Kaytarma Üzerinde Etkili midir?", *2. Örgütsel Davranış Kongresi, Kayseri*, 7-8 Kasım, (49-55).
- Özkalp Enver - Aydın, Ufuk- ve Tekeli, Seda (2012). "Sapkın Örgütsel Davranışlar ve Çalışma Yaşamında Yeni Bir Olgu: Sanal Kaytarma (Cyberloafing) ve İş İlişkilerine Etkileri", *Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası Dergisi*, Mart, (18-33).
- Özler, Derya Ergun - Polat, Gulcin (2012), "Cyberloafing Phenomenon in Organizations: Determinants and Impacts", *International Journal of Business and eGovernment Studies*, ISSN: 2146-0744 (Online), Cilt.4, Sayı.2, (1-15).
- Prasad, Smrithi – Lim, Vivien K.G. – Chen, Don J.Q. (2010), "Self-Regulation, Individual Characteristics and Cyberloafing", *PACIS 2010 Proceedings*, Paper 159. <http://aisel.aisnet.org/pacis2010/159>, (1641-1648).
- Rajah, Rashimah - Lim, Vivien. K. G. (2011), "Cyberloafing, Neutralization, and Organizational Citizenship Behavior", <http://aisel.aisnet.org/pacis2011/152>, *PACIS 2011 Proceedings*,(152-167).
- Robbins, Stephan P., Judge, Timothy A. (2013). *Örgütsel Davranış*, (Çev. İnci Erdem), Nobel Akademik Yayıncılık, (14.Baskı), Ankara.
- Sawitri, Hunik Sri Runing (2012), "Role of Internet Experience in Moderating Influence of Work Stressor on Cyberloafing". *Social and Behavioral Sciences*, cilt.57, (320–324).
- Taş, Yunus (2011), "İş Tatmini Ve Bilgi Paylaşımı Düzeyinin Duygusal Bağlılığa Etkisi: Kocaeli Üniversitesi Araştırma Ve Uygulama Hastanesinde Bir Araştırma", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt.21, Sayı.1, (117-131).

- Tengilimoğlu, Dilaver (2005), “Hizmet İşletmelerinde Liderlik Davranışları İle İş Doyumu Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı.1, (23–45).
- Toker, Boran (2007), “Demografik Değişkenlerin İş Tatminine Etkileri: İzmir’deki Beş Ve Dört Yıldızlı Otelere Yönelik Bir Uygulama”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt.8, Sayı.1, (92–107).
- Türk, Sezai (2007), *Örgüt Kültürü ve İş Tatmini* (1. Baskı), Özkan Matbaacılık, Ankara.
- Ulukapı, Hande - Çelik, Adnan - Yılmaz, A. (2014), “Algılanan İşe Adanmışlığın Sanal Kaytarma Davranışı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Selçuk Üniversitesi Örneği”, 2. *Örgütsel Davranış Kongresi*, Kayseri, 7-8 Kasım, (65-72).
- Ünal, Ömer Faruk - Tekdemir, Songül (2015), “Sanal Kaytarma: Bir Kamu Kurumunda Ampirik Bir Araştırma”, Süleyman Demirel Üniversitesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt.20, Sayı.2, (95-118).
- Wagner, David T. - Barnes, Christopher. M. - Lim, Vivien K. G. - Ferris, D. Lance (2012), “Lost Sleep and Cyberloafing: Evidence From the Laboratory and a Daylight Saving Time Quasi-Experiment”, *Journal of Applied Psychology*, Advance online publication. doi: 10.1037/a0027557, Cilt.97, Sayı.5, (1068-1076).
- Vitak, Jessica - Crouse, Julia - Larose, Robert (2011), “Personal Internet Use at Work: Understanding Cyberslacking”, *Computers in Human Behavior*, Cilt.27, Sayı.5, (1751–1759).
- Yaşar, Sevil (2013), *Üniversite Öğrencilerinin Denetim Odağı ve Bilgisayar Laboratuvarına Yönelik Tutumlarının Siberaylaklık Davranışlarına Etkisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi A.B.D., Ankara.
- Yazıcıoğlu, İrfan (2009), “Konaklama İşletmelerinde İşgörenlerin Örgütsel Güven Duyguları İle İş Tatmini Ve İşten Ayrılma Niyetleri Üzerine Bir Alan Araştırması”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.8, sayı.30, (235-249).
- Yenihan, Bora (2014), “ Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmini Arasındaki İlişki”, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt.4, Sayı.2, (170-178).
- Yıldız, Harun - Yıldız, Bora - Ateş, Hamza (2015), “Sanal Kaytarma Davranışlarının Sergilenmesinde Örgütsel Adalet Algısının Rolü Var mıdır?” , *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Cilt.10, Sayı.2, (55-66).
- Zoghbi, Pablo (2009), “Inequity, Conflict, and Compliance Dilemma as Causes of Cyberloafing”, *International Journal of Conflict Management*, Cilt.20, Sayı.2, (188-201).
- Zoghbi, Pablo- Tacoronte, Domingo Verano- Ding, JyhMing Ting (2006), “Do Current Anti-Cyberloafing Disciplinary Practices Have a Replica in Research Findings? A Study of The Effects of Coercive Strategies on Workplace Internet Misuse”, *Internet Research*, Cilt.16, Sayı.4, (450-467).

ENHANCING ACCOUNTABILITY FOR MAKING CITIES RESILIENT AND ROLE OF SUPREME AUDIT INSTITUTIONS

KENTLERİ DAYANIKLI YAPMAK İÇİN HESAP VERİLEBİLİRLİĞİN ARTTIRILMASI VE YÜKSEK DENETLEME KURULLARININ ROLÜ

Latif GÜRKAN KAYA¹, Arife COŞKUN²

Abstract

Currently, more and more people are settling in cities, located in disaster prone areas. Therefore, building resilient community has recently become more prominent in the disaster risk reduction policies. Although the activities required for making urban areas resilient are mainly planned and conducted at the local level, private sector, citizens, and even the international community are directly involved and interested in these activities. The achievement of goals related to making cities resilient depends on well-planned, well-managed activities/efforts and well-coordinated stakeholders.

As known, the programs and projects related to making cities resilient are mostly long-term and require big budgets. Implementing the long-term programs and projects requiring a big budget financed by multi-stakeholders can be carried out in a transparent manner. Furthermore, giving assurance to all stakeholders necessitates accountability. The existing accountability framework in this respect does not cover all stakeholders. Therefore, special attention has to be paid to enhancing accountability.

In this research, we revealed the shortcomings of approaches towards making cities resilient, and proposed to strengthen accountability to overcome them. We sought answers to the following questions;

- How can we create good governance for making cities resilient at local, national and international levels that is effective, sustainable, and accountable?*
- How can we strengthen the transparency and accountability in the field of making cities resilient?*
- How can Supreme Audit Institutions (SAIs)' contribution be increased to enhance the transparency, accountability and effectiveness of the activities concerning making cities resilient?*

¹ Prof. Dr., Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Engineering and Architecture, lgkaya@mehmetakif.edu.tr

² Uzm., Principal Auditor, Turkish Court of Account,

As expected, the answers to these questions revealed the principle factors in need of strengthening and gave us the scope of redrawing accountability. Undoubtedly, this study involved citizens as well as international community. In conclusion, in this paper we tried to emphasize the importance of strengthening performance accountability in the process of building resilient community and, to attract attention to the role of Supreme Audit Institutions within this context.

Keywords: Performance Accountability, Good Governance, Supreme Audit Institution (SAIs), Disaster Risk, Resilient

Öz

Günümüzde, kentlerde daha fazla insan afet eğilimli alanlara yerleşiyor. Bu nedenle, son zamanlarda afet riskini azaltma politikası olarak dayanıklı yapı toplulukları oluşturulmaya başlamıştır. Kentsel alanları esnek kılmak için gerekli faaliyetler genellikle yerel düzeyde planlanıp yürütülmekte olsa da, özel sektör, vatandaşlar ve hatta uluslararası topluluk doğrudan bu faaliyetlerle ilgilenmektedir. Kentlerin esnek hale getirilmesi ile ilgili hedeflerin başarılması, iyi planlanmış, iyi yönetilen etkinliklere/çalabalara ve iyi koordine edilmiş paydaşlara bağlıdır.

Bilindiği üzere, kentleri dayanıklı hale getiren program ve projeler çoğunlukla uzun süreli ve büyük bütçeler gerektirmektedir. Çoklu paydaşlar tarafından finanse edilen, büyük bir bütçe gerektiren uzun vadeli programları ve projeleri uygulamak, şeffaf bir şekilde yapılabilir. Ayrıca, tüm menfaat sahiplerine güvence vermek hesap verebilirliği gerekli kılmaktadır. Bu açıdan var olan hesap verebilirlik çerçevesi tüm menfaat sahiplerini kapsamamaktadır. Bu nedenle, hesap verebilirliğin artırılması için özel dikkat gösterilmelidir.

Bu çalışmada, kentlerin dayanıklı hale gelmesine yönelik yaklaşımların eksiklikleri ortaya çıkarılmış ve üstesinden gelmek için hesap verebilirliğin güçlendirilmesi önerilmiştir. Aşağıdaki soruların yanıtları bulunmaya çalışılmıştır;

- Kentleri etkili, sürdürülebilir ve hesap verebilir olan yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde dayanıklı kılmak için iyi yönetim nasıl oluşturabiliriz?
- Kentlerin dayanıklı hale getirilmesi için şeffaflığı ve hesap verebilirliği nasıl güçlendirebiliriz?
- Kentleri dayanıklı kılma konusundaki faaliyetlerin şeffaflığını, hesap verebilirliğini ve verimliliğini artırmak için Yüksek Denetleme Kurulları (YDK) 'nın katkısı nasıl artırılabilir?

Beklendiği gibi, bu soruların cevapları, güçlendirilmeye ihtiyaç duyulan temel unsurları ortaya çıkarmak ve hesap verebilirliğin kapsamını yeniden belirleme imkanı vermiştir. Kuşkusuz, bu çalışma vatandaşları ve uluslararası toplumu içermektedir. Sonuç olarak bu çalışmada dayanıklı topluluk oluşturma sürecinde performans hesap verebilirliğinin güçlendirilmesinin önemini vurgulamaya ve bu bağlamda Yüksek Denetleme Kurullarının rolüne dikkat çekmek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Performans Hesap Verebilirliği, İyi Yönetim, Yüksek Denetleme Kurulu (YDK), Afet Riski, Dayanıklı

1. INTRODUCTION

The disaster risks have been etched into our memories by the disasters that occurred recently, principally the Indian Ocean Earthquake and Tsunami 2004. Every year, disasters related to meteorological, hydrological and climate hazards such as the flood in Pakistan (2010), the Earthquake in Van-Turkey (2011), the Typhoon Haiyan in Philippines (2013) and the like, caused significant loss of life and set back economic and social development for years. Recognizing the growing impact of major disasters, and taking into account the fact that the world's population mostly lives in cities that are located in disaster prone areas, the worldwide community under the leadership of the UN has focused on the most significant disaster risk drivers and assessment of possible strategies to reduce their large-scale damaging effects.

New disaster policies and strategies oriented towards building resilient community require substantial change in the governance and accountability structures of the whole society including that of local governments, nongovernmental organizations, and even individuals. We claim that an effective governance structure and a sufficient accountability framework which cover all involved/required stakeholders, from individuals to international community, has not been proposed so far. In this respect, the main goal of this paper is to provide a feedback on the existing governance and accountability frameworks, and to point out the importance of strengthening the public performance accountability for making cities resilient. To do this, we will handle the issues in three separate parts:

- Firstly, we will seek an answer to the question of how we can create good governance for making cities resilient at local, national, and international levels that is effective, sustainable, and accountable.
- Secondly, we will examine how to strengthen the transparency and accountability in the field of making cities resilient.
- Later, we will emphasize the contribution of supreme audit institutions towards enhancing the transparency, accountability and effectiveness in the activities for making cities resilient.

In the first section, the key issues of making cities more resilient, such as preparation of hazard maps, microzonation of major cities, and upgrading critical infrastructure and public buildings etc. will be highlighted. we will also try to provide information about the progress in this domain under the light of the international parallel/coordinated audit results which was carried out by supreme audit institutions (SAIs) within the INTOSAI Working Group on Accountability for and the Audit of Disaster-related Aid (AADA). By illustrating the existing governance structure, we will attempt to address its shortcomings.

In section 2, assessment of the sufficiency of existing accountability framework for making cities resilient will be discussed. For this purpose, the existing accountability framework is illustrated and analyzed, and the deficiencies of the accountability framework are tried to be revealed. We have tried to draw attention on the importance of ensuring accountability in a broader sense, principally enhancing “performance” accountability.

Later, we will address the contribution of auditing of SAIs to enhance accountability and transparency in the field of making cities resilient. Particularly, we will draw attention to fostering the cooperation among audit institutions and implementing the citizen oriented audit approach in the SAIs' audit studies.

Finally, we will bring forward the need for a broader performance accountability framework in the field of making cities resilient.

1.1. Historical Background

Natural hazards such as earthquakes, volcanic eruptions and tsunamis have occurred throughout the human history. These kinds of events are not generally described as disasters unless they lead significant losses in lives and in the social, economic and environmental assets of communities. However, over the last few decades, many natural events have turned into destructive disasters and the global impact of them has considerably increased due to social, demographic, political, environmental and climatic factors. Principally rapid urbanization has stimulated the degree of vulnerability and exposure.

Recently, the major devastating disasters such as the Indian Ocean Earthquake and Tsunami (2004), Fukushima nuclear disaster (2011), Typhoon Haiyan (2013) have once again attracted the international community's attention on reducing the large-scale damaging effects of disasters and building resilient community at every turn.

Correspondingly, the international policy concerning disasters has been changed gradually and has been popularized by the UN (UN, 2010). This shift has been reflected on the international strategies prepared through the global platform and conferences such as Yokohama and Kobe, Hyogo under the leadership of UNISDR.

In the Hyogo Framework for Action 2005-2015 (UNISDR, 2005), Building the Resilience of Nations and Communities to Disasters, governance and reducing underlying risk factors were identified as important specific issues and challenges, and were specified as key priorities for actions. Taking into consideration that more and more people are settling in the disaster prone areas such as earthquake faults, volcanic flanks, flood plains, and etc., making cities resilient to disasters become more and more important today. Urban risk, city planning and the role of local governments in dealing with risk reduction have been recognized as key factors to build resilient communities and some of prominent components of the Hyogo Framework for Action 2005-2015 (UNISDR, 2005). The new international policies for making cities resilient to disasters require a new governance structure and an accountability framework in a manner that cover all stakeholders, from individuals to international community, which get involved in the corresponding efforts/activities.

Supreme Audit Institutions (SAIs) will be one of the important stakeholders assuming a vital role during the transition of the existing accountability framework. Especially after the recent major disasters, the disaster issues including building resilient community have awakened the interest of external government

audit community which turned into action under the leadership of the International Organization of Supreme Audit Institutions (INTOSAI), which operates as an umbrella organization for the external government audit community. In 2007, the INTOSAI Working Group on Accountability for and the Audit of Disaster-related Aid (AADA) was set up with the aim of preparing guidelines and good practices on auditing disaster risk reduction and proposing steps to improve the transparency and accountability of disaster-related and other humanitarian aid (INTOSAI-AADA, 2007). In this context, ISSAI 5510 audit of disaster risk reduction was prepared and endorsed so as to provide guidance on the SAIs and improve their auditing of disasters; and besides, the international parallel/coordinated audit on disaster risk reduction that cover the issues related to making cities resilient was carried out with the participation of SAIs of ten countries (WGAADA, 2013).

To allocate a greater part of scarce resources for making cities resilient against the disasters is mostly difficult to achieve for national and local governments, and even for individuals within a foreseeable timeframe. For that reason, especially in times of economic hardship and uncertainty, the effective and economic use of the financial resources while making cities resilient gain much more importance than ever, and even become imperative. In this framework, ensuring good governance and enhancing accountability and as a natural consequence of them, auditing of SAIs in this regard has a great importance.

1.2. Conceptual framework

As it is well-known, a disaster risk arises when hazards interact with physical, social, economic and environmental vulnerabilities. Therefore, the international policy oriented towards disaster risk reduction has recently focused on reducing the underlying risk factors and building resilient communities. Naturally, rapidly growing cities have pulled attention. In this framework, the significant disaster risk drivers are specified as follows (UNISDR, 2010);

- Rising urban populations and increased density,
- Weak urban governance,
- Unplanned urban development,
- Lack of available land for low-income citizens,
- Inappropriate construction,
- Concentration of economic assets, and
- Ecosystems decline.

It is clear that governance and accountability can be recognized as critical factors for the implementation of activities concerning making cities resilient. The European governance white paper provides a good definition of governance to understand a set of relationships among different levels of government and also stakeholders (UNISDR, 2010);

“Rules, processes and behavior that affect the way in which powers are exercised at any level, particularly as regards openness, participation, accountability, effectiveness and coherence.”

As for the accountability, the most well-known and concise description is that: *“the obligation to explain and justify conduct”* (EC, 2001). The accountability of the government, bureaucracy and politicians to the public and to parliaments is generally named as public accountability, which includes political and administrative accountabilities as its subcomponents.

Political accountability covers all public resources and affairs and all stakeholders from citizens to bureaucracy. The administrative accountability is a mechanism to hold civil servants within the administration of government accountable. The existing and well-functioning accountability framework covers both political and administrative accountabilities. In the accountability framework, the supreme audit institutions (SAIs) have an important role for scrutinizing and holding institutions accountable and fostering the efficient and effective use of public resources. Therefore, the SAIs is one of the important stakeholders in supporting the implementation of activities required for making cities resilient of making cities resilient.

2. CREATE GOOD GOVERNANCE FOR MAKING CITIES RESILIENT

At present, more than half of the world’s population lives in cities and urban centers, located in disaster prone and poorly-constructed areas. As known, one of the most significant risk drivers is rising urban populations with increasing density, especially in places where the quality of housing, infrastructure and services are poor. The other one is the weak urban governance. In cases of poor urban governance, weak local governments/authorities or municipalities are not engaged in participatory and strategic urban and spatial planning. Because of the lack of their capacity and resources, the local governments/authorities cannot prevent unplanned urban development, inappropriate constructions and even illegal or non-engineered constructions.

As a matter of fact, in many rapidly growing cities much of the urban expansion takes place outside the official legal building codes, land use regulations and land transactions. Since this has been pointed out among the goals of Yokohama strategy, 1994, constructions which are able to withstand the force of disasters and sound urban planning for well-built cities are primary concerns of international community in disaster prone areas. In this framework, it is observed that some projects and studies have been conducted to address this issue in most of the disaster-prone countries within the last decade. Such projects/studies concentrate on related issues such as stress preparation of hazard maps, micro-zonation of major cities, and upgrading critical infrastructure and public buildings including education and health facilities.

Issues such as vulnerability analysis, hazard maps, micro-zonation of major cities and urban transformation projects, commencing from whether construction plans are prepared and adjustments to them

are made by giving due regard to disaster risks, are examined in the scope of international parallel/coordinated audit on disaster risk reduction (Bovens, 2007). Some results of this study can be summarized as follows;

- Construction plans are not designed and revised taking into account the risks of disaster sufficiently in the participating countries although there is a legal obligation.
- The authority and the responsibility of more than one entity such as Housing Development Administration, Ministry of Environment and Urban Development, Disaster Management Authority, Municipalities etc. overlap for a certain field. This hinders making an integrated planning and impairs their disaster responsiveness.
- Studies related to hazard map and micro-zoning, have still being conducted in almost all countries since the beginning of 2000's, however they have not finalized yet.
- Activities concerning retrofitting, reconstruction and urban transformation have been conducted as individual projects, not part of an overall urban transformation strategy that took key risk considerations into account and integrated all efforts related to urban development.

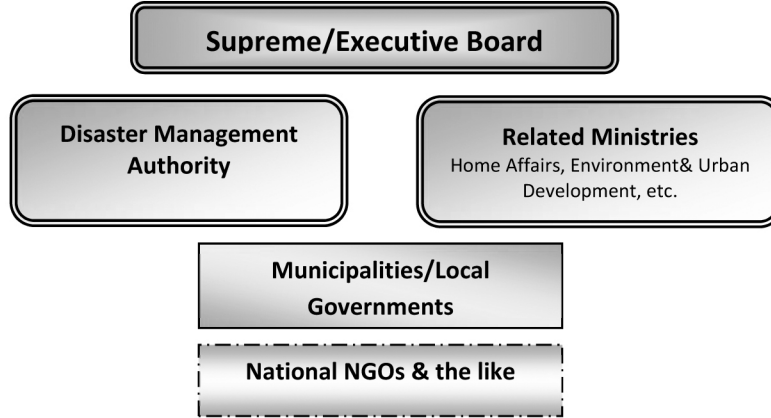
In nearly all the countries, participated in this international parallel/coordinated audit, the studies concerning vulnerability atlases, hazard maps, ground studies and micro-zonation and specification the existing building stock and the number of buildings in need of retrofitting that created the infrastructure of urban transformation have not been completed for the last decade. More importantly, decisions as to reinforcement and reconstruction are not based on reliable information and the financial costs thereof cannot be calculated precisely. For these activities, no sufficient appropriation is allocated within the budget and rather financed through external resources. It appears that financial sustainability as a concern will be arisen in near future as well. All these concerns are to point out the importance of ensuring good governance and enhancing accountability.

The policies and objectives for making cities resilient are generally specified at national and international levels, but are put into practice at a local level with the participation of a broad range of community. So far, the participation of local governments to pre-disaster activities has remained limited. The local governments have only dealt with emergency response activities which are specified by national governments and tried to fulfill the responsibilities in emergency situation. For that reason, their capacity for planning, sustaining and monitoring the activities for building resilient cities is extremely weak.

In Figure 1, the main stakeholders of the existing governance structure concerning making cities resilient are shown. As it can be seen, the structure covers only national and local governments and the accountability is formed in accordance with this governance structure. The international community and national NGOs are neutral elements of this structure. On the other hand, the realization of large-scale infrastructure projects and programs related to making cities resilient will take a long time. The implementation of those projects in an effective manner and their sustainability depends on the consistent interest and long-term commitment of all stakeholders. Therefore, all relevant and important stakeholders out of public institutions should be sufficiently incorporated into the existing governance structure and

accountability framework. To attract the interest of all stakeholders and preserve its continuity, the whole process should be managed in a transparent and participatory manner giving assurance to all stakeholders. This will help increase all stakeholders' participation. For this purpose, accountability framework for programs and projects making cities resilient should be handled in a broader sense.

Figure 1. Governance Structure for Making Cities

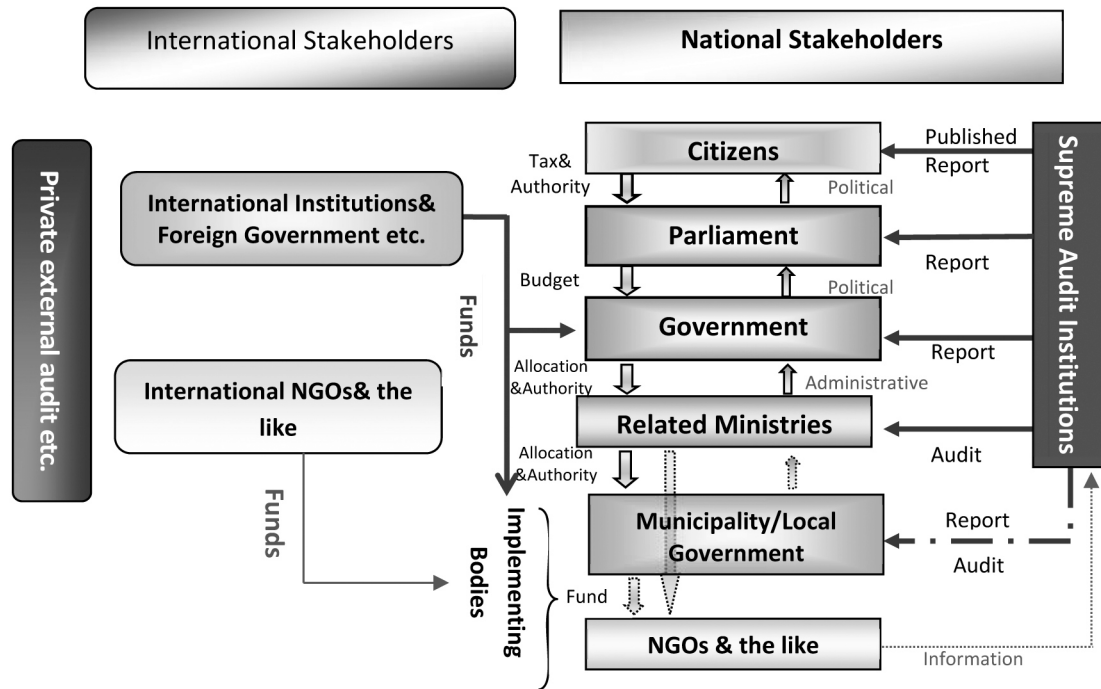

3. STRENGTHEN THE TRANSPARENCY AND ACCOUNTABILITY

For making cities resilient to disasters, many stakeholders, ranging from individuals to international community, should get involved in the required efforts/activities. Among the stakeholders, governments have a more significant role with regard to specifying policies, taking measures, leading the stakeholders and ensuring coordination among them. Other important stakeholders are undoubtedly local governments and municipalities as they are the implementing agencies. In this kind of environment, it is obvious that good governance is the most prominent factor for the success of policies and implementation of international strategies for building resilient communities.

Accountability is known to be one of the prominent components of good governance. In Figure 2, the existing accountability framework is illustrated. As seen in the figure, to what extent governments, municipalities and NGOs can be held accountable is not sufficiently clear in this structure. Moreover, the accountability relations among citizens, government and bureaucracy have not well-defined and frequently loose in many countries. Mainly for that reason, the activities concerning making cities resilient have not conducted in an efficient, accountable and participatory manner.

Figure 2. Accountability Framework for Making Cities Resilient

In the international parallel/coordinated audit, some audit findings related to urban transformation projects reveal that (INTOSAI-AADA, 2014);

- Transformation areas were identified without knowing how such detections will be made, which criteria will be used; if any, and what are the requirements for prioritization.
- The consolidation of the buildings is a very slow process. It is estimated that the program would be implemented in about 100 years.
- The norms do not provide for the measures, steps and actions to take in case owners refuse consolidation works, which would results in the blocking or indefinite postponement of the Program completion.
- Dwellers are generally not satisfied with the finishing works.
- Owners considered that the consolidation takes too much time. Besides, the amount of the consolidation activities was modified in all instances; it reaches over 40% as compared to the initial value, which is unsatisfactory.

- Though informative campaigns were conducted, they did not attain their target. It is noticed that a large share of the population is not aware of the danger involved by not taking the measures to diminish seismic risk of existing constructions.

These audit findings point out that ensuring good governance and enhancing accountability and increasing participation are vital for the sustainability of programs and projects for making cities resilient. In the proposed framework, the major characteristics of good governance participation, accountability, effectiveness, and openness/transparency should carry fundamental priority. For this purpose, we should focus on the formal and informal participants, involved in decision-making and implementing the decisions. And besides, the accountability framework, especially for performance accountability should be restructured and expanded in a manner that covers the formal and informal participants.

It is clear that ensuring good governance and strengthening accountability at national, local and international levels are the main concerns for building community resilience to and/or ensuring the sustainability of communities' efforts to withstand disasters. With the aim of fulfilling this purpose and giving assurance to all stakeholders, the milestones in the implementing process of making city resilient programs and projects should be specified and the reporting obligation related to all stakeholders' activities should be enforced. Correspondingly, all activities and stakeholders should be audited and audit reports should be easy accessible to all relevant parties.

4. SUPREME AUDIT INSTITUTIONS' CONTRIBUTION TO ENHANCING THE TRANSPARENCY AND ACCOUNTABILITY

Supreme Audit Institutions have a critical role within the governance structure and accountability framework. Well-functioning SAIs are uniquely placed to contribute to building and sustaining stronger and more effective accountability between governments and their citizens (OECD, 2014). As seen in Figure 2, SAIs help to enhance the public and administrative accountability through their audit reports which is made accessible to all stakeholders including the international community. By this way, SAIs concurrently contribute to be made actions more transparent related to making cities resilient for all stakeholders.

However, local governments and municipalities are exempt for many of supreme audit institutions. Also, their audit mandates do not cover NGOs, and SAIs can get only relevant information from NGOs in the audit studies. In addition to this, the reality is that SAIs do not well-function in many countries due to lack of authority, skills and resources. However undoubtedly, to enhance performance accountability are not necessary to enlarge SAIs' mandates in a manner that comprises of a whole range of public and private stakeholders, formal and informal organizations at local, national and international levels.

In this field, there are different audit institutions as well as lots of different implementing institutions. The financial audits are demanded by financial providers. Within the scope of financial audit, the expenditures concerning making cities resilient are audited as a part of annual financial accounts of relevant

institutions. In a financial audit, only the expectations of financial providers are met. As mentioned above, the implementation of programs/projects concerning making cities resilient would be continuing for many years. To address specific aspects of the multi-annual activities and to meet the needs of stakeholders, financial audit will remain inadequate; on the contrary performance audit would be more suitable for providing a good overview of overall activities. Therefore, it is important for all stakeholders because performance of one stakeholder will directly affect the decisions and works of others.

To meet the expectations of citizens and international community which supported this process, SAIs should adopt “a client/citizen oriented perspective” (UN/INTOSAI, 2011) in the audit of making cities resilient. This will help to promote public awareness as well as to enhance the accountability. Besides, as it is well-known, many different stakeholders have to work in tandem with each other in this area. This working understanding can be embedded into the audit process of making cities resilient. In this context, to give assurance to all parties and to make activities transparent for national and international communities, the constructive collaboration among audit institutions may be fostered. Depending on the importance of programs/projects, they may audit and report the audit results jointly or separately under the leadership of SAIs because of their broad audit mandate which covers all government institutions and their activities.

5. A BROADER PERFORMANCE ACCOUNTABILITY FRAMEWORK

New policies concerning making cities resilient have been realized by a multinational and multi-stakeholders structure which requires a stronger planning and coordination capacity. This calls for a new governance structure enforcing participation of all parties and accountability framework which is more transparent. In reality, each stakeholder is accountable to only its funder although there is a multipartite accountability framework in this area. In fact, each step and action is of particular concern to all parties while building resilience community. For that reason, by broadening the scope of governance structure and accountability framework, performance accountability should be enhanced at local, national and international levels in a manner that covers all stakeholders; and the new structure should be reflected into specific arrangements such as strategic plans.

ACKNOWLEDGEMENT

This paper will be prepared by grounding on the input paper “The expansion of accountability framework and the contribution of supreme audit institutions”, which has been developed for the HFA Thematic Review and as an input to the Global Assessment Report on Disaster Risk Reduction 2015 (GAR15) and which written by the Author.

REFERENCES

- Bovens, Mark (2007), “Analysing and assessing accountability: a conceptual framework,” *European Law Journal*, vol.13, no.4: 449-450.
- EC (2001), *European governance white paper*. Commission of the European Communities, http://europa.eu/rapid/press-release_DOC-01-10_en.htm, Brussels.
- INTOSAI-AADA (2007), “Activity Report of the INTOSAI Task Force on Accountability for and Audit of Disaster-related Aid,” *the 19th INCOSAI 2007*, Mexico City, Mexico.
- INTOSAI-AADA (2014), *Brief information about Parallel/Coordinated International Audit on Disaster Risk Reduction*, http://www.intosaiksc.org/default_a.php?syn=2&e=0#0, results of parallel audits, 28.02.2014. The joint report of parallel/coordinated international audit will be published on the website of the INTOSAI Knowledge Sharing Committee in 2014.
- INTOSAI (2014), *ISSAI 5510 Audit of disaster risk reduction*. The International Standards of Supreme Audit Institutions, <http://www.issai.org/4-auditing-guidelines/guidelines-on-specific-subjects/>.
- OECD (2014), *Good Practices in Supporting Supreme Audit Institutions*. Organization for Economic Co-operation and Development, <http://www.oecd.org/dac/effectiveness/Final%20SAI%20Good%20Practice%20Note.pdf>.
- UN (2010), *UN Resolution 64/200*.
http://www.preventionweb.net/files/13541_13541ARES64200Resolutionontheimplem.pdf, 25 February 2010.
- UNISDR 2005. *Hyogo Framework for Action 2005-2015: Building the Resilience of Nations and Communities to Disasters*. Extract from the final report of the World Conference on Disaster Reduction (A/CONF.206/6), 18-22 January 2005, Kobe, Hyogo, Japan
- UNISDR (2010), *Making Cities Resilient: 2010-2011 World Disaster Reduction Campaign*. International Strategy of Disaster Reduction,
http://www.unisdr.org/campaign/resilientcities/assets/documents/Making_Cities_Resilient_Campaign_Strategy_2010-2011.pdf
- UN/INTOSAI (2011), *The 21st UN/INTOSAI Symposium, Effective Practices of Cooperation between Supreme Audit Institutions and Citizens to Enhance Public Accountability*.
http://www.intosai.org/fileadmin/downloads/downloads/5_events/symposia/2011/_E__21_UN_INT_SympReport.pdf.
- WGAADA (2013), *Brochure on ISSAIs and IFAF for INCOSAI*. Working Group on Accountability for and Audit of Disaster-related Aid, <http://eca.europa.eu/portal/pls/portal/docs/1/23114895.PDF>, 11 October 2013.

İŞLEM HACMİ İLE HİSSE SENEDİ GETİRİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: BANKA HİSSELERİNE DAYALI BİR ANALİZ

EXAMINING STOCK RETURNS-TRADING VOLUME RELATIONSHIP: EVIDENCE FROM TURKISH BANKS

Önder BÜBERKÖKÜ¹

Öz

Bu çalışmada BIST'te işlem gören 10 mevduat bankası için işlem hacmi ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişki incelenmiştir. Değişkenler arasındaki regresyon analizinde kantil regresyon (Quantileregession) yönteminden yararlanılmıştır. Nedensellik analizinde ise Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilen asimetrik nedensellik testinden yararlanılmıştır. Bulgular baskın bir şekilde inceleme kapsamındaki banka hisseleri için Gürültücü İşlemciler Hipotezi'nin geçerli olduğuna işaret etmektedir. Bu da yatırımcıların banka hisselerine dönük alım-satım kararlarının temel ekonomik analiz ve göstergelere pek dayalı olmadığı aksine yatırımcıların alım-satım kararlarını daha çok hisselerdeki fiyat hareketlerine bakarak verdiği anlamına gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: İşlem Hacmi, Hisse Senedi Getirileri, KantilRegresyon,Bankalar,Asimetrik Nedensellik

Abstract

This study examines the relationship between stock returns and trading volume for 10 deposit banks traded on Borsa İstanbul. A quantile regression is used to investigate the contemporaneous relationship between the variables, and Hatemi-J (2012) test is employed to investigate the asymmetric causality between the variables. Results show that, in most cases, the Noisy Traders Hypothesis is valid for bank stocks, meaning that investors' buying and selling decisions about bank shares are based not on fundamental economic analysis or indicators, but rather on previous movements in the stock price.

Keywords : Stockreturns, Tradingvolume, , Quantileregession, Banks, AsymmetricCausality

1. GİRİŞ

Finansal varlık fiyatları ve işlem hacmi finansal piyasalar açısından iki önemli değişkeni ifade etmektedir. Çünkü, her iki değişken de yatırımcıların davranışları, yatırım stratejileri ve piyasanın genel yapısı gibi konularda önemli bilgiler sunmaktadır. Ayrıca, her iki değişken de piyasaya gelen yeni bir bilginin yatırımcıların beklentilerinde meydana getirdiği değişimi yansıtacak şekilde hareket etmektedir

¹Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Finans Bilim Dalı, onderbuber@gmail.com

(Clark, 1973:142). Bu nedenlerden dolayı bu iki değişken arasındaki etkileşimin incelenmesinin önemli bir konu olduğu literatürde ifade edilmektedir. Örneğin, Gallant vd. (1992) finansal analizlerde sadece fiyat dinamiklerine odaklanılması yerine işlem hacmi ile fiyat dinamiklerine birlikte odaklanılmasının finansal piyasaların yapısının daha iyi anlaşılabilmesi açısından önemli olduğunu ifade etmiştir. Krapoff(1987)ise işlem hacmi-hisse senedi ilişkisinin birlikte incelenmesinin, piyasaya dönük bilgi akışının boyutu, bilginin piyasaya nasıl yayıldığı, piyasada belirlenen fiyatların hangi oranda bu bilgileri içerdiği, piyasanın derinliği gibi konularda önemli bilgiler sunduğunu belirtmiştir. Blume vd. (1994) ise işlem hacmi-fiyat ilişkisinin incelenmesinin uygulamada sıklıkla kullanılan teknik analiz yöntemlerinin etkinliğinin belirlenmesi açısından önemli olduğunu belirtmiştir. Çünkü, teknik analiz yöntemleri fiyat-işlem hacmi ilişkisinin gelecekte oluşacak fiyat hareketlerinin belirlenmesinde kullanılabilecek bir değişken olduğu varsayımına dayanmaktadır.

Literatürde işlem hacmi-fiyat ilişkisinin teorik alt yapısını açıklamaya dönük olarak ortaya atılan çeşitli hipotezler bulunmaktadır. Bunlar arasında literatürde üzerinde en çok durulan hipotezler Ardışık Bilgi Hipotezi (Sequential Information Hypothesis) ve Karışık Dağılımlar Hipotezi'dir (Mixture Distribution Hypothesis). Ardışık Bilgi Hipotezi, Copeland (1976) ile Jennings vd. (1981) tarafından geliştirilmiştir. Bu hipotez genel olarak, piyasaya gelen yeni bir bilginin tüm piyasa katılımcılarına aynı anda ulaşmadığı, bilginin ardışık bir süreç halinde yayıldığı ve piyasa katılımcılarının beklentilerinin heterojen olduğu varsayımlarına dayanmaktadır. Bir diğer ifadeyle, bu hipoteze göre piyasaya gelen bilgi tüm piyasa katılımcılarınca aynı anda değerlendirilip fiyat ve / veya işlem hacmine tek bir seferde yansıtılmamaktadır. Bu nedenle de, bilginin tüm piyasaya yayılıp piyasanın kararlı nihai denge noktasına ulaşması biraz zaman almaktadır. Bu zaman aralığında da piyasada bir çok ara denge noktası oluşmaktadır. Piyasa, bu ara denge noktalarından nihai denge noktasına doğru hareket ederken de alım-satım işlemlerine bağlı olarak kimi zaman işlem hacmindeki değişimler fiyatlarda kimi zaman da fiyatlardaki değişimler işlem hacminde değişime yol açabilmektedir. Bu nedenle de bu hipoteze göre işlem hacmi ile hisse senedi getirileri arasında çift yönlü ve pozitif bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır (Moosa ve Silvapulle, 2000: 13; Rashid, 2007: 597). Nitekim, bu yaklaşım özü itibariyle Fama (1970) tarafından geliştirilen etkin piyasalar hipotezi ile çelişmektedir. Çünkü, Fama'nın (1970) etkin piyasalar hipotezine göre piyasaya gelen bir bilgi aynı anda tüm piyasa katılımcıları tarafından değerlendirilmekte ve bu bilgi fiyatlara hızlı bir şekilde yansıtılmaktadır. Bu nedenle de hisse senedi piyasalarındaki fiyat hareketlerinin ne yönde gelişeceğinin geçmiş fiyat hareketlerine bakarak önceden bilinmesi ve sürekli bir şekilde piyasa getirisinin üzerinde bir getiri elde edilmesi pek mümkün olmamaktadır. Karışık Dağılımlar Hipotezi ise Clark (1973) ile Epps ve Epps (1976) tarafından geliştirilmiştir. Bu hipotezin temel varsayımı piyasaya gelen bir bilginin tüm piyasa katılımcılarına aynı anda ve hızlı bir şekilde ulaştığıdır. Dolayısıyla, bu yaklaşımın temel varsayımlarının Ardışık Bilgi Hipotezi'nin aksine Fama'nın (1970) etkin piyasalar hipotezinin varsayımları ile daha uyumlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, Clark (1973) işlem hacminin bilgi akış hızının bir göstergesi olduğunu ve sermaye piyasalarının doğası gereği iki değişken arasında pozitif bir ilişkinin beklendiğini ifade etmektedir. Fakat,Clark'ın (1973) yaklaşımında değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Aksine, Epps ve Epps

(1976) işlem hacmini piyasa katılımcıları arasındaki uyuşmazlığın bir göstergesi olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle piyasaya yeni bilgi geldikçe piyasa katılımcıları beklentilerini revize etmekte bu da işlem hacminde değişimlere yol açmaktadır. Dolayısıyla, Epps ve Epps (1976) işlem hacminden fiyatlara doğru tek yönlü ve pozitif bir nedensellik ilişkisi olduğunu ifade etmektedir (Karpoff,1987: 118; Bhar ve Hamori, 2005: 528).

Bu iki hipotez kadar literatürde ilgi gören bir diğer hipotez ise Delong vd. (1990) tarafından öne sürülen Gürültücü İşlemciler Hipotezi'dir (Noise-TradersHypothesis). Bu hipotez piyasalarda yer alan gürültücü işlemcilerin analizlerinin ve alım satım işlemlerinin temel ekonomik analiz ve göstergelere dayalı olmadığını bu nedenle kısa vadede piyasalarda yanlış fiyatlama davranışlarının söz konusu olabileceğini ifade etmektedir. Bu hipotez fiyatlardan işlem hacmine doğru pozitif ve tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olabileceğini bunun da gürültücü işlemcilerin yatırım kararlarını geçmiş fiyat hareketlerine göre yapabilecek olmalarından kaynaklanabileceğini ifade etmektedir. Yine bu hipoteze göre piyasalarda işlem hacminden fiyatlara doğru da tek yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusu olabilmektedir. Çünkü, gürültücü işlemcilerin yatırım stratejileri arasında işlem hacmine dayalı alım-satım stratejileri de bulunmaktadır (Moosa ve Silvapulle, 2000: 14; Rashid, 2007: 598; Hicmstra ve Jones,1994:1642).

Literatürde işlem hacmi ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi inceleyen çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, Hicmstra ve Jones (1994) Dow Jones endeksini inceledikleri çalışmalarında işlem hacmi ile endeks getirileri arasında doğrusal olmayan çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Lee ve Rui (2002) ABD, İngiltere ve Japonya hisse senedi piyasalarını inceledikleri çalışmalarında hisse senedi getirilerindeki değişimin açıklanmasında işlem hacmindeki değişimlerin bir etkisi olmadığı fakat işlem hacmi ile hisse senedi volatilitesi arasında pozitif ve çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bohl ve Henke (2003) Polonya hisse senedi piyasalarında işlem gören 20 hisse senedini inceledikleri çalışmalarında çoğu durumda Karışık Dağılımlar Hipotezi'ni destekler bulgulara ulaşıldığını ifade etmişlerdir. Gündüz ve Hatemi-J (2005) Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Rusya ve Türkiye piyasalarını inceledikleri çalışmalarında çoğu durumda değişkenler arasında uzun dönemli ve pozitif bir ilişkinin bulunduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca, nedensellik analizi sonuçlarına göre de Polonya ve Macaristan'da hisse senedi getirileri ile işlem hacmi arasında çift yönlü bir nedensellik, Rusya ve Türkiye'de hisse senedi getirilerinden işlem hacmine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu, Çek Cumhuriyeti'nde ise değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmadığını ifade etmişlerdir. Gerlach vd. (2006) G.Kore, Tayvan, Tayland, Fransa, İngiltere ve ABD piyasalarını inceledikleri çalışmalarında hem hisse senedi getirilerinin hem de hisse senedi volatilitelerinin işlem hacmindeki değişimlere asimetric bir şekilde tepki verdiği sonucuna ulaşmışlardır. Lucey (2006) İrlanda hisse senedi piyasasında işlem gören 52 hisse senedini incelediği çalışmada hisse senedi getirilerindeki değişimlerin açıklanmasında işlem hacminin zayıf bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Rashid (2007) Pakistan hisse senedi piyasasını incelediği çalışmada işlem hacminden endeks getirisine doğru doğrusal olmayan bir nedensellik ilişkisi, endeks getirisinden işlem hacmine doğru ise doğrusal bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ane ve Ureche-

Rangau (2008) İngiliz hisse senedi piyasalarında işlem gören 50 hisse senedini inceledikleri çalışmalarında işlem hacmi ile hisse senedi volatilitesinin kısa dönemde birlikte hareket ettiği uzun dönemde ise bu değişkenlerin hareketlerinin birbirinden farklılaştığı sonucuna ulaşmışlardır. Al-SaadveMoosa (2008) Kuveyt hisse senedi piyasalarında işlem gören 26 hisse senedini inceledikleri çalışmalarında işlem hacmi ile hisse senedi getirileri arasında asimetric bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Chuang vd. (2009) S&P500, FTSE100 ve NYSE endekslerini kantil regresyon yöntemi ile inceledikleri çalışmalarında işlem hacmi ile hisse senedi getirileri arasındaki nedensellik ilişkisinin EKK'ya dayalı yöntemlerin ifade ettiğinden çok daha karmaşık olduğunu, çünkü çalışmada yüksek, düşük ve orta kantil bölgelerinin birbirinden farklı nedensellik ilişkilerine işaret edebildiğini ifade etmişlerdir. Yine de, hisse senedi getirilerinden işlem hacmine doğru bulunan nedensellik ilişkisinin işlem hacminden hisse senedi getirilerine doğru bulunan nedensellik ilişkisinden daha istikrarlı olduğunu da eklemiştirler. Chen (2012) ise S&P500 endeksini incelediği çalışmasında hem boğa hem de ayı piyasalarının söz konusu olduğu dönemlerde hisse senedi getirilerindeki değişimlerin işlem hacmindeki değişimleri açıklamada oldukça başarılı olduğu; işlem hacminin hisse senedi getirilerindeki değişimi açıklama gücünün ise zayıf kaldığı sonucuna ulaşmıştır. Chen (2012) ayrıca ayı piyasasında işlem hacmi ile hisse senedi getirileri arasında negatif, boğa piyasasında ise pozitif bir ilişki olduğunu da belirtmiştir. Chuang vd. (2012) 10 Asya ülkesini inceledikleri çalışmalarında Tayvan ve Çin'de endeks getirileri ile işlem hacmi arasında pozitif ve çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca, Japonya, G.Kore, Singapur ve Tayvan'da işlem hacmi ile hisse senedi getiri volatilitesi arasında pozitif ve çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirtmişlerdir. Ong (2015) S&P500 endeksini incelediği çalışmasında işlem hacmi ile hisse senedi getirileri arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğu fakat işlem hacminin süreçte daha baskın bir rol oynadığı sonucuna ulaşmıştır. Ciner (2015) 28 ABD şirketini kantil regresyon yöntemi kullanarak incelediği çalışmasında işlem hacmi ile hisse senedi getirileri arasında güçlü bir ilişkinin bulunduğunu fakat değişkenler arasındaki bu ilişkinin düşük kantillerde negatif yüksek kantillerde ise pozitif olduğunu belirtmiştir.

Türk hisse senedi piyasalarını inceleyen çalışmalara bakıldığında ise Baklacı ve Kasman (2006) BIST'te işlem gören 25 hisse senedini inceledikleri çalışmalarında işlem hacmi ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişki yapısının Karışık Dağılımlar Hipotezi'nin dinamikleri ile açıklanamadığı sonucuna ulaşmışlardır. Umutlu (2008) BIST100 endeksini incelediği çalışmasında hisse senedi getirilerinden işlem hacmine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Boyacıoğlu vd. (2009) BIST100 endeksini inceledikleri çalışmalarında Ardışık Bilgi ve Karışık Dağılımlar Hipotez'lerinin BIST100 endeksi için geçerli olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Elmas ve Temurlenk (2009) farklı sektörlerde faaliyet gösteren 9 şirketi inceledikleri çalışmalarında şirketlerden 7 tanesinde hisse senedi getirilerinden işlem hacmine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çukur vd. (2012) BIST100 endeksini inceledikleri çalışmalarında hisse senedi getirilerinden işlem hacmine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu saptamışlardır. Yılcı ve Bozoklu (2014) ise BIST100 endeksi için işlem hacminden hisse senedi getirilerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu fakat bu ilişkinin de zamanla değiştiği sonucuna ulaşmışlardır. Taş

vd. (2016) BIST100 endeksini inceledikleri çalışmalarında fiyat değişimlerinin işlem hacmini etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Bankacılık sektörünü inceleyen çalışmalara bakıldığında ise Yörük vd. (2006) 9 Türk mevduat bankasını inceledikleri çalışmalarında hem doğrusal hem de doğrusal olmayan Granger nedensellik testi sonuçlarına göre değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu fakat işlem hacminin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisinin tersi duruma göre daha baskın olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yine bankacılık sektörü hisselerini benzer bir metodoloji ile inceleyen Bayrakdaroğlu ve Nazlıoğlu (2009) ise işlem hacmi ile hisse senedi getirileri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Elmas ve Yıldırım (2010) ise BIST Banka endeksi için değişkenler arasındaki ilişkiyi kriz dönemini de dikkate alarak inceledikleri çalışmalarında hisse senedi getirilerinden işlem hacmine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Bu çalışma da ise güncel gelişmeler de dikkate alınarak işlem hacmi ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişki BIST'te işlem gören mevduat bankaları için incelenmiştir. Çalışmanın literatüre katkısı ise şu şekilde ifade edilebilir: Öncelikle, diğer bir çok çalışmanın aksine bu çalışmada değişkenler arasındaki regresyon analizinde standart EKK veya ona dayanan yöntemlerden değil Koenker ve Bassett (1978) tarafından geliştirilen kantil regresyon yönteminden yararlanılmıştır. Çünkü, bu yöntem klasik EKK yönteminin aksine, serilerin normal dağılıma uymadığı ve sapan değerlerin bulunduğu durumlarda daha güvenilir sonuçlar vermektedir. Daha da önemlisi, bu yöntem bağımlı değişkenin dağılımının tamamına odaklanabilmektedir. Böylece değişkenler arasındaki ilişkinin farklı piyasa koşulları dikkate alınarak incelenmesine imkan vermektedir (Vu vd., 2014: 443; Chevapatrakul, 2015: 2). Örneğin, bu yöntemde hisse senedi fiyatlarının oldukça yüksek veya oldukça düşük veya genel olarak ortalama bir seyir izlediği dönemlerde işlem hacminin hisse senedi fiyatları (getirileri) üzerindeki etkisinin ne olduğu incelenebilmektedir. Bu durumun tersi de geçerlidir. Bir diğer ifadeyle, bu yöntem sayesinde işlem hacminin oldukça yüksek veya oldukça düşük veya ortalama bir seyir izlediği dönemlerde hisse senedi fiyatlarının (getirilerinin) işlem hacmi üzerindeki etkisinin ne olduğu da incelenebilmektedir². Böylece değişkenler arasındaki ilişki aslında finansal piyasaların dinamik yapısı dikkate alınarak incelenmiş olmaktadır. İkinci olarak, bu çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin analizinde diğer bir çok çalışmanın aksine Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilen asimetric nedensellik testinden yararlanılmıştır. Böyle bir yaklaşım sergilenmesinin nedeni ise bu testin ilgili değişkenlerdeki pozitif ve negatif şokları ayrıştırabilmesi ve böylece örneğin, işlem hacmindeki artışlarla hisse senedi getirilerindeki artışlar ve / veya işlem hacmindeki düşüşlerle hisse senedi getirilerindeki düşüşler arasındaki nedensellik ilişkisinin ayrı ayrı incelenmesine imkan verebilmesidir. Bu noktanın oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Çünkü, işlem hacmi ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan ve daha önce değinilen hipotezlerin ortak noktası değişkenler arasında pozitif bir nedensellik ilişkisi olduğu yönündedir. Fakat, literatürdeki çalışmalarabakıldığında kullanılan nedensellik

---

² Nitekim, bu yöntemin finansal değişkenleri içeren analizlerde giderek yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bu kapsamdaki bazı çalışmalar için bkz: Chuang vd. (2009), Lee ve Li (2012), Baur (2013), Ciner, (2015).

testlerinin (örneğin doğrusal ve doğrusal olmayan Granger nedensellik testleri veya Toda–Yamamoto nedensellik testi gibi) simetrik nedensellik testleri olduğu görülmektedir. Ayrıca, bu testler değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi olup olmadığını söyleyebilmekle birlikte nedenselliğin işareti konusunda pek bir şey söyleyememektedirler. Dolayısıyla, genel olarak literatürdeki çalışmaların nedenselliğin işaretine pek odaklanmadan doğrudan nedenselliğin yönüne odaklandıkları görülmektedir. Bu çalışmada ise Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi sayesinde doğrudan değişkenler arasında pozitif ve /veya negatif bir nedensellik ilişkisi olup olmadığı sınımlanmıştır.

Çalışma dört bölüme ayrılmıştır. İkinci bölümde veri ve metodoloji açıklanmakta üçüncü bölümde bulgular değerlendirilmekte son bölümde ise sonuç kısmı yer almaktadır.

2. VERİ VE METODOLOJİ

Çalışmada BIST’te işlem gören AKBANK, Alternatifbank, Halk Bankası, Garanti Bankası, İş Bankası, Şekerbank, TEB, Tekstilbank, Yapı Kredi Bankası ve Vakıfbank incelenmiştir. Bu bankaları temsilen çalışmada sırasıyla AKBANK, ALTBNK, HLKBNK, GRNBNK, ISBNK, SKRBNK, TEBNK, TKSBNK, YPKBNK ve VKFBNK ifadeleri kullanılmıştır³. Çalışma 1 Ocak 2002 ile 8 Nisan 2015 dönemini kapsamakta ve günlük verilerden oluşmaktadır. Fakat, halka açılma tarihlerindeki farklılıktan dolayı başlangıç tarihi Vakıfbank için Kasım 2005 Halkbankası içinse Mayıs 2007’dir. Tüm hisse senedi ve işlem hacmi verileri FINNET’ten temin edilmiştir.

Çalışmada değişkenler arasındakiregresyon analizinde literatürle uyumlu olacak şekilde Denklem (1)’de gösterilen model yapısı kullanılmıştır:

$$rtn_t = \omega + \phi lnvol_t + v_t \quad (1)$$

Burada rtn_t , hisse senedi getirilerini, $lnvol_t$ logaritmik işlem hacmini göstermektedir. ω , ϕ ve v ifadeleri ise sırasıyla sabit terim, eğim parametresi ve hata terimini ifade etmektedir. Çalışmanın giriş bölümde değinilen teorik tartışmalardan hareketle Denklem (1)’deki model hem hisse senedi getirilerinin bağımlı değişken olduğu model yapısı hem de işlem hacminin bağımlı değişken olduğu model yapısı dikkate alınarak incelenmiştir⁴. Nitekim, böyle bir yaklaşım hem işlem hacminin hisse getirileri üzerindeki etkisi hem de hisse getirilerinin işlem hacmi üzerindeki etkisinin değişen piyasa koşulları dikkate alınarak incelenmesine imkan vermektedir (Lee ve Rui, 2002).

Standart EKK yönteminde olduğu gibi kantilregresyon yönteminde de değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Bu nedenle hisse senedi fiyatları fark durağan süreç, işlem hacmi ise trend durağan bir süreç olarak modellenmiştir. Bir diğer ifade ile çalışmada kullanılan hisse senedi fiyatları

³Normalde, Denizbank ve Finansbank hisseleri de BIST’te işlem görmektedir. Fakat, bu bankaların çalışma dönemini kapsayan önemli bir zaman dilimi için halka açıklık oranlarının % 1’in altında olması nedeniyle hisse senedi fiyatlarındaki hareketlerin bankaların genel durumunu yansıtmaktan uzak olacağı düşünülmüş, bu nedenle de bu bankalar çalışmaya dahil edilmemiştir.

⁴Daha spesifik olarak ifade etmek gerekirse örneğin, Karışık Dağılımlar Hipotezi işlem hacminden hisse senedi getirilerine doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu ifade ederken Ardışık Bilgi Hipotezi ise değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ifade etmekte idi.

düzye değeriinde durağan olmadığından hisse senedi fiyatlarının logaritmik birinci farkı alınarak durağan hale getirilmiştir⁵. İşlem hacmi serilerine gelince literatürde işlem hacminin trend durağan bir seri olduğunu ifade eden çalışmalar olduğu görülmektedir (Gallant, Rossi ve Tauchen, 1992; Campbell, Grossman ve Wang, 1993; Lee ve Rui, 2002; Gebka ve Wohar, 2013; Ciner, 2015). Bu nedenle, belirtilen çalışmalarla uyumlu olacak şekilde bu çalışmada işlem hacmi serileri Denklem (2)'de gösterildiği gibi doğrusal (t) ve doğrusal olmayan trend (t^2) bileşenleri üzerine regrese edilmiş ve bu modelden elde edilen kalıntı (resid) değerleri trend bileşenlerinden arındırılmış işlem hacmi serisi olarak ($lnvol_t$) Denklem (1)'de kullanılmıştır.

$$lnvolm_t = \omega + \phi_1 t + \phi_2 t^2 + \xi_t \quad (2)$$

Çalışmada kantil regresyon yönteminin kullanılmasının ise bazı nedenleri bulunmaktadır. Öncelikle, literatürde belirtildiği gibi serilerin normal dağılıma uymadığı ve sapan değerlerin bulunduğu durumlarda EKK tahmin sonuçlarının güvenilirliği azalmaktadır. Ayrıca, EKK yöntemi bağımlıdeğişkenin şartlı dağılımının sadece ortalama bölgesine odaklanmaktadır. Bu nedenle de incelenen dönem için değişkenler arasındaki ortalama ilişkiyi yansıtabilmektedir. Halbuki, bağımlı değişkenin çarpık bir dağılım sergilemesi durumunda şartlı dağılımın orta bölgesinin serinin dağılımının bütünü temsil etmesi zorlaşmaktadır. Kantil regresyon yöntemi ise modelin hata terimlerinin mutlak değerlerinin asimetric olarak ağırlıklandırılmasına dayandığından sapan değerlere karşı dirençlidir (Kang ve Liu, 2014: 358). Ayrıca, bu yöntem serilerin normal dağılıma uymaması durumunda da tutarlı sonuçlar vermektedir. Dahası, bu yöntem yarı-parametrik (semi-parametric) bir yöntem olduğundan hata terimlerinin dağılımı konusunda herhangi bir varsayımda bulunulmasına da gerek olmamaktadır (Chevapatrakul, 2015: 3). En önemlisi ise bu yöntem bağımlı değişkenin dağılımının tamamına odaklanabilmektedir. Böylece değişkenler arasındaki ilişkinin farklı piyasa koşulları dikkate alınarak incelenmesine imkan vermektedir (Vu vd., 2014: 443; Chevapatrakul, 2015: 2)⁶.

Bu kapsamda Denklem (1)'deki model kantil regresyon yöntemi dikkate alınarak Denklem (3)'te gösterildiği gibi ifade edilebilir:

$$q_\tau(rtn_{it} | lnvol_t) = \omega_\tau + \phi_\tau lnvol_t + v_{\tau i} \quad (3)$$

⁵Bu kısma ilişkin test sonuçlarına bulgular kısmında değinilecektir.

⁶Fakat, diğerlerinin yanı sıra Mensi vd. (2014: 6) tarafından ifade edildiği gibi kantil regresyon yöntemi için de değişen varyans ve kantil regresyon fonksiyonunun yanlış kurulması (misspecification) gibi ekonometrik sorunlar söz konusu olabilmektedir. Fakat, bu tip ekonometrik sorunlar için literatürde henüz genel kabul görmüş ve yaygın kullanım alanı bulan testler bulunmadığından genel uygulama kantil regresyon modelinin standart bir yaklaşımla tahmin edilmesidir. (Örneğin bakınız: Chuang vd., 2009; Lee ve Li, 2012; Baur, 2013; Ciner, 2015). Yine de literatürde ilgili sorunların özellikle de günlük veriye (yüksek frekansa) dayalı finansal serilerde zaten bulunabileceğinden hareketle doğrudan ilgili sorunlara karşı Buchinsky (1995) tarafından tavsiye edilen "bootstrap" yöntemi kullanılarak dirençli standart hataları (dolayısıyla test istatistikleri ve olasılık değerlerini) elde eden çalışmalar da bulunmaktadır (Örneğin bakınız: Vu vd. 2014:444). Bu çalışmada ise farklı yaklaşımlara karşı dirençli sonuçlar elde edebilmek için her iki yaklaşımdan da yararlanılmıştır. Bu kapsamdaki bulgulara daha sonra değinilecektir.

Burada q_τ hisse senedi getirilerinin şartlı kantil fonksiyonunu; τ 0 ile 1 arasında değişen kantilleri; ω_τ , $\nu_{\tau i}$, ϕ_τ ise farklı τ değerleri için tahmin edilen sabit terim, hata terimi ve eğim parametresini göstermektedir.

Denklem (3)'teki modelin parametreleri ise Denklem (4)'te gösterilen modelin linear programlama yöntemi kullanılarak minimize edilmesi ile tahmin edilmektedir.

$$\min_{\omega_\tau, \phi_\tau} \sum_{t=1}^T p_\tau (rtn_{it} - \omega_\tau - \phi_\tau \ln vol_t) \quad (4)$$

Burada, p_τ kontrol fonksiyonunu (checkfunction) ifade etmektedir.

Bu açıklamalarla birlikte, literatüre bakıldığında kantil regresyon yöntemini uygulayan çalışmaların genelde bağımlı değişkenin şartlı dağılımını üç farklı bölgeye ayırdığı görülmektedir. Bu bölgeler düşük kantil bölgesi, orta kantil bölgesi ve yüksek kantil bölgesi olarak tanımlanabilir. Tüm dağılımın 0.05'lik kantillere bölündüğü düşünüldüğünde 0.05 ile 0.40. kantiller arası düşük, 0.45 ile 0.60. kantiller arası orta, 0.65 ile 0.95. kantiller arası ise yüksek kantil bölgesi olarak tanımlanmaktadır (Lee ve Zheng, 2011: 1918). Bu noktanın konumuz açısından önemi ise şudur: düşük kantil bölgesi banka hisselerinin oldukça düşük getiriler sunduğu yani hisse fiyatlarının oldukça düştüğü bölgeyi temsil etmektedir. Dolayısıyla, bu bölgeye ait kantil değerleri kullanılarak değişkenler arasındaki ilişki incelendiğinde aslında gelişmelerin (örneğin küresel krizin) bankaları oldukça negatif yönde etkilediği bir dönemde işlem hacminin banka hisse senedi getirileri üzerindeki etkisi incelenmiş olmaktadır. Yüksek kantil bölgesi dikkate alındığında ise aslında banka hisselerinin oldukça yükseldiği yani yüksek getiriler sunduğu (örneğin küresel likidite bolluğu gibi) dönemlerde işlem hacminin banka hisselerini nasıl etkilediği incelenmiş olmaktadır (Chevapatrakul, 2015: 2; Chevapatrakul, 2014: 126).

Değişkenler arasındaki nedensellik analizinde ise Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilen asimetric nedensellik testinden yararlanılmıştır. Hatemi-J (2012) testi Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi gibi nedensellik analizinde serilerin düzey değerlerini dikkate almakta ve önsel olarak serilerin maksimum entegrasyon derecelerinin (dmax) belirlenmesi önemli olmaktadır. Fakat, Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testinden farklı olarak bu test değişkenler arasındaki asimetric nedensellik ilişkisine izin vermektedir. Bir diğer ifade ile orijinal seriye ait kümülatif negatif ve kümülatif pozitif şokları birbirinden ayırıştırarak herhangi bir değişkendeki negatif bir değişimin bir diğer ifadeyle azalışın diğer bir değişkende de bir azalışa yol açıp açmadığı ve / veya herhangi bir değişkendeki bir artışın diğer bir değişkende de bir artışa yol açıp açmadığını sınavabilmektedir. Hatemi-J (2012) testi için y_{1t} ve y_{2t} serileri iki bütünleşik seri olacak şekilde Denklem (5) ve (6)'da gösterildiği gibi birer rassal yürüyüş süreci olarak tanımlanabilir:

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i} \quad (5)$$

$$y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i} \quad (6)$$

Burada $y_{1,0}$ ve $y_{2,0}$ sabit başlangıç değerlerini, ε_{1i} ve ε_{2i} ise hata terimlerini göstermektedir. Bu kapsamda, ε_{1i} ve ε_{2i} için pozitif şoklar sırasıyla $\varepsilon_{1i}^+ = \max(\varepsilon_{1i}, 0)$ ve $\varepsilon_{2i}^+ = \max(\varepsilon_{2i}, 0)$ şeklinde,

negatif şoklar ise sırasıyla $\varepsilon_{1i}^- = \min(\varepsilon_{1i}, 0)$ ve $\varepsilon_{2i}^- = \min(\varepsilon_{2i}, 0)$ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu nedenle ε_{1i} ve ε_{2i} sırasıyla $\varepsilon_{1i} = \varepsilon_{1i}^- + \varepsilon_{1i}^+$ ve $\varepsilon_{2i} = \varepsilon_{2i}^- + \varepsilon_{2i}^+$ şeklinde ifade edilebilir. Böylece, Denklem (5) ve (6) yeniden Denklem (7) ve (8)'de gösterildiği gibi yazılabilir:

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^- \quad (7)$$

$$y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^- \quad (8)$$

Buradan hareketle de y_{1t} ve y_{2t} değişkenleri için kümülatif pozitif ve kümülatif negatif şoklar $y_{1t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+$, $y_{1t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^-$, $y_{2t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+$ ve $y_{2t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^-$ şeklinde tanımlanabilmektedir. Bundan sonraki aşama ise belirtilen bu kümülatif pozitif ve kümülatif negatif değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesidir. Bu amaçla da nedensellik analizinde kullanılacak gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Çalışmada, bu amaçla Hatemi-J (2012) tarafından tavsiye edilen ve yeni bir bilgi kriteri olan HJC kriteri kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Çalışmada önceliklelogaritmik hisse senedi getirilerinin durağanlık özellikleri incelenmiştir. Bu amaçla serilereAugmentedDickey Fuller (ADF) ve PhilipsPerron (PP) birim kök testleri trendli ve trendsiz modeller dikkate alınarak uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Hisse Senedi Fiyat ve Getiri Serilerine Uygulanan ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF		PP	
	C	C&T	C	C&T
Logaritmik fiyat serileri				
AKBNK	-1.9356(0.3160)	-2.3557 (0.4021)	-1.9289 (0.3191)	-2.1489 (0.5176)
GRNBK	-1.3148(0.6248)	-1.8989 (0.6548)	-1.3059 (0.6290)	-1.8570 (0.6764)
ISBNK	-1.2096(0.6725)	-2.3152 (0.4249)	-1.2167 (0.6695)	-2.2271 (0.4737)
SKRBNK	-1.0807(0.7256)	-1.7451 (0.7309)	-1.1562(0.6953)	-1.6938 (0.7541)
TEBNK	-1.2425(0.6581)	-1.5293 (0.8196)	-1.3722 (0.5975)	-1.6031 (0.7920)
TKSBNK	-1.1618(0.6930)	-1.8646(0.6725)	-1.2142(0.6706)	-1.9389(0.6336)
ALTBK	-1.3288(0.6182)	-2.0758 (0.5586)	-1.3490 (0.6086)	-2.1105 (0.5392)
YPKBK	-1.2612(0.6496)	-2.8702 (0.1724)	-1.2406 (0.6589)	-2.8787 (0.1695)
VKFBK	-1.929(0.3187)	-2.2773 (0.4457)	-1.9397 (0.3141)	-2.3016 (0.4324)
HLKBK	-1.4034(0.5821)	-2.2712 (0.4491)	-1.4014 (0.5831)	-2.2664 (0.4517)
Logaritmik getiri serileri				
AKBNK	-57.617*(0.000)	-57.624*(0.000)	-58.067*(0.000)	-58.120*(0.000)
GRNBK	-57.491*(0.000)	-57.489*(0.000)	-57.517*(0.000)	-57.518*(0.000)
ISBNK	-57.899*(0.000)	-57.891*(0.000)	-57.900*(0.000)	-57.891*(0.000)
SKRBNK	-52.32*(0.000)	-52.314*(0.000)	-52.224*(0.000)	-52.216*(0.000)
TEBNK	-54.884*(0.000)	-54.878*(0.000)	-54.937*(0.000)	-54.943*(0.000)
TKSBNK	-59.184*(0.000)	-59.177*(0.000)	-59.189*(0.000)	-59.183*(0.000)
ALTBK	-56.158*(0.000)	-56.150*(0.000)	-56.147*(0.000)	-56.138*(0.000)
YPKBK	-54.201*(0.000)	-54.193*(0.000)	-54.197*(0.000)	-54.184*(0.000)
VKFBK	-45.742*(0.000)	-45.732*(0.000)	-45.786*(0.000)	-45.776*(0.000)
HLKBK	-42.669*(0.000)	-42.658*(0.000)	-42.630*(0.000)	-42.619*(0.000)

*, **, sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir. Fiyat serileri için ADF ve PP birim kök testlerinin MacKinnon (1996) kritik tablo değerleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde trendsiz model için sırasıyla yaklaşık -3.432, -2.862 ve -2.567 iken trendli model için sırasıyla yaklaşık -3.961, -3.411 ve -3.127'dir. Getiri serileri için ADF ve PP birim kök testlerinin MacKinnon (1996) kritik tablo değerleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde trendsiz model için sırasıyla yaklaşık -3.432, -2.862 ve -2.567'dir.

Sonuçlar incelendiğinde her durumda tüm banka hisse senetlerinin birinci farkı alındığında durağan hale geldiği görülmektedir.

Çalışmada ikinci olarak, logaritmik işlem hacmi serilerinin trend durağan bir süreç izleyip izlemediğinin belirlenmesi amacıyla Denklem (2) tahmin edilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 2' de sunulmuştur. Sonuçlar incelendiğinde VKFBNK ve HLKBNK için doğrusal trend bileşeninin istatistiki olarak anlamlı olmadığı diğer tüm durumlarda ise tüm değişkenlerin istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle VKFBNK ve HLKBNK için sadece doğrusal olmayan trend bileşeni diğer bankalar içinse hem doğrusal hem de doğrusal olmayan trend bileşenleri dikkate alınarak Denklem (2) tahmin edilmiş ve bu modelden elde edilen kalıntı değerleri trend bileşenlerinden arındırılmış işlem hacmi serileri olarak kullanılmıştır⁷. Bu şekilde elde edilen işlem hacmi serilerine uygulanan ADF ve PP birim kök testi sonuçları ise (Tablo 2 Panel B) her durumda serilerin durağan olduğuna işaret etmektedir. Bu da serilerin trend durağan bir süreç izledikleri anlamına gelmektedir.

Tablo 2: İşlem Hacmindeki Trend Bileşenlerinin İstatistiki Anlamlılığı İncelenmesi ve Birim Kök Testleri

Panel A: Trend Bileşenlerinin İstatistiki Anlamlılıklarının İncelenmesi				
	C	t	t ²	R ²
ALTBNK	12.326*(0.000)	0.0017*(0.000)	-7.14e-07*(0.000)	0.285
YPKBNK	17.298*(0.000)	0.0006*(0.000)	-9.82e-08*(0.000)	0.149
AKBNK	16.004*(0.000)	0.0012*(0.000)	-1.03e-07*(0.000)	0.628
ISBNK	16.563*(0.000)	0.0018*(0.000)	-3.28E-07*(0.000)	0.621
GRNBK	16.381*(0.000)	0.0018*(0.000)	-1.96E-07*(0.000)	0.769
TKSBNK	11.2446*(0.000)	0.0041*(0.000)	-9.90E-07*(0.000)	0.428
TEBNK	10.989*(0.000)	0.0047*(0.000)	-1.32E-06*(0.000)	0.421
SKRBNK	10.903*(0.000)	0.0054*(0.000)	-1.46E-06*(0.000)	0.560
HLKBNK	17.247*(0.000)	0.0001(0.212)	6.60E-07*(0.000)	0.681
VKFBNK	17.430*(0.000)	4.40E-05(0.490)	3.33E-07*(0.000)	0.549

Panel B: Kalıntılara Uygulanan Birim Kök Testi Sonuçları		
	ADF	PP
ALTBNK	-6.841*(0.000)	-37.083*(0.000)
YPKBNK	-8.822*(0.000)	-37.739*(0.000)
AKBNK	-12.415*(0.000)	-41.333*(0.000)
ISBNK	-9.992*(0.000)	-39.484*(0.000)
GRNBK	-12.887*(0.000)	-38.185*(0.000)
TKSBNK	-5.907*(0.000)	-28.765*(0.000)
TEBNK	-6.474*(0.000)	-32.865*(0.000)
SKRBNK	-9.380*(0.000)	-31.272*(0.000)
HLKBNK	-10.628*(0.000)	-29.279*(0.000)
VKFBNK	-12.181*(0.000)	-32.936*(0.000)

*,** , sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Seriler zaten trend bileşeninden arındırıldığından birim kök testleri sadece sabit terim içeren model dikkate alınarak uygulanmıştır. Parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir. ADF ve PP birim kök testlerinin MacKinnon (1996) kritik tablo değerleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde trendsiz model için sırasıyla yaklaşık -3.432, -2.862 ve -2.567'dir.

Serilerin durağanlık özelliklerinin belirlenmesinin ardından kantil regresyon analizine geçilmiştir. Sonuçlar (Tablo 3) inceleme kapsamındaki tüm bankalar için genel olarak hisse senedi getirileri arttıkça (yani düşük kantil değerlerinden yüksek kantil değerlerine doğru hareket edildikçe ki bu

⁷Chuang vd. (2012) çalışmasında sadece doğrusal olmayan trend bileşeninin istatistiki olarak anlamlı çıktığı durumlarda modelde doğrusal trend bileşenine yer vermeye devam etmiştir. Bu çalışmada da benzer bir yaklaşım sergilendiğinde sonuçların pek değişmediği görülmüştür. Çünkü, ilgili durumlarda elde edilen kalıntı (resid) değerleri arasındaki korelasyon 0.99'a yakın bir değer almaktadır.

Tablo 3'te kantil değerinin 0.05'ten 0.95'e doğru değişen değerler aldığı durumu ifade etmektedir) işlem hacminin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisinin de arttığı anlaşılmaktadır⁸.

Tablo 3 : İşlem Hacminin Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi

$$\text{Model: } q_{\tau}(rtn_{it} | lnvol_t) = \omega_{\tau} + \phi_{\tau} lnvol_t + v_{\tau i}$$

Burada rtn (bağımlı değişken) hisse senedi getirilerini $lnvol$ (açıklayıcı değişken) logaritmik işlem hacmini göstermektedir. q_{τ} şartlı kantil fonksiyonunu, τ 0 ile 1 arasında değişen kantilleri; ω_{τ} , $v_{\tau i}$, ϕ_{τ} ise farklı τ değerleri için tahmin edilen sabit terim, hata terimi ve eğim parametresini göstermektedir. Tabloda sadelik sağlamak amacıyla sadece 0.05'ten 0.95'e kadar çeşitli kantil değerleri için eğim parametresine ait test istatistiklerine yer verilmiştir.

Q	AKBNK	ALTBNK	YPKBNK	GRNBK	HLKBNK
<i>Düşük kantiller karşısında eğim parametresinin aldığı değerler</i>					
0.05	-0.0127*(0.000)	-0.0009(0.485)	-0.0082*(0.000)	-0.0159*(0.000)	-0.0174*(0.000)
0.10	-0.0103*(0.000)	-9.8E-05(0.887)	-0.0070*(0.000)	-0.0134*(0.000)	-0.0117*(0.000)
0.15	-0.0082*(0.000)	0.00060(0.307)	-0.0058*(0.000)	-0.0113*(0.000)	-0.0097*(0.000)
0.20	-0.0066*(0.000)	0.00135*(0.001)	-3.3E-03*(0.005)	-0.0099*(0.000)	-0.0072*(0.000)
0.25	-0.0048*(0.000)	0.00161*(0.000)	-0.0011(0.336)	-0.0088*(0.000)	-0.0058*(0.000)
0.30	-3.3E-03*(0.000)	0.00205*(0.000)	0.00111(0.325)	-0.0064*(0.000)	-0.0045*(0.000)
0.35	-0.0021*(0.012)	0.00150*(0.000)	0.00193**(0.074)	-0.0045*(0.000)	-0.0031*(0.004)
<i>Orta kantiller karşısında eğim parametresinin aldığı değerler</i>					
0.40	-0.0006(0.495)	0.00187*(0.000)	0.00367*(0.000)	-0.0027*(0.005)	-0.0018**(0.096)
0.45	0.00000(0.999)	0.00139*(0.000)	0.00396*(0.000)	0.0000(0.999)	-2.2E-19(0.999)
0.50	0.00000(0.999)	2.2E-19(0.999)	0.00478*(0.000)	0.0000(0.999)	4.8E-35(0.999)
0.55	0.00387*(0.000)	0.00191*(0.000)	0.00624*(0.000)	0.00360*(0.000)	0.00295*(0.007)
0.60	0.00518*(0.000)	0.00267*(0.000)	0.00764*(0.000)	0.00609*(0.000)	0.00460*(0.000)
0.65	0.00649*(0.000)	0.00353*(0.000)	0.00839*(0.000)	0.0081*(0.000)	0.00615*(0.000)
<i>Yüksek kantiller karşısında eğim parametresinin aldığı değerler</i>					
0.70	0.00739*(0.000)	0.00424*(0.000)	0.00961*(0.000)	0.00934*(0.000)	0.00817*(0.000)
0.75	0.00868*(0.000)	0.00472*(0.000)	0.01022*(0.000)	0.01126*(0.000)	0.00950*(0.000)
0.80	0.00997*(0.000)	0.00541*(0.000)	0.01062*(0.000)	0.01350*(0.000)	0.01023*(0.000)
0.85	0.01216*(0.000)	0.00612*(0.000)	0.01210*(0.000)	0.01537*(0.000)	0.01127*(0.000)
0.90	0.01435*(0.000)	0.00742*(0.000)	0.01329*(0.000)	0.01690*(0.000)	0.01309*(0.000)
0.95	0.01838*(0.000)	0.01023*(0.000)	0.01525*(0.000)	0.02032*(0.000)	0.01671*(0.000)
Q	ISBNK	SKRBNK	TEBBNK	TKSBNK	VKFBNK
<i>Düşük kantiller karşısında eğim parametresinin aldığı değerler</i>					
0.05	-0.0145*(0.000)	-0.0050*(0.001)	-0.0016(0.119)	-0.0034**(0.087)	-0.0163*(0.000)
0.10	-0.0112*(0.000)	-0.0015**(0.096)	-0.0013**(0.091)	-0.0023*(0.001)	-0.0113*(0.000)
0.15	-0.0071*(0.000)	-0.0004(0.624)	-0.0003(0.651)	-0.0005(0.335)	-0.0085*(0.000)
0.20	-0.0052*(0.000)	0.00087(0.124)	0.00028(0.558)	0.00103**(0.057)	-0.0075*(0.000)
0.25	-0.0028*(0.004)	0.00115**(0.057)	0.00066(0.152)	0.00240*(0.000)	-0.0060*(0.000)
0.30	-0.0015(0.138)	0.00180*(0.001)	0.00125*(0.002)	0.00240*(0.000)	-0.0038*(0.003)
0.35	0.00065(0.525)	0.00249*(0.000)	0.00180*(0.000)	0.00272*(0.000)	-0.0008(0.542)
<i>Orta kantiller karşısında eğim parametresinin aldığı değerler</i>					
0.40	0.00254*(0.013)	0.00346*(0.000)	0.00219*(0.000)	0.00292*(0.000)	0.00102(0.421)
0.45	0.00291*(0.004)	0.00345*(0.000)	0.00200*(0.000)	4.3E-19(0.999)	0.00344*(0.007)
0.50	0.00436*(0.000)	0.00362*(0.000)	0.00221*(0.000)	4.8E-35(0.999)	0.00491*(0.000)
0.55	0.00584*(0.000)	0.00415*(0.000)	0.00268*(0.000)	0.00242*(0.000)	0.00619*(0.000)
0.60	0.00715*(0.000)	0.00486*(0.000)	0.00311*(0.000)	0.00354*(0.000)	0.00738*(0.000)
0.65	0.00814*(0.000)	0.00533*(0.000)	0.00370*(0.000)	0.00422*(0.000)	0.00898*(0.000)
<i>Yüksek kantiller karşısında eğim parametresinin aldığı değerler</i>					
0.70	0.00986*(0.000)	0.00587*(0.000)	0.00414*(0.000)	0.00523*(0.000)	0.00975*(0.000)
0.75	0.01140*(0.000)	0.00689*(0.000)	0.00487*(0.000)	0.00623*(0.000)	0.01141*(0.000)
0.80	0.01246*(0.000)	0.00832*(0.000)	0.00580*(0.000)	0.00731*(0.000)	0.01337*(0.000)
0.85	0.01485*(0.000)	0.00987*(0.000)	0.00676*(0.000)	0.00825*(0.000)	0.01454*(0.000)
0.90	0.01655*(0.000)	0.01125*(0.000)	0.00832*(0.000)	0.00985*(0.000)	0.01729*(0.000)
0.95	0.02022*(0.000)	0.01413*(0.000)	0.01053*(0.000)	0.01246*(0.000)	0.01784*(0.000)

*, % 5 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir. Q, kantilleri göstermektedir.

⁸Sadelik sağlamak amacıyla Tablo 3'te sabit terimin farklı kantiller karşısında aldığı değerlere yer verilmemiştir.

Çünkü, eğim parametresinin yani işlem hacmi katsayısının aldığı değerler de genel olarak artış göstermektedir. Daha somut bir şekilde ifade etmek gerekirse, örneğin AKBNK esas alındığında düşük kantil bölgesinde yani kantil değerlerinin 0.05 ile 0.35 arasında değişen değerler aldığı durumda işlem hacminin etkisini gösteren eğim parametresi (ϕ_{τ}) de -0.0127 ile -0.0021 arasında değişen değerler almaktadır. Orta kantil bölgesinde ise eğim parametresi pozitifte dönmekte fakat sıfıra yakın değerler almaktadır. Yüksek kantil bölgesinde ise eğim parametresi sürekli pozitif ve genel olarak giderek daha yüksek değerler almaktadır. Örneğin; 0.85, 0.90 ve 0.95. kantil değerleri için eğim parametreleri sırasıyla 0.01216, 0.01435 ve 0.01838 olmaktadır. Dolayısıyla, çoğu durumda düşük kantil bölgelerinde yani hisse senedi fiyatlarının oldukça düşük olduğu dönemlerde işlem hacmindeki artışların hisse senedi getirileri üzerinde negatif bir etkisi olduğu görülmektedir. Orta ve yüksek kantil bölgelerinde yani hisse fiyatlarının ortalama bir seyir izlediği veya oldukça yükseldiği dönemlerde ise işlem hacmi ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkinin de pozitifte döndüğü görülmektedir. Ayrıca, tüm bankalar için incelenen 20 farklı kantil değerinin çok önemli bir kısmında işlem hacmi katsayısının %5 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır.

Hisse senedi getirilerindeki değişimlerin işlem hacmi üzerindeki etkisine bakıldığında (Tablo 4) inceleme kapsamındaki tüm bankalar için hangi kantil bölgesi dikkate alınırsa alınsın bir diğer ifade ile ister işlem hacminin çok düşük olduğu ister çok yüksek olduğu isterse ortalama bir seyir izlediği dönemler dikkate alınsın her durumda hisse senedi getirilerindeki artışın işlem hacmi üzerindeki etkisinin pozitif olduğu anlaşılmaktadır⁹. Ayrıca, hisse senedi getiri katsayısının işlem hacmi katsayısına göre kantiller arasında çok büyük değişimler göstermediği de ifade edilmelidir. Bir diğer ifade ile hisse senedi getirilerinin işlem hacmi üzerindeki etkisinin hem işaret hem de büyüklük olarak daha standart bir yapı sergilediği ifade edilebilir. Dahası, tüm bankalar için incelenen 20 farklı kantil değerinin çok önemli bir kısmında hisse senedi getiri katsayısının % 5 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, Tablo 3 ve 4'te sunulan eğim parametrelerinin farklı kantil değerleri karşısında aldığı değerlerin grafikleri de bazı bankalar için Grafik I ve II'de gösterilmiştir¹⁰.

⁹Bu durumun tek istisnası bulunmaktadır. O da, 0.05. kantilde HLKBNK için katsayı negatif bir değer almaktadır. Fakat, bu değer de istatistiki olarak anlamlı değildir.

¹⁰Tüm bankalar ilişkin grafiklere yazardan talep edilmesi halinde ulaşılabilir.

Tablo 4: Hisse Senedi Getirilerinin İşlem Hacmi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi

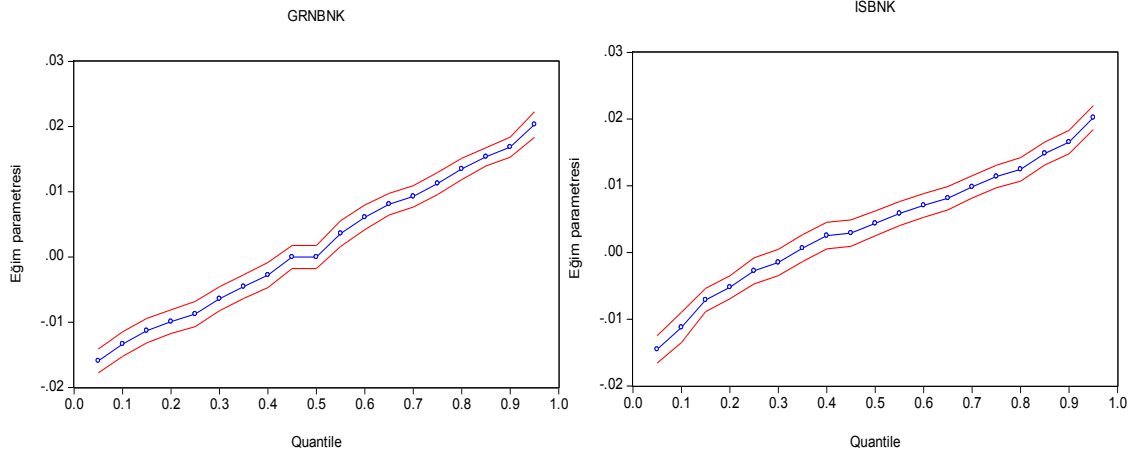
$$\text{Model: } q_{\tau}(Invol_{it} | rtn_t) = \omega_{\tau} + \phi_{\tau}rtn_t + v_{ti}$$

Burada *Invol* (bağımlı değişken)logaritmik işlem hacmini *rtn* (açıklayıcı değişken) hisse senedi getirilerini göstermektedir. q_{τ} şartlı kantil fonksiyonunu, τ 0 ile 1 arasında değişen kantilleri; ω_{τ} , v_{ti} , ϕ_{τ} ise farklı τ değerleri için tahmin edilen sabit terim, hata terimi ve eğim parametresini göstermektedir. Tabloda sadelik sağlamak amacıyla sadece 0.05'ten 0.95'e kadar çeşitli kantil değerleri için eğim parametresine ait test istatistiklerine yer verilmiştir.

Q	AKBNK	ALTBNK	YPKBNK	GRNBANK	HLKBANK
<i>Düşük kantiller karşısında eğim parametresinin aldığı değerler</i>					
0.05	3.45437*(0.456)	8.57207*(0.013)	4.4705*(0.000)	3.1632(0.257)	-1.7733(0.639)
0.10	3.41977**(0.050)	8.70545*(0.000)	3.6186*(0.000)	1.90923(0.359)	0.79034(0.704)
0.15	2.72031**(0.068)	8.52491*(0.000)	3.0052*(0.000)	2.01674(0.183)	1.77673(0.227)
0.20	1.84117(0.117)	9.35323*(0.000)	3.4189*(0.000)	1.78085**(0.092)	1.80842(0.154)
0.25	1.93818**(0.051)	9.93906*(0.000)	3.3797*(0.000)	1.45283(0.138)	1.51998(0.227)
0.30	1.77459*(0.027)	9.40585*(0.000)	2.7210*(0.000)	1.01118(0.220)	0.93292(0.385)
0.35	2.03305*(0.003)	9.31485*(0.000)	2.9413*(0.000)	1.20025(0.113)	1.23423(0.146)
<i>Orta kantiller karşısında eğim parametresinin aldığı değerler</i>					
0.40	1.5839*(0.015)	9.80586*(0.000)	3.1406*(0.000)	1.31907**(0.054)	1.27176**(0.074)
0.45	1.74489*(0.003)	10.4046*(0.000)	3.0307*(0.000)	1.10574**(0.085)	0.95209(0.149)
0.50	1.83873*(0.001)	10.4296*(0.000)	3.3326*(0.000)	1.04844**(0.077)	0.70164(0.287)
0.55	1.22800*(0.016)	10.9222*(0.000)	3.1654*(0.000)	1.00415*(0.070)	0.93183(0.148)
0.60	1.31877*(0.002)	11.1808*(0.000)	3.1594*(0.000)	0.70612(0.187)	1.12173**(0.058)
0.65	1.21416*(0.002)	10.6396*(0.000)	2.9832*(0.000)	0.66675(0.202)	0.90299**(0.092)
<i>Yüksek kantiller karşısında eğim parametresinin aldığı değerler</i>					
0.70	1.10642*(0.002)	11.1287*(0.000)	2.8363*(0.000)	0.64562(0.235)	0.35541(0.449)
0.75	0.94814*(0.006)	11.6748*(0.000)	2.6562*(0.000)	0.87975**(0.067)	0.61477(0.116)
0.80	1.39212*(0.000)	11.1186*(0.000)	3.0936*(0.000)	0.73622*(0.037)	0.45820(0.239)
0.85	1.64332*(0.000)	10.2941*(0.000)	3.6994*(0.000)	1.06118*(0.000)	0.10777(0.762)
0.90	2.23346*(0.000)	10.8514*(0.000)	3.7413*(0.000)	0.98606*(0.002)	0.32682(0.342)
0.95	2.32492*(0.000)	10.4731*(0.000)	3.5121*(0.000)	1.16919*(0.000)	0.27638(0.479)
Q	ISBNK	SKRBNK	TEBBNK	TKSBNK	VKFBNK
<i>Düşük kantiller karşısında eğim parametresinin aldığı değerler</i>					
0.05	4.27285(0.190)	9.45507*(0.000)	7.28845(0.1960)	7.86836**(0.051)	3.5950(0.190)
0.10	4.89976*(0.002)	7.79062*(0.000)	9.62147*(0.001)	6.19132*(0.006)	3.62495*(0.043)
0.15	4.31089*(0.000)	7.73270*(0.000)	8.47754*(0.000)	7.20373*(0.000)	3.70064*(0.015)
0.20	3.84226*(0.000)	6.69274*(0.000)	8.59015*(0.000)	6.94553*(0.000)	2.63630*(0.027)
0.25	3.21077*(0.000)	6.51830*(0.000)	8.06800*(0.000)	7.08456*(0.000)	2.12463*(0.038)
0.30	3.25399*(0.000)	6.90681*(0.000)	8.57238*(0.000)	7.54877*(0.000)	1.70402**(0.057)
0.35	3.35147*(0.000)	7.45467*(0.000)	8.76721*(0.000)	9.31059*(0.000)	1.81933*(0.015)
<i>Orta kantiller karşısında eğim parametresinin aldığı değerler</i>					
0.40	2.89631*(0.000)	7.92301*(0.000)	9.01823*(0.000)	9.82799*(0.000)	1.65537*(0.010)
0.45	2.19477*(0.000)	8.61177*(0.000)	9.00895*(0.000)	10.0730*(0.000)	1.84171*(0.002)
0.50	1.95969*(0.000)	7.91936*(0.000)	9.23046*(0.000)	9.85294*(0.000)	1.94067*(0.000)
0.55	1.89697*(0.000)	7.77733*(0.000)	9.05172*(0.000)	9.17298*(0.000)	2.27650*(0.000)
0.60	2.03391*(0.000)	7.67380*(0.000)	8.58292*(0.000)	8.60075*(0.000)	1.89166*(0.000)
0.65	1.63619*(0.000)	7.99218*(0.000)	8.61411*(0.000)	8.46839*(0.000)	1.65601*(0.001)
<i>Yüksek kantiller karşısında eğim parametresinin aldığı değerler</i>					
0.70	1.51937*(0.000)	8.07530*(0.000)	8.34785*(0.000)	8.74078*(0.000)	1.65128*(0.000)
0.75	1.75315*(0.000)	8.13666*(0.000)	8.35677*(0.000)	8.11346*(0.000)	1.81887*(0.000)
0.80	1.61085*(0.000)	8.10672*(0.000)	8.56617*(0.000)	7.57276*(0.000)	1.72823*(0.000)
0.85	1.44718*(0.000)	8.20205*(0.000)	9.00334*(0.000)	7.06286*(0.000)	1.55936*(0.000)
0.90	1.63138*(0.000)	7.87388*(0.000)	9.25543*(0.000)	6.64814*(0.000)	1.24194*(0.001)
0.95	2.27412*(0.000)	8.25897*(0.000)	8.92952*(0.000)	6.15021*(0.000)	1.40868*(0.000)

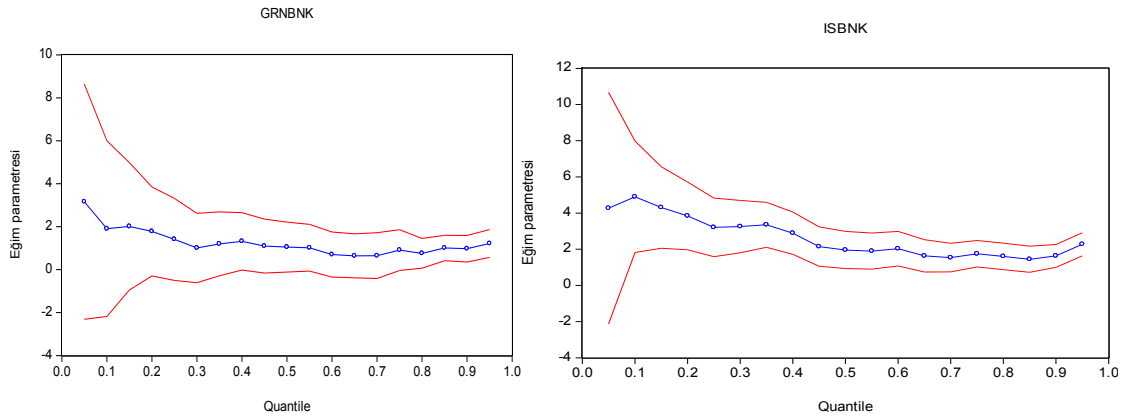
*, % 5 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir. Q, kantilleri göstermektedir.

Grafik I: Bazı Bankalar için İşlem Hacminin Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkisi

Kırmızı çizgiler %95 güven aralığını, mavi çizgiler ise farklı kantil değerleri için elde edilen farklı eğim parametrelerini ifade etmektedir.

Grafik II: Bazı Bankalar için Hisse Senedi Getirilerinin İşlem Hacmi Üzerindeki Etkisi

Kırmızı çizgiler %95 güven aralığını, mavi çizgiler ise farklı kantil değerleri için elde edilen farklı eğim parametrelerini ifade etmektedir.

Dolayısıyla, kısaca toplamak gerekirse, bulgular genel olarak hisse senedi getirilerindeki değişimlerin işlem hacmi üzerindeki etkisinin tersi duruma göre daha belirgin olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca, tersi duruma göre hisse senedi getirilerindeki değişimlerin işlem hacmi üzerinde daha standart bir etkisi olduğu da anlaşılmaktadır. Fakat, bu aşamaya kadarki analizler daha önce değinilen ekonometrik sorunların standart hatalar (dolayısıyla test istatistikleri ve olasılık değerleri) üzerindeki etkisi dikkate alınmadan elde edilen bulgulara dayanmaktaydı. Bu kapsamda Tablo 3 ve 4'teki tüm analizler Buchinsky (1995) tarafından tavsiye edilen “bootstrap” yöntemi kullanılarak tekrar edilmiştir. Bu kapsamda elde

edilen bulguların da bu aşamaya kadar belirtilen bulgularla uyumlu olduğu gözlemlenmiştir. Örnek teşkil etmesi amacıyla ISBNK ve ALTBNK için ilgili değerler EK I ve EK II’de sunulmuştur¹¹.

Fakat, belirtilen bu analizlere rağmen kantilregresyon yönteminde önemli olan noktalardan biri de her bir banka için farklı kantil bölgeleri dikkate alınarak hesaplanan eğim parametrelerinin yani işlem hacmi ve hisse senedi getiri katsayılarının kantiller arasında istatistiki olarak anlamlı bir şekilde değişip değişmediğinin incelenmesidir. Bu amaçla literatürde genelde Koenker ve Bassett (1982) testi kullanılmaktadır. Bu testin Ho hipotezi “katsayılar farklı kantil bölgeleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir değişim göstermemektedir” şeklindedir. Bu test yardımı ile örneğin 0.05. kantil dikkate alınarak hesaplanan eğim parametresinin 0.50. kantil dikkate alınarak hesaplanan eğim parametresinden istatistiki olarak farklı olup olmadığı sınanabilmektedir. Böylece her bir banka için farklı piyasa koşulları söz konusu olduğunda ilgili değişkenlerden herhangi birinin diğeri üzerindeki etkisinin istatistiki olarak anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığı incelenebilmektedir. Bu amaçla literatürde genelde çok düşük kantiller ile ortanca kantiller, çok düşük kantiller ile çok yüksek kantiller ve ortanca kantillerle çok yüksek kantiller arasında bir fark olup olmadığının sınıandığı görülmektedir (Chevapatrakul, 2014: 125; Kang ve Liu, 2014: 359; Hammoudeh vd. 2014: 205). Böyle bir sınıflandırmaya gidilmesi de yaşanan gelişmelere bağlı olarak örneğin ilgili bankaların hisse senedi fiyatlarının oldukça düştüğü dönemler ile hisse senetlerindeki hareketlerin normal boyutlarda olduğu veya oldukça yükseldiği dönemler için elde edilen eğim parametrelerinin istatistiki olarak anlamlı bir şekilde değişip değişmediğinin incelenmesini mümkün kılmaktadır.

Bu kapsamda uygulanan Koenker ve Bassett (1982) test sonuçları Tablo 5’te sunulmuştur. Sonuçlar incelendiğinde işlem hacminin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini gösteren katsayıların bir kantil bölgesinden diğeri bir kantil bölgesine istatistiki olarak anlamlı bir şekilde değiştiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, piyasa koşulları değiştikçe işlem hacminin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisinin de istatistiki olarak anlamlı bir şekilde değiştiği anlaşılmaktadır. Fakat, hisse senedi getirilerinin işlem hacmi üzerindeki etkisini gösteren katsayılar bakıldığında bu katsayıların ISBNK dışındaki bankalar için farklı kantil bölgeleri arasında istatistiki olarak pek bir değişiklik göstermediği anlaşılmaktadır. Yani, değişen piyasa koşulları sonucunda işlem hacmi ister çok artsın ister çok düşsün isterse ortalama bir seyir izlesin hisse senedi getirilerindeki bir artışın işlem hacmi üzerindeki etkisinin pek değişmediği anlaşılmaktadır.

---

¹¹Yazardan talep edilmesi halinde tüm bankalar için elde edilen sonuçlara ulaşılabilir.

Tablo 5 : Eğitim Parametrelerinin Kantiller Arasında Değişip Değişmediğinin Sınanması

<i>Bağımlı değişken: hisse senedi getirisi</i>					
	AKBNK	ALTBNK	YPKBNK	GRNBANK	HLKBANK
Ho:0.05=0.95	528.699*(0.000)	68.167*(0.000)	145.538*(0.000)	743.217*(0.000)	326.626*(0.000)
Ho:0.10=0.90	495.595*(0.000)	99.161*(0.000)	233.048*(0.000)	662.484*(0.000)	191.745*(0.000)
Ho:0.20=0.80	269.939*(0.000)	63.185*(0.000)	132.101*(0.000)	467.286*(0.000)	148.751*(0.000)
Ho:0.15=0.85	393.285*(0.000)	73.751*(0.000)	271.488*(0.000)	603.484*(0.000)	176.041*(0.000)
Ho:0.30=0.70	163.083*(0.000)	30.503*(0.000)	66.670*(0.000)	274.380*(0.000)	119.839*(0.000)
Ho:0.50=0.95	278.458*(0.000)	334.474*(0.000)	87.742*(0.000)	292.647*(0.000)	129.627*(0.000)
Ho:0.05=0.50	143.295*(0.000)	0.5124(0.474)	54.004*(0.000)	193.798*(0.000)	110.863*(0.000)
	ISBANK	SKRBANK	TEBBANK	TKSBANK	VKFBANK
Ho:0.05=0.95	663.637*(0.000)	142.635*(0.000)	108.443*(0.000)	59.592*(0.000)	372.174*(0.000)
Ho:0.10=0.90	405.661*(0.000)	161.693*(0.000)	105.041*(0.000)	209.837*(0.000)	225.042*(0.000)
Ho:0.20=0.80	261.612*(0.000)	118.646*(0.000)	104.184*(0.000)	119.050*(0.000)	237.248*(0.000)
Ho:0.15=0.85	376.530*(0.000)	142.448*(0.000)	78.985*(0.000)	207.614*(0.000)	247.125*(0.000)
Ho:0.30=0.70	128.714*(0.000)	56.270*(0.000)	54.123*(0.000)	32.988*(0.000)	115.562*(0.000)
Ho:0.50=0.95	188.785*(0.000)	192.383*(0.000)	219.487*(0.000)	326.598*(0.000)	88.862*(0.000)
Ho:0.05=0.50	232.165*(0.000)	36.459*(0.000)	13.918*(0.000)	3.057*(0.080)	161.287*(0.000)
<i>Bağımlı değişken : işlem hacmi</i>					
	AKBNK	ALTBNK	YPKBNK	GRNBANK	HLKBANK
Ho:0.05=0.95	0.0593(0.807)	0.2975(0.586)	1.175(0.278)	0.5083(0.476)	0.2934(0.588)
Ho:0.10=0.90	0.462(0.496)	0.715(0.398)	0.017(0.897)	0.198(0.656)	0.0499(0.823)
Ho:0.20=0.80	0.155(0.693)	1.276(0.258)	0.1133(0.736)	1.032(0.309)	1.205(0.272)
Ho:0.15=0.85	0.533(0.465)	0.896(0.344)	0.807(0.369)	0.411(0.521)	1.320(0.251)
Ho:0.30=0.70	0.849(0.356)	1.608(0.205)	0.026(0.873)	0.226(0.635)	0.354(0.552)
Ho:0.50=0.95	0.510(0.475)	0.0014(0.970)	0.071(0.789)	0.039(0.843)	0.3855(0.535)
Ho:0.05=0.50	0.127(0.722)	0.3027(0.582)	1.600(0.206)	0.6044(0.437)	0.449(0.502)
	ISBANK	SKRBANK	TEBBANK	TKSBANK	VKFBANK
Ho:0.05=0.95	0.375(0.540)	0.396(0.529)	0.083(0.773)	0.1802(0.671)	0.635(0.426)
Ho:0.10=0.90	4.327*(0.037)	0.0027(0.958)	0.015(0.904)	0.0397(0.842)	1.769(0.183)
Ho:0.20=0.80	5.703*(0.017)	1.1351(0.287)	9.37E-05(0.992)	0.195(0.659)	0.616(0.433)
Ho:0.15=0.85	6.269*(0.012)	0.1254(0.723)	0.043(0.836)	0.0072(0.932)	2.054(0.152)
Ho:0.30=0.70	6.639*(0.010)	0.9602(0.327)	0.0244(0.876)	0.819(0.365)	0.0042(0.948)
Ho:0.50=0.95	0.324(0.569)	0.1328(0.715)	0.069(0.792)	17.665*(0.000)	0.954(0.329)
Ho:0.05=0.50	0.527(0.467)	0.7113(0.399)	0.1240(0.725)	0.255(0.614)	0.3832(0.536)

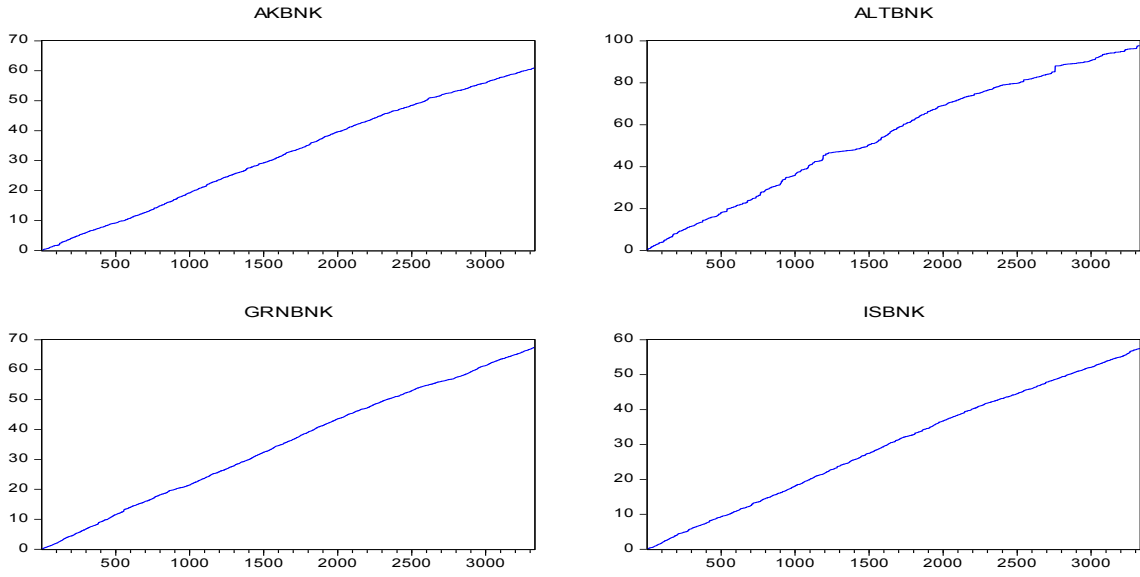
*, % 5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Parantez içerisinde verilen değerler olasılık değerleridir.

3.1. Hatemi-J(2012) Asimetrik Nedensellik Testi Sonuçları

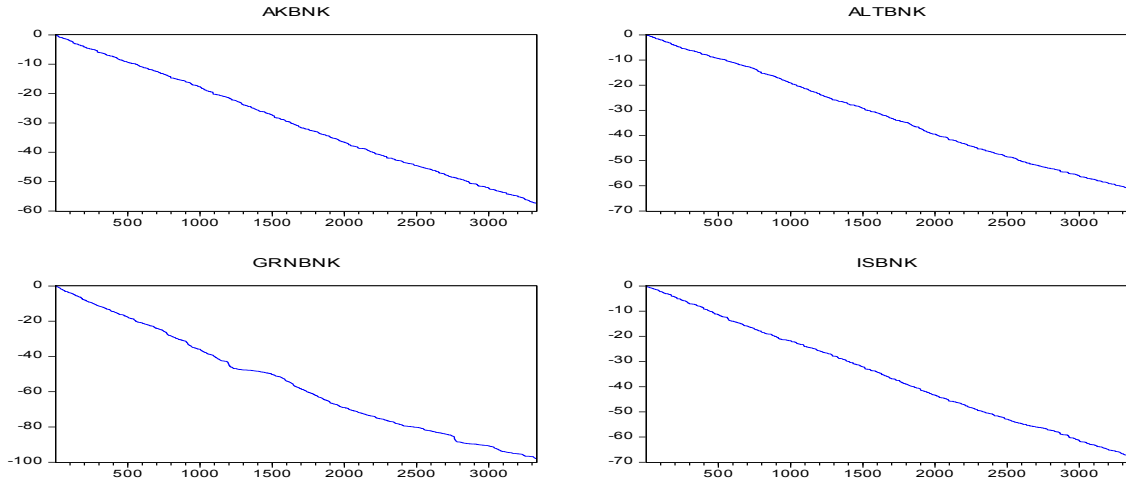
Bu aşamaya kadar ki analizler değişkenler arasındaki ilişkiler açısından çeşitli bilgiler sunmakla birlikte değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi konusunda pek bir şey söyleyememektedir. Bir diğer ifadeyle bu aşamaya kadarki analizler değişkenler arasındaki eş zamanlı ilişki konusunda bilgi vermekte idi. Bu nedenle çalışmanın bu kısmında Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilen asimetrik nedensellik testi sonuçlarına yer verilmiştir. Bu kapsamda, öncelikle orijinal logaritmik hisse senedi fiyat serileri ile işlem hacmi serileri pozitif ve negatif bileşenlere / şoklara ayrıştırılmıştır. Örnek teşkil etmesi amacıyla da AKBNK, ALTBNK, GRNBANK ve ISBANK'ye ait pozitif ve negatif bileşenler Grafik III ve IV'te gösterilmiştir.

Grafik III : Bazı Bankalara Ait Kümülatif Pozitif Şoklar

Grafik IV : Bazı Bankalara Ait Kümülatif Negatif Şoklar

Ardından, Hatemi-J ve Uddin (2012)'nin çalışmaları olduğu gibi bu kümülatif pozitif ve negatif şokların durağanlık özelliklerinin incelenmesi ve d_{max} değerlerinin belirlenmesi amacıyla ilgili serilere trendli model spesifikasyonları dikkate alınarak ADF birim kök testi uygulanmıştır¹². Bulgular serilerin birinci farkı alındığında durağan hale geldiklerine dolayısıyla d_{max} değerinin de 1 olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca, Hatemi-J(2012) asimetrik nedensellik testi serilerin çoklu normal dağılmama ve çoklu ARCH etkisi taşımaları durumunda bu unsurlara karşı dirençli kritik tablo değerlerini de rapor

¹²Her durumda ilgili kümülatif pozitif ve negatif şoklar yukarı veya aşağı doğru belirgin trendler içerdiğinden çalışmada bu model spesifikasyonu dikkate alınmıştır. Fakat, sadelik sağlamak amacıyla sonuçlar burada gösterilmemiştir. Yazardan talep edilmesi halinde sonuçlara ulaşılabilir.

edebilmektedir. Bu nedenle Hatemi-J (2012) testi öncesinde nedensellik analizinde kullanılacak çeşitli bileşimler dikkate alınarak Hacker ve Hatemi-J (2005) tarafından geliştirilen çoklu ARCH ile Doornik ve Hansen (2008) tarafından geliştirilen çoklu normal dağılım testleri uygulanmıştır. Sonuçlar incelendiğinde her durumda modellerde hem çoklu ARCH etkisi olduğu hem de model kalıntılarının normal dağılıma uymadığı görülmektedir (Tablo 6) . Bu da nedensellik analizlerinde daha doğru sonuçlara ulaşabilmek için bu sorunlara karşı dirençli kritik tablo değerlerinin kullanılmasının önemli olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 6 : Hacker ve Hatemi-J(2005) Çoklu ARCH ile Doornik ve Hansen (2008) Çoklu Normal Dağılım Test Sonuçları

	Gecikme Uzunluğu	Hacker ve Hatemi-J(2005) testi olasılık değerleri		Doornik ve Hansen (2008) testi
		ARCH(1)	ARCH(4)	
AKBNK				
$(lnprice^{++}, lnvol^{++})$	3	0.0440**	0.0460*	1393.93*(0.000)
$(lnprice^{-}, lnvol^{-})$	4	0.0060*	0.0000*	2326.93*(0.000)
ALTBNK				
$(lnprice^{++}, lnvol^{++})$	3	0.0000*	0.0000*	4244.42*(0.000)
$(lnprice^{-}, lnvol^{-})$	5	0.0020*	0.0020*	4416.06*(0.000)
ISBNK				
$(lnprice^{++}, lnvol^{++})$	3	0.0400**	0.0020*	413.99*(0.000)
$(lnprice^{-}, lnvol^{-})$	4	0.0160**	0.0080*	1749.53*(0.000)
GRNBK				
$(lnprice^{++}, lnvol^{++})$	3	0.04200*	0.01200*	1870.33*(0.000)
$(lnprice^{-}, lnvol^{-})$	3	0.1620	0.02200*	2100.27*(0.000)
YPKBNK				
$(lnprice^{++}, lnvol^{++})$	3	0.0000*	0.0000*	1871.24*(0.000)
$(lnprice^{-}, lnvol^{-})$	6	0.0000*	0.0000*	1944.33*(0.000)
TKSBNK				
$(lnprice^{++}, lnvol^{++})$	5	0.0140*	0.0020*	3332.23*(0.000)
$(lnprice^{-}, lnvol^{-})$	3	0.0100*	0.0020*	2682.97*(0.000)
TEBNK				
$(lnprice^{++}, lnvol^{++})$	3	0.0000*	0.0000*	2008.77*(0.000)
$(lnprice^{-}, lnvol^{-})$	3	0.0220*	0.0300*	1193.71*(0.000)
VKFBK				
$(lnprice^{++}, lnvol^{++})$	3	0.0140*	0.0360*	1526.42*(0.000)
$(lnprice^{-}, lnvol^{-})$	4	0.0000*	0.0000*	968.04*(0.000)
HLKBNK				
$(lnprice^{++}, lnvol^{++})$	3	0.0640*	0.0840*	2020.21*(0.000)
$(lnprice^{-}, lnvol^{-})$	3	0.0020*	0.0040*	1763.73*(0.000)
SKRBNK				
$(lnprice^{++}, lnvol^{++})$	4	0.0000*	0.0000*	4106.36*(0.000)
$(lnprice^{-}, lnvol^{-})$	3	0.0000*	0.0000*	3234.22*(0.000)

*, ** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Doornik ve Hansen (2008) testi için parantez içerisinde gösterilen değerler olasılık değerleridir. $lnprice^{++}$ ile $lnvol^{++}$ sırasıyla fiyat ve işlem hacmi serilerinin pozitif bileşenlerini, $lnprice^{-}$ ile $lnvol^{-}$ ise sırasıyla fiyat ve işlem hacmi serilerinin negatif bileşenlerini göstermektedir.

Bu bilgiler dikkate alınarak uygulanan Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi sonuçları ise Tablo 7’de sunulmuştur. Sonuçlar incelendiğinde inceleme kapsamındaki tüm bankalar için hisse senedi fiyatlarındaki bir artışın işlem hacminde bir artışa yol açmadığını ifade eden Ho hipotezinin %5

Tablo 7 : Hatemi-J (2012) Asimetrik Nedensellik Testi Sonuçları

	Wstat	Kritik değerler			Gecikme uzunluğu
		%1	%5	%10	
<i>AKBNK</i>					
$lnprice^{++} \rightarrow lnvol^{++}$	49.449*	9.749	7.160	5.756	3
$lnprice^{-} \rightarrow lnvol^{-}$	15.548*	12.741	9.282	7.657	4
$lnvol^{++} \rightarrow lnprice^{++}$	5.326	11.096	7.626	6.309	3
$lnvol^{-} \rightarrow lnprice^{-}$	5.132	13.554	10.040	7.916	4
<i>ALTBNK</i>					
$lnprice^{++} \rightarrow lnvol^{++}$	19.648*	10.759	7.707	6.298	3
$lnprice^{-} \rightarrow lnvol^{-}$	14.900**	16.796	11.244	9.259	5
$lnvol^{++} \rightarrow lnprice^{++}$	1.195	11.652	7.571	6.337	3
$lnvol^{-} \rightarrow lnprice^{-}$	3.849	14.699	11.121	9.387	5
<i>ISBNK</i>					
$lnprice^{++} \rightarrow lnvol^{++}$	19.652*	11.875	7.567	5.947	3
$lnprice^{-} \rightarrow lnvol^{-}$	16.111**	12.474	9.714	8.181	4
$lnvol^{++} \rightarrow lnprice^{++}$	2.487	11.885	7.945	6.388	3
$lnvol^{-} \rightarrow lnprice^{-}$	3.216	13.869	9.709	8.069	4
<i>GRNBK</i>					
$lnprice^{++} \rightarrow lnvol^{++}$	21.475*	11.624	7.496	6.120	3
$lnprice^{-} \rightarrow lnvol^{-}$	8.906**	12.152	7.808	6.052	3
$lnvol^{++} \rightarrow lnprice^{++}$	2.817	11.803	7.548	6.140	3
$lnvol^{-} \rightarrow lnprice^{-}$	2.615	11.781	8.312	6.721	3
<i>SKRBNK</i>					
$lnprice^{++} \rightarrow lnvol^{++}$	18.276*	13.211	10.026	8.002	4
$lnprice^{-} \rightarrow lnvol^{-}$	7.730***	11.024	7.963	6.178	3
$lnvol^{++} \rightarrow lnprice^{++}$	9.719*	13.455	9.047	7.478	4
$lnvol^{-} \rightarrow lnprice^{-}$	7.910***	11.483	8.334	6.615	3
<i>YPKBNK</i>					
$lnprice^{++} \rightarrow lnvol^{++}$	25.811*	13.183	7.802	6.212	3
$lnprice^{-} \rightarrow lnvol^{-}$	5.280	18.072	12.929	10.660	6
$lnvol^{++} \rightarrow lnprice^{++}$	4.250	10.803	7.535	5.780	3
$lnvol^{-} \rightarrow lnprice^{-}$	14.690**	17.396	13.102	10.861	6
<i>TEBNK</i>					
$lnprice^{++} \rightarrow lnvol^{++}$	26.141*	11.788	7.690	6.324	3
$lnprice^{-} \rightarrow lnvol^{-}$	26.815*	11.564	7.968	6.182	3
$lnvol^{++} \rightarrow lnprice^{++}$	4.011	11.684	7.859	6.282	3
$lnvol^{-} \rightarrow lnprice^{-}$	10.623**	12.498	9.216	7.764	4
<i>TKSBNK</i>					
$lnprice^{++} \rightarrow lnvol^{++}$	30.856*	15.182	11.556	9.518	5
$lnprice^{-} \rightarrow lnvol^{-}$	17.484*	10.510	7.863	6.169	3
$lnvol^{++} \rightarrow lnprice^{++}$	9.986***	15.978	11.567	9.551	5
$lnvol^{-} \rightarrow lnprice^{-}$	4.962	11.372	7.738	6.181	3
<i>HLKBNK</i>					
$lnprice^{++} \rightarrow lnvol^{++}$	28.095*	11.207	8.299	6.562	3
$lnprice^{-} \rightarrow lnvol^{-}$	19.538*	13.090	9.587	7.897	4
$lnvol^{++} \rightarrow lnprice^{++}$	4.011	11.684	7.859	6.282	3
$lnvol^{-} \rightarrow lnprice^{-}$	10.623**	12.498	9.216	7.764	4
<i>VKFBK</i>					
$lnprice^{++} \rightarrow lnvol^{++}$	15.384*	11.768	7.625	6.012	3
$lnprice^{-} \rightarrow lnvol^{-}$	24.769*	11.407	7.594	6.251	3
$lnvol^{++} \rightarrow lnprice^{++}$	1.801	11.231	8.298	6.285	3
$lnvol^{-} \rightarrow lnprice^{-}$	0.210	11.018	7.885	5.991	3

$lnprice^{++}$ ve $lnvol^{++}$ ile $lnprice^{-}$ ve $lnvol^{-}$ değişkenleri Tablo 6'da tanımlandığı gibidir. “ $\rightarrow$ ” işareti birinci değişkenin ikinci değişkenin nedeni olmadığını ifade etmektedir. *, ** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Bootstrap 1000 alınmıştır. Maksimum gecikme uzunluğu Schwert (1989) tarafından tavsiye edilen $12*(T/100)^{1/4}$ formülü dikkate alınarak belirlenmiştir. Optimal gecikme uzunluğu ise HJC ile belirlenmiştir. Maksimum entegrasyon derecesi (dmax) 1 alınmıştır.

anamlılık düzeyinde reddedildiği anlaşılmaktadır. İşlem hacmindeki bir artışın hisse senedi fiyatlarında bir artışa yol açmadığını ifade eden Ho hipotezinin ise sadece SKRBNK ve TKSBNK için reddedildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, bu iki banka için değişkenler arasında çift yönlü ve pozitif bir nedensellik ilişkisi olduğu kalan 8 banka içinse hisse senedi fiyatlarındaki artıştan işlem hacmindeki artışa doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, mevcut bulgular 2 banka için Ardışık Bilgi Hipotezi'nin geçerli olduğunu ifade ederken inceleme kapsamındaki bankaların %80'inde Gürültücü İşlemciler Hipotezinin geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Değişkenler arasındaki etkileşimin dinamik yapısının daha iyi anlaşılması için çalışmada işlem hacmi ile hisse senedi fiyatlarının negatif bileşimleri arasındaki nedensellik ilişkisi de analiz edilmiştir. Bu kapsamdaki sonuçlar incelendiğinde hisse senedi fiyatlarındaki bir azalışın YPKBNK dışındaki tüm bankalar için işlem hacminde de bir azalışa yol açtığı fakat işlem hacmindeki bir azalışın sadece YPKBNK için hisse senedi fiyatlarında bir azalışa yol açtığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, bulgular işlem hacmi ile hisse senedi fiyatları arasındaki etkileşimde hisse senedi fiyatlarının baskın bir rolü olduğuna işaret etmektedir. Bir diğer ifadeyle bir çok durumda piyasaya gelen yeni bir bilgi sonrasında ilk etki hisse senedi fiyatlarında ortaya çıkmakta ve ardından bu etki işlem hacminde de bir değişime yol açmaktadır. Ayrıca, bu durumun hem hisse fiyatlarının yükseldiği hem de düştüğü dönemler için genel olarak geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada BIST'e işlem gören 10 mevduat bankası için Ardışık Bilgi Hipotezi, Karışık Dağılımlar Hipotezi ve Gürültücü İşlemciler Hipotezleri dikkate alınarak işlem hacmi ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu amaçla hem Koenker ve Bassett (1978) tarafından geliştirilen kantil regresyon yönteminden hem de Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilen asimetrik nedensellik testinden yararlanılmıştır. Kantil regresyon sonuçlarına göre inceleme kapsamındaki tüm bankalar için hisse senedi fiyatları artıkça işlem hacminin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisinin de arttığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, hisse senedi fiyatlarının oldukça düşük olduğu dönemlerde genelde işlem hacmindeki artışların hisse senedi getirileri üzerinde negatif bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Hisse fiyatlarının ortalama bir seyir izlediği veya oldukça yükseldiği dönemlerde ise işlem hacmi ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkinin de pozitif döndüğü görülmektedir. Hisse senedi getirilerinin işlem hacmi üzerindeki etkisine bakıldığında ise ister işlem hacminin çok düşük olduğu ister ortalama bir seyir izlediği isterse çok yüksek değerler aldığı dönemler dikkate alınsın her durumda hisse senedi getirilerindeki artışın işlem hacmi üzerindeki etkisinin pozitif olduğu anlaşılmaktadır. Dahası, bulgular hisse senedi getirilerinin işlem hacmi üzerindeki etkisinin belirgin bir şekilde daha fazla olduğuna işaret etmektedir. Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi sonuçları da inceleme kapsamındaki bankaların 8 tanesinde hisse senedi fiyatlarından işlem hacmine doğru tek yönlü ve pozitif bir nedensellik ilişkisi olduğuna işaret ederken kalan 2 banka için değişkenler arasında pozitif ve çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla, mevcut bulgular baskın bir şekilde inceleme kapsamındaki bankalar için Gürültücü İşlemciler Hipotezi'nin geçerli olduğuna işaret etmektedir. Bu bulgu da diğerlerinin yanı sıra Umutlu (2008), Elmas ve Temurlenk (2009), Elmas ve Yıldırım (2010), Çukur vd. (2012) ile Taş vd. (2016)'nın çalışmaları ile benzerlik göstermektedir. Bu durum da Türkiye'de

yatırımcıların banka hisselerine dönük alım-satım kararlarının temel analiz ve makroekonomik verilere pek dayalı olmadığı aksine yatırımcıların alım-satım kararlarını daha çok hisselerdeki fiyat hareketlerine bakarak verdiği anlamına gelmektedir. Bu nedenle, özellikle kısa dönemde inceleme kapsamındaki banka hisselerinin yanlış fiyatlanabileceğini anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Türk sermaye piyasalarının daha etkin ve derin bir piyasa konumuna gelmesi için politika yapımcıların ve denetleyici ve düzenleyici kuruluşların bu konularda atması gereken adımlar olduğu ifade edilebilir. Ayrıca, yatırımcıların da finansal piyasalar, fiyat hareketleri, alım-satım stratejileri gibi konularda daha fazla bilgilendirilmeleri gerektiği de anlaşılmaktadır. Dahası, çoğu durumda geçmiş dönem işlem hacimlerinin cari dönem hisse senedi getirileri üzerinde pek etkili olmaması da inceleme kapsamındaki bankalar için alım-satım kararları verilirken teknik analiz yöntemlerine dayalı sonuçların çok da etkin olmayabileceğine işaret etmektedir. Çünkü, teknik analiz yöntemlerinde işlem hacmi verileri gelecekte oluşacak fiyat hareketlerinin belirlenmesinde bir değişken olarak kullanılmaktadır.

5. KAYNAKLAR

- Al-Saad, Khalid-Moosa, Imad (2008),“Asymmetry in the Price–Volume Relation: Evidence based on Individual Company Stocks Traded in an Emerging Stock Market”, *Applied Financial Economics Letters*, Cilt.4, Sayı.2, (151-155).
- Ane, Thierry-Ureche Rangua, Loredana (2008),“Does Trading Volume Really Explain Stock Return Volatility ?”, *International Financial Markets, Institutions & Money*, Cilt.18, Sayı.3, (216-235).
- Baklacı, Hasan-Kasman Adnan (2006),“An Emprical Analysis of Trading Volume and Return Volatility Relationship in theTurkishStock Market”, *Ege AcademicReview*, Cilt.16,Sayı.2, (115-125).
- Baur, Dirk (2013),“The Structure and Degree of Dependence: A Quantile Regression Approach”, *Journal of Banking & Finance*,Cilt.37, Sayı.3, (786–798).
- Bayrakdaroğlu, Ali-Nazlıoğlu, Şaban (2009),“Hisse Senedi Fiyat-Hacim İlişkisi: İMKB’de İşlem Gören Bankalar için Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Granger Nedensellik Analizi”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Cilt.24, Sayı.277, (85-109).
- Bhar, Ramaprasad-Hamori, Shigeyuki (2005),“Causality in Variance and the Type of Traders in Crude Oil Futures”, *Energy Economics*, Cilt.27, Sayı.3, (527-539).
- Blume, Lawrence-Easley, David-O’Hara, Maureen (1994),“Market Statistics and Technical Analysis: The Role of Volume”, *Journal of Finance*, Cilt.49, Sayı.1, (153-181).
- Bohl, Martin-Henke, Harald (2003), “Trading Volume and Stock Market Volatility: The Polish Case”, *International Review of Financial Analysis*, Cilt.12, Sayı.5, (513–525).
- Boyacıoğlu, Melek Acar-Güvenek, Burcu-Alptekin, Volkan (2009), “Getiri Volatilitesi ile İşlem Hacmi Arasındaki İlişki: İMKB’de Ampirik Bir Çalışma”, *Mufad Journal*, Cilt.48, (200-215).
- Buchinsky, Moshe (1995),“Estimating the Asymptotic Covariance Matrix for Quantile Regression Models: A Monte Carlo Study”, *Journal of Econometrics*, Cilt.68, Sayı.2, (303–338).
- Campbell, John-Grossman, Sanford-Wang, Jiang (1993), “Trading Volume and Serial Correlation in Stock Returns”, *Quarterly Journal of Economics*, Cilt.108, Sayı.4, (905-939).

- Chen, Shiu-Sheng (2012), “Revisiting the Empirical Linkages Between Stock Returns and Trading Volume”, *Journal of Banking & Finance*, Cilt.36, Sayı.6,(1781-1788).
- Chevapatrakul, Thanaset (2015),“Monetary Environments and Stock Returns: International Evidence based on the Quantile Regression Technique”, *International Review of Financial Analysis*, Cilt.38, (83-108).
- Chevapatrakul,Thanaset(2014),“Monetary Environments and Stock Returns Revisited: A Quantile Regression Approach”, *Economics Letters*, Cilt.123, Sayı.2, (122–126).
- Chuang, Chia Chang-Kuan, Chung Ming-Lin, Hsin Yi (2009),“Causality in Quantiles and Dynamic Return-Volume Relations”, *Journal of Banking & Finance*, Cilt.33, Sayı.7, (1351-1360).
- Chuang, Wen-Liu, Hsiang Hsi-Susmel, Rauli (2012),“The Bivariate GARCH Approach to Investigating the Relation Between Stock Returns, Trading Volume, and Return Volatility”, *Global Finance Journal*, Cilt.23, Sayı.1, (1–15).
- Ciner, Cetin (2015),“Time Variation in Systematic Risk, Returns and Trading Volume: Evidence from Precious Metals Mining Stocks”,*International Review of Financial Analysis*,Cilt.41, (277-283).
- Clark, Peter (1973),“A Subordinated Stochastic Process Model with Finite Variance for Speculative Process”, *Econometrica*, Cilt.41, Sayı.1,(135-155).
- Copeland, Thomas (1976),“A Model of Asset Trading under the Assumption of Sequential Information Arrival”, *Journal of Finance*, Cilt.31, Sayı.4,(1149-1168).
- Çukur, Sadık-Gümrah, Ümit-Gümrah, Meltem Üstün (2012), “İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında Hisse Senedi Getirileri ve İşlem Hacmi İlişkisi”, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt.5, Sayı.1, (20-35).
- De Long, Bradford-Shleifer, Andrei-Summers, Lawrence-Waldman, Robert (1990),“Positive Feedback Investment Strategies and Destabilizing Speculation”, *Journal of Finance*, Cilt.45, Sayı.2, (379-395).
- Doornik, Jurgen-Hansen, Henrik (2008),“An Omnibus Test for Univariate and Multivariate Normality”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Cilt.70, Sayı.1, (927-939).
- Elmas, Bekir-Temurlenk, Sinan (2009),“Hisse Senedi Fiyatı-İşlem Hacmi Arasındaki Granger Nedensellik : İMKB’de Hisse Bazlı Bir Analiz”, *İMKB Dergisi*, Cilt.11, Sayı.43, (1-12).
- Elmas, Bekir -Yıldırım, Murat (2010),“Kriz Dönemlerinde Hisse Senedi Fiyatı ile İşlem Hacmi İlişkisi: İMKB’de İşlem Gören Bankacılık Sektör Hisseleri Üzerine Bir Uygulama”, *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt.24, Sayı.2, (37-45).
- Epps, Thomas-Epps, Mary Lee (1976),“The Stochastic Dependence of Security Price Changes and Transaction Volumes: Implication for the Mixture-of-Distribution Hypothesis”, *Econometrica*, Cilt.44, Sayı.2, (305-321).
- Fama, Eugene (1970), “Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work”, *Journal of Finance*, Cilt.25, Sayı.2, (383-417).
- Gallant, Ronald-Rossi, Peter-Tauchen, George (1992),“Stock Prices and Volume”, *Review of Financial Studies*, Cilt.5, Sayı.2, (199-242).

- Gebka, Bartosz-Wohar, Mark (2013), “Causality between Trading Volume and Returns: Evidence from Quantile Regressions”, *International Review of Economics and Finance*, Cilt.27, (144-153).
- Gerlach, Richard-Chen, Cathy-Lin, Doris-Huang, Ming Hsiang (2006), “Asymmetric Responses of International Stock Markets to Trading Volume”, *Physica A*, Cilt.360, Sayı.2, (422-444).
- Gündüz, Lokman-Hatemi-J, Abdunasser (2014), “Stock Price and Volume Relation in Emerging Markets”, *Emerging Markets Finance and Trade*, Cilt.41, Sayı.1, (29-44).
- Hacker, Scott-Hatemi-J.Abdunasser (2005), “A Multivariate Test for ARCH Effects”, *Applied Economic Letters*, Cilt.12, Sayı.7, (411-417).
- Hammoudeh, Shawkat-Nguyen, Duc Khuong-Sousa, Ricardo (2014), “Energy Prices and CO2 Emission Allowance Prices: A Quantile Regression Approach”, *Energy Policy*, Cilt.70, (201–206).
- Hatemi-J, Abdunasser (2012), “Asymmetric Causality Tests with an Application”, *Empirical Economics*, Cilt.43, Sayı.1, (1447-456).
- Hatemi-J, Abdunasser-Uddin, Gazi Salah (2012), “Is the Causal Nexus of Energy Utilization and Economic Growth Asymmetric in the US?”, *Economic Systems*, Cilt.36, Sayı.3, (461–469).
- Hicmstra, Craig-Jones, Jonathan (1994), “Testing for Linear and Nonlinear Granger Causality in the Price Volume Relationship”, *Journal of Finance*, Cilt.49, Sayı.5, (1639-1664).
- Jennings, Robert-Starks, Laura-Fellingham, John (1981), “An Empirical Model of Asset Trading with Sequential Information Arrival”, *Journal of Finance*, Cilt.36, Sayı.1, (143-161).
- Kang, Hsin Hong-Liu, Shu Bing (2014), “The Impact of the 2008 Financial Crisis on Housing Prices in China and Taiwan: A Quantile Regression Analysis”, *Economic Modelling*, Cilt.42, (356–362).
- Karpoff, Jonathan (1987), “The Relationship between Price Changes and Trading Volume: A Survey”, *Journal of Finance and Quantitative Analysis*, Cilt.22, Sayı.1, (109-126).
- Koenker, Roger-Bassett, Gilbert (1982), “Robust Tests for Heteroscedasticity based on Regression Quantiles”, *Econometrica*, Cilt.50, Sayı.1, (43–61).
- Koenker, Roger-Bassett, Gilbert (1978), “Regression Quantiles”, *Econometrica*, Cilt.46, Sayı.1, (33-50).
- Lee, Bong Soo-Rui, Oliver (2002), “The Dynamic Relationship Between Stock Returns and Trading Volume: Domestic and Cross-Country Evidence”, *Journal of Banking & Finance*, Cilt.26, Sayı.1, (51-78).
- Lee, Chien Chiang-Zeng, Jhih Hong (2011), “The Impact of Oil Price Shocks on Stock Market Activities: Asymmetric Effect with Quantile Regression”, *Mathematics and Computers in Simulation*, Cilt.81, Sayı.9, (1910-1920).
- Lee, Bong Soo-Li, Ming Yuan Leon (2012), “Diversification and Risk-Adjusted Performance: A Quantile Regression Approach”, *Journal of Banking & Finance*, Cilt.36, Sayı.7, (2157–2173).
- Lucey, Brian (2006), “Does Volume Provide Information?. Evidence from the Irish Stock Market”, *Applied Financial Economics Letters*, Cilt.1, Sayı.2, (105-109).
- Mensi, Walid-Hammoudeh, Shawkat-Reboredo, Juan Carlos-Nguyen, Duc Khuong (2014), “Do Global Factors Impact BRICS Stock Markets? A Quantile Regression Approach”, *Emerging Markets Review*, Cilt.19, (1–17).

- Moosa, Imad-Silvapulle, Param (2000), “ The Price-Volume Relationship in the Crude Oil Future Market: Some Results based on Linear and Nonlinear Causality Testing”, *International Review of Economics and Finance*, Cilt.9, Sayı.1,(11-30).
- Ong, Marcus Alexander (2015), “An Information Theoretic Analysis of Stock Returns, Volatility and Trading Volumes. *Applied Economics*, Cilt.47, Sayı.36, (1-15).
- Rashid, Abdul (2007),“Stock Prices and Trading Volume: An Assessment for Linear and Nonlinear Granger Causality”, *Journal of Asian Economics*, Cilt.18, Sayı.4, (595-612).
- Schwert, William (1989),“Tests for Unit-Roots: A Monte Carlo Investigation”, *Journal of Business and Economic Statistics*,Cilt.7, Sayı.2, (147-159).
- Taş, Oktay-Tokmakçioğlu, Kaya-Çevikcan, Gökben (2016), “Borsa İstanbul’da Pay Senedi Getirileri ile İşlem Hacmi Arasındaki İlişki”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 18, Sayı.1, (11-30).
- Toda, Hiro-Yamamoto, Taku (1995), “Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes”, *Journal of Econometrics*, Cilt.66, Sayı.1, (225-250).
- Umutlu, Gökür (2008),“İşlem Hacmi ve Fiyat Değişkenleri Arasındaki Nedensellik ve Dinamik İlişkiler: İMKB’de Bir Ampirik İnceleme”, *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt.10, Sayı.1, (231-246).
- Vu, Huong-Holmes, Mark- Lim, Steven-Tran, Tuyen (2014),“Exports and Profitability: A Note from Quantile Regression Approach”, *Applied Economics Letters*, Cilt.21, Sayı.6, (442–445).
- Yılanç, Veli-Bozoklu, Şeref (2014),“Türk Sermaye Piyasasında Fiyat ve İşlem hacmi İlişkisi : Zamanla Değişen Asimetrik Nedensellik Analizi”, *Ege Akademik Bakış* , Cilt.14, Sayı.2, (211-220).
- Yörük, Nevin-Erdem, Cumhuriyet-Erdem, Meziyet Sema (2006), “Testing for Linear and Nonlinear Granger Causality in the Stock Price-Volume Relation: Turkish Banking Firms Evidence”, *Applied Financial Economics Letters*, Cilt.2, Sayı.3, (165-171).

EK I: Standart Yöntem ile Bootstrap Yöntemi Kullanılarak Elde Edilen Test İstatistiklerinin Karşılaştırılması

$$\text{Model: } q_{\tau}(rtn_{it} | lnvol_t) = \omega_{\tau} + \phi_{\tau} lnvol_t + v_{\tau i}$$

Burada rtn (bağımlı değişken) hisse senedi getirilerini, $lnvol$ (açıklayıcı değişken) logaritmik işlem hacmini göstermektedir. q_{τ} şartlı kantil fonksiyonunu, τ 0 ile 1 arasında değişen kantilleri; $\omega_{\tau}, v_{\tau i}, \phi_{\tau}$ ise farklı τ değerleri için tahmin edilen sabit terim, hata terimi ve eğim parametresini göstermektedir. Tabloda sadelik sağlamak amacıyla sadece 0.05'ten 0.95'e kadar çeşitli kantil değerleri için eğim parametresine ait test istatistiklerine yer verilmiştir.

Q	ALTBNK Standart yöntem			Bootstrap yöntemi		
	Standart hata	t istatistikleri	Olasılık değeri	Standart hata	t istatistikleri	Olasılık değeri
<i>Düşük kantiller</i>						
0.05	0.001249	-0.697993	0.4852	0.001105	-0.789041	0.4301
0.10	0.000687	-0.142681	0.8866	0.000701	-0.139729	0.8889
0.15	0.000589	1.022874	0.3064	0.000626	0.962678	0.3358
0.20	0.000416	3.237551	0.0012*	0.000420	3.204650	0.0014*
0.25	0.000407	4.000982	0.0001*	0.000410	3.972730	0.0001*
0.30	0.000414	4.941498	0.0000*	0.000412	4.957057	0.0000*
0.35	0.000403	3.763929	0.0002*	0.000447	3.393417	0.0007*
<i>Orta kantiller</i>						
0.40	0.000374	5.010092	0.0000*	0.000300	6.256337	0.0000*
0.45	0.000290	4.812804	0.0000*	0.000827	1.690832	0.0910*
0.50	0.000227	0.000000	1.0000	0.000804	0.000000	1.0000
0.55	0.000280	6.845318	0.0000*	0.000454	4.222826	0.0000*
0.60	0.000312	8.576530	0.0000*	0.000350	7.643144	0.0000*
0.65	0.000326	10.81945	0.0000*	0.000276	12.79020	0.0000*
<i>Yüksek kantiller</i>						
0.70	0.000298	14.24420	0.0000*	0.000312	13.62431	0.0000*
0.75	0.000338	14.02471	0.0000*	0.000379	12.49677	0.0000*
0.80	0.000416	13.06890	0.0000*	0.000536	10.13943	0.0000*
0.85	0.000378	16.24638	0.0000*	0.000528	11.62788	0.0000*
0.90	0.000396	18.74366	0.0000*	0.000509	14.57279	0.0000*
0.95	0.000566	18.07084	0.0000*	0.001045	9.792625	0.0000*
ISBNK						
<i>Düşük kantiller</i>						
0.05	0.001044	-13.90158	0.0000*	0.001464	-9.914483	0.0000*
0.10	0.001153	-9.736384	0.0000*	0.001498	-7.494435	0.0000*
0.15	0.000887	-8.026821	0.0000*	0.001001	-7.109762	0.0000*
0.20	0.000881	-5.916434	0.0000*	0.000849	-6.139022	0.0000*
0.25	0.001002	-2.744086	0.0061*	0.001147	-2.397509	0.0166*
0.30	0.001004	-1.481605	0.1385	0.001008	-1.475138	0.1403
0.35	0.001029	0.635348	0.5252	0.000702	0.930668	0.3521
<i>Orta kantiller</i>						
0.40	0.001016	2.496746	0.0126*	0.001158	2.191216	0.0285*
0.45	0.001008	2.891272	0.0039*	0.001578	1.847286	0.0648*
0.50	0.000947	4.606438	0.0000*	0.001814	2.404718	0.0162*
0.55	0.000922	6.337179	0.0000*	0.000864	6.763319	0.0000*
0.60	0.000909	7.768001	0.0000*	0.000898	7.855921	0.0000*
0.65	0.000894	9.113037	0.0000*	0.001004	8.115473	0.0000*
<i>Yüksek kantiller</i>						
0.70	0.000852	11.55435	0.0000*	0.000850	11.58398	0.0000*
0.75	0.000858	13.27671	0.0000*	0.000879	12.95900	0.0000*
0.80	0.000903	13.79536	0.0000*	0.001113	11.19856	0.0000*
0.85	0.000877	16.92142	0.0000*	0.001075	13.81770	0.0000*
0.90	0.000895	18.48776	0.0000*	0.001338	12.36887	0.0000*
0.95	0.000910	22.21407	0.0000*	0.001426	14.18304	0.0000*

*, %10 veya daha iyi bir anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Q, kantilleri göstermektedir. Bootstrap işleminde 1000 tekrara (replication) dayalı XY pair yaklaşımından yararlanılmıştır.

EK II: Standart Yöntem ile Bootstrap Yöntemi Kullanılarak Elde Edilen Test İstatistiklerinin Karşılaştırılması

$$\text{Model: } q_{\tau}(lnvol_{it} | rtn_t) = \omega_{\tau} + \phi_{\tau}rtn_t + v_{\tau i}$$

Burada *lnvol* (bağımlı değişken)logaritmik işlem hacmini,*rtn* (açıklayıcı değişken) hisse senedi getirilerini göstermektedir. q_{τ} şartlı kantil fonksiyonunu, τ 0 ile 1 arasında değişen kantilleri; ω_{τ} , $v_{\tau i}$, ϕ_{τ} ise farklı τ değerleri için tahmin edilen sabit terim, hata terimi ve eğim parametresini göstermektedir. Tabloda sadelik sağlamak amacıyla sadece 0.05'ten 0.95'e kadar çeşitli kantil değerleri için eğim parametresine ait test istatistiklerine yer verilmiştir.

Q	ALTBNK			Bootstrap yöntemi		
	Standart yöntem	t istatistikleri	Olasılık değeri	Standart hata	t istatistikleri	Olasılık değeri
<i>Düşük kantiller</i>						
0.05	3.452606	2.482784	0.0131*	2.371088	3.615249	0.0003*
0.10	2.478502	3.512382	0.0005*	2.010566	4.329847	0.0000*
0.15	1.834634	4.646651	0.0000*	1.062624	8.022502	0.0000*
0.20	1.514648	6.191020	0.0000*	1.369360	6.847885	0.0000*
0.25	1.377967	7.235443	0.0000*	1.190425	8.375325	0.0000*
0.30	1.392520	6.765041	0.0000*	1.349648	6.979932	0.0000*
0.35	1.382933	6.802541	0.0000*	1.311606	7.172472	0.0000*
<i>Orta kantiller</i>						
0.40	1.257494	7.908099	0.0000*	1.292110	7.696239	0.0000*
0.45	1.163865	8.941345	0.0000*	0.972716	10.69842	0.0000*
0.50	1.115310	9.351319	0.0000*	1.116644	9.340147	0.0000*
0.55	1.143468	9.553272	0.0000*	1.108512	9.854519	0.0000*
0.60	1.141956	9.799145	0.0000*	1.310723	8.537417	0.0000*
0.65	1.126173	9.457374	0.0000*	1.316671	8.089070	0.0000*
<i>Yüksek kantiller</i>						
0.70	1.111184	10.01513	0.0000*	1.123761	9.903050	0.0000*
0.75	0.937143	12.74770	0.0000*	1.254459	9.523162	0.0000*
0.80	0.901404	12.34807	0.0000*	1.051234	10.58813	0.0000*
0.85	0.806454	12.83909	0.0000*	1.064407	9.727602	0.0000*
0.90	0.891617	12.10555	0.0000*	1.260066	8.565832	0.0000*
0.95	0.691940	15.05457	0.0000*	1.130474	9.214590	0.0000*
ISBANK						
<i>Düşük kantiller</i>						
0.05	3.265177	1.308613	0.1908	1.793939	2.381827	0.0173*
0.10	1.574041	3.112857	0.0019*	0.938156	5.222759	0.0000*
0.15	1.149529	3.750144	0.0002*	0.804124	5.360988	0.0000*
0.20	0.954840	4.023986	0.0001*	0.679826	5.651833	0.0000*
0.25	0.827117	3.881884	0.0001*	0.672138	4.776954	0.0000*
0.30	0.739056	4.402906	0.0000*	0.651702	4.993074	0.0000*
0.35	0.632514	5.298659	0.0000*	0.625476	5.358284	0.0000*
<i>Orta kantiller</i>						
0.40	0.595796	4.851449	0.0000*	0.524790	5.507866	0.0000*
0.45	0.555362	3.870882	0.0001*	0.499602	4.302903	0.0000*
0.50	0.524664	3.735147	0.0002*	0.521555	3.757409	0.0002*
0.55	0.508379	3.731415	0.0002*	0.517135	3.668235	0.0002*
0.60	0.486836	4.177822	0.0000*	0.573710	3.545192	0.0004*
0.65	0.456538	3.583911	0.0003*	0.486178	3.365415	0.0008*
<i>Yüksek kantiller</i>						
0.70	0.402542	3.824366	0.0001*	0.488383	3.152171	0.0016*
0.75	0.371806	4.709673	0.0000*	0.449711	3.893798	0.0001*
0.80	0.374370	4.292652	0.0000*	0.491125	3.272160	0.0011*
0.85	0.369227	3.919506	0.0001*	0.491345	2.945365	0.0032*
0.90	0.320204	5.094814	0.0000*	0.524864	3.108198	0.0019*
0.95	0.324326	7.011837	0.0000*	0.615109	3.697110	0.0002*

*, %10 veya daha iyi bir anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.Q, kantilleri göstermektedir. Bootstrap işleminde 1000 tekrara (replication) dayalı XY pair yaklaşımından yararlanılmıştır.

BEYPAZARI KENT KİMLİĞİNİN BİLİŞSEL HARİTALAMA YÖNTEMİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

THE EVALUATION OF BEYPAZARI URBAN IDENTITY BY COGNITIVE MAPPING METHOD

Sinem TÜRK¹

Öz

Özellikle tarihi kentlerde ve yerleşim alanlarında yapılacak olan müdahaleler, hem geçmişle kurulan bağın devam ettirilmesi, hem de kentin turizm potansiyelinin artırılması açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin önemli bir tarihi yerleşim alanı olarak kabul edilen Beypazarı tarihi yerleşim alanı ve gelişmekte olan çevresinin algılanmasını bilişsel haritalama yöntemi ile ortaya koymaktır. Bu çalışma kapsamında, bilişsel haritalama yöntemine başvurulmuş, kentsel kimliğin kentin yaşayanları tarafından imgelelenebilirlik düzeyleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Beypazarı İlçesi'nde yaşayan farklı yaş ve cinsiyet gruplarından oluşan yetişkin bireylerin bilişsel haritalamaları kendilerine verilen A4 beyaz renkli boş bir kâğıda yaptırılmış ve sonrasında 5 imge ögesi ile değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, Eski Beypazarı'nın Yeni Beypazarı'na göre kimlik algısının daha güçlü olduğu bilişsel haritalarda ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Beypazarı, kent kimliği, bilişsel haritalama, imge, tarihi kentler

Abstract

Especially the interventions that will be made in historical cities and their residential are as are quite important in terms of both continue to connection with the past and increase the tourism potential of the city. The aim of this study is to reveal the perception of Beypazarı historical residential area at hat accepted as an important historical residential area and its developing environment by cognitive mapping method. In this

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Düzce Üniversitesi, Orman Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Lisans Bitirme Tezi, snmturk91@gmail.com

study, image ability levels of urban identity by urban inhabitants were introduced referring to the cognitive mapping method. Cognitive mappings were illustrated in A4 size white papers by Beypazari in habitants from different age and gender groups, and then evaluated by 5 image components. As a result, it was emerged in the cognitive map that urban identity perception was found as high in Traditional Beypazari are a compared to New Beypazari residential area.

Keywords: *Beypazari, urban identity, cognitivemapping, image, historicalcities*

1.GİRİŞ

Kentsel sürdürülebilirlik özellikle son 30 yıldır birçok uluslararası politik ve ekonomik gündemde tartışılmıştır. Özellikle de sosyal ve çevresel koşullarla birlikte küresel ekonomik kalkınmada kentlerin rolü gittikçe daha çok dikkat çekmeye başlamıştır (WWF, 2010; UN-Habitat, 2008). Bununla birlikte, hızla göç alan kentler ve düzensiz yapılaşma ve gelir dağılımındaki eşitsizliklere bağlı olarak tarihsel öneme ve özel bir karaktere sahip olan dokular korunamamakta ya da kendilerini çevreleyen yeni yapılaşma alanları ile bir kompozisyon oluşturamamaktadırlar. Özellikle insan odaklı olmayan modern çevreler karakter ve kimliklerini de yitirmekteyler (Karaçor, 2014). Ayrıca, günümüz kentleri küreselleşme ve kentsel yaşamın fabrikasyon ürün gibi seri üretimine bağlı olarak birbirine benzemekte ve onları ayırt etmemizi sağlayan karakterleri zaman içerisinde yok olmaktadır. Yıkılıp yeniden inşa edilen ve çeşitli dinamiklerle sürekli şekilden şekle giren kentlerin kimlik erozyonu, imgenmesini de zorlaştırmakta ve bu durum kent ile gözlemcileri arasında kurulan duygusal ve bilişsel bağın zayıflamasına yol açmaktadır. Özellikle tarihi kentlerde ve yerleşim alanlarında yapılacak olan müdahaleler, hem geçmişle kurulan bağın devam ettirilmesi, hem de kentin turizm potansiyelinin artırılması açısından önem taşımaktadır. Bununla birlikte, tarihi kentler de, artan nüfus ile birlikte göç almakta ve doğal olarak bu kentlerin etrafında yeni yerleşim alanları oluşmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin önemli bir tarihi yerleşim alanı olarak kabul edilen Beypazari tarihi yerleşim alanı ve gelişmekte olan çevresinin algılanmasını bilişsel haritama yöntemi ile ortaya koymaktadır. Böylece, kentin çevresi ile birlikte kimlik değişiminin kendi yaşayanları tarafından nasıl ve ne boyutta algılandığı ortaya konulacak ve mekansal yapı ile çevrenin algılanması arasındaki ilişki konusunda literatüre katkı sağlanacaktır.

2.KENTSEL KİMLİK VE KENTSEL İMGE İLİŞKİSİ

Kimlik, doğadaki herhangi bir canlıyı veya objeyi diğer canlı ve objelerden ayıran ve onun çeşitli duyularla da algılanan kendine özgü olma durumunu ifade etmektedir ve bu kavram teklik, özgünlük anlamında kullanılmaktadır (Prohansky vd., 1983; Deniz Topçu, 2011:1052).

Tarih boyunca kentler, buldukları coğrafyanın sahip olduğu koşullara ve kendi yaşayanlarının sosyo-ekonomik değişimlerine bağlı olarak değişim ve dönüşüm göstermişlerdir. Bu süreç, kimi zaman kendi sahip oldukları kimliklerin güçlenmesine katkı sağlarken, kimi zamanda sahip oldukları kimliğin yok olmasına neden olmaktadır. Lynch (2010)'e göre kimlik, başka bir şey ile eşdeğer olmak değil, aksine teklik ve tekillik anlamına gelmektedir, ayrıca kentlerin tanınmasını ve ayırt edilmesini kolaylaştırmaktadır. Göregenli (2010)'ye göre ise, bireysel kimliklerin oluşma sürecinde olduğu gibi, kentsel kimlikler de ötekenden farklı ve ötekiyle aynı olma sürecini deneyimlemektedir.

Kentsel kimlik, geçmiş zamanlardan günümüze gelen kültürel bir gösterge olup, bir kentin diğer kentlerden ayırt edilmesini sağlayan tüm bileşenleri olarak tanımlanmaktadır. Kentsel kimlik, dinamik bir yapı olup sürekli süreçleri de ifade etmektedir. Tüm tarihsel periyotlarda, bir kentin sosyal yapısı bir şekilde o kentin fiziksel formunu yansıtmıştır. Kentsel kimlik, kentin imgelenebilirliğini etkileyen, geçmişten günümüze kadar devam eden süreç tarafından ortaya konulan anlamlı bir bütünselliktir. Bu kimlik, her bir kentte ayırt edici bir ölçek ve özelliğe sahiptir ve bu özellikler fiziksel, kültürel, sosyoekonomik, tarihi faktörlerden etkilenerek kentli insanlar ve onların yaşam tarzlarından etkilenirler. Kentsel kimlik, bir kent ve çevresinin doğal ve yapay elemanları ile sosyo-kültürel özelliklerinden oluşmaktadır. Doğal çevreyi oluşturan flora, iklim ve topografya; yapay çevreyi oluşturan yapılar, anıtlar, kent bölgeleri, yollar, meydanlar ve kent mobilyaları kent kimliğini oluşturmaktadır. Kentsel kimliği oluşturan en küçük birimin ise mahalle olduğu düşünülmektedir. Coğrafi özellikler, mimari yapı, yerel gelenekler ve yaşam tarzları kentin kimliğini bir bütün olarak tamamlayan bileşenlerdir (BeyhanveÇelebiGürkan, 2015).

Kent kimliği; kent imgesini etkileyen, her kentte farklı ölçek ve yorumlarla kendine özgü nitelikler taşıyan, fiziksel, kültürel, sosyo-ekonomik ve tarihsel faktörlerle şekillenen, kentliler ve onların yaşam biçimlerinden etkilenen ve geçmişten günümüze uzanan bir sürecin anlamlı bütünlüğüdür. Kentsel imge ile kentsel kimlik kavramları genellikle birbirine karıştırılmaktadır. Kentsel imge, kentin görünür olması ile ilgilidir ve zihinsel bir süreci ifade eder. Kent kimliği ise kentin sosyal, kültürel ve fiziksel yapısına işaret eder (Deniz Topçu, 201:1052).

Kentsel kimliğin gelişmesi ile ortaya çıkan kentsel imge, gözlemcinin yani kentlilerin ve onu ziyaret edenlerin kentin kendi içerisinde sahip olduğu ilişkiler ağının ve diğer kentlerle olan uzamsal yapısının zihinde görünür olma biçimidir. Bu görünürlük, yani imgeleme, kimlikle birlikte mekanın anlamını da içermektedir. Bu anlam ise, zaman içerisinde anıların, hatıraların ve tecrübenin birikmesi ile oluşmaktadır. Karaçor (2016)'a göre, bir yerin kimliği o yerin karakteri ile ilgili ve objektif bir yapıda iken; imge ise bu kimliğin nasıl algılandığı ile ilişkilidir.

Lynch (2010), kentsel imgenin elemanlarını; yollar, sınırlar, bölgeler, odaklar ve nirengi noktaları olmak üzere beş başlık altında toplamaktadır. Yollar, bir gözlemcinin kentsel alanda üzerinde dolaşabileceği

ya da dolaştığı kanallar olarak tanımlanırken; Sınırlar, benzer olmayan bölgeleri ayıran ya da içine girilebilen / girilemeyen engeller olarak; Bölgeler, sınırlarla ayrılan ve benzer özelliklerin görüldüğü alanlar olarak; Odak noktaları stratejik öneme sahip, herkesin birey olarak davranışlarının odak noktası olan yoğun alanlar olarak; Nirengi noktaları ise, fiziksel peyzajın kolaylıkla tanımlanabildiği ve kentsel alanın tamamında algılanabilen elemanlar olarak tanımlanmıştır (Dülger Türkoğlu, 2002:58).

Şekil 1. Lynch'in Kentsel İmge Elemanları

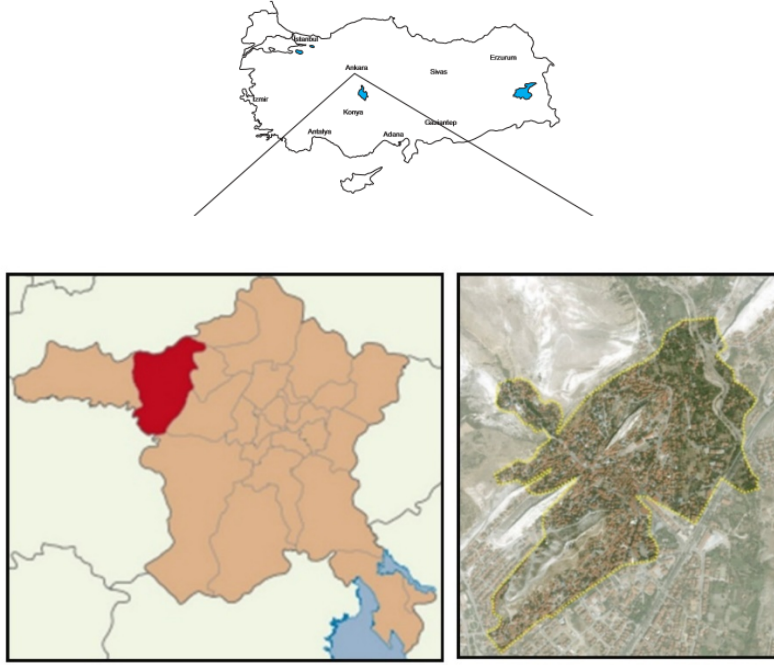
Kaynak :Topçu¹, Topçu², 2012:578

3. ÇALIŞMA ALANI VE YÖNTEM

3.1. Çalışma Alanı

Ankara'ya bağlı bir ilçe konumunda olan Beypazarı'nın tarihi, Antik Çağ'da Hitit ve Friglere kadar uzanmakta ve Bizans döneminde Hristiyanların Haç Yolu üzerinde kalması nedeniyle etrafında hala manastırların yer aldığı birçok Bizans mağarası ve kiliselerine rastlanmaktadır. Oğuz Türklerinin Orta Asya'dan gelip Beypazarı'na yerleşmesi ile ilçe Osmanlı idaresine geçtikten sonra Bursa iline bağlı olarak gelişmiş, 1863 tarihinden itibaren ise Ankara sancağına bağlı bir ilçe haline getirilmiştir. Günümüzde, eski ve yeni olmak üzere ikili bir yerleşme düzeni gösteren Beypazarı'nın topografik yapısı oldukça engebelidir.

Şekil 2. Beypazarı Konumu ve Kentsel Sit Alanı.

Kaynak: (Günay, 2010).

Eski yerleşim alanları, Ankara-İstanbul yolunun kuzeyinde, dağların dik yamaçlarına ve vadilerine yerleşmiştir. Eski yerleşim alanı, çarşı ve çevresindeki Beytepe, Cumhuriyet, İstiklal, Kurtuluş, Rüstem Paşa ve Zafer Mahalleleri olmak üzere 6 mahalleden oluşmaktadır. Bu alan, 150 yıllık tarihi çarşısı ve 3500 adet geleneksel yapıyı barındırmaktadır.

Osmanlı Dönemine tarihlenen eski yerleşim (geleneksel doku), konumlandığı coğrafya ve doğal yapı ile yerel kültürün etkileşimiyle oluşan özgün niteliklere sahiptir. Kalker tepeler ve vadiler, kentin doğal kimlik öğeleri, geleneksel konut ve dokusu ile diğer taşınmaz kültür varlıkları kültürel kimlik öğeleridir (Gültekin, 2007:264).

Anadolu yerleşmelerinde görülen kale Beypazarı'nda yoktur. Bunun nedeni ise vadinin iki yakasında yer alan kayalıkların kale görevini yerine getirmesidir. Toplu ve sık dokulu evler kendi içinde kademeler oluşturmaktadır. Evlerin oluşturduğu doku üzerinde kurulduğu alandaki yerleşmeye bir "kalekent" görünümü kazandırmaktadır. (Aklanoğlu, 2002:82).

İlk yerleşim alanı olan Beytepe Mahallesi'nde görece büyük konutların çoğunlukta olması, yerleşiklerinin varlığını ve mahalleye verilen Bey adını açıklamaktadır. Mahallenin güneyindeki İstanbul Caddesi'ndeki göçmenlerin yerleştirildiği bitişik nizam, üç katlı konutlar ise II. Abdülhamit tarafından

yaptırılmıştır. Bu bölgede, camilerin bulunması ve 1881, 1887, 1907 tarihli nüfus sayımlarında Gayri Müslimlerin olmaması, geçmişte Müslüman çoğunluğun göstergesidir(Gültekin,2007:264).

Geleneksel doku, (1849'deki yangın sonrası grid sistemle planlanarak yeniden yapılan) 600 dükkanlı çarşıya ve günümüze kalıntıları ulaşan 1613 tarihli Nasuh Paşa (Sulu) Hanı'na odaklanmaktadır. Doku, çarşının kuzeybatısındaki yamaçlarda, yapılaşmanın ve ulaşımın zor çözümlendiği strüktürde, eğime paralel gelişen, organik ve asimetrik yerleşme desenine sahiptir. Yaklaşık 80 hektarlık alanda altı mahallede, (İstiklal, Cumhuriyet, Beytepe, Rüstem Paşa, Zafer, Kurtuluş Mahalleri) 3.000 adet geleneksel konut ile az sayıdaki (1970 sonrasına tarihlenebilen) yeni konutlardan oluşmaktadır. Cami veya mescitlerin etrafında gelişen bu mahalleler, genellikle ağaç kümeleri, su yüzeyi ve tepeciklerle ayrılmaktadır (Gültekin,2007:264).

Fiziksel ve sosyal açıdan kentin temel ögesi olan mahalleler, evlerin bitişik veya arık düzeyde yan yana gelerek şekillenen sokak özelliğine sahiptir. Açılan yollar; dar ve kıvrımlı olup labirent dokusu oluşturmaktadır. Sokak ve caddeler, yerleşim alanının dar ve dik olması aynı zamanda mimari özellikler ve yerleşim özellikleri nedeniyle çok dardır. Yolların genişliği, 3m ve 6m arasında değişir ve yüksekliği 2 m olan bahçe duvarlarıyla sınırlanmıştır. Yolları dar ve yüksek bahçe duvarlarının çevrelediği sokaklar; bazen kapı ile sonlanan bir çıkmaz sokak bazen de merdivenli veya rampalı bir sokak özelliğindedir. Dar, kıvrımlı ve ağaçsız sokaklar yer yer kesişerek, küçük meydanlar oluşturmaktadır. Topografyaya göre şekillenen hiyerarşik düzendeki sokaklar çeşme başlarında,sokakların kesişim noktalarında, camii önlerinde genişleyerek sosyalliğin sağlandığı meydanlar oluşturmuştur. Genellikle dışa kapalı iç avlular görülmekte ve bahçe duvarları mahremiyeti sağlamak amacıyla yüksek (2m) yapılmıştır. Sokakların ana hattını yüksek avlu duvarları belirler(Aklanoğlu, 2002:84).

Kentsel yapıda olduğu gibi açık ve yeşil alanlarda da iki farklı doku dikkati çekmektedir. Topografik açıdan oldukça engebeli arazi üzerinde yer alan tarihi kent dokusunda, açık ve yeşil alanlar çok azdır.Bu durum, kırsal yaşamla kentsel yaşamın iç içe olması ve kentin dar ve dik bir alanda kurulmuş olmasından kaynaklanmaktadır. İki-üç katlı evlerden oluşan tarihi kent dokusundaki avlular, çeşme başlarında, sokakların kesişim noktalarında, cami önlerinde genişleyerek oluşan meydanlar, kent merkezini ikiye bölen İnözü Vadisi boyunca yer alan bahçeler ve bağlık alanlar açık ve yeşil alan sistemini oluşturmaktadır (Aklanoğlu, 2010:129).

Beypazarı, 2008 yılında Ankara Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından kentsel sit alanı olarak ilan edilmiştir (Günay, 2010:128).Beypazarı İlçesi'nin geleneksel mimari dokusunda evler 3 katlı olup, konutlar genellikle büyük aileler için tasarlanmıştır. Evlerin zemin katları servis için, üst katları ise yaşama mekanı olarak ayrılmıştır (Uslu ve Kiper, 2006:308).

Yeni gelişen kesim ise eski İstanbul yolunun güneyindeki düzlüklerde ve batıya doğru karayolunun yakın konumda bulunmaktadır.Yeni gelişen kent dokusu anayol güzergahına ve eski yerleşim dokusuna göre daha düz bir alanda gelişmiştir.İlçenin güneyinde gelişen yeni yerleşim alanı, tarihi kent dokusundan ayrı

Hayvanların çevrelerindeki mekânsal ilişkiler hakkındaki araştırmasında tanımladığı bilişsel harita terimi ilk olarak Tolman (1948) tarafından tanımlandı (Imani, Tabaeian, 201:53). Bu kavram daha sonra çevre psikolojisi alanında, insanın yaşadığı çevreye ilişkin içsel imajını, zihinsel/bilişsel kurgusunu veya temsilini ifade eden bir anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Bu alanda öncülük yapan Kevin Lynch, bilişsel haritalama tekniği yoluyla, insanların kentleri hakkındaki imajlarını belirlemeyi hedeflemiştir (Bilgin, 1999). Lynch (1960) yaptığı çalışmada 1950'lerden sonra anketler (doğrudan röportajlar) ve illüstrasyonlar (anketi cevaplayanlara şehir planlarının eskizlerini çizmek ya da parçalarını çizmelerini istemek) kullanarak üç Amerikan kentini (Boston, Jersey City ve Los Angeles) araştırmıştır. Araştırmasının ana amacı, çevrenin birinin zihninde yer alan fiziksel öğelerini belirlemektir. Eskiz haritaları ve bu Amerikan şehirlerindeki sakinlerle yapılan röportajlara dayanarak, kent sakinlerinin kentin imajını beş fiziksel unsur olarak sınıflandırmıştır. Bu unsurlar okunaklı yerler yaratmada önemli bir rol oynamakta ve insanların çevreleri hakkındaki algulamalarını etkilemektedir (Topçu¹, Topçu², 2012:577). İnsan zihinsel haritalar yoluyla kendisini yönlendirebilir ve şehir hakkında yaklaşık fikir sahibi olabilir. Bilişsel haritalama, çevre hakkında bilgi toplamak, organize etmek, depolamak, geri çağırma ve manipüle etmek anlamına gelir (Topçu¹, Topçu², 2012:577).

Rapoport (1977), Bilişsel haritayı, 'insanların mekansal çevreleri, öğeleri, göreceli konumları, mesafeleri ve yönleri ve genel yapısı hakkında bilgi edinmesini, kodlamasını, depolamasını ve şifresini çözmesini sağlayan bir dizi psikolojik dönüşüm' olarak tanımlar (Sihombing, 2013:348).

Laszlo ve arkadaşları (1993) bilişsel haritaların altında yatan fikri şu sözlerle açıklamaktadır: "Nöronal dizileri yerleştirerek oluşturulan bilişsel haritalar elbette kağıt üzerinde çizilen tasvirlerden çok daha uyarlanabilir. Bilişsel bir harita, organizma beyinde çevreyi temsil eder. " (Sihombing, 2013:348).

Zihinsel imge, karmaşık çözümler aramada modellerin oluşturulması ve uyarlanması için gerekli olan bilişsel bir süreçtir. Böyle bir süreçte oluşan resim, bilişsel harita olarak adlandırılır. Zihinsel / bilişsel haritalar, kişinin mekânsal çevrelerinin niteliği hakkında bilgi edinmesini ve manipüle edilmesini sağlayan tüm iç süreçleri kapsar (Kara, 2012:290).

Şekil 5. Bilişsel/zihinsel haritaların oluşum süreci şeması (Akgül, 2009:14)

Daha önce yapılan çalışmalara dayanarak Beypazarı İlçesi'nde yaşayan ve farklı yaş ve cinsiyet gruplarından oluşan yetişkin bireylerin bilişsel haritalamaları kendilerine verilen A4 beyaz renkli boş bir kağıda yaptırılmıştır. Görüşülen bireylerden kendilerine verilen beyaz kağıtlara Beypazarı denildiğinde zihinlerinde oluşan görselleri aktarmaları istenmiştir. Elde edilen bu haritalar Kevin Lynch (2012)'in belirlediği 5 imge ögesi ile değerlendirilmiştir. Bilişsel haritalama yapan kentlilerin kimliğinin gizli tutulması amacıyla sadece isim ve yaş bilgileri alınmış, soyadı bilgilerine yer verilmemiştir. Gray vd.. (2014) bilişsel

haritalamalarda örneklem sayısından çok, haritalamanın niteliğinin önemli olduğunu öne sürmüştür. Buna göre araştırma nitel araştırma yöntemi ile yapılmıştır. Nitel araştırmalarda, araştırma probleminin özelliğine ve araştırmacının sahip olduğu kaynaklarının sınırlılığına göre örneklemin genişliği belirlenmelidir (Karataş,2015:69). Katılımcılar tesadüfi örnekleme yoluyla seçilmiştir. Katılımcılar Eski Beypazarı'nda yaşayan ve Yeni Beypazarı'nda yaşayan kişiler olmak üzere iki farklı gruptan oluşmaktadır. Bu kapsamda 10 kişi ile bilişsel haritalama çalışması yapılmış, ancak bazı haritaların okunamamasından dolayı 6 çalışma değerlendirilmeye uygun bulunmuştur. Bilişsel haritalama yapanlardan 3 kişi Eski Beypazarı'nda, diğer 3 kişi ise Yeni Beypazarı'nda ikamet etmektedir. Deneklerin 4'ü erkek 2'si kadındır.

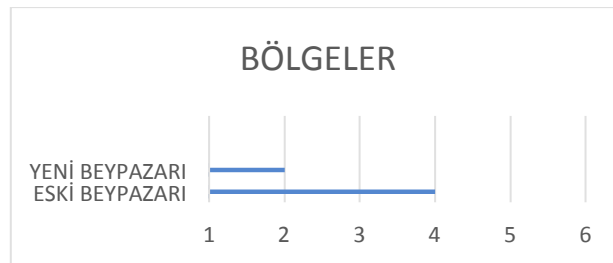
Deneklerin oluşturduğu bilişsel haritalardaki imgeleri ortaya koyabilmek için bilişsel haritalar tematik olarak gruplandırılmıştır. Tüm haritalar arasında benzerlikler karşılaştırılmış ve sonucunda en çok tekrarlanan imgelere ulaşılmıştır.

4. BULGULAR

Görüşmelerden elde edilen 6 adet bilişsel harita Şekil 6'da verilmiştir. Şekil 6'da a görseli 38 yaşında erkek, b görseli 29 yaşında kadın, c görseli 43 yaşında erkek, d görseli 54 yaşında erkek, e görseli 29 yaşında erkek, f görseli ise 39 yaşında kadın bir Beypazarı yaşıyanına aittir.

Bölgeler, kent içerisinde farklı karakter veya dokuya sahip olan alanları ifade etmektedir. Beypazarı'nın da zihinsel haritalarda 3 bölgeye ayrıldığı belirlenmiştir. Bu bölgeler, fiziksel özelliklere göre ayrılan bölgelerdir. İlk aşama analizde Beypazarı'nda imaj öğeleri bağlamında Eski Beypazarı (geleneksel konut bölgesi), Yeni Beypazarı (gelişme konut bölgesi) ve Toplu konut bölgesi olmak üzere üç farklı bölgenin varlığı ortaya konulmuştur. Beypazarı sakinlerinin bilişsel haritaları değerlendirildiğinde Eski Beypazarı bölgesinin 4 kişi tarafından ve Yeni Beypazarı bölgesinin 2 kişi tarafından çizilmesiyle Eski Beypazarı (geleneksel bölge)'nin kentsel algılamada daha ağır bastığı görülmüştür.

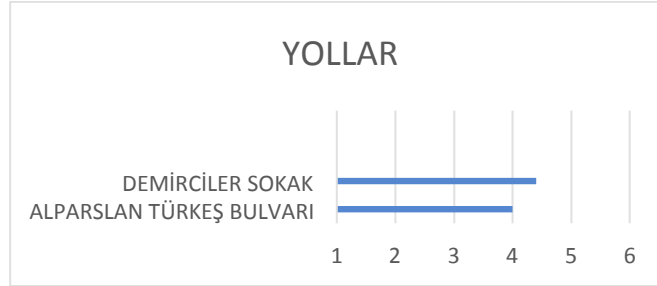
Tablo 1. Bilişsel Haritalarda Kişi Sayısına Göre Bölgeler

Yollar, gözlemcilerin alışkanlık ve olanaklara bağlı olarak kullandıkları alanlardır. Bunlar sokaklar, yaya yolları, toplu taşıma alanları, kanallar ve demiryolları olabilir. Bu öğeler pek çok kişinin imgesinde baskındır. İnsanlar hareket halindeyken kenti gözlemler ve bu yollar üzerinde diğer çevresel öğeleri algılayabilir ve bütünle ilişkisini kurarlar (Lynch, 2010). Kentin tanımlanabilirliğine bağlı olarak önem

dereceleri farklılık gösteren yol öğeleri, görüşme yapılan pek çok kişinin imgesinde baskın olarak ortaya çıkmıştır. Beypazarı'nda en güçlü olarak imgelenen yol Alparslan Türkeş Bulvarı'dır. Bu bulvarın kuzey tarafında Eski Beypazarı güney tarafında ise Yeni Beypazarı olmak üzere kenti ikiye bölmektedir. Diğer önemli aks ise insanları Tarihi Çarşı'ya götüren Demirciler Sokak'tır.

Tablo 1. Bilişsel Haritalarda Kişi Sayısına Göre Yollar

Sınırlar, gözlemciler tarafından ulaşım aksları gibi kullanılmayan doğrusal öğelerdir. İki bölge arasında sınır işlevi görür, sürekliliği doğrusal olarak bölerler (Lynch, 2010). Veri analizleri sonucunda yerleşmeyi sınırlayan en önemli unsur topografya olarak tespit edilmiştir. Topografik yapının etkisiyle; yeni yerleşim alanı eskiye göre daha az eğimli olan güney kesimde gelişme göstermektedir. Diğer bir kenar öğesi ise Alparslan Türkeş Bulvarı'dır, kenti iki büyük bölgeye ayırmaktadır.

Odak noktaları, yol kavşakları veya meydanların bulunduğu noktalardır. Bir odak noktası hem kesişim noktası hem de bir yoğunlaşma alanı olabilir (Lynch, 2010). Yapılan analizler sonucunda en önemli odak noktasının Hanlarönü Meydanı (havaç heykeli) olduğu bilişsel haritalar (4 kişi) ile de tespit edilmiştir. Hanlarönü Meydanı Eski Beypazarı bölgesinde bulunmaktadır. Meydanın üst tarafında Tarihi Çarşı bulunmaktadır.

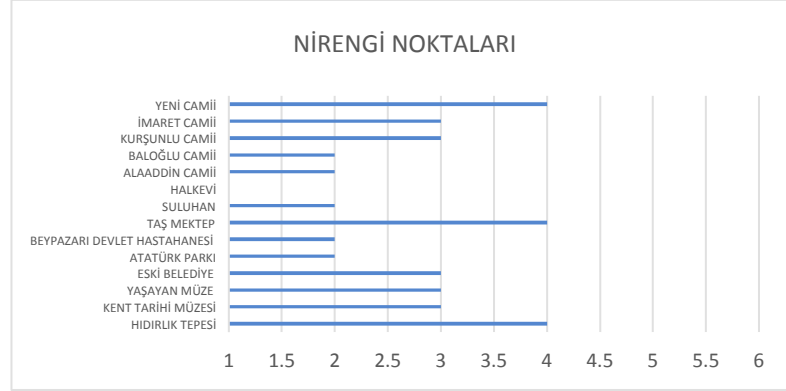
Tablo 1. Bilişsel Haritalarda Kişi Sayısına Göre Odak Noktası

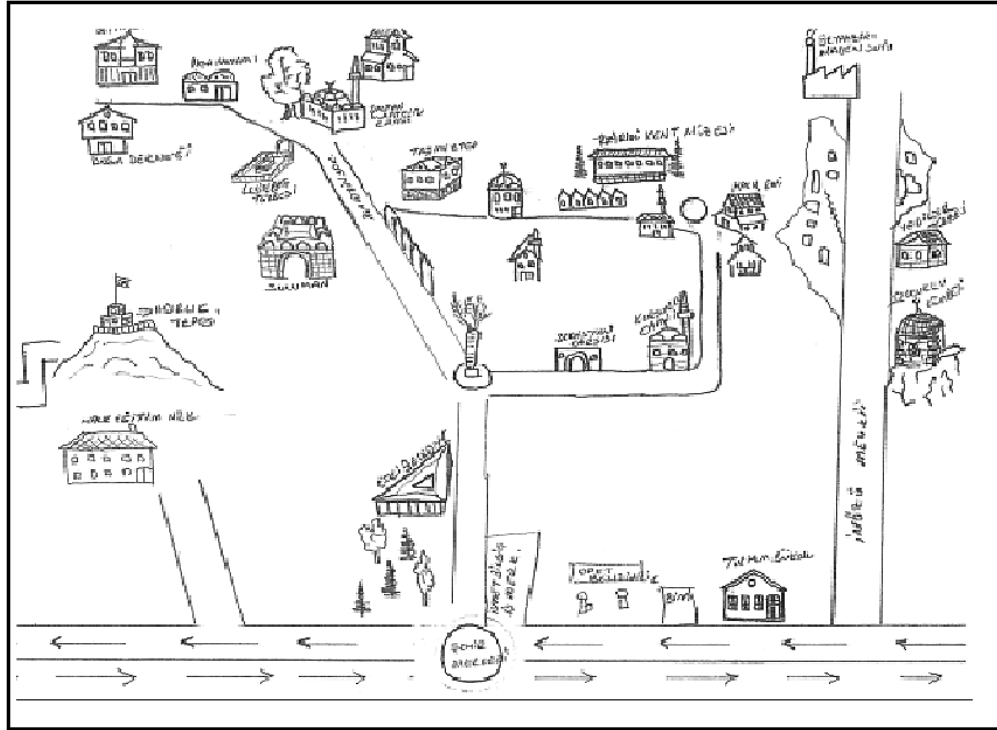
Nirengi noktaları, gözlemciler için dışsal öğeler olarak algılanan noktasal referanslardır. Bunlar çoğunlukla bir bina, işaret levhası, dükkan veya tepe gibi kolay tanımlanabilen fiziksel oluşumlardır (Lynch, 2010). Hıdırlık Tepesi bilişsel haritalarda da en çok hatırlanan nirengi noktası olarak ortaya çıkmaktadır. Taş Mektep, Alaaddin Camii, Kurşunlu Camii, İmaret Camii, Yeni Camii, Kent Tarihi Müzesi, Yaşayan Müze,

Suluhan, Balğolu Camii, Halkevi, Eski belediye, Atatürk Parkı, Beypazarı Devlet Hastanesi de imgenelen diğernirengi noktalarıdır.

Tablo 1. Bilişsel Haritalarda Kişi Sayısına Göre Nirengi Noktaları

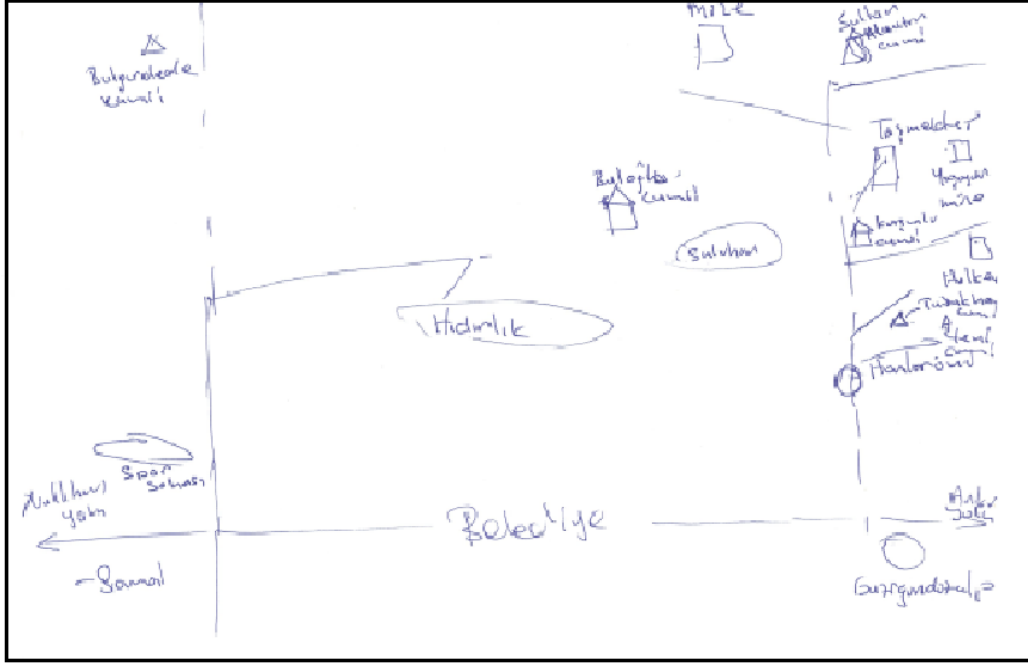

Şekil 3. Beypazarı'na ait bilişsel haritalamalar

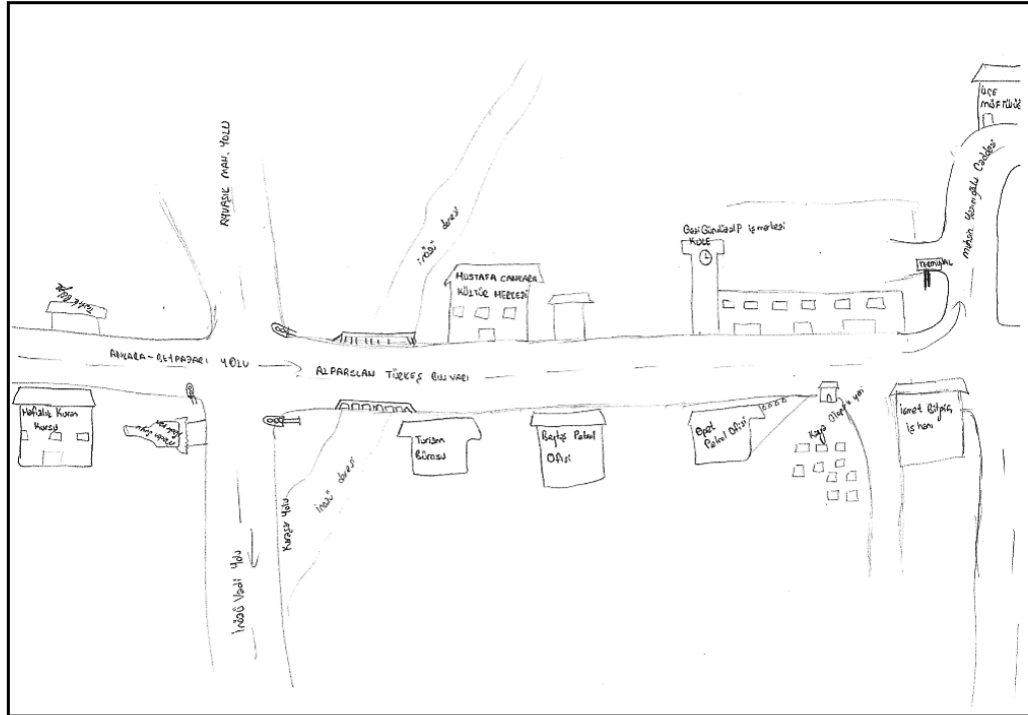

Şekil 6.a

Şekil 6.d

Şekil 6.e

dokuya ait kentsel imgeler kullanılabilir. Yeni yerleşim alanında eski yerleşim alanında bulunan meydanlar gibi toplanma alanları bulunmamaktadır. Bundan dolayı eski dokuya uygun meydanlar tasarlanabilir.

6. KAYNAKLAR

- Aklanoğlu, Filiz (2010). Geleneksel Yerleşmelerde Kültür Turizmi: Beypazarı Örneği. *Kastamonu Üni., Orman Fakültesi Dergisi*, Cilt.10, Sayı.2, (125-136).
- Aklanoğlu, Filiz- Arslan, Mükerrerem (2010). Beypazarı Peyzaj Potansiyelinin Geliştirilmesi. *Selçuk Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, Cilt.24, Sayı.4, (45-52)
- Aklanoğlu, Filiz (2002). *Beypazarı Peyzaj Potansiyelinin Saptanması Üzerine Bir Çalışma*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üni., Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- Akgül, İbrahim (2009). Fiziksel Ve Kişisel Özelliklerin Bilişsel Haritalar Üzerindeki Etkileri: Sanal Mekânlarda Deneysel Bir Çalışma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, (14)
- Beyhan, Şefika Gülin- Gürkan, Ülkü Çelebi (2015). Analyzing The Relationship Between Urban Identity and Urban Transformation Implementations In Historical Process: The Case Of Isparta. *International Journal of Architectural Research: ArchNet-IJAR*, Cilt.9, Sayı.1, (158-180).
- Deniz Topçu, Kadriye (2011). Kent kimliği üzerine bir araştırma: Konya örneği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt.8, Sayı.2, (1052).
- Dülger Türkoğlu, Handan (2011). Kentsel imge: İstanbul'dan bulgular. *İTÜ DERGİSİ*, Cilt:1 Sayı:1 Eylül, (58).
- Göregenli, Melek (2010). *Çevre psikolojisi: insan-mekan ilişkileri*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Günay, Zeynep (2010). *Neoliberal Kentleşme Dinamikleri Çerçevesinde Tarihi Çevrenin Sürdürülebilirliği: Sürdürülebilir Kentsel Koruma Modeli*. Doktora Tezi. İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Gültekin, Nevin (2007). Geleneksel Konut Dokusunda Kullanım Sürecinin Değerlendirilmesi-Beypazarı Örneği. *Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Der.*
- Imania, Fatemeh, Tabaeianb, Marzieh (2011). Recreating mental image with the aid of cognitive maps and its role in environmental perception. *MS candidate, Islamic Azad University of Isfahan, Khorasgan Branch, Architecture department. bDepartment of Art and Architecture, Islamic Azad University, Tehran, Iran. International Conference of Cognitive Science.*

- Kara, Baris (2012). Landscape Design and Cognitive Psychology. *World Conference on Psychology and Sociology*, 82, (288 – 291).
- Karataş, Zeki (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* Cilt.1, Sayı.1, (62-80).
- Kutay Karacor, Elif (2016). Public vs. Private: The Evaluation of Different Space Types in Terms of Publicness Dimension. *European Journal of Sustainable Development*, 4(5), xxx-xxx.
- Kutay Karacor, Elif (2014). Place Making Approachment to Accomplish Social Sustainability. *European Journal of Sustainable Development*, Cilt.3, Sayı.4, (253-262).
- Lynch, Kevin (2012). *Kent imgesi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.
- Lynch, Kevin (2010). *Kent imgesi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.
- Özdağoğlu, Aşkın (2010). Bilişsel Haritalama ve Analitik Serim Süreci (ASS) Entegrasyonu. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt.17, Sayı.1, (1-10).
- Proshansky, Harold-Fabian, Aabbe-Kaminoff, Robert (1983). Place-identity: Physical world socialization of the self. *Journal of environmental psychology*, Cilt.3, Sayı.1, (57-83).
- Sihombing, Antony (2013). Drawing Kampung through Cognitive Maps Case Study: *Jakarta. Department of Architecture, Faculty of Engineering, Universitas Indonesia. 2013 5th International Conference on Chemical, Biological and Environmental Engineering (ICBEE 2013)*
- Topçu¹ Kadriye Deniz, Topçu² Mehmet (2012). Visual presentation of mental images in urban design education: cognitive maps. *Selcuk University, Faculty of Eng. & Architecture, Department of Urban and Regional Planning*
- UN-Habitat, (2008). UN-Habitat State of the World's Cities 2008/2009: Harmonious Cities ISBN: 978-92-1-132010-7
- Uslu, Aysel-Kiper, Tuğba (2006). Turizmin Kültürel Miras Üzerine Etkileri: Beypazarı/Ankara Örneğinde Yerel Halkın Farkındalığı. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, Cilt.3, Sayı.3, (305-314).
- Ülkeryıldız, Evren- Durmuş Arsan, Zeynep- Akış, Tonguç (2009). Öğrenci zihin haritalarında kente ilişkin deneyimle değişen çevre algısı. *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt.11, Sayı.1, (72-82).
- WWF, (2010). WWF Reinventing the City: Three Prerequisites for Green Urban Infrastructures <http://www.panda.org/> (01.06.2016).

BAŞKANLIK HÜKÜMETİ SİSTEMİ VE TÜRKİYE İÇİN GEÇERLİLİĞİ PRESIDENTAL GOVERNMENT SYSTEM AND ITS VALIDITY FOR TURKEY

Bahar GİDERSOY¹

Öz

Başkanlık Hükümeti Sisteminde Montesquieu'nun ileri sürdüğü kuvvetler ayrılığı ilkesi gerçekleşmektedir. Yani devletin sahip olduğu yasama, yürütme ve yargı güçleri ayrı organlar olan yasama, yürütme ve yargı organlarına verilmiştir. Bunlardan yasama ve yürütme organları birbirlerinden bağımsız olarak kurulur ve çalışırlar. Ancak, her iki organın arasında birbirlerine tanınan yetkiler sonucunda "frenler ve dengeler" sistemi kurulmuştur. Bu sistem en iyi şekilde Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanmaktadır. İnsan haklarının ve hürriyetlerinin en iyi şekilde korunduğu bir hükümet sistemi olan Başkanlık Hükümeti Sisteminin Türkiye'de geçerli bir şekilde uygulanabilmesi için üniter bir devlet yapısı içerisinde, sistemin özelliklerine dikkat edilmesi, seçim sisteminde ve siyasi partilerde bir takım değişiklikler yapılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kuvvetler Ayrılığı İlkesi, Parti İçi Demokrasi, Demokrasi, Dar Bölge Seçim Sistemi, Amerika Birleşik Devletleri.*

Abstract

The principle of separation of powers argued by Montesquieu, actualizes in Presidential Government System. In other words, the executive, legislative and judicial powers of the state have been given to executive, legislative and judicial organs which are separate organs. The executive and legislative powers are established and operated as independently from each other. However, "checks and balances" system has been established as the result of the powers which are given to each other between two organs. This system is applied in the best form in United States of America. The election system and political parties within a unitary state structure for the implementation of Presidential Government

---

¹ Okutman Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, gidersoy@hotmail.com

System effectually in Turkey which is a governmental system where the human rights and freedoms are protected in the best form must be changed.

Keywords: Principle Of Separation Of Powers, İn-Party Democracy, Democracy, Single Member District, United States Of America.

1.GİRİŞ

Devletin üç temel fonksiyonu ve bu fonksiyonları yerine getirecek olan üç temel organı mevcuttur. Bunlar yasama, yürütme, yargı fonksiyonları ile yasama, yürütme, yargı organlarıdır. Bu organlar aynı zamanda yasama, yürütme ve yargı kuvvetine de sahiptirler. Hükümet sistemleri, kuvvetler ayrılığı prensibine göre, daha ziyade yasama ve yürütme organları arasındaki mevcut ilişkilere göre belirlenmektedir. Kuvvetlerin yasamada birleşmesi durumunda ortaya “Meclis Hükümet Sistemi”, kuvvetlerin sert bir şekilde ayrılması halinde “Başkanlık Hükümeti Sistemi”, yumuşak ayrılmasında ise “Parlamentar Hükümet Sistemi” ortaya çıkmaktadır. Birçok demokratik ülke de kültürel, tarihi ve sosyal yapısı açısından kendisine en uygun olan bu hükümet sistemlerinden birini seçmekte ve uygulamaktadır. Parlamentar Hükümet Sistemi daha ziyade Avrupa’daki ülkeler tarafından, Başkanlık Hükümeti Sistemi ise Amerika’daki ülkeler ile birtakım Afrika ve Doğu Asya ülkelerince belirlenmiş ve uygulanmıştır (Özer, 1998:2).

Türkiye’de 1921 Anayasası (Teşkilât-ı Esasiye Kanunu) ile Meclis Hükümeti Sistemi, 1924 Anayasası (Teşkilât-ı Esasiye Kanunu) ile Karma Hükümet Sistemi, 1961 ve 1982 Anayasaları ile ise Parlamentar Hükümet Sistemi kabul edilmiştir. Özellikle 1961 Anayasasının kabulünden sonra hükümet krizleri yaşanmış ve Türkiye kısa ömürlü koalisyon hükümetleri tarafından yönetilmiştir. Bu duruma çare bulmak için yürütme organının kuvvetlendirilmesi istenmiş ve bu yönde düzenlemeler yapılmıştır. 1982 Anayasası ile yürütme organı güçlendirilmiş olmasına rağmen bu dönemde de koalisyon hükümetleri kurulmağa devam etmiş ve siyasi istikrarsızlığın, ekonomik krizlerin önüne geçilememiştir. Bütün bu olaylar Parlamentar Hükümet Sisteminin sorgulanmasına ve yeni bir hükümet sistemi arayışına neden olmuştur. Başkanlık Hükümet Sistemine geçilip geçilmemesi konusundaki tartışmalar ilk defa Turgut Özal döneminde gündeme getirilmiş, daha sonraki yıllarda Süleyman Demirel tarafından tartışmaya açılmış, günümüzde ise konu yeniden gündeme gelmiştir. Bu nedenle, Başkanlık Hükümet Sistemi bu çalışmaya konu olarak seçilmiştir. Çalışmanın amacı ise sistemi tüm özellikleriyle ayrıntılı bir şekilde inceleyerek doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktır.

Başkanlık Hükümeti Sisteminin, bugün Türkiye’de uygulanmakta olan Parlamentar Hükümet Sisteminin yarattığı tıkanıklık ve siyasi krizlere bir çare olup olamayacağı, siyasi hayatı nasıl ve ne yönde etkileyeceği çalışmanın sorunsalını oluşturmaktadır.

Bütün bu sorulara cevap verebilmek ve Başkanlık Hükümeti Sistemini daha iyi anlayabilmek için çalışma iki bölüm halinde oluşturulmuştur. Birinci bölümde Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan Başkanlık Hükümeti Sistemini ayrıntılı olarak inceledikten sonra ikinci bölümde Türkiye’de bu sistem hakkında neler düşünüldüğü ve başarılı olması için nelerin yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur.

2. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NDE UYGULANAN BAŞKANLIK SİSTEMİNİN TARİHİ GELİŞİMİ VE ORGANLARI İLE BAŞKAN VE KONGRE ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Başkanlık Hükümeti Sistemi sert kuvvetler ayrılığı prensibine dayalı bir hükümet sistemidir ve saf şekliyle sadece Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanmaktadır. Dünyada bu sistemden Arjantin, Brezilya, Şili gibi etkilenen birtakım ülkeler olmuştur. Ancak sistem bu gibi ülkelerde Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi başarılı bir şekilde uygulanamamıştır. Bu nedenle sistem Amerika Birleşik Devletleri'nde saf, klasik şekliyle ele alınarak incelenmiştir.

2.1. Tarihi Gelişim

Amerika kıtasının keşfinden sonra bu kıtaya çeşitli ülkelerden göçler başlamış ve farklı ırklara sahip, değişik görüşleri temsil eden insanlar buraya yerleşmişlerdir. Örneğin İspanyollar ve Portekizliler Güney Amerika'yı işgal ederken İngilizler daha ziyade Amerika'nın kuzeyine çıkmışlardır. Kuzeye yerleşenler hürriyetleri, özgürlükleri ve yenilikleri savunan kişilerden oluşurken güneyde daha ziyade zengin kesimi temsil etmişlerdir. Kıtanın kuzeyinde yer alan İngiliz sömürgelerinin sayısı on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında on üçü bulmuştur. Bu on üç İngiliz Kolonisi yerli halka karşı güçlü olabilmek, İngiltere'nin almış olduğu kararlar karşısında durabilmek için aralarında birleşerek ortak hareket etmek ihtiyacını duymuşlar ve 1643 yılında bazı koloniler bir konfederasyon kurmuşlardır. Ancak bu konfederasyon uzun ömürlü olamamış ve 1648 de dağılmıştır. Bu süreçte İngiltere bir taraftan koloniler üzerinde iktisadi açıdan hegemonyasını sürdürmeye devam etmiş, diğer taraftan da koloniler aleyhinde birtakım kararlar almıştır. İngiltere, kolonilerin kabul etmeyeceği yeni vergi yasaları çıkartmış ve bu yasalar kolonilerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Zira koloniler, vergi ödemek istememiş ve kendilerini İngiltere'ye bağlı saymamışlardır. Öte yandan İngiltere parlamentosunda temsilcileri olmadığı için bu parlamentoda alınan kararların kendilerini bağlamayacağını, dolayısıyla da bu vergileri ödemenin mantıksal bir açıklaması olmadığı görüşünü savunmuşlardır. Kolonilerin gümrüklü mallar için boykot ilan etmesi üzerine İngiltere zor kullanmıştır. İngiltere'nin bu zorlamaları karşısında koloniler arasında örgütlenme başlamış ve çeşitli gösteriler yapılmıştır. 1770 yılının Mart ayında Boston'da yapılan bir gösteride İngiliz askerleri ateş açmış ve beş kişi ölmüştür. Geniş tepkilere yol açan bu olay "Boston Katliamı" olarak adlandırılmıştır. Bu olaydan sonra İngiltere politikasını yumuşatmış olsa dahi işe yaramamıştır. Zira artık bu mesele bir vergi meselesinin ötesine geçerek "yönetim" ve "bağımsızlık" sorunu haline dönüşmüştür (Ateş, 1982:100-101).

Bütün bunlar kolonilerin bağımsızlık mücadelesini başlatmalarını tetiklemiştir. Nihayet bu on üç koloni 4 Temmuz 1776 tarihinde "Bağımsızlık Bildirisi"ni kabul etmişler ve sırasıyla kendi anayasalarını yaparak on üç bağımsız devlet şekline dönüşmüşlerdir. Bu devletler, 1777 yılında "Konfederasyon Maddeleri"ni kabul ederek bir konfederasyon meydana getirmişlerdir. Ancak bu konfederasyon sistemi başarılı bir şekilde işlemediğinden güçlü bir merkezi otoriteyi temsil edecek olan federasyon sistemine geçilmesi dönemin ileri gelenlerince gerekli görülmüştür. George Washington'un göstermiş olduğu çabalar sonucunda, bazı küçük devletlerin karşı koymalarına rağmen 1787 yılında Philadelphia'da on üç devletin delegelerinden oluşan "Philadelphia Konvansiyonu" toplanmıştır. Bu toplantıda uzun tartışmalar yapılmış ve 17 Eylül 1787 tarihinde konvansiyondaki 55 delegeden 39'unun olumlu yönde oy vermesi ile Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk anayasası kabul edilmiştir (Çam, 1987: 90-91). Bu anayasa

hazırlanırken Konfederasyonla ilgili maddeler çıkarılmıştır ve Anayasayı yapan kurucular, Locke ve Montesquieu'nun etkisinde kalarak tamamen yeni bir metin hazırlamışlardır. Anayasa düzenlenirken yasama ve yürütme güçlerinin ayrılığı teorisine atıf yapılmıştır. Fakat bu ayrılık, fren ve dengeler (checks and balances) anlayışına göre, daha ziyade çeşitli güçler arasında kurulmuş bir denge olarak kabul edilmiştir (Portelli, 1999: 38). Böylece söz konusu anayasa ile Amerikan Başkanlık Sistemi kurulmuştur.

2.2. Amerika Birleşik Devletleri'nde Başkanlık Sisteminin Temel Organları ve Başkan ile Kongre Arasındaki İlişkiler

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki halen yürürlükte olan sisteme bakıldığında esas olarak Anayasaca düzenlenmiş üç ana organ göze çarpmaktadır. Bunlar, Bakan ve yardımcılardan oluşan yürütme organı, Senato ve Temsilciler Meclisinden oluşan yasama organı ile Yüksek Mahkeme ve diğer mahkemelerden oluşan yargı organlarıdır. Bu organlar sert kuvvetler ayrılığı esasına göre birbirlerinden katı bir şekilde ayrılmış olsalar dahi özellikle yasama ve yürütme organları arasında, frenleyebilme ve denetleyebilme açısından bazı etkileşim araçları mevcut kılınmıştır. Başkanlık sisteminde bu anayasal organların yanında siyasi partiler ve baskı grupları gibi kurumlar da önemli bir yere sahiptir.

2.2.1. Yürütme Organı: Başkan

1787 Anayasasını hazırlayanlar, henüz kurulma aşamasında olan ulusun, ulusal birliğinin gerçekleşmesini hızlandırabilmek için kuvvetli bir yürütme organının varlığına inanmışlar ve bu kurumu yaratmışlardır (Çam, 1987: 98). Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Başkanlık makamı bugün Amerikan siyasi hayatının başta gelen en önemli kurumlarından birini oluşturmaktadır. Sistemi oluşturan ve anayasayı hazırlayan kurucu babalar, kuvvetli bir yürütmenin varlığını istemişler ancak Başkanlık makamının bu kadar önem kazanacağını da tahmin edememişlerdir. Amerikan Başkanlık Kurumu, genel oyla seçilen Başkan ile özdeşleşmektedir. Başkanlığın üstünlüğünü daha ziyade yürütme organınca yürütülen dış ilişkiler ve savunma alanlarında görmekteyiz (Jacqué, 1998: 58-59). Başkanlık makamını anlayabilmek için sırasıyla ilk önce Başkanın seçimi ile vekalet süresini daha sonra ise yürütmenin örgütlenmesi son olarak da Başkanın yetkileri incelenecektir.

2.1.1.1. Başkanın Seçimi ve Başkanlığa Vekalet Süresi

Amerika Birleşik Devletleri'nde Başkanın seçimi üç aşamada gerçekleşmektedir.

Birinci aşamada her parti Başkan adaylarını belirler. Bunun için, ilk önce yönetsel kongre denebilecek "primerler" de Başkan adayını seçecek olan delegeler seçilir. Bu delegeler daha sonra ulusal kongre denen "konvansiyon" da parti Başkan adayını seçerler. Başkan adayı olabilmek için adayın asgari 35 yaşını doldurması, Amerika'da doğması ve 14 yıldan beri Amerikan vatandaşı olması gerekmektedir. Adaylar bu şekilde belirlendikten sonra propaganda çalışmaları başlatılmaktadır (Çam, 1987:100).

İkinci aşamada her federe devlet halkı tarafından Başkanı seçecek olan delegeler seçilir. Her devlet, kongrede sahip olduğu temsilcilere eşit sayıda delege seçebilmektedir. Bu delegeler başkan seçecek olan ikinci seçmeni oluşturur ve toplam sayıları 538'dir. Üçüncü aşamada ise seçilen bu delegeler Başkanı seçerler. Zaten ikinci seçmenlerin belirlenmesiyle kimin Başkan olacağı kesinleşmiş olmaktadır. Zira ikinci seçmenler kendilerini seçtirmiş olan partinin adayına oylarını vermek zorunda hissederler. Burada bir emredici vekalet ortaya çıkmaktadır. İkinci seçmenler yani delegeler Ocak ayının ikinci pazartesi oy kullanırlar. Kullanılan oyların yarısından bir fazlasını (270 oy) alan Başkan seçilir. Ancak

adayların hiçbiri bu çoğunluğu sağlayamadığı takdirde Başkan Temsilciler Meclisi tarafından ve en çok oy alan üç aday arasından seçilir (Çam, 1987:98-99).

Başkanın Başkanlığa vekalet etme süresi dört yıldır. Pratikte birinci Başkan Washington'un yaptığı gibi Başkanın sadece iki defa art arda seçilmesi isteniyordu. Franklin. D. Roosevelt'in dört defa arka arkaya (1933-1945) Başkan seçilmesi durumunda, Anayasada XXII'nci değişiklik yapılarak iki defadan fazla Başkan seçilemeyeceği kuralı getirilmiştir. Amerikan sisteminde erken seçim söz konusu değildir. Başkanlığın boşalması halinde Başkanla birlikte seçilmiş olan Başkan yardımcısı bu görevi devralır. Yani Başkanın yerine geçer ve sürenin sonuna kadar görevine devam eder (Jacqué, 1998: 59).

2.2.1.2. Yürütmenin Örgütlenmesi

Başkanlık sisteminde Başkan yürütme organının tek sahibidir ve yürütme gücünü Parlamenter Hükümet Sisteminde olduğu gibi başbakan ile paylaşmamaktadır. Ayrıca Başkan, geniş yetkilerle donatılmıştır ve yetkilerini gereği gibi kullanabilmesi için çeşitli kişi ve kuruluşlardan yardım alması gerekmektedir. Bu kişi ve kuruluşlar arasında akla ilk gelen Başkan yardımcısıdır. Başkan yardımcısından sonra sekreterleri ve diğer yardımcıları arasında ise “Beyaz Saray Ofisi”, “Bütçe Ofisi”, “İktisat Danışmanları Konseyi”, “Ulusal Güvenlik Konseyi” gibi kuruluşlar gelmektedir.

2.2.1.2.1. Başkan Yardımcısı

Başkan ile aynı zamanda seçilir. Başkan kendi kafasında bir Başkan yardımcısı adayını seçer ve partisinin ulusal kongresinde belirlenmesi için onu kongrede teklif eder. Başkan, yardımcısını seçerken kendisini kişilik olarak tamamlayacak ve ona oy getirebilecek güce sahip kişiyi seçer (Pactet, 1996:222). Örneğin Başkan sağ eğilimli ise yardımcısı sol eğilimli olur. Yine Başkan kuzeyden seçilmiş ise yardımcısı güney bölgesinden seçilir. Bu şekilde davranılarak seçmenlerin çoğunluğuna ulaşılmak istenmektedir (Kuzu, 1997:18). Başkan yardımcısının silik bir rolü vardır. Fakat İkinci Dünya Savaşından sonra önemi giderek artmıştır. Başkan yardımcısı Başkanın ölümü veya istifası halinde, Başkanın yerine geçerek geriye kalan görev süresini tamamlar (Pactet, 1996:222). Örneğin Roosevelt öldükten sonra Truman, Kennedy öldükten sonra Johnson bu şekilde Başkan olmuşlardır. Başkan yardımcılığı makamının boşalması halinde, anayasa 1866 yılında yapılan değişikliğe göre Başkan kongrenin onayını aldıktan sonra yeni bir Başkan yardımcısı seçer. Başkan yardımcısı aynı zamanda senatonun da Başkanıdır. Ancak bu görevini gereği gibi yerine getiremediğinde senato kendine yeni bir Başkan seçer.

2.2.1.2.2. Sekreter (Bakanlar)

Sekreterler, federal idarede yer alan çeşitli bakanlıkları idare etmekle görevli olan bakanlardır. Sekreterler, Başkan tarafından atanırlar. Başkan, sekreterleri Kongrenin dışından, çoğunlukla özel sektörlerde yer alan, bazen de idarenin içindeki kişiler arasından, Senatonun onayını alarak serbestçe seçer. Aynı zamanda Başkan bunların görevlerine son da verebilir. Her şeye rağmen bakan da denebilen bu sekreterler, Parlamenter Hükümet Sistemindeki gibi kongreye karşı sorumluluk taşıyan bir hükümet oluşturmazlar. Bunlar Başkanın kişisel iş arkadaşlarıdır (Pactet,1996:222-223). Bunlara bakan demek pek doğru olmaz. Çünkü oy hakları yoktur ve Başkan kendilerini gerektiğinde azledebilir. Sekreterler sadece Başkana karşı sorumludurlar ve onunla uyumlu çalışırlar. Başkanın sekreterle çalışma şekli başkandan başkana değişir. Bazı başkanlar sekreterlerle tek tek baş başa görüşmeler yaparken bazıları da onlarla toplu olarak görüşmeyi tercih ederler. Örneğin Eisenhower sekreterlerle toplu olarak toplantı yaparken

Kennedy ayrı ayrı görüşmeyi tercih etmiştir. Başkan, bu görüşmelerde sekreterlerin sadece görüşlerini alır. Sekreterlerin görüşleri Başkan açısından bağlayıcı değildir. Bu toplantılarda karar alınırken oylamaya gidilmez. Çünkü Başkanın verdiği karar her zaman geçerli olmaktadır. Başkan Lincoln, bir konu görüşülürken sekreterlerin hepsinin kendine karşı görüş bildirmeleri üzerine “yedi hayır bir evet, evetler kazanır” diyerek her şeye rağmen Başkanın kararının geçerli olacağını altını çizmiştir. Lincoln’un bu sözü son derece meşhurdur ve karar verme yetkisinin sadece Başkana ait olduğunu ispatlamaktadır (Karatepe, 2018:131).

2.2.1.2.3. Diğer Yardımcılar

Amerika Birleşik Devletleri’nin dünyadaki gücünün ve öneminin artmasına paralel olarak Başkanın da sorumlulukları artmıştır. Başkan, dünyada gelişen problemlere çözüm getirebilmek ve büyüyen bürokrasiyi idare edebilmek için Başkan Yardımcısı ve sekreterler dışında da yardımcı kuruluşlara ihtiyaç duymuştur. 1930’lu yıllarda Başkana yardım edecek çeşitli ofisler, konseyler kurulmuştur. Bu kuruluşların başında “Beyaz Saray Ofisi” (White House Office) gelmektedir. Beyaz Saray Ofisinde çalışanlar Başkana en yakın olan kişilerdir. Sayıları yaklaşık 500 kadardır. Tamamen Başkana bağlıdır ve ona yürütmedeki işlerini idare edebilmesi için yardımcı olurlar. Başkan her gün ve günün her saatinde bu kişilerle görüşebilir çünkü bu kişiler Başkanla aynı çatı altında çalışmaktadırlar. Bunların dışında Başkanın “kafadar” cronies diye adlandırılan bir veya iki tane sırdaşı vardır. Bu sırdaşlar Başkanın hoşuna gitmese dahi kendisine doğruyu söylerler. Örneğin Kennedy’nin sırdaşı olarak kardeşi olan Robert Kennedy gösterilmektedir (Özer, 1998:62). Beyaz Saray Ofisinden başka bütçenin hazırlanması ve uygulanması ile ilgilenen “Yönetim ve Bütçe Ofisi”ni (The Office of Management and Budget), Başkana dış politika ve savunma alanlarında tavsiyelerde bulunan “Milli Güvenlik Konseyi”ni (National Security Council) görmekteyiz (Jacqué, 1998:62). Bunların yanında “İktisat Danışmanları Konseyi”, “Bilim ve Teknoloji Ofisi”, “Ulusal Havacılık ve Uzay Konseyi”, “Planlama Ofisi” gibi kuruluşlar da bulunmaktadır.

2.2.1.3. Başkanın Yetkileri ve Görevleri

Yürütmenin başı olarak Başkanın idari alanda olduğu kadar dış ilişkiler ve savunma alanlarında da önemli yetkileri vardır. Bu bölümde Başkanın başlıca görevleri incelenecektir. İdari alanda Başkanın görevlerinden biri olarak memurların atanmasını görmekteyiz. Yürütme organının tamamını temsil etmesi ve federal idarenin başı olması nedeniyle Başkan yüksek dereceli memurlar ile ikinci derecedeki memurları atama yetkisine sahiptir. Yalnız, Başkanın atamış olduğu bakan, elçi gibi yüksek dereceli memurların göreve başlayabilmeleri için Senatonun onayı gerekmektedir. Hemen belirtmek gerekir ki bakanların atamalarında Senatonun onayı gerekirken azledilmeleri durumunda bu onay aranmamaktadır (Çam,1987:106). Anayasaya göre Başkan federal memurları atama yetkisine sahiptir. Bu yetkinin kullanımıyla federal idarede büyük ölçüde bir siyasallaşmaya gidilmiştir. Bu siyasallaşma olayı Amerika Birleşik Devletleri’nin ilk on yılında o kadar etkili olmamıştır. Ancak Jackson’ın (1829-1837) başkanlığı ile bu olay giderek artmış ve ortaya “spoils system” çıkmıştır. Bu sistemde, kamu görevleri Başkanın bağlı olduğu partinin üyelerine, özellikle de Başkanın seçiminde ona yardım eden parti militanlarına mükafat olarak verilmektedir. Bu sistem, Amerika Birleşik Devletleri’nde yaklaşık elli yıl sürmüş ve doruk noktasına da Lincoln’un başkanlığı döneminde ulaşmıştır. Garfieldi’nin, federal bir görevden ayağı

kaydırılan bir aday tarafından öldürülmesi üzerine Kongre, 1883 yılında Pendleton yasasını (Pendleton Act) kabul ederek tarafsız işe alma sistemini (merit system) getirmiştir. Böylece günümüzde “spoils system” uygulaması oldukça azalmıştır (Lauvaux, 1990:228-229). Yine idari alanda Başkan kanunların yürütülmesinden sorumludur ve kanunların yürütülmesini sağlayabilmek için de kararname ve tüzük mahiyetinde yürütme emirleri (executive order) çıkartır.

Başkanın dış ilişkiler ve savunma alanındaki yetkilerine baktığımız zaman ise dış siyasette çok önemli görevlerinin olduğunu görmekteyiz. Örneğin, Başkan ülkenin dış politikasını belirler ve önemli kararlar alır, elçileri atar, yabancı devletleri tanıyabilir (Çam, 1987:107). Senatonun üçte ikisinin onay vermesi ile uluslararası antlaşmaları imzalayabilir. Burada belirtmemiz gerekir ki Başkan gerekirse senatonun onayını almadan da uygulama antlaşmaları yapabilir. Bu antlaşmalara “Executive agreements” adı verilmektedir ve Amerika’da yapılan antlaşmaların çoğunda bu usul takip edilmiştir. Başkanlar bu yöntemle, kendilerinin önem verdiği fakat senatonun antlaşmayı onaylamadığı durumlarda başvurmuşlardır. Örneğin Birinci Dünya Savaşı’nın bitiminde Başkan Wilson Versay Barış Antlaşmasını yapmış ancak senato onaylamamıştır. Savunma alanında ise silahlı kuvvetlerin başkomutanı olarak silahlı kuvvetlerin ne zaman, nasıl hareket edeceği konusunda stratejik kararlar alma yetkisine sahiptir. Örneğin Başkan Truman atom bombasının Hiroşima’ya atılması, Başkan Kennedy’de Küba’ya asker çıkarılması konularında karar almışlardır. Askerler, beğenmeseler de Başkanın vermiş olduğu kararlara kendilerinin uymak zorunda olduğunu hissederler. Çünkü bilirler ki ihtilaf halinde kaybeden taraf kendileri olacaktır. Örneğin Başkan Truman ile General Mac Arthur arasında ihtilaf çıkmış ve Başkan generali emekli ederek meseleyi çözmüştür. Birleşik Devletlerde, demokratik rejimin bir sonucu olarak, ‘seçilmişler atanmışlardan daima üstündür’ anlayışı hâkimdir (Özer, 1998:33-34).

2.2.2. Yasama Organı

Amerikan Anayasasına göre yasama organı Temsilciler Meclisi ve Senatodan oluşan Kongre tarafından temsil edilmektedir.

Temsilciler Meclisi, 438 üyeden oluşmaktadır. Bu üyeler federe devletlerin nüfuslarıyla orantılı olarak seçilmektedirler. Meclise üye olabilmek için en az 25 yaşını doldurmuş olmak, yedi yıldan beri Amerikan vatandaşı olmak gibi şartlara sahip olmak gerekmektedir. Her federe devlet, Temsilciler Meclisine yollayacağı temsilci sayısı kadar seçim bölgesine bölünür ve bu seçim bölgelerinde çoğunluğu kazanan aday temsilci seçilmiş olur. Temsilciler Meclisinin Başkanı genelde çoğunluk partisi içinden seçilen biri olur ve bu kişiye “speaker” denilmektedir. Bu nedenle Meclisin Başkanı tarafsız değildir ve Amerikan siyasi hayatını fazlasıyla etkileyen kişilerden biridir. Temsilciler Meclisi’nde yaklaşık 20 tane komisyon bulunmaktadır ve ülkenin gelişmesiyle ilgili konuları takip etmektedirler. Meclis toplantılarını, üye çoğunluğu ile yapmaktadır. Fakat tatbikatta çoğunluğun sağlanamamasına itiraz edilmediği takdirde meclis toplanmakta ve çalışmalarına başlamaktadır. Üyelerin kanun teklif etme yetkisi vardır ve mali konularla ilgili kanun tasarılarını vermek sadece Temsilciler Meclisine aittir. Ayrıca üst derece memurları “impeachment” yoluyla itham etme yetkisi de bu meclise aittir.

Senato federe devletleri temsil etmektedir ve her federe devlet buraya eşit sayıda iki senatör yollamaktadır. Yani Senato yüz senatörden oluşmaktadır. Senatörlerin görev süresi altı yıldır. Ancak senatonun üçte biri her iki yılda bir yenilenmektedir. Senatör seçilebilmek için adayların otuz yaşını

doldurmuş olmaları ve en az dokuz yıldan beri Amerikan Vatandaşlığına sahip olmaları gerekmektedir. Senatonun başkanı Başkan yardımcısıdır. Fakat Başkan yardımcısının görevinin çok olması nedeniyle onun yokluğunda Senatoya Başkanlık etmesi için, Senato kendine ayrıca bir Başkan seçmektedir. Burada da Temsilciler Meclisinde olduğu gibi komisyonlar bulunmaktadır (Jacqué, 1998:64-65). Senatonun yetkilerine baktığımızda Başkan tarafından atanan hükümet üyelerinin, federal hakimlerin, yüksek dereceli memurların atamalarını onayladığını görmekteyiz. Ayrıca Başkanın yapmış olduğu antlaşmaları 2/3 çoğunluk ile onaylama yetkisine sahiptir. Bunların dışında Temsilciler Meclisince suç isnat edilmiş olan memur hakkında Senato'da 2/3 çoğunluk elde edilmesi durumunda hüküm verme yetkisine de sahiptir (impeachment) (Duhamel, 2000:205-206).

2.2.2.1. Yasama ve Yürütme Organları Arasındaki İlişki

Başkanlık sistemi Montesquieu'nun savunduğu sert kuvvetler ayrılığı teorisine dayanmaktadır. Yani Yasama, Yürütme ve Yargı kuvvetleri birbirinden tamamen ayrıdır ve ayrı ayrı organlarca kullanılır. Yasama organı sadece yasama işlerini yürütürken Başkanın temsil ettiği Yürütme organı da yürütme faaliyetlerinden sorumludur. Yasama ve yürütme organlarının oluşabilmesi için ayrı zamanlarda ve ayrı ayrı seçimler yapılır. Her iki organın çalışmaları ve görevleri birbirinden farklı ve ayrıdır yani her iki organ birbirine karışamaz, müdahale edemez.

Ancak Yasama ve yürütme organlarının birbirlerinden bu derece ayrı olmaları sistemi yürümez hale getirebilir. İşte oluşabilecek bu tıkanmaları bertaraf edebilmek için her iki organa da karşılıklı olarak birbirlerini etkileyebilme ve denetleyebilme imkanı veren çeşitli yetkiler tanınmıştır. Bu etkileme ve denetlemenin sonucu olarak da her iki organ birbirleriyle anlaşarak uyum içerisinde geçinmek zorundadırlar. Sistemde işte bu uyumun en iyisi sağlandığı ülke Amerika Birleşik Devletleri'dir ve bu nedenle de bu sistem en iyi şekilde Amerika Birleşik Devletleri'nde yürümektedir. Başkanlık Hükümeti Sistemine aynı zamanda "kontrol- denge" (checks and balances) sistemi de denmektedir Yasama ve yürütme organları arasında bu "kontrol- denge" sistemini kurmaya yarayan karşılıklı yetkiler aşağıdaki başlıklarda incelenmektedir.

2.2.2.1.1. Başkanın Kongreyi Etkileyen Yetkileri

Başkanın kongre üzerinde sahip olduğu söz konusu yetkileri şöyle sıralayabiliriz:

- Anayasaya göre, Başkan meclisleri olağanüstü toplantıya çağırma veya toplantı tarihinin ertelenmesi konusunda anlaşamamaları durumunda toplantıları erteleme yetkisine sahiptir. Ancak günümüzde kongre devamlı olarak toplandığından bu yetki önemini kaybetmiştir (Jacqué, 1998:67).

- Anayasa Başkana kongreye verilmek üzere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin genel durumunu açıklayıcı bir rapor hazırlama yetkisi vermektedir. Buna mesaj yollama yetkisi de denir. Bu raporlar Başkanlar tarafından kongrenin açılış gününde okunmak üzere senede bir kere verilmektedir. Önceleri raporları Başkanlar bizzat kendileri okumaktaydılar. Sonraları bu usul terk edilmiş ancak Başkan Wilson ile tekrar eski uygulamaya dönülmüştür. Senede bir kere kongreye yollanan rapor (mesaj) dışında da Başkanlar gerekli gördükleri zaman kongreye çeşitli mesajlar yollayabilmekte ve bu mesajlara ihtiyaç duydukları ve çıkartılmasını istedikleri yasaları da ilave etmektedirler. Böylece bu

mesajlar aracılığıyla Başkanlar yasaların çıkartılması açısından kongreyi etkilemek ve kongre ile aralarında görüş birliği sağlamak istemektedirler.

– Başkan kongre tarafından kabul edilmiş olan kanunları veto edebilir. Bu da Başkanın kongre karşısında sahip olduğu en önemli yetkilerden bir tanesidir. Başkan tarafından veto edilmiş olan kanunun tekrar kanunlaşabilmesi için ayrı ayrı temsilciler meclisi ve Senato'da 2/3 çoğunlukla kabul edilmesi gerekmektedir. Eğer bu çoğunluk sağlanabilirse Başkan kanunu yayınlamak mecburiyetindedir. Ancak bu çoğunluğu ayrı ayrı her iki mecliste temin etmek oldukça zor olduğundan Kongre de Başkanla uyumlu bir şekilde çalışmak zorundadır. Zira Başkanın istemediği bir kanunun yürürlüğe girmesi pek kolay değildir (Gözler, 2014:74). Bu nedendir ki Kongre'de pek fazla Başkanların vetosuna karşı gelmemektedir. Örneğin Roosevelt 631 defa veto yetkisini kullanmış, 10 vetosu kongre tarafından reddedilmiş, Eisenhower 73 veto kullanmış sadece ikisi reddedilmiş, Kennedy birçok defa bu yetkisini kullanmışsa da hiçbirini kongre tarafından reddedilmemiştir (Çam, 1987:108). Amerika Birleşik Devletleri'nde Başkan veto yetkisini iki şekilde kullanabilmektedir. Bilindiği gibi Kongrede kabul edilmiş olan bir kanunun yayınlanması için Başkan'a yollanmasından 10 gün içinde, Başkanın söz konusu kanunu veto etme yetkisi vardır. Ayrıca bu veto şekinden başka bir de cep vetosu (pocket veto) mevcuttur. Cep vetosunda Başkan kongre tarafından kabul edilmiş ve kendisine yollanmış olan kanun metnini, kongrenin tatile girmesi için 10 günden az bir zaman kalması durumunda, saklar yani hiçbir şey yapmaz. Başkanın bu suskunluğu veto anlamına gelir ancak kongre artık toplantı halinde olmadığı yani tatile girdiği için bu veto kongre tarafından kaldırılamaz ve dolayısıyla da tasarı kanunlaşamaz. Böylece Başkan istediği bir kanunun kongre tarafından çıkartılmasını elde edemediği takdirde veto yetkisini kullanarak istemediği bir kanunun yürürlüğe girmesini engelleyebilmektedir. Dolayısıyla Başkan veto yetkisi ile kongreyi önemli bir şekilde etkilemektedir (Jacqué, 1998:68).

2.2.2.1.2. Kongrenin Başkanı Etkileyen Yetkileri

Bu yetkiler şöyle sıralanabilir:

– Amerika Birleşik Devletleri'nde atamalar Başkan tarafından yapılmaktadır. Ancak yüksek mahkeme yargıçları ve kabine üyelerinin atamaları gibi önemli atamalar Senato tarafından onaylanmak zorundadır. Bundan dolayı Başkan atamaları yaparken senatonun onaylayabileceği kişileri atamalı yani Senato ile bir uzlaşma içinde çalışmalı, görüşlerini dikkate almalıdır.

– Amerika Birleşik Devletleri'nde uluslararası antlaşmalar Başkan tarafından yapılmaktadır. Ancak bu antlaşmaların geçerliliği, senatonun 2/3 çoğunlukla bunları onaylamasına bağlıdır. Bu sebeple Başkan, antlaşmaları yaparken söz konusu onayı alabilmek için senatonun görüşlerine dikkat etmek zorundadır (Gözler, 2014:72). Ancak 2/3 çoğunluğu elde etmek güç olduğu için, Başkanlar sıkça senatonun onayına tabi olmayan yürütme antlaşmalarına (executive agreement) başvurumaktadırlar (Jacqué, 1998:63). Örneğin Yalta Antlaşması bu yolla yapılmıştır. Versay Barış Antlaşması Başkan Wilson tarafından yapılmış ancak Senato bu antlaşmayı onaylamamıştır. Her şey rağmen Başkan Wilson, bu antlaşmanın dünya barışı için yapmış olduğu katkılar nedeniyle 1920 yılında "Barış Ödülü"nü almıştır (Özer, 1998:44).

– Başkanın görevlerini yerine getirebilmesi için bütçesinin olması gereklidir. Ancak Başkanın bu bütçesini onaylamak kongreye aittir. Kongre bütçeyi kısılabildiği gibi onaylayabilir. Başkan,

kongre tarafından kendisine ne kadar bir para ayrılmışsa ancak onu kullanabilir. Kongrenin onayından geçmeden vergiler artırılmadığı gibi azaltılamaz. Bu nedenle, Başkanlar programlarını uygulayabilmek ve kendilerine gerekli olan finansmanı elde edebilmek için kongre ile iyi geçinmek zorundadırlar (Özer, 1998:44).

– Başkanın faaliyetleri kongrenin kurmuş olduğu araştırma komisyonunca denetlenebilir. Bu komisyonun vermiş olduğu karar sonucu Başkanın görevden alınması söz konusu değildir. Ancak bu rapor Başkanın itibarını kamuoyunda zedeleyebilir. Bu nedenle Başkan görevlerini yerine getirirken kongrenin bu yetkisini kullanabileceğini düşünerek dikkatli hareket etmek zorundadır (Karatepe, 2013:135).

– Kongrenin sahip olduğu diğer önemli bir yetki de suçlama (impeachment) yetkisidir. Başkan da dahil, Başkan Yardımcıları Amerika Birleşik devletlerindeki bütün resmi görevliler suçlama ile karşılaşabilirler. Suçlama yapılabilmesi için ilgili kişilerin vatana ihanet, rüşvet gibi çok ağır bir suç işlemeleri gerekmektedir. Suçlamayı Temsilciler Meclisi yapmaktadır. Bunun için özel bir çoğunluk aranmamaktadır. Yargılamayı ise Senato yapmaktadır. Ancak Senatoda mahkûmiyet kararı alınabilmesi için 2/3 çoğunluğun sağlanması gerekmektedir. Başkan yargılanıyorsa Senatoda yapılan toplantıya Yüksek Mahkeme Başkanı Başkanlık etmektedir (Örgün, 1999:86). Senato'dan mahkûmiyet kararı çıkarsa Başkan görevden alınmış sayılır. Suçlama ile Başkanın siyasi değil ama cezai sorumluluğu söz konusu olabilmektedir. Yani, siyasi nedenlerle görevden almak söz konusu değildir (Gözler, 2014:73). Örneğin bu yargılama usulü, telefonların dinlenmesi ile ilgili Watergate skandalının patlak vermesi üzerine Başkan Nixon'a karşı başlatılmıştır. Ancak bu yargılama sonuçlanmadan Başkan 1974 yılında istifa etmiş ve görevden ayrılmıştır (Jacqué, 1998:70).

2.2.3. Yargı Organı

Yargı organı federal mahkemeler ve yerel mahkemelerden oluşmaktadır yerel mahkemelerin yargıçları halk tarafından seçilmekte ve bu mahkemeler federal mahkemelerin görev alanına girmeyen uyuşmazlıkları çözümlenmektedirler. Federal mahkemeler ise Merkezi otoriteye bağlı olarak çalışırlar ve federal yasalardan kaynaklanan uyuşmazlıklar hakkında karar vermektedirler. Amerikan Anayasası federal düzeyde sadece yüksek mahkemeyi düzenlemiştir. Ayrıca Kongre'ye de gerekli gördüğünde bölgeler ve eyaletler düzeyinde federal mahkemeler kurma yetkisi tanımıştır. Ülkedeki bütün federal mahkemeler federal yüksek mahkemeye bağlı olarak çalışmaktadırlar (Karatepe, 2013:132). Yüksek Mahkeme 9 yargıçtan oluşmaktadır yargıçlar, senatonun onaylaması şartıyla, Başkan tarafından tayin edilirler. Yargıçlar son derece bağımsız çalışırlar. Çünkü kendileri ayrılmak istemedikleri müddetçe görevlerini ömür boyu ifa edebilmektedirler. Ayrıca yüksek miktarda bir aylıkla çalışmaktadırlar. Yargıçlar görevde oldukları müddetçe başka bir kamu görevinde çalışamayacakları gibi özel işlerle de uğraşamazlar (Oliva, 1997:95). Federal Anayasa Yüksek Mahkemenin yetkilerini ve görevlerini saymıştır. Mahkemenin Anayasayı yorumlama yetkisi yanında hükümetin işlem ve eylemlerini denetleme görevi de bulunmaktadır (Karatepe, 2013:133). 1803 yılından beri de yasaların anayasaya uygun olup olmadıklarını denetlemektedir. Ayrıca Yasama ve Yürütme organları arasında çıkacak olan ihtilaflarda hakemlik görevini üstlenmiştir. Böylece kuvvetler ayrılığını düzenleyen bir organ halini almıştır (Kaboğlu, 2014:155).

3. TÜRKİYE'DE BENİMSENEN HÜKÜMET SİSTEMLERİ İLE BAŞKANLIK HÜKÜMET SİSTEMİ ARAYIŞINA GÖTÜREN NEDENLER VE BU SİSTEMİN HAYATA GEÇİRİLEBİLİRLİĞİ

3.1.Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet döneminde Türkiye'de Benimsenen Hükümet Sistemleri

Gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet döneminde, devlet idaresinde çeşitli sıkıntılar yaşanmış ve bir türlü siyasi istikrar sağlanamamıştır. Güçlü bir devlet istikrarlı bir idare kurabilmek ve dolayısıyla ülkede siyasi istikrarı sağlayabilmek için çeşitli hükümet sistemleri arayışına girilmiş ve bu hükümet sistemleri anayasalarımız da düzenlenmiştir. Bu başlıkta Türkiye'de kabul edilmiş olan 5 anayasada hangi hükümet sistemlerinin kabul edildiği incelenecektir.

3.1.1. 1876 Anayasası'nda (Kanuni Esasi) kabul edilen Hükümet Sistemi

Birinci meşrutiyet, ilk anayasa olan 1876 Anayasası'nın kabul edilmesiyle başlamaktadır. Amerikan ve Fransız İnsan Hakları beyannameleri “modern anayasa hukuku” anlayışını getirmiştir. Bu anlayışın Osmanlı İmparatorluğu'na yansımalarının sonucu olarak anayasa hazırlanmıştır. 1876 Anayasası, padişahın atamış olduğu kişilerden oluşan bir komisyonca Belçika ve Fransa anayasaları örnek alınarak hazırlanmıştır. Belçika anayasası kuvvetler ayrılığını esas aldığı halde 1876 Anayasası'nda Prusya anayasasındaki gibi devletin güçleri padişahın şahsında birleşmiştir (Giritli ve Sarmaşık, 1998:89-90). Anayasada padişaha çok fazla yetkiler tanınmıştır; bu yetkilerden bazıları incelendiğinde söz konusu anayasanın Parlamenter Hükümet Sistemi kurduğu söylenemez. Çünkü bu yetkiler Parlamenter Hükümet Sistemi ile pek bağdaşmamaktadır. Örneğin, meclis tarafından yapılacak olan yasak önerilerinin görüşülmesini uygun bulmak, sadrazam ve vekillerin göreve getirilmeleri, görevden uzaklaştırılması padişahın iradesine bağlıdır. Ayrıca Parlamenter Hükümet Sisteminin en belirgin özelliği olan hükümetin meclise karşı siyasi sorumluluğunun bulunması 1876 Anayasası'nda yoktur. Aksine hükümetin sorumluluğu sadece padişaha karşıdır (Gözübüyük, 1997:161).

Anayasada 1909 yılında önemli değişiklikler yapılmıştır bu değişikliklerin bazıları ülkede Parlamenter Hükümet Sisteminin gerçekleştirilmesi için yapılan değişikliklerdir. Örneğin bundan böyle hükümet padişaha bağlı olmayacaktır. Hükümet, meclisin güvenini aldıktan sonra göreve başlayacak ve sadece meclise karşı sorumlu olacaktır. Diğer yandan yürütme yetkileri padişahın alınmış ve hükümete verilmiştir. Yasama ve yürütme arasında karşılıklı olarak denge sağlanmış ve böylece büyük ölçüde Parlamenter Hükümet Sistemine adım atılmıştır (Karatepe, 2013:161).

3.1.2.1921 Anayasasında (Teşkilatı Esasiye Kanunu) Kabul Edilen Hükümet Sistemi

16 Mart 1920 yılında İstanbul işgal edildikten sonra Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı 18 Mart 1920 de son toplantısını yapmıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal, 19 Mart 1920 tarihinde yayınladığı bir genelgeyle Ankara'da yeni bir Millet Meclisi'nin kurulmasını istemiştir. Bu meclis 23 Nisan 1920 yılında Büyük Millet Meclisi adıyla toplanmış ve 20 Ocak 1921'de de Teşkilatı Esasiye Kanunu (1921 Anayasası) kabul edilmiştir. Bu anayasa 23 maddeden oluşan çok kısa bir anayasadır. 1921 Anayasası'nda kabul edilen Hükümet Sistemi, Yasama ve yürütme güçlerinin mecliste toplandığı “Meclis Hükümeti Sistemi”dir. Anayasa'nın bu hükümet sistemini benimsediğini 2, 3 ve 8.maddelerinde görmek

mümkündür. Anayasanın ikinci maddesine göre Büyük Millet Meclisi hem yasama hem de yürütme yetkisini elinde bulundurmaktadır. Böylece kuvvetler birliği ilkesi kabul edilmiştir. Anayasanın üçüncü maddesi Türkiye devletinin Büyük Millet Meclisi tarafından idare edildiğini, hükümetin ise Büyük Millet Meclisi hükümeti unvanını taşıdığını belirtmektedir. 8 inci maddede ise bakanlıkların meclis içerisinde ve meclisin kendisinin seçtiği vekillerce idare edileceğini, bu vekillerin meclisin direktiflerine göre hareket edeceklerini ve vekillerin gerektiğinde meclisçe görevden alınabileceklerini belirtmektedir. Bu sistemde Devlet Başkanı yoktur. Devlet Başkanının yetki ve görevleri meclis Başkanına tanınmıştır. Bütün bu düzenlemeler meclis hükümeti sisteminin özelliklerini yansıtmaktadır (Gözler, 2010:24-25).

3.1.3.1924 Anayasasında (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) Kabul Edilen Hükümet Sistemi

Zaman içerisinde 1921 anayasasında birtakım değişiklikler yapılmıştır. Ancak bu değişikliklere rağmen anayasa devlet ihtiyaçlarını karşılayamamıştır. Böylece yeniden bir anayasa yapmak ihtiyacı ortaya çıkmış ve yeni anayasa ikinci Türkiye Büyük Millet Meclisince hazırlanmıştır. Bu anayasa daha sonra 20 Nisan 1924 yılında söz konusu meclis tarafından kabul edilmiştir. 1924 Anayasası'nın getirmiş olduğu Hükümet Sistemi “karma” bir sistemdir. Bu sisteme “Kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı sistemi” de denmektedir. Sistem incelendiğinde, sistemin bir taraftan parlamenter hükümet sisteminin diğer taraftan ise meclis hükümeti sisteminin özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Örneğin, Meclis'in yasama yetkisini kendisinin kullanabilmesi, buna karşın yürütme yetkisini ise Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu ile kullanabilmesi, hükümetin kuruluş şekli, hükümetin kolektif sorumluluğunun kabul edilmesi şeklindeki düzenlemeler karma hükümet sisteminin parlamenter hükümet sistemine benzeyen yönlerine örnek oluşturmaktadır. Buna karşılık Türk milletinin ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edilmesini, yasama yetkisi ve yürütme gücünün Büyük Millet Meclisi'nde toplanmasını, meclisin her zaman hükümeti denetleyebilme ve düşürebilme yetkisinin bulunmasına karşılık hükümetin meclisi fes etme yetkisinin bulunmasını düzenleyen hükümler ise karma hükümet sistemindeki meclis hükümeti sisteminin özelliklerini yansıtmaktadır (Çağdaş, 2009:4-7).

3.1.4. 1961 Anayasası'nda kabul edilen Hükümet Sistemi

27 Mayıs 1960 tarihinde Ordu'nun ülkenin yönetimine el koymasından sonra 12 Haziran 1960 da 1 sayılı kanun çıkartılmış ve bu kanunla “Milli Birlik Komitesi” kurulmuştur. Milli Birlik Komitesi yeni anayasayı hazırlayacak olan Kurucu Meclis'in kurulmasına, çıkarttığı 157 ve 158 sayılı kanunlarla karar vermiştir. Milli Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisi'nden oluşan Kurucu Meclis, 6 Ocak 1961 yılında yeni anayasayı hazırlamak üzere toplanmıştır. Uzun çalışmalarından sonra 27 Mayıs 1961 yılında Kurucu Meclisin birleşik toplantısında anayasa tasarısının son şekli kabul edilmiş ve 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoyuna sunulmuştur. Bu oylama sonucunda halk, anayasayı %61,5 evet oyuyla onaylamıştır (Çağdaş, 2009:9-11).

1961 Anayasası ile yumuşak kuvvetler ayrılığı esasına dayalı Parlamenter Hükümet Sistemi getirilmiştir. Anayasa yasama, yürütme ve yargı organlarına ayrı ayrı yetkiler vererek kuvvetler ayrılığı esasını kabul etmiştir, fakat yasama ve yürütme organları arasındaki ilişkiler incelendiğinde, bu iki organ arasındaki kuvvetler ayrılığının mutlak olmayıp, yumuşak bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Yani her iki organ, birbirinin alanına dengeli bir şekilde müdahale edebilmektedir. Bu durumda yumuşak kuvvetler ayrılığını oluşturmaktadır. Yasama organının yürütme organına müdahalesi, onu denetlemesi ve

sorumlu kılabilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu denetleme, soru, gensoru ve meclis soruşturması şeklinde gerçekleşmektedir. Öte yandan yürütme organının da yasamanın faaliyetlerine iştirak imkanları ve müdahale yolları mevcuttur. Söz konusu iştirak imkanları ve müdahale yolları şöyle özetlenebilir:

Anayasanın 91'inci maddesine göre Bakanlar Kurulu kanun teklif edebilmektedir. 93' üncü maddesine göre Cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen kanunları yayımlar. 107'nci maddesine göre Bakanlar Kurulu tüzük çıkartabilir. 97'nci maddesine göre Cumhurbaşkanı, milletlerarası antlaşmaları onaylar, yayımlar. 98'inci maddesine göre Cumhurbaşkanı, şartlar gerçekleşirse seçimlerin yenilenmesine karar verebilir (Özçelik, 1965:93-98). Görüldüğü gibi yumuşak kuvvetler ayrılığı, yasama ve yürütme organları arasında belli oranda bir işbirliğine, karşılıklı olarak birbirlerini denetlemeye ve kuvvetlerin yumuşak bir şekilde ayrılması esasına dayanmaktadır.

3.1.5.1982 Anayasası'nda kabul edilen Hükümet Sistemi

12 Eylül 1980 de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koymasından sonra Milli Güvenlik Konseyi'nin 29 Haziran 1981 de kabul ettiği 2485 sayılı” Kurucu Meclis Hakkında Kanun” ile yeni bir anayasa yapmakla görevli olan Kurucu Meclis kurulmuştur. “Milli Güvenlik Konseyi” ve “ Danışma Meclisi” Kurucu Meclisi oluşturmaktadır. Yeni anayasayı hazırlayacak olan Anayasa Komisyonu, Danışma Meclisince kendi üyeleri arasından seçilerek oluşturulmuştur. Anayasa komisyonunda hazırlanan anayasa taslağı önce Danışma Meclisine sunulmuş, burada görüşülüp kabul edildikten sonra Milli Güvenlik Konseyi'ne yollanmıştır. Tasarı, burada da kabul edildikten sonra 7 Kasım 1982 de halk oylamasına sunulmuştur. Oylama sonucunda tasarı, kullanılan geçerli oyların %91,3 ‘ünü alarak kabul edilmiştir (Gözler, 2010:42-43). 1982 Anayasasının kabul ediliş tarihi itibarıyla, getirmiş olduğu Hükümet Sistemi prensipte yumuşak kuvvetler ayrılığına dayalı Parlamenter Hükümet Sistemidir ve klasik Parlamenter Hükümet Sisteminin başlıca özelliklerini taşımaktadır. Cumhurbaşkanının Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı sorumsuzluğunu, yürütme organının Cumhurbaşkanı ve Bakanlar kurulundan oluşan ikili (dualist) yapısının düzenlenmesini, aynı kişinin hem yasama organında hem de yürütme organında aynı zamanda görev alabilmesini, Bakanlar Kurulu'nun Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki çalışmalarına katılabilesini, kanun tasarısı sunabilmesini (Gözler, 2014:215), Cumhurbaşkanının Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinin yenilenmesine karar verebilmesini, meclisin hükümeti soru, genel görüşme, meclis araştırması, meclis soruşturması, gensoru gibi yollarla denetlemesini düzenleyen hükümler, 1982 anayasasının yumuşak kuvvetler ayrılığına dayalı Parlamenter Hükümet Sistemini kabul ettiğini gösteren bazı hükümlerdir. Hemen belirtmek gerekir ki 1982 Anayasası bir taraftan yürütmenin birinci kanadı olan Cumhurbaşkanına yasama, yürütme ve yargı alanlarında çok geniş yetkiler vererek, diğer yandan da yine yürütmenin ikinci kanadını oluşturan Başbakanı bir bakanın görevden alınmasını Cumhurbaşkanına önerme yetkisini tanıyarak yürütme organını güçlendirmiştir. Bunun sonucu olarak bu düzenlemelerle klasik Parlamenter Hükümet Sisteminden uzaklaşmıştır.

2007 yılında anayasada 5678 sayılı anayasa değişikliği kanunu ile Cumhurbaşkanının seçilme usulünde değişiklik yapılmıştır. Söz konusu kanun 21 Ekim 2007 de halk oylaması sonucunda kabul edilmiştir. Bu değişiklikle artık Cumhurbaşkanı halk tarafından seçilecektir. Bilindiği gibi 1923 yılından itibaren söz konusu değişikliğe kadar, bir durum hariç Cumhurbaşkanları meclis tarafından seçilmiştir. Biraz önce bahsettiğimiz istisnai durum da Kenan Evren ile ilgilidir. Kenan Evren'in Cumhurbaşkanı

olarak belirlenmesi, referanduma sunulmuş olan anayasa metnini halkın kabul etmesiyle olmuştur. Yani Kenan Evren meclis tarafından seçilmemiştir (Kaboğlu, 2010:137). Onikinci Cumhurbaşkanımızın da 2014 de halk tarafından seçilmesinden sonra saf Parlamenter Hükümet Sisteminden uzaklaşmıştır. Bu konuda doktrinde çeşitli tartışmalar mevcuttur. Ama şu kesindir ki artık saf bir Parlamenter Hükümet Sistemi yoktur. Cumhurbaşkanı halk tarafından seçilmiş olmasına rağmen bugünkü hükümet sisteminin tam bir Başkanlık Hükümet Sistemi olduğu söylenemez. Çünkü sistem çeşitli yönleriyle, Örneğin yürütme organının ikili bir yapıya sahip olması gibi, Parlamenter Hükümet Sistemi'ni andırmaktadır. Diğer yandan Fransa'da uygulanan bir yarı Başkanlık sistemi de değildir. Çünkü Cumhurbaşkanının bu sistemde sahip olduğu yetkiler kadar bizim Cumhurbaşkanının yetkileri yoktur. O halde, hükümet sistemi bu 3 sistem arasında sıkışmış, hepsinden birer özellik taşıyan kendine has bir sistem olduğu söylenebilir.

3.2. Başkanlık Hükümeti Sistemi Arayışına Götüren Başlıca Nedenler ve Bu Sistemin Türkiye'de Hayata Geçirilebilirliği

3.2.1. Başkanlık Hükümeti Sistemi Arayışına Götüren Başlıca Nedenler

Başkanlık Hükümeti Sistemi arayışına götüren nedenlerden başlıcaları devlet işlerinin daha çabuk, süratli ve gereği gibi görülebilmesi için “ kuvvetli bir yürütme organına ihtiyaç duyulması” ile “ Parlamenter Hükümet Sistemi'nde yaşanan sorunlar” olarak ifade edilebilir.

-Kuvvetli bir yürütme organına ihtiyaç duyulması:

Avrupa'da ortaçağ, krallar, kiliseler gibi mutlak iktidarların baskı ve zulümlerini uyguladıkları bir çağdır. İşte bu baskı ve zulümlere karşı bir tepki olarak yürütmenin sınırlandırılması eğilimi ortaya çıkmış ve bu eğilim yirminci yüzyıla kadar sürmüştür. Batıda demokrasinin gelişmesi ve temsili rejimin ortaya çıkması sonucu olarak parlamentoların üstünlüğü sağlanmak istenmiştir. Böylece yürütme organının yasama organı karşısında yetkileri azalmıştır. Ancak yetkileri azalan yürütme organı, önüne gelen önemli sorunları çözememiş ve dolayısıyla şiddetli krizler ortaya çıkmıştır. Artık günümüzde, devletin yüklenmiş olduğu görevleri layıkıyla yapabilmesi için güçlü bir yürütme organına, dolayısıyla da yetkilerle donatılmış kuvvetli bir icraya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılmış olan anayasalarda icrayı kuvvetlendirici düzenlemelere yer verilmiştir. Böylece, icra organı bakımından daha kuvvetli olan “ Başkanlık Hükümeti Sistemi” son dönemlerde daha ön plana çıkmıştır (Özer, 1998:93-94).

Yürütme organı kuvvetlendirme eğilimi ülkemizde de önemini korumaktadır. Hatta son günlerde “ Başkanlık Hükümeti Sistemi” üzerine yapılan tartışmalar gündemin başlıca konusunu oluşturmaktadır. Anayasalara bakıldığında yürütme organının bazen kuvvetli, bazen de zayıf olduğu görülmektedir. 1921 ve 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunlarında Kuvvetler birliği ilkesi kabul edilmiştir ve kuvvetli bir icra mevcuttur. 1961 Anayasası önceki döneme karşı bir tepki anayasasıdır. Bu tepkinin sonucu 1961 Anayasası yürütmenin yetkilerini kısırarak onu ikinci plana atmıştır. Bu şekilde davranışının sebebi de yürütmeye fazla yetki verildiğinde bu yetkileri kötüye kullanacağı yönünde bir düşüncenin var olmasıdır. Yürütmenin güçsüzleştirilmesi sonucunda devlet işlemez hale gelmiş ve koalisyon hükümetleri yaşanan krizler ile baş edememiştir. 1980 ihtilalinden sonra hazırlanan 1982 Anayasası ise güçlü yürütme esasına dayanılarak hazırlanmıştır (Kuzu, 1997:77-79). Ancak günümüzde yürütmenin bu güçlendirilmiş hali de

sorunları çözmeye ve işlerin yeterince hızlı yürütülmesine yetmediğinden Başkanlık Hükümeti Sistemi arayışı içine girilmiştir.

-Parlamentar Hükümet Sisteminde(parlamenter rejim) yaşanan sorunlar:

Parlamentar Hükümet Sistemi Yumuşak kuvvetler ayrılığı esasına dayanmaktadır. Yasama ve yürütme yetkileri ayrı ayrı iki organa verilmiştir. Ancak bu organlar birbirlerinden tamamen bağımsız değildirler. Bunlar karşılıklı olarak işbirliği içinde çalıştıkları gibi zaman zamanda birbirlerinin hukuki varlıklarına son verebilmektedirler (Gözler, 2011:91). Kısaca, belirgin özellikleri ile tanımladığımız Parlamentar Hükümet Sistemi on sekizinci yüzyılın ortalarına doğru İngiltere'de doğmuş ve On dokuzuncu yüzyılda ise Avrupa'daki ülkeler de uygulanmaya başlanmıştır. Ancak çok partili sistemin geçerli olduğu bu ülkelerde İngiltere'de olduğu gibi Parlamentar Hükümet Sistemi başarılı sonuçlara ulaşamamış ve hükümet krizleri ile karşılaşmıştır. Krizlerin, hükümet istikrarsızlığın önlenmesi için Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra parlamenter rejimin aklileştirilmesi yoluna gidilmiştir. Sistemin aklileştirilmesi ile parlamento ile hükümet arasındaki ilişkiler ve parlamento içindeki çalışmalar ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Ancak bu yöndeki çalışmalardan beklenen sonuç elde edilememiştir (Teziç, 1998:418). Bugün uygulanmakta olan parlamenter rejimin, sahip olduğu özelliklerinden bazılarının işlemediği söylenebilir.

İlk olarak kuvvetler arasında eşitlik ve dengenin kurulması sisteminin en önemli özelliğini oluşturmaktadır. Bilindiği gibi yasama organı sahip olduğu denetim araçları ile hükümeti düşürebilmek, buna karşılık yürütme organı da belli şartların gerçekleşmesi sonucu parlamentoyu feshedebilmek yetkisine sahiptir. Ancak günümüzde parlamento çoğunluğuna dayanılarak kurulmuş hükümetleri hiçbir parlamento düşürmediği gibi parlamentonun çoğunluğunun desteklediği hiçbir hükümet de Cumhurbaşkanı vasıtasıyla parlamentonun feshini istemez. Görüldüğü gibi biraz önce belirttiğimiz ve kuvvetler arasında yer alan eşitlik ve denge olayı ortadan kalkmaktadır (Kuzu, 1997:88).

İkinci olarak, parlamenter rejimlerde genelde nispi temsil sisteminin uygulanması sonucu, koalisyon hükümetlerinin daha fazla kurulduğu gözlenmektedir. Bunun sonucu olarak da ortaya istikrarsız ve zayıf hükümetler çıkmaktadır. Birden fazla parti koalisyon hükümetlerini oluşturmaktadır. Bu partiler arasında aslında bir uzlaşmazlık vardır. Bunlar birbirlerinin rakipleri olduklarından koalisyon hükümetleri seri kararlar alamazlar ve fazla bir şey yapamadan varlıklarını sürdürmeye çalışırlar. Bu tür hükümetlerin ömürleri de uzun süreli olmamaktadır (Gözler, 2011:97). Örneğin Fransa'da 1958 yılından önceki 70 yılda 104 hükümet, Portekiz'de 1974 ile 1987 yılları arasındaki 13 yılda 16 hükümet, Türkiye'de 1970 ile 1980 arasındaki 10 yıl içinde 12 hükümet kurulmuştur (Kuzu, 1997:88). Bir ülkenin kalkınabilmesi ve refah düzeyinin yüksek olabilmesi için bu ülkede siyasi istikrarın tesis edilmiş olması gerekir (Özer, 1998:97). Oysa ömürleri uzun olmayan koalisyon hükümetlerinin kurulduğu ülkelerde siyasi istikrar sağlanamayacağından görevleri ağırlaşmış olan yürütme gerektiği şekilde ve gereken hızla bu görevlerini yerine getiremeyecektir. Bu nedenle de, siyasi istikrarsızlığı yaşayan ülkeler, kuvvetli icrayı yani güçlü yürütmeyi temsil eden Başkanlık Hükümeti Sistemine doğru kaymaya başlamışlardır.

Üçüncü olarak, kurulan koalisyon hükümetlerinde sorumlunun ve yetkilinin kim olduğunun belirlenmesinde bir hayli sıkıntı yaşanmaktadır. Koalisyonlar genelde uzun ömürlü olmadıklarından ve küskünleri kazanmak için yeni kurulan koalisyon hükümetlerinde bakanların değiştirilmiş olmasından ve

bir bakanlığın birden fazla bakanlığa bölünmesinden dolayı devlet işleri sekteye uğramakta ve bundan dolayı da kurulan yeni koalisyon hükümeti kendinden önce kurulmuş olan hükümeti veya kendi koalisyon ortağını (ortaklarını) sorumlu tutmaktadır. Koalisyon hükümetlerinde iç ve dış sorunlar çözülememekte ve bu sorunlar bir koalisyon hükümetinden diğerine aktarılmaktadır. Bu durumda siyasi partiler sorumluluk almak istememekte ve koalisyonlara dışarıdan destek vermeyi tercih etmektedirler. Azınlık hükümetleri de programlarını uygulamaktadırlar. Bu yapıdaki hükümetlerle devlet işlerinin yürütmesi bir hayli zordur ve bu durumda istikrarlı hükümetlerin kurulmasının önemini bir kere daha ortaya çıkarmaktadır (Kuzu, 1997:89-91).

3.2.2. Başkanlık Hükümeti Sisteminin Türkiye'de Hayata geçirilebilirliği

Yumuşak kuvvetler ayrılığı esasına dayalı olan Parlamenter Hükümet Sistemi Türkiye'de 1961 Anayasası ile kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. Ancak Türkiye'de parlamenter sisteminin en önemli özelliklerinden biri olan kuvvetler arasındaki denge kurulmadığı gibi söz konusu sistem koalisyon hükümetlerinin yani zayıf ve kısa ömürlü hükümetlerin kurulmasına yol açmıştır. 1961 senesinden 2011 yılında yapılan genel seçimlere kadar 38 hükümet kurulmuştur. Hükümetlerin arasında 9 tanesi tek parti 29'u ise koalisyon hükümetleridir. 29 yıl içinde kurulmuş olan 29 koalisyon hükümetinin ortalama olarak görev süresi bir yıl olmuştur. 1961 ile darbenin yapıldığı 1980 yılı arasında 5 tane genel seçim yapılmış olmasına karşılık 17 hükümet kurulmuştur. Bu durum Türkiye'de siyasi istikrarsızlık yaratmıştır. Bu siyasi istikrarsızlık da ekonomik krizlere ve enflasyona yol açmıştır. 12 Mart 1971 Muhtırası sonucunda Demirel hükümeti istifa etmiştir. Muhtıradan sonra da koalisyon hükümetleri kurulmaya devam etmiştir. 1973 genel seçimlerinden sonra CHP (Cumhuriyet Halk Partisi)- MSP (Milli selamet partisi) koalisyonu kurulmuştur. Ancak bu koalisyon sağlam temellere oturmadığı için uzun süre görevde kalamamış ve dağılmıştır. 1975 yılında AP (Adalet Partisi)- MSP- MHP(Milliyetçi Hareket Partisi) ve CGP (Cumhuriyetçi Güven partisi) den meydana gelen koalisyon hükümeti kurulmuş ancak uzun süre görevde kalamamıştır (Şahin, 2012:130-135). 1991 yılında yapılan seçimlerden sonra DYP (Doğru Yol Partisi)- SHP (Sosyal Demokrat Halkçı Parti) koalisyonu kurulmuştur. 1995 seçimlerinden sonra da ortaya bölünmüş bir tablo çıkmıştır. Bu dönemde farklı program ve görüşlere sahip iki parti tarafından kurulmuş olan koalisyon hükümetinde ortak sorumluluk bozulmuş ve ortaklardan biri diğerinin sahip olduğu bakanlıklara girememiş, adeta iki ayrı hükümet gibi çalışmışlardır (Kuzu, 1997:90). Kısa süreli, istikrarsız ve güçsüz koalisyon hükümetleri devlet işlerini gereği gibi üretememiş, çıkan siyasi tikanıklık ile sorunları çözmekte aciz kalmıştır. Bunun sonucu olarak da Parlamenter Hükümet Sistemi sorgulanmaya başlanmış ve yeni bir Hükümet Sistemi arayışı içine girilmiştir. Bu arayış Başkanlık Hükümeti Sistemi üzerinde yoğunlaşmıştır. 1961 Anayasası ile getirilen Parlamenter Hükümet Sisteminin başarısız sonuçlar vermesi neticesinde kamuoyunda ve doktrinde karşılıklı iki görüş çarpışmaya başlamıştır. Bazıları, Parlamenter Hükümet Sisteminin bazı düzeltmeler yapılarak uygulanmasını savunurken, diğer bir kesim ise söz konusu sistemin başarısız olduğunu ve yeni bir Hükümet Sistemi getirilmesini istemişlerdir. 1980 yılının başlarında dönemin başbakanı Demirel, yapmış olduğu bir konuşmasında, istikrarsızlığın ve yaşanan bunalımların sebebinin 1961 Anayasası ve Seçim Kanunu olduğunu, anayasanın istikrarsızlık unsuru olmamasını ve noksanlıklarının giderilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bülent Ecevit Başkanlık sisteminin demokrasinin iyi işlediği ülkelerde bile olumsuz sonuçlara sebep olduğunu ve bu nedenle de

demokrasinin eksik olduğu Türkiye'de söz konusu sistemin birçok sorun doğuracağını belirtmiş ve böylece bu konudaki görüşünün olumsuz olduğunu ifade etmiştir. 1982 anayasasının kabulünden sonra da koalisyon hükümetleri kurulmuştur. Başkanlık Hükümet Sisteminin tekrar gündeme gelmesi ise Turgut Özal zamanında olmuştur. Turgut Özal Cumhurbaşkanlığı döneminde, 1982 Anayasasının Cumhurbaşkanına verdiği yetkileri tam olarak kullanmış, sanki Başkanlık Sistemini uygulamıştır. Özal'dan sonra Cumhurbaşkanı Demirel de Başkanlık sisteminin incelenmesini istemiş ve bunun için bir komisyon kurulmuştur. Bu dönemde de sistemin lehinde ve aleyhinde görüşler kamuoyunda paylaşılmıştır. Siyasi parti yetkililerinden Yusuf Bozkurt Özal, Besim Tibuk, Oğuzhan Asiltürk gibi isimler sistemin lehinde görüşler bildirmişlerdir. Ayrıca Kenan Evren'de Başkanlık Hükümeti Sistemini savunmuş ve sistemin tek çıkış yolu olduğunu belirtmiştir (Kuzu, 1997:109). Zafer Üskül ise “ Türkiye'nin Anayasa Sorunu” adlı kitabında Parlamenter Hükümet Sisteminden vazgeçmek için hiç bir neden olmadığını savunmuştur (Üskül, 1991:103). Başkanlık Hükümeti Sistemi üzerine bu tartışmalar zaman zaman yoğunluğunu kaybetse de günümüzde tekrar Türkiye'nin gündemine oturmuştur. Yeni bir anayasa yapılması ve Başkanlık Hükümeti Sisteminin getirilmesi konusunda yoğun çalışmalar yapılmakta ve kamuoyunda bu konuda lehte ve aleyhte fikirler gözlemlenmektedir.. Başbakan Binali Yıldırım Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda 65 inci hükümetin programını okumuş ve programda, güçlü Türkiye ve güçlü ekonomiye ulaşabilmek için üniter yapıya dayanan ve bu yapıyı esas alan Başkanlık sisteminin önerildiğini belirtmiştir (Sabah, 25 Mayıs 2016:24). Ak Parti grup Başkanvekili Mehmet Muş sabah gazetesine yapmış olduğu bir açıklamasında, üniter yapıyı esas alan ve tek meclisi olan bir Başkanlık sistemini önerdiklerini belirttikten sonra Şöyle devam etmiştir: “... Biz üniter sistemi kalkıp da eyalete ayıramayız. Yani yapınız neyse ona uygun bir modeli yapmak zorundasınız. O bakımdan Amerikan modeli değil Türk tipi Başkanlık modeli dedik. Amerikan tipi Başkanlık sisteminin eksikleri sorunları var. Örneğin bazen bütçeyi geçiremiyor. Onlar bu sıkıntıları yaşıyor. Onlar hangi sıkıntıları yaşıyorsa biz yaşamayacakmış gibi dizayn edelim. Sayın Başbakanımız, CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun Amerikan tipi Başkanlık modeli önerisine varız dedi. Ama orada varız derken üniter sistemi söylüyoruz...”(Sabah, 17 Haziran 2016:30). Başbakan Binali Yıldırım partisinin ilk grup toplantısında yapmış olduğu konuşmada artık seçimle işbaşına gelmiş Cumhurbaşkanımızın milleti ile ilişkisindeki fiili durumu anayasaya uygun hale getirmek biz AK Parti grubunun en önemli işidir, boynumuzun borcudur” diyerek Başkanlık sistemini getirmenin en önemli görevleri olduğunu belirtmiştir (Güneş, 25 Mayıs 2016:10-11). Cumhurbaşkanı Erdoğan ise Eyüp Belediyesi'nin hizmet binası ve toplu açılış töreninde yapmış olduğu konuşmasında “ Türkiye'nin bugüne kadar yaşadığı tecrübeler sonunda geldiği yer, yeni anayasada Başkanlık sistemini acil bir ihtiyaç olarak önümüze çıkartmıştır. Geldiğimiz noktadan geriye dönüş yok” dedikten sonra sistemin bize yeni olmadığını, bizim için geleneksel olduğunu sözlerine eklemiştir (Star, 7 Mayıs 2016:13).

Bilindiği gibi Başkanlık Hükümeti Sistemi sert kuvvetler ayrılığı sistemine dayanmaktadır. Başkanın halk tarafından seçilmesi, yasamanın güvenine dayanmaması, yasama organını feshedememesi, yasama organının çalışmalarına katılamaması, yasama ve yürütme organlarının arasında “fren ve dengeler sistemi”nin kurulmuş olması Başkanlık Hükümeti Sisteminin başlıca özelliklerini oluşturmaktadır (Gözler, 2014:70-74). Bu özellikler tam anlamıyla gerçekleşmediği takdirde Başkanlık Hükümeti

Sisteminin iyi bir şekilde işlemesi söz konusu olamayacak ve sistemden sapmalar, dönüşmeler meydana gelecektir. Başkanlık Hükümeti Sistemi tüm özelliklerine uyularak ve tam anlamıyla uygulanırsa bile bugün sistemin Türkiye'de başarılı olabilmesi için sistemi başarılı kılacak olan diğer aktörlerin de demokratik ilkelere uygun olarak düzenlenmeleri gerekmektedir. Bilindiği gibi Amerika Birleşik Devletlerinde siyasi partiler disiplinsiz partilerdir ve bu partilerde parti içi demokrasi mevcuttur. Oysa Türkiye'deki siyasi partiler disiplinli partilerdir ve parti içi demokrasi kusurludur. Siyasi partilerin disiplinsiz olmaları, partilerde Parti içi demokrasinin kurulması ve iki partili sisteme geçilmesi Başkanlık Hükümeti Sistemini başarıya ulaştıracaktır. Türkiye'de bu konularda gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Sistemi başarılı kılacak diğer bir aktör de seçim sistemidir. Başkanlık Hükümeti Sisteminin başarılı olabilmesi için dar bölge sistemi uygulanmalıdır. Zira bu seçim sistemi ile daha kaliteli milletvekilleri seçileceği açıktır. Oysa bugün Türkiye'de nispi temsil sistemi uygulanmaktadır ve bilindiği gibi bu seçim sistemi temsil açısından adaletli bir sistem olmasına rağmen istikrarsız ve zayıf hükümetlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu nedenle ülkemizde de Başkanlık Hükümeti Sistemi uygulanırsa ve başarılı olması isteniyorsa dar bölge sistemine geçilmelidir. Nitekim Adalet Bakanı Bekir Bozdağ, sabah gazetesine yapmış olduğu beyanatında Başkanlık sistemi ile birlikte dar bölge sisteminin iyi olacağını belirtmiş ve yeni anayasada dar bölge seçim sistemi düzenlemesi yapılacağı sinyalini vermiştir (Sabah, 19 Haziran 2016:23). Ancak bu düzenlemeler yapıldıktan sonra Başkanlık Hükümeti Sistemi tüm özellikleri ile üniter bir devlet yapısı içerisinde uygulanırsa Türkiye'de başarılı olabilecektir.

4.SONUÇ

Başkanlık Hükümeti Sistemi, devletin yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrı ayrı olarak yasama, yürütme ve yargı organlarına verilmesi suretiyle oluşan kuvvetler ayrılığı prensibine dayanan bir hükümet sistemidir. Burada kuvvetler arasındaki ayrılık sert bir şekilde gerçekleşmektedir. Söz konusu sistemin, yürütme organının tek kişiden oluşması, Başkanın halk tarafından seçiliyor olması, Başkanın yasama organının güvenine dayanmaması, aynı kişinin hem yasama organında hem de yürütme organında yer alamaması, Başkanın yasamayı feshedememesi gibi özellikleri mevcuttur. Bunun yanında bir de Yasama ve Yürütme organlarına karşılıklı olarak yetkiler verilerek iki organ arasında “frenler ve dengeler” sistemi kurulmuştur (Gözler, 2014:70-74). Başkanlık Hükümeti Sistemi bu haliyle dünyada en iyi şekilde Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanmaktadır. Diğer bazı ülkelerde bu sistemi kabul etmişler ancak bu ülkelerin bazılarında sistemin tüm özellikleri Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi tatbik edilemediğinden sistem özelliğini kaybetmiş ve başarılı olamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet dönemlerinde kabul edilen anayasalarla çeşitli hükümet sistemleri getirilmiştir. İlk anayasamız olan 1876 Kanuni Esasi'deki hükümet sisteminin Parlamenter Hükümet Sistemi olduğu söylenemez. Devletin güçleri padişahın şahsında birleşmiş ve padişahı çok geniş yetkiler verilmiştir. (Tanör, 2004: 136-144). 1909 yılında anayasada yapılan önemli değişikliklerle Parlamenter Hükümet Sistemine doğru yönelmiştir. 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Yasama ve Yürütme güçlerinin mecliste toplandığı “Meclis Hükümeti Sistemi”ni benimsemiştir. 1961 ve 1982 Anayasalarımız ise yumuşak kuvvetler ayrılığı esasına dayalı Parlamenter Hükümet Sistemini getirmişlerdir. Türkiye'de bu sistemin uygulanması ile birlikte ortaya koalisyon hükümetleri, dolayısıyla da güçsüz istikrarsız ve kısa

ömürlü hükümetler çıkmış ve böylece sistem başarılı sonuçlara ulaşamamış, hükümetler karşılaştıkları problemleri çözememiş, siyasi krizlerle baş edememişlerdir. Bu durumun sonucu olarak da yeni bir hükümet sistemi arayışı içine girilmiştir. Bu arayış daha ziyade Başkanlık Hükümeti Sistemi üzerinde yoğunlaşmıştır. Söz konusu sistem hakkında lehte ve aleyhte birçok görüş ileri sürülmüştür. Bu tartışmalar zaman zaman yoğunlaşmış, zaman zaman ise ikinci plana atılmıştır. Ancak günümüzde yeni bir anayasa yapılması ve Başkanlık Hükümeti Sisteminin getirilmesi gündemin en başta gelen konusunu oluşturmaktadır. Türkiye'de Başkanlık Hükümeti Sisteminin başarılı olabilmesi için sistemi, üniter bir devlet yapısı içerisinde tüm özellikleriyle ve özellikle de yasama ile yürütme organları arasında “frenler ve dengeler” sistemini kurarak uygulamak gerekir. Ayrıca dar bölge seçim sistemine geçilmesi, siyasi partilerin disiplinsiz partiler olması, partilerde parti içi demokrasinin sağlanması ve iki partili sisteme geçilmesi gerekmektedir. En azından Başkanlık Hükümeti Sistemi belirttiğimiz şekilde uygulandığında ve belirli alanlarda gerekli düzenlemeler yapıldığında güçlü, istikrarlı hükümetlere kavuşulabileceği ve hürriyetlerin korunduğu demokratik bir toplumda yaşamının mümkün olacağı düşünülmektedir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki Başkanlık Hükümeti Sistemi hakkında getirilen eleştiriler içinde en önemli olanı hükümetle yasama organı arasında çıkacak olan çatışmadır. Bu eleştiri özellikle Türkiye için çok önemlidir. Zira Türkiye'de daha hala uzlaşma kültürü oturmamıştır. Hatta ve hatta aynı partiye mensup olan hükümetin iki başı arasında bile uyum sağlanamamaktadır. Durum böyle olunca Başkanlık Hükümeti Sistemine geçildiğinde ve yürütmenin başı olan Başkan ile yasama organının ayrı ayrı partilere ait olmaları durumunda yasama Başkanın işlerini aksatabilir ve böylece de krizlere neden olabilir. Örneğin yasama organı Başkanın ihtiyaç duyduğu yasaları çıkartmayabilir ve Başkan sıkıntıya düşebilir. Ancak sözü edilen düzenlemeler yapıldığı takdirde bu olumsuzluk aşılabacaktır. Zira dar bölge seçim sisteminin getirilmesi ile milletvekilleri daha nitelikli olacaklarından ve parti içi demokrasi ile milletvekillerinin siyasi parti Başkanlarına bağımlılıkları kalkacağından ayrı partilerden olursa bile ülkenin menfaati uğruna Başkanı destekleyecekleri düşünülebilir.

5. KAYNAKÇA

- Ateş, Toktamış (1982), *Siyasal Tarih I*, Gür-ay Matbaası, İstanbul.
- Çağdaş, Tülin (2009), *1921-1924-1961-1982 Anayasalarının Özellikleri*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Çam, Esat (1987), *Devlet Sistemleri*, Der Yayınları, İstanbul.
- Duhamel, Oliver (2000), *Droit Constitutionnel, Les démocraties, troisieme édition*, Editions du Seuil, Paris.
- Giritli, İsmet-SARMAŞIK, Jale (1998), *Anayasa Hukuku*, Der Yayınları, İstanbul.
- Gözler, Kemal (2014), *Kısa Anayasa Hukuku*, 11. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Gözler, Kemal (2011), *Anayasa Hukukuna Giriş, Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku*, 18. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Gözler, Kemal (2010), *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, 9. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Gözübüyük, A. Şeref (1997), *Anayasa Hukuku*, 6. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Güneş Gazetesi(25 Mayıs 2016)

- Jacque, Jean Paul (1998), *Droit Constitutionnel et Institutions Politiques*, 3 ème édition, Dalloz, Paris.
- Kaboğlu, İbrahim (2014), *Anayasa Hukuku Dersleri*, (Genel Esaslar), 9. Baskı, Legal Yayıncılık, İstanbul.
- Kaboğlu, İbrahim (2010), *Değişiklikler Işığında 1982 Anayasası*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Karatepe, Şükrü (2013) , *Anayasa Hukuku*, Savaş Yayınevi, Ankara.
- Kuzu, Burhan (1997), *Türkiye İçin Başkanlık Sistemi*, Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- Lauvaux, Philippe (1990), *Les Grandes Démocraties Contemporaines*, 7 ème édition, Presses Universitaires de France , Paris.
- Oliva Eric (1997), *Droit Constitutionnel Libertés*, Editions Dalloz, Paris.
- Örgün, Faruk (1999), *Başkanlık Sistemi*, Bilge Yayıncılık, İstanbul.
- Özbudun, Ergün (1968), *Batı Demokrasilerinde ve Türkiye 'de Parti Disiplini*, Ankara.
- Özer, Atilla(1998), *Başkanlık Hükümeti Sistemi ve Bu Sistemin Türkiye Açısından Uygulanabilirliği*, 2. Baskı, Ankara.
- Özçelik, Selçuk(1965), *1961 Anayasası Ders Notları*, Nuruosmaniye Matbaası, İstanbul.
- Pactet, Pierre (1996), *Institutions Politiques Droit Constitutionnel*, 15 ème édition, Armand Colin Paris, 1996.
- Portelli, Hugues (1999), *Droit Constitutionnel*, Dalloz, 3 ème édition, Paris.
- Sabah Gazetesi (17 Haziran 2016)
- Sabah Gazetesi (19 Haziran 2016)
- Sabah Gazetesi (25 Mayıs 2016)
- Sabah Gazetesi (7 Mayıs 2016)
- Şahin, Engin (2012), *Cumhuriyet anayasaları 1921- 1924- 1961- 1982*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Tanör, Bülent (2004), *Osmanlı- Türk anayasal gelişmeleri*, 12. baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Teziç, Erdoğan (1998), *Anayasa Hukuku*, 5. baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Uluşahin, Nur (1999), *Anayasal Bir Tercih Olarak Başkanlık Sistemi*, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Üskül, Zafer (1991), *Türkiye 'nin Anayasa Sorunu*, Afa Yayınları, İstanbul.